

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ФИЛОСОФИЯ ЖӘНЕ САЯСАТТАНУ ФАКУЛЬТЕТІ

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ
ФАКУЛЬТЕТ ФИЛОСОФИИ И ПОЛИТОЛОГИИ

VI ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ФАРАБИ ОҚУЛАРЫ

Алматы, Қазақстан, 02-11 сәуір 2019 жыл

Студенттер мен жас ғалымдардың
«ФАРАБИ ӘЛЕМІ» атты
Халақаралық ғылыми конференциясының

МАТЕРИАЛДАРЫ

Алматы, Қазақстан, 02-11 сәуір 2019 жыл

1 том

VI МЕЖДУНАРОДНЫЕ ФАРАБИЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ

Алматы, Казахстан, 02-11 апреля 2019 год

МАТЕРИАЛЫ

Международной научной конференции
студентов и молодых учёных
«ФАРАБИ ӘЛЕМІ»

Алматы, Казахстан, 02-11 апреля 2019 год

Том 1

VI INTERNATIONAL FARABI READINGS

Almaty, Kazakhstan, 02-11 April, 2019

MATERIALS

International Scientific Conference
Of Students and Young Scientists
«FARABI ALEMI»
Almaty, Kazakhstan, 02-11 April, 2019

Volume 1

Алматы
«Қазак университеті»
2019

Председатель редакционной коллегии:

Масалимова А.Р. – доктор философских наук, профессор, декан факультета философии и политологии

Заместители председателя редакционной коллегии:

Мейрбаев Б.Б. – заместитель декана по научно-инновационной работе и международным связям

Абдирайымова Г.С. – заведующая кафедрой социологии и социальной работы

Ертарғынқызы Динара – заместитель заведующей кафедры педагогики и образовательного менеджмента по научно-инновационной деятельности и международному сотрудничеству

Курманалиева А.Д. – заведующая кафедрой религиоведения и культурологии

Мадалиева З.Б. – заведующая кафедрой общей и прикладной психологии

Насимова Г.О. – заведующая кафедрой политологии и политических технологий

Нурышева Г.Ж. – заведующая кафедрой философии

Материалы международной научной конференции студентов и молодых учёных «Фараби әлемі», Алматы, Казахстан, 02-11 апреля 2019г. Том 2. – Алматы: Қазақ университеті, 2019. – 484 с.

ISBN 978-601-04-3971-9

В сборнике представлены доклады и выступления участников международной научной конференции студентов и молодых учёных «Фараби әлемі», организованной Советом молодых учёных, преподавателями, магистрантами и докторантами факультета философии и политологии.

В работе конференции приняли участие молодые учёные из разных вузов Казахстана и зарубежных стран. В данном сборнике содержатся статьи и доклады по актуальным проблемам философии, социологии, культурологии, социальной работы, религиоведения, психологии и педагогики.

Статьи изданы в авторской редакции.

ISBN 978-601-04-3971-9

© КазНУ имени аль-Фараби, 2019

СЕКЦИЯ “ЖАС ҒАЛЫМДАРДЫҢ КӨЗҚАРАСЫ БОЙЫНША ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ПРОЦЕСТЕР” СОВРЕМЕННЫЕ СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОЦЕССЫ В КАЗАХСТАНЕ ГЛАЗАМИ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ

БАҚ-ТАҒЫ БАЛА ҚҰҚЫҒЫ – ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТЫҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕСІ

Балтабай Ережелен Жеңісұлы

Ғылыми жетекшісі – *Капин Б.*

Baltabay.jr@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ,

5B090500-«Әлеуметтік жұмыс» мамандығының 4 курс студенті,
Астана, Қазақстан

XXI ғасыр – ақпарат технологиялар дәуірі. Әлеуметтанушы Кастельс Мануэль өзінің "Ақпараттық дәуір: экономика, қоғам және мәдениет" кітабында: "жаһандық экономика — бүкіл планета ауқымында, нақты уақыт режимінде біртұтас жүйе іспетті қызмет ете алатын экономика. Өндірістің капиталистік әдісі уақыт пен кеңістіктің шегінен өтуге тырысып, үздіксіз дамыды, алайда тек XX ғасырдың соңына қарай негіздемесі ақпараттық және коммуникациялық технологиялар болып табылатын жаңа инфрақұрылым негізінде ғана әлемдік экономика шын мәнінде жаһандыққа айналады." – деп жазып кеткен болатын. Ия, Кастельс айтып кеткен уақыт та келіп жетті. Ақпараттық ғасырдың сөзсіз адамға пайдасы орасан зор. Н. Ротшильд өзінің бәрімізге белгілі дәйек сөзінде: "Кім ақпаратты білсе, сол әлемді басқарады" деген сөзі шыныменде рас болып шықты. Бірақ та көптеген адамдар ақпараттық кезеңнің кесірінен жапа шегуде. Көптеген адамдардың құқығы бұзылып, кейбіреулер тіпті өмірімен қош айтысуда. Оған себеп – ақпараттық ғасыр. Ал, ақпараттық ғасырдың негізгі құралдарының бірі – бұқаралық ақпарат құралдары [1].

Бұқаралық ақпарат құралдары (БАҚ) - арнайы техникалық құралдардың көмегімен, кез келген тұлғаларға әртүрлі мәліметтерді ашық жариялауға арналған әлеуметтік мекемелер. Сарапшылар олардың мынадай ерекше белгілерін атап көрсетеді: жариялылық, яғни тұтынушылардың шексіздігі; арнайы техникалық құралдардың, аппаратуралардың болуы; ақпарат таратушының (коммутатор) қабылдаушыға біржақты ықпалы; тұтынушы аудиторияның тұрақсыз әрқелкілігі. Қоғамның өмір сүруін қамтамасыз етудегі БАҚ-тың рөлі зор. Наполеон: "Жауға қарсы жүздеген мың кол әскерден, төрт газеттің ойсырата соққы беру мүмкіндігі зор", - деген. 1840 ж. француз жазушысы О. де Бальзак баспасөзді «төртінші билік» деп атады. Билік институтында БАҚ-тың тура мағынасындағы орны болмағанымен, оның саяси процестегі орнын асыра бағалау мүмкін емес. Қазіргі кезде электронды ақпарат құралдарының пайда болуымен бұл әлеуметтік институт бүгінгі қоғамның, саяси биліктік қатынастардың барлық қырларын түбірімен түрлендіріп жіберді. Тек түрлендіріп қана емес, түбегейлі өзгертіп те жіберді. Өзгертіп жібергендерінің ішіндегі ең маңыздысы – адам құқығы. Соның негізгілерінің бірі – бала құқығы. Ия, қоғам ілгері жылжыған дұрыс. Бірақ бала құқығын бұзу арқылы дамыған қоғамның ұзаққа баруына кім кепіл бола алады?! Бірінші кезекте БАҚ-дағы адам құқығын қарастырсақ. [2]

Бұқаралық ақпарат құралдары туралы заң - Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 23 шілдедегі N 451 заңында қабылданған болатын. 6 тармақ, 26 баптан тұрады. Бәрінен бұрын 2-ші бапқа назар салсақ:

Бұқаралық ақпарат құралдары қызметінің негізгі қағидаттары:

1. объективтілік;
2. заңдылық;
3. анықтық;
4. адамның және азаматтың жеке өмірін, ар-намысын, қадір-қасиетін құрметтеу болып табылады. 4-ші бөлігенде айтылғандай адамның жеке өмірі, құқығы басты орында. Ал кішкентай бала да – адам болып табылады. Шындығында солай ма? БАҚ үшін бала құқығы маңызды ма, әлде

қызықты ақпарат үшін бала құқығын бұзуға дайын ба?! Бала – кез-келген адам секілді әлеуметтік жұмыстың субъектісі болып табылады. Бала құқығы – әлеуметтік қызметкерлер үшін өте маңызды. Бұл мақалада бала құқығын әлеуметтік жұмыскерлердің тұрғысынан қарасақ. [3]

1954 жылы БҰҰ-ның Бас Ассамблеясы бүкіл әлемде балалардың аман-саулығын қамтамасыз етуге бағытталған игі іс-қимылдарға арналған балалардың бүкіл әлемдік бауырластығы мен өзара түсіністігі күні ретінде «Дүниежүзілік балалар күнін» мерекелеу үрдісін барлық елдерде енгізуді ұсынды. Қарашаның 20-сы - Бас ассамблеяның 1959 жылы Балалар құқығы декларациясын, ал 1989 жылы - Балалар құқы Конвенциясын қабылдауымен ерекшеленеді. Ең алғаш балалар құқықтары туралы заңдар осылар болды. Ал, жас ерекшелік психологиясына келер болсақ: 17 жасқа дейінгі адам - бала болып саналады екен. Яғни, 1-17 дейін жас аралығында баланың тұлға болып қалыптасу үрдісі жүреді деген сөз. Дәл, осы шақта балаға кез-келген заттың ықпал ету көрсеткіші өте зор. Демек, БАҚ- да ықпал етеді деген сөз.

БАҚ-ның адам өмірін де, қоғамда зор рөл ойнап, ықпал етеді. Мысалы, 2016 жылғы Түркияда болған төңкерісінде "Хизмет" қозғалысы мемлекет басшысын биліктен түсірмек болған. Елдегі барлық маңызды жерлерді өздеріне бағындырып алып қойған болатын. Бірақ, БАҚ-ның көмегімен ел президенті – Ережеп Ердоған билікті қайтарып ала алды. Бұл жерде телеарналар арқылы үндеу жариялап, қарапайым халықты елді қорғауға шақыра алды. Міне, БАҚ қоғамда орасан зор рөл атқарады. Психологиясы тұрақталмаған балаға зияны өте көп. Қазіргі таңда БАҚ арқылы көп ақпараттар таратылуда. Оның пайдаласы да, зияндысы да баршылық. Зияндыларына тоқталсақ. Көптеген жарнамалар мен фильмдерде, не болмаса ақпарат көзі газет-журналдар мен жаңалықтар да не болса соны жазып көрсете береді. Буыны қатпаған жас бала ақ-қараны ажырата алмай, барлығын миына сіңіре беруі мүмкін. Мысалы теледидарды алайық. Теледидардан күн сайын ондаған фильмдер мен жаңалықтар, жарнамаларды көрсетеді. +21, +18, +14 деп фильмдерді бөледі де көрсете береді. Бірақ экран алдындағы бала +21 дегенді көріп, теледидарды сөндіретініне кім кепіл? Ал, ол фильмде зорлық-зомбылық, не болмаса анайы сәттер болуы мүмкін. Ол балаға қалай әсер етпек? Бұл да бала құқығына қолсұғушылық емес пе? Зорлықты экраннан көрген бала ертенгі күні сыртта көрсетпесіне кім кепіл? Бұл деген бала психологиясына ашықтан-ашық шабуыл деп ойлаймын. Бұл жерде тек баланың құқығы емес, оның айналасындағы ата-анасы мен туған-туыстары да бұл жаман атпен өмір бойына өмір сүруіне тура келеді. Бала зорлық оқиғасын ұмытқанымен жаңалықты көрген кез-келген адам есіне салып жіберуі мүмкін. Ал бұл жаңалықты көрген балалардың психикасы не болмақ? Олар өзін қоғамда қорғансыз екенін сезінеді емес пе?! Ал кейбірі тіпті осындай жолдың не екенін көргісі келіп, ол да жаман әрекетке барса не болмақ?! Міне, БАҚ бала құқығы мен өмірін осылай бұзады. [4][5]

Елбасымыз биылғы жылды жастар жылы деп жариялады. Ал балалар болашақ жастар болып табылады. Балалық шағы жақсы да тәрбиелі болып өтсе ғана болашағы жарқын және мәнді болмақ. Елбасымыз 2018 жылы балаларды жағымсыз ақпараттардан қорғау жайлы заң қабылдаған болатын. Яғни балаларға қатысты барлық заңнамаларға өзгерту енгізетін болатын. Бұл оң қадам деп ойлаймын. Себебі президентіміз айтқандай ел болашағы – жастар болып табылады. Ал балалар – болашақ жастар. Қазіргінің қамымен қоса келешектің жарқын болуы жолындағы Елбасы тапсырмалары әр жылғы Жолдауында айтылып, «Қазақстан-2050» Стратегиясында тайға таңба басқандай көрініс тапты. Ел дамуының басым бағыттарын айқындап берген құжатта Нұрсұлтан Назарбаев: «Бала тәрбиелеу – болашаққа ең үлкен инвестиция. Біз бұл мәселеге осылай қарап, балаларымызға жақсы білім мен тәрбие беруге ұмтылуымыз керек», – деген болатын. Ал жастарымыз елдің болашағына айналуын қаласақ, ертеңімізге сенімділікпен қарауымызды ойласақ бала кезінде жақсы тәрбие беріп, ең біріншіден құқықтары сақтап, қорғайық.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. https://kk.wikipedia.org/wiki/Кастельс_Мануэль
2. https://kk.wikipedia.org/wiki/Бұқаралық_ақпарат_күралдары
3. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000451>
4. [https://ru.wikipedia.org/wiki/Попытка_военного_переворота_в_Турции_\(2016\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Попытка_военного_переворота_в_Турции_(2016))
5. <https://www.youtube.com/watch?v=BuWbiDZ3jXw>

ПРИМЕНЕНИЕ ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО ПОДХОДА В ГУМАНИТАРНОЙ НАУКЕ

Аскар А.С.

Под руководством *Бейсенова А.А.*

Карагандинский государственный университет имени академика Е.А. Букетова

E-mail.aigul.beissenova@ksu.kz

В современной гуманитарной науке одним из распространенных подходов в анализе общественных систем является цивилизационный подход. Сложилось достаточно большое множество схожих между собой толкований этого понятия, изучив их все мы сделали свой вывод. Цивилизация - многогранное развитие социума во всех аспектах ее проявления – материальных, духовных и культурных, также нужно обозначить то, что цивилизация может проявляться в виде отдельного общества и как стадия возникшего в древности, но продолжающего свое развития человечества. Любая цивилизация основывается на определенном прообразе и формируется в процессе ее развития, и судьба цивилизаций будет зависеть именно от того, каким образом будут проходить процессы – зарождения, развития, становления. Исследование истории общества на основе этого понятия получило название «цивилизационный подход». В контексте цивилизационного подхода, цивилизация является синонимом слова «культура», то есть по мнению исследователей этого подхода, именно культура и её правильное развитие, занимает главную роль в судьбе человечества. Основателями цивилизационного подхода, являются О. Шпенглер, А. Тойнби, П. Сорокин, С. Хантингтон и др., благодаря им мы можем иметь хоть какое-то представление того, что нас ждёт в ближайшем будущем. Даже если, их взгляды на развитие цивилизаций во многом различаются, у их исследований есть точки соприкосновения. В нашей статье мы рассмотрим, несколько вариантов цивилизационного подхода, и попытаемся обосновать их актуальность на сегодняшний день.

Немецкий философ, культуролог Освальд Шпенглер, автор знаменитой книги «Закат Европы», утверждает, что судьба Европейской цивилизации совсем не так уж радужна, как мы можем себе это представлять, а наоборот стремительно близится к гибели. По его мнению, то самое будущее, которое интересует всех нас, за азиатскими странами, и это действительно очень актуально на сегодняшний день, но об этом будет изложено ниже... [1] О. Шпенглер, как истинный философ, задавался вопросом, куда движется история, и пришел к выводу, что она никуда не движется, и что никакого развития от худшего к лучшему не происходит. В поисках ответа, на свой вопрос, он пришёл к мнению, что история движется не линейно вверх, а циклами, все как в природе – весна, лето, осень, зима, упадок, никакого смысла в этом нет и ничего с этим сделать нельзя. Он был очень уверен в своих прогнозах, что сделал предсказание на следующие 500 лет. О. Шпенглер рассматривал цивилизацию, как завершение некой культуры, можно даже сказать, что в его видении цивилизация, как живой организм, с природными периодами роста и разложения. Цивилизация для него - это исчерпание тех потенциалов которая несет в себе культура, то есть замирание эволюции. Разбирая теорию О. Шпенглера, можно подумать, что он был пессимистом, но как говорится, пессимист – это хорошо информированный оптимист.

Другой представитель цивилизационного подхода А. Тойнби продолжая линию О. Шпенглера, в своей книге «Постижение истории», изложил свою теорию цивилизации. По его мнению, цивилизация – замкнутое общество, характеризующееся при помощи двух основных критериев: 1) религия и форма её организации; 2) территориальный признак, степень удалённости от того места, где данное общество первоначально возникло [2]. А. Тойнби предполагал, что есть вероятность развития цивилизаций благодаря взаимовлиянию цивилизаций в котором существенную роль играет агрессия Запада и ответные контрудары противоборствующего ему мира. Он базировался на анализе опыта развития цивилизаций за последние шесть тысяч лет. Британский историк аргументировал положение тем, что цивилизации представляют собой определенные типы человеческих сообществ, вызывающие ассоциации в области религии, архитектуры, живописи, нравов, обычаев, т.е. в области культуры. Анализ цивилизаций проходит, как наименьший блок исторического материала, к которому обращается тот, кто на пути изучения истории собственной страны. Пределы во времени, пространстве, культуре дают умопостижимую единицу цивилизации. Цивилизация для него, это достигшая пределов самоидентификации культура.

Автор теории социокультурных суперсистем П. Сорокина, объединяет схожие системы с аналогичными свойствами. Он рассматривает цивилизацию в виде социокультурной общности, в которой властвующая культурная система является доминирующей. Для него главный фундамент культуры - ценность. А культура в свою очередь, и есть та самая ценностная система. Существование культуры вне ценностей не имеет никакого смысла. Так как, ценности выступают в роли главного

элемента культуры, можно сделать вывод, что с помощью их анализа появится возможность изложить теорию их развития, и дать прогноз будущему. Главным условием для обнаружения того, к какому типу относится культура выступает превосходящее мировоззрение. Учитывая вышеизложенное П. Сорокин акцентировал своё внимание на трёх основных типах культуры 1. Идеациональный основан на принципе сверхчувственности и сверхразумности Бога как единственной ценности и реальности; 2. идеалистический П. Сорокин описывает как смешанный, промежуточный между первым и третьим, т.к. его главным принципом, является признание того факта, что реальность частично сверхчувственна и частично чувственна, т.е. идеалистическая культура, иными словами, ориентирована и на Бога, и на человека; 3. современную культуру он определяет как чувственную. Чувственный тип культуры характеризуется естественным чувственным восприятием действительности [3].

По мнению американского политолога С. Хантингтона главной проблемой мировой политики в будущем станет конфликт между западом и остальным миром. После окончания «холодной войны» идентификация основанная на идеологии исчезла и люди нашли новую, культурную идентификацию. В книге говорится «Люди определяют себя, используя такие понятия, как происхождение, религия, язык, история, ценности, обычаи и общественные институты. Они идентифицируют себя с культурными группами: племенами, этническими группами, религиозными общинами, нациями и — на самом широком уровне — цивилизациями» [4]. То есть, культура – это социальная конструкция, которая основана на религии, языке, традициях, и все эти элементы связывают людей в одну общую культуру. Согласно автору границы цивилизаций, зачастую могут проходить в рамках одной страны, и как пример автор приводит Украину, где по его мнению восточная часть Украины принадлежит к православной цивилизации, в тот момент, когда западная часть Украины, принадлежит к западной цивилизации. Автор отвергает возможность слияние различных цивилизаций в одну общую, объясняя это тем, что нужно определять два понятия, вестернизацию и модернизацию. Вестернизация – это распространение культуры, а модернизация представляет собой улучшение качества жизни. Несмотря на то, что многие страны принимают модернизацию, и даже частично перенимают культуру, это не значит, что они смогут полностью поменять или перенять чужую культуру, они не станут менять свою религию, традиции и язык. Если раньше мир был разбит на два лагеря, основанных на идеологии, то теперь мир разделен на цивилизациях основанных на культуре, и так как сейчас в этой системе больше элементов вероятность столкновения между этими элементами системы, также возрастает.

Изучая различные теории цивилизационного подхода, нельзя обойти стороной российского ученого Л.Н. Гумилева. Невзирая на то, что главным предметом его исследований были этносы, было бы неправильно игнорировать их связь с цивилизациями. Согласно Л.Н. Гумилеву, коллективное самосознание отличают этносы друг от друга, а их функционирование связано с конкретным ландшафтом, за рамки которого они стараются не выходить. Более того, мыслитель Гумилёв вводит понятие «суперэтнос», в состав которого входят народы, на основе общего сознания, духовного родства [5]. Чем-то система схожих суперэтносов напоминает цивилизацию, также процессы становления, считаются главной схожестью меж этносами и цивилизациями. Отображение Л.Н. Гумилёвым народной динамики, аналогичен с наблюдениями представителей цивилизационной парадигмы в геополитике и социальной философии, однако разбирая общемировые процессы, Л.Н. Гумилев предпочитает применять группу «этнос» а никак не «цивилизация». Этнос проживает покоряясь, как правило, биологическим ритмам, а цивилизация – духовным закономерностям. Если этнос зарождается в итоге пассионарного толчка, связанного с действием солнечных лучей на планету, и угасает в силу биологического старения, то цивилизация в отличие от этноса возникает по самым различным факторам.

Выше мы уже упоминали теорию О. Шпенглера, теперь хотелось бы отметить следующие факты, которые подтверждают то, что его неутешительный прогноз для Европейской цивилизации в какой-то степени является реальностью на сегодняшний день. Так мы предоставляем несколько подтверждений его прогноза. Одними из самых главных доказательств, является нависший демографический кризис над Европой, уменьшение коренных жителей, привлечение иностранной рабочей силы, для поддержания своей жизнедеятельности. Большинство европейцев не стремятся обзавестись семьей и детьми, а некоторые даже вовсе придерживаются позиции Childfree. Childfree в переводе с английского языка, означает свободу от детей – это модная идеология, стремительно набирающая популярность в Европе. Также нужно не забывать о европейском миграционном кризисе, основными причинами которого, являются гражданская война в Сирии, конфликты затронувшие такие страны как, Афганистан, Ирак, Ливия и др., заявление Ангелы Меркель о готовности принимать всех беженцев. Приток мигрантов страшен тем, что различие менталитета между мигрантами и коренными европейцами, может вызвать межэтнические и межнациональные конфликты. Все это, естественно,

влечет за собой проблемы экономического характера. Несмотря на то, что многие страны Европы сократили пособие беженцам, средств уходит на это достаточно много. Ещё одной проблемой нависшей над Европой, можно назвать угрозу утраты культурного наследия. В век информационной революции, стало все больше пропаганды аморального образа жизни, алкоголя и наркотиков, все это мы можем наблюдать в современном «искусстве» западной Европы, которое легко распространяется с помощью интернета и телевидения среди молодежи. Мы можем пытаться отстраняться от темного и пугающего пророчества О. Шпенглера, но одно останется истиной, Европа переживает широкомасштабный, многовекторный кризис, который затрагивает все аспекты человеческой жизни. Нельзя не отметить тот факт, что несмотря на то, что в наше время Европа продолжает своё существование, не значит то, что О. Шпенглер был не прав, ведь гибель целой цивилизации может растянуться на долгое время.

Британский историк Арнольд Тойнби, считал, что всегда есть некий вызов, цивилизационный или адресованный стране, в свою же очередь страна или цивилизация, либо справляется с этим, либо ее постигает гибель. Тут же мы снова можем привести в пример европейскую цивилизацию, которая в наше время столкнулась с этим вызовом. То есть, всё зависит от того, какой ответ даст страна или цивилизация, если цивилизация не берется за ум, и не справляется с задачами и испытаниями, то её ждёт гибель, подтверждением его прогноза, являются те кризисы и проблемы (вызовы), которые нависают на сегодняшний день над крупными цивилизациями. Также, для А. Тойнби главным системообразующим фактором являлась религия. В его понимании, религия пробуждала в людях определенное отношение к жизни, благодаря которым они могли справляться с земными трудностями. А. Тойнби убежден в том, что успех или неудача культуры глубоко связаны с религией народа. Судьба цивилизации зависит от качества религии, на которой она базируется. Именно этим объясняется современный кризис духа на Западе и все те глобальные проблемы, которые он за собой повлек.

Особого внимания заслуживает теория столкновения цивилизаций С. Хантингтона, которая не раз попадала под критику со стороны исследователей, хотя многое из того, что он спрогнозировал сбылось и до сих пор продолжает сбываться, давайте рассмотрим, что же именно воплотилось в реальность?! С. Хантингтон предсказал экономический рост Китая, конфликты между исламом и западным миром, в связи с различием ценностных и культурных понятий. Также к этому списку можно причислить, прогноз о том, что попытки запада вестернизировать весь мир будут тщетны. Несмотря на то, что запад до сих пор оказывает влияние на остальной мир, очевидным остается то, что восточные страны не собираются отказываться от своих культурных идентификаций. Более того, велика вероятность ослабления западного влияния, по причине упадка коренного населения. Отдельного внимания заслуживает, конфликты между исламом и западом, так как на сегодняшний день это очень актуальная проблема. Главной причиной исламофобии на западе, является большое количество терактов, из за которых у западных людей появилось недоверие к исламу в целом. Ярким примером этого, служат террористические акты 11 сентября 2001 года, теракт произошедший вечером 13 ноября 2015 года, который стал самым крупным терактом в истории страны, постоянные нападки и угрозы со стороны так называемых «ИГИЛ», все эти примеры служат подтверждением конфликта между исламом и западом, хотя все эти теракты исходят от людей не имеющего никакого отношения к истинному исламу, и это тоже важно не забывать. Хотя по мнению самого Хантингтона ислам – фактор агрессии. Отходя от темы конфликта между исламом и западом, стоит отметить прогноз отхода Крыма к России, потому что он с точки зрения цивилизации относится к России, а не к западу. На сегодняшний день сложно заявлять о том, что был С. Хантингтон прав или нет, о его теории можно вести бесконечные споры, однако всё же стоит признать, что его теория пусть и не идеальна, но всё-таки является примерной характеристикой того, что происходит на сегодняшний день, а нам в свою очередь остается только надеяться на лучшее.

В заключении хотелось бы сделать вывод, что цивилизационный подход, действительно даёт возможность строить прогнозы будущего всего человечества, некоторые из них с точностью сбываются, а некоторые лишь дают примерное представления того, чего нам стоит ждать от мира. Так на сегодняшний день, мы можем видеть, как Казахстан в своём стремительном развитии, также, делает упор на культуру и духовные ценности, тому подтверждением, является программа под названием «Модернизация общественного сознания». Это программа направлена на улучшения качества жизни в нашей многонациональной стране. В своей статье, первый Президент Республики Казахстана, Нурсултан Абишевич Назарбаев, говорит «первое условие модернизации нового типа – это сохранение своей культуры, собственного национального кода. Без этого модернизация превратится в пустой звук... Новая модернизация не должна, как прежде, высокомерно смотреть на исторический опыт и традиции. Наоборот, она должна сделать лучшие традиции предпосылкой, важным, условием успеха

модернизации». Из слов президента, можно сделать вывод о том, что наша страна уверенно шагает, на пути укрепления нашей культурной идентификации, и строения собственной, новой цивилизации, основанной на нашей истории и традициях. Также нельзя обойти стороной программу «Туған жер», которая зародилась в ходе программы модернизации общественного сознания. Данная программа нацелена на укрепление патриотизма в сердцах казахстанцев. На сегодняшний день в школах уже стартовали занятия в рамках реализации вышеупомянутой программы. Подобные занятия прививают детям с раннего возраста любовь к своей родине, её культуре, языку, обычаям и традициям. Также отдельного внимания заслуживает программа «Саналы ұрпақ». В рамках этой программы обозначена основная миссия: свобода от коррупции и воспитание конкурентоспособной молодёжи. Все вышеупомянутые программы отражают в себе национальную идею «Мәңгілік ел». Эта идея направлена на анализ истории страны, и создания вечного народа, страны и родины одновременно. «Мәңгілік ел» - путь к светлому будущему.

Взглянув через призму цивилизационного подхода, можно выделить одним из главных шагов к строению новой, нашей цивилизации, переход на латинскую графику, который позволит укрепить позицию национального языка на мировой арене, а как мы уже знаем, язык – это один из самых главных элементов, каждой культуры, а культура в свою очередь, занимает основную роль в цивилизационном подходе.

Список использованной литературы:

1. Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории. М.: Мысль, 1993. Т. 1. – 663 с.
2. Тойнби А. Постигание истории. — М.: Прогресс, 1991. – 640 с.
3. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. М.: Республика, 1992. – 540 с.
4. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. — М.: АСТ, 2003. – 34 с.
5. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. М.: Айрис-пресс, 2006. – 557 с.
6. Статья Главы государства "Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания" от 12.04.2017

ИДЕИ ФЕМИНИЗМА В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНЕ

Перова В.С.

научный руководитель: *Резвушкина Т.А.*
КарГУ им. Е.А.Букетова, г. Караганда
e-mail: vero_nika2000@mail.ru

В каждом обществе существуют различия: между женщинами и мужчинами, между пожилыми и молодыми, между представителями тех или иных профессий; к этому приводит разнообразие ролей, отношений, статусов и позиций, которые люди занимают в конкретном обществе. Но эти различия обусловлены не столько биологическими причинами, сколько социокультурными условиями, когда в конкретном обществе в конкретный исторический период времени те или иные отличия становятся определяющими.

В данной статье мы рассмотрим историю становления феминизма как социально-политического движения, развитие его идеологии и специфику функционирования в современном казахстанском обществе.

История развития феминизма берет свое начало в конце XVIII века, сразу после Великой французской буржуазной революции. Парижанка Олимпия де Гуж составила «Декларацию прав женщин», как противовес «Декларации прав человека и гражданина», в которой равными правами и возможностями стал обладать только мужчина. В «Декларации прав женщин» Олимпия де Гуж потребовала предоставления политических и образовательных прав женщинам. В данном документе она отметила, что доступ к социальным благам должен быть не только у мужчин, но и у женщин.

Следующим этапом (первой волной феминизма) стало развитие идей суфражизма. Суфражистки - (от английского suffrage - избирательное право), участницы движения за предоставление женщинам избирательных прав [1]. Основная особенность суфражисток заключалась в воинственном желании освободить женщин, даровать им политические, гражданские права. В начале XX века движение суфражисток активно работало в Англии и США. Так, в 1908 году, в Лондоне, на митинге суфражисток собралось пятьсот тысяч активисток. Лидером английских суфражисток была Эммелин Панкхёрст, которая организовала Женский социально-политический союз в Великобритании. Эммелин и ее сподвижницы не раз были арестованы. Но даже в тюрьме они отстаивали свои права. В итоге английские суфражистки добились предоставления избирательного права английским женщинам с 21-го года в 1928 году.

Вторая волна феминизма началась в 60-е годы XX века, в США. Символом этого периода является французская философия, писательница Симона де Бовуар, которая выпустила книгу «Второй пол». Эта книга буквально стала толчком новых митингов феминисток. Симона де Бовуар писала: «Биологическая потребность – сексуальное желание и желание иметь потомство, – которая ставит мужчину в зависимость от женщины, в социальном плане не освободила женщину. Хозяин и раб также объединены взаимной экономической потребностью, которая не освобождает раба... Ну а женщина всегда была, если не рабом мужчины, то, по крайней мере, его вассалом» [2, с. 3]. Основными идеями второй волны феминизма стали: вопросы и проблемы о фактическом неравенстве в семье и на работе, а также проблемы связанные с репродуктивными правами и сексуальностью. Однако вторая волна феминизма не решила вопросов о дискриминации женщин на работе и в семье, но она дала возможность множеству девушек и женщин выйти на рынок труда, стать экономически не зависимыми.

Третья волна феминизма началась в 1990-е годы. Феминистки третьей волны ставили вопрос о том, почему мужчины и другие более привилегированные женщины могут осуществлять дискриминацию над другими женщинами, рассматривают проблемы насилия и доступ к контрацепции, а также репродуктивные права женщин.

Феминизм распространялся везде, в том числе и в СССР. Большое влияние на развитие феминизма в СССР оказали идеи Александры Михайловны Коллонтай, Марии Васильевны Трубниковой, Анны Павловны Философовой. Они отстаивали права женщины на работу и равенство в заработной плате с мужчинами, а так же они боролись за право получения высшего образования. Советские феминистки добились избирательного права и участия в политических вопросах уже в 1917 году. В конституции СССР давалась гарантия на равную оплату труда у мужчин и женщин, а также проводилась политика поддержки матерей, которые работали. Для этого были открыты ясли и детские сады, а также на предприятиях создавались специальные комнаты для кормящих матерей.

В современном казахстанском обществе проблемы формирования и реализации политики в отношении обеспечения равных прав мужчин и женщин государство обозначило как гендерную политику. Гендерная политика - это государственная и общественная деятельность, направленная на достижение равенства мужчин и женщин во всех сферах жизнедеятельности общества [4]. Основными нормативными документами о правах мужчин и женщин в Республике Казахстан являются: «Стратегия гендерного равенства в Республике Казахстан на 2006-2016 годы» от 29 ноября 2005 года, Закон «О государственных гарантиях равных прав и равных возможностей мужчин и женщин» от 8 декабря 2009 года, Закон Республики Казахстан «О профилактике бытового насилия» от 4 декабря 2009 года, «Концепция семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 г.» от 26 декабря 2016 г. Гендерное равенство, один из важных принципов демократизации общества и государства. Однако казахстанские политики не считают феминизм той идеологией, которая породила гендерную политику. Так, в Концепции семейной и гендерной политики Республики Казахстан на 2017-2030 гг. указано: «Обеспечение гендерного равенства и расширение прав и возможностей всех женщин и девочек – это одна из 17 целей устойчивого развития, принятых мировым сообществом до 2030 года на 70-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН ... Современная гендерная политика суверенного Казахстана направлена, прежде всего, на достижение гендерного равенства, в том числе и в экономической сфере: на дальнейшее развитие предпринимательства среди женщин, повышение конкурентоспособности женщин на рынке труда.» [3]. Реализацией гендерной политики в Казахстане занимаются как государственные структуры – Национальная комиссия по делам семьи и гендерной политики при Президенте РК, так и казахстанские НПО.

Еще одной особенностью казахстанского феминизма является тот факт, что если феминизм в Европе - это инициативы самих женщин, то в Казахстане феминизм появился скорее из-за веяния Запада и реакции на него государства. Феминистское движение в Казахстане на уровне гражданских инициатив образовалось в конце 1990-х гг. В это время было создано несколько феминистских Комитетов и Лиг. Но лишь узкий круг женщин вступал в эти общественные организации. Так, в 1992 году в Казахстане создана Лига женщин-мусульманок, Феминистская лига, в 1993 году Лига «Женщина и право». Руководительницы данных организаций участвовали в работе различных форумов, конференций, школ, где обсуждали вопросы о дискриминации женщин.

В 1991 году в Казахстане появилась феминистская газета «Мальвина», где публиковались статьи феминисток, а также поднимались вопросы о равенстве женщин и мужчин. Именно создатели этой газеты стали основателями Феминистской лиги Казахстана – Евгения Козырева и Галина Морозова. Сейчас о правах женщин пишут в таких журналах, как «Сезон», «Женщины. Восток-Запад», «Зеркало». На сегодняшний день в Казахстане действуют такие объединения как: «Feminita», «FemPoint»,

«КазФем», «ФемАстана». Каждая из организаций имеет свои отличия. К примеру, организация «КазФем» в свой состав принимает только девушек и женщин. «Feminita» и «FemPoint» выступают не только за равенство между полами, но также оказывают поддержку ЛГБТ-сообществу.

Если рассмотреть активность казахстанских феминисток, то, например, 8 марта 2017 года в г. Алматы, активистки «КазФем» провели мирный марш за права женщин. Этот марш длился примерно десять минут и прошел без происшествий. Активистки выступали с лозунгами: «Цветы – клумбам, права – женщинам», «Не тебе рожать, не тебе решать», «Стирай гендерные стереотипы», «Моё тело – моё дело». Однако местным исполнительным органам не очень понравились данные протесты, они попросили больше не устраивать таких маршей, иначе активистки и участницы данных идей будут арестованы.

Появились казахстанские арт-феминистки, которые создают картины, комиксы, одежду, иллюстрирующие идеи феминизма. К примеру, арт-феминистка Сауле Дюсембина создала своеобразную одежду с принтами, на которых она показывает идеологию феминизма. Зоя Фалькова – казахстанская художница и арт-феминистка создала картину «Половая жизнь», где вместо лепестков роз – половые тряпки, а вместо холста – старые простыни. Художница Айсулу Талканбай, создает комиксы, где обыгрываются феминистские идеи.

Также казахстанские феминистки проводят акции против сексуального насилия. Организатором одной из них является Дина Тансари, ее проект называется «Немолчи.kz», где казахстанские женщины рассказывают о насилии, которое они пережили в своей жизни. Этот проект актуализирует проблему гендерной дискриминации и насилия в отношении женщин. Тансари также выступает за отмену статьи Уголовного кодекса Республики Казахстан, когда юридически возможно «примирения сторон» в делах об изнасиловании.

Но следует отметить, что идеи феминизма слабо актуализированы в сознании рядовых казахстанцев. Так, в 2016 году Общественный Фонд «Институт равных прав и равных возможностей Казахстана» при поддержке фонда им. Ф. Эберта проводил гендерное исследование, в котором респондентам задавали вопрос: «Как вы считаете, существуют ли в Казахстане неравенство между мужчинами и женщинами?». Респондентам были предложены такие варианты ответа, как: «да, очень сильное», «да существует, но не явное», «нет, у нас все равны», «нет, но иногда проявляется». Данное исследование проходили в гг. Астана, Караганда, Алматы, Семей, Павлодар и Уральск. Общее распределение ответов на вопрос о существовании неравенства между полами свидетельствует о том, что казахстанцы считают, что оно присутствует в их жизни в той или иной степени, но большинство (37,1%) указали вариант ответа «Нет, у нас все равны». Вариант ответа «Да, очень сильное» указало только 14,4% [5, с.13].

Но следует понимать, что Казахстан, вступив на путь демократических перемен, тем самым поставил перед собой задачу интегрироваться в мировое сообщество, которое считает, что гендерная справедливость является одним из основных принципов демократии. Хотя наше государство в своей деятельности демонстрирует приверженность принципам гендерного равенства, однако идеи феминизма оцениваются скорее негативно, статус казахстанской женщины практически не изменился, сохранилась значительная разница в оплате труда мужчин и женщин (37%), женщины слабо представлены в политике, существуют дискриминационные практики в культуре.

Литература:

1. Большой энциклопедический словарь.
[//http://slovoonline.ru/slovar_ctc/b-18/id-59567/sufrazhistki.html](http://slovoonline.ru/slovar_ctc/b-18/id-59567/sufrazhistki.html)
Дата обращения 14.11.2018 г.
2. Симона де Бовуар «Второй пол»
[//http://loveread.ec/read_book.php?id=64649&p=3](http://loveread.ec/read_book.php?id=64649&p=3)
Дата обращения 09.11.2018 г.
3. Концепция гендерной и семейной политики в Республике Казахстан до 2030 года.
[//https://ontustik.gov.kz/sites/default/files/pages/konceptsiya_do_2030_rus.doc](https://ontustik.gov.kz/sites/default/files/pages/konceptsiya_do_2030_rus.doc). Дата обращения 14.11.2018 г.
4. Судья Специализированного межрайонного экономического суда по Карагандинской области Смаилова А.Т. «О реализации гендерной политики в Республике Казахстан».
[//https://www.zakon.kz/4854940-o-realizacii-gendernojj-politiki-v.html](https://www.zakon.kz/4854940-o-realizacii-gendernojj-politiki-v.html) Дата обращения 14.11.2018 г.
5. Ускембаева М.А. Политика в отношении женщин и мужчин в современном Казахстане: гендерное исследование/Т.А.Резвушкина, А.А.Бейсенова. - Астана, 2016.

АЛМАТЫ ҚАЛАСЫНДАҒЫ СТУДЕНТТІК ЖАТАҚХАНАЛАР ОРЫНДАРЫН БӨЛУ ЖҮЙЕСІН ҚҰРУ

Тілекбай А.К., Абдразах Ы.Қ., Мұптыхан Н.Ж.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Ақпараттық технологиялар факультеті

Ақпараттық жүйелер мамандығы

t.albeni@mail.ru, into_moon@mail.ru

Алматы қаласының жоғарғы оқу орындарына жыл сайын өте көп студенттер келіп түседі. Алматыда 40 жоғарғы оқу орыны бар, олардың әрқайсысында жатақхананы қажет ететін студенттер оқиды [1]. Статистикалық мәліметтерге жүгінсек, 2017-2018 жж. бастап, 496200 студент қазіргі таңда Алматы қаласындағы жоғарғы оқу орындарында оқу үстінде. Бұл статистика алдыңғы жылға қарағанда 5%-ға көбейген [2]. Алматыда қаласы бойынша 94 студенттік жатақхана бар [3]. Олардың орындар саны 35 мыңға жуық.

Жатақхана орындарының жыл бойына төленетін бағасына келетін болсақ, ол 30000-105000 теңге аралығында болады. Әрине, бұл жалға алынған пәтерге төленетін қаражаттан неғұрлым арзан, сол себепті жатақханалар студенттер ішінен сұраныс туындай. Өкінішке орай, қазіргі таңда барлық студенттерді жатақханамен қамтамасыз ету мүмкін емес. Өйткені олардың саны аз, дегенмен алыс өңірлерден келген, әлеуметтік жағдайы төмен, отбасылық жағдайы қиын студенттер үшін жатақхана берілуі тиіс. Осылайша студенттерді жатақханамен қамтамасыз ету мәселесі өте өзекті болып табылады. Бірақ бос орындар бар болса да, жетіспеушілік көбейіп, бұл жемқорлыққа алып келетіні анық. Осы мәселелерді шешу үшін жатақхана ғимараттарын көбейтіп, студенттерді жатақхана орындарына дұрыс бөлу керек.

Жатақханамен қамтамасыз ету мәселесе өзекті болғандықтан біздің басты мақсатымыз студенттерге арналған автоматтандырылған онлайн жүйені құру арқылы Алматы қаласында жатақхананы қажет ететін студенттерді тіркеп, жатақхана орындарын бөлу.

Жобада мәліметтер қорын құру үшін дүние жүзінде ең көп қолданылатын, қайнары тегін және ашық, реляцияланған мәліметтер қоры жүйесі MySQL пайдаланылады. Ол серверлік бағдарлама ретінде, бірнеше қолданушыларға бірнеше мәліметтер қорын қолдануды қамтамасыз етеді. MySQL жақсы жұмыс жылдамдығымен, сенімділігімен, икемділігімен ерекшеленеді және серверге жіберілетін скриптердің көмегімен Web-беттерінің динамикалық генерациясына қажетті бағдарламалау тілі PHP қосылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. <https://www.caravan.kz/gazeta/chto-tvoritsya-v-studencheskikh-obshhezhitivyakh-almaty-402022/>
2. <http://www.kp.kz/8221-chislo-studentov-uchashchikhsya-na-platnoy-osnove-vyroslo-na-5-za-god>.
3. <https://kursiv.kz/news/tendencii-i-issledovaniya/2018-06/kak-vybrat-universitet-reyting-vuzov-rk-po-stoimosti>
4. Васвани. MySQL: использование и администрирование = MySQL Database Usage & Administration. — М.: «Питер», 2017. — 368 с. — ISBN 978-5-459-00264-5.
5. Кузнецов Максим, Симдянов Игорь. MySQL 5. В подлиннике. — Спб.: «БХВ-Петербург», 2016. — С. 1024. — ISBN 5-94157-928-4.
6. Мэтт Зандстра. PHP: объекты, шаблоны и методики программирования = PHP Objects, Patterns and Practice, Third Edition. — 3-е издание. — М.: «Вильямс», 2012. — С. 560. — ISBN 978-5-8459-1689-1.

МЕЖЛИЧНОСТНЫЕ КОНФЛИКТЫ В СТУДЕНЧЕСКОЙ СРЕДЕ (ПРИЧИНЫ И МОТИВЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ)

Кубай Бибинур – студентка 2 курса

под руководством *Джубановой Гульнары Джулашевной*

Алматы Менеджмент Университет, г. Алматы

e-mail: dgd000@mail.ru

Каждый индивид, находясь в обществе, контактирует с другими его представителями, поэтому сложно представить нашу нынешнюю жизнь без общения. Но в процессе этого мы сталкиваемся с противоречивостью интересов, мнений, взглядов, возникающих от личностных особенностей каждого, что называется межличностным конфликтом.

Конфликт – (лат. conflictus) способ взаимодействия личностей, при котором происходит столкновение двух или более мотивов, которые не могут быть удовлетворены одновременно.[1]

Разногласия встречаются в различных сферах жизни общества, как в семье, рабочем коллективе, так и студенческом социуме. В студенческой среде проблема конфликтов ярко выражена и является актуальной в настоящее время. Студент в стенах высшего учебного заведения участвует не только в процессе образовательного характера, но и активно поддерживать связь с сокурсниками, другими студентами или же с преподавателями. В зависимости от среды каждый обучающийся действует по-разному в случае конфликта: находит компромисс, идет на уступки или же соперничает.

В Алматы Менеджмент Университете был проведен опрос по методу американского психолога Томаса-Килмана, позволяющий определить поведение студентов в конфликтной ситуации. [2]

Таблица 1

Идут на компромисс в большинстве случаев	28%
Избегают и приспосабливаются	23%
Сотрудничают	16%
Соперничают друг с другом	10%

По мнению авторов, конфликт не решится при его избегании, обе стороны достигнут положительного результата лишь при компромиссе.

Согласно А. Маслоу, в человеческие потребности входит социальная принадлежность, отражение которого мы находим в таких действиях, как желание быть причастным к какой-либо группе людей. Студент, причастный к студенческой среде, взаимодействует с другими, создает условия для формирования ценностей и дальнейшего развития личностей.

Стоит отметить, что в Казахстане студенты имеют свою особенность: получению образования молодежь отводит важное место в представлении жизненного успеха, но большинство в первую очередь мотивировано тем, что диплом предоставит больше возможностей при трудоустройстве и лишь после этого заинтересованы повышением интеллектуальных способностей.[3, стр.60-61]. Поток студентов, жаждущих получить высшее образование и диплом, адаптируется к новым людям и окружению, и зачастую они стремятся к лидирующему положению. Проявление агрессии замечается у студентов как первых, так и старших курсов, и безоговорочно то, что это приводит к возникновению споров, конфликтов. Ситуация возникновения инцидента может быть разной, и одна из причин зависит от психологических особенностей и позиций оппонентов.

Среди студентов приняты конфликты ценностного характера, нежели ресурсного. Ценностные конфликты обнаруживаются при столкновении противоположных культурных стереотипов, убеждений или отношений. Люди по-разному воспринимают окружающий мир и поэтому возникают контрарные мнения, что вполне естественно.

Более того, известно, что большая часть молодежи Казахстана ставят чувство собственного достоинства на первое место, лишь потом социальный престиж и честность. [3, стр. 105] При возникновении конфликтных ситуаций часто оппоненты оказывают влияние на их собственные "я" и легко переходят на личности. Принято определять еще один фактор – несовпадение ожидания и реальности поведения человека. Питать надежду и разочаровываться не всегда удается легко перенести.

Также появление конфликтов сильно зависит от психики самого студента, то есть, если он или она предрасположены к конфликтам, то найти причину будет легко. Зачастую в основе этого лежит эмоциональный интеллект. Эмоциональный интеллект представляет собой вашу способность выявлять и понимать эмоции (как собственные, так и возникающие у других людей), а также вашу способность использовать понимание эмоций для управления своим поведением и отношениями с людьми.[4] Если студент не читает своего оппонента по эмоциям и не пытается избежать конфликт, а наоборот воздействует его возгоранию, это говорит о его низком уровне эмоционального интеллекта. В свою очередь, студент должен контролировать свои эмоции и правильно их выражать. Конфликты возникают не только между студентами, но и между студентами и преподавателями. Можно так же определить причины возникновения этих конфликтов: нарушение студентом или преподавателем правил поведения учебного процесса, недовольство студента выставленной оценкой или же самим процессом обучения (методикой), различие личностных качеств и т.д.

Студент, идущий на конфликт с преподавателем, неблагоприятно воспринимается самим преподавателем, ведь по сложной иерархии студент должен слушать преподавателя. Нередко сами преподаватели позволяют себе грубость по отношению к студентам. Для полного восприятия проблемы был исследован определенный случай.

Наблюдаемый объект А имел конфликты с объектом В, преподавателем. Первый месяц все идет по сценарию, объект А конфликтует с объектом В. Второй месяц объект А, уставший "проигрывать" в спорах, испытывает стресс, часто волнуется о конфликтах, раздражается. На третий месяц объект А приходит к выводу, что иметь конфликты с объектом В бесполезно, но теряет интерес к предмету, преподаваемый объектом В, действуя лишь предубеждением. Наблюдаемая ситуация наглядно показывает, как конфликты отвлекают студента от главной цели при университете - получать знания. Можно так же перечислить и другие недостатки: эмоциональный стресс, ухудшение отношений и потеря времени, чувство неудовлетворения, ослабление сплоченности.

Поэтому стоит развивать в учебных заведениях систему ответственности за студентов, чтобы по окончании высшего учебного заведения студент не был дисбалансированным и вспыльчивым от постоянных давящих на жизнь конфликтов, чтобы студенты не видели врагов в своих же товарищах.

В ближайшие 10 лет будет обсуждаться вопрос о необходимости новых дисциплин: конфликтология, психология и философия конфликта. В стенах нынешних университетов стоит создать штат сотрудников, социальных педагогов, психологов, эдвайзеров, кураторов, ответственных за серьезные, конфликтные ситуации. Безусловно, каждый студент должен следовать правилам общежития в маленькой студенческой среде, чтобы в будущем, став частью общества, иметь навыки правильного эмоционального поведения.

Конфликт – социальное явление, который существует в любом социуме. Каждое общество, которое хочет иметь здоровое будущее, должно выдвигать ряд серьезных задач по формированию молодого поколения, в основе которого лежит воспитание культуры, этики и эмоционального интеллекта будущих граждан своей страны.

Список литературы:

1. https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/2534
2. Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument, CPP, Inc, 2002
3. Молодежь Центральной Азии. Казахстан. На основе социологического опроса. Издание второе. Под научным руководством проф. Клауса Хуррельманн (Германия, Берлин). Алматы, 2016. – 281с.
4. Тревис Бредберри, Джин Гривз, Эмоциональный интеллект 2.0, TalentSmart, 2009

ҚАЗАҚСТАН ӘЛЕУМЕТТІК БАҒЫТТАҒЫ МЕМЛЕКЕТ РЕТІНДЕ ДАМУЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ПРОЦЕСТЕР

Шайлазова Ә.Қ.

Катин Б. жетекшілігімен

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті

Астана қаласы

e-mail: ss.asel@mail.ru

Бейбітшілік пен қоғамдық келісімді қамтамасыз ету, сапалы әрі тарихи маңызы зор құрылымдық, конституциялық және саяси реформалар жүргізу арқылы экономикасы қарқынды дамыған заманауи прогрессивті мемлекет құру – Елбасымыздың тәуелсіздік жылдары алға қойған негізгі мақсаттары еді. Қазір еліміздің халықаралық беделінің артуына және оның аймақтағы геосаяси рөлінің күшеюіне қол жеткізді. Қазақстан өңірлік және жаһандық проблемаларды шешу ісіне зор жауапкершілікпен қарайтын жауапты әрі қалаулы халықаралық серіктес ретінде танылды.

Мемлекеттің қуаттылығы экономиканың даму қарқынымен және тұрғындардың тұрмыс сапасымен өлшенеді. Сондықтан, халықтың әл-ауқаты мен тұрмыс-жағдайын жақсарту, ыңғайлы орта құру, бейбіт және келісімде болу, ең негізгі міндеттемелердің бірі.

Осыған байланысты, 2018 жылы Елбасымыз елімізді жаңғырту жөнінде қажетті бағдарламалық бастамалар жасады. Олардың жүзеге асырылуы табысты дамуымыздың негізгі факторына айналды. Еліміздің стратегиялық мақсаты — 2050 жылға қарай әлемдегі озық дамыған 30 елдің қатарына қосылу.

Қоғамның әлеуметтік бірлігін нығайту – ауқымды әлеуметтік жобалар арқылы жүзеге асырылып жатыр. «Қазақстан-2050» ұлттық стратегиясы мен бағдарламалары, «Институционалдық реформаларды жүзеге асыру үшін 100 нақты қадам», «Нұрлы жол», «Үшінші модернизациялау»,

«Рухани жаңғыру» секілді 2025 жылға дейін жоспарланған мақсат міндеттері айқын Стратегиялық жоспарлар бар.

Әлеуметтік жобалар арқылы елімізде көмекке мұқтаж жандарға, көп отбасыларға, азаматтарға жәрдем көрсетіліп жатыр. Дегенмен, мемлекеттік көмекке қол жетпеген де қаншама азаматтар бар. Сондықтан да, халықтың әлеуметтік жағдайын жақсарту мақсатында жыл сайын түрлі әлеуметтік жобалар мен процестер құрылуда.

Бүгінгі күні мемлекет өзінің азаматтарына ең маңызды әлеуметтік жеңілдіктердің жалпы қолжетімділігін және әлеуметтік қолайлы сапасын қамтамасыз етуге бағытталған ең төменгі әлеуметтік стандарттарға кепілдік береді. Ең төменгі күнкөріс деңгейі 1997 жылы 3505 теңге, ал 2017 жылы - 24 459 теңге. Соңғы жиырма жыл ішінде ол халықтың ең төменгі тұтыну шығындарының көлемі мен құрылымында нақты өзгерістерді көрсете отырып, шамамен 7 есе өсті. Өтпелі кезеңнің қаржы-экономикалық мүмкіндіктеріне сәйкес 1997 жылдан 2003 жылға дейінгі ең төменгі жалақы күнкөріс минимумынан төмен болды. Ал 2004 жылдан бастап күнкөріс минимумынан асып, 2017 жылы оның құны 24 459 теңге болды немесе 1997 жылмен салыстырғанда 11,5 есе өсті. 1995 жылы 300 теңгеден зейнетақы төлемінің ең төменгі мөлшері 2017 жылы 45711 теңгеге дейін артып, ағымдағы жылдың ең төменгі күнкөріс деңгейінен 1,9 есе асты. Бастапқыда мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылардың мөлшері айлық есептік көрсеткіштің бірнеше еселігімен анықталды және 2005 жылдан бастап өмір сүрудің нақты құнын - ең төменгі күнкөріс деңгейіне сәйкес келуін қамтамасыз ету үшін анықталды. 1999 жылдан 2017 жылға дейінгі мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылардың орташа мөлшері 3,513-тен 323888 теңгеге дейін немесе 9,2 есе өсті.

Мемлекет басшысының төрағалығымен 2019 жылдың 27 ақпанында «Нұр Отан» партиясының кезекті XVIII съезі өткен болатын. Съезд кезінде Қазақстан халқына арналған жолдау мен «Бес әлеуметтік бастаманың» іске асырылу барысына мониторинг жүргізудің жаңа жүйесі, сондай-ақ партия жобаларын жүзеге асырудың нәтижелері туралы жан-жақты мәлімет берілді. Мемлекет басшысы сөйлеген сөзінде Қазақстанның өткен 20 жыл ішінде қол жеткізген жетістіктеріне тоқталып, еліміздегі барлық оң өзгерістерге ықпал еткен «Нұр Отан» партиясының рөлін ерекше атап өтті.

Негізгі міндеттердің бірі – азаматтардың тұрмыс сапасын арттыру және Қазақстанды әлеуметтік бағыттағы мемлекет ретінде дамыту. Елімізде әрдайым әлеуметтік салаға мол қаржы бөлініп келді. Қиын кезеңдердің өзінде әлеуметтік міндеттемелерді негіз етіп, жақсы жағдай жасауға көп міндеттер атқарды. Мемлекет басшысы әлеуметтік саясатты одан әрі жүзеге асырудың негізгі бағыттарына тоқталып, оны іске асыруға партияның белсенді атсалысуы қажет екенін атап өтті. Бүгінгі таңда қоғамның өзекті сұраныстарына жедел жауап беру және соларға мемлекеттік органдардың назарын аударту маңызды мәселе саналады. Партия жұртшылықтың күнделікті мәселелерін шешу ісіне белсенді атсалысуға тиіс. Сондықтан, «Халыққа көмек» жобасы осы жұмыстарды жандандыруға бағытталған.

ҚР Үкіметінің алаңында Елбасының «Нұр Отан» партиясының XVIII съезінде жариялаған «Әлеуметтік қамқорлық» жаңа әлеуметтік шараларын іске асыру мәселелері жөнінде баспасөз конференциясы өтті. Баспасөз конференциясын ашқан ҚР Премьер-Министрінің орынбасары Гүлшара Әбдіқалықова Үкіметтің әлеуметтік блогының алдында адам капиталын дамыту бойынша ауқымды жұмыстар жүргізу міндеті тұрғанын, оның ішінде аз қамтылған отбасыларды анықтап, оларға уақытылы мемлекеттік қолдау көрсету бойынша жұмыстар жүргізу қажеттігін айтты. Жаңа әлеуметтік бастамаларды ірі блоктарға бөлуге болады. Біріншіден – аз қамтылған азаматтардың табысын арттыру және қолдау. Екінші – табысы төмен отбасыларды тұрғын үймен қамтамасыз ету. Үшіншіден – білім беру мен денсаулық сақтау сапасын арттыру мәселелері, сонымен қатар өңірлерді дамыту. Алдағы үш жылда бұл мақсаттарға бюджеттен қосымша 2,3 трлн теңге бөлінетін болады.

Қазақстанда түрлі табыс деңгейімен 4 млн астам отбасы бар. Әрине, олардың бәрі қолдауға ие болғысы келеді, бірақ бұл тұста көмекті ең қажет ететіндерге жәрдем беріледі, ал басқа отбасылар жеке-жеке қарастырылатын болады. Бірінші кезекте ол – жұмыспен қамту, бизнесті бастау және жалғастыру үшін несиелер ұсыну, үйде жұмыс істеуге жағдайлар жасау екендігін Г. Әбдіқалықова атап өтті.

ҚР еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрі Бердібек Сапарбаев азаматтардың лайықты өмір сүру деңгейін қамтамасыз ету бойынша негізгі міндеттер туралы айтты. Оның ішінде бюджет саласындағы төмен жалақы алатын жұмыскерлердің еңбекақысын көтеру, аз қамтылған отбасыларды қолдау, сондай-ақ көпбалалы отбасылардың жұмыспен қамтылуына ықпал ету шараларын арттыру бар.

Ең бірінші, сұрақтарға жауап беру сессиясы көпбалалы отбасыларға қолдау және мемлекеттік көмек шараларын түсіндірумен басталды.

Алдымен еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрі Президент тапсырмасына орай, бірінші кезекте Қазақстандағы ең тұрмысы нашар отбасыларға көмек пен қолдау көрсету керектігін айтты. Осы мақсатта мұқтаж отбасылардың табысы мен проблемаларын анықтау үшін әр отбасының жеке әлеуметтік картасын әзірлеу жоспарланған.

Отбасының әр мүшесіне шаққанда табыс мөлшері ең төменгі күнкөріс шамасының 70%-ынан аспауы тиіс. Бір адамға шаққанда ең төменгі күнкөріс деңгейінен 50%-дан 70%-ға дейін Атаулы әлеуметтік көмекті (АӘК) белгілеу критерийі артады, яғни биыл 14 849 теңгеден 20 789 теңгеге дейін ұлғаяды. АӘК белгілеу кезінде отбасының жиынтық табысынан “Күміс алқа” және “Алтын алқа” алқаларымен марапатталған көпбалалы отбасы мен көпбалалы ана жәрдемақылары, сондай-ақ балалардың мүгедектігіне байланысты жәрдемақылар алынып тасталады. Ай сайын аз қамтылған отбасындағы әр балаға ең төменгі күнкөріс деңгейінен 70% көлемінде кепілдендірілген көмек төленетін болады (20 789 теңге). Отбасының ересек мүшелері үшін АӘК көлемі бұрынғыдай есептеле береді.

Министр сонымен қатар бұл көмек көлемін орта есеппен 40%-ға арттыруға мүмкіндік беретінін атап өтті. Нәтижесінде, аталған шаралар 830 мыңнан астам адамды қамтуға мүмкіндік береді.

Екінші әлеуметтік мәселе – Мемлекеттік қолдау, сонымен қатар 18 жастан асқан мүмкіндігі шектеулі балаларды күтіп-бағып отырған жандарға да қатысты. Осы күнге дейін бұл сома 31 183 теңге еді, қазір ол 10 мың теңгеге дерлік көтеріліп, 41 578 теңгені құрайды, бұл шарамен кемі 100 мың қазақстандық қамтылатын болады.

Бұдан өзге, сұралған құжаттарды оңтайландыру арқылы АӘК белгілеу рәсімі жеңілдетілетін болады. Мәселен, барлық қажетті құжаттар мемлекеттік органдардың ақпараттық жүйелері арқылы сұралады. Азаматтардан сұралатыны тек жеке куәлік.

Сонымен қатар, 2019 жылы шағын несиелендіру аясында 5 мың шағын несиені ауылдағы көпбалалы аналар мен мүмкіндігі шектеулі жандардың арасында кәсіпкерлікті дамытуға бағыттау ұсынылады. Соның нәтижесінде 15 мың көпбалалы отбасы өз ісімен айналысып, табысын арттыра алады. Басты міндет – денсаулығына байланысты жұмыс істей алатын қазақстандықтардың жұмыс істеуіне мүмкіндік беру, оларға жұмыс орындары ұсынылады, оларды жұмысқа орналастырып, табыс табулары үшін барлық жағдайды жасау керектігі нысанға алынып отыр. Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрі “Атамекен” ұлттық кәсіпкерлер палатасымен бірлесіп жұмыс істеп, өз үйлерінде өзі үшін бизнес ашып, әрі, балаларын тәрбиелеп, әрі табыс табуларына мүмкіндік беретіндігін айтты.

Үшіншіден, көпбалалы отбасыларға арендалық тұрғын үй беру мәселесі туралы Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігінің Құрылыс және тұрғын үй коммуналдық шаруашылығы істері комитетінің төрағасы М. Жайымбетов тұрғын үй алуға кезекте 28 мың көпбалалы отбасы тұрғанын атап өтті. Осындай отбасылар үшін 7 жыл ішінде жыл сайын 6 мың жалдамалы пәтер салынады. 2025 жылға дейін 40 мыңнан астам жалдамалы пәтер салынады.

Баспана беру әрбір көп балалы отбасыны жекелеген кезекке анықтауға орай үйлестірілетін болады.

М. Жайымбетов аз қамтылған көп балалы отбасыларға жалдамалы баспана беру бағдарламасы нормативтік-құқықтық актілерге тиісті өзгерістер енгізілгеннен кейін жылдың екінші жартысында іске қосылатынын айтты.

Ауыл шаруашылығы министрі С. Омаров саланы жаңа жұмыс орындарын ашатын әлеуметтік маңызды сала ретінде дамыту туралы айта отырып, Елбасы тапсырмасы бойынша АӘК дамытудың мемлекеттік бағдарламасы жандандырылғанын айтты. Бағдарламаның басты құралы — зәкірлік кооперация және қосылған құн тізбегін құру. Енді мемлекет әрбір ниет етушіге отбасылық ферма құрып, ет немесе сүт конвейерінің қатысушысы болып, тұрақты табыс табу мүмкіндігін ұсынады.

Сонымен қатар, өнімді жұмыспен қамту бағдарламасы аясында ауыл тұрғындары АӘК-те бизнес-жобаларды іске асыру үшін жылына 6%-дан аспайтын, 7 жылға дейінгі мерзімге шағын несиені ала алады.

Вице-премьер Г. Әбдіқалықованың айтуынша, бүгінгі таңда «Ауыл – Ел бесігі» арнайы жобасының аясында 1500 елді мекенді анықтау жоспарланған, олардың дамуына жыл сайын 30 млрд теңгеден бөлініп отырады.

Ауыл шаруашылығы министрі ҚР Президентінің тапсырмасы бойынша бүгінгі таңда келешегі бар ауылдарды іріктеу жұмыстары жүргізіліп жатқанын айтты. Іріктеу көптеген критерийлерді қамтиды, оның ішінде жұмыс орындарымен қамтушылық, салалық тиесілілігі т.б. бар.

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев «Нұр Отан» партиясының XVIII кезекті съезіндегі сөзінде еліміздің басты басымдығы — азаматтарымыздың тұрмыс сапасын арттыру және Қазақстанды әлеуметтік бағыттағы мемлекет ретінде дамыту екенін атап өтті. 2019 жылы

әлеуметтік салаға республикалық бюджеттің барлық шығындарының 45% астамы бағытталды. Ұлттық қордан да азаматтардың тұрмыс сапасы мен әл-ауқатын арттыруға қаражат бөлінеді. Президент тапсырмаларына сәйкес, Қазақстан Үкіметі қазақстандық отбасылардың әл-ауқатын арттыру, тұрғын үймен қамтамасыз ету, білім және денсаулық сақтау салаларын жаңғырту, сондай-ақ өңірлер мен ауылда тұрмыс сапасын жақсарту шараларын күшейту жұмыстарын жүргізіп жатыр.

Мемлекеттің жаңа қадамдары бүкіл қазақстандықтарға, еліміздің барша азаматтарына игі әсер етеді. Қоғам өз тағдырын Қазақстанмен тығыз байланыстырып, болашағын жоспарлаудың тың мүмкіндігіне ие болады. Әлеуметтік процестердің іске асырылуы «әлеуметтік мемлекет» туралы конституциялық норманы жаңа, нақты мазмұнмен байыта түспек. Заманауи жаһандық ахуалда ұлттық бірлік – әлеуметтік бірлік, ал қалыптасқан мемлекет – әлеуметтік мемлекет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Президенттің бес әлеуметтік бастамасы» атты халыққа үндеуі.
2. 2019 Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің Баспасөз Қызметі.
3. Қазақстан Президентінің «Нұр Отан» партиясының кезекті XVIII съезінде сөйлеген сөзі.
4. Елбасының «ӘЛЕУМЕТТІК ҚАМҚОРЛЫҚ» жаңа әлеуметтік шаралары.

**СЕКЦИЯ: «ӨМІР СҮРУДІҢ ӘРТҮРЛІ САЛАЛАРЫНДАҒЫ
ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ»
ТЕХНОЛОГИИ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ В РАЗЛИЧНЫХ СФЕРАХ
ЖИЗНИДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

ЖАҒАНДЫҚ МӘДЕНИЕТ ТҮСІНІГІ МЕН СТАНДАРТИЗАЦИЯНЫҢ ӘСЕРІ

Орынбасарова А.О.

Қылышбаева Б.Н. жетекшілігімен

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университет

e-mail: orynbassarovaa26@gmail.com

Мәдениет-әр ұлтқа тән өзіндік ерекшеліктердің жиынтығы. Мәдениет арқылы ұлт жетіледі, дамиды әрі өздерін қоғамға сай қалыптастырады. Бір қоғамда салт-дәстүр, діни ерекшеліктер ерекше орын алып жатса, келесі бір қоғамда ол мүлдем өзгеше түрде қабылдануы мүмкін. Мысалы, батыстық емес мәдениетті америкалықтар ерекше кітаптардан алынған, ойдан шығарылған шытырман оқиғалар және көп әйел алу, құрт-құмырсқа жеу, жануар етінен жасалған тағамдарды тұтыну жұмбақ әрі адамгершілікке жатпайтын іс-әрекет, сол себепті де батыс мәдениетін ғана “дұрыс” өмір салты, ал батыстық емес мәдениет барып тұрған варварлық, таңқаларлық жайт дейді. [1, 47 б.]. Сол себепті де америкалықтар біз сияқты өмір сүргілерін келсе, біз сияқты өмір салтын ұстаныңдар деген принципті алға тартады. Негізінен, әлем тұтасымен бір болғанымен, алайда осындай мәдени ерекшеліктер арқылы бір-бірінен өзгешеленіп, өзіндік өмірге деген түсінікті, қоғамдық тәжірибені және де ең бастысы, ұлттық құндылықтарды қалыптастырады. Түрлі қоғамның болуы ол қалыпты жағдай болуы мүмкін, алайда қазіргі уақытта ол көп жағдайда тиімсіз қабылданып, сондықтан да, жаһандық мәдениет ұғымы қолданысқа еніп отыр. Жаһандану шыны керек, қазіргі қоғамның барлық бағытын және өмірлік аспектінің әр саласына тікелей әсерін тигізуде. Оның ең басты мақсаты-ғылыми, экономикалық, социоәлеуметтік және басқа да түрдегі ақпараттармен қамтамасыз ете отырып, басқарушылық ауқымын арттыру. Тоталитарлық басқару түрін білетініміздей, әртүрлі қоғамды басқарғаннан гөрі гомогенді қоғамды басқару жеңіл әрі тиімді. Себебі, бір тәртіп, мәдениет және экономикалық, социо-әлеуметтік даму қарқыны тез жүреді.

Жаһандық мәдениет бәріне бірдей құндылықтарды орнату, яғни бұл бәріне бірдей мәдениет түсінігін қабылдау. Сол себепті де, қазірде мәдениеттің унификациялануы және бәріне түсінікті батыстық құндылықтарды қамтитын бірдей модель-вестернизацияны қабылдау жолы бәрінің алдында тұр. Бұл бір елге оңай болғанымен, енді біреулеріне өзіндік ерекшеліктерді, ұлттық құндылықтарды сақтап қалудағы үлкен сынақ болмақ. Мәдениетті унификациялау- қиын әрі көп мәселелерді алып келудегі процесс, ол тек ену ғана емес, түпкілікті қоғамның санасын өзгерту арқылы жүзеге аспақ. Осыған қатысты, клесідегідей сұрақтар туындауы мүмкін: “Жаһандық мәдениеттің орын алуы мәдениет ұғымын толықтай жоғалтып, робот сияқты сезімсіз өмір сүруге әкеліп соқпай ма?”, “Стандартизация рухани дамуды қамтамасыз ете ала ма?” және “Бір типті қоғамда өмір сүру қаншалықты тиімді?”. О.Шпенглер “Закат Европы”(1918) еңбегінде қарастырғандай, Еуропадағы мәдениеттің құлдырауы секілді жағдай, сонын ішінде мәдениеттің даму шегіне жетіп, өркениеттік қоғамның орнауы біз де орын ала ма деген ойлар кімді болмасын алаңдатпай қоймайды. Себебі, мәдениет дегеніміз қоғамның барлық саласымен тікелей байланысы бар құндылықтар мен ережелердің, түсініктердің жиынтығы.

Жаһандық мәдениеттің орын алуын екі жақты қарастыруға болады, бір жағынан бірегейлікке өту арқылы ғаламдық мәселелерді шешу, халықаралық түсініспеушіліктерді жою болса, екінші бір жағынан керісінше, жан-жақтылық, бытыраңқылық және іштей бір-бірін түсінбеу мәселелері туындауы мүмкін. Алайда, қазірдің өзінде де осы тектес мәселелер туындап жатқандығын көре аламыз. Қазақстанның өзінде, жастардың субкультурасының дамуы үлкен жастағы кісілерге түсініксіз, сол себепті де тұлға аралық конфликт, отбасылық конфликтілер және ұлттық фундаменттің өшуіне алып келеді. Бұл тек басы деп те айтуға болады, сонымен қатар, отбасылық құндылықтардың төмендеуі ары қарай отбасы институтын ығыстырып шығып, дәл батыстағыдай бір көшеде бір-екі баланың ойнап

жүргендігі мен қартаюшылық, яғни демографиялық қиындықтардың туындауына бетпе-бет келмейміз бе деген ой әр адамда туындауы мүмкін. Негізінен, дамушы елдер қатарында жаһандық мәдениеттің орын алуы жоғарыдағы конфликттен бөлек, ауқымы жоғары діни бағыттағы этноконфликтілер мен қоғамның тұрақтылығын сақтаудағы қиыншылықтарға әкеледі. Себебі, өзінің түпкі көрінісін сақтап қалғысы келетіндер жетерлік, сол себепті де билікке қарсы бағытталған соғыстар, терроризмдер ислам бағытын ұстанушылар қатарында туындайды деп толық айтуға болады, яғни дәстүрлі мәдениетті ұстанушылар қоғамын бірден ауыстырып жіберу мүмкін емес және тарихта болмаған оқиға. Мысалы, қазірдің өзінде, вестернизациядан бөлек ислам елдерінде діни радикализация процесі орын алып жатыр. Этникалық және ұлттық бағыттағы қысым көрсету де аз емес: палестиналықтар мен курдтар, сикхилер мен тамилдер, армяндар мен әзірбайджандар, яғни бұл мәдениеттің жаһандану әсерінен өзгеріске ұшырап жатқандығына көңісі келмей, ассимиляцияға ұшырауға жол бергісі келмейтіндіктерін айтқан. [2]. Жаһандану процесі демек, тікелей біріншіден, ішкі дүниенің өзгеруіне, еліктеудің пайда болуына және ұлттық фундаменттің өзгеруіне, өз еліне деген көзқарастың өзгеруіне алып келеді. Сол арқылы тұрақтылық, тарих және түпкі ата тегінің жоғалуы, кімнің қайдан шыққандығы, антропологиялық ерекшеліктер мүлдем керексіз болып қалуы да мүмкін. Негізінен, бірегейлік ол соншалықты қиын процесс емес, алайда оның орын алуы бір жағынан мүмкін емес болып көрінгенімен, латентті түрде ғаламның әр бөлігіне біртіндеп, асықпай енуде, өзінің басқарушылық позициясын да көрсетіп жатыр. Оның бәрі тікелей технология, масс медиа, БАҚ арқылы еніп жатыр.

Соңғы он жылдықта жаһандану процессінің жүру темпінің артқандығын байқауға. Себебі, вестернизацияның орын алуынан өзіндік ерекшеліктерді біртіндеп жоғалту, түрлі саладағы өзгерістер, қоғамдағы қарым-қатынастардың өзгеріске ұшырап жатқандығын байқаймыз. Мұның былай өрбуі технологияның дамуы деп айта аламыз, өз кезегінде Х. Ортега мен Гассет былай деген: “Техницизмді “жаңа мәдениеттің” бір атрибуты ретінде босқа қарастырмайды, неге десеңіз мәдениет тек өзіне материалды пайда әкелетін білімді таңдайды”. Дәл осы ойды Ф. Фукуяmanın “Конец истории и последний человек” еңбегінде де көре аламыз, “... промышленное развитие следует логически последовательной закономерности роста и в свое время создаст единообразные социальные и политические структуры, объединяющие разные культуры и страны” [3]. Бұл ойлар вестернизацияның дамуға толықтай мүмкіндіктерді бере алатындығын дәлелдейді.

Мәдениеттің жаһандануы өзімен тек жаман жақты ғана алып келмейді, сонымен қатар көптеген елдер арасындағы саяси, экономикалық мәселелердің шешілуіне де жол қарастырады. Батыстық мәдениеттегі индивидуализм, рационалды даму және аскетизм, кез келген іске деген белсенділік және қажымас еңбек, ғылымға деген дұрыс көзқарас түсініктері қоғамның дұрыс дамуы әрі өркендеуіне, коллективизмнің жойылып, өзіндік түсініктің пайда болуына әсер етеді, бұл бір жағынан сананың дамуына, болашақтың нақты әрі еш қорқынышсыз өмір сүруге деген жол десек болады. Алайда, сананың өзгеруі түпкілікті өзгеруге, яғни екі жақты ойдың қалыптасуына әкеледі. Тағы бір қоса кететін жағдай, әлемде түрлі мәдениеттің болуы бәріне мәлім болғандықтан, бірінің ережелері, сана сезімі бірінен айқын ерекшеленіп тұрады, сонын әсерінен де түрлі түсініспеушіліктер, ұлттар арасындағы конфликтілерді тудырады, көбіне құндылықтардың келіспеуі, мақсаттардың әр түрлі болуы, сонымен қатар өмірге деген көзқарастың өмір сүріп жатқан ортасына, қоғамына байланысты қалыптасуы да тікелей бірден бір фактор бола алады. Алайда, кей жағдайда жаһандық мәдениет осындай мәселелерді шешудегі бір ден-бір жол болуы мүмкін бе деген сұрақтың да туындауы қалыпты жағдай. Мысалы, мына жағдайға қарасақ, Таиландтан келген студенттер орыс әдебиеті дәрісіне барудан бас тартқан, олардың айтуынша орыс әдебиетінен беретін лектор оларға өзіндік қалыптасқан педагогикалық тәртіп бойынша оқытуы өзге фонетикалық және риторикалық параметрлерге үйренген Таиландтан келген студенттер үшін ұрысу, қатты сөйлеу ретінде қабылданып, мәдени конфликтінің орын алуына әкеліп соққан. Сонымен қатар, батыс елдерінде сыйлық сыйлау мәдениеті де өзгеше. Егер Азия елдерінде жұмыс орнына жаңа келген жұмысшы өзінің жұмыс тастарымен жақын танысқысы келіп немесе себепсіз сыйлық сыйласа, ол батыста жағымпаздық, көзге түсу жалпы айтқанда, дұрыс жағынан қабылданбайды. Тағы бір қызықты ақпараттар ағынында мынадай мәлімдеме бар, Делидегі қазақстандық ұшақтың қону кезіндегі орнаған апаттың себебі ағылшын тілінде және ағылшын мәдениетінде қалыптасқан түсінік бойынша үнділік әуе қозғалысының басқарушылары биіктікке қатысты ақпараттарды метрмен емес, фут өлшемімен берген. Сол себепті де өлшемдер сәйкес келмей, мәдени конфликтілер орнаған [4]. Осындай түсініспеушіліктерді шешуде жаһандық мәдениеттің болуы белілі бір деңгейде орынды. Себебі, ортақ ереже, түсінік кімге болмасын еш қиындық тудыртпайтыны анық. Осыған қатысты, Э. Смиттің жаһандық мәдениеттің толеранттылық пен бұрынғы негативті тарихты ұмытып, сол арқылы бейбіт әрі еш соғыссыз өмір сүруді қолдайтын

функциясы да бар екендігін атап кеткен, ”глобальная культура по преимуществу лишена памяти. Не существует объединяющей «мировой памяти»” [5, 71б]. Алайда, мұны біз түпкілікті шешім ретінде қарастыра алмаймыз. Сол оймен де, мәдениеттің гомомәдениет болуындағы ойларды қолдайтын теориялардың аз екендігі әлі де болса, бұл идеяның түпкілікті дамымағандығы мен пісіп-жетілмеуінде, қолдаушыларының көп болмауында деп айта аламыз. Шыны мәнісінде, ешкім де өзіндік ұлттық ерекшеліктердің жоғалғандығын қаламайды және бұл қазіргі ұрпаққа қарағанда, бұрынғы ұрпақты көбірек алаңдататындығы анық.

Қазірде көп елдер технологияның, ақпараттың және ең бастысы экономиканың әлемдік деңгейде дамуы үшін мәдениеттің жаһандауына жол беруде. Бұл батыс елдерінің ең бір фишкасы деп қарастырсақ болады, сол арқылы дамушы елдер өздерінің іштей қалай жаһандық мәдениетке еніп жатқандығынан хабарсыз. Себебі, жаһандық мәдениеттің орнауы латентті түрде ұзақ уақытты қамтитын процесс. Осы себепті де, мәдениеттің жаһандануы мен жаһандық мәдениет түсінігін нақты қарастыра отырып, оның төндіретін қаупі мен беретін прогресстерін саралай отырып қана әр ел өз шекарасын сақтауы қажет. Егер де шын мәнісінде, мәдениеттің жаһандануы емес, жаһандық мәдениеттің орнауына жол беретін болсақ, ұлттық деңгейде ұлт сөзінің жоғалуына, одан әрі жағдайға, орналасқан жеріне байланысты қалыптасқан әдет-ғұрыптар, керемет дәстүрлер, өзіндік ерекшелігі бар халықтардың саны азайып, бәрі бірдей қызықсыз, стандартизацияға ұшыраған қоғам орнап, конформизмнің орнауына алып келеді. Сонымен қоса, рухани даму, қоғамның мәдени тұрғыда дамуы тоқтауы мүмкін. Сол арқылы да авторитаризмнің дамуы, бір ғана ортаға бейімделу жүзеге асатын болады. Осындай тұжырымдалаларға көңіл бөле отырып, жаһандық мәдениеттің әлемдегі орны зор екендігін және қоғамның бар саласына тікелей әсер ете отырып, өзгерістің туындауына алып келетіндігі әлемге тағы бір ғаламдық проблема тудырып отыр. Осы себепті де, жаһандану процесіне немқұрайлы қарап, сорғыш аппарат сияқты бәрін бірдей тарта бермей, ең керектісін және маңыздысын рационалды түрде сіңіре білу қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Сметзер Н. Социология: пер. с англ. – М.: Феникс, 1994. – 688с.
2. Понарина Н.Н. Глобализация и проблем культуры [Электронді ресурс], - <https://cyberleninka.ru/article/v/globalizatsiya-i-problemy-kultury>
3. Гревцева А.А. Культурная глобализация: проблемы и парадигмы
4. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. Актуальность проблем межкультурной коммуникации в современных условиях [Электронді ресурс], - http://polbu.ru/terminasova_language/ch05_all.html - интернеттегі мақала
5. Smith A. Towards a Global Culture? // Global Culture by M. Featherstone. London. 1990.
6. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. М. 1993.

МҮГЕДЕК ҚАРТ АДАМДАРҒА АРНАЛҒАН ЕҢБЕК ТЕРАПИЯСЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-МЕТОДОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Әлеуметтік жұмыс мамандығының 4-курс студенті

Қаблан А.З.

Ғылыми жетекшісі: әлеумет.ғ.д., профессор *Джаманбалаева Ш.Е.*
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, e-mail: Ayazbi.kablan@mail.ru

О.С. Андрееваның зерттеуі бойынша, еңбек терапиясы – мәні бойынша медициналық қана емес, сондай-ақ әлеуметтік бағдарлылыққа ие, мүмкіншілігі шектеулі адамдарды оңалту әдістерінің бірі. Еңбек терапиясы еңбек әлеуметтануының, физиологияның, психологияның және клиникалық медицинаның заңдарына негізделеді. Ол кәсіби және тұрмыстық қызмет элементтері бар физикалық әдістердің әртүрлі түрлерін қамтиды [1].

Еңбек терапиясы мүмкіншілігі шектеулі қарт адамдарға құндылық бағдарлары мен қажеттіліктерін қалыптастыруға оң әсер береді, осылайша олардың сыртқы әлеммен қарым-қатынастарын қалыпқа келтіруге ықпал етеді. Еңбек терапиясы кезінде мүмкіншілігі шектеулі қарт адам кәсіби тәжірибені иегере отырып, дамыған әдістерді пайдаланады. Сонымен қатар, еңбек терапия ұжымдық өзара іс-қимыл әдісі ретінде мүгедек қарт адамның тиісті психоәлеуметтік тетіктерін қалыптастырудағы рөлдік функцияларына ықпал етеді. Еңбек терапиясының негізгі мақсаты - бұзылған функцияларды дамыту және қалпына келтіру, тұрмыстық және үй жағдайындағы дағдыларды қалыптастыру, өзін-өзі күтіп-бағуға машықтандыру, үй шаруашылығын жүргізу және еңбек жұмыстарын орындауға үйрету.

Еңбек терапиясының міндеттері: әртүрлі еңбек түрлерін қолдану арқылы бұзылған функцияларды сауықтыру; кәсіби дағдыларды қалпына келтіру (өзін-өзі қамқорлық, қозғалыс және т.б.), әлеуметтік реинтеграцияны (жұмыспен қамту, материалдық және тұрмыстық қолдау, жұмыс күшіне оралу) күшейту және психологиялық әсер ету [2]. Еңбек терапиясы екі әдіске бөлінеді: еңбектегі терапия және жұмыспен айналысу терапиясы. Еңбекпен айналысу - мүмкіншілігі шектеулі адамның бос уақытын сурет салуға арнауы, кәдесый жасау, модельін құрастыру. Еңбегі терапия - әртүрлі еңбек процестерінің, еңбек жұмысының медициналық мақсаттары үшін пайдаланылуы.

Еңбек терапиясының үш негізгі түрі бар: қозғалыстың бұзылуын анықтауға немесе бұзылған функцияларды қалпына келтіруге бағытталған оңалту жұмыстары; функционалдық жағдайды және еңбек қабілетін жалпы қолдау және нығайтуға бағытталған кәсіптік терапия; өнеркәсіптік кәсіптік терапия, мүмкіндіктері шектеулі адамды кәсіптік жұмысқа дайындау, қолайлы материалдық және техникалық шарттарда (машиналарда, тренажерларда, стендтерде және т.б.) жүзеге асырылады. Еңбек терапиясының пайдалы әсері Н.Ф. Деменьева және А.А. Модестованың зерттеулеріндегі оңалту шаралары жүйесінде клиникалық тұрғыдан анықталған. Еңбек қозғалысы мен операциялары физиологиялық процестерді ынталандырады, ерік-жігерді жұмылдырады, тәртіпті, көңіл аударуға үйретеді, қуанышты көңіл-күйді қалыптастырады, шынайы, тиімді және қанағаттандыратын қызметке тікелей әрекет етеді [3].

Еңбек терапиясы реабилитациялық оңалтудың және терапияның басқа да әдістерімен біріктіріліп, олардың әсерін күшейтеді. Еңбекке жарамды емдеу терапиясы, жеке негізделген емдік-әсер ететін фактор ретінде әрекет етеді. Дененің интеллектуалды және физикалық дамуына, жалпы физиологиялық параметрлерін (метаболизм, жүрек-қан тамырлары, тыныс алу және иммундық жүйелер) қалыпқа келтіру, қозғалтқыш функцияларын түзету, ұйқыны жақсарту, тәбет, көңіл-күйді жақсартуға ықпал етеді [4].

Мүмкіншілігі шектеулі қарт адамдарға арналған еңбек терапиясы кешеніндегі ең басты нәрсе - өзін-өзі қамтамасыз ету дағдыларын дамытатын жаттығулар (өздігінен жуыну, киім кию, қырыну, өздігінен киімін шешуге үрету, шұлық, бас киім тоқу және т.б.), бөлмелерді тазалау, бақшаларда жұмыс істеу және т.б.

Түрлі жіптерден кесте тоқу, мүсіндерді қалыптау, тоқу, кішкене бөліктерді бөлшектеу, сурет салу, басып шығару, картон ойыншықтарын жасау, ағаш ұстау (егелеу құралдарымен жұмыс жасау, ағаш беттерін тазалау) және т.б.

Еңбек тәжірибесінің үш тобы бар: ең жеңіл режимде еңбек терапиясы (картон жұмыс, орамдағы жіптер, резеңкеден жасалған ойыншықтар жасау, дәке маскасы және т.б.); еңбек терапиясы, қуатты генерациялау, қолдың бұлшықеттерінің төзімділігі (құю, еңбек құралдарымен жұмыс жасау және т.б.); мануалды қозғалыстардың бейімделуін қалыптастыру, олардың сезімталдығын арттыру (киімдер тігу, тоқу, мәтінді теру және т.б.) [5].

Еңбек терапиясы мүмкіншілігі шектеулі қарт адамдарды еңбек процесінде қарым-қатынас дағдыларын қалпына келтіру перспективасын ашуға мүмкіндік береді, оларды ортақ іс-әрекеттерге қатысуы туралы хабардар етеді. Мүмкіншілігі шектеулі адамдардың еңбекпен айналысуы еңбекке деген дағдыларын және болашақта қоғамға кірігу арқылы жұмысқа орналасу перспективасын ескере отырып, кеңірек мақсаттарды көздейді.

Мүмкіндіктері шектеулі адамдар еңбек қызметін атқарған кезде, ең алдымен, олардың мүдделері мен қажеттіліктерін, соның ішінде олардың жағдайына байланысты еңбектің пайдалы тұстарын, содан кейін мекеменің қажеттіліктерін ескеру қажет. Еңбек терапиясы жеке және топтық формаларда қолданылады.

О.А. Богданованың зерттеуі бойынша еңбек терапиясы топтық жұмыс кезінде белсендендіріледі, сондай-ақ ем алушылардың қызметін ұйымдастырады және құндылық бағдарлары мен қажеттіліктерін қалыптастыруға оң әсер етеді. Практикалық терапия процесінде жеке тұлға физиологиялық тұрғыдан қалыптасады, психологиялық кешендердің жоғарылауы байқалады, жаңа адаммен қарым-қатынас қалыптастыра бастайды; ұжымдық қызметпен айналысады, нәтижесінде қоғамда оның бейімделу деңгейі артады [6].

Еңбек терапиясын ұйымдастыру талабы еңбек процестерінің алуан түрлілігін және олардың біртіндеп күрделенуін қамтамасыз ету, еңбекке деген қызығушылықты қолдау, психологиялық жайлылық, емдеуші дәрігер мен емделушінің үнемі бақылауы болып табылады.

Еңбек терапиясы барысында мүгедек өзінің еңбек қызметіне психологиялық және дене дайындығына ие болады. Ол үшін өндірістік жағдайларға жақын жағдайлар жасалады, науқастың еңбекке қабілеттілігі, оның жұмысқа қабілеттілігі тексеріледі, науқастың уақытша жоғалтқан кәсіптік дағдылар (біліктердің) қатары қалпына келтіріледі. Қалпына келтіру емінің барлық кезеңінде оның

тиімділігін бақылау жүргізіледі. Бұл жұмысқа түзетулер енгізуге мүмкіндік береді. Жүктемені мөлшерлеу мүгедектің денсаулық жағдайымен, оңалту кезеңімен, функционалдық бұзылулардың көлемімен және т. б. анықталады еңбек терапиясында мөлшерлеу әдістерінің бірі еңбек манипуляциясын немесе жұмысты орындау уақыты (ұзақтығы), жұмыс көлемі, құралдың салмағы, еңбек режимі, орындалатын жұмыстың сипаты, жұмыс позасы және т. б. болып табылады.

Жұмыс қозғалысының дұрыс кешенін жасау кезінде келесі ережелерді сақтау қажет: мүгедекті еңбек операциясымен (қозғалысымен) таныстыру; еңбек операциясын орындау техникасын көрсету; еңбек операциясын бірнеше рет қайталау нәтижесінде еңбек дағдыларын меңгеруге ықпал ету [7].

Е. И. Холостованың пікірінше, жалпы нығайтушы еңбек терапиясы пациенттің физиологиялық төзімділігін белгілі бір деңгейге дейін қалпына келтіруге бағытталған. Ол реабилитацияның ең ерте кезеңдерінен басталады және адамның ауру туралы ойдан бас тартуы, өмірлік тонусын арттыру, белсенді дене қимылдарына қызығушылық, сауығуға және еңбекке қабілеттілікті қалпына келтіруге уәждемесі болып табылатын ең жеңіл тапсырмалар мен операцияларды орындау болып табылады [8].

В. А. Антоновтың пікірі бойынша, қалпына келтіру еңбек терапиясы науқастың қимыл-қозғалыс бұзылуының алдын алуға және ағзаның бұзылған функцияларын қалпына келтіруге бағытталған. Ол негізінен реабилитацияның бейімделу кезеңінде жүргізіледі, тіршілік әрекетінің жаңа жағдайларына бейімделу жүреді, бұзылған функциялар қалпына келтіріледі және өтеледі. Қалпына келтіретін еңбек терапиясы зардап шеккендерді жаттығуды және тұрмыста тыныс-тіршілікті қамтамасыз ету үшін қажетті белгілі бір операцияларды орындау кезінде немесе еңбек операцияларын орындау кезінде алмастыру функцияларын пайдалануды қамтиды [10]. Еңбек терапиясы қоғам мен жақындардан ұзақ уақыт оқшауланатын айқын психикалық бұзылулары бар психикалық науқастарды оңалту үшін ерекше маңызға ие болады. Еңбек терапиясы шиеленіс пен мазасыздық жағдайын шеше отырып, адамдар арасындағы өзара қарым-қатынасты жеңілдетіп, бірлескен қызметті ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Еңбек терапиясы үрдісінің негізгі құраушылары:

1. Клиенттің қалауы мен мүдделерін есепке алу.
2. Еңбекке қойылатын талаптар.
3. Клиенттің мүмкіндіктері: Еңбекке медициналық көрсеткіштер, өзін-өзі ұйымдастыру және ішкі ресурстар.
4. Еңбекке Мотивация: еңбек процесіне қызығушылық және бағыт.
5. Материалдық-техникалық қамтамасыз ету: негізгі және қосалқы еңбек процестерін үйлестіру.
6. Еңбек үшін көтермелеу немесе сыйақы беру.
7. Жұмыс жағдайы (қалыпқа келтіру, еңбек жағдайын жақсарту).
8. Клиенттердің тұлғааралық қатынастары.
9. Еңбек нәтижелері: жұмысты орындау уақыты, еңбекті өлшеудің сандық және сапалық бірліктері

[11]. Оңалту орталығында еңбек терапиясы ерекше сипатқа ие. Ол кәсіби дағдыларды меңгеруді мақсат етпейді, бірақ кейбір жағдайларда бұл мүмкін емес. О. А. Богданова мүгедектердің еңбектік терапиясының басты міндеттерін атап көрсетеді, олар олардың еңбектік жұмыспен қамтылуын және қоғамдық пайдалы қызметті ұйымдастыруда тұрады.

Еңбек терапиясы бағдарламасының негізгі талаптарының арасында келесілерді атап өтуге болады:

1. бенефициардың уақытын толық алу үшін белсенді бағдарламаны қамтамасыз ету қажеттілігі;
2. қызмет бағдарламасына социотерапияның кейбір элементтерін енгізу, осылайша, еңбек тапсырмаларының ұқсас мазмұнымен, мысалы, еңбек терапиясы, өнер терапиясы және т. б. сияқты сауықтыру түрлерінің үйлесімді ансамблін құру. Бұл іс-шаралар топта дамығандықтан, бұл топта тұлғааралық және іскерлік қатынастарды кеңейтуге ықпал етеді, бұл бенефициардың тепе-теңдігін, Тәуелсіздік сезімін және әрекет еркіндігін, бастамашылдықты дамыту үшін жеткіліксіз буын болып табылады. Бұл кейде авторитарлы сипатқа ие пациент-терапевт арақатынасының тепе-теңдігін және топ рөлінің ұлғаюын болжайды. Кейбір заманауи авторлар еңбек терапиясының қызмет аясының аналитикалық жіктелуін беруге тырысады, ол шатасушылық пен түсініксіздікті жоюға ықпал етеді, олар қалыптасу процесінде тұрған ғылымға тән, сонымен қатар мамандар үшін іс-қимылға басшылық жасайды.

Олардың қатарында Пеги Л. Дентон бөлінеді, ол өзінің соңғы жұмысында еңбек терапиясы қызметінің негізгі салаларын егжей-тегжейлі жіктеуді ұсынады. Автордың пікірінше, еңбек терапиясы келесі негізгі бағыттарды қамтиды: [9].

- әр түрлі өмірлік жағдайларда жауапкершілікті ынталандыру;
- өзін күту және жеке гигиена дағдыларын қалыптастыру;
- еңбек дағдыларын дамыту;

- ойын-сауықты ұйымдастыру;
- өзі туралы ұғымды қалыптастыру және өзіне деген сенімді нығайту;
- өзін-өзі бақылау мен өзін-өзі көрсетуді дамыту;
- когнитивті мүмкіндіктерді қалыптастыру;
- әр түрлі өмірлік жағдайларға реакцияларды қалыптастыру;
- нейромускулялық функцияларды жаттықтыру;
- сенсорлық функцияларды жаттықтыру;
- тұлғааралық қатынастарды қолдау;
- қоршаған ортаның жағдайы мен ресурстарына байланысты әрекет ету қабілетін оқыту.

Жоғарыда жазылған элементтерді қамтитын, еңбек терапиясы үш үлкен саланы қамтиды, ол басқа бөлімшелерді қамтиды және дәл:

- күнделікті өмір дағдыларын қалыптастыру;
- еңбек қабілеттері мен дағдыларын дамыту;
- әр түрлі ойындар мен бос уақытты өткізу дағдыларын дамыту.

Осы саладағы оңтайлы функционалдық деңгейге қол жеткізу үшін субъектілерді жеке тұлғаның құрылымына қатысты, атап айтқанда: моториктер, когнитивтік және әлеуметтік мәні жоғары нәтижелер алатындай етіп оқыту қажет.

Әртүрлі аурулармен, бұзылулармен немесе дамудағы кідірістермен Туындаған ақаулар жеке тұлғаның функционалдық деңгейін барынша қалпына келтіру үшін еңбек терапиясы әдістерін пайдалануға араласуды талап етеді.

Кларк ұсынған түсіндірме парадигманы тереңдете отырып, қазіргі еңбек терапиясының теорияларында белгілі бір қызмет түрлеріне (жұмыспен қамту) ерікті түрде тарту арқылы бейімделу процесі Адами даму процесінен ажырамайтын факт анықталады. Бұл ерікті ретінде қарастырылатын сабақ сияқты іс-әрекеттің практикалық түрі, сондай-ақ жеке тұлғаны бейімдеу процесін қамтитын адамның дамуы осы саладағы мамандардың іс-әрекеті тарайтын мекеменің түріне қарамастан, практикасына арналған жалпы элементтерді білдіреді.

Еңбек терапиясы кіретін ғылыми тармақтардың шектелуіне, сондай-ақ олардың арасындағы айырмашылықты анықтауға байланысты көптеген пікірталастар жүргізілді.

Эмиль Верза " еңбек терапиясы түрлері әртүрлі, бірақ мүгедектер үшін ең маңызды ойын терапиясы, Музыка және би терапиясы, эрготерапия» [12].

Бұл ғылымның тарихы мыңдаған жылдардан тұрады және оны терапевтік аспектілерді қамтитын басқа қызмет түрлерінің тарихымен жиі араласады. Осылайша, еңбек, көбінесе, дене жаттығулары мен ойын, бірнеше мың жыл бұрын өзінің емдік қасиеттерінің арқасында кеңінен қолданылды.

Мысалы, б. з. б. 2600 жылы қытайлықтар ағзаның еңбекке қабілетсіздігі салдарынан барлық аурулар пайда болады деп есептеді және денсаулықты жақсарту үшін физикалық жаттығуларды қолдануды ұсынды. Олар Кун-фу деп аталатын емдік гимнастиканың физикалық жаттығуларын пайдаланды, олар өмірді ұзартып, сонымен қатар жанға Өлмейтін болды.

Кейінірек, Ежелгі Грецияда дене жаттығуларының пайдасы Сократ пен Платон арқылы айқын көрсетілді. Бұл ежелгі философтар дене және психикалық денсаулық арасындағы тығыз байланыс туралы айтты. Аристотель, өз кезегінде, дене жаттықтырушыларының ойлау жаттығуының алдында болуы керек деп айтқан. Жалпы, физикалық жаттығулар Әлеуметтік және мәдени аспектілерге қатысты пайдаланылды, ал спарталықтар оларды әскери дайындық үшін тәжірибеледі.

Гиппократ және Галенус сияқты дәрігерлер өз пациенттеріне аурудан кейінгі реабилитацияның бір түрі ретінде гимнастиканы ұсынды. Сондай-ақ, ежелгі Римде Асклепиус денсаулықты жақсарту үшін массаж, ванналар мен жаттығулардың пайдасы туралы айтты.

Ойын, басқа да маңызды ерікті қызмет түрі-қарапайым халықтардың ісі, бұл вавилонян, Қытай, Египет және басқа да халықтардың суреттері мен мүсіндерімен расталады. Мысалы, мысырлықтардың жартастағы суреттері балалар мен ересектер қатысатын мерекелік би мен ойындардың көріністерін бейнелейді.

Гректер мен мысырлықтар, біздің дәуірге дейінгі кезеңде, бос уақыттың өткізілуін сипаттай отырып, ауруды емдеу тәсілі ретінде ойын туралы айтты.

Аурелиус серуендеу, оқу, диск лақтыру, актерлік ойын, тіпті теңіз саяхаты бар сауығу кезеңі үшін түрлі бағдарламаны ұсынады. Осының бәрі науқастардың сауығуын тездетеді.

Бұл ғалым сол уақытта осы ғылымның негізгі қызмет салалары мен бөлімдерін, атап айтқанда еңбек терапиясы, эрготерапия және бос уақытты өткізуді болжағанын атап өтуге болады.

Орта ғасырларда ойындар шіркеумен тыйым салынды, ол оларға жын-шынтақ мінезін көрсетті, бірақ кейінірек, қайта өрлеу дәуірінде, олардың емдік қасиеттері қайта қаралды.

С. Е. Трейси өзінің "мүмкіндігі шектеулі адамдардың сабақтарын зерттеу" атты оқулығында түрлі ауруларды жақсарту үшін кейбір қызмет түрлерінің әдістерін сипаттайды. Бұл әдістер терапиялық процесті іске асыру кезінде әртүрлі жағдайларда қолданылады(үйде, ауруханада және т. б.).

Х. Ж. Хейли өз жұмысында "біздің қолымызбен жұмыс істеу " деп жазады "ақыл-ой және еңбек қызметінің комбинациясы жеке тұлға үшін де, қоғамдастық үшін де физикалық, психикалық және моральдық денсаулықты қолдау үшін өте күшті фактор болып табылады". Автор барлық қызметті екі санатқа бөледі:

- Көңіл көтеру және көңіл көтеру сабақтары;
- Терапиялық және экономикалық маңызы бар қалпына келтіру сабақтары.

В. Р. Дантон еңбек терапиясындағы практикалық қызмет ұғымын егжей-тегжейлі және терең қарастырады. Оның басты мақсаты автор деп атады "пациенттердің назарын жағымсыз аспектілерден аудару және олардың назарын салауатты өмір салтына аудару, олардың назарын бақылау, қолды, көзді, бұлшықетті пайдалану арқылы ақыл-ой қызметін жаңарту және жаңа мамандыққа дайындық болуы мүмкін.

Е. К. Слэгл Чикагода ауруханалық қызметкерлерге арналған еңбек терапиясы курсының ұйымдастырды, оның шеңберінде қатысушылар әртүрлі ойындар, қолөнер және олар жұмыс істеген пациенттердің қабілеттерін дамыту тәсілдерін зерттеді. Пациенттерді оқытудың бұл әдістері мұғалімдер мектепте балаларды бір уақытта қолдар мен ойлауды қалай пайдалануға үйрететінін еске салды.

Г. Е. Бартон практикалық қызметті түсінген әр түрлі терминологиядан бас тартады және алғаш рет 1914 жылы еңбек терапиясы ұғымын енгізеді. Ол еңбек терапиясын келесі түрде анықтайды: "науқас адамды оқыту және сендіру туралы ғылым қайырымдылық терапевтік әсерлер көрсететін энергияны ынталандыруға бағытталған белгілі бір қызмет түрлерін практикаға алу".

Еңбек терапиясының жеке мамандық ретінде қалыптасу кезеңі бірінші дүниежүзілік соғыстың аяқталу кезеңімен байланысты. Ол кезде түрлі іс-шараларға қатысқан американдық ауруханаларға жатқызылып, жараланғандар, емделмейтіндерге қарағанда әлдеқайда жылдам емделгені анықталды. Сондай-ақ, көптеген оң жағдайлар мысалында, іс-әрекет жарақаттанған адам ағзасының физикалық және психикалық оңалтуын жылдамдататыны дәлелденді [13].

Әдебиеттер:

1. Андреева О.С. Актуальные проблемы инвалидности и пути медико -социальной реабилитации инвалидов / О.С. Андреева // М., 2013. –122 с.
2. Сидоренков А.В. Социальная психология малых групп: Учебное пособие / А.В. Сидоренков // Рн/Д: Феникс, 2012. - 381 с
3. Дементьева Н.Ф., Шаталова Е.Ю. Социальная работа в учреждениях здравоохранения / Н.Ф. Дементьева, Е.Ю. Шаталова // Москва, 2013. – 220 с.
4. Гулина М.А. Словарь-справочник по социальной работе / М.А. Гулина // – СПб.: Питер, 2013. – 400с.
5. Ярская-Смирнова Е.Р., Наберушкина Э.К. Социальная работа с инвалидами / Е.Р. Ярская-Смирнова, Э.К. Наберушкина // СПб.: Питер, 2005.– 316 с.
6. Богданова О.А. Организация социальной работы в психоневрологических интернатах / О.А. Богданова // Вологда 2013. – 58с.
7. Холостова Е.И. Оккупационная терапия как новое направление реабилитологии. Развитие социальной реабилитации в России / Е.И. Холостова // М., 2012. – 245с.
8. Холостова Е.И., Дементьева Н.Ф. Социальная реабилитация / Е.И. Холостова, Н.Ф. Дементьева // М., 2012. – 274с.
9. Chardon C., En psychiatrie, l'ergothérapie, espace de satisfaction des besoins fondamentaux, Journal d'ergothérapie, Tome 7, 1985.
10. Иванов И.С. Общественные организации инвалидов в России / М.С. Иванов // М.: Инфра-М, 2011. – 97с.
11. Устинова Э.В. Формы и методы медико-социальной реабилитации нетрудоспособных граждан / Э.В. Устинова // М., 2011. – 230с.
12. Grasset F., "Approche écosystémique des troubles mentaux, réhabilitation sociale des patients soignés dans les institutions psychiatriques publiques, Neuro-psy, 6/4, p.183-192, 1991.
13. M. Ducret, F. Grasset, Anne Catherine Pfister-El-Maliki, Marylene Dutoit, Introduction aux stratégies occupationnelles en psychiatrie institutionnelle, intermédiaire et communautaire, Site de Cery, Prilly-ausanne, 2008

ҚАРТТАРМЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС ЖҮРГІЗУДІҢ ТИІМДІЛІГІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

*Енкебаева М. Әл –Фараби атындағы ҚазҰУ
Ғылыми жетекшіі әлеум.ғыл.канд.Авсыдыкова Қ.А.*

Халық даналығындағы мақалда айтылғанындай «егер қарт адам өмірден өтетін болса онда бір тарих жоғалады». Қарт адамдар өткеннің, қазіргінің және болашақтың тасымалдаушысы. Олардың ақылы мен тәжірибесі кез-келген қоғамның негізін құрайды. Қазіргі таңда мемлекет аға буын өкілдерін, әрбір жаңа ұрпақ үлкендердің даналығын, тәжірибесі мен қадір қасиеттерін үлгі тұтады. Соғыс жылдары жауынгерлік ерлігімен олар бейбітшілікті қорғап, сақтап қалды, сол үшін аштық пен қайғы-қасіретті бастан кешті, соғыстан кейінгі жылдары құлдыраған халық шаруашылығын қайта қалпына келтіріп, өз еңбектерімен экономикалық дамуына зор үлес қосқан. Біз ардагерлер алдындағы борышымыз терең сезінеміз. Күнделікті қамқорлық пен қолдауды қажет ететін борыш бүгінде мемлекеттік әлеуметтік саясаттың бір бөлігіне айналып отыр. Ертең ел боламыз десек, қазірден бастап түзелу керек.

Қарттарды әлеуметтік қолдау мен қорғауға, олардың экономикалық, саяси және басқа да құқықтары мен бостандықтарын іске асыруды тең мүмкіндіктерін қамтамасыз ету мен Қазақстан Республикасының Конституциясында, сондай-ақ халықаралық құқықтың жалпы танылған қағидалары мен нормаларында кепілдік берілген.

Қарттарды әлеуметтік қорғау шараларының бірі жасқа қарттық келіп немесе жоғалған қарекетін өзіне-өзі қызмет ету жалпы қызметтің әртүріне қабілетін қалпына келтіруге және орнын толтыруға бағытталған медициналық, психологиялық, педагогикалық, әлеуметтік-экономикалық іс-шаралар кешенін тұратын, сондай-ақ қарттардың толыққанды өмір сүруіне мүмкіндік беретін әрі олардың құқықтары мен қабілет, мүмкіндіктерін іске асыруын қамтамасыз етуін оңалту болып табылады.

Қарттардың бір белгісі – денсаулық жас өткен сайын адамның денсаулығы төмендейтіндігі белгілі. Әсіресе, қалаларда өмір сүруші егде адамдардың организмнің әсер етеді. Осы жаста оның алдыңғы өмірінің өмір салтының нәтижесі көрінеді. Балалық шақтан бастап, материалдық жағдайы сияқты жағдайлар оның денсаулығының нәтижесін береді. Егде адамдардың денсаулығы туралы айтқанда, олардың ауруы және мүгедектігі ғана емес, толыққанда, гармониялық және адамгершілік тұрғысынан да қарау керек. Егде адамдардың денсаулығы еңбек және қоғмадық қызметке қабілеттілігінен ғана емес, сондай-ақ еңбек ету қабілетін және қоғмадық белсенділігін сақтауынан да көрінеді. В.П.Казначеев және М.Г.Субботин атап өткендей, адам организмі қартайғанда тек қана жайлылықты ғана емес, сондай-ақ белгілі бір жайсыздықты, барлық функцияларын қысымға ұшырауы мен жаттықтыруын да сезінуі керек [1].

Қарттықтың басталуы денсаулық пен тән күшінің нашарлауы, әлеуметтік-кәсіби рөлдер құрылымы сананың азаюы және өзгеруі, отбасының өмірден айырысуымен сипатталады. Адамның есеюі де, қартаюы да біркелкі жүрмейді. Бұл оның сана-сезімінде әртүрлі қалыптасады. Өкінішке орай, отандық геронтологияда психо-физиологиялық процестер және әлеуметтік жағдайлардың өзгеруі жақсы зерттелінеді де, ал олардың өзіндік санасы мен ішкі дүниесі жеткілісіз зерттелген. Сонымен бірге қарт адамдармен әлеуметтік жұмыс жүргізудің тиімділігі жөнінде зерттеулер саны елімізде аз. Сол себепті де қазіргі кезде қарт адамдармен әлеуметтік жұмыс жүргізудің тиімділігін зерттеу өзекті болып табылады.

Сонымен, әлеуметтік қамтамасыз ету дәстүрлі формасын жеткізу: ақшалай төлем (зейнетақы, жәрдемақы); табиғи қамтамасыз ету; қызмет пен жеңілдік, қызмет көрсетудің стационарлы және стационарлы емес түрі - әлеуметтік көмектің шұғыл формасында еңбекке қабілетсіздерге, Қазақстанның мұқтаж азаматтарына беріледі [2].

Қарт адамдарға әлеуметтік көмекпен қамтамасыз ету құрамына зейнетақы мен әртүрлі жәрдемақы, жергілікті арнайы әлеуметтік қорғау орган мекемелерінің қарттар мен мүгедектерге қызмет көрсетуі және оларды асырауы; ротездеуі; мүгедектерге жеңілдік; үйсіздерге көмек көрсету.

Әлеуметтік қамтамасыз етуді мемлекеттік органдар, кәсіпорындар, жеке адамдар еңбек етушілер есебінен жасайды. Соңғы жағдайда фондтан төлеу еңбек салымы немесе стажы арқылы емес, төлем көлемі арқылы анықталады. Мұндай тәжірибе батыс елдерінде кең таралған.

Егде адамдардың басым көпшілігі қалыпты үй жағдайында қалғысы келеді, ал мамандандырылған мекемелерде көмек алу көп шығынды талап етеді. Бұл егде адамдарға қаншалықты мүмкін болса, соншалықты өз үйлерінде қалуға мүмкіндік бере отырып, олардың арасында аурулар мен мүгедектіктің алдын алуға ықпал ететін әлеуметтік және экономикалық жағдай

жасау қажеттігіне итермелейді. Егде адамдарға үйде күту сияқты шаралар осы мақсатқа қол жеткізуге ықпал етеді.

Бұдан басқа, әлеуметтік қызметкерлердің келіп-тұруы қарттар үйіне келіп түсетін адамдардың санының азаюына мен өлім көрсеткішінің төмендеуіне әкелуі мүмкін.

Қарт адамдар мен мүгедектердің өмір қызметінің шектелуі – ең өткір мәселе болып табылады. Өмір қызметінің шектелуі барысында адамда өзіне қызмет көрсету мүмкіндігінің, қимыл-қозғалысының, жөн сілтеуінің, қарым-қатынасының, өз мінез-құлқына бақылау жасауының, сондай-ақ еңбек қызметімен айналысу мүмкіндігінің болмайтындығы байқалады.

Бұл мәселені шешуде бірінші деңгейдегі мағынаға қарттар мен мүгедектерге әлеуметтік көмек пен әлеуметтік реабилитация жүйесі жоғары деңгейге жетіп отыр [45].

Қарт адамдармен әлеуметтік жұмыс жүргізудегі тиімді жұмыстардың бірі геронтологиялық реабилитация жұмыстарын жүргізу болып табылады. Геронтологиялық реабилитация - бұл ұзақ жүретін процесс және ол әлеуметтік қорғау мен денсаулық сақтау мекемелерінің кең және тығыз бірлестіктері арқылы ғана мүмкін. Әрбір қарт адам қандайда бір өмірлік мақсаттармен өмір сүруі ниеті болғаны маңызды. Реабилитациялық шаралардың тиімділігі қарт адамның ниетімен оның өмір жағдайына тәуелді. Күнделіктегі жеке бастық іс-әрекет кәріліктегі өмірдің әлеуметтік мәнге толы болуына үлкен мәнге ие. Жағымды ағымдағы психологиялық және физиологиялық кәрілікте әлеуметтік көмектің формасын және түрін егде жастағы адамның өзі таңдайды. Әлеуметтік жұмыстың мәні ол әлеуметтік реабилитация. Дәл осы тұрғыдағы мұндай реабилитацияның ең маңыздысы қарт адамның әлеуметтік жұмыс объектісінен оның субъектіге ауысуы болып табылады. Қоғамға қажеттілігін әр адам өзінің өмірлік тәжірибесінің негізінде құрастырады. Бірақ қандай жағдай болмасын әр адам өзінің ішкі рухани құндылығын, тұрақтылығын, беделдігін, белсенділігін сақтап қалуды үйренуі керек. Қазіргі кезде қарт адамдар отбасынан бөлек тұрады, және осыған байланысты жалғыздықта және кез-келген қиындықтарда төтеп бере алмай жатады. Егер бұрын қарт адамдарға жауапты отбасы болатын болса, ал қазір бұл жауапкершілік мемлекеттің және жергілікті органдардың және халықты әлеуметті қорғау ұйымдарының күзіреттілігінде. Қарт адамдардың проблемалары ең алдымен әлеуметтік және медициналық болып бөлінеді. Бұл бөлу формасына байланысты. Бұл екі прблемада өркениетпен, мәдеиетпен бірге пайда болады. Көптеген зеріттеу нәтижелері көрсетіп отырғанындай қарт адамдарда медициналық проблемалардың ішінде мына проблема түрлеріне көптеп шалдығып отырады: жүру, көздің нашарлауы, өзін-өзі күту, ойлау және интеллектуалды қабілеттіліктері. Қоршаған ортада болып жатқан өзгерістерді басқа жастағыларға қарағанда баяу қабылдайды. Медициналық деректерге сәйкес қарт адамдар дәрігерлерге 1,5 есе көп шағым түсіреді. Басқа жас өкілдеріне қарағанда екі есе көп стационарлық ем қабылдайды. Алпыс жастан асқан қарт адамдар жедел жәрдем шақыру үлесі 40%-60% құрап отыр. Жастары ұлғайған сайын адамның ағзасы ауруға бейім келіп, елу жастан жоғары жастағы адамдарға басқа топ өкілдеріне қарағанда диагностикалық үш жарым есе көп шалдығады. Ал жетпіс жастан асқан қарттар бес, жеті есе көп шалдығып отырады. Ол аурулар қатарына: рақ, қант диабеті, жүрген аурулары және тағы басқалары. Адамдардың жасы ұлғайған сайын ақдам ағзасының ауруларға қарсы тұр қасиеті төмендейді, бір аурудың үстіне екіншісі қосыла береді. Сәйкесінше бұндай жағдайлар адамның физиологиялық күйіне өз әсерін тигізеді.

Әлеуметтік реабилитация әлеуметтік-экономикалық, медициналық, юристік, кәсіби және басқа шараларға әкеледі. Олар қажетті шарттарды қамтамасыз етуге және осы топтардың қоғамда толыққанды өмірге келуіне бағытталады. Қарт адамдар мен мүгедектерді әлеуметтік қорғаудың құрамды элементі заң қабылдаушы үкімет бекіткен әлеуметтік кепілдеме есебімен, әлеуметтік қамтамасыз ету бойынша қызмет немесе жеңілдік түрінде, ақшалай немесе табиғи формада қамтамасыз ету. Оған ереже бойынша, зейнетақы мен жәрдемақыға периодты және бір мезгілде қосымша төлем осы категорияларға дифференцияланған, адресіті әлеуметтік қолдау көрсету мақсатындағы қызмет табиғи сома, жағымсыз әлеуметтік – экономикалық шарттарға әкелетін критикалық өмірлік жағдайлардың жойылуы немесе бейтараптылығы кіреді. Сонымен, әлеуметтік қамтамасыз ету дәстүрлі формасын жеткізу: ақшалай төлем (зейнетақы, жәрдемақы); табиғи қамтамасыз ету; қызмет пен жеңілдік, қызмет көрсетудің стационарлы және стационарлы емес түрі - әлеуметтік көмектің шұғыл формасында еңбекке қабілетсіздерге, Қазақстанның мұқтаж азаматтарына беріледі. Қарт адамдар зейнеткерлікке шығу психологиялық жағынан даяр бомайды. Бос уақыттарын дұрыс пайдаланбайды. Тұрмыс жағдайы төмен болған соң қарттар көп уақытын үй шаруасына арнайды. Рухани мүдделерге онша мән бере бермейді. Қарт адамдармен мәдени-ағарту жұмыстарын жүргізуге талдау жасау, оның толық жоспарланбағандығын, қарттардың мүддесін ескерумен, олардың қажеттіліктеріне немқұрайлы қарау сипаттарын көрсетеді.

Қарт адамдардың демалысын ұйымдастырудың нәтижелі формаларын теориялық әдістемелік жақтан әзірлеу олардың әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерін түсінуді және жеке тұлғаның ерекшеліктерін ескеруді қажет етеді.

Біздің бақылуымыз бойынша, демалыс белсенділігі сипаты мен деңгейі мына факторлаға байланысты болып келеді: 1) Денсаулығы мен психологиялық белсенділігі жағдайы; 2) әлеуметтік жағдайы (жалғыздіктілігі, балаларымен бірге тұруы); 3) бұрынғы жұмыс тәжірибесімен қоғамдық белсенділігі адамдар мен және ұйыммен бұрынғы қоғамдық байланысын сақтауы; 4) материалды қамтылуы мен табыс мөлшері; 5) мәдениеті мен білім деңгейі; 6) мінез-құлық ерекшеліктері.

Қарт адамдарға әлеуметтік көмекпен қамтамасыз ету құрамына зейнетақы мен әртүрлі жәрдемақы, жергілікті арнайы әлеуметтік қорғау орган мекемелерінің қарттар мен мүгедектерге қызмет көрсетуі және оларды асырауы; протездеуі; мүгедектерге жеңілдік; үйсіздерге көмек көрсету. Әлеуметтік қамтамасыз етуді мемлекеттік органдар, кәсіпорындар, жеке адамдар еңбек етушілер есебінен жасайды. Соңғы жағдайда фондтан төлеу еңбек салымы немесе стажы арқылы емес, төлем көлемі арқылы анықталады. Мұндай тәжірибе батыс елдерінде кең таралған.

Қарт адамдарды адресті қорғау Қазақстанда айтарлықтай дағдарысты жағдайда. Ол біріншіден ең көп қажетсінулерге: жалғыз басты зейнеткерлерге, мүгедектерге, 80 жастан жоғарыларға көрсетіледі.

Біздің еліміздегі әлеуметтік зерттеулер қарттарға жағымды жағдайды қамтамасыз етудің негізгі бағыттары: зейнетақының көтерілуі, зейнеттік қамтамасыз етудің жоғары деңгейге жетуі, оларға үйде қызмет көрсетуді дамыту қарттарға арналған үйлердің көбеюі және өмір сүру жағдайының жақсаруы [3].

Үйде әлеуметтік көмек көрсету бөлімшесінде қарттармен мүгедектерге тұрақты немесе уақытша үйде әлеуметтік –тұрмыстық қызмет көрсету ұйымдастырылады.

Қарттарға әлеуметтік-тұрмыстық қызмет көрсету жұмысына баса назар аударған жөн. Бұл жерде барлық жағдайды қарастырған жөн: өзіне-өзі қызмет көрсете алмайтындарды ескеріп, ыңғайлы аяқ киіммен, киіммен, қарт адамдардың жүріп-тұруына жеңілдік беретін құрылдармен, кейбір гигиеналық жұмыстарды жүргізу кезінде қиындық тудырмайтын құралдармен қамтамасыз ету.

Халқы аз жерлерде тұратын жалғыз басты қарттарға әлеуметтік көмек көрсетудің жаңа түрі – Қайырымдылық поезды деген атпен ұйымдастырылып жүріп жатыр. Оның құрамына дәрігерлер және әлеуметтік қызметкерлер кіреді. Олар: медициналық, әлеуметтік, тұрмыстық ақыл-кеңес беру т.с.с көмек түрлерін көрсетеді. Атап кету керек мұндай көмектер бұған дейін де жүргізілген: ауылдық аймақтарға медик мамандардың баруы, адрестік сауда-саттықтың жүргізілуі және т.б.

Қарттар мен мүгедектерге әлеуметтік көмек көрсетуде әлеуметтік қызметкерлерге кең мүмкіндіктер береді. Мұндай адамдармен жұмыс жасау үшін білім мен тәжірибенің және жан дүниенің үйлесімділігі қажет. Осы үйлесімділікке ие бола отырып қана, қарт адамдардың өмір сүру салтын жақсартуға, олардың тәуелсіздігін, мәртебесін көтеруді қамтамасыз етуге болады.

Мұндай мүмкіндіктердің шеңбері өте кең болып келеді. Себебі, психологиялық жағынан келіспеушіліктер тек қана адамның психикасына ғана емес, оның денсаулық жағдайына толықтай әсер етеді. Әлеуметтік педагог осы шеңбердегі келеңсіздіктің барлығын шешуге тырысып бағуы керек.

Қазақстан Республикасында қарт адамдар мен мүгедектер Қазақстан Республикасының Конституциясы бекіткен, сондай-ақ құрамына басқа заң қабылдаушы актілер кіретін республика конституциясы бекіткен әлеуметтік-экономикалық және жеке құқықтарға ие. Алайда, қарт және мүгедек адамның әлеуметтік статусының қоғамдық және еңбек қызметінің тоқтауына; құндылық ориентирлерінің трансформациясына, өмір салты мен қарым-қатынасына әлеуметтік-тұрмыстық және психологиялық жаңа шарттарға бейімделудің қиындығына байланысты өзгеруі айтарлықтай әлеуметтік мәселелерді туындатады. Қарт адамдар мен мүгедектердің өмір қызметінің шектелуі – ең өткір мәселе болып табылады. Өмір қызметінің шектелуі барысында адамда өзіне қызмет көрсету мүмкіндігінің, қимыл-қозғалысының, жөн сілтеуінің, қарым-қатынасының, өз мінез-құлқына бақылау жасауының, сондай-ақ еңбек қызметімен айналысу мүмкіндігінің болмайтындығы байқалады. Бұл мәселені шешуде бірінші деңгейдегі мағынаға қарттар мен мүгедектерге әлеуметтік көмек пен әлеуметтік реабилитация жүйесі жоғары деңгейге жетіп отыр. Әлеуметтік реабилитация әлеуметтік-экономикалық, медициналық, юристік, кәсіби және басқа шараларға әкеледі. Олар қажетті шарттарды қамтамасыз етуге және осы топтардың қоғамда толыққанды өмірге келуіне бағытталады. Әлеуметтік қызметтің ең кең дамыған жерлері Тараз қаласында барлығы 140 қарт адам бар. Олардың 28 адамы қазақтар. Тараз қаласында № 1 ардагерлер мен мүгедектерге арналған үйі бар. Алматы қалалық қарттар мен мүгедектер интернат үйі бар. Оның ашылғанына 37 жыл, 120 қарт бар. Үйде әлеуметтік көмек көрсету бөлімінде (ол қалада 120 адамға, ауылды жерде 60 адамға қызмет көрсетеді) үнемі немесе уақытша (6 айға дейін) зейнеткерлер мен мүгедектерге, басқаның көмегіне мұқтаж адамдарға (ақылы

немесе ақысыз түрде) үйде әлеуметтік – тұрмыстық қызмет көрсетеді. Үйде әлеуметтік көрсетудің негізгі тапсырмасы еңбекке қабілетсіз азаматтарды, үйде қызмет көрсетуге мұқтаждарды табу болып табылады. Әлеуметтік көмек орталығының шұғыл қызметі қызметтің кең тізімін қарастырады. Тегін астың тамаққа немесе азық-түлік жиынына мұқтаждарды қамтамасыз ету; киіммен, аяқ киіммен және бірінші қажеттілікпен қамтамасыз ету, әр түрлі материалды көмек көрсету; уақытша баспана алуға көмектесу; шұғыл психологиялық көмек, соның ішінде «сенім телефоны» арқылы: өз компенсациясында юристік көмек көрсету; региондық және басқа ерекшеліктермен шартты көмектің басқа түрлерін және формаларын көрсету. Қарт адамдарды адресті қорғау Қазақстанда айтарлықтай дағдарысты жағдайда. Ол біріншіден ең көп қажетсінулерге: жалғыз басты зейнеткерлерге, мүгедектерге, 80 жастан жоғарыларға көрсетіледі. Біздің еліміздегі әлеуметтік зерттеулер қарттарға жағымды жағдайды қамтамасыз етудің негізгі бағыттары: зейнетақының көтерілуі, зейнеттік қамтамасыз етудің жоғары деңгейге жетуі, оларға үйде қызмет көрсетуді дамыту қарттарға арналған үйлердің көбеюі және өмір сүру жағдайының жақсаруы. Қазіргі мемлекетте әлеуметтік қамтамасыз етудің басты бағыттарының бірі зейнеткерлік қамтамасыз етудің жоғарлауы болып табылады. Қарттарға әлеуметтік-тұрмыстық қызмет етушіге баса назар аудару керек. Бұл жерде, өзіне қызмет ету қабілетін жоғарлатқандықтан арнайы жайлы аяқ киіммен, киіммен, қарт адамдарға көшедегі қозғалыстарды жеңілдететін, үй шаруасын жүргізетін, кейбір гигиеналық процедураларды орындайтын әртүрлі құрал-жабдықтармен қамтамасыз ету. Бұл мәселені шешу үшін, архитектуралар, дизайнерлер, геронтологтар баяғыда-ақ осыған сәйкес тұрмыстық техника жасап шығаратын перспектива бағыттарын анықтаған.

Бұл ұсыныстар мыналардың туындауына әкеледі:

- тамақ дайындауда операцияларды бағдарламалайтын автоматтандырылған асханалық комплекстер.

- төсек тартып жатып қалған ауруларға қарауда көптеген тететіктер жүйесі және оларға санитарлы-гигиеналық көмек көрсету.

- қарттардың жасерекшелік спецификасы тіркелген бастаманың тазалайтын арнайы жинақ және механизмдер, сондай-ақ қарт адамдарға тұрмыстық іс-әрекеттің қауіпсіздігін жоғарлататын және оларға жайлы тиетін қарапайым, бірақ өте керекті құрылымдар.

- қарт адамдарға ванна қабылдауға арналған тұтқалық және тірегіш тұтқа жүйесі.

- аяқ киімді киетін арнайы тіреулер.

- табалдарықтың орнына жалпақ пондустар қою.

Мұндай бөлімдерді ұйымдастырудың мақсаты – жанұясымен бірге тұратын немесе жалғызбасты қарттардың қолыбос кездеріне арналған өзіндік орталықтар жасау. Мұндай бөлімдерге адамдар таңертең келіп, кешке үйлеріне қайтады деп қарастырылған: олар күні бойы жайлы ортада болуға, қарым-қатынас жасауға, уақытты мағыналы өткізуге, әртүрлі мәдени іс-шараларға қатысуға, бір мезгіл тамақ және керек болған жағдайда дәрігерге дейінгі медициналық көмек алуына мүмкіндік алады. Мұндай бөлім қызметтерінің негізгі тапсырмасы қарт адамдарға жалғыздықты өткеруіне, тұйық өмір сүру салтына, жаңа мағыналардың пайда болуына, белсенді өмір сүруінің қалыптасуына көмектесу болып табылады. Басында мұндай орталықтар қарттарға арналған интернат-үйлерінде пайда болды, өйткені бұл мекемелердің келушілерді ыстық тамақпен қамтамасыз ететін жабдығы бар, бөлімге сәйкес алаңы бар. Бөлім күніне 25-50 адамға есептеген. Алғашында бөлімде уақыт өткізу уақыты шектелмеген еді. Тамаққа төлейтін ақша зейнетақы байланысты әртүрлі болды. Бөлімде дәрігерге дейінгі медициналық көмекке, клуб жұмысына, кітапханға, шеберханаға және тағы басқа кабинеттер берілген. Сонымен бірге қарт адамдармен әлеуметтік жұмыс тәжірибелері көрсетіп отырғандай, қарт адамдардың өмірінде дін негізгі орынды алады. Бұған түрлі себептер болуы мүмкін. Көптеген елдерде халықтың көп бөлігі дінге сенушілер. Бұл біріншіден. Екіншіден, қарт адамдар өздеріне: «Өмірден кейін не болады?» сұрақты жиі қояды. Үшіншіден, көптеген қарттар дінге тұрақтылық жағдайының негізі ретінде қарайды. Сондықтан да қарттармен жұмыс жасаған кезде дінді де ескеріп отыру керек. Әңгімелесу де тиімді әдістердің бірі болып табылады немес қарт адамдармен жұмыс жасаудағы тиімділік деп айтсақ қате айтпаймыз. Алғашқы әңгімелесу мақсаты клиенттің әлеуметтік көмек алуға деген құқығын анықтау. Мұнда көп нәрсе әңгіменің сапасына байланысты. Клиентпен әңгіме коммуникация (қарым-қатынас) немесе өзара әрекеттесу ретінде дәл анықталады. Бұл өнер және ғылым. Қызметтің осы түрлі енді бастаған жұмысшылар білімді, адамның мінез-құлқын, мінез-құлқының түрткісінің белгілі және құпия себептерін түсінуге қабілетті болу керек. Бұндай білім жұмыстың тиімділігі мен адамдарға шыдамды болуды қамтамасыз етеді. Адамның қандай көмекті іздеп отырғанын зер салып тыңдау және бақылау арқылы объективті фактілер мен субъективті сезімдерді жеке тұлға аралық қатынасқа айналдыра алады Әңгіме жүргізудегі негізгі дағдыларға негізгі

10 қағида жатады. Басында клиентке әңгіменің жалғасатыны туралы хабар беру; әңгімені клиент жағдайда түсінгеннен кейін бастау; еркін атмосфераны құру үшін тілектес болуға тырысу; жағдайға клиенттің көзімен қарау; адамды сол күйінде қабылдамай, пікір айтудың қауіптілігін сезіну; әлеуметтік қарым-қатынастың дағдыларын дамыту; мысалы, қарым-қатынасқа көмектесу үшін жалына, басына «ия» не «жоқ» деп жауап беруге болатын сұрақтардан қашу; клиенттің орнына сөйлемеу, оның орнына ойламау; қатты асықпау, әбігерленбеу және клиенттің паузасы мен үндемей отыруына үйрену (бұл көбіне клиенттің күш салып ойланып отыратын уақыты). Әр әңгімелесу қандай да бір негізгі мәселені белгілейді, мысалы, клиенттің қаражат жағдайын, оның ауруларын, ренжуін, өзіндік қарым-қатынасын және тағы басқа. Әр әңгіменің оның сызбасы болуы керек, басы, ортасы, аяғы. Әрбір келесі әңгіме – кездесу алдыңғы әңгіменің құрамын тіреу етіп алу керек, сонымен қатар жазбаша немесе видеозапись қолданылуы керек. Әңгімелесу процесінде қайта-қайта қиындықты айнала беруі немесе оны теріске шығаруы жұмысшының қандай да бір шешім табуна көмектеседі. Клиенттің үндемей қалуы мен оның әңгімесінің бір-біріне сәйкес келмеуіне назар аудару керек. Мысалы, зорлыққа тап болған адам басқаның бұған араласқанын қаламайды. Бұл күтпеген өзгерістер немесе клиенттің бір идеяны екіншісімен ойша байланыстыруы, сондықтан бұлардың екеуі де ешнәрсені білдірмейді. Әлеуметтік жұмысшының әңгіме-интервьюі күнделікті әңгімелерден мынадай қасиеттерімен ерекшеленеді. Олардың әңгімесінің белгілі мақсатқа жетуге бағытталған тақырыбы болады, әңгіменің уақытша шеңбері анық болады. Өзара қатынастың жағымды және жағымсыз жақтары болады. Соңғы аспектіні толығырақ қарастырайық. Әлеуметтік жұмысшы мен клиенттің алғашқы кездесулерінің таза информациялық қызметтен басқа кем дегенде 3 мақсаты бар: клиентпен емдеу әдістеме қатысты одақ құруға ұмтылу; әлеуметтік жұмысшы клиенттің онымен сезімдерін түсінуге ұмтылады; клиенттің ситуацияны жеңетініне сендіру жұмыстың әдістері мен формаларын демонстрациялайды. Егер бұл факторларда назарға ілмесе, ситуацияны басқару мүмкін емес. Әсіресе, егер клиент тарапынан негативті реакция бақыланса. Кейде әлеуметтік жұмысшылар тұйық, өздеріне қандай көмек керектігін айтудың орнына ол туралы сөз қозғамау үшін бәрін істейтін клиенттер кездесетініне қиналады. Бұның себептерінің бірі, бейтаныс адаммен кездесу ұялу сезімін, үлкен үміттің, сәтсіздік сезімін, өзін тәуелді сезінуін туындатады. Әлеуметтік жұмысшы клиент не өзі туралы сырластық, ұялтатын немесе қорқытатын фактілер көрсетпеуі керек себебі, бұл клиенттің негативті реакциясын туындатады [4]. Практиктер көбіне олардың көмектерін қолданғанда бірінші әңгімеден кейін кездесуге келмейтіндеріне қиналады. Зерттеулер көмекке жүгінгендердің 50%-ы, екінші кездесуге қайта келмейтінін көрсетті. Алғашқы әңгіме жағымды нәтиже берсе де, екінші кездесуге келмеуінің көптеген басқа да себептері бар. Мысалы, біреулер үшін алғашқы әңгіме жеткілікті, біреулер тек аса қажет болған жағдайда ғана барғанды қалайды және тағы басқа. Сәтті әңгімелер әңгімелесудің мазмұнына ғана тәуелді емес, егер интервью клиенттің сезімін түсінетін, оның қиындыққа байланысты ойын және әлеуметтік жұмысшы клиенттің субъективті сезімдерін қабылдап және оны жұмыста пайдалануын түсінетініне де тәуелді. Егер жұмысшы қарым-қатынастың түсініксіздікке әкелетін тосқауылды жоюға тырысса интервью сәтті деп саналады. Егер клиенттің физикалық кемшіліктері, ақыл – ой, есту, сөйлеу бұзылыстары болса, онда қарым-қатынастың альтернативті әдістері қажет болуы мүмкін. Тіпті тәжірибелі жұмысшылардың өзі кейде жағдайды алдын ала болжайды немесе клиенттің не айтқысы келгенін өзі ойлайды. Клиентке максималды еркін сөйлеуге мүмкіндік берген жөн, өйткені адамға өз тарихын өзі айтуға мүмкіндік берсе, ол өз мәселесінің шешімін тез табады. Клиентпен стереотипті қатынасу қиындық тудырады. Клиентті белгілі бір класқа жатады деп қарамау керек, өйткені, бұл ол туралы ойдың қалыптасуына және асығыс шешімдер жасауға әкеледі, адамдар олар туралы асығыс шешім жасауға болмайтын өте қиын, сезімтал және динамикаға жақын болады. Сонымен бірге қарт адамдармен әлеуметтік жұмыс жүргізгенде олардың бос уақытына аса назар аудару керек. Себебі бос уақыт көп мәселелерді тудырушы болып табылады, ал ол уақытты тиімді пайдалану мәселелердің шешіміне алып келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Валенкевич, Л. Н. Гастроэнтерология в гериатрии / Л.Н. Валенкевич. - М.: Медицина, 2017. - 234 с.
2. Геронтология и гериатрия. Ежегодник 1973: моногр. . - М.: Академия медицинских наук СССР Институт геронтологии. Всесоюзное и Киевское общество геронтологов и гериаторов, 2014. - 356 с.
3. Васильев С. В. Медико-социальная работа с психически больными пожилыми и старческого возраста // Социальное обслуживание. - 2009. - N 1. - С. 6-11Холостова Е. Азбука общения с пожилыми людьми // Социальная работа. – 2010. - N 1. - С. 41-43
4. Заплетина Н. И. Социальный работник и пожилой клиент: проблемное поле конфликтов // Отечественный журнал социальной работы. - 2014. - N 2. - С. 43-47

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСҚЕРДІҢ ИМИДЖІ

Жансая Құдайбергенқызы

Jansok01@bk.ru

Ғылыми жетекшісі – *Капин Батина*

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, 5В090500-«Әлеуметтік жұмыс»

мамандығының 4 курс студенті, Астана, Қазақстан

Әлеуметтік жұмыс—мемлекеттің тұрақтылығын қамтамасыз ететін қоғамдық механизм. Өз бетімен өмір сүре алмайтын және өмірлік мәселелерін шешуде тосылатын адамдарға бағытталаған мамандандырылған іс-әрекеттегі кәсіби қызмет.

Әлеуметтік жұмыстың ғылыми таным ретіндегі даму кезеңі ХІХ ғасырдың аяғында орын алды. Әлеуметтік жұмыс кәсіптік әрекет ретінде қайырымыдылықтың дамуымен және мемлекеттік көмек жүйесімен қалыптасты. ХХ ғасырдың басында Швецияда әлеуметтік жұмысқерлерді «қоғамтанушы», Германияда «қоғамдық жұмысқер», Ресейде «әлеуметтік жұмыстың маманы» деп атады. Әлеуметтік жұмыстың теориялық білімінің қалыптасуы оның клиентпен өзара қарым қатынасының эффективті моделімен сипатталады. Әлеуметтік жұмыс нормативтік сипаттағы пән. Ол адамдардың әлеуметтік нормалары және құндылықтарымен жұмыс істейді [1].

Демократиялық-құқықтық мемлекетті қалыптастыруда қоғамдағы саяси ерекше мәселе—адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау. Әлеуметтік жұмысқер тек нақты мәселелерді шешетін жаңа буын ғана емес, олар құқықтық, егеменді мемлекетіміздің биік мұратын жүзеге асырушылар. Әлеуметтік жұмыс мамандығы қазіргі міндеттерді, мәселелерді, мүмкіндіктерді анықтап шешуге көмектеседі.

Әлеуметтік жұмысқер этикалық талаптар мен міндеттерді ұстана отырып, қоғамның және мемлекеттің мүддесін қорғайды. Әлеуметтік жұмыспен айналысу белгілі бір тұлғалық ерекшелікті қажет етеді. Бұл мамандық иесі құндылықтар жүйесімен ерекшеленеді. Әрбір адамды абсолютты құндылық ретінде қарастырудың маңызы зор. Әлеуметтік жұмысқердің стилі оның жеке тұлғалық қасиеттерінің және мүдделерінің көрінісі болып табылады[2].

Қоғаммен етене байланысқан қызмет саласы ретінде әлеуметтік жұмысшылардың қалыптасқан өзіндік имиджі бар. Қызмет ету барысында адам үшін имидж өте маңызды фактор болып табылады. Жеке имидждің құрамдас бөлігіне әлеуметтік орта тікелей әсер етеді. Имидждің кәсіби жылжу барысындағы шешім қабылдауға ықпалы өте ерекше. Кәсіби маман үшін қоршаған ортамен тиімді байланыс өте маңызды, сондықтан оның имиджі қалыптасқан болуы тиіс.

Индивидтің имиджін қалыптастыру негізгі дайындықты және үнемі жетілдіруді талап етеді. "Имидж" ұғымы тұлғаның табиғи қасиеттерін қамтиды, ол сондай-ақ адамның сыртқы келбетіне және ішкі мазмұнына, оның психологиялық түріне де тікелей байланысты. Имидж мәселесі әлеуметтік жұмыс саласы үшін де өзекті. Әлеуметтік жұмысқердің мансабтық ерекшеліктерін құрайтын бірнеше факторлар бар. Оларға: тұлғаның сөйлеуі, жедел мінез-құлқы, сыртқы келбеті, өзара іс-қимыл жағдайы және т.б. Дарындылық, беделділік, даналық секілді қасиеттерді білдіретін имидж ұғымы «харизм» сөзіне жақын болып келеді. Мұндай қасиеттерге ие адамдар барлық уақытта айналасындағыларға ерекше әсер етеді, сондықтан харизмаға ие адамдар әдетте харизматикалық көшбасшылар деп аталды. Жеке тұлғаның имиджі дауыс ырғағының қойылуымен және сыртқы көрінісімен, қоғам алдында өзін ұстай және сөйлей білуімен байланысты. Имидж саласы 1950 жылдан бастап батыс Еуропада, Солтүстік Америка және Жапониядан басталды. Имиджді қалыптастырудың негізгі мақсаты қоғам алдында жеке тұлғаның бірегейлігін таныту болып табылады.

Әлеуметтік жұмысқердің кәсіби имиджі оның қызметінің тиімділігін арттыратын қасиеттердің құрамына кіреді. Әлеуметтік жұмыс адамзат қоғамында рухани құндылықтарға сүйене отырып, ғасырлар тоғысында өзара көмек түріндегі мамандық болып қалыптасты. Әлеуметтік жұмысқер адаммен руханият арасындағы негіз және байланыстырушы буын болып табылады. Кәсіби әлеуметтік жұмыстың барлық түрлеріндегі ұстанымдар жалпы адамзаттық құндылықтарға, адамның ар-намысы мен қадір-қасиетін құрметтеуге, тұлғаның бірегейлігіне негізделеді. Әлеуметтік қызметкердің жеке қасиеттерінің жиынтығы, оның мінез-құлқы стилі ол қалыптастыратын қатынастар жүйесіне шешуші әсер етеді. Тұлғалық қасиеттердің рөлі кәсіби қызметте және мамандықты таңдауда өте маңызды факторлар жиынтығын құрайды. Кез келген әлеуметтік жұмыс маманы клиентті таңдамай қызмет көрсетеді. Кейбіреулері балалармен жұмыс жасаса, басқалары керісінше егде жастағы адамдармен одақтасады. Сондықтан әлеуметтік қызметкердің тұлғалық қасиеттерінің рөлі оның кәсіби қызметінде өте маңызды орында. Тұлғалық ерекшеліктерді құрайтын қасиеттерге тұлғаның гуманистік бағыты, жеке және әлеуметтік жауапкершілігі, мейірімділік пен әділдік сезімі, өз қадір-қасиетінің сезімі, басқа

адамның қадір-қасиетін құрметтеу, шыдамдылық, сыпайылық, парасаттылық, эмпатиялық, басқаларды түсінуге және оларға көмекке келуге дайын болу, эмоциялық тұрақтылық, өзін-өзі бағалау бойынша жеке адекваттылық, талаптану деңгейі және әлеуметтік бейімделу секілді қасиеттерді құрайды. Әлеуметтік жұмыс мамандық ретінде осы саладағы мамандарды дайындау мен тұрақты жетілдіруді, олардың имиджін қалыптастыруды талап етеді. "Имидж" ұғымы тек жеке тұлғаның табиғи қасиеттерін ғана емес, сонымен қатар сыртқы келбетке, адамның ішкі мазмұнына, оның психологиялық түріне де байланысты. Әлеуметтік жұмыскер имиджіне ең алдымен адамгершілік қасиетті жатқызамыз. Альтруисттік сипаты басым болған тұлғаның жеке мүдделері де, ұмтылыстары да клиентке яғни, көмекке мұқтаж жанға бағытталып тұрады. Қазіргі қоғамға рухани тұрғыдан өзін-өзі жетілдірген әлеуметтік қызметкер қажет. Әлеуметтік қызметкердің кәсіби имиджіне кәсіпқойлық пен құзыреттілікті жатқызамыз. Адамдармен жұмыс істейтін кез келген маман талантты тұлға болуы тиіс. Бұл ұстаным И. Атватердің "Мен сізді тыңдаймын", Л. П. Примактың "Өзіңізге бағытталған қарым-қатынас" еңбектерінде әлеуметтік қызметкерге қатысты көрініс тапты. Әлеуметтік қызметкерлердің гуманитарлық білімі аса маңызды сапа болып табылады. Гуманитарлық білімнің арқасында адам әртүрлі ақпаратты таңдап, талдайды және оны ұтымды өңдеуге мүмкіндік алады. Тұлғаның рухани қажеттіліктерін қалыптастыру әлеуметтік қызметкердің маңызды міндеті болып табылады. Имиджді қалыптастыру үшін әрбір әлеуметтік қызметкер психотехнолог болуы тиіс. Психотехнология дегеніміздің өзі адамдарды басқарудың психологиялық техникаларымен теорияларын практикалық тұрғыдан пайдалану туралы ғылым. Психотехнология қарым-қатынаста жүзеге асырылады. Әлеуметтік қызметкер тұлғаның рухани қажеттіліктерін қалыптастыруы қажет. Сонымен қатар, әлеуметтік қызметкердің өзін-өзі бақылауы және өзін-өзі тануы рухани даму жолында қажетті қадамдарды құрайды. Тиімді кәсіби қызметтің факторы ретінде имидж жеке және кәсіби мәселелерді шешу барысында белгілі образдарды қамтиды. Имидж қазіргі мәдениеттің ажырамас бөлігі болып табылады. Индивидтердің кәсіби қызметте, социумда және т.б. табысқа жетуіне имидждің маңызы орасан зор. Әрбір адам, жеке тұлға өз әдеттерін, мінез-құлқын, сыртқы түрін және еркін өзгерте алады. Әлеуметтік жұмыс мамандық ретінде осы саладағы мамандарды дайындау мен тұрақты жетілдіруді, олардың имиджін қалыптастыруды талап етеді [3].

Әлеуметтік жұмыскердің нақты имиджі қазіргі қоғамда әлеуметтік жұмыс миссиясының мазмұнын нақтылауға, халықтың әртүрлі топтары қаншалықты маңызды қызмет сапасымен қамтамасыз етілгенін анықтауға мүмкіндік береді. Осының барлығы әлеуметтік қызметтердің қажеттілігін арттыру, азаматтардың тұрмыстық қиындықтармен және басқа да практикалық мақсаттармен соқтығысу жағдайында кәсіби мамандарға қаншалықты жүгінетіндігін көрсетеді. Әлеуметтік жұмыскер мынадай міндеттерді толықтырып атқарады:

- өз күштерін дамытуға;
- қолда бар резервтерді пайдалану арқылы адамдарды қолдайды;
- үміт бере отырып ынталандырады;
- көмек ұсынады, және осыған қажетті әртүрлі байланыстарды белгілей отырып, оны ұйымдастырады;
- көмекке мұқтаж адамдардың мүдделерін қорғайды;
- төтенше жағдайдың алдын алуға, жеңілдетуге немесе жоюға қатысады;
- мұқтаждарға көмек көрсетуге жан-жақты көңіл бөледі және адамдарды белсендіреді;
- өмірдің жағымсыз жағдайлары туралы билік органдарын хабардар етеді.

Әлеуметтік жұмыскердің имиджі айтарлықтай күрделі құрылымдардан және мынадай элементтерден тұрады:

- Габаритті имидж–бұл сыртқы түрі туралы. Имидж қалыптастырушы ақпаратты қабылдау негізінде қалыптасқан адам бейнесі.
- Мазмұндалған имидж (жасалатын заттар, көрсетілетін қызметтер туралы түсінік негізінде қалыптасқан үлгі)
- Орта имидж-адамның тіршілік ету ортасын қабылдау және бағалау негізінде құрылатын бейнесі (кабинет, жұмыс үстелі, хатшысы бар қабылдау бөлмесі, автомобиль).
- Адамның вербалды имидж-бейнесі яғни, паравербальды өнім (мимика, қозғалыс, интонация) негізінде қалыптасқан бейне [4].

Кез келген адам әлеуметтік жұмыс үшін жарамды бола бермейтінін ескеру керек. Мұнда айқындаушы фактор үміткердің құндылықтар жүйесі болып табылады. Бұл сайып келгенде, оның кәсіби қызметі мен практикалық қызметінің тиімділігін анықтайды. Әрбір адамның абсолюттік құндылығы туралы түсінік мұнда философиялық ұғымның дәрежесінен индивидтің барлық құндылықтық бағдарының негізі ретінде базистік психологиялық наным санатына өтеді. Өз кезегінде,

осы мамандықты меңгере бастаған адам саяси күштер, экономикалық жағдайлар, демографиялық үрдістер мен техникалық прогресс сияқты факторлардың өзіне деген үлкен әсерін сезінеді. Сондықтан да әлеуметтік жұмыс ең күрделі мамандықтардың қатарынан орын алуда. Бұл сала адам қызметінің ең бай әрі асыл түрлерінің бірі болып табылады. Әлеуметтік жұмыскердің мінез-құлқының стилі, оның тұлғалық қасиеттерінің жиынтығымен, құндылықтық бағдарларымен және мүдделерімен негізделген. Кейбір әлеуметтік жұмыскерлер өздерін даулы жағдайларда судағы балық ретінде сезінеді, себебі кәсібилік тұрғыдан өте жетілгендігінің арқасында және өзіне нық сенімділігінің әсерінен жұмыс барысы ешқандай да кедергі тудырмайды. Үнемі басқа салалармен де ынтымақтастық және өзара көмек жағдайларында жұмыс жасайды. Әлеуметтік қызмет барысында алдымызға келген кез келген клиентті таңдау құқығы әлеуметтік жұмыскерге берілмеген. Сондықтан да, атқаратын қызмет барысы сан салалы болып келеді. Кейбіреулері тым көп сөйлейтін клиенттермен қарым-қатынас жасаса, басқалары жабық және үнсіз типтегілермен ортақ тіл табысады. Сол себептен әлеуметтік жұмыскердің тұлғалық қасиеттерінің рөлі оның кәсіби қызметінде сөзсіз үлкен маңызға ие. Кез келген жемісті қызметтің артында тұлғаның гуманистік бағыты, жеке және әлеуметтік жауапкершілігі, мейірімділік пен әділеттілік сезімі, өз қадір-қасиетін сезу, басқа адамның қадір-қасиетін құрметтеу, шыдамдылық, сыпайылық, әдептілік, көмекке келуге дайын болу, әлеуметтік бейімделу сияқты қасиеттерді бойына сіңірген көп қырлы маман тұрады [5].

Әлеуметтік жұмыс саласындағы кез келген субъективті тұлға ең алдымен өз мамандығы алдындағы үлкен жауапкершілік сезімін сезінуі тиіс. Этикалық қасиеттердің барлығын бойына сіңірген маманның қызмет сапасы да жоғары дейінгейде болмақ. Жұмыс барысында кәсіби имиджді қалыптастырудың маңыздылығы өте жоғары. Бұл өз кезегінде сыртқы бет-бейне сипаттан басталып, рухани байлықпен етене байланысқан құндылықтар жиынтығын құрайды. Қазіргі қоғамдағы әлеуметтік қызметкердің имиджі оның қызмет сапасымен тікелей байланысты. Этикалық қасиеттерді бойына дарытқан әлеуметтік жұмыскердің жұмысынан клиентке деген ерекше ілтипатты байқау әсте қиын емес. Тұлғалық имиджі қалыптасқан қызметкер кез келген істе жеңімпаз болмақ. Сондықтан да кәсіби имидждің адам өміріндегі және қызметтегі маңызы орасан зор.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Әлеуметтік жұмыс тарихы мен теориясы» Турманова Ж.Е. 2013
2. «Әлеуметтік жұмыстың кәсіби-этикалық негіздері» Джамалиева Ғ.Ж., Нығметова Ж.Т. 2013
3. <https://works.doklad.ru/view/1d62OawzUKg.html>; Аверченко Л.К. Психология управления/ Л.К. Аверченко – Н.: Новочеркасск, 1994. С. 450
4. <https://nauchkor.ru/pubs/imidzh-sotsialnyh-rabotnikov-problemy-formirovaniya-5a402e007966e104c6a3e4fb>
5. http://taby27.ru/studentam_aspirantam/image_wse/imidzhelogija_sdacha_rabot/professionalnye-trebovaniya-k-imidzhu-socialnogo-rabotnika.html

МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ ЖАСТАРДЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті,
Философия және саясаттану факультеті,
Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасы
ғыл.жетекші: с.ғ.к., доцент *Мамытқанов Д.Қ.*, darchan777@mail.ru
4 курс студенті *Әмірәлі Айдана*, aidana_amirali@mail.ru

Әлеуметтік менеджменттің элементтері оларды іске асыру үшін бұрын қаралған, яғни әлеуметтік менеджменттің түпкілікті нәтижелеріне (мақсаттарына) қол жеткізу үшін тікелей басқарушылар мен кадрлар менеджерлерін басқарудың және әлеуметтік оқытудың маңызды талаптарын талап етеді. Сонымен қатар, басқару мақсаттарын іске асырудың мақсаттары мен құралдарын түсіну көбінесе әлеуметтанушылар ойлағаннан айтарлықтай ерекшеленеді және әрқашан күтілетін нәтижелерге әкелмейді. Әдетте әлеуметтік және еңбек жағдайларында әлеуметтік басқару үшін тиімді болатын әдістер мен әдістердің тиісті жиынтығын әзірлеу, іс-әрекеттердің типтік тізбегін жасау қажет. Осындай әлеуметтік технологиялардың дамуы басшылар мен HR-мамандарға сәйкес салалардағы (әлеуметтану, психология, педагогика) мамандар емес, әдеттегі жағдайларда еңбек ұжымдарының әлеуметтік қорларын іске асыруға мүмкіндік береді.

Әлеуметтік технологиялар - әлеуметтік басқару мақсаттарына қол жеткізу немесе еңбек ұжымдарындағы әлеуметтік мәселелерді шешу үшін басқару субъектісі қолданатын операцияларды жасау үшін әзірленген әдістер, әдістер мен әсерлердің үйлесімі.

Мүмкіндігі шектеулі адамдар әлем халқының айтарлықтай бөлігін құрайды. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының соңғы деректеріне сәйкес, әлемде 1 миллиардтан астам мүмкіндігі шектеулі жан тұрады, олардың 110-190 миллионы ауыр жағдайда. Бұл бүкіл халықтың 15%-ын құрайды.

БҰҰ-ның Мүгедектер құқықтары туралы конвенциясы және оның Факультативтік хаттамасы 2006 жылғы 13 желтоқсанда БҰҰ штаб-пәтерінде қабылданды және 2007 жылғы 30 наурызда қол қою үшін ашылды. Ашылу күні конвенцияға елдер қол қойды, 44 мемлекет оған қосымша ретпен қол қойды және 1 ел конвенцияны толық ратификациялады. БҰҰ тарихында тұңғыш рет ашылған күні туралы конвенцияға қол қойғандардың осындай рекордтық саны. Өзі бойынша, Конвенция мүгедектерді қайырымдылық, емдеу және әлеуметтік қорғаудың «объектілері» ретінде мүгедектігі бар адамдарды «дербес қабылдауға» құқығы бар «субъектілер» ретінде қабылдауға көшуден тұратын қоғамның дамуындағы революциялық серпін болып табылады. Жұмыспен қамту мүгедектігі бар адамдардың тәуелсіз өмірінің ажырамас бөлігі болып табылады. Конвенцияның 27-бабы мүгедектердің жұмыс істеу құқығын растайды.

Дүниежүзілік сауалнама деректері бойынша мүгедектігі бар (35%) және мүгедектігі бар әйелдердің (20%) жұмыспен қамтылу мүмкіндігі шектеулі емес адамдарға (ерлер үшін 65% және әйелдерге арналған 30%) қарағанда төмен. Сонымен қатар, мүгедектер өз жұмысын жоғалтса, онда олар қайтадан жұмыс таба алуы қиын болады. Ең дамыған елдерде тіпті мүгедектігі бар әйелдер де еңбек нарығында екі кемсітушілікке байланысты: гендерлік және мүгедектік негізінен көрсетілмегенін атап өту маңызды. Азаматтық қоғам ұйымдары, сондай-ақ тиісті БҰҰ құрылымдары жоғары деңгейдегі кездесулерде бұл мәселені көтеріп, оны шешу жөніндегі шараларды әзірлейді.

Мүгедектігі бар адамдардың әлеуметтік мәселелерін дұрыс деп атайтын бірқатар мемлекеттерде басымдықтар бар. Мемлекеттің жақсы ойластырылған әлеуметтік саясаты халықтың әртүрлі сегменттерін, оның ішінде халықтың әлеуметтік тұрғыдан осал топтарын белсендіруге, нарыққа бейімделу қабілетін дамытуға, сонымен қатар, жаңа әлеуметтік-экономикалық жағдайлармен қалыптасатын артықшылықтарды іске асыруға ықпал етуі тиіс.

Талдау көрсеткендей, бұл елдерде мүгедектердің проблемалары алғаш рет өз азаматтарына әлеуметтік қамсыздандыру саласына үлкен үлес қосқан мемлекет басшыларына өзекті болды. Ұлыбритания, Германия, Канада, АҚШ, Жапония және т.б. сияқты дамыған нарықтық экономикасы бар елдерде инновациялық әлеуметтік саясат моделі әзірленді - мүгедектерге қатысты қолданылатын кемсітушілікке қарсы әлеуметтік саясат тұжырымдамасы.

Мүгедектігі бар адамдарға қатысты теңдік пен кемсітушілікке тыйым салу принципі көптеген дамыған елдердің құқықтық құжаттарында нақты бекітілген:

Германияда «Негізгі заңда», «Әлеуметтік заңнаманың», «Мүгедектер туралы», «Оңалту шаралары біркелкі туралы», «Мүгедектер арасындағы жұмыссыздыққа қарсы күрес туралы»,

Венгрияда мүгедектердің құқықтары туралы заңға және олардың тең мүмкіндіктерін қамтамасыз етуге бағытталған.

Құрама Штаттарда мүгедектерді жұмысқа орналастыру туралы жеке заң жұмыспен қамту мәселелерін реттейді және мүгедектігі бар адамдарды еңбекпен қамту, көтермелеу, кәсіптік оқыту және сыйақы беру саласында кемсітуге тыйым салады. Құрама Штаттарда мүгедектердің құқықтарын қорғайтын негізгі нормативтік құқықтық акт 1990 жылы қабылданған, мүгедектерді еңбек қатынастарында, мемлекеттік органдарда, қоғамдық орындарда, саудада, көлікте кемсітуге тыйым салатын, мүгедек американдықтар туралы заң болып табылады.

Заң барлық деңгейдегі мемлекеттік органдардың мүгедектердің «әртүрлі қызмет түрлерінен, бағдарламалардан және қызметтерден түскен пайдаға тең қол жеткізуді» қамтамасыз етуін талап етеді. Бұл соттарға, сайлау учаскелерінде және қалалық жиналыстарда мемлекеттік білім беру жүйесін, денсаулық сақтау, әлеуметтік қызметтерді пайдалануды қамтиды. Заң мүгедектерге қатысты кемсітуге жол бермеу үшін саясатта, практикада және рәсімдерде орынды өзгерістерді талап етеді.

Америка Құрама Штаттарында Мүгедектердің Ұлттық Кеңесі бар, ол мүшелерін Президент тағайындайтын мемлекеттік орган. Кеңестің міндеті мүгедектігі бар адамдарға әсер ететін федералдық саясатты, заңдарды және бағдарламаларды қарау болып табылады. Кеңес Президентке, Конгресске, мүгедектерге арналған оңалту қызметтерінің әкімшілігіне ұсыныстар береді. Бұл мүгедектерге арналған саясатты әзірлеуге уәкілетті жалғыз федералдық орган. Кеңес ұлттық мүгедектерді зерттеу институтымен тығыз жұмыс істейді. Кеңес әзірлеген 45 арнайы заңнамалық ұсынымдардың ішінде

барлығы дерлік мүгедектерге тең мүмкіндіктерді қамтамасыз етумен байланысты. Кеңестің мақсаты - американдық мүгедектерді өз отбасыларының, жергілікті қоғамдастықтар мен жалпы елге толық мүшелік ету.

Америка Құрама Штаттарында мүгедектер туралы федералдық заңдардың сақталуына және оларға қарсы қандай да бір кемсітушіліктің алдын алуға жалпы қадағалау Әділет департаментіне жүктеледі. Басқа федералды органдарда мүгедектердің әртүрлі салалардағы құқықтарын қамтамасыз ету бойынша бақылау функциялары бар: Білім министрлігі (Арнайы білім беру бағдарламалары бөлімі), Денсаулық сақтау және Әлеуметтік қызметтер (Азаматтық құқықтарды басқару), ТКШ (Адам құқықтары жөніндегі департаменттер) мүгедектік және тұрғын үй құрылысының тең мүмкіндіктері), Еңбек министрлігі (Еңбек шартын басқару бағдарламасы), Көлік министрлігі (Мүгедектеріне арналған) Ардагерлер істер (қалалық көлік министрлігі жанындағы Федералдық әкімшілігі), департаменті.

Ауыл шаруашылығы министрлігі (азық-түлікке арналған дүкендерде алмасу мүмкіндігі шектеулі адамдарға тегін азық-түлік тағайындау талондарын бөлу бөлімі), Азаматтық құқық бойынша комиссия, тең мүмкіндіктерге арналған комиссия. Жұмыс берушілерге мүгедектердің жұмыспен қамтылуын реттейтін нормативтік-құқықтық база, мүгедектердің жұмысқа орналасу мүмкіндіктері, мүгедектердің әртүрлі санаттары үшін қажетті еңбек жағдайларын жасау туралы, қолда бар ынталылықтар туралы қажетті ақпаратпен қамтамасыз ететін ақпараттық және консультациялық қызметтер желісі жұмыс істейді. сондай-ақ мүгедектерді өз кәсіпорындарында жұмысқа орналастыру және т.б.

Тағы бір маңызды мәселе - АҚШ-та мүгедектерді жұмыспен қамту жағдайын өзгерту бастамасы мүгедектер мен үкіметтік емес ұйымдардан ғана емес, ірі корпорациялардан, жұмыс берушілерден және үкіметтен де келеді. Осылайша, өзгерістердің бастамашылары болып табылатын нақты левередж және қаржы ресурстары бар ұйымдар, қазіргі проблемаларды тиімді шешуге мүмкіндік береді. Мәселен, мүгедектерге арналған тәжірибе ұйымдастыратын үкіметтік және ірі компаниялар, бұл, әрине, олардың мансабына оң әсерін тигізеді және жұмыс іздеуге және жұмыс орнында бейімделу үрдісін айтарлықтай жеңілдетеді.

Жапонияда мүгедектерді еңбек нарығына тарту бойынша жүйелі жұмыс 1947 жылы жұмыспен қамту кепілдігінің актісін қабылдаумен Екінші Дүниежүзілік соғыстан кейін басталды.

Канада - өзінің Конституциясында мүгедектердің теңдігі туралы ережені енгізетін бірінші ел: «Әрбір адам нәсіліне, ұлтына, дініне, жынысына, жасына, ақыл-ойы мен денсаулығына байланысты кемсітушіліксіз заң алдында тең». Канадада мүгедектігі бар адамдардың құқықтарын қорғау туралы кең заңдар бар. Атап айтқанда, «Соқырлар туралы» Заң, Мүгедектер туралы Заң, Мүгедектерді кәсіптік оңалту туралы заң, Адам құқығы туралы заң, Еңбек туралы заң, Қызметкерлерді және басқа да бірқатар қызметкерлерді өтеу туралы заң. Заңдар мүгедектерге қатысты кемсітуге тыйым салады және мүгедектерге жұмыс, тауарлар мен қызмет көрсетулерді, тұрғын үйді және т.б. қамтамасыз етуде кемсідуден қорғауды дамытуға көмектеседі. Канадада мүгедектердің проблемаларын шешетін бағдарламалар 30-дан астам министрлікте, ведомствода және басқа да мемлекеттік органдарда бар.

Мүгедектерді жұмысқа орналастыруға жәрдемдесу және олардың жұмысқа құқығын қорғау мақсатында Қытай «Мүгедектерді қорғау туралы» Заңды және мүгедектерді жұмыспен қамту туралы ережені қабылдады. Қытайда мүгедектердің кейбірі мүгедектерге арналған мамандандырылған кәсіпорындарда жұмыс істейді, кейбіреулері мүгедектерді пропорционалды жұмысқа орналастыру туралы ережелерге сәйкес басқа кәсіпорындарда жұмыс істейді, олардың әрқайсысы немесе мекемесі қызметкерлердің жалпы санына байланысты мүгедектердің белгілі бір санын пайдалануға міндетті, мүгедектігі бар басқа адамдар жеке үй шаруашылықтарын жүргізеді.

Жұмыс орнын құру мүгедектігі бар адамдарды жұмыспен қамтуға бағытталған іс-әрекеттің бөлігі болып табылады, онда өзгертілген жұмыс кестесін, қосымша қолдау құралдарын ұсыну немесе жұмыс орнындағы физикалық өзгерістерді қамтиды. Көптеген дамыған елдердің заңдары осындай шараларды жұмыс берушілер үшін міндетті деп есептейді. Ерекше жағдайлар жиынтығы мүгедектігі бар қызметкердің қажеттілігіне байланысты анықталады.

Тиімді жұмысқа қол жеткізудің ең маңызды шарттарының бірі - барлық адамдар үшін жоғары сапалы және қолжетімді білім беру. ЮНЕСКО мәліметтері бойынша, дамушы елдерде мүгедектігі бар балалардың 90 пайызы мектепке бармайды.

Білім туралы заңнамаға сәйкес елдерді үш топқа бөлуге болады:

◆ Заңдары мен практикасы мүгедектігі бар балаларға немесе барлығына дерлік интеграцияланған оқыту мүмкіндігін қамтамасыз ететін елдер. Бұған әдеттегі мектептерде әр түрлі арнайы жағдайлар жасау арқылы қол жеткізіледі. Бұған Испания, Греция, Португалия, Италия, Швеция, Исландия, Норвегия және Кипр сияқты елдер кіре алады.

◆ тұрақты мектептерде және арнайы мектептерде оқу мүмкіндіктері бар елдер. Интеграция осы жүйелер арасындағы өзара әр түрлі әдістер арқылы жүзеге асырылады. Бұл Дания, Франция, Ирландия, Люксембург, Австрия, Финляндия, Ұлыбритания, Латвия, Лихтенштейн, Чехия, Эстония, Литва, Словения, Словакия сияқты елдер.

◆ Үшінші санатқа екі түрлі жүйе бар елдер жатады: арнайы білім беру жүйесі және «тұрақты білім» жүйесі. Мүгедектігі бар балалар арнайы білім жүйесіне кіреді. Бұл жүйелер түрлі заңдармен реттеледі: Білім туралы Заң және Арнайы білім туралы заң. Мұндай жүйелер бар немесе кез келген жағдайда Швейцарияда және Бельгияда.

Қазіргі уақытта инклюзивті білім беру моделі әлемде кеңінен танымал бола түсуде. Ол Адам құқықтары жөніндегі Дүниежүзілік Декларацияда жарияланған адамның білім алуына негізделген. Баланың Бала құқықтары туралы конвенцияда қарастырылған кемсітушілікке ұшырамау құқығы баланың да маңызды. Инклюзивтік (инклюзивтік) білім беру оқыту мен оқытудың тәсілін дамытуға тырысады, бұл әр түрлі оқыту қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін неғұрлым икемді болады.

Қатаң білім беру жүйесінен оқушылардың кейбір бөлігі жойылады, себебі жүйе осындай балалардың жеке білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыруға дайын емес. Бұл коэффициент студенттердің жалпы санының 15% -ын құрайды және осылайша зейнеткерлер жеке жүйеге бөлініп, жалпы жүйеден шығарылады. Инклюзивтік тәсілдер осындай адамдарға оқу мен табысқа қол жеткізуге көмектесуі мүмкін, бұл жақсы өмірге қол жеткізу мүмкіндігін береді. Инклюзивтік білім - бұл әдіснаманы дамытуға ұмтылатын және барлық адамдар әртүрлі оқыту қажеттіліктері бар адамдар екендігін мойындайтын тәсіл. Егер инклюзивті білім берудің енгізілуіне байланысты оқыту мен оқыту тиімдірек болса, білім беру процесіне қатысушылардың барлығына (тек мүгедектер ғана емес) да пайдалы болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Түсібекова Лида Алпысқызы. Инклюзивтік білім беру // Әлеуметтік педагог. – 2010. – №1
2. Зайцев Д.В. Интегрированное образование детей с ограниченными возможностями // Социологические исследования.- 2004,- № 7,- С. 127-132.
3. Гонеев А.Д., Лифинцева Н.И., Ялпаева Н.В.. Основы коррекционной педагогики. Учеб.пос. для студентов высш. пед. учеб. заведений /Под ред. В.А. Сластенина. - М, 1999
4. Новиков М. Десять вопросов о формировании Индивидуальной программы реабилитации. Пособие для молодых инвалидов, ищущих работу. М. : РООИ «Перспектива», 2006.
5. Холостова Е.И. Социальная работа с инвалидами. – М.: Изд.-торг. корпорация «Дашков и К», 2014. – 103 с.

ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті,
Философия және саясаттану факультеті,
Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасы
ғыл.жетекші: с.ғ.к., доцент *Мамытқанов Д.Қ.*, darchan777@mail.ru
4 курс студенті *Жұмақан Ұлжан*, ulzhan_zhumakhan@mail.ru

Қазіргі заман, мамандарының бойында әдептілік аса маңызды қасиетке ие. Онда конструктивті дамытуды әріптестермен мейірімді қарым-қатынас жасау, өз лауазымына сәйкес әдептіліктің және мәдениеттіліктің маңыздылығын ұғынуы тиіс. Клиенттермен және олардың жақындарымен, әріптестерімен, әртүрлі мекеме өкілдерімен қарым-қатынаста және мемлекеттік, солардың атынан әрекетік көрсететін ресми тұлға ретінде әлеуметтік қызметкерлер сыртқы келбетімен, жүріс-тұрысымен сөзі, жалпы қабылданған әдеп ережесіне сәйкес болуы керек. Оған тек қана сенімділік пен жұмыстың тиімділігіне байланысты емес, сонымен қатар әлеуметтік жұмыс туралы көпшіліктің ой-пікірімен санасуы тиіс. Өз жүріс-тұрысын әдеп ережелеріне сәйкес құру үшін әлеуметтік қызметкер этикет принциптерін, оның моральдық талаптарын, мәдениетін игеруі қажет.

Гуманизм принципі әлеуметтік қызметкерден адамның жеке тұлғасының қадірін тану, мейірімді қарым-қатынас жасау қасиеттерінің болуын талап етеді. Сондай-ақ әлеуметтік қызметкердің бойында гуманизм принципі мейірімділік, қарапайымдылық, мұқияттылық, сезімталдық, нақтылық, әдептілік қасиеттердің болуын міндеттейді.

Әлеуметтік жұмыстың нәтижелілігі, көрсетілген қызметтің кәсіптік мәдениет деңгейі бұл саладағы әлеуметтік қызмет орындарының жұмысына ғана емес, ең алдымен, оларда қызмет атқаратын адамдардың кәсіптік мамандануына байланысты.

Қоғамның қазіргі даму жағдайында халыққа әлеуметтік қызмет көрсету сапасын қамтамасыз ету проблемалары жүйелі, жан-жақты қолдау және қиын өмірлік жағдайдағы адамдарға қолдау көрсететін әлеуметтік сала қызметкерлерінің кәсібилігіне қойылатын талаптарды күшейтеді. Әлеуметтік қызметкердің үздіксіз өзін-өзі жетілдіруіне ықпал ететін кәсіби құзыреттілігін дамыту үдерісінің маңызды ғылыми-әдістемелік негіздемесі қоғамның жалпы және жекелеген азаматтарының қажеттіліктеріне сәйкес келеді. Дегенмен, қазіргі заманғы қоғам және халыққа әлеуметтік қызмет көрсету жүйесі әлеуметтік маманның кәсіби құзыреттілігін дамытудың жеткіліксіз тиімділігінің проблемалық саласын анықтайды.

Біріншіден, әлеуметтік қызметкердің кәсіби біліктілігін арттыру үдерісі біліктілікті арттыру жүйесінде, сондай-ақ тікелей әлеуметтік мекемелерде түрлі ұйымдастырушылық нысандар арқылы жүзеге асырылады. Алайда, осы жүйені зерттеу қазіргі заманғы ресейлік қоғамның ерекшеліктерінен және экономикалық және әлеуметтік-мәдени шындықтарды дамытудан бөлек кәсіптік білімнің үзіндісі мен әртүрлілігіне байланысты өзінің теориялық, әдістемелік және технологиялық кемшіліктері бар екенін көрсетеді.

Екіншіден, қоғамның тәуекелге байланысты ықпалын арттыру, қоғамдағы әлеуметтік шиеленісу, халықты әлеуметтік қорғау деңгейін төмендету есебінен халыққа сапалы әлеуметтік қызмет көрсетудің инновациялық әдісін анықтайтын нормативтік және бағдарламалық-технологиялық материалдардың дамымауы, кәсіби біліктілікті арттырудың дәстүрлі мазмұнын жаңарту әлеуметтік қызметкер және зерттелетін процесті педагогикалық қолдау міндеттерін қайта қарастырады.

Үшіншіден, әлеуметтік мамандардың жұмысы кәсіби мамандыққа тәуелді кәсіподақтық синдроммен - «адамнан-адамға» жүйесімен байланысты. Осыған сәйкес, кәсіптік ота жасау мамандығының алдын алу бойынша жүйелі жұмыс жүргізу қажет (кәсіптік шаршау, кәсіптік сәйкестілік жоғалту, халықты әлеуметтік қорғау мәселелерін шешуде елеулі әлеуметтік жауапкершілік, кәсіптік жетіспеушілік, кәсіптік күйіп қалу синдромы, кәсіптік генезді жою, әлеуметтік жеке дағдарыс, үстеме уақыт, әлеуметтік мамандығын бағалау төмендігі және әлеуметтік жұмысшының кәсіби құзыреттілігін дамытудың тиімсіздігін айқындайды.

Төртіншіден, әлеуметтік жұмыс саласында жоғары кәсіби қызмет көрсету сапасы мен халықтың әлеуметтік қорғалуын қамтамасыз ету контекстінде кәсібилік пен нәтижелілік көрсеткіші критерийлердің бірқатары болып табылады. Бұл әлеуметтік сала маманының біліктілік сипаттамасының дамуына байланысты.

Бесіншіден, іс жүзінде бейімделу кәсіпогенезінің моделі іске асырылады, ол әлеуметтік қызметкерлердің кәсіптік қауымдастықтардың стандарттарына бейімделуін, сәйкестігін, құндылықты ынталандыруды, өзін-өзі жетілдіруге бағдарлануды және мамандықты өздігінен жүзеге асыруды ескереді.

Алтыншыдан, ғылыми-әдістемелік әзірлемелерді кеңейту әлеуметтік қызметкердің кәсіптік құзыреттілігін дамытудың бағыттарын теориялық және әдіснамалық негіздеуді тереңдетуге әкеледі. Алайда, белгілі бір мекемеде, қалада немесе облыста әлеуметтік қызметкердің кәсіптік құзыреттілігін дамытудың практикалық тәжірибесінен зерттелетін процесті ғылыми қолдаудың мазмұнын айтарлықтай ажырата білеміз.

Жетіншіден, өкінішке орай, әлеуметтік қызметкерлердің нақты кәсіптік қызметі ішінара кәсіби біліктілік деңгейіне ие емес тұлғалар тарапынан жүзеге асырылады, белгілі бір тренингтерден өтпейді және осыған сәйкес олардың кәсіби міндеттері мен функцияларын тиімді орындамайды.

С.В. Салцева халықты қорғау мәселелерін шешуге теріс әсер ететін әлеуметтік қатерлерді анықтауға ерекше назар аударады (демократияға көшу кезінде, халықтың табысы ең төмен күнкөріс минимумына жетпеген кезде нарықтық қатынастардың дамуымен айтарлықтай құлдырағанда), кәсіптік құзыреттіліктің жеткіліксіздігі жағдайында әлеуметтік сала:

✓ Әлеуметтік қызметтер жүйесінің жинақталған инерциялық дәстүрлерін қайырымдылық ретінде сақтау және азаматтардың өз проблемаларын шешу жағдайында, өз тағдырына жауапкершілікті күшейтуді жұмылдыру;

✓ Өзінің кәсіби міндеттерінің шығармашылық сипатын емес, орындауды тудыратын әлеуметтік қызметкердің қызметін стандарттау;

✓ Жеке өтініштерді толық көлемде қарастыру, әртүрлі санаттағы тапсырыс берушілердің қажеттіліктері, әртүрлі жасы, мәселелердің ерекшелігі;

✓ Әлеуметтік қызмет көрсету мекемесінің кәсіби қызмет беделінің төмен деңгейі; мемлекеттік жүйе мен әлеуметтік саясаттың өкілі ретінде әлеуметтік қызметкердің функционалдығының рөлі, мазмұны мен ерекшеліктері туралы халықтың тұтас көзқарасын жеткіліксіз қалыптастыру;

✓ Әлеуметтік қызметкердің жеке адам, қоғам және еңбек нарығының талаптары тұрғысынан кәсіптік мансапты анықтау үшін құзыреттілікті дамытудың мағынасы мен мүмкіндіктері туралы нақты идеялардың жоқтығы;

✓ Біліктілікті арттырудың перспективалық үлгілері, әлеуметтік қызмет маманының кәсіптік жұмыс тәжірибесін оқытудың негізгі бағытын ескере отырып, кәсіби өзін-өзі жүзеге асыруға жәрдемдесу.

Әлеуметтік қызметкердің кәсіптік құзыреттілігін дамыту үшін тиімді оқыту үлгісі әлеуметтік қызметкердің жаңа өмірлік сапасына жетудің жолдары мен тәсілдерін табуға мүмкіндік береді; стресстік төзімділік деңгейін арттыру; кәсіби және өмірлік траекториясын жүзеге асыру тәуекелдерін барынша азайту; адамның, қоғамның, мемлекеттің қазіргі және болашақ қажеттіліктеріне сәйкес қоғамдағы оңтайлы жұмысын қалпына келтіруге ықпал етеді.

Әлеуметтік мамандардың кәсіби құзыреттілігін дәстүрлі түрде дамыту процесі халықтың әлеуметтік қызметтерінің тиімділігіне бағытталған практикалық және ғылыми-әдістемелік ұсыныстарды әзірлеу және тарату арқылы мекеме қызметкерлерінің кәсіби деңгейін көтерудің әртүрлі формаларында жүзеге асырылады. Кәсіби біліктіліктің осы түрлерінің басты мәселесі олардың білімдеріне, кәсіпқой тәжірибеге деген тәуелділіктен және оқытудың жеткіліксіз деңгейін қамтамасыз етуден тұрады.

Әлеуметтік қызметкерлермен сабақ жүргізу қызметкерлердің кәсібилігін жоғарылатудың әртүрлі нысандарын жүйелік, хаотикалық араласумен, озық әлеуметтік жұмыс тәжірибесінің инновациялық таралуының үзіндісі арқылы сипатталады. Тренингтер, семинарлар, тәжірибелер, интерактивті технологиялар сияқты практикалық бағдарланған білім беру түрлері жеткілікті түрде пайдаланылмайды.

Демек, қазіргі заманғы кәсіптік әлеуметтік қызметкерлердің жаңа топтарын қалыптастыру өздерінің кәсіби құзыреттілігін дамытудың жаңа үлгілерін енгізу, жинақталған кәсіби білімнің ұдайы және үнемі жаңаруына негіз қалауында маңызды рөл атқарады. Әлеуметтік қызметкердің кәсіптік құзыреттілігін дамытуға инновациялық көзқараспен, зерттеу процесін модельдеу тәжірибесін, жаңа көздер мен ресурстарды байланыстыруды, оны жүзеге асырудың оңтайлы стратегиясын таңдауды, кәсіби тұлғаның бейімділігін және қабілеттерін айқындауды қажет етеді.

Жоғарыда айтылғандарға сәйкес әлеуметтік қызметкердің кәсіптік құзыреттілігін дамыту бірінші кезекте мазмұны бойынша (әлеуметтік және кәсіптік білімді алу, толықтыру және қайта құру, әлеуметтік тәжірибені жетілдіру, әлеуметтік тәжірибені жетілдіру, дамыту және қайта құру мүмкіндігі) кәсіптік өзін-өзі дамытудың бастамашыл көріністерін қолдайды.

Кәсіптік құзыреттілікті дамыту халықты әлеуметтік қорғауды қамтамасыз ету тұжырымдамасымен тығыз байланысты екендігін ескеру керек. Сонымен қатар, халықты әлеуметтік қорғау - әлеуметтік құқықтарды іске асырудың негізгі бағыттарын, әлеуметтік қызметтер мен жеңілдіктерді кешенді қамтамасыз етуді және әлеуметтік қызметтердің қауіпсіздігі жағдайында халық үшін қолайлы өмір сүру жағдайларын оңтайлы қамтамасыз ету механизмін анықтайтын мемлекет, қоғам және әлеуметтік қорғау мекемелерінің және әлеуметтік қызметтердің іс-әрекетін үйлестіру нәтижесі; мақсатты қолдау, табысты интеграцияны және қиын жағдайларға немесе әлеуметтік тәуекелдік жағдайларға тап болған кейбір тұлғаларды қолдау болып табылады.

Бұл жағдайда, әлеуметтік қызметкердің кәсіби құзыреттілігі әлеуметтік-кәсіби диапазонында қызметіне жүзеге асыру әлеуметтік қызмет көрсету сапасын жақсарту үшін кәсіби қабілетін анықтау кешенді мүмкіндіктерінің жиынтығы (әсіресе кәсіби құзыреттілік, әлеуметтік кәсіби құзыреттілік, жеке кәсіби құзыреттілік, төтенше кәсіби құзыреттілік) болып табылады және пәнаралық білім алу, әлеуметтік көмек көрсету және аз қамтылғандарға қолдау көрсету технологиясын тиімді пайдалану; өзара қарым-қатынастың конструктивті әлеуметтік қарым-қатынасын, басқа тұлғаның өзара түсіністігін қалыптастыруға дайын болу; маманның жеке өсуіне, кәсіптік өзін-өзі жүзеге асыруға және қызметтің әртүрлі салаларында өзін-өзі растауына ұмтылу.

Әлеуметтік қызметкерлердің кәсіби құзыреттілігін дамытудың сапасы салыстырмалы тұжырымдама ретінде бірнеше аспектілерге ие: біріншіден, оқыту процесін кәсіптік стандарттармен немесе әлеуметтік сала маманының мамандануы (әзірлеу кезінде) сәйкестігі; екіншіден, маманның әлеуметтік қызмет көрсетуінің кәсіптік қызметтің негізгі түрлерін, қоғамның әлеуметтік саласының, мемлекеттік әлеуметтік тапсырыстың талаптарын, әлеуметтік-экономикалық өнімнің, әлеуметтік

қорғау және әлеуметтік қызметтер мекемелерінде жұмыс жасайтын қызметкерлердің кәсіби құзыреттілігін дамыту.

Осылайша, қазіргі заманғы шындық облыс халқының қазіргі заманғы әлеуметтік қорғау жүйесін оңтайлы жұмыс істеуінің негізі ретінде экономикадағы өзгерістерді болжау және есепке алу, басқару технологиясындағы өзгерістер мен қажетті әлеуметтік қызметтерді ұсыну, аймақтың немесе елдің халқын әлеуметтік қорғауға қол жеткізуді қамтамасыз ету үшін әлеуметтік қызметкерлердің кәсіптік құзыреттілігін дамыту қажеттілігін талап етеді.

Мәселелік алаңды идентификациялау және әлеуметтік қызметкерлердің кәсіптік құзыреттілігін дамыту тәуекелдері трансформация және модификациялауға негізделген кәсіптік қызметке инновациялық көзқарастарды жүзеге асыруға бейім келетін әлеуметтік кәсіпқойларды даярлаудың алдын ал сипаттағы сипаты тұрғысынан әлеуметтік қызметкерлердің рөлі мен функционалдығын түбегейлі өзгертуді, әртүрлі әлеуметтік жағдайдағы адамдарға әлеуметтік көмек көрсету әдістері экономикалық және әлеуметтік дамытудың перспективалы үрдістеріне сәйкес мемлекеттік әлеуметтік қызмет көрсету жүзеге асыру тиімділігі мен сапасына қол жеткізу үшін қаржылық практиканы көрсетеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Пак Л.Г. ЖОО студентінің әлеуметтік-бағдарланған қызметі: идеядан іске асыруға дейін: монография. Орынбор: Орынбор экономика және мәдениет институты, 2013. - 312 бет.
2. Әлеуметтік қызметкердің кәсіби біліктілігі: моделі, технологиясы, инновацияларды дамыту: монография / С.В. Салцева, Л.Г. Пак, С.Н. Жданова, Л.А. Кочемасова. Орынбор: Орынбасар, 2013. - 228 б.
3. Фонарев А.Р. Психологические особенности личностного становления профессионала. М., 2005, с. 48.
4. 2. Теория и методика социальной работы. Учебное пособие. М.: Издательство «Союз» 2009 г.- 339 с. (Часть 1.)

СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА С ПОЖИЛЫМИ ЛЮДЬМИ

Даутов Руслан, студент 2 курса
Специальность «Социальная работа»

В 1995 г. был принят ряд законов в области социальной защиты населения - «О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан», «Об основах социального обслуживания населения Республики Казахстан». О пенсионном обеспечении в Республике Казахстан Закон Республики Казахстан от 20 июня 1997 года №136. А также вместе с этими документами был принят закон Республики Казахстан «О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан». Настоящий Закон регулирует общественные отношения в области социальной защиты инвалидов в Республике Казахстан и определяет правовые, экономические и организационные условия обеспечения социальной защиты инвалидов, создания им равных возможностей для жизнедеятельности и интеграции в общество. Все эти законы являются основной базой для работы и деятельности органов социальной защиты граждан и инвалидов. В Казахстанском законодательстве престарелые граждане не могут приравняться к инвалидам. Из этого следует много проблем о выполнении этих законов.

Есть две основных традиции отношения общества к старости. Первая насчитывает около 30 тысяч лет-древнеегипетская традиция. Древнеегипетская традиция старости это - счастливое и безмятежное состояние человека, пожилой человек близок к богу, самый почетный и уважаемый человек в обществе.

Вторая традиция насчитывает 3 тысячи лет - называется спартанской традицией. В Спарте говорили: «Лучше быть бездомной собакой, чем стариком»: немощных (бесполезных) стариков в Спарте сбрасывали со скалы в пропасть, причем, старик-спартанец воспринимал такой конец жизни как естественный.

В разных странах сейчас положения престарелых граждан можно разделить на древнеегипетскую, или спартанскую традицию («благополучная» «неблагополучная»). Старость - когда, каждый пожилой человек обременен многими хроническими заболеваниями (в среднем 8-12). Они появляются, как только человек начинает стареть и болеет от 30 до 40 лет. В старости происходят определенные изменения в организме человека: 1 уменьшается количество воды, соли и микроэлементов, ухудшается кислородный обмен и кровоснабжение мозга, ухудшается память и мышление, повышается утомляемость, замедляется реакция, проявляется обидчивость и подозрительность

Происходит изменение смены социального статуса личности с ограничением, прекращением труда, и трансформация образа жизни. Уровень заболеваемости пожилых людей в 2 раза выше, чем у

молодых, хронических заболеваний. Врачи чаще всего относятся к ним «по-спартански», особенно в современном Казахстане, когда денег не хватает ни на содержание больного в отделении, ни на лекарство (оплата медперсонала в нашей стране ниже, чем в слаборазвитых странах «третьего мира»).

Нарушение здоровья пожилых людей не могут компенсироваться социальными мерами, резервы их здоровья истощены. С возрастом проявляется деформация характера: мнительность, вспыльчивость, ранимость, тревожность, обидчивость, истеричность, замкнутость, придирищность

А если пожилому человеку пришлось ещё похоронить родных и близких, в особенности детей или супруга то характер и его психика не может оставаться нормальным. Это проблема занимает место в одинокой старости. Специальные исследования подтверждают, что мысли о скорой и неизбежной смерти, так или иначе, присутствуют в сознании каждого, кому за 60, как переживания. Это объясняется тем, что с возрастом соответствующим образом изменяется психологическая защита человека, с которой он рождается и в программу которой входит и сознание собственной смерти. Психологическая защита помогает смертнику и неизлечимому больному справляться с мыслями о неизбежной смерти, которые, поэтому никогда не доходят до сверхценных переживаний. Разумеется, только в тех случаях, когда «мысли о смерти» являются симптомами психической патологии (психотические депрессии, суицидальные установки, бред и др.).

Есть пять категорий престарелых граждан:

1. Группа это состарившимся инвалиды.
2. Инвалиды в престарелом возрасте
3. Одинокие проживающие граждане
4. Одинокие супружеские пары
5. Участники ВОВ и лица, приравненные к ним, труженики тыла.

Был принят Закон 2008 года «О специальных социальных услугах (ССУ)» на основании которого в 2011 году был разработан Стандарт оказания специальных социальных услуг в области социальной защиты населения в условиях оказания услуг на дому. Однако на основании анализа указанного Стандарта и правоприменительной практики вопросы слабого развития социального обслуживания на дому все еще имеют место быть. Среди них можно выделить следующие:

1) Практическая невозможность надлежащего исполнения положений Стандарта в рамках действующей системы использования труда соработников

Стандарт (Раздел 5) перечисляет виды услуг, которые должен осуществлять социальный работник для лиц преклонного возраста, включая социально-бытовые, социально-медицинские, социально-психологические, социально-культурные, социально-экономические и социально-правовые. Стандартом также оговариваются требования к качеству предоставления услуг. Если взять только отдельный блок социально-правовых услуг, то в нем перечисляются следующие услуги и требования к качеству:

Пункт 46:

2) консультирование получателей услуг по социально-правовым вопросам (гражданское, жилищное, семейное, трудовое, пенсионное, уголовное законодательство и по другим вопросам) дает им полное представление об интересующих их законодательных актах и правах в затрагиваемых вопросах.

3) оказание помощи в подготовке жалоб на действие или бездействие должностных лиц государственных органов и организаций... заключается в том, чтобы помочь им юридически грамотно изложить в жалобах суть обжалуемых действий, требования устранить допущенные нарушения и отправить жалобу адресату...

Всего в Стандарте перечислены 45 видов услуг, оказываемых лицам преклонного возраста, и только в блоке «социально-правовые услуги» содержится 11 видов услуг. Но даже по двум приведенным примерам видно, что правовую помощь по ряду отраслей права качественно сможет оказать только квалифицированный юрист, а не соработник, который ко всему прочему еще должен быть квалифицированным врачом, психологом, экономистом и т.п. Однако это не представляется возможным, так как в реальности у нас ни один вуз не готовит подобных универсальных специалистов, которые могут оказать весь спектр услуг согласно Стандарту.

Технология социальной работы - совокупность приемов, методов и воздействий, применяемых социальными службами, отдельными учреждениями социального обслуживания и социальными работниками для достижения поставленных целей в процессе осуществления социальной работы, решения разного рода социальных проблем, обеспечения эффективной реализации задач социальной помощи населению.

С начала девяностых годов в Казахстане стали открываться первые отделения социальной помощи на дому. Опыта работы не было, поэтому приходилось очень трудно работать. Очень мало было пособий, литературы, как вести работу социального обслуживания на дому. Социальные работники еще не знали, как работать с пожилыми.

Основными задачами и функциями ГУ Отдела занятости и социальных программ является:

1. предоставление специальных социальных услуг оказывается в соответствии со Стандартом оказания специальных социальных услуг в области социальной защиты населения в условиях на дому;
2. оказание специальных социальных услуг ведется с учетом индивидуальных потребностей получателей услуг, ориентированных на повышение уровня их личностного развития;
3. повышение качества и эффективности предоставляемых специальных социальных услуг;
4. выявление и учет получателей услуг, нуждающихся в предоставлении специальных социальных услуг;
5. содействие в создании благоприятного морально-психологического климата в привычной социальной среде;
6. оказание разносторонней помощи получателям услуг путем предоставления комплекса необходимых специальных социальных услуг, направленных на проведение оздоровительных и социально-реабилитационных мероприятий, в соответствии со Стандартом;
7. проведение социальной, медицинской и профессиональной реабилитации инвалидов в домашних условиях;
8. информирование получателей услуг и членов их семьи об объемах и видах оказания специальных социальных услуг;
9. совершенствование организации труда и повышение квалификации социальных работников.
10. Каждое отделение возглавляет заведующий отделением[1].

Социальная помощь на дому занимаются социальные работники, труд их нелёгкий. Очень трудно найти с пожилыми людьми контакт. Поэтому нужно найти к каждому индивидуальный контакт, выслушать их, что их гнетет, в каком настроении они находятся. Поэтому социальные работники выполняют не только свои обязанности, но и проявляют свою инициативу, чтобы облегчить жизнь стариков.

Литература:

1. «Совершенствование законодательства Республики Казахстан по предоставлению специальных социальных услуг на дому лицам пожилого возраста» zakon.kz, bibliofond.ru

МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ ЖАНДАРДЫҢ ТІРШІЛІК ӘРЕКЕТІ ҮШІН ҚОЛ ЖЕТІМДІ ОРТА

Тұрысбекова А.Б.
Абдраимова Г.С. жеткешілігімен
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті
e-mail:intel@mail.ru

Мүмкіндігі шектеулі жандарға кедергісіз орта қалыптастыру үшін қоғамдық көзқарасты өзгерту керек, өйткені олар ауру емес, тек қоршаған ортаға бейімделмеген. «Мүгедек - инвалид» деген сөз мыңдаған мүмкіндігі шектеулі адамдардың қоғамға етене араласуына кедергі болып отырғаны шындық. Мысалы, дені сау, ақыл-ойы толық азамат халқы үшін еңбек етуді, үлкен биік шыңдарды бағындыруды армандайды, алайда оқыс оқиға салдарынан (жол апаты немесе өзге де жайттар) кеміс болып, мүгедек деген таңба алып, қоғамнан шеттетіледі. Алға қойған арманы былай тұрсын, қоғамда өзгелер қатары өмір сүруінің өзі қиындап, күнделікті өмірде кедергілерге тап болып жатады. Ал ондай қиын сәтті жеңіп шығу әркімнің қолынан келе бермейді. Халықтың мүмкіндігі шектеулі топтарына тірек қимыл аппараты қызметі бұзылған, арбаға таңылған мүгедектер, көру қабілетінен толық айырылған және көзі нашар көретін, есту мүшесі бұзылған адамдар жататына белгілі.

Үкімет тарапынан 2012-2018 жылдарға арналған Қазақстан Республикасында мүгедектердің құқықтарын қамтамасыз ету және өмір сүру сапасын арттыру жөніндегі іс-шаралар жоспары әзірленген. Оның ішінде, «Мүгедектерге кедергісіз орта құру жөніндегі шараларды стратегиялық жоспарларға енгізу» және мүгедектерді өмірдің барлық салаларында қызметтер мен қызметтерге

қолжетімділігін қамтамасыз ету мәселелерін шешуге байланысты «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне мүгедектердің құқықтарын қорғау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» шаралар бар. Аталған мәселелер мүгедектердің құқықтарын іске асыруға, оларға объектілер мен қызметтерге кедергісіз қол жеткізуді қамтамасыз етуге, өмір сүру деңгейін көтеруге және мүгедектердің қоғамда бірігуіне мүмкіндік береді. Қазіргі таңда, мүгедектіктің әртүрлі категориялары бар адамдар үшін мемлекеттік деңгейде кедергісіз ортаны құру бойынша міндеттемелерді орындау мониторингінің тиімді механизмі әлі күнге дейін жетілдірілмеген, өкінішке орай, қолданылмайды. Сол себептен, инфрақұрылым объектілері көп жағдайда мүгедектердің проблемаларын есепке алмайды. Мемлекет мүгедектер мен басқа да әлеуметтік тұрғыдан осал азаматтардың құқықтарына қатысты заман талабына сай жаңа заңдарды жасап, енгізу керек. Сондықтан, осы ережелер жүзеге асырылуы үшін ерікті түрде түсіндірілуі және қабылданған заңнамалар бұзылған жағдайда жазасыз қалмау керек. Қоғам мүгедектерге қолайлы жағдай жасай алмаса, олардың күнделікті өмірінде кездесетін қиындықтардың шешімі табылмайды. Мысалы, мүгедектер арбасында отырған адам оңалту орталығына тиісті тротуармен, арнайы көлікпен жету керек. Бірақ, пандус тік немесе мүлдем жоқ болса, арнайы лифтілер болмаса мүгедек адамға қолайсыздық туады. Ал, әлеуметтік инфрақұрылым объектілерінде күнделікті, еркін қозғалу үшін зағип жандардың қоршаған ортадағы қоғамдық көліктерді қолдану туралы түсінігі болу керек. Бөгетсіз орта – бұл физикалық, сенсорлық және ақыл-ойы кемістігі бар мүмкіндігі шектеулі жандардың қоршаған орта элементтерін еркін қолдануға мүмкіндік беретін орта. Жалпылай айтқанда, бөгетсіз орта дегеніміз оңай әрі қауіпсіз ортаны жалпыға бірдей қамтамасыз ететін аймақ. Адамдардың мүмкіндігін шектейтін ол физикалық жетіспеушілік емес, қоршаған орта және оның ыңғайсыздығы, сондай-ақ, қоғамның оларға деген қарым қатынасы болып табылады. Бұл мүгедектіктің әлеуметтік үлгісі бойынша «мүгедектік» ұғымының қазіргі заманғы түсінігі. Осылайша, әлеуметтік модель мүмкіндікті шектейтін себептердің айқын бейнесін көрсетеді, сондай-ақ негізінен мүгедектерді қоғамнан оқшаулайтын кедергілерді анықтауға және олардың қоғамның толық мүшесі болуына жол бермеуге және мәселені қалай шешу керектігіне жауап береді.

БҰҰ-ның мүгедектер туралы есебі бойынша әлемде әр түрлі деңгейдегі мүмкіндігі шектеулі жандардың жалпы саны миллиардқа жетеді екен. Бұл жер бетінде өмір сүріп жатқан адамның 15 пайызы. Ал Қазақстанда 600мыңнан астам мүмкіндігі шектеулі адам тұрып жатыр, бұл жалпы халық санының 3,5пайызын құрайды екен. 2015 жылы Қазақстан мүгедек адамдардың хұқығы туралы Конвенцияны ратификациялады. Соған сай, мүмкіндігі шектеулі жандарға қатысты халықаралық стандарттарға сәйкес міндеттерді қолға алды. Сонымен қатар, «ҚР мүгедектердің құқығын қорғауға қатысты заңға толықтырулар мен өзгертулер енгізу туралы» заң қабылданды. 2012-2018 жылдар аралығында мүмкіндігі шектеулі жандардың құқығын қорғау және өмір сапасын жақсарту мақсатында бағдарлама қабылдады. Мұның бәрі, түптеп келгенде мүгедектігі бар жандарға жағдай жасау, оларға қол жетімді орта құру, қоғамнан тыс қалмауына жіті көңіл бөлу ниетінен туындап отыр. «Біз оларды белсенді өмірге тартамыз, олар тек жәрдемақы алып қана қоймайды, сонымен бірге, өздерін қоғамның мүшесі, пайдалы еңбеккер ретінде сезінетін болады», - деген еді мемлекет басшысы. Осы орайда, «Азаматтарға арналған үкімет» мемлекеттік корпорациясы Алматы қаласы филиалы да мүмкіндігі шектеулі жандарға қызмет көрсетудің кешенді шараларын жүзеге асыруда. Барлық Халыққа Қызмет Көрсету Орталықтарында мүгедектер автокөліктері үшін автотұрақтар, пандустар, мүгедектерге арналған көтерілу құрылғылары, шақыру қоғыраулары, арнайы қабылдау үстелдері, көрсеткіш жазулар, браиль әріптерімен таныстыру тақталары, жол көрсету жазулары және т.б. құрылғылармен қамтамасыз етілген. Халыққа Қызмет Көрсету Орталықтары мүгедектерді жұмысқа тарту, қызмет алуға келген мүмкіндігі шектеулі жандарға арнайы курстардан өткен мамандардың қызмет көрсетуі (ымдау тілінің аудармашысы), I және II топтағы мүгедектердің үйіне барып қызмет көрсету сынды жұмыстарды жүзеге асыруда. Мұның бәрі мүгедек жандардың қоғам өміріне кедергісіз араласуына мүмкіндіктер жасау талпынысынан туындап отыр. Елімізде «Мүгедектердің құқығы туралы конвенцияны ратификациялау туралы» ҚР Заңы іске асуда. Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияны БҰҰ Бас Ассамблеясы 2006 жылдың 13 желтоқсанында қабылдаған болатын. Бұл құжатты 151 ел ратификациялаған. Конвенцияның адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын мүгедектердің толық және тең жүзеге асыруын қолдау, қорғау әрі қамтамасыз етуді көздейді. Оның негізгі қағидаттары- қадір-қасиетті, дербестік пен тәуелсіздікті құрметтеу; кемсітпеушілік; қоғамға тиімді түрде тартылу әрі қосылу; мүгедектердің ерекшеліктерін құрметтеу және оларды адами алуантүрлілік пен адамзат бөлігінің құрамдас бөлігі ретінде қабылдау; мүмкіндіктердің теңдігі; қолжетімділік; еркектер мен әйелдердің теңдігі; мүгедек балалардың даму үстіндегі қабілеттерін құрметтеу және мүгедек балалардың өз даралығын сақтау құқығын сақтау құрметтеу. Сондықтан да,

конвенция мүгедектердің қоғамдағы азаттық, саяси, экономикалық, әлеуметтік және мәдени өміріне қатысуын қамтамасыз етуге, мүгедектік белгісі бойынша кемсітушілікті жоюға, сондай-ақ, мүмкіндіктері шектеулі адамдардың құқықтарын қамтамасыз етудің тиімді құқықтық тетіктерін жасауға бағытталған. Мұның біздің елімізде де қабылдануы, Қазақстанда тұрып жатқан 627 мың мүмкіндігі шектеулі жан мен олардың отбасы лардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарының қорғалуына кепілдік беріп, қам көңіліне қуат беріп, қуанышын үстей түскені сөзсіз.

Алайда, қазіргі таңда Қазақстандағы 8000 ғимараттың мүгедектерге қаншалықты қолайлы екенін тексеріп, елдегі әрбір 10-шы әлеуметтік маңызды жер мүгедектерге қолжетімсіз екенін анықтаған. Комиссия мүшелерінің айтуынша, елдегі мемлекеттік органдар, мектеп пен аурухана, мәдениет сарайлары мен халыққа қызмет көрсету орталығы ғимараттарының тең жартысы мүгедектерге ыңғайландырылмаған. Бұл бүгін ашылған жаңалық емес, елде арбаға таңылғандар талайдан бері айтып келе жатқан мәселе. Қанша жылдан бері осы секілді зерттеулер жүргізіліп, мүгедектерге жағдай жасалмағаны жиі айтылғанымен, министрлік те, жергілікті атқарушы органдар да шешіп бере алмай келе жатқан түйткіл. Қандай да бір ғимаратты жоспарлау, сараптау, құрылыс пен жөндеу және оны өткізу кезінде облыс әкімдері ғимараттың мүгедектерге қолайлы-қолайсыз екенін мүлдем тексермейді. Мәселен, 2016 жылы еңбек, әлеуметтік қорғау және миграция департаменттері қоғамдық көліктің, денсаулық сақтау және мәдени орындардың, сондай-ақ мемлекеттік басқару мекемелерінің мүгедектерге қолжетімділігін тексеретін 83 іріктемелі және 287 жоспардан тыс зерттеу жүргізіп, 335 нысанға кемшіліктерді жөндеу туралы ескерту жасаса, 157 мекемеге жалпы көлемі 26,1 млн теңгедей айыппұл салған.

Елде «мүмкіндігі шектеулілердің» еркін жүріп-тұрып, қалыпты адамдардай өмір сүруіне дұрыс жағдай жасалмағандықтан, қоғам оларды көмекке зәру жандардай көреді. Егер мүгедек жандарға жағдай жасалса, мұндай қате көзқарастар әлдеқашан өзгерер еді яки мүлдем болмас та еді. Мүгедектер құқын қорғаумен айналысатын қордың өкілі Захира Бегалиеваның сұхбатынан мынадай деректер алынды:

«Егер мүгедек адам жалғыз өзі қалаған жеріне еш кедергісіз барып-келе алса, кім оны көмекке зәру деп ойлайды? Мысалы, қоғамдық көліктерде біз үшін мүлдем жағдай жасалмаған. Пандустан түсе алмай қиналып тұрған арбадағы адамды көргенде барлық адамда, әрине, аяушылық сезімі пайда болады. Өз басым станциядан станцияға 3 минутта жететін метроға міну үшін пандусты күтуге 20-25 минут уақытым кетеді. Кімді алдайды? Жасаған соң қолжетімді етіп жасау керек қой. Мүгедектер өзгелермен тең болып, басқаның көмегіне мұқтаж болмас үшін қоғамдық көліктер қолжетімді болуы керек. Бірде тәжірибе жасап көрмек болып, Алматыдағы Тимирязев-Байзақов көшелерінің бойына шықсам, арбадағы кісінің автобуска бет алғанын көрген жүргізуші аялдамаға тоқтамастан жүріп кетті. Мұндай жағдай жиі болады, автобустар тоқтаған күннің өзінде, ондағы жүргізушілер арбаның көтерілуі үшін қойылатын темір тіреуішті төсей алмай әбігерге түсіп жатады», - дейді.

Ресми дерек бойынша, елдегі көлік құрылымының мүгедектерге қолжетімділік көрсеткіші 50 пайызға да жетпейді. Қазақстандағы барлық мүгедектің тең жартысы ауылда тұратынын айтқан Захира Бегалиева «қаладағы мүгедектердің жағдайы осындай болса, елді мекендерде тұратындардың жағдайы қандай екенін елестетіп көрудің өзі қорқынышты» деп қынжылады.

Мүгедектердің еркін жүріп-тұруына мүмкіндігі болмағандықтан, көбінің құжаттары мерзімінен өткен, қағазбастылықтың кесірінен құжаттары түгел емес. «Осылайша олар елдің ең кедей де әлсіз тобы аталып, ешкім «бас сұқпайтын бөлменің» қоғамға көрінбейтін тұрғынына айналады» дейді ол.

Мүгедектердің қоғамдық өмірге ұзақ бейімделе алмауын қоғамдағы шешілмей келе жатқан ең маңызды мәселе. Ол «мүгедек» атанған кезден бастап адамдар қоғамнан шеттетіліп, мәселесімен жалғыз қалады.

Қазақстанда мүгедектер саны жыл сайын артып келеді. 2014 жылы елде 626 мың мүгедек болса, 2015 жылы олардың саны 627 мыңға артқан, ал 2016 жылы 652 мыңға дейін өскен. Ресми дерек бойынша, елде мүгедектер үшін әлеуметтік маңызы бар 36 мың әлеуметтік нысанның 63,6 пайызы қолжетімсіз.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев мүмкіндігі шектеулі жандардың қоғам өміріне белсенді араласуына жағдай жасап, олардың құқықтарының қорғалуы төңірегінде заңнаманың сақталуын барлық құзырлы органдарға міндеттеген болатын. Осы тұрғыда «Нұр Отан» партиясы мүмкіндігі шектеулі азаматтардың өмір сапасын арттыруға бағытталған «Кедергісіз келешек» жобасы аясында әлеуметтік бейімделген бірқатар нысандарға бақылау жасады. Бақылаудың мақсаты – ғимараттың әлеуметтік инфрақұрылымына қоғамдық-партиялық мониторинг жүргізу арқылы, барлық топтағы мүмкіндігі шектеулі азаматтар үшін қолжетімді орта қалыптастыру.

Қазақстанда мүгедектер жиі баратын 36 мың 200 нысан бар. Жергілікті атқарушы органдар, мүмкіндігі шектеулі жандарға қолжетімділігі жөнінде, 28 мың 205 нысанды төлқұжаттандырудан өткізуді көздеген еді. Өткен жылдың қорытындысында 27 мың 828 нысан (98,7%) төлқұжат алса, оның 17 мың 506 нысаны (62,9%) бейімделуге тиесілі болды. Бұлардың 11 мың 212 нысаны (64%) қажет деңгейде икемделді. Мүгедектерге қолжетімділік қамтамасыз етілген әлеуметтік және көлік инфрақұрылымы нысандарының үлесі, төлқұжатқа ие болған жалпы нысандар қатарынан 77,4%-ды құрады. 2016 жылы, бейімдеуге қажет нысандардың жалпы қатарынан, 4 мың 640 нысанды мүгедектердің мұқтаждығына лайықтау межелеген болса, 2017 жылдың 1 қаңтарындағы жағдай бойынша, 4 мың 537 нысан (97,8%) қажет дәрежеге келтірілген.

Еңбек, әлеуметтік қорғау және көші-қон комитеті департаменттері, былтыр, мемлекеттік басқару, денсаулық сақтау, мәдениет, көліктік қызмет көрсету және тағы басқа салалардағы әлеуметтік және көлік инфрақұрылымы нысандарының мүгедектерге қолжетімділігі бағытында ҚР «Мүгедектерді әлеуметтік қорғау» Заңының талаптарын сақтауға қатысты ішінара 83 және 287 жоспардан тыс тексеріс өткізген. Тексеріс шаралары нәтижесінде, 335 субъектіге анықталған кемшіліктерді жою жөнінде ұйғарым жасалып, жалпы сомасы 26,1 млн теңгеге 157 әкімшілік айыппұл салынған.

Ағымдағы жылдың алғашқы жартысында, іріктей отырып 122 тексеріс жүргізу жоспарланған. Осымен бірге, ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі, әлеуметтік және көлік инфрақұрылымы нысандарының қолжетімділігі тұрғысында «Қолжетімді орта» интерактивті картасын жасап шыққан. Бұл картаға, жергілікті атқарушы органдар, тұрақты түрде жүргізіліп жатқан жұмыстар жайлы ақпараттар енгізуде. Үстіміздегі жылдың 15 ақпанындағы мәліметке сәйкес, аталған ресурсқа 27,8 төлқұжат алған нысанның 24 мың 834-і жайлы мағлұмат орналастырылған. Алматы халықаралық әуежайында қол арбамен көтерілетін ыңғайлы пандустардан бөлек, зағип жандар үшін жол сілтейтін дауысты сызбалар бар. Ал сөйлей алмайтын жандар тіркеу бөлімінде сурдоаударма қызметін пайдалана алады. Қоғамдық ұйым өкілдерінің өтінішімен әуежайда қолжетімді бағада асхана да ашылыпты. Сондай-ақ ерекше қажеттілігі бар адамдар үшін 7 арнайы жуынатын бөлме қарастырылған. Осылайша айналамыздағы мүмкіндігі шектеулі жандарға кедергісіз орта қалыптастыра отырып, оларға біреуден көмек күту дағдысынан құтылуға мүмкіндік берсек, қоғамға қажеттілігін сезінген әрбір жарым жан шама шарқы келгенше белсенді өмір сүруге тырысып бағар еді.

Пайдаланылған әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының 2016 жылғы 17 шілдедегі
2. «Мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмегі туралы» №246-іі ҚРЗ Заңы.
3. Сансызбаева Г.Н. Халықты әлеуметтік қорғау жүйесі және оның проблемалары: оқу құралы. – Алматы: Экономика, 1998.
4. Адам дамуы: әлеуметтік-экономикалық прогрестің жаңа өлшемі Әлеуметтану бағытының өкілдері / Колесов В., Маккинлидің ред. Адам құқықтары (Права человека) еңбектері
5. Жұмағұлов Ғ.Б. Ахметов А. Ахметова Г. Әлеуметтік қамсыздандыру құқығы. – Алматы.
6. "Доступная среда" порталы
7. <http://www.radugazvukov.kz/dostupnaya-sreda/>
8. Межибовская И.В. Қазақстан Республикасындағы мүгедектерді әлеуметтік-еңбек тұрғысында қатарға қосу: теориялық-құқықтық аспект. – Алматы, 1997.
9. Дементьева Н.Ф., Шаталова Е.Ю., Соболев А.Я. Организационно - П.Д. Повленко. Основы социальной работы. М.,1998. — 368

ҚАЗАҚСТАНДА ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ КӨРГЕН ӘЙЕЛДЕРГЕ КӨМЕК КӨРСЕТУДІҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ МЕН ФОРМАЛАРЫ

Зүлкәпіл Д

Әл-фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Zulkapil1982@mail.ru

Соңғы жылдары отбасында жәбір көру оқиғалары жиілеп кетті. Ішкі істер министрілігінің мәліметі бойынша, жыл сайын республикада 500-ге жуық әйел адам көз жұматындығы болып отыр. Тұрмыстық зорлық зомбылық мәселесімен айналысып жүрген мамандар бұл әлемнің әр елінде бар құбылыс дегенді айтады. Отбасындағы қысым елдің мәдениетіне, экономикасының дамуына немесе сенім-нанымына байланысты емес. Бұл құбылыс жекелеген адамдардың ерекшеліктеріне қатысты дейді. Алайда әрине, адамдардың қайғы-қасіретін санмен көрсету мүмкін емес, әсіресе бұл азаптардың көпшілігі дерлік көріне бермейді. Әр адам мемлекеттің азаматы болғандықтан, оны қандай да бір қауіп қатерден қорғау да мемлекетке жүктеледі.

Қазақстан Республикасы өзінің тәуелсіздігін алғаннан бері әйелдердің заңды құқығын қорғау мен тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы бағытындағы жұмыстарда біршама жетістіктерге қол жеткізді. Осы мәселенің алдын алу мақсатында қазіргі таңда Мемлекет Басшысының жанынан Әйелдер істері және отбасылық-демографиялық саясат жөніндегі Ұлттық комиссия тиімді жұмыс істеуде. Заңнамалық база да жүйелі түрде жетілдірілуде. 2009 жылғы желтоқсанда Мемлекет басшысы «Тұрмыстық зорлық- зомбылықтың алдын алу туралы» заңға қол қойды, оны қабылдау тұрмыстық зорлық-зомбылықты қылмыстық, әкімшілік және азаматтық заңнамада көрініс табуына мүмкіндік берді. Бұл әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықты алдын алуға бағытталған Қазақстан саясатының айнымастығын дәлелдейді [1, 20 б.].

Сонымен қатар, соңғы жылдары еліміз гендерлік саясатқа баса көңіл бөлуде. Осыдан үш жыл бұрын БҰҰ-ның бас ассамблеясы кезінде ұйымға мүше мемлекеттерді бәрі «17 орнықты даму мақсатын» бекіткен еді. Соның бірі - гендерлік саясатқа қатысты болды. Мұндағы мақсат қоғамның жартысын құрайтын әйелдер қауымының мүмкіншіліктерін пайдалана отырып, тепе-теңдік сақтауға көңіл бөлу еді. Біздің еліміз де жаһандық деңгейде бекітілген осы құжаттың міндеттерін ойдағыдай орындап келеді. Соның негізінде, Қазақстан Республикасында 2006-2016 жылдарға арналған Гендерлік теңдік стратегиясы сәтті іске асырылып, Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасы бекітілген болатын.

Гендерлік саясатты іске асырудың бірден-бір жолы ретінде ел Президентінің бастамасымен 1999 жылдың 19 ақпанында Ішкі істер органдарында әйелдердің заңды құқықтары мен оларға қарсы жасалатын тұрмыстық зорлық-зомбылықтан қорғау, алдын алу мен болдырмау мақсатында ішкі істер органында «әйелдерді зорлық-зомбылықтан қорғау қызметін» құрды. Қазіргі таңда, Қазақстан Республикасы ішкі істер органында әйелдерді зорлық-зомбылықтан қорғау саласында 16 бөлімше және онда 133 қызметкер еңбек етіп келеді. Қазақстан бұрынғы кеңес елдерінің ішінде мұндай бөлімшелер құрған жалғыз ел болып табылатынын атап өткен жөн.

2017 жылы Ішкі істер органдарына тұрмыстық зорлық-зомбылықтан жапа шеккен 28 мыңнан астам қыз-келіншектер арызданып, олардың барлығына да заң шеңберінде тиісті шешімдер қабылданды.

Сонымен қатар, әйелдерді зорлық-зомбылықтан қорғау қызметі тұрақты түрде дағдарыс орталығымен тығыз қарым-қатынас орнатып, қажеттілігіне қарай жапа шеккен қыз-келіншектерді дағдарыс орталықтарына орналастырып олардың тарапынан көмек алуларына жәрдем көрсетуде.

Республика аумағындағы кейбір дағдарыс орталықтарында, жапа шеккен қыз-келіншектер мен олардың балаларын оңалтуға арналған арнайы баспаналар қарастырылған. Дағдарыс орталықтарында зорлық-зомбылықтан зардап шеккен әйелдерге хабарласу үшін сенім телефондары орнатылған. ҚР ІІМ-нің мәліметіне сүйенсек, дағдарыс орталықтарында 30 сенім телефон желісі бар. 2017 жылдың тоғыз айында 9 мыңнан астам қоңырау шалынған, 5244 әйел адам көмекке өтініш берген. Жыл басынан бері полиция қызметкерлері дағдарыс орталықтарына 2606 әйел адамды жіберді және 200-ден астам мамандар – психолог, адвокат және әлеуметтік қызметкерлер осы орталықтарда зардап шеккендерге көмек көрсетеді [2,186].

Қазіргі таңда Қазақстанда әйелдерге олардың зорлық-зомбылықсыз өмір сүру құқығын қорғауда 28 дағдарыстық орталығы нақты көмек көрсетуде, оның 17-де паналайтын баспана бар. Оның 20-сы мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс және басқа да әлеуметтік-маңызды бағдарламалар арқылы грант бөлу жолымен мемлекеттік бюджет есебінен қаржыландырылады. 6 дағдарыстық орталық қызметінің негізгі бағыты адам саудасы құрбандарына көмек көрсету, 12-нің бағыты – тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарына көмек көрсету, 10-ның бағыты – зорлық-зомбылықтың барлық мәселелері бойынша консультация беру болып табылады. Барлық дағдарыстық орталықтарда сенім телефондары жұмыс істейді, олар арқылы құқықтық және психологиялық көмек қызметкерлері 20 мыңға дейінгі адамға қызмет көрсетеді. Солардың қатарына мынадай ұйымдарды айтуға болады, олар: Алматыдағы «Мөлдір» әйелдер қауымдастығы, Алматы қаласының жалғыз басты аналар қауымдастығы, «Бибі ана», Қазақстандағы Дағдарыс орталықтарының Одағы, «Забота», «Қазақстанның тең құқық пен тең мүмкіндік Институты» ҚҚ, Әйелдер мен балалар үшін дағдарыс орталығы, Феминистік Лига, «Құрбылар» дағдарыс орталығы, «Іскер» әйелдер қауымдастығы, Алматы әйелдерінің ақпарат орталығы «Жар и Я», «Әйелдер сайлау блогы», «Надя» және әйелдер жағдайы мен құқығының мониторингі Феминистік Лига. Одан басқа, Қазақстанда екі Гендерлік зерттеу орталығы бар: Алматыда жетекшісі - Светлана Шакирова және Қарағандыда - Наталья Усачева.

Қазіргі таңда жергілікті атқарушы органдар республиканың дағдарыстық орталықтары жоқ 4 облысында осындай орталық құру туралы мәселені пысықтауда. 2009 жылы дағдарыстық орталықтарға әртүрлі көмек сұраған 20096 өтініш түскен. Олардың ішінде 5080 өтініш күш көрсету, 5618 өтініш психикалық, 608 – сексуалдық және басқа да зорлық-зомбылық түрлерін қамтыған. 2011

жылы дағдарыстық орталықтардан 22 мыңнан астам адам, соның ішінде 18,5 мың әйел көмек сұраған, уақытша баспаналар қызметін 1 мыңнан астам адам пайдаланған. Ал, бұл орталықтарда 2015 жылы зорлық-зомбылық құрбандарына көмек көрсету мақсатында 211 маман тартылды, олар 16,8 мың әйелдерге кеңес берді. Дағдарыс орталықтарының сенім телефондарына 2015 жылы 14 мыңнан астам қоңырау келіп түсті, оның ішінде 11 300 әйел дағдарыс орталықтарынан көмек сұрады, оның 975-і приютқа орналастырылды [3].

Елдегі жүргізіліп жатқан алдын алу шаралары отбасындағы зорлық-зомбылық мәселесін болдырмауға көмектеспесе, маңызды аспект зорлық-зомбылыққа ұшыраған құрбандармен жұмыс жасау болып табылады. Жұмыстың маңызды нысандарының бірі - жәбірленушінің жағдайын өзгертуге көмектесу, сондай-ақ толық реабилитация, яғни оңалту.

Қазіргі кезде зорлық-зомбылыққа ұшыраған құрбандарға психологиялық, педагогикалық, құқықтық көмек көрсету мақсатында әйелдерге арналған дағдарыстық орталықтар үздіксіз жұмыстар жасап келеді.

Дағдарыстық орталық – бұл әйелдер мен балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың барлық түрлерімен, атап айтсақ, психологиялық, денесіне зақым келтіру, яғни физикалық, жыныстық, эмоционалдық, экономикалық сипаттағы зомбылықтың барлық мәселелерін шешумен айналысатын орталық. Орталыққа келіп, көмек сұраған кез келгені тегін кеңестерді ала алады.

Осындай орталықтарды құрудың мақсаты дағдарыстағы және физикалық-психикалық денсаулыққа қауіпті немесе психофизикалық зорлық-зомбылыққа ұшыраған әйелдерге психологиялық, құқықтық, педагогикалық, әлеуметтік және басқа да көмек көрсету болып табылады.

Қандай да болмасын қағидаға сәйкес кез келген дағдарыстық жағдайда «Сенім телефоны» бар. Бұл сенім телефонына хабарласқан кез келген әйел тез арада кәсіби деңгейде психологиялық көмекті ала алады. Сенім телефоны анонимді түрде жұмыс жасайды. Есіміңізді, тегіңізді айту міндетті емес, тек басыңызға түскен істің мән-жайын айтып берсе ғана жеткілікті. Сенім телефонының кеңесшілері сізді тыныштандырып, болған жағдайды болжап, ортаға екеулеп отырып, бұл жағдайдан шығудан көптеген жолдарды іздестіріп, өзіңізді жоғары деңгейде алып шығуға көмектеседі, тіпті сізді де, сонымен қатар балаларыңыздың да өмірін сақтауға, одан ары жақсартуға көмектеседі.

Көптеген орталықтарда әйелдерді қолдау топтары жұмыс істейді, олар жекелей түрде, сонымен бірге көпшілікпен бірге психологиялық, заңгерлік кеңестерді ұсынады [4 38-39 б.].

Орталықтағы әлеуметтік қызмет маманының жұмысы олардың кәсіби қызметінің түрлерін анықтайтын проблемаларға 3 әр алуан амалдармен кедергі келтірумен сипатталады. Бұл амалдар: тәрбие, фасилития, адвокаттық амалдар.

1. Тәрбие амалы әлеуметтік жұмыс жүргізуші маманға мұғалім, кеңесші, сарапшы ретінде жұмыс істеуге мүмкіндік береді.

2. Фасилитиялық амал проблемаларды жеңу жолында дәнекер немесе көмекші, жақтас немесе делдал рөлін орындайды. Мұнда жағдайларды түсіндіру, ішкі ресурстарды жұмылдыру жұмыстары жүргізіледі.

3. Адвокаттық амал әлеуметтік қызметкер нақты бір клиенттің атынан адвокат қызметін атқару рөлін орындаған жағдайда қолданылады. Бұл амал дәлелдерді іріктеуде, жағдайды түсіндіруде, құжаттармен негізделген айыптарды іріктеуде көмек береді [5, 56-57 б.].

Мұндай орталықтарда жұмыс істейтін қызметкерлер зорлық-зомбылық құрбандарын кінәлаудан толық бас тарту қағидасын ұстанады; көмекке жүгінген адам теңдік және оның сезімдеріне деген құрмет позициясынан оны еш бағалаусыз және мінез-құлқын түсіндірусіз тыңдайды дегенге сүйене алады. Дағдарыстық орталықтар жұмыс істеген жылдары ішінде оның мүшелері көптеген жобаларды іс жүзіне асырып келеді. Және олар Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігімен, Қазақстан Республикасының Мәдениет министрлігімен, ҚР Президенті жанындағы әйелдер ісі және отбасылық-демографиялық саясат бойынша Ұлттық комиссиямен, ҚР-ның Білім және ғылым министрлігінің балалар құқығын қорғау жөніндегі Комитетімен, халықаралық ұйымдармен, ҚР-ның және қазақстанның ҰЕҰ және шетелдік БАҚ бірлесіп еңбек етеді.

Бұл, дағдарыстық орталықтардың негізгі міндеті – тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарына көмек көрсету. Ал, мұндай орталықтардың құрылуының мақсаты – дағдарыстық және қауіпті жағдайдағы физикалық және психикалық денсаулығына қауіп төндіретін немесе психофизикалық зорлық-зомбылыққа ұшыраған әйелдерге психологиялық, әлеуметтік, құқықтық, педагогикалық және басқа да көмектер болып табылады.

Еліміздегі дағдарыстық орталықтардың негізгі бағыттары мен көмек көрсету формалары төмендегідей 3 деңгейде көрсетіледі.

Бірінші деңгей - қабылдау кезінде науқаспен тікелей байланыс. Бастапқы байланыс әйелге психологиялық шиеленісті жоюға бағытталған, ол орталыққа баруға себеп болды. Сонымен қатар, әлеуметтік қызметкердің міндеті - науқасты тыңдау, оның проблемасын түсіну, қолдау көрсету, нақты көмек түрін анықтау және оны кеңес алуға жіберу.

Құрбанның орталыққа келуінің негізгі себептері:

- отбасындағы ауыр жағдайдағы үмітсіздік;
- жұмысынан айрылу қаупі;
- ұзақ мерзімді жұмыссыздық;
- жақындарының ауруы немесе қайтыс болуы;
- жалғыздық сезімі;
- туындаған өмірлік проблемаға байланысты кеңестер алу;
- зорлық-зомбылық қаупі немесе зорлық-зомбылық жағдайы.

Екінші деңгей - консультациялар ұйымдастыру.

Консультациялардың негізгі түрлері:

- психотерапевтикалық (депрессия, қорқыныш, пайда болу жағдайында күтімнің фармакологиялық емес нысаны, яғни, дәрілік заттарды, дәрі-дәрмектерді қолданумен байланысты емес);

- құқықтық - әйелдер мен балалардың, соның ішінде некеге отыру, ажырасу, алимент, жәрдемақы, жеңілдік мәселелері бойынша қолданыстағы заңнамаға қатысты құқықтық кеңес беру;

- экономикалық - жұмысқа орналасуға, қайта біліктілікке, кәсіпкерлік, отбасылық кәсіпорын ұйымдастыру, үйде жұмыс жасау мақсатында қызметтің түрін өзгерту;

- тұрғын үй - тұрғын үймен қамтамасыз ету проблемалары, ажырасу кезінде нашарлау, тұрғын үйді жекешелендіру, балалардың бөлінуі;

- медициналық - көбінесе гинекологиялық көмек, отбасын жоспарлау немесе бедеулік жағдайымен байланысты;

- әлеуметтік-психологиялық - әйелдік өмір жағдайында туындаған мәселелерді түсіндіру.

Үшінші деңгей - оналту орталықтарының әр түрлі түрлері, психотерапевтік емдеу бөлмесі, отбасында болу кезінде өз проблемаларын шеше алмайтын әйелдерге арналған баспананы құру.

Орталық қызметінің міндеттері - қоғамда және отбасында толыққанды әлеуметтік-психологиялық оналтуды және бейімделуді қамтамасыз ету үшін қажетті жағдайларды жасау және қиын өмірлік жағдайға тап болған және осы бағытта өз қызметін үйлестіретін әйелдерге әлеуметтік көмек көрсету мәселелерін шешуге әртүрлі мемлекеттік және қоғамдық бірлестіктерді тарту.

Орталықтың негізгі қызметі мынаған бағытталған:

- мемлекеттік органдардың және қоғамдық бірлестіктердің (білім беру, денсаулық сақтау, ішкі істер, кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі комитеттер, жастар ісі, жұмыспен қамту, көші-қон, мүгедектер қоғамы) қатысуымен дереу әлеуметтік қорғауға және көмекке мұқтаж әйелдерді анықтау;

- клиенттерге бірыңғай және тұрақты сипаттағы әлеуметтік қызметтер көрсету;

- қиын өмірлік жағдайларды жеңу үшін өз мүмкіндіктерін және ішкі ресурстарын жұмылдыру мәселелерін шешуде әйелдерді қолдау;

- әйелдерді әлеуметтік қамсыздандыру, уақытша баспана ұсыну;

- халықтың стресске қарсы және психологиялық мәдениетін арттыру;

- әйелдерге отбасында өзара түсіністік пен өзара құрмет сезімін қалыптастыруға, қолайлы микроклиматты, жанжалдарды жеңуді және неке мен отбасы қатынастарының басқа да бұзылуын жақсартуға көмектесу [6,10-11 б.].

Отбасындағы зорлық-зомбылық көрген құрбандарға көмек көрсетудегі осындай орталықтардың бірі «Қазақстандағы Дағдарыс орталықтарының Одағы». Оның ұйымдастырушылық-құқықтық нысаны - заңды тұлғалар бірлестігі.

Қазақстандағы «Дағдарыстық орталықтарының Одағы» 2000 жылдың 15 қарашасынан бастап жұмыс істейді. Әділет органдарында тіркелу жылы - 2001 жылғы 26 наурыз.

Төрағасы - Зүлфия Мухамедбекқызы Байсақова.

«Құрбылар» дағдарыстық орталығы - сыртқы ортадағы өзгерістерге икемді жауап беретін компоненттерді қамтитын ұйымдастырушылық және институционалдық дамудың серпінді жұмыс істеу механизмдері, дамыған ұйымдық мәдениеті бар ұйым. Негізгі іс-шаралар, әдетте, ұзақ мерзімді сипатта болатын бірнеше өзара байланысты стратегиялық қызметті қолдана отырып, ұйымның негізгі жаһандық міндетін шешуге жүйелі және көп векторлық тәсіл туралы айтуға мүмкіндік береді. 2011 жылы Орталық тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шеккендерге көмек көрсетуге бағытталған 24 әлеуметтік маңызды жобаны жүзеге асырды. Жұмыс уақытында отбасындағы зорлық-зомбылықтан

зардап шеккен 20579 әйел көмекке жүгінген. 14118 психологиялық және 9295 заң консультациялары өткізілді. «Құрбылар» сот ісін жүргізу барысында тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шеккен 233 әйелдің мүдделерін білдірді, ал 229 жағдайда сот талаптарын қанағаттандырды. Орталықта 323 әйел мен 429 бала сауықтырылды [7, 3-5 б.].

Қызметінің барлық кезеңінде «Құрбылар» 20-дан астам әдістемелік нұсқаулықтар әзірлеп шығарды. Бенефициарлар мен серіктестерге арналған ақпараттық-білім беру бағдарламалары құрылып, сәтті жүзеге асырылды. Мемлекеттік құрылымдармен, қоғамдық және халықаралық ұйымдармен серіктестік жүйесі дамып келген болатын.

Дағдарыстық орталық тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шеккен әйелдерге әлеуметтік, психологиялық, құқықтық көмек және қолдау көрсетеді; тұрмыстық зорлық-зомбылық, әйелдер мен қыздарды заңсыз экспорттау проблемалары бойынша халыққа ақпарат беру. Орталық мамандары тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шеккен немесе адам саудасы проблемасына тап болған әйелдерге жеке кеңес берумен айналысады: әйелдер үшін сенім телефоны, қолдау және өзін-өзі қамтамасыз ету тобы жұмыс істейді, қажет болған жағдайда сотқа әйелдерге құқықтық қолдау көрсетіледі.

Соған қарамастан, дағдарыс орталықтары - Қазақстандағы зорлық-зомбылықты тоқтату жүйесіндегі жалғыз ғана қайта жандандыру қызметі. Дағдарыстық орталықтар жұмысының басты мақсаты - құрбандардың психологиялық ыңғайсыздықтарын азайту және өмір сүру сапасын арттыру. Клиенттерге көмек көрсетуде отбасылық қатыгездікке жол бермеу және алдын-ала қолдау көрсетілу мақсатына ерекше назар аударылады. Жұмыс уақытында орталық мамандары тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарына көмек көрсету бойынша айтарлықтай тәжірибе жинақтайды. Белгілі бір алгоритм бойынша жұмыс істейтін және ұсынылатын қызметтердің сапасына оң әсер ететін бірыңғай команда болып табылатын бірлестік команда құрылады. Осылайша, дағдарыс орталықтарының әртараптандырылған көмегі арқасында тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселесі қоғамдық маңызға ие болып, орталықтардың құзыретті мамандарының өзара іс-қимылы арқылы көптеген мәселелер шешілуде.

Әдебиеттер

1. Әбдіқалықова Г.Н. Ахметов С.Ә. Қазақстанның Ислам Конференциясы Ұйымына төрағалық етуі: гендерлік аспект. - Астана, 2010. - 72 бет.
2. ҚР ІІМ-нің Әйелдерді зорлық-зомбылықтан қорғау қызметі туралы мәлімет. [Электрондық ресурс]. Электр. дер. Қол жеткізу режимі: http://mvd.gov.kz/portal/page/portal/mvd/mvd_page/mvd_news_smi/mvd_news/mvd_news2014/F2C4DDE31040200BE044002655122E6A.
3. Кризисные центры для жертв бытового насилия откроются во всех регионах Казахстана [Электронный ресурс]. Электр. дан. Режим доступа: http://kt.kz/rus/state/krizisnie centri dlja zhertv bitovogo nasiliya otkrojutsja vo vseh regionah kazahstana_1153621753.html.
4. Тұрмыстық зорлық-зомбылықты болдырмау саласында ескерту және толықтай жетілдіру заңнамаларының құқықтық аспектілері. Алматы: «Дағдарыстық орталықтар Одағы» ЗТБ, Алматы, 2009, - 112 б.
5. Социальная политика Швеции/ под ред. Мёллера А.Р., Некрасов А.М., -М.: Харвест, 1999, - 192 с.
6. Байсакова З.М. «Тұрмыстық зорлық құрбандары үшін дағдарыс орталығы: қағидалар және жұмыс нысандары» оқулығы. - Астана, 2010, -232 б.
7. Гладырь Н.С., Карстен Е.Э., Кризисный центр «Подруги». Реализация Закона «О профилактике бытового насилия»: Отчет по правам человека. – Алматы, 2011. – 154 б.

СЕКЦИЯ "РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ" БАҒДАРЛАМАСЫ АЯСЫНДАҒЫ ҚАЗІРГІ ЖАС ҒАЛЫМДАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРІ

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ В КОНТЕКСТЕ ПРОГРАММЫ "ДУХОВНОЕ ВОЗРОЖДЕНИЕ"

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ КОРРЕКЦИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ СОСТОЯНИЙ ЖЕНЩИН С ОНКОЛОГИЧЕСКИМИ ЗАБОЛЕВАНИЯМИ МЕТОДОМ АРТ-ТЕРАПИИ

Абиева Ж.М., Хусаинова И.Р.

под руководством Кудайбергенова С.К.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы

В клинических учреждениях разных стран в последние годы все более активно применяется такой инновационный подход, как психотерапия искусством. Согласно международной классификации [1], психотерапия искусством представлена четырьмя модальностями: арт-терапией (психотерапией посредством изобразительного творчества), драматерапией (психотерапией посредством сценической игры), танцевально-двигательной терапией (психотерапией посредством движения и танца) и музыкальной терапией (психотерапией посредством звуков и музыки).

В нашей стране так же отмечается значительное расширение спектра разных форм и областей использования арт-терапии в лечебно-профилактической и реабилитационной практике. Появляются новые подходы к арт-терапевтической работе, поддерживаемые развитием биопсихосоциальной парадигмы современной медицины, изменением социальных и культурных условий. Происходит становление социального и клинического направлений современной арт-терапии.

Арт-терапия рассматривается как совокупность методов психологического либо психофизического воздействия, связанных с изобразительной деятельностью пациентов с разной психической и соматической патологией и применяемых с целью их лечения, профилактики и реабилитации [2, С.468]. При этом арт-терапия нередко продолжает восприниматься как набор преимущественно эмпирических приемов, «альтернативный метод лечения» [3, С.41-57].

Ведущим подходом к арт-терапевтическим исследованиям за рубежом остается описание отдельных случаев или их серии. Количественные исследования на основе принципов доказательной медицины, связанные с изучением терапевтической эффективности различных вариантов индивидуальной и групповой арт-терапии, применяемой в психокоррекции и реабилитации пациентов с разными психосоматическими заболеваниями, на данный момент весьма актуальны.

В настоящее время кардинально меняется концепция медицинской и социальной помощи. Она все больше ориентируется не только на лечение болезней или решение проблем людей, но и на поддержку их внутреннего потенциала жизнестойкости, в том числе, за счет более активного использования разнообразных доступных внешних ресурсов, связанных с природой, культурой, общением и творческой деятельностью (strength-based intervention models). Именно эти ресурсы использует арт-терапия с целью восстановления и сохранения здоровья, гармонизации отношений и поддержки творческой природы человека. [4, С. 265–297].

Некоторыми важнейшими группами, на которые ориентирована современная клиническая и социальная арт-терапия, являются:

- люди с проблемами психического и физического здоровья,
- перенесшие психическую травму, связанную с организованным или домашним насилием, природными аномалиями или техногенными катастрофами,
- люди пожилого и преклонного возраста с характерными для них психосоциальными проблемами и заболеваниями,
- те, кто переживает кризис идентичности,
- дети, подростки, молодежь, а также взрослые, находящиеся в аномальных психосоциальных условиях,

- лица с различными зависимостями и созависимостями,
- дисфункциональные и неполные семьи и сообщества,
- стигматизируемые индивиды и группы.

В области клинической и социальной арт-терапии на данный момент работают разные специалисты. Важное значение при этом имеет статус и уровень профессионального признания арт-терапии. Специалисты-практики понимают, что количество методов равно количеству специалистов, т. е. каждый вносит что-то свое, приобретенное с опытом, в технологию и интерпретацию. И хотя медицина все еще проявляет нерешительность касательно практического применения методов, предлагаемых на данный момент, все большее число больниц и медицинских центров начинают вводить дополнительные программы лечения, включающие элементы визуализации и экспрессивных искусств.

В нашей стране в последние годы формируется система дополнительного профессионального образования по арт-терапии, рассчитанная на специалистов с разной подготовкой — психологов, врачей (психиатров, психотерапевтов), педагогов и др.[5, С. 9]

Благодаря развитию клинического направления в арт-терапии усиливается ее связь с практической, научной медициной, что, в целом, можно признать в качестве значимого фактора дальнейшего совершенствования арт-терапевтических услуг.

Примером интеграции арт-терапии в клинические условия с сохранением ее специфики является клиническая системная арт-терапия (САТ) [6-7, 303]

Клиническая САТ обеспечивает:

- оптимальный учет различных биопсихосоциальных факторов сохранения и восстановления здоровья;
- обоснование общей стратегии арт-терапевтических вмешательств и функций специалиста на разных этапах арт-терапевтического процесса в их соотношении с другими методами лечения и реабилитации;
- возможность включения арт-терапии в организационный контекст медицины, оптимального взаимодействия проводящих арт-терапию специалистов с другими специалистами полипрофессиональной бригады;
- учет социальных, культурных, институциональных и иных внешних влияний на процесс арт-терапии, социального и культурного опыта пациентов.

Применительно к онкопсихологии арт-терапию можно отнести к комплементарным средствам, способствующим активизации внутренних креативных резервов и возможностей пациента, и непосредственно связанным с улучшением его психоэмоционального и душевного состояния. Арт-терапия - это одновременно психологическая и духовная терапия для пациента.

Арт-терапия - это совершенно естественный метод исцеления и развития человеческой души через художественное творчество.

Применение арт-терапии в работе с онкологическими больными дают определенные результаты, когда пациенты с онкологическими заболеваниями не только визуализируют исцеляющие образы, но и стараются передавать средствами изобразительного искусства.

Арт-терапия ни в коем случае не относится к лечебным средствам или методам, поскольку это не лечение, а раскрытие внутренних возможностей и способностей человека, это развитие в человеке присущей ему способности творить (креативности), это гармонизация и развитие личности, помогающая человеку обрести свою личностную силу и целостность для решения возникающих проблем в трудной жизненной ситуации как например онкологическое заболевание.

Применительно к онкологии арт-терапия не имеет ограничений и противопоказаний, этот метод всегда является ресурсным и может использоваться практически при любых локализациях, в любом возрасте и в любых направлениях.

Единственным препятствием и ограничением для использования широкого арсенала средств и методов арт-терапии в онкологии является состояние когнитивной системы и общее физиологическое состояние пациента, поскольку данный метод требует наличия свободного поля восприятия и некоторого количества свободной психической энергии.

Таким образом, среди многообразия психотерапевтических методов роль арт-терапии в процессе психокоррекции эмоциональных состояний пациентов с онкологическими заболеваниями оказалась весьма актуальной, что и определило интерес к проведению исследования в данном направлении.

Литература

1. European Consortium for Arts Therapies Education. Directory of European training courses. Paris: ReneDescartesUniversite, 2005.
2. Бурно М.Е. Клиническая психотерапия. М: Академический проект, 2000.-С.468
3. Хаген Л. Арт-терапия и медицина // Исцеляющее искусство: международный журнал арт-терапии. 2008. - Том 11, № 1. - С. 41-57.
4. Копытин А.И. Системная арт-терапия: теоретическое обоснование, методология применения, лечебно-реабилитационные и дестигматизирующие эффекты: автореф. дис.доктора мед. наук. – СПб: Санкт-Петербургский научно-исследовательский психоневрологический институт им. В.М. Бехтерева, 2010.С. 265–297
5. Мадалиева З.Б. Арт-терапия // Қазақ университеті. 2016. С. 9
6. Копытин А.И. Системная арт-терапия: теоретическое обоснование, методология применения, лечебно-реабилитационные и дестигматизирующие эффекты: автореф. дис. доктора мед. наук. – СПб: Санкт-Петербургский научно-исследовательский психоневрологический институт им. В.М. Бехтерева, 2010.
7. Копытин А.И. Арт-терапия психических расстройств. – СПб: Речь, 2011.7. Бурно М.Е. Терапия творческим самовыражением. М.: Медицина, 1989.С.303

ОҚУШЫЛАРДЫҢ АРНАЙЫ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУЫҒА АРТ ТЕРАПИЯЛЫҚ ТРЕНИНГТЕРДІ ПАЙДАЛАНУ

Айкенова М.А.

Жубаназарова Н.С. жетекшілігімен

эл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

e-mail : madina-1996.03@mail.ru

Қазақстан Республикасының Білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында білім беру мазмұнына айрықша мән беріліп, адамның рухани жан-дүниесінің дамуына, шығармашылығы мен белсенділігіне жағдай жасау керектігі айтылған. Осы тұрғыдан тұлғаның шығармашылығын дамыту, оны жаңа талап тұрғысынан шешу негізгі міндеттердің бірі болып саналады. Тұлға шығармашылығын дамытуда арттерапияның негізгі элементтерін, әдістемелерін қолдану өте маңызды. Демек «арттерапия дегеніміз не?» деген сұрақ туындайды.

Арттерапия – бұл бейнелеу өнерімен емдеу дегенді білдіреді. “Арттерапия” – термині (art – өнер, arttherapy – өнер арқылы терапия жүргізу) көбіне ағылшын тілді халықтар қоныстанған елдерде кеңінен тараған. Арттерапия – ауру адамның психоэмоционалды халіне шығармашылық арқылы ем жүргізу және әсер етуді білдіреді.

Алғаш бұл термин 1938 жылы Адриан Хиллдің санаторияда туберкулез ауруына шалдыққандардың көңіл-күйлерін сипаттау жұмысында қолданылады. Кейіннен бұл термин өнерге қатысты барлық терапияның салаларында (музыкалық терапия, драмалық терапия, бимен терапия жүргізу т.б.) қолданыла бастайды Бірақ көптеген мамандар мұндай анықтамаларды өте кең әрі нақты емес деп санайды. Отандық психотерапиялық әдебиеттерде кей кездерде “Изотерапия” және “Сурет терапиясы” термині қолданылады, бірақ олар ағылшын тілді аналогқа келіңкіремейді және мән мағынасын тарылтады.

Арттерапия мынадай бағыттарды қамтиды: сурет терапиясы, драмтерапия, библиотерапия, музыкатерапия, кинотерапия, куколтерапия, битерапиясы.

Фрейдтің алғашқы ойлар мен күйзелістер, бейнелер және белгілер формасында беріледі деген сөзіне сүйеніп Наумберг өнерді психотерапияның бір формасы екендігін айтқандардың бірі болды.

Арттерапиялық әдістемелер жеке дара әдістеме ретінде де терапияның көмекші әдістемесі ретінде де қолданылады.

Арттерапия клиенттің өзінің шығармашылығы және өнер шығармалары (картина, мүсін, кітап, киноөнері) арқылы жүзеге асырылады. Арттерапияны бірінші кезекте күрделі эмоционалды күйзеліске ұшырағандарға, қарым-қатынаста қиналатындарға, көп үндемейтіндерге, ұялшақтарға қолданылады.

Картиналар адамдарға үлкен әсер етеді: көңіл-күйін құлазытуы, көтеруі, сезімдерін оятады. Кескіндеме тек қана жардың сәнін келтіріп қана қоймай, оған қарағанда бойын босаңсытуға, күнделікті ағымдық шаруалардан тынығуға мүмкіндік береді.

Бейнелеу өнеріндегі күшті әсер ету құралы бұл кескіндемедегі бояу түстері. Ішкі сезімді сөзбен ғана емес, қолыңа, бояу, түрлі түсті қарындаш алып сурет салу арқылы білдіруге болады. Егер адам бір нәрсеге ашуланып, қиналса, көңіл-күйі түсіп кетсе, дереу сурет сала бастаса оның бойындағы жағымсыз эмоция кетіп, көңілі бірленеді.

Түсті таңдауға байланысты да көптеген нәрсе айтуға болады: қызыл түс ашу ызаны, кара-қайғыны, сұр-мазасыздықты білдіреді. Мамандар жеке түстер ерекше ішкі сезім күйін, мысалы, сары және қызғылт сары сергектік пен көтеріңкі көңіл күй сыйласа, қоңыр түстер соған сәйкес көңіл-күй береді, жасыл түс адамды тыныштандырып, көңіл көтереді, жүйкесі қозғанда тыныштандырады, ұйқысыздықты болдырмайды.

Сонымен адам сурет сала отырып, өзінің ішкі сезімін, көңіл-күйін білдіруге мүмкіндік алады, өзіне жағымсыз жайттарды жеңіл қабылдайды. Арттерапия арқылы тұлға бойындағы қабілетін көрсетіп, шығармашылығын шыңдайды. Ал шығармашылық қабілеттер қиялдың байлығымен, ойлаудың ерекшелігімен, заттарға деген сындарлы көзқараспен жаңа шешім және идеяларды ұсыну мүмкіндігімен, өз білімін, икемділігі мен дағдысын іске асыру барысында өмірлік белсенді ұстаным көрсете білуімен сипатталады. Демек тұлға шығармашылығын дамытуда арттерапиялық әдістемелерді қолдану маңызды.

Графикалық әдістер балалардың танымдық қабілеттерін бағалау үшін бұрыннан қолданылады. Бір жағынан бұл балалармен жұмыста вербалды тестілерді қолдану қиынға соғады, әсіресе балада сөйлеу дамуының бұзылуы бар болса. Жалпы танымдық қабілеттерін қалыптастырумен тығыз байланыста болатын балалардың бейнелеу дағдыларын дамыту процесі жақсы зерттелді.

Ақылды адамның қалыптасуы бейнелердің интернационалды тілі - тастарды қашап жазу, би, пантомимика, ым-ишара, жесттердің дамуымен байланысты. Өнер коммуникация құралы, өзіндік, эмоционалды тіл ретінде қарым-қатынас мақсатында пайда болды. Арт-терапияның көне бейнелері өнердің архаикалық формаларында - халық шығармашылығында сақталған. Бұл жерде «ұжымдық бейсаналылықтың» символикалық тіліне негізделу байқалады. Белгілеуге бейім адам, бейсаналы түрде айналадағы заттар мен формалар белгілерін қайта жасай отырып, оларды дінде және сол сияқты бейнелеу өнерінде пайдаланды. Емдік-коррекциялық және профилактикалық жұмыстағы дербес бағыт ретіндегі терең тамырларына карамастан, арт-терапия бірнеше он жылдар даму есебінде. Оның дамуы үшін жағдайлар XX ғасырдың аяғында, балалық және примитивті өнерге қызығушылықпен қатар пайда бола бастады. Шарттылық шеңберінде тұрақтала алмайтын эмоциялардың ашық түрде көрінуі, аудиторияның суретші кәсіптілігіне беретін шынайы бағасы емес, шығармашылықтың өзі болып табылады және өнер үшін де маңызды болып табылады.

Ғұлама ғалым Әл-Фараби: «Адам мақсатына өзін-өзі жетілдіру арқылы жетеді және адамның басына қонған бақтың тұрақты болуы жақсы мінез-құлыққа байланысты» деп ой түйіндеген екен.

Құм терапиясы – адамға өзінің жан дүниесіндегі өз «Менін», өзін танытуға, өзіне өте маңызды, жан тебіренерлік және құпиясының ашылуына көмектеседі. Құм терапиясымен – екі бағытта жұмыс жасалады. Олар сулы және құрғақ. Екі поднос бірі құммен, екіншісі сумен толтырылады. Балаларға оған қоса құмды қалыптар және әр түрлі кіп-кішекентай фигуралар беріледі. Балалар құм мен суды араластыра отырып, оны қалыптарға сала отырып түрлі мүсіндер жасап шығарады. Бұндай әдісті М. Ловенфельд өзінің әдістемесінде «әлемді құру техникасы» деп айтады, мұндай ойға барлық материалдарды көрген баланың «Ойын ойнауға болатын, бұл бүкіл әлем ғой» деп айқайлап жібергені итермеледі. Баланың салған «әлемнің» сахнасы, оны жасаушы мен терапевтке баланың психологиялық жағдайын түсінуге мүмкіндік береді. Бұл әдіс соңғы кезде бой ала бастаған өзгеше әдіс. Құмды илеу арқылы қалыпқа салу жұмысы баланың ойын әрекетімен қатар, жақсы нәтижеге қол жеткізе алатынына сенімін туғызады және көңіл-күйі көтеріледі. Құм терапиясының, әсіресе құммен сурет салу тәсілі бала психикасына әсерін тигізбей қоймайды. Бұл әдіспен суреттеуге балалар аса қызығушылық танытады. Өйткені, баланың сурет салу барысында ұсақ саусақ моторикасының, есте сақтау қабілетін, қозғалыс ептілігінің, жүйке жүйесінің жоғары, белсенді деңгейде жұмыс жасауынан туындайды. Құммен суреттеу кезінде баланың жүйке, саусақ, есте сақтау, епті қозғалыстарының синхрондалуынан жүйкеден екі жақты даму (қос қолмен сурет салғандай) іске асады.

Әуен терапиясы арқылы сұлулықты, көркемдікті сездіргіп үйрету, әуенді қойып қана қоймай, өз бойына сіңіре білуді әдет - дағдыларына айналдыруға, баланың тыңдай білу қабілетін арттыруға септігін тигізеді. Әуен әсер етудің негізгі жетекші факторы ретінде қолданыла алады. Музыка терапиясы – бұл психотерапевтикалық әдіс. Мұнда музыка емдік, дәрілік зат ретінде қолданылады. Музыканың терапевтикалық әсері бұрынғы заманнан бері белгілі.

Біріншіден, ырғақ сақталған музыка мидың бөліктеріне әсер ету арқылы оның жұмыс жасауына көмектеседі.

Екіншіден, әр музыканың өзіндік белгілері бар. Адамның белгілі бір жағдайы, мен көңіл-күйімен байланыса отырып, бізге белгілі бір эмоцияның пайда болуына әсер етеді. Әуен терапиясының әдіс-тәсілдерін пайдалану арқылы, балалардың бойынан айналадағы болып жатқан сан-алуан құбылыстарды өз шығармашылығымен байланыстыра білуге және де көркем сөзінен кестелеп, бала

жүрегіне жеткізу оның жан-дүниесін байытып, сана сезімін оятып, ақыл ойын дамытуға көп мән беріледі.

Драма терапияны – балаларды рөлдерде ойнату арқылы дамытуға болады. Баланың бір-бірімен қарым-қатынасына, өзін-өзі жоғары бағалауына ықпал етуші терапия. Түрлі психологиялық мәселелерді шешуге мүмкіндік береді. Драма терапияны неміс ғалымдарының бірі – барлық мүмкіншілікті зерттеуге болатын зертхана іспетті деген екен. Бұл жаңаша тәсіл. Сабақ бір сюжетке байланысты бағытталады да, театрландырылған кейіпте өтеді. Бұл тәсілде сабақтың түрлі әдіс-тәсілдері бір-бірімен үйлесім табады. «Түстермен байланыс» терапиясы арқылы баланың түстерге таңдау жасауы – бұл түйсік пен қабылдаудың дұрыс бағытта дамуын қалыптастырады. Түйсігі мен қабылдауы мол баланың қоршаған дүние жайлы көзқарасы кең, жан-жақты келеді. Сөйтіп баланың сенсорлық мәдениеті, оның түйсігі мен қабылдауының даму деңгейі ойдағыдай дамыған таным қызметінің алғы шарты болып табылады. Балалар ересектерге қарағанда анағұрлым сезімтал болғандықтан, түстердің әсерін күштірек қабылдайды. Ол үшін баланың әуестігіне мән беріп, қай түсті ұнататынын аңғару керек. Балаға жақтырмайтын түстерін тықпалауға болмайды. Баланың қай түске ұмтылатындығына қарап, үнемі ұнататын түстері арқылы оның туа бітті табиғи ерекшелігі, темпераментін анықтауға болады. Түс арқылы емдеуді бала тәрбиесінде күнделікті қолдану керек.

Ойын терапиясы – арт-терапияның бір түрі. Бұл терапияны жүргізу, үлкендермен балалардың әлеуметтік және психологиялық мәселелерді жеңу үшін, жеке және эмоционалды дамуы үшін арнайы ойындар қолданады. Егер, бала ойынға белсенді және бар ықыласымен қатынасса емдеу әсерлі болады. Ойын баланың психологиялық ахуалын сақтауға оның қоғаммен қарым-қатынасын анықтауға және ересек өмірге дайындайды. Ойын балаларға белгілі дағдыларды белгілеу үшін, сонымен қатар қарым-қатынасты, өмірге деген құлшыныстарын арттырады, эмоционалды және физиологиялық жағдайын жақсартады. Оқу процесінде арт-терапия элементтерін қолдану арқылы, балалар бойынан еңбексүйгіштігі, эстетикалық талғамы, білуге құштарлығы, ұжымдық қабілеттері өскендігі байқалды. Бұдан шығатын қорытынды арт-терапия элементтері пайдалы, әрі оқытудың инновациялық әдіс-тәсілі ретінде, оқу-тәрбие процесінде қолданудың маңыздылығы жоғары екенділігі көрінді. Яғни, оқыту процесінде сауатты ұйымдастырылған арт-терапия элементтері жеке тұлғаның өзін-өзі тани отырып, үйлесімді дамуына жол ашады. Өзіндік бағалауы жоғарылайды. Қоршаған ортамен қарым-қатынасы артады. Сонымен қатар шығармашылық өзара әрекетке түсудің тиімді жақтарын қалыптастырады. Жалпы, оқу-тәрбие процесін ізгілендіру мақсатында, оқытудың креативті жақтарын дұрыс ұйымдастыра білсе арт-терапияның берері мол. Арт-терапия оқыту процесін өзінің шынайы көрнекіліктерімен жандандырса, әр баланың қызығушылығы артады. Сонымен қатар шығармашылық ойлау қабілетін дамыта отырып, қоршаған ортаға байланысты көзқарасын жаңаша қалыптастырады.

Арт-терапиялық әдістерді пайдалану нәтижесінде:

- Топта оң әсерлі бетбұрыс жасайды;
- Құрдастарымен, мұғалімдермен, басқа да ересек адамдармен қарым-қатынас жасауды жеңілдетеді. Көркем өнерге бірге қатысу ол өзара қабылдау эмпатия қарым-қатынасын жасауға мүмкіндік береді;
- Баланың мәдени ұқсастығын арттырады, тілдік кедергіні, жеңіп шығуға мүмкіндік береді;
- Қандай да бір себептермен ауызша талқылауға қиын болып табылатын нақты проблемалардың немесе қиялдардың шешімін табуға мүмкіндік береді;
- Әр түрлі сезімдерді символдық деңгейде пысықтауға, оларды әлеуметтік қолайлы нысанда зерттеуге және көрсетуге мүмкіндік береді.
- Ішкі бақылау сезімін дамытады. АРТ-сабақтары түйсіну мен көру сезімі арқылы эксперимент жасауға жағдай жасайды;

Қорытындылай келе, «Балаға берілетін білім, оның көзіне көрінетіндей, құлағына естілетіндей және қолына ұстайтындай болуы керек, яғни бала білімді өзінің сезім мүшелерімен терең сезінуі керек, сезімге әсер еткен білім ғана балада жеңіл қабылданып, ұзақ есінде сақталады» - деген психолог П.Я.Гальпериннің сөзімен аяқтағым келеді.

Әдебиеттер

1. Ауталипова У.И., Бапаева С.Т. Практикалық психологияның теориялық-әдістемелік негіздері. Оқу құралы. – Алматы, 2006-160 б.
2. Копытин А.И. Тренинг коммуникации: Арт-терапия. М.,2006.
3. Ковалев С.В. Введение в современное НЛП. Психотехнологии личностной эффективности. М.: Московский психолого-социальный институт, Филинга, 2002.
4. Арысбаева З. «Инновациялық әдіс – тәсілдерді қолдану ерекшеліктері» // Қазақстан мектебі №1; 2007 ж
5. Байсакова З. «Арт – терапия» метод – пособие,2004 г
6. Копытин А.И. «Теория и практика арт – терапии», СПб 2002 г
7. Копытин В.И. «Руководство по групповой арт – терапии», СПб 2003 г.

ДАРЫНДЫЛЫҚТЫҢ ҒЫЛЫМИ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗІ

Асқарова З.Т.

Едигенова А.Ж. жетекшілігімен

Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, Семей

E-mail: Askarova_01_01@mail.ru

«Қазақстан ұлы державанда болуы үшін бізге күш қуат,
қажыр қайраты мол, ақылды да ойлы, дарынды жастар керек»
Н.Ә.Назарбаев

Дарындылық дегеніміз не? Сирек кездесетін жеке-дара қасиет пе немесе әлеуметтік шындық па? Және дарынды балаларға қалай қарау керек? Олар ерекше бағыт пен ерекше даму, көзқарасты қажетсіне ме?

Дарындылық көптеген балалар үшін, ата-ана мен мұғалімдер үшін әлі де жұмбақ күйінде қалып отыр. Қалың көпшілік қауым үшін маңызды проблема болып, ең алдымен оның шынайы анықталу тәсілдері, дамуы мен әлеуметтік жүзеге асуы табылады. Дарынды балалар жөніндегі бүгінгі қамқорлық - бұл ертеңгі ғылым, мәдениет пен әлеуметтік өмірдің дамуы туралы қамқорлық. Қазіргі таңда мұндай ерекше балаларды, анықтау тәсілдері, өз қабілеттерін жүзеге асыруға көмек беру бағдарламалары бар.

Әдебиетте дарындылық ұғымдары анық емес. Дарындылық туралы бірқатар құнды ойлар ежелгі грек философтарының трактаттарында кездеседі. Бір қызығы, ежелгі уақыттан бастап XIV ғасырға дейін дарындылық тек өнерде ғана көрінеді деген сенім болды. Қайта өрлеу дәуірінде дарындылық табиғатын ұғынумен испандық дәрігер Хуан Уарте айналысты, ол Испандық империяның қуаттылығы мен болашағын дарынды адамдармен байланыстырды. Х.Уарте қызметтің қандай да бір түрінде дарындылықты анықтайтын негізгі қабілеттер ретінде қиялды (қиялды), жадты және ақыл-ойды ерекшеледі. Тұлғаның қабілеті мен дарындылығы мәселелері көптеген ғалымдардың, Орта Азия мен Қазақстанның ағартушыларының зерттеу мәселесі болды.

Қабілеттер туралы ілімнің алғашқы негізін қалаушылардың бірі-ағылшын психологы Фрэнсис Гальтон (19 ғ.). Ол адамдардың жеке айырмашылықтарын зерттеді. Ф. Гальтонның соңынан неміс педагогы мен психологы Э. Мейман (19-20ғғ) дарындылықты теориялық зерттеуді ұсынды, дарындылықтың туа біткен аспектілерін зерттеді, соның негізінде "ерекше типтер" анықтамасын енгізді. Адамның дарындылық деңгейін өлшеу туралы мәселені зерттеді. Э. Мейман дарындылықтың педагогикалық аспектілерін зерттеді: оқыту тәрбиесінің дарындылықты дамытуға әсерін; дарындылық, табыстылық және жұмысқа қабілеттіліктің арақатынасын зерттеді. XIX ғасырда халықты ағарту, қазақтарды орыс мәдениетіне тарту, балаларды дамыту мақсатында жүйелі оқыту қажеттілігі үшін Қазақ педагог - ағартушылары мен қоғам қайраткерлері сынға түсті. Олар: Ы.Алтынсарин, Ш.Уәлиханов, Абай Құнанбаев, Ж.Аймауытов, А.Байтұрсынов т.б.

Дарындылық мәселесі бойынша кең әдебиетке қарамастан, ғалымдар оның мәні туралы әлі бір пікірге келмеді. Баланың дарындылығы деп оның құрдастарына қарағанда, өзге де тең жағдайларда, оқуға бейімділігі және неғұрлым айқын шығармашылық көріністері түсініледі. "Дарындылық" ұғымы "дарын" сөзінен шыққан және дамудың аса қолайлы ішкі алғышарттарын білдіреді. Педагогикалық энциклопедияда бұл дефиницияның келесі анықтамасы беріледі: Дарындылық – адамның белгілі бір қызмет салаларында ерекше жетістіктерге қол жеткізуге мүмкіндік беретін, қабілетті дамытудың жоғары деңгейі.

Дарынды балалардың психологиялық ерекшеліктері туралы шет ел ғалымдарының зерттеулерін қарастырсақ. Мәселен, американдық ғалымдар мен практиканттары балалардың дарындылық белгілерін талдау кезінде өзара байланысты үш параметрлерге назар аударды, ол: танымның озыңқы дамуы, психикалық дамуы, физикалық деректері. Дарындылықтың сыртқы көріністері әртүрлі. Олардың көбі ерте балалық шағында пайда болады: мұндай балалар нәресте кезінен қарапайым балалардан аз ұйықтайды. Одан кейін жоғары танымдық белсенділікке байланысты қиындықтар басталады, мұндай белсенділік көптеген жағымсыз салдарларға ие: сынған телефон, электр құралдары, тігін машиналары - дарынды баланың қолынан келетіннің барлығы оның қанықпайтын қызығушылығының нысаны болуы мүмкін. Дарынды балалар белгілері:

- Жоғары белсенділік (кейбір балалардың аз ұйықтауы)
- Жоғары танымдық белсенділік (көптеген сұрақтар қояды, ойыншықтар, сағаттар туралы)
- Жаңа идеяларды жасау (заттарды пайдаланудың ерекше тәсілдерін ойлап табуы)
- Ақпараттың мәнін жылдам алу, идеяны ұстау және оны дамыту
- Болып жатқан оқиғаларға жылдам жауап беру
- Жаңа ерекше қызмет стратегияларын құру

- Даралық
- Жағдайды талдауға бейімділік
- Заңдылықтарды анықтауға бейімділік
- Жоғары оқу жылдамдығы
- Өзін-өзі оқыту қабілеті

Дарындылық диагностикалау мәселелері. Дарынды балаларды анықтау-нақты баланың дамуын талдаумен байланысты ұзақ процесс. Тек бір әдіс жүргізу арқылы дарындылықты анықтау мүмкін емес. Дарынды балаларды арнайы бағдарламалар бойынша (мектепке дейінгі білім беру жүйесінде), немесе дараландырылған оқыту процесінде (білім беру мектебі жағдайында) оларды біртіндеп, кезең-кезеңмен іздестіру қажет[1, 68-73б.б, 129-131б.].

Дарындылықты анықтау, әдетте, оның көріну саласын, зияткерлік ауқымын (зияткерлік мүмкіндіктер жиынтығын), қабілеттілікті іске асырудағы ең жоғары жетістіктер саласын, физикалық даму деңгейін, жұмыс қабілеттілігінің деңгейін, мотивациялық негіздемені және оның өсіп келе жатқан адамның эмоционалдық көңіл-күйі мен ерік-жігерінде көрініс табуын зерттеу арқылы жүргізіледі. Яғни, дарындылық диагностикасы ең алдымен нәтижелі қызмет нәтижелеріне сүйенеді (олимпиадалар, конкурстар, жарыстар қорытындылары, психологиялық-педагогикалық тексеру мәліметтері). Кімді дарынды деп санауға болады? Әдебиетте адамдардың 2-6% ғана дарындылық бар деген тұжырымдар бар. Көптеген зерттеу жұмыстары тиімді нәтижелі қызметке қабілетті дарындылық тапсырмаларымен әрбір психикалық қалыпты адам дүниеге келгенін көрсетеді. Дегенмен, қазіргі уақытта білім мен шығармашылықтың түрлі салаларында дарынды балаларды іріктеудің нақты бағдарламалары бар. Дарынды балаларды анықтау үшін интеллектті өлшеудің стандартталған әдістері кеңінен қолданылады:

-Баланың когнитивті және сөйлеу даму деңгейін анықтауға мүмкіндік беретін әдістерге көп артықшылық беріледі (интеллект шкаласы Станфорд-Бине,73; мектеп жасына дейінгі және кіші оқушыларға арналған Интеллект ғасыры шкаласы,67; балалар мен ересектердің интеллектін өлшеуге арналған Слоссон тестісі,81; интеллектке сурет салу тесті және т.б.).

-Сондай-ақ, негізгі оқу пәндерінде ерекше қабілеті бар балаларды анықтауға арналған мектеп жасына дейінгі балаларға арналған жетістіктердің стандартталған тестілері: оқу, математика және жаратылыстану (бастауыш мектеп үшін жетістіктердің Станфордтық тесті, 69; жалпы дайындық тесті (Осж, 71) әзірленді.

-Перцептивті-қимыл дамуына арналған стандартты тесттер тек жақсы дамыған қимыл-қозғалыс қабілеті бар мектеп жасына дейінгі балаларды анықтайды (негізгі қимыл-қозғалыс дағдыларына арналған тест,74; қимыл-көру координациясына арналған тест,67; Пурдье тесті,66 және т.б.). Баланың әлеуметтік дамуын бағалаудың стандартты тесттері бар, олар бойынша мектепке дейінгі жастағы балалардың әлеуметтік құзыреттілігі мен жетілуіне баға беріледі, олардың жеке даму деңгейі және басқа адамдармен қарым-қатынас жасау дағдылары анықталады (әлеуметтік жетілудің Вайленд шкаласы,65; мектепке дейінгі балалардың әлеуметтік құзыреттілігінің Калифорниялық шкаласы, 69 және т.б.).

-Балалардың шығармашылық қабілеттерін бағалау Торренс әдісі негізінде жүргізіледі. Бұл ретте шығармашылықтың жетекші сипаттамаларының бірі ретінде ойлаудың айқындылығы (жеңілдігі), икемділігі, түпнұсқалығы мен дәлдігі, сондай-ақ қиял (Торренс бейнелеу шығармашылық ойлауға, вербалды шығармашылық ойлауға тестілер, 66; іс-әрекет пен қозғалыстағы шығармашылық қабілеттер,80) қарастырылады[2, 5.1].

Дарынды балаларға арналған білім беру бағдарламаларын қарастырсақ, әлемдік педагогикалық ғылымда және практикада дарынды балалардың оқу іс-әрекетінің мазмұнын әзірлеудің бірнеше стратегиялық желісі қалыптасқан. Бұл проблеманы шешудің екі негізгі тәсілін ажыратуға болады: біреуі сандық, екіншісі - сапалық сипаттамалардың өзгеруіне негізделеді. Білім беру мазмұнының сандық сипаттамасына бірінші кезекте оқу материалының көлемі мен оқыту тақырыбының көлемі; сапаға - білім беруді модельдеудің әртүрлі бағыттарының арақатынасы, оның берілу сипаты (алгоритмделген, эвристикалық, шығармашылық) жатады. Білім мазмұнының сандық параметрлерінің өзгеруі негізінде екі басты стратегия бөлінген: "жеделдету стратегиясы" және "қарқындалу стратегиясы". Мәселен, "жеделдету стратегиясы" оқу материалынан өту қарқынын (жылдамдығын) арттыруды көздейді. Ал "қарқындалу стратегиясы" меңгеру қарқынының (қарқынының) өзгеруін емес, көлемнің ұлғаюын немесе нақты айтқанда, қарқынды оқытудың жоғарылауын болжайды. Оның жақтастары: егер дарынды бала көбірек қабілетті болса, оқу мерзімін қысқартпай, оқылатын ақпарат көлемін көбейту керек деп есептейді. Өйткені, бір шет тілін емес, бірнешеуін, қарапайым математика курсы емес, жоғары оқу орындарына арналған математика курсы және т. б. оқуға болады деп есептейді[1, 170-171б.б].

Жоғары жетістіктерге бейім балалар ол қабілеттерін бірден көрсете алмайды, бірақ келесі салалардың кез келгені оларға потенциал болуы мүмкін (жеке немесе үйлесімде):

- жалпы зияткерлік қабілеттер;
- нақты академиялық қабілеттер;
- шығармашылық, немесе өнімді, ойлау;
- көшбасшылық қабілеттер;
- көркем және орындаушылық өнер;
- психомоторлық қабілеттер.

Кейінгі жылдардағы тереңдетілген зерттеулер дарындылықтың танылған түрлері сараланып қарастырыла бастауына алып келді.

Дарындылық түрлерін анықтау мақсатында, дарындылық ұғымын әр түрлі анықтамалармен салыстырылуда. Мәселен, атақты ғалым Ховард Гарднер адамның интеллектісінің даму түрлерінің көптүрлілік теориясын ұсынған. Гарднер белгілі дарындылық түрлері мен интеллект түрлерін салыстыру арқылы олардың толық сәйкес келетінін көрсеткен екен.

Бұл теорияға сәйкес интеллекттің жеті түрі бар. Олардың әрқайсысы басқалардан тәуелсіз және өз ережелері бойынша жеке жүйе ретінде жұмыс істейді. Әркім өзінің шығу тегіне байланысты ерекше мәртебеге ие. Мысалы, адамзаттың эволюциялық дамуында музыкалық интеллект басқаларға қарағанда ежелгі. Интеллекттің жеті түріне мыналарды жатқызған:

1. Лингвистикалық интеллект - ақпаратты (ақын, жазушы, редактор, журналист) жасау, іздеу немесе беру үшін тілді пайдалану қабілеті.

2. Музыкалық интеллект - орындау, музыка шығару немесе одан рахат алу қабілеті (музыкалық орындаушы, композитор).

3. Логикалық-математикалық интеллект - санаттарды, өзара қарым-қатынасты және құрылымдарды нысандармен немесе символдармен, белгілермен айла-шарғы жасау арқылы зерттеу және реттелген түрде эксперимент жасау қабілеті (математик, ғалым).

4. Кеңістіктік интеллект-объектіні ұсыну, қабылдау және оларды ақылға айла-шарғы жасау, көру немесе кеңістіктік композицияларды қабылдау және жасау қабілеті (сәулетші, инженер, хирург).

5. Дене кинестезиялық интеллект-спортта, орындаушылық өнерде, қол еңбектерінде (биші, спортшы, механик) қозғалыс дағдыларын қалыптастыру және пайдалану қабілеті.

6. Жеке интеллект екі жақты бар, олар жеке қарастырылуы мүмкін - бұл интралистикалық және интралистикалық интеллект. Интраличностный интеллект-бұл өз сезімдерін басқару, ажырату, талдау және бұл ақпаратты өз қызметінде (мысалы, жазушы) пайдалану қабілеті.

7. Интерлициялық интеллект-басқа адамдардың қажеттіліктері мен ниеттерін байқап, түсіну, олардың көңіл-күйін басқару, әр түрлі жағдайларда мінез-құлықты (саяси көшбасшы, педагог, психотерапевт) болжай білу қабілеті.

Интеллекттің әрбір түрі Х. Гарднер ақыл-ой операцияларын, жоғары дарындылардың пайда болу жағдайларын, басқа мәдениеттерде пайда болу жағдайларын, эволюциялық дамудың ықтимал жолдарын ескере отырып талдады. Тұқым қуалаушылық факторларға байланысты немесе оқыту ерекшеліктерінің әсерінен кейбір адамдарда ақыл-ойдың белгілі бір түрлері басқалардан күшті дамиды, ал олардың барлығы жеке тұлғаны толық дамыту үшін қажет. Дарындылық пен интеллект арасында толық сәйкестік психомоторлық дарындылық пен кинестезиялық интеллект арасындағы байқалады. Бұл дарындылық түрі жақсы белгілі, ерекше зерттеледі (спорт психологиясы). Осы қабілеттерді дамытатын оқу орындарының тұтас желісі бар - спорт мектептері мен үйірмелер, балет студиялары мен мектептері және т.б. психомоторлық дарындылық барлық жерде мойындалды, оның ерекше мәртебесі терең пікірталастар мен айыптауларды тудырмайды[3, 536].

Сонымен, дарындылықтың анықтамасын, пайда болу тарихын қарастырдық. Дарынды балалардың психологиялық ерекшеліктерін, түрлерін қарастырдық. Елдің ертені жас, дарынды ұрпақтың қолында болғандықтан, біз үшін, жарқын болашағымыз үшін дарындылықты анықтау, оқыту, тәрбиелеу, ерекше маңызды бар мәселе боп қала бермек.

Әдебиеттер

1. Педагогика и психология одаренности школьников/ Под ред. Жексенбаевой, А.К. Сатовой. – Алматы, 2002. – 248 б. (68-73), (129-131), (138), (170-171);
2. М.И. Розенова., Педагогикалық психология.,М: МГПУ,2003 (5.1)
3. Балалар мен жасөспірімдердің дарындылық психологиясы/ под ред.Н. С. Лейтес. - М.: "Академия" баспа орталығы, 1996. - 416 б. (53)

ЭТНОПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВОСПРИЯТИЯ ФОЛЬКЛОРА

Ахатай Д.А.

под руководством Бердибаева С.Қ.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы

e-mail: akhatayeva098@gmail.ru

***Фольклор – это наша
генетика. Если народ исчезнет с лица
Земли,
«собрать по кусочкам» его культуру можно будет
помощью сказок, преданий, пословиц, песен.***

Фольклор – сложное, синтетическое искусство. Нередко в его произведениях соединяются элементы различных видов искусств – словесного, музыкального, театрального. Его изучают разные науки – история, психология, социология, этнология (этнография)¹. Он тесно связан с народным бытом и обрядами.

Фольклор – это словесное устное творчество. Ему присущи свойства искусства слова. Этим он близок к литературе. Вместе с тем он имеет свои специфические особенности: синкретизм, традиционность, анонимность, вариативность и импровизация.

Фольклорные произведения анонимны. Их автор – народ. Любое из них создается на основе традиции. В свое время В.Г. Белинский писал о специфике фольклорного произведения: там нет "знаменитых имен, потому что автор словесности всегда народ. Никто не знает, кто сложил его простые и наивные песни, в которых так безыскусственно и ярко отразилась внутренняя и внешняя жизнь юного народа или племени. И переходит песня из рода в род, от поколения к поколению; и изменяется она со временем: то укоротят ее, то удлинят, то переделают, то соединят ее с другой песнею, то сложат другую песню в дополнение к ней – и вот из песен выходят поэмы, которых автором может назвать себя только народ".² У него нет индивидуальных авторов, хотя есть много талантливых исполнителей и творцов, в совершенстве владеющих общепринятыми традиционными приемами сказывания и пения. Фольклор непосредственно народен по содержанию – т. е. по мыслям и чувствам, в нем выраженным. Фольклор народен и по стилю – т. е. по форме передачи содержания. Фольклор народен по происхождению, по всем приметам и свойствам традиционного образного содержания и традиционным стилевым формам".³ В этом состоит коллективная природа фольклора. Традиционность – важнейшее и основное специфическое свойство фольклора.

Характерной особенностью фольклорного произведения является импровизация. Она непосредственно связана с вариативностью текста. Импровизация (ит. *improvvisazione* – непредвиденно, внезапно) – создание фольклорного произведения или его частей непосредственно в процессе исполнения. Данная особенность в большей степени характерна для причитаний и плачей. Однако импровизация не противоречила традиции и находилась в определенных художественных рамках.

Фольклор, как и литература, – искусство слова. Это дает основание использовать литературоведческие термины: эпос, лирика, драма. Их принято называть родами. Каждый род охватывает группу произведений определенного типа. Жанр – тип художественной формы (сказка, песня, пословица и т. д.). Это более узкая группа произведений, чем род. Таким образом, под родом подразумевается способ изображения действительности, под жанром – тип художественной формы. История фольклора – это история смены его жанров. Они в фольклоре обладают большей устойчивостью, по сравнению с литературными, жанровые границы в литературе шире. Новые жанровые формы в фольклоре возникают не в результате творческой деятельности отдельных лиц, как в литературе, а должны быть поддержаны всей массой участников коллективного творческого процесса. Поэтому их смена не происходит без необходимых исторических оснований. В то же время жанры в фольклоре не неизменны. Они возникают, развиваются и отмирают, заменяются другими. История казахского народа имеет яркую, богатую событиями историю, ставшую результатом жизни и деятельности многих поколений. Однако при отсутствии письменности устная передача информации и использование многовекового социального опыта в процессе воспитания будущего члена своего коллектива, своего рода, патриота своей Родины стали основополагающими. Известно, что кочевник по неписаным правилам, этикету должен быть знаком с историей трех родов: своего рода, рода матери и рода жены. Причем рядовой кочевник должен был знать историю рода не последних лет, а многовековой опыт периода не менее семи поколений: выраженный в социальной информации,

накапливаемый и транслируемый от поколения к поколению. В его сознании и мировоззрении откладывались мудрость и знания вышеуказанных трех родов. Запомнить такой объем информации достаточно сложно, поэтому оптимальным вариантом усвоения народной мудрости является запоминание информации в лаконичных и кратких, но емких по содержанию изречениях. В связи с этим особую популярность приобрели краткие афоризмы, в которых наиболее четко выражены необходимые для социализации, воспитания и обучения личности в кочевом обществе идеи и мысли. Особенно доступными для запоминания и необходимыми для функционирования и жизнедеятельности в данном обществе были знание и умение употреблять в различных жизненных ситуациях краткие изречения, в которые вкладывались многовековой опыт и мудрость народа. В фольклористике подобные изречения называются пословицами и поговорками. В данном аспекте особый интерес представляют пословицы и поговорки казахского народа, на которых выросло не одно поколение казахов. О древности возникновения пословиц и поговорок свидетельствуют сохранившиеся и являющиеся на данный момент времени достоянием казахстанской культуры памятники тюркоязычных народов.⁴

Пословицы и поговорки являются древнейшими жанрами казахского устного народного творчества. В них выражаются знания народа об окружающем мире и бытовой жизни, дается краткий и выразительный итог многолетних, иногда и многовековых наблюдений. По этой причине для разъяснения происхождения и смысла той или иной пословицы требуются обстоятельный рассказ, объяснение, зачастую воспоминание какой-либо легенды, объясняющей происхождение данного изречения. Легенды и пословицы тесно связаны между собой. Поучительная мысль легенды в итоге выливается в краткую, но емкую по содержанию форму пословицы или поговорки. Они выражают ум, знания и понимание народа, его опыт и мастерство. Пословицы и поговорки побуждают детей к хорошим поступкам, труду, вежливости, обучают мастерству в любом деле. Кроме того, они приучают к четкости мышления и краткости в речи, мышлению афоризмами и художественному выражению мысли. Поэтому пословицы и поговорки использовались как в обыденной речи казахов, так и ораторами в публичных выступлениях (на айтысах, в судебных разбирательствах, спорах между родами и т.д.). Пословицы в течение многих веков и тысячелетий выдержали отбор и достигли высокого эстетического и философского уровня. Казахский народ всегда отдавал предпочтение искусству слова; людей, умевших красноречиво и образно говорить, называли шешен, т.е. ритор, оратор. Известные в истории казахов жырау, акыны, такие как Майкы би, Аяз би, Асан Кайгы, Жиренше, Бухар-жырау, Махамбет Утемисова в своих выступлениях для доказательства своей мысли, своей позиции всегда использовали пословицы, поговорки, афоризмы. Особое внимание на эти жанры устного народного творчества казахов обращали казахские просветители Ч.Валиханов, И.Алтынсарин, А.Кунанбаев. Пословицы и поговорки входят в бесценную сокровищницу казахского фольклора. А былины возникают в Древней Руси, развиваются в средние века, а в XIX веке постепенно забываются и отмирают. С изменением условий бытования разрушаются и предаются забвению жанры. Но это не свидетельствует об упадке народного искусства. Изменения в жанровом составе фольклора – естественное следствие процесса развития художественного коллективного творчества.⁵

Каково соотношение между действительностью и ее отображением в фольклоре? Фольклор сочетает прямое отражение жизни с условным. "Здесь нет обязательного отражения жизни в форме самой жизни, допускается условность".⁶ Ему свойственны ассоциативность, мышление по аналогии, символичность.

Проблема восприятия фольклора является одной из наиболее актуальных и значимых в психологии мышления и обучения, поскольку она тесно связана с процессом интеллектуальной переработки человеком информации, присвоением новых знаний и способами их использования в практической деятельности. Современный человек с самого рождения живет в условиях все возрастающего потока информации, представленного в различных знаковых системах и, соответственно, требующего различных механизмов понимания.

Произведения фольклора, передающие от поколения к поколению накапливаемый народом опыт, являются своеобразным источником информации об окружающем мире. Обладая специфичной формой, насыщенные образными сравнениями, метафорами они представляют очень интересную и недостаточно изученную область в плане понимания.

Актуальность представленной темы прежде всего обусловлена необходимостью расширения способности человека к пониманию информации, передаваемой в различных знаковых системах, значимостью проблемы формирования у подрастающего поколения готовности к усвоению накапливаемых от поколения к поколению знаний и опыта, которые находят свое выражение в произведениях фольклора.

Актуальность изучения особенностей восприятия устного народного творчества определяется, на наш взгляд, целым рядом аспектов. Важность использования произведений фольклора как средства познания ребенком объективной действительности подчеркивает в своих работах А.В. Запорожец.⁵ Кроме этого, приобщение к фольклору развивает интерес к народному слову, обычаям, устоям и традициям предыдущих поколений, создавая тем самым основы их преемственности. Также, произведения фольклорного творчества, преломляясь через бытовой уклад народной жизни, являются чрезвычайно богатым материалом для осознания детьми сложных социальных реалий. Многообразие художественных форм и жанров устной поэзии позволяет в интересной и доступной для ребенка форме раскрывать нормативно-ценностные отношения человека и общества, человека и природы, человека и человека; таким образом дети не только занимательно проводят время, но учатся сопереживать героям, выделять ценность того или иного их поступка, узнают об общечеловеческих представлениях добра и зла, справедливости и коварства, чести, красоты и др. Определенные жанры фольклора через использование сложных образов, их необычных трактовок, приводящих к образованию переносного смысла, активно способствуют развитию мыслительной деятельности, творческого восприятия окружающей действительности. Исключительно важной и интересной, на наш взгляд, поэтому становится проблема подготовленности детей к усвоению содержания устного народного творчества.

Воздействие фольклора на личность не происходит механически. Здесь следует выделить более значимый момент, когда результатом воздействия выступает понимание фольклора. Личностное отношение субъекта к чему бы то ни было формируется лишь в результате понимания, тогда, когда понимание не только переводит во внутренний план все то, что до этого принадлежало духовному миру народа, но и обеспечивает этому понятию определенное место во внутреннем плане индивида.

Объектом исследования нашей работы является понимание произведений фольклора как специфичного источника информации.

В современной психологии понимания представлено несколько направлений его изучения. Рассматривая понимание как процесс, психологи обращают внимание на его фазы, ступени, а как результат процесса - на его уровни, качества, виды. Единством процессуальной и результативной сторон определяется понимание в работах Г.С. Костюка^{15/16}, А.А. Смирнова²¹, М.С. Роговина¹⁷, И.А. Зимней¹³ и др. Многие исследования сущности понимания объединяет то, что авторы считают необходимым изучать понимание в связи с мышлением (В.А. Артемов⁷, Л.П. Доблаев^{12/11}, Г.С. Косиок¹⁸ и др.). Вопрос о роли понимания в запоминании и забывании в понимании разрабатывается в трудах А.А. Смирнова¹⁹, П.И. Зинченко¹⁴. С точки зрения Г.Г. Граник в процессе, направленном на понимание, стянуты в единый узел мышление, память, представления, воссоздающее и творческое воображение, другие психические процессы, свойства и способности личности⁹. Значение влияния эмоциональной сферы на адекватность понимаемого подчеркивает Г.С. Костюк¹⁷, отношения индивида к содержанию сообщения - П.П. Блонский⁸, Л.Л. Гурова¹⁰. С.Л. Рубинштейн отмечает зависимость уровня понимания от уровня умственного развития¹⁸.

Очевидно, что в изучении природы понимания проделан огромный труд, хотя до сих пор, по мнению А.А. Брудного, исследователи стоят перед многоаспектной проблемой создания "науки, которой в сущности еще нет. Науки понимать. Настоящая работа в данной сложной и разносторонней сфере, не выходя из ее контекста, делает акцент на понимании произведений фольклора как объекте своего исследования.

Понимание устного народного творчества возможно лишь при результирующем взаимодействии образного и понятийного мышления, так как все фольклорное содержание построено на основе образов, кодирующих реальность в ее связях и отношениях, которые материализуются в знаке (обозначаются словом).

Предметом исследования являются психологические особенности понимания произведений фольклора детьми младшего школьного возраста.

Анализируя специфику восприятия фольклора необходимо выделить ее особенности при естественном и опосредованном путях передачи. Естественная передача фольклорного содержания осуществляется при помощи естественных способов: звучащего слова, жестов, мимики в условиях непосредственного контакта исполнителя и слушателя, когда наличествует органическая связь слова с невербальными средствами и ситуацией сообщения, наиболее полно способствующих реализации функционального назначения того или иного произведения. Опосредованный путь восприятия фольклора - через печатное слово - гасит все внетекстовые элементы содержания и предметом понимания здесь выступает лишь текстовая реальность, создаваемая фольклорной моделью мира.

Изучение этнопсихологических особенностей восприятия произведений фольклора позволит более эффективно доводить до маленького человека заложенную в них информацию, раскрыть специфику процесса понимания этой языковой реальности вообще и его возрастные особенности в частности.

Произведения фольклора рассматриваются нами как носители конкретной информации, в образной форме раскрывающие знания народа о действительности, ее эмоциональную оценку и поведенческие эталоны. Каждый конкретный текст задает свою последовательность необходимых умственных операций, как бы управляет процессом понимания. В фольклорном материале нами выделяются простые описательные тексты, в которых прямо раскрываются отношения явлений во времени и пространстве и тексты более сложные - конструктивные, в которых даны взаимодействия предметов и явлений, изменяющихся во времени. Среди произведений фольклора мы также выделяем тексты с преобладанием актуальной, концептуальной или подтекстовой информации.

Психологические особенности восприятия произведений фольклора определяются своеобразием образного выражения их смысла.

Уровень восприятия зависит от таких характеристик фольклорного произведения, как особенности построения содержания и степень его обобщенности.

Возрастные особенности восприятия произведений фольклора в начальной школе проявляются в различном влиянии на уровень восприятия степени обобщенности и жанровых форм построения содержания произведений.

Исследование этнопсихологических особенностей понимания произведений фольклора, как особой формы выражения знаний народа об окружающей действительности, подтверждает правомерность выдвинутой мной гипотезы и защищаемых положений.

Сложная взаимосвязь образного и понятийного в произведениях фольклора определяет весь ход и сам результат восприятия информации, передаваемой устным народным творчеством.

Восприятие сказок носит более активный и эмоционально насыщенный характер и проявляется в более высоких результатах понимания.

Список литературы:

1. Азбелев С.Н. Историзм былин и специфика фольклора. – Л., 1982.
2. Акимова Т.М. О фольклоризме русских писателей. – Саратов, 2001.
3. Аникин В.П. Былины. Методы выяснения исторической хронологии вариантов. – М., 1984.
4. Алтынсарин И. Хрестоматия. Оренбург, 1879. — Опубликованные казахские пословицы и поговорки были тематически систематизированы; Гродеков Н.И. Киргизы и каракиргизы Сыр-Дарвинской области. — Ташкент, 1889. — С. 216—298
5. Казахская народная поэзия (Из образцов, собранных и записанных А.А.Диваевым) / Сост. Н.С.Смирнова, М.Г.Гумарова, М.С.Сильченко, Т.С.Сыдыков. — Алма-Ата: Наука, 1964. — С. 20.
6. Аникин В.П. К мудрости ступенька. – М., 1982.
7. Н.Афанасьев В.П. Народ-художник: Миф. Фольклор. Литература. М.:
8. Богин Г.И. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текста. Автореф. дис. д.филолог.н. JL, 1984. - 32 с.
9. Гуренко Е.Г. Проблема художественной интерпретации: философский анализ. Новосибирск: Наука, 1982. - 256 с.
10. Гусев С.С., Тульчинский Г.Л. Проблема понимания в философии. М.: Политиздат, 1985. - 192 с.
11. Добраев Л.П. Психологические вопросы работы над книгой. М.: Книга, 1970.-71 с.
12. Дридзе Т.М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации: проблемы семиосоциологии. М.: Наука, 1984. - 268 с.
13. Интерпретация как историко-научная и методологическая проблема. -Новосибирск: Наука, 1986. 208 с.
14. Калмыкова З.И. Проблема индивидуальных различий в обучаемости школьников // Советская педагогика. 1968. - № 6. - С. 105-118.

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЗАИМОСВЯЗИ ЛИЧНОСТНЫХ ХАРАКТЕРИСТИК (ЭКСТРАВЕРСИЯ, НЕЙРОТИЗМ) С УРОВНЕМ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ У СОТРУДНИКОВ ДОБЫВАЮЩИХ КОМПАНИЙ

Бабаджанова Г.А.

Под руководством Мун М.В.

Казахский национальный университет им.Аль-Фараби

e-mail: babadzhanova-1997@mail.ru

Профессиональная деятельность является важным аспектом в жизни человека. Однако, в профессиональной деятельности могут существовать как позитивные моменты, так и негативные, которые зачастую являются разрушительными для психического и физического здоровья человека.

Эмоциональное выгорание - это выработанный личностью механизм психологической защиты в форме полного или частичного исключения эмоций (понижения их энергетики) в ответ на избранные психотравмирующие воздействия. Эмоциональное выгорание – приобретенный стереотип эмоционального поведения, чаще всего профессионального поведения. Выгорание — отчасти функциональный стереотип, поскольку позволяет человеку дозировать и экономно расходовать энергетические ресурсы. В то же время, могут возникать его дисфункциональные следствия, когда выгорание отрицательно сказывается на исполнении профессиональной деятельности, состоянии здоровья и отношениях с коллегами [1].

Понятие «синдром эмоционального выгорания» впервые было введено в психологическую науку в 1974 году американским психиатром Фрейденбергером. Он описал феномен и дал ему название «burnout» (выгорание) для того, чтобы характеризовать психологическое состояние здоровых людей, находящихся в интенсивном и тесном общении с пациентами (клиентами) в эмоционально нагруженной атмосфере при оказании профессиональной помощи. В настоящее время не существует единой точки зрения на сущность психического выгорания и его структуру. Синдром «эмоционального выгорания» некоторые авторы рассматривают как разновидность стресса, где клиенты социальных служб выступают в качестве стрессогенных факторов. Однако другие исследователи не отождествляют эффекты выгорания и профессиональные стрессы, рассматривая «эмоциональное выгорание» не как разновидность стресса, а как результат влияния комплекса стрессогенных факторов [2].

Д. Трунов феномен профессиональной деформации определяет как проникновение «Я-профессионального» в «Я-человеческое», имея в виду, что при профессиональной деформации воздействие профессиональных рамок и установок не ограничивается исключительно профессиональной сферой. Можно сказать, что после выхода человека из профессиональной ситуации не происходит его естественного «выпрямления», поэтому даже в личной жизни человек продолжает нести на себе «деформирующий отпечаток» своей профессии [3].

Одним из первых исследователей, который вплотную занялся проблемой выгорания, является В.В. Бойко [1]. По его мнению, эмоциональное выгорание приобретает в жизнедеятельности человека. Этим «выгорание» отличается от различных форм эмоциональной ригидности, которая, определяется органическими причинами – свойствами нервной системы, степенью подвижности эмоции, психосоматическими нарушениями.

Эмоциональное выгорание В.В. Бойко определяет как выработанный личностью механизм психологической защиты в форме полного или частичного исключения эмоций (понижения их энергетики) в ответ на психотравмирующие воздействия.

Для него выгорание представляет собой приобретенный стереотип эмоционального, чаще всего профессионального, поведения, отчасти функциональный стереотип, позволяющий человеку дозировать и экономно расходовать энергетические ресурсы.

Само по себе выгорание, таким образом, В.В. Бойко считает конструктивным, а дисфункциональными – его следствия, когда «выгорание» отрицательно сказывается на исполнении профессиональной деятельности и отношениях с партнерами. Тогда же эмоциональное выгорание приводит к профессиональной деформации личности [1].

Синдром эмоционального выгорания изучен больше всего в психологии труда и социальной психологии (как в отечественной, так и зарубежной). Несмотря на изученность синдрома в иностранной психологии, представленность данной проблематики в работах отечественных психологов (Водопьянова Н.Е., Старченкова Е. С., Воронцова М.В. и др.) на то, что к настоящему моменту накоплено достаточно много фактического материала (относящегося к условиям, при которых возникает выгорание, его негативным последствиям), актуальность изучения синдрома выгорания не уменьшается [4-6].

Выгорание как следствие профессиональных стрессов возникает в тех случаях, когда адаптационные возможности (ресурсы) человека по преодолению стрессовой ситуации превышены [7].

По мнению Ронгинской Т.И., на сегодняшний день эмоциональное (профессиональное) выгорание в наиболее общем виде трактуется как долговременная стрессовая ситуация, возникающая вследствие продолжительных профессиональных стрессов средней интенсивности. Это ответная реакция на продолжительные стрессы межличностных коммуникаций [8].

Существует ряд профессий, в которых человек начинает испытывать чувство внутренней эмоциональной опустошенности вследствие необходимости постоянных контактов с другими людьми. «Ничто не является для человека такой сильной нагрузкой и таким сильным испытанием, как другой человек» [9, 52 с.], – эту метафору можно положить в основу исследований психологического феномена – синдрома эмоционального выгорания и как следствие - профессиональной деформации.

Особое внимание уделяется профессиональной деформации специалистов, занятых в сфере «человек-человек». Здесь происходит перенос форм профессионального поведения в другие сферы жизни. Профессионально деформированный человек начинает вести себя дома, в гостях, на улице так же, как он обычно ведёт себя на работе. Наиболее ярко синдром выгорания проявляется в тех случаях, когда коммуникации отягощены эмоциональной насыщенностью или когнитивной сложностью [10]. Вероятность появления проблемы выгорания увеличивается по мере возрастания частоты и продолжительности контактов разрушительной или раздражающей природы.

Резюмируя вышеизложенное, можно отметить, что вариантов определений понятия эмоциональное выгорание достаточно много, это объясняется многокомпонентностью данного феномена. Для более глубокого понимания феномена эмоционального выгорания необходимо рассмотреть его симптомы и стадии, а также формирующие его факторы.

Симптомы профессионального выгорания указывают на характерные черты длительного стресса и психической перегрузки, которые приводят или могут приводить к полной дезинтеграции различных психических сфер, и прежде всего эмоциональной. Развитие синдрома носит стадийный характер [11]. Сначала наблюдаются значительные энергетические затраты — следствие экстремально высокой положительной установки на выполнение профессиональной деятельности. По мере развития синдрома появляется чувство усталости, которое постепенно сменяется разочарованием, снижением интереса к своей работе. Однако протекание и проявление синдрома носит индивидуальный характер, определяемый различиями в эмоционально-мотивационной сфере, а также условиями, в которых протекает профессиональная деятельность человека.

Анализируя фазы развития синдрома, можно заметить определенную тенденцию: сильная зависимость от работы приводит к полному отчаянию, экзистенциальной пустоте [11]. На первом этапе развития синдрома профессиональная деятельность является главной ценностью и смыслом всей жизни человека. Многие исследователи считают, что выгорание выступает отдельным аспектом стресса, потому оно определяется и исследуется в основном как модель ответных реакций на хронические рабочие стрессоры. Реакция выгорания начинается в большей степени как результат (следствие) требований, включающих стрессоры межличностного характера [11].

Существует множество теорий развития синдрома эмоционального выгорания. Ряд исследователей, такие как Маслач К., Лейтер М., Бурноу Дж. [12], считают основными предпосылками наличие организационных проблем (слишком большая рабочая нагрузка, недостаточная возможность контролировать ситуацию, отсутствие организационной общности, недостаточное моральное и материальное вознаграждение, несправедливость, отсутствие значимости выполняемой работы) В то же время Орел В.Е. [13] считает более важными личностные характеристики (низкая самооценка, высокий невротизм, тревожность и др.). Таким образом, нет единых взглядов на вопрос этиопатогенеза выгорания, отсутствуют устоявшиеся единые диагностические критерии.

Как утверждает в своей работе К. Маслач, «деятельность этих профессионалов весьма различна, но всех их объединяет близкий контакт с людьми, который, с эмоциональной точки зрения, часто очень трудно поддерживать продолжительное время» [14, 112].

В соответствии с моделью К. Маслач и С. Джексона эмоциональное выгорание рассматривается как ответная реакция на длительные профессиональные стрессы межличностных коммуникаций, включающая в себя три компонента: эмоциональное истощение, деперсонализацию и редуцирование персональных достижений [15].

Эмоциональное истощение проявляется в ощущениях эмоционального перенапряжения и в чувстве опустошенности, истощенности собственных эмоциональных ресурсов. Человек чувствует, что не может отдаваться работе, как раньше. Возникает ощущение «приглушенности», «притупленности» эмоций, в особо тяжелых проявлениях возможны эмоциональные срывы.

Деперсонализация представляет собой тенденцию развивать бездушное, негативное, циничное отношение к реципиентам. Контакты становятся обезличенными и формальными. Возникающие негативные установки могут поначалу иметь скрытый характер и проявляться во внутреннем сдерживаемом раздражении, которое со временем вырывается наружу в виде вспышек раздражения или конфликтных, спорных ситуаций.

Редуцирование персональных достижений проявляется как снижение чувства компетентности в своей работе, недовольство собой, уменьшение ценности своей деятельности, негативное самовосприятие в профессиональном плане. Замечая за собой негативные чувства или проявления, человек винит себя, у него снижается как профессиональная, так и личная самооценка, появляется чувство собственной несостоятельности, безразличия к работе. Основная идея подхода заключается в том, что выгорание — результат несоответствия между личностью и работой. Увеличение этого

несоответствия повышает вероятность возникновения выгорания. Авторы (К. Маслач, С. Джексон) выходят за рамки интерперсонального подхода и рассматривают выгорание как проявление «выгорания» человеческой души в целом, независимо от типа профессиональной деятельности. Предлагается шесть сфер такого несоответствия [15]:

1) несоответствие между требованиями, предъявляемыми к работнику, и его ресурсами (основным является предъявление повышенных требований к личности и ее возможностям);

2) несоответствие между стремлением сотрудников иметь большую степень самостоятельности в своей работе, определять способы достижения тех результатов, за которые они несут ответственность, и жесткой нерациональной политикой администрации в организации рабочей активности и контролем за ней;

3) несоответствие работы и личности ввиду отсутствия вознаграждения, что переживается работником как непризнание его труда;

4) несоответствие личности и работы ввиду потери чувства положительного взаимодействия с другими людьми в рабочей среде;

5) несоответствие между личностью и работой, которое может возникнуть при отсутствии представления о справедливости на работе (справедливость обеспечивает признание и закрепление самооценки сотрудника);

6) несоответствие между этическими принципами, принципами личности и требованиями работы.

Целью нашего исследования было изучение влияния личностных характеристик на развитие синдрома эмоционального выгорания у сотрудников добывающих компаний.

Описание методов исследования. Участники исследования заполняли бланки диагностических методик, находясь на рабочем месте.

В исследовании участвовали сотрудники добывающей компании – 30 сотрудников. Среди 30 сотрудников - 8 мужчин, 22 женщин. Возраст испытуемых - от 25 до 50 лет (средний возраст испытуемых – 34). Из 30 испытуемых сотрудников 22 работают в блоке сопутствующего бизнеса (в офисе), 8 испытуемых работают операторами-кассирами.

Полученные первичные результаты по степени развития синдрома профессионального выгорания у сотрудников добывающей компаний отражены на рисунке 1. Анализ результатов проводили по методике «Профессиональное выгорание» (ПВ) (разработанный Н.Е. Водопьяновой на основе модели К. Маслач и С. Джексона [15]) Опросник имеет три шкалы:

1. «эмоциональное истощение» (9 утверждений); Эмоциональное истощение - чувство обедненного эмоционального реагирования, снижение эмоционального фона, равнодушие. Основными источниками данного симптома авторы называют рабочие перегрузки и конфликты на работе. Человек ощущает себя использованным и опустошенным, и не ощущает в себе сил и энергии общаться с другими людьми.

2. «деперсонализация» (5 утверждений); Деперсонализация понимается как негативная, циничная, чрезмерно отстраненная реакция (общение) с другими людьми. Возникает как ответ на эмоциональное истощение и, прежде всего, является защитной реакцией организма (своего рода эмоциональный буфер). Однако, существует риск перехода деперсонализации в дегуманизацию. Данный компонент можно назвать межличностным компонентом выгорания.

3. «редукция личных достижений» (8 утверждений). Редукция профессиональных достижений характеризуется как снижение чувства собственной компетентности и продуктивности. Оно обусловлено невозможностью справиться с требованиями на работе и может обостряться отсутствием социальной поддержки и возможностей профессионального развития. Человек ощущает невозможность справляться с задачами и считает, что его преследуют провалы на работе. Данный компонент можно назвать самооценочным компонентом выгорания.

По шкале «Эмоциональное истощение» результаты свидетельствуют о преобладании низкого значения (у 66,7% из 30 выбранных сотрудников) эмоционального истощения у сотрудников добывающей компаний. Так как для подсчета индекса «психического выгорания» значения по всем трём компонентам («психоэмоциональное истощение», «деперсонализация», «редукция личных достижений») суммируются. Согласно ключу методики сумма в случае ниже 50 баллов считается низким значением эмоционального выгорания. Таким образом, у 66,7% из 30 выбранных сотрудников общая сумма баллов по шкале «Эмоциональное истощение» ниже 50 баллов, свидетельствует о том, что шкала «Эмоциональное истощение» в норме.

Также, в свою очередь по шкале «Деперсонализация» результаты свидетельствуют о преобладании крайне низкого значения (у 50% из 30 выбранных сотрудников) у сотрудников добывающей компаний. Такой результат говорит о том, что у сотрудников личностное отдаление не проявляется.

По шкале «Редуцирование персональных достижений» результаты показали в преобладании высокого значения (у 53,3% из 30 выбранных сотрудников) у сотрудников добывающей компаний, что доказывает о снижении чувства компетентности в своей работе, недовольство собой, уменьшение ценности своей деятельности, негативное самовосприятие в профессиональной сфере сотрудников.

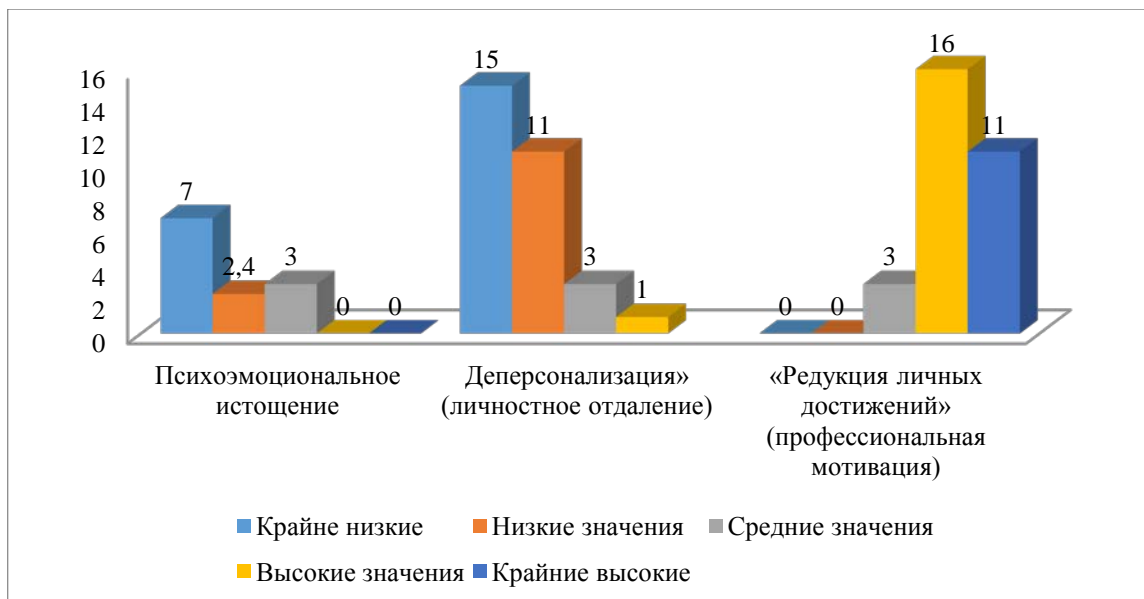

Рисунок 1. Результаты по степени развития синдрома профессионального выгорания

Согласно рисунку 1 можно ознакомиться с результатами опросника сотрудников добывающей компании по методике Маслач (по шкалам «Психоэмоциональное истощение», «Деперсонализация», «Редукция личных достижений»).

Рисунок 2. Уровень психологического выгорания сотрудников добывающей компаний

Далее автором изучена частота эмоционального выгорания личности сотрудников добывающей компании по половым признакам. Для этого выбраны две группы сотрудников, одна из которых – экспериментальная, состоящая из 22 женщин, а вторая – группа сравнения, включающая 8 мужчин. Число показавших высокие значения (число баллов от 76 до 101) эмоционального выгорания в экспериментальной группе (женщины) составило 14, в группе сравнения (мужчины) - 7. Вначале составляем четырехпольную таблицу сопряженности:

Таблица 1. Четырехпольная таблица сопряженности

	Исход есть (Наличие эмоционального выгорания)	Исхода нет (Отсутствие эмоционального выгорания)	Всего
Женщины	A=14 (64%)	B=8 (36%)	(A+B)=22
Мужчины	C=7 (88%)	D=1 (12%)	(C+D)=8
Всего	(A+C)=21	(B+D)=9	(A+B+C+D)=30

Согласно формуле Фишера [16] определим величину φ , соответствующим процентным доля в каждой из групп.

$$\varphi_1(64\%)=1,855$$

$$\varphi_2(88\%)=2,434$$

Теперь подсчитаем эмпирическое значение φ * п формуле:

$$\varphi = (\varphi_1 - \varphi_2) * \sqrt{\frac{n_1 * n_2}{n_1 + n_2}}$$

где, φ_1 угол, соответствующий большей % доле;

φ_2 - угол, соответствующий меньшей % доле;

n_1 - количество наблюдений в выборке 1;

n_2 - количеств наблюдений в выборке 2.

В данном случае

$$\varphi = (1,855 - 2,434) * \sqrt{\frac{22 * 8}{22 + 8}} = 1,40$$

$\varphi = 1,4$ (по полученному значению определяется уровень значимости различий процентных долей).

Согласно формуле Фишера определяем, что это результат соответствует уровню значимости $p=0,08$. Критические значения φ нам уже известны: $p < 0,05$. Ответ: по результатам фазы истощения диагностики эмоционального выгорания личности выборка женщин не превосходит выборку мужчин.

Надо отметить, что эмоциональное выгорание – процесс достаточно коварный, так как индивид, подверженный этому синдрому часто мало осознает его симптомы. Он не может увидеть себя со стороны и понять, что происходит. Следовательно, человек, подверженный, эмоциональному выгоранию, нуждается в поддержке, а не обвинении и конфронтации.

Таким образом, автор пришел к следующим выводам:

1. По шкале «Эмоциональное истощение» результаты свидетельствуют о преобладании низкого значения (у 66,7% из 30 выбранных сотрудников) эмоционального истощения у сотрудников добывающей компаний. Следовательно, группа испытуемых, характеризуется активностью и энергичностью.

2. По шкале «Деперсонализация» результаты свидетельствуют о преобладании крайне низкого значения (у 50% из 30 выбранных сотрудников) у сотрудников добывающей компаний. Исходя из результатов следует, испытуемые характеризуются положительным отношением к коллегам, готовностью помочь, не избегают нагрузок.

3. По шкале «Редуцирование персональных достижений» результаты показали преобладание высокого значения (у 53,3% из 30 выбранных сотрудников) у сотрудников добывающей компаний. Можно сделать вывод – данная выборка характеризуется тенденцией к негативному оцениванию себя, своих профессиональных достижений и возможностей, либо в редуцировании собственного достоинства, ограничения своих возможностей, обязанностей по отношению к другим, возникновению чувства некомпетентности в своей профессиональной сфере или неудовлетворенности результатами своей работы.

4. Связь между половыми признаками и частотой эмоционального выгорания сотрудников добывающей компании не выявлена.

Литература

1. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других / В.В. Бойко. — М.: Филинь, — 472 с
2. Туран Н. К. О взаимосвязи эмоционального выгорания и профессиональной мотивации врачей общего профиля [Текст] // Психология в России и за рубежом: материалы II Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, ноябрь 2013 г.). — СПб.: Реноме, 2013. — С. 104-108.

3. Трунов, Д. И снова о «профессиональной деформации»... / Д. Трунов // Психологическая газета. – 2004. - № 6. – С.32-34.
4. Изучение синдрома эмоционального выгорания как нарушения ценностно-смысловой сферы личности (теоретический аспект) - Культурно-историческая психология - 2010. № 1
5. Водопьянова Н. Е., Старченкова Е. С. Синдром выгорания: диагностика и профилактика. СПб., 2005.
6. Воронцова М.В. Профилактика и преодоление профессиональной деформации специалистов социальной работы // Учебно-методическое пособие. Изд.: Ступин, 2013. – 272 с.
7. Диагностика профессионального выгорания (К.Маслач, С.Джексон, в адаптации Н.Е.Водопьяновой) / Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М., 2002. С.360-362/
8. Балахонов А.В. Эмоциональное выгорание у медицинских работников как предпосылка астенизации и психосоматической патологии <https://cyberleninka.ru/article/n/emotsionalnoe-vygoranie-u-meditsinskih-rabotnikov-kak-predposylka-astenizatsii-i-psihosomaticheskoy-patologii>
9. Ронгинская Т. И. Синдром выгорания в социальных профессиях / Т. И. Ронгинская // Психологический журнал. – М. – 2002. – Т. 23. – № 3. – С. 85–95.
10. Елдышова, О. А. Профессиональное выгорание в помогающих профессиях / О. А. Елдышова // Роль служб экстренной психологической помощи по телефону в решении проблемы сиротства в России: I Международная конференция детских телефонов доверия 17–18 ноября 2006 г.: Сборник статей выступлений. – Москва, 2006. – С.38–41.
11. Paine W. S. Job Stress and Burnout. Vol. 9. Beverly Hills, 1982. P. 44-50
12. Водопьянова, Н.Е. Психодиагностика стресса [Текст] / Н.Е. Водопьянова. – СПб.: Питер, 2009. – 336 с.
13. Maslach C., Schaufeli W. B., Leiter M. P. Job Burnout // Annual Review of Psychology.-2001.- Vol.52.- P.397-422.
14. Орел В.Е. Феномен «выгорания» в зарубежной психологии: эмпирические исследования // Психологический журнал.- 2001.- Т.22, №1.-С. 90-101.
15. Шишкова И.М. Сравнительное изучение эмоционального выгорания в профессиональной деятельности. Электронный ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelnoe-izuchenie-emotsionalnogo-vygoraniya-v-professionalnoy-devyatelnosti-na-primere-vrachev-i-pedagogov>.
16. Maslach C., Jackson S. The Measurement of Experienced Burnout // Journal of Occupational Behavior. 1981. Vol. 2. P. 99–113.
17. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии. – М.: Речь, 2000. – 350 с.

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ОЙЛАУДЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНА ТЕХНОКРАТИЯНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӘСЕРІ

Бақберген А.Н.,

Тоқсанбаева Н.Қ. жетекшілігімен

эл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы

e-mail: n.toksanbaeva@mail.ru

Адамның өз өмір тіршілігі мен күнделікті іс-әрекетінде әр алуан мәселелерді шешіп отыруына тура келеді. Осындай мәселелер мен күрделі істерді шешу жолында кездесіп отыратын қиыншылықтар қоршаған ортамызда бізге әлі де беймәлім құбылыстар мен сыры ашылмаған нәрселердің көп екендігін көрсетеді. Соған орай, біз дүниенің сыр-сипатын ұғыну үшін заттар мен құбылыстардың өзара қатынастарының құпиясын тереңірек білуді, оларды ашып көрсетуді мақсат етеміз. Міне, осындай мақсат-мүдделерге жету жолында әрбір адам өзінің іс-әрекетінде заттар мен құбылыстардың белгісіз қасиеттерін, тәжірибесі мен білімінің, шама-шарқынының жеткіліксіздігін аңғарады. Өйткені, әлем шексіз, соған орай дүниені танып білу де шексіз. Адамның ойы сол шексіз әлемдегі нәрселердің сырын, құпиясын білуге бағытталады. Әрбір адам ойланып-толғанғанда өзіне беймәлім нәрселердің сырын ашып, жаңалықты біледі. Мысалы, оқушы оқу материалының мәнін түсініп, есеп шығаратын болса – мұның өзі оған жаңалық ашқандай болып көрінеді.

Кез келген танымдық процесс сияқты, ойлау өмір шындығы бейнесін білдіреді. Алайда ойлаудың қабылдаудан айырмашылығы — ол біздің сезім мүшелерімізге тікелей әсер етуші заттар мен құбылыстарды ғана бейнелемейді [1, 6 б.].

Ойлау арқылы адам заттар мен құбылыстарды олардың айрықша белгілері арқылы таниды және де заттар мен құбылыстар арасында орын алып отырған көп түрлі шындық байланыстар арқылы таниды.

Мұндай байланыстар адам пайдаланатын себеп пен салдар әрекет ету мақсаты мен құралы, бүтін мен бөлшек (элементтердің), зат құрылымы және оның атқаратын қызметінің арақатынастары және басқалар болып табылады. Басқа ғылымдар сияқты, математика материалды дүниенің объектілері, құбылыстары және заңдары жөніндегі ұғымдар жүйелерінен тұрады. Дәлірек айтсақ, объектілер арасындағы сандық қатыстар жүйелерінен (арифметикалық); кеңістіктегі формалар мен қозғалыстар жүйелерінен (геометриялық); дифференциалдық және интегралдық есептеулерге негізделген жүйелерден тағы с.с. жүйелердің жүйесінен құралады. Бұл тұста "жүйе" сөзі құбылыстар мен заңдардың шоғырының жекелеген бөліктерінің қосындысын, жиынтығын білдірмейді. Біз әңгіме етіп

отырған жүйе - шындық дүниесінің бір-бірімен логикалық қатыстары арқылы тығыз байланысқан құбылыстары мен заңдылықтары арасындағы бүтін құрылым. Онымен қоса, жүйенің әрбір бөлігінің құрылымда өзіндік алатын орны бар, ал оның болмауы жүйенің тұтастығына нұқсан келтіреді.

Ж.Пиаже бала ойлауының алғашқы формаларын, оның дамуы және төменгі сатылардан жоғары сатыларға өтуін қамтамасыз ететін жағдайлардың танымды, дәл сипаттамасын бере алмады. Осы ғалымдардың еңбектерінен алынған 5-тен 10 жасқа дейінгі балалардың ойлау мүмкіндіктері туралы бірқатар қате пікірлер бастауыш мектеп оқушыларын оқыту практикасының құрылымына теріс әсерін тигізді. Бастауыш кластарда оқытудың жаңа системасының енгізілуі бала ойлауының ерекшеліктерін жаңа тұрғыда түсінуге негізделді [2, 11 б.]..

Мектеп математикасында математика ғылымының барлық жүйелері оқытылмайды. Ал бұдан математиканың әртүрлі тарауларын оқушыларға ешқандай байланыссыз беруге болады және оларды оқушылар бір-бірімен байланыстырмай-ақ меңгере алады деп тұжырымдауға болмайтындығы айдан анық нәрсе.

Мысалы, адамерекшеавтобустыкөрдi (қабылдау). Ал енді, адам бұл көліктің неғылған ерекшестүрі, ол не үшін арналып жасалынған, оны қай жерде жасап шығарады деген сияқты т.б. ойлай бастағанда адамда ойлау процесі басталады. Осы психикалық процестің басқалардан ерекшеленетін белгісі құбылыстың «бетінде көрініп жатпайтын» ішкі және сыртқы байланыстарды тануға бағытталатындығында. Сондықтан да ойлау адамның белгісіз затты білуге, түсінуге мүмкіндіктерін, тіпті белгілі болғаны мен ол туралы білетіні үстірт, толық болмаса да ұғуға, білуге талпынысы кезінде көрінеді. Ойлау алғашында сезімдік танымға, қабылдауға сүйенеді, тіпті аса жоғары дәрежеге жеткен кезде де онымен байланысы үзілмейді. Бірақ ойлаудың екінші бірер екшеленетін белгісі — оның жинақылық сипаты. Адам затты көреді де, оны бірден белгілі – біртопқа жатқызады: мынау автобус, мынау машина, мына адамдармен ерекелік шеруте бара жатқандар. Ойлауды сөзбен беру, ойлау мен тілдің біртұтастығы ойлауға жинақылық және аңғарымдылық сипат береді. Мұғалім жаңа оқушымен танысқан соң, бұл бала мектепке нашар дайындықпен келген деген пікір айтқан болса, педагог оның дайындығы, мүмкіндігі мен перспективасы туралы жинақы ұғымдармен ойлаған деп білеміз .

Ойлау арқылы адам құбылыстарды олардың байланыстарымен қоса таниды. Байланыстың әр типі, оның әрбір категориясы белгілі бір сөзбен белгіленген. Оларды атай отырып, адам қандай байланыстарды табу керектігін белгілейді (сұрақ), немесе қандай байланыстарды қалыптастырғанын анықтайды (жауап). Мысалы: «Неліктен мұғалім бала мектепке нашар дайындалған деп есептейді? Өйткені ол программалық материалдарды білмейді».

«Неліктен?» — «өйткені» сөздері арқашанда себептік байланысты, «не үшін?» - «сол үшін» - мақсаттық байланысты, «қалай», «қандай тәсілмен?» - әрекет тәсілін білдіреді және т.б [3, 105 б.]

Технократия XIX ғ -да табысты ғылыми-техникалық даму толқынында пайда болды, бірақ толық көлемде Өзін философияда, социологияда, мәдениетте

20 ст., ғылыми-техникалық революция дами бастаған кезде және технократиялық идеология ҒТР-мен байланысты үлкен әлеуметтік топтармен ұштасқан. Ең жарқын технократизм индустриялық, технотронды, постиндустриалды қоғамның әртүрлі утопиялық технократиялық идеялары мен теорияларына айналды. Қоғамдық сананың және қызметтің технократизациясының алғышарттары жеке тұлғаның мүддесінен мемлекеттің мүдделері басым болатын авторитарлы саяси жүйе болып табылады, сонымен қатар біздің техникалық өркениетіміздің "машиналық ойлауының ерекшеліктері. Технократтың қалыптасуының маңызды буыны білім беру жүйесі болды. Бұл мектепте оқыту (әлемнің тұтас суретінің тәртіптік жарылуы, қоғам өмірінің практикасынан білімдердің үзілуі) және тәрбиелеу (догмалық түсіндірілетін ұжымизм, нақты босату мен шығармашылықтың болмауы және т.б.) қағидаттарында да орын алды.

Біздің ғасыр - бұл ғылыми-техникалық революция, ғылыми ойлардың көрінбейтін көтерілісі дәуірі. ХХІ ғасырдағы адам мен адамзаттың ақыл-ойы мен ғылымға деген нанымның әлеуметтік-тарихи алғышарттары алдыңғы тарихқа қарағанда одан да берік әрі кең. Ұтымды білу, әсіресе ғылыми, болды маңызды жаңалықтарды, түбегейлі әлеуметтік-тарихи қайта құру, негізгі нысаны, еңбек өнімділігін арттыру және өзгерту барлық нысандарын адами болмыс. ХХ ғасырдың екінші жартысында кең жайылған ғылыми-техникалық революция тек проблемалар мен қайшылықтарды ғана емес, жаңа ғылыми пәндер мен жаңа техниканың көмегімен адам өмірінің қиын мәселелері мен қайшылықтары ақырында шешілетініне үміт тудырды. Мұндай ғимараттар қазіргі уақытта "сциентистік" және "техницистік" деген атауға ие болды.

Сциентизм (лат. scientia–білім, ғылым) - бұл дүниетанымдық ұстаным, Оның негізінде ғылыми білім туралы ең жоғары мәдени құндылық және адамның әлемдегі бағдарының жеткілікті шарттары туралы түсінік жатыр. Сциентизм үшін барлық ғылыми білім емес, ең алдымен, жаратылыстану-

ғылыми танымның нәтижелері мен әдістері идеал болып табылады. Сциентизм өкілдері білімнің осы түрін бүкіл мәдениеттің аса маңызды жетістіктерін жинақтап, адам болмысының барлық іргелі проблемаларын негіздеу және бағалау үшін, қызметтің тиімді бағдарламаларын әзірлеу үшін жеткілікті екенін негізге алады. 19 ғасырдың соңында сциентизм буржуазиялық мәдениетте бекітіледі, сонымен бірге қарама-қарсы дүниетанымдық позиция-антисциентизм пайда болады. Ол ғылым мүмкіндіктерінің шектелуін көрсетеді, ал оның шеткі формаларында оны адамның шынайы болмысын, еркін және дұшпандық ретінде түсіндіреді. Сциентизм мен антисциентизмнің қарсыласуы ғылыми-техникалық революция жағдайында ерекше өткір сипат алады және жалпы ғылымның қоғамдық өмірге әсер етуінің күрделі сипатын көрсетеді. Ғылымның әлеуметтік рөлінің қарама-қайшы сипаты және сциентизм мен антисциентизм үшін қоректік негіз жасайды. Бұл ретте сциентизм ғылымды бүкіл мәдениеттің абсолюттік эталоны ретінде көрсетеді, ал антисциентизм әр түрлі әлеуметтік қайшылықтар үшін жауапкершілік жүктей отырып, ғылыми білімді барынша үштен бір бөлікке бөледі. Марксистік философия ғылымның әлеуметтік рөлін абсолюттеудің осы екі түрін қабылдамайды. Марксизм-ленинизм оны қоғамдық сананың басқа түрлеріне байланысты қарастырады және осы байланыстың күрделі, көпжақты сипатын көрсетеді. Осы тұрғыдан алғанда, ғылым адам мәдениетінің дамуының қажетті өнімі ретінде және сонымен қатар мәдениеттің өзіндік, материалдық және рухани прогрестің негізгі көздері мен стимуляторларының бірі ретінде әрекет етеді. Осы жерден ғылымның дүниетаныммен терең өзара байланысы, қоғамдық ғылымдардың қоғамдық дамудың барлық барысына, қазіргі әлемдегі идеялардың күресіне үлкен әсер етеді. Марксистік-лениндік философияда ғылымның әлеуметтік рөлін бағалау нақты әлеуметтік жүйелердің нақты контекстінде беріледі, ол ғылыми білімнің қоғам өміріндегі әртүрлі, көбінесе қарама-қарсы рөлге негізделген.

Техницизм-мәдениет жүйесіндегі техниканың қызметі мен маңыздылығына қатысты дүниетанымдық орнату. Техницизм ғылым мен техниканы әлеуметтік прогрестің негізгі қозғалтқыштары деп жариялайды және олардың дамуымен барлық әлеуметтік проблемалар мен қайшылықтардың шешілуін байланыстырады. Техницизмнің мәні ғылыми-техникалық және әлеуметтік прогресті теңдестіруде, техника мен ғылымды өзін-өзі дамытуға қабілетті беруде, техника мен ақылдың оң әлеуметтік рөліне сындарлы емес сенімде көрінеді, олар іс мәні бойынша адамдар үшін материалдық игіліктердің жедел өсуін қамтамасыз етеді және адам өмірін неғұрлым қамтамасыз етілген және бақытты етеді. Ойлау адам сезімімен «жарқырайды», оның қажеттілігі мен мүддесі қоршаған дүниені одан да терең әрі жан-жақты тануға бағытталғанда адамның творчестволық жемісті қызметінде жарқын көрініс табады.

Н.Қ. Тоқсанбаеваның "Оқыту процесі жүйесіндегі танымдық іс-әрекеттің құрылымы" атты ғылыми зерттеу жұмысында бастауыш мектеп жасындағы балалардың оқу материалын жүйелі және мәніне қарай ұғынуында салыстыру ой операциясы негізгі ролді атқарады. Салыстыру бір нәрсенің өзге нәрседен айырмашылығын немесе екеуінің де ұқсас жақтарын айыру болғандықтан, ой процестерінің ерекше түрі болып саналады. Оқу мазмұнын салыстыруда ой операциясының бірнеше түрлері кездеседі. Сондықтан оны баланың оқуға деген ынтасын арттыру үшін пайдаланамыз- деп атап көрсеткен [4, 26 б.].

Арнайы ұйымдастырылған оқыту әдістері шығармашылық ойлаудың дамуына, ойлаудың икемділігіне әсер ететінін көреміз. Осыдан барып бала психологиясындағы шығармашылық қабілетке ерекше көңіл бөлудің қажеттілігі шықты. Әрине, мұнда ғылыми «шығармашылық еңбек пен балалардың шығармашылық әрекетінің арасында үлкен айырмашылық бар екенін ескеруіміз керек. Психологтардың көзқарасы бойынша "шығармашылық қабілет" субъектінің қандай да бір жаңалық табудағы әрекеті. Сондықтан да шығармашылық қабілет, тура және кері мағынадағы "таңдаулылар" үшін ғана емес, әрбір адамға тән қасиет. Мейлі жаңа білімді игерген оқушыболсын, мейлі жаңа техникалық тапсырманы орындаған оқушы болсын олар шығармашылықпен әрекет жасайды. Осылайша психологиялық көзқарас бойынша оқытудағы шығармашылық процесті субъект үшін бұрын белгісіз болып келген мәселелердің шешімінтабу, жаңалық ашу деп түсіндіруге болады.

Пайдаланған әдебиеттер

- 1.Амяга Н.В. Самораскрытие педагога в общении со старшеклассниками. автореф. дис. на канд.психол.н. – М: 1985. 22 с.
- 2.Джакупов С.М. Психологическая структура обучения:- Алматы: Қазақ Университеті, 2004 -312 с.
- 3.Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие.- Ростов на Дону н/Д: Феникс, 2002.-544 с.
- 4.Тоқсанбаева Н.Қ. Білім беру жүйесінде адам ресурстарын дамытуды басқарудың қазіргі тенденциялары: Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары, Алматы–2005 жыл, 12–13 сәуір, 458 б/

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Байденов Ж.М.,

e-mail: vita_arka@mail.ru

Есиргенова В.Ж. жетекшілігімен

Ыбырай Алтынсарин атындағы Арқалық мемлекеттік педагогикалық институты, Арқалық

e-mail: zhan_16.95@mail.ru

Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың 2018 жылғы 10 қаңтардағы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына Жолдауында білім беру жүйесінің алдына «Білім беру бағдарламаларының негізгі басымдығы өзгерістерге үнемі бейім болу және жаңа білімді меңгеру қабілетін дамыту болуға тиіс. Мектепке дейінгі білім беруге балалардың ерте дамуы үшін өз бетінше үйрену дағдысы мен әлеуметтік дағдысын дамытатын бағдарламалардың бірыңғай стандарттарын енгізу қажет» міндеті қойылған болатын. Заманауи білім беру парадигмасында жас ұрпақтың негізгі құзыреттілігін қалыптастыру бірінші орында тұру қажет. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мазмұнын іске асыруды балалардың жас және жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оларды жан-жақты дамытуға, әлеуметтік дағдыларын және өз бетінше үйрену дағдыларын дамытуға бағытталған білім беру салаларының («Денсаулық», «Коммуникация», «Таным», «Шығармашылық», «Әлеумет») мазмұнын кіріктіру қамтамасыз етеді.

Мектепке дейінгі кезең - А.Н. Леонтьевтің айтуы бойынша, «Жеке тұлғаның» алғашқы қалыптасу кезеңі. Дәл осы уақыт негізгі жеке тұлғалық механизмдер және білімдер қалыптасу кезеңі. Бір-бірімен тығыз байланысты эмоциялық және мотивациялық аймақтар дамиды, әлеуметтік ортаға бейімделеді, құзыреттілігі және өзіндік санасы қалыптасады. Мектепке дейінгі кезең - адамдардың қарым-қатынасын тану кезеңі. Бала оларды, оның негізгі әрекеті болып табылатын сюжетті-рөлдік ойында бейнелейді. Ойын арқылы ол өз құрбыларымен қарым-қатынас орнатуды үйренеді. Адам өмірге дайын мінез-құлық нормалар, рухани құндылықтар, және қызығушылықтармен келмейді. Бұл қасиеттердің барлығы бірте-бірте әртүрлі әлеуметтік құрылымдар мен топтарда қалыптасып, дамып, қоғам дамуындағы өзгерістерге орай, қоғамдық қатынастар негізінде қалыптасқан топтар мен жеке адамдардың іс-әрекетін реттейтін талаптарға бағынады.

«Әлеуметтендіру» сөзі “әлеуметтік” сөзімен төркіндес яғни (латынша “socialis”) әлеуметтік, қоғамдық деген ұғымдарды білдіреді. Әлеуметтену - индивидтің нақты қоғамға, әлеуметтік топқа тән құндылықтарды, нормаларды, мінез-құлық үлгілерін игеріп, тұлғаға айналу процесі. Ал ғалым Т.Қалдыбаеваның пайымдауынша “әлеуметтендіру” ұғымы тұлға ұғымымен бірдей мәні бір, бірі адамның әлеуметтік даму жолын бейнелесе, екіншісі соның нәтижесі, ал әлеуметтендірудің мәні-адамның адамдық қасиеттерін ашып, оны қоғамдағы әлеуметтік қатынасқа түсуге даярлау, тек әлеуметтік қатынасқа түсіп қана қоюға емес, саналы арақатынасқа, өзінен басқа да адамдар сезімі, мүддесі, сұранысы бар екенімен санаса отырып, адамдық мәніне лайықты қатынас жасау деп тұжырымдайды. Ғалымдардың әлеуметтендіру туралы пікірлерін саралай келіп, әлеуметтендіру немесе әлеуметтік даму бұл өмірге келген барлық адамның қоғамдық өмірге араласып, әрекет етуі үшін, өмір сүруге мүмкіндік беретін әртүрлі білім-біліктер мен өмірлік дағдылар және тәжірибелерді, жалпыға ортақ мінез-құлық нормалары мен ережелерін игеріп, белгілі іскерліктер мен өз ұлтының мәдениетін меңгере отырып қоғам мен мәдениетке кіру үрдісі. Игерген іскерлік-дағдылар мен құндылықтар негізінде әлеуметтік ортамен яғни қоғамдық өмірмен қарым-қатынасқа түсе отырып өмірдегі өз орнына, роліне ие болып, индивидтің тұлғаға немесе дербес адамға айналу жолы деп тұжырымдауға болады.

Құзыреттілік – бұл алынған білімдер мен біліктерді іс-жүзінде, күнделікті өмірде қандай да бір практикалық және теориялық мәселелерді шешуге қолдана алу қабілеттілігі. Ол, ең әуелі мектептегі оқыту үрдісінде қалыптасады. Сонымен, оқытудағы құзыреттілік тәсіл білім беру нәтижесі ретіндегі оқыту сапасын қамтамасыз етеді, ал ол өз кезегінде кешенді әдіс-тәсілдерді жүзеге асыруды, мектептегі оқыту сапасын бағалаудың біртұтас жүйесін құруды талап етеді. Демек «құзырет» және «құзыреттілік» ұғымдарын мектептегі педагогикалық тәрибеге енгізу білім берудің мазмұны мен әдістерін өзгертуді, іс-әрекет түрлерін нақтылауды талап етеді. *Кордуэлл М.* «Психология от А до Я» атты анықтамалық – сөздікте адамның құзыреттілігінің бірнеше түрінің анықтамасын ұсынады: когнитивті құзыреттілік – мәселені шешу және мақсатқа жету қабілеттілігі; әлеуметтік құзыреттілік - өзге адамдармен қарым – қатынас орнату қабілеттілігі. Білімнің тұлғалық және әлеуметтік мәнін байланыстырудағы

құзыреттіліктің маңыздылығына тоқтала келе, *А.В. Хуторской* оны қазіргі білім берудегі дағдарыстан шығудың бір жолы және жеке тұлғаның өзара байланысты сапаларының үйлесімі ретінде қарастырады.

Тұлға құзырлылығының құрылымын анықтауда өте көптеген тәсілдер бар. Құзырлылық күрделі құрылым, оқытудың кіріктірілген нәтижесі ретінде атай отырып, төмендегі түрлерін немесе құзырлылық бағыттарын бөліп алуға болады. Оларды **үш топқа** бөлуге болады.

1)Әлеуметтік құзырлылықтар қоршаған ортамен, қоғам өмірімен, тұлғаның әлеуметтік қызметімен байланысты (ынтымақтаса білу, әр түрлі өмірлік жағдайларда проблемаларды шеше білу, өзара түсіністік дағдылары, әлеуметтік және қоғамдық құндылықтар мен біліктер, коммуникациялық дағдылар, әр түрлі әлеуметтік жағдайлардағы икемділік).

2)Мотивациялық құзырлылықтар ішкі мотивациямен, қызығушылық тарымен, тұлғаның жеке таңдауымен тығыз байланысты (оқуға деген қабілеті, өнертапқыштық, бейімделе білу дағдылары және жылдам әрекет ету білігі, қызығушылықтары мен тұлғаның ішкі мотивациясы, практикалық қабілеттері, өз таңдауын жасау білігі).

3)Функционалдық құзырлылықтар ғылыми білімдерді және фактілік материалдарды пайдалана білу білігі (техникалық және ғылыми құзырлылық, өмірде және оқуда пайдалана білу білігі, ақпарат көздерін өзінің дамуы үшін пайдалана білуі).

Әлеуметтік құзыреттілік - бұл баланың жеке басының ажырамас сапасы, ол, бір жағынан, өзін-өзі дамытуға, өздігінен білім алуға қабілетті, ал екінші жағынан, өздерін ұжымның, қоғамның бір бөлігі ретінде сезініп, өзара қарым-қатынас құра алатын және басқа адамдардың мүдделерін есепке ала отырып, адамның құндылықтары негізделген жалпы мақсаттарға негізделген жауапкершілік пен әрекеттерді қабылдау қабілетті. 90-шы кейін. XX ғасыр. өмірдің барлық әлеуметтік салаларда танымал болып адамның жеке сапасы ретінде әлеуметтік құзыреттілік, пәнаралық субъектісі ретінде көрінеді және күрделі, көп компоненті және көп қырлы құбылыс ретінде талданады. Бұл үрдіс нақты ғалымдардың зерттеу жалғасуда. *А. Кидрон* қажетті әлеуметтік құзыреттілік дағдыларын ретінде түсіндірілген. Бұл әлеуметтік құзыреті қасиеттері контактін қаралды ретінде, ортақ ФАД болтливость, сендіру күші, талқылау үшін дайын, сенімді ұстау қабілеті және басқалар болып табылады. н, қауымдастық, команда, отбасы, достар, әріптестер, қақтығыстар және олардың өтеу, ынтымақтастық, төзімділік, әлеуметтік ұтқырлық) қатысты құзыретін және құзыретін бөлісті), диалог, монолог, білімі мен дәстүрлеріне құрмет жазу, этикет, кросс-мәдени және шетелдік байланыс, іскерлік хат, байланыс мәселелері. Осы Диссертацияда *Е.В. Коблянская* әлеуметтік құзыреттілігі мен «о» қарым-қатынас түсіну «болып саналады - қоғам, оң әлеуметтік бағытын, осы нұсқауларға сәйкес олардың қызметін ұйымдастыру мүмкіндігін таңдай білу. Әлеуметтік құзыреттілік - «... ол адам сапасы -. Жұмыстың тақырыбы және қоғамның өмірі мен оның мүшелерінің өзара іс-қимылын реттейтін әлеуметтік нормалар байланысты қоғамның мүшесі». *О.К. Крокинская* тек оңайлатылған түсініктеме алуға қабілетті, клишелерді қолдана ойлау күрделі қондырғылар салыстыру және иррационалдық, бар авторитарлық тұлға түрін сақтайды, әлеуметтік құзыреттілік деңгейінің жеткіліксіздігі туралы өз зерттеу назар аударады. *Н.В. Калинина*, адамның әлеуметтік құзыретіне сәйкес маңызды психологиялық ісіктерді, үйлесімді және сындарлы шешу жасөспірімдер жас дағдарысын шешуге мүмкіндік береді. Сондай-ақ, ғалым қоғамның әлеуметтік тапсырысты оқу орнының әлеуметтік құзыреттілік табысты іске асыру, мемлекеттік, қоғам және оның қызметінің әсерін ірі көрсеткіш қарастыру үшін арнайы ұсыныстары байланыстырады. Атап айтқанда, автор былай деп жазады: «білім мен дағдыларды жиынтығы ретінде әлеуметтік құзыреттіліктерін анықтайтын әлеуметтік іс-шаралардың орындалуын қамтамасыз ету үшін, жеке қасиеттер жауапкершілікті алу қабілеті, және махаббат, соның ішінде рухани мәдениет белгілі бір деңгейде, міндеттеме, сенім, әлеуметтік үлгісіне байланысты баланың құзыреттілігі келесі мүмкіндіктердің жиынтығы ретінде ұсынылуы мүмкін: көп көңіл шетелдік авторлардың әлеуметтік құзыретіне зерттеуге төленеді. Осылайша, неміс психолог *Шулер и Бартелме* әлеуметтік құзыреттілік танымдық иеленген деп есептеледі, эмоционалдық және мінез-құлық мотор белгілі бір жағдайларда оң және теріс салдарын ұзақ мерзімді қолайлы корреляция әкелуі дегенді білдіреді. *Г. Спивак* шарындағы тұлғааралық проблемаларды шешуге өзара дағдылар жиынтығы ретінде әлеуметтік құзыреттілігін қарайды. «Жалпы әлеуметтік құзыреттілік» ұғымы *М. Аргайл* қажет, олардың қарым-қатынасын зерттеуге ескере отырып, кәсіби және коммуникативтік құзыреттілігін біріктіреді. Байланыс, міндеттеме, әсері, өзін-өзі құрмет: *Н. Шредер* және *М. Форверга* әлеуметтік құзыреттілік құрылымы төрт тұлға шегінен жасайтындығынан деп ойлаймын. *В.Н. Маннарино* әлеуметтік құзыреті келесі түрлерін анықтайды: ауызша құзыреттілік; коммуникативтік құзыреттілік; әлеуметтік-кәсіби құзыреттілігі; әлеуметтік және психологиялық құзыреттілік; жеке басын куәландыратын (эго-компетенция).Осылайша, «әлеуметтік құзыреттілік» анықтау қолданыстағы көзқарастарды талдау бізге әлеуметтендіру нәтижесінде пайда қажетті білім,

дағдыларды, оның құрамындағы адамның интегративті сапасы әлеуметтік құзыреттілігін анықтау және адам жеткілікті мүмкіндік береді негіз береді қоғамға бейімдеу және қоғамға тиімді өзара іс-қимыл қажет. Әлеуметтік құзыреттілік әлеуметтік ортада шешу тиімді мәселенің жеткілікті дәрежесін береді.

Әлеуметтік құрылымы бастапқы құзыреттілік болып табылады, олардың әрқайсысында психологиялық критерийлер бар (Мысалы, толеранттылық, бейімделу, белгісіздік жағдайында өзін-өзі сенімділік, табысқа жету, жанжал) т.б Қарастырылып жатқан тақырып аясында құрылымды, әлеуметтік құзыреттілік деңгейін анықтау проблемаларын зертеген ғалымдар А. Кидрон, Е.В. Коблянская, О.К. Крокинская, Н.В. Калинина, Шулер и Бартелме, Н. Шредер және М. Форверга, В.Н. Маннарино

Балалардың әлеуметтік құзыреттілігін дамыту мәселесі маңызды әлеуметтік, психологиялық және педагогикалық проблема болып табылады, оның шешілуі қоғамның және білім беру саласында өзекті мәселелерінің бірі болып отыр. Қазіргі білім берудің мақсаты білім, білік, дағдымен қаруландыру ғана емес, солардың негізінде дербес, өзгермелі қоғамда лайықты өмір сүріп, жұмыс жасай алатын, әлеуметтік және кәсіби біліктілікке – ақпаратты өзі іздеп тауып, ұтымды пайдалана алатын, жоғары мәдениетті қарым-қатынасқа түсе алатын тұлғаны қалыптастыруды талап етіп отыр.

Мектепке дейінгі ұйымға дейінгі білім жаңа мазмұнмен байытылып, мектепке дейінгі ұйымға дейінгі баланың қабілеттерін дамыту, оның бойында түйінді құзыреттіліктерді қалыптастыру міндетін шешуге бағытталған. Қазіргі әлемдік өркениетте экономикалық жағдайға сәйкес білімдік мақсаттарды ыстандарттау, білім берудің бағыты тұлғаның құзыретін жалпы дамыту және әлеуметтік құзыреттілігін қалыптастырудың қажеттілігі айқындалып отыр. Еуропа Кеңесінің білім беруді жаңартуға, оның қоғам тәртібіне деген көзқарасына, білім беру мекемелерінің түлектерінің өмірімен конструктивті әрекеттеріне дайындық сапасын бағалауда құзыреттілік тәсілін дамытумен тікелей байланысты. Осырайда біз мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтік құзыреттілігін қалыптастырудағы іргелі еңбектерді топтастырып, кесте түрінде көрсетуге еталпыныс жасадық.

Шетелдік, ресейлік, қазақстандық ғалымдардың мектепжасына дейінгі балалардың әлеуметтік құзыреттілігін қалыптастырудағы зерттеулері (1- кесте)

№	Әлеуметтік құзыреттілік ғұламалар мен ғалымдар	Мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтік құзыреттілігін қалыптастырудағы ой тұжырымдары
1	А. Кидрон	қажетті әлеуметтік құзыреттілік дағдыларын ретінде түсіндірілген.
1		
2	Е.В. Коблянская	әлеуметтік құзыреттілігі мен «» қарым-қатынас түсіну «болып саналады - қоғам, оң әлеуметтік бағытын, осы нұсқауларға сәйкес олардың қызметін ұйымдастыру мүмкіндігін таңдай білу.
2		
3		
3	О. К. Крокинская	оңайлатылған түсініктеме алуға қабілетті, клишелерді қолдана ойлау күрделі қондырғылар салыстыру және иррационалдық, бар авторитарлық тұлға түрін сақтайды, әлеуметтік құзыреттілік деңгейінің жеткіліксіздігі туралы өз зерттеу назар аударады.
4		
4	Н.В. Калинина	адамның әлеуметтік құзыретіне сәйкес маңызды психологиялық ісіктерді, үйлесімді және сындарлы шешу жасөспірімдер жас дағдарысын шешуге мүмкіндік береді.
5		
5	Шулер и Бартелме	әлеуметтік құзыреттілік танымдық иеленген деп есептеледі, эмоционалдық және мінез-құлық мотор белгілі бір жағдайларда оң және теріс салдарын ұзақ мерзімді қолайлы корреляция әкелуі дегенді білдіреді.
6		
6	Н. Шредер және М. Форверга	әлеуметтік құзыреттілік құрылымы төрт тұлға шегінен жасайтындығынан деп ойлайды.
7		
7	В.Н. Маннарино	әлеуметтік құзыреті келесі түрлерін анықтайды: ауызша құзыреттілік; коммуникативтік құзыреттілік; әлеуметтік-кәсіби құзыреттілігі; әлеуметтік және психологиялық құзыреттілік; жеке басын куәландыратын (эго-компетенция).

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттердің теориялық талдауы сүйінсек құзыреттілік тәсілде басты назар білім нәтижесіне аударылды әрі оқытудан күтілетін нәтиже ретінде оқушы игерген ақпараттар жиынтығы емес, оның түрлі проблемалық жағдаяттарда әрекет ету қабілеттілігі қарастырылған.

Бүгінгі таңда білім саласының алдында дайын білімді, дағдыларды меңгеретін, қайталайтын ғана емес, әлеуметтік құзыреттілігі қалыптасқан, тың жаңалықтар ашатын, біртума ойлау қабілетімен ерекшеленетін жеке тұлға қалыптастыру міндеті тұр. Сапалы білім алған, танымдылығы жоғары, құзыретті, бәсекелестіктің қайсыбір мықты тегеурініне төтеп бере алатын балалар ғана болашақтың кілтін аша алады. Еліміздің жаһандық дүниеде даралануы білімді, жігерлі, ұлттық санасы рухани бай жас ұрпақ арқылы іске асады. Ғылыми-әдістемелік деңгейде баланың әлеуметтік құзыреттілігін дамыту гуманистік білім беру талаптарына сай келетін жаңа тәсілдер мен жұмыс түрлерін қажет ететіндігімен байланысты. Мектепке дейінгі білім беру мекемелерінің мұғалімдері балалармен қарым-қатынас жасаудың гуманистік принциптеріне көшу және оқу үдерісін ұйымдастыруда қиындық тудыруда соның бір бөлігі мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтік құзыреттілігін қалыптастыру мәселісі өзекті болып отыр. Әлемдік білім кеңістігінде мектепке дейінгі педагогиканың мәселелерін шешуде тәрбиелеу мен білім берудің жаңаша жетілдірілген әдіс – тәсілдерін іздестіру, үнемі жаңалыққа жол ашу бағыттары қарастырылуда.

Мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтік құзыреттілігін қалыптастыруға арналған тапсырмалар мен жаттығулардан, тренингтерден құрастырылған бағдарлама жүйелі жүргізілсе, онда олардың әлеуметтік құзыреттілігі қалыптасуы мен даму сапасы жақсарып, іс-әректің барлық түрін игеру деңгейі жоғарылайды. Олай болатын болса, балабақшада баланың әлеуметтік құзыреттілігі қалыптастыруы ең маңызды міндет болып табылады.

Әдебиеттер

1. Н.Ә. Назарбаев, «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты // Жолдауы 2018 – 4- бет.
2. Ә. Меңжанова «Мектепке дейінгі педагогика» // кітабы - 1992 - 113-114 бет.
3. Джордж Ритцер, Джеффри Степницки «Әлеуметтану теориясы» // жаңа гуманиарлық білім қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық 2017- 4-5 бет.
4. Зимняя И.А. Ключевые компетенции - новая парадигма результата образования. // «Высшее образование сегодня» № 5, 2003 -13-15 стр.
5. Борисова .О.Ф «Формирование социальной компетентности детей дошкольного возраста»// диссертация Челябинск, 2009 29-33 стр.

С.ТОРАЙҒЫРОВТЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ИНТЕЛЛЕКТ МӘСЕЛЕСІ

Бегимжанова И.М.

Тайболатов Қ.М., жетекшілігімен

С.Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар

e-mail: Kuandik_94@inbox.ru

Интеллект – жеке тұлғаның ақыл-ой қабілеті. Ақыл-ой сезімі адамның таным әрекетімен байланысты. Интеллект – адамның болмысты тануының негізгі нысаны [1]. Ал әлеуметтік интеллект – интеллектінің бір түрі. Әлеуметтік интеллект – интеллектуалдық, тұлғалық, коммуникативтік және мінез-құлықтық бітістері негізінде қалыптасатын, өзіндік реттеу процесінің қуаттылығын қамтамасыз ететін жаһандық қабілет, ол тұлғааралық жағдаяттың дамуын болжауға, әлеуметтік өзара әрекет пен шешім қабылдауға тұлға дайындығын түсіндіруге көмектеседі.

Әрбір идеологиялық ағымды белгілі бір қоғамдық құбылыстар тудыратыны сияқты С.Торайғыровтың әлеуметтік көзқарасын да өз дәуірінің шындығы туғызған. С.Торайғыровтың есімі, шығармашылығы қазақ қоғамдық санасына 1913 жылдардан жақсы таныс. «Айқап» журналында қаламгер қазақ қоғамы алдында тұрған келелі мәселелерге үн қосып, өткір тілді, ойлы мақалалар жазды. Қаламгер ағартушы-демократтық идеяларды басшылыққа алған. Шығармаларының басты идеясы, мазмұны осы төңіректен табылады. Қазақ халқының ілгері дамуына бөгет болып отырған құбылыстарды сынайды.[2] С.Торайғыровтың «Жан қайда әділетті іздейтұғын» деген алғашқы өлеңдерінің өзінде-ақ әлеуметтік, қоғамдық сипат алып, этникалық мәселелер көтерілді. Оның қоғамдық көзқарасы, дүниетанымы қазақ даласындағы болмыстық жағдайлар мен тіршілік өмірдің алалықтары негізінде қалыптаса астады. Торайғыровтың әлеуметтік көзқарасында өзекті мәселелердің бірі – рулық, еларалық, руаралық, жүзаралық айтысты, таласты жою, ұлттық бірлікті сақтау, басқалар қатарлы ел болу, басқа елге күлкі болмау, ол үшін ғылым мен техникаға ұмтылу, жас ұрпақтың ұлттық сана-сезімін ояту. Ол туралы:

Қарасақ басқалардың жастарына,

Өнер-ғылым толып тұр бастарында.

Өзіне от, жел, суды жалпы қылып,

Алланың сайран етер аспанында, - деп көрсетті [3]. Кедейдің кейістігін өз басынан кешіріп өскен ақын жыл санап кедейдің жоғын жоқтап, ұранын жоғары ұстай білді. Ақыры сол мәселелердің жоғарғы көрінісі «Кедей» поэмасын дүниеге әкелді. Мұнда қоғамдық-әлеуметтік мәселелерді, әсіресе таптық күресті терең суреттейді. Поэмада кедей – еңбекші адамның неліктен қаналып отырғанын, қоғамдық сананың соған тәуелді екенін, үстем тап пен езілуші таптың тұрмыс-салтын, әдет-ғұрпын, әлеуметтік жағдайын, моральдық бейнесін, адамгершілік қасиеттерін толықтай суреттеген. «Кедей» деп отырғаны әдебиетшілер айтып жүргеніндей, жеке әдеби кейіпкер емес, кедей – қоғамдағы тұтас бір тап, яки езілген еңбекші табы.

С.Торайғыров шығармашылығындағы көлемді шығармалардың бірі – «Қамар сұлу» романы. Романның С.Торайғыровтың таланты, дүниетанымы, саяси-әлеуметтік идеялары айқын көрінеді. Бұл роман өмірде болған оқиғалар негізінде жазылған. С.Торайғыров қазақ қоғамы ілгері дамуына кесел болып отырған кемшіліктердің ірісі ретінде тамақ үшін бәріне көніп, сұмдыққа көз жұмып отырған надан, көнбіс көпшілікті көрсетеді. Әлеуметтік тұрмыс пен қоғамдық өмірге, салт-санаға ене бастаған жаңалық, күрес идеяларын талдау – С.Торайғыров үшін басты мақсат. «Қамар сұлу» романында жазушы қазақ әйелінің теңсіздіктегі жай-күйін роман оқиғасының негізіне алып, сол арқылы өз дәуірінің қоғамдық шындығын әлеуметтік тұрғыда талдайды. Қоғамдық топтардың Қамар тағдыры туралы әр түрлі түсінігін, әрекет тіршілігін жан-жақты суреттей отырып, шығарма идеясын өзі өмір сүрген қоғамның негіздерін сынауға бейімдейді. Қалың малға сатып шалдардың жас қыз алуын, әлділердің әлсіздерге зорлығын, халықтың қараңғыдағы қапас тіршілігін өткір сынайды. Сол негізде елдің надан мінез-құлқын әшкерелейді. Жазушы Қамар бейнесі арқылы қазақ қызының басындағы ауыр халді көрсетіп, «елдің ең ардақтысы Қамарды осындай ит қорлықпен өлтіргенде, басқа қыздардың күйі не болмақ?» - деген сұраққа жауап іздейді.[4] Осы мысал негізінде ескі ауылды құрт аурудай жайлап, есеңгіретіп бара жатқан әдет-ғұрып маңын айыптайды. Автордың бұл ойы – Қамардың өлердегі сөзінен айқын көрінеді:

Токтау бер мұнан былай қазағыңа,

Шалдардың қызды салмай мазағына...

Қорығындалай келе, Ахмет пен Қамар арасындағы іңкәр сезімге үстем халық өкілдерінің қысымы, әлеуметтік теңсіздік пен надан халықтың жаңаша ойлай алмауы кесірін тигізді. Шығарма Қамар сұлу бейнесінде заман қасіретін көрсетті. Мазмұнында тек әйел теңсіздігі емес, астарында халықтың қараңғылығы мен байдың озбырлығы қыл тағдырында бейнеленген.

Токсан ауыз сөздің тобықтай түйінін айта келе, С.Торайғыров қоғамдағы қайшылықтарды көре біліп, оған әлеуметтік мән беріп, өз пікірін ашық айтып отырды, бұхара халықтың мұң-мүддесін қорғады. Адамгершілікке үндей отыра, өз пікірін жете дәлелдеп, бұхараны иландырды, қоғамдық құбылысқа үңіле қарап, оған өзіңше саяси мән берді. Өз идеясын қарапайым халық мүдделерімен ұштастырды.

Қараңғы қазақ көгіне

Өрмелеп шығып күн болам!

Қараңғылықтың кегіне

Күн болмағанда кім болам! – деп жырлап өткен біртуар ақын туралы Ж.Аймауытов: «Сұлтанмахмұт жас ақындардың бір күшті ақыны еді. Өнер, білім сәулесін аңсап, құлаш ұрып, кедейлік, жоқшылық, зарын шегіп, жауыз тұрмыспен жанталасып, алысып, жеңе алмай мерт болды. Тірі жүрсе, өзі айтқандай, қараңғы қазақ көгіне өрмелеп шығып күн болғандай, от-жалындай зулаған болат, қайрат, құрыш – жегірдің, кекті жүректің ақыны еді» - дегендей, С.Торайғыровтың өмірімен шығармалары ғасырдан ғасырға оқырмандарын тауып, жалғасын таба берсін демекпін.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Биекенов К., Садырова М. Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігі. — Алматы: Сөздік-Словарь, 2007. — 344 бет.

2. Нұрғали О. Сұлтанмахмұт Торайғыровтың дүние-танымдық көзқарастары. Павлодар: «Эко» баспасы, 2005. - 130 бет.

3. Торайғыров С. Екі томдық шығармалар жинағы. 1-т. – Алматы: Ғылым, 1993. - 280 бет.

4. Торайғыров С. Екі томдық шығармалар жинағы. 2-т. – Алматы: Ғылым, 1993. - 200 бет.

ОҚУШЫНЫҢ МАМАНДЫҚ ТАҢДАУДАҒЫ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН ДАМУҒА МОТИВАЦИЯЛЫҚ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӘСЕР ЖӘНЕ КӘСІБИ БАҒДАР БЕРУ

Болат Г.Б.

Жұбаназарова Н.С. жетекшілігімен

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы

e-mail: Gulnara_98.21@mail.ru

Қазіргі кезде еліміздегі демократиялық қоғам құру кезеңінде экономика саласында нарықтық қатынастарға көшу, қоғамда гуманизация процесі жүріп жатқан кезде, осы демократиялық қоғамда өмір сүретін шығармашылық еңбекке адамгершілік, психологиялық және практикалық тұрғыдан дайын біртұтас, жан-жақты дамыған жеке адамды тәрбиелеу қоғамның басты мақсаты, әрі білім беру жүйесін реформалаудың кезек күттірмес негізгі міндеті болып табылады. Адамның өзін-өзі тәрбиелеуі, жар таңдап, отау құру, сөйтіп жұрт қатарына енуімен өзектесіп жататын мәселенің бірі – мамандық таңдау.

Соңғы кезекті жүргізілген зерттеулер жастардың мамандық таңдай білуге байланысты ой-пікірлері мен тебіреніс-толғаныстарында бұл мәселенің қоғамдық әлеуметтік жағынан гөрі жеке бас мүддесіне көбірек қатыстылығы байқалып жүр. Әрине, бұл қазіргі нарық экономикасына көшу кезіндегі өтпелі кезең тудырған жәйт болса керек. Қоғамның болашақ мамандарын тәрбиелеуде жалпы білім беретін міндеттердің ерекше рөл атқаратыны белгілі. Осыған орай, жеке адам бағыттылығының бір түрі ретінде кәсіби бағыттылықты қалыптастыру болашақ іскер мамандарды даярлаудың негізгі шарттарының бірі және кәсіби бағдар беру мәселесі жоғарғы сынып оқушылары үшін ең өзекті мәселе болып табылады [1].

Мамандық таңдау мәселесімен айналысқан зерттеушілер П.П. Блонский, Г.Н. Стычинский, В.А. Сухомлинский, Ю.П. Сокольников, Т.В. Кудрявцев, А.М. Кухарчук, А.Б. Ценциппер және олардың шәкірттері баланы жас кезінен болашақ мамандығын саналы түрде анықтауға ата-аналар, психологтар мен педагогтар өз үлестерін қосуы керек екенін атап көрсеткен.

Қазақстанда кәсіби бағдар беру проблемалары педагогика ғылымдарының докторлары, профессор А.П. Сейтешов, Г.А. Уманов, Л.К. Керімов және олардың шәкірттері жан-жақты зерттеді. Олардың айтуы бойынша кәсіби бағдар беру-психологиялық, педагогикалық және медициналық іс-шаралар жиынтығы болып келеді. А.П. Сейтешов мамандыққа баулу және кәсіби бағдарлау баланың дүниеге көзқарасының қалыптасуына негіз болады деп дәлелдеген. Бұл жұмыс жастардың тілегі, ықыласы мен олардың мүмкіндіктерін бір-бірімен үйлестіруге бағытталған. Сонымен қатар халықтың тұрмыс шаруашылығы мен жалпы қоғамда мамандарға деген қажеттілікті ескере отырып, еңбекке жарамдылық процесін оңтайландыруға бағытталған.

Жеткіншек үшін кәсіп таңдауы – өз кезегінде моральді мәселе. Таңдаудың аясы кең болған сайын психологиялық күрделі.

Кәсіби өзіндік анықтау – көп қырлы.

Біріншіден, қоғамның қалыптасудағы тұлға алдында қоятын міндеттер сериясы.

Екіншіден, қабылдаған шешімдер үрдісі.

Үшіншіден, өмірдің жеке стилінің қалыптасу үрдісі.

Жас ерекшелік психологиясында (И.С. Кон) кәсіби өзіндік анықталу әдетте кезеңдерге бөлінеді[5].

Бірінші кезең – балалық ойын, бала әр түрлі кәсіби рөлдерді өзіне қабылдап, оған қатысты бөлек элементтерді ойнап көрсетеді.

Екінші кезең – жеткіншектік қиял, бұл жерде жеткіншек өзіне ұнайтын мамандықты таңдап, сол мамандықтың иесімін деп армандайды.

Үшінші кезеңге барлық жеткіншек жастағылар және жастардың көп бөлігі жатады. Бұл кезең – мамандықты алдын-ала таңдау. Қызметтің әр түрі ең алдымен жеткіншек қызығушылықтарының көзқарасына, одан кейін оның қабілеттіліктерінің көзқарасына, және соңғысы оның құндылықтар жүйесінің көзқарасына сүйеніп іріктеледі және бағаланады. Пәнге деген қызығушылық оны осы пәнді оқуға ынталандырады, қабілеттілігін дамытады, оның икемділігі анықталады, жетістігінің артуына, көпшілікке танылуға, өз кезегінде қызығушылығын нығайтуға септігін тигізеді[5].

Төртінші кезең – тәжірибе жүзінде шешім қабылдау, мамандықты өзі таңдау. Бұл екі басты компоненттен құралған: болашақтағы еңбегінің біліктілік деңгейін, көлемін және соған сәйкес қажет ететін даярлықтың ұзақтығын анықтау; нақты мамандықты таңдау[4].

Мамандық таңдау бірнеше баспалдақтан өтумен сипатталады. 9 сыныптың аяғында оқушы үш әлеуметтік бағыт бойынша таңдау жасауы керек: жалпы білім, кәсіби білім, жұмыс. Қызығушылықтар,

кабілеттіліктер және құндылықтардан басқа шешім қабылдауда өзінің мүмкіндіктерін– отбасының материалдық жағдайын, оқуға дайындалу деңгейін, денсаулық жағдайын және т.б. әділ бағалау маңызды роль атқарады.

Мамандық таңдауда оқушы екі түрлі ақпараттан хабардар болуы керек: мамандықтар жайлы жалпы түсінік және олардың әрқайсысындағы мүмкіндіктер мен талаптарды; өзі жайлы, өзінің қабілеттілігі мен қызығушылықтары жайлы. Өкінішке орай бұл ақпараттың екеуімен де жастар толық қаруланбаған. Атақты социолог В.Н. Шубин былай деп жазған: 17 жаста кәсіп әлеміне деген қатынастың негізінде алынған тәжірибе бар – ата-анадан, таныстардан, достардан, құрдастардан, кітаптардан, кинодан, телебағдарламалардан алынған мәліметтер. Бұл тәжірибе әдетте абстрактілі, іс жүзінде болмаған, қолданылмаған.

Мамандық таңдау және өмірлік жоспарларды жүзеге асыру әлеуметтік жағдайлармен, әсіресе ата-ананың жалпы білім деңгейімен тығыз байланысты. Ата-ананың білімі неғұрлым жоғары болса, соғұрлым баласының мектептен кейін оқуды жалғастыру және алдағы жоспарларын жүзеге асыру мүмкіндігі жоғары. Ұл балалардың өмірлік жоспарларын жүзеге асыру деңгейі қыздарға қарағанда жоғары екендігін айрықша айта кеткен жөн.

Кәсіби өзіндік анықталудың маңызды факторлары – адамның мамандық таңдауы, ақпараттылық деңгейі және оның талаптану деңгейі жүзеге асатын жас.

Болашақ қызметті таңдау үрдістерінің кезеңдері:

а) таңдаудың бірінші кезеңі аса маңызды жағдай. Қызметтің жаңа нысандары қажетті әрекеттер мен мақсаттарға толысады. Ішкі жан дүниесінде түрлі психологиялық үрдістер қалыптасады, соңында тұрақтылық тепе-теңдік қалыптасады. Қалыптасудағы кәсіби қызметтің мотивациялық кешені әзірше туындамайды.

б) болашақ қызметті таңдау негізі тұлғаның ішкі мақсаты болып табылады және осы көзқарасы бойынша оның мазмұны болашақ қызметтің мазмұнына сәйкес келмейді. Болашақ қызметтің мақсаты ретіндегі негіздің мазмұны субъектінің тәртібіне де сәйкес келмейді. Басқаша айтқанда негізді таңдау сөздері қызметтің жоспарын таңдау болып табылады.

Болашақ қызметті таңдау негізі – тұлғаның мотивациялық қажеттілік саласы арқылы ішкі факторларды интериоризациялау нәтижесінде туындаған психологиялық белсенділік.

Кәсіпті таңдау туралы мәселе маңызын сипаттайтын бірқатар психологиялық-педагогикалық себептер бар. Әрбір адам қоршаған ортаның қолдауын қажет етеді және оны бағалағанын қалайды. Осыған жету әдістерінің бірі – қоршаған ортада беделді кәсіпті таңдау. Кәсіби қызметте жетістік пен жоғары деңгейге жетуге ұмтылу жоғары өзіндік бағаға байланысты.

Кәсіпті таңдау – болашақта қалай өмір сүремін және өз өмірімде қалай қалыптастырамын деген сұрақтарға жауап.

Алайда жеткіншектер өмірде кәсіпті дұрыс таңдамайды. Олар жалақысы көп қолға түскен жұмысты істей береді. Бұл жағдайда олар экономикалық жағдайына қанағаттанады. Алайда кейінірек оларда жұмыста рухани қанағатты тудыратын жағдайларды іздейді.

Жеткіншектердің біраз бөлігі мүлдем жұмыс істегілері келмейді. Өміде жүзеге асырылған құндылықтарды қабылдамау осыған әкелеп соқтырады. Олар өздерінің өалағандарын жүзеге асырып қарапайым өмір сүреді.

Жағымды жағдайлардың өзінде де кәсіпті таңдау қиын міндеттердің бірі болып табылады.

Жеткіншектердің кәсіби өзіндік анықтауына ықпал ететін күштер бойынша бірінші орында достық қатынастар тұрады.

Екінші орында бұқаралық ақпарат құралдары (кітаптар, газеттер, кинофильмдер, телебағдарламалар)

Үшінші орында педагогикалық ұжым, сынып жетекшісі, кнйін пән оқытушылары, оқу меңгерушісі және мектеп директоры.

Төртінші орында – отбасының ықпалы.

Бесінші орында-оқу пәндері. Оқушының сабақ үлгерімі жоғарлаған сайын оқу пәндері көбірек ықпал етеді.

Алтыншы орында – сыныптан тыс жұмыстар.

Жетінші орында – ұйымдар.

Сегізінші орында – қоғамдық пайдалы және өнімді еңбек.

Тоғызыншы орында – мектептен тыс жұмыстар.

Кәсіби бағдар берудің теориялық негізін қарастыру нәтижесінде, атап айтқанда кәсіби бағдар берудің пайда болуы мен дамуы оның ғылыми негізі, сондай-ақ кәсіби бағдар беру мен жеткіншектің қасиеттерінің араасындағы байланыс негізінде мынадай қорытынды шығарамыз.

Жас тұлғаның кәсіби өзіндік анықтауы қазіргі уақытта көптеген авторлардың пайымдауынша тұлғаның жалпы даму үрдісі деп түсіндіріледі.

Ол тұлғаның рухани дамуы ретінде кәсіпті таңдауға сүйенбейді. Сондықтан кәсіби бағдар берудің ғылыми теориясын қалыптастыру үшін өзіндік анықтаудың психологиялық және ішкі қалыптасу заңдылығын зерттеу басты міндет болып табылады. Кәсіпті таңдау осылайша жалпы тұлғаның дамуына байланысты.

Республикамызда бүгінгі күн талабына сай әртүрлі типтегі орта мектептердің пайда болуына байланысты оқушыларға кәсіби бағдар беру арқылы олардың кәсіби бағыттылығы мәселесі басты назарға айналууда. Оқушы жастардың кәсіби бағыттылығы мен оларға кәсіби бағдар беру жұмысын ұйымдастыру мәселелерін қарастыратын ғылыми-психологиялық, педагогикалық әдебиеттердің талдауы – кәсіби бағдар беру жұмысының теориясы мен қолданбалық тәжірибесіне өзіндік үлес қосатындығын көрсетеді. Сонымен қатар, жалпы білім беретін қазақ мектептері, гимназиялар мен лицейлер, лицей-интернаттар, колледждер мұғалімдері кәсіптік бағдар беру жұмысын дұрыс жолға қоюда, өздерінің бұл процестегі орны мен ролін дұрыс анықтауда, оқушылардың кәсіби бағыттылықтарын олардың жеке-даралық ерекшеліктеріне сәйкес қалыптастыруда көптеген құндылықтарға тап болатындығын көрсетеді. Мұндай жағдайлар кейіннен оқушылар бойында мамандықты, жұмыс орнын, оқу орнын ауыстыруға, кәсіби қанағаттанбаушылыққа, өзін маман және жеке адам ретінде дұрыс бағаламауға әкелері сөзсіз. Осыған байланысты мектептегі педагогикалық процесте оқушыларға кәсіби бағдар беруде олардың тұлғалық, саналық ерекшеліктерін ескеру мен кәсіби бағыттылығын қалыптастырудың ғылыми негізделген жолдарын қарастыру проблемасы туындайды.

Қазақстан Республикасы білім беру заңында көрсетілгеніндей, адамзат құндылықтарының, ғылым мен тәжірибе негізінде, жеке тұлғаны қалыптастыруға қажетті жағдайларды жасау-білім беру жүйесінің негізгі міндеті болып отыр. Кәсіби кадрларды дайындау проблемасын шешудің жаңа жолдары қарастырылууда. Білім беру саласында мамандарды даярлаудың қазіргі ұйымдастырылуының негізінде жүйелі білім берумен қатар, оқу материалын ұғынуда қиындықтар тудыратын бөлек-бөлек тұрғылар да бар. Мұндай жағдайдың негізгі себебі, біздің ойымызша, білім беру процесі негізгі оқу пәндерін оқыту әдістемесі саласындағы ғылыми ұсыныстарға негізделмейтіндігінде, ал оның өзі білім берудің барлық деңгейлерінде оқу-білім беру процесінің өрістеуіне кері әсер етеді[1].

Демек, мектеп бітірген әр түлектің алдында маңызды қадам күтіп тұр. Ол – мамандық таңдау. Қазіргі уақытта қаладағы қай ЖОО-ның маңайына көз сүзсең де, ығы-жығы халықты көресіз. Дені – жастар. Нақтырақ айтсақ, тесттің теперішінен өтіп, болашағына бағдар болатын мамандық таңдауға келген жеткіншектер. Ал олардың бірі – қалаған мамандығына құжатын тапсырып қойғанымен, түсер-түспесін білмей дал болса, енді бірі – әлі күнге дейін қандай мамандық таңдарын білмей шарқ ұрып жүр. Себебі бірі – ҰБТ-дан жинаған балына қарап, бірі – бөлінген грант санына қарап тосылады. Ал қалтасында қаржысы барлар оған бас ауырттып жатпайды. Бірақ ешкім «бүгінгі күнде қай мамандыққа сұраныс жоғары», «қазаққа қажет қарекет қайсысы» деген сауалдарға ойланбайды. Шындыққа көз жүгіртсек, қай ата-ана болсын «әйтеуір оқып, қолына дипломын алса болды, ары қарай көре жатармыз» деп баласының ертеңіне ыждағаттылықпен қарап, мән беріп, ерекше көз сүзбейді.

ҚР «Білім туралы» заңына және Заңнамалық актілерге сәйкес тәрбие жұмысының ортасына әрбір адам қоғам пайдасына адал қызмет етуге, терең түсінуге және дайындықты ой немесе дене еңбегін қалыптастыруды алға қояды. Демек, еңбек тәрбиесі адам дамуында шешуші рөл атқарады. Еңбек – қоғамның материалдық немесе рухани байлығының негізгі қайнар көзі, адамның әлеуметтік абыройының басты шарты, оның асыл міндеті, тұлға тәрбиесінің ірге тасы. Білім беру жүйесі бұдан әрі де адал, жоғары өнімділік еңбектің абыройын асқақтатуға, жұмыстағы шығармашылық пен ой бөлісуді дамытуға, еңбекке деген жағымды қатынастардың бастамаларын нығайтуға басымдық береді. Аталған мәселенің өмірге тәжірибелік тұрғыдан енуі жастармен жүргізілетін кәсіби бағдар беретін жұмыста сапалы түрде алға жылжуды қажет етеді [3].

Үлкен өмірге енді ғана аяқ басқан жас ұланның алдында мыңдаған мамандықтан өзіне лайықты біреуін таңдау міндеті тұрады. әр адамның бірнеше кәсіппен айналысуға қабілеті болғанымен, соның біреуіне ынтасы ерекше ауады. өйткені әр кәсіпке қажетті қабілеттілік деңгейі түрлі дәрежеде болады. Мәселен, ұшқыштық қабілет тек ұшу немесе оған жаттығу кезінде емес, спорт ойындары кезінде, математикалық қабілет шахмат ойыны үстінде қалыптаса бастауы мүмкін. Мамандықтың белгілі бір түріне бағыт-бағдар беру – кәсіптік бейімделу, (адаптация) мәселесіне келіп тіреледі. Мәселен, өндіріске жаңадан келгендерге тәжірибелі жұмыскерлер алғашқы кезде көбірек көңіл бөліп, олардың әрқайсысына қамқорлық көрсетіп, жұмыстағы кемшілік олқылықтарын түзеп, қабілеттерін сүйеп, демеп отырады. Бұл жәйт жас адамның өмір жолын дұрыс таңдай алуына, өз мүмкіндігіне сенімін

нығайтып, бекіте түседі. Кәсіпке бейімдеудің сан алуан жолдары мен әдістері бар. Солардың ішінде «Жұмысшы қатарына қабылдау», «Өмірге жұмысшы жолдамасын беру», т.б. салт-дәстүрлердің маңызы ерекше. Оқушы жеке тұлғасының кәсіби бағдарлылығы, оның болашақтағы кәсіби айқындалуының негізгі мотивациялық компоненті ретінде мектептегі білім беру жүйесінің кәсіби бағытталған оқу-тәрбие процесінің біртұтастығы мен сабақтастығында қалыптасатындығымен сипатталады [4].

Мамандық тандау – жай ғана оқып, диплом ала салу емес, өмірлік жолыңды айқындау. Кәсіби бағдар мен тұлғаның кәсіби бағыттылығын зерттеуді кәсіби айқындалудан бөлек қарастыруға болмайды, себебі оқушының кәсіби айқындалуы туралы мәлімет болмаса, олардың ниеттері кәсіптік пе, әлде іс-әрекетке деген белгілі бір бейімділік қана ма екендігін анықтау мүмкін емес. Осы орайда оқушылардың кәсіби бағыттылығы мен кәсіби айқындалуының арақатынасын талдау қажеттілігі туындайды.

Кәсіби бағыттылық – адамның таңдап алған мамандыққа көзқарасын сипаттайтын, кәсіби іс-әрекетке дайындығы мен оның табыстылығына әсер ететін жеке тұлғаның интегралды қасиеті деп қарастырылады. Кәсіби бағыттылықтың жан-жақтылығы, жеке тұлғаның жүйесін құрайтын қасиеті ретінде П.А.Шавирдің анықтамасында көрсетілген. Ол бойынша кәсіби бағыттылықтағы іс-әрекетті артығырақ көретін мотивтер жүйесі, оның өзі жеке адамның танымдық және құндылық-бағдарлық іс-әрекеті негізінде өтетін кәсіби әсерлер жүйесімен қарым-қатынас процесінде қалыптасады[2].

Кәсіби бағыттылықтың психологиялық-педагогикалық аспектісін, кәсіби шеберлікті дамыту бағытында, кәсіби бағыттылықты қалыптастыруды жетілдіру және де жеке тұлғаның жалпы дамуы тұрғысынан өте терең және жан-жақты зерттеген А.П.Сейтешевтің пікірінше: кәсіби бағыттылық дегеніміз – «жеке адамның маңызды жақтарының бірі, ол оның қызығулары, ниеттері, бейімділіктері, мұраты мен сенімдерінен көрінеді» [3].

Мотивациялық психологиялық әсер беру іс-шаралары барысында балалардың қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруда, темперамент қасиеттерін икемдей отырып, кез-келген жағдайдан шыға білу ерекшеліктеріне машықтандыру мақсатында ойын тренингтерін және мамандыққа баулу мәселелерін шешуге бағытталған жұмыстар ұйымдастыру көзделеді. Осы орайда жеке тұлғаға бағдарланған оқытудың тұжырымдамасының негізгі бағыты баланы жан-жақты дамытуымен бірге жеке және жас ерекшелігіне қарай қоғамдағы өзгерістерге бейім даму мүмкіндігін айқындауды қарастырады. Қазіргі кезеңде тәуелсіз мемлекетіміздің экономикалық қуаты мен ұлттық қауіпсіздігінің кепілі ретінде білім беру жүйесін реформалауды ойдағыдай жүзеге асырудың маңызы артып отыр. Білім беру жүйесіндегі жаңа білім парадигмасы білім, білік, дағды жиынтығынан, жылдам өзгеріп отыратын өмірге бейімделген, өзін-өзі көрсете алатын, қоғам өміріне белсене қатысатын, шығармашылықпен жұмыс істей алатын, өздігінен ақпаратты іздеп, талдау арқылы өзін-өзі өмірде жүзеге асыруға, дамытуға қабілетті жеке тұлғаны субъект ретінде қалыптастыруға бағытталған.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының 2011-2020 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы.
2. Баширова Ж.Р. Оқушылардың өнімді еңбегі және кәсіптік бағдар. Алматы, 1996.
3. Мажитова Л.Х. Қазақ мектептеріндегі кәсіптік бағдар беру. А.: 1998.
4. Қадыров С. Кәсіби шыңдалу кеңістігі. / Қазақстан мектебі. № 2, 2005.
5. Бейсенбекова Г. Б., Молдабаева Р. А. Жас ерекшелік психологиясы. Оқу құралы. - Қарағанды: «Ақ Нұр», 2012.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ АДАПТАЦИЯ СТУДЕНТОВ-ПЕРВОКУРСНИКОВ К ОБУЧЕНИЮ В УСЛОВИЯХ ВУЗА

Дияс Д. А.

под руководством Махмудов А.Э.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы

email: diyasdiana@mail.ru

Данная статья отражает часть экспериментального исследования проблемы социально-психологической адаптации студентов-первокурсников к системе обучения в вузе и раскрывает анализ трудностей в учебном процессе студентов, которые снижают их адаптационные возможности и повышают уровень стресса. Выявлена роль таких индивидуально-психологических особенностей как темперамент и пол в уровне социально-психологической адаптации. Выборка составила 100 студентов (50 юношей и 50 девушек) нескольких ВУЗов Алматы (КазНУ им.аль-Фараби, UIВ)разных специальностей.

В системе высшего образования проблема адаптации студентов первого курса к обучению в ВУЗе, является одной из традиционных и не теряющих своей актуальности проблем.

Термин адаптация «пришел» в психологию из биологии, где этот термин использовался для обозначения процесса приспособления организма к условиям среды. [1]

В психологии под термином «адаптация» понимается перестройка психики индивида под воздействием объективных факторов окружающей среды, а также способность человека приспосабливаться к различным требованиям среды без ощущения внутреннего дискомфорта и без конфликта со средой [2].

Опираясь на вышеизложенные определения адаптации, мы можем остановиться на следующем определении социально-психологической адаптации студентов первого курса к системе обучения в вузе: это процесс и результат успешного приспособления студентов первого курса к новым формам обучения и новой социальной среде общения. [3]

Исходя из вышесказанного, понятию «адаптация» можно дать однозначное определение: это процесс приспособления студентов первого курса к новым условиям жизни и деятельности, новой социальной ситуации. [2].

Успешность студентов на последующих курсах во многом зависит от того, насколько успешно прошла адаптация студентов на первом курсе к системе обучения и к новой социальной среде. В свою очередь успешность и качество обучения в ВУЗе определяет формирование будущего специалиста. Поэтому крайне важно изучать факторы, влияющие на адаптацию студентов. Изучая проблему социально-психологической адаптации, мы уделили внимание таким индивидуально-психологическим факторам как пол и темперамент.

Для выявления типа темперамента мы применили опросник Г. Айзенка, также для выявления адаптации студентов к обучению в ВУЗе мы использовали опросник Т.Д. Дубовицкой.

Результаты методики «Адаптированность студентов в вузе» Т.Д. Дубовицкая

Таблица 1. Среднестатистические показатели адаптированности

Группа	Среднестатистический показатель адаптированности к учебной группе	Среднестатистический показатель адаптированности к учебной деятельности
Девушки	13,8	11,8
Юноши	13,5	11
В целом по группе	13,7	11,2

Согласно нормативным показателям среднестатистический показатель адаптированности к учебной группе достаточно высокий. Немного ниже показатель адаптированности к учебной деятельности. Статистически значимых различий между девушками и юношами не обнаружено. Возможно, такие показатели говорят, что студентам (по крайней мере в рамках нашей выборки) труднее адаптироваться именно к требованиям учебной деятельности в вузе чем к учебной группе. Более низкая адаптированность студентов к учебной деятельности, если она сохранится на протяжении всего периода обучения, конечно может снизить их мотивацию к учебной деятельности, и скажется на успешности в учебе.

Высокие показатели по шкале Адаптированности к учебной группе

говорят, о том, что студент чувствует себя в группе комфортно, легко находит общий язык с однокурсниками, следует принятым в группе нормам и правилам. При необходимости может обратиться к однокурсникам за помощью, способен проявить активность и взять инициативу в группе на себя. Однокурсники также принимают и поддерживают его взгляды и интересы.

низкие показатели по шкале адаптированности к учебной деятельности

говорят, о том, что у студентов есть трудности в осваивании учебных предметов и с трудом выполняет учебные задания; ему трудно выступать на занятиях, выражать свои мысли. При необходимости он не может задать вопрос преподавателю. По многим изучаемым предметам он нуждается в дополнительных консультациях, не может проявить свою индивидуальность и способности на учебных занятиях. Таким образом, мы можем сделать вывод, что для студентов первого курса наибольшие трудности вызывает необходимость адаптироваться к новым формам учебной деятельности.

Таким образом, тест показал, что у студентов немного выше среднего уровень адаптированности к учебной группе и ниже адаптированность к учебной деятельности. Статистически значимых различий между девушками и юношами нет.

Далее мы соотнесли результаты по методике Адаптированность с результатами на темперамент Айзенка, для того чтобы определить показатели адаптированности у студентов в зависимости от выявленного типа темперамента.

Представим полученные результаты в виде рисунка

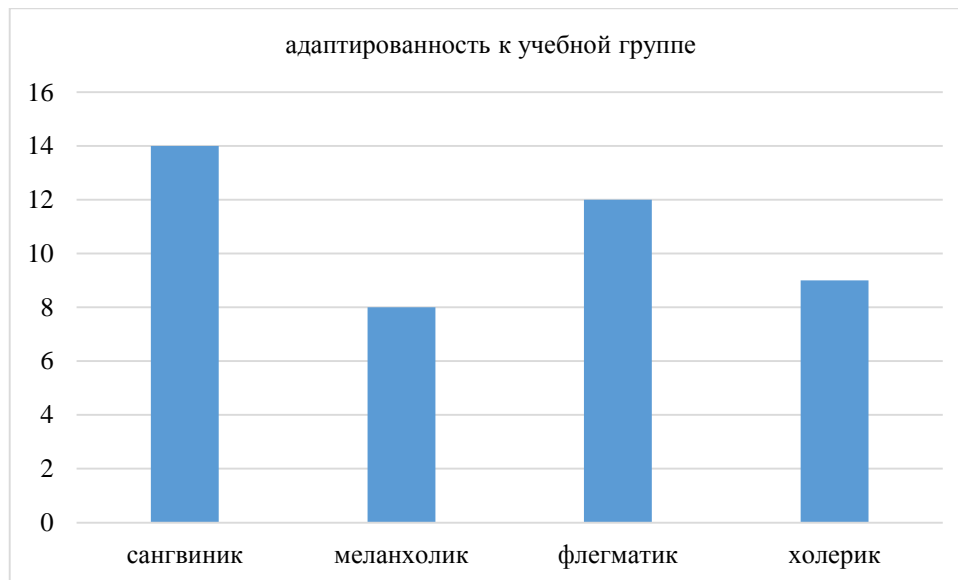

Рисунок 1. Показатель адаптированности студентов к учебной группе у представителей разных типов темперамента

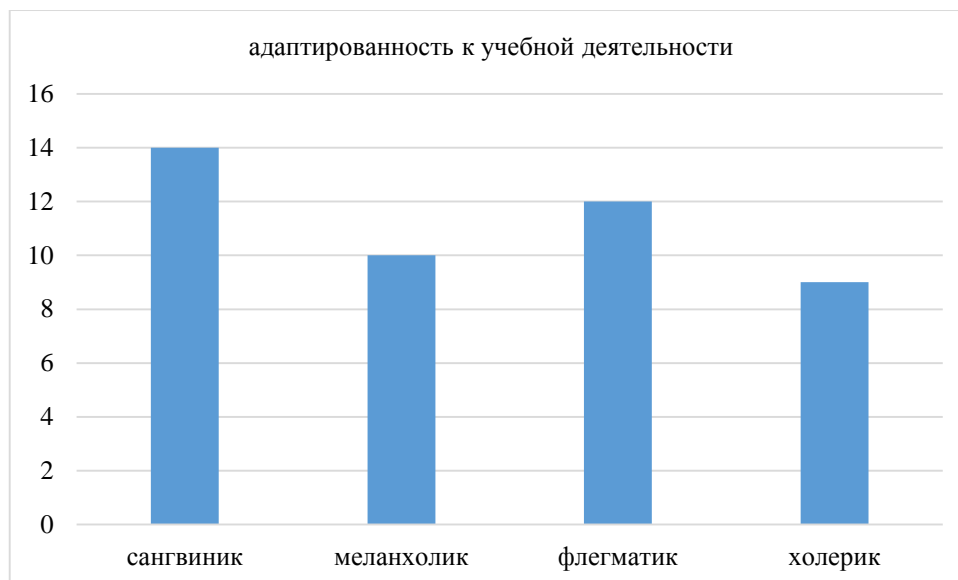

Рисунок 2. Показатель адаптированности студентов к учебной деятельности у представителей разных типов темперамента

Из рисунка 2 видно, что у студентов, отнесенных нами к группе сангвиников видимо выше уровни (чем у меланхоликов и холериков) адаптированности и к учебной группе, и к учебной деятельности. Видимых различий между показателями адаптированности у сангвиников и флегматиков нет. Мы делаем предварительное предположение, что сангвиники и флегматики лучше адаптированы к учебной деятельности и к учебной группе, чем меланхолики и холерики. Для того чтобы проверить насколько статистически значимы эти различия мы применили критерий Манна-Уитни.

Таблица 2. Определение значимости различий между показателями адаптированности по методу Манна-Уитни между подгруппами 1, 2, 3, 4 (В данной таблице отражены только те параметры методик, по которым обнаружены значимые различия)

Показатель	группа	Кол-во испытуемых	Средний ранг	Значение критерия Манна-Уитни	Значимость
Адаптированность к учебной группе	1	68	7,00	,000	,003
	2	13	3,00		
Адаптированность к учебной группе	1	68	8,00	,000	,005
	4	13	3,00		
Адаптированность к учебной группе	2	13	3,70	2,500	,041
	3	4	7,30		
Адаптированность к учебной группе	2	13	3,60	3,000	,321
	4	13	4,40		
Адаптированность к учебной группе	3	4	7,50	2,500	,018
	4	13	3,50		

Значимыми считаются значения критерия Манна-Уитни меньше 0,05

Группа 1- сангвиники

Группа 2-меланхолики

Группа 3-флегматики

Группа 4-холерики

Итак, по показателю адаптированность к учебной группе между представителями разных типов темперамента обнаруживаются следующие статистические различия.

Между группой сангвиники и меланхолики. ($p=,003$). Сангвиники по сравнению с меланхоликами оказались более адаптированные к учебной группе.

Между группой сангвиники и холерики. ($p=,005$). Сангвиники по сравнению с холериками оказались более адаптированные к учебной группе.

Между группой меланхолики и флегматики. ($p=,041$). Меланхолики по сравнению с флегматиками оказались менее адаптированные к учебной группе.

Между группой флегматиками и холериками. ($p=,018$). Флегматики по сравнению с холериками оказались более адаптированные к учебной группе.

Значимых различий между меланхоликами и холериками не обнаружено

По показателю адаптированность к учебной деятельности между представителями разных типов темперамента также обнаруживаются следующие статистические различия.

Между группой сангвиники и меланхолики. ($p=,036$). Сангвиники по сравнению с меланхоликами оказались более адаптированные к учебной деятельности.

Между группой сангвиники и холерики. ($p=,006$). Сангвиники по сравнению с холериками оказались более адаптированные к учебной деятельности.

Между группой меланхолики и флегматики. ($p=,045$). Меланхолики по сравнению с флегматиками оказались менее адаптированные к учебной деятельности.

Между группой флегматиками и холериками. ($p=,021$). Флегматики по сравнению с холериками оказались более адаптированные к учебной деятельности

Значимых различий между меланхоликами и холериками не обнаружено

Выводы по методике «Адаптированность»

-У студентов из нашей выборки выявляются достаточно высокие(выше нормативных показателей, представленных в самой методике) показатели адаптированности как к учебной группе, так и к учебной деятельности. Это свидетельствует нам о том, что современные казахстанские студенты вполне успешно адаптируются к обучению в ВУЗе. Значит сильного разрыва между образовательной системой в школе и в ВУЗе нет.

-Уровень адаптированности к учебной деятельности немного ниже, чем адаптированность к учебной группе. Возможно, такие показатели говорят, что студентам (по крайней мере в рамках нашей выборки) труднее адаптироваться именно к требованиям учебной деятельности в вузе чем к учебной группе.

-У студентов, отнесенных нами к группе сангвиников видимо выше уровни (чем у меланхоликов и холериков) адаптированности и к учебной группе, и к учебной деятельности. Видимых различий между показателями адаптированности у сангвиников и флегматиков нет. Мы делаем предположение, что сангвиники и флегматики лучше адаптированы к учебной деятельности и к учебной группе, чем меланхолики и холерики. Данный результат обуславливает необходимость психологического сопровождения студентов первого курса в зависимости от особенностей темперамента, с целью повысить уровень адаптации этих студентов к обучению в ВУЗе.

Опираясь на вышеизложенные результаты мы приходим к выводу, что в целях повышения социально-психологической адаптации студентов к обучению в ВУЗе необходимо создавать и системно проводить программы психологического сопровождения студентов в процессе обучения. При этом, необходимо опираться на личность студентов, в частности особенности его темперамента, характера, его адаптивные способности, умение и желание адаптироваться к новым условиям. При подготовке будущих специалистов важно формировать позитивное профессиональное самоопределение студентов. [4] Данные цели должны стать важнейшим объектом деятельности социально-психологической службы ВУЗа.

Литература

1. Арефьева А. В., Фатеева Н. М., Глухих Т. А., Турышева А. А. Адаптация студентов к учебному стрессу // Здоровье и образование в XXI веке. 2012. №1.
2. Сычев А.В. Социально-педагогическая адаптация первокурсников к обучению в вузе: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Тамбов, 2014. – 23 с.
3. Жегульская Ю. В. Факторы учебной адаптации студентов первого курса // Вестник Кемеровского государственного университета культуры и искусств. 2014. №15
4. Ахтаева Н.С. Болашақ мамандарды даярлауда тұлғаның мамандықты меңгерудегі кәсіби өзіндік анықталу ерекшеліктері // Материалы 47-ой Научно-методической конференции «Повышение конкурентоспособности и экспортного потенциала образовательных программ в университете» (26-27 января 2017 года). КазНУ имени аль-Фараби 2017 г. 3 249- 252 стр. 3 - стр.

СИМПТОМАТИКА ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ПСИХИЧЕСКОЙ ЗАВИСИМОСТИ ОТ СИНТЕТИЧЕСКИХ НАРКОТИЧЕСКИХ ВЕЩЕСТВ, ТАКИХ, КАК: АМФЕТАМИН, ФЕН И СКОРОСТЬ

Дияс Д.А.

под руководством. Махмұтов А.Э. ,

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы

e-mail: amakhmutov22@bk.ru , diyasdiana@mail.ru

Согласно статистическим данным Организации Объединенных Наций (ООН), по примерным подсчетам, общее число людей, употребляющих запрещенные наркотические вещества, по всему миру составляет более 250 миллионов человек, более 5 процентов людей на планете – наркоманы. Примерно 8 миллионов человек принимают наркотики регулярно, около 30 миллионов человек являются проблемными наркоманами, почти половина из них употребляет наиболее опасные, инъекционные наркотики. Количество наркоманов ежегодно растет на 8 процентов. Средний возраст начинающих наркоманов на сегодняшний день составляет 12-15 лет. Ежегодно от передозировки наркотиков и сопутствующих наркомании ВИЧ-инфекций и психических заболеваний по всему миру умирает от 190.000 до 200.000 тыс. человек, из них порядка 70 000 тыс. наркозависимых человек[1].

В течение последних лет проблема наркомании стала актуальной и для нашей республики. В достоверных источниках отмечается, что объем незаконного оборота наркотиков в Казахстане идет в рост. Известно, что распространение наркомании представляет серьезную угрозу здоровью населения, экономике, правопорядку и безопасности государства. Все это вызывает законную тревогу в обществе. Соответственно, Казахстан включился в международную систему борьбы с незаконным оборотом наркотиков, ратифицировав в 1998 году все основные конвенции ООН в этой области: Единую конвенцию о наркотических средствах (1961), Конвенцию о психотропных веществах (1971), Конвенцию ООН о борьбе против незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ (1988). Определяющие нормы данных конвенций нашли отражение в Законе РК «О наркотических средствах, психотропных веществах, их аналогах и прекурсорах и мерах противодействия их незаконному обороту и злоупотреблению ими» (1998) [1]. В 2000–2005 годах была реализована первая государственная Стратегия борьбы с наркоманией и наркобизнесом. Следом

указом Главы государства была утверждена вторая Стратегия на 2006–2014 годы. Основными задачами этих документов являются серьезное повышение действенности профилактики наркомании, борьбы с наркобизнесом, усиление межведомственного взаимодействия в этих вопросах с активным вовлечением общественных структур, борьба с трафиком наркотиков и т. д. Постановлением Правительства Казахстана от 12 апреля 2012 года была утверждена «Программа борьбы с наркоманией и наркобизнесом в Республике Казахстан на 2012–2016 годы».

Все эти меры сыграли соответствующую положительную роль. Так в 2016 году органы внутренних дел Казахстана сообщили о 31 тысяче наркозависимых в стране и сокращении их числа на 37,6% с 2011 года. Представляет определенный интерес реальная статистика наркомании нашего ближайшего и дружественного соседа – России, за 2016 год: опыт употребления наркотиков имеют 18 миллионов россиян; ежегодно приобщаются к наркотикам 90 тысяч граждан [1].

По состоянию на первое января 2017 года, количество человек, стоящих на наркологическом учете, составляет 24.883 тыс. человек. Министерство здравоохранения РК прокомментировало это следующим образом: «Наибольшее количество лиц, состоящих на наркологическом учете с психическими и поведенческими расстройствами – следствие употребления опиоидов (морфин, кодеин, тебаин и полусинтетические вещества, например, диацетилморфин или героин, дигидрокодеин, дезоморфин) – 11.453 тыс. человек, каннабиноидов – 8483 тыс. и сочетанного употребления наркотических веществ – 4 618 тыс.». [2] «Контингент лиц, находящихся под диспансерным и профилактическим наблюдением по поводу психических и поведенческих расстройств, вызванных употреблением наркотических средств и психотропных веществ: несовершеннолетних – 156; в возрасте 50-54 года – 1427; в возрасте 55-59 лет – 664; в возрасте 60 лет и старше – 362», – такие статические данные предоставило ведомство. Средний возраст наркомана в Казахстане составляет 47 лет [2].

При анализе статистических данных по заболеваемости наркоманией в Казахстане за 2017 год, вырисовывается следующая картина. Число лиц со впервые установленным диагнозом «психическое и поведенческое расстройство, вызванное употреблением психотропных активных веществ (или сокращенно – ПАВ) в первом полугодии 2017 года уменьшилось с 17. 690 тыс. человек до 11.264 тыс. человек – то есть на 38,3 процента. На 44,2 процента уменьшилось количество лиц с диагнозом первичной заболеваемости (сокращенно – ППР). Кроме этого, на 1,4 процента снизился процент выявляемости психическими и поведенческими расстройствами, которые вызваны приемом наркотических и психотропных веществ – с 13, 7 до 13,5 [2].

Далее, на 16,1 процента снизилось количество человек, находящихся под диспансерным и профилактическим наблюдением. Врачами Казахстана отмечено также весьма серьезное снижение количества людей, у которых психические и поведенческие расстройства вызвал алкоголь. С 148.961 тыс. человека их число сократилось до 124.890 тыс.; в процентном соотношении уменьшение составляет 17,1 процента. Данная категория лиц находилась на диспансерном и профилактическом наблюдении квалифицированных врачей. И, напоследок, на 10,8 процента снизилось количество «любителей» наркотических и психотропных веществ [2].

По данным представителя департамента по борьбе с наркобизнесом и контролю за оборотом наркотиков МВД РК Ивана Добрышина, за 2018 год, представленным им на II региональной конференции по наркополитике в Центральной Азии, в наркологических диспансерах Казахстана на учете состоит 23,5 тысяч людей, из них 124 – несовершеннолетних, 1735 – женщины. Общее количество наркозависимых среди казахстанцев за пять лет, снизилось на 35%. За пять лет выявлено свыше 19 тысяч наркопреступлений, из них 13 тысяч связано со сбытом, свыше 1300 – с контрабандой [3].

Особо острой и актуальной на сегодняшний день является проблема наркотической зависимости от синтетических наркотиков амфетаминовой группы. По моим наблюдениям за последние 5-6 лет в городе Алматы, число наркоманов, употребляющих синтетические наркотики, амфетаминовой группы, такие как: спайсы, скорость и фен значительно выросло, а употребляющая их аудитория, заметно помолодела. Легкая доступность амфетаминов, по сравнению с наркотическими препаратами канabisной группы (марихуана, гашиш), сила воздействия на ЦНС, эйфория и длительность наркотического опьянения, сделала эти наркотики, особенно популярными среди молодых парней и девушек.

Первое знакомство с данными наркотическими препаратами амфетаминовой группы происходит, в подростковом возрасте, начиная с 15-16 лет. Возраст подсевших на амфетаминовые наркотики, варьирует от 20 до 40 лет. Привыкание к ним, формирование зависимого поведения и наркотической зависимости, происходит значительно быстрее, нежели от природных, растительных наркотических средств марихуаны и гашиша, полученных из конопли. Степень развития стимуляторного

(панического) и амфетаминового психоза, при употреблении амфитаминов высокая, может привести к летальному исходу, посредством совершения суицида. Амфетаминовый психоз напоминает изрядно гипертрофированную шизофрению, часто сопровождается поведенческими отклонениями, бредом и галлюцинациями. Продолжительность амфетаминового психоза может достигать нескольких месяцев и редко бывает короче пары недель.

Методология и методы

Амфетаминами называется целая группа аминов, оказывающих чрезвычайно мощное стимулирующее воздействие на центральную нервную систему (ЦНС) человека. Первый синтезированный амин этой группы, собственно и назвали словом «амфетамин», дав тем самым название и всей остальной группе. Амфетамин (фен, белый, фенамин, метамфетамин, винт, первитин) является наркотиком, производным от эфедрина, по свойству похожему на адреналин. Амфетамин является рекреационным психоактивным веществом, способным вызывать психическую зависимость.

Впервые амфетамин был синтезирован в 1887 году в Германии в виде рацемической смеси румынским химиком Лазаром Еделяну. довольно активно использовался в медицине – главным образом, как средство от сонливости и ожирения. Вещество привлекло к себе внимание в 1920-е годы в качестве заменителя эфедрина при лечении астмы. Психоактивные свойства амфетамина были обнаружены американским биохимиком Гордоном Аллесом (англ. Gordon Alles) в 1929 году [4]. В 1932 году компания Smith, Kline & French (ныне подразделение GlaxoSmithKline) начала продажу амфетамина в форме основания для использования в качестве антиконгестанта под торговым названием «Бензедрин» (англ. Benzedrine). В 1937 году в продажу поступили соли амфетамина в виде таблеток, рекламируемые как средство для лечения нарколепсии, болезни Паркинсона, депрессии, а также как средство для похудения. Случаи рекреационного использования амфетамина были описаны уже в 1936 году [5].

В годы Второй мировой войны амфетамин активно использовался для поднятия боевого духа военных – особенно в Японии и Великобритании. Во время Второй мировой войны США и Великобритания снабжали своих военнослужащих амфетамином в таблетках (армии Германии и Японии использовали метамфетамин) Особенно хорошо амфетамин зарекомендовал себя у лётчиков ночной авиации. Быстрое развитие амфетаминовой зависимости, собственно, было впервые замечено сразу после войны – вернувшиеся с фронтов солдаты испытывали острую потребность в таблетках, и мировая фармакология быстро откликнулась на неё [4]. В мире существует более пятидесяти видов «медицинского» амфетамина. Среди них наиболее известны такие «бренды», как Актедрин, Психедрин, Фенамин, Стенамин, Ортедрин, Симпаметин, Бензедрин, Адипартрол, Актедрон и многие другие [5]. Все эти названия запатентованы крупнейшими производителями лекарственных средств. Ещё столько же видов амфетамина выпускается нелегальными производителями и распространяется наркодилерами.

В послевоенные годы объёмы производства амфетамина начали резко расти. Так, в одних только США в 1962 году было произведено около 80 тонн солей амфетамина, что соответствовало сорока трём стандартным 10 мг дозам на каждого человека в течение года. В 1960-е годы рецепты на амфетамин составляли порядка 3 % всех рецептов, выписанных врачами в США и Великобритании [4]. Вред от бесконтрольного употребления амфетамина стал очевиден уже к началу 1960-х годов. Единичные случаи «амфетаминовых психозов» с характерными параноидными симптомами регистрировались ещё в 1930-х годах, а уже в 1958 году была убедительно доказана связь этих симптомов с приёмом препарата. Примерно в это же время стало понятно, что амфетамин способен вызывать сильную психологическую зависимость. В 1970 году власти США внесли амфетамин в перечень контролируемых веществ, а в 1971 году ООН была принята международная Конвенция о психотропных веществах, предметом регулирования которой был в том числе и амфетамин. К концу 1970-х годов потребление амфетамина в США пошло на убыль, с одновременным ростом потребления кокаина. Потребление амфетамина в Европе также упало, хотя он оставался относительно популярным в Скандинавии, Польше и Прибалтике [5].

Соединения амфетамина как вещества, используемые для получения наркотического удовлетворения, стали популярны несколько десятилетий назад. При относительно дешевой стоимости и высокой концентрированности наркотик «фен» вызвал настоящую эпидемию тяжелых зависимостей в конце XX века. Периферическое действие амфетамина схоже с действием кокаина и связано, главным образом, со стимуляцией симпатической нервной системы. Влияние на сердечно-сосудистую систему проявляется в тахикардии и повышенном артериальном давлении. Кроме того, амфетамин может в некоторых случаях вызвать мидриаз, диафорез (англ. Diaphoresis), чаще — гипертермию, озноб и сухость во рту.

Амфетамин обычно встречается в виде солей, хорошо растворимых в воде: сульфата, фосфата и гидрохлорида. Наиболее распространённая соль, сульфат амфетамина, представляет собой белый порошок с температурой плавления 280—281 °С. Сульфат декстроамфетамина разлагается при 300 °С [6]. Воздействие амфетамина на организм связано с выбросом дофамина и норадреналина как в центральной, так и в периферической нервных системах. Механизм выброса норадреналина под действием амфетамина аналогичен вышеописанному. Амфетамин также влияет на выброс серотонина, но на порядок слабее, чем MDMA.

Центральное стимулирующее действие амфетамина выражается в улучшении настроения, повышении внимания и способности к концентрации, а также в появлении чувства уверенности и комфорта. Амфетамин повышает двигательную и речевую активность, уменьшает сонливость и аппетит, повышает работоспособность. Негативная сторона центральных эффектов амфетамина может быть выражена в появлении чувства беспокойства, бессоннице и треморе. Также амфетамин может вызывать панику и стимуляторный психоз [7].

Наиболее серьёзным проявлением систематического злоупотребления амфетамином является нарушение психики, трудноотличимое от шизофрении. Как правило, этот эффект является следствием длительного употребления амфетамина в высоких дозах, но может проявиться и после единственной дозы. Симптомы обычно проходят через неделю после отмены препарата. Другим следствием хронического злоупотребления амфетамином является так называемое «стереотипное поведение», выражающееся в монотонном повторении одного и того же простого действия в течение нескольких часов [7].

Передозировка амфетамина опасна прежде всего для сердечно-сосудистой системы. Вызываемые амфетамином тахикардия, повышенное артериальное давление и спазм сосудов (англ. Vasospasm) могут привести к ишемическому инсульту, субарахноидальному кровоизлиянию, инфаркту миокарда, расслоению аорты. Другими опасными для жизни последствиями передозировки могут являться метаболический ацидоз, рабдомиолиз, острая почечная недостаточность и коагулопатия [4].

Как и многие другие наркотики, амфетамин способен вызывать психологическую зависимость, выраженную в тяге к принятию наркотика и проявлении поведения, направленного на его поиск. Формирование психологической зависимости от амфетамина связано с действием на дофаминергические нейроны в вентральной области покрышки и Nucleus accumbens, которые отвечают за обучение и позитивное подкрепление [7].

Вопрос существования физической зависимости от амфетамина неоднозначен. Резкая отмена препарата после длительного применения (или применения в течение нескольких дней в высоких дозах) вызывает усталость, сонливость, голод и депрессию такой степени, что существует реальный риск самоубийства. Эти симптомы могут считаться составляющими синдрома отмены или просто следствиями постоянной нехватки сна и пищи, которые сопутствуют регулярному употреблению амфетамина [8].

По данным Европейского центра мониторинга наркотиков и наркомании (англ. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction), рекреационных пользователей амфетамина можно разделить на две группы: интегрированные в общество и маргинализованные. Интегрированные в общество пользователи составляют бóльшую часть потребителей амфетамина в Европе. Они обычно моложе, имеют хорошее образование, постоянное жилье (или живут с родителями) и постоянный источник дохода. Как правило, они принимают амфетамин в увеселительных заведениях, таких как ночные клубы. Среди этой группы также распространено курение марихуаны [9].

Маргинализованные пользователи составляют более проблемную группу пользователей амфетамина, среди которой распространено внутривенное введение. Многие из них зарабатывают на жизнь торговлей наркотиками, мелкими кражами или попрошайничеством. Внутривенное введение амфетамина пользователями этой группы несёт высокий риск заражения ВИЧ, гепатитом С и другими инфекциями, хотя в целом заражение менее вероятно, чем в группах опиоидных наркоманов [10].

Кроме того, отмечается употребление амфетамина в ситуациях, требующих длительной работоспособности: студентами для подготовки к экзаменам, водителями-дальнобойщиками, спортсменами и бизнесменами [10].

Амфетамин, поступающий в нелегальную розничную продажу, как правило, отличается невысоким качеством, которое заметно упало в первом десятилетии XXI века. В 2009 году в Европе среднее содержание амфетамина в конфискованных образцах (в виде порошка) составляло от 1 % (Болгария) до 29 % (Норвегия). Остальную массу составляют добавки, такие как кофеин, креатин и эфедрин, инертные вещества: лактоза, сахароза, глюкоза, а также примеси, вызванные недостаточной очисткой действующего вещества при производстве и зависящие от используемого метода синтеза:

фенилацетон, N-формиламфетамин и другие. В то же время встречаются и образцы высокой степени очистки, содержащие до 96 % сульфата амфетамина (70 % в пересчёте на основание). Таблетка может содержать до 40 мг действующего вещества. Существенные различия в содержании действующего вещества увеличивают риск передозировки [11].

В 2014 году в мире была легально произведена 41 т. стимуляторов амфетаминового ряда (не считая лиздексамфетамина), из которых 42 % составлял декстроамфетамин и 36 % — рацемический амфетамин, 9 % — метамфетамин и 8 % — левамфетамин. Основными легальными производителями стимуляторов амфетаминового ряда в 2014 году в мире являются США (71 %, в том числе 83 % всего амфетамина и 92 % декстроамфетамина), Франция (24 %, в том числе 17 % всего амфетамина) и Венгрия (почти весь остаток). Основным легальным потребителем амфетаминов являются США: в 2014 году в этой стране ежедневно продавалось 10,68 стандартных дневных доз на 1000 жителей, главным образом для лечения СДВГ, с тенденцией к замене этих стимуляторов на лиздексамфетамин. Амфетамины, легально произведённые во Франции, практически полностью поставляются на экспорт [12].

По оценкам Управления ООН по наркотикам и преступности (UNODC) в 2008 году в мире было нелегально произведено от 161 до 594 т. стимуляторов амфетаминового ряда (в пересчёте на чистое вещество), при этом в том же году было конфисковано 47,4 т. [13]. В 2009 году было конфисковано 33 т. амфетамина и 31 т. метамфетамина [14].

По тем же оценкам, в мире от 0,3 % до 1,3 % людей в возрасте от 15 до 64 лет хотя бы один раз за 2009 год принимали стимулятор амфетаминового ряда. В России эта доля составляет 0,2-0,6 % [14].

По состоянию на 2010 год средняя розничная цена одного грамма амфетамина на чёрном рынке (без учёта степени очистки) составляла от \$4,2 (Мьянма) до \$911,5 (Япония), в России - \$84,5 [14].

В соответствии с Конвенцией о психотропных веществах в 1971 году, амфетамин и его стереоизомеры внесены в Список II «Зелёного списка». Согласно Конвенции, государства-участники должны обеспечить обязательное лицензирование производства, торговли (включая международную) и распространения веществ из Списка II; кроме того, государства обязаны предоставлять статистическую информацию в Международный комитет по контролю над наркотиками (англ. International Narcotics Control Board) [15].

Постановлением Правительства РФ № 486 от 30 июня 2010 года амфетамин был внесён в список наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров, оборот которых в Российской Федерации запрещен (Список I). До этого постановления амфетамин входил в Список II [16]. При этом левовращающий изомер амфетамина, левамфетамин, входит в Список III [17].

В США амфетамин внесён в Список II Акта о контролируемых веществах (англ. Controlled Substances Act) (вещества, имеющие высокий потенциал злоупотребления и способные привести к тяжёлой психологической или физической зависимости) [18].

Фенилацетон включён в Список прекурсоров и химических веществ, часто используемых при незаконном изготовлении наркотических средств и психотропных веществ, находящихся под международным контролем в соответствии с Конвенцией ООН о борьбе против незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ 1988 года (англ. United Nations Convention Against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances) («красный список») [19].

В России и Казахстане фенилацетон внесён в список наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров, оборот которых запрещен (Список I). Бензальдегид, фенил-2-нитропропен и аллилбензол внесены в список прекурсоров, оборот которых ограничен (Список IV) [17].

Обсуждение

Каким же образом, молодежь подсаживается на амфетамины. Во-первых, его распространение происходит в местах значительного скопления молодых людей, к ним можно отнести ночные клубы, кафе, караоке, всевозможные увеселительные заведения. Типичный способ попробуй выпей сок, воду, куда незаметно подсыпают амфетаминовые кристаллы (порошок). Человек, выпивает, у него начинается чувство легкости, настроение приподнимается, появляется огромное желание поговорить, рассказать о себе, потанцевать на танцполе. Как правило, такой способ используют молодые люди, для того чтобы познакомиться с девушками. Конечно у человека от одного выпитого стакана не разовьется зависимость, но появится тяга прийти в данный клуб еще, чтобы испытать данное ощущение легкости и эйфории. Второй способ в кругу уже знакомых людей, молодому человеку, предлагают покурить, якобы каннабис (марихуану, либо гашиш), забитые и с крученые в папиросу, либо сигарету. Каннабис, многие молодые люди считают безобидным наркотиком, к которому нет особого привыкания и зависимость от него, как правило безобидная и вялопротекающая. Поэтому неосознанно соглашаются покурить. Приход, или же измененное состояние сознания, после выкуренной сигареты

с амфетамином, происходит в течение 2-3-х минут. У человека проясняется голова, он начинает чувствовать себя легко и уверенно, появляется чувство вседозволенности, смелости и гипер.активности.

По ощущению, со слов бывших наркоманов, ощущение прихода от амфетамина, значительно сильнее и ярче, чем от применения каннабиса. По силе воздействия его можно сравнить, лишь с кокаином. После употребления амфетамина, человек, может долгое время находиться в бодрствующем состоянии, он может не спать целые сутки и чувствовать себя в приподнятом настроении. Но после, начинается очень тяжелый выход от состояния наркотического опьянения, или как говорят наркозависимые «отходняк». У человека развивается ломка, чувство сломленного, депрессивного состояния, паническое состояние страха и развитие галлюцинаций, на фоне общего утомления организма. Выйти из данного состояния наркоману очень тяжело и поэтому, для того чтобы опять почувствовать приход, наркоман принимает следующую дозу, постепенно увеличивая ее.

На сегодняшний день, приобрести амфетамин, не составляет особого труда, так как посредством интернета, с помощью мобильных приложений WhatsApp и Telegram. По городу Алматы, довольно часто в неброских местах, как правило на стенах зданий, электрических столбах в местах скопления людей можно увидеть объявления о препарате «скорости» и ссылке в интернете, с указанием заказа и способа доставки, данного наркотика. Конечно же все это незаконно. Расклеивают данные объявления, как правило наркоманы, для получения очередной дозы или же денежного вознаграждения. Сами объявления с указанием текста ссылки электронных адресов и телефонов, изготавливают наркоманы, по заказу заказчиков (операторов), как правило из соседней страны России.

Самих заказчиков, наркоман, никогда не видит в лицо, общение происходит по чату. Заказчик высылает текст объявления и делает заказ наркоману расклеить данные объявления в квадрате таких-то улиц по городу Алматы, с обязательным фотоотчетом расклеенных объявлений. После выполнения заказа наркоманом, заказчик переводит на qivi-кошелек наркомана, сумму в 1000 тысячу рублей, эквивалентно казахстанской валюты, получается, ориентировочно 5000 тысяч тенге. Либо отправляет сообщение с указанием расположения, заранее спрятанной закладки дозы амфетамина. На заказчиков, работают и распространители, которые расфасовывают амфетамин по дозам и оставляют специальные закладки, для наркоманов. Как правило, распространители сами не употребляют наркотики. Приблизительная стоимость одной дозы (2-3 грамма) амфетамина на черном уличном рынке составляет 5000 тысяч тенге.

По сути любой человек, из-за интереса может прочитать объявление. В котором указывается номер, для обмена сообщениями через Telegram, сумма для перечисления на qivi-кошелек и все. Запретный плод сладок, а попробовать его получается возможно, дальше все зависит от моральных устоев самого человека, кто-то пройдет мимо, кто-то решает попробовать. Схема распространения, достаточно простая и относительно безопасная, для распространителей. Алгоритм получения амфетамина потребителем, через объявления, аналогичен алгоритму расклейщику объявлений-наркоману. По сути, человек один раз попробовавший амфетамин, где-нибудь на дискотеке в ночном клубе, захочет испытать это ощущение снова. Обычное количество объявлений составляет 50-60 штук, в качестве вознаграждения их расклейщику, предоставляется вознаграждение в виде одной дозы амфетамина, либо перечисление 1000 рублей на qivi кошелек наркомана.

Данной схемой поделился со мной бывший наркозависимый, один мой старый знакомый, уроженец города Алматы, молодой семейный человек, по имени С., отец троих детей, сам юрист по образованию. Ранее в 2009 году, он был моим испытуемым в написании кандидатской диссертации на тему «Психологические особенности личности, склонной к азартным играм». Сам по себе, он коренной алматинец, начал употреблять наркотические средства канабисной группы с 10-го класса, регулярно употреблял их в течении 18 лет, азартный игрок, начинал играть на игровых автоматах со студенческих лет, считает себя зависимым от азартных карточных игр, таких, как покер и ази, но не считал себя наркозависимым, до тех пор, пока случайно не попробовал, покурив амфетамин, думая, что курит просто анашу. Ниже будет приведено, его краткое описание состояния наркотической зависимости от наркотиков амфетаминовой группы, таких как айсы и скорость.

Рассказ бывшего наркомана о знакомстве с амфетамином.

В тот день, в конце мая 2017 года, возвращаясь с работы, по пути заехав в универмаг, я случайно встретил своего сокурсника по имени Е, которого не видел с окончания университета. Разговорились, договорились завтра вечером встретиться в одном из кафе, посидеть, пообщаться. На следующий день вечером, встретились, выпили, пообщались, закусили, опять выпили и т.д. Через часа два, заказали уже по счету вторую бутылку алкоголя. Я сильно опьянел, а мой оппонент, как будто и не пил. Все это время он периодически вы ходил в уборную, приходил и продолжал пить алкоголь, как ни в чем не

бывало. После очередной выпитой рюмки, он предложил мне покурить с ним марихуану, я не отказал, так как ранее употреблял марихуану. Будучи в состоянии алкогольного опьянения, я не сразу понял, что курю не марихуану. После второго, третьего затяга, в течении 2-3 минут, я почувствовал некий прилив сил, моментально протрезвел и пошел пить алкоголь, уже третью бутылку, как ни в чем не бывало. Далее я спросил, что за эта марихуана, после которой появляется прилив сил и открывается второе дыхание. На что мой сокурсник, пояснил, что это не марихуана, амфетамин и что он намного сильнее и приятнее марихуаны. Но его нельзя курить часто, как марихуану, так как появится сильное привыкание. Еще немного посидев, мы распрощались.

На следующий день, я позвонил к Е. и поинтересовался, может ли он дать покурить амфетамин, он сказал да. Вечером мы встретились пообщались, покурили. Е., отсыпал мне не много амфетамина, но предупредил, что в ближайшие 2-3 недели не курить его, так как «отходняк», от частого употребления будет долгим и мучительным. Попрощавшись мы расстались, он уехал в Астану, так как сам он был с Астаны, в Алматы был по работе. Через пару дней я не сдержался и начал курить амфетамин, смешав его с табаком от сигареты, в течении 2-3 дней я его весь скурил. У меня появилось желание курить его еще, так как состояние прихода, можно лишь сравнить с состоянием прихода от кокаина. Ты словно ощущаешь себя всемогущим, раскрепощенным, смелым и уверенным. Организм требовал продолжения, так как без амфетамина становилось жутко плохо, я не мог спать, постоянно кружилась голова, всего шатало, я стал нервным. Через неделю я позвонил Е., чтобы узнать, где можно приобрести амфетамин. Е., оставил мне пару телефонов распространителей и еще раз предупредил, чтобы я остановился, не употреблял, так как амфетамин вызывает очень сильную привязанность, сам он курит его крайне редко, по случаю. На что я ему ответил, что все нормально и под контролем. Но увы, все только начиналось и завертелось, на тот момент я и не думал, что стал пленником амфетаминовой зависимости.

Я перестал контролировать себя, организм требовал еще и еще, если я не получал дозу, то не мог нормально жить. Я буквально стал рабом амфетамина. Через, месяц я уже знал телефоны барыг (распространителей амфетаминных наркотиков), через два начал общаться с наркоманами за употреблением очередной дозы. Те моменты, когда не было амфетамина, ломку глушил алкоголем. В течении трех летних месяцев, я буквально каждый день кайфовал, так как были деньги. На работе, как мне казалось работал лучше всех, был в постоянном тонусе, но в итоге скопилось много юридических дел, которых я так и не решил. Полученную зарплату тратил на амфетамины и алкоголь и азартные игры. В конце августа меня уволили с работы. И началось, что делать, где взять деньги на очередную дозу. Не долго думая, я поехал в город Капшагай, заложил машину 2015 года в ломбард за миллион тенге, под 10 % в месяц и на полученные деньги, прикупив амфетамин, пошел играть в казино. Дальше не помню, что со мной было. Жизнь пошла интересней, появились очередные приятели-наркоманы и девушки легкого поведения. Короче, где-то через неделю, я проснулся в одном из дворов в микрорайоне Аксай, грязный, голодный, без денег и документов. Выкурив сигарету, я спешно начал искать дозу, для того, чтобы собраться. Перебрав всю одежду, в боковом кармане пиджака, я нашел свернутые в фольгу про запас, около 5 граммов амфетамина. Забив их в табак и скрутив сигарету, я закурил. Память и ясность, постепенно начали возвращаться. Я начал вспоминать и мне стало жутко не по себе, что я скажу жене, родителям, где деньги, машина, документы. В тот момент я возненавидел себя и решил совершить суицид. Отойдя, где гаражи, в нелюдном месте, я сделал петлю из ремня брюк. Ремень накинул на ветку дерева и уже собирался вешаться, как вдруг к гаражам на велосипеде подъехал мальчик-школьник и начали смотреть на меня. Я сдержался, спустился с гаража вниз, попросил у него телефон и позвонил брату, чтобы он меня увез домой.

После началась череда семейных проблем. Пришлось сказать о машине, заложенной в ломбард. Родителям пришлось продать свой джип, для того, чтобы выкупить машину с ломбарда и погасить кредит, т.к. машина была в кредите, самим купить себе машину проще. Где-то месяц я был дома, пытался самостоятельно выйти из состояния «отходняка», глушил все алкоголем, стала шалить печень, общее состояние здоровья ухудшилось, стали болеть ноги, ходить было больно, ноги опухли. Через месяц, сам осознанно принял решение лечь в клинику по работе с наркозависимыми и алкоголиками Ренессанс. Там меня полностью прокапали, подлечили медикаментозно и начали работать с моим сознанием. Ежедневно с 8-ми и до 19.00 с больными ведут рабу психологи, психотерапевт, наркологи и психиатры, с перерывами на прогулку и завтрак, обед и ужин. Это полностью частное, закрытое, медицинское учреждение, полностью изолированное от окружающего мира. Находящиеся там больные не могут просто покинуть клинику, средства связи с окружающим миром отсутствуют. Минимальный курс лечения составляет 3-месяца, стоимость одного месяца составляет 350.000 тысяч тенге, но это того стоит. Через три месяца меня выписали, с учетом того, что в течении следующих

трех месяцев я должен был раз в неделю приезжать на обследование к наркологу и через три месяца пройти повторный курс лечения.

После выписки, я продержался где-то месяц, естественно никуда на контроль я не ездил. Начались звонки от знакомых наркоманов и барыг, предлагающих попробовать бесплатно покурить амфетамина и оттянуться. В один прекрасный день, я не сдержался, покурил. Потом снова и снова. На языке наркоманов, опять стал на марафон, по поиску, потреблению, поиску денег, покупке амфетамина его потреблению ит.д. На тот момент, я не работал, перебивался случайными заработками. Дней пять я был на марафоне: употреблял с такими же зависимыми амфетамин, не спал не ел, а кайфовал в непонятных местах, съемных квартирах, на чердаках, подвалах, был в окружении таких же наркоманов, как и я, среди парней и девушек.

Среди наркоманов, есть специальный чат в Telegram, где они общаются, знакомятся, обговаривают у кого, что есть. Много среди наркоманов и женщин в возрасте от 20 до 40 лет, готовых за очередную дозу, оказать сексуальные услуги. Многие наркоманы, употребляют наркотики, через вену, тем самым экономя трату амфетамина и растягивая процесс удовольствия, так как, принимая препарат внутривенно, он действует постепенно, приход приходит, через два-три часа.

В итоге после очередного, бурного марафона, брат меня везет на повторное лечение в клинику Ренессанс, я остаюсь там на три месяца. За это время, от меня уходит жена, вместе с детьми. От меня отвернулись некоторые друзья и родственники. Знаю, что во все виноват лишь я.

Лишь мои дети, заставили меня полностью пересмотреть свое отношение к жизни, когда я окончательно понял, что могу потерять свою семью. Я не довел дело до развода, вернул жену и детей. Где-то еще с полгода, я наблюдался у психотерапевта и нарколога в клинике Ренессанс, полностью прекратил всякое отношение с кругом наркоманов, начал лечиться, поправлять свое здоровье. Через семь-восемь месяцев, после завершения курса медикаментозного лечения, я вернулся к жизни, устроился на работу, начал работать. На стабильной ремиссии, я уже год.

Иногда конечно посещают мысли попробовать снова, в этот момент я начинаю вспоминать, прокручивать в голове весь процесс от поиска, приема амфетамина, наркотического опьянения и состояния болезненного «отходняка», галлюцинации и т.д., после переосмысления всего этого в голове, сдерживаюсь, останавливаюсь, делаю длинный вдох-выдох, становится легче. Клиника, конечно же здорово помогла мне, справиться с наркотической зависимостью.

Как, сказал уже бывший наркозависимый С., что он хочет на своем примере донести до молодежи о вреде наркотиков, в частности, о вреде синтетических наркотиков амфетаминовой группы. И о том, что ни при каких обстоятельствах не имейте намерения попробовать их. Так как он сам, всего лишь в течении шести месяцев потерял здоровье, лишился работы, залез в долги, чуть не лишился семьи и своей жизни.

С его слов, сейчас синтетика заполонила город.«Спайсы, скорость» - сейчас в тренде, среди молодежи. Последствия от их употребления не обратимые, так как они разрушают мозг человека, доводят его до психического расстройства, галлюцинации могут довести до самоубийства. Привыкание к ним очень сильное, вылечиться от данной зависимости можно, но довольно затратно, а стать покорным рабом наркодиллеров, запросто. С его слов, в основном наркотики амфетаминовой группы поставляются с Китая, через Россию. Очень много наркоманов среди русских парней и девушек, затем идут азиаты (казахи, уйгуры и т.д.). Практически редко, кто из них состоит на наркологическом учете в наркодиспансере, многие нигде не работают ведут иждивенческий образ жизни, либо бродяжничают и занимаются распространением наркотических средств. Основной возраст таких наркоманов, колеблется от 22 до 40 лет.

Выводы

В заключении, хотелось бы отметить, тот факт, что за последние 5-6 лет, популярность амфетаминовых наркотиков в городе Алматы, среди молодежи, заметно выросла, по причине их доступности и популярности по степени ощущения испытываемого в состоянии наркотического опьянения. Участились случаи неадекватного проявления, употребляющих данные вещества молодых людей. Довольно часто, среди белого дня в центре города, можно увидеть застывших под действием наркотика молодых людей, не в состоянии даже пошевелиться, либо ведущих себя, крайне глупо и неадекватно в окружении, окружающих людей. В поисках очередной дозы, такие наркоманы способны пойти на совершение преступления, убийства и совершения суицида в момент галлюцинаций.

Ближайшему окружению, родственникам и родителям стоит обратить внимание на то, как ведут себя их дети, родственники. Педагогам в школах и преподавателям ВУЗов, регулярно проводить профилактические воспитательные мероприятия среди подрастающего поколения и молодежи. Правоохранительным органам ужесточить меры борьбы с наркобизнесом, взять под контроль счета в

терминалах қiвi-кошелек, официалды закpыть доступ в интернет чаты Telegram. Пограничным итаможенным органам, усилить контроль на границе, тщательно проверять ввозимые товары. В целом нужно ужесточить уголовную ответственность, за распространение наркотических веществ, вплоть до высшей меры, пожизненного заключения. Медицинские наркологические диспансеры обеспечить всеми необходимыми медицинскими препаратами и профессиональными кадрами: психологами, психотерапевтами и наркологами.

Литература

1. Накипбек Садвакасов – юрист-правовед. Молодежь и наркомания // Республиканский общественно политический журнал Мысль. 2018. – 16.02.2018 № 1819.
2. Неожданная проблема – «пенсииеры-наркоманы». Статистические данные по наркоманам за 2017 год, Агентства по статистики РК. <https://toppress.kz/article/43968>.
3. Иван Добрышин - представитель департамента по борьбе с наркобизнесом и контролю за оборотом наркотиков МВД РК. За пять лет количество наркозависимых среди казахстанцев снизилось на 35%. <https://informburo.kz/novosti/kolichestvo-narkozavisimyh-v-kazahstane-za-pyat-let-snizilos-na-35.html>.
4. Flomenbaum, Goldfrank et al. Goldfrank's Toxicologic Emergencies. 8th Edition. – McGraw Hill, 2006. – С. 1119. – 2170 с. — ISBN 0071437630.
5. Nicolas Rasmussen. America's First Amphetamine Epidemic 1929–1971 // Am J Public Health. – 2008. – Т.98, № 6. – С.974-985.
6. Thomas L. Lemke, David A. Williams et al. Foye's Principles of Medicinal Chemistry, 6th Edition. — Wolters Kluwer Health, Lippincott Williams & Wilkins, 2008. – С. 642-643. – 1377 с. – ISBN 978-0781768795.
7. Hamid Ghodse. Drugs and Addictive Behaviour. A Guide to Treatment. 3rd Edition. – Cambridge University Press, 2002. – С.113-117. – 501 с. – ISBN 0511058446.
8. Bertram G. Katzung. Basic & clinical pharmacology. 12th edition. – McGraw-Hill Medical, 2010. – С. 565–571. – 1200 с. – ISBN 9780071764018.
9. Н. Н. Иванец, Ю. Г. Тюльпин, В. В. Чирко, М. А. Кинкулькина. Психиатрия и наркология: учебник. — М.: «ГЭОТАР-Медиа», 2006. – С. 734. – 832 с. – ISBN 5-9704-0197-8.
10. Веселовская Н. В., Коваленко А. Е. Наркотики. Свойства, действие, фармакокинетика, метаболизм. — М.: Триада-Х, 2000. – С. 51. – 205 с. – ISBN 9785944970299.
11. Mette Findal Andreasen, Christian Lindholm and Elisabet Kaa. Adulterants and Diluents in Heroin, Amphetamine, and Cocaine Found on the Illicit Drug Market in Aarhus, Denmark // The Open Forensic Science Journal. – 2009. – № 2. – С. 16-20.
12. International Narcotics Control Board. Psychotropic substances 2015. – United Nations, 2015. – С. 36-38. – 348 с. – ISBN 978-92-1-057748-9.
13. World Drug Report 2010. – United Nations, 2010. – С.103-105. – 313 с. – ISBN 978-92-1-148256-0.
14. World Drug Report 2011. – United Nations, 2011. – С. 154. – 272 с. – ISBN 978-92-1-148262-1.
15. Конвенция о психотропных веществах 1971 года. INCB.
16. Постановление Правительства РФ от 30 июня 2010 г. N 486 «О внесении изменений в некоторые акты Правительства Российской Федерации по вопросам, связанным с оборотом наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров»
17. Постановление Правительства РФ от 30 июня 1998 г. N 681 «Об утверждении перечня наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров, подлежащих контролю в Российской Федерации» (с изменениями и дополнениями).
18. Controlled Substance Schedules. DEA. USA.
19. Список прекурсоров и химических веществ, часто используемых при незаконном изготовлении наркотических средств и психотропных веществ, находящихся под международным контролем.

ШӘКӘРІМ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ИНТЕЛЛЕКТІНІ ДАМУ МӘСЕЛЕСІ

Ермекова А.А., Мархабаева Г.М.

Арунова Ж.А., Тайболатов Қ.М., жетекшілігімен

Қарағанды «Болашақ» Академиясы

С.Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті

e-mail: Kuandik_94@inbox.ru

XXI ғасырда жан-жақты дамыған тұлға тәрбиелеу педагогтардың алдында тұрған зор міндет. Сол тұлғаның интеллектісін дамыту қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің бірі. Қарым-қатынас барысындағы интеллект, яғни әлеуметтік интеллект – тұлғаның өзінің мінез-құлқы мен қоғамдағы басқа адамдардың мінез-құлқын дұрыс түсіну қабілеті деп қарастыруға болады. Бұл әлеуметтік интеллект мәселесі отандық және шет елдік ғалымдар қарастырып жатыр. Дегенменде әлеуметтік интеллект мәселесі қазақ зиялыларының назарынан да тыс қалған емес. Солардың бірі – Шәкәрім. Шәкәрім педагогика және психология бойынша арнайы оқулықтар, еңбектер жазбаса да, оның еңбектерінен кездестіруге болады. Осы мақалада оның өлең жолдарына психологиялық талдау жасалынды.

Шәкәрім Құдайбердіұлы (11 шілде (кейбір деректерде 24 шілде) 1858 – 2 қазан 1931) – ақын, жазушы, философ, тарихшы, композитор. Абаймен замандас әрі інісі, әрі ол негізін салған реалистік әдебиет дәстүрлерін алға апарушы ізбасары. Өзі өмір сүрген ортаның қоғамдық-саяси және әлеуметтік сыр-сипаттарын көре білуде, қоғам мен адам табиғатындағы кемшіліктерді зерделеуде, туған халқына түзу жол көрсетуде Құдайберді Абай бағытын ұстанды. Абай ағасының жетекшілігімен жан сарайын байытқан Құдайбердіұлы заманында қазақ арасындағы аса білімдар адамдардың бірі болды. Араб, парсы, түрік, орыс тілдерін жетік білді. Ол адамдар өмірін жақсартуға тырысқан ғалымдарды мысалға келтіреді. Олардың кейбіреулері адам өмірі жаратқан иесін танумен түзеледі десе, кейбіреулері үкімет жойылса, әркім өз бетімен өмір сүрсе түзеледі деді. Ал, біреулер оқу-біліммен, халықты ағартумен адам өмірі түзеледі деді. Біреулері бай, кедейді теңеумен түзеледі десе, біреулері тәрбиемен түзеуге болады деді. Өмірдің өзі — тіршілік таласы. Сондықтан адам өмірін жаратылыстың өзі солай жаратқан, бірін-бірі жеп, талап, таласып өмір сүрмек дегендер де болған. Шәкәрімнің өзі бұл идеялардың ешқайсысы адам жаратылысын өзгерте алмайтынына сенімді болды [1].

Еңбектеріне ой-пікір:

Өзің біліп біреуге қылсаң жарлық,
Асыл сол – ақыл, білім бойда барлық.
Айла, өтірік, арсыздық өнер емес,
Мен де анаудай болсам деп таласарлық.
Үлкендерде мінез жоқ таңданарлық,
Олардың қылған ісі ұрлық-қарлық.
Арам ойды ақыл деп ардан күсіп,

Түбінде тартқызбай ма ол бір зарлық?[2], - деп Шәкәрім Құдайбердіұлы өзінің «Жастарға» деген шығармасында, адам бірінші өзін толық біліп, жетілдіріп алуы керек, содан кейін бірақ біреуге өз ойын айтуға құқылы. Адам болып дүниеге келген соң, адам болып өмір сүру керек. Ешбір дүниедегі жанға қастық ойламау керек, керісінше оған өз көмегіңді тигізіп, біреудің ақ батасын алуға болады. Қанша ұрлық жасап, өтірік айтсаңда, түптің-түбінде ол бәрбірде, бәріне аян болады. Елдің алдында, Құдайдың алдында қарабет болғанша, арынды таза ұстауға тырысу керек деген ой қалыптасады.

Шәкәрім «Насихат» атты өлеңінде:

Бірлік түгіл иман жоқ, наным кетсе,
Жуымас алдайды деп бір бұлт етсе.
Жаулық түгіл жанжал да шықпас еді,
Ант етпей-ақ айтылған сөзге жетсе.
Адалдың жолы болар заман бар ма,
Жем болдық шын жексұрын надандарға.
Адастың деп отырмын айғай салып,
Бар тапқаным сол болды, амал бар ма?
Осы күнде қазақтың бәрі де мас,
Жақсылардың біріне біреуі қас.
Атқа мінген жігіттен үмітім жоқ,

Сөзімді ұқса, ойланар кейінгі жас[3],- дей келе оның қазіргі ұрпаққа артар үміті зор екендігі көрінеді және де адам біреуге серт етсе соны бұлжытпай орындау керектігін атап айтады. Қазіргі таңда кімнің дос, кімнің жау екенін айыру қиын. Әрбіреуі сырт келбетіне бетперде тағып жүреді. Қандай ойда қасымызда жүргенің түсіну қиын. Кейбіреулері сол жалған досының айтқанынан шыға алмай, оның айтқанын алдыға қойып, өзіндік «менің» жоғалтып алады. Өмірдің дұрыс емес жолына түсіп кетіп жатқандарда саусақпен санарлық емес. Оның қалауы болашақ ұрпақтың өмірде өз орнын тауып, ешбір дұрыс емес ойларға көңіл бөліп кетпеуін және елімізді сақтап қалуын тілейді.

Шәкәрім «Адамшылық» атты өлеңінде:

Кісіге адамшылық неге керек?
Адамдық – өзге айуаннан артық, демек!
Ит талаған төбеттен қалай дейсің,
Аямай әл келгенін жұлып жемек.
Мейірімсіз қасқырда да күшті өмір бар,
Артылған жерің қайсы онан бөлек?
Үнемі сен жерінді қайдан білдің?
Бұл дүние кезек берер істі өңгелеп.
Онан қорқып, обырлық қоймасаң да,
Адам боп, хайуаннан болсаңшы ерек!

Жалмағанша, жәрдемің тигізсеңші,
Жығылған, жылағанға болып көмек.
Мархабатты теріс деп кім айтады?
Адамшылық сол дейді тамам зерек.
Мейірім – жақсы, зұлымдылық – жаман дейсің,
Қасқырлыққа қайтесің құр дөңгелеп.
Жаны ашып жәрдем қылмай өткен адам –

Өсіп, өшіп құлаған бір бәйтерек-, [3]деп ол қазіргі таңдағы адамдарды бейнелеп тұр. Қазіргі заманда көп адамдар бірінің істеген ісің көре алмай, соған қастық істеуге тырысып жүреді. Әрбір адам қазіргі кезде көп бәсекелестікке түседі, бір-бірінен асып түсуі керек деген олардың басты мақсаты. Қазір көп адамдар мейірімсіз болып кеткен, бір-біріне көмек көрсетуден де қашады, қолың бір сілтеп кетіп қалады. Олар тіпті жануарлардан да асып түскен, қатыгездікке, мейірімсіздікке душар болған. Адамның жануар тектестен басты айырмашылығы оның ойлау қабілеті, сана сезімі, адамгершілік қасиеттері олардан жоғары болғандығынан, бірақ, қазір адамдар бір-біріне қас жау болып кеткен. Біреудің сүріңгеніне мазақ қылып қарап, әлеуметтік желіге салып жібереді, істеген жақсылыққа да рахым айтудан қалған адамдар.

Ақын адал еңбек, ақ жүрек, арлы ақыл бар жерде адам нәпсісіне ие болады, әділетсіздікке, арамдыққа, өтірікке, алдауға тосқауыл қояды. Осы үш құндылық арқылы адам түзу жолға түседі. Адам жөнделсе - қоғам мен өмір жөнделеді, жаратушыны шын сүю басталады деп тұжырымдайды. Мына бір өлеңінде:

Ескіден қалған сөз теріп,
Өз ойымнан өң беріп,
Үйретуді жөн көріп,
Түзетпек едім адамды -, деп өзінің ізгілікті мақсатын ашып айтады.
Айла күш – айуандықтың ең жаманы,
Бокты бокпен жуғанмен ел түзелмес
Ар түзейтін бір ғылым табылмаса,

Зұлымдықты жалғанда әділ жеңбес -, мұнда ақын адамның бойында әділет, мейірім, ынсап, ақ жүрек, таза ақыл болмайынша, зұлымдық, әділетсіздіктер, соғыстар, зиянды қару-жарақтар, мейірімсіздіктер, озбырлықтың жойылмайтынын дәлелдеп көрсетеді.

Шәкәрім шығармашылығында адамгершілік, ізгілік мәселелері халқымыздың ғасырлар бойы келе жатқан ұлттық құндылықтарымызбен тамырластықта алынып, көркемдік-эстетикалық мәні мен өлең өрнегіндегі өзіндік үні айқын айшықталады. Ұрпақ бойындағы ізгілікті, адамгершілікті жаңғыртуды көкесген ақын «ар-ұждан» мәселесін ең алдыңғы кезекке шығара отырып:

Еңбекпенен, өрнекпенен,
Өнер ойға тоқылса,
Жайнар көңіл, қайнар өмір,

Ар білімі оқылса, [4]деп тұжырымдайды. Ақын осы өлеңінде қазақ поэзиясына Абай алып келген түр жаңалығын жалғастыра отырып, оны түрлендіре пайдаланған. Табиғаттың күйін, тынысын адам тіршілігіне ұқсату арқылы образды суреттер жасайды. Ақын поэзиясындағы образдылықты «сұм жүректің оянбауы», «жебір ұлық қылдай іс», «өлі жүрек», «көңілдің қабағы салбырады», «әділетсіз залым», «азат ақыл», «күншіл мұндар» сынды сөз тіркестерінен де көруге болады. «Қабағынан қар жауған қараңғы бұлт, жаралы біздің көңілге бір тамбады сіркіреп», т.б. сияқты бейнелі тіркестер арқылы қазақ поэзиясына жаңа бір психологиялық оралымдар енгізген. Адам ішкі дүниесіне терең бойлап, мінез-құлықтың әсерін аша көрсету арқылы жүрегінде жақсылыққа орын жоқ, өз мінін көрмейтін, өтірікпен күн өткізген адамдардың образын терең бейнелейді.

Шәкәрімнің еңбектерінде бойлаған сайын бүгінгі ұрпақ ұлы ойшылдың білімге шақырған ұранды үнін ғана емес, оның адамзатты тәрбиелеу саласындағы даналық ақылын терең меңгеріп, нұсқаған тағылымдарындағы теориялық ой-пікірлерге қаныға түседі. Шәкәрім шығармаларының ішкі сырларын терең де, жан-жақты білу үшін жалпылап айта салуға болмайды, ол ұсынған ойларды, теорияларды, педагогикалық-психологиялық тұрғыдан да өте терең түсіну керек. Адамдар арасындағы бір-біріне деген шынайы қарым-қатынас негізі оны сол ортада дұрыс ұстап жүріп-тұруына ықпал ететін мінезге байланысты болады. Мінез де – психологиялық процесс болып табылады. «Мінез» қасиеттерін таным әрекеті арқылы қарастыру теориясы Шәкәрімнің бірнеше өлеңдерінде бейнеленген. Ақын шығармаларын қабылдау негізінде оқушылардың танымдық ой-өрісі, адам бойындағы жағымды, жағымсыз қылықтарды түйсіне білуі, кез-келген іске салыстырмалы түрде қарау, сараптау, таразылау

қасиеттері артады. Шәкәрім шығармаларының дені – адам бойындағы адамгершілік қасиеттерді қалыптастырудың басты құралы.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Бекбосынов, М. Шәкәрім тағылымы: (Шәкәрім Құдайбердіұлы ғұмырбаянының ғибратты ізімен) - Семей, 2008. - 64 б.
2. Шәкәрім. Қазақ айнасы. Өлеңдер мен поэмалар. – Алматы: Атамұра, 2003. – 296 б.
3. Алтынбеков А. Шәкәрім Құдайбердіұлы шығармаларының тәлімдік мәнде зерттелуі //Қазақстан жоғары мектебі = Высшая школа Казахстана.- 2013.- № 1.- 168-173 б.
4. Ізтілеуова С. Шәкәрім шығармаларындағы адам тәрбиесі: оқу құрал.-Алматы:Инжу Маржан,2011. – 161б.

БІРІНШІ КУРС СТУДЕНТТЕРІНІҢ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАРЫН ДАМУҒА ӘЛЕУМЕТТІК - ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТРЕНИНГТЕРДІҢ ӘСЕРІ

Жексен А.Е.

Тоқсанбаева Н.Қ. жетекшілігімен

әл -Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы

e-mail: n.toksanbaeva@mail.ru

Әлеуметтену – индивидтің нақты қоғамға, әлеуметтік топқа тән құндылықтарды, нормаларды, мінез-құлық үлгілерін игеріп, тұлғаға айналу процесі. Әлеуметтену бастапқы (балалық шақ, бозбалалық кезең, жастық шақ) және екінші (егде жас) болып бөлінеді. Социология ғылымы «құрының баласы – қашанда ұры, ал текті ата-анадан тек бейкүнә әрі тәртіпті бала туады» деген сыңаржақ тәмсілмен келісе алмайды. Өйткені адам анасынан бірден мәдениетті болып тумайды, тәрбиелеу, білім алу және қоғамда ғұмыр кешу процесінде ғана қалыптасады. Әлеуметтену – мәдени қасиеттер мен құндылықтарды мұралау өзгеше, биологиялық емес әдіспен, яки ұрпақтан ұрпаққа тарау тетігі арқылы әлеуметтік жолмен жүзеге асады; әрбір индивид, әр жаңа ұрпақ өздері туып, өмір сүріп жатқан әлеуметтік жүйенің мәдени мұрасын игерудің өзіне тән ерекше жолынан айнымай жүріп өтеді. Осынау маңызды процесті ғылымда «индивидтің әлеуметтенуі» деп атайды. Әлеуметтену – тура мәнінде, жарық дүниеге келген адамзат мәдениетін игеруге бағдарланған адам баласын дамытып, өзінің тұлғалық-психологиялық ерекше қасиеттерін, сондай-ақ қоғамдық өмірге араласуына мүмкіндік беретін әлеуметтік тұрпаттық, әлеуметтік маңызды қасиеттерді, білім мен білікті бойына жинақтаған тең құқылы тұлғаға айналдыру жолы. Сондықтан әлеуметтену дегеніміз – индивидтің әлеуметтік ортамен диалектикалық (өзара) әрекеттесу процес, оның барысында бір жағынан – адам бойындағы табиғи, психологиялық өскін жетіліп, өркендей түседі, екінші жағынан – қоғам тұлғаны тәрбиелеу, білім беру, мәдениетке ұмтылдыру арқылы оған тұлғаға тән әлеуметтік мәні мол қасиеттерді сіңіреді. Әлеуметтену – қысқа мерзімді, бір мәртелік емес, іс жүзінде индивидтің бүкіл ғұмырын қамтитын ұзаққа созылатын көп қырлы құбылыс. Соның арқасында қоғамдық өмірге араласып, қана қоймайды, сондай-ақ өзінің әлеуметтік статусы мен рөлін иелене және өзгерте алады. Өйткені, әрбір тұлға тиісті құқылар мен міндеттерді иелене отырып, қоғамдағы өзіне лайықты орынды еншілейді және нақты қызмет міндеттерін атқарады, яғни, әлдебір әлеуметтік статусқа ие болады [1].

Арнайы тренингтік әдістерін әзірлеу кезінде тәжірибе психологтары өздерінің батыс әріптестерінің ізімен жүрді, бірақ Қазақстанда топтық психологиялық жұмыс өздерінің терең дәстүрлеріне ие болып келеді. Кейінірек тренингтің атауын алған әдістердің элементтері кейінгі жылдарда белсенді пайдаланылған деп айтуға болады. Бұл, ең алдымен, кәсіби регулярлық және кәсіптік кеңес беру әдістерін, кәсіптік білім беруді психологиялық тұрғыда рационализациялауды және алғашқы іскерлік ойындар құрылды, кейінірек ол көптеген тренингтердің компоненттері болды.

Психологиялық-педагогикалық тренингте ретінде анықталуы мүмкін дәстүрлі оқыту әдістерімен, сондай-ақ радикалды әдістермен қатар интенсивті оқыту технологияларын пайдалану тәсілі нәтижелі болатыны айқын.

Біріншіден: әңгімелер, семинарлар, лекциялар, үй тапсырмалары және т.б. ; Екіншіден: заманауи оқыту технологиялары, әлеуметтік және психологиялық тренингтер(ОРТ), рөлдік ойындар және іскерлік ойындар (RDI) [2].

Қазіргі уақытта психологиялық жұмыстардың топтық формаларына сілтеме жасау адамдар «әлеуметтік-психологиялық тренинг» терминін жиі пайдаланады. Әдебиетте әлеуметтік-психологиялық тренингке әртүрлі анықтамалары бар. Емельянов Ю.Н. әлеуметтік-психологиялық тренингті қабілеттерді дамыту және кез-келген күрделі қызметті меңгеру және меңгеру әдістерінің

тобы ретінде анықтайды. Л. Петровскаяның шығармаларында әлеуметтік-психологиялық тренинг топтағы қарқынды оқыту процесіне психологиялық ықпал етудің нысаны ретінде анықталады.

Әлеуметтік-психологиялық тренинг әдістерімен шешілетін көптеген тапсырмалар нысандардың әртүрлілігі анықталады:

Барлық нысандарды 2 топқа бөлуге болады:

1. арнайы дағдыларды дамытуға бағытталған;
2. байланыс жағдайларын талдаудың тәжірибесін тереңдетуге бағытталған өзін-өзі талдау, қарым-қатынастағы серіктес, тұтастай алғанда топтық жағдайды бағалау.

Жуков Ю.И., Петровская Л. А., Растяников П.В. «Әлеуметтік-психологиялық тренинг - практикалық сала және топтың белсенді әдістерін қолдануға бағытталған, сонымен қатар қарым-қатынас құзыреттілігін арттыру мақсатында жүргізілетін психологиялық жұмыс» [3].

Тренинг – бұл ең мақсатты және тиімді психологиялық жұмыс, өйткені тренинг барысында адамға нақты мақсаттарға қол жеткізу үшін қажетті дағдылар ғана дамиды. Тренинг әртүрлі оқыту түрлерін - дәрістерді, жағдайларды талдауды, іскерлік ойындарды, жаттығуларды қатысушының нақты мәселелерін шешуге бағытталған қажетті дағдыларды қалыптастырады[4].

Тренингтің әртүрлі нысандарының комбинациясы оқыту материалдарын дәстүрлі кәсіптерге қарағанда әлдеқайда тиімді. Бизнес-ойындарды бейнежазу және жаттығулардың дыбыстық жазуы нақты нәтижелерді талдауға, қатысушыларға сырттан танысуға, қателіктерін түзеуге, оң жетістіктерді нығайтуға мүмкіндік береді.

Тренингте командалық кездесу өтеді, командалық рух көтеріледі. Қатысушылар алған білімдерін біраз уақыттан кейін жаңартуға және оларды қолдануды бақылау үшін алынған дағдыларға қайта оралуына мүмкіндік беретін оқу материалдарының толық жиынтығын алады.

Құндылықтар -адам өмірінің белгілі бір мазмұны, атап айтқанда, тәжірибе, оқиғалар, құбылыстар, нысандар, әрекеттер мен мақсаттар.

Құндылықтар эмпирикалық әлемге жатпайды, олар сезімдер мен ақыл-ойлар, яғни спекулятивтік жүйелер. Басқаша айтқанда, құндылықтың мағынасы ерекше. Біздің алдымызда не бар екенін түсіну үшін қажет бір нәрсенің эмпирикалық шынайылығын белгілі бір мағынамен байланыстырады.

Біз «құндылық» деп атайтын адамның өзін-өзі анықтауы болып табылады.

Құндылық – бұлқандай да бірнәрсенің мәнділігі, маңыздылығы, қалаулылығы, пайдалылығы және қымбаттығы.

Ол қашанда әлдекімнің (немесе әлдененің) бағалылығын, яғни объективті болмысты және сонымен бір мезетте оның әлдекім (немесеәлдене) үшін құндылығын, яғни субъективті бағалауды білдіреді. Дүние құндылыққа толы – материалды (заттар, әшекейбұйымдар, алтын мен асылтастар, ақша, меншік және т.б.), табиғи (күннің атуы мен батуы, теңіздер мен таулар, гүлдер және т.б.), көркем (әдебиет пен өнер туындылары) және адами (сұлулығы мен ізгі қасиеттері) құндылықтар. Бір нәрсені екіншісінен артық көру жалпы тірі табиғатқа тән. Аң екеш аңның өзі төлін қызғыштай қорғайды. Дегенмен, құндылықтың антропогенді, яғни адамға тән екендігін баса айтуқажет, өйткені барлық жаратылыстың ішінде адам ғана табиғи және мәдени туындыларды, идеялар мен амал-әрекеттерді, жалпы басқа адам мен қоғамды, сондай-ақ өзін-өзі бағалауға қабілетті. Құндылықтар адамның әлеуметтік болмысына тартылған, адам құндылықтар әрі мұқтаж болып табылады. Қазақстанның білім беру жүйесін модернизациялауға арналған тұжырымдамаларда өскелең ұрпақтың әлеуметтенуіне ықпал ететін пәндердің рөлін арттыруға мән берген. Қазіргі кезеңде қоғамның даму жағдайы студент тұлғасының әлеуметтенуіне ерекше талаптар қояды.

А.В. Мудриктің тұжырымдауы бойынша, әлеуметтену балалардың көптеген жағдайлар мен байланысының стихиялық немесе бағдарлы қарым-қатынастарына тәуелді.

Әр адам қай кезеңде болмасын әлеуметтенудің нысаны бола алады. Әлеуметтен үрдісінің мазмұны қоғамның мазмұнына бағынышты екенін растайды: ерлер мен әйелдер рөлін дұрыс атқару (жыныстық-рөлдік әлеуметтену), тұрақты отбасын құру (отбасылық әлеуметтену) және экономикалық өмірге білікті араласа білу және араласқысы келу (кәсіби әлеуметтену), заңға бағынатын азамат болу үшін (саяси әлеуметтену) және т.б.

Әлеуметтену үрдісі бірінші курс студентінің әлеуметтік негізі ретінде қарастырады. Бірінші курс студенті дамуында өзінің достарынан озып не қалып қоюы мүмкін, бұл өз кезегінде студенттің достарына деген әлеуметтік статусына байланысты болады. Қоғам талабының мазмұны адамның әлеуметтену деңгейі мен жасына байланысты қойылады. Бұл жайында шетелдік ғалымдар әртүрлі пікірлер мен көзқарастар айтады.

Эмиль Дюркгейм әлеуметтену процесін қарастырып, оның белсенді бастамасы қоғамға тән, сол себепті ол әлеуметтену субъектісі болады дейді. Сондықтан қоғам адамды «өз үлгісіне салып»

қалыптастыруға талпынады. Адам әлеуметтену процесіндегі қоғамдағы орнын білдіреді. Э. Дюркгейм әлеуметтік қоғамды, әлеуметтік қоғамды, әлеуметтендіруші күш нысаны ретінде зерттеген.

Э. Дюркгеймнің көзқарасы Т. Парсонстың қоғамдық қызметтің әлеуметтендіру теориясына негіз болды және ол әлеуметтік жүйедегі адамдардың жаһандану процесі болып табылады деген ойды ұсынады.

Т. Парсонстың ойынша, әлеуметтену бала дүниеге келген қоғам мәдениетіне қатысты болса, рөлдерді қанағаттандырушы қызметтер үшін бағыт-бағдар реквизитін игеру қажет. Әлеуметтенудің әмбебап міндеті – қоғамға жаңадан енуші «жандардың» жүйеге селқостық сезімін барынша азайту, керісінше оған жан-тәнімен берілгендік сезімін ұлғайту. Оның көзқарасына сай адам қарым-қатынас жасау барысында оның өзіндік ерекшеліктерін қарастырамыз.

1887 жылы жарық көрген Ф.Г. Гиддингстің «Әлеуметтену теориясы» еңбегі арқасында ғылымға «әлеуметтену» ұғымы енді. Бұл жұмыста Гиддингс әлеуметтену индивидтің әлеуметтік табиғаты мен мінезінің дамуы ретінде, «адамдық материалдың әлеуметтік өмірге дайындалуы» деп анықтады. Бірақ бұл термин батыста XX ғасырдың алғашқы жартысының аяғына дейін қолданылды.

Кеңестік психология ғылымда «әлеуметтік тренинг» термині соңғы онжылдықтарда ғана пайдаланыла бастады, XX ғасырдың басы мен 1970-1980 жылдарға дейін батыстағыдан бөлек мағынаға ие болды, ол кезде қоғам өмірінің барлық салаларындағы социалистік идеалдарды нығайту үдерісін анықтаушы болды.

Әлеуметтік тренингтің аталған тәсілдің психологиялық мәнділігі студенттің нәтижелі әлеуметтенуіне ықпал ететін оның айналасында әлеуметтік теңдік, тұрақтылық, төзімділік пен қамқорлық «жобалауды» жасайтын ересектерден қоғамның моральдық құндылықтарын дұрыс меңгеруді талап етеді.

Әлеуметтену тренингтің гуманистік тәсілмен келу К. Роджерс, А. Маслоу еңбектерінде көрсетілген, әлеуметтенудің басты мақсаты ретінде социумда индивидтің өзін-өзі танытуы мен өз орнын табуы түсіндіріледі. Басты қағидалар ретінде мыналарды атап көрсетуге болады:

адам әлеуметтік тренинг арқылы белсенді субъектісі; әлеуметтену үдерісінде адам қаншалықты қоғам талаптарына икемделуге тырысса, соншалықты өзін таныту мен өз орнын алуға тырысады;

нәтижелі әлеуметтену үрдісінде адамда өзін бағалауда оралымдылық, құндылықтар жүйесіндегі жағдайларды қайта бағалау қалыптасады.

Сонымен, гуманистік тәсіл аясында баланы өзіндік «Мен» құндылықтарымен себептестірілген әлеуметтік мінез-құлықтарға талаптандыру қажеттілігі идеясы туып, дамыды [5].

Әлеуметтік тренинг мәселесіне теориялық қадамдарды талдаудың қорытындысын шығара келе, жоғарыда сипаттала келетін тәсілдерді біріктіретін бірнеше тұстары байқалды:

➤ әлеуметтік тренингтер әлдебір мәдениет аясында өркендейді және әлеуметтік факторлар жанама әсер етеді;

➤ сондықтан тұлғааралық өзара әрекет әлеуметтік тренинг басты механизмі болып табылады, оның барысында студенттің құндылық дамуына әртүрлі деңгейлі әлеуметтік әсерлер іске асады.

Әлеуметтік тренингтің анықтамасын жасауда бірнеше амалдар бар. Сөздіктерде әлеуметтік тренинг әрекет пен қарым-қатынастағы іске асатын үрдіс және индивидтің әлеуметтік тәжірибені белсенді туындатуы мен меңгеру нәтижесі болып табылады.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Социологический энциклопедический словарь, под ред. Осипова Г. В., М., 1998; Тадевосян Э. В.. Социология. Учебное пособие, М., 1998
2. И.В. Вачков ОСНОВЫ ТЕХНОЛОГИИ ГРУППОВОГО ТРЕНИНГА М: Издательство "Ось-89", 1999
3. Обозов Н.Н. Социально-психологический тренинг - СПб. ЛНПП «Облик», 2002. - 23 с.
4. С. Н. Мельник Теоретические и методические основы социально-психологического тренинга © Издательство Дальневосточного университета 2004 ВЛАДИВОСТОК. 2004 г.

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЗАИМОСВЯЗИ ПЕРФЕКЦИОНИЗМА И СТРЕССОУСТОЙЧИВОСТИ (СРЕДИ МОЛОДЕЖИ)

Идрисова Ж.,

Под руководством Кудайбергенова С.К., Хусаинова И.Р.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы

Изначально проблема перфекционизма привлекала внимание психологической науки как невротическое стремления личности к совершенству. Многочисленные теоретические и эмпирические исследования перфекционизма продемонстрировали его роль в предсказании ряда психологических и психических расстройств личности [1, 74-83 с.].

В психологии перфекционизм определяется как стремление к безупречности, к совершенству, которое подразумевает завышенные стандарты выполнения действия в сочетании с тенденцией к чрезмерно критическим оценкам своего поведения (R. Frost, 1990; P. Hewitt, G. Flett, 2001 [3]; В.А. Ясная, С.Н. Ениколопов, 2007), склонность следовать завышенным стандартам деятельности и выдвигать к собственной личности чрезмерно высокие требования (Н.Г. Гаранян, 2006). Соотношение конструктивных и неконструктивных проявлений перфекционизма может быть обусловлено возрастными особенностями, в частности степенью личностной зрелости, определяющей степень готовности к высоким требованиям среди молодежи разного возраста.

Только в последнее время в науке на смену традиционному представлению о перфекционизме как негативном феномене пришел типологический подход, предполагающий выделение «нормального» и «патологического» типов перфекционизма [2, 27-33 с.]. Однако данные накопленные в психологической науке до сих пор не собраны воедино, а так же не объединены в единую классификацию типы перфекционизма, благодаря чему было бы возможно более глубокое изучение данного феномена.

На сегодняшний день перфекционизм рассматривается не только как одиночный феномен, но как многомерный конструкт, включающий в себя как дезадаптивные, так и адаптивные черты личности.

Д. Хамачек впервые применил типологический подход к перфекционизму. Он раскрыл в своих работах такие понятия как «нормальный», так же его называют адаптивным, и «невротический», имеет другое название – дезадаптивный, перфекционизм. Таким образом, невротический перфекционизм тесно взаимосвязан с разного рода дезадаптивными характеристиками, например, страх неудачи, неудовлетворенность своей деятельностью, боязнь ошибки и стремление ее избежать, перманентные чувства тревоги, стыда и вины, нереалистично высокие требования к себе, большие ожидания от себя, жесткая самокритика. Нормальный, или адаптивный, перфекционизм связан с такими адаптивными характеристиками личности, как стремление к успеху, способность испытывать глубокое удовлетворение достигнутым результатом, сосредоточение на собственных ресурсах и на способах правильного выполнения задачи, желание достичь совершенства [7].

О положительных сторонах перфекционизма пишут в своих исследованиях В. Роделл. К положительным чертам проявления перфекционизма он относит требовательность к себе, целеустремленность, настойчивость, характерная творческим людям [8]. Несмотря на то, что некоторые пишут о положительном проявлении перфекционизма, ученые чаще освещают его негативную сторону. Например, Л. Сильверман рассматривает перфекционизм как своеобразную «палку о двух концах». То есть, можно сказать, что с одной стороны, это побуждение к движению, развитию, стремление идти вперед и добиваться новых успехов. Но при этом, перфекционизм может привести к разочарованию, фрустрации, нарастающей тревоге.

Р. Фрост, британский психолог, так же занимался исследованием феномена перфекционизма, выделил «позитивный» и «негативный» перфекционизм.

По мнению исследователя, позитивному перфекционизму присущи такие адаптивные личностные характеристики, как позитивная самооценка, самоэффективность, самоактуализация, хорошая успеваемость, уверенность в себе, адаптивные копинг-стратегии, позитивные эмоции, социальные установки. Негативному перфекционизму присущи дезадаптивные личностные характеристики: склонность к самокритике, прокрастинация, низкая учебная мотивация, неадаптивные копинг-стратегии, эмоциональная дезадаптация [9].

Мы согласны с авторами касательно точки зрения на разделения перфекционизма на адаптивный и патологический, при определенной степени проявления в поведении и когнициях перфекционистских тенденций можно предположить насколько выражен перфекционизм у личности.

Основным методологическим препятствием на пути к изучению нормального и патологического типов перфекционизма выступает отсутствие теоретической модели, в рамках которой возможно представление различных граней данного феномена в едином континууме.

В современных теоретических и эмпирических исследованиях перфекционизма можно выделить несколько направлений дискуссии.

1. Интенсивно дискутируется вопрос о психологической структуре перфекционизма. В первоначальных феноменологических исследованиях перфекционизм рассматривался как одномерный конструкт, включающий единственный параметр - стремление человека устанавливать чрезмерно высокие стандарты [3, 409-420 с.]. В настоящее время ряд авторов оспаривает эту позицию, рассматривая перфекционизм как многомерный конструкт, включающий наряду с высокими стандартами ряд других параметров [4, 94-103 с.].

2. Важным вопросом является взаимосвязь перфекционизма и уровня стресса в связи со стремлением к достижению высоких стандартов.

3. Наконец, представляется важным соотношение перфекционизма с различными типологическими измерениями личности. Возникает вопрос, служит ли перфекционизм характерным атрибутом определенного личностного склада.

Показано, что перфекционизм является мощным фактором-предиктором депрессивных, тревожных, соматоформных расстройств, расстройств пищевого поведения, различных видов зависимостей, а также ряда личностных расстройств (пограничного, нарциссического, истерического, зависимого, обсессивно-компульсивного), лечение которых лежит тяжелым экономическим бременем на современном обществе (Blatt, Quinlan, Pilkonis, 1995; Paykel, Brugha, Fryers, 2005; Wittchen, Jacobi, 2005; Бек, Раш, Шо, Эмери, 2003; Гаранян, Холмогорова, Юдеева, 2001).

Люди с высоким уровнем перфекционизма не удовлетворены своей жизнью, имеют повышенный уровень ригидности и стрессодоступности, панически боятся неуспеха и демонстрируют избегающее поведение, что, в целом, значительно снижает уровень их внутри- и межличностной адаптации (Hewitt, Flett, 1993; Blankstein, Dunkley, 2002; Kilbert, Langhinrichsen-Rohling, Saito, 2005; Юдеева, 2007).

На сегодняшний день имеется много фактов, свидетельствующих, что перфекционистские установки могут увеличивать частоту стрессогенных ситуаций в повседневной жизни студентов, усиливать их предвосхищение, затруднять совладание с ними [5, 27-34 с.].

Молодые люди, в частности студенты с высоким перфекционизмом при конфронтации с новой жизненной задачей, представленной в виде начала вузовского обучения, переживают мощный стресс. Возможный механизм этого явления заключается в том, что любое отклонение от «идеала» (даже незначительная ошибка) может интерпретироваться ими как полный крах. [6, 72–81 с.]. В континууме разнообразных событий они могут вычленять ситуации неудачи или ошибки, игнорируя успехи и достижения. У них может присутствовать глубокая убежденность в том, что окружающие люди (преподаватели, соученики, родители) ожидают от них блестящего выполнения заданий, не предоставляя при этом им право на не столь безупречный результат. Как следствие, такое когнитивное функционирование неизбежно приводит к повышению уровней переживаемого и предвосхищаемого стресса, интенсивным страхам экзаменов и межличностных контактов. Невозможность справиться с этим напряжением вызывает эмоциональную дезадаптацию в виде клинических симптомов тревоги и депрессии.

Изучение связи между уровнем перфекционизма и стрессоустойчивостью, а так же стратегиями совладания со стрессом среди молодежи, актуализирует внимание к теме и определило интерес к проведению исследования в данном направлении.

Литература

1. Гаранян Н.Г. Психологические модели перфекционизма / Н.Г. Гаранян // Вопросы психологии. 2009а. - № 5. - С. 74-83.
2. Hamachek D. Psychodynamics of normal and neurotic perfectionism / D. Hamachek // Psychology. 1978. - №. 15. - P. 27-33.
3. Dunkley D. Self-critical and personal standards factors of perfectionism located within the five-factor model of personality / D. Dunkley et al. // Personality and Individual Differences. 2006. - V. 40. - P. 409-420.
4. Hollender M. Perfectionism / M. Höhender // Compr. Psychiatry. 1965.-V. 6.-P. 94-103.
5. Hewitt P., Flett G. Perfectionism and stress process in psychopathology // Perfectionism: Theory, research and Treatment / Ed. by G. Flett, P. Hewitt. Washington, 2002, P.27-34
6. Гаранян Н.Г., Андрусенко Д. А. , Хломов И.Д. Перфекционизм как фактор студенческой дезадаптации // Психологическая наука и образование. 2009. № 1. С. 72–81.
7. Золотарева А.А. Диагностика индивидуальных различий перфекционизма личности: автореф. дис. ... канд. психол. наук. – М., 2012. – 25 с
8. Демина А.А. Психологический формат изучения проблемы перфекционизма [Электронный ресурс] / А.А. Демина // Журнал SCI-ARTICLE.RU. – 2014. – № 6. – Режим доступа: <http://sci-article.ru> (дата обращения 1.06.2015)
9. Ю.В. Зеленцова, Типологический подход к исследованию перфекционизма в работах зарубежных и отечественных психологов.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ОБЩИХ СПОСОБНОСТЕЙ И ЛИЧНОСТНЫХ ЧЕРТ С УДОВЛЕТВОРЕННОСТЬЮ ТРУДОМ

Илимахунова С.А.

под руководством Мун М.В.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби

e-mail: il.suriya24@gmail.com

На данный момент все большее число организаций внедряют практику психологической оценки своих сотрудников, т.к. это позволяет определить, насколько человек подходит на определенную позицию, а также выявить его потенциал. Для интенсивного развития любой компании необходим интеллектуальный и творческий ресурс ее сотрудников. Кроме того, немаловажную роль играют личностные особенности человека. По мнению Б.Г. Ананьева [1], личностные проявления неразрывно связаны с интеллектуальными характеристиками. В связи с этим, изучение интеллекта, креативности и личности выступают перспективными направлениями в организационной психологии. Учитывая то, что эти три параметра исследуются в рамках профессиональной деятельности, было бы интересно рассмотреть их взаимосвязь и с удовлетворенностью трудом. Добавление этого параметра дает возможность, посредством изучения потребностей и желаний сотрудников, создать эффективную систему мотивации. Это особенно важно для развития организации и удержания кадров в нынешних динамично изменяющихся условиях.

Таким образом, цель данной статьи заключается в кратком обзоре исследований о взаимосвязи таких параметров, как: интеллект, креативность, личностные черты и удовлетворенность трудом.

Современное общество требует наличия у сотрудников способностей для решения сложных задач, из которых состоит высококвалифицированная профессиональная деятельность. Соответственно, они должны проявляться не только в конкретной деятельности, а быть связаны с общими сторонами функционирования психики. Таковыми являются интеллект и креативность. В советской психологии проблемы интеллекта и креативности как общих способностей подробно изучались в работах В.Н. Дружинина [2], М.А. Холодной [3], Э.А. Голубевой [4], Б.М. Теплова [5] и др. Так В.Н. Дружинин рассматривает психику как единую познавательную систему, в которой интеллект отвечает за применение знаний (решение задач), а креативность – за преобразование информации (творческая способность). Таким образом, общие способности неразрывно связаны с психофизиологическими процессами, состояниями и свойствами личности. Для специалистов по оценке персонала вопрос о взаимосвязи общих способностей и личностных черт несет диагностическую и прогностическую ценность.

Рассмотрим сначала связь интеллекта личностных характеристик. По этому вопросу психологии пока нет однозначного ответа. С одной стороны, основоположник факторной модели интеллекта Ч. Спирмен полагал, что интеллект: 1) не зависит от прочих личностных черт человека, 2) не включает всю структуру неинтеллектуальные качества (интересы, мотивацию достижений, тревожность и т. д.) [2].

С другой стороны, существуют исследования на выявление связи между интеллектом и основными чертами личности. В.Н. Дружинин в труде «Психология общих способностей» [2] приводит исследование Д.Л. Робинсона, где он с помощью шкалы интеллекта Векслера и опросника Айзенка выявил, что интроверты лучше справляются с вербальной частью, а экстраверты – с невербальной. А также эксперимент Д. Роулинг и М. Карни, где они выявили корреляцию между экстраверсией и успешностью решения тестовых заданий. А С.Д. Будаева [6] и В.Б. Эрдыниева [7] провели исследования, направленные на изучение связи между интеллектом и личностными особенностями у подростков бурят. Также академик РАО, и.о. директора Психологического института РАО Малых Сергей Борисович [8] с коллегами провел масштабное исследование, в результате которого были выявлены половые различия во взаимосвязи невербального интеллекта с личностными особенностями «Большой пятерки».

Обобщая результаты вышеназванных исследований, можно предположить, что интеллектуальные способности коррелируют с интроверсией-экстраверсией, упорством, настойчивостью, сообразительностью, а также открытостью опыту. Уточнение и дополнение перечня личностных черт, взаимосвязанных с интеллектом, является актуальным направлением для современной науки.

Что касается креативности, то в общем виде ее можно понимать, как способность к творчеству, а также оригинальность и необычность решений.

Креативность сопоставляли с интеллектуальными и личностными качествами. Определением зависимости креативности от личных характеристик занимались: Д.Б. Богоявленская [9], В. Н. Дружинин, Д. Эрк и др. Также Дж. Гилфорд [10], Е.П. Торренс [11], В. М. Русалов [12] и др. изучали соотношения интеллекта и креативности.

Дж. Гилфорд положил начало изучению креативности в связи с интеллектуальными характеристиками, отождествляя дивергентную способность с креативностью. Позже это мнение стало оспариваться. Д. Б. Богоявленская различает эти понятия, и видит дивергентное мышление как способность предлагать разные, другие взгляды на данный объект. По мнению М.А. Холодной, креативность рассматривается как в узком, так и в широком значении. Креативность в узком значении – это дивергентное мышление, в широком значении – это творческие способности порождать нечто новое.

Значительную критику первоначальных теорий Дж. Гилфорда, Е.П. Торренса и их последователей дали М. Воллах и Н. Коган [13]. Тестируя интеллект и креативность учащихся 11-12 лет, они выявили четыре группы детей с разными уровнями развития интеллекта и креативности. Для каждой группы детей были найдены свойственные им качества и черты личности. Эксперимент показал слабую связь интеллектуальных тестов и творческих достижений. Так же Российский ученый, доктор психологических наук А.Н. Воронин [14] в исследованиях, проведенных в лаборатории психологии способностей Института психологии РАН на взрослых испытуемых (студентах экономического колледжа), получил результаты, свидетельствующие о том, что фактор интеллекта и фактор креативности являются независимыми. Эти авторы своими исследованиями показали, что интеллект и креативность две различные способности, которые требуют индивидуального подхода к измерению их уровня. Соответственно, модели измерения интеллекта не подходят для диагностики креативности. Чтобы определить уровень креативности, авторы предлагают отказаться от жестких ограничений времени, наличия правильных/неправильных ответов, выступая за создание свободной атмосферы без соревновательного компонента.

Таким образом, сделан вывод, что высокий интеллект не ведет за собой высокий уровень креативности автоматически, что является следствием независимости этих переменных.

Тем не менее исследование М. Воллаха и Н. Когана показали также, что, при правильном проведении процедуры измерения, интеллект и креативность взаимосвязаны на уровне личностных свойств. Отсюда можно сделать вывод, что существуют индивидуально-личностные черты, свойственные лицам с различным уровнем развития интеллекта и креативности.

Проблема взаимосвязи общих способностей и личности изучалась учеными с разных сторон. Так, например, Е. Торранс и Д. Дауф рассматривали характерологические и мотивационные стороны креативных детей. Оказалось, что им свойственны высокие показатели по шкалам: сопротивление социальному давлению, интуиция, экспериментирование. Низкие показатели по шкалам: традиции, планирование, пассивное согласие, враждебность, обвинение других в своих неудачах. В 1962 г. Гетцель и Джексон провели исследование, сопоставляющее уровни интеллекта и креативности с уровнем достижений [15]. В результате выяснилось, что высокоинтеллектуальные и высококреативные дети не отличаются по уровню достижений. Специалист по комплексному развитию детей детского центра Виноградова Т.И. выявила следующие индивидуально-личностные особенности старшеклассников с высоким уровнем креативности: доминантность, беспечность, мягкосердечность, мечтательность, радикализм, самодостаточность, импульсивность [16].

Таким образом, на протяжении длительного времени исследователи пытались выявить корреляцию между интеллектом, креативностью и личностными чертами.

Рассмотрим теперь, как с этими параметрами коррелирует еще одна введенная нами переменная – удовлетворенность трудом.

В кратком психологическом словаре дается такое определение удовлетворенности трудом: «Удовлетворенность трудом – это эмоционально оценочное отношение личности или группы к выполняемой работе и условиям ее протекания». [17] Положительное отношение к работе достигается путем мотивирования сотрудников экономическими, административными и социально-психологическими методами. На сегодня собран большой объем данных о различных факторах удовлетворенности трудом, среди которых выделяют как внешние, так и внутренние. Существует множество теорий, указывающие на основные моменты, которые влияют на удовлетворенность в трудовой деятельности. Среди них наиболее известны: теория потребностей Д. МакКлеланда [18]; двухфакторная модель Ф. Герцберга [19]; теория ожиданий В. Врума [20] и др.

М. Аргайл [21] выделяет следующие факторы удовлетворенности трудом.

1) Заработная плата.

- 2) Отношения с сотрудниками.
- 3) Отношения с руководством.
- 4) Возможности продвижения по службе.

5) Другие факторы удовлетворенности — удовлетворенность условиями; удовлетворенность фирмой; организация времени и др.

Перед современными организациями стоит задача не только создания условий для повышения удовлетворенности работой, но и оценка уровня этого показателя у сотрудников. Для большей эффективности необходимо производить измерение как суммарного показателя удовлетворенности трудом, так и компонентов, входящих в ее структуру. Например, опросник, разработанный П. Спектором [22], включает 9 подшкал: зарплата; продвижение; руководство; дополнительные льготы; зависимые вознаграждения; условия выполнения; коллеги; характер работы; информирование. Данный опросник затрагивает наиболее важные и актуальные аспекты удовлетворенности трудом, позволяющие определить потребности сотрудников.

Современные исследования показывают, что кроме мотивационных методов со стороны организации на удовлетворенность трудом влияют и индивидуальные свойства личности. Например, кандидат психологических наук, доцент кафедры социальной психологии Российского государственного гуманитарного университета Петрушихина Е.Б. показала взаимосвязь личностных черт и удовлетворенности трудом с опорой на модель Большой Пятерки [23]. В исследовании было обнаружено, что удовлетворенность работой зависит от таких особенностей, как сознательность, доброжелательность, экстраверсия, нейротизм. А студенты факультета психологии Белгородского национального исследовательского университета Слэстён И.С. и Данилова А.С. показали, как уровень удовлетворенности трудом зависит от уровня креативности [24]. Согласно результатам, людям, обладающим высоким уровнем креативности, свойственна хорошая интуиция, а также чувство юмора и творческое отношение к работе.

Таким образом, краткий обзор позволил нам выявить основные направления, по которым изучаются 4 интересующие нас параметра: интеллект, креативность, личностные черты и удовлетворенность трудом. На основе рассмотренных работ можно выстроить план дальнейшего исследования, включающий 3 этапа. На первом этапе подобрать культурно независимые методики для оценки четырех параметров. Чтобы получить содержательные результаты об удовлетворенности трудом лучше подобрать такой опросник, который будет включать несколько измеряемых категорий, охватывающих все аспекты профессиональной деятельности. Вторым этапом – проведение исследования. Причем при диагностике креативности необходимо создать благоприятные условия без рамок и ограничений. Третьим этапом – обработка и интерпретация результатов, на основе которых мы сможем выявить, какие личностные характеристики свойственны сотрудникам с разным уровнем развития интеллекта и креативности, а также их степень удовлетворенности трудом. Такое исследование позволит изучить закономерные связи между переменными, что можно применять в дальнейшем для подбора и распределения кадров.

Литература

1. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. – СПб.: Питер, 2001.
2. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. 3-е изд. — СПб.: Питер, 2007. — 368 с.: ил.
3. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. – СПб, 2002
4. Голубева Э.А. Дифференциальный подход к способностям и склонностям // Психологический журнал, 1989. Т. 10, N 4, с. 75-86.
5. Теплов Б.М. Способности и одарённость // «Учёные записки Гос. НИИ психологии», 1941, т. 2.
6. Будаева С.Д. Исследование взаимосвязи интеллекта и личностных особенностей подростков-бурят // Вестник БГУ. Образование. Личность. Общество. 2011. №5.
7. Эрдыниева В. Б. Личностные особенности подростков-бурят в зависимости от уровня развития интеллекта // Вестник БГУ. Образование. Личность. Общество. 2012. №5.
8. Малых С.Б., Воронин И.А., Исмагуллина В.И., Захаров И.М., Тихомирова Т.Н. Половые различия во взаимосвязях личностных черт "Большой пятерки" и интеллекта // Теоретическая и экспериментальная психология. 2014. №4.
9. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. — М.: Издательский центр «Академия» 2002. -320 с
10. Guilford J. P. The Nature of Human Intelligence. – N.Y., 1967. – 538 p.
11. Torrance E. P. Torrance Tests of Creative Thinking. – Scholastic Testing Service, Inc., 1974. – 98 p.
12. Русалов, В.М., Наумова Е.Р. (1999) Об отношении между общими способностями и «интеллектуальными» шкалами темперамента. Психологический журнал, 20 (1), 70-77
13. Wollach M.A., Kogan N.A. A new look at the creativity — intelligence distinction // Journal of Personality. 1965. № 33. P. 348-369.
14. Воронин А.Н., Габриелян Н.А. Интеллект и креативность в ситуациях межличностного взаимодействия. 2000. С.123
15. Акимова М.К. (1977). Интеллект и его измерение // Проблемы психологической диагностики. Таллин. 110-132.

16. Виноградова Т.И. Взаимосвязь креативности и индивидуально – личностных особенностей старшеклассников// Сибирский педагогический журнал, № 3 / 2015, С.35
17. Краткий психологический словарь. – Ростов-на-Дону: «Феникс». Л.А. Карпенко, А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. 1998.
18. Макклелланд Д. Мотивация человека. – СПб.: Питер, 2007. – 672 с.: ил.
19. Херцберг Ф. Мотивация к работе /Ф. Херцберг, Б. Моснер, Б. Блох Снидерман; пер. с англ. [Д.А. Куликов]. – Москва: Вершина, 2007. – 240 с.: ил., табл.
20. Виктор Врум. Труд и мотивация. — 1964. — 331 с.
21. Аргайл М. Психология счастья: Пер. с англ./ Общ. Ред. И вступ.ст. М.В. Кларина. – М.: Прогресс, 1990. 336 с.
22. Spector, P. E. (1997). Job satisfaction: Application, assessment, causes, and consequences. Thousand Oaks, CA.: Sage.
23. Петрушихина Е.Б. Личностные черты как фактор удовлетворенности работой// Современные технологии управления, 2013. — №9 (33). - ISSN 2226-9339. - Режим доступа: <https://sovman.ru>
24. Слестён И.С., Данилова А.С. Исследование взаимосвязи креативности и удовлетворенности трудом во взрослом возрасте //Альманах современной науки и образования. -Тамбов: Грамота, 2015. № 2 (92). С. 111-113.

ИНДИВИДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТЕПЕНИ УДОВЛЕТВОРЕННОСТИ ТЕЛОМ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ВОЗРАСТА

Иманкулова И.А,

Под руководством Сатыбалдина Н.К.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби

Тело человека всегда являлось актуальной темой научного анализа. На данный момент интерес к телесной сфере – к ее объективным характеристикам и особенностям восприятия и интерпретации собственного тела – значительно вырос. Связано это с ростом социальных и психологических проблем, так или иначе относящихся к телесной сфере. А именно, озабоченность возрастным аспектом своего внешнего вида, в частности тела, приобретает характер эпидемии и охватывает все более широкие слои населения.

В современном обществе ежегодно, ежемесячно и еженедельно диктуются новые тренды. Их вещают с больших билбордов, известные и популярные люди в социальных сетях демонстрируют их нам, будто бы зазывая следовать. Так как большая часть населения находится в зависимости от социальных сетей, люди жадно поглощают новую информацию, дабы не отстать от других, не выбиваться из толпы и быть на волне. Не успевают появиться модный тренд, как все мигом начинают ему следовать. Это влияние толпы или по-другому желание ощутить себя частью определенного круга людей. Порой даже отсутствие своего мнения, что ведет к эффекту подражания. Всех этих людей объединяет одна цель - выглядеть хорошо.

В разном возрасте перед женщинами стоят разные цели. Но цель выглядеть хорошо или сохранить молодость одинаково важна для любой женщины в любом возрасте. В молодости девушек заботят такие вещи как: лишний вес, проблемная кожа. С возрастом список пополняют морщины, дряблость кожи. Приходится мириться с возрастными «сюрпризами» и бороться с ними, принимая себя таким, каким ты являешься. Так насколько же удовлетворены женщины своим телом в зависимости от возраста?

Для понимания картины в целом, нужно обратить внимание на термины: «Тело», «Телесность» и «Образ тела». Понятием *«тело»* обозначается материальное образование, обладающее качеством протяженности, имеющее форму, вес, размер, которое формируется, развивается и умирает в процессе жизни. Установление параметров тела является важнейшим способом его изучения и описания, применяемым в естествознании как метод исследования его жизни. *«Телесность»* же есть одухотворенное человеческое тело, это объективно наблюдаемое и субъективно переживаемое выражение, и свидетельство вектора заинтересованной энергии индивида. На состоянии телесности отражаются мотивации, установки и, в целом, система смыслов индивидуума, поэтому она представляет собой материальный, видимый аспект души. Человеческая телесность есть результат процесса онтогенетического, личностного развития и выражается культурной, индивидуально-психологической и смысловой составляющей уникального человеческого существа, как указывает М.А.Богданова[1]. Под понятием *«телесность»* обозначают тело с присущей ему двигательной активностью, экспрессивными формами проявления, находящееся в социокультурном пространстве и взаимодействующее с ним. *«Образ тела»* - это интегрированное психологическое образование, складывающееся из представлений человека, как о теле, так и о телесности. Также следует уточнить, что телесный образ человека представляет собой важный структурный элемент Я-концепции, базовой, глубинной подструктуры личности, которая влияет на всю личность в целом и на ее движение по

жизненному пути. Помимо всего прочего образ телесности может служить источником информации об особенностях структуры характера, актуальной проблематики, комплексах, защитных механизмах и травмах развития.

«Образ тела» - данное понятие ввёл австрийский психоаналитик и невролог Пауль Шильдер. Первое обозначение впервые было упомянуто в его книге «Образ и внешний вид человеческого тела». Социум во все времена уделял особое место красоте человеческого тела, но восприятие человеком собственного тела не всегда может соответствовать стандартам общества. В данной ситуации люди порой были готовы идти на различные жертвы. Как мы знаем, мода на тонкий, узкий стан существует еще с древних времен. Женщины, а порой и мужчины, носили корсеты. В готическую эпоху эти корсеты стали настолько туго затягивать, что у женщин происходила деформация ребер. Это иногда даже становилось причиной трагической кончины, но не останавливало других дам на пути к самосовершенствованию.

Так же существуют и культурные стереотипы, влияющие на восприятие собственного образа тела. Зарубежные исследователи М. Джилл, Н. Бренн, Э. Кетчер, М. Левин проводили практические исследования когнитивного компонента образа тела, где была доказана зависимость точности восприятия образа тела от культурных стереотипов. Когнитивный компонент представляет собой и образ социального обусловленного эталона тела с перечнем наиболее значимых параметров внешности, и образ реального тела индивида, формирующийся в результате сравнения реального и социального «Я». Когнитивный компонент побуждает эмоциональную оценку в виде самооценки. Р. Бёрнс выделяет то, что любая попытка субъекта описать себя будет иметь своей основе эмоциональный компонент, который определён культурными нормами и эталонами. Разграничить когнитивный и эмоциональный компоненты достаточно трудно, они оба составляют целостный образ физического «Я». В настоящее время наиболее употребительным в психологии является термин отношение к себе – комплекс установок, оценок, эмоций по отношению к себе, которые выражаются в одобрении или обвинении, похвале или порицании себя. В зависимости от того, какое отношение о себе положено в основу, выделяются различные компоненты этого феномена. Ряд учёных включают в качестве компонентов отношения частные самооценки, другие выделяют самоуважение, симпатию, интерес к себе и антиципируемое отношение других.

Самооценка – оценка человеком самого себя, тела, своего характера, места среди людей. Важным фактором развития самооценки является сравнение себя с другими людьми. Л. Фестингер, разработавший теорию социального сравнения, указывает, на то, что при отсутствии точных стандартов оценки своих качеств субъект находит других личностей с целью сравнения себя с ними, а затем через это сравнение уже совершает самооценивание. Если реальный образ не согласуется с образом других, то человек ищет пути устранения противоречия. На самооценку оказывают влияние такие факторы как возраст и пол субъекта.

Популярная модель Твигги, появившаяся на подиуме в 60-ые года, задала сумасшедший тренд на хрупкость, тонкость фигуры. Многие девушки в попытках стать похожей, начали отказываться от еды, что приводило к множеству различных расстройств, связанных с приемом пищи в целях похудения. Согласно МКБ-10 выделяются следующие нарушения или расстройства пищевого поведения: 1) нервная анорексия; 2) нервная булимия; 3) психогенное переедание; 4) психогенная рвота; 5) другие расстройства приёма пищи. Желание соответствовать стандартам приводило крайне старательных девушек к тому, что они попадали в одну из категорий нарушений пищевого поведения. В данном случае, это уже было болезнью и требовало не только психологической работы, но и фармакологического лечения. В работах Баранской Л.Т описывается, как желание приобрести идеальную внешность переходит в патологию [2, 3]. Так же в работах Зейгарник, можно отметить примеры, когда молодые девушки и маленькие девочки изнуряли себя диетами, для того, чтобы соответствовать стандартам красоты, следовательно, подобные стремление вызвали нервную булимию [4].

Д. Гарнером были сделаны выводы, что при разных типах психических патологий при шизофрении и анорексии, обнаруживаются глубокие нарушения восприятия тела.

Современная эпоха характеризуется страстью к визуальному отражению идентичности, которая в актуальных социально-экономических условиях становится товаром [5]. Телесная репрезентация имеет особую роль в оценке личных качеств индивида, его психологических и когнитивных особенностей, и служит отправной точкой в признании индивида или исключении его из социальной группы. Индивидам с красивыми, спортивными телами приписываются такие качества, как сила воли, целеустремленность и чувство стиля [6]. Соответственно, создавая новое тело и облик, человек создает будущее с новыми перспективами [7]. Если же он не способен создать правильный (соответствующий

ожиданиям со стороны общества и/или социальной группы) телесный облик, то это может служить причиной исключения из группы, маргинализации, осуждения, негативной оценки характера [6]. Женское тело подвергается особой регламентации – оно контролируется, нормируется, подгоняется под стандарты, измеряется инструментально [8]. Как следствие, люди предпринимают усилия для того, чтобы изменить свою внешность и привести ее в соответствие с социальными стандартами. К таким усилиям, например, относятся тренировки, массаж косметические, пластические процедуры и т. д.

На данный момент большинство людей и женщины, и мужчины обращаются к услугам различных косметических процедур. Современная косметология позволяет модифицировать внешность, не обращаясь к хирургам. Достаточно прийти, лечь и через пару часов можно идти домой. При такой доступности, легкости и скорости эффекта, многие обращаются к салонным услугам. Увеличение губ, изменение формы носа, блефаропластика, «уколы молодости», татуаж и т.д. Все это ведет к заметным изменениям внешности. Следует отметить, что из года в год молодеет возраст начала обращений к таким процедурам. На день рождения девочкам могут подарить подобные процедуры. Однако такие попытки, должны четко соответствовать их возрастному этапу. Например, одежда, цвет волос, косметика и макияж должны соответствовать степени старения тела. В другом случае все это будет выглядеть неуместно и смешно. Выглядеть неуместно молодым в нашем обществе так же плохо, как выглядеть старым. Так, женщина, которая одета в молодежную одежду или носит прическу для двадцатилетней девушки, выглядит смешно и в глазах окружающих, является некомпетентной в своей идентичности. Эта неуместность имиджа напрямую связана с потерей статуса [9]. Стоит упомянуть и молодое поколение, которое все чаще обращается к процедурам, предназначенным для лиц более старшего возраста, в связи с возрастными изменениями. Из-за этого очень часто происходит путаница, когда девочка 15-ти лет выглядит на 25 и получает соответствующее внимание от окружающих. Здесь есть взаимосвязанные социально-психологические изменения. Девочку, которую все воспринимают как совершеннолетнее лицо, из-за внешних показателей или признаков (внешность, одежда и т.д.) будет вести соответствующий этому воспринимаемому возрасту образ жизни. Внимание со стороны мужского пола, интерес, легкий доступ к алкоголю, сигаретам приводят в целом к деструктивному поведению.

Соответствующая возрасту телесная социализация играет важную роль в получении признания, особенно в школьных компаниях и молодежных субкультурах. Для молодых людей контроль и оценка своего тела и физического облика сверстников становится рутинным, ежедневным занятием [10]. Они учатся оценивать себя и других, ориентируясь на «правильные» телесные образы, которые диктует рынок, что может приводить к утверждению «иерархий приемлемости» как групповых, так и личных [5]. Но если тем молодым людям, которые обладают необходимым телесным, культурным и экономическим капиталами, возможности общества потребления позволяют получать удовольствие от выбора стиля и идентичности, то другим не хватает для этого ресурсов, и они могут испытывать чувство вины, неадекватности и/или чувствoisключенности [5]. В качестве негативных последствий неудовлетворенности телесным образом отмечаются употребление алкоголя, наркотиков, курение, расстройства пищевого поведения, чрезмерные занятия спортом, пластическая хирургия, нанесение повреждений и т.д. [11].

Расширение возможностей модификации собственного тела для продления момента молодости и свежести так же является аспектом, связанным с повышением потребительской культуры и современным индустриальным обществом. Тело, внешность, облик, все больше и больше становятся предметом ухода, инвестирования средств и отчасти товаром, который продвигается в окружающем социуме путем соответствия принятым нормам и стандартам красоты. Все чаще возникает надобность регламентировать и стабилизировать процессы, связанные с телесными трансформациями. В связи с этим все больше вопросы ухода, приведения тела в порядок и поддержания телесной формы становятся не просто мимолетным желанием что-то подправить и изменить, а обязанностью. Телесность (внешность) становится центральным аспектом социальной приемлемости человека, возводимым в ранг обязательного статусного атрибута. Особенно важным это становится по отношению к процессам утрачивания молодости, а точнее старения, когда физический облик в большей степени отклоняется от общепринятых эталонов свежести, молодости и красоты.

Таким образом удовлетворенность собой и самооценка напрямую зависят от восприятия собственного возраста и осознания собственного перехода из одной возрастной ступени в более старшую [12]. Соответственно, и довольство собственным физическим образом, внешностью, возможно, зависит от восприятия корреляции психологического и хронологического возраста. Противоречие их соотношения заключается в антагонизме обратимости и многомерности психологического при необратимости и одномерности хронологического возраста. Возрастные

психологи объясняют преждевременное старение человека опережением психологического возраста хронологическим, связанным с конечностью поставленных и реализованных жизненных целей, что отбрасывает дальнейшие перспективы [13]. А запаздывание психологического возраста может приводить либо к реализации инфантильных установок личности (ориентация на давно сложившиеся стереотипы, искусственное продление стиля жизни, свойственное предыдущему возрастному периоду), либо сохранению чувства молодости, связанного с реальной продуктивной работой в настоящем, и значительными планами на будущее. Человек может субъективно ощущать себя молодым (за счет увеличения удельного веса психологического будущего или уменьшения прошлого в его временной перспективе), но в силу естественных биологических процессов выглядеть недостаточно молодо. К. Колларуссо указывает, что «после 30 лет, когда признаки физического старения заметны у каждого человека, феномен утраты в отношении собственного тела транслируется растущему осознанию собственной ограниченности во времени».

Делая выводы можно сказать что, в современном обществе страх физического старения, мотивирует людей на совершенствование тела [14]. Сегодня обретение молодости у женщин в период зрелости невозможно без услуг эстетической хирургии. Сегодня она, возвращая привлекательность внешности и телу, дает возможность сохранить молодость снаружи, обеспечить иллюзию обратимости хронологического возраста, позволяет стабилизировать соотношение психологического и хронологического возраста личности.

Литература

1. Богданова М.А. Становление образа телесного я как проблема рождения личности // Психология телесности: теоретические и практические исследования. – Пенза: 2009. – С. 47.
2. Баранская Л.Т. Методика исследования образа тела. Учебное пособие/ Л.Т. Баранская, С.С. Татаурова – Екатеринбург: изд-во Урал. ун-та, 2009. – 82 с.
3. Баранская, Л.Т. Факторы риска расстройств личностной адаптации у пациентов эстетической хирургии/ Л.Т. Баранская. – Екатеринбург: изд-во Урал, 2009. – 212 с.
4. Зейгарник, Б.В. Патопсихология/ Б.В. Зейгарник. – М.: изд-во МГУ, 1986. – 238 с.
5. Frost L. Doing Bodies Differently? Gender, Youth, Appearance and Damage // Journal of Youth Studies. 2003. 6 (1): 53–70.
6. Алкемейер Т. Стройные и упругие: политическая история физической культуры // Логос. 2009. 6 (73): 194–213.
7. Featherstone M. Body, Image and Affect in Consumer Culture // Body & Society. 2010. (16): 193–221.
8. Щурко Т. Фокусируясь на женской телесности: медики, социологи и женские Интернет-сообщества о проблеме «нарушений пищевого поведения» // Журнал исследований социальной политики. 2001. 7 (3): 381–404.
9. Nettleton, S. The Body in Everyday Life / S. Nettleton, J. Watson. – London : Routledge, 1998. – 308 p.
10. Крупец Я., Нартова Н. «Худой значит нормальный»: управление телом в среде городской молодежи // Журнал исследований социальной политики. 2014. 12 (4): 523–538.
11. Wykes M., Gunter V. The Media and Body Image. If Looks Could Kill. London: Sage, 2005.
12. Зайцева, Ю.Б. Особенности восприятия возрастных границ / Ю.Б. Зайцева // Психология зрелости и старения. – 2006. – №4. – С. 7–24.
13. Кулагина, И.Ю., Колоцкий, В.Н. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека / И.Ю. Кулагина, В.Н. Колоцкий. – М.: Сфера, 2001. – 464 с.
14. Иванченко, Г.В. Идея совершенства в психологии и культуре / Г.В. Иванченко. – М.: Смысл, 2007. – 255 с.

ПИЩЕВОЕ ПОВЕДЕНИЕ У ЖЕНЩИН И МУЖЧИН

Каблашева Д.А.

под руководством Садвакасова З.М.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы

Гендер, относится к социальной структуре женщины или мужчины. Пищевое поведение у женщин и мужчин отличается. «Мужчины и женщины всегда ведут себя по-разному и имеют разную структуру потребления» - по словам Соломона [1]. Следовательно, гендерные различия будут влиять на поведение потребителей. Гендерные различия в пищевом поведении не всегда будут одинаковыми. Пищевые предпочтения разные.

Есть некоторые различия между мужественностью и женственностью в пищевом поведении. «Женственность и мужественность связаны с определенными чертами личности. Мужчины будут есть все, чтобы удовлетворить свой голод» - по словам Монрой [2]. Они предпочитают есть очень быстро и есть в больших количествах. Кроме того, они не слишком заботятся о том, чтобы стать толстыми, и потребляют продукты с высокой энергией, такие как нездоровая пища и все виды жирной пищи. Мужчины имеют более высокую стандартную массу тела и скорость метаболизма; обычно требуется более высокое потребление энергии, чем у женщин. Таким образом, мужчины предпочитают потреблять рыбу и мясо, а женщины предпочитают есть овощи и фрукты.

Если мужчины едят меньше и медленнее, они считаются менее мужественными [2]. Женщины, которые имеют сильно выраженную женственность, будут есть меньшее количество и будут есть медленно по сравнению с мужчинами. Они тратят больше времени, чтобы есть, чем мужчины, из-за того, что им нужно больше укусов по сравнению с ними. Считается, что женщина, которая ест много и не заботится о том, что она ест, мужеподобная. Разнообразие в диете будет влиять больше на потребление пищи женщин, чем мужчин.

По словам многих ученых, женщины будут увеличивать потребление разнообразных вкусов мороженого, но не мужчины они предпочитают один вид. Кроме того, женщины чаще едят низкокалорийные продукты и избегают употреблять слишком много мяса. Их больше заботит внешний вид нежели мужчин. Следовательно, женщины предпочитают есть меньше пищи по сравнению с мужчинами. Число женщин соблюдающих диету, чтобы приобрести идеальную форму тела и расстройства пищевого поведения, увеличивается.

Это связано с тем, что они не удовлетворены своими размерами тела и нуждаются в диете, чтобы похудеть. Для женщин, которые соблюдают диетическое поведение, не составляет проблем держать свое тело худым, за исключением случаев с заболеваниями. Однако для мужчин, имеющих высокие показатели массы тела, диета выглядит иначе, так как и цель заключается в поддержании крупной формы.

Исторически сложилось так, что крупные самцы ассоциируются с крепким потомством, крупный самец может обеспечить защиту. Женскому полу необходимо же соблюдать некрупное тело, ввиду тенденций моды и сексуальных привычек.

Существует разница между женщинами и мужчинами при похудении. Женщины, как правило, потребляют меньше еды и соблюдают жесткую диету, но мужчины предпочитают делать упражнения для снижения веса. Пропуск завтрака является одним из нездоровых способов диетической привычки для человека, чтобы снизить вес. Женщины всегда пробуют неправильные методы диеты для снижения веса, такие как рвота и принимают таблетки для похудения. Люди, сидящие на диете, более подвержены развитию расстройства пищевого поведения по сравнению с людьми, не употребляющими пищу.

Женщины, страдающие расстройством пищевого поведения, будут более строго контролировать потребление пищи, чтобы похудеть. Есть некоторые проблемы, с которыми сталкиваются женщины, которые имеют расстройство пищевого поведения из-за слишком большого внимания к своему весу.

Согласно Райр и Дэвису: «расстройство пищевого поведения приведет к таким проблемам, как нервная анорексия и нервная булимия среди женщин. Этот тип пищевого поведения может повлиять на способность организма получать достаточное питание» [3]. Кроме того, беспорядочное отношение к еде повлияет на эмоции женщин. Они испытывают трудности в регулировании эмоций, что означает, что им трудно идентифицировать эмоции и реагировать на них адаптивным способом. Кроме того, расстройство пищевого поведения вызовет у человека низкую самооценку. Они ожидают, что сами не смогут хорошо себя вести и постараются избежать неудач или смущения [1].

Причины по которым женщины хотят иметь худощавую фигуру и питаться правильно заключается в следующем. Первая причина - женщины связывают стройность с физической привлекательностью; следовательно, они сделают себя более привлекательными, если будут худыми. Поэтому они будут очень стараться убедиться, что они худые.

Вторая причина - женщина считает, что обладание тонким телом приведет их к богатству, социальной желательности и успеху. Их внешность очень важна для того, чтобы их приняли или отвергли другие. Например, некоторые должности в определенных компаниях требуют, чтобы их работники имели хороший внешний вид.

Третья причина - это представление о внешнем виде женщины, что женщины худы, такая перспектива поддерживается социальными сетями, что женщины, желающие достичь тонкого тела, могут полностью контролировать себя.

С другой стороны, есть также некоторые причины для мужчин, у которых есть диета и желание похудеть. Первая причина в том, что они хотят быть более привлекательными по внешнему виду. Это может повысить их уверенность в себе, почувствовав себя лучше. Кроме того, мужчины хотят соблюдать диету, потому что это может помочь им сохранить здоровье. Ожирение может легко вызвать диабет и болезни сердца. Третья причина в том, что они хотят, чтобы у них было мускулистое тело, чтобы они выглядели так, как будто у них больше энергии и они чувствуют себя хорошо

«В последнее время увеличивается число людей, страдающих ожирением и избыточным весом, особенно в развитых странах» - по словам Гронхоя [4]. Это приносит серьезные проблемы со здоровьем для всех возрастов. Люди с избыточным весом будут испытывать проблему неудовлетворенности

своим телом и будут медленно вовлекаться в расстройство пищевого поведения. У людей есть проблема в понимании здорового питания, поэтому им необходимо развивать здоровое пищевое поведение между собой. Здоровое питание означает пищевое поведение, которое позволяет человеку предотвратить любое заболевание и достичь физического и психического здоровья. Есть несколько причин, по которым у женщин и мужчин развиваются нездоровые схемы питания. По данным Пауэра: «Люди всегда зависят от фаст-фуда и нездоровой пищи. Они испытывают трудности в отказе от этих продуктов, следовательно, развивают нездоровое отношение к еде» [5].

В заключение, пищевое поведение показывает различия между мужчинами и женщинами. Это контролируется социальными, биологическими и семейными факторами. Мужчины более склонны быть мужественными. Они заботятся о себе, следя за тем, чтобы у них было здоровое тело. Для человека с меньшей мужественностью они будут заботиться о своей внешности, хорошей или плохой. С другой стороны, женщины чаще имеют характеристики женственности. Они больше заботятся о своем весе и форме тела. Если женщина не заботится о том, как она выглядит, она считается менее женственной, что можно считать мужественным. Таким образом, они имеют разные модели пищевого поведения. Например, женщины предпочитают употреблять низкокалорийные продукты, которые являются фруктами и овощами, в то время как мужчины более склонны потреблять высококалорийные продукты, такие как рыба и мясо.

Женщины, как правило, участвуют в нарушении пищевого поведения и диеты, чтобы похудеть. Но мужчины занимаются диетой, чтобы набрать вес и нарастить мускулистое тело. Здоровое пищевое поведение очень важно как для мужчин, так и для женщин. Это может избежать их участия в проблемах ожирения и избыточного веса. Члены семьи, друзья, средства массовой информации и поведенческий контроль личности являются основными факторами развития здорового пищевого поведения. Есть несколько способов вести здоровое пищевое поведение, придерживаясь пищевой пирамиды, придерживаясь сбалансированной диеты и не привередничая к еде. В настоящее время многие люди склонны питаться вне дома. Это повлияет на их здоровое пищевое поведение.

Проблемы с чистотой, меню и услуги ресторанов являются факторами, которые влияют на поведение людей к здоровому питанию. Поэтому необходимы дальнейшие исследования пищевого поведения среди женщин и мужчин. Важно знать культуру полов, чтобы развивать их пищевое поведение. Это связано с тем, что культура пола может влиять на их пищевое поведение.

Литература

1. Solomon, M.R. Consumer Behaviour: Buying, Having, and Being. // 10th ed. // Harlow - Pearson Education Ltd., 2013.
2. Monge-Rojas, R., The Influence of Gender Stereotypes on Eating Habits Among Costa Rican Adolescents // American Journal of Health Promotion // 2015 y., 303-310.
3. Rayar, O. and Davies, J., Cross-culture aspects of eating disorders in Asian girls // Nutrition & Food Science, 1996, 19-22.
4. Grønhoj, A., Chan, K. Using theory of planned behavior to predict healthy eating among Danish adolescents // Health Education, 2012, 4-17.
5. Power, T.G., Bindler, R.C., Obesity prevention in early adolescence: student, parent, and teacher views. // The Journal of School Health, 2010, 13-19.

ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ ВЫГОРАНИЕ У ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ПРОФЕССИЙ «ЧЕЛОВЕК-МАШИНА» И «ЧЕЛОВЕК-ЧЕЛОВЕК» (НА ПРИМЕРЕ ИТ-СПЕЦИАЛИСТОВ И ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВУЗ-ОВ)

Кулмат А.Н.

под руководством Кабаковой М.П.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби

e-mail: kulmat.aru@gmail.com

Данная статья отражает часть экспериментального исследования проблемы эмоционального выгорания у представителей профессий «Человек-машина» и «Человек-человек» (на примере ИТ-специалистов и преподавателей ВУЗ-ов) и предлагает анализ результатов диагностики особенностей профессионального выгорания у представителей этих профессий помощью методики «Диагностика профессионального выгорания» (К. Маслач, С. Джексон).

Выборка: 100 испытуемых в возрасте от 25 до 45 лет. 50 испытуемых ИТ специалисты и 50 испытуемых преподаватели ВУЗов.

Известно, что профессиональная сфера деятельности человека задает направление развития его личности. Выполнение определенной работы оказывает непосредственное влияние на установки, характеристики личности, поведение. [1].

Психическое выгорание относится к числу актуальных теоретических и прикладных проблем современной психологической науки, его научная разработка осуществляется на протяжении четырех десятилетий. Массовая распространенность, необратимость и негативные последствия выгорания обусловили практическую необходимость теоретико-экспериментального изучения данного вопроса и разработки специальных программ по коррекции. Наш интерес к данной проблеме связан с изучением сущности феномена выгорания в связи с влиянием вида профессиональной деятельности. Сравнительный анализ проблемы эмоционального выгорания у представителей двух профессий (IT-специалистов и преподавателей) поможет лучше понять специфику этого явления и выявить роль профессии в развитии выгорания.

По мнению К. Маслач синдром эмоционального выгорания – синдром физического и эмоционального истощения, включая развитие отрицательной самооценки, отрицательного отношения к работе, утрату понимания и сочувствия по отношению к клиентам или пациентам (эмоциональная истощенность, деперсонализация (цинизм), редукция профессиональных достижений. Главная причина «выгорания персонала» – психологическое, душевное переутомление от профессионально вынужденного общения. [2]

Результаты методики «Диагностика профессионального выгорания» (К. Маслач, С. Джексон)

Таблица 1. Частота встречаемости трех уровней профессионального выгорания в целом по всей группе

Шкалы	Низкий уровень	Средний уровень	Высокий уровень	Итоговое значение профессионального выгорания
Эмоциональное истощение	10%	46%	44%	0,66
Деперсонализация	20%	30%	50%	
Редукция профессиональных достижений	24%	52%	24 %	

Примечание: Итоговое значение профессионального выгорания может быть от 0 (нет выгорания) до 1 (максимально выраженное выгорание).

Как видно из таблицы 1 итоговый показатель профессионального выгорания среди наших испытуемых оставляет 0,66 баллов. Что может быть оценено как средний уровень.

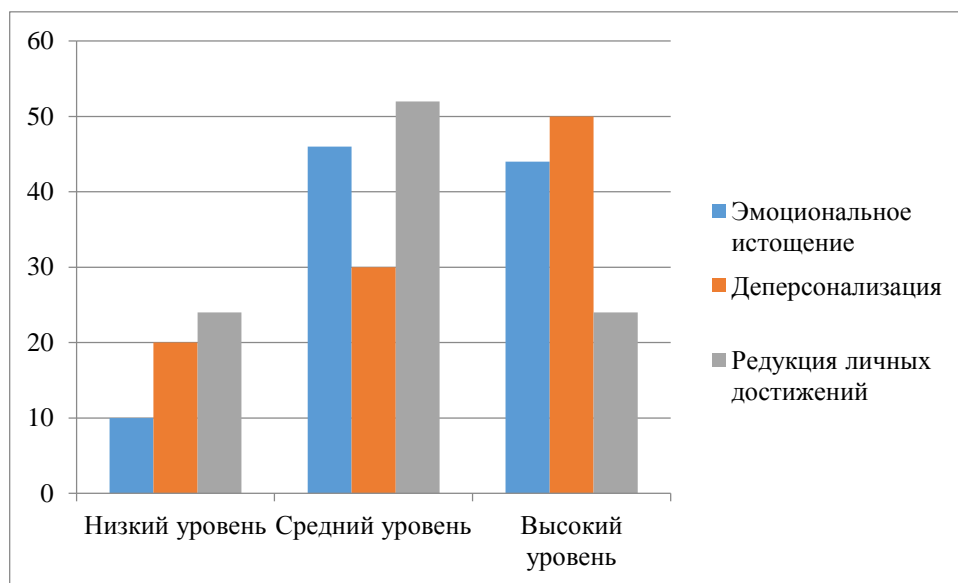

Диаграмма 1. Частота встречаемости трех уровней профессионального выгорания в целом по всей группе.

Как видно на диаграмме 1. По показателю эмоциональное истощение чаще всего встречается средний и высокий уровни профессионального выгорания.

По шкале деперсонализация чаще всего встречается высокий уровень профессионального выгорания. По шкале Редукция профессиональных достижений преобладает средний уровень выгорания. Таким образом, среди трех аспектов профессионального выгорания, среди наших испытуемых чаще встречается высокий уровень деперсонализации и эмоциональное истощение.

- «Эмоциональное истощение» проявляется в переживаниях сниженного эмоционального тонуса, повышенной психической истощаемости и аффективной лабильности, утраты интереса и позитивных чувств к окружающим, ощущении «пресыщенности» работой, неудовлетворенностью жизнью в целом. В контексте синдрома перегорания «деперсонализация» предполагает формирование особых, деструктивных взаимоотношений с окружающими людьми.

- «Деперсонализация» проявляется в эмоциональном отстранении и безразличии, формальном выполнении профессиональных обязанностей без личностной включенности и сопереживания, а в отдельных случаях – в негативизме и циничном отношении. На поведенческом уровне «деперсонализация» проявляется в высокомерном поведении, использовании профессионального сленга, юмора, ярлыков.

- «Редукция профессиональных достижений» отражает степень удовлетворенности работника собой как личностью и как профессионалом. Неудовлетворительное значение этого показателя отражает тенденцию к негативной оценке своей компетентности и продуктивности и, как следствие, - снижение профессиональной мотивации, нарастание негативизма в отношении служебных обязанностей, тенденцию к снятию с себя ответственности, к изоляции от окружающих, отстраненность и неучастие, избегание работы сначала психологически, а затем физически.

Таким образом, среди наших испытуемых чаще всего профессиональное выгорание проявляется как безразличное, формальное выполнение работы. Как показано в современных исследованиях российских ученых выгорание имеет два основных негативных проявления: с одной стороны выгорание проявляется как душевное неблагополучие, дискомфорт и даже как физическое недомогание, с другой стороны, оно отрицательно сказывается на исполнении профессиональной деятельности.[3]

Сравним показатели профессионального выгорания в группе IT-специалистов и преподавателей.

Таблица 2. Частота встречаемости трех уровней профессионального выгорания в двух группах

Шкалы	IT-специалисты	Преподаватели
Эмоциональное истощение		
Низкий уровень	7	3
Средний	22	24
Высокий	21	23
Деперсонализация		
Низкий уровень	16	4
Средний	18	12
Высокий	16	34
Редукция личных интересов		
Низкий	11	13
Средний	28	24
Высокий	11	13

Как видно из таблицы 2 в группе преподавателей чаще, чем в группе IT-специалистов встречается высокие показатели и реже низкие. Для того, чтобы проверить насколько достоверны эти различия мы применили критерий Манна-Уитни.

Результаты статистической обработки по U-критерию Манна-Уитни.

Нами была проверена значимость различий между IT-специалистами и преподавателями непараметрическим критерием Манна-Уитни.

N_1 – IT-специалисты

N_2 – преподаватели

Сравнение шкал Эмоциональное истощение, деперсонализация, редукция по тесту К. Маслач между преподавателями и IT-специалистами.

Гипотезы статистического анализа:

Гипотеза H_1 : Между преподавателями и IT-специалистами.

существуют статистически значимые различия в проявлении -эмоционального истощения,

- деперсонализация,
- редукция профессиональных достижений

Гипотеза Н₀: Между преподавателями и IT-специалистами статистически значимых различий по вышеперечисленным шкалам не существует.

Таблица 3. Результаты статистической обработки по U-критерию Манна-Уитни в проявлении эмоционального истощения, деперсонализации, редукции профессиональных достижений

	М Эмоцистоц	М Деперсонализация	М Редукция	М Общий показатель
U Манна-Уитни	36,500	23,000	43,000	39,000
W Вилкоксона	91,500	78,000	98,000	94,000
Z	-1,026	-2,049	-,532	-,833
Асимптотическая значимость (двусторонняя)	,305	,040	,595	,405
Точная знач. [2*(1-сторон. знач.)]	,315 ^b	,043 ^b	,631 ^b	,436 ^b

Полученные результаты включают следующие показатели:

- тестовую величину U, определенную с помощью теста Манна и Уитни,
- точное значение вероятности ошибки р при количестве наблюдений менее 10,

Выясняется, что разница в проявлении деперсонализации является статистически значимой (р = 0,040).

Таблица 4 - Средние ранговые значения переменных эмоциональное истощение, деперсонализация, редукция профессиональных достижений

группа		N	Средний ранг	Сумма рангов
М Эмоцистоц	Программисты	50	9,15	91,50
	педагоги	50	11,85	118,50
	Всего	100		
М Деперсонализация	Программисты	50	7,80	78,00
	педагоги	50	13,20	132,00
	Всего	100		
М Редукция	программисты	50	11,20	112,00
	педагоги	50	9,80	98,00
	Всего	100		
М Общий показатель	программисты	50	9,40	94,00
	педагоги	50	11,60	116,00
	Всего	100		

Принимается гипотеза H_1 на уровне значимости 0,05 в проявлении деперсонализации, т.е. преподаватели и ИТ-специалисты различаются в проявлении уровня деперсонализации. Согласно средним ранговым показателям вышеперечисленных переменных, отраженным в таблице 11, среднее ранговое значение преподавателей выше, чем у ИТ-специалистов, что свидетельствует о том, что у преподавателей сильнее проявляется деперсонализация. (которая, как выше говорилось, заключается в том, что работник с высоким уровнем деперсонализации становится безразличным и отстраненным в работе, проявляет формальное отношение к профессиональным обязанностям и у него нарушаются взаимоотношения.)

Различия по остальным шкалам методики эмоциональное истощение и редукция профессиональных достижений – между данными выборками не являются статистически значимыми. Принимается гипотеза H_0 для вышеперечисленных субшкал о незначимости различий.

Представим выявленные различия в виде диаграммы.

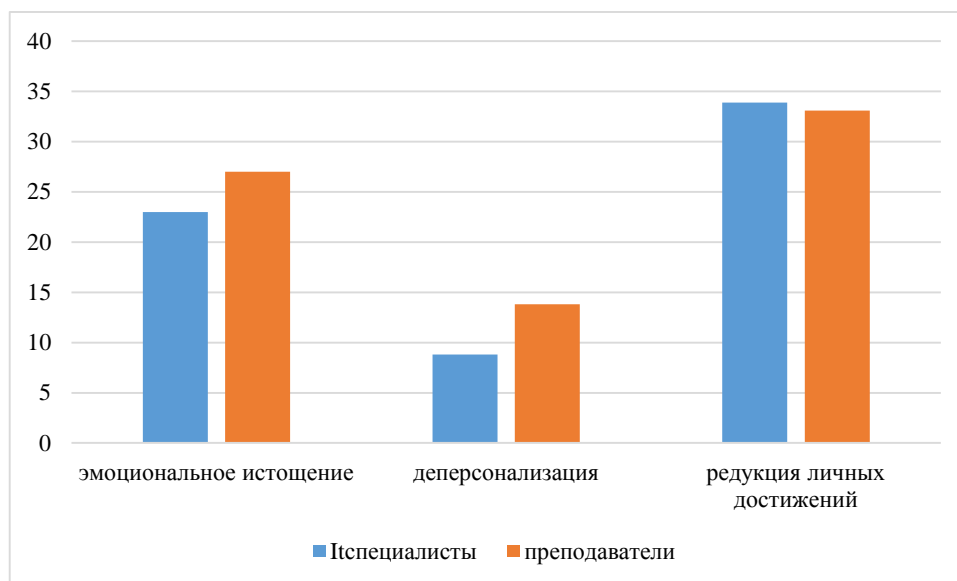

Диаграмма 2. Средне статистические показатели по шкалам Эмоциональное истощение, деперсонализация и редукция профессиональных достижений в двух группах.

Итак, мы выявили, что у преподавателей выше, чем у ИТ-специалистов показатели профессионального выгорания по шкале «деперсонализация». Чем обусловлены такие различия? Возможно, здесь играет роль такой фактор как пол, потому что как показал анализ состава выборки по полу, среди преподавателей преобладают женщины. Более уверенно утверждать о влиянии пола на данную шкалу мы не можем, потому что выявление половых различий не входило в цели нашего исследования и поэтому при построении выборки мы не учитывали половую принадлежность испытуемых, т.е. не уравнивали их по половой принадлежности. Такие различия могли бы быть связаны с возрастом, в целом средний возраст наших преподавателей выше чем у ИТ-специалистов. Однако расчет критерия Манна-Уитни по возрасту не выявил статистически значимых различий. Также подобные различия могли бы быть (как мы предполагали) обусловлены ценностными ориентациями испытуемых. Однако статистически значимых различий по ранжированию значимых сфер жизни между испытуемыми не выявлено. Этот аспект, как нам кажется, требует специального более масштабного изучения.

Выявленные статистически значимые различия по стажу работы на последнем месте работы ($U=2,500$ $p=,000$) дает нам возможность предположить, что чем дольше человек работает на одном месте (на одной должности) тем выше вероятность профессионального выгорания. Такой вывод соотносится с исследованиями зарубежных ученых, которые выявили, что в современном постиндустриальном обществе человеку предстоит в своей профессиональной деятельности реализовать несколько карьер и необходимо менять сферу деятельности или должность каждые 5-7 лет.[4,5]

ВЫВОДЫ: среди наших испытуемых чаще выявляется средний уровень профессионального выгорания. По шкале «деперсонализация» в группе преподавателей выше показатели, чем среди ИТ-специалистов.

Наше исследование подтверждает результаты других исследований современных российских ученых, согласно которым у специалистов, работа которых связана с тесным контактом с людьми (врачей, психологов, педагогов и т.п.) выше вероятность развития синдрома эмоционального выгорания, чем у других профессий. Синдром эмоционального выгорания развивается у педагогов, потому что у педагога высокая эмоциональная загруженность и социальная ответственность за других.[6] В силу специфических особенностей труда педагога сталкиваются с проявлениями профессиональных деформаций личности. Личностные деформации относятся к ряду причин, препятствующих профессиональному развитию человека. Как показало наше исследование с увеличением стажа работы на одном и том же месте педагоги испытывают большее профессиональное выгорание, которое проявляется как нарастание безразличия и формального отношения к работе. Таким образом, одним из видов личностной деформации учителя является эмоциональное выгорание

Литература

1. Сапего Е. И. Психологические интердетерминанты профессиональной деформации личности педагогов // Ученые записки. Электронный научный журнал Курского государственного университета. 2015. №4 (36).
2. Неруш Татьяна Григорьевна Основные этапы изучения феномена выгорания // Изв. Саратов. ун-та Нов. сер. Сер. Философия. Психология. Педагогика. 2017. №4
3. Огнерубов Николай Алексеевич, Огнерубова Марина Александровна Синдром эмоционального выгорания у врачей-терапевтов // Вестник Тамбовского университета. Серия: Естественные и технические науки. 2015. №2.
4. Солодников В. В., Солодникова И. В. Профессиональная карьера 40-летних: смена мест работы // Мониторинг. 2010. №4 (98).
5. Никифоров Герман Сергеевич, Шингаев Сергей Михайлович Становление концепции психологического обеспечения профессиональной деятельности // Вестник СПбГУ. Серия 16: Психология. Педагогика. 2013. №3.
6. Брынских Ксения Григорьевна Коррекция и профилактика синдрома эмоционального выгорания в профессиональной деятельности педагогов // Концепт. 2015. №8.

ГИПНОЗДЫҢ ТАБИҒАТЫ

Қалиакпарова А.Ш.

Едигенова А.Ж. жетекшілігімен

Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, Семей

e-mail: Kaliakparova95@list.ru

Гипноз алғаш рет біздің заманымызға дейінгі IV ғасырда аталады. Ежелгі Египет пен Грекияда ұйқы ғибадатханалары болған. Ғалымдардың пайымдауынша, ол жерде адамдарды гипноздық транс күйіне түсіретін. Гипноз көмегімен болатын транс күйі туралы Ибн-Сина да жазып кеткен. Ал «гипноз» терминінің өзіне келер болсақ, оны 1843 жылы Шотланд хирургі Джеймс Брейд енгізген. Бұл сөзді ол грек тілінен алған, қазақша «ұйқы» деген мағынаны білдіреді. Бұл феномен атауы кездейсоқ емес, өйткені гипноздан кейінгі транс күйінде адам ұйқылы-ояу екі күйдің арасында болады. Бұл феноменді зерттеуде орыс ғалымдары Иван Петрович Павлов пен Владимир Михайлович Бехтеревтің де бар. Гипноз Зигмунд Фрейдтің де сүйікті емдеу тәсілдерінің бірі болған: соның көмегімен ол пациенттерінің санасының терең қатпарында жатқан, психикасына жара салған оқиғаларды шығарып отырған. Бұл техниканы америкалық психиатр Милтон Эриксон да көп қолданған. Соның арқасында қазіргі психиатрияда «эриксон гипнозы» аталатын техника лайықты орын алды: ондай гипноз кезінде науқас транс күйіне енгізіледі де, содан кейін терапевтпен ерекше бейнелі тілді сөйлесе бастайды.

Қазіргі практикада гипноздың емдеу практикасындағы алғаш қолданылуы. Ғалымдар гипнозды шындап тек XVIII ғасырдың аяғында ғана қарастыра бастады. Ғылымдағы осы құбылыстың атасы деп Венадан шыққан дәрігер Франц Антон Месмер аталады. Ол жас кезінде магнитпен емдеу техникасын үйреніп, кейіннен, адамды емдейтін магниттердің өзі емес, табиғи магнетизм құбылысы («месмеризм») деген байламға келеді. Осы терминмен Месмер пациенттерінің гипноздан ұйқыға кету құбылысын атады. Дәрігер бекзадалар ортасындағы емделушілері арасында жылдам танымал болып кетті. Алайда, теорияға қарсы шыққандар «месмеризмді» алаяқтық, Месмердің өзін алаяқ деп жариялады.

Сананың ерекше күйі – гипноз туралы адамдар ежелден-ақ білген. Сол кездің өзінде-ақ осы құбылыс туралы аңыздар көп айтылатын, өйткені гипноз техникасын таңдаулылар ғана меңгерген. Гипноз адамнан бұрын пайда болған деп айтуға толық негіз бар. Оған дәлел – кейбір жануарлардың гипноз жасау қабілеті: Жыландардың кейбір түрлері дарынды гипнозшы деп қабылданады. Олар құрбандығын арбап, бір орнынан тапжылмайтын етіп шегелеп тастай алады; Каркатица кесірткесі де гипноз жасай алады. Олар әдетте түсін өзгертетін қабілетке ие. Осы тәсілді кесіртке қоршаған ортамен

тұтасып кету үшін ғана емес, құрбандығын алдап, жаңылдыру үшін де қолданады. Кей жануарлар (бақа, тауық, теңіз шошқалары, тышқандар) қатты үрейден транс сияқты катаплексияға түсіп қалуы мүмкін. Бұлар сол тапжылмаған күйінде бірнеше сағат бола алады. Алайда, катаплексия гипнозға ұқсағанымен, оған мүлде қатысы жоқ.

Қазіргі уақытта гипноз туралы кең тараған мифтерді негізге алуға болады. Біріншіден -гипноз қауіпті және зұлым күштермен байланысты. Шын мәнінде, ол еш зияны жоқ күй, сиқырға да, зұлым күштерге де еш қатысы жоқ. Бұл әлі толық зерттеліп болмаған физиологиялық күй ғана және кәсіби маманның қолында ешқандай қауіп жоқ. Екіншіден-жақсы гипнозшы бір сеанстан-ақ бар ауруды жаза алады. Мәселеден құтқару үшін бір сеанс аздық етеді, көбінесе 6-10 сеанс гипнотерапия жасау керек. Үшіншіден- маған гипноз жасау мүмкін емес. Әр адам бір рет болса да, гипноздалған күйге түсіп көрген. Ол – табиғи гипноз, физиологиялық транс – ойшылдық, аулақтау, тұнжырау. Психика артық салмақтан осылайша арылады. Мұндай күй адамды ұйқыға кетер алдында және оянғаннан кейін меңдейді. Төртіншіден-гипноз тек интеллекті төмен, психикасы әлсіз адамдарға ғана әсер етеді. Шын мәнінде, гипноздық транс күйіне түсі үшін адам зейінін шоғырландыруға қабілетті болуы керек, ал бұл тек психикасы тұрақты адамдардың ғана қолынан келеді. Ал интеллект деңгейі гипнозда ешқандай маңызы жоқ, ақылды адамдарды да сендіруге болады. Бесіншіден-гипноз жасаушылардың бәрі – сырт келбеті ерекше жандар. Кәсіби гипноз жасаушылардың сырт келбетінде ешқандай өзгешелік болмайды, өзге адамдардан ерекшеленбейді, ал құшынаштанып жүретіндер – алаяқтар.[bilim-all.kz]

Гипноз бұл әдіс дәрігерлерге және көптеген адамдарға белгілі. Бірақ олардың көбінің психотерапия мен гипноз туралы түсінігі теріс, жалпылама. Психотерапияда гипноздан басқа көптеген әдістер кең тараған. Гипноз сеанстарының мақсаты гипноздық жағдайды туғызу. Психотерапиялық әсер болуы үшін ауырған адамды қатты ұйықтату міндет емес. Гипнотикалық ұйқының жеңіл, орта және терең кезеңдері болды. Жеңіл кезеңі-гипноздағы адам қалғып, жалпы тыныштықты сезінеді, аяқ-қолы ауырлап, айналасындағы дыбыстарды естиді, болып жатқандарды ұғынады, сөзбен сендіруге қарсы тұрып, белсенді қозғалыс жасайды. Орта кезеңі-айналасындағы дыбыстарды тұңшықтырылған түрде, денеге жанасуды шалағай қабылдайды. Ауру адам қайда екенін, айналада не болып жатқанын сезінеді, бірақ денесінің позасын өзгерте алмайды, сендірудің бәрін орындайды. Сеанстан кейін ауру сендірудің мәнін есінде сақтайды. Терең кезең-айналадағылардың бәрінен шатасып толығынан бағынып, сол кезде кейбір мәліметтерді ойында сақтап, бірақ кейін есінен шығып кетеді. Басқаша айтқанда ауру адам сендірудің маңызын есте сақтай алмайды. Ауру адамды жағдайыңыз жақсы, ұйқыңыз бен сергектігіңіз қалыпты деп аурудың белгілеріне байланысты сендіреді. Сеанстың ұзақтығы 30 минут, ал оның саны 5 тен-40 дейін. Гипноздың физиологиялық негізгі жан-жақты тексерілмеген. И.П.Павловтың айтуы бойынша гипноз дегеніміз ми жарты шар қыртысында «күзет нүктелері» бар шағын. Осының арқасында дәрігер мен адамның арасында сөз арқылы байланыс(раппорт)болады. Гипнозды ғылыми тұрғыда алғашқы зерттеген ағылшын хирургі Джеймс Брейд(1795-1860жж). Гипноз (грек ұйқы) термині оның есімімен байланысты.

Гипнозды терапиялық қолдану

Гипноз-зертханалық эксперименттер объектісі ғана емес, ол сондай-ақ емдеу құралы, гипнозды зерттеу саласында бар теориялық мәселелерді баяндауға кіріспес бұрын, біз оқырманға оның емдік қолданылуы туралы қысқаша мәліметтерді хабарлағанымыз жөн. 1918 жылы Фрейд былай деп жазды: "көптеген науқастарға біздің терапияны қолдану бізді кең ауқымда таза алтын талдау мысымен біріктіруге мәжбүр етеді, тіпті гипнотикалық әсер әскери невроздарды емдегенде орын таба алар еді" Бұл Фрейдтің жиі дәйексөзі болды. Фрейд шәкірттері психоаналитикалық емдеу курсы қысқарту мүмкін емес пе деп ойлана бастады (бұл курс бүгінгіден әлдеқайда қысқа болса да). Ференчидің талпыныстары осылай пайда болды, содан кейін Александрдың «белсенді әдісті» енгізу, яғни психоаналитиканың толық бейтараптығынан қандай да бір дәрежеде бас тартудан және ол бір уақытта және одан да көп ынталандыру және директивті позицияны атқара алатын әдістеме пайда болды. Жалпы айтқанда, психоанализ емделушілердің кең ауқымына жүгінуіне қарай зерттеушілер оның әдістемесін жеңілдетуге тырысты. Фрейдтің айтылған сөз тіркесінде "иландыру" сөзін қолдануының өзі симптомдарды жою мақсатында гипнозды қолдануды білдіреді деген ойға әкеледі.

Гипнозбен психоанализді біріктіру әрекеттері шын мәнінде жасалды, және ол негізінен Құрама Штаттардан басталды. Мұндай әдіспен динамикалық психотерапияда да, классикалық психоанализде де емдеу процесін тездетуге болмайды ма деген сұрақ қойылды. Гипнотикалық қарым-қатынас әсіресе қарқынды эмоционалдық тартылуға әкеледі, ол қорғаныс реакцияларын жылдам жоюға, тасымалдау процестерін жеделдетуге ықпал етуі мүмкін. Осылайша, Гилл мен Брендман адам танымаған қақтығыстарда өзіне тереңірек дәрежеде есеп бере алады, егер бұл үшін айналма қабылдау ретінде

гипнозбен жүргізілетін армандарды зерттеу қолданылса, мұндай зерттеу сергектік жағдайында жүргізілді.

Гипнозды психотерапияға қосу әртүрлі формаларды қабылдады; кейде іс гипнотикалық сеанстарды уақыт өткізумен шектелді, ал қалған психотерапия техникасы өзгеріссіз қалды; кейде гипноанализдің әдеттегі құралдары қолданылды; армандаған армандар, жас регрессиясы, автоматты хат және т.б. Гилл және Брендман, Вольберг, Клайн, Шнек, Эрика Фромм, Эдик Клемперер, Уоткинс клиникалық практикада гипноздың рөліне елеулі орын бөлді.

Маңызды қарсылық қалады: оң көшу гипноз кезінде тым күшті болар еді және емдеу процесінде бірінші дәрежелі рөл атқаратын қарсыласу білдіруіне кедергі келтіруі мүмкін. Бұл нақты қиындық, алайда, біз төменде көріп отырғанымыздай, ол соншалықты шешілмеген.

Психодинамикада қолдануға қарамастан, гипноз жиі тікелей тұндыру үшін қолданылады. Ол психосоматикалық медицинада маңызды рөл атқарады (сүйел, экзема, псориаз, психогенді азап, энурез, немесе несептің психогенді кідіруі, бас ауруы, аменорея, демікпе, ауырсыну әсері және т. б.). Гипноз, сонымен қатар, мінез-құлықтың бірқатар түрлерін өзгерту үшін қолданылады (маскүнемдік, темекі шегу, қорқыныш). Соңғы жағдайларда гипноз кейде «мінез-құлық терапиясымен» үйлеседі".

Сондай-ақ, пациенттің гипнотикалық жағдайға батырылуымен шектеліп, ешнәрсе жасамауға болады. Бұл әдіс ұзақ гипнотикалық ұйқы деп аталады. Сеанстар бір сағаттан 24 сағатқа дейін, тіпті бірнеше апта бойы жалғасады. Бұл әдіс негізінен біздің ғасырдың басында қолданылған. Орыс дәрігерлері оны гипертония және жүрек-қан тамырлары бұзылыстарын емдеу үшін қолданды және оған бірқатар жағдайларда жүгіріп жүруді жалғастыруда. Америкалықтар қазіргі уақытта "гипноз кабинеттері" деп аталатын Әдістемеде оның мүмкіндіктерін қайта ашады, онда пациентті қандай да бір араласусыз түрлі салжылық гипнотикалық ұйқыға батырады.

"Таза" гипноздың емдік қасиеттері антикалық дәуірден белгілі. Оларды басқаша түсіндіруге болады. Мысалы, Кеңес мамандары гипноз жартылай ұйқы, қорқақтық тежелу деп санайды, ол толық ұйқы сияқты емдік әсер етеді. Бұл мәселе қазіргі уақытта КСРО-да кеңінен талқылануда.

Қорытындылай келе, гипноз көптеген салаларда өзінің терапевтік тиімділігін дәлелдеді, бірақ оны қолдану әдістері әлі белгісіз және нашар жүйеленді. Әйтпесе, оны зерттеу үшін іргелі зерттеу жұмыстары жүргізілгенге дейін мүмкін емес. [3.117-1226]

Гипноз және истерия

Гипнозбен эксперименталды пайда болатын барлық құбылыстар истерия кезінде өздігінен пайда болады, керісінше, истерия кезінде кенеттен пайда болатын барлық симптомдар гипнозбен пайда болуы мүмкін. Әрине, осы екі феноменнің арасындағы қарым-қатынас туралы мәселе туындайды. XIX ғасырдың соңында гипноздың пайда болу дәуірінде көптеген зерттеушілер истерия мен гипноз арасында тығыз байланыс бар деп мәлімдеген. Шарко гипнозда жасанды пайда болған истерияны көрді. Тек истериктер гипнабдылыққа ие, дейді ол. Бұл жағдай Бернгейм жұмыстарынан кейін қабылданбады, истериядан зардап шегетін көптеген адамдар гинабельділікке ие екенін көрсетті. Қазіргі заманғы зерттеулер Бернгейм көзқарасын белгілі дәрежеде растады. "Қалыпты" адамдар невротиктерден гөрі гипнозды жақсы беретіні анықталды. Дегенмен, бұл мәселе шешілген деп санауға болмайды, себебі Юнгқа сілтеме жасап, Ференчтерді, невротиканы тудыратын кешендерді қалыпты адамдарда да бар деп атап өтті: басқаша айтқанда, норма мен патология арасындағы шекара жиі сандық сипатқа ие. Біздің барлығымыз қандай да бір истерики - бұл өз жақсы жағы. Жарақаттан кейінгі невроздардың мысалы мәселенің осы аспектісін анық көрсетеді. Мұндай невроздардың пайда болуының басты рөлі: сыртқы фактор, стресс немесе конституционалды фактор, таза топырақ, невротикалық болжам. Соңғысы стресс қарқындылығы бойынша әлсіз немесе орта есеппен айналысатын жағдайларда анықтаушы фактор ретінде әрекет етеді. Бірақ күшті стресс кезінде тіпті невротикалық бейімділігі жоқ адамдар да, қорғау қақпақшасы сияқты нәрсе болып табылатын истериялық реакция бере алады. Сонымен қатар, егер қалыпты адамдар невротиктен гөрі гипнозға бейім болса, онда соңғы күшті гипнабельділік истериктер бар. Сомнамбул арасында истериктердің жоғары пайызы байқалады. Ақырында, феноменологиялық тұрғыдан транс және пориомания жағдайы, жеке тұлғаның ыдырауы немесе истеричемкий талма арасындағы жалпы белгілер бар. Осы екі феномендердің өзара тәуелділігін орната отырып, олардың немен ұқсастығын және немен әр түрлі екенін талдауға тырысамыз. Мысалы, истерикалық паралич жағдайын қарастырайық. Бұл симптом цензура мен ығыстыру қатысады. Сал ауруы жағдайдан ымыралы шығу болып табылады. Бұл симптом мағынасы бар. Ол, мысалы, адам өлтіруге қарсы қорғауды белгілей алады. Жанжал науқасқа өзінің рефлекстері мен моторлы дағдыларын дұрыс пайдалануға тыйым салатын ішінара амнезия сияқты бірдеңе өз сөзін табады деп айтуға болады. Гипноз және истерия бір психофизиологиялық жолмен өтеді. Және истерияны зерттеу үшін гипнозды айтпау мүмкін емес. [3. 123-1256]

Гипноз, қатынас, трансфер

Психолог-экспериментаторлар, тіпті олар Хилгард сияқты гипноздың ерекшелігін мойындайды, тұлғааралық қарым-қатынас факторымен айналыспайды. Мұны оларға кінә қоюға болмайды, себебі бұл айнымалы, өлшеуге қиын. Дегенмен, ол гипнотикалық процесте өте маңызды рөл атқарады. Гипноз Жануарлар магнетизм теориясының пайда болуы уақыт өте келе Месмер "раппарт" деп аталатын ерекше қатынас ретінде қарастырылды. Месмер, біз көрген сияқты, раппорт деп бір адамның екінші адамға көрсететін физикалық әсерді түсінді. Бір мезгілде ол флюидтің айналымындағы ерік рөлін көрсетті. Месмердің ізбасарлары дәрігердің бағытталған күш-жігерінің маңызын ерекше атап өтті.

XIX ғ. екінші жартысында гипнотизерлер гипнотикалық қатынасты барынша деперсонализациялауға ұмтылды. Шарко гипнозда физикалық себептерге байланысты соматикалық жағдайды көргені белгілі. Бірінші орынға шығару ұғымын ұсына отырып, Брендейм гипноздың психологиялық сипатын атап өтті. Бірақ өзінің ой-пікірлерінде ол орталық жүйке жүйесінің физиологиясы терминдерінде айтылған психология шеңберінен шықпады. Басқа зерттеушілер гипнотизерлер мен гипнотизацияны біріктіретін байланыс мәнін түсінді. Сонымен, Бине "Магнетизируемый любовник" сияқты, ол үшін әлемде сүйікті ештеңе жоқ" деп жазды. Жане "сомнамбулиялық құмарлық" туралы да айтып, онда "махаббаттың ерекше түрін" көрді. Бірақ Трансфер Фрейдің ашылуы арқасында ғана гипнотикалық қарым-қатынасқа байланысты динамика айқын болды. Бастапқыда Фрейд гипнозды қолданудан бас тарта отырып, трансферттік факторды болдырмауға болады деп есептеді, бірақ кейінірек ол қарым-қатынастар. Сондықтан психоаналитиктер гипнозды трансферттің ерекше түрі ретінде қарастыру қажеттілігіне келді.

Ференчи, мысалы, қорқынышқа негізделген әкелік гипнозды және махаббатқа негізделген аналық гипнозды ажыратады. Жиі гипнотикалық қатынастың пассивті, мазохистік сипаты байқалды. Әрине, трансферттік факторлар гипнозда маңызды рөл атқаратынын жоққа шығармаңыз. Осылайша, егер гипнозға батыру процесі сенсорлық депривацияға ұқсас деп айтса, бұл термин психологиялық және физиологиялық бір мезгілде шығады. Кьюби тек сенсомоторлы манипуляциялар арқылы гипноид жағдайын тудыруға болатынын көргеніміздей атап өтті. Дегенмен, әдеттегі гипноз кезінде сенсорлық депривация соншалықты толық емес. Тек оның назары гипнотизер тұлғасына бағытталған. Әлбетте, бұл деңгейде тасымалдау элементі күшіне енеді. Гипнотизерде зейіннің бекітілуі гипнотизер көзінде аффективті мәнге ие болған сайын оңайырақ жүзеге асырылады. Мысалы, әскери гипнотизердің орта деңгейден жоғары, әсіресе гипнотизердің жоғары әскери атағы болған жағдайларда, гипнабельділікке ие екендігі белгілі. [3.126-131]

Пайдаланған әдебиеттер

1. www.bilim-al.kz/article/3082
2. Дуэйн Шульц, Сидни Эллен Шульц «Қазіргі Психология тарихы»
3. Шерток Л «Неопознанное в психике человека» Москва 1982

«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫ АЯСЫНДА ОҚУШЫЛАР БОЙЫНДА КРЕАТИВТІЛІКТІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ

Мастер Б.

Тайболатов Қ.М., жетекшілігімен

С.Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті

e-mail: Kuandik_94@inbox.ru

Қазіргі кезде әр тұлғаны қоғамның жылдам ырғақпен дамуына байланысты, кез-келген өзгерістерге шығармашылық арқылы жетуге және мәселелерді сапалы шешуге дағдыланған, ауыспалы жағдайлардан құралатын өмірге дайындау қажет. Зерттеу нәтижелеріне сүйенсек, шығармашылық жетістік тұлғалық емес, әлеуметтік мағынаға ие болғандығы мойындалып, сол себепті психология мен педагогика ғылымдарында осы сұрақтар ғалымдар назарын аударды.

Шығармашылық дамудың көрсеткіші креативтілік болып табылады. Креативтілік – ағылшынның "Creativity" сөзінен аударғанда шығармашылық деген мағынаны береді. Психологиялық зерттеулерде креативтілік ұғымы индивидтің жеке және ақыл-ой ерекшеліктерін, мәселелерді дербес шеше алуға қабілеті бір тума ойлардың туындауы және оларды шеше білу кешенімен түсіндіріледі [1]. Креативтілікті индивидтің жеке және тұлғалық ерекшеліктерімен көптеген тұлғаларға тән үрдіс және кешен деп қарастыру қажет.

Көптеген зерттеулерде ғалымдар «креативтілік» ұғымына анықтама беруде креативтіліктің бір сипаты ретінде жеке тұлғаның жағдаяттардан шыға білу қабілеті мен өзіндік мақсатты нақты қоя білу қабілеттілігіне тоқталады. Креативтілік арқылы адам өмір шындығында өзін-өзі тануға ұмтылып, ізденеді, өзінің істеріне есеп беріп, кемшіліктеріне сын көзбен қарай алады.

Креативтілік ұғымына берілген анықтамаларға талдау жасай келе, төмендегідей нәтижеге қол жеткіздік (Кесте 1).

Кесте 1 – «Креативтілік» ұғымының анықтамалары

№	Әдебиет көзі, автор	Анықтама
1	Психологиялық энциклопедиялық сөздік	креативтілік – тұлғаның айрықша идеяларды шығару, ойлаудың дәстүрлі схемаларынан кете алу, проблемалық жағдаяттарды шеше алу қабілеті.
2	Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі	креативтілік (лат. Creatio - жасау) – адамның шығармашылық дарын деңгейі шығармашылық қабілеті деп көрсетіледі.
3	Философиялық сөздік	креативтілік – Creatio – ойлап табу, жасап шығару. Ойлап табу қабілеттілігі, проблема мен жағдаятты жаңа өзгеше көзқараспен қарайтын шығармашылық қабілет.
4	Р. Холлменн	креативтілік – жаңа тәсілмен жүзеге асырылған қабылдау ағыны.
5	К.Роджерс	креативтілік – жаңа қарым-қатынастардың пайда болуы.
6	Г. Лассуэль	креативтілік – жаңалықтар ашуға және оларды білуге қабілеті
7	Жерар	креативтілік – жаңа шешімдерге әкелетін ақыл-ой іс-әрекеті.
8	Дж. Гилфорд	креативтілік пен шығармашылық потенциалды табысты шығармашылық ойлауға ықпал ететін қабілеттер мен басқа ерекшеліктерінің жиынтығы тәрізді анықталуы мүмкін.

Берілген анықтамаларда барлығына ортақ бір ой – «жаңалық» ұғымы.

Креативтілік–субъективті маңызды жаңашылдықты сипаттаса, шығармашылық–креативтілікті біріктіретін әлеуметтік–мәдени жаңашылдықты біріктіреді. Яғни, креативтілік шығармашыл тұлғаның дамуындағы ең жоғары баспалдағы, ал шығармашылық дараланып, аса жоғары шығармашылық деңгейге көтеріледі.

Креативтілік тұжырымдамасы әмбебап шығармашылық таным процесі ретінде **Дж. Гилфорд** еңбегінен кейін кеңінен тарала бастады. Бұл тұжырымдаманың негізі болып, үшбұрышты үлгі зияттың құрылымын көрсетеді: материал X, операциялары X, нәтиже X (structure of the intellect) [2].

Креативті ұстанымның белгілерінің бірі - креативті ойлау. Біз іштен және сырттан қиялымызға әсер еткенде «ойлаймыз»; біз ойлағанда, жоспарлағанда, сезімімізді білдіргіміз келгенде «ойлаймыз»; біз проблеманы шешуге тырысқанда, ойластырылғанды қайта қарастырғанда «ойланамыз». Мұның барлығы креативті ойлау, полюстері логика және қиял болатын белсенділік, тұлғаишілік және тұлғааралық қатынастың қорытындысы.

Креативтілікке келсек, бұл түсінік мәнінің анықтамасына – дарындылықтың бірден-бір анықтаушы компоненті болып табылатын индивид психикасының бұндай сапасына көзқарастар сан түрлі. Бір іс-әрекет түрінен «жоғары нәтижеге» жету іс-әрекетке, дарындылықты (интеллекттік, мотивация және б.) құрайтын басқа факторлар жиынтығымен өзгеше, жаңа, шығармашылық тұғырды болжады және «ерекше жетістік үшін ішкі жағдай» тудырады. Шығармашылық – тура мағынада – бұл жаңа нәрсені шығару. Бұл түсінікті осындай мағынада барлық табиғи үрдістер мен табиғи емес нәрселерге қолданады, бұл табиғи жағдайда пайда болатын шығармашылық әлеуеттің қуатын беретін барлық жаңа нәрселерді жасауда жүзеге асады. Шығармашылық ұғымы жеке адамның үздік жасайтын іс-әрекетіне байланысты қолданылады. Ал жалпы мағынада шығармашылық қандай да бір жасалатын психикалық әрекетті білдіретін шартты термин. Біздің жадымыздағы мәліметтерді еске түсіру, қайта жаңғырту немесе жинақтау барысында пайда болатын, көрінетін теориялық, көркемдік және тәжірибелік іс-әрекеттің жаңа формасын көрсетеді (ғылыми шығармашылық, поэзиялық шығармашылық, музыкалық шығармашылық, көркемөнер шығармашылығы). Сонымен қатар адамдар арасынан креативті тұлғаны қалай тапсақ болады. Креативті тұлғаға тән нышандарды қалай анықтауға болады деген сұрақтар туындайды. Салыстыру және жалпылау арқылы осы нышандарға жекелік-бағдарлы қарым-қатынас жасауға бейімделу басқа тұлғалар бойынан ізделеді.

Креативтіліктің көпқырлылығы: адам іс-әрекетінің қаншалықты түрі болса, оның соншалықты түрі болады, адам жаратылысы (дене тұрғылық, психикалық, интеллекттік, әлеуметтік, эмоциональдық

және т.б.) және олар барлық жас кезеңдері мен барлық мәдениетте болады. Бұл түрлер мен аспектілер даму дәрежесі мен деңгейі бойынша ажыратылады; үздіксіздікті креативтілік өнімінен емес, креативті үрдістен іздеу керек. Креативті үрдісті талдауда, оны басқа да үрдістермен салыстыруда, мәселені шешуде оның ойлау үрдісіне ұқсастығы байқалды. Ғалымдар барлық креативті үрдістер (жаңа музыка, лирикалық поэзия, өнертапқыштықта, жаңа ұшақ, техника, дәрі-дәрмек ойлап табу мен жетілдіруде т.б.) негізінде жалпы қабілет жатқандығын жиі де батылбасқа да үрдістермен салыстыруда, мәселені шешуде оның ойлау үрдісіне ұқсастығы байқалды. Ғалымдар барлық креативті үрдістер (жаңа музыка, лирикалық поэзия, өнертапқыштықта, жаңа ұшақ, техника, дәрі-дәрмек ойлап табу мен жетілдіруде т.б.) негізінде жалпы қабілет жатқандығын жиі де батыл айта бастады, қабілет жаңа тәжірибе, идея немесе өнім ретінде жаңа ойлау тізбегі формасында көрінетін бұрын бір-бірімен байланысы жоқ құбылыстар арасынан байланыс табу қажеттілігі. Бұндай креативті қуат кез-келген адамға тән және ол кез-келген өмірлік жағдай барысында қолданылады [3].

Креативтіліктің ерекшеліктері

1. Креативтілік – бұл шығармашылық қашан автоматтандырылған дағды ретінде іс-әрекеттің барлық түрінде, мінез-құлықта, қатынаста, ортамен байланысқа қосылғанда, жоғары психологиялық қызметте әрекет ететін тұлғалық қасиет.

2. Креативтілік әлеуметтік орта, оның құндылық бағытталуынан, адамға қойылатын талаптар, оқудан бастап барлық іс-әрекет түрлерінің мақсаттық бағытталуы мен ақпараттық тасқынды ұйымдастыру есебінен қалыптасады.

3. Креативтілікті қалыптастыру кезінде сана мен бейсаналықтың қосылып кейбір жаңа түр – ең жоғары сана жүреді

4. Креативтілік барлық мәселені өз бетімен көріп және қойып, олардың шешімін тауып және оларды нақты өнімге шығармашылықты айналдыруды табысты жүзеге асырғанда пайда болады.

5. Креативтілік тұлғалық сипаттама ретінде ең бастысы адам өзінің шығармашылық бастауын іс-әрекеттің барлық түріне қосуда пайда болады.

6. Креативтіліктің құрылымдық компоненттері: парадоксқа қызығушылық, күдіктенуге бейімдік, жаңаны сезіну, ойлардың өткірлігі; шығармашылық қиял, интуиция, сұлулыққа эстетикалық сезім, тапқыр ой, ұқсастықты ашуға қабілеттілік, пікірлерді батырлық жіне тәуелсіздік, өзіндік сыншылдық, логикалық қатандық, дәлелдердің әртүрлі формасын қолдануға қабілеттілік

7. Нысанды бейнеге айналдыру (көркемдік және т.б.), заңдылықтарды ашу немесе мәселені шешу [4].

Осы және тағы да басқа креативтіліктің ерекшеліктерін анықтау мақсатында, 12 – 13 жастағы оқушылар арасында зерттеу жүргізілді. Зерттеу барысында Е.Е. Туниктің шығармашылық ойлау тесті әдістемесін қолдандық. Бұл тест Дж. Гилфорд пен Е. Торренс тесттерінің модификациясы болып табылады.

Шығармашылық ойлауды бағалау үшін келесі көрсеткіштер қолданылады:

-жылдамдық (жеңіл, тиімді) – бұл фактор шығармашылық ойлаудың жылдамдығын көрсетеді. Жауап берудің жалпы санымен анықталады.

-икемділік – бұл фактор ойлаудың икемділігін, тез ауысып қосылуына қабілеттілігін көрсетеді және жауап беру түрінің санымен анықталады.

-бірегейлік – бұл фактор ойлаудың өзіндік ерекшелігін және мәселені шешуде ерекшелігін көрсетеді. Сирек жауап берудің, элементтердің ерекше қолданылуымен және жауап беру құрылымының бірегейлігі санымен анықталады.

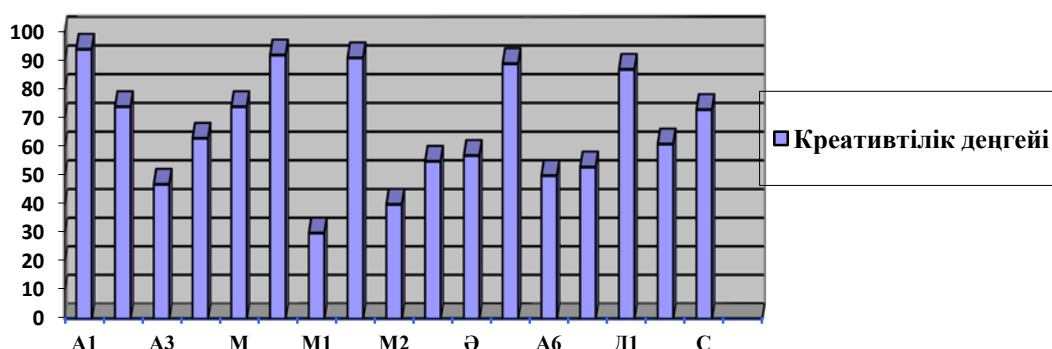
Еркін түрінде берілген алдын-ала нұсқауда біз барынша көп түрлі жауаптарды ұсынуға және басқа ешкім ойлап таба алмайтын жауаптарды ойлануға бағыттаймыз.

Е. Е. Туник ұсынған «Батарей тесттері» 7 субтесттерден тұрады. Бірақ біз зерттеген жасқа байланысты тек Субтест 1, Субтест 2, Субтест 3 таңдалып алынды. Зерттеу әр баламен жекелей өткізілді. Зерттеу нәтижесі төмендегідей:

Кесте 2 - Креативтілік деңгейінің көрсеткіші

№	Аты-жөні	«Субтест 1»	«Субтест 2»	«Субтест 3»	Қорытынды
1	Оқушы А	Қатысқан жоқ			
2	Оқушы А1	56	15	23	94
3	Оқушы А2	45	12	17	74

4	Оқушы А3	31	8	8	47
5	Оқушы Т	34	11	18	63
6	Оқушы М	44	12	18	74
7	Оқушы А4	56	14	22	92
8	Оқушы М1	14	8	8	30
9	Оқушы Э	55	15	21	91
10	Оқушы М2	16	7	17	40
11	Оқушы Д	26	10	19	55
12	Оқушы Ә	35	9	13	57
13	Оқушы А5	56	13	20	89
14	Оқушы А6	32	9	9	50
15	Оқушы Н	29	8	16	53
16	Оқушы Д1	51	14	22	87
17	Оқушы Т1	31	12	18	61
18	Оқушы С	44	12	17	73

Сурет 1 – Креативтілік деңгейінің көрсеткіші

Алынған нәтижеге қарайтын болсақ, әр оқушының шығармашылық ойлау деңгейі әртүрлі. Соның ішінде ең жоғары көрсеткіш көрсеткен – Оқушы А1(94 ұпай), ал ең төменгі көрсеткіш көрсеткен – Оқушы М1(30 ұпай). Осы нәтиже бойынша жұмыстар жүргізуді қажет етеді.

«Креативтіліктің психологиялық ерекшелігі» тақырыбында жүргізілген зерттеу жұмысымызды қорытындылай келе, креативтілікті дамыту – яғни ойлау операцияларын қалыптастыру және жетілдіру: талдау, топтау, салыстыру және толықтыру, топтастыру, жоспарлау, дерексіздендіру және ойлаудың сапалары сыншылдық, тереңдік, ептілік, кеңдік, шапшаңдық, вариативтілігін, сондай-ақ қиялды дамыту және әртүрлі мазмұндағы білімді игеру.

Оқушылардың интеллектуалдық капиталы осы көрсетілген барлық талаптардан тұратындықтан, ғылыми жаңалықтар ашу, жоғары технологияларды күнделікті қолдану сияқты талаптарға сай болуы керек. Оқушылардың креативтік қабілетін ашу, оның шығармашылық ойлауын қалыптастыру, әлемді өзінше тани білуге жетелеу арқылы дамытуға болады. Мектеп оқушыларының шығармашылық ойлауын зерттей келе, шығармашылық ойлау қабілетін дамыту мақсатында келесідей жаттығулар мен ойындарды ұсынамыз:

1. «Жақсы мен жаман» ойыны

Мақсаты: Кез-келген затта қайшылықтар мен қарама-қарсы құбылыстарды таба алатындығын дамыту.

Әдетте балалар барлығын 2 категория бойынша бағалайды – жақсы мен жаман. Бұл ойын бұндай бағалауда негізделген.

1. Күз, көктем, жаз, күз;

2. Күн, жел, от, қар, жаңбыр;
3. Ұйықтау, орманда қыдыру, тауда сырғанау, тамақтану;
4. Дене шынықтыру, жуыну, дәрі-дәрмектерді ішу;
5. Шыны, үтік, тәрелке, пышақ.

Мысалы, жазда өте жақсы, өйткені жазда жылы, шомылуға болады, киім киюге көп уақыт кетпейді. Ал жаманы, жазда кейде өте ыстық болады, күнде күйіп кетуге болады және т.б. От жақсы, өйткені, ол тамақты жылытады, түскен жапырақтарды жағып жібереді, ал жаманы, ол теріні күйдіреді, өрт болуы мүмкін. Пышақ: жақсы, онымен тамақтарды кесуге болады, ал жаманы, саусақты кесіп кетуі мүмкін. Бала заттардың жақсы мен жаман жақтарын, құбылыстарын және іс-әрекеттерін тапқанда, оған өзін қоршап тұрған заттарға қарап, олардың қарама-қайшылық құбылыстарын және функцияларын табуға, олардың жақсы және жаман жақтарын бағалауға, заттардың келтіретін зияны мен пайдасына мысал келтірілген, оған не ұнайтынын, не ұнамайтынын айтуға ұсыныс жасаңыз.

2. «Қарама-қарсылық» ойыны

Ойын бір затта қарама-қарсылық қасиеттерді таба алатындығын дамытуға негізделіп бағытталған. Бұл ойында сіз бір заттың қарама-қарсы қасиеттерін немесе белгілерін атап айтыңыз, ол бала сол затқа қатысты белгілері қандай құбылыстар және заттармен иемденетінін табуы керек.

Мысалы:

1. Өткір – өткір емес (пышақ);
2. Қабаған – қабаған емес (ит)
3. Суық-ыстық (мұздатқыш, үтік);
4. Таяз – терең (өзен, теңіз);
5. Мұнды-көңілді (адам);
6. Күшті-әлсіз (адам, жануар, жел);
7. Баяу – жылдам (поезд, автокөлік)
8. Тұру – жүру (адам, сағат);

Жақшаның ішінде бір-екі жауаптың нұсқауы бар, ал ойын барысында бала одан да көп нұсқаларды атауы керек. Ол тіпті дәл келмеуі де мүмкін. Бұл жерде, бала өзінің айналасындағы заттар мен құбылыстарды басқадай қарама-қарсы көзқараспен қарауды үйрену керек.

1. «Үш түс» жаттығуы

Жүргізуші: Баланың ойынша, бір-біріне лайықты 3 түсті таңдап алуға және олармен парактың бүкіл бетін толтыруын ұсыну керек. Бұл сурет неге ұқсайды? Өзінің суретіне ат қою.

2. «Дәм және иіс» жаттығуы

Жүргізуші: балаға лимонды елестетуге ұсыныс. Лимонның дәмі қандай екенін еске түсірсін. Ол қалай иістенеді? Неге ұқсайды? Оны сипап көрген кезде ол қандай?[5].

Қазақстан Республикасының үздіксіз білім беру жүйесі саясатының басты мақсаттарының бірі жан-жақты, жоғары білімді, шығармашылық қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру. Ендеше, осы бастан оқушылардың креативтілік қабілетін қалыптастырып, оны дамытып, шығармашыл тұлға етіп тәрбиелесек, қоғам мүддесіне лайықты, еліміздің еңсесін биікке көтеретін тұлға қалыптастырар едік.

Егер, оқушылар бойындағы креативтілік деңгейін дұрыс анықтап, креативтілік қабілеттерін дамыту үшін жоғарыда көрсетілген ойындар мен жаттығулар және т.б әдістерді қолданып жұмыс жасаса, онда оқушылар бойындағы креативтілік қабілеті артып, өзіндік жетілуіне жол ашылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Нагымжанова К.М., Нургазиева Н.С. Креативтілік және шығармашылық мәселелерінің теориялық аспектілері // Вестник КАСУ (Казахстанско - Американский свободный университет). №1 – 2006, 96 б.
2. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта // Психология мышления / Под ред. А.М. Матюшкина. – М., 1965. – С.433-456.
3. Алмабекова Ж.Ж., Қайырова Ж.А. Студенттердің креативтілік шығармашылық қабілеттерін арттырудың теориялық мәселелері // ҚазМемҚыздар педагогикалық университетінің хабаршысы. №6. – 2011. 25-29 бб.
4. Сақтағанов Б. К. Әскери институт курсанттарының креативті ойлауын дамытудың педагогикалық-психологиялық негіздері // Философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. Алматы, 2013
5. Мусатаева А.Т. Ересек мектеп жасына дейінгі балалардың шығармашылық ойлауы мен қиялын дамыту // маг.дисс. Семей, 2010. 96 б

СТУДЕНТТІК ЖАСТАҒЫ СЕНІМДІ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ГЕНДЕРЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Меркібай М.

Баймолдина Л.О. жетекшілігімен

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы

Соңғы уақытта адамның жыныстық ерекшеліктері және олардың психологиялық айырмашылықтары жаңа қоғамда белсенді талданып жатқан сұрақтар қатарында. Мысалы ер мен әйел адамның ролі үлкен өзгерістерге ұшырап жатыр. Әйелге байланысты зерттеулер енді қарастырылып келе жатыр, мысалы: психәйел және ер адам психофизиологиясы (Е.П. Ильин), жалған феноменіндегі жыныстық айырмашылықтар (В.В. Знаков), мамандықтағы тұлғаның өзіндік өзектенуі — гендерлік аспект (Л.Н. Ожигова), лидерліктің гендерлік аспектісі (Т.В. Бендас), әйелдік менеджмент (Н.В. Ходырева), дарынды әйелдердің өзіндік реализациясы (Л.В. Попова), әйел адамының жүктілік кезіндегі және туғаннан кейінгі жағдайы (В.И. Брутман, Г.Г. Филиппова, И.Ю. Хамитова), ата-аналық (Г.Г. Филиппова), мінез-құлқтың стереотиптері (О.В. Митина, В.Ф. Петренко) және тағы басқалар[1].

Қарым-қатынас кезінде серіктес таңдауда тұлғалық ерекшеліктеріне, мінез-құлқын моделіне үлкен мән беріледі, бұл қасиет ер балаларға да, қыз балаларға да тән. Ер балалардың өзара қарым-қатынасын ұйымдастыру, белгілі бір нәтижеге жету, өз ойында тұрақты тұра алу, өзін қорғай алу қабілеттері арқылы қалыптасады. Қыз балалардың өзара қарым-қатынасында рухани дүниесі және сырт келбеті еліктіреді. Қыз балаларды сырт көздің өзі туралы ойы қатты толғандырады, ал ер балаларды мұндай ой тіпте қызықтырмайды.

Бұл тақырыптағы ең негізгі рөл бір-бірін толықтыратын, дамытатын әйелдерге тән қасиеттер мен еркектерге тән қасиеттердің мәнін қарастыратын гендерлік қарым-қатынасқа бағытталған. Қаншалықты әр түрлі гендерлер болса, соншалықты мәдениеттер бірігеді. Мәдениет мақсатқа жетуді және көзқарастардың ауқымын кеңейтуді қамтамасыз етеді. Яғни, сенімді қарым-қатынастың орнауының негізгі күші гендерлік ерекшеліктерді қабылдай алатын орта болып табылады. Сондықтан кез келген мекемеде, университетте дұрыс атмосфера құру үшін – айырмашылықтарды анықтап, жыныстар арасында болатын қарым-қатынасты түсінуіміз қажет.

Гендерлік айырмашылықтар балалық шақтан бастап қалыптаса бастайды. Қыз балаларға өзін-өзі сыпайы ұстауды, жай ойнауды және дұрыс сөйлеу керектігін ата-анасы үйретеді. Алайда ұл балаларға өрескел қылықтар жасауға, шулап ойнау қалыпты болып көрінеді. Қыз балаларға өздерінің сезімдерін көрсетуге болады. Мысалы, ойнап жүріп құлап қалса, жыласа оны ата-анасы әлпештейді, жұбатады. Ал ұл балаларда осындай жағдай қайталанатын болса, оларға өзін-өзі ұстауды, жыламауды құптайды. Осылайша қыз балаларда өзара әрекеттің реляциялық стиль дамитын болса, ұл балаларда бәсекелестік стиль дамиды. Мысалы, кез келген ортада қарым-қатынас барысында ұл балалар тік мінезді болып келеді, ал қыз балалар адамдарға қарай болжамдап қарым-қатынасқа түседі. Осылайша, осы екі стиль бір-бірін толықтырады[2].

Марта Барлетта Нэнси Кларкпен әңгімесінде: «Ер адамдар қарым-қатынасқа түскен кезде олар ақпараттың дұрыс жеткізілуіне барынша алаңдап тұрады. Ал әйелдер қарым-қатынасқа түскен кезде оларды ақпараттың қалай жеткізілгендігі және олардың арасындағы байланыстың орнағандығы қызықтырады. Егерде, ер адамдар қандай да бір табыстылыққа қол жеткізе алмаса, онда мұны сыртқы факторларға байланысты деп санайды. Ал, әйел адамдарда қарама-қайшы, оларда сәтсіздік болатын болса, онда оны өздерінің кемшіліктері деп түсінеді[3].

Жастар мен балалардағы сексуалды бағдарлар әртүрлі көрінеді. Ұл балалар мен қыз балалар өзара қарым-қатынасқа түсуі ескі тәжірибеден басталады, яғни ұлдарға тән және қыздарға тән субмәдениеттен. Бұл жерде негізгі рөл әр түрлі жыныстағы балалардың жыныстық қатынасқа деген қатынасы бойынша және сонымен байланысты мәселелер, көзқарастары мен бағдарлары жатады.

Ағылшын ғалымдары Дж. Хелстед пен С.Вейттің зерттеулерінде кіші мектеп жасында әр түрлі жынысқа жататын бір-біріне ұқсамайтын екі сексуалды субмәдениеттің қалыптасатындығы анықталды.

Көптеген авторлардың айтуынша, әйел адамдар үшін ең бастысы қарым-қатынас болып табылады. Балалық шақтан бастап көрініс табатын эмоционалдылық пен қызығушылықтардың әртүрлі болуы, қарым-қатынас түріне әсер ете бастайды. Балабақшада жүргеннен бастап ер балалар заттарға көп мән берсе, қыз балалар тұлғаралық қатынасқа бейім болып келеді. Қыз балалар «аналық инстинктері» бар болғандықтан, басқа балаларға деген қамқорлық пен жауапкершілік сезімдері басым болады. Қандай жаста болмасын, қыз балалар әлеуметтік ойындағы бейім, барынша басқа балаларды

катыстыруға бейім болады. Қыз балалардың сырт келбеті мен жүріс тұрысына көп көңіл бөлуі, олардың қоршаған ортаның пікіріне тәуелділігінің жанама көрінісі болып табылады. Қыз бала ата анасына әлеуметтік қатынастар туралы көбірек сұрақтар қояды. Осының салдарынан, қаз бала ер балаға қарағанда қарым қатынасқа түсуге бір табан жақын тұрады. О.А. Тырновтың (1996) анықтауы бойынша, ер балалар қарым-қатынасқа түсудің шаблонды түрлерін жиі қолданады екен. Олар қарым-қатынаста, әңгімелесуде өте көп көпқырлылығымен ерекшеленбейді. Әйел адамдар мен ер адамдардың қарым қатынасқа түсуінде әлеуметтік перцептивті ролі де ерекшеленеді. Әйел адамдар әңгімелесушінің даус ырғағы мен іс қимылына қарап, оның көңіл-күйін дөп басып атуға бейім, эмпатияға берілгіш болып келеді [4].

А.А. Бодалевтің деректері бойынша (1976) студент қыздар адамның сырт келбетіндегі ерекшеліктерді жақсы есте сақтаған, және қайталап тексергенде сенімділігі жоғары болған.

В.С. Агеевтің зерттеуінде (1985) орыс және вьетнам студенттерінің кроссмәдени ерекшеліктеріне қарамастан, өзге ұлттың қарама қарсы жыныстағы адамның ерекшеліктерін есте жақсы сақтайтыны анықталды.

Жақсы араласатын құрбылардың арасындағы қарым қатынас, ер балаларға қарағанда сенімдірек. Қыз балаларда қарама қарсы жыныспен достасу ертерек қалыптасады. М. Арджайлдың айтуынша, әйел адамдар қарым қатынастың жақынырақ болуын қалайды, кей жағдайда әңгіме интимді бағыт алуы мүмкін.

Ер адамдар қарым-қатынасқа түскенде эмоциясын көрсетпеуге тырысады, ұстамды болып келеді. Олар доминатты болуға, қарым қатынастың рационалды жағын ұстануға тырысады. Қарым-қатынасқа түскенде арақашықтықты сақтайды. Олардың ойынша: егер, ер адаммен жақын қашықтықта болса гомосексуал деп ұғуы мүмкін деп қорқады. Бірақ бұл барлық елдерде бірдей емес, Ш. Берннің айтуынша мысалы, Мороккода ер адамның қолын ұстап жүру немесе, шынтағынан демеп жүру қалыпты жағдай. Себебі олардың түсінігінде индивидуалды симпатиядан гөрі ортақ мақсат пен қызығушылықтар бірінші орында тұрады, ал әйел адамдарда болса керісінше. Адамдарды ерлер және әйелдер деп екі топқа бөліп қарастыру өзімізбен қоршаған ортаны қабылдаудың орталық бағдары болып табылады [5].

Студенттік жас (16-17-20-21) адам өмірінің негізгі кезеңі екені бәрімізге белгілі. Тұлғаның әлеуметтік ортада қалыптасуына бозбала мен бойжеткеннің өз алдына ересек өміріне қадам басуы жатады. Осыған байланыс жастарға деген қойылатын талап өзгеріп отырады. Қазіргі кездегі жастың ерекшелігі сананың қалыптасуына қоғамдағы саяси-экономикалық өзгерістердің тұрақсыздығы әсер етеді. Жастар үшін өткен ғасырда пір тұтатын адамдар жоқтың қасы болғандықтан, болашақта да үлгі тұтар адекватты қоғамның қалыптаспауы, жастардың өздеріне деген сенімсіздігін арттыруда үлкен орын алып отыр. Сол себепті, жастарға үлкендердің өмір сүру дағдыларын игеру қиын болып келеді.

Студент пен студенттердің қарым-қатынасының түрлері көбінесе өзара әрекет етуші субъектілердің этномәдени, әлеуметтік, рухани-адамгершілік және тұлғалық жекедара психологиялық ерекшеліктерімен, сонымен қатар, жоғары оқу орнында қалыптасқан дәстүрлермен, студенттік топтың жетілу деңгейімен, қарым-қатынас нормасы мен ережелерінің қалыптасу жағдайларымен де тығыз байланысты.

Студенттер қоғамдық қатынастар әлемі мен өзінің ішкі әлемін тани алады. Ол тек ересектер мінез-құлқытарының үлгілеріне еніп қана қоймай өзі де ересектік қарым-қатынасқа түсе бастайды. Балалармен ата-аналардың өзара сенімді қарым-қатынасының негізгі мазмұны олардан белгілі бір ақпарат алу емес. Студент үшін қарым-қатынастағы басты нәрсе өздерін толғандырып жүрген басты мәселеде, сырлас және пікірлері маңызды деп есептелетін ересектерден түсіністік, тілектестік көмек алу. Бұл әсіресе, өзінің сезімдерін, қиналыстарын түсінуде және айналасындағылармен байланысы «тұйыққа» тірелу салдарынан амалсыздық сезімі пайда болғанда маңызды [176, 3286].

Жолдастарымен қарым-қатынас – студент үшін үлкен құндылық. Оның көп жағдайда тартымды болатыны сондай, оқу екінші орынға шығады, ал әке-шешемен қарым-қатынас мүмкіндігі онша тартымды да көрінбейді. Студент ата-анадан алыстап, өзінше өмір сүре бастайды. Өзі туралы көп әңгімелемейді, көп нәрсені жасырады, үйден достарына қарай асығады. Ересектік қадам ата-анадан бөлінуді талап етеді, бірақ студенттің мінез-құлқы оның шынында да ата-аналарынан бөлінгісі келетінен көрсетсе де бұлай ойлау дұрыс емес болар еді.

Жоғарыдағы қарастырылған ойларға сәйкес ұл балалар мен қыз балаларда жыныстық қатынасқа деген көзқарастар мен бағдарлар әр түрлі болып қалыптасады. Қыздар ересек және байсалды көрінеді, ал ұлдар болатын болса жеңіл ойлайды және «бұзақылық» стильге ие. Болашақта олар ересек болғанда, әйел мен еркек болғанда сексуалды қарым-қатынасқа түсу барысында не өздерінің бағдарларын

байланыстыруға тура келеді, не өзара түсініспеушіліктен эмоционалды мәселелерді бастан кешіруге тура келеді. Сондықтан сексуалды қарым-қатынасы туралы сұрады. Сексуалды өмірді (аяқталған жыныстық акт деңгейіне дейін) бастауды бозбалалардың (олар қыздармен интимділіктің барлық деңгейіне жетуге талпынды, яғни сексуалды және эмоционалды) 45%-ы қалады. Қазіргі уақытта бозбалалармен кездескен және ғашық қыздардың арасында физикалық жақындықты тек 8%-ы қалады. Егер бойжеткен жыныстық актке келіссе, онда өздерінде кінәләу сезімін сезінді. Студент кезде әйелдердің 44%-ы сексуалды өмірге ер адамның қысымымен түскендігін айтты.

Ғашық жұптар бір-бірімен кездесе бастағанда бір-бірінен әр түрлі нәрсе күтеді. Ер адамдар қанағат алуға талпынады – жыныстық қатынастан және жұбымен әр түрлі мүмкіндіктер бойынша қызықты уақыт өткізуге. Әйелдер махаббат деп аталатын ұзақ уақыттық берік қарым-қатынас орнатуға талпынады. Бұл жыныстық айырмашылықтар көптеген батыс елдерінде кездеседі. Осылайша, осы тұрақты мәдени білім ерлер мен әйелдердегі сексуалды субмәдени айырмашылықтарды көрсетеді.

Осылайша, бозбалалар мен бойжеткендер жыныстық қатынасқа және сексуалды қарым-қатынасқа деген әр түрлі бағдарларға ие бола отырып ересек өмірге қадам басады және кейде ғана конфликтілер туындайды[6].

Қорыта келе, студенттік жастағы сенімді қарым-қатынастың гендерлік ерекшеліктері бала кезден қалыптаса бастайды деп түйіндесек болады. Яғни, ұл бала мен қыз бала есін біліп, өсіп келе жатқанда әр жынысқа тән өзіндік ерекшеліктерді танымыз. Мысалы, олар мінез-құлыққа тән ерекшеліктер болсын, қарым-қатынасқа тән ерекшеліктер, сөйлеу мәнері, іс-әрекет және қимыл ерекшеліктері т.б. Осы қыз балалар мен ұл балаларға тән ерекшеліктер олар ересек болып, үлкен өмірге қадам басқанда бір-бірін толықтырады, дамиды. Студенттік жасты алатын болсақ, жігіттердің ерлерге тән мінезі, байсалдылығы қыздарға тартымды болып табылады, ал қыздардың нәзіктігі, сыпайылығы жігіттерді баурап алады. Қарапайым осы қасиеттер жігіттер мен қыздардың арасындағы өзара қарым-қатынастың дамуына септігін тигізеді. Мысалы, бұл жерде доминантты және рецессивті мінез ерекшеліктері көрсетілген. Тіршілік атаулысы өмір сүру үшін осы екі қағида табиғатта кездесетіні белгілі. Осылайша, ұл балалар мен қыз балаларға тән ерекшеліктер бірін-бірі толықтыра отырып, өзара қарым-қатынасқа ие болады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Т. Бендас В. Гендерная психология. – СПб.: Питер, 2005. – 431 с.
2. Клещина И. С. Психология гендерных отношений: Теория и практика. – СПб.: Алетейя, 2004. – 408 с.
3. Larson R., Richards M, Perry-Jenkins M. Divergent worlds: the daily emotional experience of mothers and fathers in the domestic and public spheres // Journal of Personality and Social Psychology. 2004. Dec. Vol. 67(6). P. 1034–1046.
4. Куницына В. Н., Казаринова Н. В., Погольша В. М. Межличностное общение. – СПб.: Питер, 2011. – 544 с.
5. Handbook of studies on men and masculinities / Ed. by M. S. Kimmel, J. Hearn and R. W. Connell. – London: Sage Publications Ltd, 2015. – 504 p.

ИССЛЕДОВАНИЕ МОТИВАЦИИ В ЗАРУБЕЖНОЙ ПСИХОЛОГИИ

Мырзабаева Р.

под руководством Аймаганбетова О.Х.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы

В исследованиях современных зарубежных авторов можно выделить три основные направления изучения проблемы мотивации поведения.

Первая проблема - выбор цели и действия в конкретной ситуации. В современных когнитивных моделях мотивации считается, что для объяснения возникновения действия необходимо исследовать две основные доминанты. Во-первых, нужно знать побудительные ценности целей для личности и, во-вторых, величину ожидания личностью того, что она сможет достичь цели посредством собственных действий. Эта теория характеризуется формулой «ожидание х ценность».

Вторая проблема связана с динамикой мотивации во времени. Ее решение предлагается в динамической теории действия, в соответствии с которой для объяснения последовательности действий личности в длительном временном интервале наряду с когнитивными составляющими, должны учитываться динамические процессы.

Третья проблема связана с выполнением намерения действий или проблема контроля за действием. В когнитивных теориях мотивации данная проблема игнорируется, так как принимается

рационалистическая модель человека, согласно которой он выполняет те действия, которые он хочет реализовать на основе своих ожиданий и побудительных ценностей.

Анализ и систематизация литературы по данной проблеме свидетельствует, что по проблеме мотивации в настоящее время имеется около пятидесяти теоретических концепций. Наиболее известные - это теории Д. Барбуто и Р.Сколла, Дж. Аткинсона и К. Берча, К. Левина, А. Маслоу, Г. Оллпорта, Х. Мюррея, Х. Хекхаузена.

В 1920-е и последующие годы появляются теории мотивации, относящиеся только к человеку (работы К. Левина, Г. Оллпорта, Г. Мюррея).

Одно из центральных мест в зарубежной науке занимает динамическая теория мотивации К.Левина. Это обусловлено тем, что большинство современных положений теорий мотивации находится под прямым или косвенным ее влиянием. К.Левин, используя понятие систематической причинности, объясняет детерминацию поведения на основе взаимодействия личности и окружения в актуально складывающейся ситуации.

Для него мотивация выступает как актуальный процесс, который направляет и побуждает целенаправленное поведение. Левин ввел понятие «жизненного пространства» для обозначения общей области того, что определяет поведение индивида в данный момент. Он считал, что при объяснении поведения необходимо учитывать принцип настоящего, то есть настоящее поведение не должно сводиться только к прошлому опыту индивида, а, прежде всего, должно обуславливаться фактами, представленными к моменту возникновения поведения в жизненном пространстве. Кратко говоря, только конкретно существующее может оказать воздействие на актуальное поведение.

Заслуга К.Левина в том, что источники детерминации он стал выводить из характера взаимоотношений «индивид-среда», преодолев два крайних взгляда на причинность поведения (один из них делает основной акцент на характеристиках субъекта, второй - на особенностях объекта). Это позволило ему рассматривать мотивацию как целостный системный процесс, включающий в себя много факторов и притом совершающийся «здесь и теперь», то есть в соответствии с конкретными условиями и особенностями личности.

Многие современные теории мотивации, включая мотивации педагогической деятельности, базируются на основополагающем принципе К.Левина о том, что поведение определяется взаимодействием личности и психологического окружения.

При всех достижениях К.Левина и его школы он не смог вывести закономерности жизненного пространства из природы «социального пространства», в котором личность осуществляет систему отношений с социумом (и в социуме). Для него взаимодействие «личность - психологическое окружение» осталось в пределах взаимодействия «индивид - среда» и не достигло подлинного уровня «личность - социальная среда». Кроме того, «жизненное пространство» несколько вырвано из реальных отношений человека с окружающим миром. Также не учитывалась важность индивидуальных различий в мотивации при исследовании детерминации поведения. При разработке динамики поведения К.Левин сделал акцент на проблеме постановки намерения, а дальнейшие процессы его реализации свел к непосредственному осуществлению намерения при подходящих условиях. По сути, оказалось абсолютизировано обладание динамической силой.

Несмотря на недостатки, школа К.Левина достигла значительных результатов в исследовании мотивации. Б.В.Зейгарник отмечает, что, несмотря на ошибки, концепция К.Левина сыграла положительную роль в истории психологии [1]. Он показал, что можно сделать предметом экспериментального исследования потребности и мотивы человеческого поведения, его намерения к цели.

Г.Оллпорт, основываясь на идее Р.Вудворта о трансформации механизма поведения в его побуждение, сформулировал положение о функциональной автономии мотивов [2].

Выступая против сведения разнообразных мотивов зрелой личности к нескольким, иногда даже к одному или двум, первичным инстинктам, желаниям или потребностям, он писал: «Ни четыре желания, ни восемнадцать склонностей, ни любая из их комбинаций или даже все они вместе взятые, со всеми возможными дополнениями и вариациями, не могут адекватно объяснить бесконечное множество целей, преследуемых бесконечным множеством смертных» [2, с.87]. Основываясь на анализе жизненных наблюдений, а также на экспериментальных и клинических данных, полученных другими авторами, Г.Оллпорт пришел к выводу, что любое действие, первоначально подчиненное какой-то определенной цели и служившее лишь механизмом ее достижения, может превратиться в мотив, обладающий самостоятельной побудительной и направляющей силой. Мотивы, по Оллпорту, - это всегда своего рода стремление к завершению; это неразряженное напряжение, которое должно «замкнуться» на текущей активности.

В концепции Х.Мюррея рассматривается понятие «потребность», которое в современном понимании практически тождественно понятию «мотив»[3].

Х.Мюррей определяет понятие потребности (need) как конструкции (абстракции или гипотетической концепции), представляющей силу мозга (неизвестной химико-физической природы), которая организует перцепцию, апперцепцию, мышление, волеизъявление и действие таким образом, чтобы изменить существующую неудовлетворительную ситуацию.

Внешне потребности проявляются: в типичных поведенческих тенденциях или реакциях; в типичных способах действий; в поиске, избегании или отборе, в избирательности внимания и реагирования, в характере избегания или отборе, в избирательности внимания и реагирования, в характерных эмоциях и чувствах; в удовлетворении при достижении определенного результата; в неудовлетворении при неудаче в достижении результата.

Х.Мюррей разделяет потребности на две группы: первичные (висцерогенные) и вторичные (психогенные). Первые возникли и закрепились под влиянием определенных периодически возникающих событий, связанных с телом, тогда как вторые не обладают телесными источниками и поэтому называются «психогенными».

К первичным относятся следующие двенадцать потребностей: в кислороде, в воде, в пище, сексуальная потребность, в лактации, в мочеиспускании, в дефекации, в избегании повреждений, в избегании отравления, в избегании перегревания, в избегании переохлаждения, в ощущениях. Кроме этого допускается существование потребности в пассивности, которая включает в себя расслабление, покой и сон.

Вторичные потребности, считает Х.Мюррей, в основном зависят от первичных потребностей, являются производными от них. Они означают общие системы реакций и желаний. С точки зрения Мюррея, имеется двадцать три вторичных потребности, каждой из которых соответствует свой аттитюд как способ чувствования, мышления и деятельности[4].

Одна из наиболее известных теорий мотивации принадлежит А.Маслоу[5]. Он представил основную мотивацию человека как иерархию из пяти уровней, которые образовали некую конструкцию, получившую название пирамиды Маслоу.

Базовый уровень составляют физиологические потребности в кислороде, воде, пище, сне, здоровье. Второй уровень составляют потребности в безопасности - ощущение своей защищенности от боли, страха, гнева, угрозы. На третьем уровне располагаются потребности в социальных связях как желания быть принятым в тех или иных группах, потребности в любви, нежности. Четвертый уровень составляют потребности в уважении, признании - ощущения быть ценным другими и самим собой. Высший уровень составляют потребности в самоактуализации, смысл которых состоит в том, что личность стремится полностью реализовать себя, стать тем, чем может быть.

Первоначально А.Маслоу считал, что у человека должны быть сначала реализованы потребности более низкого уровня, чтобы он мог реализовать потребности более высоких уровней. Однако правило последовательного перехода от низших уровней иерархии к высшим не получило подтверждения и подверглось критике. Маслоу скорректировал свой подход, сформулировав основные положения следующим образом:

- прежде чем потребность следующего уровня станет мощным определяющим фактором в поведении человека, должна быть удовлетворена потребность более низкого уровня;
- для того чтобы следующий, более высокий, уровень иерархии потребности начал влиять на поведение человека, не обязательно удовлетворять потребность более низкого уровня полностью;
- со временем потребности людей меняются;
- хотя в данный момент одна из потребностей может доминировать, деятельность человека мотивируется не только ею.

Х.Хекхаузеном сформулирована обобщающая когнитивная модель мотивации[6]. В ней различаются четыре понятия, вводимые для объяснения действия: ситуация, действие, результат и последствие. Эти понятия связываются посредством соответствующих типов ожидания. Так, ожидание «ситуация- результат» дает степень убеждения личности, что в некоторой ситуации определенный результат может ожидаться и без ее участия.

Автор отличает этот тип ожидания от вероятности успеха, единственно учитывавшейся в других моделях мотивации. Последнюю он обозначает как ожидание - «действие - результат». Дополнительно постулируется ожидание - «действие в ситуации - результат», выявляющее степень ожидания, в которой высшие и вариативные обстоятельства могут увеличить или уменьшить ожидание «действие - результат». Результат и последствия связываются через ожидание «результат - последствия», которое

выступает как степень переживаемой инструментальности результата действия для осуществления желаемых или случайных последствий действия.

В данной модели мотивации связываются параметры ожидания и параметры побуждения. Каждое последствие действия может быть связано с определенной побудительной ценностью. Х.Хекхаузен подразделяет последствия действия на четыре класса: самооценка, приближение к сверхцели, оценка другого и побочные влияния.

Модель Х.Хекхаузена представляет собой суммирование модельных представлений относительно различных аспектов выбора цели и действия, модель взвешивания различных альтернатив по параметру ожидаемой ценности результатов и его последствий.

Отличный от предыдущего подход к проблеме мотивации предлагается в динамической теории Дж.Аткинсона и Д.Берча[4]. Авторы выделили признаки модели мотивации, необходимой, по их мнению, для описания временных изменений мотивационных тенденций, и наметили путь перехода от предсказания эпизодов действия к предсказанию протяженного по времени потока поведения. Они считают изменения когнитивных параметров ожидания и ценности хотя и возможными, но недостаточными условиями динамики мотивации. Дж.Аткинсон и Д.Берч различают шесть типов параметров:

- 1) Побуждающие силы обеспечивают рост мотивационных тенденций.
- 2) Консумматорные силы вызывают редукцию предыдущих.
- 3) Степень переноса выражает эффект переноса между двумя мотивационными силами.
- 4) Степень замещения выполненного действия описывает степень, в которой консуммация законченной тенденции действия частично редуцирует другую, конкурирующую тенденцию.
- 5) Препятствующие силы снижают интенсивность тенденции действия, однако не редуцируют ее как консумматорные силы.
- 6) Тип описывает параметры, которые помогают преодолеть конфликт, возникающий при изменении действия, посредством регуляции начала и конца, а также характеристики протекания консумматорных сил.

Основной вывод модели Дж.Аткинсона и Д.Берча состоит в том, что, во-первых, было введено различие между силой мотивации и величиной изменения силы мотивации во времени. Во-вторых, предпринята попытка интеграции модели личности и модели окружения К.Левина в одну теоретическую систему.

В статье Д.Барбуто и Р.Сколлы изложена модель, интегрирующая взгляды различных ученых на мотивацию[7]. В этой модели выделяются пять источников мотивации:

- 1) идущая изнутри;
- 2) инструментальная;
- 3) внешняя самоконцепция;
- 4) внутренняя самоконцепция;
- 5) интернализация цели.

Сущность перечисленных источников заключается в следующем:

1) Мотивация, имеющая своим источником сам процесс. Если человек мотивируется к выполнению той или иной работы или тому или иному поведению, только ради удовольствия, которое он получает от этой работы или от этого поведения, тогда речь идет о мотивации, проистекающей из процесса. Сама работа действует как источник мотивации.

2) Инструментальные награды мотивируют людей, когда они чувствуют, что их поведение будет вести к определенным внешним осязаемым результатам, таким как оплата, продвижение по службе и др.

3) Мотивация, проистекающая из внешней концепции Я. Мотивация такого рода проистекает из внешних источников. Человек ориентирован прежде всего на других, ища у них подтверждение своих черт, компетентности и ценностей. Идеальное Я усваивается из ролевых ожиданий референтных групп. Человек ведет себя так, чтобы удовлетворить членов референтной группы, сначала для того, чтобы быть принятым ими, а после достижения этого - для того, чтобы получить статус.

4) Мотивация, проистекающая из внутренней концепции Я. Она имеет внутренние основания. Человек сам устанавливает внутренние стандарты черт, компетентности и ценностей, которые становятся основанием для идеала Я. Впоследствии личность мотивируется к такому поведению, которое подкрепляет эти стандарты и позволяет достичь более высоких уровней компетентности.

5) Мотивация интернализации цели. Поведение мотивируется интернализацией цели. Люди усваивают аттитюды и виды поведения, конгруэнтные их личной системе ценностей. Каждый работающий верит в цель и поэтому мотивирован целью своего коллектива.

Анализ различных школ и теорий мотивации показывает, что для зарубежной науки характерно выделение исключительно побудительного уровня мотивации и соответственно его динамики. Однако для человека более специфическим и иерархически высоким является содержательно-смысловой уровень мотивации. Именно на этом уровне осуществляется мотивационная регуляция наиболее сложных форм человеческой деятельности, включая преподавание, обучение, воспитание, образование, для которых характерно активное отношение к действительности, а не только адаптивное.

Литература

1. Зейгарник Б.В. Теория личности К.Левина. - М.: Смысл, 2006.
2. Оллпорт Г.В. Психология личности. - СПб.: Питер, 2008. - С.87;
3. Murray H.A. Explorations in personality. - N.Y.: Oxford University Press, 2008.
4. Шульц Д., Шульц С.Э. История современной психологии. - СПб.: Питер, 2008. - С.461.
5. Маслоу А. Мотивация и личность. - СПб.: Питер, 2009.
6. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность в 2-х т. - М.:Аспект пресс, 2006.
7. Barbuto W.S., Scholl R.W. Motivations source inventory: Development and validation of new scales to measure an integrative taxonomy of motivation. Psychological reports. - 1998, no. 82, pp.1011-1022.

СТУДЕНТТЕРДІҢ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНА ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ БЕЙІМДЕЛУІНЕ ТҰЛҒАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІНІҢ ӘСЕРІ

Нуртаева Д.Т.

Болтаева А.М. жетекшілігімен

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы

Мақалада студенттердің жоғары оқу орындарында бейімделуінің ерекшеліктері көрсетілген, бұл процесті қозғайтын әлеуметтік-психологиялық факторлар зерттеледі. Сәтті бейімделу мен әлеуметтік-психологиялық факторлардың арасындағы байланыс анықталды.

Түйінді сөздер: әлеуметтік-психологиялық факторлар, студенттердің бейімделуі, адаптивтік қабілеттер, аландаушылық деңгейі, мотивация деңгейі.

Студенттерді бейімдеу мәселесі маңызды жалпы теориялық мәселелердің бірі болып табылады және әлі де талқылаудың дәстүрлі тақырыбы болып табылады, өйткені жастардың студенттік өмірге бейімделуі толық емес организмнің әлеуметтік және биологиялық қорларын тартуды талап ететін күрделі және көп қырлы процесс болып табылады. Міндеттердің өзектілігі кешегі мектеп оқушыларын университеттегі қарым-қатынас жүйелеріне «кіргізу» процесін оңтайландыру міндеттерімен анықталады.

Жаңа білім беру мекемесіне кіріп, жас студенттің белгілі бір қалыптасқан көзқарастары бар, олар үйренуге кірісіп, өзгере бастайды, үзіліс жасайтын стереотиптерге ие. Жаңа орта, топ, талаптар, «еркіндікті» басқаруға қабілетсіздік, ақша, коммуникациялық және тағы басқа психологиялық мәселелер, әріптестермен, оқытушылармен қарым-қатынас жасауға алып келеді. Бейімделу кезеңі мен оның ерекшеліктері болашақта бірінші курс студенттерінің моральдық-психологиялық әл-ауқатын, олардың тәртіптерін, оқуға деген қатынасын, өмірлік жағдайдағы белсенділігін айтарлықтай анықтайды. Студенттер оқыту мен қарым-қатынастың жаңа жағдайларына бейімделуі керек.

Психологияда студенттердің белгілі бір оқу ісін меңгеруіне қиындық тудыратын әлеуметтік-психологиялық сипаттың себептері және студенттердің оқу іс-әрекеттеріне әлеуметтік-психологиялық бейімделуіне әсер ететін факторлар жеткілікті ашылмаған. Осылайша, осы факторларды зерттеу қажет, өйткені оларды білу бейімделу үшін психологиялық-педагогикалық жағдайларды жасауға көмектеседі.

Мектепті бітіргеннен кейін, студент университетте оқудың талаптарына бейімделгенше көп уақыт өтеді. Көптеген адамдарға бұл өте үлкен баға бойынша қол жеткізіледі: іс-әрекетте, әсіресе оның нәтижелерінде, бір тұлғаны мектепте және кәсіптік мектепте оқыту кезінде айтарлықтай айырмашылықтар бар. Осыдан кейін бірінші курс бойынша үлгерімдер төмен, түсінбеушілік және университеттің талаптарын қабылдау мүмкін емес. Студенттердің бейімделе алмауы білімді меңгерудегі созылмалы кешіктірулерге ғана емес, сондай-ақ психоәлеуметтік дамудың бұзылуларына, девиантты мінез-құлықтың әртүрлі нысандарына әкелуі мүмкін.

Жоғары білім берудегі студенттерді бейімдеу үрдісі көптеген факторларға әсер етеді: олардың салмағы мен бейімделу үдерісіндегі әрекеттің маңыздылығы әртүрлі. Бұған мотивация, өзін-өзі

анықтау деңгейі, әлеуметтік батылдық пен өзіне деген сенімділік, адаптивті қабілеттердің жалпы деңгейі жатады.

Сәтті әлеуметтік бейімделуге ықпал ететін немесе кедергі келтіретін маңызды фактор - аумақтық - университетке түскенінің алдындағы студенттің тұратын жері.

Шағын қалаларда, ауылдарда тұратын бірінші курс студенттері үлкен қалада өмір сүруге бейімделуі керек. Жас студент ата-анасынан және достарынан өскен ортадан аластатылады.

Әлеуметтену процестерінің нәтижесінде үйде алған нормаларын, құндылықтарын, көзқарастарын, мінез-құлық ережелерін бейімдеудің әлеуметтік-психологиялық факторлары. Үлкен қаланың ортасына түсіп, осы қондырғылардың бір бөлігін өзгертуге тура келеді. Сонымен қатар, екі микро орта, ол үшін де бейімделуі тиіс: білім беру мекемесі және сыныптастар байланыс тобы ретінде.

Студенттердің бейімделу дәрежесінің салыстырмалы талдауы ауыл мектептерінің түлектері - қала мектептерінің түлектерімен салыстырғанда, зерттеу тобына да, оқыту жұмысына да бейімделуімен салыстырғанда төмен.

Ауылдық жерлердегі балалар тобында бейімделу процесінде қиындықтарды бастан өткерген оқушылар саны жоғары. Ауыл оқушылары тек қана мектепте ғана емес, сонымен қатар күнделікті өмірде де өздерінің мінез-құлқын және іс-әрекетін қалпына келтіруге мәжбүр. Зерттеу барысында өмір сүру жағдайлары бейімделу үдерісінің табиғатына айтарлықтай әсер етеді, сондықтан ауылдық жерлердегі балалар өздерінің оқуына бейімделу үшін жаңа оқу орнына қиындықтар тудыруда, өйткені бұл үрдіс қалалық балаларға бейімделу процесіне қарағанда көп факторлар әсер етеді.

Тәжірибе бойынша, көп нәрсе көңіл-күйге, табысқа деген ынтасына байланысты. Студенттер оқу орнының атмосферасына қанағаттанған жағдайда, оны өз дәрежесіне қабылдайтын команда болса, ішкі қиындықтарға төтеп беруге дайын, сондықтан студенттердің ынталандыру саласы олардың бейімделуін зерттеуде өте маңызды аспект болып табылады.

Студенттің осы немесе басқа оқу орнын таңдауы, өз кәсіби таңдауын жасаған деген сөз. Дегенмен, бірінші курс студенттерімен жұмыс тәжірибесі олардың әрқашанда жеке ерекшеліктері мен тілектерін ескере отырып, дұрыс таңдау жасамайтынын көрсетеді. Көптеген студенттер өздерінің таңдауымен қанағаттанбаған немесе басқа кәсіптерге бағдарланған немесе болашақта өздерінің болашақ мамандықтарын таңдауда қиындықтарға тап болғандар. Кәсіби білімнің басталуынан бастап таңдаудағы белгісіздік білім беру және кәсіптік қызметтің уәждемесінде, студенттерді университетке бейімдеу үрдісінде көрінеді. Осыған байланысты, кәсіби өзін-өзі анықтаудың қаншалықты орынды екендігін, таңдаудың қанағаттануының оқытудың мотивациясы мен оқытуға бейімделу процесіне байланысты екендігін зерттеу маңызды. Өзіндік мотивацияны дамыту, жетістікке ұмтылу, адамның өз өмірі мен кәсіпқойлық жолымен өзін-өзі анықтаудың ұзақ үрдісі ретінде кәсіптік білім беру мекемесінде оқудың бастапқы кезеңіне ерекше мән береді. Бастапқы кезеңде сәтті бейімделу табысқа жетудің, ішкі оқытудың және кәсіптік өсуді айқын ынталандыруына ықпал етеді.

Студенттердің бейімделу мәселесін шешуге бағытталған педагогикалық үрдістерді ұйымдастырудың біркелкі емес әрекеттерінің: оқытушылардың келіспеушілік әрекеттері, жетекшілердің бұл мәселені шешуде аз көңіл бөлулері нәтижесінде студенттердің оқу-тәрбие үрдісіне қалыптасуы қиындайды. Орта кәсіби білім беру педагогикасында студенттердің оқу-ісі әрекетін қабылдауда қиындық тудыратын психологиялық-педагогикалық себептер әлі де жеткілікті анықталмаған. Сонымен қатар оқу-тәрбие үрдісінде студенттің әлеуметтік- психологиялық қалыптасуын қамтамасыз ететін психологиялық – педагогикалық жағдайлар да анықтауды қажет етеді. Психологиялық қолдау ең маңызды рөл атқарады. Мейірімділік, көңіл бөлу колледждегі оқу-тәрбие үрдісіне бейімделу уақытын азайтуға мүмкіндік тудырады. Топ жетекшісі студенттердің сабақ үлгерімі мен сабаққа қатысымын бақылап, ата-аналарын хабардар етіп отырады. Әркімге жекелей қарым-қатынас жасау – бұл біздің топ жетекшілері жұмысының негізгі мақсаты. Олар әркіммен ортақ тіл табысуға, ашық сөйлесіп, кеңестері мен ұсыныстарын білдіруге, студенттің мағлұматты өз бетінше игеруге көмек көрсетуге, өзінің білімі мен қабілеттілігін бағалай білуге үйретуге тырысады.

Психологтар студенттер арасында қолайлылық қалыптастыруға аз тер төкпейді, күш жұмсамайды. Мысалы, бейімделу кезінде бірінші курсқа түскен студенттерге комплекссті диагностика өткізіп, қорытындысы бойынша консультацияға шақырады. Консультация барысында студенттердің әртүрлі проблемалары анықталып. Бақылауға алып, топ жетекшілеріне ұныстар береді. Өткізілген консультациядан кейін студенттің жеке бақылау картасы толтырылады. Сонымен қатар колледжде студенттердің бір-бірімен жақындастыруға, ортақ тіл табыстырып, достастыруға, курстастардың өзара және жоғарғы курс студенттерімен қарым-қатынас жасай білуге бағытталған әр түрлі мерекелік және тәрбилік іс-шаралары ұйымдастырылады. Әсіресе психологтар емтихан алдындағы мазасыздықтарын басу мақсатында сынып сағаттарын, емтихан алдында дайындалуға кеңес ақпарат парақшаларын

таратады. Сонымен қатар мазасыздықтары жоғары әр студенттермен сессия уақытында психологиялық қолдау көрсетіледі.

Студенттердің ЖОО-ға бейімделуінің бағыттылығының қалыптасу ерекшелігі қазіргі заман талабына сай жүзеге асады. Жалпы студенттердің кәсіби шеберлігінің қалыптасуы оқу процесінің ұйымдастырылу деңгейіне, оқытушының іскерлігіне, студенттердің ғылыми жұмысының ұйымдастырылуына тәуелді. Ал оқу процесінде қолданылатын түрлі әдіс-тәсілдер кәсіби маман ретінде біртіндеп ЖОО-на студенттердің бейімделу жолдарының бірі психологиялық тренингтер арқылы жетілудің бірден бір жолы болып табылады.

Сондай-ақ оқыту процесін белсенділендірудің тәсілі ретінде психологиялық тренингтердің де маңызы зор. Білім беру технологияларында психологиялық тренингтерді пайдаланудың тиімділігі оқытушының кәсіби іс-әрекетін дұрыс ұйымдастыра алуымен байланысты екендігі белгілі.

Бүгінгі таңда педагогикалық іс-әрекеттің қыр-сырын әртүрлі салада қарастырған ауқымды зерттеу еңбектері баршылық. Жұмыстың теориялық бөлімі кәсіби жетілу мәселесінің психологиялық ғылыми әдебиеттерде алатын орнын талдаумен сипатталады.

Студенттерді кәсіби жетілдіруде қолданылған психологиялық тренингтерді мамандар даярлаудағы инновациялық әдіс-тәсілдер ретінде жоғары оқу орындарының білім беру үрдісінде қолдануға болады.

«Тренинг» термині – ағылшын сөзі, оқыту. Тәрбиелеу, жаттықтыру, үйрету сияқты бірқатар мағынаға ие. Тренинг адам бойында қалыптасқан мінез – құлық пен іс - әрекеттерді басқару модельдерін қайтадан қалыптастыру тәсілі ретінде қолданылады.

Тренинг түрлерінің ішіндегі - әлеуметтік – психологиялық тренингтің психологтар үшін тиімділігі жоғары екенін баса айтқым келеді. Себебі бұл әдіс балалармен, ата – аналармен, әлеуметтік топтар мамандарымен тағы басқа қажетті объектілермен белсенді жұмыс жүргізуге қолайлы. Осыған орай ресей ғалымдары мен зерттеушілері - Ю.Н.Емельяновтың, В.П.Захарованың, Г.А.Ковалеваның, Х.Микинаның еңбектеріндегі негізгі ойларымен ұштасады.

Психологиялық тренингтің мақсаты – қатынастағы тиімділікті арттыру, адамның перцептивті қабілеттілігін, жеке тұлғаның қатынас жүйесін шыңдай түсу.

Тренинг жұмысының нәтижелі болуы – оқыту, тәрбие жұмысын ұйымдастыруда шешімін табуы тиіс міндеттерге тренинг жүргізушінің ықпал ете алуы.

Тренингтік технологияның тиімділігі –тренингке қатысушылар арасында қарым – қатынас құзыреттілігінің қалыптасуы.

Психологтің негізгі қызметтерінде ата – аналармен педагогикалық – психологиялық ағарту жұмыстарын жүргізу, тәрбиенің жекелеген мәселелері бойынша тәрбиелік іс – шаралар ұйымдастыру, жеке және топтық педагогикалық – психологиялық кеңестер беру сияқты үдерісте тренингтік технологияларды пайдаланып келемін. Әрине, тренинг жүргізер алдында түрлі бағыттағы бақылау қорытындыларының да болуы маңызды. Мысалы,:

- студенті тәртібі мен үлгірімін сабақта және сабақтан тыс уақытта бақылау
- студенттің қызметіне талдау жасау (әр пән бойынша білім деңгейіне, жұмыс дәптерлеріне, жазған шығармаларына т.б)

- студентпен жеке байланыс жасау (сұхбаттасу, пікір алысу, тест алу, эссе жаздыру, сурет салдыру, хат жаздыру

- достарымен кездесу, пікірлесу, кездесуге шақыру

- ата – анасымен байланыс (қызметі, отбасы тәрбиесі, өскен ортасы)

Бірақ бала бойында бүгін байқалмаған қасиет ертең көрінуі де мүмкін. Сондықтан бақылау нәтижелері маңызды болғандықтан күнделік жүргізуді де жүйелі жолға қою керек деп есептеймін.

Жалпы тренингтік технологиямен жұмыс жасау барысында бірқатар принциптерді басшылыққа алсақ, еңбегіміз нәтижелірек болмақ. Олар:

- Белсенділік принципіқолдануда, тренинг барысында тренингке қатысушылар арнайы талқыланған іс - әрекетке белсенді қатысуы қажет. Неғұрлым қатысушыларды белсенділігі жоғары болса, тренинг соғұрлым нәтижелі болмақ. Сондықтан тренинг алдында қатысушылардың психологиясына әсер етіп, тиімділігіне назар аудартып, қызығушылығын арттырып алу керек. Қажет болған жағдайда өмірден жанды мысалдар келтіру де тренингтің нәтижелі болуына әсер етпей қалмайды. Бұл принцип адам естігенінің 10 пайызын, көргенінің 50 пайызын иегерді деген қағидаға сүйенеді.

Сонымен қатар, зерттеушілік принципінде бұл ұстанымның маңыздылығы – тренинг барысында қатысушылар психологиялық ойларды зерттейді, талдайды және өз бойындағы жеке мүмкіндіктер және ерекшеліктермен салыстырады, қорытынды шығаруға мүмкінді болады.Бұл принципті жүзеге асыру барысында қатысушылар арасында түрлі қарсы пікірлер болуы мүмкін. Тренинг соңында біржақты пікірлер талданып, ортақ пікір ортасы қалыптасуы керек.

Мінез – құлықты нысаналау принципі

Бұл принцип, тренинг жүргізуші топта екі жақты байланысты орната алса ғана тиімдірек болады. Себебі, екі жақты байланыс мінез – құлықты нысаналаудың негізгі құралы болмақ.

Әріптестік қатынас принципі

Бұнда ең бастысы, қатысушылардың әрекетке деген қызығушылығын тудыру. Егер тренингке қатысушылар өз мінез – құлықтарын жасырмай, аша түссе тиімдірек болады.

Бұл айтылған психологиялық ұстанымдар әлеуметтік – психологиялық тренинг жұмысының тиімді болуы үшін алғышарты іспеттес.

ЖОО-да жүргізілген психологиялық тренингтер студенттердің жоғарғы оқу-орындарына бейімделуін аса қажет. Осыған орай, тұлғаның бейімделуі немесе бейімделе алмауының сипаты мен деңгейі көбінесе адамның биологиялық, физиологиялық, психикалық қасиеттеріне және оның әлеуметтік дамуына байланысты екенін байқауға болады.

Тұлғаның әлеуметтік бейімделуі ережелерді қайта орнатуға, әлеуметтік пайдалы қарым-қатынас, мінез-құлық, іс-әрекеттің өзгеруіне бағытталған. Психологиялық бейімделу - әлеуметтік қажетті құндылық бағдар және мінез-құлықты меңгеру, әлеуметтік ортаның күтілімдері мен тұлғаның бағыттылығын, бағдарын жақындаттыру. Бейімделудің әлеуметтік және психологиялық жақтары бір – бірі мен үздіксіз байланыста.

Қорыта келгенде, өмір бойы барлық тірі ағза, соның ішінде адам үздіксіз – климатқа, қоректенуге, қоршаған адамдарға тіпті кәсіби зияндылықтарға және стресске икемделеді. Яғни барлығы қоршаған ортамен үйлесімді болуға тырысады. Органың талабына біртіндеп бейімделеді.

Бейімделу процесі барлық тірі ағзаға тән деп айтып кеттік, бірақ адамның бейімделу ерекшелігі ол тек ортаға икемделуіне байланысты емес, сондай-ақ ең алдымен ол өзін қажеттілігіне сәйкес икемдей алуына байланысты болып табылады.

Кез келген тірі ағзаға белгілі ортада өмір сүреді, ол сыртқы ортадан міндетті түрде өмірге қажетті компоненттерді үнемі алуға мәжбүрлі. Тірі ағзаны сыртқы ортадан шектеу, оның өлуіне әкеледі. Сондықтан тірі ағза ішкі теңдікке жетуге талпынуда, ол бір уақытта тұрған орта жағдайына бейімделуі керек. Осы құбылыс «бейімделу» түсінігінің сипатын анықтайды. К. Бернар жұмысынан бастап бейімделуді теңсіз жүйелер аралығындағы қатынас ретінде қозғалмалы құрылудың жиынтығы деп қарастырылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Артемов, С.Д. Социальные проблемы адаптации [Текст] / С.Д. Артемов. – М., 1990.- 180с.
2. Емельянов В. Студенты об адаптации к колледжской жизни // Социс, 2001. № 9. С. 79.
3. Колесов, Д.В. Адаптация организма подростков к учебным нагрузкам [Текст] / Д.В. Колесов. – М.,1987. – 176с. Немов Р.С. Психология [Текст]: учеб. для студентов в высш. Пед. учеб. завед. / Р.С.Немов.- М.,1994.- 576с.
4. Воробьева О. А. Проблема адаптации студентов первокурсников из сельской местности к обучению в колледже [Текст] // Психология в . России и за рубежом: материалы междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, октябрь 2011 г.). — СПб.: Реноме, 2011. — С. 96-98.

ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ САЛАСЫ МАМАНДАРЫНЫҢ КӘСІБИ ЖӘНЕ ТҰЛҒАЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Нығметжан Д.

Болтаева А.М. жетекшілігімен

Өл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы

Қызмет көрсету психологиясы- психология салаларының бірі. Қызмет көрсету секторында психологияның жалпы заңдары ерекше болып келеді. Осылайша, клиенттердің бір бірімен қарым-қатынастары жұмыс ұжымында, отбасының қасында болған ерекшеліктерімен сипатталады. Сондықтан, Қазіргі уақытта клиент ретінде әрекет ететін тұлғаның мінез-құлқын түсіну үшін, қызметші тек жалпы психологиямен қатар ,тұтынушыларға қызмет көрсету процесінің психологиясын білуі керек.. Клиенттің жеке басын, сервистік компания қызметкерінің және қызмет көрсету процесінде олардың қарым-қатынастарын зерттеуге көп көңіл бөлінеді. Сұрақтардың бұл шеңбері қызметтік кәсіпорынның еңбек ұжымы мүшелерінің арасындағы қарым-қатынастарды зерттеуді қамтиды:

Қызмет психологиясының міндеттері:

Тұтынушыларға тапсырыс жасау ниетін ынталандыру үшін әдістерін ұйымдастыру;

- сатып алушылардың қажеттіліктерін зерттеу;
- клиенттің гендерлік, жасы және жеке ерекшеліктеріне байланысты түрлі қызметтерге деген сұранысты зерттеу;

- қызмет көрсету процесін ұйымдастырудың психологиялық факторларын ашу;
- сән психологиясының мәселелері, жарнаманың психологиялық әсері;
- Жұмысшылардың жұмысын ұйымдастыру үшін психологиялық жағдайларды қарастыру;

Осылайша, бағыт бере аламыз. Қызметтің психологиясы бойынша түсіну керек. Психологиялық құбылыстың ерекшеліктері мен рөлін зерттеуші психологиялық ғылым саласы, байланыс саласындағы қызметкерлердің және тұтынушылардың қызметінде қызмет көрсету керек.

Қызметкерлер күнделікті психологияны, пайдалана білу қажет. Адамдармен жұмыс істеу қиынға соғады, әр адамның мінезіне көну. Шынында да, табысты қызмет көбінесе сатушының (алушының) жеке психологиялық тұрғыдан түсіну қабілетіне байланысты. Клиенттің ерекшелігі және оның сәтсіз жағдайын тану.

Қызмет көрсету мәдениетінің жоғары кәсіби және психологиялық аспектілері этикаға тығыз байланысты. Қызмет көрсетудің этикалық негіздері қызметкерлердің кәсіби мінез-құлқын анықтайтын және олардың тұтынушылармен қарым-қатынасын реттейтін идеологиялық идеялар мен моральдық құндылықтардан қалыптастырады. Этикалық қағидаттары компания қызметшісіне біздің қоғамдағы қалаған клиенттермен қарым-қатынас жасауды үйрететін, қазіргі заманғы қызмет көрсету әдістерімен ынталандырылған, осылайша қызмет көрсету үдерісін жеңілдететін, екі тарап үшін жағымды және тиімді етеді.

Қызметтік кілті ретінде этикалық қағидаттары мен моральдық категориялары қандай болуы керек?

Олардың ішінде ең маңыздысы:

- Шындық пен адалдық;
- Тұтынушылармен қарым-қатынаста адалдық пен ашықтық;
- Олардың қадір-қасиетін құрметтеу;
- Өздерінің кәсіби міндеттерін дұрыс түсіну.

Қызмет көрсету тәжірибесі кейде тәжірибесіз қызметкердің этикалық баламаларды түсіну қиын болған жағдайда туындайды. Егер клиент өзінің қызметтік міндеттерінің бір бөлігі болып табылмайтын қосымша қызметтерді ұсыну үшін сервистік компания қызметкерінен талап етсе не істеу керек?

Бұл жағдайда, әрине, қызметкердің жауабы нақты анықталуы керек. Егер сұрау сыпайы түрде көрсетілсе және қосымша қызмет көп уақытты талап етпесе және компания клиентті сақтауға мүдделі болса, онда сұрау орындалуы тиіс. Бірақ қызметкер немқұрайлы дәрежелікке жол бермеуі тиіс. Бұл қызметкердің қадір-қасиетін төмендетуге және компанияның имиджінің деформациясына әкеледі.

Қызмет көрсету секторында этикалық нормалардың маңыздылығы тұтынушылардың ғана емес, қызметкерлердің өзара қарым-қатынасында да сезіледі. Қызметкер әріптестерімен қарым-қатынаста жоғарыда аталған моральдық қағидалардың және этикалық нормалардың көбін ұстануға тиіс. Сервистік компанияда моральдық климат ерекше мәнге ие болып келеді, онда ешқандай қорлайтын, тітіркендірмейтін, бей-жай қалдырылмайтын қақтығыстар мен дау-жанжал болмауы, бәрі бір-біріне құрмет пен көңіл бөлуі керек. Қызмет көрсету тобында өзара көмек көрсету ортасын, қызметкерлердің бірлесіп жұмыс істеу қабілетін, сондай-ақ арнайы қызмет көрсету топтарында (команда ретінде) құру өте маңызды. Мұның бәрі ортақ мақсатқа жетуге көмектеседі: тиімді клиенттерге қызмет көрсету.

Сондықтан үлкен компаниялар қызметкерлерді алғанда мұқият болуы керек. Өздерінің талаптарын орнатуы керек деп ойлаймын. Және де мотивация жасап тұруы да қажет. Қызметкерлерге де немқұрайлы қатынас жасауға болмайды. Оларға уақыт бөліп тимбилдинг, психологиялық тренинг, жаттығулар, ойындар жасап тұруы жөн.

Мысалы, Қазақстандағы McDonald's компаниясын алатын болсақ, олардың қызметкерлермен, және тұтынушылармен жұмыс жасауы ерекше болып келеді. Қызметкерлерді алатын болсақ, оларға көптеген жағдай жасалады. Премия, әр-түрлі жетілдірулер, карьера жасауға мүмкіндік, шет елдерге сапар, икемді кесте, жалақы. Қандай мүмкіндіктер жасалса, қызметкерлерден жақсы, жоғары жұмыстың нәтижесін күтеді.

Қызметкердің эстетикалық мәдениеті оның пайда болуымен (киім, аяқ киім, шаш, аксессуарлар) байланысты. Оның тұтастай көрінісі компанияның мақсаттарына, интерьерге сәйкес болуы керек. Сондықтан, көптеген фирмаларда арнайы жұмыс істейтін киім-кешек киюге тырысады, олар түтік немесе стандартқа сай болмауы керек. Эстетика элементтері компания эмблемасында жабдықтың дизайнын көрсететін, қызмет көрсетілетін тауарлардың қаптамасында және т.б. сияқты болуы тиіс.

Қонақжайлылық психологиясы негізінен қонақ үй қызметкерлерінің коммуникативтік мәдениетіне де негізделген. Орналасқан орны, азық-түлік және т.б. қажеттіліктерін қанағаттандыру ғана емес, сондай-ақ қонақүйдің өзі немесе басқа да тұру құралдары бәсекеге қабілеттілігі қонаққа қызмет көрсету сапасына байланысты болуы керек. Қонақ үй қызметкерлерінің жұмысында әуесқойлық көріністің кішкене көрсетілуіне аса талапшыл және сезімтал болады. Әсіресе, қонақ үй туралы айтатын болсақ, оның санаты үш немесе одан көп жұлдызы болады.

Байланыстың коммуникативтік жағы әңгімелесушілердің нақты мінез-құлқымен байланысты ақпарат алмасуды қамтиды. Байланысқа кедергі жасау арқылы байланысқа кедергі келтіруі мүмкін. Бөгеттердің бірнеше түрі бар: түсінбеушілік, фонетикалық және логикалық барьердің кедергісі.

Қызметкерлердің нашарлығы оларға құрметсіздікпен байланысты. Егер менеджер өзінің атынан: «Сіздеркөпсідер, мен жалғызбын», - дейді, онда бұл ұйым үшін экономикалық апатқа айналуы мүмкін. Нашар қызмет қақтығыс тудыруы мүмкін.

Клиентпен табысты қызмет ету үшін психологиялық байланыс орнату маңызды. Мұны істеу үшін бірнеше психологиялық әдістер бар.

Клиенттің қажеттіліктерін анықтау үдерісіндегі маңызды элемент - тыңдау. Дегенмен, тыңдау барысында үш негізгі трагедияны болдырмау керек: қиғаштық, селективті және абстракция.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Артемов, С.Д. Социальные проблемы адаптации [Текст] / С.Д. Артемов. – М., 1990.- 180с.
2. Емельянов В. Студенты об адаптации к колледжской жизни // Социс, 2001. № 9. С. 79.
3. Колесов, Д.В. Адаптация организма подростков к учебным нагрузкам [Текст] / Д.В. Колесов. – М.,1987. – 176с. Немов Р.С. Психология [Текст]: учеб. для студентов в высш. Пед. учеб. завед. / Р.С.Немов.- М.,1994.- 576с.
4. Воробьева О. А. Проблема адаптации студентов первокурсников из сельской местности к обучению в колледже [Текст] // Психология в . России и за рубежом: материалы междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, октябрь 2011 г.). — СПб.: Реноме, 2011. — С. 96-98.

ТӨТЕНШЕ ЖАҒДАЙ КЕЗІНДЕГІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КҮЙГЕ СИПАТТАМА

Орашев Серік Бауыржанұлы

Б.Ш. Байжұманова жетекшілігімен

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті

Serik_2157@mail.ru

Психологиялық күйлерді зерттеу мәселесі дүние жүзілік психология ғылымының барлық саласында қарастырылады және үлкен тәжірибеге ие. Тұлғаның оптималды жағдайы туралы мәселені Е.П. Ильин қарастырса, А.О. Прохоров қалыпты емес жағдайлардағы психологиялық күйлерді зерттеумен айналысты. Эмоция психологиясы күйлердің (қалыптың) жеке түрлерін, сонымен қатар, төтенше жағдайларда туындайтын күйлерді де қарастырады. Тензионды жағдайларды (ұстама жағдайларды) Т.А. Немчин, Л.П. Гримак және В.И. Лебедев зерттеген. Төтенше жағдайда пайда болатын эмоциялық жағдайларды А.О. Прохоров, А. Кемпински және т.б. зерттеген.

Психикалық құбылыстар арасында эмоциялық күйлер басты орынды алады. Психикалық күйлер мәселесінің жан-жақты қарқынды зерттелгеніне қарамастан, әлі де болса, көптеген мәселелер белгісіз болып келеді. Т.А. Немчиннің ойынша, «бұл мәселені табысты зерттеу қажет, өйткені психикалық күйлер тұлғаның мінез-құлқын, әрекетін анықтайды».

Психикалық күйлердің анықтамасы, құрамы, құрылымы, функциясы, механизмі, классификациясы және психологиялық күйлерге қатысты басқа да мәселелер жөнінде келіспеушілік пен әртүрлі ойлардың болуына қарамастан, көптеген авторлар бұл психологиялық құбылыстарды зерттеу психология үшін шешуші болмаса да, маңызды екенін атап өткен.

Алғаш рет психологиялық категория мәртебесіне «психикалық ахуал» түсінігін ұсынған Н.Д. Левитов, бұл мәселенің шешімі психикалық үрдіс жайлы ілім мен тұлғаның психикалық қасиеті арасындағы психологиядағы шиеленістің орнын толтырады деп санаған. Бұл мәселе жайлы Ю.Е. Сосновикова былай деп жазады: «Психикалық жағдай түріндегі психиканың нақты интегралды көріністерін зерттемей, оны толықтай түсіну мүмкін емес». Сонымен, әртүрлі авторлардың жұмыстарын қарап көрейік.

«Шиеленіскен жағдай» термині М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович, В.А. Пономаренко еңбектерінде кездеседі;

«Қалыптылық шегіндегі жағдайлар» термині Л.Г. Дикая;

«Қиын жағдайлар» А.В. Либин;

«Стрестік жағдайлар» Г. Селье, Китаев-Смык;

«Жедел оқиғалы жағдайлар» В.В. Авдеев;

«Төтенше жағдайлар» А.Ф. Майдыков;

«Оқыс жағдайлар» В.Д. Туманов;

«Ерекше жағдайлар» С.А. Шапкин, Л.Г. Дикая;

«Экстремалды жағдайлар» терминін Т.А. Немчин, В.Г. Анд-росюк, В.И.Лебедев, Г.В. Суворов, М.П. Мингалиева, Т.С. Назарова және В.С. Шаповаленко және басқа да авторлар пайдаланады.

Украина ғалымдары М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович, В.А. Пономаренко төтенше жағдайларды субъективті қабылдаудың маңызын атап өтті: «Шиеленіскен жағдай – бұл тұлға үшін маңыздылыққа ие болған іс-әрекет ету жағдайының қиындауы». Басқа сөзбен айтқанда, қиын объективті іс-әрекет ету жағдайлары адамдармен қиын, қауіпті және т.б. болып қабылданса немесе бағаланса, шиеленіскен жағдайға айналады. Кез келген жағдай, оған субъектінің қосылуын талап етеді. Бұл, әсіресе, қажеттіліктермен, мотивациямен, мақсаттармен, адамдардың қарым-қатынасымен бірге белгілі бір мазмұнды объективті іс-әрекетті біріктіретін шиеленіскен жағдайға қатысты. Демек, шиеленіскен жағдай, басқа да кез-келген жағдайлар сияқты, объективтілік пен субъективтіліктің бірлестігін іске асырады.

Объективті – бұл қиындатылған жағдайлар мен қызмет барысы; субъективті – жедел түрде өзгерген жағдайдағы қалып, орнатылымдар, әрекет тәсілдері. Шиеленіскен жағдайды сипаттайтын ортақ жағдай – бұл субъектіге шамамен қиын мәселенің туындауы, «ауыр психикалық жағдай».

В.Г. Андросюк өзінің «Педагогика және психология» атты кітабында келесі шешімге келеді: «төтенше жағдай – бұл өмірге және денсаулыққа қауіпті, адам психикасының қызметіне қолайсыз және шиеленушілікті туындата алатын тірішілік әрекеті жүйесінің қалпы».

Осы орайда төтенше жағдайлардың негізгі сипаттамасын атап өтейік:

бұл адам мүмкіндігі шегінің диапазонынан шығатын, әсер ету күші өте үлкен төтенше жағдай.

бұл адамдармен субъективті түрде қиын, қауіпті және т.б. болып қабылданылатын, ұғынылатын, бағаланатын қиындатылған қызмет жағдайлары.

бұл жағдай субъектіге бірқатар қиын мәселені немесе «ауыр» психикалық жағдайды туындатады.

төтенше жағдай динамикалық дағдарыс жағдайының туындауына алып келеді және ағза ресурстарының максималды түрде мобилизациясын қажет етеді.

бұндай жағдай негативті функционалды жағдайды, психологиялық реттеу қызметінің бұзылуын туындатады және бұл қызметтің әсерлігі мен беріктігін төмендетеді.

тұлға өз мотивациясын, ұмтылысын, құндылығын, қызығушылығын жүзеге асыра алмау жағдайына жетеді.

Төтенше жағдай адам өмірі мен денсалығына қауіпті, адам психикасының қызмет етуіне қолайсыз психикалық шиеленісті тудыратын факторлар, ол бір кезде адамға тиімді, мобилизациялайтын әсер көрсетсе, енді бір кезде – тиімсіз, қолайсыздық туғызатын әсер етуі мүмкін. Бізді экстремальды күйдегі ресурстардың жағдайы қызықтырады, сондықтан бұндай жағдайлар әсер еткенде тұлғаның эмоциялық, танымдық және мінез-құлықтық саласында туындайтын тиімді, мобилизациялайтын өзгерістерді қарастырамыз.

В.Г. Андросюк мұндай өзгерістерге мыналарды жатқызады:

түйсік табалдырығының төмендеуі, сезім және қозғалыс реакцияларының жылдамдауы байқалады; адам тітіркендіргіштерді нақты бағалау қабілеттігін танытады, қоршаған орта жағдайының барлық өзгерістеріне тез әсер етеді;

шаршағандықты төмендетеді, шаршау сезімін мұқалдатады немесе жоғалтады;

адамда төзімділік пен жұмысқа қабілеттілік жоғарылайды, қолайсыз жағдайларда көнбістік туындайды;

батыл және өжетті әрекеттерге дайындық жоғарылайды;

жігерлі қасиеттер байқалады, шешім қабылдау сатысы қысқарады, оқиғаның дамуын болжамдау шынайы қауіппен оңтайлы үйлеседі;

іскерлік мотивациялар, борыштық міндеттер іске қосылады;

адамда іскерлік қызығушылық туындайды, соңғы және аралық іскерлік мақсаттары анық және бірегей көрінеді;

танымдық іскерлігі іске қосылады. Адам қабылдау сезімін өткір білдіреді, оперативті және ұзақ уақыттық есте сақтау резервтерін белсенді қосады. Шығармашылық қабілеттері өзекті көрініске ие болады, ойлау қабілеті серпінділігімен, икемділігімен, стандартқа сәйкес емес шешімдердің белсенді және табысты ізденістермен сипатталады. Түйсік кең қолданылады;

қызығушылық, құлшыныс танытады. Адаммен мәселе шешілгенде оның психологиялық мүмкіндіктері және арнайы қабілеттері жұмылдырылады.

Төтенше жағдайларға қарсы тұра алу мүмкіндіктері үш құрамнан тұрады:

Ағзаның физиологиялық және тәндік жағдайымен қамтамасыз етілген физиологиялық тұрақтылығы (түзіліс ерекшеліктері, жүйке жүйесінің түрі, вегетативті ырғақтылық);

Даралық қасиеттерінің жалпы деңгейімен және дайындығымен қамтамасыз етілген психикалық тұрақтылық (төтенше жағдайлардағы арнайы дағды әрекеттері, оң мотивацияның болуы және т.б.);

Психологиялық дайындық (белсенді қызметтік жағдай, алдағы іс-әрекетке барлық күштер мен мүмкіндіктердің жұмылдырылуы).

Төтенше жағдай кезінде адамдардың психикалық күйі әртүрлі болады. Экстремалды жағдайлардың бастапқы кезеңінде адамдарда өзін-өзі сақтау инстинкті анықталады, бірақ бұл реакциялардың деңгейі әртүрлі: мағынасыз дүрбелеңдіктен саналы түрде мақсатты іс-әрекеттерге дейінгі көріністер.

Қауіптіліктің бастапқы кезеңінде гипермобилділік барлық адамдарға тән, алайда бұл үреймен қабаттасса, адам өмірін сақтауға алып келмеуі мүмкін. Адам бағыт-бағдарын жоғалтады, негізгі біріншілік және екіншілік әрекеттердің қатынасы өзгереді, әрекет пен амалдар құрылымы құлайды, қорғаныс реакциясы өрши түседі, кейде ол іс-әрекет орындаудан бас тартып, қаза болуын жылдамдатады.

Төтенше жағдайдан зардап шеккен адамдар ұзақ уақыт бойы психикалық сферада қандай да бір патологиялық өзгерістерге ұшырайды (*посттравматикалық синдром*). Психопатологиялық өзгерістер ішінде көбінесе жарақаттан кейін, жол апатынан кейін адамдарда депрессиялық күй кездеседі - 56%, психогенді ступор – 23%, жалпы психомоторлы өршу – 11%, сандырақтық-галлюцинациялық күй – 5%, адекватсыздық, эйфория – 3%, түнде жаман түс көру – 90%, мазасыздық, кінә сезімі, өмір сүруге құштарлықтың болмауы және басқа да көріністер. Осындай психологиялық бұзылыстарды жою үшін, психологпен және психотерапевтпен көрсетілген арнайы психотерапиялық көмек қажет. Апатты-құтқарушы топтың мүшелерін зерттеу нәтижесінде, олар төтенше жағдай аймағында болғанда психологиялық күйдің өзгеруі байқалатыны анықталды. Көп жағдайда құтқарушылар көргеннің әсерінен қорқыныш пен үрей сезімін сезеді, 20% жағдайда олардың өз жағдайы талмаалды жағдай ретінде сипатталады: бастың айналуы, ауыруы, жүректің айнуы, құсу. Құтқарушылардың жартысында жұмыстан кейінгі күндері психикалық бұзылыстар сақталған: жаман түс көру, түнде ұйықтай алмау, күндіз ұйқысы келіп жүру, көңіл-күйдің түсіңкі болуы, мазасыздықтың жоғарылауы.

Құтқарушылық жұмысқа эмоциялық тұрақтылығы жоғары адамдарды алу керек. Басқа жағдайда 20 - 30% құтқарушылар өздері психологиялық шокты жағдайда болады, құтқарушы жұмыстарын орындай алмайды, психикалық бұзылыстар ұзақ уақыт бойы сақталады.

Сондықтан төтенше жағдайда адамның психикалық күйін қадағалауға қатысты психолог мамандардың да психикалық күйін ескеру қажет болады. Төтенше жағдайға қатысты қауіпті төмендетудің түрлі психологиялық әдіс-тәсілдерін атап кетуге болады: алдымен, төтенше жағдайда адамның зейін тұрақтылығын машықтандыру, төтенше жағдай орын алатын іс-әрекеттермен таныстыру және алдын ала дайындау, адаптация, қорқыныш, асығып-үсігу, үрей, психологиялық тұрақтылық және іс-әрекетке дайындық сезімін бақылау (қауіптілікті болжамдау, қауіптілікті жеңу икемділігінің болуы). Бұндай жағдайда техникалық құралдарды басқаратын немесе қызмет көрсететін адамдардың психикалық және физиологиялық бұзылыстарға төтеп беру қасиеті төтенше жағдай кезіндегі психофизикалық қауіпсіздікті ле анықтайды.

Төтенше жағдайларда адамның психофизиологиялық мүмкіндіктері ескеріледі. Мұндай кездері адамнан барынша жинақылық, іс-әрекеттерінің нақтылығы, уақытылы қатесіз шешімдер қабылдау немесе сәтсіз нәтижелерге алып келу мүмкіндігі нөлге жақын шешімдер қабылдау талап етіледі.

Стресстік жағдайда адамның мүмкіндіктерін ескере отырып қауіпсіздікті қамтамасыз ететін психологиялық ықпалдардың сапасын жетілдіру керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Василюк Ф.Е. Проблема критической ситуации. М., 2010
- 2 Гуревич П.С. Психология чрезвычайных ситуаций. Уч. пособие. Юнити-Дана, 2007
- 3 Михайлов Л. Психологическая защита в чрезвычайных ситуациях. Учебник для вузов, Питер., 2009
- 4 Шойгу Ю.С. Психология экстремальных ситуаций. Учебник для вузов. Питер., 2019. С. 272

ПСИХОЛОГ СТУДЕНТТЕРДІҢ КӘСІБИ СӘЙКЕСТІЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Өмірбек Г.А.

Садыкова Н.М. жетекшілігімен

әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы

e-mail: omirbek_g@mail.ru

Психология ғылымындағы өрістеп келе жатқан негізгі бағыттарды, жаңа ықпалдар мен тұжырымдарды негіздей отырып, психологиялық тәжірибе жүйесінде жастардың кәсіби бағдарланулары мен кәсіби қызығушылықтарын дамыту, мамандық таңдауға байланысты проблемалары - ішкі ниеттенулері барысында өзіндік сана – сезімдері мен өзіндік бағалауларының, өзін - өзі тануларының рөлін және мамандық таңдауға байланысты басқа да көптеген проблемаларын зерттеу әрқашан да маңызын жоймайтын сұрақтардың бірі.

Қазіргі қоғамда кәсіби іс - әрекет пен мамандық таңдауға байланысты проблемаларын, яғни, сол әрекеттерге саналы дайындығының ішкі субъективті және объективті факторларын зерттеудің психология ғылымы үшін қажеттілігі әрқашан да зор.

Жалпы кәсіби сәйкестілік мәселесінің өзектілігі тұлғаның кәсіби анықталу және мамандық таңдаудағы сәйкестілігі процесіндегі даму мәселелерінің жүйелік сипатымен негізделеді. Мамандықты ұғынымды таңдау жағдайы өте маңызды, себебі ол тұлғаның өмір бойы қалыптасатын негізгі оқиғалардың бірі, әрі тұлғаның әрі қарай даму жолдарына әсер етеді. Психологияда тұлғаның кәсіби өзіндік анықталуы мен мамандық таңдаудағы мәселелері жайлы, оның психологиялық мазмұны, құрылымы толық зерттелінбеген. Сондықтан кәсіби өзіндік анықталу, сәйкестілігі мәселелерін психологиялық аспектілерін қазіргі заман талабына сай зерттеу соның шеңберіндегі зерттеулерді жүйелеуді қажет етеді. Осыған байланысты, зерттеудің негізгі мәселесі туындайды. Неге кейбір жасөспірімдер мамандықты өзіндік талдау негізінде таңдайды, өз мүмкіндіктерін мамандық ерекшеліктерімен арақатыстырады, ал басқалары көптеген басқа кездейсоқ жағдайлардың әсерінен таңдайды деген сұрақтарға жауап беру және адекватты жоғары өзіндік бағалауы мен мамандық таңдауды теориялық – эксперименттік тұрғыдан негіздеу қажеттілігіне әкеліп, мамандық таңдау процесіне жағымды әсер етеді дей отырып, бұл мәселе берілген зерттеу тақырыбының өзектілігін анықтайды.

«Кәсіби сәйкестілік» дегеніміз тұлғаның мамандыққа сәйкестілік жүйелілігінің психологиялық ерекшеліктері, өзін-өзі бағалауы, өзін-өзі анықтауы және мақсатқа жетудегі мотивациялық себептерімен айқындалады. Сонымен бірге әлеуметтік ортаның өзіндік әсерінің ықпалы да орын ала отырып, мамандық таңдаудың психологиялық ерекшеліктерінің мазмұнын ашады. Мамандық таңдаудағы студенттердің өздерінің қабілеттіліктерін сезініп, болашақ мамандығын дұрыс таңдауы өз бойларында байқалатын икемділік арқылы да көрініс табады [8].

Қазіргі заманғы қоғамның еңбек нарығы мен жаңа технологиялар жағдайындағы мамандарға деген жоғары талаптары кәсіби даярлаудың жаңа жолдары мен жағдайларын іздестіруді ғана емес, сондай-ақ болашақ мамандардың кәсіби және жеке дамуының психологиялық механизмдерін, факторларын және критерийлерін күшейтеді.

Отандық және шетелдік ғалымдардың психологиялық зерттеулерінде кәсіби сәйкестілік және оны қалыптастыру мәселесі түрлі аспектілермен ұсынылған:

- мамандықты таңдаудың психологиялық ерекшеліктері (О.Б. Поляков, Д.Сьюпер және т.б);
- табысты кәсіби дамудың интеграциялық сипаты ретінде кәсіби сәйкестілік туралы негізделген пікірлер (Э.Ф. Зеер, З.В. Ермакова, Ю.П. Поваренков, Л.Б. Шнейдер);

- кәсіби «Мен-концепциясы», кәсіби өзін-өзі тану мен кәсіби сәйкестілік арасындағы өзара тығыз байланыстың болуы (Е.Калитевская, Е.А. Климов, В.М. Просекова, Н.Л. Регуш, В.Ф.Ульянов, Л.Б. Шнейдер, А.А. Яшина және т.б);

- кәсіби өзін-өзі тану процесінің жеке тұлғаның өзін-өзі тануына, сонымен қатар олардың «мамандық бейнесі» мен «Мен-концепциясына» тәуелділігін анықтау (З.В. Ермакова, Н.Л. Иванова, Е.А. Климов, Л.Б. Шнейдер және т.б);

- кәсіби сәйкестіліктің құрылымы (З.В. Ермакова, Н.Л.Иванова, Е.В. Конева, А.С.Назыров, Ю.П. Поваренков, И.В. Татаренко, П. Врица, Р. Дилтс, Н. Зинк, Дж. Марсиа, А.Уотерман және т.б) және оны қалыптастыру көрсеткіштері (К.Крылов, Ю.П.Поваренков, И.Ю. Хамитова, А.А. Яшина және т.б);

Жалпы кәсіби сәйкестілік мәселесінің теориялық маңыздылығы келесідей шарттармен анықталады: педагогика және психология және еңбек психологиясы үшін кәсіби өзіндік анықталу, сәйкестілік

мәселесі теорияларының ұғынымды аппаратын ұлғайтумен байланысты. Мәселені қарастырғанда мамандық таңдауға байланысты жан – жақты проблемалар талданылып, кәсіби өзіндік сәйкестік пен мамандық таңдауға теориялық тұжырым жасалып, негізделді. Сонымен қатар, болашақ психолог-студенттердің кәсіби сәйкестілік ерекшеліктерінің дамуы негізінде қалыптасу көрсеткіштері мен сензитивті және дағдарыстық кезеңдерін теориялық тұрғыда ашып көрсету және болашақ психологтардағы кәсіби сәйкестікті дамыту логикасын оқыту мысалына түсініктеме беру. Теориялық маңыздылығынан бөлек практикалық маңыздылығы да бар: студенттердің, мамандық таңдауға байланысты бағыт–бағдар беретін психологиялық қызмет жүйесінде, оқушылардың кәсіби өзіндік анықталуының диагностикалау мен коррекциялауда, ата – аналармен жұмыста қолдануға болады. Сонымен қатар, жоғарғы оқу орнындағы оқу процесі кезеңіндегі психологтардың кәсіби сәйкестігін қалыптастыру бойынша практикалық ұсыныстар жасауға үлкен мүмкіндіктер береді.

Кәсіби сәйкестілікті анықталудың ғылыми проблемаларын зерттеу әдістерімен жүйесі, негізгі жағдайларға байланысты білім, мамандық таңдау барысында жеке тұлға мен қоғамның қызығушылықтарын белсендендіру мақсатымен, жастарға ықпалтетін тәжірибелі әдістемелерді жетілдіру, кәсіби анықталудың әдіснамасы болып табылады.

Кәсіби сәйкестілікті зерттеу мен оның анықталуының бастапқы кезеңін көптеген әдебиеттердегі мәліметтер бойынша 1908 жылға жатқызады. Осы уақытта Бостон қаласында (АҚШ) алғашқы кәсіби кеңес беру бюросы ашылған еді. Алайда басқа көзқарастарға қарағанда кәсіби сәйкестіліктің анықталуы әлдеқайда ерте заманда пайда болған. Кәсіби анықталу адам қоғамының қажеттілігіне сай пайда болды, сондықтан да қоғам сияқты оның да өзінің тарихы және тарих алды кезеңі бар. Әрине, кәсіби сәйкестілік мамандық түрлерінен бұрын пайда бола қойған жоқ, яғни осы мамандықтарды таңдау қажеттілігі де одан бұрын пайда болды деп. Айта аламыз[10].

Кәсіби анықталудың, сәйкестілікті әдіснамалық сұрақтарына кәсіби анықталудың анықтау және даму жүйесі сұрақтары да жатады. Кәсіби сәйкестілікті анықтау жүйесінің анықтамасын қалыптастырмас бұрын, бірнеше жағдайларды қарастырамыз:

1) «Кәсіби анықталу өзіне мақсатты қалыптарды, міндеттерді, принциптерді, формаларды, әдістерді, эффектілік критерийлерін, деңгейлерді, бағыттарды, аспектілерді және басқа да жүйелі элементтерді қосып алатын жүйелі іс – әрекетті білдіреді.

2) Тұлғаның кәсіби анықталу жүйесі еңбек және кәсіби дайындықтың жалпы жүйесі болып табылады.

3)Кәсіби анықталу, сәйкестілік жүйесі – бұл өнер кәсіп күшімен өнеркәсіптік қатынастарда қалыптасқан жүйенің, жеке тұлғаның әлеуметтік анықталуындағы жалпы жүйесінің бір бөлігі.

4) Кәсіби анықталу әлеуметтік жүйелерге қатысты дәл осы бір себепкебайланысты – ақ, кәсібианықталудықоғамдықмәселедепсанауғаболады. [9]

Кәсіби сәйкестіліктегі анықталу - «қазіргі уақытта кәсіби анықталу жұмысының жүйесі өзіне келесі бағыттар бойынша іс – әрекет түрлерін қосыпалады:

1) Кәсіби ағартушылық бұған кәсібиақпарат, кәсіби насихат, кәсіби үгіттеу кіреді.

2)Алдын – ала кәсіби диагностика, бұған жеке тұлғаның осы немесе басқа мамандыққа деген қызығушылығы мен қабілеттерін анықтау жатады.

3)Кәсіби кеңес беру, бұған мамандық таңдауда мамандар мен кеңесшілердің көмегі жатады.

4)Кәсіби таңдау мақсаты – берілген мамандықты сутті меңгерген және соған байланысты еңбек міндеттерін атқара алатын адамдарды таңдау.

5)Әлеуметтік – кәсіби бейімделу.

6)Кәсіби тәрбие, мақсаты – студенттердің кәсіби намыспен ар – абыройын қалыптастыру».

Кәсіби анықталу сұрақтарының ғылыми зерттеу әдістері күрделірек жағдайға әкеп соқтырады. Кәсіби анықталуды жеке – дара ғылым ретінде бөліп көрсету басқа әр түрлі маңызды белгілердің ішінде жеке әдістерінің болуын ұйғарады. Бірақ кәсіби сәйкестілік мәселесі бойынша ғылыми зерттеулерде психология, педагогика, экономика, әлеуметтану, медицина әдістері қолданылады. Сондықтан да кәсіби анықталуды әлі де жеке дара ғылым деп тұжырымдауға болмайды. Бұл жеке тұлғаның және қоғамның қызығушылықтарына сай кәсіби анықталу процесіндегі қолданбалы міндеттерді шешуге арналған аралық ғылыми бағыт болып табылады [1].

Неғұрлым маңызды әдіснамалық сұрақтар қатарына кәсіби анықталу критерийлерінің эффектілігін анықтайтын сұрақтар кіреді. Қазіргі уақытта мектептегі кәсіби сәйкестілікті анықтау жұмысының эффектілігі жиі қанша оқушы мамандық таңдағанына (пайыз бойынша) сай анықталады. Педагогтардың кәсіби сәйкестілікті анықтау әрекетінің эффектілігін анықтау жайлы сұрақ кәсіби анықталудың қоғам үшін, сонымен бірге жеке тұлға үшін де маңызды екенін дәлелдейді. Яғни, кәсіби анықталу тек педагогикалық-психологиялық проблема ғана емес, сонымен бірге қоғамның өміріне әсер

ететін де әлеуметтік проблема болып табылады. Зерттеулер көрсеткендей, кәсіби сәйкестілік тұлғаның жас кезеңіне қатысты және тұлға ретінде үш жақты сипаттайды:

Психологиялық жағынан тұлғаның психологиялық процестері мен жағдайларының және қасиеттерінің бірлігін қарастырады. Мұндағы ең бастысы – тұлғаның психологиялық қасиеттері, яғни, бағыттылығы, темперамент, мінезі, қабілеті. Тұлғаның бойындағы барлық психологиялық жағдайлардың пайда болуы, психикалық процестердің жүруі және психикалық белсенділік дәрежесі осы қасиеттерден бастау алады.

Әлеуметтік жағы тұлғаның белгілі бір әлеуметтік топқа, ұлтқа жататандығына байланысты анықталған қоғамдық қатынастар мен қасиеттерінен көрінеді.

Биологиялық жағы жоғары жүйке іс-әрекетінің типін, анализаторлардың құрылымын, шартсыз рефлексдер мен инстинктерді, дене күшін, дене құрылымын, бойы мен бет-әлпетін, тері мен көздің түсін т.с.с. биологиялық сапаларды қарастырады. Бұл сапалар туа пайда болатын нышандар мен тұқым қуалау арқылы берілетіні белгілі, дегенмен, өмір жағдайлары да оның өзгеруіне әсер етуі мүмкін [2].

Аталған үш жақты зерттеу тұлғаның сапалары мен мүмкіндіктерін, оның жас ерекшелігі мен тұлғалық ерекшеліктерін айқындауға көмектеседі. Егер студентті жас шамасы жағынан қарастырсақ, ол қарапайым, аралас және сөз арқылы берілетін сигналдарға деген реакциясының латенттік кезеңінің қысқалығымен, күрделі психомоторлық және басқа да дағдыларының пайда болу икемділігімен сипатталады. Мамандық таңдау және мамандық игерудегі жас кезеңдерінің ішіндегі бозбалалық кезеңге сай келетіндіктен оперативтік есте, сақтауы мен зейінінің ауысу жылдамдығы, сөз-логикалық есептерді шешу шапшаңдығы жоғары болады. Тұлға өзін тәрбиелеу арқылы өзіндік сананың құрамына енетін нормалар, идеялар мен құндылықтарының мазмұнын толықтырады. Өйткені, бұлар мәні жағынан қоғамдық болып табылатындықтан, тұлғаның жеке құндылықтары мен идеялары, нормалары дәрежесіне жету арқылы оны қоғамдық сананың бір бөлшегіне айналдырады. Сөйтіп, тұлға өзінің іс-әрекеті мен қарым-қатынасына қажетті жеке стилін қалыптастырады. Стиль – индивидтің дене күші мен психикалық жағынан неғұрлым аз мөлшерде күш жұмсай отырып, көзделген мақсаттарына жетуіне көмектесетін іс-әрекет тәсілдерінің жүйесі. Ал, өмірлік стиль деп белгілі бір тұрақтылықпен сипатталатын мінез-құлықтық жүйені айтады. Тұлғаның өзін басқаруы осындай стиль түрінде қалыптаса отырып, саналы бақылаудан «босайды». Әрине, бұл жағдайда ерік күшінің ролі мен маңыздылығын атап өтуіміз керек. Ерік күші тұлғада пайда болатын (іс-әрекеттің немесе қарым-қатынастың мазмұнына қарай) түрлі түрткілерге тәуелді болады. Сондықтан да, өзін сақтау және қоғамдық міндетін орындау сияқты түрткілер арасындағы тартыста тез шешім қабылдау тұлға үшін оңай бола бермейді [3]. Өзін өзгерту, өзін қайта тәрбиелеу мәселелері де қалыптасқан әдеттерді күшпен өзгерту қажеттілігіне апарып соқтырады. Тұлға анық, бірақ онысы мотивациялық дәрежесі жағынан төмен болып шығады. Жоғары дәрежелі мотивацияға жету үшін субъект өзінің бұрынғы өміріне қатысты мінез-құлық әрекеттерін түбірімен өзгертуге дайын болуы керек. Өмірдегі түрлі кедергілер, өз жетістіктеріне қанағаттанбаушылық кез-келген саналы адамды өзін өзгертуге, қайта тәрбиелеуге жетелейді. Демографтар атап көрсеткендей, адамның өз бетімен өндірістік іс-әрекетке араласатын, еңбек жолын бастайтын және жеке отау құру мәселелерін қамтитын «экономикалық белсенділік» бастау алады. Біріншіден, тұлға мотивациясының өзгеруі, құндылық бағдарлар жүйесіндегі өзгерістерді, екіншіден, кәсіп алуына байланысты арнайы қабілеттіліктің пайда болуы – бұл жас кезеңін адамның мінезі мен интеллектісінің қалыптасуының орталық кезеңі етіп ерекшелейді. Бұл – спорттық рекордтардың, көркемдік техникалық және ғылыми жетістіктердің басталу уақыты.

Жеке тұлғаны зерттеуге арналған еңбектерде ішкі жан дүниесінің қарама-қайшылығы, өзіндік жеке өмір ерекшелігін табу мен айырықша жеке тұлғалығының қалыптасуындағы қиындықтар атап көрсетіледі. Адамдардың бәрі бірдей есемтігі қандай аксиомалық түсінік болса, студент жастардың да әркелкі дамуы жағдайлары да – сондай түсінікті нәрсе. Біз осыған дайын психикалық дамуы мен қабілеті жеткілікті белсенділігі бар жастар жайында сөз етсек, енді психикалық жағдайы нашар немесе түсінігі мен қабілеттілігі шамалы болған жағдайындағы студенттердің тұлғалық дамуын ұйымдастыру мүмкіндіктеріне тоқталып көрейік. Тұлғалық дара ерекшеліктеріне (темперамент, мінез, қабілет) және өмір жағдайларына (материалдық, моральдық), өзгермелі өмір сипаттарына (стресс, күйзеліс, көңіл-күй) қарай студент жастардың оқу мен қоғамдық істегі белсенділігі төмендеп кетіп жататыны бар. Міне, осындайда ғылымның көмегін айта кеткеніміз жөн. Әсіресе, психодиагностикалық зерттеу мен психологиялық кеңес түрлерінің маңызы ерекше. Аталған психологиялық қызмет бағыттарының адамның тұлғалық дәрежесін көтерудің негізгі факторлары ретінде бағалауға болады. Жасөспірімдік және студенттік кезеңінде интеллектуалдылық және дене күштерінің дамуына оңтайлы жағдайлар мол. Бірақ, осы мүмкіндіктер мен олардың іске асырылуы арасында сәйкес келмеушіліктер жиі кездеседі. Осындай сәттер, шығармашылық мүмкіндіктер мен интеллектуалдылық және дене күштерінің дамуы,

сонымен бірге сырт келбетінің тартымдылығы жастарда осылайша «өсе беру» өмір бойы бола беретіндей, жақсылықтың бәрі алда әрі оған жету оп-оңай сияқты көріне бастауы ғажап емес. Студенттердің болашақтағы өзіндік мамандық түрлерін таңдау мәселесі болашақ мамандардың психологиялық сауаттылығы болуы бүгінгі басты талаптардың бірі [4].

Көп салалы психология курсының қай-қайсы болмасын студенттің тұлғалық дамуына ықпал ететіні сөзсіз. Дегенмен, пәнді оқытудан басқа, жоғарыда атап көрсеткеніміздей, психодиагностика мен психологиялық кеңесті тиімді ұйымдастырудың да студенттің тұлғалық дамуына тигізер ықпалы мен пайдасының зор екендігіне назар аударсақ, мынандай нәтижелерге көз жеткіземіз: психодиагностикалық зерттеу студенттің өзі туралы білімін толықтырады; зерттеудің нәтижесін талдау арқылы студент өзін түсінуге, тануға мүмкіндік алады; психологиялық кеңес зерттеу нәтижелерінің мазмұнына байланысты тұлғалық дамуды әрі қарай дұрыс ұйымдастыруға көмектеседі; психологиялық кеңес тәсілдері тұлғалық қалыптасуды ұйымдастырумен бірге, дамуды жетілдіруге, тұлғалық жағынан өсуге көмектеседі.

Студенттік шақтың негізгі ерекшелігі - өмірлік жоспарларының құрылуы. Бір жағынан өмірлік жоспар тұлғаның өз алдына қойған мақсаттарының ұлғаюынан және ауыспалы мақсаттарды бағындыратын құндылықты бағыттың тұрақты ядросының құрылу нәтижесінде туады. Екінші жағынан, мақсаттар мен уәждердің нақтылануы мен дифференциалану процесі жүріп жатады. Бәрі де мүмкін болатын арманнан және абстарктілі идеядан, кейде қол жетпес үлгіден бірте-бірте біршама реальды шындыққа негізделген іс-әрекет жоспары жасалады [5].

Өмірлік жоспар – бұл әлеуметтік этикалық тәртіптегі құбылыс. Студенттік кезеңдегі дамуда кім болу (кәсіптік өзін-өзі анықтау) және қандай болу (моральды өзін-өзі анықтау) сұрақтары ерекшеленбейді. Барлық студентер «өмірлік жоспар деп тәжірибелік шындыққа еш жанаспайтын бұлыңғыр бағыттар мен армандарды» атайды. Бірақ, көпшілігінің бұл жоспары оқуға, болашақтағы қызық жұмыспен айналысуға, адал дос табу және көп саяхаттау мақсаттарына келіп тіреледі. Мамандық таңдаудағы басты жетекші бұл студенттердің өздерінің қалаулары, таңдаулары өздерінің көңілдерінен шығуы. Белгілі бір іске өзінің қабілеттілігі, икемділігі және тұлғаның өзін-өзі көрсету мүмкіндігі бар жағдайлар кіреді. Студенттің мамандықты таңдауда өзін-өзі анықтау әр қырынан көруге болатын көп баспалдақты процесс. Біріншіден, қоғамның жаңадан тұлғаға айналып келе жатқан адамға қоятын қызметтер түрі. Екіншіден, шешім қабылдау процесі сол арқылы тұлға өз қабілеттері мен таңдауын оптимистік тұрғыда қарайды. Үшіншіден, жеке өмір стилін жасау, ал оның бір бөлігі болып, мамандандырылған іс-әрекеті саналады. Осы үш кіріспе жұмысты әр қырынан анықтайды: біріншісі қоғамдық сұранысынан туындайды, үшіншісі тұлғаның қабілеті, екіншісі екеуінің келісу мүмкіндігін көрсету, бірақ бұл үшеуі де бірін-бірі толықтырады; біріншісі - әлеуметтік, екіншісі - әлеуметтік-психологиялық, үшіншісі – дифференциалдық-психологиялық [6].

«Кәсіп» және «мамандық» ұғымдары қамтитын әртүрлі қызметтер саны өте көп. Өмірге жаңа араласқан студенттің алдында мыңдаған түрлі кәсіптің біреуін таңдап алу міндеті туады. Әрбір жас адам бір ғана емес, көптеген кәсіпке қабілетті болады, бірақ барлық кәсіпке бірдей қабілетті болмайды және қабілеттері әртүрлі дәрежеде болады. Кәсіптік бағыт беру міндеті жасөспірімдердің болашақ өмір жолын таңдап алуына, оның жеке басының қабілетіне көбірек сәйкес келетін мамандық таңдауына ғылыми негізделген көмек беруде болып табылады. Қабілеттіліктің қалыптасуы адамның қандай да болмасын бір сапасының қалыптасуымен байланысты. Кезінде қабілеттілік деген ұғым мен білім, шеберлік ұғымдары психологиялық-педагогикалық топтарда бір мағынада қолданылуына байланысты қабілеттілік ұғымының ерекшеліктері анықталады [7].

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Климов Е.А. Психология профессионала. М., 1996
2. Климов Е.А. Введение в психологию труда. М., 1988
3. Козача В.В., Гарбер Е.И. Методика профессиографии. Саратов., 1992
4. Басимов М.М. Типология личности и профессиональной среды Дж.Холланда. Учебно-методический пособие по спецкурсу. Курган., 1998
5. Рудкевич Л.А. Как становятся великими или выдающимися? М., 2003
6. Ковалев Е.А. Личность воспитывает себя. М., 1983
7. Дьяченко М.И. Психология высшей школы. Минск., 2006
8. Кукосян О.Г. Профессия и познание людей. Ростов-на-Дону. 1981
9. Акмеология: Учебник / Под.ред. Деркача А.А. М., 2002
10. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности. М., 2001

ЖАС МАМАНДАРДЫҢ ЕҢБЕК МОТИВАЦИЯСЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Палжигит Г.Т.

Садыкова Н.М. жетекшілігімен

эл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы

e-mail: g.palzigit@mail.ru

Қазіргі қоғамда еңбек мотивациясының психологиялық аспектілері маңызды мәселелерден болады. Тұтас тұжырымдаманы дамытуға еңбек мотивациясы мәселесінің көп өлшемділігі, көлемі мен күрделілігі көптеген түрде қарастырылады. Бірінші - мотивация тұжырымдамасына енгізілген құбылыстар жиынтығы. Қазіргі уақытта психикалық құбылыс түрлі факторлардың үйлесімі ретінде, мотивация: мінез-құлықты қолдайтын және басшылық ететін факторлардың жиынтығы ретінде (К.Мадсен, Ж.Годфруа); мотивтер жиынтығы ретінде (К.К.Платонов); организмнің қызметін тудыратын және оның бағытын анықтайтын импульс ретінде бірнеше жолдармен түсіндіріледі. Сонымен қатар, мотивация түрлі процесс ретінде: белгілі бір қызметті психикалық реттеу процесі (М.Ш.Магомед-Эминов); мотив әрекетіндегі процесс (И.А.Джидарьян) ынталандыру мен қызметке жауапты процестер жүйесі (В.К.Вилюнас, 1990) ретінде қарастырылады [1].

Мотивация - динамикалық білім, алайда екіншіден - мотивациялық саланың динамикасына қатысты көзқарас болып келеді. Бұл мотивациялық басымдықтардың өзгеруін, мотивтердің күресін және мотивтердің қарқындылығын өзгертуді, олардың қажеттілігін қанағаттандыруға байланысты уақытша жоғалуын және себептерін іске асыру жолдарын өзгертуді қамтиды. Сондай-ақ, мотивация қызметтің нақты нысандарын енгізу, бағыттау және қолдану әдістерін айқындайтын тетік ретінде қарастырылады (И.А.Джидарьян). Әр автор зерттеудің нақты жағдайына және өзі белгілеген міндеттерге байланысты мотивацияны түрліше қарастырған. Солардың бірі, еңбек мотивациясының екі тәсілі қарастырылғаны: мағыналылық және процедуралық. Мағыналылық тұрғыдан – мотивация - бұл жеке басының көзі болып табылатын қажеттіліктер мен себептерді біріктіретін интегративті психикалық білім. Процедуралық тұрғыдан – мотивация - бұл нәтижеге мақсат пен міндеттер қою арқылы, импульстік қызметтен психикалық қызметін реттеу процесі.

Жалпы еңбек мотивациясында мотивтер мен қажеттіліктер тұжырымдамасы қолданылады. Қажеттілікті түсіну бойынша әр түрлі көзқарастар төменде келтірілген. Біріншіден, қажеттілік жалпыға бірдей жетіспеушілік, бір нәрсеге деген ұмтылыс ретінде түсіндіріледі. Қажеттілік – ол бір нәрсенің керектігі, организмді, өмірді, жеке тұлғаны сақтауға болады деген түсінік іспетті (Д.Н.Узнадзе, К.К.Платонов, В.С.Магун (1983); Ю.В.Шаров, А.Маслоу). Е.П.Ильиннің (2000) айтуы бойынша, қажетті мұқтаждықтың тікелей ұқсастығы организмге деген объективті жағдайды көрсететіндігімен және адамның қажеттілігін түсінуімен байланысты, яғни ол субъективті жағы бар екендігінде деп айтып өткен. Нәтижесінде ағзаның қажеттіліктері мен жеке адамның қажеттіліктері әр түрлі. Екіншіден, қажеттілік - бұл мұқтаждықтың пайда болуын көрсететін және адамның өз қалауын қанағаттандыру қажеттілігі туралы сигнал ретінде қызмет ететін жағдайдың бір түрі (И.А.Джидарьян, В.Н.Мясищев, П.А.Рудик). Үшіншіден, адамның қажеттілігінің пайда болуы - қажеттілікті қанағаттандыра алатын адамның мақсатты іздеуге және жетуге бағытталған әрекетін тудыратын механизм (Ильин, 2000) [2].

Мотив түсінігі психологиялық әдебиетте кең және әртүрлі болып табылады. Мотив түрлі психологиялық құбылыстарға жатады (И.П.Ильин, 2000): көзқарастар мен идеялар, сезімдер мен тәжірибелер (Л.И.Божович); қажеттіліктер мен тілектер, мотивтер мен бейімділік (Х.Хекхаузен); қалаулар, әдеттер, борыш сезімі және ойлар (П.А.Рудик); моральдық-саяси көзқарастар (А.Г.Ковалев); психикалық процестер, күйлер мен жеке қасиеттер (К.К.Платонов); қажеттіліктерді қанағаттандыру пәні (А.Н.Леонтьев, С.Магун, Б.И.Додонов); установка (А.Маслоу). Бірқатар жұмыстарда мотивация ми қызметінің интеллектуалды өнімі ретінде қарастырылады (Ж.Годфруа, Х.Хекхаузен). Көптеген психологтар адамның мотиві (Х.Хекхаузен, В.И.Ковалев, М.Ш.Магомед-Эминов, А.А.Файзулаев), мақсаты (С.Л.Рубинштейн, А.Н.Леонтьев), қасиеттері және жай-күйі (К.Обуховский, В.Н.Мясищев, И.В.Имедадзе) ретінде мотивацияны олардың іс-әрекеттері негізінде қарастырады. Мотив адамның осы мақсатты неге тағайындайды деген сұраққа жауап береді [3].

Қажеттілік пен мотивтің арасындағы тікелей және жанама қатынас бар: қажеттілік мотивтің пайда болуына әкеледі, қажеттілік оны қанағаттандыра алатын объектті тапқаннан кейін; мотив қажеттіліктің субъективті білдіруі болып табылады, қажеттілік мотивтің бір бөлігі немесе қажеттіліктің өзі де мотив болуы мүмкін (В.А.Иванников, Л.И.Божович, А.Г.Ковалев, К.К.Платонов, Е.П.Ильин) [4].

Бұдан басқа, еңбек мотивациясына келесі тұжырымдарда қарастырылады: бастапқы және қосымша себептер, қажеттіліктер мен квазикажеттіліктер, интринсивтік және экстремалды ынталандыру, жұмыс мотивациясының орны мен рөлі, қанағаттану және басқалар. Осылайша, мотивация көп өлшемді, жүйелі, иерархиялық процесс, ол мінез-құлық пен қызметтің ішкі белгілеуі болып табылады. Мотивация - сыртқы әсерді ішкі сұранысқа түрлендіретін психикалық процесс. Мотив - бұл қызметкердің мотивациялық-қажеттілік саласындағы күрделі интегралды психологиялық білім (Е.П. Ильин, 2000). Мотивацияны психологиялық құбылыс ретінде зерделеуді ұйымдастыруда қызметкерлердің еңбек және кәсіптік қызметіне, ұжымның және команданың қалыптасуы мен жұмыс істеуінің әлеуметтік-психологиялық негіздерін басқару туралы көптеген мамандар жүргізеді. Біздің шолуда осы мәселемен айналысатын жетекші отандық және шетелдік авторлардың тұжырымдамасына негізделген қызметкерлерді басқару мен өзін-өзі басқару тұрғысынан ынталандыру қарастырылған. Жұмысты байыту және еңбек мазмұнын ынталандыру тұрғысынан мотивацияға ерекше көңіл бөлінеді [1].

19-шы ғасырдың аяғынан бастап, жұмыс орындарында мотивацияның зерттеуі мен теориясы көбейген. Еңбек мотивациясына көптеген ғалымдар үлесін қалдырып, пікірлерімен бөліскен. Солардың ішінде, И.Г. Кокурианың анықтап көрсетуіне назар аударсақ: «Еңбек мотивациясы дегеніміз – еңбектің негізгі ынталарына ерекше орын беру үдерісі, осының негізінде тұлғаның еңбек іс-әрекетіне кері әсер ететін, маңызды мотивтердің құрылымдық деңгейі пайда болуы мүмкін». П.М. Якобсон қазіргі кездегі адамның өмірінде еңбектің рөлінің күрделі екендігін және көп мағыналы екендігін айқындап көрсетті. Осыдан туындайтын міндет – адамның еңбек әрекетін белгілі бір деңгейде іске асыруындағы ерекшеліктерін анықтайтын мотивтер жиынтығын зерттеу маңызды орын алады. Біз жоғарыда мотивке қатысты көптеген ғалымдардың түрлі пікірлеріне тоқталып кеткен болатынбыз [5].

К. Замфирдың еңбектеріндегі ұсыныстарын қарастырсақ, еңбек іс-әрекетінің нәтижелі орындалуына ынталандыратын мотивтер құрылымын зерттеген. Ол өз ұсынысында өзінің жүйесін үш мотивациядан тұратынын айтқан: ішкі мотивациялар, сыртқы іс-әрекеттер тиімділігін арттыратын мотивациялар және сыртқы кері әсер ететін мотивациялар. Мотивациялардың ішкісіне ғалым іс-әрекетті жүзеге асыру барысындағы тұлғаның санасында туындайтын сезімдерді жатқызады: жасап жатқан еңбегінің өзгелерге алып келетін пайдасын түсінуі, жұмыс атқаруы барысында қанағат алуы, жұмысынан алатын жағымды әсерлер, Іс-әрекетіндегі еңбек үдерісі мен нәтижелілігі, қорытындылары. Ал, сыртқы мотивациялар адамның өзіндік қажеттіліктерінен пайда болады. Соның барысында жас қызметкерде қызметін атқаруы барысында ішкі қысымдарсыз өз ынтасымен, ерікқалауымен, ойындағыдай еңбек етеді. Сыртқы мотивация қызметкердің өзінен бөлек мотивтерден құралады: мақсатына жетуге ұмтылу, алдына ұйымдастырған жоспарын орындау, қысымға және күйзеліске түсу қорқынышы, жалақы және т.б. Сыртқы дұрыс мотивацияларға мыналар жатады: қызметіндегі дәрежесінің жоғарылауы, материалдық жағдайының жақсылануы, әріптестерінің қолдауы, ұжымында сыйлы болуы, ал, бұлар – маманның қызметін ынтасымен атқыруы үшін қажетті мотивтері. Сыртқы бұрыс мотивациялар ретінде ғалым мыналарды көрсеткен: сыйақысын жаза ретінде кесіп тастау, басқа қандай да бір жаза қолдану, материалды түрде ақы төлеттіру, сынға алу, ұжымда беделін түсіретін кикілжіндер, әріптестермен қақтығысқа ұшырау және т.с.с.

Е.П. Ильиннің «Мотивация және мотив» еңбегінде адамның еңбек ету әрекетінің мотивациясын ашып түсіндірген, іс-әрекеттің мотивациясын түгелдей сипаттап көрсеткен. Ғалымның айтуынша, еңбек және еңбек етуші адамның іс-әрекетімен байланысты мотивтерін былайша бөлуге болады: қызмет орнын таңдау мотивтері, еңбек ету іс-әрекетінің мотивтері, қызметін таңдаудағы мотивтер [6,7]. Ғалым еңбек ету барысындағы адамның белгілі іс-әрекеті осы мотивтермен анықталатынын көрсеткен, яғни, адамның еңбек іс-әрекетіндегі мотивтері белгілі бір мамандықтың тізгінін ұстау қалауын тудырып, сол мамандықты таңдауға байланысты мотивтердің қалыптасуына алып келеді, келесі кезекте, жас маманның жұмыс орнын таңдау мотивтеріне алып келеді. Адамның еңбек іс-әрекетін бастау және соны жасауға апаратын бірнеше күштер бар, олар адамды еңбек әрекетін жасауға ынталандырады. Оларды бөліп қарастыратын болсақ: ең алдымен, қоғамдық өмірге өз қалауымен итермелейтін күштер. Бұл күштер адамның өзі өмір сүретін қоғамға белгілі бір пайда әкелуге ұмтылысы, қоғамдағы басқа адамдарға пайда әкелуі (балаларды тәрбиелеуде, балаларға білім беруде, науқас адамдарға ем-шаралар жасауға, отанқорғаушылықта көрінеді) және әлеуметтік ортадағы қызметіне деген қажеттілігімен байланысты. Келесі топ, өзінің материалдық қажеттіліктері үшін және отбасын қамтамасыздандыру үшін белгілі бір материалдық жәрдем алу. Бұл топтағы мотивтердің күші еңбек етуші адамның материалдық және рухани мұқтажықтарын қанағатандыру мақсатында табыс табу болып табылады. Үшінші топтағыға, тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруы, өзін-өзі дамытуы, өзін өзі

көрсетуі мен жетілдіруі қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында, мұнда адамның жетістіктерге ұмытылып, өзінің мүмкіндіктерін көрсетуге, өзінің қабілеттерінің маңыздандыруға, өзінің қоғамдағы мәнділігін дәлелдеуге, тек қана тәжірибелі емес, қызметі өмірінің жартысынан көп бөлігін алатын болғандықтан жеке тұлға ретінде де жетілдіруге талпынады. Бұл топтағыға қоғамда адамның өз орнын иеленуі, әріптестері және қызметтес ұжымында, өз ортасыдағы адамдардың арасында беделді, сыйлы болуы мотивтері кіреді.

Мотивация мінез-құлық пен іс-әрекетті психикалық реттеудің спецификалық түрі Мотивация мәселесін психолог ғалымдар көптеп зерттеген, бірақ, бұл зерттеулердің өзі жеткіліксіз десек болады. Мотивация теориясының дамуына маңызды еңбек қорын қосқан ғалымдар: С. Адамс, К. Альдерфер, В. Врум, Ф. Герцберг, Э. Лоулер, П. Лоуренс, Д. Макгрегор, Д.Макклеланд, А.Маслоу, Л.Портер, Б.Скиннера, Ф. Тейлор, және басқа да авторлар М.П. Фоллетт, Э. Мэйо, Ф. Ротлисбергер жұмысшылар іс-әрекетін белсендіру, кәсіпорындардағы әлеуметтік ахуалды жақсарту әдістерін қарастырды. XX ғасырдың екінші жартысындағы жұмыстар Л.И. Божович, А.Н. Леонтьев, Б.Ф. Ломов, В.А. Ядов, П.М. Якобсон еңбектерімен байланысты. Іс-әрекет және мотивтің арақатынасын тұлғалық білім ретінде қарапайым және бір мағыналы ғана деп қарастыра алмаймыз. Мотив тұлғада қалыптасқан соң оны нақты бір іс-әрекетке итермелейді, іс-әрекет аяқталған соң мотив жоғалмайды және тұлға басқасын орындауға кіріседі. Іс-әрекет үдерісі барысында мотив өзгеруі мүмкін немесе, керісінше, мотив сақталып іс-әрекет өзгеруі жағдайы болады. Мотивтің дамуы мен іс-әрекетті игеру кезінде көп жағдайда басқару жүйесінің қарама-қайшылығы туындауы мүмкін. Мысалы, мотив іс-әрекеттен бұрын немесе кейін қалыптасады. Бұл нәтижеге байланысты айтылады.

Жалпы мотивтер тізімінің құрылуы жас маман тұлғасы үшін өзектілігі жоғары болып келеді. Л.Ю. Шадрин мотивтер тобын төртке бөлді: 1) материалдық маңыздылық негізінде қалыптасатын мотивтер – олар еңбек ақысының төлемімен байланысты; 2) әлеуметтік маңыздылықтарға қажеттіліктер негізінде қалыптасатын мотивтер; 3) рухани және интеллектуалды дамуға қажеттіліктер негізінде қалыптасатын мотивтер – адамның өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндігі; 4) қажеттіліктердің жеке өзінің қанағаттандырылуымен байланысты емес, олардың қанағаттандырылуының бар мүмкіндіктерін жоғалту қаупімен байланысты[8,9,10].

В.Суходольский психологиядағы қызмет тұжырымдамасын төрт түрге бөліп көрсеткен: ол белсенділік, жүріс-тұрыс, жұмыс және еңбек. Бұл ғалымның ойына қосымша С.Л.Рубинштейн, Б.Г.Ананьев, Б.Ф.Ломов, А.В.Брушлинский ғалымдары өздерінің жеке пікірлерін қосымша білдірген.

Жеке адам санасы мен ақылы арқылы дараланады. Еңбек – адамның дамып жетілуіндегі және қажеттіліктерін өтеудегі негізгі әрекет түрлері болып табылады. Адам өмір барысында өз психикасын түрліше жолдармен көрсетеді. Ересек адам өзіне тән ерекшеліктерін еңбек процесстері арқылы көрсете алады. Жоғарыда айтылған, мотивациялық факторлар, маманның мотивациялық профилін сипаттауда септігін тигізуі мүмкін және ол тек қана бір қызмет саласында емес, жалпы мотивация арқылы қажеттілігі айқындалады. Мотивация арқылы жақсы мамандар жұмысқа психологиялық тұрғыдан айқын екендігі, өзіндік деңгейде анықталады, әрі үлкен септігін тигізеді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность // Соч.: В 2 т.-М.: Педагогика,2006. - Т.1.- С. 112-170.
2. Маслоу А. Мотивация и личность. - М.: Просвещение, 2008.- С. 116-127.
3. Маслоу А. Мотивация и личность //Вест.Моск. университета. Серия Философия. - 2011. - № 3. - С. 66-75.
4. Ковалев В.И. Мотивы поведения и деятельности. - М.: Наука, 2008.- С. 82-114.
5. Васильев И.А., Магомед-Эминов М.Ш. Мотивация и контроль за действием. - М.: Изд-во МГУ, 2001. - С. 22-37.
6. Ильин Е.П. О сущности и структуре мотива //Психологический журнал. - 2005. - №2 – С. 56-80.
7. Вилюнас В.К. эмоции и ситуативное развитие мотивации // Тезисы докладов конференции.- Боржоми, 2009. – С.115-122.
8. Мотивация и поведение человека в сфере труда // Сборникнаучных трудов НИИ труда. – М., 2000. - 185 с.
9. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. - СПб., 2000.–С. 330-363.
- 10.Забродин Ю.М., Сосновский Б.А. Мотивационно-смысловые связи в структуре направленности человека //Вопросы психологии. - 2009.-№6.- С.101-107.

ЖАСТАРДЫҢ ӨЗАРА ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫНЫҢ АДАМГЕРШІЛІК НЕГІЗДЕРІ

Пернебек Н.

Сайлинова Қ.Қ. жетекшілігімен

әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы
e-mail: sailinova777@gmail.com , pernebekova.nursaule@gmail.com

Қай заманда, қай қоғамда болмасын адамзат баласы жас ұрпақтың тәрбиесіне зор мән берген. Қазіргі қарыштап дамыған елде, ең алдымен, ұрпақ тәрбиесіне аса мән беріліп отырғаны белгілі. Себебі ұлттың бүгінгі де, болашағы да өскелең ұрпаққа байланысты. Осы тұста мектептің алдына қоятын басты мәселелерінің бірі – өркениетті, азаматтық – адамгершілік қасиеті мол, сондай-ақ ұлттық құндылығын жоғалтпаған, бәсекеге түсе алатын биік, өрелі, терең білімді ұрпақ тәрбиелеу.

Тәрбие – қоғамдық үздіксіз үрдіс, қоғам мен жеке тұлғаның қарым – қатынасындағы басты жүйе. Оның негізі өлшемді өмірге қажетті тұлғаның жеке қасиеттерін қалыптастыру. Оқушы бойында саналы тәрбие мен байыпты мінез қалыптастыру, рухани дүниесі бай интеллекті тұлға тәрбиелеу ұстаздың мақсатқа бағытталған іс – әрекетіне байланысты.

Тәрбиенің негізгі міндеті — қоғамның қажетті талаптарын әрбір баланың бойында борыш, намыс, ар-ождан, қадір-қасиет сынды биік адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру.

Қазіргі таңда елімізде болып жатқан әлеуметтік, экономикалық, саяси, мәдени жаңалықтарға байланысты оқу үрдісін ұлттық сипатта ұйымдастыру – заман талабы. Әр халықтың өзіне тән дәстүрі, оның білім беру мәдениеті осы оқу — тәрбие үрдісіне тікелей байланысты. Қазақ халқы – өзінің бай тарихи мұрасын, өнері мен тілін, салт – дәстүрін, әдеп – ғұрпын, рухани – адамгершілік тағылымдарын ұрпағына мұра етіп қалдырған. Сондықтан оқу – тәрбие үрдісінде қолданылатын әдіс-тәсілдер, деректер ұлттық психология ерекшеліктерін ескеру қажет.

Халқымыздың ғасырлар бойы ұлан-байтақ жерін сыртқы жаулардан қорғауда ерлігімен көріне білген батырлары мен қолбасшыларын, халқының сөзін сөйлеп, ел қамын ойлаған шешен — даналарын мақтан еткен. Отанымызды қорғау, шежіреге толы тарихын білу, тілі мен дәстүрін сақтау, зерттеу – азаматтық борышымыз. Сондықтан бар халық мақсаты өзінің өскелең ұрпағына тәрбие беруде күнделікті тұрмыс кәсібін ұлттық арнада ұйымдастырып, рухани-адамгершілік тағылымымен ұштастыра білген.

«Адамгершілік» — адам бойындағы «ізгілік», «сыйластық», «инабаттылық», «кісілік» сөздерімен мәнделес. Халықтық педагогикада адамның жағымды мінез – құлықтарын осы ұғымдардан таратады. Мінез – құлық пен қарым-қатынастағы келесі әрекеттерді атап өтуге болады: адамды сыйлау, ар-ұятын сақтау, мейірімділік таныту, кішіпейілділік көрсету т.б.

Рухани – адамгершілік тәрбие – белгілі бір мақсатқа қол жеткізе білетін мақсатты, жүйелі, ұлттық көзқарасты, сенімді, парасатты, мінез-құлықтағы адами тәртіп пен рухани дағдыны қалыптастыратын жалпы азаматтық тәрбиенің құрамдас бөлігі. Адамгершілік тәрбиенің бүкіл жүйесі гуманистік мазмұнға толы, рухани негізде жеке адамның жан-жақты дамып жетілуіне бағытталған.

Адамгершілік тәрбие мәселесі негізінен ұлттық құндылықтарға сүйене отырып, тәрбие берудің әдістемелік жолдарына негізделеді.

- Ұлттық дәстүрлер арқылы оқу – тәрбие үрдісінде адамның рухани мәдениетін қалыптастыру.
- Ұлттық дәстүрлер арқылы адамның психологиялық ерекшеліктерін зерттеп, дамыту.
- Салт – дәстүрлер негізінде, ұлттық психологиялық ерекшеліктерді ескере отырып, рухани – адамгершілік құндылықтарды тәрбиелеу.

Бұл мәселеге байланысты елбасымыз Н.Ә. Назарбаев: «... жаңа жағдайларға байланысты бәрімізді алаңдататын мәселе – білімді, кәсіби даярлығы бар адам тәрбиелеу ғана емес, қоғамдық өмірдің барлық саласында ұлттық және дүниежүзілік құндылықтарды қабылдауға қабілетті, рухани және адамгершілік мүмкіндігі мол тұлға қалыптастыру болып табылады», — деп атап көрсетті.

Міне, осы тұста қоғамға жан-жақты білімді, жоғарғы мәдениетті, еңбекқор, іскер ізденімпаз, қабілетті, шығармашыл тұлға қажет. Ондай тұлғаны орта және жоғарғы оқу орындары тәрбиелейді.

Адамгершілікке тәрбиелеудің маңызды педагогикалық шарттары – оқушылардың белсенді өміршіл, саналық көзқарасын, сөз бен істің бірлігін адамгершілік нормаларынан ауытқуларына жол бермеуді қалыптастыру. Ол баланың жеке басының қалыптастырушы дамудың аса маңызды бір саласы. Бұл арқылы Отанға, еңбекке қатынасын айқындайды. Тәрбиелі ұстаз шәкірттерге жан-жақты тәрбиені осы адамгершілік тәрбиесінен бастайды. Себебі бұл оның адамгершілік сезімін, сенімін белгілі бір мақсатқа жетелеу іс – әрекетін ұйымдастыруды жетілдіреді. Сонда ғана ұстаз шәкірттерінің ізгілігін, адалдығын, кішіпейілділігін қалыптастырады.

Ізгілік отбасынан бастау алады, оған ата-ананың берген тәрбиесі, тұрмысы ықпал етеді. Халықтық мақал «Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілерсің» адамгершілік тәрбиенің негізгі отбасында қалыптасатынын көрсетуде. Халық, жанұя құндылықтарын ауызша халық шығармашылығы арқылы тапсырады, мысалы, аңыз ертегілерді, ырымдарды, салттарды қолданады, дін арқылы, әртүрлі қоғамдық ұйымдар арқылы т.б. Халық ауыз әдебиеті адамгершілік –эстетикалық тәрбие беруде баланың ой-өрісін дамытады. Олардың тіл байлығы және шексіз шешендік мүмкіндіктерін арттырады.

Оқушыларды кішіпейілділікке, адамгершілікке тәрбиелеуде қазақ халқының тәлімдік тиімді құралының бірі – ертегі . Оларда халықтың тыныс-тіршілігі, әдет-ғұрыптарының дәстүрлері, бақыт жолындағы күресі, баланың өзара қарым-қатынастары – өз халқына, Отанға, туған жеріне, оның табиғатына сүйіспеншілігін бейнелеген. Мәселен:

«Жаксы сөз – жарым ырыс»,— деп адам қасиетін білдірсе,

Ұлық болсаң – кішік бол, — деп кішіпейілділікті,

Әдепті бала- арлы бала,

Әдепсіз бала – сорлы бала,- деп көрегендікті,

Шешеннің тілі ортақ,

Шебердің қолы ортақ, — деп адам бойындағы өнер жалпы халықтың қазынасы екендігін уағыздайды. Мақал бойындағы тапқырлық пен өткірлік, дәлдік қазақтың тәлім-тәрбиелік құралы ғана емес – дауға да тоқтап салған қаруы болған. Балалардың мінез-құлқы, бойындағы шынайы қасиеттері туралы берілген жаңылтпаштар, жұмбақтар да баланың зерделеуге қабілетін жетілдіреді.

Оқушыларды рухани адамгершілік тәрбиелеу мәселесі әрбір ата-ананың, қоғамның және жалпы мемлекеттің алдында тұрған негізгі мәселелердің бірі, себебі қоғамда жас ұрпаққа рухани тәрбие беру мәселесіне қатысты күрделі проблемалар қалыптасты. Қазіргі таңда өскелең ұрпаққа арналған нақты өмірлік бағдарламаның болмауы, қоғамдағы рухани-адамгершілік ахуалдың төмендеуі, балалармен бос уақыттағы мәдени жұмыстарының әлсіздігі, балалардың физикалық дайындығының нашарлауы және тағы басқа мәселелер өзекті болып отыр. Білім беру жүйесі тұлғаның рухани дамуына жоғары деңгейде кепіл бола алмайды, өйткені тәрбие – бұл күнделікті өмірдегі адамның әрбір адамға деген құрметі мен сыйластығы негізіндегі басқа адамдарға деген қарым – қатынасын анықтайтын тұлғаның сапасы.

К.Д. Ушинский: «Тәрбиелеудің басты міндетін адамгершілік әсер етуден құрайды», - десе, дана Абай: «Ақпейіл және ықыласты жүрек адамды жетелеуі тиісті, сонда ғана оның еңбегі және табыстылығы ерекше мәнге ие болады. Адам болып дүниеге келу жеңіл, бірақ адам болу қиын», - деген болатын. Тәрбиенің маңыздылығы сондай, біздің болашақ ұрпағымыз тәрбиеден ғана рухани байлық алып, тәрбие арқылы ғана Адам болып қалыптасады.

Адамның адамгершілік негіздері болмаса, ол еркінен, өмірлік бағдарынан тез айырылып, тағдырдың ойыншығына немесе қылмыс әлемінің құрбанына айналады. Ондаған, мыңдаған нашақорлар, маскүнемдер, қаңғыбастар, қамқорсыз балалар, жетімдер – бұл күннің шындығы. Әсіресе балалар мен жасөспірімдер кері жолға бейім болады.

Әрине әр адам өз өмірінің қожасы және ол өз өмір жолын өзі таңдайды, басқа адамдармен қарым – қатынас жасайды, қателіктерге бой алдырады. Сені қоршап тұрған жағдайды өзгертуге болады, бірақ өзіңнің ішкі әлеміңнен қашып құтыла алмайсың. Сонымен қатар, егер адамның жаны немесе рухы сырқат болса, онда ешқашан сау бола алмайды. Сондықтан адамның қандай рухани құндылықтарды игергені өте маңызды. Адамгершілік тәрбиесі оқу тәрбие үрдісінің барлық саласында, оқыту, білім беру және еңбекке баулу үрдісінде жүзеге асады. Тәрбиелі болу үшін адамгершілік қасиеттерді жатқа білу жеткіліксіз, оның терең ой елегінен өткізу, бастан кешіру, мінез-құлыққа бекіту керек.

Тәрбие ісі нақты кезеңнің ерекшеліктерін сақтай отырып, болашаққа бағдар береді, жеке тұлғаны соған дайындайды. Жеке тұлғаның адамгершілік құндылықтары өмірге келген күнінен басталады. Мектепке дейінгі жаста балалардың бастапқы адамгершілік қасиеттері мен ұғымдары, мінез – құлықтың қарапайым дағдылары қалыптасады. Баланың мектеп жасына дейінгі қалыптасқан мінез – құлықтары болашақта ересек қоғамда және құрбы-құрдастарымен қарым – қатынасқа түскенде көріне бастайды. Бастауыш сыныпта адамгершілік көзқарастардың, мінез – құлықтардың, сезім мен сананың жаңа түрлері одан әрі дамытылады.

Мектеп оқушыларын адамгершілікке тәрбиелеу – ең алдымен оқыту үрдісінде қалыптасады. Әр түрлі пәндерді оқыту кезінде бастауыш сынып оқушыларының достық, жолдастық, өмірге деген белсенді көзқарас, Отан туралы ұғымдары қалыптасып дамиды. Үлкенді сыйлау, кішіге ізет көрсету, ата-аналарды қадірлеу, еңбектенуге үйренеді. Бұл жаста балалар сапалы тәртіпке, жолдастық өзара көмекке, адамның көңіл-күйін түсіне білуге дағдыланады. Олар мектептегі оқу әрекетіне деген өзіндік

қатынастарын, отбасында, қоғамда өзін – өзін ұстауды біледі. Соның нәтижесінде бастауыш сынып оқушыларында дербес және қоғамдық мінез – құлық, адамгершілік қарым- қатынасы дамиды.

Жас жеткіншектер 5-9 сынып оқушылары өздерін ересектер қатарына қосып, өз бетімен тіршілік етемін деп қиял жетегімен кетеді. Бұл жастағы оқушылардың дамуына ұйымшылдық, тәртіптілік, қамқорлық, құнттылық, т.б. қасиеттер әсер етеді.

Жасөспірімдердің немесе 10-11 сынып оқушыларының ғылымға, мамандықтандауға ынталары артады. Бұлар әділеттілік, борыш, ар- намыс, ұят, адалдық сынды моральдық ерекшеліктерге көңіл бөледі. Олар үлкендермен қарым – қатынас жасауда өзін- өзін тәрбиелеуді қажет етеді. Сондықтан бұл жаста көбірек ерік берген жөн. Өскелең ұрпақтың адамгершілік тәрбиесін іске асыруда қоршаған ортаның ықпалы орасан зор. Оқушылардың бойына тәрбие негіздерін дарыту мектепте оқытылатын барлық пәндерге бірдей жүктеледі. Әсіресе, оқушының адамгершілікке тәрбиелейтін пәннің бірі- тарих. Ол шәкірттердің бойында отансүйгіштікті, ұлтжандылықты, сенімділікті қалыптастырады. Қазақ халқындағы хандар мен билердің, шешендер мен жыраулардың орны бөлек. Тарих пәні оқушылардың рухани дүниесін байытып, өзінің қоғамдағы орнын табуға, ұрпақтың батырлығына көмек көрсетуді тудырады, олардың ізгі талап – тілектерін оятады. Сонымен бірге, қазақтың ұлттық салт-дәстүрін, мәдениетін, оқушылардың моральдық қасиеттерін қалыптастырады.

Елімізде рухани адамгершілік тәрбиені жетілдіру мемлекеттік міндет деңгейінде көтеріліп отыр. Бұл міндеттің практикалық шешімі — «Өзін – өзі тану» пәнінің енгізілуі, оның авторы С.А. Назарбаева. Өзін – өзі тану пәнінің басты міндеті- өзінің дүниетанымына үңілу, өзіңді сүю мен сыйлай білу, өз ісіне жауапты болу, өз арыңмен келісімде өмір сүру, өзіңнің жанына жақын іспен айналысу, адамдарға мейірімділік таныта білу, ізгілікті болу. Тәжірибе көрсеткендей, өзін- өзі тану білім берудің құнды мәнін нығайта отырып, тұлғаның шексіз сүю, өз ісіне және жеке күшіне сену, ізгілікті іс жасау, көп білу және өзін –өзі жетілдіру, физикалық, психикалық, рухани дамуда үйлесімдікке қол жеткізу дағдыларын қалыптастырады. Бұл пән балалардың өзара қарым – қатынасын дамытуына ғана емес, сондай –ақ баланың өзін – өзі тануына адамгершілік негіздерін жинақтауына, сана- сезімінің қалыптасуына, қоршаған ортамен махаббат, ізгілік және өзара түсіністік негізінде өзара қарым – қатынас құра білуіне, бір тұтас тұлғаның қалптасуына әсер етеді.

Мектеп оқушыларына тәрбие беру тек жеке пәндерде ғана емес, сыныптан тыс іс- шараларда, үйірме жұмыстарында рухани құндылықтарға баулуға болады. Мұндай жұмыс түрлеріне сынып жетекшінің эстетикалық әңгімесі, түрлі ой жарыстары, пікір таластарын жатқызуға болады.

Жасөспірімдерді адамгершілікке тәрбиелеуде өмірде кездесетін түрлі жағымсыз жағдаяттардан сақтану мәселесі де ескерілуі қажет. Көбіне көптеген отбасыларда күнделікті тірлік қамымен балалардың рухани қажеттіліктері ескерілмей, екінші орынға жылжиды. Бала дұрыс, адамгершілік іс- әрекеттерді, салауатты өмір салтын, жақсы мен жаманды айыра білу, өзін — өзі жетілдіруге деген ынтасын қалыптастыруы керек, қажет кезде өз бетімен шешім қабылдап, дұрыс таңдау жасауы үшін кішкентайынан өз дегенін іске асыруға баулу керек. Ал бұл дағдылардың барлығы жанұяда қалыптасады.

Балаларды адамгершілікке тәрбиелеуде ата- ананы оқу –тәрбие үрдісіне қатыстыру, олармен тығыз байланыс орнату мәселесі негізгі мәселе болуы тиіс.

В.А. Сухомлинский: «Егер баланы тәрбиелеген дәрежеге жеткізудің сәті түссе, адамгершілік тәрбие жеке адамды жетілдіруге тиімді ықпал жасайды» дей отырып, «Егер біз балаға қуаныш пен бақыт бере алсақ, ол бала дәл сондай бола алады», - деген болатын.

Адамгершіліктің негізі мінез-құлық нормалары мен ережелерінен тұрады. Олар адамдардың іс- қылықтарынан, мінез-құлықтарынан көрінеді, моральдық өзара қарым-қатынастарды басқарады. Отанға деген сүйіспеншілік, қоғам игілігі үшін адам еңбек ету, өзара көмек, сондай-ақ қоғамға тән адамгершіліктің өзге де формалары, бұл-сананың, сезімдердің, мінез-құлық пен өзара қарым- қатынастың бөлінбес элементтері, олардың негізінде қоғамымыздың қоғамдық-экономикалық құндылықтары жатады.

Баланың өмірге белсенді көзқарасының бағыты үлкендер арқылы тәрбиеленеді. Тәрбиелеу, білім беру жұмысының мазмұны мен формалары балалардың мүмкіндігін ескеру арқылы нақтыланады. Адамгершілікке, еңбекке тәрбиелеу күнделікті өмірде, үлкендердің қолдан келетін жұмысты ұйымдастыру процесінде, ойын және оқу ісінде жоспарлы түрде іске асады. Тәрбиешінің ең бастапқы формалары педагогтың балалармен мазмұнды қатынасында, жан-жақты іс әрекетінде, қоғамдық өмірдің құбылыстарымен танысу кезінде, балаларға арналған шығармаларымен, суретшілер туындыларымен танысу негізінде іске асады. Мұндай мақсатқа бағытталған педагогтық жұмыс еңбек сүйгіштікке, ізгілікке, ұжымдық пен патриотизм бастамасына тәрбиелеуге, көп дүниені өз қолымен жасай алуды және жасалған дүниеге қуана білуді дамытуға, үлкендер еңбегінің нәтижесін бағалауға

тәрбиелеуге мүмкіндік жасайды. Балаларда ортақ пайдалы жұмысты істеуге тырысу, бірге ойнау, бір нәрсемен шұғылдану, ортақ мақсат қою және оны жүзеге асыру ісіне өздері қатысуға талпыныс пайда болады. Мұның бәрі де баланың жеке басының қоғамдық бағытын анықтайды, оның өмірге белсенді ұстанымын бірте-бірте қалыптастырады.

Әр баланың жеке басы- оның моральдық дамуы үшін қамқорлық жасау- бүгінгі күннің және алдағы күндердің талабы, оған педагогтың күнделікті көңіл бөлуі талап етіледі.

«Балалар бақшасындағы тәрбие бағдарламасы» мектепке дейінгі балалардың жан-жақты дамуын, олардың мектепке дайындығын қарастырады. Бұл бағдарланы жүзеге асыруда басты ролді атқарады. Оның тәртібі, іс-қимылы, балалар және үлкендермен қарым-қатынасы балалар үшін үлгі бола отыра , педагогтың ықпалы әсерлі енеді, баланың жеке басы қалыптасады. Оның ықпалы неғұрлым белсендірек болса, баланың сезімдерін жан-жақты қамтыған сайын, олардың ерік күшін жұмылдырып, санасына ықпал етеді.

Мектепке дейінгі жастағы баланың рухани-адамгершілік дамуы балабақшасы мен отбасы арасындағы қарым-қатынастың тығыздығы артқан сайын ойдағыдай жүзеге асады. Әрбір бала қандай да болмасын бір міндетті орындау үшін, өзіндік ерекше жағдайлар жасалады. Мәселен, ойында ұнамды әдеттер, өзара қарым-қатынастар, адамгершілік сезімдер қалыптасады, еңбекте-еңбек сүйгіштік, үлкендер еңбегін құрметтеу, сондай-ақ ұйымшылдық, жауапкершілік, парыздың сезімі сияқты қасиеттер, патриоттық сезімдер жайлы мағлұматтар. т. б. қалыптасады. Мектепке дейінгі жаста балаларды адамгершілікке тәрбиелеудің негізгі міндеттері мына жайлармен түйінделеді: ізгілік бастамасымен тәрбиелеу, балалар мен үлкендер арасындағы саналы қарым-қатынас/ тұрмыстың қарапайым ережелерін орындау/ кеңпейілдік, қайырымдылық, жақын адамдарға қамқорлықпен қарау және т. б./ Ұжымға тәрбиелеу, балалардың өзара ұжымда қарым-қатынасын қалыптастыру, Отанға деген сүйіспеншілікке тәрбиелеу, әр түрлі ұлт өкілдеріне қадір тұту және сыйлау. Осылайша мейірімділіктің негізі қаланады, немқұрайдылықтың пайда болуына, құрбыларына, төңіректегі үлкендерге қалай болса солай қарауға мүмкіндігі жасалмайды.

Қарапайым әдеттерді тәрбиелей отырып педагог балдырғанның бар істі шын пейілмен әрі саналы атқаруына қол жеткізеді, яғни сыртқы ұнамды мінездері оның ішкі жан дүниесін, оның ережеге деген көзқарасын айқындайды. Атақты педагог Сухомлинский; «Бала кезде үш жастан он екі жасқа дейінгі аралықта әр адам өзінің рухани дамуына қажетті нәрсенің бәрін де ертегіден алады.

Тәрбиенің негізгі мақсаты- дені сау, ұлттық сана сезімі оянған, рухани ойлау дәрежесі биік, мәдениетті, парасатты, ар-ожданы мол, еңбекқор, іскер, бойында басқа да игі қасиеттер қалыптасқан ұрпақ тәрбиелеу. Ертегінің рухани тәрбиелік мәні зор. Ол балаға рухани ляззат беріп, қиялға қанат бітіретін, жасбаланың рухының өсіп жетілуіне қажетті нәрсенің мол қоры бар рухани азық», деп атап көрсеткен.

Руханилық жеке тұлғаның негізгі сапалық көрсеткіші. Руханилықтың негізінде адамның мінез-құлқы қалыптасады, ар-ұят, өзін-зі бағалау және адамгершілік сапалары дамиды. Мұның өзі мейірімділікке, ізгілікке шақырады.

Рухани-адамгершілік тәрбие — бұл дұрыс дағдылар мен өзін-өзі ұстау дағдыларының нормалары, ұйымдағы қарым-қатынас мәдениетінің тұрақтылығын қалыптастырады. Жеке адамның адамгершілік санасының дәрежесі оның мінез-құлқы мен іс әрекетін анықтайды.

Сананың қалыптасуы-ол баланың мектепке бармастан бұрын, қоғам туралы алғашқы ұғымдарының қалыптасуына, жақын адамдардың өзара қатынасынан басталады. Баланы жақсы адамгершілік қасиеттерге, мәдениетке тәрбиелеуде тәрбиелі адаммен жолдас болудың әсері күшті екенін халқымыз ежелден бағалай білген.

«Жақсымен жолдас болсаң- жетерсің мұратқа, жаманмен жолдас болсаң- қаларсың ұятқа...» «Жаман дос, жолдасын қалдырар жауға» — деген мақалдардан көруге болады. Мақал-мәтелдер, жұмбақ, айтыс, өлеңдер адамгершілік тәрбиенің арқауы. Үлкенді сыйлау адамгершіліктің бір негізі. Адамзаттық құндылықтар бала бойына іс-әрекет барысында, әр түрлі ойындар, хикаялар, ертегілер, қойылымдар арқылы беріледі.

Адамгершілік-адамның рухани байлығы, болашақ ұрпақты ізгілік бесігіне бөлейтін руханиет дәуіріне жаңа қадам болып табылады. Адамгершілік тәрбиенің нәтижесі адамдық тәрбие болып табылады.

Ол тұлғаның қоғамдық бағалы қасиеттерімен сапалары, қарым-қатынастарында қалыптасады. Адамгершілік қоғамдық сананың ең басты белгілерінің бірі болғандықтан, адамдардың мінез-құлқы, іс-әрекеті, қарым-қатынасы, көзқарасымен сипатталады.

Олар адамды құрметтеу, оған сену, әдептілік, кішіпейілдік, қайырымдылық, жанашарлық, ізеттілік, инабаттылық, қарапайымдылық т. б. Адамгершілік-ең жоғары құндылық деп қарайтын жеке адамның қасиеті, адамгершілік және психологиялық қасиеттерінің жиынтығы.

Адамгершілік тақырыбы- мәңгілік. Ол ешқашан ескірмек емес. Жас ұрпақтың бойына адамгершілік қасиеттерді сіңіру- ата-ана мен ұстаздардың басты міндеті. Адамгершілік әр адамға тән асыл қасиеттер. Адамгершіліктің қайнар бұлағы- халқында, отбасында, олардың өнерлерінде, әдет-ғұрпында. Әр адам адамгершілікті күнделікті тұрмыс — тіршілігінен, өзін қоршаған табиғаттан бойына сіңіреді.

Көрнекті педагог В. Сухомлинский «Егер балаға қуаныш пен бақыт бере білсек, ол бала солай бола алады», — дейді. Демек, шәкіртке жан-жақты терең білім беріп, оның жүрегіне адамгершіліктің асыл қасиеттерін үздіксіз ұялата білсек, ертеңгі азамат жеке тұлғаның өзіндік көзқарасының қалыптасуына, айналасымен санасуына ықпал етері сөзсіз.

Қай заманда болмасын адамзат алдында тұратын ұлы мұрат-міндеттерінің ең бастысы — өзінің ісін, өмірін жалғастыратын салауатты, саналы ұрпақ тәрбиелеу. Ұрпақ тәрбиесі — келешек қоғам тәрбиесі. Сол келешек қоғам иелерін жан-жақты жетілген, ақыл-парасаты мол, мәдени — ғылыми өрісі озық етіп тәрбиелеу — біздің де қоғам алдындағы борышымыз.

Мектепке дейінгі адамгершілік тәрбие — балалардың адамгершілік сана-сезімін, мінез- құлқын қалыптастыруды қамтиды. Дәлірек айтқанда, адалдық пен шыншылдық, адамгершілік, кішіпейілдік, қоғамдағы және өмірдегі қарапайымдылық пен сыпайылық, үлкенді сыйлау мен ибалық адамгершілік тәрбиесінің жүйелі сатылап қамтитын мәселелері. Адамгершілік тәрбиесінің әрқайсысының ерекшеліктерін жетік білетін ұстаз халық педагогикасын ғасырлар бойы қалыптасқан салт-дәстүрлерді, әдет- ғұрыпты жан-жақты терең білумен қатар, өркениетті өмірмен байланыстыра отырып, білім берудің барлық кезеңдерінде пайдаланғаны дұрыс.

Ата-ананың болашақ тәрбиесі үшін жауапкершілігі ұрпақтан ұрпаққа жалғасуда. «Балапан ұяда не көрсе, ұшқанда соны іледі» дегендей, ата-ананың күн сайын атқарып жүрген жұмысы- балаға үлкен сабақ. Жас балалардың үлкендер айтса, соны айтатынын, не істесе соны істегісі келетінін бәріміз де білеміз. Баланың үйден көргені, етене жақындарынан естігені-ол үшін адамгершілік тәрбиесінің ең үлкені, демек жақсылыққа ұмтылып, жағымды істермен айналысатын адамның айналасындағыларға көрсетер мен берер тәлімі мол болмақ..

Жас өспірім тәлім-тәрбиені, адамгершілік қасиеттерді үлкендерден, тәрбиешілерден насихат жолымен емес, тек шынайы көру, сезім қатынасында ғана алады. Жеке тұлғаның бойындағы жалпы адамзаттық құндылықтардың қалыптасуы осы бағытта жүзеге асады, сөйтіп оның өзі-өзі тануына, өзіндік бағдарын анықтауына мүмкіндік туғызатындай тәлім-тәрбие берілуі керек. Жақсы адамгершілік қасиеттердің түп негізі отбасында қалыптасатыны белгілі. Адамгершілік қасиеттер ізгілікпен ұштастырады. Әсіресе еңбекке деген тұрақты ықыласы бар және еңбектен білуде өзін көрсететін балаларды еңбек сүйгіштікке тәрбиелеу басты міндет болып табылады. Өз халқының мәдениетін, тарихын, өнерін сүю арқылы басқа халықтардың да тілі мен мәдениетіне, салт-дәстүріне құрметпен қарайтын нағыз мәдениетті азамат қалыптасады. Қазақ халқының әлеуметтік өмірінде үлкенді сыйлау ұлттық дәстүрге айналған. Отбасында, балабақшада, қоғамдық орындарда үлкенді сыйлау дәстүрін бұзбау және оны қастерлеу әрбір адамнан талап етіледі.

Халқымыздың тәлім- тәрбиелік мұрасына үнілсек, ол адамгершілікті, қайырымдылықты, мейірбандықты дәріптейді. Ата-бабаларымыздың баланы бесігінен жақсы әдеттерге баулыған. «Үлкенді сыйла», «Сәлем бер, жолын кесіп өтпе» деген секілді ұлағатты сөздердің мәні өте зор. Адамгершілікті, ар-ұяты бар адамның бет-бейнесі иманжүзді, жарқын, биязы, өзі парасатты болады. Ондай адамды халық «Иман жүзді кісі» деп құрметтеп сыйлаған.

Балаларымызды имандылыққа тәрбиелеу үшін олардың ар-ұятын, намысын оятып, мейірімділік, қайырымдылық, кішіпейілдік, қамқорлық көрсету, адалдық, ізеттілік сияқты қасиеттерді бойына сіңіру қажет. Баланы үлкенді сыйлауға, кішіге ізет көрсетуге, иманды болуға, адамгершілікке баулу адамгершілік тәрбиесінің жемісі. Балаларды адамгершілікке тәрбиелеуде ұлттық педагогика қашанда халық тәрбиесін үлгі ұстайды. Ал, адамгершілік тәрбиелеудің бірден-бір жолы осы іске көзін жеткізу, сенімін арттыру. Осы қасиеттерді балаға жасынан бойына сіңіре білсек, адамгершілік қасиеттердің берік ірге тасын қалағанымыз. Адамгершілік- адамның рухани арқауы. Өйткені адам баласы қоғамда өзінің жақсы адамгершілік қасиетімен, адамдығымен, қайырымдылығымен ардақталады. Адам баласының мінез құлқына тәрбие мен тәлім арқылы тек біліммен ақылды ұштастыра білгенде ғана сіңетін, құдіретті, қасиеті мол адамшылық атаулының көрініс болып табылады.

Қазіргі кезде өсіп келе жатқан ұрпақты тәрбиелеуде қойылған мақсаттардың бірі қоғамға пайдалы, үлкенге құрмет көрсетіп, кішіге қамқор бола білетін, жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыру.

Осы мақсатты жүзеге асыруда «Бөбек» қорының президенті Сара Алпысқызының «Өзін-өзі тану» рухани-адамгершілік білім жобасы біздің балабақшада эксперименттік пән ретінде жүргізіліп келеді.

Қоғамның алдына ұрпақтың тәрбиесі жүктелген. Сондықтан бұл мәселе қайсыбір қоғамда атүсті қаралмаған. Қазақ жастары - елдің болашағы. Бүгінде балабақшадан бастап, ата-ана, мектеп, жоғары оқу орындары, қоғам барлығы бала тәрбиесімен айналысады. Әрбір уақыттың өзіне тән ерекшеліктері болады. Кеңес үкіметі тұсында жастарды тәрбиелейтін пионер, комсомол, партия, тимуршылар командасы сынды ұйымдар болды.

Бұл ұйымдардың жастарды отансүйгіштікке, патриотизмге, өтірік айтпауға, ұрлық жасамауға, үлкенді сыйлауға, кішіге қамқор болуға үйретті. Мектеп қабырғасына Ұлы Отан соғысына қатысқан майдангерлерді, тылда жұмыс жасаған аналарымызды, еңбек майталмандарын шақырып тәрбие сағаттарын өткізетін. Мұндай шаралардың жеткіншектерге беретін тәлім-тәрбиесі өте зор. Атқарылған қоғамдық жұмыстар бүгінгі бейбіт өмірдің бізге оңай келмегенін ұғындыратын. «Өз еліме тер төгуім керек» деген тұжырым жасататын.

Ал, қазір тәуелсіз елміз. Ата-бабамыз аңсаған еркін елде өмір сүрудеміз. Отанымыз дамып, халықтың жағдайы да жақсаруда. Әркім қалаған еңбегімен айналысып келеді. Бірақ жастар тәрбиесі талайды алаңдатады. Күнделікті күйбең тірлікпен қоғамдық көліктерге жиі мініміз. Ал, қоғамдық көлік – жастардың (лицей, кәсіптік мектептер, колледж, университетте білім алушылар) қатынас құралы. Мүмкін, қазір «демократия» деп тәрбиелегендіктен бе? Сол жастардың өзара сөйлесіп тұрғанын естігенде қатты қынжыласың. Әрбір сөзінің дәмдемесі – «шеше» (былапыт сөз). Сонда қалай, былапыт сөз жастарымыздың қолданысына дендеп енген бе, әлде бұл «мода» ма? Әлде тәрбиесіздік пе?

Мұндайда еріксіз ескерту айтуға тура келеді. Ал, өз қылығына ұялып, кешірім сұрайтындар да бар, «сізге айтып жатқан жоқпыз ғой» деп ренжитіндері кездеседі. Кейде, «сіздің не шаруаңыз бар?» деген сөзді естуіңіз де ғажап емес. Қоғамдақ көліктерде құлақтарына «құлаққап» (наушник) салып алып, ұялы телефондарынан музыка тыңдап, қасында тұрған үлкен кісіге орын бермей, міз бақпай отыратындарын қайтерсің. Мұндайда «үлкен кісіге орын бер, дұрыс сөйле, өзінді - өзің сыйла!» деуге тура келеді. Тағы бір қызығы, осыларды көре тұра, көрмегенсінтің үлкен кісілердің үндемей отыратыны да бар. Менің шаруам қанша деп ойлайтын да шығар. Үлкен кісілерді де түсінуге болады, өйткені жастардың дені өз қатесін түсінбек түгілі адамды беттен алады. Әрине, жастар барлығы тәрбиеден жүрдай деуден аулақпын. Тәрбиелі әрі ибалы бойжеткенді, сырбаз бозбаланы көргенде қуанып қаласың.

XXI ғасыр - ақпараттандыру ғасыры, техника жетіліп, жаңа технология дамыған уақыт. Мектеп жасына толмаған балалардан бастап компьютер арқылы атыс-шабыс, адам өлтіру, қирату ойындарын ойнайды. Мүмкін мұның да әсері бар шығар. Бірақ, бала тәрбиені тек компьютерден ғана алмайды ғой, жаңа технологияны меңгеру деңгейінде біз алдыңғы қатарлы елдердің санатына кіре алмаймыз. Ал жаңа технологияны меңгермесек, басқа елдерден артта қалып қоятынымыз тағы бар. Тәрбие негізі отбасында қаланады. Кез келген ата-ана баласын жамандыққа қимайды, қиқар болғанын да қаламайды. Әр жанұя баласына өзіндік тәрбие береді. Қазіргі уақытта балаларға «болмайды» (мәселен, жаман сөз айтуға, дөрекілік көрсетуге, бетінен алуға, қоғамдық ортаны ластауға) деген сөз жанұяда айтылмай қалады-ау, сірә. Көбіне балалардың материалдық жағдайына көңіл бөлінеді де, рухани тәрбиесіне мән берілмейді. Әйтпесе жастар бізге басқа жақтан келген жоқ. Тәрбиелісін де, тәрбиесізін де өсіріп жатқан өзіміз.

Қоғамда ұрда-жық, басынан сөз асырмайтын, менмен, тілазар, тәрбиесіз жастар көп болса, біздің ұлттық тәрбиемізге сын емес пе? Мектеп қабырғаларында тәрбие сағаттары қалай ұйымдастырылып өтіледі? Әлде мұғалімдер қағазбастылықтан аса алмай жатыр ма? Ата-аналардың да уақыты жоқ, жұмыста, балаларын асырау қамында. Сонда бұл іспен кім айналысады? Әрине түсінікті, мұғалім еңбегі оңай емес, алған жалақысы өз мұқтаждарын өтемейтінін де білемін. «Ел боламын десең, бесігіңді түзе» деген сөз бар. Қазақстанның болашағы жарқын болуы үшін жастардың тәрбиесіне мән берген абзал.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. С.Ф.Тәжібаева Мектепте тәрбие жұмысын ұйымдастыру технологиясы. Оқу құралы. Алматы, Білім, 2008
2. О.К. Трубецкая Балалардың рухани- адамгершілік құндылықтарын қалай жетілдіруге болады // Сынып жетекшінің анықтамалығы №12(48) 2012
3. Омарова Адамгершілік тәрбиені қалыптастыру мәселелері // Бастауыш мектеп № 2 2004

ҚАЗІРГІ ЖАСӨСПІМДЕРДІҢ МАХАББАТ ЖАЙЛЫ ТҮСІНІКТЕРІН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ

Сүлеймен Г.А.

Қалымбетова Э.К. жетекшілігімен

эл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы

e-mail: guldana.suleymenova.98@mail.ru

Махаббат психологиясы – қазіргі заманда маңызды, әрі қоғамда өзекті тақырыптардың бірі болып табылады. Өз ішінде махаббат тақырыбы – танымдық, когнитивті, психикалық процесстерде әртүрлі сипатта байқалатын күрделі мәселе болып табылады. Махаббат мәселесі ғасырлар бойы адамзатты қызықтырды: махаббат туралы әндер шығарылды, өлеңдер мен романдар жазылды, архитектура мен мүсіндерде ғашықтардың бейнелері мәңгі есте қалды – махаббатта адамдықты адамнан іздеді. Психологияның дамуының қазіргі кезеңінде осы ізденісті ғылыми таныммен біріктіру мүмкін ретінде қарастырылады.

Махаббат, ең жоғарғы рухани эмоция ретінде, аса жоғары кемел мен әдемілікті бейнелейтін, бейнені ақыл-оймен пайымдауда сүйсіну мен шаттық сезімдері арқылы көрсетіледі.

Махаббат:

- оның объектісін басқаларының ішінен бөліп қарастыратын және оны субъектінің қызығушылықтары мен өмірлік қажеттіліктер орталығына (отанға деген, ана, балалар, музыкаға деген махаббат және т.б.) орналастыратын, эмоционалдық оң қатынастың ең жоғарғы дәрежесі;

- жауаптық сезімде қарқындылық, қарбаластық және тұрақтылық қажеттілігін ояту үшін, басқа адамның өмірінде максималды толық көріністер арқылы өзіндік тұлғалық-маңызды белгілермен бірге болу ұмтылысында көрінетін сексуалдық қажеттіліктермен физиологиялық шартталған, субъектінің қарқынды, қарбалас және салыстырмалы түрде тұрақты сезім.

Махаббат анықтамаларын оған енгізілген қажеттіліктердің түрлерін бөлу арқылы талдау көрсеткендей, махаббаттың әр түрлі типтері ондағы басым қажеттіліктердің деңгейі бойынша авторлармен жеке қарастырылады. Сонымен, жыныстық махаббат сексуалдық қажеттіліктермен, құштарлықпен, текті жалғастыру қажеттігімен, яғни В.А.Иванниковтың жіктеуі бойынша табиғи субъектінің және қажеттіліктердің түрлерімен байланысады. Өмір сүру тұтастығына негізделген ағалық махаббат этносқа жатқызуға (әлеуметтік мәдени субъектінің деңгейі) қажеттіліктермен бірігеді. Альтруистикалық махаббат тұлғаның менменсіздігінде, өзін өзі құрбан етуінде, яғни белсенділігінде көрініс табады және адамның (әлеуметтік адамгершілік субъектісі) өнегелі қажеттіліктерімен бірге белгіленеді.

Махаббат анықтамалары мен психологиялық теорияларды жүйелік талдау

Қазіргі тілдердің жиілік сөздіктері, «махаббат» сөзінің - көп қолданылатын сөздердің бірі екендігін айғақтайды [1.]. Сонымен қатар, махаббат сөзінің бірыңғай дәл анықтамасы жоқ, бұл түсінікті қолданудың көп мағыналығы махаббаттың семантикалық шекараларының бұзылуына және осы сөздің өзіндік құрамының жойылуына алып келеді. «Махаббат» анықтамаларын саланың қажеттіліктер деңгейі арқылы және қажеттіліктердің түрлері арқылы жүйелік талдау арқылы, яғни, осы анықтамаларға негізделген махаббат семантикасын ашуға мүмкіндік береді.

Сөздіктің типіне сәйкес махаббат анықтамасын түсіндірмелік, энциклопедиялық, философиялық және психологиялық сөздіктерде қарастырамыз. Түсіндірмелік және энциклопедиялық сөздіктер:

Махаббат – құштарлық, жүрекпен ынтығу, икемділік [2].

Махаббат – құрамы мен күші бойынша аса әр түрлі сезім. Махаббаттың басты түрлері: жыныстық махаббат – қосылу және өмір сүруде өзара бірін-бірі толықтыру үшін бір жынысты жанның екіншісіне әуестігі. Қандас, туыстық махаббаттар өзі арқылы жыныстық махаббатқа (ата-аналардың өз балаларынан өмірінің жалғасын көру ұмтылысы), дәрменсіз және әлсіз жандарды қорғау мен қамқорлық көрсетуде мұқтаждарға деген аянышқа (ата-аналық махаббат), қамқорлық және мейірім көрсеткені үшін жақсы көру, алғыс айту сезіміне (балалық махаббат), жалпы өмір сүруге машықтану сезіміне (ағалық махаббат) ие. Жалпыадамдық махаббат – ең соңғы әлеуметтік даму өнімі; тәрбиелеу және мұрагерлік жолымен адамдардың қызығушылықтарын және адами тұлғаның тең құндылығын ұғыну арқылы, альтруистік махаббаттың берік сезіміне айналады. Махаббат, ең жоғарғы рухани эмоция ретінде, аса жоғары кемел мен әдемілікті бейнелейтін, бейнені ақыл-оймен пайымдауда сүйсіну мен шаттық сезімдері арқылы көрсетіледі [3].

Махаббат – жанкешті, жайдары құштарлық сезімі. Отанға деген махаббат, аналық махаббат, ыстық махаббат, бірін-бірі сүю, бейімділік, қандай да бір нәрсеге іңкәрлік, музыкаға деген махаббат, өнерге махаббат [4].

Махаббат – интимдік және терең сезім, басқа тұлғаға, адами қауымдастыққа немесе идеяға деген талпынушылық. Желөкпе махаббаты – елігу сезімінен тәуелсіз. Жыныстық махаббат оның қазіргі формасында жеке таңдалған сезімдер – адами тұлғаның тарихи даму ұзақтығының нәтижесі [5].

Махаббат – қызығушылықтар, идеалдар тұтастығына, жалпы іске өз күштерін беру дайындығына (отанға деген махаббат), өзара орналасуына, ұнатуға, жақындасуға (ағалық махаббат, адамдарға деген махаббат), түйсікке (аналық махаббат), жыныстық әуестенуге (жыныстық махаббат) негізделген құштарлық сезімі; осы сезіммен өзара байланысты екі адамның қатынасы; қандай да бір нәрсеге бейімдеушілік немесе әуесқойлық (өнерге, жұмысқа деген махаббат) [6].

Философиялық сөздіктер.

Махаббат – кең мағынада алғанда, екі адамның бір-біріне деген ұмтылысы. Адамға берілетін махаббат төмендегілерді білдіреді:

- тектің жалғасуының денелік-жанды принципі;

- кез келген жаулап алу ниетінен тәуелсіз, «желөкпе махаббаттың» жанды-рухани принципі;

Этикада махаббат – сүйікті тұлғаның құндылығының қандай да бір бөлігін ұсынатын және сүйіктінің тұлғалық құндылығына, оның адалдығына бағытталған, басқа тұлғаға деген қатынастағы тұлғаның адамгершілігі.

Таным теориясындағы махаббат – таным үрдісінің басталуы мен алғышарты [7].

Жақын адамға деген махаббат – басқа тұлғаны қандай бір құндылық ретінде қарастыратын сезім мен ұмтылыс, яғни бір тұлға екінші тұлғаның құқықтары, қызметтері немесе жетістіктері туралы пайымдамай, басқа тұлғаны өзіне деген сияқты болысатын сезім [7].

Алыс адамға деген махаббат – басқа адамдарға деген беймәлім мұраттар кезі, оның жүзеге асуы адамзатты әлдеқайда дамудың жоғары деңгейіне көтереді. Алысқа деген махаббат жақынға деген махаббаттан моральдық ерлігімен және жан жомарттығымен ерекшеленеді [7].

Махаббат - өз құрамында терең жеке-таңдаулы интимдік сезімді белгілейтін, өз затына векторлық бағытталған және оған жеткілікті түрде ұмтылысын объективтілейтін, субъектілік қатардағы мәдениеттің әмбебаптығы, сондай-ақ оның көмегімен осы сезімнің жүзеге асатын субъект-субъектілік қатынасы [8].

Махаббат – сүйікті затқа «өзін беру» қажеттілігімен және біруақытта оны «өзіндік» ету үшін, эмоционалдық шекте онымен бірге қосылатын, адами қауымдастыққа немесе идеяға, басқа тұлғаға деген ерік пен сезімнің айналуы [9].

Махаббат – жанды жаратылыстың басқамен бірге қосылуы және өмірді өзара толықтырудағы құштарлық [10].

Үлкен аудиторияға есептелген түсіндірмелік және энциклопедиялық сөздіктер, махаббат түрлерінің әртүрлілігін, олардың түрлі деңгейлі қажеттіліктер деңгейлерімен байланысын көрсетеді, яғни олар: құштарлық түріндегі махаббат, махаббат табиғаты аналық және жыныстық махаббатта жүзеге асады; махаббат - өзара орналасу түрінде әлеуметтік мәдени субъектінің деңгейіне жібереді, ал махаббат болса армандар қауымы ретінде адамгершілік қажеттіліктерімен байланысқан. Философиялық сөздіктерде махаббатты оның қажеттілік түрлерінен және табиғи субъектіден айырмашылығы өте үлкен. Ең құрығанда, махаббатты философтар жанды-тәндік деңгейде (бірақ тек тәнді түрде ғана емес) талдауға дайын. Философиялық анықтамаларда махаббат сөзі субъектінің адамгершілік: «сыйлау», «тұлғаның құндылықтары», махаббаттың жеке-таңдаулы сипаты, тұлғаға, идеяға деген бағыттаушылық сияқты категориялардың қажеттіліктерімен тығыз байланысты. Психологиялық сөздіктерде махаббаттың физиологиялық уағдаластығы (сексуалдық қажеттіліктермен байланыс) аталып өтіледі, бірақ мәдени және өнегелі субъектінің қажеттіліктеріне («эмоционалдық-құндылық қатынасы», «тұлғалық маңызды сезімдердің ұсынысы») көп көңіл бөлінеді. Махаббаттың субъект қажеттіліктерімен бірге және адамның жауапты махаббатқа деген ұмтылысымен байланысы айтылады. Бірде бір анықтамада махаббат сөзі ағза қажеттіліктерімен немесе тек қажеттілік түрлерімен және табиғи субъектімен байланыспайтыны байқалады. Махаббат анықтамасы әлеуметтік мазмұнда келтіріледі және махаббаттың тұлғалық анықтау деңгейіне шығады.

Психологиялық сөздіктер.

Махаббат –

1. Кейбір нақты затқа немесе адамға қатысты сыналатын, күшті ұнатушылықтың қарқынды сезімі.

2. Адаммен бірге болу ниетін келтіретін сол адамға деген тұрақты сезім және осы адамның сүйіспеншілікке және бақытқа деген алаңдаушылығы [11].

Махаббат – қандай да бір объектіге (адамға, отанға, отбасыға, қалаға, ақиқатқа, адамзатқа, дінге және т.б.) эмоциялық-құндылықтық қатынасын білдіретін сезім; басқа адамның өмір сүрудегі маңызды сезімдері арқылы, яғни онда сол қарқындылық пен тұрақтылықтағы қажеттілікті ояту үшін максималды толық көрсетілетін ұмтылыс [12].

Жалпылай келе, махаббат- белгілі бір объектінің басқаларының ішінен бөліп қарастыратын және оны субъектінің қызығушылықтары мен өмірлік қажеттіліктер орталығына (отанға деген, ана, балалар, музыкаға деген махаббат және т.б.) орналастыратын, эмоционалдық оң қатынастың ең жоғарғы дәрежесі;

- жауаптық сезімде қарқындылық, қарбаластық және тұрақтылық қажеттілігін ояту үшін, басқа адамның өмірінде максималды толық көріністер арқылы өзіндік тұлғалық-маңызды белгілермен бірге болу ұмтылысында көрінетін сексуалдық қажеттіліктермен физиологиялық шартталған, субъектінің қарқынды, қарбалас және салыстырмалы түрде тұрақты сезім [13].

Сонымен, түсіндірмелік, энциклопедиялық, философиялық, психологиялық сөздіктерде «махаббат» - «сезім», «қатынас», «психика жағдайы», «ұмтылыс», «күштарлық», «эмоция», «бейімдеушілік» сияқты түсініктер арқылы анықталады. Махаббаттың барлық анықтамаларында бағыттаушылық сияқты сипаттама аталады: махаббат арқылы анықталатын кейбір түсініктер субъектінің және объектінің болуын топшылайды (мысалы, күштарлық, ұмтылыс, бейімдеушілік, іңкәрлік, қатынас), бағыттаушылық анықтамалар ішінде қосымша құрылым арқылы көрсетіледі.

Неміс американдық философы, неотрейдизм негізін салушы Эрих Фроммның махаббат құрылымына сүйене отырсақ, махаббат - күрделі және қарама-қайшы ішкі жақтары бар күрделі мәселе болып табылады. Ол махаббаттың келесі компоненттерін бөліп қарастырады:

- қамқорлық;
- жауапкершілік;
- сыйластық;
- білім.

Бұл құрылымды ондағы сүйсіну мен қуаныш факторларының жоқтығы үшін сынады. Білім факторы да сыншылардың күдігін туғызды. Бұл махаббат сипаттамаларының көпшілігінде оның белгілерінің бірі ретінде серіктесін дәріптеуге, оған тән оң сапаларын және ішінара теріс сапаларын елемеді бағалауға деген икемділігі көрсетілетіндігімен байланысты. Фроммның махаббат табиғатына деген көзқарастары мен оның адам өміріндегі маңыздылығы - оның құрайтын «гуманистік этикасының» маңызды бөлігін, яғни, оның тұжырымдамасы бойынша, «өмір сүру өнері» жалпы «жақсы көру, сүйу өнерін» қамтиды. Махаббат - тек белгілі бір объектіге бағытталған сезім емес, бұл адамның жалпы өмір сүру ұстанымы, қоршаған ортаға деген махаббат және рухани құндылықтар қамтитын күрделі жүйе.

А.Адлердің психологиялық теориясындағы махаббат

Өз жұмыстарында А.Адлер махаббат пен неке мәселелерін жеке қарастырады. Осы мәселеге, А.Адлердің пікірі бойынша, бала ақырындап дайындалады. Оның барлық қоршаған ортасы махаббат пен некенің қатынастары арқылы жүзеге асқан. Бала өмірінің ең алғашқы жылдарында осы мәселе бойынша өз бағдарын алуға және өз бағытын қалыптастыруға талпынады. Біздің естітіміз маңызды болып табылмайды, өйткені махаббат туралы мәселе туындаған кезде, баланы асқан қорқыныш және үрей сезімі жиі билейді. Уайымдау түрінде тікелей махаббат туралы сөз қозғағанда, Адлер: «Біздің махаббат, жыныстар арасындағы қатынас мағынасында атайтынымыз, әрқашанда жалпылық сезімімен тығыз байланысты» деп атап өтеді. Екі адамның қатынасы және жалпылық сезімінің құрама бөлігі ретінде махаббаттың өзіндік заңдары бар. Сондықтан ол адамдық қоғамды сақтаудың қажетті компоненті болып табылады, оны одан бөліп түсінуге болмайды. Кім қоғамға оң көзбен қараса, сол адам, сөзсіз махаббатқа да дұрыс қарайды. Жалпылық сезіміне ие адам, некені немесе махаббаттың тең құндылықты немесе одан асып түсетін формасын құптайтын болады. Ал жалпылық сезімі жабыңқы адамның, адамзат шеңберінде өзінің болмысын еркін таныта алмаған адамның махаббаттағы қатынастары оңаша сипатқа ие болады [14].

Сондай-ақ, А.Адлер бірлесіп өмір сүрудің: билікке және жеке басымдылыққа деген ұмтылыстың үнемі бұзылуына алып келетін, адамдардың махаббаттағы өмірін өткір ететін факторды атады. Автор адамның сүйіспеншілік қатынастарға деген талпыныстарының, болмысының, сипатының ықпалы туралы былай дейді: «Адамның жүріс-тұрысының шегі міндетті түрде махаббатта да көрінеді. Ол оны сәтсіз махаббатқа ұмтылуға мәжбүрлейді, немесе оған жеңіл қарауға мүмкіндік береді және оның жоғарылауына алып келеді» [14].

Адам қажеттіліктерінің деңгейлерімен бірге махаббаттың психологиялық концепцияларының эволюциясы қызықты болды. Алғашқы психологиялық мектептер: психоанализ мен бихевиоризмнің

классикалық нұсқалары – махаббатты ағзаның және табиғи субъектінің қажеттіліктерімен белгілейді (биологиялық, физиологиялық энергиясымен - психоанализде, адам үшін және жануар үшін ортақ стимул-реакция–процесі арқылы - бихевиоризмде). Махаббаттың биологиялық теориялары -(ұрпақ жалғасуы) қажеттіліктері арқылы мағынасын ашады. Кейінірек махаббат когнитивтік теорияларда субъектінің танымдық қажеттілігімен (әлеуметтік мәдени субъектінің деңгейі), гештальт-психологияда әлеуметтік байланыс қажеттілігімен (әлеуметтік мәдени субъектінің деңгейі) байланысады. Гуманистік психологияда махаббаттың өнегелі: маңыздануда, өзін-өзі тануда, тұлғалық жетілуде (адам қажеттілігінің ең жоғарғы деңгейі) субъектінің қажеттіліктерімен қатынасы жүзеге асады.

Жасөспірімдердің махаббат жайлы түсінігі.

Қазіргі уақытта махаббат қоғамда көптеген мәселелерге жауап бола алатын, адамзаттың жалпы жалғыздық сезімінен арылу қажеттілігіне, физиологиялық қажеттіліктерінен басқа, адамның тұлғалық дамуына, адамның дұрыс тәрбиеленуіне, өмірде өз орнын табуға итермелейтін, қарым-қатынаста, кәсіби сферада, өмірдің маңыздылығын анықтауда үлкен рөл ойнайтын аумақты тақырыптардың бірі болып табылады. Қазіргі заманда, жасөспірімдер үшін махаббат, ең алдымен, отбасынан басталатын, әлеуметтік стереотиптер мен дәстүрлі тұжырымдардың нәтижесінде қалыптасқан, көркем әдеби идеалдар мен әйгілі махаббат жайлы аңыздар, ертегілер, кітаптар мен кинофильмдердің нәтижесінде қалыптасқан индивидуалды тәжірибені құрайды. Заманның ағымына байланысты, ғаламтор жүйелерінің ғаламдық әсерінен махаббат түсінігі, махаббат маңыздылығы өзгерді және бұны қабылдау және дәлелдеу үшін психологиялық зерттеудің маңызы зор.

Психологияда «махаббат» феноменін түсіну үшін әртүрлі тәсілдері бар. Әрбір тәсілдің күшті және әлсіз жақтары бар. Тарихи тұрғыда, психодинамикалық махаббат теориясы ең махаббатқа психологиялық талдау жасады, яғни, сүйіспеншілік пен сүйю қабілетін балаларда қалыптастыру туралы ата-аналардың балалық шақтағы әсерлік тәжірибесімен анықталады. Сүйіспеншіліктің бейсаналық компоненті балалық шақта анықталады және қарым-қатынас барысында эмпатия, симпатия сияқты сезімдердің бейсаналықтың рөлі маңызды болып келеді.

Махаббат - жастардың некеге шығуының негізгі себебі. Бұл қазіргі заманғы отбасылардың жалпы ортақ дағдарысының себебі болады, яғни, бұл эмоционалдық, психологиялық қажеттіліктерді қанағаттандыруын күту және осы күтулердің бұзылуының немесе орындалмауының салдарынан барған сайын азайып бара жатқанында айқын байқалады.

Осылайша, зерттеу кезінде «махаббат» категориясының семантикалық шекарасын теориялық және тәжірибелік анықтау жоспарланады. Теориялық талдау «махаббат» түсінігін психологиялық түсініктер жүйесінде алатын орнын анықтауға, белгілі бір қажеттіліктермен және гендерлік бейнелермен махаббаттың мәдени-тарихи өзара байланысын ашуға, әр түрлі психологиялық мектептердегі өкілдердің көзқарасымен, махаббат мағынасын қандай қажеттіліктердің құрайтынын ашуға мүмкіндік береді. Тәжірибелік зерттеу қазіргі жасөспірімдердің түсініктерінде өзекті, махаббат мағынасын эмпирикалық түрде анықтауға көмектеседі. Адам өзін-өзі тануға деген ұмтылысында аса жоғарғы адами құндылықтарға бейімделеді. Бұл мағынада махаббаттың адам өмірінде болу фактісі- гуманистік концепцияларда қарастырылады. Сөзсіз, махаббат - жоғарғы сезім, тұлғаның танылуы, басқа адамның бірегей тұлғасына деген бағдары ретінде талдауға түсуінің сипаты.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Гозман Л.Я. Психология эмоциональных отношений. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1987
2. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. Т.2: И-О. - М.: ТЕРРА, 1994
3. Малый энциклопедический словарь: В 4т. Т.3/ Репринтное воспроизведение издания Брокгауза-Ефрона. - М.: ТЕРРА, 1997
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок.57000 слов/ Под ред. чл. - корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. - 18-е изд., стереотип. - М.: Рус. яз., 1986
5. Советский энциклопедический словарь/ Гл. ред.А.М. Прохоров. - 4-е изд. - М.: Сов. энциклопедия, 1989
6. Толковый словарь русского языка: В 4т. Т.2/ под ред. проф.Д. Ушакова. - М.: Терра, 1996
7. Философский энциклопедический словарь/ ред. Губский Е.Ф., Кораблева Г.В., Лутченко В.А. - М.: Инфра-М, 2000
8. Новейший философский словарь/ Сост.А. А. Грицанов. - Мн.: Изд.В.М. Скакун, 1998
9. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С. Аверинцев, Т.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. - 2-е изд. - М.: Сов. энциклопедия, 1989
10. Филосовский словарь Владимира Соловьева. - Ростов н/Д: Изд-во "Феникс", 1997
11. Большой толковый психологический словарь/ Ребер Артур (Penguin). Том 1 (А-О): Пер. с англ. - М.: Вече, АСТ, 2000
12. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Краткий психологический словарь: Личность, образование, самообразование, профессия. - Мн.: Хэлтон, 1998
13. Словарь практического психолога/ Сост.С.Ю. Головин. - Минск: Харвест, 1997, с.271-273.
14. Адлер А. Воспитание детей. Взаимодействие полов/ Пер. с англ.А. А. Валева. - Ростов-на-Дону: Изд-во "Феникс"

ЭТНОСТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР АРҚЫЛЫ СТУДЕНТТЕРДІ ОТБАСЫЛЫҚ ӨМІРГЕ ДАЯРЛАУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Сыдықжан Г.С.

Жолдасова М.К. жетекшілігімен

эл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы

Қазіргі таңда қоғам алдындағы маңызды мәселелердің бірі — отбасы тұрақтылығын, отбасылық қатынасты нығайту, жастарды отбасылық өмірге даярлауды жетілдіру. Осы орайда, әлеуметтік кешенді құбылыс ретінде отбасының аса күрделі процестерін талдау, оның қазіргі әлеуметтік-мәдени жағдайдағы рөлін айқындау және жастарды отбасылық өмірге этностық құндылықтар арқылы психологиялық негізде дайындаудың қажеттігі туындауда. Қазақ ағартушыларының да зерттеу объектісінің бірі отбасы мәселеі болған. Мәселен А.Құнанбаев, Ы.Алтынсарин, А.Байтұрсынов, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов, М.Әуезов, т.б.

Отбасы мәселесі көптеген ғылым салаларының зерттеу нысаны ретінде қарастырылып келеді. Бұл ғылыми зерттеулерде отбасы ұғымының мазмұны ашылып, оның функциясы, құрылымы, ондағы мүшелердің өзара қарым-қатынасы және оған қатысты мәселелерді шешуде көптеген тұжырымдамалар берілгендігі мәселенің ғылыми және қоғамдық мәселе ретінде өзекті екендігін аңғартады. Алғаш қазақтың некесі мен отбасын арнайы зерттеген ғалым – Х.А. Арғынбаев. Ол өзінің көп жылдық зерттеулерінің нәтижесінде «Қазақ халқындағы отбасы мен неке» атты еңбегін жариялады. Халел Арғынбаевтың «Қазақ халқындағы семья мен неке» атты монографиясы таза теориялық-методологиялық мәселелерге терең араласпағанымен де қазақ қоғамындағы отбасы мен некенің негізгі сипатын, түрлерін, ерекшеліктерін жан-жақты сұрыптап бергені ақиқат. Ғалымның еңбегінде қазақ жанұясының формасы, патриархалды дәстүрлері, жанұядағы әйелдің жағдайы, үйлену ғұрыптарының көне мәні туралы ғылыми пікірлері берілген.

Өткен ғасырдың 90-жылдарының орта шенінде «Казахи» деген атпен академиялық жинақтаушы еңбек жарық көрген еді. Соның «Отбасылық- некелік қатынастар» деген бөлімін Х. Арғынбаев жазған. Бұл еңбекте де қазақ отбасының түрлері, отбасы мүшелерінің арасындағы қатынас, неке түрлері, құдалық, қалыңмал, жасау мәселелері дәстүрлі тұрғыда сипатталып жазылды.

Дәстүрлі отбасының әдет-ғұрыптар мен наным-сенімдер жөнінде этнограф-археолог Ә.Т. Төлеубаевтың мақалалары және монографиясы бар. Зерттеуші қазақтың отбасылық әдет-ғұрыптарында сақталып қалған, өзінің шығу тегі жағынан өте көне – мұсылман дінінен бұрын пайда болған ырым-жоралғыларды, діни дүниетанымдық салттарды саралап қарастырған.

Философиялық тұрғыда отбасы ұғымын қоғамның ажырамас құрамдас бөлігі деп қарастырып, өмірде зор мәні бар кішігірім ұйым деп есептесе, әлеуметтану ғылымында отбасы - некеде және қандас туыстар негізінде құрылған кішігірім топ ретінде көрсетілген. Отбасының мүшелері бір-бірімен тұрмыстық және құлықтық жауапкершілікте бола отырып, өзара жәрдем көрсету қарым-қатынас сипатына ие, сонымен қатар, әлеуметтік құрылым ретінде қоғамның экономикалық базисінің дамуына байланысты өзгеріп, жекелей дербестікке ие болады деп көрсетеді.

Психологиялық тұрғыда отбасы ұғымына сипаттама берсек, ата-ана мен балалар арасындағы, ерлі-зайыптылардың және басқа да оның мүшелерінің қарым-қатынасының тарихи нақты жүйесі болып табылады. Отбасы тәрбиесі мәселесі психология ғылымы саласында да зерттеліп келген. Атап айтар болсақ белгілі ғалым, гуманистік психологияның негізін салушы А. Маслоу тұлғаның сәтті дамуы үшін оның қажеттіліктері өтелуі тиіс деген тұжырым жасайды. Бұл қажеттіліктердің қанағаттандырылу деңгейі оның қалыпты дамуына, құрдастарынан қалмай жетілуінен емес оның қате жолға түсуіне әсер етеді. Сонымен қатар, баланың жеке тұлға ретінде қалыптасып, қоғамда өз орнын табуына мүмкіндік береді. Айтылып отырған мәселе тікелей оның ата-анасының қатынасына тәуелді болып келеді.

Отбасы – қоғамдық және отбасы мүшелерінің мүдделі бірге ұштасқан ерекше әлеуметтік институт және қоғамның алғашқы формасы ретінде оның өзіндік атқаратын қызметтері бар. Отбасының қызметтері – әр бір отбасы мүшелерінің мақсатты іс-әрекетінің бағыттарын көрсетеді. Отбасының негізгі қызметтеріне қоғамның талаптары мен сұраныстары, отбасының құқықтары мен моральдық нормалары, мемлекеттің отбасына шынайы көмегі сияқты формалары ықпал етеді.

Қазіргі таңда қоғам алдындағы маңызды мәселелердің бірі — отбасы тұрақтылығын, отбасылық қатынасты нығайту, жастарды отбасылық өмірге даярлауды жетілдіру. Осы орайда, әлеуметтік кешенді құбылыс ретінде отбасының аса күрделі процесстерін талдау, оның қазіргі әлеуметтік- мәдени жағдайдағы рөлін айқындау және жастарды отбасылық өмірге этностық құндылықтар арқылы педагогикалық негізде дайындаудың қажеттігі туындауда.

Этностық құндылықтар арқылы студенттерді отбасылық өмірге даярлау үшін біз ең алдымен «этнос» және «құндылық» терминінің мән мағынасын ашып алуымыз керек. Сонымен этнос деген термин гректің «ethnos» - тайпа, халық деген сөзінен шыққан. Ғылымда «халық» терминінің орнына «этнос» термині орынды қолданыла бастады. Бұл термин этностың негізгі тарихи түрі - «тайпа», «ұлыс», «ұлт» ұғымын толық қамтиды. Оның үстіне, «халық» сөзінің «бір топ адам» деген мағынасы бар екені белгілі. Сондықтан, «этнос» терминін қолдану қолайлы. Адам ұжым болып тіршілік етеді. Оған әлеуметтік бірлестік деп те, этностық бірлестік деп те қарауға болады. Шындығында, әрбір адам, бір жағынан, белгілі бір қоғамның мүшесі бола отырып, сонымен бірге ұлттың (этностың) да мүшесі болып саналады.

Құндылықтар өмірге, еңбекке, шығармашылыққа, адам өмірінің мәніне баға беруден тұрады. Құндылықтар қоғам үшін ең маңызды деген әдет-ғұрыптар мен нормалар қызметін өзіне бағындырады және реттейді. Адам өзін қоршаған заттық және рухани әлемді құндылықтар арқылы бағалайды. Құндылықтар дегеніміз - ол қасиеттер. Қасиетсіз адам жануарға айналып кетеді. Олар бізге бала кезден, ана сүтімен бірге, ана тілі арқылы, мораль негіздері ретінде, өз тарихын, мәдениетін, әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлерін игеру нәтижесінде орнығады.

Отбасы құруға дайындық бұл жеке адамның субъективтік іс-әрекеті жағдайы деп қарастырылады. Ал кез келген іс-әрекетке оның ішінде отбасындағы қарым-қатынас іс-әрекетіне дайындық өзінің құрамдас бөлігі ретінде білім, іскерлік, дағды, қарым-қатынасқа арнайы дайындау деп түсіну қажет.

Студенттерді отбасылық өмірге дайындау күрделі де, ұзақ процесс. Олардың отбасылық өмірге дайын болуы біріншіден үлгі берер отбасына байланысты. Отбасында оларға жан-жақты тәрбие беру, ана тілді меңгерту, отбасылық құндылықтарды құрметтеу тікелей ата-анасының негізгі жауапты міндеті. Отбасы тәрбиесіндегі отбасылық құндылықтар деп отырғанымыз инабаттылық, адамгершілік, әдептілік, татулық сияқты қасиеттерді қамтиды. Отбасында жастарға бұл құндылықтар сөзбен айтылмай, ата-ананың үлгісімен бойына сіңеді.

Қазіргі таңда батыс мәдениетіне еліктеушілік жастардың бойында жағымсыз қылықтардың дамуына алып келіп отыр. Осы орайда, батыстық өмір салттары қанымызға сіңген қазақы болмысымызға елеулі зиянының тигізетін әдеттері мен қылықтар дендеп келеді. Айта кетер болсақ, жыныстық қатынас, кісі өлтіру, бейбастық, қарақшылық, еркін махаббат, жоспарланбаған жүктілік, тастанды бала және т.б. насихаттайтын материалдар мен әйел-қыздардың жалаңаш денелерін көрсететін суреттер қазіргі таңда бұқаралық ақпарат құралдарында жиі көрініс табууда. Осы орайда, елімізде қоғамдық өмір мен әлеуметтік қатынастарды демократияландыру ұраны бола тұра мұндай бейбастық іс-әрекеттер ұлттық тәлім-тәрбиеге, этностық қарым-қатынасқа түбірімен қарсы бағытталғанын естен әрдайым шығармау қажет. Болып жатқан осындай келеңсіз, кесірлі құбылыстарға қазақ жастары болашағының едәуір билігі елігіп, еліктеуі қанат жайып бара жатқаны бізді алаңдататыны сөзсіз. Осы уақытқа дейін бұрын-соңды иісі қазақ қыздарында болып көрмеген, ата салтымызға жат қылықтар, яғни, жасыратыны жоқ «түңгі көбелектің» айтарлықтай әлеуметтік орта өмірінде орын алуы, кез-келген жерлерде жастардың жыныстық қатынас жасауына арналған арнайы орындардың «сауда үйіне» лайықталуы бүгінгі күні ұлттық трагедияның негізіне айналып барады. Мұндай келеңсіз әрекеттердің белең алуы осы уақытқа дейін ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келе жатқан ұлттық тәрбиенің рухани-өнегелік және этностық құндылық негізіне, ғасырлар бойы қалыптасып келген эстетикалық әлеуеттің некелік-отбасылық қатынастарға батыстық мәдениеттің «жүгенсіз насихаты» бел ортасынан балта шабууда. Бұл қоғамның қасіреті ретінде алға шыға отырып, адами болмысымыздың табиғатына қиянат келтіріп отырғаны анық.

Бүгінгі ұрпақ – ертеңгі болашақ, бүгінгі студент жастар ертеңгі жас отбасы. Ал осы жастарды отбасылық өмірге дайындауда біздің ұлттық санамызды, ұлттық тәрбиемізді енгізуіміз міндетті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Шнейдер Д.Б. Психология семейных отношений. – М.: Апрель-Пресс, из-во ЭКСМО-Пресс, 2008. – 327 с.
2. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкис В.В. Психология и психотерапия семьи. Питер, 2011. – 196 с.
3. Гребенников И.В. Основы семейной жизни. - М.: Просвещение, 2001. –225 с.
4. Мацковский М.С. Социология семьи. Проблемы теории, методологии и методики.- М.: «Наука», 2009. - 356 с.
5. Трапезникова Т.М. Этика и психология семейных отношений. - Л.: ЛГУ, 1988.- 238 с.
6. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы консультирование. - М.: Гардарики 2006. - 230 с.
7. Шнейдер Л.Б. Семейная психология: Учеб. посб. для вузов. - М., Екатеринбург: Деловая книга, 2016. – 251с.
8. Крысько В.Г. Этническая психология. – М., 2008. - 320 с.

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ БАҒДАРЛАМАСЫ АЯСЫНДА СТУДЕНТТЕРДІҢ ЭМОЦИОНАЛДЫҚ ИНТЕЛЛЕКТИСІН ЗЕРТТЕУ

Тілеубай А.

Тайболатов Қ.М., жетекшілігімен

С.Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті

e-mail: Kuandik_94@inbox.ru

Елбасы Н. Назарбаев өзінің «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасында: «Күллі жер жүзі біздің көз алдымызда өзгеруде. Әлемде бағыты әлі бұлыңғыр, жаңа тарихи кезең басталды. Күн санап өзгеріп жатқан дүбірлі дүниеде сана-сезіміміз бен дүниетанымымызға әбден сіңіп қалған таптаурын қағидалардан арылмасак, көш басындағы елдермен тереземізді теңеп, иық түйістіру мүмкін емес. Өзгеру үшін өзімізді мықтап қолға алып, заман ағымына икемделу арқылы жаңа дәуірдің жағымды жақтарын бойға сіңіруіміз керек» [1], - деп дөп басып айтқан еді. Бүгінгі күннің басты талаптарының бірі зиялы ұлтты қалыптастыру болса, ал зиялы ұлттың ақыл-ой, ерік-сана секілді адами қажеттіліктерді дамытып, барлық іс-әрекетті өзіндік жігермен басқару міндеттелді. Демек, бұл дегеніміз зиялы ұлтты қалыптастыру болса, ал зиялы ұлтты қалыптастыру үшін ең алдымен ол психологиялық, эмоциялық жағдайы мықты, ерік-жігері еркін болуы шарт. Міне осы орайда, студенттердің эмоционалдық интеллектісін дамыту өте маңызды болып тұр. Өйткені бүгінгі студент – ертеңгі жас маман, ел тұтқасын ұстайтын азамат.

Эмоциялық интеллект түсінігіне қоршаған ортадағы адамдардың эмоциясын түсіну және олардың эмоциялық күйіне икемделу арқылы тұлғаның тиімді қарым-қатынас құра білу қабілеттері жатады. Өзін-өзі ұстай білу және өзара әрекеттесудің сауатты үлгісін құру адамдармен тікелей қатынасуға байланысты қызмет салаларында аса маңызды болып жатады[2]. Тұлғаның кәсіби жетістіктері, сөзсіз, оның білімімен, қабілеттерімен, дағдыларымен, жан-жақтылығымен және кеңінен ойлау білу қасиеттерімен, яғни оның жалпы интеллект деңгейімен байланысты болып келеді. Алайда көптеген жағдайларда интеллектінің жоғары деңгейіне ие болу жеткіліксіз. Эмоциялық интеллект идеясының пайда болуы әлеуметтік идея турасындағы түсініктердің дамуы нәтижесінде мүмкін болды. Тұлға табыстылығының жалпы интеллект деңгейі мен әлеуметтік ортамен тиімді өзара әрекеттесуі арасындағы сәйкессіздіктердің жиі орын алуының нәтижесінде әлеуметтік интеллектінің жекелеген дара қабілет немесе тұлға қасиеті ретінде бөлініп қарастырылуына түрткі берді.

Ғылымға «эмоциялық интеллект» терминін американдық екі психолог Питер Сэловей мен Джон Мэйер 1990 жылдары енгізген болатын. Олар алғашқы болып эмоциялық интеллектінің бірінші үлгісін ұсынды. Аталған авторлар эмоциялық интеллект деп «өзінің және өзгенің сезімдері мен эмоцияларын байқай білу, оларды ажырату және осы ақпаратты ойлау мен іс-әрекетте қолдану» деп түсіндірді. П. Сэловей мен Дж. Мэйердің үлгісі негізінде Д. Гоулманның аса танымал үлгісі жасап шығарылды. Оның 1995 жылы шыққан «Эмоциялық интеллект» атты еңбегі кітап сатылымында бірінші орындарға шығып, аталған мәселенің ғылыми және көпшілікке арналған әдебиеттерде осы күнге дейін қызу талқылануына түрткі берді[3].

Кесте -1. «Эмоционалдық интеллект» ұғымына контент талдау

№	Анықтама	Автор немесе әдебиет көзі
1	Эмоциялық интеллект – адамның өзінің және өзгелердің эмоциясын түсіну және олардың эмоциялық күйіне бейімделу икемділігі.	Молдахметова Г.М., Кадиршинова А.М.[4]
2	Эмоциялық интеллект түсінігіне қоршаған ортадағы адамдардың эмоциясын түсіну және олардың эмоциялық күйіне икемделу арқылы тұлғаның тиімді қарым-қатынас құра білу қабілеттері жатады.	Садуова С.П., Толегенова А.А., Токсанбаева Н.Қ. [5]
3	«Эмоциялық интеллект – тұлғаға өзін-өзі сезінуге, түрткілендіруге, көңіл-күйін басқаруға, импульстік көріністерді бақылауға, фрустрациядан бекіну, күнделікті өмірде табыстарға қол жеткізуге мүмкіндік беретін факторлар жиынтығы; өз интеллектісін көрсету тәсілі».	Д. Гоулман [6]
4	Эмоционалдық интеллект адамның іске асырылатын белсенділікке эмоционалдық қатынасын ортақтай отырып, адамның түрлі қызмет түрлеріндегі психологиялық мәдениет құрылымының қалыптасуын негіздейді.	Манянина Т.В. [7]

Жоғары да берілген авторлардың анықтамаларын талдай отыра, эмоционалдық интеллект ұғымын адам өзінің эмоционалдық жағдайын басқара отырып, басқаның эмоциясын түсіне білу деген тұжырым жасауды жөн көрдік.

Ғалым-зерттеушілердің анықтауынша, эмоциялық интеллектінің төрт атрибуты бар:

- *Өзіндік сана.* Тұлға өз эмоциясын және өз ойлары мен мінез-құлқын, өзінің күшті және әлсіз тұстарын ұғына біледі, өзіне-өзі сенеді.

- *Өзін-өзі басқару.* Тұлға өзінің импульсивті сезімдері мен мінез-құлқын бақылай алады, эмоцияны позитивті бағытта басқарып, бастамашылдық көрсете біледі, өз міндеттерін орындайды және өзгермелі жағдайларға оңай бейімделеді.

- *Қоғамдық сана.* Адам өзгелердің эмоциясын, қажеттіліктері мен қызығуларын түсінеді, эмоциялық сигналдарды аңғара біледі, әлеуметтік қатынастарда өзін қолайлы сезінеді.

- *Қатынастарды басқару.* Басқалармен жақсы, үйлесімді қатынастарды дамыту әрі сақтау, оларды шабыттандырып, қолдау көрсету, жанжалды басқара білу [8].

Эмоциялық интеллект идеясы сондай-ақ, Ресейде де кеңінен қарастырылуда. Мәселен, Д.В. Люсин эмоциялық интеллектінің өз үлгісін ұсынып отыр. Оның үлгісі бойынша эмоциялық интеллект өзінің және өзгенің эмоцияларын түсіну және оларды басқара білу қабілеті ретінде түсіндіріледі. Эмоцияларды түсіну қабілеті дегеніміз адамның өзінің және өзгенің қандай да бір эмоциясын сезініп отырғандығын тани білуін, оны анықтап, атай білуін, осы эмоцияны тудырып отырған себептерді және оның салдарын түсінуін білдіреді.

Эмоцияларды басқару қабілетіне адам эмоция қарқындылығы мен оның сыртқы көріністерін қадағалай алуы, сондай-ақ, өзінің бойында белгілі бір эмоцияларды ерікті түрде туындата білуі жатады. Түсіну мен басқару адамның өзінің және өзгелердің эмоциясына бағытталуы мүмкін болғандықтан, Люсин эмоциялық интеллектінің тұлға ішілік және тұлға аралық екі құрамдас бөліктерін ажыратады[9]. Аталған ұстаным шеңберінде эмоциялық интеллект құрылымында когнитивті қабілеттер мен тұлғалық сипаттамалар біріктірілген.

Студенттердің эмоционалды интеллектісін зерттеуде Н. Холлдың «Эмоционалдық интеллектіні зерттеу» сауалнамасын қолдандық. Н. Холл ұсынылған әдістеме эмоциялық сфераны басқару және эмоцияларда репрезентацияланатын жеке тұлғаның қарым-қатынасын түсіну қабілетін анықтау үшін қолданылады[10]. Ол 30 тұжырымнан тұрады және 5 шкаладан тұрады.

1) эмоциялық түсінік

2) өз эмоцияларыңызды басқару (эмоционалдық алшақтық, эмоционалдық тиімді емес)

3) өзін-өзі ынталандыру (бұл өз эмоцияларын ерікті басқару)

4) эмпатия

5) басқа адамдардың эмоцияларын тану (басқа адамдардың эмоционалдық жағдайына әсер ете білу).

Зерттеуге С.Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің «Қаржы», «Саясаттану», «Педагогика және психология», «Мемлекеттік және жергілікті басқару», «Экономика», «Менеджмент», «Жылу энергетикасы», «Физика», «Машина жасау», «Құқықтану» мамандықтарының студенттері алынды. Сауалнамаға 1 курс студенттерінен 100 студент қатысты.

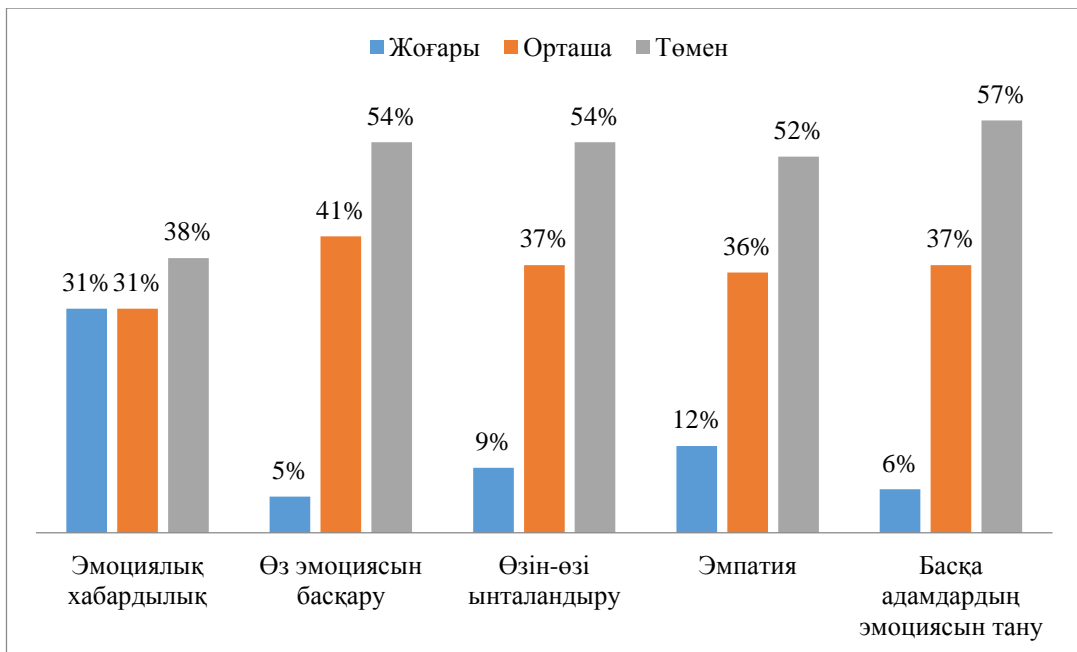
Сауалнаманың нәтижелері ең алдымен 5 шкала бойынша анықтады. «Эмоциялық хабардылық» шкаласы бойынша студенттердің 31% жоғары, 31% орташа, 38% төмен нәтижені көрсетті. Эмоционалдық хабардылық - бұл өз эмоцияларын түсіну және түсіну, бұл үшін өз эмоциялар сөздігін үнемі толықтыру. Жоғары эмоциялық хабардылығы бар адамдар басқаларға қарағанда өзінің ішкі жағдайы туралы хабардар.

«Өз эмоцияларыңызды басқару» шкаласы бойынша 5% жоғары, 41% орташа, 54% төмен нәтижені көрсетті. Өз эмоцияларын басқару-бұл эмоционалдық ауытқу, эмоционалдық икемділік және т. б., басқаша айтқанда, өз эмоцияларын ерікті басқару.

«Өзін - өзі ынталандыру» шкаласы бойынша студенттердің басым көпшілігінде төмен, яғни 54%, ал 37% орташа және 9% жоғары нәтижені көрсетті. Өзін - өзі ынталандыру -эмоцияларды басқару есебінен өзінің мінез-құлқын басқару.

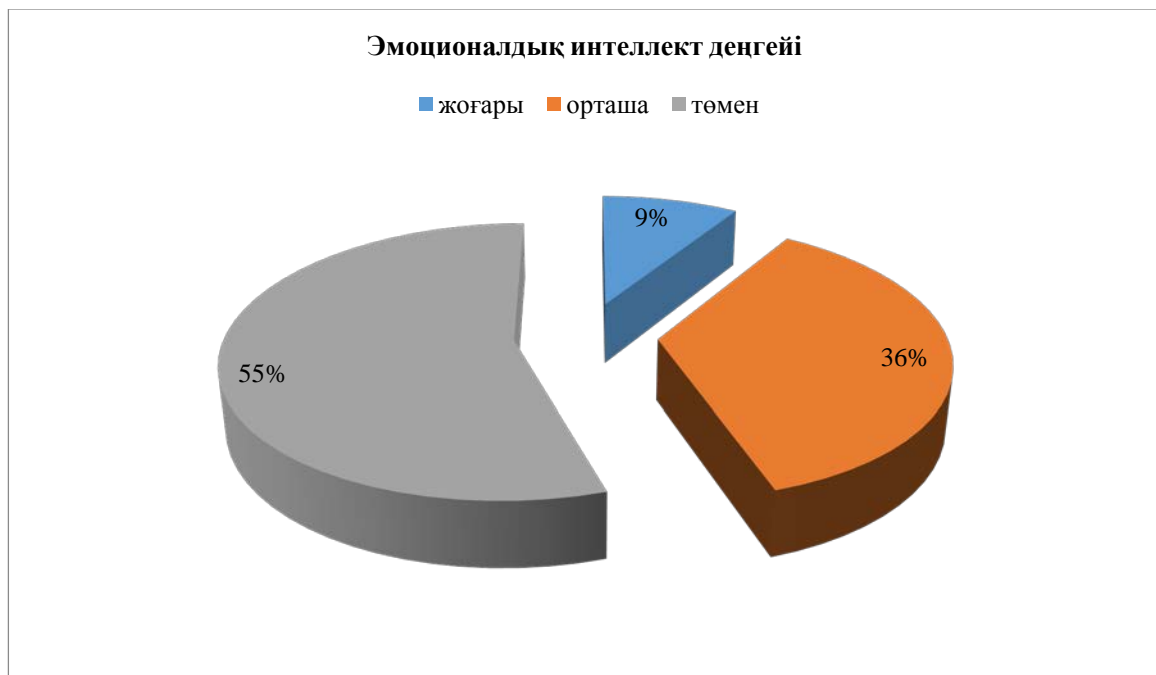
«Эмпатия» шкаласы бойынша студенттердің 12% жоғары, 36% орташа, 52% төмен нәтижені көрсетті. Эмпатия-бұл басқа адамдардың эмоцияларын түсіну, басқа адамның ағымдағы эмоционалдық жағдайын сезіну, сондай-ақ қолдау көрсетуге дайын болу. Бұл адамның жағдайын мимика, қимыл, сөйлеу реңктері, қалпы бойынша түсіну қабілеті.

«Басқа адамдардың эмоцияларын тану» шкаласы бойынша студенттердің 6% жоғары, 37% орташа, 57% төмен нәтижені көрсетті. Басқа адамдардың эмоцияларын тану-басқа адамдардың эмоционалдық жағдайына әсер ете білу (сурет 1).

Сурет 1 - Эмоционалдық интеллектінің шкалалар бойынша көрінісі.

Жалпы осы жүргізілген зерттеулер бойынша 1-курс студенттерінің эмоционалдық интеллект деңгейлері 55% төмен, 36% орташа және 9% жоғары деңгейді көрсетті. Демек, бұдан олардың эмоционалдық интеллектінің төмен екендігін көре аламыз.

Сурет 2 – Студенттердің эмоционалдық интеллект деңгейі.

Тренингтерде әр үйренуші кәсіби қызметі мен жүктелген міндеттерін орындауда тиімді әрі ұтымды әрекеттерді таңдап, оларды бекітуге, үйреншікті дағдыға айналдыруға машықтанады. Тренингтер қатысушыларда арнайы практикалық дағдыларды қалыптастыруға арналады, мұнда жұмыстың жалпылама әдістемесі қарастырылмайды. Тренинг мынадай міндеттерді шешеді: әлеуметтік – психологиялық білімді меңгеру; - дұрыс қарым-қатынас жасай алуды үйрету; - өз бетінше шешім қабылдай алатын, толыққанды дамыған тұлға қалыптастыру.

Бұл тренингтер іскерлік қатынас дағдыларын дамытатындықтан, мұнда да өзгелермен тіл табысудың, бітімге келудің, жан жалдардың алдын алудың тәсілдерін меңгереді. Ол әдістер мен

тәсілдер студенттердің ұжымда бірлесіп, дербес пікірін білдіру, дәлелді сөйлеу және табандылық тәрізді қабілеттері дамиды. «**Эмоционалдық интеллектіні дамыту**» атты тренинг бағдарламасын әзірледік (Кесте 2).

Мақсаты: студенттер бойында эмоционалдық интеллектіні дамыту.

Тренинг жұмысында қолданатын негізгі әдістер: ойын, топтық пікірталас, психогимнастика және денеге бағытталған терапия техникалары.

Жүргізілу формасы: Жекелей жұмыс, жұппен, топпен.

Кездесу уақыты: аптасына бір рет

Сабақ ұзақтығы: 60 минут

Кесте 2 - «Эмоционалдық интеллектті дамыту» тренинг бағдарламасы

№	Тақырыбы	Мазмұны	Уақыты
1	Таныс тренингі	«Танысу» ойыны, «Карусель» ойыны, «Телепатия» ойыны, «Өзіңізді жайлы сезініңіз» ойыны.	60 мин
2	Эмоционалдық интеллект және мен	«Дауыс ырғағы», «Бет пішінді аяқта» жаттығуы, «Мен эмоциялар мен сезімдер туралы не ойлаймын?» жаттығуы.	60 мин
3	Сенімділік және эмоциялық мотивация	«Қиялымыз дамысын», «Эмоционалдық қанығу», ««Ұран ойлап табыңыз» жаттығулары	60 мин
4	Сәтсіздіктерден құтылу жолдары	«Өткен сәттердегі табысым», «Жаңа әсім», «Сынақтан өт», «Сәтсіздіктен арнылу», «Өзіңнің сәтсіздік бейненді өзгерт» жаттығулары	60 мин
5	Өз эмоциясын басқару	«Қауымдастық», «Эмоцияны бейнелеу» ойыны, «Эмоциялық тізбек» ойыны, «Бет мимикасы» жаттығуы.	60 мин
6	Командадағы эмоционалды интеллект	«Командалық тиімділік моделі», «Командалық EQ негізгі шарттары», «Өзара сенім», «Топтық сәйкестік сезімі» жаттығулары	60 мин
7	Эмоциялық интеллект: қарым-қатынастағы икемділік	«Өзіндік есеп беру», «Алма ағашына күтім жасау», «Өз-өзіңнен сұра» жаттығулары	60 мин
8	Позитивті ойлай біл	«Мен» образынды позитивті қыл», «Жағымды сәттерді еске алу», «Эстетикалық ассоциация», «Архитектор», «Жетістік тақырыбы қателікке позитивті бағдарлану» жаттығулары [11, 12]	60 мин

Рухани жаңғыру жағдайында қазіргі таңда студенттер бойында эмоционалдық интеллектіні зерттеу арқылы, оны дамытудың жолын қарастырамыз.

«Рухани жаңғыру бағдарламасы жағдайында студенттердің эмоционалдық интеллектісін зерттеу» тақырыбында жазылған зерттеу жұмысын қорытындылай келе, мынадай тұжырым жасауға болады:

- «эмоционалдық интеллект» ұғымын анықтау мақсатында, авторлардың берген анықтамаларынан контент талдау жасалынып, арнайы тұжырым жасалынды;

- студенттердің эмоционалдық интеллектісі зерттелініп, оның деңгейлері анықталды;

- анықталған зерттеу қорытындыларына сәйкес, эмоционалдық интеллектіні дамытуға арналған тренинг бағдарламасы құрылды.

Тұлғаның эмоционалдық сферасын дамытпайынша, оны интеллектуалды дамыту мүмкін емес. Сол үшін де эмоционалдық интеллектіні дамытудың маңызы зор. Студенттердің эмоционалдық интеллектісін дамыту арқылы біз зиялы ұлт қалыптастыратынымыз анық. Ал, зиялы ұлт – рухани жаңғырудың түп негізі.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Назарбаев Н. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы // Егемен Қазақстан, 12 сәуір 2017 ж.
2. Мулдашева Н. С. Эмоциональный интеллект будущего специалиста педагога-психолога // Вестник казахско-русского международного университета. - 2016. Актюбинск. Серия: Психология.
3. Кузовкин В.В., Баранникова С.А. Концептуализация понятия «эмоциональный интеллект» в психологической науке // Психология и школа. № 2 / 2014.
4. Молдахметова Г.М., Кадиршинова А.М. Жоғары сынып оқушыларында эмоциялық интеллектіні дамыту маңызы // <http://www.rusnauka>.
5. Садуова С.П., Толегенова А.А., Тоқсанбаева Н.К. Эмоционалды интеллект және көшбасшылық арасындағы байланыс // ҚазҰУ Хабаршысы. Серия: Психология. - Алматы, 2011

6. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. – М.: АСТ: АСТ Москва: Хранитель, 2008. – 478 с.
7. Манянина Т.В. Эмоциональный интеллект в структуре психологической культуры личности. Дисс.кан. психол.наук. Барнаул, 2010. – с. 241
8. Молдахметова Г.М., Тойымбетова Д.С. Эмоциялық интеллект феномені және оның тұлға аралық өзара әрекеттесудегі маңызы // Қызықты психология №1-2015.
9. Юркевич В. Проблемы эмоционального интеллекта // Вестник практического психолога образования. 2005. №3 (4). С. 4-10
- 10.Е.И. Ильин. Эмоции и чувства. – СПб Питер, 2001. – С.633-634
11. Симонова Л.Б. Развитие эмоционального интеллекта старшеклассников в условиях профильного образования // Альманах современной науки и образования, №11 (66) 2012. С-168-170.
- 12.Солодкова Т.И. Эмоциональный интеллект как личностный ресурс преодоления синдрома выгорания и его развитие у педагогов. Дисс.кан. психол.наук. Иркутск, 2011. – с. 160.

ЕС ПРОЦЕСІНЕ КЛАССИКАЛЫҚ МУЗЫКАНЫҢ ӘСЕРІ

Төреғалиева Г.А.

Сайлинова Қ.Қ. жетекшілігімен

әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

e-mail: Gul.toregalieva@gmail.ru , sailinova777@gmail.com

Бұл зерттеу жұмысында классикалық музыканың адамның күрделі когнитивті психикалық процесі еске әсері әр түрлі ғалымдар зерттеулері мен практикалық әдістер қортындыларынан алынып қарастырылған. Тақырыптың маңыздылығы тұрғысынан, заманауи ақпараттық революция заманында адамға күніне көптеген ақпараттарды қабылдап, біліп қана қоймай, оны ес процесстерінде талдап, анализдеп, сақтай алуда актуалды мәселеге айналып отыр. Соның ішінде, адамзат тарихымен тетелес келе жатқан, осыған дейі де болған, және бола беретін музыканың адам ми жұмысына қаншалықты әсері барын ғылыми мазмұнда ашып көрсетуге бағытталған мақала.

Ес процесіне классикалық музыканың әсері: адам психикасын өте күрде және динамикалық сипатта жұмыс атқарады. Оны зерттеуде қазіргі психологияның негізгі міндеттері болып табылатын психикалық құбылыстардың жүру заңдылығына сүйенеді. Соның ішінде танымдық процесстердің алатын орны ерекше. Әр процесс өзі жеке алдына негізгі қызметі болғанымен, олар ортақ мақсатқа бағыттала отырып жүйелі қызмет атқарады. Танымдық процесстер арасында адам өмірінде елеулі рөл алатын, оның өмір салтында ықпалын тигізіп отыратын бірден-бір процесс ол – ес. Ес есте қалдыру, қайта жаңғырту, тану, ұмыту секілді жеке процесстерден тұрады. Адамзат дамуыны табиғи эволюциясы барысында және қазіргі таңдағы ақпараттық заманда естің жақсаруына немесе оның төмедеуіне түрлі сыртқы факторлар әсер етеді Солардың ішінде музыканың ықпалын қарастырсақ болады. Музыка өз алдына көптеген жанрларда, оның аспаптарда орындалуына қарай түрлерге бөлінеді. Адам ес процесіне классикалық немесе оны батыстық тілде фондық музыка деп атайды, қандай әсері барын анықтап көрелік.

Итальяндық Кьети университетінің зерттеушілері зерттеушілері классикалық музыка адам жадын нығайтады деген қорытындыға келді. Олар "Вивальди эффектсі" деп аталатын "жыл мезгілдері" симфониялық шығармасының тұрақты тыңдалуы қарт адамдардың жадының қасиеттерін жақсартатынын дәлелдеп шықты.

Бұл эксперименте 24 ерікті белгілі бір тәртіпте орналасқан сандар қатарын есте сақтау керек еді. Антонио Вивальди музыкасын көп сағат тыңдап отырған науқастар тобы бұл тапсырманы бәсекелестерінен әлдеқайда жақсы орындаған. Бұл феномен белгілі бір дәрежеде эксперимент қатысушыларының жоғары зейіні мен кернеулерімен түсіндіріледі, бірақ классикалық музыка, сөзсіз, адам миының физиологиялық мүмкіндіктерін қысқа мерзімді кеңейтуді ынталандырады деп санайды ғалымдар.

Соңғы онжылдықта музыка жұртшылық үшін әлдеқайда қолжетімді болды. Бұған әсер ететін факторлардың бірі музыканың қол жетімділігінің өсуі болды: егер бұрын компакт-дискілер немесе кассеталар және тиісті ойнатқыш талап етілсе, қазіргі уақытта музыка компьютерлер, ұялы телефондар сияқты көптеген түрлі құрылғыларда сандық түрде ойнатылуы мүмкіндігі ашылды. Сонымен қатар, қол жетімді әндерді таңдау музыкалық порталдардың арқасында шексіз. Бұл әр түрлі жағдайлар үшін қолайлы әндерді таңдауға мүмкіндік береді, мысалы, жайлы кеш үшін босаңсытатын әндер немесе далаға шығар алдында белсенді әндер.

Кейбір жағдайларда музыка біздің тәжірибемізді жақсартуға көмектеседі деп ойлауға болады– бірақ музыка мен оқыту бір – бірімен үйлеседі ме? Қазіргі уақытта оқу кезінде фондық музыканың

әсерітолық зерттеліп түсіндірілмеді. Алайда күнделікті өмірде музыка үнемі бізбен бірге. Сондықтанда бір жағынан музыка оң әсерде - оқыту процесін жақсарту алатын ынталандырушы әсер (Қозу гипотезасы-көңіл-күй; Husain et al., 2002)етсе, екінші жағынан, фондық музыка ес жұмыс қосымша жүктеме әкелуі мүмкін (Тартымды деталлизация әсері; мысалы, Rey, 2012)осылайша оқуға кедергі жасайды. Оқу материалымен және фондық музыкамен бір мезгілде жұмыс істеу мүмкіндігіне ие болу үшін оқушының ес жұмысының көлемі шешуші фактор болып табылады.

Salamé and Baddeley (1989), біріншіден, аудитті ақпарат әрқашан бірінші кезекте өңделеді. Осылайша, естің жұмыс көлемі жеткілікті жоғары болған жағдайда ғана, аудиториялық ақпаратты өңдегеннен кейін тиісті фондық музыка көңіл-күйіге әсер ете отырып, оңтайлы жағдайға дейін қозу деңгейіне әсер ете отырып, есте сақтау процесіне ықпал ете алады. Дегенмен, тіпті әуен үйренетіндер үшін тек ес жұмысына аз жүктеме жасайтын әуендер таңдап алынуы керек. Аспаптық музыканы мәтіндермен салыстыра отырып, мәтіндер болған кезде, олар қосымша өңделелуді талап етеді. Baddeley's (1986)моделінесәйкес (1986), бұл мәтінде рфонологиялық циклді жүктейтін аудитивті мәтіндер болып табылады, бұл инструментальды әнмен салыстырғанда оқыту өнімділігінің үлкен төмендеуіне әкеледі. Cowan's (1999)моделі үшін дәл солай, мұнда мәтіндер көрнекі мәнге ие болғандықтан қосымша өңдеуге күш түсіреді және сондықтан оқыту кезінде кедергілерге әкеледі.

Көңіл-күймен қозуды жақсарту отырып, жоғары қабілетті процесін ынталандыруға тырыссаңыз, музыканы мәтінсіз пайдалану керек. Бұл жағдайда фондық музыка яғни, классикалық музыка еске күш түсірмей, керісінше бөлек ақпаратты мысалы, классикалық музыка тыңдап отырып кітап оқу тағыда сол сияқты жұмыстарды қатар қарғанда естің жұмыс жасауын арттырады. Осылайша, ес жұмысының жеткілікті көлемі қосымша когнитивті жүктемені көтере алады.

Балаларға классикалық музыканы бала кезінен бастап тыңдатуға болады, ал бала анасының құрсағында болған кезде тіптен жақсы. Өйткені классикалық музыка бала да тек музыкалық, шығармашылық қабілеттерін ғана емес, сонымен қатар интеллектті дамытады, есті, бейнелі ойлауды дамытады, баланы тыныштандырып, көңіл-күйді көтереді.

Классикалық музыканы тыңдағанда, адам ағзасында келесідей физиологиялық өзгерістер орын алады:

- қан қысымы тұрақтанады;
- жүрек ырғағы ең сау жағдайға дейін баяулайды; қан стресс факторы төмендейді;
- иммундық жүйенің әсері күшейтіледі;
- мидың сол және оң жарты шары икемді жұмыс істей бастайды; ми жарты шарлары іс-қимыл мен ми қызметін мақсатты етеді;
- дененің және мидың жұмысы синхрондалған және үйлестірілген, дененің босаңсытып, неғұрлым тиімді жұмыс істейді, ең аз энергия жоғалтумен, бұл миға көбірек энергия беруге мүмкіндік береді;
- бас ауруы және ұйқысыздық жағдайлары жойылады.

Есте сақтау мен оның көлемі, және ұзақтығына адам ағзасындағы физиологиялық және психикалық факторлар әсер етеді. Стресс, депрессия және көңіл-күйдің тұрақсыз құбылуы салдарынан адамда энергия азайып, ұйқысыздық, мазасыздық туындауы болады. Бұлардың барлығы өз кезегінде психиканың әлсіреуі және когнитивті қабілеттердің де төмендеуіне, өнімділігінің жоғалуына әкеледі. Адамның қалыпты өмірлік баланысы оның психикалық саулығымен негізделеді. Күнделікті дұрыс тамақтану мен салауатты өмір салтын ұстанудан бөлек, қазіргі замануаи ақпараттық революцияда әрбір адам үнемі дамуға ұмтылады. Сол үшінде миымыздағы қажетті де, маңызды қызмет атқаратын, адамның өмір сүруге қабілеттілігінің көрнісі болып табылатын есте сақтауды қоғау мен оны дамыту өте маңызды мәселе болып отыр. Ес процесінің қалыпты немесе феноменалды жұмысы әр адамның профилактикасына қарай жұмыс жасайды. Оның бірден бір қол жетімді және пайдалы жолы классикалық немесе фондық музыканы жүйелі тыңдап отырыу болып табылады.

Әлем классикалық музыкашеберлерінің жеке шығармашылығындағы түрлі туындылардың қандай көмек бере алатынын көрейік.

Моцарттың "Екі фортепианоға арналған Соната" туындысы әр түрлі тесттерден өту кезінде студенттердің ақыл-ой қабілетін айтарлықтай арттырған. Бұл музыка белгілі бір гендердің белсенділігіне және көңіл мен еске жауап беретін бірқатар ақуыздардың түзілуіне жақсы ықпал етеді. Ал, Бетховеннің әрбір туындысы, " Ай сонатасы" немесе " Элизаға " — бұл дыбыстар арқылы өз уайымдары туралы айтуға қабілетті адамның өмірі мен сезімдері туралы мағынаға толы музыкалық поэма. Тұрақты эмоционалдық шиеленісте немесе депрессияға ұшырағандарға ұлы композитордың өшпес жауһарларын тыңдау артық етпейді. Егер Бах музыкасын тыңдасаңыз ол - логикалық ойлау, есте сақтау және зейіннің дамуына тамаша ынталандырушы әсер етеді. Оның музыкасын нақты

ғылымдарды ұнатпайтын адамдарға тыңдау ұсынылады. Ол адамға математика, физика, химия талантын дамытуға көмектеседі.

Классикалық музыкалардың ішінде ес мен ми қызметінің жақсаруына барокко стилінің ерекше әсері бар. Оның көрнекті өкілі Вивальдидің және басқада композиторлардың туындыларын тындап, бақылауға болады:

Вивальди. "Жылдың төрт уақыты", "Қыс" Ларго.

Вивальди. "Гитара мен ішекті аспаптарға арналған ре-мажор концерті". Ларго.

Вивальди. "Мандолина, Ішекті аспаптар мен клавесинге арналған до-мажор концерті", Ларго.

Телеманн. "Фа-минор клавесинге арналған Концерт", нөмірі BWV 1056, Ларго.

Бах И. С. "Соль струнасына арналған мелодия".

"Концерт клавесин до-мажор", бұв 975, Ларго.

Корелли. "Концерт № 10 фа-мажор", "12 үлкен концерттен", опус 5, Ларго .

Альбини. "Адажио соль-Ішекті аспаптар үшін минор".

Гаудиозо. "Мандолина мен ішекті аспаптарға арналған Концерт", Ларго.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5671572/>
2. Husain et al., 2002Husain G., Thompson W. F., Schellenberg E. G. (2002). Effects of musical tempo and mode on arousal, mood and spatial abilities. *Music Percept.* 20 151–171. 10.1525/mp.2002.20.2.151
3. Rey, 2012Rey G. (2012). A review of research and a meta-analysis of the seductive detail effect. *Educ. Res. Rev.* 7 216–237. 10.1016/j.edurev.2012.05.003
4. Salamé and Baddeley (1989) Salamé P., Baddeley A. D. (1989). Effects of background music on phonological short-term memory. *Q. J. Exp. Psychol.* 41 107–122. 10.1080/14640748908402355
5. Baddeley's (1986) Baddeley A. (1986). *Working Memory*. Oxford: Oxford University Press.
6. Cowan's (1999)Cowan N. (1999). "An embedded-processes model of working memory," in *Models of Working Memory: Mechanisms of Active Maintenance and Executive Control* eds Miyake E., Shah P., editors. (Cambridge: Cambridge University;) 62–101.

ОСОБЕННОСТИ АДАПТАЦИИ СТУДЕНТОВ – ПЕРВОКУРСНИКОВ К ОБУЧЕНИЮ В ВУЗЕ

Тұрсынбек А.Ә., Қалымбетова Э.К.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы

Байгереева А.О., Жыкбаева А.Е.

Педагог-психолог НИШ ХБН г. Алматы

В современной психологии понятие адаптации рассматривается как процесс и результат установления гармоничных взаимоотношений между личностью и социальной средой. В процессе адаптации первокурсник приспосабливается к изменениям социальной среды путем подбора или перестройки стратегий поведения. Е.В.Осипчукова выделяет в адаптации личности студента-первокурсника и соответственно учебной группы, в которую он входит, к новой для него социокультурной среде вуза следующие стадии:

- начальная стадия, когда первокурсник и группа осознают, как они должны вести себя в новой для них социальной среде, но еще не готовы признать и принять систему ценностей новой среды вуза и стремятся придерживаться прежней системы ценностей;
- стадия терпимости, когда индивид, группа и новая среда проявляют взаимную терпимость к системам ценностей и образцам поведения друг друга;
- аккомодация, т.е. признание и принятие индивидом основных элементов системы ценностей новой среды при одновременном признании некоторых ценностей индивида, группы новой социокультурной средой;
- ассимиляция, т.е. полное совпадение систем ценностей индивида, группы и среды.

Исследуя процесс адаптации студентов И. Ю. Мильковская выдвинула три блока факторов оказывающих воздействие на адаптацию студента в социальной среде ВУЗа.

Она подразделила их на внешние и внутренние:

Первый социологический блок (возраст, социальное положение, тип довузовского образования), и второй педагогический блок (организация среды, материально-техническая база учреждения, уровень педагогического мастерства преподавателей) относится к внешним факторам. Третий психологический блок Мильковская отнесла к внутренним факторам, эта группа включает индивидуально-

психологические факторы и социально-психологические (направленность, интеллект, мотивация, личностный адаптационный потенциал первокурсника).

В.Ю. Хицкая [7] выделила четыре категории факторов влияющих на адаптацию:

- В первую группу вошли факторы, связанные со степенью готовности студентов к учебной деятельности в ВУЗе: в первую очередь это широта и глубина знаний бывших школьников, профессиональная направленность и заинтересованность в процессе получения новых знаний.

- Вторая группа факторов обобщающие индивидуальные особенности адаптации, например, уровень социальной и нравственной зрелости, уровень правосознания, индивидуально-личностные особенности развития психических процессов.

- К третьей группе были отнесены те факторы, которые являются значимыми для успешного процесса адаптации: наличие института наставничества, подготовка теоретическая и методическая самих преподавателей, педагогический и психологический мониторинг хода учебного процесса, личностный подход к студенту, независимо от показателей успеваемости.

- Факторы, связанные с условиями обучения и проживания, были выделены в отдельную группу. Это факторы благополучия внутригруппового общения, санитарно-гигиенические условия обучения и проживания и фактор устройства учебного процесса. Эти факторы составили четвертую группу.

Рассматривая вузовскую адаптацию, В.В. Лагереv выделил в ее структуре процессуальные составляющие: социально-психологическую, деятельностную, психологическую. Социально-психологическая адаптация охватывает принятие новой социальной роли студента, усвоение норм, ценностей и традиций того учебного заведения, в котором он обучается. Психологическая составляющая включает в себя развития мышления, речи, зрительного восприятия, внимания, воли, креативных способностей. Деятельностную составляющую образуют механизмы приспособления студента к учебному процессу, его ритму, методам и формам работы, знакомство и приобщения к новым видам учебной деятельности. В процессе адаптации личность приспособляется к изменениям социальной среды путем подбора или перестройки стратегий поведения. Так, например, критерий оптимального соответствия личности условиям изменяющейся социальной среды был использован Д.В. Колесовым для построения модели стадийности адаптационного процесса, содержащей следующие стадии.

- Уравновешивание — установление равновесия между средой и индивидом с проявлением взаимной терпимости к системе ценностей и стереотипам поведения.

- Псевдоадаптация — сочетание внешней приспособленности к обстановке с отрицательным отношением к ее нормам и требованиям.

- Приноравливание — признание и принятие основных ценностей новой среды.

- Уподобление — психическая переориентация индивида, трансформация прежних взглядов, ориентации, установок.

Проблема адаптации актуальна для всех уровней образования: дошкольного и школьного, вузовского и послевузовского образования. Несмотря на существующие различия в целевом, содержательном и процессуальном компонентах, на каждом образовательном уровне, процесс адаптации характеризуется наличием как специфичного, так и общего.

Потребность в адаптации у человека возникает тогда, когда он начинает взаимодействовать с какой-либо системой в условиях определенного рассогласования с ней, что порождает необходимость изменений. Эти изменения могут быть связаны с самим человеком или системой, с которой он взаимодействует, а также с характером взаимодействия между ними. То есть, пусковым механизмом процесса адаптации человека является смена окружающей его среды, при которой привычное для него поведение оказывается малоэффективным или вообще неэффективным, что порождает необходимость в преодолении затруднений. Психологическое сопровождение на данном этапе является ключевым для создания благоприятного психологического климата и гармонического развития студента.

Существуют различные определения феномена адаптации. В обобщенном виде адаптация студентов в вузе описывается как приспособление, как процесс включения индивида в новую социальную среду, освоение им специфики новых условий. Формирование и реализация когнитивного развития, личностно-ориентированного на саморазвитие.

Сложность адаптации для первокурсников при переходе от общего к профессиональному образованию заключается не только в смене социального окружения, но и в необходимости принятия решения, возникновении тревоги по поводу правильности самоопределения, которое для многих тождественно нахождению смысла жизни. Первые трудности для студента связаны с новыми

условиями жизни, с первичной социализацией в вузе. Ведь вместе с присвоением статуса студента молодые люди сталкиваются с рядом трудностей: новая система обучения, взаимоотношения с однокурсниками и преподавателями, проблемы в социально-бытовом отношении, самостоятельная жизнь в городских условиях (для иногородних студентов), недостаточное знание структур и принципов работы университета и возможностей для самореализации в творчестве, науке, спорте и общественной жизни, согласно ресурсного состояния студента.

Процесс адаптации студентов в новом для себя коллективе зависит от обстановки в группе, от ее психологического климата, от того, насколько интересно, комфортно, безопасно чувствует себя учащийся во время уроков, в ситуациях взаимодействия с товарищами и педагогами. Учебный коллектив имеет двойственную структуру: во-первых, он является объектом и результатом сознательных и целенаправленных воздействий педагогов, наставников, которые определяют многие его особенности; во-вторых, учебный коллектив -это относительно самостоятельно развивающееся явление, которое подчиняется особым социально -психологическим закономерностям.

Особенность адаптации студентов первого курса заключается в студенческой группе, не сложившимся еще коллективе и, в котором нет установленных и закрепившихся правил и норм поведения. В этой группе каждый является новым человеком для остальных. Каждый член группы принимает участие в установлении правил и норм поведения, и формировании характеристик данной группы. Помимо освоения в новом коллективе, первокурснику предстоит знакомство с новыми преподавателями, а это процесс не из легких. Ведь к каждому преподавателю нужно найти свой подход, понять его стиль преподавания и отношение к студентам.

Особо важное значение для успешного обучения в вузе имеет правильная организация самостоятельной работы студентов по расширению и углублению своих знаний. Учебные занятия в вузе, в том числе лекции, имеют по отношению к процессу усвоения знаний только учредительный, ориентирующий характер. Лекция играет роль фактора, который направляет самостоятельную творческую деятельность студентов, и ее нельзя рассматривать как главный источник знаний.

Студентам необходимо самим активно приобретать знания различными путями: работать с учебником, дополнительной литературой, научными первоисточниками. Ещё одно немаловажное отличие вузовского обучения заключается в том, что в конце каждого семестра наступает момент, которого так боятся подавляющее большинство студентов -экзаменационная сессия. Первая сессия для студента первокурсника это огромный стресс, ведь в случае неудачной сдачи экзаменов, студенты лишаются стипендии и могут быть отчислены. К тому же, если в успешной сдаче школьных экзаменов заинтересованы и сами преподаватели, которые всегда помогут сдать экзамен и в крайне редких случаях отправят учащегося на пересдачу, то в сдаче экзаменов во время сессии заинтересован только сам студент.

В традиционном плане адаптация студентов первого курса рассматривается как совокупность трех аспектов, отражающих основные направления деятельности студентов:

- адаптация к условиям учебной деятельности(приспособление к новым формам преподавания, контроля и усвоения знаний, к иному режиму труда и отдыха, самостоятельному образу жизни и т.п.);
- адаптация к группе(включение в коллектив сокурсников, усвоение его правил, традиций);
- адаптация к будущей профессии(усвоение профессиональных знаний, умений и навыков, качеств).

В реальной жизни эти аспекты неразрывно связаны между собой.

Педагогическое управление процессом адаптации предполагает:

- информирование студентов о трудностях адаптационного периода и способах их преодоления;
- формирование у студентов стремления к оптимальной адаптации, перестройке поведения, совершенствованию своей личности в соответствии с новыми вузовскими требованиями, т.е. активизация самовоспитания;
- помощь студентам в организации самовоспитания.

Одной из эффективных форм управления адаптационным процессом является **наставничество**.

От наставника группы во многом зависит успешность адаптации первокурсников к новой социальной среде, налаживание деловых и личных контактов между членами группы. Успех деятельности наставника группы 1-го курса во многом зависит от четкого осмысления и определения основных направлений, от оптимального выбора форм и методов воспитания, значительно повышающих эффективность управления адаптационным процессом первокурсников к учебному заведению.

Основными направлениями комплексной системы организационно-педагогических мер, которые позволяют наставнику оптимизировать работу и быстрее достичь необходимых результатов, являются:

- проведение работы по ознакомлению студентов с особенностями учебно-воспитательного процесса в вузе, профессиональному ориентированию;
- ознакомление наставника с социально-демографическими характеристиками студентов, изучение черт характера, уровня знаний и общественной активности;
- изучение формирующейся системы межличностных отношений;
- развитие у первокурсников недостающих организаторских умений и навыков;
- оказание помощи в научной организации труда студентов;
- оказание помощи студентам в организации самовоспитания.

Адаптация студентов – сложное явление, связанное с перестройкой стереотипов поведения, а часто и личности. Студенческая жизнь начинается с первого курса, и поэтому успешная адаптация первокурсника к жизни и учебе в ВУЗе является залогом дальнейшего развития каждого студента как человека, будущего специалиста.

В целях повышения уровня адаптации студентов, в первую очередь, в ВУЗ-ах организуют посвящение студентов. Во время посвящения:

- студенты смогут взаимодействовать друг с другом в командной работе;
- проводятся культурные мероприятия - «Клуб Веселых и Находчивых», различные акции «День первокурсника», «Жизни - ДА»;
- психологические акции, где студенты могут продемонстрировать свои творческие способности, что служит созданию коллаборативной среды.

Перед поступлением в университет ученики также проходят этап адаптации в школе. Например, ученики 11-12-го класса НИШ готовятся к поступлению в университет в последний учебный год и выбирают специальную профессию. В результате ученики НИШ после окончания школы зачисляются в университет на второй курс. Данный период времени ориентирован, на адаптацию выбора профильных предметов через погружение в курс специальных дисциплин и совместные занятия у профессорско- преподавательского состава университета АГУ им.Абая и КАЗНУ им.Аль Фараби. В этот период является ориентировочно адаптационным, когда учащиеся с разных регионов проходят этап погружения в предмет, и участие проектных видах деятельности имеют возможность определиться с профессиональным выбором специальностей, участвуя в практических занятиях на практике выше перечисленных выше учебных заведениях способствует научно-поисковой направленности и укреплению коллаборативной среды, что способствует вхождению приемственности специальных предметов. Учащиеся студенты ориентируются на самоопределения в выбранном профессии.

Литература

1. Андреева Г.М. Психология адаптации. М., 2004.283с.
2. Бисалиев Р.В., Куц О.А., Кузнецов И.А., Деманова И.Ф. Психологические и социальные аспекты адаптации студентов // Современные наукоемкие технологии. 2007. № 5. С. 29.
3. Извольская А.А. Возрастные особенности развития личности студента как фактор адаптации к процессу обучения в вузе // Молодой ученый. 2010. № 6. С. 327329.
4. Мельник С. Н. Проблема адаптации первокурсников к учебному процессу // Успехи современного естествознания. – 2004. –№ 7. –С. 7172;
5. Толстых Ю.И. Критерии оценки успешности адаптации студентов –первокурсников в вузе/ Ю.И. Толстых –Серия: Гуманитарные науки –2011.137 с.
6. Сергеева С.В., Воскресенко О.А. Основные направления педагогического сопровождения адаптации студентов-первокурсников к образовательному процессу вуза. –Серия: Гуманитарные науки –2008.№ 3
7. Соловьев А., Макаренко Е. Абитуриент-студент: проблемы адаптации // Высшее образование в России. 2007. № 4. С. 5456.

СТРУКТУРА САМООТНОШЕНИЯ ЛИЧНОСТИ

Чмирова З.М.

Под руководством Ташимовой Ф.С.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы

e-mail: zalina_17_97@mail.ru

На современном этапе науки психологии формирование самоотношения личности играет важную роль. Структура и содержание самоотношения влияют на развитие целостной гармоничной личности, ее общение, поведение, адаптационные возможности.

Согласованность и непротиворечивость отношения к себе являются основным условием успешной ее социализации. В той или иной степени, неизбежно встает вопрос об уточнении понятия «самоотношения». Самоотношение — термин, используемый для обозначения специфики отношения личности к собственному "Я". Структура самоотношения может включать: самооценку, симпатии, самопринятие, любовь к себе, чувство расположения, самоуважение, самоуверенность, самоунижение, самообвинение, недовольство собой и т.д. Любая попытка человека себя охарактеризовать содержит в той или иной мере оценочный фактор, определяемый общепризнанными нормами, критериями и целями, представлениями об уровне достижений, моральными принципами, правилами поведения и т.д. Отсюда оба этих аспекта составляют целостную Я-концепцию, которая определяется как единство всех представлений индивида о себе, сопряженная с их оценкой.

Описательную составляющую Я-концепции чаще всего называют образом «Я» или представлением о себе. В концепции Р. Бернса самоотношение выступает как самооценка, которая носит субъективный характер и легко трансформируется при изменении ситуации, являющейся для личности субъективно значимой. В то же время положительное самоотношение приравнивается к позитивной Я-концепции, в итоге «стираются» границы между самоотношением, самооценкой и Я-концепцией.[1]

Вклад самооценок по менее значимым аспектам в обобщенную самооценку соответственно оказывается меньшим. Иначе говоря, в соответствии с этими представлениями структура самоотношения, фактически, сводится к структуре входящих в Я-концепцию аспектов «Я». Самооценка и общее самоотношение есть эмоциональная реакция на то или иное содержание образа «Я». Таким образом, структура самоотношения оказывается практически совпадающей со структурой образа «Я». Образ «Я» определяется теми сферами личности и жизнедеятельности, которые потенциально могут быть объектами осознания и оценки. Особенности самооценки как компонента самоотношения в подростковом возрасте. В своих работах И. И. Чеснокова отмечает, что развитие самосознания осуществляется в последовательности «самопознание – самоотношение – саморегуляция», где эмоциональным компонентом, «концентрирующимся» в системе «Я – Я» выступает самоотношение. [2] Ряд исследователей также сводят самоотношение к процессуальной эмоционально-оценочной стороне самосознания, рассматривая его как аффективный компонент, связанный с переживаниями личности по поводу имеющихся представлений о себе, отражающий ценностное отношение к различным сторонам и образам своего «Я» в виде чувства самоуважения, самопринятия, переживания своей успешности, что позволяет личности «отображать» себя, сохранять внутреннюю стабильность своего «Я».

Таким образом, можно сказать, что в структуру самоотношения входят: самооценка, и самоуважение, и самопринятие, и эмоциональноценностное отношение к себе, которые в свою очередь формируют адекватную Я-концепцию.

Наиболее активно процесс становления самоотношения происходит в периоды подросткового и юношеского этапов возрастного развития личности. В подростковый период уровень и модальность самоотношения определяются объективными и субъективными факторами личностного развития – успешностью или неуспешностью в учебной деятельности и в утверждении своего «Я» в группе сверстников, уровнем притязаний, способами самоутверждения. В исследовании Л. А. Регуш показано, что отрицательная модальность самоотношения подростков находит выражение в их негативных переживаниях личностно значимых проблем. При этом подростки, характеризующиеся низким самоуважением, самопониманием, ожиданием равнодушия или антипатии со стороны окружающих, высоким самообвинением, сопровождающимся тревожностью и повышенным вниманием к внутренним переживаниям, чаще вступают в конфликтные отношения с окружающими и остро переживают жизненные проблемы, связанные с отношением к будущему, с взаимоотношениями с родителями и сверстниками, со школьной жизнью: трудности изменения возрастного статуса, проблемы в отношениях с одноклассниками и учителями, при адаптации к новым школьным условиям и образовательным требованиям, при получении отметок за выполненную работу. [3]

В юношеском возрасте самосознание качественно перестраивается: прежние представления о себе изменяются и становятся более зрелыми, объективными. В этот период интенсивно развивается способность к рефлексии, происходит обособление самооценки от оценок окружающих.

Переходный возраст (в широком понимании этого слова) всегда считался критическим. Разные психические качества изменяются поразному: одни быстро, другие остаются относительно прежними на протяжении всей жизни. Важную роль в общем процессе становления человека как личности занимает подростковый возраст, который на основе качественно нового характера, структуры и состава деятельности ребенка закладывает основы сознательного поведения, вырисовывается общая направленность в формировании нравственных представлений и социальных установок. В современном обществе существует проблема социального и психологического характера. Личность подростка находится в экстремальных условиях, когда социальноэкономические трудности, так же как и проблема в общении с окружающими, трудности в учебе, замкнутость и апатия, накладывают свои отпечатки на его психику. Поэтому важно, чтобы подросток мог ориентироваться в окружающей жизни, а это вытекает из личной особенности, т.е. лучше адаптироваться в окружающем мире он может с нормальной самооценкой. Самооценка фиксирует результат познания себя. Но всякая самооценка - это единство рационального и эмоционального компонентов. В эмоциональном компоненте самооценка выражает переживание того, что подросток узнает в отношении себя.

Наряду с развитием самопознания происходит и развитие самоотношения. У подростков наблюдается своеобразное сочетание конкретной, частной и общей самооценки: каждая положительная и каждая отрицательная частная самооценка мгновенно приобретают глобальный характер. Причем очень часто самооценка колеблется между крайними полюсами: либо все, либо ничего середины нет. Если успешность в чем-либо будет отклоняться от некоего, выбранного самим подростком, часть максимального стандарта, то она мгновенно рушится. Другими словами, или реализация Я-идеального, или ничего. Подросток очень чувствителен к внешней оценке, к обратной связи. Исследователи отмечают склонность подростков к своеобразной театризации собственной жизни: они как бы постоянно находятся на сцене, представляют, как выглядят со стороны, играют, подают себя, как бы смотрят на себя чужими глазами. Школьники остро хотят знать, что о них думают окружающие и сверстники, и взрослые. Их самооценка формируется под одновременным влиянием двух тенденций повышением важности оценок окружающих и увеличением ориентации на внутренние критерии, на самооценку, причем в разных ситуациях может преобладать то одна, то другая тенденция. От низкой самооценки необходимо отличать другой ее тип, когда за внешними проявлениями, характерными для низкой самооценки, скрываются завышенные притязания. Такая конфликтная самооценка возникает в результате противоречивых ожиданий окружающих: высоких стандартов поведения, деятельности, которым должен соответствовать ребенок и низких представлений о его возможностях. У таких подростков часто развивается симптом "дефицита успеха", выражающийся в неадекватной реакции на неуспех: школьник как бы отвергает успех, стремится свести его к минимуму, доказать, что тот случаен. Это объясняется тем, что потребность в сохранении самооценки имеет две стороны: стремление сохранить удовлетворяющую самооценку и потребность иметь привычную самооценку, обеспечивающую стабильное представление о себе.

Учитывая сказанное выше о становлении самоотношения в подростковом возрасте, можно заключить, что именно в этом возрасте закладываются основные предпосылки, которые формируются через призму сверстников и окружающих людей, которые в последствии продолжают развиваться и в юношеском возрасте.

И что же такое самоотношение?

Согласно позиции Р. Бернса, самооценка (в его понимании — аналог самоотношения) является аффективной оценкой представлений, обладает разной степенью интенсивности, при которой эмоции могут быть связаны с принятием или осуждением своей личности. Она отражает степень развития у индивида самоуважения, ощущения собственной ценности, позитивного отношения к себе. [1]

В.В. Столин под отношением к себе понимает специфическую активность субъекта в адрес своего «Я», состоящую в определенных внутренних действиях (и установках на них), характеризующихся эмоциональной спецификой и предметным содержанием действия. [4]

Н.И. Сарджвеладзе рассматривает самоотношение как установку, под которой понимает отношение субъекта потребности к ситуации его удовлетворения. Отношение к себе реализуется личностью в процессах самопознания (осуществляемого через самооценку), эмоциональных состояниях (любви или презрения к себе) и действиях (внутренних послупках в собственный адрес или готовности к ним). [5]

В теории И.С. Кона самоотношение выражается через установки, включающие в себя познавательный (представления о своих качествах и сущности), эмоционально-аффективный (самолюбие) и оценочно-волевой (самооценку, самоуважение) компоненты. [6]

Следовательно, самоотношение в концепциях представленных авторов выступает как чувство, направленное на свою личность, выражающееся при позитивном самоотношении в любви и самоуважении, отношении к себе как к ценности, что предполагает его устойчивый характер. Данное положение находит подтверждение в том, что первоначально формирование самоотношения ребенка происходит неосознанно, поскольку выступает как некритично перенесенное «вовнутрь» отношение значимых взрослых. По мере дальнейшего развития самоотношение личности может кардинально измениться от первоначального.

Теоретические основы понимания самоотношения как компонента самосознания были заложены И.И. Чесноковой, которая ввела в научный обиход понятие «эмоционально-ценностное самоотношение». По определению автора эмоционально-ценностное самоотношение – это специфический вид «эмоционального переживания», в котором отражается собственное отношение личности к тому, что она узнает, понимает, «открывает» относительно самой себя. Переживание при этом понимается как внутренняя динамическая основа, способ существования самоотношения, через который человек осознает ценностный смысл собственных отношений к себе. [2]

Концептуальная модель самоотношения как социальной установки была наиболее детально разработана Н.И. Сарджвеладзе. Исходным основанием данного подхода является утверждение, что способ отношения к себе не стоит в одном ряду с когнитивным, эмоциональным или регулятивным моментами самосознания; напротив, феномен самоотношения в качестве своих отдельных сторон включает самосознание, самопознание, самооценку, эмоциональное к себе отношение, самоконтроль, саморегуляцию, а понятие самоотношения является родовым относительно понятий самопознания, самооценки и других, имеющих приставку «само» и отражающих широкий спектр феноменов внутренней жизни личности. [5]

Самоотношение в данном теоретическом контексте определяется как отношение субъекта потребности к ситуации ее удовлетворения, которое направлено на самого себя. В содержании самоотношения субъекта жизнедеятельности отражены характеристики индивида, берущие начало в следующих структурах его активности:

- биологических (отношение к своей внешности, анатомическим особенностям, к своим биомеханическим и функциональнофизиологическим возможностям);
- психологических (отношение к своим сенсомоторным, интеллектуальным, эмоциональным особенностям, волевым качествам и результатам своей деятельности, отношение к себе как неповторимой личности, чувство самотождественности);
- социальных (отношение к своему социальному статусу, к тому, как ко мне относятся другие, чего от меня ожидают, к себе как носителю определенных социальнонравственных норм и ценностей).

Наиболее разработанной в отечественной психологии является концепция самоотношения В.В. Столина, в основе которой идеи А.Н. Леонтьева о деятельности, сознании личности и представления о личностном смысле как одной из основных «образующих сознания». Самосознание личности, вслед за А.Н. Леонтьевым, понимается не как любое самописание, самопознание или комплекс самооенок. Самосознание личности направлено на то основное, что составляет ее психологическую сущность – на ее собственный личностный способ интеграции деятельностей, интеграции и иерархизации ее мотивов. [7]

В русле концепции о личностном смысле «Я» В.В. Столиным была предложена оригинальная модель строения самоотношения, согласно которой основой самоотношения является процесс, в котором собственное «Я», собственные черты и качества оцениваются личностью по отношению к мотивам, выразившим потребность в самореализации. Наиболее полно самоотношение описывается как специфическая активность субъекта в адрес своего «Я», состоящая в определенных внутренних действиях, характеризующихся как эмоциональной спецификой, так и предметным содержанием. Более общим аспектом строения самоотношения являются эмоциональные компоненты – самоуважение, аутосимпатия, самоинтерес, образующие эмоциональное пространство, в котором разворачиваются соответствующие действия.

Определенный исследовательский интерес представляют взгляды А.В. Петровского, согласно которым, самоотношение и степень значимости компонентов самоотношения зависят, прежде всего, от иерархии деятельностей, в которых индивид усматривает преимущественную сферу самореализации. [8]

В целом анализ наиболее значимых исследований отношения личности к себе позволяет говорить о существовании трех разных подходов: понимания самоотношения как аффективного компонента самосознания (самоотношение в структуре самосознания), как черты личности (самоотношение в структуре личности), как компонента саморегуляции (самоотношение в системе саморегуляции).

Системный анализ самоотношения предполагает его рассмотрение как представленного одновременно на трех уровнях психологического бытия человека: деятельности, личности как

субъекта этой деятельности и самосознания как смыслового ядра личности. Включаясь в ту или иную деятельность, личность осмысливает себя как субъекта деятельности. Результатом такого осмысления является отношение личности к себе как выражение в самосознании личностного смысла «Я» по отношению к мотивам самореализации. Формируясь в процессе осмысления личностью себя как субъекта жизненных отношений, самоотношение обнаруживается в структуре личности как смысловая диспозиция. При этом, будучи устойчивым, относительно независимым от актуального жизненного опыта, оно проецируется в деятельность как установка, состояние готовности личности к тому или иному поведению.

Система самоотношений полифункциональна. Отмечаются следующие его функции: функция «зеркала» (отображения себя) – человек со способом своей жизнедеятельности не только отражается в сознании окружающих, но и это «зеркало» переносится вовнутрь, отображая личность как во внешнем (физическое самоотображение), так и во внутреннем плане; функция самовыражения и самореализации; функция сохранения внутренней стабильности и континуальности «Я»; функция саморегуляции и самоконтроля; функция психологической защиты; функция интракоммуникации. В психологии представлено огромное количество исследований, в которых установлена тесная связь между отношением личности к себе как к субъекту жизненных отношений и ее поведением. Так отмечается, что высокое самоуважение личности выступает условием ее максимальной активности, продуктивности в деятельности, реализации творческого потенциала, влияет на свободу выражения чувства, уровень самораскрытия в общении. Позитивное устойчивое самоотношение лежит в основании веры человека в свои возможности, самостоятельность, энергичность, связано с его готовностью к риску, обуславливает оптимизм в отношении ожидания успешности своих действий в ситуации неопределенности.

Негативное самоотношение является источником различных трудностей в общении, поскольку человек с таким отношением к себе заранее уверен в том, что окружающие плохо к нему относятся. Проблема достоинства, ценности своего «Я» почти полностью поглощает его внимание, в связи с чем уровень активности человека излишне повышается, затрудняя тем самым выбор адекватного способа взаимодействия, его поведение становится ригидным. Отрицательное, конфликтное отношение личности к себе обуславливает ее отклоняющееся поведение: совершение правонарушений, наркоманию, алкоголизм, агрессивное и суицидальное поведение, связано с неадаптивными, асоциальными формами поведения, является одной из причин девиации, положительно коррелирует с депрессией.

Самоотношение в контексте психологического здоровья может интерпретироваться как аутодеструктивное поведение, когда самоотношение способствует или препятствует самосохранению личности.

Самоотношение в контексте психологического здоровья можно интерпретировать как активное подтверждение собственной состоятельности как личности. Личностная состоятельность индивида выявляется на следующих уровнях (В.А. Петровский): состоятельность самоактуализации, состоятельность самореализации, состоятельность самопрезентации, состоятельность самотрансляции, состоятельность самотрансценденции. Названные уровни состоятельности психологически здоровой личности означают, соответственно, опыт и вероятность удовлетворения потребностей, достижения цели, имеющегося и будущего успешного опыта, результативных взаимоотношений и востребованности в окружающей социальной среде. [8]

Самоотношение, таким образом, можно рассматривать в структуре психологически здоровой личности как активный поиск осмысления своего «Я» в окружающей социальной среде, как конструктивное поведение с активным личностным ростом, самосовершенствованием и постоянным взаимодействием с окружающими людьми.

Литература

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. М., 1986. – 421с.
2. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии. Москва: Наука, 1977. – 144 с.
3. Регуш Л.А. Проблемы психического развития и их предупреждение. — СПб, 2006.–158с.
4. Столин В.В. Познание себя и отношение к себе в структуре самосознания личности: Дис. д-ра психол. наук. М., 1985. – 530 с.
5. Сарджвеладзе Н.И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой. — Тбилиси: Мецниереба, 1989. – 204с.
6. Кон И. С. Психология ранней юности. М., 1989. - 255 с.
7. Столин В. В. Познание себя и отношение к себе в структуре самосознания личности: Дис. д-ра психол. наук. М., 1985. - 530 с.
8. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив. М., 1982. -255 с.

СЕКЦИЯ : ҮШІНШІ МЫҢЖЫЛДЫҚТАҒЫ ЖАСТАР: САЯСАТ ТУРАЛЫ ДИСКУССИЯ

МОЛОДЁЖЬ В ТРЕТЬЕМ ТЫСЯЧЕЛЕТИИ: ДИСКУССИЯ О ПОЛИТИКЕ

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ РЕТТЕЛМЕГЕН УРБАНИЗАЦИЯ

Серикова У.И

Ахмаганбетов Р.М. жетекшілігімен

Әл-Фараби атындағы ҚазҰлттық университет

e-mail: ulmeken.serikova@mail.ru

Урбанизация сөзінің негізгі мағынасы белгілі бір адамдар тобының ауылдан қалаға көшу процесі. Қазіргі жаһандану заманында урбанизация процесі барлық мемлекеттерде үздісіз жалғасып жатыр. Көптеген дамушы елдердегі ауылдық аймақтарда күнкөріс деңгейлері төмендеуінен ауыл халқы жаппай қалалық аймақтарға көшуде. Қазақстанда да бұл процесс көбінесе жастардың оқуға келуі және жұмыс іздеп келушілер есебінен қазіргі таңда өз маңыздылығын арттыруда. Елімізде шет аймақтарымызды дамыту барысында мемлекет тарапына жүргізілетін жобаның бірі: «Өңірлерді дамыту-2020» атты бағдарламасы. Бағдарламаның басты мақсаты болып- елдің аумақтық дамуын жетілдіру; тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықты жаңғырту және халықты ауыз сумен және су бұру қызметімен тиімді және үнемді қамту. Қазақстан Республикасы премьер-Министрінің экс-орынбасары Орынбаев Ерболдың айтуы бойынша Қазақстанның 55 % қалада өмір сүреді, бірақ бұл көрсеткіш алдағы уақытта 10 %-ға ұлғаятынын атап өткен болатын. Ауыл халқының қалаға жылжу процесі осындай үздіксіз жалғасу себебінен алдағы уақытта елімізде урбанизация мәселесі өз өзектілігін көрсетуде.

Алматы, Астана немесе Шымкент сияқты ірі қалаларға келетін адамдар үшін тым жоғары жылжымайтын мүлік пен жер бағасы жерді басып алуға және қалалық қорқудың прототиптерін жасауға әкеледі. Қала тұрғындарының өсуі қала тұрғынының ресми мәртебесімен байланысты проблемалармен (тұруға ықтиярхат, тіркеу) қатар жүреді. Әдетте, жұмыс табу үшін жергілікті тұрғанын растайтын құжат қажет, сондықтан жаңадан келген адамдар әртүрлі жерлерде, мысалы, жатақханаларда, өз туыстарының немесе достарының үйлерінде тіркелуге тырысады. Нәтижесінде кейбір пәтерлерде нақты өмір сүруге қарағанда көп адамдар тіркелуі мүмкін. Ресми тіркеудің болмауы мигранттардың басым бөлігі кепілдіктермен және әлеуметтік жеңілдіктермен лайықты жұмыс таба алмауына әкеп соғады. Көшіп келушілердің ауылдан қалалық өмірге тез ауысуы бейресми жұмыспен қамтудың жоғары деңгейімен сипатталады. Жаңадан келген адамдардың көпшілігі қызмет көрсету саласында, әсіресе қалалық базарларда заңсыз жұмыс істейді. Нәтижесінде олар әлеуметтік қызметтерді (Денсаулық сақтау, білім беру, әлеуметтік қорғау) ала алмайды, бұл өз кезегінде әлеуметтік шиеленістің, кедейлік пен қылмыстың өсуіне себеп болып табылады.

Жаңадан келген көшіп-қонушылар қала тұрғындары мен бірқатар әсіпесілтеушілер арандатушылығын туғызды. Оларды тең азаматтар ретінде қабылдамайды және олардан құтылуға тырысады. Қазіргі таңда көшіп келгендерің, еңбекшілердің едәуір санын ескере отырып, біз қоғамда дамыған әлеуметтік бөлініс пен олардың және қала халқының арасындағы ақталмаған қарама-қайшылық туралы айта аламыз. Экономика ғылым докторы, зерттеушісі Ж.Кулекеевтің пікірі бойынша, бұл процесс елде тәуелсіздіктің алғашқы күнінен бастап ашық экономикалық саясат жүргізумен байланысты болды, соның салдарынан елдің оңтүстік өңірлерінде басым орналасқан Өңдеуші өнеркәсіптің көптеген кәсіпорындары бәсекелестікке төтеп бере алмай, өндіріс көлемін қысқартуға не өз өндірісін толығымен тоқтатуға мәжбүр болды. Осы жағдайлардың нәтижесінде қалалардағы жұмысын жоғалтқан адамдар өз бетінше жұмыспен қамтылған халықтың қатарын толықтыра отырып, ауылдық жерлерге жаппай көшуге кіріскен [1].

Қалалану процесі еліміздің әр аймағында әртүрлі құрылымдарымен ерешеленеді яғни, урбанизация деңгейі Астана, Алматы қалаларында жоғарғы деңгейді көрсеткенмен де уақыт өте келе көшіп келген

адамдар тобы міндетті түрде жұмысқа орналасып кете алады. Бірақ еліміздің кейбір аймақтары әлі де кеңестік инфрақұрылым мұрасын (жолдар, ғимараттар, тіршілікті қамтамасыз ету жүйелері, байланыс жүйелері және т. б.) пайдаланады. Осындай факторлардың әсерінен қоғамның көп бөлігі мемлекеттен әлеуметтік көмек сұрап, өз шағымдарын білдіре бастауда.

"Қазақстан Республикасының тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығын жаңғыртудың 2011-2020 жылдарға арналған бағдарламасы" мынадай ақпаратты қамтиды: жылумен жабдықтаудың 63% - ы, электр желілерінің 73% - ы және газ желілерінің 54% - ы ауыстыруды немесе жөндеуді қажет етеді; 2015 жылға қарай республиканың 594 елді мекені табиғи газбен газдандырылған, бұл жалпы санының (7152) 8,3% - ын, ал 16 елді мекен немесе 0,2% - ын құрайды, сұйытылған газбен газдандырылыады [2]. Бұл бағдарлама елімізде 2014 жылы қабылданғанымен өз нәтижесін нақты түрде бере аламауда. Қазақстанда жүргізілетін осы секілді бағдарламалар ел тарихында көптеп болып өткен. Өйткені аймақтық барлық басқару құрылым Орталық билікке нәтижесін тапсыру үшін ғана жұмыс жасайды, қабылданған бағдарлама әр аймаққа бірдей белгіленген болса, осы жерде толықтай теңсіздік пайда болады. Еліміздегі аймақтардың артта қалағандары міндеттемелері көп бағдарламаға үлесін қоса алмай қалса, дамыған аймақ барынша белсенді әрекет жасайды. Осылайша аймақтар арасындағы теңсіздік қазіргі таңда жоғалмай тұр. Сонымен қатар, тағы бір фактордың бірі бағдарламаның мақсатының толықтай айқындалмауы, яғни, жүргізілетін реформа бұл аймақ үшін керек пе деген сұрақтың қойылмауы. Жоғарыда аталған фактордың барлығы елдегі әлеуметтік жағдайдың дамуына, қаланың қала ауылдың ауыл болып дамуына жеке-жеке назар аударылмауына өз септігін тигізеді.

Енді осы жерде урбанизациялану процесінің жағымды, жағымсыз жақтарын атап өтеміз. Жағымды жақтары:

1. Қала санының өсуіне ықпал етеді.
2. Ақылды, ой жүйесі кең жастардың өзі-өзі дамытуы, жаңа идеялар.
3. Дәстүрдің сақталуына септігін тигізеді.

Жағымсыз жақтары:

1. Экологияның ластануы.
2. Жұмыссыздар санын арттырады.
3. Ауылдық аймақтардағы еңбек ресурстарының тапшылығынан ауыл шаруашылығының дамымай калуы.
4. Халық саны аз шоғырланған аймақтағы адамдар қалаға көшуінен, бала саны жетіспей мектептердің жабылуы.

Жалпы, келтірілген деректер Қазақстанда халықтың ауылдық жерден қалаға жаппай қоныс аударатыны туралы тұжырымның дұрыс еместігін көрсетеді. Бұл фактіге әр түрлі көзқараспен қарауға болады, алайда елдің ауылында әзірше Еңбек ресурстарын тиімді пайдалану үшін жағдай жасалмағандығы анық, өйткені ауылда жұмыспен қамтылған халықтың басым бөлігі өзін – өзі жұмыспен қамтыған халықтың санатына жатады, оның басым бөлігі нәтижесіз жұмыспен қамтылған. Ауыл тұрғындары мен ауылдық жұмыспен қамту үлесінің жоғары деңгейде сақталуы еңбек өнімділігінің төмендігін және тұтастай алғанда еліміз бойынша ұзақ жылдарға арналған Бәсекеге қабілеттіліктің әлсіз болуын қатыруға ықпал ететіні белгілі. Өз кезегінде, урбанизациялық үдерістердің әлсіз қарқынына тәуелсіздік жылдары бірқатар оңтүстік өңірлерде өнеркәсіптік өнім өндіру көлемінің ауқымды құлдырауы айтарлықтай ықпал етті. Атап айтқанда, қазіргі уақытта Түркістан облысында өнеркәсіптік өнім өндіру көлемі 1991 жылмен салыстырғанда шамамен 22 есе аз, ал Жамбыл облысында-10 есе, ал Ақмола облысында-15 есе аз. Аталған салалардағы өндірістің құлдырау ауқымының маңыздылығы жақын болашақта аталған өңірлерге өнеркәсіп өндірісін бұрынғы көлемдерде қалпына келтіру бойынша жіберілген мүмкіндіктерді көтеру өте қиын болады деген болжам жасауға құқық береді, демек, осы өңірлерге Үкіметтің Елеулі араласуынсыз ауыл және қала халқының арақатынасын өзгерту қиын болады. Сондықтан урбанизацияның төмен деңгейде сақталу фактісінің өзі жеке зерттеудің нысанасы болуы тиіс, ал ауыл тұрғындарының индустриялық қалаларға, әсіресе елдің еңбек күші мол өңірлеріне көшіп-қонуының ынталандырушы тетіктерін әзірлеу және іске асыру біздің ойымызша, мемлекеттің маңызды міндеті болып табылады.

1. В Казахстане уделяется большое внимание урбанизационным процессам – эксперт, 2017. // primeminister.kz сайты

2. Өңірлерді дамытудың 2020 жылға дейінгі мемлекеттік бағдарламасы.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 28 маусымдағы № 728 қаулысы.

3. Urbanization in Kazakhstan. Applied economics research centre. <https://cipe.kz/>

4. Александра Казакова. Modern urbanization analysis and prospects in Kazakhstan. <https://cabar.asia/>

ДАВЛЕНИЕ И ПОМОЩЬ ЭТНИЧЕСКИМ МЕНЬШИНСТВАМ В СУАР, КИТАЙ.

Бейсенбаева Аружан
Под руководством Абдигалиева Г.К.
КазНУ им. Аль-Фараби
aruzhanbeis@mail.ru

Правительство Китая проводит систематическую кампанию против тюркоязычных мусульман в Синьцзяне, говорится в отчете международной правозащитной организации Human Rights Watch, которая заявила о наличии новых доказательств массовых задержаний и репрессий по религиозному признаку в провинции на северо-западе Китая.

Human Rights Watch – международная неправительственная организация со штаб-квартирой в Нью-Йорке, занимается исследованиями и адвокати в области прав человека. Организация добивается от правительств, политиков и нарушителей прав человека осуждения нарушений и соблюдения прав, и свобод, часто выступает в интересах беженцев, детей, мигрантов и политзаключенных.

Руководствуясь Всеобщей декларацией прав человека, Human Rights Watch выступает против нарушения основополагающих прав и свобод, в том числе против смертной казни и дискриминации по признаку сексуальной ориентации. Организация выступает за свободу религии и свободу прессы. Для достижения этих целей используется публичное давление на правительства и отдельных политиков в интересах обуздания нарушений и привлечение ведущих держав к оказанию воздействия на нарушителей.

Human Rights Watch публикует доклады по результатам исследования нарушений международных норм о правах человека, как они сформулированы во Всеобщей декларации прав человека, и других норм в этой области, которые в организации считают международно признанными. На основе этих докладов ведется работа по привлечению международного внимания к нарушениям и оказанию давления на правительства и международные организации в интересах реформ. Исследователи проводят миссии по установлению фактов, задействуют дипломатию, поддерживают контакт с пострадавшими, ведут досье по обществу в целом и конкретным персоналиям, в критической ситуации обеспечивают отдельным лицам безопасность, в нужный момент развертывают кампании в местных и международных СМИ. В докладах затрагиваются такие проблемы, как социальная и гендерная дискриминация, пытки, дети-солдаты, коррупция во власти, нарушения в уголовном судопроизводстве, легализация аборт. Предметом документирования и освещения также являются различные нарушения законов и обычаев войны (международного гуманитарного права).

И в этот раз, данная организация взялась за этнические меньшинства в СУАР, Китай. В 117-страничном отчете «Искоренение идеологических вирусов»: китайская кампания репрессий против мусульман Синьцзяна» представлены новые доказательства массовых произвольных задержаний, пыток и жестокого обращения со стороны китайского правительства, а также все более распространенного контроля над повседневной жизнью. Во всем регионе тюрко-мусульманский народ с населением 13 миллионов человек подвергается принудительному политическому воспитанию, коллективным наказаниям, ограничениям на передвижение и общение, усилению религиозных ограничений и массовому надзору за нарушениями международного права прав человека. Можно отдельно подчеркнуть данные этносы: уйгуры, казахи, киргизы, узбеки, татары, дунгане и т.д.[1]

Самая большая по площади территориально-административная единица КНР. СУАР занимает срединное положение в Евразии, его площадь — 1 664 897,17 км², что составляет шестую часть территории КНР. По информации CNN в Китае около 120 тысяч мусульман-уйгуров отправили в политические образовательные лагеря в городе Кашгар Синьцзян-Уйгурского автономного района (СУАР). Также применяется массовая слежка, установка GPS-датчики на транспортные средства, а также сбор ДНК жителей в возрасте от 16 до 65 лет. В 2018 году согласно комитету ООН по ликвидации расовой дискриминации в «лагерях перевоспитания» находятся от 800 тыс. до 2 млн мусульман-уйгуров и казахов.[2]

«Правительство Китая совершает нарушения прав человека в Синьцзяне в масштабах, невиданных в стране в течение десятилетий», - сказала Софи Ричардсон, директор Human Rights Watch по Китаю. «Кампания репрессий в Синьцзяне является ключевым испытанием того, будет ли Организация Объединенных Наций и соответствующие правительства санкционировать все более могущественный Китай, чтобы положить конец этому злоупотреблению».[3]

Отчет основан в основном на интервью с 58 бывшими жителями Синьцзяна, в том числе с 5 бывшими заключенными и 38 родственниками задержанных. Девятнадцать из опрошенных покинули Синьцзян за последние полтора года.

В 2014 году в Синьцзяне началась «Кампания по борьбе с воинствующим экстремизмом» китайского правительства. Уровень репрессий резко возрос после того, как секретарь Коммунистической партии Чэнь Цюаньго переехал из Тибетского автономного района, чтобы в конце 2016 года возглавить Синьцзян.

С тех пор власти усилили массовые произвольные задержания, в том числе в центрах предварительного заключения и тюрьмах, которые являются официальными учреждениями, и в политических учебных лагерях, которые не имеют под собой оснований в соответствии с китайским законодательством. Достоверные оценки показывают, что 1 миллион человек содержится в лагерях, где тюркские мусульмане вынуждены изучать китайский язык, петь хвалу Коммунистической партии Китая и запоминать правила, применимые прежде всего к тюркским мусульманам. Те, кто сопротивляются или считаются неспособными «учиться», наказываются.

Задержанные в политических образовательных лагерях содержатся без каких-либо процессуальных прав - ни обвиняемых, ни преданных суду - и не имеют доступа к адвокатам и семье. Их удерживают за связи с зарубежными странами, особенно за те, которые включены в официальный список «26 чувствительных стран», а также за использование средств коммуникации за рубежом, таких как WhatsApp, а также за мирное выражение своей личности и религии, ни одно из которых не является преступлением.

Человек, который провел месяцы в политических лагерях образования, сказал Human Rights Watch: «Я спросил [власти], могу ли я нанять адвоката, и они сказали: «Нет, вам не нужен адвокат, потому что вы не осуждены. Там нет необходимости защищать вас от чего-либо. Вы находитесь в политическом образовательном лагере - все, что вам нужно, это просто учиться».[3]

За пределами этих мест заключения китайские власти в Синьцзяне подвергают тюркских мусульман таким чрезвычайным ограничениям в личной жизни, что во многом их опыт напоминает опыт задержанных. Комбинация административных мер, контрольно-пропускных пунктов и паспортного контроля произвольно ограничивает их перемещение. Они подвергаются постоянному политическому воспитанию, в том числе обязательным церемониям поднятия флага, политическим или доносящимся собраниям и мандаринским «ночным школам». С беспрецедентным уровнем контроля над религиозными обрядами власти фактически запретили ислам в регионе.

Полный контроль личной жизни и слежка за «потенциальными подозрительными объектами», которыми являются обычные жители Республики. Постоянные проверки телефонов и небольшое количество правительственных военных на каждой улице наводят еще больший страх людям.

Кампания разделила семьи, причем некоторые члены семьи в Синьцзяне и другие за границей неожиданно оказались застигнутыми ужесточением паспортного контроля и пересечением границы. Дети иногда оказывались в ловушке в одной стране без родителей. Правительство запретило тюркским мусульманам связываться с людьми за границей. Правительство также оказало давление на некоторых этнических уйгуров и казахов, проживающих за пределами страны, чтобы они вернулись в Китай, в то же время требуя от других предоставить подробную личную информацию о своей жизни за границей.

Комитет Организации Объединенных Наций по ликвидации расовой дискриминации (КЛРД) рассмотрел ситуацию в Китае в середине августа и назвал Синьцзян «зоной отсутствия прав». Делегация Китая оспаривала это изображение региона, а также его характеристику политической образовательные лагеря, называя их «центрами профессионального образования». [4]

Очевидно, что Китай не предвидит значительных политических издержек своей оскорбительной кампании в Синьцзяне, отчасти из-за своего влияния в системе ООН.[4]

В январе-феврале 2019 года прошли митинги против отношения Китая к этническим меньшинствам в Синьцзян-Уйгурской Автономной Республике напротив штаб-квартиры ООН в Нью-Йорке, где этнические казахи призывают не выдавать Сайрагуль Сауытбай Китаю. [1]

Этнические казахи вышли на митинг с флагами Казахстана и плакатами с призывом не выдавать Китаю Сайрагуль Сауытбай – бежавшую в Казахстан из Синьцзяна женщину, которую обвинили в незаконном пересечении границы. В Казахстане ей назначили шесть месяцев пробационного контроля (власти Казахстана отказали Сауытбай в предоставлении статуса беженки).

В докладе Human Rights Watch содержатся также рекомендации правительству Казахстана. Правозащитники просят Астану призвать Пекин положить конец кампании против мусульман, в том числе этнических казахов, и настоять на освобождении всех помещенных в «лагерь политического перевоспитания» в Синьцзяне. Human Rights Watch рекомендует Астане ускорить процесс

предоставления убежища для заявителей из Синьцзяна, которым может грозить преследование в случае возвращения в Китай, а также помочь получить гражданство живущим в Казахстане детям тех людей, кого необоснованно задержали в Китае, и обеспечить им доступ к образованию.[3]

Использованная литература:

1. Международный новостной Портал CNN - <https://edition.cnn.com/>
2. Официальный сайт правительства КНР - http://www.gov.cn/test/2013-04/07/content_2371589.htm
3. Официальный сайт организации по защите прав людей HumanRightsWatch - <https://www.hrw.org/>
4. Международный новостной Портал BBC - <https://www.bbc.co.uk/news>

GENDER ASPECTS OF MODERN POLICY

Shaikulova Aisulu
under Abdigalieva G.K.
Al-Farabi Kazakh National University
e-mail: shaikulova99@mail.ru

Everybody likes to talk about women, but there are few about their rights and peculiarities of existence against the background of the male population. So, the phrase "woman and politics" causes a strong negative reaction in many. Indeed, in many heads firmly rooted the idea that the place of women is in the kitchen.

However, it is worth noting that the role of women in modern society is constantly increasing. In all countries of the world, their share in the economy, politics, culture, and social life is steadily increasing.

The French philosopher and enlightener J.A. Condors wrote: "One of the most important for general happiness results of the progress of the human mind, we must consider the complete destruction of the prejudices that created the inequality of rights between the two sexes, disastrous even for the one to whom it favors."

And now the second half of the 20th century revealed to the world a new phenomenon of political life - a kind of women's breakthrough into the highest echelons of power. In a number of countries in Western Europe, Southeast Asia, Latin America, they took power into their own hands. The process of the influx of women into politics has fundamentally shaken the stereotype that has developed: politics for men, and family, children for women. But this stereotype is not yet broken. In general, the proportion of women at the decision-making level in most countries remains low and far from their share in the population and labor force.

In society, the most common are traditional gender roles, according to which a man is considered a "farmer, breadwinner of the family", and from the point of view of employers, a full-fledged employee. For women, a somewhat different role is assigned - "the keeper of the hearth, the wife, the mother", but, according to employers, the woman is an employee of the "second class," since she is overloaded with family responsibilities. Naturally, such gender standards and roles do not equally affect the position of men and women in all spheres of life, including in the sphere of employment and on the labor market. Therefore, the essence of gender approach is to provide opportunities and create equal conditions for the fullest realization of oneself in the life of each individual - both men and women. The essence of the gender approach is to take into account the interests of both socio-demographic groups of society, which presupposes equality between men and women. Equality of the sexes does not mean their assimilation to each other or identity, as well as the fact that this equality should not establish as a norm such conditions and lifestyles that are inherent in men.

The pace of women's inclusion in the international political process depends on the level of a country's development. In developed countries, these rates are determined by the activity of women themselves and women's social organizations, which have long and fruitfully interact with governments. In developing countries, these processes are conditioned by the forced consent of male politicians, made at the insistence of international organizations and with their financial assistance (which often depends on the implementation of these reforms).

The active entry of women into the politics of countries began in the first half of the 20th century, although the process of recognizing the right to vote of women was in no way connected with the possibility of women's participation in big politics. The emergence of women in the political life of countries in some cases was the result of their cooperation with authoritarian populist regimes. However, until the end of the 1970s, women's involvement in formal mechanisms of political participation was limited: their representation in parliament was few or purely formal, there was virtually no access to senior positions in leadership in the executive and judicial branches of government.

In the early 1990s. women's access to decision-making and their representation in legislative bodies, as analysis of international politics shows, remained limited. And only in recent years has the question of the

participation of women in politics been raised in many countries of the world (the Caribbean countries, the CIS countries). This is expressed in the provisions on gender equality, in new constitutions, in legal reform, trying to improve gender relations, in programs that support women, and in the “state-feminist” institutionalization of women's politics.

The UN Charter, which provides for “equal rights of men and women”, was the first international document that declared equality of rights and fundamental freedoms of all people, without discrimination on the basis of one of the sexes. Since then, the work of the UN and a number of international organizations, such as UNIFEM, OSCE, MOM, USAID, UNDP, and others to address women's issues, has undergone some transformations — looking at women almost exclusively in terms of their development needs, then recognizing their significant contribution to the development process as a whole and to the desire for empowerment of full participation in all types of human activity at all levels.

The first real participation of women in politics was through money donation. The trend was initiated by Esther Reed and other women groups in the USA. These women collected money for donation to the American war efforts. General Washington accepted these funds. Later on, New Jersey adopted an election law that referred to voters as “he or she” hence gave women the right to vote. This act was adopted many years before the 19th century amendment of the USA constitutions

Countries such as India have been experiencing a change in the political landscape for a long time where women gained their political rights, especially the rights to vote without a political movement. On the same note women such as Vijay Laxmi Pandit from India was UNO secretary while Indira Gandhi became the prime minister and Sucheta Kriplani, Jayalathitha, Uma Brahati, Mayawati and Vasundhara Raje becoming Chief Ministers at different times. These women have gained respect in the society and have improved on their self-esteem besides elevating the status of their communities due to their abilities to make decisions

Other nations such as USA, Brazil and Liberia just to mention a few, women have been instrumental in the parliament where the policies are adopted affecting the society. For example, Ellen Johnson Sir-Leaf who is the first America’s female president in Liberia has played a significant role in reviving the countries economy. Hillary Clinton of the USA became a senator and have made a positive impact in the American politics while Sarah Palin, the Governor of Alaska was picked by former U.S Presidential candidate John McCain. All these examples illustrate the strong will to include women in the political fields. However, their numbers in comparison to men are still wanting. For example, Sweden has about 45 percent of seats occupied by women in parliament. On the same note, the IAS has 592 women officers out of 4671 officers. This number is minimal compared to men who have more than 4000 officers.

Female participation in politics is still slammed by male participation in politics if we view the map in numbers. According to IPU Female participation in politics more exactly national of parliaments increased from 22.6 to 23.3 from 2015 to 2016.

It is obvious that the process of integration of women in politics goes extremely slow. Of course, the numbers indicate the female participation in politics for all countries of the world, and the statistics help us throw somehow general and still not clear look at it. However, there is a crucial difference between the rates in different countries as well.

The rates of female participation can be high in one country and extremely small in another country at the same time. For instance, in Arab states, only about 9.7% women take part in political affairs. Meanwhile, in Europe, the percentage stands at 22.5%.

This kind of differences between numbers come from various inner and outer factors such as cultural norms, traditions influencing on women’s role in society.

Countries like Rwanda, Norway, Sweden are considered the countries where the female participation in political affairs is ranked as the highest.

The rates of women participation in politics come from the models of the government as well. If the country is known for the more strict regime or let’s say is inclined to authoritarianism regime then the participation of women is fewer in comparison with democratic countries.

One of the key characteristics of the democratic development of Kazakhstan in the XXI century. - further women's acquisition of the right to participate in the political, economic, and cultural life of the country. The President of the Republic of Kazakhstan N.Nazarbayev in his speech at the V Forum of Women of Kazakhstan stressed: “Women of Kazakhstan have always been the basis of stability and inter-ethnic harmony in the country. By this you have made a huge contribution to the development of Kazakhstan. You constantly supported your President not only in elections, but in practical matters. And stability in society, our peaceful development is mainly your merit”[2; 43].

The attainment and realization of rights by women implies gender equality in political activities, which ultimately has a certain influence on the interaction of political actors. Director of the Kazakhstan Institute for

Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Historical Sciences B.K. Sultanov notes: “Kazakhstan has joined the most important conventions and declarations of the United Nations and other international organizations on women's rights, which contributed to improving the situation in realizing women's political rights, overcoming the hidden and open gender discrimination.”

The development of gender equality in the modern Kazakhstani country indicates that women are not fully able to determine the vector of society and the socio-economic development of society. We should not forget that the realization of the interests of women has a significant impact on the general social well-being of society and means control over the problems of the social sphere when they are confronted with almost every Kazakhstan person. The solution of these problems belongs to the priority directions of the state policy.

Along with this, it is worth noting the fact that new directions are emerging in Kazakhstan –by gender political science. Gender political science, a methodology that focuses on identifying the sources of asymmetry, defines specific social and group aspects. Without gender political science, it is impossible to understand Kazakhstan's transformation processes. The need for gender studies is that, in the search for gender analysis, there is the potential to improve policy practice. In Kazakhstan there is evidence of the groundlessness of operating with “abstract” indicators when using social processes.

The consistent institutional development of the national mechanism for the advancement of women has been going on since 1995, when a consultative and advisory body was created. In 1998, the National Commission on Family and Women's Affairs was established under the President of the Republic of Kazakhstan.

Adopted in November 2003 to achieve the millennium goals. Strategy of gender equality in the Republic of Kazakhstan for 2005-2015 It includes measures to achieve gender equality in the areas of legislation, social, social and social protection, labor protection, combating violence against women and children, politics, culture, science and education.

During the development of the draft strategy for cooperation between the women's movement, government agencies and stakeholders (UNICEF, UNDP, OSCE), they became even more specific and constructive.

In recent years, Kazakhstan has witnessed the growth of civil society, which has institutionally strengthened its position in the dialogue with the state.

According to experts, the number of women working in NGOs is 3 times higher than the number of men; NGOs work dynamically in the capital, major cities. Concerning the real contribution of women's public organizations to the development of the country there are conflicting opinions. Skeptics believe that “the women's political movement is still a marginal phenomenon in the political life of society, the influence of women on public policy remains minimal.” Optimists, on the contrary, emphasize the innovative, proactive role of women's NGOs, through which new bills are drafted, gender expertise of laws is carried out, discriminatory articles of laws are abolished, gender equality is widely promoted, and gender training of civil servants, police, youth, poor rural women and other population groups is made.

The attitude of the cultural and intellectual elite of the country, the academic community to gender research is in the interval between the calmly indifferent and the positively receptive. The very first UNDP project on the introduction of gender education included, as participants, employees of the Institute of Philosophy of the Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, who compiled and published the first in Kazakhstan educational kit “Introduction to the Theory of Gender”, which consisted of one textbook and six brochures.

The specificity of the gender strategy is to create conditions for inter-gender coherence that meets the needs and interests of women and men; in the development of relevant technological tools, procedures related to the norms and rules of gender equality, ensuring the organization of social resources of a labor, educational, medical, protective nature; in setting international standards for gender equality that embed regional institutions and structures in social processes. Greater flexibility of life course and life strategies suggests that gender relations will be modified, professional mobility will increase and employment will expand [3; 55].

By the Decree of the Head of State N.A. Nazarbayev of November 29, 2005, the “Strategy for Gender Equality in the Republic of Kazakhstan for 2006-2016” was approved. Its goal is to ensure, in accordance with the UN Millennium Development Goals, proclaimed in December, the realization of not only equal rights, but also equal opportunities for women and men, equal participation in all spheres of life and activities of society. This strategy is a fundamental document aimed at the implementation of the state gender policy, ensuring gender equality, as well as the empowerment of women [5].

In the history of the Republic of Kazakhstan, the Gender Equality Strategy was adopted for the first time. Moreover, only a few countries in the world have such documents. The strategy opens a new stage in the social policy of the state and provides for the introduction of gender knowledge into the education system and the awareness of society of the need for legal and gender equality.

On August 24, 2009, by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan, the Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan for the period from 2010 to 2020 was approved, which stated that in modern conditions the factor of gender equality in state and public life, ensuring equal rights and equal opportunities for women and men [6].

December 8, 2009. The President of the Republic of Kazakhstan signed the Law “On State Guarantees of Equal Rights and Equal Opportunities for Men and Women”. This Law regulates social relations in the field of ensuring state guarantees of equal rights and equal opportunities for men and women and establishes the basic principles and norms concerning the creation of conditions for gender equality in all spheres of state and public life. The law aims to prevent any form of discrimination based on gender. Adoption of the law allowed to gradually eliminate the practice of discrimination based on gender, expanded the possibilities for citizens of Kazakhstan - men and women - to implement the totality of rights and freedoms, which is provided for by the Constitution and international law. In addition, the document identifies international human rights standards and national legislation [7].

On December 4, 2009, the Law of the Republic of Kazakhstan “On the Prevention of Domestic Violence” was adopted, which defines the legal, economic, social and organizational bases for the activities of state bodies, local governments, organizations and citizens of the Republic of Kazakhstan on the prevention of domestic violence [8].

In many modern studies, it is noted that in politics and government structures, women should make up at least 13-30% of managers. Otherwise, government will be implemented according to men's standards. At the same time, it is known that the “male” style of problem solving often comes down to direct confrontation and conflict, while the “female” style is based on the preservation of the stability and continuity of traditions. Such an approach is particularly relevant for the conflict-prone post-Soviet space.

Analysts and experts of the World Economic Forum made a report on gender inequality in 149 countries of the world. Kazakhstan took 60th place.

According to the report, attempts to eliminate gender inequality in wages and the level of participation in the labor force have declined to such an extent over the past year that men and women can achieve economic equality only after 170 years

According to the data of our authorities, the share of women in the civil service is 55 percent, and in top management positions - 39 percent. Looks good at first glance. We occupy the 94th place, which speaks of disproportion. With what it can be connected? There are many reasons. This may be the lack of elected political posts, which indicates its closed elite character. And maybe the low efficiency of the party system, whose task is to articulate the interests of women and involve them in political life.

Is it possible to assume that the greater presence of women in parliament, the government will change the situation in the country in the sense that social issues - the most burning for today - will be more actively addressed by them?

It is not so simple as it may seem. The principle of “Let me steer!”, As practice shows, is not a panacea and in itself does not guarantee anything. By the way, this is evidenced by the experience of the recently retired government. In its structure the social block was supervised by a woman. But it was precisely the problems of large families, which were loudly spoken about after the tragic events in Astana, became the Achilles' heel of the Cabinet.

What should be a woman politician in the modern world? In modern politics, in my opinion, there is an extremely large amount of testosterone, brutality and strength. But this does not mean that there is no place for women in such a world. On the contrary, there is a strong shortage of such primordially feminine qualities as prudence, patience, patience and tolerance. Nowadays it is more important than ever to be able to find a common language with a partner, to strive to maintain a “window of negotiation” even when there are few opportunities for this.

A woman - the president of Kazakhstan? Is it real? Completely. Constitutional and other laws do not restrict women in higher political positions. Including the President of the Republic of Kazakhstan. They are in the government, parliament, business structure and various sectors of the economy. And although our population consists mainly of patriarchal values in Eastern society, that is, no less, the Kazakh crowd perceive women in different posts in the state and non-state sectors.

I would like to draw attention to another interesting detail. In 2018, the WEF conducted a study “Public confidence in politicians”, which measured public confidence in politics. As a result, Finland was in the top five countries of the world on this indicator, and Norway and Sweden are in the top ten. They all have a high percentage of women's representation in power, which speaks not only about the authority of politicians, but also about the current level of trust in society. This is a great indicator! Such countries are distinguished by competitiveness and resiliency, which will help them to cope with any external challenges [9].

So Kazakhstan today is wasting one of its precious resources - talented women who are ready to use their professional knowledge for the benefit of society; at the same time, they are underrepresented in the leadership positions of the country's political management. Women's participation in political processes expands the democratic foundation of Kazakhstan's society. And society will benefit from the use of the talents of women in solving the complex problems of a globalizing world. It is already clear that the presence of women leads to the placement of new accents and the inclusion of new issues on the political agenda.

Today, while we do not see a female politician in Kazakhstan with a sufficiently powerful potential and perspective. A lot of work is required in order for the mass consciousness to stop rejecting female leadership and, of course, to adequately perceive the image of a woman politician and the head of state. It is necessary to nominate and shape women politicians, based not only on motives of belonging to the gender, but also to choose politically promising, competent women leaders.

Politicians from different countries write that the 21st century is the century of women's politics or "gender democracy". In my opinion, we have something to think about.

We are in an interesting historical period of development of our society, when time itself and circumstances give a great chance to make our lives brighter, achieve recognition and success only because of our own achievements, since we have rights and conditions for this.

Literature

1. Политология: Учебное пособие. / Под общей редакцией В.И. Жукова, Б.И. Краснова. – М.: МГСУ; Изд-во "Союз", 1997. – 992 с
2. Комплексный подход к проблеме равенства женщин и мужчин. Концептуальные рамки, методология и ознакомление с «позитивным опытом». Заключительный доклад о деятельности Группы специалистов по вопросу о комплексном подходе к проблеме равенства женщин и мужчин. (EG-S-MS). Страсбург. — май 1998 г.
3. Пособие по гендерному анализу / Перевод осуществлен по заказу Канадского фонда поддержки российских женщин: Gender-based Analysis Backgrounder. Women's Bureau.
4. Strategic Policy Branch. March 1997. Prepared by Marika Morris, HRDC, 1997. — М.: Эслан, 2001.
5. Стратегии гендерного равенства в Республике Казахстан на 2006-2016 годы Указ Президента Республики Казахстан от 29 ноября 2005 года N 1677
6. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 по 2020 годы, утвержденная Указом Президента РК от 29.08.2009 г. №858
7. Закон Республики Казахстан О государственных гарантиях равных прав и равных возможностей мужчин и женщин от 8 декабря 2009 года № 223
8. О профилактике бытового насилия: Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2009 года №214
- 9 <https://www.weforum.org>

ШАНХАЙ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ ҰЙЫМЫ ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ӨҢІРЛІК ИНТЕГРАЦИЯ МӘСЕЛЕСІНІҢ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Нұржанқызы А.

Рахимбекова Б.Қ. жетекшілігімен

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті

e-mail: nurzhankyzy.2015@mail.ru

Аңдатпа

Мақалада үкімет аралық халықаралық ұйымның – Шанхай ынтымақтастық ұйымының (ШЫҰ) қалыптасуының саяси ерекшеліктеріне мониторинг жүргізу әрекеттері жасалды. Жұмыста ШЫҰ жұмыс істеу мақсаттары мен қағидалары зерттеледі. Авторлар Орталық Азиядағы өңірлік интеграциялық мәселеге Қазақстанның үлесін көрсетеді. Жүргізілген талдау негізінде авторлар жақын арадағы кезеңге ШЫҰ қатысушы-мемлекеттердің қызметін белсендіру бойынша кейбір бағыттарды ұсынады.

Кілт сөздер: жаһандану, өңірлік интеграция, саммит, ШЫҰ-ның Жарғысы

Тәуелсіз мемлекет ретінде Қазақстан ашық экономикалық қарым-қатынас құру үшін белсенді жұмыс жасап келе жатыр. Ашық экономиканы құрудың негізі - еліміздің әлемдік экономикалық қатынастарға кеңінен қатыса алуы болып табылады. Экономикалық реформаларды тереңдету, әлеуметтік бағдарланған нарықтық экономиканы қалыптастыру жөніндегі шараларды дәйекті түрде жүзеге асыру Қазақстанның еркін нарықтық экономикада екендігін көрсетеді. Осыған байланысты біздің еліміздің болашағы оның әлемдік экономикамен интеграциялануынан байқалады.

1991 жылғы 16 желтоқсан–Қазақстан Республикасының Тәуелсіздігінің ресми жарияланған күні – бұл еліміздің әлемдік қоғамдастыққа ауқымды және серпінді интеграциялануының басталу кезеңі

болды. Қазақстан 100-ден астам халықаралық ұйымдардың мүшесі болып табылады және көпжақты ынтымақтастықтың түрлі құрылымдарымен өзара әрекеттесуді дамытып отыр. Республика сондай-ақ өңірлік ұйымдардың белсенді қатысушысы болып табылады [1]. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы аясындағы Қазақстанның көпжақты ынтымақтастығының басым бағыттары сауда-экономикалық ынтымақтастық, көлік коммуникацияларын дамыту және трансұлттық қауіп-қатерлерге қарсы тұру және қауіпсіздікке қатысты мәселелер болып табылады.

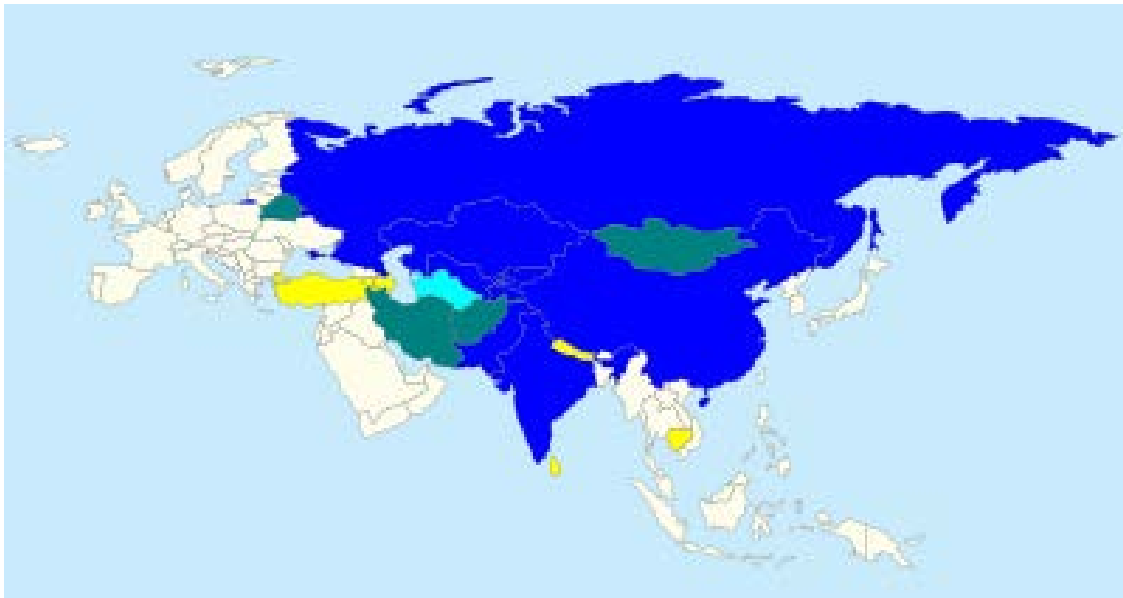
Қазақстан Республикасының сыртқы саясаты дәстүрлі түрде теңгерім, прагматизм, сындарлы диалог және көп жақты ынтымақтастық арқылы ерекшеленеді. Тарихи, геосаяси және экономикалық факторлар елде халықаралық ынтымақтастық, көршілес елдермен татуластық және басқа мемлекеттердің аумақтық тұтастығын құрметтеу қағидаттарына негізделген сыртқы саясат жүргізетінін анықтады [2].

Тәуелсіз даму кезеңінде республика халықаралық қатынастар жүйесінде лайықты орын алды. Ұлттық мүдделер жүзеге асырылды, сыртқы саясаттың өз тұжырымдамасы жасалды, халықаралық қатынастардың құқықтық негізі дамыды, достастық және әріптестік қарым-қатынас тек жақын көршілерімен ғана емес, сонымен қатар Батыс пен Шығыстың көптеген мемлекеттерімен де қалыптасты. Ірі экономикалық өсім, шетелдік капиталға деген ашықтық республиканың аймақтық бірлестіктерде салмағы мен беделін арттыруға ықпал ететін факторлар болып табылады.

Қазақстанның Орталық Азиядағы интеграциялық үдерістерге белсенді қатысуы экономикалық және саяси тұрақтылық, өркендеу, бәсекеге қабілеттілік және ұлттық қауіпсіздіктің маңызды шарты болды. Орталық Азия және Еуразиялық интеграция үрдістерін жеделдету бастамашысы ретінде Қазақстан басқа елдерге қарағанда, интеграциялық әлеуетті қолдауға және экономикалық сауда байланыстарын орнатуға мүдделі болды. Қазіргі халықаралық және аймақтық жағдайдағы жаһандық геосаяси жағдайдағы Орталық Азиядағы қауіпсіздікті және тұрақтылықты нығайтуға ықпал ететін маңызды топқа айналатын халықаралық ұйымдардың маңызы объективті түрде артып отыр. Осыған байланысты Қазақстан және басқа да Орталық Азия мемлекеттері ШЫҰ үлгісін қолдана отырып, өңірлік интеграциялық құрылымдардың қызметін құру мен нығайтуға белсене қатысады. Орталық Азияда жана геосаяси конфигурация құруға қабілетті динамикалық дамып келе жатқан құрылым ретінде ШЫҰ-ға басым бағыттардың бірі берілді [3]. Ол бірқатар маңызды мән-жайлармен анықталады:

- біріншіден, Қазақстан Республикасының саяси тұрақтылығы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету;
- екіншіден, ШЫҰ-мен ынтымақтастық Қазақстан қоғамының өмірінің түрлі салаларында өңірлік өзара іс-қимылдың маңызды құралы болып табылады;
- үшіншіден, ШЫҰ-мен ынтымақтастық ядролық қаруды қолданбау және аймақтық мәселелерді реттеу, аймақтық және жаһандық қауіпсіздікті нығайту үшін жағдай жасайды.

Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы 2001 жылы Қазақстан, Қытай, Ресей, Қырғызстан және Тәжікстан басшыларының шекара маңындағы әскери салада сенімді нығайту шараларын және шекара аймағында қарулы күштерді өзара қысқарту туралы Келісімге қол қойғаннан кейін Шанхай бестігінің негізінде құрылған. ШЫҰ Жарғысына сәйкес 2002 жылғы 7 маусымда достық, өзара сенім мен тату көршілік қарым-қатынасты нығайту ұйымның басым міндеттерінің бірі болып табылады. Сондай-ақ, саяси, сауда, экономикалық, мәдени, білім беру, ғылыми, техникалық, энергетикалық, көлік, экологиялық және басқа салалардағы тиімді ынтымақтастықты дамытуға мүдделі. Қазақстан Республикасы Шанхай Ынтымақтастық Ұйымын құрудың бастауында болды және оның сыртқы саясатындағы негізгі бағыттардың бірі оның қызметіне қатысу болды.

■ Мүшелік мемлекеттер; ■ Бақылаушы мемлекеттер; ■ Диалогтық серіктестер; ■ Саммитке шақыру алушылар;
 Сурет 1 – Шанхай Ынтымақтастық Ұйымына мүше мемлекеттер [3]

Қазіргі уақытта ШЫҰ мүшелері - Қазақстан, Қытай, Қырғызстан, Ресей, Тәжікстан, Өзбекстан, Үндістан және Пәкістан. Ауғанстан, Беларусь, Иран және Моңғолия байқаушылар мәртебесіне ие. Диалогтық серіктестер – Әзірбайжан, Армения, Камбоджа, Непал, Түркия және Шри-Ланка. Саммитке шақыру алушылар ел қатарына Түркменстан кіріп отыр [3].

Ынтымақтастықты жүзеге асыру бойынша ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің Жарғысына сәйкес келесі қағидалар жүзеге асырылады:

- өзарагемендікті құрметтеу, мемлекет тәуелсіздігін, мемлекеттер мен шекаралардың аумақтық тұтастығына қол сұқпау, ішкі істеріне араласпау, халықаралық қатынастарда күш қолданбау;
- өзара түсіністік пен мемлекет көзқарастарын құрметтеу негізінде барлық мүше мемлекеттердің теңдігі;
- ортақ мүдделер бойынша бірлескен іс-шараларды кезең-кезеңмен жүзеге асыру;
- мүше мемлекеттер арасындағы мүмкін болатын қайшылықтарды бейбіт жолмен шешу;
- басқа мемлекеттер мен халықаралық ұйымдарға қарсы ШЫҰ-ның бағытталмауы;
- ШЫҰ-ның мүдделеріне қарсы кез-келген заңсыз әрекеттерге жол бермеу;
- ШЫҰ Хартиясынан және Ұйым шеңберінде қабылданған басқа да құжаттардан туындайтын міндеттемелерді адал орындау [4].

Ұйым Жарғысының мақсаттары мен міндеттерін орындау үшін келесі бөлімдер жұмыс істейді:

- Мемлекет басшылары кеңесі;
- Үкімет басшыларының кеңесі (премьер-министрлер);
- Сыртқы істер министрлерінің кеңесі;
- Министрліктер мен ведомстволар басшыларының кездесулері;
- Ұлттық үйлестіру кеңесі;
- Аймақтық терроризмге қарсы құрылым;
- Хатшылық.

Бұл органдардың барлығы атқарушы құрылымдар болып табылады, парламенттік ассамблея немесе сот сияқты орган жоқ. Бұл ШЫҰ-ның институционалдық дамуының бастапқы деңгейін көрсетеді. Аймақтық терроризмге қарсы құрылымды қоспағанда, ШЫҰ органдарының функциялары мен жұмыс тәртібі Мемлекет басшылары Кеңесі бекіткен тиісті ережелермен анықталады.

ШЫҰ мүше мемлекеттер арасындағы арнайы келісімге сәйкес қалыптасып, орындалатын өзіндік бюджеті бар. Бұл келісімге сәйкес мүше мемлекеттер жыл сайын Ұйымның бюджетіне меншік капиталының принципі негізінде үлес қосатын жарналардың мөлшерін анықтайды.

ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің Ұйым бюджетіндегі жарналарының мөлшері:

- Қазақстан Республикасы - 20%;
- Өзбекстан Республикасы - 15%;
- Тәжікстан Республикасы - 6%;

- Қырғыз Республикасы - 12%;
- Қытай Халық Республикасы - 23,5%;
- Ресей Федерациясы - 23,5% [5].

ШЫҰ шеңберіндегі ынтымақтастық Қазақстанға бірқатар даулы аумақтық мәселелерді шешуге мүмкіндік берді, шекаралас аумақтарда қарулы күштердің жүйелі және айқын түрде азаюы әскери-саяси шиеленістердің қалдық элементтерін азайтты. Аймақтық мәселелерді шешу мәселесі КСРО ыдырағаннан кейін егеменді мемлекеттер қалыптасқаннан бері пайда болды. Шекараларды демаркациялау және делимитациялау бірнеше жылдар бойы жүрді. Осылайша, Қазақстан Республикасы Шанхай Бестігінің Форумында ШЫҰ-ның қызметінің негізінде ұзақ келіссөздер үдерісін аяқтап, мемлекетіміздің шекараларының көпшілігін анықтай алды.

ШЫҰ саяси, әскери, экономикалық, энергетикалық және мәдени салаларда ынтымақтастықты дамытуда. Ресей мен Қытай ШЫҰ-ның жетекші мүшелері болып отыр. ШЫҰ қауіпсіздікті қамтамасыз ету ұйымы ретінде пайда болғанымен, онда терроризмге қарсы іс-қимыл шаралары кеңейтіліп, ұйым мүшелері бұл ұйымның ең алдымен саяси және экономикалық ынтымақтастыққа және ішкі қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған әскери үйлестіруге қосымша рөл атқаратындығын тұрақты түрде мәлімдейді. ШЫҰ қызметі халықаралық терроризмге және діни экстремизмге, есірткінің таралуына, ұйымдасқан қылмысқа, киберқылмыспен күреске, сондай-ақ табиғатта трансшекаралық сипатқа ие болатын басқа да қауіп-қатерлерге қарсы тұру арқылы өңірлік қауіпсіздік мәселелерін шешуге бағытталған. Сонымен қатар, ШЫҰ-ға мүше мемлекеттер Ауғанстандағы лаңкестік пен есірткі бизнесіне қарсы күреске өңірдегі ұзақ мерзімді қауіпсіздік пен гүлденудің қажетті шарты ретінде үлкен көңіл бөлетінін атап өткен жөн. Әлбетте, бұл мәселелерді шешу бүкіл әлемдік қауымдастықтың назарын күшейтіп, ұжымдық күш-жігерді қажет етеді.

2001 жылғы 11 қыркүйектегі оқиға әлемдегі жағдайды айтарлықтай өзгертті. Осылайша, діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимылдардың дамуы мен қамтылуы, сондай-ақ бастамалардың жүзеге асуы мемлекет тарапынан уақытылы қадам болды. Шанхай ынтымақтастық ұйымына мүше елдердің терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы Шанхай конвенциясына қол қойылды. Бұл ұйымның мүше-мемлекеттерінің бүкіл әлем қоғамдастығына қауіп төндіретін теріс құбылыстарға бірлескен күш-жігер арқылы қарсы тұру қажеттілігін тағы бір рет растады. Саммитте қабылданған Декларацияда атап өтілгендей, қатысушы елдер өзара сенім, теңдік және бір-біріне құрметпен сипатталатын «Шанхай рухына» адалдығымен ниеттеседі [6]. «Шанхай ынтымақтастық ұйымын құру туралы декларацияға» қол қою одақтың сапалы жаңа, жоғары деңгейге шығуы мен осы ұйымның бүкіл аймақтағы және бүкіл әлемдегі беделін едәуір арттырды. 2003 жылы Мәскеуде мемлекет басшыларының кездесуінде ШЫҰ-ны өңірлік халықаралық ұйым ретінде қалыптастыру үдерісі аяқталды. Ұнтымақтастық саласындағы әскери салада ШЫҰ ұйымының негізгі қызметі 2002 жылы Санкт-Петербургте мемлекет басшыларының екінші кездесуінен кейін басталды, ол ШЫҰ қауіпсіздік қызметінің құжаты болып табылатын Аймақтық терроризмге қарсы құрылым туралы келісімге қол жеткізді. 2001 жылғы 11 қыркүйектегі қайғылы оқиғалардан кейін, осы келісімнің ұстанымдарының біріне сәйкес, тараптар террористке қарсы бірлескен әскери жаттығулар өткізуге келісті. Лаңкестікке қарсы бөлімшелердің өзара іс-қимылының күрделілігі, оларға жүктелген міндеттердің қиындығы үнемі артып келеді, жауынгерлік операцияларды әртараптандыру және штабтық жаттығулар жүргізілуде. 2009 жылы Мәскеуде Шанхай ынтымақтастық ұйымына мүше мемлекеттер қорғаныс министрлерінің кездесуі өтті. Соған сәйкес кездесуге қатысушылар халықаралық және аймақтық қауіпсіздік саласындағы ахуалды талдап, ШЫҰ аясындағы қорғаныс және қауіпсіздік саласындағы ынтымақтастықты нығайту мәселелерін талқылады. Кездесуде Шанхай ынтымақтастық ұйымына мүше мемлекеттердің қорғаныс министрліктерінің 2008-2011 жылдарға арналған ынтымақтастық жоспары бекітілді, ол 2008 жылы қол қойылған ШЫҰ елдері қорғаныс ведомстволары арасындағы ынтымақтастық туралы келісімге қол қоюға бағытталған. Бұл ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің қорғаныс ведомстволарының екі жыл ішінде ынтымақтастығының негізгі нысандарын айқындайды, оның ішінде: қорғаныс және қауіпсіздік саласындағы диалог пен консультацияларды одан әрі нығайту, лаңкестікке қарсы бірлескен оқу-жаттығуларға дайындалу, терроризмге қарсы күрес саласындағы тәжірибе алмасу үшін симпозиум ұйымдастыру, ШЫҰ-ның құрылғанына 10 жыл толуына орай бейбітшілікті қолдау жөніндегі операциялар мен тиісті іс-шараларды ұйымдастыру. Мәдени тұрғыдан алғанда, Шанхайдағы Қазақстанның қызметі Шанхай бестігі болғаннан бері жалғасуда. Мемлекет басшыларының төртінші кездесуінде 1999 жылы Шанхай бестігінің барлық мемлекеттері арқылы өтетін Ұлы Жібек жолының маңыздылығын қалпына келтіруге ерекше назар аударылды, бұл Ұлы Жібек жолының мәдениетінің байлығын зерделеу бойынша күшейтілген шаралар қабылдауды білдіреді. 2008 жылы «Арал проблемалары, халықтың генофонды,

флора мен фаунаға әсер етуі және олардың салдарларын жеңілдету үшін халықаралық ынтымақтастық шаралары» атты халықаралық конференцияны өткізу маңызды оқиға болып табылады. Конференцияға әлемнің 20 елінен, соның ішінде Орталық Азия, Германия, Израиль, Үндістан, Қытай мемлекеттерінен халықаралық және аймақтық ұйымдар, қаржы ұйымдары, қаржы институттары, экология, климаттың өзгеруі және су ресурстарын басқару саласындағы танымал ғалымдар мен сарапшылар қатысты. Орталық Азиядағы су ресурстарын басқаруды жетілдіру перспективалары, экологияның генофондқа және қоғамдық денсаулыққа әсері және осы саладағы мәселелерді шешу жолдары талқыланды.

Шанхай ынтымақтастық ұйымында 2017 жылдың 9 маусымында жаңа кезең ашылды. Қазақстан, Қырғызстан, Қытай, Ресей, Тәжікстан және Өзбекстаннан тұратын «Үлкен алтылыққа» Астанада өткен кездесуде Үндістан мен Пәкістан қосылды. ШЫҰ елдерінің басшыларының пікірінше, осындай нығайту ұйымның жаһандық беделін арттырады, ол саяси және экономикалық жағынан жақсы нәтиже болады. Бұл аймақтағы және тұтастай алғанда жаһандық ауқымдағы процестерге тиімді әсер етеді.

Шанхай ынтымақтастық ұйымының кеңейтілген отырысының төрағасы ретінде Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев саммиттің тарихи маңыздылығын атап өтті: Біздің кездесуіміздің маңыздылығы мен тарихилығы, бұл елдер алғаш рет біздің ұйымға кіріп отыр. Қазіргі уақытта ШЫҰ-ның жауапкершілік аймағы 3 миллиардтан астам адамды қамтиды. Бүгінгі таңда біз ШЫҰ кеңістігіне жақын бірқатар өңірлердегі қарқындап өсу мен геосаяси шиеленістердің өсуіне куә болып отырмыз. Осыған орай, ШЫҰ мүше мемлекеттер басшыларының Халықаралық терроризмге қарсы бірлескен қарсылықтар жөніндегі Кеңестің қабылдануы - бұл уақытылы қадам. Бұдан басқа, «2017-2018 жылдарға арналған ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің туризм саласындағы ынтымақтастық бағдарламасын жүзеге асыру бойынша бірлескен іс-қимыл жоспары қабылданды. Бұл саладағы ынтымақтастыққа оң серпін береді, - деп атап өтті.

ШЫҰ елдерінің барлық мүшелері және бақылаушылары Үндістан мен Пәкістанның қосылуына қолдау білдіріп, осыған байланысты Үндістанның Премьер-Министрі Нарендра Моди және Пәкістан Премьер-Министрі Наваз Шарифті құттықтады. Өз сөзінде олар жаһандық үдерістерде ШЫҰ-ның рөлін атап өтті және ұйым екі ядролық державаға қосылудан айтарлықтай пайда әкелетінін атап өтті.

Қазақстан толық мүшелік мемлекет ретінде ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің мүдделерін қанағаттандыратын, сондай-ақ Ұйымның халықаралық аренадағы беделінің тұрақты өсуін қамтамасыз ететін үздіксіздік пен дәйекті күшейту, өзара тиімді даму қағидаттарын қатаң ұстануға ниетті. Терроризммен, экстремизммен, сепаратизммен бірлесіп күресу, қазіргі халықаралық және өңірлік қауіпсіздікке қатысты қатерлерге жауаптар дайындау, ШЫҰ-ға мүше барлық елдердің экономикаларының тұрақты дамуы мен гуманитарлық дамуын қамтамасыз ету жөніндегі шараларды әзірлеу өзекті мәселе болып қала береді. ШЫҰ-ның рөлін аймақтағы тұрақтылық пен дамудың сенімді кепілі ретінде нығайту, сондай-ақ БҰҰ, басқа да халықаралық ұйымдармен және мүдделі елдермен қарым-қатынастарды одан әрі дамыту үшін мүше-елдердің өзара іс-қимылын кеңейтетін шараларға үлкен мән беріледі.

Осылайша, Шанхай ынтымақтастық ұйымы әскери блок немесе жабық альянс емес, халықаралық ынтымақтастыққа, соның ішінде оның құрамын кеңейтуге мүмкіндік беретін ашық ұйым. ШЫҰ-ның қазіргі кезеңдегі негізгі міндеттері аймақтағы бейбітшілік, тұрақтылық пен қауіпсіздікті қамтамасыз ету, сауда-экономикалық ынтымақтастықты дамыту болып табылады. ШЫҰ - болашақта Орталық Азия елдерін толығымен біріктіруге және аймақтағы мемлекеттердің позицияларын нығайтуға көмектесетін ұйым. Бұл, өз кезегінде, мүше мемлекеттердің тұрғындарының қауіпсіздігін және қауіпсіздігін қамтамасыз етеді және әлемнің дамыған елдерінің қатарына кіру жолында аймақтың мемлекеттері үшін жаңа перспективалар ашады. ШЫҰ осы мақсаттарға қол жеткізудегі ең маңызды «көмекшілердің» бірі болып табылады, себебі халықаралық тәжірибе Шанхай ынтымақтастық ұйымы қазіргі заманғы халықаралық қатынастарда және әлемдік геосаясаттың беделді субъектілерінің бірі ретінде маңызды орын алғанын дәлелдейді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Ермекбаев Н.С. ШЫҰ: аймақтық интеграциядағы Қазақстанның орны. - Астана, 2008. - 48 б.
2. Барлыбаев Т. Қазақстанның 2010-2011 жылдарға арналған ШЫҰ-ға төрағалық етуі / Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. - Алматы, 2011 жылдың 6 мамыры / Баспагер Б.Қ.Сұлтанов. - Алматы: ҚР Президентінің Қоры, 2011. - П.21-22. - 140 бет.
3. Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы. Электронды қор. Кіру тәртібі: <https://ria.ru>;
4. Мұхамеджанова Д.Ш. Қазақстан және халықаралық интеграциялық үрдістер: монография. - Алматы, 2011. - 197 б.
5. Эсенбекова А.Т. Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы Саммитінің тарихы // Қиыр Шығыс. - 2007 ж. - №6. Р.14-17.
6. Шанхай Ынтымақтастық Ұйымының саммиті. Электронды қор. Кіру тәртібі: <http://kremlin.ru>.

THE COMPARATIVE ANALYSIS OF THE PUBLIC SERVICE IN CHINA AND KAZAKHSTAN

Bainazar Zhadyra

under Abzhapparova A.A.

Al-Farabi Kazakh National University

e-mail: zhadyra_211296@mail.ru

Annotation

This article is devoted to the analysis of the most characteristic features of the modern civil service system of China in comparison with the model of public service of the Republic of Kazakhstan. The author identifies and analyzes the key differences and similarities in the development of modern civil service system of two countries.

Key words: *public service, China, Kazakhstan, system, bureaucracy, social institution, party building, comparative analysis*

Today we note the ongoing process of transformation of all spheres of social development of Kazakhstan and China. Economic reform must also meet the new needs of society. In this regard, the requirements for professional training of specialists employed in the public service are increasing, the modernization of which requires taking into account both radically changing socio-economic conditions of development and long-term interests of the state.

The process of reforming the system of public administration began in the People's Republic of China in the 90s of the twentieth century, while in independent Kazakhstan such a process was completely new. However, reform in this area is still continuing. It is characterized by both some General principles of operation and significant differences. Today, China is actively cooperating with Kazakhstan, developing strategic partnerships in various fields.

Despite the fact that the state development of China and Kazakhstan is multidirectional (the new Kazakh statehood after 1991 was based on the denial of Soviet socialism, while the reforms in China are aimed not at denial, but at the development of socialism with Chinese specifics), the methods of implementation and tactical ways to improve the system of state policy and management in many respects coincide, due to the impact of globalization, the development of new management technologies and the information revolution. All this explains the interest in the comparative analysis of modern systems of public service of China and Kazakhstan as an important tool for the implementation of public policy.

In addition, with regard to China, the public service reform measures used by the Chinese government make scientific and practical interest for various areas of cooperation between China and Kazakhstan.

Within the framework of the constitutional and legal doctrine in China and Kazakhstan, the civil service is understood in two senses-wide and narrow. In a wide sense, the public service is seen as a tool to ensure the effectiveness of public administration (when it comes to structural changes in public administration). In a narrow sense, the service is understood as the activity, work of people in the service, aimed at the implementation of the functions of the state and the solution of its tasks (with this understanding, there are fundamentally different private issues regarding performance - staffing service, issues of admission and service, etc.).

In General, the public service can be defined as the Institute of professional performance of officials in the civil service [1]. At the same time, a civil servant is not just an executor of instructions from above, but an active participant in the implementation of the functions of the state.

In China, there is a strong state bureaucracy, which, as in Kazakhstan, has broad powers in its activities and traditions of corporate behavior.

The problem of the modern system of public service in both countries is that China, as well as Kazakhstan, has in its culture rooted traditions of patrimonial bureaucracy, the main classification features of which, according To M. Weber, are personal dependence and personal devotion of officials to higher authorities (especially if the work is obtained by subordinates from the hands of the chief), blurring functions, formally unregulated nature of personnel activities, their low professionalism.

As a positive change in Kazakhstan, "e-government" shows successful development that limits opportunities for shady transactions between citizens and officials and therefore reduces the tendency to corrupt behavior. But much more could be done, in addition to digitalization, in those areas of public services

that cannot be provided online. Services such as education, health and social security continue to require effective and well-trained staff. To some extent, the growth of electronic public services overshadowed the need to improve those public services that are fundamental critical to improving the quality of life of Kazakhstan's citizens. [2] And at the beginning of 2019, the President of Kazakhstan N. Nazarbayev has sent the government to resignation, thereby removing from office almost all the Ministers with the aim of improving the quality of working in public service.

In turn, in China, a number of political changes that occurred at the end of 2012, also marked the beginning of the next stage of modernization of social and political life in China. From 8 to 15 November 2012, the 18th all-China Congress of the Communist party of China (CPC) was held in Beijing, where the leadership of the Central Committee (CC) of the CPC was changed.

It should be noted that the term "Chinese dream", which Xi Jinping began to use in his speeches after he was elected General Secretary of the CPC Central Committee, has now actually received the status of the main official ideology.

In accordance with the tradition of Chinese philosophy, the construction of the "Chinese dream", according to XI Jinping, is the revival of the national idea (as you know, Chinese ideologists, when talking about the future, always look to the past). At the same time, the concept itself is focused on the General consolidation of the nation around the CCP in order to achieve a great idea, and this "Chinese dream" is significantly different from the previous concept of "building a harmonious society" by Hu Jintao.

In the context of modern methods of combating corruption in China, we note that on March 26, 2013, the Prime Minister of the state Council of China Li Keqiang at a meeting of the state Council devoted to the fight against corruption, said that China will increase its efforts to combat corruption by improving the mechanism of power management and control over the money of government officials, noting that the government should focus on creating an innovative and incorruptible government that exercises control on the basis of laws. [3]

On June 25, 2013, at a meeting of the Politburo of the CPC, the Chinese leadership announced its intention to completely eradicate the common practice of using acquaintances and connections to obtain official posts and promotions among the CPC members.

The new governance of the PRC, headed by XI Jinping, is actively reforming the public service to combat bureaucracy and excesses (representative spending) among officials..

The new leadership eliminated 82 powers of a number of ministries, including the influential National Commission for development and reforms, the Ministry of environment, other ministries of Central subordination, in an effort to reduce clerical and prevent "micromanagement".

The ruling Communist party promised to liberalize the market by simplifying the administrative system and limiting as much as possible the intervention of the Central government in microeconomic issues.

According to orientalist V. M. Rybakov, who studies traditional Chinese law, the main secret of the viability of the Chinese state system lies not in any special laws, but in the mobilization ideology-the one that was developed and formed by the centuries of Chinese history [4].

The 3rd Plenary Meeting of the 18th CPC Central Committee spoke of "improving and developing the socialist system with Chinese characteristics, promoting the modernization of the public administration system and management abilities," and adopted a Resolution of the CPC Central Committee provided for:

- accelerating the transformation of government functions: the creation of a government focused on the provision of services, which builds its activities on compliance with legislation;
- strengthening control over the executive power: improving the system of punishment and prevention of corruption.

However, such a service-oriented approach to the provision of services in the public administration system also requires the formation of an appropriate service legal culture of the state and municipal bureaucracy based on changes in legal psychology and ideology of civil servants. According to the results of the plenary session, which was held behind closed doors, a document was adopted that lists 60 tasks to be implemented by 2020.

Also, the CPC Central Committee published two documents regulating the process of formation of internal party rules and norms. One document prescribes the powers of party bodies in the development, approval, publication, adjustment and abolition of party regulations. The second document defines the basic principles relating to the registration, verification, correction or cancellation of such documents.

PRC Chairman Xi Jinping at a meeting on personnel issues on the eve of the 92nd anniversary of the founding of the CPC, said that the assessment of the work of officials would not depend on their success in improving economic performance, the CPC should adopt more universal criteria for assessing its personnel, not allowing for weakening of internal party leadership and rules³.

It should be noted that both in Kazakhstan and in the Chinese system of public service there are some similarities in personnel policy. For example, a new personnel system has now been formed in China with the adoption of the law on public service in 2006. Its main difference from the previous one is the transition from

the General centralized distribution of personnel to the enrollment of citizens in the administrative bodies by means of examination selection.

It should be noted that the basic laws of the PRC on public service define the system of public service in a completely different way than in the European States and Kazakhstan, where the division into categories of employees is not by type of public service, but by the kind of activity of people holding positions in the administrative apparatus. In the PRC, on the contrary, the public service is any activity of a citizen who has concluded an official contract and passed the appropriate examination tests, and this may not necessarily be an activity to ensure the powers of the state and public authorities. In particular, the service is equal to the work of citizens engaged in it in state-owned enterprises (corporations).

Comparing Kazakhstan and China, it should be noted that both countries are criticized for the imperfection of their socio-political institutions and the difference from the Western democratic standards in the organization of public service. However, both countries consider it appropriate to adhere to their national cultural and civilizational traditions, significantly different from the Western Euro-American heritage, and China to a greater extent than Kazakhstan, focuses on this difference. China today is concerned about the development and renewal of key national ideas, and this search has led to the emergence of the concepts of "harmonious society" and "sovereign democracy", as well as the strategy of "soft power" [5].

So, China's task is to create a rational bureaucracy based on the Confucian tradition and the concept of the "Chinese dream". This ideologically conservative approach fully corresponds to the cultural and political traditions of the country.

The introduction of effective information technologies into the public service system can be noted as the General directions and priorities for further improvement of public service both in China and in Kazakhstan. There is no doubt that the creation of an integrated and effective system of public service should take place taking into account the historical, cultural, national and other features of both China and Kazakhstan.

Thus, a comparative analysis of public service systems in China and Kazakhstan shows that both countries are undergoing profound changes in management processes. It should be borne in mind that in China these reforms are linked to Chinese traditions and culture with the influence of Confucianism. It should also be borne in mind that in China all the transformations, including in the system of public service, are carried out under the leadership of the Communist party of China.

Summing up, it is worth emphasizing once again: any development of the country is a response to the challenges of the time. What it will be, largely depends on the ruling minority, on how it is capable of a creative response to social demands. It is obvious that the Chinese experience of training civil servants is quite applicable to the Kazakh conditions and can be used in Kazakhstan.

References

1. Василенко И.А. 2012. *Государственное и муниципальное управление*. М.: Юрайт, 431 с.
2. Жангазы Р. Состояние и перспективы системы государственной службы Республики Казахстан.
3. Ши Сяодун. Рассмотрение вопроса об укреплении системы курсов по повышению квалификации для госслужащих со стратегической точки зрения. Опыт Сингапура // *Торговля и экономика КНР*. 2013. № 13. 史晓东：从战略考虑，强化公务员培训机制新加坡考察的体会，*中国经贸导刊*，2003年第13期。
4. Рыбаков В.М. 2012. Взятка и взяткоподобные преступления в традиционном китайском праве. – *Вестник СПбГУ*. Сер. 13. Вып. 4. С. 104-110.
5. Лю Цзюньшэн. Теоретическое исследование по экзаменационной системе отбора госслужащих. Теория и практика развития талантливых кадров в регионах // Гонконг, Аомэнь, Тайвань и КНР: сборник статей форума и ежегодной конференции в КНР по исследованию человеческих ресурсов в Китае. 2008. 刘俊生：公务员考试选拔理论研究，区域人才开发的理论与实践港澳台大陆人才论坛暨 2008年中华人力资源研究会年会论文集，2008年

References

1. Vasilenko I.A. 2012. *Gosudarstvennoe i municipalnoe upravlenie*. M.: Iirait, 431 p.
2. Zhanqazy R. Sostoyanie i perspektivy sistemy gosudarstvennoi sluzhby Respubliki Kazakhtsan
3. Shi Syaodun. Rassmotrenie voprosa ob ukreplenii sistemy kursov po povysheniyu kvalifikatsii dlya gossluzhashchikh so strategicheskoy tochki zreniya. Opyt Singapura // *Torgovlya i ekonomika KNR*. 2013. № 13. 史晓东：从战略考虑，强化公务员培训机制新加坡考察的体会，*中国经贸导刊*，2003年第13期。
4. Rybakov V.M. Vzyatka i vzyatkopodobnye prestupleniya v traditsionnom kitayskom prave Vestnik SPbGU. Ser. 13. Vyp. 4. P. 104-110.
5. Lyu Tszun'shen. Teoreticheskoe issledovanie po ekzamenatsionnoy sisteme otbora gossluzhashchikh. Teoriya i praktika razvitiya talantlivykh kadrov v regionakh // Gonkong, Aomen', Tayvan' i KNR: sbornik statey foruma i ezhegodnoy konferentsii v KNR po issledovaniyu chelovecheskikh resursov v Kitae. 2008. 刘俊生：公务员考试选拔理论研究，区域人才开发的理论与实践港澳台大陆人才论坛暨2008年中华人力资源研究会年会论文集，2008年

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН РЕСЕЙ ФЕДЕРАЦИЯСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТІ ЖЕТІЛДІРУ ҮЛГІСІ: САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ.

Назарова Мерей Шарипбекқызы
Абжаппарова А.А. жетекшілігімен
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
E-mail): nazar.merey@mail.ru

Аннотация

Бұл мақалада Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясының мемлекеттік қызметінің сипаттамасы, түсінігі, негізгі принциптері мен даму жолдары қарастырылған. Сондай-ақ, мемлекеттік қызметті дамытудың маңызы мен қажеттілігі көрсетіліп, осы саладағы екі мемлекеттің тәжірибесі салыстырмалы түрде зерттелген.

Түйін сөздер: мемлекеттік қызмет, Қазақстан Республикасы, Ресей федерациясы

Бүгінде әрбір мемлекет әлемдік аренада көшбасшы орынға ие болуға ұмтылады. Басты басымдықтардың бірі тиімді мемлекеттік басқаруды қалыптастыру екендігі белгілі. Бұл бағытта мемлекеттік қызмет негізгі құрал болып табылады. Мемлекеттік қызмет нақты тұлғалар арқылы елдегі әлеуметтік, экономикалық және саяси өзгерістерді қамтамасыз етеді. Ол мемлекеттік билікті жүзеге асыруда маңызды рөл атқарғандықтан, ол тұрақты жетілдіруді және дамытуды талап етеді.

Қазақстан Орталық Азияның қарқынды дамып келе жатқан елдерінің бірі болып табылады және оны дамытудың кеңестік тәжірибесінен туындаған проблемаларды еңсере алды.

Қазіргі таңда Қазақстан әкімшілік реформаларды іске асыруда тек батыс елдерінің ғана емес, сондай-ақ жақын көршісінің де тәжірибесіне сүйенеді. Ресей мемлекеттік қызметті жаңғыртуға мүдделі. Ресейлік мемлекеттік қызметтің айрықша ерекшелігі оның кешенді сипаты болып табылады, ол түрлер мен деңгейлерге бөлінген мемлекеттік қызмет жүйесінің кешенді ұйымымен анықталады. Ресей Федерациясының мемлекеттік қызметі – федералдық мемлекеттік органдардың, Ресей субъектілерінің мемлекеттік органдарының, Ресей субъектілерінің мемлекеттік лауазымды атқаратын тұлғалардың өкілеттіктерін орындауды қамтамасыз ету бойынша Ресей азаматтарының Ресейдің мемлекеттік азаматтық қызметі лауазымдарындағы кәсіби қызметі [1].

Мемлекеттік қызметті жаңғырту мәселесіне көп көңіл бөлінеді. Себебі бұл институттың тиімді дамуы саяси құндылықтарды қалыптастыруға, демократиялық саяси мәдениетті дамытуға ықпал етеді.

Ресей Федерациясында да, Қазақстанда да атқарушы билік органдары жүйесін жетілдіруді, әкімшілік рәсімдер туралы заңнамалық актілерді әзірлеуді, сыбайлас жемқорлықты жою жөніндегі шаралар кешенін әзірлеуді қамтитын әкімшілік реформа жүргізілуде.

Бұл әкімшілік реформа келесі міндеттерді жүзеге асыруға бағытталған [2]:

- мемлекеттік органдар қызметінің әдістері мен нысандарын жетілдіру;
- заңнаманың халықаралық құқықтың жалпыға танылған нормалары мен қағидаттарына сәйкестігін қамтамасыз ету;
- мемлекеттік органдардың қызметінде заңдылықты қамтамасыз ету;
- мемлекеттік қызметшілердің имиджін арттыру, міндеттерді адал орындағаны үшін жауапкершілікті күшейту.

Ресей Федерациясында мемлекеттік қызметті басқаруға арналған арнайы орган жоқ, ал Қазақстанда "Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары жүйесін одан әрі оңтайландыру жөніндегі шаралар туралы" Президенттің 1998 жылғы 18 қыркүйектегі жарлығына сәйкес мемлекеттік қызмет істері жөніндегі агенттік құрылды, оны құру бірыңғай кадр саясатын жүргізу және мемлекеттік қызметті ұйымдастыру үшін импульс болды [3].

Ресейдегі атқарушы билік органдарының функционалдық мамандануы шеңберінде мемлекеттік қызметті басқару органының неғұрлым оңтайлы ұйымдық - құқықтық нысаны Федералдық қызмет болып табылады, оны басқаруды Ресей Федерациясының Президенті жүзеге асыруға тиіс.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат шеңберінде этикалық нормаларды реттейтін құқықтық актілер әзірленген. Қазақстан Республикасы Президентінің 2005 жылғы 3 мамырдағы Жарлығымен бекітілген «Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің ар-намыс кодексі» Ресей Федерациясында белгіленген қызметтік мінез-құлықтың жалпы принциптеріне қарағанда, мемлекеттік қызметте туындайтын қатынастарды реттеуге бағытталған және оның ережелері құқықтық шеңберден

шығатын моральдық - этикалық сипатқа ие, сондықтан осы нормативтік актіде бекітіліп, заңды күшке ие болған [4].

Қазақстанда Мемлекеттік қызметтің жаңа моделін енгізу нәтижесінде мемлекеттік лауазымдар саяси және әкімшілік лауазымдарға бөлінді. Мемлекеттік қызметшілердің лауазымдарын мұндай бөлудің қажеттілігі Мемлекеттік қызметтің патронаждық жүйесіндегі, оған іріктеудегі, сондай-ақ мемлекеттік қызметшілердің өзінің кәсіби деңгейін арттыруға мүдделілігіндегі кемшіліктерімен, олардың әлеуметтік қорғалуының төмендігімен, мемлекеттік аппараттағы сыбайлас жемқорлықтың жоғары деңгейімен, жастар арасында жаңа креативті ойлардың тұрақты ағынының болмауымен немесе азаюымен айқындалады.

Мемлекеттік қызметшілердің негізгі құқықтарының кең спектрі арасында жеке басының қадір-қасиетін құрметтеу құқығы, әлеуметтік және құқықтық қорғалу құқығы, біліктілігі мен қабілеттерін, қызметтік міндеттерін адал орындауды ескере отырып, алға жылжу құқығы, өз өкілеттігі шегінде шешімдер қабылдау құқығы және т. б. болуы тиіс.

Мемлекеттік қызметте заңдылықты қамтамасыз ету әдістерінің бірі оны бұзғаны үшін заңды жауапкершілік шараларын белгілеу, сондай-ақ мемлекеттік қызмет туралы заңнаманы және өзге де құқықтық актілерді бұзатын мемлекеттік қызметшілердің жауапкершілігін қамтамасыз ету болып табылады. Біздің елімізде жүргізіліп жатқан әкімшілік реформалар мемлекеттік қызметшілердің мінез-құлқын бақылаудың жаңа құралдарын ғылыми іздестіруді көздейді. Мұндай құралдардың қатарына тәртіптік жауапкершілік жатады, ол мемлекеттік қызмет ережелерін бұзғаны үшін қызметтік бағыну тәртібімен тәртіптік ықпал ету шараларын қолдану болып табылады.

Заңдылықты қамтамасыз ету әдістерінен және заңдық жауапкершілік шараларынан басқа, мемлекеттік қызмет қағидаттарын ескеру қажет.

Екі елдің мемлекеттік қызметінің жалпы принциптеріне мыналар жатады: Конституция мен заңдардың үстемдігі; құқықтың үстемдігі; демократия мен транспаренттілік; гуманизм және әлеуметтік әділеттілік; мемлекеттік қызметтің партиясыз және зайырлы сипаты, мемлекеттік қызметтегі сабақтастықты қамтамасыз ету. Жалпы қағидаттардан басқа, мемлекеттердің жекелеген мемлекеттік қызмет туралы заңдарында нақты қағидаттар бар. Мысалы, Ресей Федерациясының заңнамасы федерализм принципі белгіленген, ол мемлекеттік қызмет жүйесінің біртұтастығын және Ресей Федерациясы субъектілерінің мемлекеттік биліктің федералдық органдары мен мемлекеттік билік органдары арасындағы өкілеттіктерінің конституциялық аражігін ажыратуды сақтауды қамтамасыз етеді [5]. Қазақстандық патриотизмнің қағидаттары Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметінің қағидаттар жүйесіне енгізілген; сондай-ақ мемлекеттік биліктің заңнамалық, атқарушылық және сот тармақтарына бөлінуіне қарамастан, мемлекеттік қызмет жүйесінің бірлігі, лауазымдық міндеттерін адал және бастамашылық орындағаны, аса маңызды және күрделі тапсырмаларды орындағаны үшін азаматтық қызметшілерді көтермелеу сынды принциптерді қамтиды [6].

Институционалдық, құрылымдық және функционалдық сипаттағы жалпы тұжырымдамалық проблемалар бар екеніне қарамастан, бірқатар айырмашылықтар бар.

Біріншіден, Конституция бойынша Қазақстан - унитарлы мемлекет, ал Ресей - федеративті. Унитарлы мемлекеттің артықшылығы елде жүргізіліп жатқан реформалар белгілі бір нәтижелерге ие болатындығында.

Мемлекеттік қызмет бірлігінің қағидаты мемлекеттік биліктің үш тармаққа бөлінуіне қарамастан жүзеге асырылады, және мемлекеттік басқару мен мемлекеттік қызметті ұйымдастырудың әлеуметтік-саяси мәнін білдіре отырып қолданылады. Мемлекеттік қызметтің бірлігі мемлекеттік аппаратта еңбек бөлінісі болған жағдайда да барлық мемлекеттік қызметшілер өз өкілеттіктерін мемлекет атынан атқаратынын білдіреді. Сондықтан мемлекеттік биліктің бірлігі қағидаты биліктің тармақтарын бірыңғай мемлекеттік механизмге біріктіретін негіз болып табылады [6].

Екіншіден, Қазақстанда мемлекеттілік қоғамның тұрақты ұлтаралық келісімі мен тұрақтылығы бар реформалар жолымен бірте-бірте, үздіксіз қозғалыс процесінде пайда болды; Ресейде жағдай біршама басқаша болды, яғни бұрын біртұтас болған мемлекеттің ыдырауы жағдайында жүргізілген трансформациялар ұлттық қақтығыстарға шиеленісуімен одан сайын күрделенді.

Үшіншіден, әскери-өнеркәсіптік кешен объектілерінің үлкен санының болуы Ресейдегі реформаларды іске асыру үшін маңызды проблема болды. Мұның бәрі Ресей неолибералды стратегияны таңдаған кезде қиындады, себебі бұл бағыт нарықтық экономиканы реттеуге мемлекеттің араласуын шектейді. Қазақстанда Одақтың ыдырауымен әскери өнеркәсіпке жұмсалған шығындар біршама қысқарды. Ел экономикалық реформаларға бағдар алып, Семей ядролық полигонын жабу туралы шешім қабылдады.

Төртіншіден, Қазақстан мен Ресейде бірдей проблемалар болды. Бұл мемлекеттік қызмет сапасының төмендігі, функциялардың қайталануы, лауазымды тұлғалардың бюрократиясы, кадрлардың тұрақтамауы, қызметкерлердің адал қызметке уәждемесінің төмендігі, кәсіби этиканың бұзылуы, сондай-ақ төмен жалақы.

Қазақстанда, 1992 жылдан 1998 жылға дейін, ал Ресейде 1991 жылдан 1999 жылға дейін мемлекеттік қызметті реформалауға дайындық жүргізілді. Дайындық кезеңінің жалпы ұзақтығы орта есеппен 7 жылды құрады. Сондықтан Қазақстан үшін Ресейдегі демократиялық көшу тәжірибесі маңызды, себебі реформаланған саяси жүйелер ұқсас екендігін ескеретін болсақ, жағдайды болжау үшін ресейлік тәжірибені пайдалану мүмкіндігіне ие болатындығын айтуға болады. Осының барлығы Қазақстан мен Ресейдің саяси жүйелерін өзгерту қажеттілігімен байланысты болды.

Мемлекеттік қызмет институтына 1990 жылдардың ортасынан бастап ерекше көңіл бөліне бастады, ол кезде реформаларды жүргізу және оларды табысты аяқтау мүмкін еместігі айқын болды. Дегенмен, Ресейде де, Қазақстанда да мемлекеттік қызмет реформасы өте баяу әзірленіп, басқа мемлекеттердегі реформалардың қарқынынан артта қалды.

Екі елде де мемлекеттік қызметті реформалау мәселелері аса маңызды және өте саяси сипатта болды. Ресейде 2000 жылдың басына дейін бұл мәселелерге көңіл бөлу сайлау алдындағы күрестің қисынына сәйкес жүзеге асты.

Шамамен осы уақытта екі мемлекет те заң шығару процесіне кірісе бастайды. Ресейде – 1995 жылдың тамызында "Ресей Федерациясының мемлекеттік қызметінің негіздері туралы" Федералдық заңы [1], ал Қазақстанда-осы жылдың желтоқсанында Қазақстан Республикасы Президентінің "ҚР мемлекеттік қызметі туралы" заңдық күші бар Жарлығы қабылданды [7].

Мемлекеттік қызметті жаңғырту контекстінде орталық және жергілікті билік органдарының саясаты бір шаблон бойынша құрыла алмайды, сондықтан жергілікті жағдайларға әдістерді саралап қолдану қажет.

Бүгінгі күні Қазақстанда да, Ресейде де мемлекеттік қызметтің мәртебесін арттыру мәселесі өзекті болып отыр, оның шешімі мемлекеттік қызметшінің әлеуметтік беделі мен жауапкершілігін арттыруды талап етеді. Мемлекеттік қызметшілер мен бизнес-құрылымдар және жеке сектордың қызметкерлері арасында өмір деңгейін әлеуметтік саралау жүзеге асуда.

Мемлекеттік қызметшілердің кәсіби қызметі кейбір жеке құқықтары мен бостандықтарын елеулі шектеумен сипатталады, бұл мемлекет тарапынан әлеуметтік өтемақыны талап етеді [8].

Елеулі жеңілдіктер мен әлеуметтік жеңілдіктердің болмауына байланысты мемлекеттік қызмет перспективалы кадрлар үшін басқа қызмет түрлеріне қарағанда бәсекеге қабілетсіз және тартымсыз болып отыр. Сондықтан артықшылықтар кез келген қоғамдағы кез келген басқару жүйесінің объективті қажеттілігі болып табылатынын түсіну қажет.

Қоғамда мемлекеттік қызметтің беделін арттыру үшін азаматтық қызметшілерді әлеуметтік қолдау деңгейін күшейту қазіргі таңда орынды. Жоғарыда аталған мақсаттарға қол жеткізу үшін екі мемлекетте жүзеге асырылу тиісті бірнеше нұсқаулықтарды атап өтсем.

Біріншіден, аса өзекті проблемалардың бірі мемлекеттік қызметшілерге уәждемелік сыйақы беру жүйесін дамыту болып табылады:

- жалақы деңгейін түпкілікті нәтижеге, жұмыстың тиімділігі мен сапасына бағдарлау;
- жалақы деңгейінің күрделілігі мен жұмыс көлемінің барабарлығы;
- жалақыны біртіндеп арттыру.

Екіншіден, азаматтық қызметшілерді қолжетімді тұрғын үймен қамтамасыз етудің қосымша тетіктерін құру туралы мәселені пысықтау қажет. Бұл бойынша мемлекеттік қызметшілердің жеңілдікті жағдайларда үлестік құрылысқа қатысу мүмкіндігін қарастыру керек. Сондай-ақ әлеуметтік және муниципалдық тұрғын үйлерді дамыту орынды.

Үшіншіден, қызметкерлерді медициналық сақтандырудың оңтайлы үлгісі әзірленуі тиіс [8].

Мемлекеттік билік органдары өкілдерінің азаматтар алдында өздері қабылдаған шешімдер үшін жауапкершілігін арттыру жолымен мемлекеттік қызмет жүйесін одан әрі жетілдіру қажет.

Кәсіпқойлықтың әлсіз деңгейі, жеке қызметкердің нашар моральдық келбеті халықтың санасында теріс көрінеді, соның нәтижесінде стереотип барлық мемлекеттік аппаратқа таралады.

Осы барлық проблемаларға сәйкес қазіргі заманғы Ресейлік және Қазақстандық мемлекеттік саясат мынадай негізгі сипаттамаларға ие болуы тиіс:

- қоғамдағы, мемлекеттегі және халықаралық қатынастардағы өзгерістерге тез бейімделгіштік, ұлттық мүдделерге бағдарлану;
- кешенді және дәйекті сипатқа ие болу, кез келген мәселені басқа проблемалар мен үдерістермен бірге қарастыра алу қабілетінің болуы;

- заңды сақтау, тиімді, пәрменді және әлеуметтік әділ болу;
- халықтың көпшілігінің сенімі мен қолдауын пайдалану;
- бюджет қаражатын сай болу, өз мақсаттарына қол жеткізу және іске асыру үшін мүмкіндіктер мен ресурстарының болуы.

Қорытындылай келе, Қазақстан мен Ресейдің мемлекеттік қызметін жаңғырту тәжірибесін талдау екі елдің бір бағытта жылжып, жаңа үкімет қағидаттарында мемлекеттік қызметті құруға қарай жылжып келе жатқанын көрсетті.

Бүгінде Қазақстанда мемлекеттік қызметтің тиімді моделі қалыптасып келеді. Қазақстанда мемлекеттік қызмет өзінің дамуы үшін үлкен әлеуетке ие. Ал Ресей бүгінде өзінің батыс әріптестеріне ұқсас кәсіби мемлекет құруға ұмтылуда.

Қазіргі уақытта Қазақстанда болашаққа бағытталған және мемлекеттік қызметті одан әрі жаңғыртудың жаңа тәсілдерін енгізуге бағытталған мемлекеттік қызметтің жаңа моделінің тұжырымдамасы әзірленді.

Осыған байланысты қазіргі Қазақстан үшін маңызды міндеттердің бірі мемлекеттік қызметті жаңғырту болып табылады, ол мемлекеттің жаңа саяси болмысына сәйкес келуі тиіс, уақыт талабына тиімді, ашық, барабар жауап беруі керек. Қазақстан отандық мемлекеттік қызмет саласындағы жаңғырту үрдісінің бағытын қайта қарап, мемлекеттің әлеуметтік-мәдени, ұлттық және тарихи ерекшеліктерін ескере отырып, дамудың неғұрлым оңтайлы моделін таңдап алуы қажет.

Мемлекеттік қызмет мемлекетте талаптар мен шектеулер артқанда ғана емес, сондай-ақ оның объективті қолайсыздықтары мен шығындары жақсы жалақымен, жұмыс орнының тұрақтылығымен, қызмет бабында алға жылжуды, лайықты өмір сүру деңгейін қамтамасыз ететін кепілдіктермен өтелгенде де тиімділігі жоғары болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Федеральный закон "О государственной гражданской службе Российской Федерации" от 27.07.2004 N 79-ФЗ (последняя редакция) // [электронды ресурс]: <http://www.consultant.ru>
2. «Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметі жаңа моделінің тұжырымдамасы туралы» ҚР Президентінің 2011 жылғы 21 шілдедегі № 119 Жарлығы // [электронды ресурс]: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1100000119/links>
3. «Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары жүйесін одан әрі оңтайландыру жөніндегі шаралар туралы» ҚР Президентінің 1998 жылғы 18 қыркүйек N 4073 Жарлығы // [электронды ресурс]: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U980004073_/links
4. «Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің ар-намыс кодексі туралы» ҚР Президентінің 2005 жылғы 3 мамырдағы N 1567 Жарлығы. Күші жойылды - Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 153 Жарлығымен // [электронды ресурс]: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U050001567_
5. Черепанов В.В. Основы государственной службы и кадровой политики: учебник для студентов. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2010. – 679 с.
6. «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 23 қарашадағы № 416-V ҚРЗ // [электронды ресурс]: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000416>
7. «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 1995 жылғы 26 желтоқсан N 2730. Күші жойылды // [электронды ресурс]: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U950002730_/links
8. Лазарев Б.М. Правовой статус государственных служащих. М.: Юридическая литература, 6 Атаманчук Л.М. Государственная служба. / М.: Экономика, 2012.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ҮКІМЕТТІК ЕМЕС ҰЙЫМДАРДЫҢ РӨЛІ

Назарова Мерей Шарипбекқызы
Лұқпанов А.И. жетекшілігімен
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
E-mail: nazar.merey@mail.ru

Азаматтық қоғам құрудағы үкіметтік емес ұйымдардың рөлін нығайту қажеттілігі демократияның жеке институттарының күрделі тетігіне сүйенетінін түсінумен байланысты болды, олар арқылы азаматтар өз мүдделерін білдіре және қорғай отырып, саяси өмірге қатысатын. "Үшінші сектор" институттарының еркіндігін қамтамасыз ету мақсатында үкіметтік емес ұйымдардың қызметін тіркеу және қадағалау тәртібін оңайлату, осындай ұйымдардың қалыптасуы мен белсенді қызметін көтермелеу ұсынылды.

Қазіргі уақытта жергілікті жерлерде қалыптасқан жағдай азаматтықтың әлсіздігімен сипатталады. Қазақстандық азаматтық қоғам әлі жеткіліксіз құрылымдалған, оның қоғамдық санада ұсынылуы әзірше төмен.

Қазақстандық өңірлерде тұрақты және әрекетке қабілетті азаматтық қоғамның қалыптасу процесі әлі де көптеген кедергілермен кездеседі.

Қазақстанда азаматтық қоғамды қалыптастырудың экономикалық алғышарттары жеткілікті дәрежеде дамымаған, жекелеген азаматтардың экономикалық тәуелсіздігі жоқ. Қазақстандық қоғамның әлеуметтік-саяси трансформацияларында ізбасарлықтың және сабақтастықтың болмауы өз рөлін атқарды, нәтижесінде осы кезеңде жаңа азаматтық нысандарды институттандырудың тұрақсыздығы байқалады.

Тарихи қалыптасқан жағдайларға байланысты қазақстандық халықта азаматтық және құқықтық мәдениет нашар дамыған, қазақстандықтар қоғамға қарағанда мемлекетке көбірек бағдарланды. Осы кезеңде азаматтық қоғам институттары мен мемлекеттік органдар арасында жемісті және тең құқықты өзара іс-қимыл әлі де жоқ. Азаматтардың маңызды саяси және экономикалық шешімдер қабылдауға, көптеген қоғамдық маңызды мәселелерді талқылауға шектеулі қатысуы сақталуда, елде болып жатқан әлеуметтік процестерден азаматтардың басым көпшілігінің оқшаулану дәрежесі жоғары көрінеді.

Қазақстандық азаматтар үшін жаңа саяси және азаматтық құндылықтар мен идеалдар әлі күнге дейін батыс дәстүрін трансляциялаудың үстірт нәтижесі болып табылады, бұл ретте қазіргі заманғы өркениетті мемлекет пен азаматтық қоғам институттарының өзара тәуелділігі күрделі бағаланбайды. Азаматтық қоғам институттарының қызметі туралы мәселе қазірдің өзінде бар қатаң сақтаудың орнына азаматтық заңнаманы одан әрі жетілдіруге ерекше назар аударылады. Елімізде азаматтық қоғам институттарын одан әрі дамытуға бағытталған белгіленген саяси жаңғырту аяқталған жоқ.

Осылайша, аталған себептердің салдарынан Қазақстандағы азаматтық қоғам институттары өзінің қалыптасуының басында ғана үлкен санада тұр. Азаматтық қоғамның формальды институттары бар сияқты, бірақ қандай да бір себептерге байланысты олар өз қызметін толық көлемде жүзеге асырмайды. Бірақ қазақстандық азаматтық қоғамдастықтың одан әрі дамытудың перспективалы әлеуеті бар екендігі күмән тудырмайды.

Қазіргі жағдайда мемлекеттік сектор – қоғамдық сектор өзара қарым-қатынастар жүйесін жетілдіруде, олардың ынтымақтастығының жаңа тәсілдері мен тетіктерін қалыптастыруда объективті қажеттілік туындады. Жергілікті билік пен азаматтық қоғамның өзара іс-қимылы басқарудың дамып келе жатқан жүйесіне айналуы тиіс. Бұл Қазақстандағы әлеуметтік мемлекеттің құрылуын анықтайтын бағыттардың бірі. "Әлеуметтік бағдарланған мемлекет әлеуметтік әділеттілік, әлеуметтік бейбітшілік және азаматтық келісім қағидаттарына негізделген адамдар арасындағы әлеуметтік байланыстың жаңа түрін қалыптастырады. Ол өз азаматтарының тұрақты әлеуметтік-экономикалық жағдайын және қоғамдағы әлеуметтік бейбітшілікті қолдау үшін жауапкершілікті өзіне алады" [1].

"Жергілікті билік – азаматтық қоғам" жүйесін дамыта отырып, үкімет өз функцияларын жүзеге асырудың тиімділігін бір мезгілде арттырады және азаматтық тұлғаның әлеуетін іске асыруға ықпал етеді. Жергілікті азаматтардың әртүрлі экономикалық, кәсіби, этникалық, өңірлік, демографиялық, діни және өзге де мүдделерін қанағаттандыру үшін жағдайлар кеңейтілуде. Олар мен тұтастай алғанда мемлекеттік билік жүйесі арасындағы сенім мен ынтымақтастық ахуалы қалыптасады. Жиынтығында бұл мемлекет пен қоғамның жоғары өміршендігін қамтамасыз етеді, елдің өзін-өзі дамытуға ынталандыруды күшейтеді.

Бір жағынан, жергілікті деңгейде мемлекеттік органдардың азаматтық қоғамды қолдауы жалпы республикалық ауқымда (жалпы республикалық заңнаманы жетілдіру) шаралар қабылдауды талап етеді. Екінші жағынан, ең прогрессивті заңдарды қабылдау әкімшілік кедергілердің проблемасын шешуге әрдайым ықпал етпейді, өйткені олардың едәуір бөлігі өңірлік, жергілікті деңгейде белгіленген.

Жалпы республикалық заңнаманы жетілдіру жөніндегі жұмыстағы басты мәселе "мемлекет – қоғам" қатынастары саласындағы мемлекеттік монополизмді еңсеру және функциялардың бір бөлігін қоғамдық секторға беру болып табылады. Мемлекеттік басқару деңгейлері арасындағы өкілеттіктерді ажырату және бюджетаралық қатынастарды жетілдіру туралы мәселе өзекті. Жергілікті билік органдарының құзыретін және олардың қоғамдық бірлестіктермен өзара қарым-қатынасын анықтайтын және шектейтін нормативтік актілердің қажеттілігі пісіп жетілді.

Жергілікті мемлекеттік органдар, қоғамдық ұйымдар мен коммерциялық құрылымдар арасындағы қатынастар әлеуметтік әріптестік қағидаттарында құрылуы тиіс, бұл маңызды саяси, әлеуметтік, экономикалық, экологиялық, адамгершілік және басқа да проблемаларды шешуде күш-жігерді біріктіруді ғана емес, сондай-ақ өңірдегі істің жай-күйі үшін, азаматтарды әлеуметтік қорғауды қамтамасыз ету үшін өзара жауапкершілікті көздейді.

Өз кезегінде жергілікті азаматтық қоғам үкіметтің мақсаттары мен бағдарламаларын қолдауда жұртшылықтың хабардарлығын арттыру жөніндегі науқандарды өткізуге үлес қосады. Бұған біріккен хабарламалар, жұртшылықтың мәлімдемелері және т. б. сияқты іс-шаралар жатады.

Мұндай әріптестікке қол жеткізу жергілікті билік және басқару органдарының өңірдің әлеуметтік-экономикалық даму бағдарламаларын орындау және сенім мен келісім ахуалын құру жөніндегі қызметін жандандырудың ең тиімді резерві болып табылады.

Жергілікті деңгейдегі мемлекеттік органдардың азаматтық қоғамды қолдау деңгейі келесі параметрлердің бірқатар өлшеміне ие болады:

- облыстардың, қалалар мен аудандардың деңгейінде Республикалық партиялардың өкілдіктерін қолдау;
- жергілікті жерлерде сайлау жүйесінің азаматтық қоғам қалыптасуының маңызды факторы ретінде жұмыс істеуі;
- әлеуметтік проблемаларды шешуде жергілікті мемлекеттік органдардың негізгі серіктесі болуға арналған өңірлік ҮЕҰ-ның дамуы мен әлеуеті;
- жергілікті қоғамдастықтарды өзін-өзі ұйымдастырудың ең тиімді тәсілі ретінде жергілікті өзін-өзі басқарудың болуы және дамуы;
- азаматтық қоғамды қалыптастырудың маңызды субъектісі ретінде өңірлік шағын бизнестің даму деңгейі;
- ақпараттық өрісті сапалы дамыту контекстіндегі өңірлік БАҚ нарығының жағдайы.

Үкіметтік емес ұйымдар азаматтық қоғамның маңызды институты болып табылады, өйткені мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам арасындағы қарым – қатынастар қоғамдық ұйымдар-азаматтардың бірлестіктері арқылы жүзеге асырылады. ҮЕҰ мемлекет пен азаматтар арасындағы делдалдардың рөлін атқарады, әлеуметтік өзгерістер мен жергілікті жерлердегі жұмыстардың кейбір функцияларын өзіне алады, әлеуметтік саланың түрлі проблемаларын шешуге белгілі бір үлес қосады. ҮЕҰ азаматтық қоғамның құрамдас бөлігі ретінде билік пен халық арасындағы байланыстырушы буын функциясын атқарады. Мемлекет ҮЕҰ-мен сындарлы байланыстарды дамытуға мүдделі болуы тиіс.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында 5 мыңнан астам мемлекеттік емес коммерциялық емес ұйымдар тіркелген. Олардың көпшілігі білім беру, әлеуметтік қамтамасыз ету, денсаулық сақтау, мәдениет, ғылым, халықтың аз қамтылған топтарын қорғау және т. б. салаларда билік органдары шешетін міндеттерді шешу үшін құрылған.

2002 жылы қабылданған үкіметтік емес ұйымдарды мемлекеттік қолдау Тұжырымдамасы ҚР-да әлеуметтік саясатты жүргізуде қатынастардың жаңа моделін ұсынады [2].

Мемлекеттік құрылымдар мен ҮЕҰ белсенді ынтымақтастығын жолға қою, оларды әлеуметтік маңызды мәселелерді шешуге тарту, ақпараттық, консультативтік, әдістемелік, ұйымдастырушылық-техникалық қолдау көрсету мақсаты қойылып отыр. Осы Тұжырымдамада белгіленген үкіметтік емес секторды дамыту проблемаларын тиісті заңнамалық негіз құруды ескере отырып жүзеге асыру мемлекеттік органдар мен үкіметтік емес ұйымдар арасындағы әріптестік қатынастардың тұрақты және тиімді жүйесін құруды, сондай-ақ Республиканың азаматтық қоғамын дамытуды бастау алар еді.

Бұл тұжырымдамада мынадай мақсаттар айтылған:

1. Мемлекеттік органдар мен үкіметтік емес ұйымдардың өзара іс-қимыл және ынтымақтастық жүйесін жетілдіру;

2. Азаматтық бастаманың өсуі үшін жағдай жасау;
3. Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс арқылы әлеуметтік бағдарланған үкіметтік емес ұйымдардың бағдарламаларын қаржыландыру;
4. Мемлекеттік органдар мен қоғамдық бірлестіктердің өзара іс-қимылы жөніндегі кеңестер құру;
5. Іс-шараларды бірлесіп өткізу (конференциялар, "дөңгелек үстелдер", семинарлар, әлеуметтік маңызды мәселелер бойынша тренингтер, қайырымдылық, мәдени-бұқаралық акциялар және басқалар));
6. Қазақстанның үкіметтік емес ұйымдарының қызметін ақпараттық қамтамасыз ету;
7. Үкіметтік емес ұйымдарды тіркеу шарттарын жеңілдету [2].

Алайда, өңірлерде, әсіресе ауылдық жерлерде үкіметтік емес секторды дамытудың біркелкі еместігін атап өткен жөн. ҮЕҰ негізінен ірі облыс орталықтарында, Астана және Алматы қалаларында шоғырланған. Сонымен қатар үкіметтік емес ұйымдардың 8 пайызы аудандық деңгейде ұсынылған, бұл жергілікті қоғамдық бастаманы дамыту үшін жеткіліксіз.

Қоғамдық бірлестіктер мен әртүрлі қозғалыстардың көптігіне қарамастан, қазақстандық халықтың азаматтық ұйымының деңгейі әлі де төмен күйінде қалып отыр. Азаматтық қоғамды қалыптастыруда қоғамның жекелеген топтарының дербес артикуляцияға және өз мүдделерін қорғауға мұқтажы емес, "жоғарыдан" бастамасы бұрынғысынша шешуші мәнге ие.

Республикада ҮЕҰ даму үрдісі "грант беру тәжірибесі үшінші секторға ұзақ мерзімді және сындарлы көмек мәселелерін шешпейді" деп көрсетті [3].

Барлық ұйымдардың жартысынан кемі ғана іс жүзінде әрекет етеді. Қалғандары мемлекеттік органдар тарапынан материалдық-техникалық базаның және қаржылық қолдаудың жоқтығынан немесе жұмысын іс жүзінде тоқтатқан, немесе өз әлеуетін толық көлемде іске асырмаған. Сондықтан мемлекеттің ҮЕҰ-мен қарым-қатынасын реттейтін ұлттық саясатты одан әрі әзірлеуі өзінің өзектілігін жоғалтпайды.

Тұтастай алғанда, Қазақстанда үкіметтік емес сектордың дамуы соншалықты ауқымды емес. Қоғамның әлеуметтік маңызды мәселелерін шешуде ҮЕҰ рөлінің елеулі өсуі байқалмайды. ҮЕҰ-ның мемлекеттік билік органдарымен өзара іс-қимылы да байқалмайды. Әсіресе бұл өңірлік ҮЕҰ-ға қатысты.

Қоғамдық ұйымдар санының ұлғаюынан көрінетін азаматтық өзін-өзі ұйымдастырудың кейбір өсуіне қарамастан, олардың сапалық деңгейі мен кең әлеуметтік қабаттарды қамту өте төмен және елеусіз. Жергілікті халықтың азаматтық институттардың жоғары рөлін сезіну процесі өте баяу. Мұнда өңірлік мемлекеттік органдардың ҮЕҰ-ның сапалы ұйымдастырушылық-практикалық қолдауында жеткіліксіз рөл атқарған жоқ.

Мемлекет пен ҮЕҰ тең құқылы серіктес болатын қатынастардың жаңа моделін қалыптастыру қажет. Тәжірибе көрсеткендей, лауазымды тұлғалар мен ҮЕҰ өзара қарым-қатынасы жергілікті жерлерде өте жемісті болуы мүмкін. Жергілікті билік органдары мен қоғамдық ұйымдардың өзара іс-қимылы келісімдер, ынтымақтастық туралы шарттар, әлеуметтік-еңбек қатынастарын реттеу жөніндегі комиссиялар, дөңгелек үстелдер, жұмыс топтары мен т. б. сияқты тетіктер арқылы жүзеге асырылуы мүмкін.

Жергілікті деңгейде мемлекеттік органдардың азаматтық қоғамды дамыту мақсатында, бірінші кезекте, қоғамдық бірлестіктермен өзара іс-қимыл жасайтын жергілікті билік органдары саясатының тұжырымдамалық негіздері мен қағидаттарын айқындау қажет. Әлеуметтік әріптестіктің, билік органдары мен азаматтардың мемлекеттік емес бірлестіктерінің өзара ынтымақтастығының қазіргі бар нысандарын жетілдіру және жаңа нысандарын әзірлеу, жергілікті билік органдарының қоғамдық бірлестіктердің әлеуметтік маңызы бар бағдарламаларды іске асыруда олардың қызметін қолдаудың тиімді тетіктерін әзірлеу қажет.

Билік органдары мен қоғамдық бірлестіктердің өзара іс-қимылының қолда бар институттарын жетілдіру және жаңа институттарын құру, мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс арқылы әлеуметтік бағдарланған үкіметтік емес ұйымдардың бағдарламаларын қаржыландыру өмірлік маңызы зор. Ол үшін жыл сайын өңір бюджетінде қоғамдық бірлестіктердің неғұрлым әлеуметтік маңызы бар жобаларын қаржыландыруға қаражат қарастыру қажет. Бұл қаражатты олар ашық конкурстың нәтижелері бойынша алуы мүмкін. Жергілікті мемлекеттік басқару органдарын бейінді ҮЕҰ-мен тығыз ынтымақтастыққа тарта отырып, жергілікті өзін-өзі басқаруға мемлекеттік емес бірлестіктердің қатысуын кеңейте отырып және жергілікті азаматтық ұйымдар мен бастамаларды қолдай отырып, әлеуметтік-экономикалық міндеттерді шешу үшін жергілікті жұртшылықтың азаматтық белсенділігі мен жауапкершілігін арттыруға болады.

Осы кезеңде мемлекеттік және қоғамдық институттарды бөлу процесін жалғастыру керек. Азаматтардың және олардың бірлестіктерінің зияткерлік, кәсіби және шығармашылық әлеуетін барынша толық іске асыру үшін қолайлы жағдайларды қалыптастыру және қолдау жергілікті халықтың зияткерлік және мәдени әлеуетін жандандырады.

Үкіметтік емес ұйымдарға жанама көмек олармен өзара іс-қимыл жасауға материалдық және басқа да көмек көрсетуге мүмкіндігі бар коммерциялық ұйымдардың тартылуымен айқындалады, қоғамдық ұйымдарға өңірді дамыту бағдарламалары туралы және әлеуметтік саясат саласындағы жаңа нормативтік құжаттар туралы хабардар етіледі. Сондай-ақ ол мемлекеттік емес коммерциялық емес ұйымдардың бытыраңқы топтарын сенімді және жергілікті қоғамдастықтың қажеттіліктеріне жауап беретін тиімді секторға біріктіруде, жергілікті қоғамдық ұйымдардың бағдарламаларын, олар өткізетін іс-шараларды қолдауда білдірілуі мүмкін. Белгілі болғандай, көптеген елдерде адам құқықтары мен демократиялық құндылықтар саласында ағартушылық қызмет жүзеге асырылуда, адам құқықтарын қорғаумен және демократиялық қоғам құрумен айналысатын қоғамдық бірлестіктер (және жекелеген азаматтар) қолдауда.

Жергілікті мемлекеттік органдардың қандай да бір нысанда үкіметтік емес ұйымдарды қолдауы ерекше маңызды рөл атқарады. Мысалы, ҮЕҰ-ны ақпараттық қолдау жергілікті мемлекеттік БАҚ-та әлеуметтік маңызды мәселелерді шешуде үкіметтік емес сектордың қызметін жария етуді, Мамандандырылған айдарлар мен хабарлар құруды, үкіметтік емес ұйымдардың меншікті БАҚ құруына жәрдемдесуді көздейді.

Консультативтік қолдау заңнамалық және нормативтік актілерді түсіндіру, ҮЕҰ мүдделі ақпараттық ресурстарды ұсыну болып табылады.

Әдістемелік қолдау ақпараттық-анықтамалық материалдарды әзірлеу жолымен жүзеге асырылады. Әлеуметтік маңызды міндеттерді шешуге бағытталған ҮЕҰ-дан дөңгелек үстелдер, семинарлар, конференциялар, тренингтер, өзге де акциялар өткізу ұйымдастырушылық-техникалық қолдаудың маңызды бағыттары бола алады.

ҮЕҰ мемлекеттік қолдаудың барынша тиімді және елеулі нысаны әлеуметтік тапсырыс болып белгіленді. Нақты әлеуметтік маңызы бар проблемаларды шешуге бағытталған мақсатты әлеуметтік іс-шараларды (акцияларды, бағдарламаларды) әзірлеу және (немесе) іске асыру, сондай-ақ ұлттық және жергілікті нысаналы бағдарламалардың іс-шараларын орындауға конкурстық негізде қатысу оның нысанасы болып табылады.

Мемлекеттік басқару органдары (экология және биоресурстар министрлігі, Еңбек және әлеуметтік қорғау министрлігі, Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігі) тарапынан ҮЕҰ-ға жедел қолдау көрсетілуде. Мемлекеттің қолдауымен "ҮЕҰ ақпараттық-орталығы" құрылды, оның шеңберінде ҮЕҰ қызметіне ақпараттық-талдау, ұйымдастырушылық-техникалық және жарнамалық қолдау жүзеге асырылады. "ҮЕҰ Инфо-орталығының" жұмысы тең құқықты серіктестік негізінде мемлекеттік билік органдарының ҮЕҰ-мен өзара қарым-қатынасын нығайтуға және кеңейтуге, оларға жүйелі сипат беруге бағытталған. Осы ұйымның қызметін кеңейту Қазақстан Республикасының үкіметтік емес ұйымдарын мемлекеттік қолдау бағдарламасындағы мақсаттардың біріне қойылды [4].

Қазақстандық үкіметтік емес ұйымдарды дамытудағы негізгі проблемалар-заңнамалық-құқықтық база құру; ҮЕҰ – ны дамыту үшін мемлекеттік қолдауды қамтамасыз ету; мемлекеттік органдардың ҮЕҰ-мен байланысын жандандыру-баяу, бірақ бірте-бірте шешіледі, бұл келешекте ҮЕҰ-ның Қазақстан Республикасында азаматтық бастаманы дамыту мен жандандырудың сапалы жаңа кезеңіне шығуы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Өз кезегінде, ҮЕҰ өздері мемлекетпен әлеуметтік әріптестік арқылы саяси процестерге белсенді араласуы тиіс. Сонымен қатар, азаматтардың мүдделерін білдіре отырып және белгілі бір дербестікті сақтай отырып, Үкіметтің шешімдеріне әсер ететін күшке айналуға тиіс.

Жергілікті мемлекеттік басқару органдары ҮЕҰ-мен өзара қарым-қатынастың жаңа деңгейіне шығуы тиіс. Бұл ретте ҮЕҰ мемлекеттік құрылымдарды алмастырушы ретінде емес, тұрақты дамуға қол жеткізудегі қосымша күш ретінде қарастырылуы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Азаматтық қоғам: теория, тарих, қазіргі заман. / Отв. ред. З. Т. Голенкова. - М.: РҒА социология институтының баспасы, 1999. - С. 15.
2. Қазақстан Республикасының үкіметтік емес ұйымдарын мемлекеттік қолдау Тұжырымдамасы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2002 жылғы 23 қаңтардағы N 85 қаулысымен мақұлданған http://www.transparencykazakhstan.org/laws/konceptsiya_gospodderj_npo.htm/.
3. Қазақстандағы азаматтық бастаманы дамыту мен жандандырудың жаңа кезеңі // Женевадағы БҰҰ бөлімшесі мен басқа да халықаралық ұйымдар жанындағы Қазақстан Республикасының Тұрақты Өкілдігі. <http://missions.itu.int> ескерту.

4. Қазақстан Республикасының үкіметтік емес ұйымдарын мемлекеттік қолдаудың 2003-2005 жылдарға арналған бағдарламасы туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2003 жылғы 17 наурыздағы N 253 қаулысы. <http://www.government.kz/ru/doc/253.htm>.

ЕСІРТКІ МӘСЕЛЕСІН РЕТТЕУДЕГІ АУҒАНСТАННЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК САЯСАТЫ

Каипова Жаңылсын
Абдигалиева Г.К. жетекшілігімен
Әл-фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
e-mail: zhanka.02@mail.ru

Әлемдік есірткі өндірісінің 90 % тиесілі Ауғанстан халықаралық есірткі саудасында жетекші мемлекет болып табылады. 1970 жылдардың аяғынан бастап әлемдік нарықта апиын өндіруде Ауғанстанның рөлі айқын көріне бастады. Елдегі экономиканың дамуы мен дәстүрлі ауыл шаруашылығының күйреуіне әкелген азамат соғысы, апиын көкнәрін өсіруде мемлекет тарапынан қадағалаудың болмауы 1990 жылдары апиын көкнәрін өсіру және апиын өндіру бойынша Ауғанстанның жаһандық деңгейде басты орталыққа айналуына себеп болды. Нәтижесінде, апиын өндірісі қарсылас тараптардың әскери қимылдарына қажеттіліктерін қамтамасыз етуші және халықтың күнкөріс деңгейін өтейтін басты табыс көзіне айналды.

1980 жылдары Ауғанстанда елдегі орын алған жағдайға байланысты мемлекеттік шекараларды қорғау, заңды салық салу жүйесін, капитал айналымын реттеу, кедендік тауар айналымын қадағалау мүмкіндігі болмады. Мемлекеттік жүйенің әлсіздігі елді есірткі өндірісі мен тасымалының нағыз орталығына айналдырды. Сонымен қатар, Ауғанстанның географиялық орналасуы қылмыстық бизнеске араласуының басты себебі болды. Мемлекет Парсы шығанағынан халық тығыз орналасқан Үндістан субконтинентіне және Оңтүстік Азиядан Орта Азия арқылы Ресей шекарасына дейінгі стратегиялық маңызы бар көлік артерияларының қиылысында орналасқан. Орта Азия мен Ауғанстанның географиялық оқшаулануы әлемдік экономикаға әлсіз интеграциялануына әкелді. Бұл дамыған елдерге есірткінің заңсыз өндірілуі мен тасымалдануы үшін оларды арзан жұмыс күшіне айналуын қамтамасыз етті. Мемлекеттегі суландыру жүйесінің бүлінуі, дәстүрлі ауыл шаруашылығының құлдырауы есірткінің заңсыз өндірісінің дамуына себеп болды [1].

Ауған дағдарысының ең басты себебі – мемлекеттің XX-XXI ғасырлар тоғысында есірткі өнімдерін өндіру мен тұтыну бойынша әлемдік көшбасшыға айналуы. Импорт пен сырттан келетін қаржылай қолдауға тәуелді экономика, дамымаған инфрақұрылым, ауа-райының жағдайына негізделген ауыл шаруашылығы есірткі өндірісінің дамуына бірден-бір себеп болды.

1989 жылы 15 ақпанда мемлекеттен Кеңес әскері шыққаннан кейін, азамат соғысы қайта басталып, Ауғанстанның аграрлық секторы толық күйреді. Ауылшаруашылық жерлер қолданыстан шығып, құр шөлге айналды, жер суару жүйесі жойылды. Сонымен қатар, 1990-жылдары Ауғанстанда көп жылға созылған құрғақшылық орын алуына байланысты, апиын көкнәрін егу қажыған шаруалар үшін тығырықтан шығудың бір ғана жолы болды. Тағы бір айта кететін мәселе, көкнәр және каннабис Ауғанстан территориясында өте ерте заманнан бері өсіріледі. XX ғасырдың 60-жылдарына дейін көкнәр мал азығы ретінде қолданылып, тұқымынан сабын қайнатып, сабағынан бояғыш заттар жасаған. Көкнәрдан жасалған апиынды, қарасорадан жасалған гашишты тұтыну көбінесе шаруалар қоғамында кездесетін. Бастапқы кезде ауғандықтардың өздерінің есірткі өнімдерін тұтынуы орташа деңгейде болғанымен, мемлекеттегі азамат соғысының басталуымен есірткі өнімдерін егу мен тұтыну күн санап артып отырды [2].

Азамат соғысының әр кезеңіндегі есірткі өндірісінің дамуына ауған билігінің қарым-қатынасы біркелкі болмады. 1970-1980 жылдардағы Мохаммад Дауд, Нур Мохаммад Тараки, Бабрак Кармаль үкіметтері көкнәр алқаптарын қысқарту үшін іс-әрекеттер жасады. Бірқатар объективті және субъективті себептермен қатар, елдегі күрделі әлеуметтік-экономикалық, саяси және әскери жағдай үкімет тарапынан жасалған шаралардың нәтижесіз болуына әкелді. 1986-1992 жылдар аралығында президент Наджибулла үкіметі тұсында есірткі өндірісіне қарсы күрес жүргізілді және есірткі бизнесіне қатысы бар тұлғаларға қылмыстық жауапкершілікті заңды түрде бекітті. Сонымен қатар, осы үкімет тұсында үкіметтің вице-премьері басқаратын Есірткімен күрес жөніндегі бағдарламаларды дайындайтын жоғарғы комиссия құрылды. Бұл бағдарламаларды дайындауда экономикалық әдістерді кеңінен қолдану бірінші орынға қойылды. Мысалы, моджахедтердің далалық командирлермен

келісімге келу кезінде, оларды есірткі өндіру мен тасымалдауды тоқтатуға үгіттеп, оның орнына үкімет тарапынан белгіленген аудандарға ауылшаруашылық дақылдарының дәндері, техника және тыңайтқыштар берілді. Бұл комиссияның жұмысы бірқатар нәтижелерге қол жеткізді: заңсыз айналымнан жүздеген килограмм дайын есірткі өнімдері, психотроптық заттар, прекурсорлар және апиын көкнәрі тәркіленді [3].

1991 жылы Кабулда БҰҰ есірткіні бақылау бағдарламасының миссиясы ашылды, ал Пәкстанда есірткінің заңсыз айналымын қысқартуға қатысты моджахедтердің жетекшілерімен және АҚШ мемлекеттік департаменттерінің өкілдерімен келіссөздер жүргізілді. Наджибулла режимінің құлауы мемлекеттегі жағдайды өзгертті. Мемлекеттік құрылымдардың әлсіреуі есірткі өндірісіндегі бақылаудың болмауына әкелді. Кабулдағы коалициялық үкіметті басқарушы Бурханутдин Раббани және оның жақтастарының жағдайды реттеуге бірден мүмкіндігі болмады. Ал, 1992-1996 жылдар аралығында билік басына келген моджахедтер, керісінше есірткі өндірісінен түскен қаржыны «дінге сенбейтіндерге» қарсы күресте белсенді пайдаланды.

1996-2001 жылдары Ауғанстан билігіне «Талибан» қозғалысының келуімен есірткі мәселесі біраз өзгеріске ұшырады. 1994 жылдың соңында билік үшін күрес барысында талибтер есірткі мәселесін шешуге дайын екендіктерін мәлімдеген болатын. «Талибан» қозғалысының басшылары есірткі өнімдерін өндіру және тарату ислам дінінің шынайы құндылықтарына сәйкес келмейді деп, Кандагар, Нимруз және бірқатар оңтүстік провинцияларда апиын көкнәрі алқаптарын жою жұмыстарымен айналысты. БҰҰ мәліметтері бойынша, 1996 жылы талибтер бақылауындағы аймақтарға Ауғанстанда өндірілетін 3200 т есірткі көлемінің 3100 т тиесілі болды. БҰҰ-ның есірткіні бақылау Бағдарламасының статистикасы бойынша, Ауғанстанда 1999 жылы 4580 т апиын (бүкіләлемдік өндірістің төрттен үш бөлігі) өндірілген. Нангархар провинциясының өзінде 150 героин фабрикасы жұмыс жасаған. Ал, Гератта героин өндірудің әдіс-тәсілдерін үйрететін арнайы оқу жұмыстары жүргізілген. Аталған деректерден «Талибан» қозғалысының есірткі өндірісін дамытудағы рөлінің қаншалықты екенін көруге болады. Сонымен қатар, «Талибан» қозғалысының жетекшілері есірткі тасымалымен айналысатын еуропалық қылмыстық құрылымдармен тығыз байланыста болған. 1999-2001 жылдары Еуропаға есірткі тасымалдауда талибандардың басты серіктестері еуропалық есірткі нарығындағы италияндық және түріктік қылмыстық топтарды ығыстырған албандық құрылымдар болды. Героин өндірісінің артуымен қатар Орталық Азия арқылы заңсыз есірткі транзиттерінің дамуы қатар жүрді [4].

2000 жылдары күнделікті өмірге қажетті азық-түлік өндірісінің көлемі соғысқа дейінгі кезеңдегі деңгейден біршама төмен болды. Моральды-психологиялық тұрақсыздық тұрғындардың барлық тобына әсер етіп, ауғандықтардың көп бөлігінің болашаққа деген үміті үзіліп, еңбек етуге деген қызығушылықтары төмендей бастады. Ал, есірткі өндірісінің дамуы күн санап арта берді. Есірткі өндірісіндегі қауіпті тенденцияның дамуына қатысты бірнеше пікірлер бар. Біріншіден, талибандар режимінің өзімшілдік саясаты, яғни есірткі саудасынан түскен пайданы ішкі оппозицияны басуға жұмсау. Екіншіден, көкнәр өсіру – ауған шаруаларының күнкөрісін қамтамасыз ететін дәстүрлі бағыт. БҰҰ есірткіні бақылау Бағдарламасының қызметкерлерінің пікірі бойынша, апиын – бұл жергілікті күн көріс стратегиясы. Талибан әкімшілігінің Кандагардағы есірткімен күрес бойынша бөлімшесінің бастығының мәлімдеуінше, егер есірткі алқаптарының барлығы жойылатын болса, халықтың күн көріс деңгейі ары қарай нашарлайды. Ал, есірткіні алмастыратын баламалы дақылдың болмауы жағдайды ушықтыруда. БҰҰ Бас хатшылығының Ауғанстан бойынша арнайы өкілі Франциск Вендрелл мемлекеттегі орын алған жағдайды былайша сипаттайды: «Ауғанстандағы есірткі алқаптарының барлығы жойылмаса да, жеткілікті деңгейде қысқарту қажет. Жергілікті тұрғындарға заңды жолмен табыс табудың мүмкіндіктерінің болмауы есірткі мәселесінің дамуына әсер ететін бірден-бір фактор. Талибтер режиміне қатысты мойындамау саясаты және олардың окшаулануы мемлекеттегі заңды жолмен табыс табу көздері болмауының басты себебі. Ешкім есірткі өндірісін дұрыс деп санамайды, дегенмен амалдың жоқтығы бұл мәселенің ушығуына себеп болып отыр. Есірткі өндірісін азайту үшін талибтерге де, жергілікті халыққа да сырттан көмек көрсету қажет. Әлемдік қауымдастық есірткі мәселесіне қатысты бірлесе әрекет ететін болса, айтарлықтай жетістіктерге жетуге болады». Бұл мәлімдемелерден талибтер режимі тұсындағы есірткі өндірісінің қаншалықты деңгейде екенін байқауға болады [5].

Ауғанстан территориясында талибтер бақылауындағы аймақтар мен үкімет бақылауындағы аймақтардың арасындағы айырмашылық үлкен болмады. Алайда, 2001 жылғы 11 қыркүйектегі Нью-Йорктегі жарылысты «Талибан» қозғалысының өз мойнына алуына байланысты, американдық биліктің талибтарға деген көзқарасы мүлдем өзгерді. АҚШ тарапы оларды қаржыландыруды тоқтатып, қарсы күрес бастады. 2001 жылғы 11 қыркүйектегі оқиғадан кейін көкнәр егістіктерін жою

бағдарламалары жүзеге аспады. Осы оқиғадан кейін талибтер апиын көкнәрі егістіктерін барынша ұлғайтуды, шикізат апиынды героинға айналдыруды және есірткі өнімдерінің контрабандасын мүмкіндігінше қолдауға кірісті. Есірткіні өндіру мен тасымалдаудан түскен қаржының шамамен 30-35 %-ы «Талибан» қозғалысының бюджетіне түсіп отырды, яғни осы табыс көзін талибтер Ауғанстан ішінде оппозицияға қарсы күресті қаржыландыруға және халықаралық лаңкестік әрекеттерді кеңейтуге қолданады. Мысалы, Ахмад шах Масуд өзінің талибтерге қатысты ойын жеткізгенде, былай деген болатын: «Талибтердің түсініктері 99,9 % мұсылман болып табылатын ауғандықтардың түсінігінен ерекшеленіп қана қоймай, олардың көзқарастарына қарсы келеді. Олардың мақсаты тек Ауғанстан болса, пәкстандық талибтердің, бен Ладен және оның террористтерінің бұл оқиғаларға қандай қатысы бар. Ең бірінші кезекте олардың мақсаты Ауғанстан, одан кейін Орта Азия, араб елдері, Еуропа және басқа да мемлекеттер. Көзқарастарының экспортын қолдау үшін есірткі өнімдерін жан-жақты пайдаланады. Сонымен қатар, есірткі саудасы олар үшін мұсылман еместермен күрестің бір түрі» [6]. Талибтер қай жағынан болса да, есірткі өндірісін қолдауға кірісті. Осылайша, аз уақыт ішінде, есірткі өндірісіндегі көшбасшылық Алтын Үшбұрыштан (Мьянма, Таиланд және Лаос шекараларының қиылысындағы аймақ) Алтын Жарты айға (Ауғанстан, Пәкстан, Иран) ауысты. Ауғанстан бұл секторда көшбасшы елге айналды.

Талибтер режимінің құлауынан және американдық әскерлердің енгізілуінен кейін Ауғанстан есірткі өндіруден, әсіресе героин көлемі бойынша, бірінші орынға шықты. АҚШ-тың «Талибан» қозғалысына қарсы «контртеррористік операциялары» кезінде героин жасайтын бірде-бір зертхана жойылмады, керісінше БҰҰ деректері бойынша, Ауғанстанға НАТО күші кіргеннен бастап, апиын өндірісі 20 есе артқан. Нангархар, Хост, Пактия, Гильменд, Кунар, Балх, Кундуз провинцияларында апиынды морфий мен героинға айналдыратын орталықтар ашылды. 2001-2003 жылдардағы деректердің көрсетуінше, Ауғанстанға әлемдегі есірткі өнімдерін тұтынудың 87 %-ы, Еуропадағы тұтынудың 100 %-ы тиесілі. Талибтер билік басынан кеткенімен, елдегі есірткі өндірісі одан әрі дами түсті [7].

2016 жылғы БҰҰ ЕҚБ деректері бойынша, ауған есірткі өнімдерінің заңсыз айналымынан мемлекеттік емес қарулы топтар апиын көкнәрін өсіру үшін және заңсыз айналым үшін 150 млн. АҚШ доллары көлемінде қаражат жұмсаған. Қауіпсіздік Кеңесі Комитетінің бағалауы бойынша, «Талибан» қозғалысының жылдық табыс көзі 400 млн. АҚШ долларын құрайды және ол сомманың жартысы есірткі экономикасына тиесілі [8].

Ауған шаруалары арасында тағы бір кең тараған мәселе – оларға есірткі сатушылар көкнәр ұрығын сатып алу үшін қаржылай көмек көрсетеді, өйткені кіріске кепілдік беріледі. Сонымен қатар, апиын көкнәрін өсірудің тағы бір артықшылығы – қор жинау қиындық тудырмайды. Астық дақылдары үшін үлкен қоймалар, ерекше күтім қажет немесе тез бүлінуіне байланысты төмен бағада болса да сатуға тура келеді. Апиын көкнәрі 20-30 жылға дейін сақталып, нарықта шаруалар апиын үшін басқа астық дақылдарына қарағанда бірнеше есе артық табыс таба алады. Мысалы, 2011 жылы бидай мен апиын бағасы 11:1 айырмашылықты көрсетті. Ауған қоғамында есірткі өндірумен айналысатын шаруалар осы уақытқа дейін ата-бабасы өсіріп келген дәстүрлі дәнді дақылдарды өсіруді мүлдем тоқтатқан. Шаруалар үшін дақылды өздері өсіргенге қарағанда, сатып алған тиімдірек. Бірақ олардың ешқайсысын Ауғанстанға астық дақылдарын экспорттайтын мемлекеттердегі азық-түлік қауіпсіздігі немесе өнімнің болмауы ойландырған емес. Қазіргі таңда баламалы шаруашылықтың дамуы нәтиже көрсетпеуде [9].

2004 жылы Х. Карзай үкіметі есірткі өндірісін шектеу мақсатында ауған шаруаларына жойылған апиын көкнәрі гектары үшін ақшалай төлем ұсынған болатын. Аграрлық өндірісті ынталандыру мақсатында, үкімет азық-түлік және астық тауарлары импортын тоқтатуға шешім қабылдады. Өкінішке орай, бұл шаралар тиімсіз болды.

Апиын көкнәрін немесе каннабисті өсіру – бұл жұмыстың жартысы ғана. Ал, қылмыстық нарықтағы сұранысқа ие есірткіні шикізаттан алумен халықтың көп бөлігі айналысады. Есірткі саудасы пирамидасының келесі сатысында тікелей есірткі өндірушілермен қарым-қатынастағы ұсақ сатып алушылар мен дилерлер тұр. Шаруаларға басқа дақылдарды өсіргенге қарағанда, көкнәр мен каннабис өсіру тиімді. Бірақ, шын мәнінде, шаруаларға қылмыстық бизнестен түсетін үлкен көлемдегі қаржының кішкене ғана бөлігі тиесілі. Қаржының көп бөлігі шикізатты арзан бағамен шаруалардан алып, өңдейтін, тасымалдайтын саудагерлер есебіне кетеді. Дегенмен, шаруалар үшін күнкөрісін қамтамасыз етуде бұл қаражат жеткілікті болып саналады.

Ауған есірткі саудасы жемқорлықтың әсерінен басқа да ұйымдасқан қылмыс сияқты үлкен құрылымға айналды. БҰҰ-ның есірткіні қадағалау бойынша Халықаралық кеңесінің төрағасы Хамид

Годсенің пікірінше, үкіметтегі барлық деңгейдегі билік өкілдерінің арасындағы жемқорлық есірткі мәселесіндегі басты фактор болып табылады [10].

Шаруалардың есірткі өндірісіне тәуелділігін азайту үшін ауған билігі және даму бойынша халықаралық ұйымдар заңды табыс көздерінің таралуына көп көңіл аудара бастады. Көкнәрды алмастыратын басқа дақылдарды өсіруге шаруаларды үгіттеу кең ауқымда жүргізілді және әлеуметтік қолдау, өзара көмек беру бағдарламаларын жүзеге асыру ауған билігінің алдына қойған басты мақсаттарының бірі. Мысалы, көкнәр өндірісін алмастыратын заңды баламалы табыс көздерін енгізу ауған апиын экономикасындағы алдыңғы қатарлы оңтүстік пен шығыс аудандардың бірқатар провинцияларында сәтті жүзеге асты, бірақ, тұрғындар тарапынан шарттар қойылды. Ол шарттарға тоқталып өтетін болсақ, біріншіден, қала орталықтарына жақын болу, тауарды өткізу нарықтарының қолжетімді болуы, екіншіден, суландыру жүйелерін кеңейту, үшіншіден, ауыл шаруашылығына байланысы жоқ табыс табудың әртүрлі жолдарына мүмкіндіктің болуы. Жаңа бастама Нангархар провинциясының шұрайлы жері көп бөліктерінде сәтті жүзеге асты. 2008-2011 жылдары Гильменд провинциясында көкнәр алқаптары қысқарып, орнына бидай және басқа дәнді дақылдар өсірілді. Дегенмен, мұндай шаралар барлық аудандарда бірдей жүзеге аспады. Мысалы, қауіпсіз, алшак орналасқан аудандарда биліктің қадағалауымен заңды егістік дақылдары өсірілгенімен, ауылшаруашылық өндірісінің тұрақтануына әкелмеді. Ауыл шаруашылығында белгіленген табыс көзінің болмауы жүйенің құлдырауына әкеледі. Сондықтан, қандай себеппен болса да көкнәр өндірісін қысқарту тұрақты табыс көздері жоқ аудандарда қауіпсіздік мәселесін реттеу орнына, нашарлатады. Ауыл шаруашылығында тек есірткі өндірісіне негізделген аудандар жағдайына қарағанда, ұлттық масштабтағы ауған экономикасын қалыпқа келтіру мен дамыту, табиғи ресурстарды өңдеу өнеркәсібін реттеу, қызмет көрсету саласын қалпына келтіру апиын экономикасын алмастыратын тиімді ұзақ мерзімдік жүйе болуы мүмкін.

Ауғанстанда орын алған жағдай заңсыз есірткі өндірісімен және тасымалымен күресуде ешқандай нәтиже көрсетпеуде. Есірткі өндірісі мәселесі – бұл Ауғанстан экономикасының әлсіз тұсы және мемлекеттің экономикалық дамуы реттелгенде ғана бұл сұрақ өз шешімін табуы мүмкін. Халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсарту үшін есірткіні алмастыратын баламалы табыс табу жолдары ұсынылуда. Дегенмен, халықтың тарапынан ұсыныстың қабылданбауы есірткі мәселесі дамуына үлес қосуда. Қазіргі таңда есірткі мәселесімен күресудегі ауған билігінің саясаты тиімді болу үшін барлық іс-шаралар қолданылуда.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Абдуллаев К. «Варлорды» и реконструкция Афганистана // Афганистан и безопасность Центральной Азии. Вып. 1. Под ред. А.А. Князева. – Бишкек: Илим, 2004. –166с.
2. Зеличенко А. Аналитический обзор наркоситуации в зоне действия международного антинаркотического проекта ООН «Ошский узел» // URL: <http://ctaj.elcat.kg/tolsty/a/a062.htm>
3. Искандаров К. Наркобизнес в Таджикистане: связь с афганским конфликтом // URL: <https://www.ca-c.org/journal/cac-06-1999/iskandarov.shtml>
4. Kego W., Hedlund M. Europe and Afghan Heroin // URL: http://isdp.eu /content/upl oads/publications/2011_kego-hedlund_europe-and-afghan-heroin.pdf
5. Смагулов А.Д. Афганистан. Опыт восстановления и реконструкции, 2001-2009 годы Кабул: «Нури», 2010. – 502 с.
6. Ахмад Шах Масуд: «Пакистан – воюющая сторона» // Афганистан и безопасность Центральной Азии. Вып. 2 / Под ред. А.А. Князева. – Бишкек: Илим, 2005. – 210 с.
7. Коргун В.Г. Ситуация в Афганистане: перспективы развития // Афганистан и безопасность Центральной Азии. Вып. 3. Под ред. А.А. Князева. – Бишкек–Душанбе, 2006. – 350 с.
8. Afghanistan Opium Survey 2017. Cultivation and Production // URL: https://www.unodc.org/documents/cropmonitoring/Afghanistan/Afghan_opium_survey_2017_cult_prod_web.pdf
9. Кушкумбаев С. Наркотрафик из Афганистана: состояние проблемы и коллективные решения // Евро-Азиатская безопасность после 2010 года: вызовы и перспективы сотрудничества: Международная научно-практическая конференция – Алматы: «Жибек жолы», 2011. – 250 с.
10. Комиссина И.Н. Афганские опиаты: 20 лет «северному» транзиту //URL: <https://riss.ru/images/pdf/journal/2013/1/09.pdf>

ПРОТИВОСТОЯНИЕ КИТАЯ И США ЗА ГЛОБАЛЬНОЕ ЛИДЕРСТВО: ПРИЧИНЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Жиенбаев М.Б.

под руководством Азмухановой А.М.

Карагандинский государственный технический университет

Email: zhienbaev.miras@yandex.kz

Начатая по инициативе администрации президента Трампа летом 2018 инициатива по увеличению пошлины на ввозимую продукцию из Китая получила название пошлинной или торговой войны США и Китая. Так, 7 июля 2018 был введен 25-процентный тариф на импорт китайских товаров на 34 млрд. долларов вслед за введенными ранее тарифами на сталь, алюминий, стиральные машины и солнечные батареи. Правительство КНР незамедлительно отреагировало на этот шаг 25-процентной пошлиной на импорт соевых бобов, другой сельскохозяйственной продукции и автомобилей из США. Дальнейшее развитие торгового противостояния произошло 24 сентября с введением 10-процентной пошлины на китайские товары на сумму около 200 млрд. долларов, не исключая возможности повышения ставки до 25 процентов. Реакцией Китая стало повышение пошлины на ввозимую из США продукцию на 60 млрд. долларов, при этом была подчеркнута важность сохранения позитивных двусторонних отношений [1].

Теория сравнительного преимущества, лежащая в основе международной торговли, подразумевает сосредоточение стран на производстве товаров и услуг, которые они могут производить относительно эффективно, и экспорт этих товаров и услуг на основе принципов свободной торговли, которая в значительной степени выгодна для всех участников. Установление торговых барьеров затрудняет доступ людей к более дешевым благам и повышает стоимость жизни, что в конечном итоге приводит к ухудшению ситуации в долгосрочной перспективе. Влияние торговых барьеров на всемирное экономическое развитие очевидно по результатам Второй мировой войны, когда снятие торговых барьеров привело к беспрецедентному экономическому росту до нынешних масштабов. В этом контексте торговая война США и КНР, как двух ведущих экономик мира, является еще более непонятной, ведь данный процесс не только навредит национальным экономикам этих стран, но и повлечет негативные последствия для мировой экономики в виде замедления темпов экономического роста в мире. Подобного рода противостояние двух ведущих экономик мира можно объяснить двумя теориями международных отношений – теорией гегемонистской стабильности (HST) и теорией транзита власти (РТТ). Так, снижение гегемонистской мощи США сопровождается стремительным ростом влияния Китая, что толкает США на экономические столкновения с Китаем. Поскольку основная причина торговой войны двух крупнейших экономик – политическая (гегемонистское соперничество Китая и США), а не экономическая (к примеру, попытки США улучшить торговый баланс с Китаем путем введения тарифов на китайские товары), можно сделать вывод, что полное понимание торговой войны этих стран требует большего внимания к важности силовой конкуренции двух сверхдержав. Поскольку Китай продолжает угрожать гегемонии США в мире в целом, и в Восточной Азии в частности, конкуренция США и Китая в будущем будет только [2].

Теория гегемонистской стабильности подразумевает наличие единственной доминирующей силы, обладающей наибольшими материальными ресурсами (экономическими, военными, политическими), которая, как правило, создает глобальную экономическую систему и стабилизирует ее [3]. Обладая наибольшими ресурсами, гегемонистская держава имеет глобальное лидерство, диктуя правила игры для остальных стран. Кроме того, гегемон обеспечивает международные общественные блага вроде «предоставления открытого рынка товаров и услуг, свободных от политического вмешательства», для конкуренции участников через механизм цен, а не через близость к политической власти [4, с. 6]. Создаваемый гегемоном мировой порядок выгоден всем участникам международной системы, хотя выгоды более мелких и слабых государств, которые не несут ответственности за обеспечение общественными благами, намного выше, чем выгоды от доминирующей власти [5, с. 581]. В сложившейся модели послевоенного мира США получили роль гегемона. Созданный либеральный международный порядок, с его принципами и интересами, предлагает участникам такие общественные блага как международная стабильность и международная валюта (использование доллара в качестве основной резервной валюты в мире). В последние годы гегемония США являлась относительной, прежде всего, за счет стремительного роста экономики Китая. Начатые в декабре 1978 года реформы привели Китай к значительному экономическому развитию: рост объема ВВП в последние четыре десятилетия превышал мировой показатель на 10%, по объему ВВП Китай занял вторую позицию в

мире, страна стала крупнейшим мировым экспортером в 2010, в 2011 страна стала лидером по привлечению иностранных инвестиций и крупнейшим инвестором в экономики развивающихся стран. В самом деле, конкурирующий с США во многих областях, Китай быстро укрепил свою экономическую, технологическую и военную мощь, и как следствие, начал угрожать гегемонии США. Соответственно, многие ученые в настоящее время часто говорят о снижающейся гегемонии США и грядущей гегемонии Китая [6, 7]. Некоторые из них даже предсказывают гегемонистскую войну между США и Китаем в период транзита статуса гегемона [8, 9].

Основу этих предположений составляет теория транзита власти (ТРП), сформулированная Огански [10], согласно которой война вероятна в том случае, когда власть доминирующего государства в международной системе снижается, в то время как восходящий претендент существенно сокращает разрыв развития между собой и гегемоном. В отличие от теории баланса сил, РТТ утверждает, что ситуация наиболее вероятна, когда существует почти паритет власти между доминирующим государством и восходящим претендентом [11, с. 19-20]. Восходящая сила здесь, как правило, недовольна существующим международным порядком и начинает войну против гегемона, склонного к упадку, чтобы навязывать более благоприятные для себя порядки [10, с. 364-367]. И когда баланс власти между доминирующим государством и растущим претендентом изменяется достаточно, новый порядок обычно заменяет старый гегемонистской войной [7, с. 104]. Сторонники данной теории выделяют три глобальных вызова Китая действующей геополитической модели.

Ключевая китайская инициатива пояса и пути, запущенная Председателем Си в 2013 в рамках его визита в Астану, считается первым и главным вызовом. Новый формат объединения Европы, Азии и Африки в целях содействия региональному экономическому сотрудничеству, миру и инфраструктурного развития, мотивированный духом «Шелкового пути», получил широкий интерес и стал центральной осью построения новой многополярной модели мира. Утверждение Пекина состоит в том, что «инициатива пояса и пути является великой инициативой, которая принесет пользу людям во всем мире». Инициатива включает в себя около 70 стран, охватывая около 70% населения планеты, 55% мирового ВВП и 75% всех мировых энергетических запасов [12]. При этом многие страны официально заявили о поддержке инициативы пояса и пути.

Азиатский банк инфраструктурных инвестиций (АБИИ) – возглавляемый Китаем многосторонний банк развития, инициированный председателем Си в 2003 году, выделяется в качестве второго вызова существующей модели мирового развития. Так, разочарование Пекина медленным процессом реформ экономического развития после всемирного финансового кризиса 2008 года, его намерение популяризации юаня в качестве мировой резервной валюты и необходимость усиления своего положения в международных финансовых институтах стали ключевыми предпосылками к созданию АБИИ. Со стартовым капиталом в 100 млрд. долларов и штаб-квартирой в Пекине АБИИ начал свою деятельность в январе 2016 года. Заявленная основная цель АБИИ состояла в том, чтобы «улучшить социально-экономические результаты в Азии» [13], предоставляя финансирование на различные инфраструктурные проекты развивающихся стран региона. Пекин утверждает, что проекты, финансируемые АБИИ, будут лучше связывать людей, рынки и услуги для содействия устойчивому росту, развитию и процветанию [14]. Наряду с Новым банком развития (НБР), который формально называется Банком развития БРИКС со штаб-квартирой в Шанхае, и китайскими кредитными организациями, такими как Фонд Шелкового пути и китайские государственные банки, запуск АБИИ отражает основные финансовые инициативы Китая, которые могут конкурировать с многосторонними финансовыми институтами под руководством США. В АБИИ входят 87 одобренных членов (68 членов и 19 потенциальных членов) по всему миру, и его общие инвестиции составляют до 6,4 млрд. долларов. Несмотря на отсутствие официальной связи АБИИ с инициативой пояса и пути [15, с. 375] основной мотивацией его создания было финансирование проектов в странах-партнерах инициативы. Будучи новым экономическим гегемоном, который недоволен глобальной экономической системой, в которой его голосующая доля в существующих многосторонних институтах, таких как МВФ, Всемирный банк, Азиатский банк развития, не соответствует его экономической мощи как второй по величине экономики мира и мировому лидеру в торговле, глобальные инициативы Китая вроде АБИИ и НБР, демонстрируют его долгосрочную цель изменения глобального экономического порядка.

Третьим вызовом Китая называется «Сделано в Китае 2025» - десятилетний план развития промышленности Пекина. Принятый в 2015 году план направлен на превращение страны в высокотехнологичную сверхдержаву с лидирующими позициями в таких направлениях как робототехника, передовые ИТ, авиация и альтернативная энергетика [16]. Ключевым моментом стала задача повышения конкурентоспособности и инновационной составляющей китайских отраслей промышленности и уменьшения зависимости Китая от иностранных технологий. В рамках программы

к 2020 году 40 процентов основных компонентов и материалов во всей производимой продукции страны будет отечественного производства и 70 процентов самообеспеченности основными компонентами и материалами в таких отраслях, как аэрокосмическое и телекоммуникационное оборудование к 2025 году [16]. Цель «Сделано в Китае 2025» заключается в превращение Китая в производственную сверхдержаву, которая доминирует на мировом рынке в будущих высокотехнологичных отраслях. Действительно, не смотря на то, что термин «Сделано в Китае» обычно означает дешевые продукты, такие как одежда, обувь и бытовая электроника низкого качества, «Сделано в Китае 2025» намеревается превратить Китай в независимую и передовую технологически ориентированную экономику. Пекин считает, что, перейдя к высокотехнологичным отраслям с более высокой добавленной стоимостью, они могут избежать так называемой «ловушки со среднего уровня дохода», характерной для многих развивающихся стран [17] с проблемами увеличения заработной платы и снижением производительности труда.

Глобальные проекты Китая вроде инициативы пояса и пути, АБИИ и «Сделано в Китае 2025» не просто выстраивают качественно новый ландшафт мировой геополитической системы, но и угрожают глобальной гегемонии США, длящейся уже более семи десятилетий. С начала Великой рецессии Китай последовательно занимает лидирующие позиции в мире по экспорту (минуя Германию), в торговле (минуя США) и в производстве (претендуя на позицию, занимаемую США столетие) [7, с. 96]. Основываясь на этих факторах, эксперты утверждают, что Великая рецессия и быстрый рост Китая в качестве ведущей экономической державы продемонстрировали реальность американского упадка и конец эпохи монополярного мира [6, с. 204]. Несмотря на неоднократные заявления Китая об отсутствии интереса на позицию гегемона США, стратегические инициативы Пекина отражают конечную цель становления новым глобальным лидером. Это не удивительно, так как все восходящие державы в истории неизменно стремились сначала доминировать в регионе своего нахождения (Маршмайэр 2014), а позже – расширять свою власть в глобальном масштабе. Слабеющему гегемону труднее принять реальность или перспективу снижения влияния и статуса своей страны [18, с. 50], у США есть причины пытаться продлить свой лидерский статус со времен пост-военного мира, который использовался для поддержания своих интересов [7, с. 105]. Эти усилия по поддержанию своего лидерского статуса хорошо наблюдаются в действиях США против китайских инициатив, вроде попыток влияния на положение китайского гиганта Huawei и создания альтернативного фонда инфраструктурных инвестиций в АСЕАН совместно с Австралией и Японией.

Несмотря на утверждения Пекина о направленности инициативы пояса и пути на содействие миру и развитию, многие аналитики США рассматривают ее как китайскую версию плана Маршалла, который стремится стимулировать китайские инвестиции по всему миру для глобального лидерства. Рассматривая инициативу как проект высшего уровня, на реализацию которого центральное правительство мобилизовало политические, дипломатические, интеллектуальные, экономические и финансовые ресурсы страны, инициатива пояса и пути является попыткой Пекина переделать модель глобальной торговли на условиях Китая. Расширение влияния инициативы создает Китаю многочисленные рычаги воздействия и контроля над другими странами, особенно малыми и стран с низким экономическим развитием [19]. Кроме того, превращая Китай в крупный центр глобальных инвестиций, торговли и финансов, инициатива пояса и пути вносит вклад в создание китайской версии глобализации. Возможность двойственного использования портов в рамках инициативы (прежде всего в военных целях) также рассматривается как угроза в среде американских аналитиков, которые в подтверждение теории приводят заявление китайского генерала Вэй Фэнга, главы ВМС Китая, о способности Пекина обеспечить военную безопасность стран-участниц инициативы. В политической плоскости попыткой снижения влияния инициативы пояса и пути стали обсуждения с Японией и Индией содействия инфраструктурного развитию в странах индо-тихоокеанском регионе в трёхстороннем формате с 2015 года. Кроме того, возрождение получил и четырехсторонний формат США, Индии, Японии и Австралии по необходимости формирования нового видения региональной инфраструктурной политики и поддержки Азиатского Банка развития и Всемирного банка с целью расширения кредитования инфраструктурных проектов в регионе.

Похоже действовали США и в попытке предотвращения создания АБИИ. Несмотря на заявленную цель помощи финансирования различных инфраструктурных проектов в развивающихся странах Азии, США рассматривали АБИИ как инструмент Китая по ослаблению существующих финансовых институтов (Всемирный банк, МВФ, Азиатский банк развития) с высокой степенью влияния США и их ближайшего союзника – Японии [20, с. 618]. Несмотря на все попытки США, многие страны, в том числе и союзники США (Германия, Великобритания, Франция, Италия, Австралия, Израиль, Республика Корея) присоединились к созданию АБИИ. В конечном счете, способность Китая

заручиться широкой поддержкой при создании АБИИ рассматривалась Вашингтоном как значительная угроза американскому экономическому лидерству в глобальном плане [7, с. 102]. Сам запуск АБИИ рассматривается как смещение баланса сил в пользу Китая.

К тому же, программа «Сделано в Китае 2025» рассматривается как серьезный вызов американскому лидерству. Стремление Китая к самодостаточности в высокотехнологичных отраслях промышленности США рассматривают как ключевую угрозу технологическому лидерству США [16]. Так, заявления президента Трампа прямо отражают взволнованность будущим американских производителей. и индустрии. Несмотря на то, что американские тарифы на иностранную сталь влияет не только на Китай, но и на Южную Корею, их главной целью является борьба с китайскими производителями в высокотехнологичных отраслях. Учитывая, что Китай является самым серьезным конкурентом США в XXI веке, борьба за будущее промышленности и технологий подчеркивает тот факт, что торговое соперничество с Китаем имеет важное стратегическое значение для Штатов [21].

После окончания Второй мировой войны США, несомненно, стали мировым гегемоном. Обладая абсолютной военной и экономической мощью, Америка создала либеральный международный экономический порядок и поддерживал его, содействуя глобальной свободной торговле. Внезапный поворот к политике неопротекционизма администрацией Трампа под лозунгом «Америка прежде всего» иллюстрирует страх США перед снижением своей гегемонии и растущей мощью Китая. Это так же свидетельствует стремление США сохранить свой лидирующий статус как можно дольше.

Продолжающаяся торговая война США и Китая, как двух крупнейших экономик мира, имеет больше политический, чем экономический подтекст. Так, США опасаются роста политической мощи Китая параллельно с экономическим доминированием. В этих условиях, страх утери статуса гегемона лежит в основе политики США по снижению влияния ключевых китайских инициатив. При таком понимании, торговая война США и Китая может стать предвестником более масштабного конфликта, когда, согласно теории транзита власти, разрыв мощности слабеющего и растущего лидера достигнет минимума.

Параллельно с растущим экономическим, технологическим, военным и политическим ростом Китая в будущем, США будут пытаться сдерживать его для сохранения своего лидирующего статуса. Очевидное последствие этой политики – усиления китайско-американской конкуренции на рынке.

Список использованной литературы

1. Xinhua (2018), “China releases white paper on facts and its opposition on trade friction with US”, available at: www.xinhuanet.com/english/2018-09/24/c_137489664.htm (accessed March 3, 2019).
2. Kim, M.-H. (2016), “Why provoke? The Sino-US competition in East Asia and North Korea’s strategic choice”, *Journal of Strategic Studies*, Vol. 39 No. 7, pp. 979-998.
3. Kindleberger, C. (1973), *The World in Depression, 1929-1939*, University of California Press, Berkeley, CA.
4. Saull, R. (2010), “Hegemony and the global political economy”, *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*, available at: <http://internationalstudies.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-208> (accessed March 3, 2019).
5. Snidal, D. (1985), “The limits of hegemonic stability theory”, *International Organization*, Vol. 39 No. 4, pp. 579-614.
6. Layne, C. (2012), “This time it’s real: the end of unipolarity and the pax Americana,” *International Studies Quarterly*, Vol. 56 No. 1, pp. 203-213.
7. Layne, C. (2018), “The US-Chinese Power Shift and the End of Pax Americana”, *International Affairs*, Vol. 94 No. 1, pp. 89-111.
8. Liff, A.P. and Ikenberry, G.J. (2014), “Racing toward tragedy? China’s rise, military competition in the Asia Pacific, and the security dilemma”, *International Security*, Vol. 39 No. 2, pp. 52-91
9. Mearsheimer, J.J. (2014), *The Tragedy of Great Power Politics*, Norton, New York, NY.
10. Organski, A.F.K. (1958), *World Politics*, Alfred A. Knopf, New York, NY.
11. Organski, A.F.K. and Kugler, J. (1980), *The War Ledger*, University of Chicago Press, Chicago, IL.
12. Cavanna, T.P. (2018), “What does China’s belt and road initiative mean for US grand strategy?”, *The Diplomat*, June 5, available at: <https://thediplomat.com/2018/06/what-does-chinas-belt-and-road-initiative-mean-for-us-grand-strategy/> (accessed March 3, 2019).
13. АИИВ (2018a), “Introduction”, available at: www.aiib.org/en/about-aiib/index.html (accessed March 4, 2019).
14. АИИВ (2018b), “Quick facts”, available at: www.aiib.org/en/index.html (accessed March 4, 2019).
15. Tekdal, V. (2017), “China’s belt and road initiative: at the crossroads of challenges and ambitions”, *The Pacific Review*, Vol. 31 No. 3, pp. 373-390.
16. Laskai, L. (2018), “Why does everyone hate made in China 2015”, *Council on Foreign Relations*, March 28, available at: www.cfr.org/blog/why-does-everyone-hate-made-china-2025 (accessed March 5, 2019)
17. Hopewell, K. (2018), “What is ‘Made in China 2015’ and why is it a threat to Trump’s trade goals?”, *Washington Post*, May 3, available at: www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2018/05/03/what-is-made-in-china-2025-and-why-is-it-a-threat-to-trumps-trade-goals/?utm_term=.7a1ab702e427 (accessed March 5, 2019).
18. Chan, S. (2008), *China, the US and the Power-Transition Theory: A Critique*, Routledge, London.
19. Kuo, L. and Kommenda, N. (2018), “What is China’s belt and road initiative?”, *The Guardian*, July 30, available at: www.theguardian.com/cities/ng-interactive/2018/jul/30/what-china-belt-road-initiative-silk-road-explainer (accessed March 6, 2019).

20. Kim, M.-H. (2018), "Avoiding being a crushed prawn and becoming a Dolphin swimming between the two fighting whales? South Korea's strategic Choice in the face of the intensifying Sino-US Competition", Journal of Asian and African Studies, Vol. 53 No. 4, pp. 612-628.

21. Rachman, G. (2018), "America, China and the route to all-out trade war", Financial Times, September 10, available at: www.ft.com/content/26b1ee96-b4d1-11e8-b3ef-799c8613f4a1 (accessed March 6, 2019).

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН РЕСЕЙ ФЕДЕРАЦИЯСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТІ ЖЕТІЛДІРУ ҮЛГІСІ: САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Назарова М.Ш.

Лұқпанов А.И.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

E-mail: nazar.merey@mail.ru

Бүгінде әрбір мемлекет әлемдік аренада көшбасшы орынға ие болуға ұмтылады. Басты басымдықтардың бірі тиімді мемлекеттік басқаруды қалыптастыру екендігі белгілі. Бұл бағытта мемлекеттік қызмет негізгі құрал болып табылады. Мемлекеттік қызмет нақты тұлғалар арқылы елдегі әлеуметтік, экономикалық және саяси өзгерістерді қамтамасыз етеді. Ол мемлекеттік билікті жүзеге асыруда маңызды рөл атқарғандықтан, ол тұрақты жетілдіруді және дамытуды талап етеді.

Қазақстан Орталық Азияның қарқынды дамып келе жатқан елдерінің бірі болып табылады және оны дамытудың кеңестік тәжірибесінен туындаған проблемаларды еңсере алды.

Қазіргі Қазақстан үшін әкімшілік реформаларды іске асыруда тек батыс елдерінің ғана емес, сондай-ақ жақын көршісінің де тәжірибесіне сүйенеді. Ресей мемлекеттік қызметті жаңғыртуға мүдделі. Ресейлік мемлекеттік қызметтің айрықша ерекшелігі оның кешенді сипаты болып табылады, ол түрлер мен деңгейлерге бөлінген мемлекеттік қызмет жүйесінің кешенді ұйымымен анықталады. Ресей Федерациясының мемлекеттік қызметі – федералдық мемлекеттік органдардың, Ресей субъектілерінің мемлекеттік органдарының, Ресей субъектілерінің мемлекеттік лауазымды атқаратын тұлғалардың өкілеттіктерін орындауды қамтамасыз ету бойынша Ресей азаматтарының Ресейдің мемлекеттік азаматтық қызметі лауазымдарындағы кәсіби қызметі [1].

Мемлекеттік қызметті жаңғырту мәселесіне көп көңіл бөлінеді. Себебі бұл институттың тиімді дамуы саяси құндылықтарды қалыптастыруға, демократиялық саяси мәдениетті дамытуға ықпал етеді.

Ресей Федерациясында да, Қазақстанда да атқарушы билік органдары жүйесін жетілдіруді, әкімшілік рәсімдер туралы заңнамалық актілерді әзірлеуді, сыбайлас жемқорлықты жою жөніндегі шаралар кешенін әзірлеуді қамтитын әкімшілік реформа жүргізілуде.

Бұл әкімшілік реформа келесі міндеттерді жүзеге асыруға бағытталған [2]:

- мемлекеттік органдар қызметінің әдістері мен нысандарын жетілдіру;
- заңнаманың халықаралық құқықтың жалпыға танылған нормалары мен қағидаттарына сәйкестігін қамтамасыз ету;
- мемлекеттік органдардың қызметінде заңдылықты қамтамасыз ету;
- мемлекеттік қызметшілердің имиджін арттыру, міндеттерді адал орындағаны үшін жауапкершілікті күшейту.

Ресей Федерациясында мемлекеттік қызметті басқаруға арналған арнайы орган жоқ, ал Қазақстанда "Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары жүйесін одан әрі оңтайландыру жөніндегі шаралар туралы" Президенттің 1998 жылғы 18 қыркүйектегі жарлығына сәйкес мемлекеттік қызмет істері жөніндегі агенттік құрылды, оны құру бірыңғай кадр саясатын жүргізу және мемлекеттік қызметті ұйымдастыру үшін импульс болды [3].

Ресейдегі атқарушы билік органдарының функционалдық мамандануы шеңберінде мемлекеттік қызметті басқару органының неғұрлым оңтайлы ұйымдық - құқықтық нысаны Федералдық қызмет болып табылады, оны басқаруды Ресей Федерациясының Президенті жүзеге асыруға тиіс.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат шеңберінде этикалық нормаларды реттейтін құқықтық актілер әзірленген. Қазақстан Республикасы Президентінің 2005 жылғы 3 мамырдағы Жарлығымен бекітілген «Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің ар-намыс кодексі» Ресей Федерациясында белгіленген қызметтік мінез-құлықтың жалпы принциптеріне қарағанда, мемлекеттік қызметте туындайтын қатынастарды реттеуге бағытталған және оның ережелері құқықтық шеңберден шығатын моральдық - этикалық сипатқа ие, сондықтан осы нормативтік актіде бекітіліп, заңды күшке ие болған [4].

Қазақстанда Мемлекеттік қызметтің жаңа моделін енгізу нәтижесінде мемлекеттік лауазымдар саяси және әкімшілік лауазымдарға бөлінді. Мемлекеттік қызметшілердің лауазымдарын мұндай бөлудің қажеттілігі Мемлекеттік қызметтің патронаждық жүйесіндегі, оған іріктеудегі, сондай-ақ мемлекеттік қызметшілердің өзінің кәсіби деңгейін арттыруға мүдделілігіндегі кемшіліктерімен, олардың әлеуметтік қорғалуының төмендігімен, мемлекеттік аппараттағы сыбайлас жемқорлықтың жоғары деңгейімен, жастар арасында жаңа креативті ойлардың тұрақты ағынының болмауымен немесе азаюымен айқындалады.

Мемлекеттік қызметшілердің негізгі құқықтарының кең спектрі арасында жеке басының қадір-қасиетін құрметтеу құқығы, әлеуметтік және құқықтық қорғалу құқығы, біліктілігі мен қабілеттерін, қызметтік міндеттерін адал орындауды ескере отырып, алға жылжу құқығы, өз өкілеттігі шегінде шешімдер қабылдау құқығы және т. б. болуы тиіс.

Мемлекеттік қызметте заңдылықты қамтамасыз ету әдістерінің бірі оны бұзғаны үшін заңды жауапкершілік шараларын белгілеу, сондай-ақ мемлекеттік қызмет туралы заңнаманы және өзге де құқықтық актілерді бұзатын мемлекеттік қызметшілердің жауапкершілігін қамтамасыз ету болып табылады. Біздің елімізде жүргізіліп жатқан әкімшілік реформалар мемлекеттік қызметшілердің мінез-құлқын бақылаудың жаңа құралдарын ғылыми іздестіруді көздейді. Мұндай құралдардың қатарына тәртіптік жауапкершілік жатады, ол мемлекеттік қызмет ережелерін бұзғаны үшін қызметтік бағыну тәртібімен тәртіптік ықпал ету шараларын қолдану болып табылады.

Заңдылықты қамтамасыз ету әдістерінен және заңдық жауапкершілік шараларынан басқа, мемлекеттік қызмет қағидаттарын ескеру қажет.

Екі елдің мемлекеттік қызметінің жалпы принциптеріне мыналар жатады: Конституция мен заңдардың үстемдігі; құқықтың үстемдігі; демократия мен транспаренттілік; гуманизм және әлеуметтік әділеттілік; мемлекеттік қызметтің партиясыз және зайырлы сипаты, мемлекеттік қызметтегі сабақтастықты қамтамасыз ету. Жалпы қағидаттардан басқа, мемлекеттердің жекелеген мемлекеттік қызмет туралы заңдарында нақты қағидаттар бар. Мысалы, Ресей Федерациясының заңнамасы федерализм принципі белгіленген, ол мемлекеттік қызмет жүйесінің біртұтастығын және Ресей Федерациясы субъектілерінің мемлекеттік биліктің федералдық органдары мен мемлекеттік билік органдары арасындағы өкілеттіктерінің конституциялық аражігін ажыратуды сақтауды қамтамасыз етеді [5]. Қазақстандық патриотизмнің қағидаттары Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметінің қағидаттар жүйесіне енгізілген; сондай-ақ мемлекеттік биліктің заңнамалық, атқарушылық және сот тармақтарына бөлінуіне қарамастан, мемлекеттік қызмет жүйесінің бірлігі, лауазымдық міндеттерін адал және бастамашылық орындағаны, аса маңызды және күрделі тапсырмаларды орындағаны үшін азаматтық қызметшілерді көтермелеу сынды принциптерді қамтиды [6].

Институционалдық, құрылымдық және функционалдық сипаттағы жалпы тұжырымдамалық проблемалар бар екеніне қарамастан, бірқатар айырмашылықтар бар.

Біріншіден, Конституция бойынша Қазақстан - унитарлы мемлекет, ал Ресей - федеративті. Унитарлы мемлекеттің артықшылығы елде жүргізіліп жатқан реформалар белгілі бір нәтижелерге ие болатындығында.

Мемлекеттік қызмет бірлігінің қағидаты мемлекеттік биліктің үш тармаққа бөлінуіне қарамастан жүзеге асырылады, және мемлекеттік басқару мен мемлекеттік қызметті ұйымдастырудың әлеуметтік-саяси мәнін білдіре отырып қолданылады. Мемлекеттік қызметтің бірлігі мемлекеттік аппаратта еңбек бөлінісі болған жағдайда да барлық мемлекеттік қызметшілер өз өкілеттіктерін мемлекет атынан атқаратынын білдіреді. Сондықтан мемлекеттік биліктің бірлігі қағидаты биліктің тармақтарын бірыңғай мемлекеттік механизмге біріктіретін негіз болып табылады [6].

Екіншіден, Қазақстанда мемлекеттілік қоғамның тұрақты ұлтаралық келісімі мен тұрақтылығы бар реформалар жолымен бірте-бірте, үздіксіз қозғалыс процесінде пайда болды; Ресейде жағдай біршама басқаша болды, яғни бұрын біртұтас болған мемлекеттің ыдырауы жағдайында жүргізілген трансформациялар ұлттық қақтығыстарға шиеленісуімен одан сайын күрделенді.

Үшіншіден, әскери-өнеркәсіптік кешен объектілерінің үлкен санының болуы Ресейдегі реформаларды іске асыру үшін маңызды проблема болды. Мұның бәрі Ресей неолибералды стратегияны таңдаған кезде қиындады, себебі бұл бағыт нарықтық экономиканы реттеуге мемлекеттің араласуын шектейді. Қазақстанда Одақтың ыдырауымен әскери өнеркәсіпке жұмсалған шығындар біршама қысқарды. Ел экономикалық реформаларға бағдар алып, Семей ядролық полигонын жабу туралы шешім қабылдады.

Төртіншіден, Қазақстан мен Ресейде бірдей проблемалар болды. Бұл мемлекеттік қызмет сапасының төмендігі, функциялардың қайталануы, лауазымды тұлғалардың бюрократиясы,

кадрлардың тұрақтамауы, қызметкерлердің адал қызметке уәждемесінің төмендігі, кәсіби этиканың бұзылуы, сондай-ақ төмен жалақы.

Қазақстанда, 1992 жылдан 1998 жылға дейін, ал Ресейде 1991 жылдан 1999 жылға дейін мемлекеттік қызметті реформалауға дайындық жүргізілді. Дайындық кезеңінің жалпы ұзақтығы орта есеппен 7 жылды құрады. Сондықтан Қазақстан үшін Ресейдегі демократиялық көшу тәжірибесі маңызды, себебі реформаланған саяси жүйелер ұқсас екендігін ескеретін болсақ, жағдайды болжау үшін ресейлік тәжірибені пайдалану мүмкіндігіне ие болатындығын айтуға болады. Осының барлығы Қазақстан мен Ресейдің саяси жүйелерін өзгерту қажеттілігімен байланысты болды.

Мемлекеттік қызмет институтына 1990 жылдардың ортасынан бастап ерекше көңіл бөліне бастады, ол кезде реформаларды жүргізу және оларды табысты аяқтау мүмкін еместігі айқын болды. Дегенмен, Ресейде де, Қазақстанда да мемлекеттік қызмет реформасы өте баяу әзірленіп, басқа мемлекеттердегі реформалардың қарқынынан артта қалды.

Екі елде де мемлекеттік қызметті реформалау мәселелері аса маңызды және өте саяси сипатта болды. Ресейде 2000 жылдың басына дейін бұл мәселелерге көңіл бөлу сайлау алдындағы күрестің қисынына сәйкес жүзеге асты.

Шамамен осы уақытта екі мемлекет те заң шығару процесіне кірісе бастайды. Ресейде – 1995 жылдың тамызында "Ресей Федерациясының мемлекеттік қызметінің негіздері туралы" Федералдық заңы [1], ал Қазақстанда-осы жылдың желтоқсанында Қазақстан Республикасы Президентінің "ҚР мемлекеттік қызметі туралы" заңдық күші бар Жарлығы қабылданды [7].

Мемлекеттік қызметті жаңғырту контекстінде орталық және жергілікті билік органдарының саясаты бір шаблон бойынша құрыла алмайды, сондықтан жергілікті жағдайларға әдістерді саралап қолдану қажет.

Бүгінгі күні Қазақстанда да, Ресейде де мемлекеттік қызметтің мәртебесін арттыру мәселесі өзекті болып отыр, оның шешімі мемлекеттік қызметшінің әлеуметтік беделі мен жауапкершілігін арттыруды талап етеді. Мемлекеттік қызметшілер мен бизнес-құрылымдар және жеке сектордың қызметкерлері арасында өмір деңгейін әлеуметтік саралау жүзеге асуда.

Мемлекеттік қызметшілердің кәсіби қызметі кейбір жеке құқықтары мен бостандықтарын елеулі шектеумен сипатталады, бұл мемлекет тарапынан әлеуметтік өтемақыны талап етеді [8].

Елеулі жеңілдіктер мен әлеуметтік жеңілдіктердің болмауына байланысты мемлекеттік қызмет перспективалы кадрлар үшін басқа қызмет түрлеріне қарағанда бәсекеге қабілетсіз және тартымсыз болып отыр. Сондықтан артықшылықтар кез келген қоғамдағы кез келген басқару жүйесінің объективті қажеттілігі болып табылатынын түсіну қажет.

Қоғамда мемлекеттік қызметтің беделін арттыру үшін азаматтық қызметшілерді әлеуметтік қолдау деңгейін күшейту қазіргі таңда орынды. Жоғарыда аталған мақсаттарға қол жеткізу үшін екі мемлекетте жүзеге асырылу тиісті бірнеше нұсқаулықтарды атап өтсем.

Біріншіден, аса өзекті проблемалардың бірі мемлекеттік қызметшілерге уәжделілік сыйақы беру жүйесін дамыту болып табылады:

- жалақы деңгейін түпкілікті нәтижеге, жұмыстың тиімділігі мен сапасына бағдарлау;
- жалақы деңгейінің күрделілігі мен жұмыс көлемінің барабарлығы;
- жалақыны біртіндеп арттыру.

Екіншіден, азаматтық қызметшілерді қолжетімді тұрғын үймен қамтамасыз етудің қосымша тетіктерін құру туралы мәселені пысықтау қажет. Бұл бойынша мемлекеттік қызметшілердің жеңілдікті жағдайларда үлестік құрылысқа қатысу мүмкіндігін қарастыру керек. Сондай-ақ әлеуметтік және муниципалдық тұрғын үйлерді дамыту орынды.

Үшіншіден, қызметкерлерді медициналық сақтандырудың оңтайлы үлгісі әзірленуі тиіс [8].

Мемлекеттік билік органдары өкілдерінің азаматтар алдында өздері қабылдаған шешімдер үшін жауапкершілігін арттыру жолымен мемлекеттік қызмет жүйесін одан әрі жетілдіру қажет.

Кәсіпқойлықтың әлсіз деңгейі, жеке қызметкердің нашар моральдық келбеті халықтың санасында теріс көрінеді, соның нәтижесінде стереотип барлық мемлекеттік аппаратқа таралады.

Осы барлық проблемаларға сәйкес қазіргі заманғы Ресейлік және Қазақстандық мемлекеттік саясат мынадай негізгі сипаттамаларға ие болуы тиіс:

- қоғамдағы, мемлекеттегі және халықаралық қатынастардағы өзгерістерге тез бейімделгіштік, ұлттық мүдделерге бағдарлану;
- кешенді және дәйекті сипатқа ие болу, кез келген мәселені басқа проблемалар мен үдерістермен бірге қарастыра алу қабілетінің болуы;
- заңды сақтау, тиімді, пәрменді және әлеуметтік әділ болу;
- халықтың көпшілігінің сенімі мен қолдауын пайдалану;

- бюджет қаражатын сай болу, өз мақсаттарына қол жеткізу және іске асыру үшін мүмкіндіктер мен ресурстарының болуы.

Қорытындылай келе, Қазақстан мен Ресейдің мемлекеттік қызметін жаңғырту тәжірибесін талдау екі елдің бір бағытта жылжып, жаңа үкімет қағидаттарында мемлекеттік қызметті құруға қарай жылжып келе жатқанын көрсетті.

Бүгінде Қазақстанда мемлекеттік қызметтің тиімді моделі қалыптасып келеді. Қазақстанда мемлекеттік қызмет өзінің дамуы үшін үлкен әлеуетке ие. Ал Ресей бүгінде өзінің батыс әріптестеріне ұқсас кәсіби мемлекет құруға ұмтылуда.

Қазіргі уақытта Қазақстанда болашаққа бағытталған және мемлекеттік қызметті одан әрі жаңғыртудың жаңа тәсілдерін енгізуге бағытталған мемлекеттік қызметтің жаңа моделінің тұжырымдамасы әзірленді.

Осыған байланысты қазіргі Қазақстан үшін маңызды міндеттердің бірі мемлекеттік қызметті жаңғырту болып табылады, ол мемлекеттің жаңа саяси болмысына сәйкес келуі тиіс, уақыт талабына тиімді, ашық, барабар жауап беруі керек. Қазақстан отандық мемлекеттік қызмет саласындағы жаңғырту үрдісінің бағытын қайта қарап, мемлекеттің әлеуметтік-мәдени, ұлттық және тарихи ерекшеліктерін ескере отырып, дамудың неғұрлым оңтайлы моделін таңдап алуы қажет.

Мемлекеттік қызмет мемлекетте талаптар мен шектеулер артқанда ғана емес, сондай-ақ оның объективті қолайсыздықтары мен шығындары жақсы жалақымен, жұмыс орнының тұрақтылығымен, қызмет бабында алға жылжуды, лайықты өмір сүру деңгейін қамтамасыз ететін кепілдіктермен өтелгенде де тиімділігі жоғары болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

9. Федеральный закон "О государственной гражданской службе Российской Федерации" от 27.07.2004 N 79-ФЗ (последняя редакция) // [электронды ресурс]: <http://www.consultant.ru>

10. «Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметі жаңа моделінің тұжырымдамасы туралы» ҚР Президентінің 2011 жылғы 21 шілдедегі № 119 Жарлығы // [электронды ресурс]: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1100000119/links>

11. «Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары жүйесін одан әрі оңтайландыру жөніндегі шаралар туралы» ҚР Президентінің 1998 жылғы 18 қыркүйек N 4073 Жарлығы // [электронды ресурс]: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U980004073_/links

12. «Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің ар-намыс кодексі туралы» ҚР Президентінің 2005 жылғы 3 мамырдағы N 1567 Жарлығы. Күші жойылды - Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 153 Жарлығымен // [электронды ресурс]: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U050001567_

13. Черепанов В.В. Основы государственной службы и кадровой политики: учебник для студентов. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2010. – 679 с.

14. «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 23 қарашадағы № 416-V ҚРЗ // [электронды ресурс]: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000416>

15. «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 1995 жылғы 26 желтоқсан N 2730. Күші жойылды // [электронды ресурс]: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U950002730_/links

16. Лазарев Б.М. Правовой статус государственных служащих. М.: Юридическая литература, 6 Атаманчук Л.М. Государственная служба. / М.: Экономика, 2012.

ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІНДЕГІ ЗАҢСЫЗ КӨШІ-ҚОНДЫ АЛДЫН АЛУДАҒЫ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕЛЕР

Сейтханов Н.Н.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы

E-mail: s.nurbek1995@mail.ru

ОА елдеріндегі тұрақсыздықтың маңызды факторларының бірі халықтың заңсыз миграциясы және бұл аймақтағы өткір жұмыссыздық мәселесімен ушығып тұр. ОА аймағындағы Қазақстанның салыстырмалы түрдегі әлеуметтік-экономикалық жетістіктері, көшбасшылық жағдайы Тәжікстаннан, Өзбекстаннан және Қырғызстаннан жұмыс іздеп келетін заңсыз мигранттар үшін тартымды болып отыр. Дүниежүзілік банктің миграция жөніндегі есебі бойынша, Қазақстан мигранттарды қабылдау жөнінен 9-орынға ие, республикаға жылына 300-500 мың еңбек мигранты келеді [1].

Мұндай заңсыз мигранттар ОА елдерінің еңбек нарығында тұрақсыздық тудырып, жұмыссыздық мәселесін реттеуде айтарлықтай қиындықтар туғызады. Сарапшылардың пікірінше, мұндай жағдай халық табысының дифференциациясы деңгейінің одан әрі өсуіне, тіпті, әлеуметтік-саяси құрылыстың тұрақтылығына қауіп төндіріп, ОА елдеріне Ауғанстаннан келетін наркотик көлемінің шектен тыс

ұлғаюына алып келуі мүмкін. Еңбек мигранттарының мәртебесін анықтау және бұл саладағы заңнамаларды реттеуді аймақ елдері бірлесіп жүзеге асыруы тиіс.

Орталық Азия мемлекеттері үшін дамыған және дамушы шетелдік мемлекеттердің көші-қон саласындағы саясатты жүзеге асырудың және оның нормативтік-құқықтық базасын дамытудың тәжірибесін саралау және оның оң мүмкіндіктерін пайдалану өте маңызды болып табылады. Бұл Орталық Азия мемлекеттерінде оңтайлы көші-қон саясатын жүргізудің нормативтік-құқықтық базасын қалыптастыруға ықпал етеді. Сонымен қатар, көші-қон саясатындағы оң өзгерістер мен олқылықтарды бірден көруге және оны жоюға мүмкіндік жасайды. Жоғарыда біз айтып өткенміздей, көші-қон саясаты әрбір мемлекет үшін оның ұлттық қауіпсіздік саласындағы саясатының құрамдас бөлігі болып табылады. Осы тұрғыдан алып қарағанда да, шетелдік тәжірибені талдау және оның оң мүмкіндіктерін еліміздегі көші-қон саласындағы ұлттық заңнамаға енгізу, дер кезінде аталған саладағы заңнамалық базадағы олқылықтардың орнын толтыруға мүмкіндік жасайтыны баршамызға белгілі жағдай.

Әлем елдерінің тәжірибесі көрсетіп отырғандай, көші-қон саласындағы саясатты жүзеге асырудың нормативтік-құқықтық базасын жетілдіруде осы көші-қон саясатының тәжірибесінен туындайтын бірнеше параметрлердің бар екендігін аңғарамыз. Десе де, көші-қон үрдісін реттеудің әлемдік тәжірибеде қалыптасқан әмбебаптық моделі жоқ. Әрбір мемлекет өзінің әлеуметтік экономикалық дамуына қарай, сонымен қарай, ұлттық ерекшеліктерін ескере отыра, көші-қон саясатын қалыптастырады. Оның нормативтік-құқықтық базасын орнықтырады. Көші-қон саласындағы шетелдік тәжірибені талдағанда ашқы ескеретін мәселе, осы мемлекеттер бұл бағытта сыртқы еңбек көші-қонын және ішкі мемлекеттік көші-қонды қалай жүзеге асыратынына көңіл бөлуіміз қажет. Осы бағытта дамыған шетелдік мемлекеттердің ішінде АҚШ тәжірибесі Орталық Азия елдері үшін өте қызығушылық тудырады. АҚШ мемлекетінде жүзеге асырылған көші-қон саясатына көз жүгіртетін болсақ, оның бастаулары тереңде екендігін аңғарамыз. Сонымен қатар, АҚШ мемлекетінде көші-қон саласын реттеудің сан уақыттық дамудан өткен қордаланған оң үлгілері бар екендігін аңғару қиын емес. Біз тарихтан білетініміз АҚШ әу-бастақ, иммигранттар мемлекеті ретінде орныққан болатын.

АҚШ-тағы көші-қон саясатын құқықтық тұрғыда реттеу осы уақытқа дейін бірнеше даму кезеңінен өткен болатын. Осы мәселені зерделей келе, мынандай кезеңдердің болғандығын аңғарамыз:

- ХҮІІІ ғасырдың аяғына дейін АҚШ-тағы жаңа жерлерді шексіз игеру уақыты;
- ХІХ ғасырдың алғашқы жартысына дейінгі аралықтағы АҚШ-тағы эмиграциялық саясат пен оған қатысты заңның қалыптасу кезеңі;
- ХІХ ғасырдың 70-жылдарына дейінгі аралықтағы эмиграциялық саясатқа қарсылықтың ұшқындарының тұтану кезеңі;
- ХХ ғасырдың І-ширегіндегі АҚШ-тағы эмиграциялық заңнаманың жүйелену кезеңі;
- ХХ ғасырдың І жартысындағы АҚШ-тағы көші-қонға қатысты ұлттық квотаның қалыптасу кезеңі;
- ХХ ғасырдың 70-жылдарындағы АҚШ-тағы көші-қонға қатысты переференциялар кезеңі;
- ХХ ғасырдың 90-жылдар аралығындағы АҚШ-тағы заңсыз эмиграция мен күресті біржолға қою;
- АҚШ-тағы эмиграциялық саясатты реформалау және заңды түрде тиімді құқықтық реттеу кезеңі, - деп біз шартты түрде бөле аламыз.

АҚШ-та көші-қон мәселесін реттеуге және оны жүзеге асыруға бірнеше мемлекеттік органдар жүйесі қатыстырылады. [2].

АҚШ-тағы көші-қон саясатына үлкен маңыз берілетіндігі жоғарыдағы оны реттеуге қатысатын мемлекеттік органдар жүйесінің орасандығы аңғартады. Әлемдік тәжірибеде еңбекші мигранттардың елге қажеттілігін айқындаудың екі тәсілі бар:

Біріншісі: суалнама арқылы жүргізу болса;

Екіншісі: квота арқылы немесе тестілеу жүйесінен өткізу арқылы.

Біз қарастырып отырған АҚШ-та бұл тәсілдің квота белгілеу жүйесі кеңінен қолданысқа ие. АҚШ-та еңбекші-мигранттарға деген саясаттың ерекше түрі жүзеге асырылады. Мәселен, АҚШ заңнамасында АҚШ үшін тартылуы басымдыққа ие шетелдіктердің мынадай санаттары анықталған: инвесторлар (Е2 санаты), сауда жұмыскерлері (Е1), корпоратившілік ауысулар бойынша ауысқандар (L1) және мамандар (НІВ). Айтарлықтай жетістіктері, ғылыми дәрежесі және т.б. бар жоғары білікті шетелдік мамандар үшін грин-картаны (тұруға ықтиярхат) күтудің ең аз мерзіміне бара-бар арнайы квоталар белгіленеді [3, 6 б].

Айтып өткеніміздей, АҚШ экономикасы еңбекші-мигранттардың еңбегіне көп жағдайда тәуелді екендігі байқалады. Ол бір жағынан АҚШ экономикасының қарқынды дамуын көрсетсе, екінші

қырынан АҚШ экомикасында капитализациялану басымдық танытатындығын аңғартады. «Бұл ретте еңбекші-мигранттарды тартуды қамтамасыз етудің негізгі екі схемасы қолданылады:

-еңбекші-мигрант, яғни жұмыс беруші американдық компанияның шақыруымен елге тұрақты жұмысқа келетін адам мәртебесін алу. Жыл сайын еңбек көші-қонына 140 мың рұқсат бөлінеді;

-уақытша қызметкер ретінде кіру, оның болу уақыты АҚШ-та шектеулі. Бұл санат үшін сандық шектеулер белгіленбеген. Мұндай мигранттар әдетте маусымдық ауыл шаруашылық жұмыстарына, тез бұзылатын жеміс-жидектер мен көкөністерді жинау үшін, курортты қалалардың қызмет көрсету және ойын-сауық орталықтары қызметкерлері, үй қызметкерлері ретінде тартылады» [4, 53 б.].

АҚШ-та көбінесе ой еңбегімен айналысатын еңбекші-мигранттарға деген зәрулік басым. АҚШ-та жоғарғы технологияларға деген сұраныстың тиімді жолға қойылғандығы соншалық, ол елде көбінесе ақыл-ой еңбегімен айналысатын иммигранттар бірнеше заңдық тұрғыдағы басымдықтарға ие болып отырады. Ақыл-ой еңбегімен айналысатын иммигранттардың үлес салмағының қаншалықты қоғам өмірінде маңызға ие екендігін аңғарған ғалымдар әр түрлі сараптамалар жүргізеді [5, с. 29].

Көші-қон саласындағы қазіргі кезеңдегі тағы бір тетіктердің бірі, уақытша көші-қон стратегиясы және ұзақ мерзімді көші-қон стратегиясы орын алған. Әрбір мемлекет еңбек күшіне деген қажеттілігін зерделей отыра, осы стратегияның біреусіне басымдық береді. Біз сөз етіп отырған АҚШ мемлекеті негізінен ұзақ мерзімді көші-қон стратегиясын тәжірибеге енгізген елдің бірі. Көптеген сарапшылардың пікірі бойынша аталған Стратегияның артықшылығы оның бірнеше нәтижелерге жетуге мүмкіндік беретінінде:

1) экономикалық тұрғыда-білікті шетелдік жұмыс күші мен инвесторларды тарту есебінен адами капиталды жинақтау жүріп жатыр;

2) демографиялық ахуал жақсарып келеді;

3) туыстардың бірігуі мен этномәдени өзгешеліктердің оң әсері есебінен әлеуметтік тұрақтылық нығаюда;

4) сыртқы саяси имидж өсуде-адамдарға мұқтаж және шетелдіктерге сеніммен қарайтын, дамып келе жатқан ел образы қалыптасуда [3, 7-8 бб.].

Қазіргі кезеңде АҚШ үшін көші-қон саласындағы еңбек күшіне деген экономикалық қажеттілік үстемдік құрып тұрса да, АҚШ мемлекетінің ұлттық қауіпсіздігі тұрғысынан алғанда, еңбек мигранттары көп жағдайда қауіптілік тудыратын кезеңдері де болады. Бұл біздің ойымызша, біріншіден, еңбек мигранттарын әлеуметтік тұрғыда жеткілікті қорғауға деген ынтаның болмауы [6, с. 101].

Мигранттардың негізгі легі АҚШ-қа көбінесе, Африка мемлекеттерінің ішінде: Кениядан, Либериядан, Ганадан, Нигериядан, Эфиопиядан, Самалиден ағып келуде. Пайызға шаққанда Африкадан келетін мигранттар үлкен қауіп тудыра қоймаса да, мемлекеттегі құқықтық тәртіптің тұрақсыздығына көбінесе жол ашады. АҚШ-тың ұлттық қауіпсіздігіне нақ қазіргі кезеңде Қытай елінен келген мигранттар үлкен қауіп тудырып отыр.

АҚШ-тағы ішкі көші-қон саласын реттеудің де тәжірибесі Орталық Азия елдері үшін маңызды болып табылады. Себебі, АҚШ-тың бұл бағыттағы тәжірибесінен алатын үлгілер баршылық. АҚШ-та мемлекет ішінде көшіп-қонып жүрген жұмыскер мен жұмыс берушіге де белгілі салықтық ынталандырулар қарастырылған. Мысалы, жұмыскерге басқа елді мекенге қоныс аударуына байланысты негізгі шығындар бойынша салықты шегеруге мүмкіндіктер жасалған. Ал, жұмыс берушіге қоныс аударып келген жұмысқа қабылданған әрбір адам үшін 3000\$ (долларға) дейін салықтық ынталандырулар, яғни жеңілдіктер көзделген. АҚШ-тың ішкі көші-қон саласындағы осы тәжірибесіне еліміз көңіл бөлген жөн деп санаймыз. Себебі, соңғы кезеңде Қазақстанда ішкі көші-қон қарқынды дамып келеді.

Сингапурда шетелдіктерді жұмысқа тартудың балдық жүйесі айқындалған. Балдық жүйеден өткен адамдарға үш жылға дейін сол елде жұмыс істеуге рұқсат беріледі. Ал, Канадада шетелдік жұмысшы күшін тартуда қажетті кәсіптердің тізімі айқындалатын Express Entry арнайы бағдарлама жұмыс жасайды.

Біз көп жағдайда көші-қон саласындағы ұзақ стратегияны жүзеге асыратын мемлекеттердің тәжірибесіне ерекше мән бердік. Сонымен қатар, көші-қон саласындағы уақытша стратегияны жүзеге асыратын елдердің де тәжірибесі бар. Олардың қатарына мысалы, Парсы шығанағындағы елдерді, Германияны жатқызуға болады. Көбінесе, бұл елдерде мигранттармен шектеулі мерзімге еңбек-келісім шарттар жасалады. Келісім-шарттар біткеннен кейін жұмыскерлер өзінің еліне қайтуға міндетті.

Германияда оларға әлеуметтік жеңілдіктер жасалғанмен, мемлекеттік іске араласудан шеттетіледі. Ал, Парсы шығанағы елдерінде ешқандай еңбек күшін, сол елдің қоғамдық өміріне бейімдеу жүзеге асырылмайды және жұмысқа барған елінің азаматтығын алуға тыйым салынған. Біздің ойымызша, көп

жағдайда қазіргі кезеңдегі еуропа елдеріндегі көшіп келушілер тарапынан жасалатын қылмыстардың өршуі, осындай олқылықтардың салдарынан деп есептейміз.

Көші-қон процестерін реттеудің әлемдік тәжірибесін қорытындылау Орталық Азия елдерінде әлеуетті қолданылатын мынадай тетіктерді анықтауға мүмкіндік береді:

1) еңбек нарығында инновациялық экономиканың сұранысына қажеттілікке және демографиялық жағдайға қарай көші-қон саясатын жетілдіру;

2) квоталауды шектейтін тетіктермен және жоғары білікті жұмыс күшін тартудың селективті әдістерімен байланыста ырықты көші-қон саясатын жүргізу;

3) еңбек нарығының қажеттілігін, оның ішінде білікті және біліктілігі төмен кадрларға қажеттілігін мониторингілеу және бағалау жүйесін құру, елде сұранысқа ие кәсіптер тізбесін дайындау және өзектендіру;

4) жұмыс күші артық өңірлерден жұмыс күші жеткіліксіз өңірлерге, ауылдан ірі қалаларға және табысы дамушы агломерацияларға жұмыс күшін қоныстандырудың және қайта бөлудің икемді саясатын әзірлеу;

5) еңбек ресурстарын ерікті қоныстандыруға қатысатын жұмыс берушілерді ынталандыру;

6) белгілі бір өңірлерге білікті жұмыс күшін белсенді қоныстандыру үшін артықшылық тізбесін қалыптастыру;

7) жоғары білікті кадрларды (уақытша тұру ықтиярхатын және азаматтықты беруді қоса алғанда) ұстап қалу үшін белсенді шаралар қабылдау;

8) шетелде тұратын этникалық репатрианттарды тұрғылықты тұратын жеріне қоныстандыруға ықпал жасау» [3, 9 б.].

«Мигранттардың шығу және жету елінде жұмысқа орналасуға көмек көрсету, олардың құқықтарын қамтамасыз ету, диаспоралар әлеуетін құру және олардың отанымен байланысын нығайту бойынша барынша сәтті тәжірибелердің бірі Филиппиндер болып саналады. Филиппиндерде жыл сайын шетелге жұмысқа 8 миллиондай еңбекші-мигрант шығады, мигранттарды жұмысқа орналастыру мен құқықтарын қамтамасыз етудің барша жүйесі ондағы мемлекеттік және коммерциялық ұйымдарды қамтиды, Еңбек министрлігінен және жеке меншік жұмыспен қамту агенттіктерінен бастап мигранттар мәселелері жөніндегі атташеге дейін. Сингапур мен Филиппиндердегі еңбек көші-қонын реттеудің дамыған институционалдық базасы-Орталық Азиядағы институционалдық өзгерістер үшін оң мысал» [3, 53 б.]. Көші-қон қатынастарын реттеудегі шетелдік тәжірибенің озық үлгілерінің қатарына АҚШ-тың, Францияның, Филиппиннің және өзіміздің іргелес көршіміз Ресейдің көші-қон саясатын жүзеге асырудағы сан жылдық тәжірибесі, көш бастаушы оң үлгілер болып табылады.

Сондықтан да, Орталық Азия елдерінің көші-қон саясатын одан әрі жетілдіруде және оның нормативтік-құқықтық базасын әлем елдерінің үлгісіне жақындатуды, осы елдердің көші-қон саясатын жүзеге асырудағы өткен жолына ерекше мән бергені жөн. Бұл Орталық Азия елдеріндегі көші-қон саласындағы нормативтік-құқықтық актінің жүзеге асуының тиімділігін арттыруда едәуір мүмкіндік беріп, заңсыз көші-қон көлемін төмендетуге көмектесетін еді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қарабаева З.М., Қарғаев Қ.А. Пост Кеңестік елдердің интеграциялық мәселелері. – «Қазіргі интеграциялық үрдістер: жаңа сапалы формалар» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары. – Алматы, 2013. – 365-368 б.

2. World Applied Sciences Journal 30 (5). The Legal Regulation of Migration: International and National Experience. 635-639 p, 2014

3. Қазақстан Республикасы көші-қон саясатының 2017-2021 жылдарға арналған тұжырымдамасын және Қазақстан Республикасы көші-қон саясатының 2017-2021 жылдарға арналған тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 29 қыркүйектегі № 602 қаулысы // Қазақстан Республикасы Әділет Министрлігі. Республикалық құқықтық ақпарат орталығы. Қазақстан Республикасы нормативтік-құқықтық актілерінің нормативтік-құқықтық жүйесі.

4. «Қазақстан Республикасындағы мигранттар құқықтарының ахуалы туралы» арнайы баяндама / жалпы ред. басқ. Қ. Сұлтанов, Т. Әбішев. - Астана, 2013. - 120 б.

5. 137 Лебедева Л.Ф., Смирнова И.К., Щербина А.В. США в международной миграции населения в начале XXI века // США-Канада. Экономика-политика-культура. Ежемесячный журнал. - 2014. - №12. - С. 53-62.

6. Смирнова И.К. Предпринимательство иммигрантов в США // США-Канада. Экономика-политика-культура. Ежемесячный журнал. - 2015. - №10. -88-96.

ҚР МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТІҢ САПАСЫН АРТТЫРУ

Мейрамбек Н.М
Абжаппарова А.А. жетекшілігімен
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
e-mail: nmeirs@mail.ru

Мемлекеттік қызмет дегеніміз – мемлекеттік биліктің міндеттері мен функцияларын іске асыруға бағытталған лауазымдық өкілеттіктерді атқару жөніндегі мемлекеттік қызметшілердің мемлекеттік органдардағы қызметі. Елбасымыздың «Қазақстан-2030» атты даму стратегиясында атап өткен ұзақ мерзімді басымдықтардың бірі кәсіби мемлекетті құру болатын. Біздің мемлекетіміздің алдында тұрған кәсіби жоғары мемлекеттік қызметті және басқарудың тиімді құрылымын құру ісіндегі міндеттерді іске асыру көбінесе мемлекеттік қызметшінің кәсіптілігіне негізделеді.

Мемлекеттік қызметті нақты бақылау үшін елімізде ҚР мемлекеттік қызметшілерінің ар намыс Кодексі, ҚР мемлекеттік қызмет туралы заңдар қабылданған болатын. Мемлекеттік қызметтің құқықтық негізін Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі, осы Заң Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілері құрайды. Мемлекеттік қызметтің сапасын арттыруда Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің Ар-намыс Кодексі маңызы зор. Себебі ол заң бойынша ҚР мемлекеттік қызметшілерінің мінез-құлқының негізгі стандарттарын белгілейді, мемлекеттік қызметшілер қызмет этикасының қағидаларын бекітеді. Осы заң бойынша Мемлекеттік қызметшілер өз қызметінде:

1) Қазақстан Республикасы Президентінің саясатын жақтауға және оны дәйекті жүзеге асыруға, өзінің іс-әрекетімен мемлекеттік биліктің беделін нығайтуға, мемлекет мүдделерін қорғауға; Қазақстанның беделін түсіретін іс-әрекеттер жасауға жол бермеуге;

2) Конституцияны бұлжытпай сақтай және Қазақстан Республикасының заңдарына, Қазақстан Республикасы Президентінің актілеріне және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік-құқықтық актілеріне сүйене отырып, заңдылықтар қағидаттарын басшылыққа алуға;

3) азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін сақтау мен қорғауды қамтамасыз етуге, адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын бұзуға бастайтын іс-әрекеттерге жол бермеуге;

4) Қазақстан халқының бірлігі мен елдегі ұлтаралық татулықты нығайтуға жәрдемдесуге;

5) мемлекеттік және еңбек тәртібін бұлжытпай сақтауға, өзінің қызметтік міндеттерін адал, әділ де сапалы атқаруға, ол үшін өзінің жұмыс уақытын тиімді пайдалануға;

6) жоғары кәсіби жұмыс үшін барлық күш-жігерін жұмсауға, қойылған міндеттерді шешудің оңтайлы және үнемді әдістерін қолдануға, сеніп тапсырылған мемлекеттік мүліктерге ұқыппен қарап, оны ұтымды әрі тиімді пайдалануға;

7) сыбайлас жемқорлық көріністеріне қарсы тұруға;

8) мемлекеттік қызмет мүдделеріне залал келтіретін іс-әрекетті болдырмауға; мемлекеттік қызметшінің жеке мүдделерін қозғайтын мәселелер жөнінде шешімдер қабылдауға қатысы бар адамдардың қызметіне араласпауға;

9) кәсіпкерлік қызметке араласуға және жекелеген шаруашылық субъектілерінің мүдделерін сүйемелдеуге жол бермеуге;

10) қызметтік ақпаратты пайдакүнемдік және өзге де жеке мақсаттарға пайдалануға жол бермеуге;

11) қызметі жоғары немесе төмен тұрған не өзімен қызмет немесе жұмыс бойынша өзге де тәуелділіктегі адамдармен ақшалай немесе өзге де мүліктік сипаттағы құмар ойындарға қатыспауға;

12) мемлекеттік функцияларды орындаумен байланысты жеке және заңды тұлғалардан сыйлықтар қабылдау немесе қызметін пайдалану фактілеріне жол бермеуге;

13) заңмен белгіленген жағдайлардан басқа, қазақстандық немесе шетелдік жеке және заңды тұлғалар есебінен мемлекетішілік және шетелдік туристік, емдеу-сауықтыру және өзге де сапарларға шақырулардан бас тартуға;

14) өзінің іске көзқарасымен және жеке мінез-құлқымен ұжымда орнықты және жағымды моральдық-психологиялық жағдай туғызуға ықпал етуге;

15) мемлекеттік органдардың тиімді жұмыс жасауына және мемлекеттік қызметшілердің қызметтік міндеттерін тиісінше орындауына бөгет болатын іс-әрекеттерге қарсы тұруға;

16) кадрларды жерлестік және жеке өзіне берілгендік белгілері бойынша іріктеу мен орналастыру жағдайларына жол бермеуге;

17) басқа мемлекеттік қызметшілер тарапынан қызмет этикасы нормаларын бұзу фактілеріне жол бермеуге және жолын кесуі;

18) өзінің қызметтік міндеттерін атқару кезеңінде киім киюдің іскерлік стилін ұстануға тиіс. Осы заңдардың толық ескеріліп, барлығы орындалған жағдайда мемлекеттік қызметшінің жағымды имиджі қалыптаса бастайды. Мемлекеттік қызметтің имиджі мемлекеттік органдармен халыққа көрсетілген қызметтің сапасына байланысты. Мемлекеттік қызметтің оң имиджін қалыптастыру шеңберінде:

- сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы одан ары жетілдіру мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағыттылықта мемлекеттік қызметшілердің мінез-құлқының этикалық нормаларын нығайту;

- халықтың мемлекеттік билік органдарына деген сенімін арттыру;

- мемлекеттік қызметшілерді патриотизмге баулып және сыбайлас жемқорлыққа қарсы әрекет жасауға, мемлекеттік қызметшілердің ар-намыс кодексін қатаң әрі мүлтіксіз сақтауға тәрбиелеу;

- көпшілік санасында кәсібилік, адалдық, ашықтық, сыпайылық және құзыреттілік ұғымдарына негізделетін мемлекеттік қызметтің оң имиджін қалыптастыру жоспарланған. Мемлекеттік қызметшінің оң имиджін қалыптастыру бойынша елімізде бұқаралық ақпарат құралдарында белсенді түсіндіру-насихаттау жұмысы жүргізіледі және де «Электрондық үкімет» порталын мемлекеттік органдардың қызметі және үздік мемлекеттік қызметшілер туралы материалдарды жариялау бөлігінде жүйелі түрде жаңарту қамтамасыз етілген.

Мемлекеттік қызмет сапасын арттыруда үш жылда бір рет өткізіліп аттестациядан өткізудің тәртібінің маңызы зор. Мемлекеттік қызметшілерді аттестациялау олардың атқаратын лауазымына сәйкестігі мен қызметтегі перспективасын анықтау, олардың кәсіптік даярлығының, құқықтық мәдениетінің деңгейін, азаматтармен жұмыс істеу қабілетін бағалау мақсатымен жүргізіледі. Аттестациялаудан өтуге тиіс әрбір қызметшіге аттестация өткізілетіннен кемінде екі апта бұрын қызметшінің тікелей басшысы ұсыныс әзірлейді, онда қызметшінің кәсіби даярлығының қызметі бойынша біліктілік талаптарға сәйкестігіне, оның кәсіптік құзыретіне, жұмысқа және қызметтік міндеттерін орындауға деген көзқарасына, өткен кезеңдегі еңбек көрсеткіштеріне баға беру қамтылады. Мемлекеттік қызметшілерді аттестациялау тәртібі негізгі 3 кезеңді құрайды. Алғашқы кезең дайындық жұмысы өтеді, бұл кезеңді қамтылады: - 6 айда бір рет аттестациялануға тиіс қызметшілер анықталады; аттестациялану мерзімі бекітіледі; аттестациялық комиссия құрамы бекітіледі. Екінші кезеңінде: аттестация өткізу мерзіміне 1 ай қалғанда аттестацияланушыға жазбаша хабарлама беріледі және қызметтік мінездемемен 3 апта бұрын таныстырылады. Келесі кезеңде: тест тапсыруға жіберіледі. Төртінші кезеңде әңгімелесу жүргізіліп, комиссия шешімі бекітіліп, аттестациялау парағы толтырылады. Аттестациядан өткізудің басты мақсаты мемлекеттік қызметкерлердің жұмыстың жоспарлауы, дұрыс шешім қабылдай алуы, халыққа қызмет көрсету қабілеті зерделенеді. Аттестациядан өткен барлық мемлекеттік қызметкерлер өздерінің біліктілік деңгейін тексерте отырып, өз жұмысын жалғастырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы Заң
2. Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің ар-намыс кодексі. (Мемлекеттік қызметшілер мінез-құлқының жалпы қағидалары).
3. <http://www.mfa.kz/kz/content-view/memlekettik-ymzmetti-imidzhdi>
4. Мемлекеттік қызметшілерді аттестациядан өткізудің тәртібі мен шарттары туралы ереже.
5. ҚР Сыртқы істер министрлігінің ресми сайты.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАСТАРДЫҢ САЯСИ САНАСЫНЫҢ ДИНАМИКАСЫ

Муканова А.Қ.

Жетекшісі: Әбдіғалиева Г.К.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

e-mail: asiya_pvl_96@mail.ru

Қазіргі заманғы қазақ қоғамы құндылықты таңдауға және одан әрі дамыту үшін саяси және стратегиялық баламаларға ие. Мемлекет жаңғыртуды қажет етеді, өйткені ел басшылары үнемі айтады. Осыған байланысты қоғамның саяси өміріндегі саяси сана рөлі артып келеді. Әлеуметтік өзгеріс кезеңінде саяси сана трансформация процесінің маңызды бөлігі болып табылады және оның өзгеруі әлеуметтік саланың барлық салаларында өзгерістерге әкеледі. Әсіресе, бұл проблема дағдарыс жағдайында үлкен маңызға ие.

Көрсетілген тақырыптың аясында зерттеудің объектісін - саяси сананы белгілеу қажет. Ол субъект саяси әлемді қабылдауды білдіретін психикалық құбылыстар жиынтығы ретінде әрекет етеді. Мақаланы жазған кездегі мақсатым - қазіргі заманғы әлеуметтік жағдайдағы жастардың саяси сана ерекшелігін зерттеу және оны одан әрі қалыптастыру бойынша ұсыныстарды қалыптастыру. Біздің елде болып жатқан саяси үдерістердің сипаты мен мазмұны жастардың болашақ азаматтық қоғамның және болашақ әлеуметтік топтың белсенді құрамдас бөлігі ретіндегі рөлі мен маңыздылығын сапалы түрде өзгерткенін көрсетеді. Жастар қазақ қоғамын жаңғырту үдерісінің локомотиві болуға тиіс. Осыған байланысты жастардың саяси санасын қалыптастыру үдерісіне саяси үдерістерді қабылдаудың негізі ретінде мақсатты мемлекеттік әсер етудің маңызы зор. Бұл мәселені зерттеп, жастардың саяси санасын қалыптастыру процесі қазіргі қазақ қоғамын реформалау мен модернизациялауды реттейтін ең маңызды заңдардың бірі болып табылады.

Бүгінде демократиялық, өркениетті және ашық қоғам құру жаңа саяси ойлауды дамыту үшін маңызды алғышарттар жасайды. Әлеуметтік-экономикалық және идеологиялық және саяси мәселелерді одан әрі шешу көп жағдайда жастардың саяси сана-сезімін қалыптастыру үдерісінің тиімділігі мен сапасын арттыруға мүмкіндік береді. Қоғамда салауатты моральдық-психологиялық ахуалды қалыптастыру жастардың саяси санасын одан әрі қалыптастырудың іргелі факторы болып табылады. Біздің қоғамның дамуының әр кезеңінде өмір жаңа және күрделі міндеттерді алға тартады, оның шешімі негізінен халықтың, әсіресе жастардың әлеуметтік шығармашылығын жандандыруына, олардың жоғары санасына және сенімділігіне байланысты. Демократиялық қоғамның құрылысы объективті түрде жастардың санасы мен психологиясын байыту үшін жағдай жасайды, өзекті өзгерістерді білуге, санада, психологияда және дүниетанымның түбегейлі өзгеруінің міндеттерін алға тартады. Мұндай жағдайда жастардың саяси санасы теріс құбылыстарға қарсы күрес процесінде қалыптасады, бұл демократиялық қоғамның антиподы деп аталады. Саяси бағдарлардың қалыптасуы саяси сананың маңызды құрамдас бөлігі болып табылатын саяси стереотиптердің тұрақтылығымен немесе әлсіздігімен тікелей байланысты. Дағдарыстың стереотиптері саяси ұстанымдардың жоғалуына әкеледі. Сонымен бірге саяси сананың идеологиялық позициялардың негізділігі мен олардың қоғамдық күтулердің деңгейі мен мазмұнын сақтауы талап етіледі. Мұндай жағдайларда саясат субъектілері, ең алдымен саяси жетекшілер мен саяси элита, қоғамның қажеттіліктерін дамытуға, қоғамның зияткерлік және саяси дамуына сенімді және саяси балама ғана саяси санада жастардың дамуына үлес қосуы мүмкін екендігін ескеруі керек. Біздің елде болып жатқан әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістер жастардың саяси сана-сезімін қалыптастыруға түбегейлі әсер етеді.

2018 жылдың қыркүйек айынан желтоқсан айына дейін зерттеу жүргіздім. Зерттеудің жалпы популяциясы 14-тен 30 жас аралығындағы, Алматы қаласының аумағында тұратын жас адамдар. Үлгі өлшемі 2 мың адам болды. Респонденттердің арасында 69,6% әйелдер, ерлер - 30,4% болды. Респонденттердің көпшілігі (78,2%) 19-дан 28 жасқа дейін, білім деңгейі бойынша респонденттер келесі топтарға бөлінді: 60% жоғары білімі бар; 27,1% орта кәсіптік; 12,9% орта білім беру: Респонденттердің үш санатын анықтауға болады: студенттер - 12,9%, студенттер - 62,6%, жұмыс - 24,5%, зерттеу тақырыбы - жеке сананың элементтері, Зерттеу сауалнама түрінде (күндізгі және сырттай) өткізілді. Алматылық жастардың саяси санасы екі негізгі критерий бойынша талданды:

1. Идеологиялық және теориялық;
2. Мән-психологиялық.

Зерттеу, ең алдымен, саяси сананың қажетті компоненті ретінде жастардың ақпараттық-теориялық негіздерін анықтауға бағытталған. Зерттеу нәтижелері бойынша жас алматылықтарда саяси шындыққа қатысты нақты білім жүйесі жоқ, олардың саяси өмір туралы идеялары өте нашар болып келеді және олар тек саясатпен ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік құрылым және әлеуметтік дамумен байланысты кейбір негізгі ұғымдар мен анықтамалар жиынтығын білдіреді. Респонденттердің жалпы санының 29% -ы ұсынылған саяси тұжырымдамалардың (демократия, либерализм, консерватизм, социализм, авторитаризм, тоталитаризм) нақты сипаттамасын бере алады.

«Нұр Отан» партиясы 94%, «ККЖД» -68%, «Ақ жол» - 55%, «Бірлік» - 17%, «Ауыл» - 13%, «ЖСДП» - 9% . Алматылық жастардың сайлаудағы өкілдері келесі саяси партияларға дауыс берді: «Нұр Отан» - 64%, «КПП» -10%, «Ақ жол» - 5%, «Бірлік» - 5%, «ЖАСП» - 4%. «Ауыл» партиясына респонденттердің ешқайсысы қолдау көрсетпеді. Респонденттердің 12% -ы сайлау учаскелеріне мүлдем бармайтындығына бірден жауап берді. Қазақстанның адамға қатысты саясаты көбінесе жеке-дара болып табылатындығы туралы гипотезаны ұстану, сауалнама жастардың арасында артықшылықты анықтау мақсатында қазіргі Қазақстанның саяси қайраткерлерінің жеке сериясымен бірнеше сұрақ қойды. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, сауалнамаға қатысқан жастардың 70% -ы еліміздің негізгі саяси қайраткерлерін ғана біледі (Нұрсұлтан Назарбаев, Иманғали Тасмағамбетов,

Бақытжан Сағынтаев және т.б.) және респонденттердің тек 10% -ы аздаған танымал саяси қайраткерлерді біледі.

Біз сондай-ақ жастардың демократия құндылықтарын еліміздің заманауи саяси мәдениетінің негізгі тұжырымдамасы ретінде қабылдауын талдадық. Респонденттер түрлі демократиялық құндылықтарды теория мен саяси тәжірибеде, мысалы, еркіндік, заң және жеке меншік сияқты түсінетін және түсінетін сұрақтарға жауап берді. Жауаптардың талдауы соңғы онжылдықта демократиялық құндылықтар заманауи қазақстандық қоғамның саяси процесінің ажырамас бөлігі болғандығын көрсетіп, жастардың саяси санасында белгілі бір гибридік форманы, авторитаризмнің - либерализмнің - демократияның нақты конгломерациясын қалыптастырды. Менің пікірімше, демократиялық құндылықтар әлі де жеткілікті түрде жастар өмірінің идеалдары мен жастардың басшылыққа алуы үшін жеткілікті түрде қабылданбайды. Саяқты санада қазіргі заманғы әлемдік саяси процестің теріс қатынасы артып келеді, бірақ жастардың басым көпшілігі консенсусқа қол жеткізуге бағытталған дипломатиялық жолмен. Халықаралық жанжалдардың жағдайын күшпен шешуге бірнеше респонденттер ғана қолдау көрсетеді. Сауалнамаға қатысқан жастардың елеулі үлесі қазіргі уақытта ел басшылығы жүргізіп отырған дипломатиялық бағыттың бір жағына немесе басқа тараптарына тиесілі. Сонымен қатар, саяси бағдар жастардың тұрақты тұрғылықты жеріне (қалалық немесе ауылдық жерлерге) тәуелділігі бар. Қалалық жерлерде туып-өскен және тұрақты тұратын жастар қаладан ауылға келгендерге қарағанда Батыстың құндылықтарына көбірек бағдар береді. Зерттеудің нәтижелері Алматы жастарының саяси сана-сезімін қазақтың саяси шынайылығын дербестендіруге бейімділікпен нақты айқын идеологиялық бояуға ие болмайтын әшекей суретті көрсетеді. Осыдан бастап Алматы жастарының саяси бағдары мен көзқарасы бір-біріне қарама-қайшы көрінеді және әлі күнге дейін қайшы келеді. Алматы қаласының жастары экономикалық және әлеуметтік-саяси аспектілерде қажетті жаңғыртуды қажет етеді. Жастар саяси билікті стереотиптік түрде қабылдауда. Бұл стереотип бірінші кезекте саяси билікті моральдық бағалауда көрінеді (67% «үкіметтегі жемқорлықтың жеңіліске ұшырауы мүмкін емес» деген сөзбен келіседі), сондай-ақ тек мемлекет барлық мәселелерді шешуі керек (59% мемлекетке артықшылық берген).

Дегенмен, зерттеудің нәтижелері бойынша теріс үрдістермен бірге оң көрсеткіштер бар деп қорытынды жасауға болады. Ең жас адамдар және саяси жүйесінің тұрақтылығын жақтастары т.б., саяси процестің одан әрі демократияландыру, қолданыстағы саяси шындықты жаңғырту, қоғам мен мемлекеттің үдемелі дамудың, дамыған азаматтық қоғам мен партиялық жүйенің қалыптасуы, сондай-ақ әрекет

Жастар арасындағы осы ұмтылыстардың барлығы саяси сана қалыптастыру үдерісінде көп нәрсеге ұмтылу керек деп айтуға мүмкіндік береді, бұл үшін барлық мүмкін ресурстарды пайдалану қажет. Заманауи жастардың саяси сана мазмұнын жан-жақты талдап, оны одан әрі қалыптастырудың тиімді жолдарын анықтауға, оның құнды құрылымын нығайтуға мүмкіндік береді:

Біріншіден, қазақстандық жастардың саяси сана-сезімін одан әрі қалыптастыру үшін рухани-идеологиялық институттардың (бұқаралық ақпарат құралдары, мәдени-ағарту және білім беру мекемелері, сондай-ақ қоғамдық-саяси ұйымдар) практикалық қызметін күшейту қажет;

Екіншіден, жастардың саяси сана-сезімін қалыптастыру процесі жағымсыз құбылыстарға қарсы күресте жүреді. Сондықтан, теориялық және практикалық конференциялар, форумдар, жастардың деңгейінде талқылау және басқа да азаматтық қоғам ұйымдарының есептер мен есептілігінде нанымды болуы және анық сәйкессіздігін көрсету және адам мораль осы теріс құбылыстар (бюрократия, догматизм, экстремизм, парақорлық, сыбайлас жемқорлық және басқа да бір-біріне кереғар зиян тиіс);

Үшіншіден, жастардың саяси сана қалыптастыру процесі, атап айтқанда, барлық факторлардың өзара іс-қимылды қамтитын, білім беру, оқыту. Олар отбасында, оқу орындарында және еңбек ұжымдарында оларды іске асыруға бағытталуы керек. Мұнда, біздің ойымызша, жастардың саяси сана-сезімін қалыптастыру барысында әрбір адамның мақсаттары мен міндеттерін қоғамның мақсаттары мен міндеттерімен өзара байланыстыру туралы назар аудару керек.

Төртіншіден, жастардың саяси санасын қалыптастыруға кешенді көзқарас енгізе отырып, келесі ұсыныстарға назар аудару керек: жастардың саяси-теориялық және саяси-практикалық мәселелерді зерделеу қажеттілігін ескеру; жастардың мәдени-ағартушылық қажеттіліктерін қанағаттандыру жүйесін әртараптандыру және мақсатты түрде ұйымдастыру; оқу орындарында білім берудің нысандары мен құралдарын үнемі жетілдіру; патриотизм рухында жолдары мен тәсілдерін және жастарды тәрбиелеу нысандарын жетілдіру, интернационализм, болашақта халықтар мен сенім арасындағы достық;

Бесіншіден, жастардың саяси сана қалыптастыру тиімділігін арттыру мақсатында, біздің ойымызша, ол идеологиялық жұмыстың теориясы мен практикада тоқырау еңсере бірінші қажет саяси

шындық құбылыстарды түсіндіру үшін догматикалық көзқарас тастап, нысан бойынша бүкіл қоғамның рухани өміріне көзқарасын қайта әр адамның саяси санасында.

Алтыншыдан, рухани-адамгершілік дамуы саласында рухани өмірдің гуманистік дәстүрлері мен критерийлерін жандандыру, саяси ойлаудың негізгі қағидаларын, догматизм көріністеріне төзбеушілікпен қарау, филистикалық мораль, әлеуметтік тәуелділік және ресми теріс қылық. Бұл ұсыныс, әрине, жастардың саяси санасын тиімді қалыптастыру үшін барлық құралдардың түрлерін сарқуға мүмкін емес. Олар тікелей емес ие талап етеді, бірақ әрбір жас адамның өмірі, жұмыстар мен өмірдің жалпы әлеуметтік және нақты жағдайлардың әсерінен қалыптасады, білім байланысты, оқу, моральды құндылықтары, т.б. Саяси сананың барлық компоненттері өздігінен емес, болжанатын табиғи және табиғи процесс ретінде қалыптасуы маңызды. Мұның бәрі ресейлік қоғамды модернизациялау тұрғысынан жастардың саяси санасын қалыптастыру міндеттерін әрі қарай шешуге тиімді мүмкіндіктер береді. Жоғарыда аталған барлық тұжырымдар мен практикалық ұсыныстарды ескере отырып қазіргі заманғы қазақстандық жастардың саяси санасын жаңғырту тұрғысынан қалыптастыруды зерттеу - оның негізгі бағыттарын зерттеудің авторлық нұсқасы болып табылады және кең талқылауды және рефлексияны қамтиды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Аналитикалық есеп «Молодежь Казахстана-2009» // ҚР БҒМ, Астана, 2009.
2. Біріккен Ұлттар Ұйымының Жастар туралы Баяндамасы, 2007.
3. «Қазақстан Республикасының мемлекеттік жастар саясаты туралы» 2004 жылғы 7 шілдедегі № 581 Заңы
4. Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институты [Электрондық ресурс]: <http://kisi.kz/site.html?id=7615>
5. Мамираимов Т.К., Байдаров Е.У., Государственная молодежная политика Республики Казахстан в условиях трансформации общества. // Қазақстандық гуманитарлық және саяси конъюнктура орталығы: <http://www.sarap.kz/rus/view.php?id=416>
6. yvision.kz блогының ақпараттары [Электрондық ресурс]: <http://gora-kuz.yvision.kz/>
7. Сыздықов Д.А. Все молодежные организации должны быть объединены одной идеей и работать в духе казахстанского патриотизма —М. Сарыбеков /«Қазақ ақпарат агенттігі («ҚазАқпарат») ұлттық компаниясы» [Электрондық ресурс]: <http://www.inform.kz/rus/article/2232245>

АДАМ ҚҰҚЫҒЫ МАЗМҰНЫНЫҢ ЗАМАНАУИ АСПЕКТИЛЕРІ

Ниязов И.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, саясаттану және саяси технологиялар кафедрасы
«6M050202-Саясаттану» мамандығы бойынша 1 курс магистранты
e-mail: ilkham2017@mail.ru

Конференция секциясы: «Үшінші мыңжылдықтағы жастар: саясат туралы әңгіме»

Аннотация. Халықаралық құқық құжаттарында және ұлттық заңнамаларда бекітілген адам құқықтары мен бостандықтары саласындағы қазіргі заманғы стандарттар адамның үкіметтегі ұзақмерзімді күресінің жемісі болып табылады. Мемлекет пен адам арасындағы қарым-қатынастың оңтайлы үлгілерін іздеу әрдайым күрделі мәселе болып табылады. Уақыт өте келе мемлекет өз азаматтарына берілген құқықтар мен бостандықтардың ауқымы өзгерді. Оңтайлы модельдер меншік, демократия, дамыған экономика, мәдениет және басқа да объективті шарттар сияқты қоғамның табиғаты туралы шешуші дәрежеге байланысты болды. Көптеген жағдайларда олар билік, заңдар, билеуші сыныптар, яғни субъективті факторлар арқылы анықталды. Мемлекет пен адам арасындағы қарым-қатынас үлгісін іздегенде, адамның өзінің әлеуетін (қабілеттерін, талантын, ақыл-ойын) және жалпы үкіметтің мақсаттарын еркін дамытуға мүмкіндік беретін осындай жүйе мен тәртіпті орнату әрдайым болды, - деп танылады. Мұндай тепе-теңдік тек адамның құқықтары, бостандықтары мен міндеттерінде көрініс береді.

Адам құқықтарын қорғау институтын дамытудың бүкіл тарихы адамзаттың қадір-қасиетін және құндылығын барлық халықтардың прогрессивті түрде мойындауының тәсілі ретінде қарастыруға болады. Әрбір жеке тұлға – бұл әлеуметтенудің, негізінен, бірыңғай қызмет субъектісі және белгілі бір мәдени құндылықтардың иесі. Философиялық санаттағы «жалпыға ортақ - нақты» адамның құрылымын қарастыра отырып, оны әрбір жеке тұлғадағы немесе белгілі бір қоғамдастықта (нәсілдік, ұлттық, класс, конфессиялық) адам ретінде тұтастай және жалпы адам ретінде ұсынуға болады. , кәсіптік, сипаттамалы-логикалық және т.б.) және осы қоғамдастықтың белгілі бір адамдарда көрінісі

немесе жеке адам ретінде нақты өмірдің нақты ерекшелігі. Бұл үш деңгейлі құрылым, зерттеушілердің пікірінше, адамның өзіндік сана-сезімінің ең маңызды ортасы болып табылады. Осы теңдіктің әрқайсысы объективті шындық ретінде бар.

Қазіргі әлемдегі адам құқықтарының сипаты жаңа қасиеттер мен мүмкіндіктерге ие болды. Құқықтар жеке қарым-қатынастар шеңберінен тек мемлекетпен шектелді, демократиялық мемлекеттік құқықтық жүйелердің конструктивті элементі болды, әлеуметтік-құқықтық қарым-қатынастардың интеграциялануына ықпал етті, ноосфералық сипаттамалары бар жеке тұлғаны қалыптастыруға қатысады (яғни шығармашылық шығармашылық оның қызметі әлеуметтік және табиғи дамудың айқындаушы факторы болып табылады) және т.б.

Адам құқығы туралы заң пайда болды, тәуелсіз ғылыми саланың қалыптасуы туралы мәселе көтерілді – адам құқықтарының ғылымы, оны ғылыми мамандықтар тізіміне енгізу. Өртүрлі елдердегі әлеуметтік-саяси жағдай айтарлықтай өзгерді. Модернизация мен жаһанданудың ықпалымен бұрын адам құқықтары туралы теория мен практикада бұрын-соңды белгісіз күрделі қайшылықтар пайда болды.

Адам құқығында барлық маңызды әлеуметтік нормалар мен қағидаттар құқықтық ғана емес, сонымен қатар моральдық, саяси, діни, философиялық, әр түрлі дәуірде оларға белгілі бір қоғамның экономикалық құрылымы мен мәдениетіне сәйкес өзіндік бояу берген. Құқықтар мен бостандықтарды іске асыруды құқық қорғау жүйесі мен сот төрелігінің жұмыс істеуіне байланысты емес, оларды қорғауды қамтамасыз етуге арналған.

Құқық теориясының қазіргі замандағы дамуының неғұрлым өзекті бағыттарының қатарына көптеген елдердің Конституциясында бекітілген, сондай-ақ адамның және азаматтың өзге де жалпыға танылған құқықтары мен бостандықтарын қорғау практикасын жетілдіруге байланысты құқықтың жалпы теориясының қолданбалы функциясын іске асыруға бағытталған адам мен азаматтың негізгі құқықтарын қорғау теориясын әзірлеу жатады. Мұндай теорияны құру қолданыстағы құқық доктринасына, сондай-ақ сот төрелігінің құқық қорғау тәжірибесінің тәжірибесін ұғынуға сүйенуі тиіс. Алайда, қазіргі уақытта құқықтың жалпы теориясында негізгі құқықтарды қорғаудың негізгі проблемаларының тұтас бір қатары бойынша доктриналық ұстанымның жоқтығын атап өтуге тура келеді. Толыққанды құқықтық доктринаны қалыптастыру үшін шешілуі қажет басты міндет – бұл біздің құқықтық ғылымымыз үшін құқықтық түсінудің табиғи-құқықтық түрін негізге алған Қолданыстағы Конституцияны игеру. Қазіргі уақытта логистикалық-позитивистік құқық түсінудің дәстүрлері отандық құқық теориясында әлі де басым. Позитивистік құқық түсінігін табиғи-құқықтық түсіністікпен біріктіруге мәжбүр болған әрекеттер эклектикалық сипатқа ие, өйткені осы екі түрлі құқық түсінігінің механикалық қосылуынан құқықтық бірыңғай ұғым алынбайды, оның негізінде құқықтың жалпы теориясы мен оң құқықты да, сондай-ақ заңнама шеңберінде позитивациялауға толық көлемде келмейтін адамның табиғи құқықтары мен негізгі бостандықтарының нормативтік мәнін де қамтитын қолданыстағы құқық доктринасы.

Профессор А.В. Поляков «Адам құқықтарының антрополого-коммуникативтік негіздемесі» баяндамасында қазіргі замандағы түсіну құқығы антропологиялық сипатқа мұқтаж, яғни адам құқығы қалай байланысты деген сұраққа жауап беруі тиіс екендігін түсіндірді. Адамның құқығы мен құқықтарын байланыстыру мүмкіндігі, құқықтың өзін адам өлшемдік феномен ретінде, адамның мүмкіндігі ретінде емес, психосоциокультуралық жүйе ретінде ғылым шеңберінде пайда болды: адам құқықтарының жалпы теориясының елеулі жетістіктерінің болмауы рационалистік құқық қабылдаудың «инерциясымен» түсіндіріледі. А.В. Поляков құқық – бұл адам құқығы бар, бірақ құқықтық міндеттермен, құқықтық нормалармен және құқықтық коммуникациялардың рекурсивті жүйесі шеңберінде құқықтық мәтіндермен байланысты болатын құқықтар екенін дәлелдеу мақсатын қойды.

В.В. Гончаровтың дұрыс психологиясы мен заңды сана-сезімімен атап өткеніндей, қоғамда құқықтық тәртіпті орнату мүмкін емес, себебі бұл процесс автоматты емес, өздігінен емес, барлық күш-жігерді талап етеді. Адам құқықтары тіпті қолайлы жағдайларда да автоматты түрде жүзеге асырылмайды. Адамдардың өз құқықтары мен бостандықтары үшін күресуі қажет. Бірақ бұл күрес қоғамда көрінбейді.

Адам құқықтары – профессор В.В. Лазарев жеке адамның құқықтық мәртебесінің негізгі элементі және бірлікте қабылданған міндеттері мен заңды мүдделері [1].

Табиғи құқық теориясы теңдік пен әділеттілік негізінде құқықтық жүйенің әлеуметтік-саяси жүйесінде іргелі өзгерістерге қарсы күрестің туы болды. Гроций табиғи құқық нормалары тек «сөздің шын мағынасында» құқық болып табылады және адамдар белгілеген нормалар табиғи заңға қайшы келмейтін дәрежеде ғана танылады.

В.Е. Чиркиннің айтуынша «Қазіргі жағдайда адамға тиесілі табиғи құқықтар мен азаматтың мемлекеттік және саяси қоғамдастық мүшесі ретіндегі оң құқықтарының арасында көптеген айырмашылықтар жоғалады». Осы ұғымдар керісінше болса да, қазіргі әлемде «позитивистік және табиғи заң теорияларын таза түрде табу мүмкін емес». С. Нерсесеанстің пайымдауынша, адам құқықтары тіпті ресми танудан және шоғырландырудан кейін де табиғи құқықтар болып қалса да, олар позитивті заңнан айтарлықтай ерекшеленеді [2].

Табиғи құқық теориясының тұрғысынан табиғи құқықтарды заттардың жаратылыстану тәртібінен, яғни әлемнің құрылымынан және адам табиғатынан, әлем тәртібінің ажырамас бөлігі ретінде ұтымды бірлік ретінде қарастыруға болады. И.Л. Петрухин, табиғи адам құқығы сондай-ақ мәңгілік және өзгермейтін болып табылады және олардың мазмұны өркениеттің дамуымен өзгерді [3].

Тіпті «өтелмейтін» немесе «өтелмейтін» терминдердің өзі де мемлекет өз азаматтарына осы құқықтарды бермегендіктен, оларды қайтара алады дегенді білдіреді. Өмір сүру құқығы ретінде түсінгеніміз әлеуметтік жағдайларға байланысты емес. Қарапайым қоғамдардың жағдайында адамның ар-намысы мен қадір-қасиеті сияқты құндылықтар болмайды. Меншік құқығы материалдық құндылықтарды иеліктен және таратқаннан кейін пайда болды. Теңдік пен бауырластық идеялары құл жүйесі мен феодализмге негіз жоқ. Көріп отырғанымыздай, табиғи құқықтардың мазмұны дәуірден дәуірге дейін өзгерді.

Барлық авторлар, әдетте, өмір сүру құқығын табиғи адам құқықтарына сәйкестендіреді және оларды іргелі ретінде айқындайды (В.А. Кучинский, Ми Ковалев, В.М. Чхиквадзе және басқалар).

Табиғи құқықтардың арасында әртүрлі авторлар бостандыққа құқығы (И.П.Петрухин): теңдікке құқығы (А.В. Венгеров); жеке басының қадір-қасиеті, (ФМ Рудинский): жеке иммунитет құқығы, (Б. Толкачевке): денсаулық сақтауға құқығы, (Н.С. Малейна): жеке өміріне қолайлы жағдай, жақсы жағдайда, (В.А.Карташкин, Е.А. Лукашева): өзімен қарым-қатынас жасау, жарысты жалғастыру құқығы, (В.К.Бабаев); меншік құқығына (А.А. Хармати): жеке тұлғаның пайда болу құқығы, (М.Н. Малейна); зорлыққа қарсы қауіпсіздік құқығы, (И.С. Несрицанц): кәсіподақтардағы ерікті бірлестіктердің құқығы, әділ сот талқылауы, (Е.И.Гревцов): халықтардың өздерінің тағдырын анықтауға, халықтардың өзін-өзі анықтауға құқығы, халықтың көмегіне – агрессия құрбандарына, экономикалық қарым-қатынастарда эквиваленттік құқыққа (С.А. Алексеев) келу құқығы. Заманауи халықаралық актілерде келесі ғылыми доктриналарда табиғи құқықтар тек қана жеке тұлғаның қасиеттерінен туындайтыны көрсетіледі.

Адамның негізгі іргелі құқықтары мен бостандықтары – бұл халықаралық нормалар мен мемлекеттің негізгі заңында – Конституцияда бекітілген құқықтар. Олар көбінесе конституциялық құқықтар мен бостандықтар деп аталады. Осы құқықтардан басқа біздің көптеген құқықтарымыз әртүрлі заңдар мен ережелерде бекітілген.

Жеке тұлғаның құқықтық мәртебесі оның әлеуметтік мәртебесінің бір бөлігі ғана болып табылады және тек адамның және азаматтың сапасына қатысты.

Л.С. Мамуттың пайымдауынша құқықтық мемлекетте еркіндік пен адамның жауапкершілігінің негізгі құқықтары мен міндеттері жоғары дәрежеде құрметтеледі және конституциямен (заңмен) қорғалады, мемлекеттік мекемелер заңдық және заңдылық болып табылады, онда өкілеттіктердің бөлінуі және соттың тәуелсіздігі бар [4].

Демократиялық мемлекетте азаматтар мемлекеттің жарлықтарын тек пассивті орындамайды. Олар белсенді, бастама жасайтын күш ретінде әрекет етіп, мемлекетті реформалау әрекеттерін жүргізуге және биліктің қателіктерін және теріс пайдаланылуын болдырмауға шақырады.

Осылайша, қоғамның дамуының қазіргі кезеңінде адамның және азаматтың құқықтарының заңы ретіндегі тиісінше, осындай тәуелсіз интеграцияланған заң және заң саласын бөліп көрсету қажет. Бұл, ең алдымен, қоғамдағы адамның және азаматтың құқықтарының маңыздылығына байланысты және қоғамдық қатынастарды үйлестіруге және реттеуге мүмкіндік беретін осы құбылыстың жалпы заңдарын анықтау қажет. Адам құқықтарының және азаматтың теориясымен тұжырымдалған қағидаттар қазіргі әлемдегі құндылықтар белгілері болып табылады. Олар тарихи қалыптасқан және адам мәдениетінің ажырамас бөлігі болып табылады.

Сонымен қатар, біздің ойымызша, қазіргі заманғы адам құқықтары адамның мәдениетінің күшті қабаты болып табылады. Адамға тиесілі құқықтар мен бостандықтарды түсіну, оны мемлекеттен артық тәуелділіктен босатады, оған кез келген қол сұғушылықтан өз құқықтарын қорғауға мүмкіндік береді. Бірақ адам құқықтарын нақты қамтамасыз ету үшін құқықтық нормалар жүйесі, мемлекеттік органдардың құрылымы, әртүрлі саяси, әлеуметтік, экономикалық және басқа факторлар, нысандар мен әдістер, құқықтық нормаларды іске асыру жолдары болып табылатын мемлекеттік құқықтық механизм қажет.

1. Общая теория права и государства: учеб. / под ред. проф. В.В. Лазарева. – М.: ЮРИСТ, 1999. - 447 с.
2. Права человека: итоги века, тенденции и перспективы // Государство и право. – 2001. -№5. – С. 90-101.
3. Петрухин И.Л. Человек как социально-правовая ценность // Государство и право. – 1999. -№10. – С. 83-90.
4. Мамут Л.С. Социальное государство с точки зрения права // Государство и право. -№7. – 2001. – С. 12-26.

ОПЫТ МОДЕРНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН В ОБЛАСТИ АКАДЕМИЧЕСКОЙ МОБИЛЬНОСТИ

Аубекеров А.А.

Под руководством Мухитденовой А.Т.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби

e-mail: almas_aubekеров@mail.ru

Аннотация: Статья посвящена изучению опыта модернизации системы высшего образования зарубежных стран в области академической мобильности. Рассмотрены основные стратегии и программы зарубежных стран, позволяющие развивать академическую мобильность и преодолевать основные барьеры в данной сфере.

Ключевые слова: Модернизация, образование, академическая мобильность

На сегодняшний день одной из распространённых практик образовательного процесса является академическая мобильность, она способствует развитию многостороннего сотрудничества университетов разных стран и позволяет системам высшего образования соответствовать высоким стандартам и требованиям современного рынка. В зарубежной образовательной практике мобильность (трансфер) понимается как перемещение студентов из одного колледжа, университета или иного образовательного учреждения в другой и процесс зачета или неачета кредитных единиц, отражающих образовательный опыт в виде пройденных учебных курсов или программ, полученных сертификатов или академических степеней [1].

Глобализационные процессы показывают, что мир нуждается во взаимном обмене стран знаниями, навыками, умениями, специалистами. Вследствие этого рядом стран было подписано Болонское соглашение, направленное на расширенный доступ к высшему образованию и сближение систем высшего образования, их интеграцию в единое образовательное пространство. Подписание Болонского договора создало необходимость модернизации системы высшего образования. Например, многие страны произвели внедрение кредитной технологии обучения, стали развивать двухсторонне сотрудничество.

Безусловно, академическая мобильность влияет на приобретение студентами высших учебных заведений новых многопрофильных качественных знаний, глубоких научных исследований, обновление лабораторной базы и поглощение в новую среду обучения. Ожидаемый результат состоит в том, что студенты перенимают необходимый профессиональный и учебно-методический опыт, который смогут в дальнейшем применить в своей стране. Для вузов академическая мобильность позволяет увеличить доходы и образовательную нагрузку, сформировать в стенах университета поликультурность и полиязычность, повысить имидж и престиж, привлечь лучших учеников мира. Национальные власти должны поддерживать свои учебные заведения в использовании новых технологий, которые отвечают запросам нового поколения. К тому же академическая мобильность нацелена на основополагающие ценности, лежащие в основе культурной политики многих государств: мир, свобода, демократия, социальная интеграция, равенство и т.д.

Соответственно, данная тематика актуализирует интересы самых различных секторов государственной деятельности, в их числе и модернизацию системы образования, непосредственно обуславливающую и развитие академической мобильности. Так, в рамках реализации программ мобильности университеты проделывают большую оперативную работу: организация обучения иностранным языкам по углубленной и профильной программам; адаптация системы зачетных единиц (кредитов) применяемых в иностранных университетах в академическую отчетность студента; реализация образовательных программ на базе университета-партнера в соответствии с договором об академической мобильности студентов; разработка рекомендаций по методам и приёмам психологической адаптации в чужой стране студента участвующего в академической мобильности; зачёт академической мобильности и возможная выдача необходимого приложения к диплому [2].

Научный интерес вызывает опыт модернизации зарубежных стран в области академической мобильности, то, каким образом они совершенствуют инструменты академической мобильности и преодолевают культурные, социально-экономические и др. барьеры. В этой связи европейский регион является наиболее привлекательным с точки зрения опыта системы высшего образования. В Болонской декларации подчеркивается: «Жизнеспособность и эффективность любой цивилизации обусловлены привлекательностью, которая её культура имеет для других стран. Мы должны быть уверены, что европейская система высшего образования приобретает всемирный уровень притяжения, соответствующий нашим экстраординарным культурным и научным традициям» [3].

Сфера высшего образования Европы за последнее время претерпела глубокие модернизационные изменения. Количество студентов продолжает расти, в то же время сектор диверсифицирован и структурно изменился: появились новые механизмы финансирования и новые системы обеспечения качества. Проблемы для академического персонала также выросли. Теперь сотрудники отвечают за обучение всё большего числа студентов, проведение исследований и реагирование на растущие потребности общества, но и академическая работа становится более конкурентоспособной.

Ещё в 2000 году Советом Европы был разработан план по развитию академической мобильности. Он предполагал подготовку таких специалистов в университетах, которые обладали бы организаторскими способностями, чтобы эффективно администрировать мобильность. Не менее важной мерой является выполнение программ изучения нужных иностранных языков, совершенствование языковой подготовки как работающих кадров, так и студентов. Также уделялось внимание обеспечению лёгкого доступа информации касательно мобильности: координирование сайтов, постоянное обсуждение и ведение форумов, создание базы данных, открытисети национальных информационных центров и т.д.

К примеру, в 2014 г. в Германии прошла большая конференция «Академическая мобильность – вызовы интернационализации», в которой приняли участие учёные со всего мира. Помимо этого, осуществляют деятельность летние школы, производится обучение по интернету, упрощается академический календарь – всё это служит инструментами для вовлечения студентов к участию в академической мобильности. Одной из положительных сторон высшего образования в Европе и США является широкий выбор проблемно-ориентированных специальных курсов. Это даёт возможность студенту на протяжении всего обучения глубоко изучить определённую проблему и стать узким специалистом в какой-либо области. Также предоставляется возможность прослушать специальный курс, читаемый на другом факультете или даже в другом вузе.

Качество образования контролируется с помощью аудита, который проводят как сами университеты, так и национальные агентства. В 2000 г. организована Европейская сеть обеспечения качества в высшем образовании (European Network of Quality Assurance in Higher Education-ENQA).

Введение региональных и общеевропейских программ позволило увеличить академическую мобильность, и это значительно повлияло на решение студента в выборе вуза, поскольку важным фактором выступает финансовый вопрос. Основным источником финансирования европейской мобильности стал фонд программы ERASMUS. Но это также не отменяет деятельность национальных организаций, таких как Центр международной мобильности CIMO (Финляндия), Chevening (Великобритания), Германская служба академических обменов DAAD, которые оказывают целевую поддержку мобильности студентов и преподавателей. Предусмотрены и программы для неевропейских студентов, например, ERASMUS MUNDUS и TEMPUS [4].

То есть, финансирование имеет разветвлённую сеть, происходит как за счёт европейского сообщества, так и правительств, местных властей, государственного и частного сектора, займов на льготных условиях и т. д.

Популярность приобретает запуск стипендиальных программ, они, несомненно, мотивационно влияют на студенчество. Например, в Австралии в 2013 г. была начата программа «Новый план Колумба», которая выделяла стипендии для австралийских студентов на короткие программы (стажировки, практика, включенное обучение) в странах Азиатско-Тихоокеанского региона на период 2014–2019 гг. [5]. Бразилия в 2011 г. запустила программу Brazil Science Without Borders, которая охватила более 100 тыс. бразильских студентов. Согласно этой программе проходило прямое сотрудничество между правительствами Бразилии, Великобритании, Канады и США.

За последние несколько лет лидерами по количеству международных студентов являются Люксембург, Австралия, Австрия, Великобритания, Новая Зеландия и Швейцария [6]. Многие европейские университеты используют непрерывную модель обучения «3+2» - три года на получение степени бакалавра и два года для магистратуры. То есть, это предусматривает, что бакалавр имеет на одном из уровней завершённое образование, которым определяется готовность работать.

Следует отдельно отметить систему образования в Великобритании, ведь британская степень бакалавра признается во всем мире, что открывает возможности построения профессиональной карьеры в любой стране. Реальное подтверждение этому выступает статистика: только 4% тех, кто имеет степень магистра зарегистрированы как безработные, со степенью бакалавра – 9,2%. Магистратура ориентирована, прежде всего, на исследовательскую деятельность и представляет собой автономный институт, а не преобразование уровня бакалавра. Большинство программ докторской степени практически исключают лекции и семинары, и направлены именно на проведение самостоятельных исследований. Преимущество заключается в полноценном техническом оснащении, которое позволяет молодым ученым сконцентрироваться на качественной реализации научных проектов. При этом из-за высокого роста числа учащихся влияние на международный набор студентов в Великобритании оказывает четкое регулирование иммиграционных правил.

Развитие академической мобильности в Великобритании привело к следующим показателям результата: уже более 40% британских научных работ опубликованы в соавторстве с гражданами из других стран, 27% профессорско-преподавательского состава не британцы, более 54% студентов-магистрантов и PhD являются выходцами из других стран, а 42% из них не из Евросоюза [7].

Система высшего образования во Франции отличается высоким количеством вузов разного типа, со своими требованиями и широким диапазоном студентов, причём конкурс в вузы Франции как правило очень большой.

Широкий пласт обучающихся за рубежом составляют студенты из Китая. Многочисленные университеты по всему миру имеют высокую зависимость от набора китайских студентов. Для национальной экономики это показатели, которые увеличиваются с каждым годом, ведь число возвращающихся на родину после окончания обучения китайских граждан постоянно растет. В основном китайские студенты учатся в США, Великобритании, Германии, Франции, Австралии, Канаде и Японии. Уже с начала 2000-х годов три четверти китайских студентов за рубежом являлись обучающимися вузов вышеперечисленных стран [8]. Студенты Китая в свою очередь являются гражданами Южной Кореи, Вьетнама, Японии, Индонезии. Столь высокое развитие международной мобильности Китая не удивительно, ведь Китай уделяет большое внимание двухстороннему академическому сотрудничеству и ведёт активную деятельность по подписанию соглашений о взаимном признании странами квалификаций об образовании. А это одно из важных требований на сегодняшний день, ведь в таком случае создаётся эквивалентность дипломов, которая является значительным мотивирующим фактором. Также как и в других развитых странах в Китае оказывается поддержка исследовательским проектам, поэтому была запущена программа создания 100 исследовательских университетов с годовым бюджетом каждого как минимум в 1 млрд. долларов

Обобщая положительный опыт модернизации системы высшего образования зарубежных стран нужно отметить высокий уровень качества образовательных программ. Между тем, проблемной зоной на сегодняшний день зарубежные вузы считают адаптацию студентов в вузах, в связи с чем на первый план встают культурные и коммуникационные стратегии.

Для Казахстана опыт зарубежных стран имеет актуальное значение, поскольку, несмотря на то, что в Казахстане создана необходимая нормативная база, главные проблемы осуществления остаются на институциональном уровне. Они связаны как с недостаточной информированностью обучающихся отечественных и иностранных вузов, с языковым аспектом, так и с отсутствием четких критериев эффективности академической мобильности. Поэтому тщательное изучение опыта академической мобильности зарубежных стран поможет решить множество барьеров в этой сфере.

Список использованной литературы:

1. Белякин А.М. Из колледжа - в вуз: академическая мобильность студентов в США, 2009 [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.portalspo.ru/Journals/2009/20095/SPG_5_2009.html
2. Голубятникова А.М. Академическая мобильность как инструмент мотивации и качества обучения // Молодежный научный форум: Общественные и экономические науки: электр. сб. ст. по мат. XLI междунар. студ. науч.-практ. конф. № 1(41)
3. Болонская декларация. Совместное заявление европейских министров образования г. Болонья, 19 июня 1999 года
4. Е.А.Костина. Развитие академической мобильности студентов в высших учебных заведениях современного мира // Вестник КарГУ, 2014
5. New Colombo Plan, available at: <http://dfat.gov.au/new-colombo-plan> (accessed 10.02.2015).
6. International Student Survey 2015. Value and the Modern International Student. [Электрон. ресурс]. Режим доступа: <http://www.slideshare.net/hob-sonsemea/international-student-survey-2015-value-and-the-modern-international-student>
7. Kemp, N., Archer, W., Gilligan, C. and Humfrey, C. (2008) The UK's Competitive Advantage: The market for international research students, London: UK Higher Education International Unit
8. The Regional Convention on the Recognition of Studies, Diplomas and Degrees in Higher Education in Asia and Pacific. Seventh Session of the Regional Committee, Perth, Australia, 2003, 45-53

ВЛИЯНИЕ КАЗАХСТАНСКИХ СМИ НА ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ МОЛОДЕЖИ

Оразбаева А.Р.

Научный руководитель доцент Саитова Н.А.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби

e-mail: urazbaeva_a@inbox.ru

В современном глобальном мире сложно, скорее невозможно представить жизнь человека без средств массовой коммуникации. Мы постоянно следим за происходящим по телевидению, читаем публикации в прессе, общаемся с друзьями в Интернете. Наиболее активным потребителем СМИ является молодежь, а СМИ, в свою очередь, выступают не только каналом передачи информации, но и оказывают большое влияние на умы молодежной аудитории.

При этом самые различные общественно-политические силы выражают обеспокоенность проблемами формирования личности молодого человека, его идеалов и ценностей. Эта обеспокоенность обусловлена как глобальными процессами, переходом от индустриального общества к информационному, так и усиливающимися процессами поиска личности. Молодое поколение, как наиболее мобильное и восприимчивое ко всякого рода новациям, более других подвержено ценностным и мировоззренческим перестройкам.

Молодежь - это такая социальная группа, которая по максимуму использует СМИ и жадно черпает информацию разного содержания. Молодые люди любознательны и хотят быть в курсе всех событий, происходящих не только в их городе, стране, но и мире. Молодежь оказывается включенной в новую как для них, так и для общества в целом, реальность, которую они осваивают спонтанно, часто, - без целенаправленной помощи наставников. Эту роль «наставников» в медиатизированном обществе берут на себя различного рода посредники в виде средств массовой коммуникации: пресса, телевидение, радио, Интернет, мобильная связь, которые становятся для молодежи естественной средой обитания и играют важную роль в социализации личности [1]. Влияние внешних политических, экономических, социальных процессов на то, как формируется сегодняшняя система ценностей казахстанской молодежи - одно из главных направлений в работе по решению задач молодежной политики в Республике Казахстан. Среди основных институтов социализации молодежи, прежде всего, - система образования, средства массовой информации, семья, общественные организации, которые в настоящий момент малоэффективны.

Из современных исследований по данной проблеме заслуживают внимания работы российских ученых. Так, в монографии. Сергеева В.К. «Молодежная культура и СМИ», основанной на социологическом исследовании, анализируются проблемы влияния СМИ на молодежь в современном российском обществе [2]. В диссертационном исследовании Касьянова В.В. впервые рассматривается роль информационного пространства в процессе политической социализации молодежи (в социологическом аспекте, а информационное пространство определяется одним из важнейших факторов политической социализации [3]. Самсонова Т.Н., исследуя различные аспекты политической социализации российских школьников, отмечает, что среди агентов политической социализации все более заметную роль играют средства массовой информации, но их роль двойственна. СМИ много внимания уделяют отрицательным моментам (неудачи лидеров, скандалы и т.д.), что вольно или невольно формирует у подрастающего поколения негативное отношение к политике [4]. Также необходимо выделить ежегодные национальные доклады НИЦ «Молодежь», в которых обязательно освещаются вопросы касательно ценностных ориентаций молодежи, их политической социализации и роли средств массовой информации в данном процессе.

Государственная молодежная политика Казахстана нацелена на воспитание гармонично развитого молодого поколения - физически здорового и духовно зрелого, интеллектуально богатого, способного взять на себя ответственность за будущее развитие общества, за судьбу Родины. 2019 год объявлен Годом молодежи в Казахстане, поскольку молодежь - это одна из организованных, социально-активных групп населения. Она объективно является генератором новых идей, жизненной силой и энергией общества.

Безусловно, молодежь в целом по социально-политическим установкам и ценностным ориентациям принимает идеи демократического общества. Это - свобода мнений, свобода выбора, в том числе, и собственного пути. По данным социологов, сегодня молодежь Казахстана высказывается за продолжение перемен в сторону повышения социально-экономического благополучия страны, строительства правового государства, создания полноценного и полноправного гражданского

общества. При этом в последние годы можно наблюдать некоторую размытость социальной самоидентичности, ощущение у молодежи «постоянства неопределенности», «культурного фастфуда».

Как считают эксперты, социологи и политологи, современную молодежь Казахстана сейчас можно охарактеризовать как «безразличное поколение». Такие характеристики, как самостоятельность и целеустремленность, которые выступают ключевыми факторами самореализации молодого поколения, находятся на очень низком уровне развития. На первые позиции, согласно опросам казахстанских СМИ, в системе ценностей вышли деньги, образование и профессия, деловая карьера, гедонистические установки, возможность жить в свое удовольствие, общее стремление к материальному благополучию и независимости. В связи с этим, чтобы улучшить социальное самочувствие молодежи, по её же мнению, нужно решать проблемы профессионального выбора, самореализации, обретения желаемого социально-профессионального статуса. Особенность казахстанских СМИ в процессе социализации молодого поколения заключается в том, что усвоение информации, полученной посредством СМИ, в настоящее время (семейное и религиозное воспитание, школьное и вузовское образование и воспитание) носит в большей степени индивидуальный характер. Их эффективность является отсроченной во времени. При этом роль средств массовой информации в формировании системы ценностей молодого поколения может носить характер как позитивный, так и негативный. В последнем случае это связано с тем, что в деятельности казахстанских СМИ слабо представлен процесс формирования традиционных духовно-нравственных ценностей у молодежи. Более того, через СМИ казахстанская молодежь чаще принимает за собственные ценности американского и западного образа жизни, тех стандартов массовой культуры и потребления, которые характерны для менталитета стран Европы и США.

В последнее время в формировании информационного пространства Казахстана наметился ряд факторов влияния СМИ на сознание молодого поколения. А, именно, уровень информационно-культурного, информационно-социального состояния Казахстана фактически зависит от российских медиа-компаний, от проамериканских тенденций и европейских веяний в СМИ.

Это обеспечивается выверенной маркетинговой политикой государственных неказахстанских медиа-компаний. В большинстве те информ-проекты, которые появляются в казахстанских телекомпаниях, целиком берут корни из медиапродукции США, России и европейских государств. Это в целом может привести к тому, что ещё четче проявится одновекторная культурная ориентация в СМИ Казахстана. Что разрушительным образом скажется на традиционных культурных ценностях молодых казахстанцев, на возможностях сохранения собственной этнокультуры республики, повысит риск межэтнических и межконфессиональных конфликтов. Причем, это касается не только крупных республиканских СМИ, но и региональных газет и телекомпаний Казахстана.

Исходя из этого, можно заключить, что казахстанская модель обеспечения информационной безопасности в информационной сфере не всегда способна в полной мере обеспечить процесс социализации казахстанской молодежи в нужном русле. Также не в полной мере на сегодняшний день обеспечивается эффективная государственная информационная политика в сфере обеспечения духовной безопасности личности. Что приводит к упрощенному подходу в оценке роли идеологии в СМИ и, как следствие, отсутствию четких, постоянных социально-экономических позиций.

В итоге в системе ориентиров побеждают западные ценности, в т.ч. не абстрактная свобода информации, а свобода в соответствии с американскими и европейскими национальными критериями, что приводит к главенству псевдоценностей.

Автор убежден в необходимости активного использования государственной пропаганды собственной системы ценностей посредством СМИ. Ведь именно газеты и ТВ - один из самых эффективных механизмов формирования у современной молодежи систем традиционных, духовно-нравственных ценностных ориентаций. И это должно стать одной из первоочередных задач в выработке единой стратегии молодежной политики в Республике Казахстан.

На наш взгляд, государственная пропаганда должна быть направлена на социальную консолидацию, формирование институтов гражданского общества, идентичности молодых граждан, гражданского и правового самосознания и т.п. И, прежде всего, через республиканские, областные, городские, районные СМИ. Их поддержка обеспечит интерес к этим вопросам, к их решению со стороны молодежи Казахстана.

Изучение системы ценностей молодежи представляется очень важным, так как будущее суверенного Казахстана зависит именно от молодого поколения, от их сознания, тех ценностных установок, которые преобладают в их миропонимании.

Научно-исследовательский центр «Молодежь» на постоянной основе проводит социологические замеры общественно-политической ситуации в стране и исследования ценностных установок и ориентаций современной казахстанской молодежи.

Иерархия ценностей в жизни молодых людей по приоритетности в ответах респондентов, выглядит следующим образом.

Рисунок 1. Иерархия ценностей в жизни казахстанской молодежи

При этом, ценности свободы, независимости, счастья, судя по результатам опроса, мало значат для молодежи, набрав 0,2%. Таким образом, ценность свободы и независимость, понимаемых как личных, так и в целом, своей страны, государства, не имеют ярко выраженного приоритета [5].

Подчеркивая влияние СМИ на политическую культуру молодежи, следует остановиться на том, что представляет собой политическая информация. По мнению В.Г. Афанасьева, «политическая информация - это важнейшая часть социальной информации, которая охватывает, прежде всего, явления, факты, события политической сферы жизни общества - отношение людей между классами, нациями, государствами, сюда же включаются сообщения о событиях и явлениях, происходящих в других областях общественной жизни, прежде всего, в экономике и культуре, имеющих политическое значение» [6].

Особую роль в политической сфере общества среди них специалисты отводят средствам массовой информации. СМИ обладают большими возможностями влияния на разум и чувства людей, на образ их мыслей, способы и критерии оценок, стиль и конкретную мотивацию политического поведения. Сегодня подавляющее большинство молодежи Казахстана получает политическую информацию именно через СМИ. СМИ позволяют им выйти за узкие рамки непосредственного индивидуального опыта, делают обозримым весь мир политики, правда, через призму собственного видения политической реальности [7].

В современных условиях ведущую роль среди средств массовой информации в Казахстане занимает телевидение. Телевидение является основным информационным источником, из которого молодежь черпает сведения о политических лидерах, общественно-политических партиях, их предвыборных программах и т.п. Телевидение характеризуется объективностью, оперативностью предоставления и наглядностью политической информации. Следующим по предпочтительности источником политической информации являются печатные издания. Пресса обладает огромным влиянием. Также среди предпочтительных источников политической информации среди казахстанской молодежи выделяют Интернет.

При этом многие из них предпочитают отечественную прессу и телевидение. Приведем факты из социологического исследования казахстанского ученого Г.Шойкина по проблемам политического поведения казахстанской молодежи [8]. В молодежной среде наибольшей популярностью пользуются следующие каналы информации: казахстанское телевидение (71,3%), казахстанская пресса (42,9%), печатные и электронные российские СМИ (27,4%). Если предпочтения жителей Западно-

Казахстанской (55,4%), Северо-Казахстанской (34,7%), Костанайской (33,9%) и Карагандинской (31,8%) областей к российским СМИ можно объяснить географической близостью к России, то обращение жителей г. Алматы (41,8%) и Алматинской области (31,2%) к российским СМИ объясняется развитостью услуг спутникового телевидения и традиционным преобладанием в этом регионе русскоязычного населения.

В соответствии с общемировыми тенденциями в республике ускоренными темпами растет число пользователей Интернета. Молодые люди используют интернет-ресурсы ежедневно – общаются в социальных сетях, ищут необходимую информацию для учебы, для профессиональной деятельности, смотрят новости, учатся с помощью интернет-технологий.

Таким образом, современные СМИ являются главным коммуникатором взаимоотношений с молодежной аудиторией. СМИ являются источником не только информации, но и средством воспитания и социализации личности. СМИ являются общественным институтом, и их социальная задача состоит в том, чтобы оптимизировать деятельность молодого человека в новых условиях глобализации.

Список использованной литературы

1. Жилавская И. В. Влияние СМИ на молодежь // Медиаобразование: от теории - к практике / сост. И.В. Жилавская. - Томск: Изд-во Томск. ин-та информационных технологий, 2007.
2. Сергеев В.К. Молодежная культура и СМИ. М.: РИЦ ИСПИ РАН, 2002. - С. 84
3. Касьянов В.В. Политическая социализация молодежи в современной России //Дисс. д-ра социол. Наук.- Ростов-на-Дону, 1999. - С. 311.
4. Самсонова Т.Н. Политическая социализация российских школьников: достижения, проблемы, перспективы // Социально-гуманитарные знания. - 2001. - № 2. — С. 176–189.
5. Национальный доклад «Молодежь Казахстана – 2017» <http://eljastary.kz/storage>
6. Афанасьев В.Г., Уреул А.Д. Социальная информация (некоторые методологические аспекты) // Вопросы философии.- 1974.- № 4.- С. 6.
7. Борцов Ю.С., Коротец И.Д., Шпак В.Ю. Политология в вопросах и ответах.- Р-н/Д.: Феникс, 1998.- С. 372
8. Шойкин Г. Политическое поведение казахстанской молодежи.-Алматы, «Өлке», 2006.- С.86-87.

ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ТЕРРОРИЗМ

Токтабай Ж.Н.

Насимова Г.Ө. жетекшілігімен

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

e-mail: zhomart-1998@mail.ru

Орталық Азиядағы аймақтың қауіпсіздік жүйесі жаһандық қауіпсіздік жүйесімен тығыз байланысты, сондықтан «жаңа қауіп-қатерлер» мәселесі бұл аймақта өте қатты қарастырылады. Халықаралық терроризм және діни экстремизм осы аймақтағы ұшығып келе жатқан қатерлердің қатарында. Осының нәтижесінде көптеген түрлі террористтік топтар құрылып, түрлі қауіп-қатерлердің алғышарты болып отыр.

Негізгі бөлім :

Геосаяси тұрғыдан алғанда, Орталық Азия аймағы - халықаралық қатынастардағы көптеген қатысушылардың мүдделеріне сай. Ресей, Қытай және АҚШ сияқты елдер үшін маңызы бар стратегиялық аймақ. сонымен қатар, аймақтық маңызы бар Пәкістан, Үндістан, Иран сияқты елдер, БҰҰ, НАТО, ЕҚЫҰ сияқты халықаралық ұйымдар да олардың қатарында.

Орталық Азия аймағында , халықаралық лаңкестік ұйымдарда немесе олардың бөлімшелерінде, радикалды ислам фундаменталистері мен экстремистік топтар жұмыс істейді, сол себепті бұл аймақтағы мемлекеттер мен бүкіл әлем қауымдастығының алаңдаушылығын тудырып отыр. Ауғанстанның аймақтық жақындығы да тұрақсыздандырушы фактор болып табылады.

Орталық Азия аймағында жұмыс жасайтын негізгі террористік күштер қатарында:

«Өзбекстанның ислам қозғалысы» - Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Өзбекстан;
«Хизбут-Тахрир әл-Ислами» - Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Өзбекстан;

«Азия мұсылмандары мұсылмандары комитеті» - «Лаббан қоры» қолдауымен жұмыс істейді;

«Ислам дамуының орталығы» - Ош, Қырғызстанда;

«Исламластарлар» - Өзбекстанда жұмыс істейді;

«Товба» - Қырғызстан мен Өзбекстандағы жақтастары мен белсенділері бар;

«Шығыс Түркістан ислам партиясы».

Бұл ұйымдардың басты мақсаты - сепаратизм мен радикалды фундаментализм идеяларын насихаттау және оны әрі қарай дамыту болып табылады.

Осы ұйымдардың қатысуымен Орталық Азия аймағында орын алған лаңкестік шабуылдар: - 2000 жыл, қыркүйек: Қырғызстан мен Өзбекстандағы 700 (800) адамнан тұратын «Өзбекстанның ислам қозғалысының» жауынгерлік топтарының басып алуы, 4 жапондық альпинист кепілге алынды.

- 2002 жыл, 21 желтоқсанда: Бішкектегі (Қырғызстан) «Дордой» базарында жарылыс болды, нәтижесінде 7 адам қайтыс болды, 20-дан астам адам жарақат алды. Жарылғыш құрылғысының сағаттық механизмі бар қуаты 10 кг тротилге тең, жалпы зақымдану алаңы шамамен 6,5 мың шаршы метрді құрады. «Өзбекстанның ислам қозғалысы» жауапкершілікті алды.

- 2004 жыл, 28 наурыз - 1 сәуір: Ташкентте және Өзбекстанның Бұхара облысының Рамитан ауданындағы Қахармон ауылында жарылыс пен қарулы қақтығыс болып, 47 адам қаза тапты, соның ішінде 10 құқық қорғау органдарының қызметкерлері, 4 азамат пен 33 жауынгер, 30-дан астам адам жарақат алды.

- 30 шілде Ташкентте: Израильдің, АҚШ елшілігінің және Өзбекстан Республикасының Бас прокуратурасының ғимараттарында 3 жарылыс болды.

- 2005 жыл 31 қаңтар, 13 маусым, 9 желтоқсан - Тәжікстандағы Төтенше жағдайлар министрлігінің ғимаратының жанындағы жарылыс. Өзбекстанның Ислам қозғалысы шабуылға қатысы бар деп күдіктенген.

- 24 наурыз: Қырғызстандағы жауыз революциясы. Ұлттық қауіпсіздік қызметінің мәліметіне сәйкес, елде болған толқуларда болған тәртіпсіздіктер мен тонау нәтижесінде «революция» күндерінде 15 адам қаза тапты.

Орталық Азия елдері алдында қазіргі уақытта терроризм қаупі әлі де өзекті болып қала береді және халықаралық террористік ұйымдардан Өзбекстан Ислам қозғалысы, Исламдық Жихад Одағы және басқа да Қырғызстан мен көрші елдердегі әлеуметтік-саяси жағдайды тұрақсыздандыруға ниеттеніп жатыр. Олардың мақсаты - конституциялық биліктің құлдырауы және «халифат» құрылысы. Осыған байланысты бүкіл халықаралық қоғамдастық бұл зұлымдыққа қарсы бірлескен күш-жігерді нығайтуға тиіс.

2-шілдеде БҰҰ-ның Нью-Йорктегі штаб-пәтерінде БҰҰ-ның Орталық Азия бойынша терроризмге қарсы комитеті тарапынан ашық брифинг өтті. Іс-шара бұрын бекітілген бағдарламаның бөлігі ретінде және БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің тапсырмасы бойынша айтылды. Оған Орталық Азияның барлық бес елінің БҰҰ-дағы дипломатиялық миссияларының өкілдері, сондай-ақ бірнеше БҰҰ және басқа да халықаралық және өңірлік ұйымдардың өкілдері қатысты. Брифинг барысында аймақтағы лаңкестікке қарсы күресті, осы өңірдегі бес республиканың жетістіктерін, сондай-ақ нақты сын-қатерлер мен басымдықтарды талқылады. Сонымен қатар, биылғы жылдың мамыр айында Душанбеде өткен жоғары деңгейдегі лаңкестікке қарсы күрес жөніндегі халықаралық конференцияның деректеріне сілтеме жасай отырып, Кониинс ханым Орталық Азияның азаматтары санының өсуін Иракта және Сирияға жаһандық жихадқа қатысуға жіберді. Аймақтан шыққан осы әскерлердің кейбірі Орталық Азия елдерінде тыйым салынған ислам мемлекетінде көшбасшылық ұстанымдарға жетті. Олардың Таяу Шығыстағы ислам мемлекетінен кейінгі қозғалысы аймақтың мемлекеттері үшін алаңдаушылық тудырады. БҰҰ мәлімдеген кейбір мәліметтерге сәйкес Ауғанстандағы ТМД-дан шыққан жауынгерлер саны бес мыңға жетеді.

Орталық Азия өңіріндегі бұл проблеманың шешілуіне жан-жақтан үлес қосып, ең алдымен «Ислам мемлекетімен» күресу керек. Америка Құрама Штаттары мен Ресей басқарған коалиция арасындағы ИГИЛ-мен күресуде ынтымақтастықтың алғышарттары бар. Халықаралық қоғамдастық Сириядағы азаматтық соғысқа қатысты дипломатиялық жолдарды табуға тырысуда. Мен мұның белгілі бір нәтижелерге жетуін қалаймын. Ақпараттар ағынын үзу және террористік қаржыландырудың көздерін жою үшін мемлекеттер арасындағы ынтымақтастықты тереңдету маңызды.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. https://forbes.kz/process/opasnost_infantilizma_1/ - Ерлан Карин Қазақстандағы терроризм туралы және оның күресу әдістері
2. <https://articlekz.com/article/18220> - Орталық Азия елдеріндегі халықаралық терроризм: аймақтық ерекшеліктер
3. <http://conference.antiterror.rsbi.kz/index.php/doklad..> - Орталық Азиядағы лаңкестік проблемалары
4. Кітап : Решетняк А.В. Терроризм и религиозный экстремизм в Центральной Азии

Международный терроризм в странах Центральной..articlekz.com

ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССА ПЕРЕХОДА НА ЛАТИНИЦУ АЗЕРБАЙДЖАНА И УЗБЕКИСТАНА

Коспанов Р. А.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби
Факультет «Философии и политологии»
Специальность «Политология», 3 курс
E-mail: Rasul_Kospanov@mail.ru

Введение

Меня заинтересовала проблема латинизации постсоветских стран в связи с тем, что наша Республика **как заявлено** президентом к 2025 году полностью перейдет на латиницу[1]. Так, как Казахстан является не первой страной в постсоветском регионе осуществившей модернизацию своего государственного языка, есть определенная специфика перехода стран СНГ на латинскую графику с которой нам стоит ознакомиться.

Такие страны, как Азербайджан, Туркменистан, Узбекистан, Молдова имеют собственный опыт перехода на латинскую графику. Я бы хотел рассмотреть процесс перехода алфавита на латиницу на примере Азербайджана и Узбекистана. Эти страны выбраны в связи с тем что казахский, азербайджанский и узбекский языки принадлежат к тюркской языковой семье, и для наших языков характерны, как одинаковый морфологический строй, так и агглютинация (образование грамматических форм и производных слов путём присоединения к корню или к основе слова аффиксов) [2]. Таким образом я пришел к выводу что специфика перехода этих стран будет близка к нашей.

Исследовать этот процесс было решено следующими методами: контент-анализ интернет-источников, дедуктивный и индуктивный.

Основная часть

Процесс перехода на латиницу Азербайджана

В 2001 году Азербайджан перешел на латинскую графику. До 1925 года официальный алфавит в Азербайджане был арабский, затем с 1926 по 1939 год действовала латиница, с 1939 по 2001 год — кириллица, и с 2001 года вновь перешли на латинский алфавит. Этот переход осуществляется по так называемому методу «Шоковой терапии» президента Гейдара Алиева, который в середине июня подписал соответствующий указ «О более глубоком внедрении азербайджанского языка»[3]. Имеется в виду не просто переход с кириллицы на латиницу, но заодно и усовершенствование азербайджанского языка, в том числе — очищение его от заимствованных из русского и других иностранных языков слов.

Идея использования латинской графики в азербайджанском языке не нова. До образования СССР в стране пользовались арабской вязью. Однако в 1922 году в Азербайджане был образован государственный комитет по переходу на новый алфавит — латинский. В 1926 году в Баку прошел первый Съезд тюркоязычных народов, где были изложены основные идеи нового азербайджанского алфавита с латинской графикой. Переход на латинский алфавит в Азербайджане завершился к январю 1929 года[4]. Тогда же на латинский алфавит перешла и кемалистская Турция, которую с Азербайджаном связывают тесные этнические, культурные и языковые узы.

Азербайджанский политический обозреватель Заур Расулзаде считает, что языковая реформа приблизила его страну к Турции.

"Многие тогда тоже считали, что переход на латиницу осложнит ситуацию, старое поколение не будет понимать о чем пишут, но нет. Где-то года через два люди начали привыкать к латинице. С переходом на латиницу Азербайджан стал ближе к своему естественному союзнику Турции[5].

С 1991 по 2001 год были реализованы следующие мероприятия:

- первый выпускной класс и другие классы среднего образования, получившие образование на латинице;
- В течение 5-6 лет все документы были переведены на новый шрифт;
- все государственные учреждения были переведены на латиницу;
- все СМИ были переведены на латинский алфавит.

Преимущества латинского алфавита азербайджанского языка:

- 1) Латинская система грамматики компактна и благоприятна, процесс открытия азербайджанского языка преодолен.
- 2) Азербайджанцам стало легче получать образование в университетах Турции;
- 3) Усилились культурные связи с Турцией;
- 4) Большое распространение в стране получил английский язык

Недостатки внедрения латинского алфавита азербайджанского языка:

- 1) Для тех, кто получил образование на кириллической графике, было сложно изучить латинский алфавит;
- 2) Литература для детей на латыни в дефиците;
- 3) Взрослое население не смогло перейти на латиницу;
- 4) Все наследие советской эпохи Азербайджана, основанного на кириллической графике, не может быть полностью использовано населением.

Процесс перехода на латиницу Узбекистана

В первые годы Независимости Узбекистана в стране на волне национализма стали активно рассматриваться такие аспекты «языковой» независимости, как очищение узбекского языка от русских слов.

Это было связано с неопантюризмом. После распада Советского Союза Анкара начала форсировано укреплять позиции в Центральной Азии, ее сближали с регионом общая история, принадлежность к одной языковой группе, религия и культура.

Турция была интересна как и пример мусульманской страны, в которой государство сохраняет свой светский статус и держит исламские движения под контролем. Для руководителей центральноазиатских республик, обеспокоенных ростом исламских движений, турецкая политическая модель представляла собой реальную альтернативу как халифату, так и чрезмерному влиянию Москвы[6].

В планах были иностранные инвестиции и политическая поддержка. А для этого нужна была основа единения: стандарт письменности, основанный на латинице.

Считалось также, что это позволит и быстрее усваивать иностранные языки – европейские.

Переход на латинскую графику символизировал в те годы начало новой истории Узбекистана. Мало кто задумывался в то время о финансовой стороне этого процесса, а также о конфликте поколений, читающих на узбекском языке на разных алфавитах.

2 сентября 1993 года был принят закон «О введении узбекского алфавита, основанного на латинской графике»[7]. Необходимость смены письменности в преамбуле документа излагалась следующим образом: «Настоящий Закон, основываясь на Конституции Республики Узбекистан, исходя из положительного опыта перехода узбекской письменности на латинскую графику в 1929-1940 годах, учитывая пожелания представителей широкой общественности, направлен на создание благоприятных условий, ускоряющих всесторонний прогресс республики и вхождение ее в систему мировой коммуникации».

Латиница внедрена только в школьную программу. Латиница преобладает в написании названий улиц и транспортных маршрутов, надписях в метро. На телевидении и в кино применяются одновременно два алфавита: в одних фильмах и передачах заставки, титры и рекламные вставки снабжаются надписями на латинице, в других – на кириллице.

В УзНЕТе используются оба алфавита. Веб сайты государственных ведомств и структур дублируют свое содержание не только на русском и английском языках, но и сразу на двух графиках – и на узбекской латинице, и на кириллице.

Преимущества латинского алфавита узбекского языка

- 1) Латинская графика соответствует специфике узбекского языка

Недостатки латинского алфавита узбекского языка

- 1) Вся узбекская литература советского периода, научно-технические книги, энциклопедии были созданы на узбекской кириллице. Пресса, чтобы не потерять читателей, до сегодняшнего дня печатается на кириллице.
- 2) Делопроизводство также не удастся перевести на новую графику, так как основная часть населения прошла советскую школу образования.
- 3) Узбекский язык не очистился от русских слов, что приводит к курьезам.

Заклучение

Я считаю что Азербайджан более успешно ввел латиницу. На мой взгляд это связано с:

✓ Для Азербайджана Турция не просто близкий партнер, но и государство-пример для подражания. Поэтому Азербайджан видел и видит в переходе на латиницу инструмент еще большего сближения с Турцией. Узбекистан же видел в Турции не сколько культурного, сколько экономического партнера и с ослаблением позиций Турции в Центральной Азии затормозил процесс перехода на латиницу.

✓ Большим плюсом азербайджанского процесса перехода является, то что азербайджанские филологи очистили язык от русских слов, что не сделал Узбекистан. Примеры лингвистических казусов (Милиция-Militsiya, Секция-Seksiya Цех-Sex и т.д.) Стоит отметить, что сегодня казахский язык хорошо почищен не только от русских, но и от слов пришедших нам с Запада. Казахстанские языковеды даже придумали более 3 тысяч новых терминов на казахском языке, некоторые из которых раскритиковал лично глава государства[8]. (Интернет – Фаламтор, Пианино – Күй сандык, Клавиатура – Пернетақта, Футбол-Аяқдоп)

✓ Ошибкой азербайджанских специалистов было не достаточное количество переведенной детской литературы на латинице. Узбекистан сразу же уделил этому внимание, а также полностью обеспечил школьников младших классов литературой на латыни.

✓ Успех Азербайджана связан с выбором системы письма. Азербайджан выбрал диграфическую систему письма[9], то Узбекистан взял за основу диакритический алфавит[7]. Его главной проблемой являются акуты из-за которых слова становятся трудночитаемыми. Казахстан также принял латинский алфавит на основе диакритики[11], поэтому нашим филологам необходимо обратить особое внимание на опыт Узбекистана и возможно внести какие-либо изменения для более успешного внедрения латиницы в республике.

Ссылки

1 Статья Главы государства "Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания" I. О НАЦИОНАЛЬНОМ СОЗНАНИИ В XXI ВЕКЕ.

2<http://linguapedia.info/directory/agglutination.html>

3<https://vlast.kz/obsshestvo/25516-operacia-latinica.html>

4https://ru.wikipedia.org/wiki/Азербайджанская_письменность#Современная_латиница

5 <https://strana.ua/articles/analysis/65731-tyurkskij-mir-zachem-kazahstan-latinizuiet-svoj-yazyk-i-pri-chem-tut-krymskie-tatary.html>

6 <https://centre1.com/uzbekistan/uzbekistan-i-perehod-na-latinitsu-razdora/>

7 <http://parliament.gov.uz/ru/laws/adopted/82/3532/>

8 <http://www.stanradar.com/news/full/29187-nazarbaev-raskritikoval-kachestvo-perevoda-nauchnyh-terminov-na-kazahskij.html?page=173>

9https://yandex.kz/images/search?text=азербайджанский%20алфавит&img_url=https%3A%2F%2Fwww.azerbaycandaegitim.net%2Fazerbaycan%2Fimg%2F1.png&pos=0&rpt=simage&lr=162

10 <https://ru.wikipedia.org/wiki/Акут>

11 http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33613600#pos=0;880

АЙМАҚТЫҚ АТҚАРУШЫ БИЛІК ОРГАНДАРЫНДАҒЫ PR-ҚЫЗМЕТІНІҢ ТИІМДІЛІГІ

Қалиев Мейіржан Қалиұлы
Абжаппарова А.А. жетекшілігімен
Әл-Фараби атындағы ҚазҰлттық университет
e-mail:meirzhan.kaliev@gmail.com

Заман өрісі дамып, ілгері басқалы қоғаммен сауатты әрі сенімді байланыс орнату - журналистер мен PR-мамандарының шебер кәсібилігін танытатын басты принциптерінің біріне айналды. 1960-жылдардан бері дамыған және дамушы елдерде сала мамандарын жоғарғы оқу орындары арнайы дайындай бастады. Қазіргі күнде мемлекеттік және тәуелсіз мекемелердің барлығында PR қызметі кеңінен пайдаланылады. Себебі, PR өз функцияларын жүзеге асыру барысында құзырлы мекеменің барлық қатынастарын, әсіресе, қоғамдық, әкімшілік, қаржылық қатынастарды зерттеп, талдап және жүйелі реттеп отыратындығымен ерекшеленіп отыр. Сондықтан, оған: «**Public Relation – мемлекеттік және қоғамдық ұйымдар мен әлеуметтік құрылымдар арасындағы қарым-қатынастар жүйесі, сонымен қатар, қоғаммен байланыстағы жаңа кәсіпкерліктің саласы; қоғам мен ұйымдар арасындағы өзара түсінушілікке қол жеткізуге бағытталған қызмет[1]**» деп анықтама беру – бүгінде аса орынды. Бірақ, 2000 жылдардың өзінде Қазақстандағы қоғамдық институттар мен

компаниялар ақпараттық ашықтықты байқата қойған жоқ. PR мен БАҚ нарығында бұл маңызды мәселеге айналды. Алайда, бұл кезеңде ішкі PR-дың маңызы айқындала бастады. 2004 жылы Қазақстанға келген «Тимбилдинг» компаниясы көптеген мекемелерге корпоративтік мәдениеттің қырсырынан мағлұмат берді. 2000 жылдардың ортасында қазақстандық компаниялардың 81 пайызы материалдарын БАҚ-қа ақылы орналастырды, олардың көпшілігінің материалдарды ақылы жариялаумен айналысатын бөлімдері болды. Бәсекелестік жоқ болғандықтан, PR-дың деңгейін жоғары деп айтуға болмайды. PR мамандарынан гөрі баспасөз хатшыларына сұраныс көп болды[2]. Баспасөз хатшыларына, арнайы пиар мамандарына деген сұраныс көбінесе аймақтық атқарушы билік мекемелері – қоғамдық институттарда жоғары болды.

Қазақстандағы PR-дың шығу тарихындағы алғашқы аралық: мемлекеттік құрылымдарда баспасөз орталықтарының ашылуы, кәсіпкерлік әс-әрекеттің дамуы, бірінші отандық PR фирмалардың ашылуымен сипатталады. Бұл ұйымдар қарапайым PR-қызметтерді ұсынып, қоғамық байланыс әрекетін жарнамалық қызметпен бірге дамытуға күш салды[3]. Мемлекеттік құрылымдардың ішінде Алматы қалалық әкімдігінің PR-қызметі 1993-1995 жылдардан бастап қызметке көшті. Мәселен, Алматыдағы атқарушы билік мекемесі – қалалық әкімдікте **Public Relation** еркін баспасөз бен ақпарат еркіндігіне негізделген инновациялық басқару жүйесі ретінде кең түрлі небір-небір көлемді жобаларды ақпаратпен қамтамасыз етіп, билік пен тұрғын балансын сақтауға күш салды. Басты мақсаты – ортақ көзқарастар мен ортақ мүдделерді анықтау және сенімділік ауанын қалыптастыруға негізделген өзара түсіністікке қол жеткізу үшін екі жақты қарым-қатынас орнатудан тұрады. Алматы қалалық әкімдіктің баспасөз қызметі, ондағы жұртшылықпен байланыс бөлімі - салалық бағдарламаларды: а) адамдар, әлеуметтік топтар арасындағы қарым-қатынас жолдарын жақсартуға күш салу, ә) екі жақты ақпарат ағымы мен түсіністікті қалыптастыру әдістерін әзірлеу, б) ұйымның басшылығын қоғамдық пікір турасындағы ақпаратпен қамтамасыздандыру, в) жұртшылықтың мүддесіне қарай басшылықтың жауапкершілігін қамтамасыз ету, г) бұқаралық ақпарат құралдарымен тікелей жұмыс жасау, ғ) ұйымның имиджін нығайту мәселелері бойынша жүргізіп келеді. Қазірде Алматы қаласы әкімдігінің баспасөз қызметінің онлайн коммуникациясы қала тұрғындарына (https://www.almaty.gov.kz/page.php?page_id=3713&lang=3):

- Баспасөз хатшысы;
- Баспасөз-релиз;
- Баспасөз өтінімдері;
- Алда болатын оқиғалардың күнтізбесі;

- Әкімдіктің шығармашылық-нормативті қызметі бойынша ақпарат береді. Сайттың дизайндық жабдықталуы, тиімді ақпараттардың орналасу реті – әлі де болса жетілдіруді қажет етеді. Соған қарамастан, 2019 жылдың 14 наурызы күні өткен шараның баспасөз баяны аудиторияға құнды ақпарат беруімен назарға бірден ілігеді. Онда қала азаматтарына әкімдіктің PR қызметкерлері төмендегідей ақпарат ұсынады: «Алматы қаласының әкімдігі Жер учаскесін немесе жер учаскесін жалдау құқығын сату жөніндегі сауда-саттықты (конкурстарды, аукциондарды) ұйымдастыру мен өткізу, оның ішінде электрондық түрде ұйымдастыру мен өткізу ережесіне сәйкес келесі жер учаскелерінің жалдау құқықтарын сату жөніндегі аукционды өткізеді. Аукцион өткізілетін күн: 2019 жылғы 20 наурыз, сағат 11:00. Аукцион өткізілетін орын: Республика алаңы, 4, № 4 конференц-залы[4]». Аталмыш хабарландыру аймақтық атқарушы билік органдарындағы баспасөз хатшылығының оперативті қызмет ету қағидаларын жіті назарда ұстайтынын танытады. Себебі, қазіргі дамыған елдердің көбінде **Public Relation** кез келген ұйымның қоршаған әлеуметтік ортасымен қарым-қатынас тетігінің ажырамас бөлігіне айналған. Алматы қалалық әкімдігіндегі PR қызметінің журналистер үшін тағы бір аса тиімді тұсы – басшылардың баяндамаларын, мерейтой, іс-шаралардағы құттықтау сөздер, қазанамалар, пікірлер, т.б. деректері қанық ұсынуында. Мысалы, Алматы қаласы КИИДБ жетекшісі Б.А. Наурызбекованың АКҚ брифингінде «**Almaty Invest 2018**» форумы бойынша баяндамасы - журналистерге, брифинг қатысушыларына қызметтік, тіптен, қызығушылық тұрғысынан қажет бола қалған жағдайда – қолжетімді екендігі аңғарылады. Спикер өз баяндамасында Алматы қаласының негізгі капиталындағы инвестициялар көлемі 570,9 млрд. теңгені құрағандығын, бұл көрсеткіш 2017 жылмен салыстырғанда 20,8 % жоғары екендігін, ол республикалық көлемнің 7% құрағандығын айтады. Мұндай маңызды деректер – журналистер үшін өте маңызды екендігі айтпасақ та түсінікті. Тағы бір мысал, Алматы қаласындағындағы әлеуметтік жағдайды, тіптен, ондағы қысқы көмір бағасының өзін әкімдік назарда ұстайтындығын аудитория пиар мамандары арқылы біледі. Барлық көмір тұтынушыларға жолданған баспасөз баянында келісімшартқа сәйкес коммуналды

тұрмыстық өнімнің арзандатылған бағамен сатылатындығы жайындағы ақпарат - электронды журналистика құралдарының мүмкіндігін тиімді пайдаланудан тұрады. Бірақ қоғамдық институттардағы PR-қызметі баспасөзбен тікелей байланысып жатады. Алматы қалалақ әкімдігінің PR-маманы Саяжан Абирбектің басылым бетінде жарық көрген «Саннан – сапаға» мақаласында мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың 5 институционалдық реформасын жүзеге асыруға бағытталған 100 нақты қадам – Ұлт жоспарының бірінші бөлімінде кәсіби мемлекеттік аппарат құру керектігі жөнінде сөз қозғалады. PR маманы ұғынықты тілмен қалалық аппараттың құрылымдарын талдай келе, ондағы кадрларды, әкімшілік аппараттардың тігісін жазады /Жақында Алматы қаласында әкімдігінде тың өзгерістер орын алды. Нақтырақ айтсақ, әкімдік аппаратында басқармалар қайта құрылып, атаулары өзгерді. Атқаратын жұмыстары ұқсас деген 9 басқарма – 4 басқармаға біріктірілді. Нәтижесінде, шектен тыс көбейіп кеткен штат саны қысқартылып, басқару жүйесі оңтайландырылды. Бұл өз кезегінде басқарма жұмысын қадағалауды жеңілдетеді/.

Жоғарыда көрсетілген мысалдардан Алматы қаласы әкімдігіндегі жұртшылықпен байланыс қызметкерлерінің төмендегідей тиімді канондарын ажыратуға болады:

- *Жоба үйлестіруші;*
- *БАҚ-пен, мемлекеттік құрылымдармен, консалтингтік және жарнама агенттіктерімен, саяси партиялармен байланыс орнатушы;*
- *Мақсатты аудиторияға әрекет етуші;*
- *Жарнама және PR-компанияларды жоспарлаушы және ұйымдастырушы;*
- *Корпоративтік мәдени іс-шараларды өткізуші;*

Қорыта айтқанда, PR-дың әкімшілік қызметтегі беделі – нарықтық экономикаға және еркін бәсекелестік жағдайында жарнама немес тұтынушы өнім немесе қызмет назарын аударту барысындағы ең негізгі құрал болып табылады. Аймақтағы аудиторияның пікірлерін, көңіл-күйлерін, таңдауларын, қызығушылықтарын, әлеуметтік-саяси талаптарын және мінез-құлқын мұқият және орынды түрде есепке алып, оны күнделікті шаруаға және күн тәртібі жоспарына үйлесімді түрде қосып отырады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Блэк Сэм. Паблик рилейшнз. Что это такое? – М:Модино Пресс, 1990 ж. – 18-19 б.
2. Шыңғысова Н. PR теориясы мен практикасы. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. 17-б.
3. Бекболатұлы Ж. PR және жарнама. – Алматы: Қазақ университеті, 2010. 46-б.
4. https://www.almaty.gov.kz/page.php?page_id=4111&lang=3&article_id=40909

«ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ ЖЕТІ ҚЫРЫ»: ДАЛА ФИЛОСОФИЯСЫНЫҢ ӨРКЕНИЕТКЕ ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

«СЕМЬ ГРАНЕЙ ВЕЛИКОЙ СТЕПИ»: РОЛЬ СТЕПНОГО ЗНАНИЯ В РАЗВИТИИ ЦИВИЛИЗАЦИИ

ШӘКӘРІМ ФИЛОСОФИЯСЫ

Есенбай М.А.

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті

Ғылыми жетекші – профессор Тұрышев А.Қ.

Бізге дүние түпкі сырын
Көрсетіп те, айтты ғой,
Елемеді оны біздің
Тіпті өзіміз мисыз ой.
Ш. Құдайбердіұлы

Философия – адам баласының дүниетанымы, данышпандық ойы. Ол – толып жатқан өзендерден нәр алған, тамшылардан құралған үлкен терең ой теңізі. Өзендердің бұлақтардан құралғанындай, философия да әрбір халықтың ой-тұжырымдарын, дүниетанымын, қоғамдық көзқарасын бойына сіңірген, әрбір ұлттың тарихи және қоғамдық ой-санасының даму деңгейінің көрсеткіші. Сондай-ақ философия – дүниеге көзқарас қалыптастыратын ғылым. Қандай да бір адам болмасын, ол дүниеге белгілі бір көзқарасыз өмір сүрмейді. Былайша айтқанда, әрбір адам дүниеге, әрбір құбылысқа белгілі пікір айтады, өзінің өмірлік позициясын белгілейді. Әрине, көзқарас әрқилы болады: ғылыми емес, дәйекті, дәйексіз, т.б. Философия сол көзқарастың жүйелі болуын қамтамасыз етеді. Көзқарас іштен тумады. Оны қалыптастыратын – өмір.[1.4-5б.]

Адам өмірінің мәні неде? Дүние қалай жаралған? Дүние мәңгі ме? деген әр саналы адамның ойында жүретін сұрақтар Аристотель, Платон, Конфуций, Анаксимен және т.б. осылармен ұштас ойшылдардың ой төңірегінде жүргені мәлім. Әр бірі өз шарқына қарай оның жауабын іздеп табуға тырысқан. Осы уақыттар өлшемінде бұл сұрақтар қазақ ойшылдарын да мазалағаны белгілі. Ағайындас: әл-Фараби, әл-Бируни, Ибн-Сина, Ибн-Рушд, Қожа Ахмет Иассауи сынды ғұламалардың осы сұрақтардың айналасында жүрген еңбектері қаншама. Қазақ философиясы Абай қара сөздерінде және өлеңдерінде, Шоқан Уәлихановтың «Даладағы мұсылмандық туралы» және т.б. еңбектерінде, Шәкәрімнің «Үш анығында», Ыбырай Алтынсариннің еңбектеріндегі гуманистік көзқарастары және тағы осымен сабақтас құнды еңбектер кеңінен. Қазақ халқының дүниетанымы мен оны тануы табиғат пен өз ортасы болғаны бағзыдан мәшһүр. Сөйтіп осы айтылғанның бәрі олар жаратқан әлем мен адам арасындағы байланыстың шешімін іздеуі айғақ.

Шәкәрім «Үш анық» атты философиялық трактатын жазуға даярлықты 1898 жылдан бастап кірісіп, отыз жылдай ізденіп, жиған тергенін өз ой елегінен өткізіп, 1928 жылы қорытындылап аяқтаған болатын.

«Тіршілік туралы адам арасында көптен бері айтылып келе жатқан екі түрлі жол бар. Бірі, дене өлсе де, жан жоғалмайды, өлгеннен соң да бұл тіршілікке, тіпті, ұқсамайтын бір түрлі өмір бар. Сондықтан жалғыз ғана дүние тіршілігінің қамын ойламай, сол соңғы өмірде жақсы болудың қамын қылу керек дейді. Мұны ақирет — өлгеннен соңғы өмір жолы дейді. Енді бірі, бұл әлемдегі барлық нәрсенің бәрі өздігінен жаралып жатыр, оны былай қылайын деп жаратқан иесі жоқ, һәм өлген соң тірілетін жан жоқ дейді. Менің ойымша, осы екі жолдың қайсысы анық екенін табу ақылы сау адамға қатты міндет. Неге десем, адамды түпкілікті бақытқа жеткізбек болсаң, біліп жаратушы ие бар, өлген соң да бір түрлі өмір бар деген жолдың шын, өтірігін білуіміз керек», дей келе, «Егер шын болса, соның да қамын ойлап, адамдарды түпкілікті бақытқа жеткізу үшін, егер өтірік болса, оған әуреленбей, жалғыз ғана осы дүние қамын қылу үшін, олай болса, бұл екеуін қалай тексереміз? Оны тексерушінің әр түрлі діндер жайынан,

әр түрлі ғылым жайынан, әрбір білімділердің сол туралы айтқан сөздерінен хабары болуы керек. Және қатты керек бір шарты — өзінің тұтқан діні, оқыған - ұғынғаны, қалыптанған әдеті, құмар ісі бәлендей жақсы кісі айтты деп нанып қалған сөзіне біржола байланып қалмай, ақылын әбден шын босатып, сол екі жолдағылардың жазған кітап, айтқан сөз, қылған істері һәм оларға қарсы айтқан сөздердің бәрін ноқтасыз, науқассыз сау ақылмен сынау керек. Әйтпесе, адам әдет, құмар нанымынан шыға алмай, арқандаулы ат сияқты болады. Және өзінің мынау жөн дегенін халық алдына салғаны жөн. Неге десең, қайсысы болса да әбден сыналып, тазарған соң шын болмақ»[2.] деп көрсете, жан мен тәннің, бұл өмір мен кейінгі өмірдің, адамға осы өмірден алып және кейінгіге керек қасиеттерді өзге ойшылдардың танымды еңбектерін оқи, өз ой елегінен өткізе жазған.

Жанның не екенін ешкім де нақтылы білмейді, бірақ жан туралы сөз көп. Жанды қолмен ұстауға, көзбен көруге, құлақпен естуге, иіспен сезуге еш мүмкіндік жоқ, солай бола тұра, оны Плотин субстанция, яғни бар болмыс деген. Байқаймын, көпшілік жанның барлығына күмәнданбайтын секілді. Барлығын дәлелдей алмасақ та, жанның растығын мойындауға әзірміз. Неге осылай? Бұл сұраққа кімдер жауап іздемеді. Бүгінгі күнге дейін жан туралы философиялық ілімде екі мәселенің басы ашылғаны мәлім. Біріншісі, айтып отырған мәселеміз, яғни жанның растығы туралы концепция болса, екіншісі, жанның мәңгілігі туралы концепция. Осы екі концепция жан туралы ілімнің негізін құрайды. Әрине, бұған жан туралы үшінші концепцияны қосуға да болар еді, ол жанның ешқашан жаратылмайтыны туралы, бірақ бұл дискурсивтік мәндегі концепция, бұған талас көп, осындай таласқа құрылған жан туралы тағы да мынадай концепциялар бар, олар жанның денеден (тәннен) денеге көшуі және жанның даралығы мен көптілігі. Бұған хайуан жаны мен адам жанының бірлігі мен ерекшелігін қосыңыз, Ибн Сина болса жан ақылы деген мәселені көтерген, демек ақылды және ақылсыз жан болмақ. Ақылсыз жан иесінде тек инстинкт болса керек. Мұндай жағдайда жанның хайуанаттардан адамдарға, керісінше, адамдардың хайуанаттарға өтуі мүмкін емес деген қорытындыға келуге болады. Оның үстіне діндердегі о дүниедегі жұмақ, тамұқ идеяларына келсек, онда жауап беретін, қиналатын тән емес (ол жалғандық субстанция), жан болмақ. Егер де жауапты жан берсе, оның қайталанбас дара болғаны шындыққа жанасымды. Жалғанда туып, өсіп-өніп, одан өшкен тән үшін мәңгілік мекен – қара жер, оның кеңістігі – тек қана жалған дүние. Тән топырақтан жаралып, топыраққа қайта айналмақ. Сонда махшарда жауапты тәнсіз жан бермекші ме, яғни тән үшін жауапты жан болмақ па? Жан шыққан соң тән де жауап жоқ, ол өзін құраған заттарға қайтадан ыдырап, соларға айналмақ. Жаратылғаны үшін жауап бермек халден айрылған соң жансыз тәннен не қайыр. Тегі, тән мен жанды бөлек-бөлек қарастырудан гөрі, адамның өлмейтіні туралы концепцияны негізге алу біршама нәтижелер беретін сияқты. Табиғат (тән) өледі, бірақ адам өлмейді, ол мәңгілік. Мұндай жағдайда ой өрісі ашыла түспек, бірден тән мен жан мәселесі өзгеше арнаға түсе бастайды да, жаңа мәселелер бой көрсетеді, олар өткінші мен мәңгілік туралы.[3.16-186.]

Адам өлмейді дегенде, біз оның жаны мен ақылы туралы айтып отырмыз. Абай адам «Менін» анықтағанда, оны «ақыл мен жан» дейді. Бұл Абай жаңалығы. Өлмейтін адамның «Мені», ол ақыл мен жан бірлігі. Сонда былайша ой қорытуымызға мүмкіндік ашылып тұр. Жан тәнге қосылып, адам ғұмыры басталғанда, оның бастапқы «таза күйіне» екі нәрсе қосылмақ, олар нәпсі және ақыл. Нәпсі үшін жан күні ертең махшарда жауапты болмақшы, ал ақыл жанның өмір сүру тәжірибесі ретінде, жанның мәніне айналып, оның даралығын анықтайтын өлшем болмақ. Ақылсыз жан даралығы қалайша анықталмақ, меңінше, өзгеше өлшемдер де бар шығар, бірақ ақылдай жанға даралық сипатты қайсысы бере алмақ. Әрине, нәпсі де жанға даралық бермек, бірақ ол күнә даралығы деп аталатын түсінікке негіз болса керек. Нәпсі де дара, бірақ жанның нәпсі арқылы даралануы мәңгілікке ие емес, ол бірте-бірте күнәні жою үрдісімен азайып немесе мүлдем жойылып кетпек. Сонда жан даралығы тек ақыл арқылы сақталмақ. Мұндай жағдайда жанның қайтадан жер бетіндегі тәнге оралу жолы жоққа саяды, сірә, жан да нұр секілді өзінің көптігі жөнінен сансыз болса керек, біздер жанның көптігін үндемеу ретінде, оны қайта-қайта жер бетіне келтіруге ынта білдіргенбіз, сірә, бұл құптарлық концепция емес. Жан даралығы сақталмаса, адамның жеке өз басы үшін ертеңгі күнде жауап беру мүмкіндігінің болмағандығы. Онда көптеген мифтік, діни ұғым-түсініктер өз мәндерін жойып алмақ. Ол дұрыстыққа бастамайды, себебі ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келе жатқан мифтік, діни, дүниетанымдық, философиялық түсініктерде идея растығы бар. Оны жоққа шығару қиын. Идея растығын мойындай (еріксіз) отыра айтарымыз және шындық ретінде қабылдайтын концепциямыз, ол жанның даралығы және оған даралық беріп тұрған – ақыл екендігі туралы.[3.18-196.]

Бұл жерде жанның даралығын көрсетсе, енді оның не екенін, қандай екенін баса көрсететін Әл-Фараби мен Ибн-Сина жазбалары.

Бірдеменің белгілі бір бастамасы түрге тікелей қатысты жағдайда өмір сүретін болса және шын мәнісінде потенциалды болу үшін жаңағы айтылған бірдеме сонау көз ұшындағы потенциалдық

жағдайға жеткен кезде ғана түр потенциалдық сипатқа ие бола алады. Міне, сонда ғана жануарлар туындаған актуалды жағдайға байланысты нағыз жануарларға айнала алады. Демек, жан ең бірінші кезекте нақты жетілудің өзі болып табылады. Жетілудің өз басы да бірдеменің жетілуі болып саналғандықтан, жанды да бірдеменің жетілгендігінің жемісі деп қабылдаймыз және оның табиғи көрінісі дене болып табылады. Алайда өзіңіз дәлелдемелер ғылымында аңғарып-білгенніңдей, денені материалдық мағынада ғана емес, тектік мағынада да қабылдағанымыз дұрыс болар. Жетілгендіктің айқындалған белгісі жанға ие болған денелердің табиғатында әр тектес болып келеді. Жан мысалға: төсек-орын, орындық сияқты денелердің жетілгендігін танытпайды. Керісінше, ол табиғи денелердің жетілуі болып табылады, ал кез келген табиғи заттардың өн бойында жоғарыда атап өткен қасиеттерді кездестіре бермейміз. Олай дейтініміз, жан ұғымы оттың, жердің немесе ауаның жетілгендігін білдірмейді. Бәрінен бұрын ол – дене мүшелерінің көмегі арқасында бірдемеден жетілгендік туындайтын бізді қоршаған ортадағы табиғи денелердің өзіндік табиғи жетілуі де болар және жетілгендіктің белгілері өмірлік іс-әрекеттерде де кеңінен қолданыс табады, ал бұлардың ең алғашқы көріністеріне: тамақтану мен дененің өсіп-жетілуі жатады. Біз анықтама берген жан дене мүшелердің көмегі арқылы туындайтын hareketтерді ойдағыдай жүзеге асыруға қабілетті дененің бірінші жетілгендігі болып табылады.[4.3816.]

Жалпы идеяны өсімдіктер жаны деп түсінетін болсақ, онда белгілі бір кәсіптің жалпы өнімнің жалпы өндірушіге қатысты сияқты жалпы идея да жанға тікелей қатысты болуы керек (Мысалы, ағаш шеберін алайық, мұнда белгілі бір кәсіптің өнімі белгілі бір өндірушіге тиесілі)... Сонымен, дененің hareketтерінен жалпы өсімдіктер жанына жататындар мыналар: ол дененің өсу қабілеті, немесе оның түйсінуді қабылдай, немесе қабылдай алмайтындай болып өсуі.

Егер бұл күш жеке дара үстемдік ететін болса, оның нәтижесі – өсімдіктің өзі болып табылар еді, алайда дәл осылай болмайтын сияқты. Керісінше, ол өзінің сезімдік және қозғалыстағы мүшелерінің көмегі арқасында жануардың денесін қалыптастыруды аяқтауға мүмкіндік алады. Басқа бір жанның да бойындағы күш болып табылатын ол бұл жан үшін өзге бір күшке айналады және бұл өзге күш өзінен басқа күштердің арасындағы үлгі бойынша өз қалауынша әрекет етеді. Сөйтіп, мүшені екінші рет болатын жетілу деңгейіне дайындаумен қатар, өзі қуат беретін сол жанның ырқында болады. Ал ол жан-жануардың жаны болып есептеледі... Бар жануарлар организміне жататын жан оның денесінің барлық мүшелерін өзіне тұтас дене жасау үшін, оларды өзара біріктіреді, өзіндік құрылымдық сипат береді және күрделілендіреді, осыдан кейін барып қана жан денені қажеттіліктерден туындайтын тәртіпке сай икемдейді. Жан пайда болған осы денеде өмір тұрған уақытта, оған сырттан болатын әсерлердің ешбір ықпалы да бола қоймас... Жанды олардың өз ырқына көндіруіне байланысты былайша қорытынды жасауға болады: денеге тән болмаса да жанның өзіне жақын, тіпті, жек көретін сұраныстарды да қабылдаған кезде, күштің немесе осалдық таныту арқылы өсіп-өнудің де өзіндік қуаты пайда болады. Мұндай құбылыс жанның тікелей өз басынан қолдау табылған кезде ғана жүзеге асады, алайда бұл жағдайдың денеге әсер ететіндерге тән еместігін ескеруіміз қажет болар, өйткені қолдаушылықтың өзі де сенім болып табылады. Керісінше, мұндай сенімнің нәтижелері қуаныш пен қайғы сияқты сезімдерді бастан кешіру болып табылатындығы белгілі болып қалғандай әсер қалдырады... Бұл қоректенудің күшіне де, өсіп-өнудің күшіне де айтарлықтай әсер етеді, сөйтіп алғашқы кезде жанның бойынан белгілі болған акциденталдылықтан ақылға сыйымды қуаныш сезімі келіп туындайды және жанның hareketтеріне байланысты туындайтын ықпал күші мен зорлану күшімен де өзара қарым-қатынастарда болады. Ал акциденталдылықтың қарама-қарсылықтарына тән ауыртпалығынан ада орынды қайғы келіп туындайды да, әлсіздік пен дәрменсіздік сезімдері пайда болады, оның іс-әрекетінің әсері төмендейді, сөйтіп, бұл жағдайда оның қоспасының мүлдем бұзылуы да ғажап емес. Осы айтылғандарға қатысты сенің көзің мынаған жетуі керек: жан екі бірдей күшті біріктіреді. Олар: түйсінудің күші мен тамақты қабылдау күші. Бұлардың екеуі де бір-бірінен ешқашан бөлінбейді және олардың бойындағы қасиеттер өзара үндестік таба біледі. Белгілі бір дененің бойындағы жан оның тіршілігінің басты кепілі және тек қана соған ғана лайықты деп табылған жағдай мен тәртіпті қалыпқа келтіріп отырады. Дененің әрбір бөлшегін өзіндік алатын орны бар және оның көршілес орналасқан бөлшектермен де жеке тіршілік жасауға да қабілеті баршылық. Жанның денені сақтай білуінің өзі де өзгеше сипатта болып келеді, оның денеге қатынасы табиғи жағынан, әдетте, сырттай бірдеме сияқты болып көрінеді және ол бірдеме жануарлардың жанынан басқа ештеңе де емес. Демек, жан дегеніміздің өзі субстраттың жетілгендігі, ал ол субстрат дәл осы жетілудің арқасында ғана өмір сүреді, сонымен қатар жан дегеніміздің өзі түрдің аяқталған нәрсесі, дәлірек айтқанда, туындысы және оның жасампаздық қасиеті де дәл осы жерден байқалып қалады. Әр түрлі жанға ие, әр түрлі заттардан неше түрлі нәрселердің сан алуан түрлері де шығады. Айырмашылықтар индивидтер арқылы емес, түрлер арқылы айқындалады. Жан акциденцияларға жатпайды да және акциденциялардың

көмегімен субстратты жасауға қатыспайтын түрлерді айыра да алмаймыз. Демек, жан акциденциялар тәрізді емес, ол – субстанция сияқты нақты жетілгендік болып табылады. Бұдан “субстанция бөліне ме, бөлінбей ме”? деген ой туындап қалмауы керек, өйткені әрбір субстанцияның өзі де, одан қалды алғашқы материя да, түрдің өзі де бөлініске ұшырамайды.[4.399-401б.]

Шәкәрімнің ойынша, адамның барлық рухани қасиеттері жаннан шығады. Сондықтан адамның жаны өледі ме, жоқ па соны анықтау — «Үш анықтағы» басты мәселе. Барлық заттардың «қайта айналыс жолымен» «барлықтың ішінде бар болып жүретіндігі» тәрізді Шәкәрім жанның да өлетіндігіне еш дәлел жоқ дейді. Бұған байланысты ойшыл «Үш анықта» төмендегідей ой білдіреді:

«Жан менің айтқанымдай баста бар болса, тұрған денесі орын болуға жарамаған соң, денеден шыққанда біржола жоғалып кетпейді. Құрғана өзгеретін болса, бұрыннан бар жанның жоғалуына түк дәлел жоқ. Олай болса, бір түрге түсіп, барлықтың ішінде бар болып жүреді. Мен бұл араға шейін жанның бірінен-бірі артылатын қасиеттерін бөліп анықтап айтпай, бәрін де жан деп келдім. Жан әр түрге түседі. Мәселен, инстинкт — сезімді жан, сознание — аңғарлық жан, мысль — ойлайтын жан, ум — ақылды жан дегендей әр түрлі қасиеттері болады. Бұлай әр түрлі болуы, менің ойымша, дене бітіміне, себептеріне қарай болады. Дене әр түрге түскен сияқты жан да өсіп, өніп, жоғарылайды» Осылайша Шәкәрім жанның әр түрлі болатындығына да тоқталған.

Жанның ажалсыздығы бұл Шәкәрімге дейін басқа ежелгі мәдениеттерден талай айтылып келгендігін біз білеміз. Шәкәрім жанның ажалсыздығы туралы ой қозғағанда ол ежелгі мәдениеттер мен діндердегі пікірлерге сүйенбейді, оны дәлел ретінде алға тартпайды, олардың онсызда белгілі және баршаға аян екенін жақсы түсінген тәрізді. Шәкәрім жанның ажалсыздығы туралы мәселеде XIX ғасыр, Еуропадағы спиритизм, магнетизм, телепатия ілімдерінің көзқарасын алға тартып, бұл мәселеде жаңа дерек көздерін іздегенін байқатады. Яғни бұл мәселеге өз заманы тұрғысынан қарайды. «Жан жоқ деушілерге қарсы дәлел қылынып тұрған магнетизм, спиритизм, телепатия, фахризм, лунатизм, түс сияқтыны көбірек жаздым. Оны көп жазғаным қызықты ертегі айту емес, әр түрінен біреуін көрсетпекпін», — деп Шәкәрім «Үш анықта» ол жайында да айтып өткен.[5.]

Келдім қайдан, нетсем пайдам?

Өлгеннен соң не болам?

Мен деген жан — ақыл, айнама,

Жоғалам ба сол шын-ақ? — деп, өмірдің соңына дейін оны түсінумен болған.

Әдебиеттер тізімі

1. «Философия»/Д. Кішібеков, Ұ. Сыдықов – Алматы: «Қарасай», 2008
2. [https://kitap.kz/books/ush_anuq/read#epubcfi\(/6/2\[id1\]!/4/2/2/1:0\)](https://kitap.kz/books/ush_anuq/read#epubcfi(/6/2[id1]!/4/2/2/1:0))
3. «Адам-зат»/Е. Ғарифолла – Астана: Ақарман, 2008. – 382 бет.
4. Әлемдік философиялық мұра/ «Әл-Фараби мен Ибн-Сина философиясы»/Тасмағамбетов И.Н. бас редактор, Тәжин М.М. бас редактордың орынбасары; Алматы: Жазушы, 2005.
5. <https://articlekz.com/kk/article/15579>

«МӘНГІЛІК ЕЛ» ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҰЛТТЫҚ ИДЕОЛОГИЯСЫ

Жақсылықова М.Қ.

Шаукенов Ж.А. жетекшілігімен

А. Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті

Жаңа ғасырдың екінші онжылдығында елдің алдында инновациялық-өндірістік дамуға өту жөнінде жаңа әлеуметтік-экономикалық міндеттер тұрды. Жаңа тарихи жағдайда қазақ халқының алдында жаңа тарихи парыз тұр, деп көрсетілді «Қазақстанның ұлт бірлігі доктринасында» [1]. Аталған мәселелер жаңарған қоғамнан бірлік пен қоғамдық келісімге сүйенген ұйысудың жаңа түрін талап еткен еді. Доктринаны талқылап әзірлеуге беделді қоғам қайраткерлері мен халық құлақ асатын зиялы қауым өкілдері тартылды. Сондықтан, Үкімет мақұлдаған Қазақстанның Ел бірлігі доктринасын билік пен қоғам арасындағы сындарлы келісім негізінде дүниеге келген құжат деп атауға болады.

Саяси түсіндірме құралына жүгінетін болсақ «доктрина» - (лат. doctrina) – ғылыми-философиялық ілім, білім, саяси жүйе деген мағынаны білдіреді. Доктрина – іс-әрекет жасауға бағыт беретін нақтылы нұсқаулар принциптерінің жиынтығы. Әлемдегі тәжірибеде доктриналар көбінесе билік үшін күрестің саяси қозғалыс мүшелерін ықпалдастыру құралына да айналады. Доктрина негізінде Елбасы

Жолдауында жарияланған халықтың ең басты құндылығы ретінде Тәуелсіздік идеясы қаланған. Доктрина этносаралық төзімділіктің қазақстандық үлгісі негізінде құрастырылған, уақытында ұсынылған маңызды құжат. Доктрина – болашақ дамуға бағытталған әрекеттің жетекшілікке алынатын теориялық және саяси ұстынын білдіретін мемлекеттік маңызды құжат.

Елбасы Н.Назарбаев «Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына арнаған Жолдауын жарияланғаны белгілі. Стратегиялық бағдарламада Мемлекет басшысы еліміздің ендігі межесі мен асуын айқындап берді. Жалпы Қазақстан халқы үшін Жолдаудың орны орасан. Жолдау - жүріп өткен жолымыздағы кіріс-шығысты пайда-зиянды безбендейтін әділ таразы және ертеңгі алыс сапарға аттанар даңғайыр даңғылдың бағдармашы.

Астанада Бейбітшілік пен келісім сарайында 2016 ж. 26 сәуірде өткен Қазақстан халқы Ассамблеясы кеңесінің «Тәуелсіздік. Келісім. Болашағы біртұтас ұлт» атты XXIV сессиясында «Мәңгілік Ел» [5] патриоттық актісі қабылданды. Біз, Қазақстан азаматтары, Нұрсұлтан Назарбаевтың тарихи «Тәуелсіздік толғауын» негізге ала отырып, Болашағы Біртұтас Ел - Мәңгілік Елді құру жолында біргеміз.

Мәңгілік Ел... Мәңгілік Қазақстан... Осынау қастерлі ұғымдар ата-бабаларымыздың мәңгілік арманы, мәңгілік аңсары еді ғой. Тәуелсіздіктің бар-жоғы 25 жылында сол арманның асау тұлпарын ауыздықтап, ерттеп міндік. Көздеген көмбеге мерейлі межеге жеткізер құбыламыз – Қазақстан-2050 Стратегиясы. Ширек ғасырдан астам ұзақ мерзімге жоспар жасау - құрғақ қиял емес. Осы күні өркениеттің шырқау шыңын шығып отырған ондаған мемлекеттер осы жолдан өткен. Бірақ біздің жолымыз бөлек. Біздің жолымыз - Елбасымыз Н. Назарбаев тізгін ұстаған Қазақстандық жол.

Болашаққа барар жолды бағамдайтын осы бір тарихи құжатта талай дүние қамтылады. Келешегі кемел Отанымыз үшін бұл құжаттың маңызы үлкен. Аты айтып тұрғандай, маңызды құжат барлық қазақстандықтарды ортақ мақсатқа жетелейді. Барлығымыздың мақсатымыз - тәуелсіздігімізді мықтап сақтай отырып, еліміздің дамыған 30 елдің қатарына қосу болып табылады. Осы межені бағындыру мақсатында елімізде қаншама мемлекеттік бағдарламалар жүзеге асырап жатыр. Жолдауда 35 жылды әр бес жылдыққа бөліп, даму сатымызды көрсетіп, әр бір бесжылда мақсаттарымыздың орындалатындығы нақөз жеткізіп отырғанымызды нақтылай айтып берді. Елбасы еңбек пен ғылымға иек артуымыз керектігін айтты. Әлемдік бәсекеде ғылым үлкен рөл атқарады, ғылым арқылы бәсекеге төтеп береміз. Елбасының Жолдауында жастарға, келешек маман иелеріне назар аударғаны қатты әсер етті. Осы тұрғыда биылғы Жолдауында: «Әсіресе, жастарымызға мынаны айтамын. Бұл Стратегия сіздерге арналған. Оны жүзеге асыратын да, жемісін көретін де сіздер. Өз жұмыс орындарыңызда отырып, осы жұмысқа әрқайсысыңыз атсалысыңыздар». Немқұрайлық танытпаңыздар.

XXI ғасырдағы дамыған ел дегеніміз – белсенді, білімді және денсаулығы мықты азаматтар. Барлық дамыған елдердің сапалы бірегей білім беру жүйесі бар. Жетекші университеттерді академиялық және басқарушылық автономияға бірітіндеп көшіруге жоспарлы түрде кірісу қажет. Үлгерімі жақсы студенттер мен оқушыларды қолдаудың тиімді жүйесін жасау қажет деп санаймын. Үкіметке 2016 жылғы 1 қаңтардан бастап стипендиялар мөлшерінің 25 пайызға өсірілуін қамтамасыз етуді тапсырамын», - деп атап өтті. Бұл біздер, студенттер үшін, әрине, қуанышты жайт. Шәкіртақы мөлшері көбейген сайын студенттің де оқуға деген ықыласы, талабы артатыны сөзсіз. Осы жұмыстарды атқара отырып, бізге «сендердің азат ойларың мен кемел білімдерің – елімізді қазір бізге көз жетпес алыста, қол жетпес қиянда көрінетін тың мақсаттарғы апаратын құдіретті күш» - деп сенім білдіреді [2].

Елбасы кезекті жолдауында жастардың патриоттық санасын қалыптастыру тақырыбын да назардан тыс қалдырмады. Елбасы «тек бірлесіп қана, бүкіл халықтың күш-жігерін біріктіріп қана біз алға баса аламыз» - деп халықты бірлікке шақырды. Артынан «Қазақстан патриотизмінің іргетасы – барлық азаматтардың тең құқылығы және олардың Отан намысы алдындағы жалпы жауапкершілігі» деп нақты бағытын көрсетті.

«Қазақстан-2050» стратегиясының «Жаңа қазақстандық патриотизм – біздің көпұлтты конфессиялы қоғамымыз табысының негізі» бөлімінде көрсетілгендей біздің негізгі құндылықтарымыз: жаңа қазақстандық патриотизм, еліміздің әрбір азаматы өзін өз жерінің қожасы ретінде сезінуге тиіс екенін айтады. Сонымен қатар, Елбасы еліміздегі барлық этнос азаматтары құқытарының теңдігі туралы ескертіп келеді. Біз бірлігіміз жарасқан көпұлтты мемлекетпіз.

Елбасы Қазақстанның болашағы – қазақ тілінде екенін айта келіп, жастарымыздың заман талабына сай үш тұғырлы тілді меңгеру қажеттігін мақсат етіп қойды. Енді ешкім өзгерте алмайтын бір ақиқат бар. Ол ана тіліміз Мәңгілік Елімізбен бірге Мәңгілік тіл болды! Ал, орыс тілін білу – біздің ұлтымыздың тарихи артықшылығы екені баршамызға белгілі. Дәл осы орыс тілі арқылы қазақстандықтар бірнеше ғасыр бойы қосымша білім алып, ел ішінде де, шет елдерде де өз

дүниетанымдары мен араласатын ортасын кеңейтіп келе жатыр. Біз ағылшын тілін игеруде серпіліс жасауымыз керек. Осы жағдайда Елбасымыз «Орта білім жүйесінде жалпы білім беретін мектептерді Назарбаев зияткерлік мектептеріндегі оқыту деңгейіне жеткізу керек. Жастарымыз қазақ, орыс және ағылшын тілдерін білуге тиіс. Оларды оқыту нәтижесі оқушылардың сындарлы ойлау, өзіндік ізденіс пен ақпаратты терең талдау машығын игеру болуға тиіс» екенін басты назарға қойды [3, 2б.].

Елбасы халқымыздың дәстүрі мен мәдениетін – ұлттың генетикалық коды екенін айтты. Жаһандану иірімінен аман қалу үшін де біз дәстүрімізбен, тілімізбен, мәдениетімізбен ғана ерекшелене аламыз. Осының барлығын шынайы жүзеге асыру үшін Елбасы интеллигенцияның ролі жоғары.

Президенттің қазақстандық ұлттық идеясы – «Мәңгілік Ел» патриоттық актісін құру міндеті бізді үлкен қуанышқа бөлейді. «Мәңгілік Елдің» жеті қағидасы біздің дамуымыздың арқаулық құндылықтарын, Қазақстан халқының ортақ мүддесі мен тарихи тағдырын айшықтайды. Себебі, «Мәңгілік Ел» мұратына жету ұрпақтар бірлігі мен сабақтастығының көрінісі арқылы жүзеге асатындықтан да Ұлт көшбасшысының халықтың үш буынына үн қатуы кешегі тарих қойнауындағы бабалар үнін тағы да жаңғыртқандай әсер қалдырды. Елбасы жаңа стратегияны жүзеге асыруда қазақ халқына айырықша жауапкершілік жүктелетіні, бабалар өсиетіне адал, іс-қимылда ірілік көрсету қажеттігін тұжырымдай келе, бейбітшілік, тұрақтылық, және гүлдену арқылы ғана ХХІ ғасыр Қазақстанның алтын ғасырына айнала алатындығы туралы пайымын ел-жұртына жеткізді [4, 4-5 бб.].

«Қазақстан-2050» Стратегиялық жобасы – біздің адастырмас компасымыз, айнымас темірқазығымыз. Алайда, байлық пен абырой, жануарлар мен жаңғырулар аспаннан жаумайды. Одан дәмелі елдің әр баласы еңбек пен ғылымға арқа сүйеуі қажет. Елбасының бізден талап отырғаны да осы. Сонда ғана халықтың әл-ауқатын көтеріп, жаһанды мойындатып, Жер бетіндегі азулы 30 мемлекеттің қатарынан ойып тұрып орын аламыз.

Бірақ бүгінгі әлемде ешкімге есенді жібермей ғұмыр кешу – оңай шаруа емес. Әр мемлекет өз мүддесі тұрғысынан жанталаса әрекет етіп жатыр. Бірі алып жесем, бірі шалып жесем дейді. Сондай саясат сайысында, бағдар қақтығысында жеңіліске ұшырамай, әманда жеңіс тұрғысынан көріну үшін тиімді тактика, салымды стратегия керек. Құдайға шүкір, ондай нәрсе Қазақстанда бар. Ол – «Қазақстан-2050» Стратегиясы, Мәңгілік Ел идеясы. Осы құндылықтар бізге қуатты қару, асқақ рух болады деп шүбәсіз сенемін. Өйткені Елбасымыз айтпақшы, «Мәңгілік Ел – ата-бабаларымыздың сан жылдан бергі асыл арманы. «Қазақстан-2050» бағдарламасы – Мәңгілік Елге бастайтын ең абыройлы, ең мәртебелі жол» [5].

Қорыта келе, айтылған маңызды мәселелердің әр азамат ой елегінен өткізіп, оған сүбелі үлесін қосуға тырысуы қажет. Ғылыми қамтуды, экономиканы дамыту, еліміздің көркеюіне ат салысу жастарымыздың мойнындағы міндет. Ал жетістік пен ғылым инемен құдық қазғандай білімнің арқасында ғана жалынан сипатады. Сондықтан Жолдауда Елбасы алға қойған мақсаттар мүддесінен шығу үшін жастардың талмай ізденіп, ғылыми-зерттеу жұмыстарына, жобаларды жүзеге асыруға белсене кірісуі керек деп ойлаймын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ұлт бірлігі Доктринасы. www.assambly.kz
2. Қазақстан жолы-2050: «Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына арнаған Жолдауы //Егемен Қазақстан. -№11. 2014, қаңтар.
3. Нұрекешов Е. Мәңгілік Ел – біздің келешегіміз //Отан сақшысы,2014.-№5.
4. «Мәңгілік Ел» идеясы білімнің арқасында жүзеге асады //Жас өркен-Қостанай,2014.-№1.
5. «Мәңгілік Ел» патриоттық актісі //Егемен Қазақстан,2016 ж. 27 сәуір.

DEATH ISSUE IN EXISTENTIAL PHILOSOPHY

*Zolotareva Anastasia
Tomsk state University*

Scientific adviser: associate Professor Petrenko V.V.

It is stated that people usually try to eschew anything death related. Today most of us are born and die no longer at home, but in hospital or specialized clinics. We should also mention the fact that human beings get some illusory freedom from their problems, but the greatest mystery called death is usually appears to be an unavoidable duty. Living in modern society it can be clearly seen that younger generation is “covered” or “protected” from thinking about death, since the so-called courage to speak about it in adulthood is lost. For instance, we could remember the funeral processions that followed the street represented as decorated hearse

and the sound of sacred music played by orchestra some time ago. Today, even the smallest attribute of the procession has disappeared from the board of the specialized transport and due to this fact it is disguised in the traffic.

Moreover, the discussion of death is usually avoided and even the verb “to die” is substituted with more “soft phrases” like, for instance, “to go the better world”. Such taboos are found in many languages, such as in English we say “to take to the ferry”, in German it is usually “heimgehen” and in French people usually say “casser sa pipe”. The famous English philosopher Francis Bacon claimed that people were afraid of death as little children were afraid of the darkness and this fear was increased by tales and stories. Based on this factor we can carry out the same analogy with the fear of death. As an example we could consider the Sumerian-Babylonian epic of Gilgamesh, where we can see the fear of this mysterious phenomenon. The protagonist of the epic Gilgamesh, mourning the death of his friend Enkidu, hoped that Enkidu would rise. However, realizing that his friend would not return, he buries him and ever since does not know the peace. The main character understands that his own body also turns into dust, that he is also prepared for the same fate and due to this fact he realizes that he is afraid of death.

Also there is a kind of psychological riddle about “the wall”. Let’s suppose that you hold your way somewhere and suddenly you run into a wall. What will be your further actions, considering the fact that going along the sides (right or left) or up, the wall will continue anyway? Usually the questioner, having enjoyed the futile attempts to find the right answer to this riddle, states that such a question is kind of test that reveals your attitude to death. Obviously death is pictured as “the wall” you suddenly ran into.

Death as a “problem phenomenon” has its origins long before the emergence of knowledge areas which it covers nowadays. Moreover, a special place in the knowledge or understanding this problem belongs to existential philosophy, which aims to consider the phenomenon of human existence with all its givens including death. Thus, the main thesis could be expressed by the words of Alexander Lavrin, who claimed that death was always in our daily life, that human beings literally had become close to her as they had fed her from their table and had put her to sleep the next room.

However, we should also mention the fact that people still compare death with an uninvited guest, who they are forced to put up with due to her “high rank”. The significant amount of human beings is forced to come to terms with their fate, realizing the “scale of imminent inevitability”, they take no action on the wall facing them. While another half (even if it is not that large) uses any opportunity to make go the uninvited guest despite the success of their attempt.

Moreover, it can be clearly seen that our attitude to such a phenomenon changes as we may observe the change of historical eras. The attitude towards death is kind of an indicator or a standard of civilization development. The point of reflection regarding death for many philosophers was the Socrates’ death. According to Socrates, this unavoidable phenomenon is represented as a kind of dilemma: either we die and at the same time we become nothing, or we feel some kind of change of our soul, which is called soul relocation. If we become nothing then it means that we will no longer feel anything. If we do not feel anything, then this condition is like a dream, where you cannot see anything and from this point of view death is an incredible obtaining. According to the second definition of death, can we suppose that there is a place, where all the dead inhabit and exactly to this place our soul moves? Socrates claimed that if it was true, he would have died many times to have conversations there.

Also we should highlight the fact that Epicurus had a significant impact on the death issue. As it can be seen from his letters to his friend Menekei Epicurus claimed that death was, in fact, nothing for us. Since the good and the bad are known in sensation, but death is represented as a lack of the sensation, then it becomes clear that this phenomenon is, in fact, nothing for us. On the assumption of written before we may conclude that we do not cope with death, because when we live there is no death yet, but when she comes we are no longer there.

The ancient Latin dictum “memento mori” (“remember about death”) has the whole right to take place in human life, since the emerging “death taboo” presents this phenomenon as a hopeless collapse, rather than the natural finale of human life. “The problem of death” is quite topical issue for philosophers, since that phenomenon itself is one of the important collective consciousness parameters, but since this consciousness does not remain fixed due to its development, we are not able to express any changes of human attitude to death. The afterlife and the perception of this mysterious phenomenon, as well as the connection between the alive and the dead are considered to be a relevant topic. Moreover, the discussion of this could significantly deepen the comprehension of the reality we live in.

Moving further, the Italian philosopher existentialist Nicola Abbagnano claimed that the seriousness of any philosophical doctrine depends on the death problem reasoning. Considering this fact we should also notice the diversity of views and positions among the philosophers’ works regarding this mysterious phenomenon.

Nicola Abbagnano, being the representative of “positive existentialism”, unlike the French philosopher Sartre, who considered death as a “fact”, divided “demise” (since it was considered as factuality or biological death) and “death”. However, according to Abbagnano, the death of human being does not boil down to demise, despite the fact that includes it. Considering the circumstances, we all can contemplate death not only as some kind of factuality, but “a possibility”. According to Abbagnano, this “possibility” may determine the life of each individual. For instance, the possibility to die of hunger may be the main factor that makes a human being to work in order to satisfy a vital need.

Nicola Abbagnano used a pretty interesting comparison concerning death as a possibility, where death was depicted as a black thread and the possibility – the white one. Obviously those interlaced threads bestow life to a human being. Yet the black thread is able to destroy other any moment. Does it mean that the black thread plays a leading role and has the highest value in human life? Abbagnano denies such a statement due to the fact that death, according to his philosophy, should not be contemplated as something disturbing and unavoidable that paralyzes a human being and makes him passive. The main “aim” of death is to teach a human being distinguish what is essential, involving him to this essential. The possibility of death acts as the stimulus that makes a human being to flow into life through one or another activity.

According to the representative of positive existentialism, does not act like something that is capable of determining existence in its authenticity (that was claimed by Martin Heidegger). The phenomenon of death is also not shown as a limiting situation that may reveal something different supramental reality measurement, as it was claimed by Karl Jaspers. Moreover, death is not considered as external actual border of existence, as it was claimed by Sartre.

As it was mentioned before, death is something that can “push” our existence to the active life of human being. If he or she has a desire to accomplish something significant or just remain “true to him/herself”, then this phenomenon is exactly something the individual accepts as one of the necessary conditions of existence. Now it can be clearly seen why the critics call such a concept an “optimistic version” of the existential philosophy. We should also highlight the fact that although Nicola Abbagnano observes all the difficulties of human existence, he nevertheless hopes that a person, who is guided by the goodwill and his/her own mind is able to find the way out of the crisis.

Moving further, you cannot only reckon that death is the cessation of the vital activity of our organism. The phenomenon of death itself already represents that undiscovered mystery and miracle we all call life. But how can we explain this attitude to death? Is it possible to say that death does not contain something else, which also exists in life, because it will take away everything from it? It is known that Albert Einstein claimed that the essence of our effort to discover the world around us was the desire to embrace something great and kind of plural sides of human experience, but we all also tried to fit this knowledge into concise formulas. The conviction that such goals are compatible does not imply anything other than faith and without this faith we would not have the conviction that such knowledge had an independent value. As it was mentioned before, everything depends on the individual’s choice despite the fact that the choice itself is still an actual problem.

Summing everything up, I would like to highlight the fact that each human being is mortal and dies not for him/herself, but, on the contrary, for so-called outside observers who surround him/her. It is also possible to present with the help of relativism conceptions, which appear to be quite popular in modern philosophical and scientific space and thinking. Awareness of may provide a source of opportunity, which urges us to perceive the value of our life to the full extent of our power. However, happening as an untimely event, this phenomenon may turn into a tragedy, becoming an obstacle to its knowledge at the same time. There is a certain existentialism accuracy, which lies in the fact that the awareness of this “mysterious phenomenon” as not only the biological death, but death of the person brings some kind of clarity to our human existence.

However, we should not deny the conviction that death, happening as unavoidable phenomenon also contains a certain promise of greater being completeness.

Список использованной литературы:

1. Аббаньяно Н. Структура экзистенции. Введение в экзистенциализм. Позитивный экзистенциализм / Пер. с итал. А.Л.Зорина. – СПб.: Алетей, 1998. – 505 с.
2. Альманах «Фигуры Танатоса». Тема смерти в духовном опыте человечества. Третий специальный выпуск/ Материалы первой международной конференции. - Санкт-Петербург, 2-4 ноября 1993 г. - СПб.: Издательство СПбГУ, 1993.
3. Лаврин А.П. Хроники Харона. Энциклопедия смерти. – М.: Московский рабочий; 1993. – 512 с.
4. Хайдеггер М. Бытие и время. – Харьков: «Фолио», 2003. — 503с.
5. Ясперс К. Философия. Книга первая. Философское ориентирование в мире. - М.: «Канон+», 2012. — 384 с.

ЖАСТАР ДҮНИЕТАНЫМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ САЛТ-ДӘСТҮРДІҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ МӘНІ

Каримов Дамир

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

«Философия» мамандығының I курс студенті

Ғылыми жетекші: с.ғ.к., доцент П.М.Сулейменов.

Қазақ халқы өзінің тарихи-мәдени прогресі мен экономикалық-саяси өрлеуінде қай кезеңде болмасын отансүйгіштік принципті этникалық қоғамдық сананың маңызды буынына айналдырып, заманауи құндылықтар тұрғысынан бағамдап, ұлттық болмыстың өн бойында сақтап отырған. Отансүйгіштік белгілі бір мәдени-әлеуметтік құндылық ретінде бағамдалған. Ол әрбір түркі азаматының өмірлік ұстанымы мен парызы ретінде өмірмәнділік сипатқа ие болған.

Бүгінгі қоғам бейнесінде қазақ азаматының қалыптасуының жалпы концептуалдық жобасы – халқымыздың әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрлерінде, дүниетанымдық рухани көздерінде және ойшылдардың идеяларында ұсынылған. Мәселен, Әл-Фараби бабамыздың «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарасы» еңбегінде тұлға қалалық мәдениеттілік, қайырымдылық, білімділік т.б. сапаларды жинақтауы қажет болса, А.Яссауидің «аль-инсан аль-камил» (толық адам) идеясында тұлға рухани жетілген болуы шарт [1.68]. Ал Абайдың «Адам бол!» идеясында: бес нәрседен қашық бол, бес нәрсеге асық бол деп рухани-моральдық тіректерді айқындап берген.

Өткен тарихымыздың терең қойнауына ой сәулесін түсірсек, ұрпақ тәрбиесі үшін маңызы зор – халқымыздың этнопсихология, этнопедагогика ғылымдарына рухани азық болған, ғасырлардан қалған асыл мұралары бар. Оны филологтар, тарихшылар, этнографтар, өнер зерттеушілері, психолог және педагог ғалымдар жан-жақты талдап өз зерттеулерінің мақсат-міндеттеріне орай ғылыми зерделеуден өткізуде. Ой елегінен өткен ғылыми тәжірибе нәтижелері ұрпақ тәрбиесіне игілікті үлес қосып келеді.

Әр халықтың бала тәрбиесі жөніндегі атам заманнан бергі жиып-терген мол тәжірибесі, ғасырлардан қалған асыл қазыналары бар. Соның бірі біз сөз еткелі отырған ата-бабаларымыздың сарқылмас өнеге мен ізгі қасиеттерге балаған мұралары – салт-дәстүрлер. Ал салт-дәстүрлер дегеніміз не? Оған ғалымдар қалай анықтама береді?

Қайсы бір ұлттық құндылықтар туралы алсақ та салт-дәстүрлер жүйесінен аттап кету мүмкін емес. Дәстүр әр түрлі бағытта ұлттық-демографиялық, философиялық, әлеуметтік-педагогикалық және психологиялық құбылыс ретінде ғылым талаптарына сай барлық зерттеу салаларында қолданылады.

И. Г. Гердер, А. К. Конн, Ғ. Ақпанбет, А. Айталы, т.б ғалымдар философиялық еңбектерінде салт-дәстүрлердің сол халықтың тұрмыс-тіршілігімен, мәдениетімен, тілімен байланыса отырып, бірлікте дамитынына баса назар аударады. Мысалы, И. Г. Гердер «салт-дәстүр тіл мен мәдениет бастауларының анасы», деп халықтың тұрмыс тіршілігінен көрініс бере отырып, мәдени тұрмысы мен тілі салт-дәстүрін сипаттайтындығын түсіндіреді. Осы тұрғыда салт-дәстүрді халықтың мәдениетінен іздеген, ұрпақтан-қрпаққа жалғасып отырған және ұрпақ тәрбиелеудегі жинақталған тәжірибенің жиынтығы тұрғысынан қараған М. Қозыбаев, Н. С. Сәрсенбаев, М. Базарбаев, Ғ. Ақпанбет сияқты ғалымдардың еңбектерін атап кетуге болады.[2]

Ғ. Ақпанбет «ұлттық салт-дәстүр тәрбиедегі, мәдениеттегі ұлттың мұрагері және терең философиялық ойдың ғасырлар бойы жинақталған тәжірибесінің сұрыпталған тұжырымы, негізгі нәрі, қысқа да, көркем бейнесі» деп қазақ дүниетанымының салт-дәстүрмен байланысты екенін айтады.

Академик М. Қозыбаев еңбегінде адам баласының шыр етіп жерге түскеннен бастап, қартайып дүниеден өткенге дейінгі өмірі үнемі сан ғасырлардың наным-сенімі, түсінігі, қоғамдық даму барысындағы ізденістері жинақталған салт-дәстүрлер аясында болдаы, «салт-дәстүр дегеніміз – халықтың рухани өзегі, мәдениеттің діңгегі, тілінің тірегі» деп тұжырымдайды.

Н. Сәрсенбаев, С. Қалиев, т.б ғалымдар өздерінің зерттеулерінде салт-дәстүрге талдау жасай келе, осы екі ұғымның қоғамдық өмірде алатын орнына, атқаратын қызметіне тоқталады:

1) дәстүрге әдет-ғұрыптың өткен қоғамнан қалған озық түрлері мен тұрмыстық формалары, ырым-жоралары, рәсімдер, т. б. кіреді;

2) салт адам өмірінің күнделікті тіршілігінде, еңбек әрекетінде жиі қолданатын мінез-құлық қарым-қатынас ережелері мен жол-жора, рәсім, т.б. заңдылықтардың жиынтығы ретінде қарастырылады.

Ұлттық тәлім-тәрбиеге ерекше мән берген ғалымдардың бірі М. Арын «...дәстүр» арабтардың әдустүрә деген сөзінен шыққан, парсылар арқылы бізге жеткен. Шын мағынасы «тұрақты, орныққан» деген ұғымдарды береді» деп түсініктеме бере келе, ғалым «дәстүр» деген ұғым – жалпы ұлттың рухының негізгі компоненттерінің бірі. Ұлттың рухынан азық алған, ұлттың психологиясына рухтанған,

солар арқылы пайда болған дәстүрлер біртіндеп, сол ұлттың рухын байытып, нығайтушы үлкен факторға айналады» деген тұжырымына толықтай қосылуға болады.

А. К. Кон: «Дәстүр дегеніміз — әдет-ғұрыптың өмірдегі өсіп жетілген әртүрлі формасы. Ол – адамдардың белгілі бір бағыттағы тұрақты іс-әрекеті мен мінез-құлқының ұрпақтан-ұрпаққа белгілі формада ауысып берілетін түрі» деп тұжырымдаса, белгілі француз социологы Э. Дюркгейм: «Дәстүр адамдардың қоғамнан даяр күйінде табатын, өздерінің тәртіптерін жөнге түсіріп және әрекетке келтіріп отыратын тетік болып саналады. Дәстүрді бұзғаны үшін берілген жаза тайпалардың бірлігін сақтауға көмектесетін құралы болып табылады» — дейді. Демек, дәстүр – кең мағынада қолданылып, қоғам талабына қарай өмір сүруді реттейтін қалыптасқан ереже, заң тәртібі, әрекеттері деп танылып, тәрбиелік мәні қай уақытта да жоғары бағаланған.[3]

Қазақ ұлттық энциклопедиясында «дәстүр — белгілі бір ұлттың немесе халықтың ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отыратын, тарихи қалыптасқан, олардың әлеуметтік ортасында ұзақ уақыт бойы сақталып отырған, әлеуметтік-мәдени құндылықтар жиынтығы. Дәстүр ұлттық мәдениетпен тығыз байланысты. Мәдениеті дамыған ел дәстүрге өте бай болып келеді. Жастарды ұлттық рухта тәрбиелеуде дәстүрдің орны ерекше» деп көрсетілген. Сонымен дәстүр ұғымы барлық халықтарда болып тарихи негізде қалыптасқан, жалпыға бірдей тәртіп, әдеп-инабат нормасы болып табылады. Дәстүр негізінде одан әрі қалыптасуымен өмір сүруі жағынан барынша ұлттық сипатта болмақ. Осылайша әрбір халықтың салт-санасы, озық дәстүрлері бүкіл адамзат мәдениетіне өзіндік сипатымен үлес қосуы да мүмкін.

Дәстүрлердің жалпыға ортақ ең маңызды қызметі — адамдардың арасындағы қарым-қатынастарда белгілі бір өлшеммен өркендеп және өзгеріп отыратын, тұрақтылықты ретке келтіретін әдет-дағдылар жиынтығы болмақ. Өйткені тұрақтылық болмаса, даму да болмайтыны сияқты әдет-ғұрып, салт-сана тұрақты бағдар ұстанады, Тұрақтылықты реттей отырып, дәстүр қоғамдық, ұлттық болмыстың ең маңызды негізін түзеді.

С. Қалиев, М. Оразев, М. Смайлованың «Қазақ халқының салт-дәстүрлері» атты оқу-құралдарына қазақтың салт-дәстүрін нақты үш топқа:

- а) бала тәрбиесіне байланысты салт-дәстүрлер;
- ә) әлеуметтік мәдени салт-дәстүрлер;
- б) тұрмыс-салт дәстүрлер деп бөледі.

Сөйтіп, тұрмыс-салт дәстүрлерге киіз үй, киіз үйдің жиһаздары, ұлттық киімдер мен тағамдар, мал бағу, егіншілік, аңшылық, балықшылық, бағбаншылыққа қатысты кәсіпке үйретудің тәлімгерлік түрлері енетіндігін айтады. Бұл тұжырымның дұрыстығын қазақ тілінің түсіндірмелі сөздігінде «Тұрмыс — әл-аухат, хал-жай, тіршілік» десе, «Тұрмыс-салт тұрмыста қалыптасқан әдет, дәстүр, жора жеке халықтардың шаруашылық кәсібі, тұрмыс-салты кіреді» деп берілген анықтама дәлелдей түседі.

Академик Ә. Қайдар тұрмыс салтында киіз үйдің сүйегін сайлап, киізін басуды, бау-шуын иіріп, шиін өруді, ер-тұрман әбзелдерін өз қолдарымен реттеп, киім-кешектерін өздері тігіп, қолөнердің өзіне қажетті салаларын өзінше дамытып туралы пікір айтады.[3.35].

Белгілі этнограф, мәдениеттанушы Н. Шаханова киіз үйді көшпелі мәдениетімізбен байланыстыра отырып, оны ұлттық құндылығымен қатар философиялық мағынасын «құт» идеясымен түсіндіреді. Ал «Құт» адамның ақыл-ойымен, еңбегімен келетін ырыздығы, сыйы, бақыты деген мағынаны білдіреді. Қазақтың тұрмыс-салт дәстүрінің балаларды еңбекке баулуда парасатты мінез-құлық пен еңбексүйгіштік қасиеттерін қалыптастыруда мүмкіндігі зор. Олар:

- а) қазақтың тұрмыс-салт дәстүрі үлкенді сыйлау, еңбекке қадірлеу сияқты қасиеттерге тәрбиелейді;
- ә) тұрмыс-салт дәстүрі өз халқының ақыл-ой, қол еңбектерінің нәтижесінде жеткен этнографиялық өмірін көрсетуге қызмет етеді;
- б) тұрмыс-салт дәстүрі еңбек адамның көңіл-күйін, ішкі сезімін білдірудің психологиялық құралы;
- в) тұрмыс-салт дәстүрі атадан балаға мұра болып берілген еңбек дәстүрінің, қоғамның сананың ең биік нормалары.

Қазақтың тұрмыстық салт-дәстүрлерінің болашақ ұрпақты еңбекке баулудағы үлкен тәрбие мектебі екенін насихаттау, ғылыми тұрғыда мәнін ашып жүйелеп зерттеуді қажет етеді. Сонымен, киіз үй жиһазы, төрт түлік малы, киім-кешек, қолөнер түрлері еңбек әрекетінің нәтижесінде, бір-бірінен ажырамай күнделікті тұрмыстық болмысты құрағанымызға көзіміз жете түседі. Тұрмыс-салт дәстүрлерінің жалпы тәрбиелілік мүмкіндіктері педагогикалық әдебиеттер мен тәрбие құралдарына әр қырынан айтылып келгенімен мектеп жасына дейінгі балаларды еңбек баулудағы орны әлі жеткіліксіз. [4]

Мектеп жасына дейінгі балаларды еңбекке баулуға тарихи кезеңдерге түрліше мән берілген. Осы кезеңге дейінгі еңбек тәрбиесінің міндеттері еңбек сүйгіштікке тәрбиелеу, еңбекті құрметтеу, еңбек мәдениетін және еңбек ету дағдысы мен біліктілігін қалыптастыруды көздейді.

Соңғы міндетті шешу үшін, оның мазмұнын жүзеге асыру жолдарын анықтау қажет. Балаларды қазақтың тұрмыс салт-дәстүрі негізінде еңбекке баулуда парасатты мінез-құлық пен адамгершілік, еңбексүйгіштік қасиеттерді тәрбиелеп, қалыптастырудың мүмкіндігі зор.

Ата-бабаларымыздың перзент сүйіп, ұрпақ өсіруді, артына мұрагер қалдыруды бақыт санағаны белгілі. Себебі бала - өмірдің жалғасы, отбасының жеміс берер гүлі, ерлі-зайыптылардың тіреу-дінгегі. Қазақ тіліндегі “Балалы үйдің еңсесі биік”, “Бала – адамның бауыр еті”, “Балалы үй – базар, баласыз үй – қу мазар”, “Бесіксіз үйде береке жоқ” тәрізді нақыл сөздер мен мақалдар осының айғағы. Қазақтың этномәдени дүниетанымында дүниеге келген нәрестенің құрметіне жасалатын ойын-той мен салт-дәстүрдің түрлері өте көп. Олар – “сүйінші” сұраудан бастап “шілдеhana”, “ат қою”, “қырқынан шығару”, “бесікке салу”, “тұсауын кесу”, “сүндетке отырғызу”, “ашамайға отырғызу” “тоқымқағар” сияқты салт-дәстүрлік тойлар. Осыларға жеке тоқтала кетсек:

Шілдеhana. Нәресте туған күннен бастап, үш күнге дейін, нәрестені әрі күзетіп, әрі ананы қуаныш-шаттыққа бөлеп, ойын-сауық өткізу рәсімі. Ертеде “нәрестені үш күнге дейін жын-періден қорғап күзету” секілді діни рәсімге байланысты туған, кейін шаттық тойына айналған бұл дәстүрдің өзіндік әдептілік және жанжүйелік мәні бар.

Жарық дүниеге жаңа келген нәрестенің әсем әуен, күмбір күй, анасының үні қосылған дабыр арқылы сезім жүйесі ояна түседі.

Шілдеhanaдағы шаттық ойын-сауық нәрестені қоршаған балалар мен ересек адамдардың көңілін көтереді, бауырмашылығын арттырады, өнерін өркендетіп, дарынын дамыта түседі.[5.45]

Бөбекті қырқынан шығару - бөбек туған соң, көбінесе, қырық күн толғанда, оның шашын алып, бесікке салу рәсімі. Бөбекті қырқынан шығару рәсімі ананың “бой көтеріп”, денсаулығының толысып, жетілген кезінде өткізіледі (қыз бала, көбіне, ер баладан ертерек қырқынан шығарылады).

Бөбекті қырқынан шығару, көбінесе, бесікке салу рәсімімен бірге өткізіледі. Бөбекті қырқынан шығару кезінде мүмкіндігінше, оны күміс ыдысқа шомылдыру, ол шомылатын суға күміс теңгелер салу ырымының гигиеналық мәні зор.

Бөбекті қырқынан шығарғанда оның қырқым шашыналу салтанатын ең сыйлы, тәжірибелі, ардақты әйел орындайды. Бұл рәсімге жанашыр жақын әйелдер шақырылады. Оларға, бұл кішігірім той кезінде, сый-сияпат көрсетіледі. Бала шомылдырылып, сыланған соң бесікке бөленіп, бесік жыры айтылады.

Балаға ат қою рәсімі, көбінесе, шілдеhana ойын-сауық кезінде орындалады. Ертеде нәрестеге ат қою рәсімін, негізінен, жанұядағы ең үлкен ұлағатты кісі орындаған. Мұсылман дінінің рәсімі бойынша балаға “Азан шақырып ат қою” рәсімін қарт діндардан қажыға дейін құдай жолына берілген, иманы кәміл, адал жанды, ардақты адам орындайды. Тұрмыстық және әлеуметтік жағдайға байланысты, балаға ат қою рәсімін ата дәстүрінен аумай, салтанатты түрде өткізудің мәні зор. Жанұяда балаға ат қою рәсімін орындаушылар кезегі: баба, ата, әке, ана, т.б. Егер баланың бабасы бар болса, ол-үлкен бақыт. Батасын беріп, бабасы ат қойған ұрпақ, кейін бабасын мақтанышпен еске алады, оның бауырмашылдығы, үлкен адамды құрметтеуі басқалардан басым болады.

Балаға ат қоюда қазақ халқы, көбінесе, атакты адамдардың атын қойды дәстүрге айналдырған. Мысалы: елін сүйген ерлердей болсын деп халық ұл балаларын: Алпамыс, Төлеген, Бауыржан, Тоқтар деп атаса, қыз балаларын: Мәншүк, Әлия деп атайды, мөлдір махаббат пен асқан сұлулықты қастерлеген халық қыз балаларын көбінесе: Баян, Жібек, Ақтоқты, Қарашаш, Айгерім, Ақбала деп атайды.

Ертеде баласы тұрмай, шетіней берген соң ата-ана ырым етіп, балаларына-Итбай, Байбөрі, Итемген, Күшікбай, т.б. ат қойған.

Аттын атау кезінде жан-жүйеге әсер ететін, әдептілікке бейімдейтін қасиеттері сол аттын өз мәніне байланысты болады.

Балаға ат қоюда ұлағаттылық пен жауаптылық қажет. Кейде баланың бастапқы аты ол өсе келе түрлі себептерден “дуалы” ауыздардан шыққан қосымша атаулармен өзгеріп отырады (Әбілмәмбет-Сабалақ-Абылай, Ыбраим-абай, Сәдуақас-Сәкен, т.б.).

Әрбір адам есімінің өзіне лайық мағынасы болатындықтан, ат қоюда сол ат қоюшы есімінің түпкі мәнін, болашақтағы маңызын жақсы білуге тиісті. Қазақ есімдерінің көбісі көне түрік, араб сөздерінен болғандықтан, есімдердің мәнін кез-келген адам біле бермеуі мүмкін (мысалы: Ықлима-асыл, Ахмет-мақтаулы, Әбдікерім-мейірман, Баян-айқын, Ғабит-Бас июші, Ғали-бай, Зәкір-ес, Сәбит-берік, Перизат-әдемі, Ләззат-тәттілік, Мәрзия-сүйкімді, Медет-жәрдем, Рахат-тыныштық, Уәли-әкім, Тағай-нағашы, Талғат-өң, рең, т.б.).[5.123.]

Бастаңғы. Үйдің үлкендері жол жүріп кеткен кезде ауыл жастары сол үйге жиналып, «жолаушылардың жолда басы ауырмасын, бастаңғы жаса» дейді. Бастаңғының мәнісі - жастардың сол үйде ойын-сауықта бас қосуы. Бастаңғыны бой жете бастаған сол үйдің қызы жасайды. Мұның екі түрлі пайдалы жағы бар. Бірі – баласының елмен араласуына, танысуына, сыйласуына жол ашуы; екіншісі – қызын қазан ұстауға, қонақ күте білуге баулу. Дәстүр бойынша бұған тыйым салуға болмайды.[6]

Байғазы. Балалардың, жастардың жаңа киім үшін берілетін ақшалай, заттай сыйы байғазы деп аталады. Байғазы сұраудың еш артықтығы жоқ.

Бала өсе келе, отбасында ұл болса болашақ кәсібіне лайықтап, ұлға тән, қыз болса, аяулы ана-жар ретінде қызға тән тәрбие алатын.[7]

Отбасындағы ұл тәрбиесінде әке мен аталардың рөлі ерекше. Әке үйелменнің басшысы, отбасы мүшелерінің тірегі, асырап сақтаушысы, қамқоршысы. Әкенің мінез-құлқы, өзгелермен қарым-қатынасы, өнер-білімі — ұл баланың көз алдындағы үлгі-өнеге алатын, соған қарап өсетін нысанасы. Қазақта біреудің баласы жақсы, өнегелі азамат болса: ”Оның әкесі немесе атасы жақсы кісі еді, өнегелі жерден шыққан ғой” деп мадақтайтыны сондықтан. “Әкеге қарап ұл өседі, шешеге қарап қыз өседі”, “Әке — бәйтерек, бала — жапырақ”, “Жас – кәрінің көзі, кәрі — жастың тезі”, “Ата — балаға сыншы” мақалдары да осы пікірді халықтың қуаттауынан туған.

Отбасында әкелері немесе аталары өз өнерлерін балаларына үйретіп, олардың өзіндей мерген, аңшы, құсбегі, қолөнер шебері немесе әнші, күйші, ақын етіп тәрбиелеуге көңіл бөлген. Ата өнерін баласының қууы, оны мирас етуі ежелгі ел дәстүрі болған. Қазақ халқының өмірінде жеті атасына дейін мергендік, аңшылық немесе ұсталық, күйшілік, емшілік өнерді қуып өткен адамдар жиі кездеседі. Осындай әке мұрасын жалғастырушы өнерлі жастарды дәріптеу қазақ ауыз әдебиетінен өзекті орын алған. Мысалы, Құламергеннің баласы Жоямерген, Тобықбай сыншының баласы Толыбай туралы ертегі-аңыздар осы пікірді дәлелдейді. “Атадан ұл тумас болар ма, ата жолын қумас болар ма” деген мақал да — сол пікірдің айғағы.

Аталары балалары мен немерелеріне ертегі, аңыз-әңгіме, мақал-мәтелдер айтып беріп, шешендікке, тапқырлыққа тәрбиелеген. Мысалы, Абай, Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, М.Әуезов сияқты ұлы ақын-жазушылар-дың немесе Төлеби, Қаз дауысты Қазыбек, Әйтеке сияқты ел билеуші шешендердің жастайынан елдің салт-дәстүрлері мен заңдарын, аңыз-әңгіме мен өлең-жыр, мақал-мәтелдерін жаттап, жадында сақтап, көп білуі әкелері мен аталарының әсері екені сөзсіз.

Әдебиеттер тізімі

1. Көбесов Ауданбек. Әл Фараби. – Алматы: Қазақстан, 1971. – 172 б.
2. Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества. – М.: Наука, 1977. – 28 с.
3. Зайырлы қоғам: «дін мен дәстүрдің өзара байланысы». – Орал, 2014. – 122 б.
4. Кенжеахметұлы С. Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. – Алматы: Ана тілі, 1994. – 20, 42 б.
5. Ұлттық тәрбие. – Алматы, 2011. – 127, 131б
6. Ғабитов Т.Х. Қазақ мәдениетінің типологиясы: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 1998.
7. Әлемдік мәдениеттану ой-санасы. Қазақстанның қазіргі заманғы мәдениеттану парадигмалары // 10 томдық. – Алматы: Жазушы, 2006. – 10 Т. –496 б.

ҚАЗАҚ ҒҰЛАМАЛАРЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ОЙ ҮРДІСТЕРІ

Куралбаева М.А.

Л.Н.Гумилев атындағы

Еуразиялық Ұлттық университеті

Ғылыми жетекші - Мамырбекова А.К.

Қазақ халқының мәдениетінде табиғатты қорғау тетіктері мен ойлау үрдістері, табиғатты қорғау дәстүрлері терең ұялаған.

«Қазақ мәдениетінің ғарышы» атты кітабында Ж.Қаракөзова мен М.Хасанов қазақтардың ілкі тегі Қорқыт еді дейді.

Қорқыттан қазақ мәдениеті, қазақы ойлау стилі басталады, ал оның басты идеясына дүниемен үйлесімді өмір сүру принципі жатады. Кейін Абай айтқандай «Өлсе өлер табиғат, адам өлмес» деген

астарлы тіркес осы Қорқыттан нәр алады. Бұл мәңгі өмір іздеген Қорқыт ата адам мен табиғаттың шектілігін жеңгісі келгені.

Қазақ топырағындағы экологиялық дүниетанымның қалыптасуына X-XII ғасырларда өмір сүрген ұлы түрік даналарының ой-үрдістері үлкен әсер етті. Әл-Фараби, Жүсіп Баласағұн, Қожа Ахмет Яссауи, Махмұт Қашқари және т.б. дүниетаным үлгілерін әлемдік үлгілер қатарына шығара білді. Солардың бірі Жүсіп Баласағұн әйгілі «Құтты білігінде» бейнеленген әлемінің, Күн мен Айдың, жұлдызды аспанның келбеті өзінің ұлылығымен таң қалдырады. Адамға әрі жайлы, әрі үйлесімді табиғат аясын суреттеумен қатар, ақын адамның осы қоршаған ортаға деген дүниетанымдық принциптері мен қатынастық әмбебапты қағидаларын баяндайды. Ноосфера туралы идеялары Жүсіп Баласағұн шығармаларында көптеп кездестіреміз, өйткені адам мен табиғаттың арақатынасы ақылға сүйену керек дейді және ақылдың басшылыққа алатын принциптеріне обал, сауап, қанағат этикалық талаптары жатады. Жүсіп Баласағұнның тағы бір айтқан ойы, тек адамның көңіл-күйі табиғатқа тәуелді емес, сонымен бірге табиғаттың жағдайы адами істерге байланысты.

Жаман қылықтар көбейгенде:

Күн жүзіне сары зафран жағынды,
Аспан, жаһан сол реңді жамылды,
Түйіп қабақ аспан суық түрге енді,
Жаһан қара зәңгі түсті түрленді.

Егер жақсылық артса:

Аспан жыртты киген қара көйлегін,
Жүзі ашылып, көтерді күн иегін.
Күліп бақты, өрлеп сұлу қыз жүзі,
Бұл дүниенің жарқырады жер, құзы

Экологиялық мәдениет тек техникалық ұйымдастыру шараларымен ғана қалыптаспайды. Бұл бағыттағы маңызды іске адамның санасын табиғатпен үйлесімділік негізінде қалыптастыру қажет. Ал оның бастауларын халық дүниетанымы мен ұлттық ойлау үрдістерінен табамыз.

Қазақ халқының ойлау үрдістеріндегі осындай құнды экологиялық түсінік «Жерұйық» ұғымымен байланысты. Оның түбінде табиғат пен адамзатқа мәңгілік бақыт дарыту, жасартып, жаңартып жаратылыстың өзін гүлдендіру, адамды жарық дүниемен бірлестіру идеялары жатыр. Жер бетіне адам атына лайық уайым-қайғысыз еркін тыныс алып, тіршілік кешу үшін жұпар самал көлдері, ну шалғыны, қисапсыз түлігі, телегей теңіз игілігі, байлығы болса екен деп өз жұртына жайлы мекен, жаратылыс жұмағын іздеген халық перзенттері талай замандар бойы ертегі, аңыз, толғау жырлардың арқауы болған. Осындай жыраулардың бірі Асан Сәбитұлы, Жерұйықты іздеп, жер жүзін шарлап, таппай қайғырып «Асан қайғы» атанған. Оның шығармаларындағы

Қырыңда киік жайлаған,
Суыңда балық ойнаған.
Оймауыттай тоғай, егіннің
Ойына келген асын жейтұғын...
Еділ менен Жайықтың
Бірін жазға жайласаң
Бірін қыста қыстасаң
Ал, қолыңды маларсың,

Алтын менен күміске, - деп табиғат көркі мен сұлулығын айнытпай суреттеп, қазақ халқының сол кезеңдердегі басты байлығы табиғат екенін, оны аялай, қорғай білу керектігін меңзейді.

Қорытындылай келгенде қазақтың дәстүрлі мәдениеті экология ұғымының тікелей мазмұнына (үй, жербесік, табиғи аяны қорғау) сәйкес келеді және ол табиғатты бағындыру принципінен де және оған еліктеу қағидасынан да өзгеше негіздерге сүйенеді. Оның басты ұғымдарына атамекен, Жерұйық, жарық дүние жатады. Қазақы дүниетаным әлеммен үйлесімді болуға шақырады. Шоқан Уалиханов айтқандай, «Дала тұрғынын басқаша көрініс, басқаша табиғат қоршайды, онда Алланың аңдарының да, құстарының да арасында еркіндік пен бақыт бар. Жайқалған өзен, кең айдынды тұнық та, жарқын, үйрек, қаз, аққулар су бетінде әсем қалықтап жүзеді, қиқулап ән салады, бірақ бәрі орынды жарасымды... біріне бірі тиіспейді... Бәріне тән уайым-қайғысыздық.

Қазақ халқының табиғатпен қатынаста болу айшықтары көшпелілік өмір салтын қалыптастырады. Олар: табиғатпен жанды қатынаста болу, өмір сүру салты мен қоршаған орта ерекшелігінің лайықты үйлесімділік заңын сақтау, табиғатқа қысым көрсетпеу (жайылымдар тұрақтылығы, табиғи қалпына келу қуатын ескеру, ауылды шашыраңқы орналастыру). Көшпелілік шаруашылық тылсым табиғат жөніндегі даналылықты талап етті. Табиғат құбылыстарына болжам жасап, оларға алдын-ала

бейімделу, жануарлар мен өсімдіктер дүниесінің дара ерекшеліктерін танып, олардың табиғатқа тигізетін әсерлерін сақтау көшпелілерде жоғары болған.

Қазақтың дәстүрлі мәдениетіндегі табиғатты қорғауға бағытталған салт-жоралар, ырымдар, нанымдар өзектілігін жоғалтқан жоқ. Жас ұрпаққа ұлттық экология жүйесінде қалыптастыру қазіргі Қазақстан Республикасындағы күрделі экологиялық ахуалды шешудің маңызды құралына жатады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Алишева К.А. Экология. - Алматы, 2006. - 304 б.
2. Экология культуры. Теоретические и проектные проблемы. - М.: Вып:1., 1991 - 157 б.
3. Экокурьер. 1994, 17 тамыз.
4. Есенғарин Қ. Қасіретпен күрес - қастерлі парыз. Ақиқат. Алматы, 1991, №7
5. Ысқақов С. Табиғат қорғау дәстүрі. - Алматы. Қайнар, 1973. - 225 б.
6. Сарыбеков Н.М. Қазақ халқының табиғатты қорғау дәстүрі. - Алматы. Рауан, 1996-51 б.

ПЛАТОННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ОЙЛАРЫНЫҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

*Қаниятов Жәнібек, Нүсіліп Бақдаулет
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

*«Философия» мамандығының I курс студенттері
Ғылыми жетекші – филос.ғ.к., доцент Абрасилова Г.З.*

Платон (шын есімі Аристокл) философия мұрасында өшпес із қалдырған әлемнің ұлы тұлғаларының бірі. Платонның философиялық ойларын зерттеуді бастамай тұрып, оның дүниетанымына тоқталуымыз қажет. Платонның ұстазы болған Сократ оның дүниетанымының өзгеруіне себепші болған жан. Себебі Сократ Платонаға бұл өмірде ақиқаттың бар екендігін, және сол ақиқатқа жету үшін адам алдымен өзін-өзі танып білу керек екендігін үйретеді. Платон дүниетанымын философиялық бағытқа өзгеруіне себепші болған тағы бір фактор- Софистер болатын. Софистердің әлеуметтік теңсіздіктің бар екендігі, және моральдің- әлсіз адамдардың өзін-өзі жұбату мақсатында шығарып алған деген ойлары, оның қоғамға деген өзінше саяси-философиялық көзқарасын алып келді.

Платонның философ ретінде қалыптасып, дүниетанымының өзгеруіне ұстазы Сократтың өлімінен кейінгі, күйініштен Вавилон және Ассирия жеріне сапар шегуі себеп болды. Финкия, Иудея, Солтүстік Афины жерінде ол, сол заманның ұлы математиктері- Феодор және Аристиппен танысты. Сөйтіп Платон математикадан дәріс ала жүріп, пифагорлықтарға жақын болды. Дәл сол пифагоршылдар мектебінен алған тәжірибесіне сүйене отырып Платон өз академиясын ашқан болатын. Ол өз сапарында тек математика ғана емес, космостық символдар мен адам болмысынң мәселелерін зерттеумен айналысты.

Платон өзі өмір сүрген қоғамында құрған философиялық мектептері- Платон академиясы болды. Платон академиясының кіре берісіне «Геометр еместер- кірмесін» деген маңдайша тұрды. Бұл дегеніміз Платонның математикаға деген құрметін көрсетеді. Академия шәкірттері әйгілі философтар: Аристотель, Ликург, Гиперип, Демосфен болды.

Платон ойларының негізгі ерекшеліктері. Платон болмысты үш субстанция- жан, ақыл, біртұтас болмысқа бөледі. Бірінғай дегеніміз болмыс пен шындықтың қатынасы. Ол бірінғай субстанциясы ешқандай мәнге ие болмайды, яғни оны түпнегізде «шексіздік», «көп», «ештене» деп көрсетеді. Қорытындысында бірінғай категориясын түсінуге де түсіндіруге болмайтынын айтқан.

Ақыл- Платон ақыл категориясын онтологиялық және гносеологиялық көзқараспен қарап, ақылды элем мен космоста болып жатқан құбылыстардың алғышарты ретінде қарастырады. Жұлдыздарды, ғарыштың объектілерді, өлі және тіріні, қоршаған ортаны ақылмен байланыстырып, дүниені рационалды түсіндіруге тырысады.

Жан- Платон жанды элемдік және жеке деп екіге бөледі. Әлемдік жан- нағыз субстанция. Платон бойынша жан екі элементтен: мәңгілік және уақытша мәннен тұрады. Жанның негізгі функциясы- дене мен идеяны біріктіру сол себепті де, ол тек демиург (Құдайдың) ғана қолынан келеді деп түсіндіреді.

Көптеген антикалық философтармен салыстыратын болсақ, Платонның шығармаларының басқа философтарға қарағанда, біраз бөлігі қазірге дейін жеткен. Оның философиялық мұрасы дәл қазір:

- 13 философиялық жазба.
- Сократ Апологиясы
- 34 диалогтан тұрады.

Платон шығармашылығын зерттеу XVII ғасырдан басталды. «Платон жазбаларының корпусы» ғалымдардың зерттеулерін белгілі бір хронологиялық принцип бойынша негіздегенде. Осы уақытқа

жеткен шығарманың барлығы Платондікі емес екендігі анықталып, күман туғызған болатын. Платонның трактаттары диалог формасында. Грекиядағы барлық сот отырыстары мен жиналыстар дәл осындай форматта өткізілген болатын. Себебі гректер осы формадағы жиындар ойды адекватты, эмоцияны дұрыс жеткізеді деп санаған. Платонның диалогтары- көп жағдайда, оның өзінің жасаған объективті идеализм принциптеріне сәйкес болды. Идеализм мәселесі Платонда екі мәнге ие болып табылады. Олар:

1. Сананың басымдылығы.
2. Идеяның болмыстан артықшылығы.

Платон өзінің шығармашылығында- диалектика, болмыс пен таным мәселелерімен айналыспайды, бірақ оның дәл осындай философиялық ойлары- «Платон жазбалары» еңбегі мен «Мемлекет» трактатында кездеседі. Платонның трактаттары қоғамдық-рухани өмірдің кез-келген саласында пайдаланылады. Оның жасаған «Мемлекет» трактаты, «Заңдар» «Саясаткер» диалогтары саяси-құқықтық әдебиеттерінің негізгілері болып табылады. Себебі Платон мемлекетті басқарудың алты формасын айқындап көрсетіп, «Мінсіз мемлекет» құру жолындағы қозғалыс алгоритмін жасады. Платонның философиялық идеяларының өзектілігі:

Платон философиядағы идеализмнің іргетасын қалаған (Платон жолы) яғни «Демокриттік материализм жолына» қарама-қайшы. Платон алғашқы болып тек табиғаттың ғана емес, сонымен қатар қоғамның, мемлекеттің заңдық проблемасын қарастырыды. Платонның 1000 жыл бойы өз қызметін тоқтатпаған философиялық мектебі- Платон Академиясы болды.

Платонның адамды- жануарлардың ішіндегі ең бақытсызы ретінде санады. Себебі адам өзінің болашақ өлетінін алдын-ала біледі сол себепті де ол адмады жанурлардың ішіндегі ең бақытсыз деп санады. Платон идеяларды- олар болмыстың жаңа түрі деп есептеген. Платонның ойынша адамның жердегі өмірінің өзі бір бейне, болмыс және ол ғажайып заңдарға (идеяларға) бағынып өмір сүретіндігін айтқан. Сол себепті де Платон әлемдік бастамаларды- идеалды деп таниды. Және идеалды түпнегіздерге рационалды көзқараспен қараған. Платонның идеализм туралы ілімін- ғылымда объективті идеализм деп атайды. Оның мағынасы адам идеясы мен денесін жан байланыстырады, ол тек жоғарғы идеяға ғана яғни Құдайға ғана тән, ал ол өз кезегінде объективті болып саналады. Платон адамды қоғамның ажырамас бөлігі ретінде санайтын көне грек философтарының қатарынан болды. Әлеуметтік өмірде де, еркін азамат мемлекеттің ажырамас бөлігі ретінде қарастырады. Платонның ойынша: адам- азат егер ол адамға емес, мемлекеттік заңдарға бағынса.

Платон философиясы европалық дәстүрдегі біртұтас философиялық жүйе жасау талпынысының алғашқы үлгісі болды. Оның ілімі онтологияны, гносеология, космология, психология, теология, социология, этика, эстетиканы қамтыды. Платонның философиялық идеялары оның диалогтарында өрбіп отырады. Платон объективті идеализмнің негізін қалаған ол ілімнің негізгі орталығы- идеялар туралы ілім болды. Оның ойы бойынша: идеялар уақытқа тәуелсіз, еркін, реалды тіршілік етеді. Ол бойынша адамдағы идеялар, идеялар әлеміндегі рухани объективті жиынтық болып саналады. Платон идеялардың шексіз емес, бірақ саны жағынан көп екендігін айтты, ол жерде идеялар нақтылы объектілердің өзіне қасиеттері мен қатынастарына байланысты идеялары бар. Платонның идеалистік ілімнің қағидалары:

1. Реалды тіршілік ететін- тек таза (денесіз, тәнсіз, материясыз) идеялар яғни эйдостар ғана;
2. бүкіл дүние таза идеялардың («эйдостардың») бейнесі ғана;
3. Дүниедегі кез келген зат осы заттың бастапқы идеясының материалды бейнесі ғана (мысалы, жылқылар туылып және өліп жатқанымен олар өзгермейтін мәңгі «жылқы» идеясының көрінісі);
4. Таза (тәнсіз) идеялар ақиқат мәңгі және тұрақты;
5. Материалды заттар өзгергіш, тұрақсыз;
6. Материя тіршілігі уақытша;
7. Қоршаған дүние де уақытша, және дербес субстанция ретінде тіршілік ете алмайды;

Платондық дүниетанымның идеалистік картинасы мынандай:

1. материалды дүние- «идеялар әлемінің» бейнесі ғана;
2. таным объектісі ең алдымен «таза идеялар» болуы тиіс;
3. «таза идеяларды» сезімдік таным арқылы тану мүмкін емес (сезімдік таным ақиқат білім бере алмайды, ақиқат білім беретін «докса» ғана
4. «таза идеяларды» жоғары рухани әрекет нәтижесінде ақыл арқылы ғана тануға болады (идеалистік таным)
5. Жоғары рухани әрекет- дайындығы бар адамдарға білімді, интеллектуалды философтарға ғана тән. Тек солар ғана «таза идеяларды» көре және тани алады.

Космология және космогония. Идея және материя түпнегіздермен қатар, Платон Ума-демиургтің яғни Құдайдың дүниенің жаратушысы болып табылатыны жөніне ол Әлемдік жанды тудырып, материяға мақсатты себептер-идеялар береді жөніне басқа құдайларды жаратады. Дүниенің орталығында жер шары

тұр, ал оны түрлі шеңберлер бойымен Күн, Ай, планеталар мен жұлдыздар айналып қозғалып жүрген аспан сферасын қоршап тұр. Аспан денелері- тәні мен жаны бар құдайлар олар қозғалысқа өз жандары арқылы түседі.

Платонның саяси-құқықтық философиясының өзектілігі.

Сократқа дейінгі Антика дәуірінің философтары: табиғат құбылыстарының мәнін түсіндірумен айналысты. Платонның олардан ерекшелігі: ол мемлекет және саяси-құқықтық мәселелерге, айрықша тоқталды. Идеалды мемлекет модельін жасап, оны практикалық түрде, яғни күнделікті өмірде пайдалануды ұсынды. Идеалды мемлекет теориясын Платон өзінің идеялар әлемінен алуға тырысты, соған сәйкес мемлекетті төр ізгіліктен: даналық, батылдық, ұстамдылық және аталғандарды өзара үйлесімділікте ұстап тұратын әділдік. Осы идеялардан бөлек, айтылғандардың жердегі бейнесі, көлеңкесі ретінде үш сословие- әкімдер (философтар), әскерилер және төменгі сословие (шаруалар, кәсіпкерлер, саудагерлер) сәйкес деп санады. Мемлекеттің құрылымын Платон «заңды» және «заңсыз» деп бөлді. Заңды мемлекет деп Платон: демократияны, монархияны, аристократияны жіктеді. Заңсызға: тирания, олигархия және атын әлі таппаған мемлекет үлгісін жатқызды. Осылайша Платон мемлекетті 7 түрге классификациялады:

1. монархия- бір адамның әділетті билігі.
2. тирания- бір адамның әділетсіз билігі.
3. аристократия- азшылықтың әділетті.
4. олигархия- азшылықтың әділетсіз билігі.
5. демократия- көпшіліктің әділетті билігі.
6. тимократия- армияның, әскердің әділетсіз билігі

7. Платон «болашақтың мемлекеті» деген атпен әлі болмаған, бірақ келешекте орнайтын, мемлекеттік билік пен заңдардың қажеттілігі болмайтын идеалды мемлекетті сипаттайды.

Платон мінсіз мемлекет құру жолында және қоғамда әділеттілікті орнатуға ұмтылу барысында «Заңдар», «Саясаткер», «Мемлекет» трактаттарын жасады. Олардың ең әйгілісі «Мемлекет» диалогінде, идеялар теориясы теориялық- семантикалық мақсатта ғана емес, саяси-мемлекеттік теорияға да қолданып, саяси механизм тектіктерінде пайдалануды ұсынды. Міне бұл әділеттілік- диалогтің негізгі тақырыбы. Ілімнің кемшілігі. Платон өз жобасында адамгершілік принципіне үлкен мән беріп, меншікке ие болу құқығы жоқ аскеттік өмірсалтты ұсынды. Адамдардың материалдық мүдделерінің болуы олардың тәртібіне теріс әсер етеді, қоғамның құлдырауының, ыдырауының басты себебі болып табылады деп түсінді. Нәтижесінде ортақ мүлікті жасау, қорғау және көбейту үшін ғана тіршілік ететін азаматтық қоғам идеалы пайда болды. Мемлекет – адам үшін емес, адам – мемлекет үшін өмір сүріп, адамның еркі мен бақыты, моральдық-этикалық қасиеттері мемлекет үшін құрбан етілді. Ондай мемлекеттің мақсаты – мемлекеттің күшеюі мен көркеюін қамтамасыз ету болады. Демек, Платон құрмақ болған мемлекет адамдар үшін емес, өзі үшін ғана тіршілік ететін мемлекет түрі болды. Сондықтан Платон армандаған идеалды мемлекет - өмірді жақсарту, жетілдіру үлгісі ретінде ұсынылған жобасы ғана. К.Поппердің сөзімен айтқанда Платон – тоталитарлы «жабық қоғамның» алғашқы жобалаушысы және теоретигі болды.

Платон ілімінің артықшылығы. Платон өзінен кейінгі бүкілевропалық философияға ықпал етті: оның идеялар туралы ілімі белгілі дәрежеде идеалистік философияның негізіне айналды. XIII ғасырға дейін христиандық философияның өзегі болды, ал кейінірек - томизм түріндегі аристотелизммен бәсекелесті. Қайта Өрлеу дәуірінде, Жаңа Заманда Платон іліміне деген қызығушылық қайта туды. Мысалы, Гегельдің, Маркстің философиялары – неоплатондық синтез. Платон философиясының тарихи мәні :

1. негізгі философиялық бағыт ретінде идеализмнің негізі қаланды («Платон бағыты»);
2. алғаш рет фундаменталды философиялық шығармалардың толық жинағы жазылды;
3. алғаш рет табиғаттың ғана емес, қоғамның, мемлекеттің мәселелері зерттелді;
4. ойлаудың ұғымдық негіздерін, философиялық категорияларды жіктеуге қадам жасалды (болмыс – қалыптасу, мәңгі-уақытша, тыныштық-қозғалыс, бөлінбейтін-бөлінгіш, т.б.)

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Абдрасилова Г.З. Философия: тарихи-теориялық дискурс. Алматы, 2018. «Қазақ университеті» баспасы. Алматы 2018. 1-том. 183-бет.

ФИЛОСОФИЯ ПЛАТОНА

Қожабек Н.Б.

КазНУ им. аль-Фараби

студент 1 курса специальности «Философия»

Руководитель: к. филос. н., профессор Джаамбаева Б. А.

Древнегреческий философ Платон родился в Афинах в семье, имевшей аристократическое происхождение (по отцу, Аристону, он считался потомком последнего афинского царя Кодра, а по матери, Периктионе, был в родстве с законодателем Солоном). Пройдя с помощью лучших учителей полный курс воспитания (грамматика, музыка, гимнастика), Платон занялся стихотворчеством, которое оставил, когда около 407 г. познакомился с Сократом и стал одним из его самых восторженных учеников. Во время суда над «мудрейшим из эллинов» Платон был в числе его учеников, предложивших за него денежное поручительство. После смерти Сократа уехал в Мегару. По преданию, посетил Кирену и Египет. В 389 г. отправился в Южную Италию и Сицилию, где общался с пифагорейцами. В Афинах Платон основал собственную школу – Академию платоновскую. В 367 и 361 гг. вновь посетил Сицилию (в 361 г. по приглашению правителя Сиракуз Дионисия Младшего, выразившего намерение проводить в своём государстве идеи Платона); эта поездка, как и предыдущие попытки Платона вступить в контакт с властью имущими, окончилась полным крахом. Остальную часть жизни Платон провёл в Афинах, много писал, читал лекции. Почти все сочинения Платона написаны в форме диалогов (беседу в большей части ведёт Сократ), язык и композиция которых отличаются высокими художественными достоинствами. К раннему периоду (приблизительно 90-е гг. 4 в. до н. э.) относятся диалоги: «Апология Сократа», «Критон», «Эвтифрон», «Лазет», «Лисий», «Хармид», «Протагор», 1-я книга «Государства» – «Горгий», «Менон», «Эвтидем», «Кратил», «Гиппий меньший» и др. (зарождение учения об идеях, критика релятивизма софистов); к зрелому периоду (70-60-е гг.) – «Федон», «Пир», «Федр», II – X книги «Государства» (учение об идеях), «Теэтет», «Парменид», «Софист», «Политик», «Филеб», «Тимей» и «Критий» (интерес к проблемам конструктивно-логического характера, теория познания, диалектика категорий и космоса и др.); к позднему периоду – «Законы» (50-е гг.).

Философия Платона не изложена систематически в его произведениях, представляющихся современному исследователю скорее обширной лабораторией мысли; систему Платона приходится реконструировать. Важнейшей её частью является учение о трёх основных онтологических субстанциях (триаде): «едином», «уме» и «душе»; к нему примыкает учение о «космосе». Основой всякого бытия является, по Платону, «единое», которое само по себе лишено каких-либо признаков, не имеет частей, т. е. ни начала, ни конца, не занимает какого-либо пространства, не может двигаться, поскольку для движения необходимо изменение, т. е. множественность; к нему неприменимы признаки тождества, различия, подобия и т.д. О нём вообще ничего нельзя сказать, оно выше всякого бытия, ощущения и мышления. В этом источнике скрываются не только «идеи», или «эйдосы», вещей (т. е. их субстанциальные духовные первообразы и принципы, которым Платон приписывает вневременную реальность), но и сами вещи, их становление. Вторая субстанция – «ум» (нус) является, по Платону, бытийно-световым порождением «единого» – «блага». Ум имеет чистую и несмешанную природу;

Платон тщательно отграничивает его от всего материального, вещественного и становящегося: «ум» интуитивен и своим предметом имеет сущность вещей, но не их становление. Наконец, диалектическая концепция «ума» завершается космологической концепцией. «Ум» есть мысленное родовое обобщение всех живых существ, живое существо, или сама жизнь, данная в предельной обобщенности, упорядоченности, совершенстве и красоте. Этот «ум» воплощён в «космосе», а именно в правильном и вечном движении неба. Третья субстанция – «мировая душа» – объединяет у Платона «ум» и телесный мир. Получая от «ума» законы своего движения, «душа» отличается от него своей вечной подвижностью; это – принцип самодвижения. «Ум» бестелесен и бессмертен; «душа» объединяет его с телесным миром чем-то прекрасным, пропорциональным и гармоничным, будучи сама бессмертной, а также причастной истине и вечным идеям. Индивидуальная душа есть образ и истечение «мировой души». Платон говорил о бессмертии или, вернее, о вечном возникновении также и тела вместе с «душой». Смерть тела есть переход его в другое состояние. «Идеи» – это предельное обобщение, смысл, смысловая сущность вещей и самый принцип их осмысления. Они обладают не только логической, но и определённой художественной структурой; им присуща собственная, идеальная материя, оформление которой и делает возможным понимать их эстетически. Прекрасное существует и в идеальном мире, это такое воплощение идеи, которое является пределом и смысловым

предвосхищением всех возможных частичных её воплощений; это своего рода организм идеи или, точнее, идея как организм. Дальнейшее диалектическое развитие первообраза приводит к уму, душе и телу «космоса», что впервые создаёт красоту в её окончательном виде. «Космос», который в совершенстве воспроизводит вечный первообраз или образец («парадигму»), прекраснее всего. К этому примыкает платоновское учение о космических пропорциях. Материя для Платона – лишь принцип частичного функционирования идеи, её сокращения, уменьшения, затемнения, как бы «восприемница» и «кормилица» идей. Сама по себе она абсолютно бесформенна, не есть ни земля, ни вода, ни воздух, ни вообще какая-либо физическая стихия; материя – это не сущее, сущее же – только идея. Платон подверг резкой критике разрыв идей и вещей и формулировал те самые аргументы, которые Аристотель позднее направил против предполагаемого платоновского дуализма. Подлинным бытием для Платона является идеальное бытие, которое существует само по себе, а в материи только «присутствует».

Материя же впервые получает своё существование оттого, что подражает ему, приобщается к нему или «участвует» в нём. В последние годы жизни Платон переработал учение об идеях в духе пифагореизма, усматривая теперь их источник в «идеальных числах», что сыграло исключительную роль в развитии неоплатонизма. В основе теории познания Платона лежит восторг любви к идее, так что восторг и познание оказывались неразрывным целым, и Платон в яркой художественной форме рисовал восхождение от телесной любви к любви в области душ, а от последней – к области чистых идей. Этот синтез любви («эроса») и познания он понимал как особого рода неистовство и экстаз, эротический энтузиазм. В мифологической форме это познание трактовалось у Платона как воспоминание душ о своей небесной родине, где они непосредственно воспринимали всякую идею. Основной наукой, определяющей собой все прочие, является для Платона диалектика – метод разделения единого на многое, сведения многого к единому и структурного представления целого как единораздельной множественности. Диалектика, вступая в область спутанных вещей, расчленяет их так, что каждая вещь получает свой смысл, свою идею. Этот смысл, или идея вещи, берётся как принцип вещи, как её «ипотеса», закон («номос»), ведущий у Платона от рассеянной чувственности к упорядоченной идее и обратно; именно так понимается у Платона логос. Диалектика поэтому является установлением мысленных оснований для вещей, своего рода объективных априорных категорий или смысловых форм. Эти логос – идея – ипотеса – основание трактуются и как предел («цель») чувственного становления. Такой всеобщей целью является благо в «Государстве», «Филебе», «Горгии» или красота в «Пире». Этот предел становления вещи содержит в себе в сжатом виде всё становление вещи и является как бы его планом, его структурой. В связи с этим диалектика у Платона является учением о неделимых целостностях; как таковая она сразу и дискурсивна, и интуитивна; производя всевозможные логические разделения, она умеет и всё сливать воедино. Диалектик, по Платону, обладает «совокупным видением» наук, «видит всё сразу». Индивидуальная душа обладает тремя способностями: умственной, волевой и аффективной – с приматом первой из них. В этике этому соответствуют три добродетели – мудрость, мужество и просветлённое состояние аффектов, которые объединяются в одну цельную добродетель, представляющую их равновесие, – «справедливость». Такое же тройное деление Платон проводил и в политике, в теории трёх сословий: философов, которые на основании созерцания идей управляют всем государством; воинов, основная цель которых охранять государство от внутренних и внешних врагов, и работников, т. е. крестьян и ремесленников, которые поддерживают государство материально, доставляя ему жизненные ресурсы. Платон выделял три основные формы правления – монархию, аристократию и демократию. Каждая из них, в свою очередь, делится на две формы.

Монархия может быть законной (царь) или насильственной (тиран); аристократия может быть владычеством лучших или худших (олигархия); демократия может быть законной или беззаконной, насильственной. Все шесть форм государственной власти Платон подверг резкой критике, выдвинув утопический идеал государственного и общественного устройства. По Платону, цари должны философствовать, а философы царствовать, причём таковыми могут быть только немногие созерцатели истины. Разработав подробную теорию обществ. и личного воспитания философов и воинов, Платон не относил её к «работникам». Платон проповедовал уничтожение частной собственности, общность жён и детей, государственную регулируемость браков, общественное воспитание детей, которые не должны знать своих родителей. В эстетике Платона красота понимается как абсолютная взаимопронизанность тела, души и ума, слиянность идеи и материи, разумности и удовольствия, причём принципом этой слиянности является мера. Познание не отделяется у Платона от любви, а любовь – от красоты («Пир», «Федр»). Всё прекрасное, т. о., видимо и слышимо, внешне или телесно, оно оживлено своей внутренней жизнью и содержит в себе тот или иной смысл. Подобная

красота оказывалась у Платона правителем и вообще источником жизни для всего живого. Красота жизни и реального бытия для Платона выше красоты искусства. Бытие и жизнь есть подражание вечным идеям, а искусство есть подражание бытию и жизни, т. е. подражание подражанию. Поэтому Платон изгонял Гомера (хотя и ставил его выше всех поэтов Греции) из своего идеального государства, поскольку оно есть творчество жизни, а не вымыслов, хотя бы и красивых. Платон изгонял из своего государства печальную, разнеживающую или застольную музыку, оставляя только военную или вообще мужественную и мирно деятельную музыку. Благодравие и приличие являются необходимым условием красоты. Не отвергая богов традиционной мифологии, Платон требовал философского очищения их от всего грубого, безнравственного и фантастического. Он считал недопустимым для восприимчивого детского возраста ознакомление с большинством мифов. Миф, по Платону, – это символ; в мифологической форме он излагал периоды и возрасты космоса, космического движение богов и душ вообще и т.д. Историческое значение философии Платона определяется тем, что он последовательно продумал основные принципы объективного идеализма. Идеи Платона послужили исходной основой многовековой традиции платонизма и неоплатонизма.

Литература

1. А.Н. Чанышев «Философия древнего мира» М., 1999г. С 55.
2. Платон «Государство» М., 1985г. С 96.
3. В.Ф. Асмус «Античная философия» М., 2015г. 15с.

ОСОБЕННОСТИ И ОСНОВНЫЕ ИДЕИ ДРЕВНЕКИТАЙСКОЙ ФИЛОСОФИИ

Муратханова Д. С.

КазНУ им. аль-Фараби

Студентка I курс специальности «Философия»

Руководитель: д.филол.н., профессор Джаамбаева Б. А.

Китайская классическая философия представляет собой оригинальные, самостоятельное учение. Вопросы этики, ритуала, управления страной, построения идеального общества, упорядочения отношений между "верхами" и "низами" были в ней доминирующими. "Знание - действие - нравственность" - эта цепочка в Древнем Китае составляла одну из главных линий философствования. Знание оценивалось и отбиралось в соответствии с задачами нравственного совершенствования человека. Высшее знание для них - знание о добродетелях и правилах поведения великих людей.

«Лунь юй» - это памятник, передающий воззрения Конфуция. Мудрец разделяет людей на три этические категории: цзюнь цзы, жэнь и сяо жэнь. Цзюнь цзы - благородный муж, совершенней человек, обладающий человеколюбием и чувством долга. Основой правил поведения людей, по мнению Конфуция, должно быть сяо - сыновняя почтительность, которая вместе с любовью к старшим братьям являлась основой человеколюбия. Управление государством и обществом базируется на ли, правилах, приобретших функцию закона. Согласно учению Конфуция, идеальные правила существовали только в древности, поэтому именно тогда в Поднебесной царил порядок. Этот период он назвал «золотой век». Именно на этот «золотой век», в прошлое и ориентировал утопично великий мыслитель Конфуций свою модель идеального устройства китайской государственности. Во 2-м в. до н.э. при императоре У-ди принципы конфуцианства были канонизированы, сам же Конфуций был обожествлен. При династии Тан текст «Лунь юй» вместе с другими конфуцианскими текстами был выбит на каменных стеллах. Каждый образованный и уважающий себя китаец был обязан знать текст «Лунь юй» наизусть и руководствоваться им в течение всей своей жизни.

«Дао де дзин» - основополагающее произведение философии даосизма. По традиции этот трактат приписывается легендарному философу Лао-цзы. Объем произведения относительно невелик - оно состоит из 81 параграфа, имеющих жанровое сходство с афоризмами. Основная мысль этого трактата посвящена дао, центральному философскому понятию даосизма. В дао заключаются основные представления последователей этого учения о природе общего. Дао - это общая сущность всех единичных вещей и явлений, это всеобщее первоначало, это смысл человеческого бытия, это всеобщий закон. Основные характеристики дао - естественность и недеяние - означают невмешательство в самосущие процессы природы, а также отражаются на социально-этическом аспекте философии даосизма в виде управления недеянием и мудростью простоты. Конкретным

проявлением дао в мире является дэ - гарант осуществления дао, коррелят имманентности его миру. Поскольку дао есть во всех вещах и явлениях, то любое отношение к миру расценивалось даосами как полноценный источник проникновения в дао. Даоской философии присущи, во-первых, аксиологическая относительность, во-вторых, преодоление трагического мироощущения, свойственного миру единичного. В-третьих, даосизм декларирует невербализуемость даоской истины. Воззрения, изложенные в бессмертном трактате «Дао дэ дзин», оказали огромное влияние на последующее развитие философии в Китае на всех ее бесчисленных этапах.

В книге «Мо-Цзы» изложены взгляды школы моистов, основателем которой является Мо-цзы. Школа моистов прошла через два этапа своего развития - ранний и поздний и просуществовала до конца 3 в. до н.э. Создана она была как противопоставление конфуцианству. Мо-цзы провозгласил 10 принципов, выражающих его этико-политические взгляды: «всеобщая любовь», «отрицание нападений», «почитание единства», «почитание мудрости», «экономия в расходах», «экономия при захоронении», «отрицание музыки и увеселений», «отрицание воли Неба», «желания неба» и «духовидение». Учение Мо-цзы отражает интересы прослойки мелких собственников, которые стремились подняться наверх. Его называют «путем занятых на работах людей». Мо-цзы первым в китайской философии выдвинул и пытался решить вопросы, связанные с критерием истины, с отношением познания и источника знания, с понятиями причины и рода. «Мо-цзы» - основной источник изучения взглядов Мо-цзы, а также его ранних и поздних последователей в Китае и за его пределами. Книга эта имела коллективного автора - представителей школы моистов в течение 200 лет, и в окончательном виде сложилась только к 3 - 2 вв. до н.э.

Подводя итоги, можно отметить, что в Древнем Китае было два основных этапа развития философской мысли: этап зарождения философских воззрений, который охватывает период 8 - 6 вв. до н.э., и этап расцвета философской мысли - этап соперничества «ста школ», который традиционно относится к 6 - 3 вв. до н.э. В истории философии ярко раскрывается процесс освоения человеком природы, его попытки осмыслить свое место и роль в мироздании, выявляются многогранные стороны созидательного человеческого гения. Одновременно история становления и развития философии неразрывно связана с классовой борьбой в обществе. Противостояние философских идей отражало борьбу различных классов в обществе, борьбу между силами прогресса и реакцией, цеплявшейся за все старое, освящавшее авторитетом традиции нерушимость и вечность своего господства. В конечном итоге столкновения взглядов и точек зрения выливались в борьбу двух основных направлений в философии - материалистического и идеалистического - с той или иной степенью сознания и глубиной выражения этих направлений. Специфика китайской философии непосредственно связана с ее особой ролью в той острой социально-политической борьбе, которая имела место в многочисленных государствах Древнего Китая. Китайские мыслители и древности и средневековья уделяли много внимания проблемам управления страной, построению различных социальных утопий, выработке планов идеального общества, причем эти утопии, как правило, основывались на идеализации глубокой древности, на призывах возврата к «золотому веку» совершенно мудрых правителей - Яо, Шуня и Вэнь-вана. Другая особенность развития китайской философии связана с тем, что естественнонаучные наблюдения китайских ученых не находили, за небольшим исключением, более или менее адекватно выражения в философии, так как философы, как правило, не считали нужными обращаться к материалам естествознания. Пожалуй, единственным исключением в этом роде является школа моистов и школа натуралистов, которые, однако, после эпохи Чжоу прекратили свое существование. Заложенные моистами традиции соединения философской рефлексии и естественнонаучных наблюдений, данных конкретных наук для подтверждения общеполитических выводов не получили дальнейшего развития. Философия и естествознание существовали в Китае, как бы отгородившись друг от друга непроходимой стеной, что нанесло им непоправимый ущерб. Тем самым китайская философия лишила себя надежного источника для формирования цельного и всестороннего мировоззрения, а естествознание, презираемое официальной идеологией, испытывая трудности в развитии, осталось уделом одиночек и искателей эликсира бессмертия. Единственным методологическим компасом китайских естествоиспытателей оставались древние наивно-материалистические идеи натурфилософов о пяти первостихиях, деление всего сущего на противостоящие друг другу темное, женское начало (инь) и светлое, мужское начало (ян), а также об эфире (ци), который, сгущаясь, образует тяжелые, женские частицы (инь-ци), а воспаряясь, очищаясь, - легкие, мужские частицы (ян-ци), взаимодействие их порождает сначала пять первостихий, а затем все сущее. Что касается прикладной отрасли естествознания, как китайская медицина, то она по сей день руководствуется этими идеями. При этом в большинстве школ преобладала практическая философия, связанная с проблемами житейской мудрости, нравственности, управления.

Список литературы

1. Чанышев А.Н. Курс лекций по древней философии. М., 1985. 71с
2. Шуцкий Ю.К. Китайская классическая «Книга перемен». М., 1993. 152с
3. Древнекитайская философия. Собрание текстов. В 2 т. М., 1972.

АҚЫН-ЖЫРАУЛАР ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ДІНИ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ ОЙ-ПІКІРЛЕР

Мурзагулов Рамазан

Әл -Фараби атындағы ҚазҰУ

Философия және саясаттану факультеті 4- курс студенті

Ғылыми жетекші: с.ғ.к., доцент П.М.Сүлейменов

Түрік дүниетанымы, оның ерекшеліктері мен орта ғасырдағы философиялық дүниетанымының бағыттары туралы ықшамды, теориялық маңызы бар қағыдалар мен тиянақты пікірлерді атап өтекіз. Философ Ә.Нысанбаев: «Түркі тарихына назар аударатын болсақ ол басынан аяғына дейін гуманизм мен парасатылық үлгісімен сипатталған» дей келіп, «Құдайға шынайы сену және Оны тану арқылы адам өзін-өзі тану – орта ғасырлық мәдениеттің басты идеясы болды»[1]. Бұл философиялық нақтылы қорытындылар Асан Қайғы мұраларына да тән құбылыс. Асанның дүние туралы танымы, оның басты идеясы–ел бірлігі төңірегіне қалыптасқан. Асан: «Жеті өзенге шейін барғанша ел тоқтамас» дегені дүниенің шексіздігіне кәміл сену арқылы ел тағдырымен астарлас бірлікте, дүние үйлесімділігіне жетуді білдіреді.

«Бұл дүние бір кісіге көп, екі кісіге аз болады»[2]. Дүниені бір кісіге көп дегені – адамның дүниеге қызығушылығы басым болса да, дүние көптік етеді, ал сол дүние екі кісіге аз болады дегені ол бірінен біріне өтеді, дүниенің ішіндегі талас, күресті блдіргені. Дүние көп болса да, аз болса да ол түбінде опа бермейді деген ойға саяды. Асан: «Бұл дүниенің алды – бірыңғай үміт, арты ылғи өкініш»,–дегені Ұлы Абайдың «Тірі адамның ісі–үміт» деген қағидасымен рухани туыстық арнаға түсіп жатыр. Асан үшін дүниеден үміт күту оның жетекші мәні мен ролі ерекше болып, өмір дүниемен қабаттаса, дүниесіз өмір жоқ, өмірсіз дүние бос, қуыс болатынын білдіреді. Дүниеден өткен өміріне өкінішпен қарау ойлылықтың белгісі, өкініш әр уақытта дүниеде өткен өміріндегі қателіктерін қайталамауға итереді. Қазақ даласында Асанды, оның іс-қимылын, әрекеттерін бір хандыққа немесе бір қоғамдық жүйеге икемдеу, жатқызу мүмкін емес. Өзінің ұзақ ғұмырында бізге жеткен деректер бойынша «бірнеше хандарды қолынан өткізген адам. Жер шолып, төңіректің төрт бұрышын аралаған».

Асан ұғымында дүние–«Панта Рей!»[3]. Дүние дамылсыз жылжиды, өзгереді. Дүниенің өзгеруі көшпелі қоғамның ритміне сәйкес келеді. Егер мұсылман философиясында екі дүние бар десек: «жалған және бақи», дүние ағысы «жалған дүние» ритміне өтіп жатады. Дүниенің өзгеруі, ағымы, өткіншілігі, материяның барлық формаларында кездесе береді. Асан:

«Айналасын жер жұтқан

Еділ бітпес деменіз.

Айналасы суалып

Көл құрымас деменіз.

Қарны жуан байлардан

Дәулет қайтпас деменіз.

Желпілдеген бәйшешек

Қурай болар солған соң.

Хандар киген қамқа тон

Шүберек болар тозған соң»[4]

Табиғи заңдылықтар адам, қоғам өміріндегі ұшырасатын құбылыстармен тығыз байланыста болып, бір-бірімен раласып жатады. Асан Қайғы дүниеге көшпелі өркениеттің өкілі ретінде өараған. Оған барлығы керек. жан-жануарлар дүниесі, жер- су, аспан әлемі, басқа да құбылыстар тұтас қарастырылуы тиіс. Асан ойынша үйлесімділік заңы бұзылса барша дүниенің астан-кестені шығады.

Дүниедегі бар жақсылық махаббатпен жасалады, махаббатпен нұрланады. Ең арғысы сәулетті үй салып, бітік егін өсірсеңіз, жер қойнауын қопарып кеніш көзін ашсаңыз, кітап жазып, ою-өрнек тоқысаңыз да қаншама ой қуатын, жан мейірімін жұмсайсыз. Өйткені, шын сүйіспендіктен туған дүние ғана құнды, сұлу болмақ. Ғаламдық биіктен қарасақ та, махаббаттың орны орасан екені көрінеді.

Махаббатпен жаратқан адамзатты,
Сен де сүй ол Алланы жаннан тәтті.
Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп,
Және Хақ жолы осы деп – әділетті.[5]

Адамзатты сую, әділетті сую – бұдан асқан асыл мұрат болушы ма еді? Өйткені, Абайша: «Ғадаләт барша ізгіліктің анасы дүр. Ынсап, ұят бұл ғадаләттан шығады» (отыз сегізінші сөзден). «Адамшылықтың алды махаббат, ғаделет сезім. Бұлардың керек емес жері жоқ, кіріспейтұғын да жері жоқ... Бұл ғаделет, махаббат сезімі кімде көбірек болса, ол кісі – ғалым, сол ғақил» (қырық бесінші сөзден). Демек, күллі адамгершілік қасиеттер, ізгілік, ар-ұят, қанағат-ынсап–махаббат анадан туады екен. Абай саналы адамзат өмірінде жиі ұшырасатын жамандықтарды махаббатпен емдеуге болады деп сенген. «Күллі адам баласын қор қылатын үш нәрсе бар. Сонан қашпақ керек. Өуелі–надандық, екінші–еріншектік, үшінші–залымдық деп білесің. Надандық–білім-ғылымның жоқтығы. Дүниеде ешбір нәрсені оларсыз біліп болмайды. Білімсіздік хайуандық болады. Еріншектік–күллі дүниедегі өнердің дұшпаны. Талапсыздық, жігерсіздік, ұятсыздық, кедейлік–бәрі осыдан шығады. Залымдық – адам баласының дұшпаны» (отыз сегізінші сөзден). «Жер бетіндегі адамдарды біріктіруші күш ретінде қызмет атқаратын рухани құндылық–махаббат деп аталады. Адамдар бір-бірінің тілін түсінбесе де, дінін, саяси жүйесін қабылдамаса да өзара жақындастырушы, біріктіруші күштің әрқайсысымыздың ішімізде екенін сезеді. Сол махаббатты әрбір субъект Адам-Әлем қатынасының өзегі етіп алса, онда көптеген мәселелер өзінің жоғарғы деңгейінде шешімін табар еді, тұлға үнемі дамуға, жетілуге мүмкіндіктер алады».

XV-XVIII ғасырлардағы ақын-жыраулар туындыларында осы мәселенің қалай қойылғанына және шешілгеніне назар аударалық. Біріншіден, ислам дінінің таралуы қазақ тіліне көптеген дінге қатысты араб-парсы терминдер мен сөздердің енуіне әкелді.

Қайсы жыраудың да толғаулары мен өлеңдерінде алла, шадияр, құран, інжіл, кәләм, иман, арыс-күрсі, ләухил, нәубет, ораза, намаз, ғараса майданы, парыз, уәжіп, сүннет, фәни, қағба, ғайбат, хазірет, расул, ғақыл, ғибадат, раббы, қиямет сияқты діни эмоциялы атаулар жиі жүреді. Сондай-ақ пайда, дәулет, қайыр, садақа, қадір, абырой, сабыр, бақыт, пейіл, несіп, сияқты ертеден орнығып қазақыланып кеткен түбі араб-парсылық сөздер де өз кезегінде аз емес[6]. Әдеби туындыларда діни атаулардың көп не аз кездесуі, шығарма авторының мұсылманша сауатына да байланысты болса керек. Өйткені, дінге қанша берілген адам болғанымен, діни сауаты жоқ, араб-парсы тілдерінен бейхабар кісі бұл тілдердің сөзін тиісті орнында жұмсай алмаған болар еді. Дәл осы тұрғыдан алғанда, XVIII ғасырдағы жыраулардың ішіндегі Бұқар жырау мен Шал ақын мұсылманша едәуір сауатты, білімді адамдар екенін байқатады.

Ойымызды қуаттау мақсатында осы ақын-жыраулардан үзінділер келтірейік. Шал ақын қажылық сапардан ата-анадан парызды өтеуден жоғары дейді:

«Мекке менен Медине жолдың ұшы
Алыс сапар жол дейді барған кісі
Ата менен ананды құрметтесең
Мекке болып табылар үйдің іші»[7].

Шалкиіз жырау осы дүниеде Алладан кейін адамды бәрінен жоғары қояды. Ол жақсылық пен жамандық жайлы айта келіп, адамзат бойынан үлкен кісілік, адамгершілік, игілік, мейірім мен ізгілік, тереңдік іздейді. Жырау би Темірге халқыңды бұл өмірде бақытқа жеткізсең, сонда алланың ең қалайтын ісін атқарасың дейді:

«Жығылғанды тұрғызсаң,
Жылағанды уатсаң,
Қисайғанды түзетсең,
Тәңірінің үйі бәйтолла,
Сұлтан ием, қарсы алдыңнан жасапты!»[8].

Жалпы алғанда ақын-жыраулар жалған аскетшілдіктен философиялық дүниені қастерлеуге шақырады:

«Жаксы да келер бұл көпке,
Жаман да келер бұл көпке...»[9].

Қазақ халқының XVII ғасырдың екінші жартысы мен XVIII ғасырдың бірінші жартысында өмір сүрген суырып салма әнші ақындар мен батырлардың бірі–Қожаберген жырау. Жырау медреседе дәріс алып, араб, парсы тілдерін жетік меңгерген. Оған дәлел жыраудың мына қыр жолдары:

«Тіліне араб, парсыболдым жетік,
Оны да қолданбадым өнер етіп.

Көрші елге елшілікке ылғи барып,
Мен жүрдім қазағыма қызмет етіп»[10],
немесе:

«Адам деп өз бойына өнер жиған,
Ел жұртым деп атайды мені имам.
Жорыққа он жетімнен араластым,
Болғам жоқ, молда, софы, қожа-ишан».

Енді, жоғарыдағы жолдарға дүниетанымдық салыстырмалы талдау берелік. Таза діни ұстанымда бұл дүниенің жалғандығына басты назар аударылады. Әлем жетіспеушілігі оның кемістігін о дүниеде толтыруға болады деген ой туыдайды. Алайда, қатал даланы шебер игере білген көшпелілер үшін бұл дүниенің қиындықтарын жеңе білу қабылеттілігін жетілдірумен байланысты. Ол үшін жоғары моральдық қасиет қажет. Осыдай өмірлік позиция ақын-жыраулар шығармашылығында анық жарияланады. «Мен нағыз адаммын, себебі белгілерді өз бойыма жинақтай білдім» дейді олар.

Қорқыт қиын-қыстау жаңдайларда «хан, бек, халықтың дана ақылшысы» деген пікірімен қоса дүниені кезген «Қорқыт кісі өлімі ғана емес, жүгірген аң, ұшқан құстың жемтігін көріп налып, қапаланып, өмірдің қысқалығына қамығып, жапанжа жалғыз күңіренеді», - деген ойлардың Асан Қайғы ерекшелігіне де ұқсастығын аңғарамыз.

Асан:
«Құйрығы жоқ, жалы жоқ,
Құлан қайтіп күн көрер.
Аяғы жоқ, қолы жоқ
Жылан қайтіп күн көрер.
Шыбын шықса жаз болып
Таздар қайтіп күн көрер.
Жалаң аяқ балапан
Қаздар қайтіп күн көрер».[11]

Асан да Қорқыт баба секілді күңіренеді, қайғыланады. Қорқыт оғыз-қыпшақ ұлысының әйгілі жырауы болса, Асан Қайғы қазақтың төл жырауы. Қорқыт бабаны қазақ философиясының көш басында тұрған тарихи тұлға болғандығын Ғ.Есім: «Қорқыт өмірдің жан жұмбағын іздеген, ол өлімнен қорқып қашпаған» деген ой түйеді. Бұл пікірді қолдай отырып, Қорқыт баба қобыз үнімен адам өмірінің асқақтығын, рухани күдіретінің кемелдігін паш етеді. Ия, ақыл-ой иесі өлмеуі тиіс. Оның ішінде өнердің қуаты өлшеусіз деген қорытындыға саяды. Асан мен Қорқыт баба мұраларының араларындағы ұқсастық пен айырмашылықты саралай келе теориялық мәні бар тұжырымдарды келтіре кетелік. Ғалым-философ М.Орынбековтың: «Философия тек мәдениеттің күйзелу кезеңдерінде қажет» дей келіп, «...көзге көрінбес рухани байланыстар астаса, нығая келіп, шығыс өркениетінің бүкіл жиынтығын оның батыстық индустриалдық қоғамнан түбегейлі ерекшелігін анықтайды»[12], деген пікірлері жоғарыда айтылған дала ойшылдарының рухани мұраларына тікелей қатысты деп айта аламыз.

Ал, кәрілік, жастық мәселесінде оның бүкіл дүние жүзіндегі мәдени үрдістердің қатарында болуы ой мен біліктіліктің шекара, ұлт дегеннен жоғары тұрғандығын көрсетеді.

Яғни, ақын дүниетанымында тарихи субъектінің идеяларын түбегейлі өзгертумен қатар заман үрдісіне сай ой топтау, пікір қорыту бар. Шал ақын қазақ қоғамының тың өзгерістерге бет бұра бастауының негізін қалаушылардың бірі болды десек артық болмайды. Бұл бетбұрысты өзіндік ерекшелігі мол тұлға ғана дамыта, тереңдете алады.

Заман өзгереді, халық болмысы да өзгеріске ұшырайды. Өйткені уақыттың үнін естіп, әр қадамын бақылап, оның үрдісіне еріп, өзін-өзі өзгеріп жатқан дүние ағысына бейімдеу халықтың өзін-өзі сақтау, қорғау, сонымен бірге, жаңа заман талаптарына сай болу мүмкіндігін анықтайды.

Заман ағымынан қалмау керек, сонымен қатар, өзіндік бет пішін мен қалыпты жоғалтпау да қажет. Осы екі бағытты әрдайым еске алып, олардың арасындағы тепе-теңдікті дөп басып, соған халық болмысын лайықтап отыру – оның өмір сүру қабілетінің жоғарылығын көрсетеді. Дәл осы жағдай халықты жаһандану процесінің жағымсыз қатерінен сақтандырады.

Жаһандану процесінің қисынынан туындаған қажеттілікті қамтамасыз ететін білімділікті, біліктілікті, жылдамдылықты, бейімдеушілікті қабылдай отырып, біздің ұлт болып қалу мүмкіндігімізді тереңдету, кеңейту жұмысын ұдайы назарымызда ұстауымыз қажет.

Жеріміздің ұлан-ғайыр кеңдігі мен табиғат сұлулығының әсерінен ғасырлар бойы қалыптасқан дархандылық, адамға деген мейірімділік, бауырмашыл болу, кешірімпаздық, қазақ биосферасының

ерекшелігінен туындаған халқымыздың діліне, дініне назар аударамыз. Өйткені қазақ халқының өзіндік мәдениеті мен ділі ақын шығармашылығының маңызды қайнар көзі болған.

Қаз дауысты Қазыбек би қазақ халқы туралы мынадай жүйелі сөз қалдырыпты:

«Біздің қазақ елі мал баққан елміз,
Ешкімге соқтықпай жай жатқан елміз.
Елімізді басынбасын деп
Ордамыздан қуат қашпасын деп
Найзаға үкі таққан елміз.
Дұшпан аяғына жығылмаған елміз,
Басымыздан намысты асырмаған елміз,
Адалдықты әрқашан жасырмаған елміз»[13].

Атақты бидің осы бір пікірінде пайымдағыштыққа, сезімталдыққа, тұспалдауға негізделген ойлау мәдениетімен қатар шындыққа, ақиқатқа, әділетке ұмтылыс айдан анық көрініп тұр.

Қазіргі қоғамдық-гуманитарлық ғылымдарда қазақ халқының ділінің ерекшеліктері жеткілікті талданған, жүйеленген.

1. Жеті атадан бері қыз алыспайды, яғни өзінің генетикалық тегін таза ұстайды. Сонымен қатар бұл тарихи білімнің бастауы, қайнар көзі. «Жеті атасын білмеген жетесіз» деген қанатты сөз бар. Оның мағнасы әр жанұяның өкілі өзінің кіші отанының тарихи жан-жақты білуге, оған тән дәстүр мен салт-сананы бұлжытпай орындауға міндетті болған.

Қазақ бір-бірімен кездескенде «қай елсің?»—деп жөн сұрасады. Сол арқылы ол өзінің жақындығын білдіріп қана қоймай, ру ішіндегі болған тарихи жағдайларды тыңдаушысына айтып беріп отырған. Далалық білім арқылы өздерінің тарихын біле отырып, оны ұрпақтан ұрпаққа ауызша жеткізіп отырған. «Жеті ата»—заңдылығы ұлттық менталитеттің тұтастығын, бірлігін қамтамасыз ететін тарихи-әлеуметтік, мәдени фактор екені сөзсіз» деп жазады Т.Бурбаев[14].

2. Бір атым насыбай немесе бір ауыз артық сөз үшін өкпелеп қалады. Бұл адам аралық қатынастардағы адалдықты, кірпияздықты көрсетеді.

3. Қолында барына қанағат етіп, сабырлы қалпын жоғалтпайды. Бұл оның қиын тағдырынан туындаған даналығы. «Сабыр түбі сары алтын» деп бекер айтпаған. Ол даналық белгісі, оны ұдайы сақтап отыру үшін мінез, ақыл, ескерек. Бойдағы сабырлылық ойыңа тұрақтылық, ісіңе береке, бойыңа қайрат әкеледі.

4. Ойға, сезімге берік, сөзге жүйрік. Сөздің мәнін, нақышын, ырғағын түбіне түскендей білді. Жалпы сөз қазақтың ұлттық мәдениетінің мәйегі десекартық айтқандық болмайды.

Сөз – халқымыздың тарихының, тағдырының, даналығының, тәлім-тәрбиесінің болмыстық түрі. Халық қандай қиыншылық-қияметті басынан кешірсе де өзінің төл атрибуты сөз асылын, сөз мұрасын жоғалтпай, өз ұрпақтарына жеткізген. Сөзде халықтың тұрмыс-салты, дәстүрі, мінез-құлқы, мәртебесі, рухани құндылықтары сақталған. «Сөз білетін адамға аз сөз алтын. Сөз де құрыш іспеттес, оны қыздыру мен суыту бар. Бабына келтірген сұрау бар, сөз бес аспап батыр үшін беліндегі алдаспаннан кем емес» деп жазды С.Ақатай [15].

5. Отаншыл, туған жеріне, еліне адал. Еш уақытта жақсы өмір, жанына

Тыныштық, басына байлық іздеп басқа жерге кетуге тырыспайды. Туған халық, туған жер, кіндік қаны тамған жер, атамекен, ата-жұрт, Отан деген сөздер әрбір қазақ үшін өте киелі ұғымдар. Қазақ «Отан – елдің анасы», «Ел – ердің анасы», «Туған жердей жер болмас, туған елдей ел болмас», «Ел іші – алтын бесік», «Кісі елінде сұлтан болғанша, өз елінде ұлтан бол», «Туған жердің ауасы да шипа», «Жер шежіресі – ел шежіресі», «Елінді сүйсең ерлік жасайсың» деген мақал мәтелдерді бекер ойлап таппаған. Мұнда халықтың ділдік маңызды қасиеті, яғни Отанға деген ерекше махаббат көрініс береді.

6. Жауынгер әділетсіздікке төзбейді. Жаным арымның садағасы деп өзінің намысы үшін өліспей беріспейді.

7. Қонақжай халық, дала қандай кең болса, халықтың пейілі де сондай кең, мінезі ашық, жарқын болған.

«Қонақжайлылық жоқ жерде бақытта, қуаныш та жоқ. Қонақжайлылық-игілік, қайырымдылық, бақыттың міндетті шарты ретінде қаралады.

Қазақ ойшылдары адам бақытқа рухани байлық пен өнегелі қызметі арқылы жетеді деп ойлайды. Жамандық жасаған адам бақытты болуы мүмкін емес. Паң, еркөкірек, сараң адам бақытты болмайды. Парасатты, қарапайым, адал әрі әділ, өн бойынан ізгілік исі аңқып тұрған адам ғана бақытқа қолжеткізеалады»[16].

Осындай ділдік атрибуттар Шал шығармаларында мольнан кездеседі. Демек мұндай құндылықтар оның болмыстық тұлғасына дарыған. Ақынның ішкі жан дүниесінен вулкан сияқты атылып шыққандай әсер ететін қарапайым өлең жолдарынан, ондағы философиялық ой-тұжырымдарынан талантты тұлғаның қарымды іс-әрекетін көруге болады.

Ақын шығармалары–автордың өмірлік ұстанымдарын, адамшылық қабілетін алдыңызға жайып салады.

Шал Күлекеұлы–кең пейілді, ақ жарқын, мейірімді, туыстарына, айналасындағылардың бәріне, қоршаған ортасына шуағы мен нұры төгілген азамат. Сонымен қатар, өз болмысына, айналасына, уақытына, заман үніне, тіршілік ағымына, халық сана-сезімінің беталысына сын көзімен қараған, өз дәуірі мен болашақты салыстыра алған ойшыл азамат. Болашақтан үміт күтіп, оны жақсартуға, жайлы етуге тырысқан арманшыл, оптимист азамат. Оған егіліп, езілу мистикаға берілу, тағдырдың мойын ұсыну, жалғыздықтың алдында тізе бүгу, көнбістікті уағыздау жоқ. Керісінше, әділдікке шақыру, халықты ренжітпеу, қарттықты, батырлықты, ізгілікті сыйлау басым көрінеді.

Шалдың философиялық мәні зор, мағынасы терең өлеңдері сол заманның, сол ортаның бейнесі. Оның сөз саптауынан, ой қорытуынан көп нәрсені аңғаруға болады. Көз алдыңызға тіршіліктері мамыражай, көңілі орнықты, онша еш нәрсеге бойлай бермейтін, бейқам қалыптағы халық елестейді. Бірақосы бейқамдық бірте-бірте ығысып берекесі кете бастайды.

Жоғарыда біз атап көрсеткендей, санадағы халық образының өзгеруі қоғамдық болмыстың жаңа белгілерімен тығыз байланысты.

Шал ақынның шығармашыларының негізгі тақырыптары халықтың арман тілегіне, көкейтесті мәселелеріне, байлық пен кедейлікке, өмірдің мәні мен мағынасына арналған.

Надандық пен бодандықтан арылудың жолын іздестірген, әсемдік туралы, оған жеткізетін жол туралы жырлаған.

Шал дүниетанымы объективтілікке, тарихилыққа, оптимизмге негізделген. Табиғи заңдылықтардың мәңгілігіне күмәнданбайды. Ізгілікті жақтайды, Қоғамның негізін ізгілікті құндылықтар қалау керектігін ескертеді, оған өзінің бар болмысымен атсалысады.

«Жыраулар әлемді Ғалам ретінде, сонымен бір мезгілде эзотериялық негізретінде де қарастырады. Қазақтардың көшпелі тұрмысы барысында қалыптасқан дүниетанымында қоршаған ортаны қабылдаудың осындай күрделі жүйесі болуына орай әлемді қабылдаудың өзі екі түрлі жағдайда жүзеге асады: бір жағынан, әлем тәңірінің туындысы ретінде жалпыға ортақтардың қатарына жатқызылады және бұл, даусыз, адам мен мәдениетке де қатысты.

Екінші, әлемнің эзотериялық негізі (құдай мен әлемнің арасын байланыстыратын, бірақ сол жағдайда табиғи түйсінілмейтін кеңістік ретінде) заттардың логикасына сәйкес айырықша құбылыстар қатарына жатқызылуы тиіс. Қазақ жыраулары бұл қатарға образдардың иерархиялық жүйесінің көмегімен «табиғат пен қоғамды да қосты» деп жазды Қ. Әлжанов [17]. Содан кейін «адам-адам» қарым-қатынасының руханиланған даралығын сөз ете отырып, жыраулар дүниетанымындағы діни фактордың мәнін түсіндіреді. Діни дүниетаным идеалистік эзотериялық сипатқа ие. Бұл «біріншіден, әлемнің сол дәуірдің рухына толығымен сәйкес келетін діни бейнесінде. Екіншіден, эзотериялық (тылсым сипатты) кеңістікте. Онда ата-бабалар, аруақтар өмір сүреді және тылсым сипатты рухани құбылыстар жүріп жатады, ол арқылы аяндар беріледі. Одан жоғары-танылып білінбейтін жоғары тіршілік иесі. Қазақ жырауларының әлем туралы иесі. Қазақ жырауларының әлем туралы синтетикалық көзқарасынан байқап отырғанымыздай, ашық сипатқа ие иерархиялық құрылымы бар құдай, аспан кеңістігінде жоғарыда өмір сүреді және оны жоғарғы әлемге айналдырады. Жер, рухтар (аруақтар, тылсым құбылыстар және құдайға құлшылық етулер) әлемі–бұл ортаңғы әлем. Адам өмір сүретін әлем де, әлеуметтік, тұрмыстық және рухани мәселелерімен және сұраныстарымен бірге осыған жатады.

Ақын-жыраулар Қожа Ахмет Иасауи айыптаған нәпсіқұмарлықты шектеу үшін құдайға мол сенім қажет дейді. Мысалы, Шал ақынның мына жолдарына назар аударайық:

«Иман–қой, ақыл–қойшы, нәпсі–бөрі,
Бөріге қой алдырмас ердің ері,
Таяқты қатты ұстап қойшы тұрса,
Жоламас ешбір пәле шайтан-пері» [18].

Шал ақынның дүние туралы бірінші сарындағы түсінігі ұлттық ойлаудағы дүние ұғымына сай келеді. Бұл тұтас жаратылысты білдіреді. Түркілік дүниетаным аясында әлем деген ұғыммен бара-бар. Оның бастапқы қасиеті біртұтастық. Дүние объективті, ол адам санасынан тыс, өзіне тән заңдылықтарымен жайбарақат өмір сүре береді. Шал ақын үлкен ілтипатпен жырға қосқан «желкілдеп өскен гүл шешек орман» да, «жердің көркі асқар төбе биік тау» да, «көкала көл», «нар қамыс» та, «түкті кілем түгіндей» әдемі бөктер де «таудан қашқан түлкі де», «қара суы бал татқан көл де», «сұлу ат»,

«жалды айғыр да», жаз иініп, күз жайлаған боз інген де объективті, өзіндік тіршілік заңдары бар құбылыстар. Олар уақыт пен кеңістіктің тылсым байланыстарына бағына отырып, бір қасиетін жоғалтса, екінші бір қасиетіне жолығып, жайымен тіршілігін жалғастыра береді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақ даласының ойшылдары (XIII-XV ғ). 2-ші кітап (Ред. Нысанбаев Ә.) Алматы: ФСП, 2001ж.
2. Толысбай Кенжеұлы. Асан қайғының дүниеге көзқарасы., Авто реферат. Алматы, 2000ж. 87б.
3. Сонда., 112б.
4. Бес ғасыр жырлайды: XV-XX бас кезіне дейінгі қазақ ақын жырауларының шығармалары. Үш томдық. (құр. Мағауин М., Байділдаев М.). 1.Т. Алматы: Жазушы, 1984ж.
5. Абай. Екі томдық шығармалар жинағы (аудармалар мен қара сөздер). Т. 2. Алматы: Жазушы, 1986.145б.
6. Арынғазиева.Б Хандық дәуіріндегі ақын-жыраулар философиясындағы кісілік құндылықтар жүйесі (XV-XVIII ғасырлар) [Текст] : филос. ғыл. канд. дис. автореф. 090003-"Философия тарихы" Шымкент : М.Әуезов атындағы ОҚМУ, 2003ж. 29 б.
7. Шал ақын Құлекеұлының шығармалары. Зерттеулер. А., 1999ж.113б.
8. Қазақ хандығы дәуіріндегі әдебиет. Хрестоматология. (құрастырған Мағауин М.). А., 1993ж.98б.
9. Сонда.,135б.
10. Қожаберген ақын Тасыбайұлы // Жұлдыз, 1984, №3, б.187//
11. Бес ғасыр жырлайды: XV-XX бас кезіне дейінгі қазақ ақын жырауларының шығармалары. Үш томдық. (құр. Мағауин М., Байділдаев М.). 1.Т. Алматы., 1984ж.123б. Орынбеков М. С. Предфилософия протоказахов. Алматы, 1994 XV-
12. Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. А., «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010Сегізбаев
13. Ұлт менталитеті. Монография. Астана, 2001
15. Ақатай С.Н. Инжу-маржан секілді. Алматы: Өнер, 1985.
16. Бес ғасыр жырлайды: XV-XX бас кезіне дейінгі қазақ ақын жырауларының шығармалары. 1-том. (құр. Мағауин М., Байділдаев М.). 1.Т. Алматы: Жазушы, 1984ж.
17. Әлжанов Қ. Қазақ даласы ойшылдары (XV-XVIII). 4-ші кітап, Алматы, 2004ж.112б.
18. Шал ақын. Өлеңдер. Зерттеу деректер/ Шал ақын.- А.: Арыс, 2003.- 200 бет.- (Мәдени мұра)

ШӘКӘРІМ – ҰЛЫ ДАЛА ОЙШЫЛЫ

*Мырза Ернат Айдынұлы
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
«Философия» мамандығының 2 курс студенті
Ғылыми жетекшіі: филос.ғ.к., доцент Абдрасилова Г.З.*

Ежелгі заманнан өмір сүріп келе жатқан түркі тайпалары негізінде қалыптасқан іргелі халықтардың бірі қазақ халқында өзіне лайықты бай рухани мұрасы бар. Соның негізін философиялық ой тұжырымдар құрады.

Дүниеге шынайы көзқарас, дінді тану және басқа да еркін ойлау процестерін, моральдық мәселелер мен адам туралы ілімдерді өздері өмір сүрген қоғамдық ортаға лайықты қалыптастырды.

Қазақтың рухани мәдениеті мен зор үлес қосқан ойшылдардың бірі - Шәкәрім Құдайбердіұлы. Шәкәрімнің философиялық көзқарасы - ұлттық философияның қалыптасуына зор ықпалын тигізген құбылыс. «Түрік, қырғыз, қазақ һәм хандар шежіресі», «Мұсылмандық шарты», «Үш анық» аталатын еңбектерін, поэзиясын гуманистік және адамгершілік мұраттарды, демократиялық ағартушылық идеяларды уағыздаған мұра деп бағалау керек. Шәкәрімнің философиялық ойларында өзі өмір сүрген дәуірдің қоғамдық көріністері, ақыл – ой ізденістері, талғамды тұжырымдары із қалдырды. Ол қазақ қоғамының рухани өсуіне көмектесуді, жастарды ғылым – білім, өнерге баулуды мұрат тұтты.

Ұлы ойшыл, гуманистік қайшылыққа толы қоғамда өмір сүрді. Шәкәрімнің дүниеге, өмірге, табиғатқа, сан – сала құбылыс көріністерге, дінге көзқарастарында кейбір қайшылықтар кездескенімен, ол ешқашан дінге берілген фанатик, барлығын жоққа шығартып пессимист болған емес. Шәкәрім көбінесе рационализмге, деизмге бейім болды. Бұл философиялық бағыт бойынша дүниені жаратушы бір күш бар дегенді мойындау, оның дәлелі табиғаттың жарасымдылығы, қозғалысы, өмірде ақиқат, шындық, білім – ғылым, ақыл мен сезім дамуы арқылы іске асатынын, адамның болмысты танып білуі адам өзін - өзі жетілдіру арқылы жүзеге асатынын түсінуге болды.

АДАМ ТАНЫМЫ

Өз дәуірінің күрделі тұрмыстық, ғылыми, философиялық, әлеуметтік және моральдық жағдайларын түсіну, ой елегінен өткізу қажеттілігі Шәкәрімді теориялық-танымдық сұрақтарға итермелейді. Шәкәрімнің таным жөніндегі көзқарастары «Жан, тән туралы» өлеңдер циклында жақсы

берілген. Гносеология сұрақтарына қатысты жеке ойлары қара сөздері мен афоризмдерінде кездеседі. Шәкәрімше, табиғатты, дүниені адам танып біле алады. Бірақ ол үшін адам өзін танып білуге тиіс

Шәкәрім көзқарасының басты қасиеті таным субъектісі Адам мен оның объекті - табиғаттың тығыз байланысын көре білуінде, диалектикалық процесін: өзін зерттеу арқылы адамның сыртқы дүниені танитындығын және керісінше болуын аңғаруында. Адам іс-әрекеттерінің екі формасына байланысты Шәкәрім дүниені танудың екі түрін ұсынды: 1) сезімдік және 2)рационалды. Танымның бұл екі әдісін біріктіруге ұмтылысы Локктік-Декарттық дилемманы (сенсуализм және рационализм) жеңуге тырысу ғана емес, көпғасырлық мәселені монистік дүниетаным позициясынан шешуге талпынысын байқатады.

Ғылым, білім мақсаты –ақиқат. Ғылым міндеті адамның дүниеге, оның құрылымына, өзін тануға және «жаратылыстың мол байлығын пайдалануға» көзін ашуға көмектесу. Шәкәрім дін мен оның догматтарына басқаша қарайды. XIX ғасырдың екінші жартысындағы Қазақстан жағдайында, оның табиғатты, рухты танудағы адам танымының шегі мен күші жайлы ойлары дін догматтарынан ауытқуға пара-пар еді. Шәкәрімнің дін саласына енуі, шабуыл жасауы, діни «ақиқатты» ортодоксалды емес түсіндірмесі діндарларды оған қарсы күреске біріктірді.

«Құдай - өлшеусіз, адам өлшеулі» дейтін Абайдан Шәкәрім таным мәселесінде алға қадам жасап, таным мүмкіндігінің шексіздігі туралы қорытынды жасады. Адамдар, Шәкәрім түсінігінде, алдымен өзін тани отырып, сол арқылы әлемдік ақыл-ойды таниды, ал содан соң әлемдік ақыл мен адам ақыл-ойының арасындағы қатынасты түсінеді

Өз ізденістері және жаратушы субстанцияға қатысты адамдағы саналық пен психикалық құбылыстарды идеализациялау нәтижесінде Шәкәрім өз өмірінде қайғылы рөл атқарған қорытындыға келді. «Мен жан да бар, жын да бар, адамның өз жанының қуаты да бар деймін. Дәлелім:

1. Шақырмаған жан келіп, кейде өзі пәленшенің жаны екеніне нанарлық сөз айтатыны.

2. Шақырмаған кісіге бақсылық-дуаналық, фахризм, жындылық кез болатыны.

3. Ұйқыдағы кезу, лунатизм, магнетизммен біреудің еркін билеу, дәл келу - бұл үш бөлек қуат иесі болуға лайық. Оның бәрін бір-ақ қуаттан іздеу қате деймін».

Сөзімізді түйіндейін болсақ:

- Шәкәрім философиясының адам мәселесі жөніндегі көзқарастарында адамтану жөніндегі білімдер базасы оның философиялық-методологиялық функциясын атқарады.

- Шәкәрім өз ізденістері нәтижесінде адам мен табиғат құрамының ұқсастығы, тірі мен өлі табиғаттың табиғи генетикалық бірлігі туралы тұжырым жасайды.

- Шәкәрім өз философиялық антропогенезіне идеалистік монизмді методологиялық постулат етіп алады.

- Шәкәрім адамды жер бетіндегі тіршілік ішіндегі жоғарғы құрылымның өлшемі деп есептейді.

- Шәкәрімнің өз ізденістерінде қолданатыны – мәңгілік ұмтылыс, ізденіс, «керегін алып», «ақылға сыйғанын» ғана қабылдайтын сыншыл рационалды әдіс.

Ал енді Шәкәрімнің өзі жасаған «жан дініне» келер болсақ, «бұзылмайтын, мәңгілік жаңарып, жоғарылайтын жанның тілегі бар». Ол - ұждан.

«Жанның екі өмірде де азығы - ұждан». Ұждан деген - ынсап, әділет, мейірім. «Жан тіпті жоғалмайтын, бұзылмайтын нәрсе, барған сайын жоғарылайтын нәрсе. Сондықтан тезірек жоғарылауға себеп керек қылады. Мәселен, таза дене, таза, толық мінез, ой, істер керек қылады, соңғы өмір үшін керек қылады. Соның қатты керегі совесть - ұждан. Оны осы өмір үшін керек қылмайды, соңғы өмір үшін керек қылады. Себебі, егер бұл өмір үшін ғана керек болса, ол не пайда, не мақтан үшін болады».

Адамның интеллектуалдық даму дәрежесін жеке тұлғаның туа және жүре пайда болатын қасиеттерімен байланыстыра отырып Шәкәрім әрбір адамның қайталанбастығын және өзіндік дербестігін, баға жетпес құндылығын нақтылады.

Адамға көзқарасын Шәкәрім ақылмен істелетін ойлы әрекет пен танымды бүкіл адам атаулыға тән жалпы қасиет деп мойындаудан таратады. Адам ұғымын этикалық шеңбермен шектемей, адамның білімге тартылу мүмкіндігін ұлттық, нәсілдік, әлеуметтік және діни белгілеріне тәуелдемей, жалпыадамдық гуманизм мұраттарын насихаттау дәрежесіне көтереді. Шәкәрімнің адам мәселесіндегі ұждан теориясы қоғамның имандылық тірегі ретінде жалпы мақсаттылығымен, иман тәрбиесінің маңызды элементі ретінде әрбір адамды жан тазалығы мен үйлесімін сақтауға шақыруымен құнды.

Шәкәрім діннің бұқара қараңғылығында ұялап жатқандығын, діни ілімнің ақыл-оймен таласқа төтеп бере алмайтынын көре білді. Сөйтсе де, ол ойшыл, ғалым ретінде діннің қоғамдағы ықпалымен санаспай тұра алмады. Сондықтан гуманистік дәстүрді жалғастыра отырып, өзі және ұлты үшін имани шартты дін - ұждан теориясын жасады.

Нокталы басқа бір өлім, — деп, жас кезінде-ақ өмірдің өтпелі кебін мойындаған ойшыл, жетпіске аяқ артқан шағында: "Қаласың қай сайда..." - деп, өз өмірінің немен тынарын болжаған ақынның қайғылы қазаға ұшырауы да, көмусіз, отыз жыл бойы ойпанда, құр құдық түбінде қалуы да шын трагедия емес. "Туған жан өлмек, Тағдырға көнбек", - деген Шәкәрімнің өзі. Ойшылдың өмірі мен тағдыры. Ең үлкен қайғы, шын трагедия — Шәкәрім мұрасының елу жыл бойы жабулы жатуы. Қысастан өлген ақын жаны бір сәт қана азап шексе, өзінің ең елеулі қайраткерлерінің бірін санатқа қоса алмаған рухани мәдениетіміз жарты ғасыр бойы жапа көріпті. Сол кемістіктің орны енді ғана толып отыр.

Қазақ елінің өз кезіндегі жағдайына көңілі толмағанымен, Шәкәрімнің болашақ туралы ойлары оптимизмге толы. Шәкәрім сонымен қатар утопист те емес - ол нақты шаралар ұсынады.

Ойшыл сол кезеңдегі халқымыздың қараңғылықтан алып шығар жалғыз жол білім мен ғылым екендігін атап, жастарға үндеу тастады. Шыныменде қазіргі ақпараттық қоғамда білімді азаматтар еліміздің қорғаны. Сондықтанда білім мен ғылымға ұмтылған азаматтарымыз, Шәкәрім Құдайбердіұлы ұсынған «Ұждан ілімі» арқылы, «Рухан жаңғыру» бағдарламасыдағы басты мақсат ұлттық тұнық бұлағымыздан нәр аламыз

ФОРМИРОВАНИЕ АНТИЧНОГО БЫТИЯ В ЛОНЕ ФИЛОСОФИИ

Мусатаев Тимур

КазНУ им. аль-Фараби

Студент 2 курса специальности «Философия»

Научный руководитель: к.филос.н., профессор Джаамбаева Б.А.

Онтология в античную эпоху имеет особенное место в истории философии. Термин «онтология», происходящий от сочетания древнегреческих слов «онтос» (сущее) и «логос» (знание), очерчивает уровень этого проникновения в тайны бытия, который сплетен с познанием сущности. Онтология - это «знание о сущем». Онтология здесь понимается как учение о предельных, фундаментальных структурах бытия. В большинстве философских традиций учение о бытии включает в себя рефлексию над природным бытием, тем не менее не сводится только к нему одному. Онтология изначально выступает как знание, которое обладает природными критериальными основами, в отличие от эмпирических наук. Она была обязана отстаивать свое право на построение картины мира путем рационально-рефлексивного размышления. Философы искали сущности истины как таковой, добра как такового и неизбежно сталкивались с проблемой выявления первоначала, которое выступает критерием истинности, моральности. Достоверность получаемого мыслительным путем знания не могла быть обоснована без внешнего, независимого критерия. И этим критерием могло выступать лишь само бытие, то есть то, что существует на самом деле, в отличие от иллюзорных явлений и вещей. Однако, здесь перед онтологической мыслью возникал главный вопрос: а что именно понимать под бытием, какой смысл мы должны вкладывать в это абстрактное и универсальное понятие? В свою очередь, попытки ответа на данный вопрос поднимали две проблемы: 1) поиски устойчивых структур бытия, сущности вещей(субстанция) 2) соотношение бытия и мышления. Вопрос о том, что такое субстанция, выступает как вопрос о том, какое реальное начало лежит фундаментом в основе мира. Ответ может быть дан, истекая из материалистического подхода к пониманию бытия, сводящего последнее к природным субстанциям и к материи в качестве единственной объективной реальности, лежащей в основании сущего. В ранней античной философии вопрос о сущности бытия интерпретировался как решение проблемы «из чего все состоит». По сути своей, это сведение понятия субстанции к вещественному субстрату. В основу природного бытия здесь вкладываются простые и понятные начала или группа начал, взятые из окружающего материального мира. А из субстратных базовых элементов в дальнейшем строится его общая картина мира. Конкретные вещественные элементы здесь дают лишь смысловой импульс последующим метафизическим рассуждениям.

Наиболее подробно подобные взгляды были выражены представителями милетской школы. Фалес «началом всех вещей... полагал воду». Источником такого предположения, сделавшего Фалеса основателем материалистической традиции, как полагал Аристотель, было наблюдение того простого факта, что все возникает из воды и «все ею живет», «а то, из чего все возникает, - это и есть начало всего». Материальная субстанция пассивна, и ей требуется сила, которая приводит это начало в движение, поэтому мир у Фалеса одушевлен и полон божественных энергий. Такая онтологическая

предпосылка (поиск первоначала) вела к соответствующей гносеологической установке, когда все знание необходимо было сводить к одной основе. В это же время рождаются более абстрактные представления о субстанциальной основе мира, не связанные с чувственным его восприятием. Так, Анаксимандр говорит об апейроне, который не определяется через другие элементы. Апейрон Анаксимандра представляет собой некое универсальное и неделимое целое. Меняются элементы предмета, но целое остается неизменным. Точно определить, что же такое апейрон, до конца невозможно. Одни полагали, что это нечто между огнем и воздухом, другие, - что это смесь земли, воды, огня и воздуха, а третьи склонялись к мысли о принципиальной неопределенности апейрона. Апейрон был равнодушен к стихиям, а следовательно, и не сводился к ним. Это наделяло его свойствами бесконечности и беспредельности, что придавало ему качество именно субстанциального, а не субстратного начала всех стихий и природных качеств. Здесь мы впервые сталкиваемся с теоретическим истолкованием субстанции, с тем, что все порождает из себя, все формы сущего, но само остается неизменным и несводимым ни к одному из своих проявлений.

Анаксагор же выступает против сведения первоначал к каким-либо стихиям. Начало не одно и его не несколько, их бесконечное множество. Они представляют собой мельчайшие частицы (гомеомерии) тех предметов и явлений, которые нас окружают. Эти частицы нельзя познать чувственно, но можно осмыслить. Гомеомерий бесконечное множество, и они бесконечно делимы, возникают и уничтожаются путем соединения или разъединения, содержат в себе всё, но в мельчайших объемах. Гомеомерии материальны, они беспорядочно рассыпаны в мире. В данном плане они пассивны и для их упорядочивания необходим Ум, в качестве творящей причины. «Все вещи были вперемешку, а ум пришел и упорядочил». Анаксагор, таким образом, один из первых последовательных плюралистов в онтологии, когда в основу мира кладется не одно, а множество самостоятельных начал. Некоторым пиком в поисках субстанциальной основы мира в исследуемой традиции выступает атомизм Демокрита и Левкиппа. Их концепция родилась как материалистическая традиция, но опирающаяся на более глубокое понимание, чем это было в изложенных мной выше концепциях. Признавая в основе всего материальные начала атомы, она отходит от возможности их описания на основе чувственно-конкретных представлений. В фундаменте онтологии атомистов лежит решение проблемы о соотношении бытия и небытия, которая была поставлена элеатами. Но здесь данная проблема материалистически переосмысливается. Категории бытия и небытия превращаются в не просто рациональные конструкции (результат только рефлексивной «спекуляции»), а истолковываются физически. Атомы (бытие) противопоставляются своему антиподу - пустоте (небытию). Соответственно, признается существование небытия как физической пустоты, пустого пространства. Пустота - это своеобразное условие всех процессов, некое вмещилище событий и явлений. Возникновение вещей есть определенная комбинация атомов, а уничтожение вещей есть их распад на части, а в предельной форме - на атомы. Атомы имеют внутренние, или бытийные (неделимость, плотность, вечность, неизменность и т.д.), и внешние свойства, которые фигурируют в качестве формы атомов. Здесь последовательно проведен материалистический плюрализм, ибо число этих форм бесконечно, что и определяет бесконечное разнообразие явлений. Другая же линия ранней греческой философии связана не с натурфилософским поиском вещественных первооснов бытия, а с размышлением о соотношении между бытием и мышлением. Точек пересечения бытия и мышления было достаточно немало, но наиболее значительное из них - учение о бытии древнегреческого философа Парменида. Философия Парменида - это некоторый принципиальный переход от физичности и конкретности рассуждений философов о природе к построению чистой метафизики, которая рефлексивно обращается к стихии самого творческого мышления. Здесь впервые мысль делает саму себя предметом систематического исследования с введением соответствующего метафизического инструментария. Парменид вводит в философский обиход такую категорию как «бытие», перенося метафизические рассуждения из плоскости рассмотрения физической сущности вещей в плоскость исследования их идеальной сущности. Тем самым философии придается характер предельного знания, которое может быть лишь самопознанием и самообоснованием человеческого разума. Бытие всегда есть и всегда будет, оно неделимо, неподвижно, оно завершено. Это не Бог и не материя и не какой-нибудь конкретный физический субстрат. Это - нечто, становящееся доступным нашему мышлению лишь в результате умственных усилий, то есть философствования. Именно с этого момента и начинается свой отсчет философия как абстрактное метафизическое мышление. Затем, философ ставит проблему тождества бытия и мышления. Если признать небытие, то оно будет необходимо существовать. Если это так, то бытие и небытие оказываются тождественными друг к другу, но в этом и заключается видимое противоречие. Если же бытие и небытие не тождественны, то бытие существует, а небытие не существует. Но как тогда осмыслить несуществующее? И Парменид приходит к выводу, что таким

образом мыслить нельзя, то есть формулирует закон запрещения противоречия. Суждение о существовании небытия (несуществующего) для него принципиально ложно. Но это, в свою очередь, порождает серию вопросов: откуда возникает бытие? Куда оно исчезает? Как объяснить то, что бытие может перейти в небытие? Как возможно наше собственное мышление, где как раз отрицание выполняет важнейшие конструктивные функции? Для того чтобы ответить на такого рода вопросы, Парменид вынужден говорить о невозможности мысленного выражения небытия. Но в этом случае проблема перетекает в плоскость решения вопроса о соотношении бытия и мышления. Мышление и бытие, по Пармениду, совпадают, поэтому «мышление и бытие - одно и то же» или «одно и то же мысль о предмете и предмет мысли». Это можно понять как то, что бытие и мышление тождественны и как процесс, и как результат. Следовательно, у Парменида с бытием связывается сам факт существования мира, которое есть одновременно и истинно сущее знание. Так перед нами предстает первый вариант решения одной из кардинальных проблем всей онтологии - соотношение бытия и мышления, а значит, и познаваемости мира. Не так прост и вывод Парменида о неподвижности бытия, который так раздражал мыслителей, стоящих на позиции всеобщности развития бытия и мира. Неподвижность бытия - это следствие логического рассуждения, в котором не должно быть места противоречивым утверждениям, то есть признание бытия и факта его существования запрещает само существование небытия. В свою очередь, любое изменение и разделение связано с исчезновением существующего. Если бытие способно к изменению, то оно должно исчезнуть в каком-то отношении. Причем исчезнуть во что-то, то есть в небытие, так же как и появиться изначально из небытия.

Список литературы

1. М. Ш. Хасанов «Введение в философию» Алматы 2017
2. Чанышев А. Н. Курс лекций по древней философии. М., 1991.
3. Реале Д., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. СПб.: 1994.

ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ ЖЕТІ ҚЫРЫ»: ДАЛА ФИЛОСОФИЯСЫНЫҢ ӨРКЕНИЕТКЕ ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

Сағынған Назерке Берікқызы,
Қорқыт Ата атындағы ҚМУ
Ғылыми жетекші: Төлебаева А.Т.

Ұлылар өткен осынау ұлы даланың,
Иесі қазақ, қожасы өзім ғанамын.
Түркіден бергі тарихым тасқа қашалған,
Жықпадым жерге бабамның алтын байрағын.

Тәуелсіздік тұғыр болғалы ширек ғасырдан асты. Санаулы жылдар ішінде толағай табысты еңсердік десек сөзіміз жалған болмас. Аз уақыт ішінде тұтас бір ғасырға бергісіз ұлы еңбектер жасалды. Тамыры тектілікпен ұштасқан тәуелсіз Қазақстан әлемге айбарын көрсете алды. Осынау жаһандану үдерісінде қарыштап дамудың тетігін нұсқап, татулық пен тұтастықтың жаршысына айналды. Еліміз дарабоз көшбасшылық қағидаттарын алға тарта отырып, ғаламдық мәселелерге де үн қосты. Кәрі құрлық ғана емес, бүткіл дүние жүзі біздегі жаңғырудағы жылдамдыққа таңырқай қарайтын болар. Әрине бұл елбасы Н. Ә. Назарбаевтың сарабал саясатының айқын көрінісі. Мәңгілік ел боламыз десек асыл мұрат жолында бір жасақта, бір шепте бой көрсетуіміз қажет. Бір жеңнен бас, бір жеңнен қол шығарып, бірлікпен тірлік етсек қазақ алмайтын қамал жоқ.

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың «Рухани жаңғыру» бағдарламасының жалғасы болып табылатын «Ұлы даланың жеті қыры» атты жаңа бағдарламалық мақаласы тарихи құжат болып табылады. Әр халықтың сан ғасырлық тарихы бар. Ал, қазақ халқының сан ғасырлық тарихы сонау теренде жатыр. ХХІ ғасырға қандай дәрежеде аяқ ала бастағанымызды білу әр перзенттің міндеті. Әлемдегі әр түрлі халық өз мәдениетін, салт-санасын жоғарғы дәрежеге қояды. Қазіргі таңдағы жеткен жетістіктеріміз ата-бабаларымыздың ерен еңбегі мен қажымас қайратының арқасында деп білеміз. Қазақ халқы – бай халық. Кең байтақ туған жеріміздің жеті қырын айтып өту өте маңызды.

«Кеңістік – барлық нәрсенің, ал уақыт – бүкіл оқиғаның өлшемі. Уақыт пен кеңістіктің көкжиегі тоғысқан кезде ұлт тарихы басталады», - деп басталатын жолдардан жай ғана афоризм еместігін аңғара аламыз. Айтылған ойдың астарынан «бұл – тарихи шындық» деген тұжырым сығалап тұр. Демек уақыт пен кеңістіктің көкжиегі тоғысқан кезде басталған осы ұлттық тарихымызға терең үңіліп, түп-тамырымызды жете танып, оның күрмеуі күрделі түйінін шешуге ұмтылу – баршамызға ортақ міндет.

Аталмыш мақалада, «Ұлы даланың жеті қырын» төмендегідей аспектіде жіктелді:

1. Атқа міну мәдениеті
2. Ұлы даладағы ежелгі металлургия
3. Аң стилі
4. Алтын адам
5. Түркі әлемінің бесігі
6. Ұлы Жібек жолы
7. Қазақстан – алма мен қызғалдақтың отаны

Тарихымыздың төлтума болмысын өзіміз ғана біліп қоймай, оның ешкімнің тарихынан кем еместігін өзгелерге де таныттарлық тарихқа деген дұрыс ұстанымымыз болуы керек. Кешегі құндылықтарымызды жоғалтпау үшін парыз. Міндет. «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласы – «Рухани жаңғыру» мақаласында баяндалған қағидаттардың логикалық жалғасы және дамуы.

Рухани жаңғыру мемлекет үшін аса маңызды саяси реформа. Біздің мақсатымыз – мәңгілік ел болу. Саясаты жүйелі, экономикасы тұрақты мемлекет қалыптастыру. Әлемдегі дамыған 30 елдің қатарында болу Қазақстанға үлкен міндеттер жүктейді. Бұл жай қағаздағы мәліметтер болып қалмауы үшін бірлесіп жұмыс жасауымыз керек. Елбасымыз өз сөзіне атап кеткендей «Рухани жаңғыру тек бүгін басталған жұмыс емес». Қазақтың ертеңі жастардың қолында. Бойында ұлттық мінез бен ұлттық болмыс қатар дарыған қазақ жастары ел сенімін абыроймен ақтайды деп сенім білдіремін. Ғылым мен мәдениеттің қай саласында болмасын тың серпіліс болса ертеңіміз қалың тұманнан арылар еді. Бүгінгі жолымыз айқын. Ертеңгі мақсатымыз да анық. Рухани жаңғыру жолындағы жас мамандардың арқалаған жүгі жеңіл емес. Бәсекеге қабілетті қағидаларды алға тартып отырып, жаңа көш жолға шықса ұлттың келешегі кемел болмақ. Таптық санадан арылып, ақпаратқа деген бодандықтан алшақ кететін уақыт жетті. Еліміз жаһандану заманында ғаламдық бастамаларды еркін көтеріп жүр. Төрткіл дүние қырғи қабақ болып жатқан уақытта бүлікшілерге бітім айтып, әлем халықтарына бейбіт тандау жасауға бағыттап келеді біздің мемлекет. Тарих өз бағасын берер. Сол тарихи шежіре қазақтың қадір - қасиетін ерлікпен жырласа дейміз.

Жаһандану үлкен жылдамдықты талап етеді. Қоғам сұранысын өтей алсақ қабілеттілігіміз де арта түседі. Заман талабына сай қадамдар жасай білсек болашағымыз жарқын болмақ. Ертеңгі Қазақстанды қалыптастырушы жастардың ұлтжандылық қасиеттерін арттыру аға буын үшін абыройлы міндет. Ел ертеңі отанға деген сүйіспеншілігі мол жастардың қолында. Ұлттық болмыс пен ұлттық рухты қатар алып жүрсе тыныштығымыз әсте бұзыла қоймас. Қоғамға қауіпті ұрпақ өсіп келе жатыр деп айтылып та, жазылып та жүр. Жаңа технология, мультимедиалық кеңістік санамызды құрсауға алғаны жасырын емес. ХХІ ғасырдың көрінісі деп бей жай қарайтынымыз бар.

Алайда ұлттық болмыстан ада болып буыны қатайған ұрпақтың ұлтқа берері көп деп айта алмаймын. Жас ұрпақтың бойына патриоттық сезімдерді орнатуға бекінсек, алғашқы қадамды мектеп қабырғасынан бастауымыз абзал. Құндылықтар алмасқан қоғамда ел бірлігінен асқан риясыз марапат жоқ. Өзінің төл тарихын жете білетін ұрпақ тәрбиелеу – заман талабы. Тарихты қолдан жасай алмаймыз. Алайда, бар тарихқа байыппен қарап, кезінде түрлі себептермен орын алған тұстарды ғылыми зерде елегінен өткізіп, екшеп отыру, жақсысынан үлгі-өнеге алып, жетілдіру, жаманынан безініп, алда оның қайталануына жол бермеу – бәрімізге бірдей жүктелген міндет. Тарихқа қалам тартқан әр тарихшының оқумен тапқан білімін, өмірден түйген білігін домбыраның сазды әуен шығарған қос шегіндей үйлестіре білумен бірге, қаламына өзінің ар-ожданын қатаң бақылаушы еткені жөн. Сонда ғана ұлтына, адамзатқа адал қызмет етіп, ұрпақ санасын дұрыс қалыптастыратын тарих жазылмақ. Барар жолымыз даңғыл болсын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар : рухани жаңғыру» мақаласы 12 сәуір 2017ж.
2. Гаврина А. «Мемлекеттік тілге құрмет қандай болуы керек» . Егемен Қазақстан . Жалпыұлттық республикалық газет. 2016ж. 20 мамыр. №95 . 4б.
3. Жолдаева Ж.С. «Мәңгілік ел-Мәңгілік Қазақстан». Мектептегі сыныптан тыс жұмыстар. Республикалық педагогикалық журнал. 2016ж. №1 . 11 б.
4. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласы 21 қараша 2018ж.

ҰЛЫ ДАЛАДАҒЫ МӘДЕНИЕТТЕР СҰХБАТЫ, ҰЛТТЫҚ КОД ЖӘНЕ ҚҰНДЫЛЫҚТАР

ДИАЛОГ КУЛЬТУР ВЕЛИКОЙ СТЕПИ, НАЦИОНАЛЬНЫЙ КОД И ЦЕННОСТИ

КЕСКІНДЕМЕ ӨНЕРІНДЕГІ ТҮСТІҢ ЭСТЕТИКАЛЫҚ МӘНІ

Базарбай Ж.

*студент, 2 курс, «Мәдениеттану» мамандығы,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

*Ғылыми жетекші: Өмірбекова Ә.Ө.,
филос.ғ.к., доцент,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Кескіндеме – өнер әлеміндегі орасан зор, өзіне еліктіріп әкететін, сиқырлы аймақ. Кескіндемедегі сиқырды түсіну үшін, бірінші ондағы алуан түрлі түстерді аша түсу керек.

Тұстану – түс туралы ғылым. Табиғатта дайын түске дәл келетін бояу түрі болмайды. Ол болса палитра бетінде суретшінің сол түсті іздеу процесінде үлкен мән бар. Бұл жерде екі-үш бояудан артық бояу қосуға болмайды, қосқан жағдайда табылған түр кірленіп кетуі мүмкін. Түсті іздегенде рең арқылы тапқан дұрыс. Тұстану жарықтың түске әсерін, түстердің бір-бірімен әсеріндегі құбылысты,

бояулардың технологиялық ерекшеліктерін, тағы да басқа ерекшеліктерін қарастырады. Тұстану ғылымы жеке ғылым болып ХІХ ғасырда қалыптасты. Исаак Ньютон (XVIII ғ) үш қырлы призма арқылы күн сәулесін өткізіп, сәуле жеті түрлі түске бөлінгенін анықтады, яғни *спектр* түсі - қызыл, қызыл-сары, сары, жасыл, ашық көк, қою көк және күлгін. Бұл И.Ньютонның ашқан жаңалығы. Тұстану ғылымының басталуына алғашқы қадам болды. Мысалы: кемпірқосақты алсақ, күн сәулесі жауын тамшыларынан өту процесінде олар сынып, жеті түске бөлінеді. Күн сәулесі кез келген табиғаттағы объектіге түскенде, кейбіреулері сол объектіге сіңіп, қалып қояды да, ал кейбір спектр сәулесі шағылысады. Шағылысудан пайда болған сәуле сол түстің түрін көрсетеді. Мысалы қар спектр түстерінің барлық түрін шағылыстыра алса шөп жасылды бөледі, лимон сары түсті бөледі.

Бейнелеу өнерінде үш түс олар сары, қызыл және көк - негізгі түстер деп аталады. Егер бояулар туралы айтатын болсақ, бұл краплак, сары кадмий, берлиндік көкшіл бояу. Осы үш түстің қосылысынан туған басқа түстер түрі жасанды түстер деп аталады. Түс дөңгелегіндегі орналасқан карама-қарсы түстер қосымша түстер құрайды, яғни негізгі түстердің кез келген екеуін араластыру үшіншіге қосымша түс береді. Кез келген түстің қосымша түсін табуға болады, егер екі бірдей сұр қағазды әр түрлі түстер фонына қоятын болсақ, онда олардың қосымша түске ауысқанын байқаймыз. Себебі әр түрлі түс әлгі сұр қағазға міндетті түрде рең енгізеді, осы құбылыстың салдарынан карама-қайшылық туып, контрастық түс заңы шығады. Бір дене түсінің екінші бір дене түсіне байланыстылығы қосымша дене түсінің кірлеуіне әкеп соғады. Контрастық түс заңы кескіндеме өнерінде көлем, форма кеңістікті айқын көрсету жолында пайдаланылады.

Түстердің мінез-құлықтарын анықтауда суретшілер жылылық-суықтық түсінігін қолданады. Түс дөңгелегінің қызыл қызыл сары бөлігін жылы түстер деп атайды, себебі, олар қызып тұрған темір іспетті, яғни от түстес. Түс дөңгелегінің екінші жартысы ашық көк пен қою көк аралығы суық түстер қатарына жатады, олар су түсін, мұз және алыстағы көріністерді елестетеді. Әрбір жылы немесе суық түс көрші түстердің әсерінен өте жылы немесе өте суық түске енуі мүмкін. Жылылық- суықтық түстерді тану, ажырату мәселесінде ең күрделі түс қатынастарына жатады.

Түс сапасына түс реңі, қанықтылық түс, жарық күші жатады. Түс реңі-түстер қосылғанда олардың реңдік қасиеттері өзгеріске ұшырайды, яғни реңдік қасиетінің жарықтыққа ауысу сапасы. Қанықтылық түс-бояу түсінің реңдік айқын көрінуі, түстің қанықтылығын айшықтайтын таза спектрдегі түстер. Ал жарық күші – жарықтың дене бетінде орналасуы немесе қамтуы, яғни дененің ашық немесе көмескі көрінуі.

Қоршаған орта әлемін тану, білу баспалдағы өнер адамдары үшін үш категориядан - көру, білу, әсерлеуден құралады. Бұлар негізгі кезең болса, осылардан туындайтыны:

- 1) алғашқы объектіні эмоционалды әсер алу;
- 2) форманы түрлі түсті бояу арқылы қабылдау;
- 3) нұсқалар бөлшектерін бір тұғас бейнеге алып келіп жинақтау.

Біздің айналамыздағы қоршаған табиғи денелерді көруіміз және оларды сезінуіміз - барлығы бір-ақ нәрсеге байланысты. Ол күн сәулесі. Оның жарығы негізінен ақ сәуле, осы ақ сәуле денелерге келіп түскенде, денелер оны бойларына сіңіріп алады, сол сіңіріп алған бояу түрлерін кері қарай шығарады, яғни жасыл шөп, жапырақтар күн сәулесінің тек қана жасыл реңін қабылдап, соны ғана сыртқа шағылыстырады, сол себепті де біз жапырақтарды, шөптерді жаз айларында жасыл етіп көреміз. Мысалы, қара бояу реңі күн сәулесінің барлық бояулар түрін өзіне тартып алады және де кері қарай бояу реңін шығармайды.

Сан алуан бояулар тобы екі үлкен мағынаға бөлінеді, яғни түсті бояулар тобы - хроматикалық, түссіз бояулар тобы - ахроматикалық деп аталады. Барлық спектрдің түстері және күн спектрінде жетіспейтін қан қызыл түстер түстердің хроматикалық шкаласы. Ақ заттар бүкіл спектрді шағылыстырады, ал қара заттар, керісінше, бүкіл спектрді жұтып қояды. Егер ақ және қара бояуларды алып, оларды түрлі пропорцияларға араластырса, таза ақтан қараға дейінгі толып жатқан сұрғылт-ақ түстер ахроматикалық шкаласы болып келеді. Кез-келген бояу реңі табиғи үш қасиеттен тұрады: біріншісі – бояу реңі, яғни табиғи дененің түсі: алма - қызыл, алмұрт – сары, қияр - жасыл; екіншісі – дене түсінің сәулеге байланысты өзгеру қасиеті, яғни қызыл алманың жарықтағы көрінісі мен көлеңкедегі көрінісінің айырмашылығы; үшіншісі – бояу түсінің реңділігі, яғни қияр жасыл десек, барлығы бір мөлшерде жасыл бола бермейді, біреуі – ашық жасыл, екіншісі – қою жасыл, міне, осындай бір түсті бояулы денелердің арасындағы айырмашылық. Суретшілер үшін маңызды осы үш қасиет болып келеді.

Бояулармен жұмыс істеген кезде түстердің кеңістік қатынастары деп аталатын тағы бір қызықты құбылысты ескерген жөн. Кейбір түстер басқа түстермен қатар тұрғанда бізге алғы шығыңқы немесе артқы таман тұрған сияқты болып көрінетіні анықталды. Негізіне жылы, ашық және қанық түстер алға шығыңқы, ал суық күңгірт және қанық емес түстер артқа таман тұрған сияқты болып қабылданады. Электер жарығы құрамында табиғи жарықпен салыстырғанда сары-қызылт сары сәулелер едәуір көп болады, мұның өзі біздің түстерді қабылдауымызға елеулі әсер етеді. Мұндай жарық кезінде барлық түстер қызғылт сары реңкке ие болады, мысалы қызыл түстер бұрынғыдан да қызғылт сары және бояуы қанық бола түседі, ал суық түстер -күлгін және көгілдір түстер – қанықтылығын жоғалтып, сұрғылттанады, күңгірттенеді. Сары түстер ашықтана түсіп, неғұрлым бозғылт болып көрінеді. Осының салдарынан электр жарығы кезінде жасалған кескіндемелік жұмыстар күндіз тым сарғылт болып шығуы мүмкін.

Кескіндеме тілінде бояулар тобы негізгі бояулар түрі және қосалқы бояулар түрі болып екіге бөлінеді. Негізгі бояулар түріне жоғарыдағы аталған жеті бояудың аттары жатады. Қосалқы бояулар түріне екі немесе одан да көп бояулар қосындысынан шыққан бояу түрі жатады. Мысалы, жасыл-қызыл, күлгін-қызыл, сары-қызыл, тағы да басқа түстер жатады. Қосалқы бояу түрлерімен жазу суретшінің ең басты жұмысы.

Түс – кескіндеменің жаны. Шынында да реалистік кескіндеменің көркемдік құралдарының негізін суретпен және жарықпен, көлеңкемен бірлікте түс құрайды. Кескіндеме – біздің қайсы бір заттар туралы білімдеріміз жөніндегі есеп емес, осы білімдерге сәйкес суретті боямалау емес, түстік жағдайды оны нақты жағдайларда біз қабылдауымыз бойынша көркем бере білу.

Біздің түстерді қабылдауымызға, әдемі «сабақтас» түстің пайда болуына жарық, қашықтық және түстік орта, яғни түрліше боялған заттардың қатар тұруы шешуші ықпал жасайды. Мәселен, өте күшті жарық жағдайында, мысалға, жазғы ашық тал түсте, жарық түскен жерлерде түстер өзінің қанықтылығын жоғалтады, ағарып, түссізденеді. Бұлтты күндері немесе көлеңкеде, керісінше, түстер өзінің қанықтылығына ие болады да біздің көзіміз түстік алмасулар мен реңктерді әлде - қайда көбірек қабылдайды. Жарықтан басқа, түстерді қабылдауға қашықтық, ауа қабаты әсер етеді. Бұл жөнінде ауа перспективасы туралы бөлімде айтып өттік. Заттардың біз қабылдайтын түстері шағылысқан сәулелермен - заттар бір-біріне жіберетін рефлекстермен де анықталады. Бәрін де тесіп өтіп, қоршап алғандай болатын, күшті де әлсіз, үлкен де кіші рефлекстердің осынау айқыш-ұйқыш айқасқан ағымдары ерекше түстік ортаны, әлдебір жалпы түстік қатарды жасайды. Картинаның барлық бояулық үйлесімдері бірыңғай, тұтас, жарасымды реттілікке және өмірлік шынайылыққа ұмтылған кезде, оның мұндай жалпы түстік кейпін кескіндемеде *колорит* деп атайды. Белгілі бір заттың жарық түсіп тұрған және көлеңкелеген бөліктері жарықтанумен ғана емес сонымен бірге жылы немесе суық түстік

реңктермен де міндетті түрде ерекшеленеді, егер жарық жылы болса, онда көлеңке суық, ал егер жарық суық болса, керісінше, онда көлеңке жылы реңкті болады. Бірақ осы жалпы түстік дақтарда оларға карама-қарсы реңктер: жылыда - суық реңктер, суықта - жылы реңктер кей-кейде қылаң береді. Әрбір жағылған бояу көрші бояуға ұқсамайтын, оған контрасты болуы тиіс.

Жылы және суық түстердің қатарлас тұруы кескіндемеге интенсивті әуен береді. Кескіндеменің міндеті – картинаның жақын және алыс нүктелеріндегі түстердің айырмашылығын аңғарпаздықпен ұстай білуінде.

Композицияның ұғымы өнердің барлық түрлеріне қатысты қолданылатын бейнелеу мүмкіндігі ретінде танылады. Бұл бейнелеу өнерінің кескіндеме, графика, мүсін, сәндік қолданбалы өнер, дизайн түрлерінің барлығымен байланысы бар ұғым. Композиция ұғымы бейнелеу өнерінің тарихы, сурет кескіндеме сәндік қолөнер, дизайн бейнелеу өнерін оқыту әдістемесі пәндерімен тығыз байланысты. Сондықтан да композиция бейнелеу өнерін оқыту шеңберіндегі пәндермен байланыста болғандықтан, бұл пәндерді оқыту барысында композиция оқу материалы ретінде қолданысқа түседі. Бірақ композиция ұғымын оқытуға қазірге дейін жеткілікті дәрежеде мән берілмей, ол оқу проблемасы ретінде қарастырылмай келеді.

Әдебиеттер:

1. Щипанов А.С. Эуеской жас суретшілер мен мүсіншілерге. – Алматы: Мектеп, 1989.
2. ҚазақССР бейнелеу өнері. – Москва, 1974.
3. Телжанов Қ. Қазақстан бейнелеу өнерінің шеберлері. – Алматы: Өнер, 2012.
4. Каменева Е. Кемпіркосақтың түсі қандай. – Алматы: Өнер, 2011.
5. Кандинский В. О духовном в искусстве. – 2012.

КҮЙ ӨНЕРІ- ХАЛЫҚ ҚАЗЫНАСЫ

Жанбобеков С.Р.,

*студент, I курс, «Мәдениеттану» мамандығы,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Ғылыми жетекші: Құлсариева А.Т.,

*филос.ғ.д., профессор
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Күй өнері — шексіз өнер. Күйдің өз тыңдаушысы, оны жанымен ұғып бағалайтын өнер сүйер қауымы баршылық және олардың көкжиегі кеңейе түсуде.

Күй біздің мәдениетіміз бен тарихымыз. Сондықтан да қазіргі заманда жастардың бойына осы рухани байлығымызды жеткізе білу күйшілердің парызы бола бермек. Ол біздің ана тілімізбен қатар ұлттық мәдениетімізді сақтай білуіміз.

Қазақтың күйшілік дәстүрінде аттары аңызға айналған біртуар ірі дарындардың есімдері тарих беттерінде алтын әріптермен жазылып қала бермек.

Жалпы қазіргі кезде қарапайым тыңдармандар: «Күй өнерін аса қатты түсіне бермейді, домбыра не дейді, не айтқысы келеді» дейді ішінен. Әрине бұл өнер көрініп тұрғандай сурет емес, әнде емес, сөзі бар жырда емес. Қазіргі кезде күй өнерін теледидар, радиолардан да аз беріледі, сондықтан да тыңдармандар мен көрермендерді бұл өнерден алыстатып жібергеніде сезіледі. Себебі қазіргі кезеңді эстрада әндерінің шарықтау кезеңі десекте болады.

Менің бүгінгі айтайын деп отырған мәселем - «Күй өнері дегеніміз не? Күй адамға не бере алады? Күй өнерінің мәні, күйшінің ішкі табиғаты»-деген сұрақтар көп туындайды.

Күй өнері-тарихтың өткені мен бүгінгісі. Күй өнері салт-дәстүр мен қоғамдық өмірді реттеп отырады десекте болады. Атақты жырау Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері Алмас Алматов айтқандай «Сөз айта алмайтын заман болғанда, айтатын ойдың бәрі барып аспаптың көмейіне тығылады»- деген. Мінекей күй-халықтың тұрмысы, тарихын, тағдырын жеткізе білу болып табылады. Мына қазіргі кезеңде жақсы мен жаманды ажырата алмай қалған заманда, жастарымызды ұлтжандылыққа тәрбиелеп, махаббатқа толы жырларымызды тыңдатсақ, қазақтың тарихын айғақтайтын күйлерін тыңдатуымыз керек. Сол кезде ұлт ретінде мәңгі сақталып қала береміз.

Қазіргі кезде жер бетінде өз тәуелсіздігін ала алмай жүрген қаншама ұлт бар. Ал біз болсақ өз егемендігімізді алдық, тіліміз мемлекеттік тіл болды, шекарамыз сызылды, Астанамыз Сарыарқа төрінен ойып тұрып орын алды. Сондықтан да ұлттық өнеріміздің мәртебесін түсіріп алмайық.

Қазақ халқы күй өнерін ерекше кие тұтып, күйшісін айрықша қастерлеген. Жалпы күй өнерінің дамуы 18-20 ғасырлар десекте болады. Осы күй жайлы көп еңбек жазған Ақселеу Сейдімбек ағамыз екені баршамызға мәлім. «Күй-шежіресі», «Қазақтың күй өнері» және т.б. еңбектерін атап өтсек болады. Бұл кітаптардың құндылықтарын атап жеткізуге сөз жетпейді.

Халық даналығында «тік күй», «қоңыр күй», «бойлаулық күй» деген атауларды күйшілік мектептерде көп қолданбайды; «қоңыр күй», «тік күй» және «бойлаулық күй» атаулары әрбір жеке күйдің саз сарынын анықтайды, мәселен, қоңыр күйлер философиялық ойға құрылып, көбінесе өмірдің мән мағынасын зердеге ұялатады.

Соңғы деректер бойынша ғалым-зерттеушілерге қазақ халқының бес-алты мыңдай күйі белгілі. Бұл, әрине, бес-алты мыңдай күймен қосарлана айтылатын аңыз-әңгімесі де соншама. Сондықтан да күй мен күй аңызын бір-бірінен бөлмей қарау қажет. Ғалым-зерттеуші Ә. Марғұлан күйдің тарихи кезеңдерін бес кезеңге бөледі:

«Бірінші кезең күйлері б.з.д VII-V ғасырлар мен біздің заманымыздың VI ғасыр аралығын қамтиды. Бұған Евразияның ұлы даласындағы көшпелілер арасында ислам діні тарағанға дейінгі қиял-ғажайып тақырыптарға арналған күйлер жатады. Мәселен «Қос мүйізді Ескендір», «Көк төбет» «Аққу» т.б. күйлерді атауға болады. Бұлардың қайсысы болмасын көне саз-сарындарымен ғана емес, қосарлана айтылатын аңыз-әңгімесімен де алыс замандарды меңзейді.

Екінші кезең оғыз-қыпшақ /VI - XII ғғ./ күйлері. Бұл кезеңге Қорқыт атаның сарындары «Абыз толғауы», «Саймақтың сары өзені», «Малжыңгер» сияқты күйлер жатады. Бұл кезең күйлеріне тән арқау болған тақырыптар өмірдің мәні, бақыттың баяндылығы /Қорқыттың мәңгілік өмірді іздеуі/. Оғыз-қыпшақ кезеңінен жеткен күйлер өзінің аңыз-әңгімесінің тарихи сәйкестілігімен де Қорқыт сияқты тарихи тұлғаның өмір шежіресімен де рухани мұрамыздың генезисін нақтылай түседі.

Үшінші кезең, ноғайлы кезеңнің /XIII - XVI ғғ./ күйлері. Оғыз-қыпшақ заманының аласапыранынан кейінгі қазақ даласындағы рулық-тайпалық тұтастану, Алтын Орда сияқты мемлекеттің бой көтеруі осы кезеңдерге тұспа-тұс келеді. Тек ол ғана емес, ілгері ғасырлар талқысында тарихи тағдырын ортақтастырған далалық ру-тайпалардың саяси одақ құрып «Қазақ» деген мағыналы этникалық атаумен тарих сахнасына шыға бастаған кезі де осы кез.

Ноғайлы кезеңінде туған музыкалық мұраларымыздың санатына «Жошы ханның жортуылы», «Шора батыр» «Қамбар күйі» сияқты халық күйлерімен бірге Кетбұғаның «Ақсақ құлан», Асан Қайғының «Ел айрылған», Қазтуғанның «Сағыныш» күйлерін жатқызуға болады. Бұл күйлер саз-сарынының ширыққан динамикасымен де, қосарлана айтылатын аңыз-әңгімесімен де, тарихи тұлғалардың көрініс табуымен де сол заманның саяси-әлеуметтік, мәдени-рухани күйін айқын бейнелейді.

Төртінші кезең, Жоңғар шапқыншылығы кезіндегі /XVII - XVIII ғғ./ күйлер. XVI ғасырдың алғашқы жартысынан бастап қазақтар мен ойрат феодалдарының арасындағы бәсеке-бақтастық осы екі халықтың екі ғасыр бітпес дауына, бітпес шайқасына ұласты. Бұл кезең күйлері өзінің өр мінезімен, тарихи оқиғалармен сабақтастығымен, нақтылы тұлғалар өміріне, қызметіне деректілігімен баурайды. Мұның музыкалық мұрамыздағы орны ретінде «Елім – ай» әнін, «Қаратаудың шертпесі», «Қалмақ биі», «Бел асар», «Абылайдың қара жорғасы», «Кеңес» т.б. күйлерді айтуға болады. Бұл кезеңдегі күйлердің типологиялық қасиеті ретінде этикалық сабыр мен тереңдікті айтуға болады.

Бесінші кезең, XVIII - XIX ғасырларда және XX ғасыр басында туған күйлер. Бұл кезеңнің рухани мұраларында саяси-әлеуметтік сарынның айқын көрініс тауып отыратынын баса айту керек. Әсіресе ұлттық дербестіктен айрылған халықтың хан-сұлтандарға, бай-патшаларға деген көзқарасы, көңіл-күйі, әлеуметтік айырмашылықтың ұлғаюы жалпы рухани мұрамызда, соның ішінде ән-күйлерімізде өте-мөте айқын көрінеді. Содан да болу керек, бұл кезеңдегі қазақтың музыкалық мұрасы ерекше молдығымен де, тақырыптың әр алуандығымен де, әуен-сазының мейлінше шындалған профессионалды деңгейімен де айрықша назар аударады. Бұл кезеңде Байжігіт, Боғда, Құрманғазы, Тәттімбет, Дәулеткерей, Тоқа, Ықылас, Қазанғап, Сейтек сияқты дәулескер күйшілер қазақ музыкасының ұлттық тілін біржолата орнықтырып, жалпы адамзаттық мәні бар рухани феномен деңгейіне көтереді».

Өнердің неғұрлым көне түрі ретінде халықтық күй өнері шығармашылығы әрбір халықтың рухани мәдениеті тарихында, оның адамгершілік және эстетикалық тәрбиесінде айрықша орын алады. Сіз күйді тыңдамай, білмей, түсінбей-ақ қойыңыз, домбыра тартпай-ақ қойыңыз, тек күйдің атына ғана мән беріп, шолу жасай отырып, балаға тәрбие беруге болады. Мысалы:

ХАЛЫҚ КҮЙІ «КЕҢЕС»

Ертеректе әр ауылдың өз кеңесі болған. Ауыл ақсақалдары мезгіл-мезгіл жиналып елде болып жатқан жаңалықтарды айтып отырған. Жастарға саналы тәрбие беру, әлеуметтік мәселелер туралы, отбасы жайлы әңгімелер кеңестің өзекті мәселелері болған.

ҚҰРМАНҒАЗЫНЫҢ КҮЙІ «АМАН БОЛ ШЕШЕМ, АМАН БОЛ»

Күйші күйін тек өз анасына ғана емес, барлық ақ жаулықты аналарымызға арнаған десекте болады. «Жұмақтың кілті ананың табанының астында» дегендей күйдің атына мән бере отырып ананы сыйлауға, құрметтеуге үйретеді.

ҚҰРМАНҒАЗЫНЫҢ КҮЙІ «ҚЫЗЫЛ ҚАЙЫҢ»

Құрманғазы түрмеден қашып келе жатып, қызыл қайынды көреді. Қайынның түбіне барып тығылады. Қуғыншылар көрмей, өтіп кетеді. Үйіне аман-есен келген соң «Қызыл қайың» күйін шығарады. Бұл күйде Құрманғазы «Мені орыс қуғыншыларынан қорғап қалған қазақтың кең байтақ жері мен табиғаты» деп айтқысы келгендей әсер қалдырады.

ТӨЛЕГЕН МОМБЕКОВТЫҢ КҮЙІ «САЛТАНАТ»

Төлеген Момбековтың жары қайтыс болып артынан 5 баласы қалады. Бір күні Төлеген ағамыз жұмыстан келеді, қараса Қайрат деген ұлы Салтанат деген қызы жылатып қойыпты. Салтанат біраз жыл өтсе де, өлген шешесін ұмытпай «Анама айтам» деп жылап отыр екен. Қызын жұбата отырып, «Қайтемін жаным-ау» деп қосыла жылайды. Сосын домбырасын қолына алып сабалай береді. Ертеніне жаңа күй шығады. Күйінің атын қызына жұбату ретінде «Салтанат» деп қояды.

Міне біз осы арқылы күйдің осындай құдіреттілігін байқаймыз.

Қазақтың ұлы ақыны Абай: “Құлақтан кіріп бойды алар, Әсем ән мен тәтті күй”, деп жырлағандай, қазақтардың сан буыны Құрманғазы, Дәулеткерей, Байжігіт, Тәттімбет, Қазанғап, Сүгір, Тоқа, Абыл сияқты халқымыздың асыл өнерін ұстаған ұлы күйшілердің мол мұрасымен сусындап өсті.

Күй – көне замандардан күні бүгінге дейін халқымызбен бірге жасасып келе жатқан ең киелі де қастерлі, сырлы да сұлу өнер. Ұлт мәдениетінің арғы-бергі тарихын зерттеп, жүйелеп, бүгінгі жас ұрпақтың кәдесіне жарату және оны әлемдік деңгейде насихаттау мақсатында жасалған “Мәдени мұра” мемлекеттік бағдарламасы аясында көптеген жобалар іске асырылды. Осыған бір мысал ретінде 2010 жылы Астанадағы Президенттік мәдениет орталығында “Қазақтың дәстүрлі 1000 күйі” атты антологиясының тұсаукесері өткен болатын. Бұл антологияны министр М.А. Құл- Мұхаммед таныстырды. Антологияға халқымыздың асыл мұрасы енген. Әрине бұл тек бір ғана мысал. Біздің құдіретті де, қасиетті өнеріміз жылдан жылға дамуда. Және де осы күйімізді Е.Брусиловский опералық шығармаларға тиімді пайдалана білді. Мұның өзі қазақтың ән мен күйін қажетіне жарата алсаң, қандай шығармамен де ұштасып кететінін, ажарын ашып, айбынын асыратынын аңғаруға болады. Өнердің шыңы опера дейміз. Сол операңызға, нақтылай түссек Е.Брусиловскийдің “Қыз Жібек” операсына 24-26 ән-күй пайдаланылса, Мұқан Төлебаев “Біржан Сара” операсына Соқыр Есжанның иірімдері әдемі қолданыла білінді. Ал мен “Қамар сұлу” операма “Дайрабайды” қолданғанымда ол жаңа заманға қарай ажарын ашып, жұрттың назарын бірден аударды. Тіпті, бірте-бірте әлемдік деңгейге көтеріліп, өзге ұлттардың аспабында да күмбірлеп, көңілдің көкжиегін кеңейтті. Қазірде көп жастарымыз шет ел асып, дәстүрлі өнерімізді насихаттауда. Мысалыға айтатын болсақ, «Ұлытау» этно-рок тобы, «Тұран» этно фольклорлық ансамблі және де осы өнер жолында жүрген консерватория, өнер университеті секілді оқу орындарының студенттері дәстүрлі өнерімізді паш етуде.

Қазақтың күйі қуанышта да, қайғыда да қазақпен бірге жасап, бостандық сүйгіш ұлық өнер бостан заманымызға халқымызбен бірге қадам басты. Өнер атаулының ішінде күйдің мерейі жоғары, күйдің рухы биік. Күй дербес мемлекет құрып мерейленген халқымыздың рухын мәңгілікке толғай бермек. Себебі, күй – біздің ең ардақты, ең әлеуетті, ең сәулетті ұлттық құндылығымыз, ұлттық кодымыз, ұлттық мәдениетіміздің төресі. Ендеше, жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениеттің де көш басында жауһар күйлеріміз тұрары сөзсіз!

ҚЫСҚА МЕТРАЖДЫ ФИЛЬМНІҢ ӨНЕРДЕГІ ОРНЫ

Кумашев Е.С.,

Т. Жүргенов атындағы Қазақ Ұлттық өнер академиясы

Ғылыми жетекші: Өмірбаев Д.Қ.,

Т. Жүргенов атындағы Қазақ Ұлттық өнер академиясы

Өнер – Философия мен шығармашылықтың(творчество) сәтті синтезінен пайда болатын ғылым түрі. Яғни философияның шығармашылықсыз, шығармашылықтың философиясыз өнерді құрауы мүмкін емес. Екеуінің жанасқан нүктесінен өнер туындайды.

Өнер өзара бірнеше тармаққа бөлінеді:

- Әдебиет
- Музыка
- Сурет
- Кескіндеме
- Театр
- Кино
- Би және т.б.

Өнер түрлерінің арасындағы ең ұлысы Әдебиет болып саналады. Себебі, оның мүмкіндіктері шектеусіз. Оқырман туындыны оқу барысында өз қиялында әлем құрып, сол әлемде өмір сүреді. Ал басқа өнер түрлерінде өзгеше, туындының авторы оқырманға өз қиялын ұсынып, сол қиялдан алыстамауын қадағалайды. Мысалы, 1957 жылы Бердібек Соқпақбаев тарапынан жазылған, қазақ балалар әдебиетінің озық туындыларының бірі саналатын “Менің атым Қожа” повестіні оқитын болсаңыз автор ұсынған шығарманы өз қиялыңызда құратын боласыз. Яғни, бас кейіпкер Қожаның қылықтары мен типажы, Қожаның бала махаббаты Жанардың түр-әлпеті, оқиғаның отетін мекені мен уақыты және т.б. оқырман өзінің ойында құрастырады. Дәл осы повестіті кино сахнасында көрсеткен танымал режиссер Абдулла Қарсақбаевтың 1963 жылы экрандалған “Менің атым Қожа” атты кино туындысын көретін болсаңыз, режиссердің өз қиялында құрған әлемімен шектелуге мәжбүр боласыз. Өйткені, оқиғада орын алатын кейіпкерлерден бастап мекені мен уақытын бір адам таңдайды. Ал оқырманның болса қиялына шектеу қойылғандықтан режиссердің таңдауын қабылдаудан басқа шарасы жоқ.

Жоғарыда айтып өткендей өнер түрлерінің әрқайсысы бастапқыда шығарма болып туындайды да философияның әсерімен өнер түріне айналады. Егер бұл синтезден пайда болған өнер туындысынан философияны шегеретін болсақ өнер туындысы өз күшін жоғалтып қарапайым шығармаға (творчество) айналады. Я болмаса керісінше...

Мысалыға қазақ әдебиетінің көрнекті тұлғасы Абай (Ибраһим) Құнанбайұлының шығармалары өнер туындысының айқын көрінісі. Ол өз еңбектерінде қазақ халқының әлеуметтік, қоғамдық, моральдық мәселелерін арқау еткен. Абайдың жазған әр әңгіме-өлеңдерін, қара-сөздері мен шығармаларын, композицияларын және т.б. еңбектерін ойынан шыққан философиясын шығармашылықпен көркемдеп жеткізген. Яғни Абай үшін бірінші кезекте философия болған, ал шығармашылықты өз ойын (философиясын) ұғынықты жеткізе білу үшін қолданған. Сондықтан Абай Құнанбайұлын өнер адамы деп көрсетуімізге толық негіз бар.

Ал қазақ әдебиетіндегі Абайдың інісі саналатын Мұхтар Әуезовты творчество адамы ретінде мысал келтіре аламыз. Себебі бұл жазушының еңбектерінде философия жоқ. Яғни нақты мәселелер қозғалып шешім жолдары ұсынылмайды. Ол еңбектерінде Абай секілді ақылды қозғаумен емес, жүректі қозғаумен әуес. Әуезовтың мақсаты оқырманына катарсис күйін кештіру. Қуанту, қайғыға салу, ашуландыру арқылы сезімдерімен ойнау. Бұндай туындылар көбінесе өнерден алыс болады. Үйткені сезімді қозғау арқылы оқырманның ойын бөліп ойландыруға кедергі жасайды.

Жалпы кинематография 3-ке бөлінеді

- Көркем фильм
- Деректі фильм
- Анимация

Көркем фильм түрі метражының ұзындығы мен мағынасына қарай 3-ке бөлінеді: Ұзынметражды фильмдер, Орта метражды фильмдер және Қысқа метражды фильмдер.

Күнімізде кинотанушылар мен кино жанкүйерлері көркем кино түрлерін фильмнің ұзындығына қарай анықтап бөледі. Бұл қате түсінік. Себебі, көркем фильм түрін анықтаудағы негізгі ескеретін фактор оның ұзындығында емес, жалпы фильмнің құрылымында екендігін ескерген жөн. Мысалыға ...

ғасырдың атакты суретшісі 8 сағаттық қысқаметражды фильм түсіргені рас. Бұл фильмнің ұзындығы 8 сағат болғанына қарамастан құрылымы қысқаметражды фильмдікі. Сол себепті фильмнің ұзындығынан көрі оның құрылымы маңызды рөл атқарады.

Қысқа метражды фильм – қоғам мен жеке тұлғаның мәселелерін айқындап, шешім жолдарын ұсыну. Яғни, кинематография қоғам мен жеке тұлғаның айнасы. Оның қызметі – қоғамда болып жатқан проблемалардың астын сызып көрсету. Осы мәселелерді таба біліп, айнадан көрсетілуін қадағалаушы – ол режиссер. Әдетте режиссер өзінің жанына батып жүрген өзекті мәселені таңдап алып, сол бағытта зерттеу жүргізеді. Артынан сценарий жазылып түсірілген соң ақ пердеден көрсетіледі.

Кезкелген туындының қысқаметражды фильм атануы үшін мына шарттарды қамтуы қажет:

Тақырып ретінде қоғамдық, әлеуметтік, моральдық немесе психологиялық мәселе қозғалуы шарт.

Фильм, бастапқы қозғалған мәселеге шешім жолын ұсынады немесе message беруі тиіс.

Сценарий

Метафоралар мен теңеулер.

Қысқаметражды фильм міндетті түрде қоғамның немесе жеке тұлғаның проблемасын тақырып ретінде ортаға тастап, сол мәселені шешуге я болмаса сол мәселені көтеру арқылы көпшілікке таныстырып көрсетуі қажет. Яғни, өзекті мәселе фильмнің негізін қалаушы болуы шарт. Қазіргі заманда байланыс технологиялары мен қарым-қатынас көліктерінің дамуына байланысты алыс мемлекеттер мен мекендер жақындай түсуде. Туризм я болмаса жұмысшы күші мен тәжірибе алмасу мақсатында мемлекеттер арасында көшіп-қону көбейуде. Салдарынан өмірімізге бөтен мәдениеттер мен әдет-ғұрыптар ағылып келуде. Бұл құбылыс өзімен жақсы жақтарымен қатар жаман жақтарын да әкелуде. Басқа мәдениеттердің біздің елге кіру нәтижесінен қоғамда кейбір өзгерістер орын алуда. Мысалы, 19-шы ғасырға дейін ислами-түркі жері болып саналған қазақ елі, Ресей отаршылығынан кейін орыс мәдениетін қабылдауға мәжбүр болды. Нәтижесінде күнімізде орыс тілі мен мәдениетін ұстанбайтын қазақ кем де кем. 1990-шы егемендік алған жылдары жаңа Қазақстан капитализм жүйесіне көшуімен батыс мәдениетіне есігін ашуға мәжбүр болды. Салдарынан күнімізде батыс үлгісінде кийінбейтін, я болмаса батыс тағамдарын мойындамайтын қазақ жоқ. Бұл жағдайлар өз мәдениетіміздің өзгеріске ұшырап құлдырауына әкеліп соқты. Жалпы қазақ мәдениеті, оның ішінде ерекше соққы алған дін мен тіл. Ертеде қорлық пен зомбылық, ұрлық мен қылмыс, ішімдік пен құмар қазақ халқына бейтаныс құбылыстар еді. Бөтен мәдениеттердің келуімен, дініміздің әлсіреуіне байланысты күнімізде жоғарыда айтылып өткен құбылыстардың орын алуы таңғаларлық жағдай емес. Себебі, халқымызға діни шектеулер мен мәдени шектеулердің әсері әлсіз. Бұл, өз кезегінде қоғамдағы теңдікті бұзып, жаңа проблемалардың тууына себепші болады. Осы жерде қысқаметражды фильмнің рөлі - осы мәселелерді қоғамның арасынан көре біліп, халаққа көрсете білу.

Режиссер қозғалған мәселені талқылап, осыған байланысты өз ойын білдіріп. Драматургия, сюжет, метафоралар арқылы шешім жолдарын ұсыну қажет. Талқыға салынған мәселеге нақты шешім бермесе де, осы мәселеге байланысты өз пікірін жеткізе білу керек.

Қысқаметражды фильмде сценарийдің қайнар көзі жоғарыда айтып өткендей режиссердің тарапынан таңдалып алынған қоғам немесе жеке тұлғаның бойындағы мәселе болуы тиіс. Яғни, алдымен проблема ортаға тасталып сценарий жазылады. Әр уақытта сценарий проблеманың таныстырылып шешілуіне жұмыс жасайтынын ұмытпаған жөн.

Сценарий бекітілген 3 бөліктен тұрады – Басы, Ортасы, Соңы. Және ешқашан да, ешқандай да өзгеріске ұшырамайды. Ал сюжеттің 3 бөлігі бекітілмегендіктер олардың орындары ауыса беруі мүмкін. Яғни, басы мен ортасы, соңы мен басын орын ауыстыру комбинациялары арқылы сюжеттің ашылуына мүмкіндік беріледі. Сценарийді құрайтын барлық сахналар мен пландар соңғы сахнаға, яғни кульминация нүктесіне қызмет атқарады. Егер фильм жалғыз сахнадан құралса, онда соңғы планға қызмет етуі тиіс. Себебі бүкіл пландар мен сахналарда қозғалған сұрақтардың жауабы соңғы сахнада. Бұндай шешім фильмнің көрерменнің үстіндегі әсерін күшейте түсіп, есінде ұзақ уақыт қалуына негіз болады.

Қысқаметражды фильмнің хронометражында ешқандай да бір шектеу жоқ. Бірақ бұл фильм түрі негізсіз сахналар мен артық пландарды ұнатпайтынын ескергеніміз жөн. Фильмнің ұзындығы неғұрлым қысқа болса, соғұрлым табысты болады. Жалпы бұл фильмдер аз уақытта көрерменге көп ақпарат беруге тырысады. Ал көрермен тарапынан аз уақытта көп мөлшердегі ақпаратты қабылдап, қорту әрқашанда қиындық тудырады. Сол себепті алғашқы 10 минуттан кейін ақпаратты қабылдау бәсеңдей түседі. Қысқаметражды фильмнің орташа есеппен идеалды көлемі 8 минутқа тең. Сонымен қатар бұл типтегі фильмдер бас кейіпкердің образы, жан-дүниесі мен өмірлік ұстанымдарын артқы планға шегеріп, қозғалған негізгі мәселені алдыңғы қатарға шығарады. Себебі кейіпкерлер қозғалған тақырыптың көрерменге тиянақты, нақты жеткізілуіне қызмет көрсететін құрал ретінде қабылданады.

Кейіпкердің ашылуына, сюжеттің өрбуіне жол берілмейді. Катарсиске түскен көрермен режиссердің бергісі келген message-ден ауытқып, назарын басты кейіпкерге аударады. Фильмдегі кейіпкердің тағдыры көрерменнің назарын өзіне баурап алады. Бұл кез келген қысқа фильм туындысы үшін болымсыз дүние.

20 ғасырдың алғашқы бөлігінде Сергей Эйзенштейн, Александр Довженко, Всеволод Пудовкин, Фридрих Эрмлер және Дзига Вертов сияқты Кеңес Одағының кино шеберлері кинематографияға жаңа өзгерістер алып келді. Олар монтажды дамытумен қатар фильмде метафораларды қолдану жолдарын көрсетіп берді. Қазіргі таңда метфоралар мен теңеулер кино әлемінің айрылмас маңызды бөлшегіне айналды.

Қысқаметражды фильмде метафораның орын алуы міндетті шарт емес, бірақ фильмнің әсерін күшейтуде өте маңызды рөл атқарады.

Әдебиеттер:

1. Klasik anlatı sineması (Ayşen Oluk Ersümer, Hayalperst yayınevi 2013)
2. Sinemaestetigine giriş (Ömer S. Uysal, İkinci adam yayınları 2012)

СЕМЕЙНЫЕ ЦЕННОСТИ В СТАНОВЛЕНИИ МЕЖЭТНИЧЕСКОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ

Мурат Г.Ж.,

1 курс, студент,

Костанайский государственный университет имени А.Байтурсынова

Научный руководитель: Шаукенов Ж.А.,

к.истор.н., доцент,

Костанайский государственный университет имени А.Байтурсынова

Формирование культуры межнационального общения и межэтнической толерантности начинается с семьи. В семье ребенок получает первые представления о родном языке, родной культуре, традициях и обычаях своего народа. От родителей он узнает о существовании других народов, отличающихся от его собственного, по языку и культуре. В разнорасовой семье ребенок получает первые модели отношений между представителями различных наций.

Неприятие людей другой расы, другой этнической общности, другой религиозной культуры признак недостаточной воспитанности, которая в первую очередь закладывается в семье [1, с.117].

Для раскрытия этого вопроса обратимся к принципу природосообразности Я.А.Коменского. «Показав, что райские растеньица – христианское юношество – не могут расти наподобие леса, а нуждаются в попечении, следует рассмотреть, на кого же падает это попечение. Всего естественнее признать, что оно падает на родителей, чтобы те, кому дети обязаны жизнью, оказались и источником для них разумной нравственной и святой жизни» [4, с.62].

«Однако при многообразии людей и их занятий редко встречаются такие родители, которые могли бы сами воспитывать своих детей или по роду своей деятельности располагали бы необходимым для этого досугом. Поэтому давно уже практикуется порядок, при котором дети многих семей вверяются для обучения специальным лицам, обладающим знаниями и серьезностью характера. Этих воспитателей юношества обыкновенно называют наставниками, учителями ...» [4, с.26].

Здесь следует подчеркнуть, что Коменский ставит учителей лишь на второе место после родителей. То есть из этого можно сделать вывод, что основную роль в воспитании детей играют именно родители. Главными средствами воспитания в семье является пример родителей. То есть семья, по мнению Коменского, является главным средством нравственного, культурного, толерантного воспитания.

В нашем современном обществе все заметнее кризис семьи. Кризис выражается в том, что семья все хуже реализует свою главную функцию – воспитание детей.

Кукушин В.С. считает, что каждый человек имеет специфические национальные, общественные по своей природе, происхождению и функциям духовно-нравственные устои, так называемые ценностные ориентиры, призванные «задать» личности программу деятельности и поведения, в том числе и по отношению к другому человеку, другой народности, нации, другой материальной и духовной культуре.

Это и понятно. Ведь каждый человек сугубо индивидуален в психологическом, нравственном, эстетическом отношении [1, с. 28].

Что же касается ценностного сознания личности, национального самосознания, национальной самоидентификации, межэтнической толерантности, то с первых дней жизни они начинают формироваться в семье, через соблюдение национальных традиций, обычаев, обрядов, затем при поступлении в школу все это корректируется в деятельности человека и сохраняется на протяжении всей его жизни. На формирование межэтнической толерантности должны быть направлены усилия всех: родителей, воспитателей и учителей, на долю которых выпадает обязанность руководить в указанном направлении воспитанием от первых дней жизни ребенка.

Работа по формированию межэтнической толерантности у детей в первую очередь основывается на педагогической культуре родителей.

«Мы вступаем сегодня в такой период развития нашего общества, когда общая педагогическая культура всего населения, особенно родителей, является одной из предпосылок выполнения каждым гражданином своего долга перед обществом, а этот долг заключается, прежде всего, в воспитании молодого поколения. Поэтому, прежде всего, необходимо заботиться о повышении педагогической культуры родителей...» [2, с. 108].

По словам Яна Амоса Каменского «какими бы прекрасными ни были наши школьные учреждения, самыми главными «мастерами», формирующими разум, мысли малышей, являются мать и отец. Семейный коллектив, где ребенка вводят в мир зрелости и мудрости старших, – это такая основа детского мышления, которую не может заменить в этом возрасте никто...» [5, с. 23].

И учитель, и родители объединены единой целью: обучить и воспитать детей. Достичь каких-либо результатов в этом возможно при установившемся взаимопонимании между семьей и школой. Как отмечает Макаренко А.С. «хорошо, если родители активны, контактны, заботливы, обеспокоены будущим своих детей, приучены стилем работы школы к пониманию важности их участия в делах школы, класса. Трудно бывает, когда нужно «перевоспитывать» родителей, добиваясь такого участия, но нельзя считать бесполезными свои усилия по привлечению родителей, по установлению контакта с семьями учеников» [3, с. 12].

Так как семья играет ведущую роль в формировании межэтнической толерантной личности и личный пример родителей является основным методом формирования межэтнической толерантности, то совместная работа школы и родителей позволяет добиться лучших результатов в развитии нравственных качеств детей, в формировании межэтнической толерантной личности, в повышении знаний детей о культуре своего народа и других этнокультур, а в связи с этим, повышения уровня воспитанности детей, через включение ребенка в какую-либо деятельность, направленного характера.

Толерантность как никогда ранее важна в современном мире. В последнее время особенно участились акты насилия, терроризма, агрессивного национализма, расизма, антисемитизма, отчуждения, дискриминации по отношению к национальным, этническим, религиозным и языковым меньшинствам, беженцам, мигрантам, социально наименее защищенным группам в обществах, а также акты насилия в отношении отдельных лиц, осуществляющих своё право на свободу мнений и выражения убеждений. Всё это представляет угрозу делу укрепления мира и демократии на национальном и международном уровнях, и являются препятствием на пути развития.

И все же большая, здоровая часть человеческого сообщества жаждет мира и взаимопонимания. Люди хотят видеть красоту, любить и быть любимыми, познавать мир и совершенствовать его. Для этого нужны мир и содружество всех землян. Не случайно первое десятилетие объявлено ЮНЕСКО десятилетием культуры мира и ненасилия. Для обеспечения мира необходимо воспитание в каждом из нас не только межрасовой, межконфессиональной и межнациональной толерантности, но и искреннего интереса к культуре всех народов Земли.

Как отметил Президент РК - Лидер нации Н.А. Назарбаев в своем ежегодном Послании народу Казахстана: «Наша главная цель в данном направлении проста и понятна: мы должны сохранить и укрепить общественное согласие. Это – непреложное условие нашего существования как государства, как общества, как нации. Фундамент казахстанского патриотизма – это равноправие всех граждан и их общая ответственность за честь Родины». Мы строим общество равных возможностей, общество, где все равны перед законом. Мы никогда не должны даже допускать мысли, что поступление на учебу, устройство на работу и карьерный рост будет решаться по этническому признаку.

Более того, за годы независимости, несмотря на глобализацию и вестернизацию, наш культурный фундамент был заметно укреплен. Казахстан – уникальная страна. В нашем обществе причудливо объединились и взаимодополняют, взаимоподпитывают друг друга самые разные культурные элементы.

Нам следует оберегать нашу национальную культуру и традиции во всем их многообразии и величии, собирать по крупицам наше культурное достояние. Наша история учит: страна сильна только тогда, когда один народ, - подчеркнул в своем выступлении Президент РК[6].

Важным аспектом в развитии общества, по словам Лидера Нации, должна стать интеллигенция, которая всегда была ведущей силой в укреплении общенациональных ценностей. Нам нужно показывать и создавать новых героев нашего времени – тех, на кого должна будет ориентироваться наша молодежь. Интеллигенция может и должна играть ключевую роль в проектировании ментальной, мировоззренческой модели будущего страны на основе моего видения нового политического курса Казахстан-2050.

Нам нужно продолжить работу по формированию исторического сознания нации. Всеказахстанская идентичность должна стать стержнем исторического сознания нашего народа.

Особое внимание Президент РК уделил вопросам этнической и религиозной принадлежности. Наша Конституция гарантирует свободу вероисповедания, это – факт. Однако, как известно, безграничной свободы не бывает, это – хаос. Все должно быть в рамках Конституции и законов. У всех есть право выбора. К выбору религиозных предпочтений нужно относиться очень ответственно, ведь от него зависит жизненный уклад, быт, часто вся жизнь человека.

Государство и граждане должны выступить против всех форм проявлений радикализма, экстремизма и терроризма. Особую озабоченность вызывает угроза так называемого религиозного экстремизма. Общую озабоченность разделяют и духовные иерархи. Нам нельзя допустить, чтобы искренняя вера во Всевышнего подменялась агрессивным и разрушительным фанатизмом.

В вопросах религии необходим вдумчивый подход и крайняя осторожность. Государство не должно вмешиваться во внутренние дела религиозных общин. Мы должны свято придерживаться принципа свободы совести, традиций толерантности и веротерпимости.

Список использованной литературы:

1. Кукушин В.С. Воспитание толерантности личности в поликультурном социуме, пособие для учителя. – Ростов н/Д: ГинГо, 2001. – 404 с.
2. Куликова Т.А. Семейная педагогика и домашнее воспитание. Учебник для студентов средних и высших педагогических учебных заведений. – М.: Издательство центральная Академия, 1999. – 232 с.
3. Макаренко А.С. Книга для родителей. – М.: Педагогика, 1983. – 160 с.
4. Пискунов А.И. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики. – М.: Просвещение, 1981. – 91 с.
5. Сухомлинский В.А. Родительская педагогика // Избранные педагогические сочинения в 3 т.: Т.3. – М., 1981. – 436 с.
6. Послание Президента РК – Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050» Новый политический курс состоявшегося государства». 14.12.2012 г.

ҚАЗАҚТЫҢ ҚАЗІРГІ САХНА ӨНЕРІНІҢ ЕЖЕЛГІ ТАРИХПЕН САБАҚТАСТЫҒЫ

Нурсаинова А.Е

*студент, 2 курс, «Мәдениеттану» мамандығы,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Ғылыми жетекші: Өмірбекова Ә.Ө.,

*филос.ғ.к., доцент,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Мәдениет адам әлемі. Мәдениет көріністерінде адамдық парасат, ақыл-ой, ізгілік пен әдемілік заттандырылып, игіліктер дүниесі құралған. Сонымен бірге мәдениет адамды тұлға деңгейіне көтеретін негізгі құрал. Әл-Фараби айтқандай, адам – «хайуани мадани» [1, 446 б.], яғни, Мәдениетті жан. Мәдениеттің өзекті бөлігі-өнер. Таңбалы тастағы кескіндер мен тағы адамдардың ырым-билерінен бастап, Рафаэль мен Микеланджелоның мәңгілік туындыларымен жалғасқан, халықтың шығармашылық рухынан туған талай сұлу дүниелерсіз, өнер әлемінсіз, қандай мәдениеттің болсын рухын сезіне алмаймыз. Адамды тұлға деңгейіне көтеретін негізгі құрал, мәдениеттің алтын қазынасы болып табылатын өнердің түрлері ғылыми зерттеу жұмысы үшін өзекті тақырып болып табылады. Бізге белгілі өнердің: көркем әдебиет, музыка, мүсін, кескіндеме, театр, кино, би, сәулет өнері, т.б. түрлері бар.

Әлемдік мәдениет ырғақтарының бір бөлігі, қазақ мәдениетін түсіну мақсатында алдымен оны кеңістік өрісі мен уақыт ағынында қарастырып, кейін типтік ерекшеліктерін айқындайық. Қазақ мәдениеті еуразиялық Ұлы дала көшпелілерінің мұрагері болып табылады. Сондықтан осы ұлттық мәдениетті талдауды номадалық (көшпелілік) өркениет ерекшеліктерін байқаймыз. Көшпелілердің

музыкалық мәдениетінің тамыры өте тереңде жатыр. Әсілі, көшпелілердегі ең көне музыкалық аспаптар - ұрмалы даңғыра, құрайдан жасалған үрмелі сыбызғы, ілмелі-шертпелі қобыз, домбыра іспеттес қарапайым аспаптар болған. Эпостардағы «ала өгіздей мөңіреткен» деп келетін жыр жолдары өнерпаз жауынгердің садағының адырнасын іркіп- тартып музыкалық үн шығаратынын білдірсе керек. Орталық Азия, Сібір, Тибет халықтарында бүгінге дейін кездесетін бір ішекті қобыз осы музыкалық аспаптың көне түрі болуы мүмкін.

Көне Хорезм жеріндегі Қойқырылған қала деп аталатын дөңгелек бекіністен домбыра сияқты екі ішекті аспапта ойнап отырған адамдардың бейнесі табылған. Зерттеушілердің ойынша, бұл домбыраның көне түрі[2, 168 б.]. Академик В.В. Виноградовтың пікірінше, қазақтың домбырасы мен қырғыздың қобызы сияқты аспап кем дегенде бұдан екі мың жыл бұрын пайда болған, қазақтың қобызы осы күнгі виолончель, скрипкалардың арғы атасы.

Музыка, музыканың аспаптар тарихын зерттеуші ғалымдардың пайымдауынша, ән түріндегі музыкалық мұра (вокалды музыка) және сарын, күй түріндегі мұраның (аспапты музыка) жіктеліп бөлінуі, бері дегенде, VI-VIII ғасырларда басталды. Ұлытау төңірегінен табылған түркі дәуіріне жататын тас мүсіннің бір бүйірінде қобыздың суреті, ал арқасында қоңыраудың суреті салынған. Қобыз бен қоңырау бақсының аспаптары. Олар қоңырау, әр түрлі сылдырмақтарды қағып жүріп би билеп, қобызбен сарын ойнап, жын шақырған. Тас мүсінде осындай бақсы бейнеленген болуы керек. Жалпы, көшпелілердегі алғашқы кәсіпқой музыкант бақсы болған. Сонау VIII ғасырда өмір сүрген, түркі әлеміне ортақ Қорқыт алғашқы шебер музыкант, күй атасы, бақсылардың пірі болып саналады.

Ауызбен үрлеп ойнайтын қазақтың қыштан жасалған уілдек деп аталатын аспабының көне түрлері ортағасырлық Отырар қаласынан, Жамбыл облысындағы Ақтөбе (Баласағұн) қаласынан табылған. Олар X-XII ғасырларға жатады.

Қорқыт ата бүкіл түркілер әлемінің сарын, күй, әуен өнерінің атасы болса, одан бергі музыка өнері әл-Фарабидің (IX-X ғасырларда), ибн-Синаның (X ғасыр), ұлы жыршы Кетбұғаның (XIII ғасырда), Сыпыра жыраудың (XIV ғасырда), Асан қайғының (XV ғасырда), Қазтуғанның (XV ғасырда), Әбу әл-Қадырдың (XV ғасырда), Әбдірахман Жәмидің (XV ғасырда), Бұқардың (XVIII ғасырда), Нысан абыздың (XVIII ғасырда) аттарымен байланысты. Олар күйші-сазгер, жыршылар болған. Ал әл-Фараби, ибн-Сина музыка ілімінің теориясын алғаш жасаушы ғалымдар.

Қазіргі ұрпақ би өнерінің падишасы десе алдымен Шара Жиенқұлованы, [3, 160 б.] Гүлжан Талпақова мен Шұғыла Сапарғалиқызын айтатыны анық.

Ел арасында «Қамажай», «Қара жорға», «Аю биі», «Бүркіт биі», «Ортеке», «Садақ биі», «Асатаяқ» сынды ұлттық билеріміз кеңінен танымал. Ресми іс шаралардан бөлек, жиын тойларда, мерекелік кештерде аталған би түрлерін қонақтар немесе шақыртылған бишілер тобы орындап жатады. Қазақтың ұлттық биінің кейбірі ән түрінде де айтылады, мысалы, «Қамажай». 2011 жылы Қызылордалық 500 ге жуық студент бір мезгілде осы биді билесе, Бельгиялық Jullian Jafferse тобы қамажай әнін Еуропалық деңгейге көтеріп қана қоймай, ұлттық нақыштарды қосып бейнебаян да түсірген.

Бимен айналысатын адамдардың буындары ауырмайды, қан айналысымы жақсы болады. Бұл тұрғыда «Қара жорға» биінің денсаулыққа пайдасы мол. Оны билеген адамның бүкіл сүйегі қимылдайды. Бұны ескерген көрші Қытай елі оқушылардың таңғы жаттығуына осы биді таңдап алған. Тіпті, Алтай аймағында он мың адам бір мезгілде «Қара жорға» билеп, Гинестің рекордтар кітабына енген. Қайталанбас өзгеше мәнерімен, ерекше іс қимылымен дараланған ұлттық билеріміз әлемдік деңгейдегі қай сахнаның болса да ажарын ашатыны анық.

Дәстүрлі өнеріміздің ең бір ерекше және маңызды тармақтарының бірі, музыкалық ырғаққа сай дене қимылымен көрсетілетін би өнері.

Адамдардың күнделікті еңбек процесіндегі іс-әрекеттері, қоршаған дүниеден алған сезім-әсерлері би қимыл-қозғалыстары мен ишараларына негіз болған. Табиғат құбылыстарын, аңшылық және соғыс көріністерін белгілі жүйеге түскен ырғақты қимыл - бимен бейнелеу көне дәуірде өмір талабынан туды. Келе-келе би қимылдарының мәнерлеу мүмкіндігі мен тәжірибенің молаюына орай жеке би өнері қалыптасты. Көне мәдениеттер ордасы болған Шығыс елдерінде (Грекия, Рим, Мысыр, Қытай, Үндістан) билеу мәдениеті шеберліктің биігіне жетті. Би музыкамен тығыз байланысты. Көптеген халықтың билері ұрмалы музыкалық аспаптардың ырғақты үнімен орындалады. Қазақ биі – бишінің қозғалысы мен дене қимылы арқылы көркем образды бейнелейтін, ұлттық сахна өнері. Қазақтың халықтық би өнері ерте заманнан қалыптасқан, халқымыздың аса бай ауыз әдебиетімен, ән-күйлерімен, дәстүрлі тұрмыс салтымен біте қайнасып келе жатқан ел мұрасы болып табылады. Халықтың көркемдік ойының бір көрінісі ретіндегі би өнері өзінің эстетикалық болмысында қазақ жұртының жалпы дүниетанымына сай арман-мұраттарын бейнелейтін қимылдар жүйесін қалыптастырған. Қазақ халқы ежелгі би өнерінің дәстүрі мен өрнегін сақтап, өзінің рухани қазынасымен ұштастыра отырып, ғасырлар бойы дамытқан. Мысалы, қамажай биін алып қарайтын болсақ, бұл би- түркі тілдес халықтары арасында кеңінен таралған қазақ халқының «Қамажай» атты әнінен атауын алған би

өнерінің туындыларының бірі. Тарихына келсек, би шамамен XIV-XV ғасырлар аралығында пайда болды. Нақты авторы белгісіз, халықтан би де таралған болып есептеледі. Би әннің мазмұнын ашқысы келгендей әдемілік, нәзіктілікті бейнелейді. Бір жағы би, ал тағы бір жағынан ән болып қазақтың мәдениеті мен ән-би өнерінің асқан үлгісі. Биді көбінесе жасөспірім қыздар орындайды. Оған ұлттық киімде, шаштары өрілген, ұлттық әшекейлермен көмкерілуі қажет. Биде нәзік іс-қимылдар, қол, бас, дененің бір қалыптылығы аса маңызды.

Би хореографиясы жинақы образдар арқылы болмысты бейнелеп, адамның ішкі жан дүниесін көрсетеді. Экономикалық, әлеуметтік, тарихи географиялық, т.б. факторлардың әсерімен де әр халықтың өзіне ғана тән би дәстүрлері, өзіндік хореография тілі, пластикалық бейнелілігі, қимыл-әрекетті музыкамен байланыстыру тәсілдері пайда болды. Солардың негізінде бал билері мен кәсіби сахна биі қалыптаса бастады. Кәсіби өнерде би жоғары деңгейге көтеріліп, ғылыми жүйеленді. Мысалы, Еуропа классикалық биі, Азиямен Африка халықтарының билері сияқты түрлері қалыптасты. Шығыс елдерінің билері бет-пішіннің нәзік құбылуы және қол қимылы секілді дәстүрлі ишараларымен ерекшеленеді.

Қазақтың халық фольклорының көне түрлерінің бірі болып табылатын би өнері туралы Қазақстан жерінде сақталған петроглифтер (тастағы суреттер), тарихи деректер, орыс саяхатшылары, тарихшылары, ғалымдарының этнографиялық жазбалары сыр шертеді.

Қазақстан территориясындағы ертедегі көшпен Тамғалы ескерткішін зерттеген ғалымдар петроглифтерді сақтауда алға қойған есептері болды. «Тамғалы шатқалының қырма суреттері консервациясы» атты Мемлекеттік жоба қабылданып, мәліметтер қоры өңделіп, петроглифтерді суреттейтін дала бейнелірінің 3000 суреті берілген.

Б.э.д, екінші мыңжылдықтың ортасындағы мерзімге жататын ерекше композициялар - петроглифтер бейнелері тақырыбы әртүрлі: адамдар, жануарлар, ат шабармандар, аң аулау сәті, адам өміріндегі құрбанды шалу рәсімі, салттық-жоралғылық билер [4, 171 б.]. Қазақ халқының би мәдениеті ежелден-ақ белгілі болған. Би – ұлттық өнердің басқа да түрі сияқты халық тұрмысына берік еніп, олардың әдет-ғұрып ерекшелігі мен іс-әрекетін бейнелейтін өнерге айналды. Бұрыннан сақталып келген еңбек қимылын көрсететін халық биі «Өрмек би», аңшылар өмірін бейнелейтін «Қоян би», әзіл-сықақ пен күлкіге құрылған «Аю биі», «Насыбайшы», «Ортеке», «Қаражорға», «Тепеңкөк» билері – ежелгі би мәдениетінің куәсі. Би қазақ халқының тұрмыстың болмысын, өнер сүйгіштігін жан-жақты аша түседі. Муз. фольклорда сахнада өлең айту, би билеу, билеп жүріп ән айту, т.б. сақталған. Халық арасында еңбек жылын қорытындылауға байланысты мереке өткізу, салтанат құру кең етек алды. Той-думандарда өнерпаздар би арқылы өнер жарысына түсіп, көрермендерге өздерінің бишілік шеберлігін көрсететін болған. Қазақтарда өзбек, тәжік және басқа мұсылман дінін ұстаған шығыс халықтарында сирек ұшырасатын қыз бен жігіттің қосылып билейтін жұп билері («Қоян-бүркіт») кездеседі. Бишілік өнер ұрпақтан ұрпаққа жалғасты, әр тайпаның өз өнер шеберлері болды. Олар сарайда және көпшілік алдында өнер көрсететін сайқымазақ-қуақы ретінде танылды. Қазақтың халық билерінің канондық түрі болған жоқ. Би өнері импровизациялық тұрғыда орындалды. Би сайыстарында эмоциялық жарқын сипат хореогр. көріністермен ұштастырылды. Бұл ерекшеліктер «Ұтыс» және «Сылқыма» билерінен көрінеді. Ат үстінде билеу өнерінің де өзіндік ерекшеліктері болды. Ерттеулі аттың үстінде тұрып билеу, атты өзінің ырғақ сазына бағындыратын нағыз кәсіби бишінің ғана қолынан келетін.

Бабадан ұрпаққа қалған ұлттық мұрамыздың қайсысы да қастерлі қазынамыз, дәстүрлі өнерді, халықтың тыныс-тіршілігін, көркемдік ойын, тұрмыс салтын, дүниетанымына сай арман-мұратын бейнелейтін бірегей жауһарлар.

Әдебиеттер:

1. Әл-Фараби. Философиялық трактаттар. Алматы, 1972. – 446б.
2. Народные знания. Фольклор и народное искусство Вып.4. – М: Наука, 1991. – 168 с.
3. Абилов Д.Т. История казахского танца: Учебное пособие. – Алматы: Санат, 1997. – 160 с.
4. Абилов Д.Т. Становление и развитие казахского танца на профессиональной сцене: Диссертация кандидата искусствоведения. – М., 1979. –171 с.
5. Қазақтың дүниетанымы. – Алматы, 1993, 36-бет

«ҚАЗАҚ ӘЙЕЛІ» КОНЦЕПТИСІНІҢ ЭТНОМӘДЕНИ СИПАТЫ

Смагулова Ж.,

*студент, «Мәдениеттану» мамандығы,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Ғылыми жетекші: Әлікбаева М.Б.,

*филос.ғ.к., доцент,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Мифтік танымның қыр-сырын зерттеуші С. Қондыбай еңбегінде "қазақ әйелі" концептісі аясында қалыптасқан кейбір бейнелерді төмендегіше ұғындырады: "Көне көшпелілер мифіндегі белгілер суға қатысты әйел рухымен немесе Су құдайымен тығыз байланысты. Сондай-ақ *албастыны* салбыраған, артқа лақтыратын ұзын көкіректі етіп бейнелеу оның сумен байланысты табиғатын ғана емес, сонымен бірге жыландық сипатын да береді. Аталған көріністегі көкіректер бұл екі аналық безі емес, хтондық әйел құдайдың екі көкірегіне өсіп шыққан екі жылан. Сондықтан, *албасты* бейнесі су және жыланмен байланысты әйел құдай сияқты көне мифтік кейіпкермен, адам және табиғат өміріндегі қайталанатын кезеңдерге қатысты деп айтуға болады" [1, 169-170 бб.]. Ә. Кекілбаев шығармаларында *албастыны* жас босанған әйелдерді өлтіру сияқты зұлымдық функциясы, зиян әрекеттері түсіндіріледі. Албасты болмысына қатысты бұлардан өзгешерек прецедентті мәтінді Е.Аманшаевтың шығармасынан жолықтырдық: - *Дегенмен, әркім әрқалай айтады. Біреулер - ұрлап алған нәрестесін сүтке тойғызып, ақ қанатты періштеге айналдырып жібереді дейді... Періште қанаттарын қағып, мына көк теңізді асып аспанға, иә, иә, алыс аспа-ан-ға ұшып кетеді екен... Ал, енді біреулер - Албасты емізген нәрестесін аққуға айналдырып жібереді дейді... Жұрттың аққуды "киелі" санайтыны содан екен... Әлгі аққу қанаттанғанша бар зой, оны әлпештеп, мәпелеп, ұшып үйрететін де - Албасты өзі көрінеді. Ал аққудың сұңқылдап мәңгі-бақи жұбын жазбай іздейтіні - анасын іздеген нәрестенің іңгәлағаны екен...*

- *Албасты-қыз әсіресе, тұманды күндері теңіз жағалап серуендегенді жақсы көреді екен...*

- *Күн түстес, ақсары, ұзын шашын екі иығынан асыра жайып жіберіп, сыздаған емишегін өзі сауып, ыңылдап ән айтады екен... Ертеректе, сонау бағзы заманда адамдар оған зорлық жасап, баласын тартып әкеткен көрінеді. Содан бері аласуан атын ойнақтатып, күллі әлемді кезіп нәрестесін іздейді екен, кейуана!...* (Е.Аманшаев. Албасты туралы аңыз). Бұл аңызда айтылғанның негізі бар екенін С. Қондыбай келтірілген дәйектер де дәлелдей түседі [1, 59 б.]. Бұл матриархат кезеңінің патриархат үстемдігімен алмасуынан да болуы мүмкін деп ойлаймыз.

Қазақ ертегілерінде Су архетипіне байланысты мифтік танымдағы "әйел" концептісін танытатын мәтіндер жиі кездеседі. Ондай ертегілерде әйел немесе қыз суға шашын жуып жатқанда, бір тал шашы суға ағып, алтын түстес шаш талын байқаған хан оның иесін көргісі, иеленгісі келеді ("Көкжан батыр", "Арғымерген", "Құламерген" ертегілері). Шаш - байланыс, үйлесімділік, жоғарғы тылсым күштердің символы. Жоғарғы, орта және төменгі әлемді байланыстыратын күш символы. Ежелгі тайпалардың көпшілігінде біреудің шашын қырку оны жазалау түрі болып есептелген. Тайлықтар адамның киелі жері оның шашы деп санаған. Бірқатар халықтарда оларды көрсетуге, оларды ұстауға тыйым салынған. Шашынан ұстау "дұшпаныңды жеңу" деген мағынаны білдірген.

Ежелгі грек Рим әлемінде шашты қырку құлдың белгісі саналған. Ресейде жеңіл жүрісті қыздарды маскара етіп жазалау мақсатында шаштарын тықырлап алып тастайтын болған. Христиан дінінде шіркеуде қызмет етуге бел бұған қыздардың шашын қырку рәсімі болған. *Тұлдаудың* қазақтар үшін ерекше танымдық мәні бар. "Тұлдау" – ардан аттаған әйелдерге қолданған жаза: *"Анадай жерде бетіне күл жағып, маңдай шашын кесіп, бұлқынтып ұстаған Торғынды ортаға алып шықты... Ұйпа-тұйпасы шыққан бейшара қызды қара атты гүлбан қараның алдына апарып тізе бүктірді. Бұрым қып өргізбей бос салдырған қолаң шашы алдына төгіліп бет ауызын көрсетпей тастапты"* (Ә.Кекілбаев. Үркер). Когнитивтік ғылымның басты мәселесі адамның білімін жүйелеу болып табылатындықтан, осы мәселені шешетін фактор ретінде ішкі құрылымдарды тереңінен басқаратын ойлау әрекеті негізгі қызмет атқарады. Когнитивтік лингвистикада бұл қызмет "фрейм", "семантикалық өріс", "концептуалдық схема", "когнитивтік модель" сияқты құрылымдар көмегімен жүзеге асатыны анықталған. Г.Гиздатов когнитивтік модельді бірнеше сатыларға жіктеп танытады: "Когнитивтік модель үш түрлі сатыдан тұрады: біріншісі - ойлау дәрежесі. Онда сана әрекетінің дәрежесі көрініс табады. Екіншісі - алдын-ала ойлау дәрежесі. Мұнда логикалық ойлаудың бастапқы үлгілерін білдіретін сана әрекетінің дәрежесі көрініс табады. Үшіншісі - ойлаудың төменгі дәрежесі. Онда сезім арқылы бейне қалыптастыру әрекетінің дәрежесі көрініс табады" [2, 187 б.]. Біздің

тақырыбымызға қатысты, яғни күрделі концептілік құрылым ретінде ұғынылатын *"қазақ әйелі"* концептісін ғылыми негіздеп, сипаттайтын -когнитивтік лингвистика. Ал, когнитивтік лингвистиканың зерттеу объектісі бүкіл концептуалдық жүйені құруда айрықша мәнге ие болатын, әсіресе, концептуалдық кеңістікті ұйымдастырып, оны жіктеудің негізгі бастаушысы болып табыла алатын *концепт* болып есептелетіні белгілі. Сөз мағынасы когнитивтік қызметті толық анықтай алмайтыны, деңгейінің тар, ұғымнан алшақ екені, сонымен қатар, когнитивтік ұғымдарға барабар келмейтіні А.Вежбицкаяның *концептіге* берген мына анықтамасынан көрінеді: *"концепт – бұл ақиқат әлемі туралы адамның мәдени-шартты түсінігін бейнелейтін "идеалды әлемнің объектісі"* [3, 85 б.]; Р.М.Фрумкина *концептіні* мәдени категориялардың әсерінен туған вербалды ұғым ретінде түсінеді [4, 25 б.]. В.Н.Телияның пікірінше, *концепт* - бұл адамзаттың ақыл-ой жемісі және ондағы идеалды құбылыстар мен болмыстар. Ол тек тілге ғана емес, адам санасына тікелей қатысты" [5 б.]. Демек, *концепт* адам санасында танылған, бейнеленген білімді айқындайды.

Қазақ тіл білімін зерттеушілер арасында да *концепт* мәселесін тереңінен зерттеп, анықтама ұсынған зерттеулер жүргізілуде. *Дүниенің тілдік бейнесін* ұлттық мәдениет контекстінде қарастырған А.Исламның пікірінше: *"Концепт* дегеніміз - ұлттық дүниетанымның ықшам да, терең мағыналы дүниетаным құндылықтарын айқындайтын тілде көрініс тапқан күрделі бірлік" [6, 12]. Біздің ойымызша, қазақ тіл біліміндегі *"шаңырақ", "тары", "от", "қамшы"* т.б. *концептілер* ұлттық мәдени константалар ретінде А.Ислам, Н.Уәли, Б.Ақбердиева, М.Күштаева т.б. еңбектерінде лингвомәдениеттанымдық бағытта зерттеліп, дәлелденді. Көріп отырғанымыздай, когнитивтік тіл білімінің басты зерттеу мақсаты, қарастырылатын мәселелері, зерттеу әдістері белгілі болғанымен, оның негізгі ұғымдық бірлігі –*концептіні* анықтау, талдау тәсілдері бірізді жүйеге түскен жоқ. Біз *"концептілік жүйе"* деген ғалымдардың пікіріне сүйеніп, осы терминді пайдаландық. Себебі, біздің ойымызша, *"қазақ әйелі"* *концептісіне* қатысты - тілге дейінгі және тіл деңгейіндегі адамның танымдық тәжірибесін бейнелейтін оның білімі мен ой-пікірлерінің жүйесі. Ал, адам санасында дүние бейнесін тіл арқылы тұтастай бейнелеу мәселесі – когнитивтік тіл білімінің маңызды мәселесі. Осыған орай қарастырылған жоғарыда аталған зерттеулерде әрбір *концептілерді* бірыңғай топтастырғанда, осы *концептілердің* өзара байланысына тән, ерекше ұлттық дүниеге көзқарасы мен бағасы, бағалау көзі анықталады. Соның нәтижесінде әр этностың ерекше *этноөзектік концептілері* туындайды және тіл сонау бастан дүние бейнесінің белгілі деңгейдегі көрінісі болғандықтан, табиғи тілде дүниені "өзіндік қалпымен" бейнелеу мүмкін емес екені көрінеді. Сондықтан мәдениет категорияларын концептуалды ұғыну тілде ғана көрініс табады, тілде ғана жүзеге асады. Яғни ұлттық менталитет және рухани мәдениет ең алдымен бейнелі мазмұн арқылы тіл бірліктерінде көрінеді. Осымен байланысты қазақ мәдениетіндегі қазақ әйеліне қатысты ұлттық сананың кілтін ашатын жарқын бейнелі құралдар - тұрақты теңеулер, фразеологизмдер, метафоралар. Теңеудің семантикасы дүниенің ұлттық бейнесін танытады. Мысалы, қазақ халқында сұлу әйелге қатысты *қарға аунаған түлкідей, балға ашытқан қымыздай, қысыр емген тайдай, ақ бөкеннің құралайындай, оттай ойнақшыған, сұқсырдай сыланған, үлбіреген қырдың қызғалдағына ұқсап, аршыған жұмыртқадай, қамыстай әдемі тұлғасы, ай мен күндей әлемге бірдей, ақ маралдай керілген, шомылып көлге шыққан құдай, аққудың көгілдіріндей* т.б. теңеулер кездеседі. Демек, ұлттық мазмұнға, құрметке ие болған әлеуметтік таным жүйесі тілдің ұлттық жүйесінде таңбалық көрініс табады және дүниенің тілдік бейнесін құруға қатысады. Мұның нақты дәйегін жоғарыда *"қазақ әйелі"* *концептісін* нақты талдау барысында байқауға болады.

Когнитологтар белгілеген *концептіні* анықтаудың жолдары мынадай ретте жүргізіледі: концептілер бақыланған, қиялдан туған бейнелерді өзара ұқсастырып, ұқсас дүниелердің ортақ белгілерін бір ортаға жинақтайды. Мысалы, **"Әйел" концептісінің когнитивтік моделі:** 1. **Әйел - ана.** *Жап-жас ана бөпесін әлдилейді өбектеп, Бір сағаттың ішінде үш оянып, Үш қалғып; Шеше деген - шалқыған көл емес пе, Көлді жерде айналар шөл елеске* (М. Мақатаев); *Бала, бала, бала деп, Түнде шошып оянған. Түн ұйқысын төрт бөліп, Түнде бесік таянған. Аялы қолда талпынтқан, Қаймақты сүттей қалқытқан. Суық болса, жөргектеп, Қорғасын оқтай балқытқан. Айналасына ас қойып, Айдынды көлдей шалқытқан. Қолын қатты тигізбей, Кірлі көйлек кигізбей, Иісін жұпар аңқытқан* (Б.Алтынсарин); 2. **Әйел - адал жар:** *Төрт бұрышын төңіректің шарласам да, Сендей жар жанға жайлы қайдан табам? Сенсің - жар: жүрегімнің сырын ашқан* (М.Мақатаев); 3. **Әйел - ерлік:** *Ерліктің қос қанаты деп білем мен аяулы Әлиям мен Мәңшүгімді* (И.Сапарбай), т.б. Ал **"қазақ әйелі"** *макроконцептісін* төмендегідей *микроконцептілерге* бөліп қарастыруға болады: **"Қыз" концептісі:** *Қылышы өткір ұлыстың қызы да өткір, Сүймейді сені алдымен жылатып алмай* (Ж.Жақыпбаев); *Құдықтай тұнық суы тартылмаған Торғын да торғын шаптары тобық көметін Тоты қыздарға деуші едік, шіркін, үйленсек; Қыздың беті - қызарып піскен алма, Күннің нұрын уылжып ішкен ол да; Қыз дегенің - өмірдің қызғалдағы, Қылықтылар аз ба екен қыздандағы?..* (И.

Сапарбай); **"Әже" концептісі:** *Әулие-әмбиеден аумай қалған; Оранған ақ әжелер кимешекке; Тұратын еді шақырып Әжемнің аппақ жаулығы; Әжем жүр туган жердің топырағын, Тұмар ғып тігіп жатыр бөз қалтаға...* (М. Мақатаев) т.б. Сонмыен қатар жұмыста **"келін", "жеңге", "абысын", "кемпір"** т.б. концептілердің когнитивтік модельдері талданып көрсетілген. Бұл білімдер санада сақталып, субъектінің тәжірибесі ретінде оның концептуалдық жүйесінің құрылымдық элементтеріне айналады. Адамның белгілі бір ұғымды қалай қабылдайтынын, сол ұғымды танытуда санадағы ақпараттарын қалай қолданатынын ассоциацияның тілдік көрінісі психолингвистикалық әдіс ретінде анықтауға болады. Ал әрбір халықтың немесе ұлттың, әлеуметтік топтың не болмаса әрбір адамның өзіндік таныту ассоциациясы, стереотиптері болады. *Ассоциация* - жеке субъективті тәжірибеге негізделген белгілі объекті немесе құбылыс арасындағы байланыс. Бұл тәжірибеден субъектінің нәр алған мәдениеті мен өмірлік тәжірибесі байқалады. Осы ассоциация ұғымымен тығыз байланысты *ассоциациялық өріс* ұғымы да бар. *Ассоциациялық өріс* - тілдік бірліктердің жиынтығы, мазмұн ортақтығына қарай біріккен белгілеуші құбылыстардың ұғымдық, заттық және функционалдық ұқсастығы. Ол ассоциатив сөздердің, өзекті сөздердің төңірегінде бірігуі ретінде түсініледі. Демек, ассоциативті тәжірибе "стимул - реакция" жүйесі бойынша жүргізіледі. Ақиқат дүние адам санасында қалай қабылданса, сол күйінде жадыда сақталып, сол ұлтқа тән тіл арқылы көрініс табады. Кез келген дүниені қарап тани отырып, санаға сарт ете түскен түсінікті (ассоциацияны) немесе сол дүние туралы ұғымды тіл арқылы жеткізу үшін адам білімі, мәдени, рухани танымына сүйенеді. Ол тілдік қордағы тіркес арқылы, метафора арқылы немесе фразеологизмдер арқылы көрініс табады. Мысалы, қызға қатысты *нәзік, мейірімді, шашы ұзын, үкілі тақия, қыпша бел, оймақ ауыз*, т.б. түсініктер санада жинақталған қарапайым ассоциациялар болса, ал шығармашылық таланты бар, дүниені ерекше танып қабылдайтын ақын-жазушылар танымында ассоциативтік білім көздері бейнелі түрде көрініс табады: *торғын да торғын шаштары тобық көметін тоты қыздар; қыздары есік, төрден несіп терген, сөйлетсе - Сара ақындай дес бермеген*; т.б. (И. Сапарбай); *Шыт көйлек... белін бір бүрген, Етегін желге ілдірген, Омырауында бүлдірген; сен бота едің көздерің мөлтілдеген* (М. Мақатаев) т.б.

"Қазақ әйелі" концептісін ашуда психолингвистикалық талдау жүргізу арқылы ассоциация тәсілінің тиімділігі айқындалды. Соған орай біз *"қазақ әйелі" концептісінің* аясына кіретін бірнеше стимул сөздерді 200 информантқа ұсындық. 17-40 жас аралығындағы қазақ тілді азаматтардан алынған жауаптар негізінде түзілген *"қазақ әйелі" концептісіні* ассоциативтік өрісі төмендегіше: **қазақ әйелі-инабатты, ізетті, сыпайы, көркем, сергек, байсалды, тәрбиелі, ұлттық дәстүрді сақтайтын, өмірдегі бар қиындыққа шыдайды, ибалы, үй шаруасымен айналысатын, камзолы жарасымды, ерінің айтқанынан шықпайтын, Гүлбаршын, Құртқа, сәукеле киген, өз орнын білетін, жұбайын сыйлайтын, пысық, икемді, "Бақытсыз Жамал", Ғ.Мүсірепов, Ұлжан, Ұлпан, "Ер ана", Әмина Өмірзақова, Әйгерім, етек-жеңін жапқан, ажарлы; ана - ақ сүт, уыз, жақсы көретін, жақсы, мейірімді, бауырында баласы, қадірлі, бақыт, ең жақын адамың, әдемі, ақылды, қамқоршы, ардақты, асхана иесі, тамақты дәмді істейтін, жер-ана, Отан-ана, алтыннан қымбат, ауыл, ананың ақ сүті, мені өмірге әкелген, дүниені жаратушы, отбасы ұясы, ұрпақ тәрбиелейтін, ақ жаулықты, жанашыр, бесік жыры, әлди, түн ұйқысын төрт бөлген, ананың көңілі балада, алақаны ыстық, Домалақ ана, "Боранды бекеттегі" Найман ана, бұлақ, т.б. Тәжірибе барысында алынған нәтижелерге үнілсек, олардың қазақ мәдениетіне, ұлттық дүниетаным мен болмысқа тән ассоциациялар екені байқалады**

Қорыта келгенде, *"қазақ әйелі" концептісінің* лингвомәдени ерекшелігі қазақ дүниетанымында қалыптасып, тілде беркіген этномәдени, гендерлік стереотиптер арқылы ашылады. Қазақ әйелінің ойлау қабілеті, зейінзерде ерекшелігі, парасатпайым деңгейінің, мінезінің, еңбекқорлық, төзімділік, махаббат, сұлулық т.б. тілдік көрінісі этностың ерекше *этноөзектік концептілерін* құрайды; *"қазақ әйелінің" концептілік* бейнесі көркем және прецеденттік мәтіндерде, мифологияда, сакральды, топонимдік, антропонимдік т.б. жүйеде жасала отырып, оны символдық деңгейге көтереді. Ұлттық санада қалыптасқан, тіл арқылы сақталып, этномәдениеттің көрінісі ретіндегі, ұлтымызды біртұтас етіп ұйыстыратын ұйытқы күштің бірі де бірегейі ұлт тәрбиесіндегі ананың рөлін дәлелдейді. Бүгінгі қоғамдағы *ананың, әйелдердің* қоғамдағы орны мен қызметін арттыру күнделікті тұрмыс пен тәрбиедегі ана тілінің ұлтты ұйыстырушылық қасиетін, құдіретін күшейтумен тығыз байланысты екенін осы тектес зерттеулер нақты көрсетіп отыр.

Әдебиеттер:

1. Кондыбай С. Казахская мифология. Краткий словарь. Алматы: НурлыАлем, 2005. – 272 б.
2. Гиздатов Г. Типология и динамика когнитивных моделей в речевой деятельности. Дисс док. филол. наук. - Алматы, 1999.
3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М. Русские словари, 1996. – 411 с.

4. Фрумкина Е. Введение в психолингвистику. – М., 2000.– 215 с.
5. Телия В.Н. Русская фразеология. – М., 1996. – 217 с.
6. Ислам А. Ұлттық мәдениет контекстіндегі дүниенің тілдік суреті. Фил. ғыл. док. дис. қолжазбасы. – Алматы, 2004. – 340 б.

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ АЯСЫНДАҒЫ ЗАМАНАУИ ЖАСТАР МӘДЕНИЕТИ

Хасиетова Ж.Ж.

*студент, 2 курс, «Мәдениеттану» мамандығы,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Ғылыми жетекші: Өмірбекова Ә.Ө.,

*филос.ғ.к., доцент,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Қазақстанның бірінші жаңғыруы 25 жыл бұрын КСРО-ның қирандысынан шығып, өз жолымызды дербес мемлекет ретінде бастағанымыздан басталған болатын. Екінші жаңғыру «Қазақстан-2030» стратегиясының қабылдануымен және жаңа елорда - Астананың салынуымен басталды. Үшінші жаңғыру Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласымен жалғасын табуда. Ұлт санасының жаңғыруын мақсат еткен бұл еңбек- бағдарламалық құжат. Үлкен екі бөлімнен тұратын мақаланың екінші жартысында Елбасы кез келген жаңғырудың ең алдымен Ұлттық болмысқа, дәстүрдің замана сынынан сүрінбей өткен озығына негізделуін қадап айтып отыр. Бұл іргелі мақаланы халық Мәңгілік Ел мұратын жүзеге асырудың түп негіздерін көрсетіп берген тұжырымдамалық бағдарлама ретінде қабылдауда.

Бұл халқымызға рухани жол көрсететін нақты бағдар екеніне күмән жоқ. Нағыз ұлттық жаңғыру тек Қазақстан тәуелсіздікке қол жеткізгенде ғана, Елбасының ұзақ мерзімді стратегиясының негізінде басталды деп айтуға болады.

Қоғамдық сананы жаңғыртуға бағытталып отырған бұл идеяның ұсынылуы уақыт талабы мен ел дамуының тарихи кезеңіне сай, маңызы зор шешім болып отыр. Бұл идеяның үшінші жаңғырудың өзегіне айналуы, елімізге мүлдем жаңаша сипат, тың серпін әкелері анық.

Сананы рухани жаңғыртуға бәсекеге қабілетті, білімді елдің ғана шамасы жетеді. Сол себептен Елбасы рухани жаңғырудағы ұлттық сананың рөліне баса назар аударып, бірнеше міндеттерді айқындап берді. Елбасы аталған мақаладан жаңаша бастау алатын «Туған елге» ұласатын «Туған жер» бағдарламасын қолға алуды ұсынып отыр. Әрбір азаматтың өзінің туған жерінің гүлденуі үшін нақты үлес қосуға үндейді.

Жас буын өкілдері халықтың игі дәстүрінен тәлім алып, елжандылық, патриоттық қасиеттерді бойына сіңіріп өсу үшін нақ осындай бағдардың маңыздылығы зор.

Патриотизм кіндік қаның тамған жеріңе, өскен ауылыңа, қалаң мен өңіріңе деген сүйіспеншіліктен басталады. Сол себепті мен «Туған жер» бағдарламасын қолға алуды ұсынамын», - дегені жастарды патриоттық рухта тәрбиелеу ісінде баға жетпес ұсыныс [1].

Сонымен қатар, қазіргі таңда Тәуелсіздігімізді алғашы 25 жылдан асты және егемен ел болған Қазақстанның алғашқы ұрпағы ат жалын тартқан азамат, елдің тізгінін ұстайтын халге жетті. Бүгінгі жаңа заман тәуелсіз елдің мұраты жастардың білімі мен біліктілікке талпынып әрекеттенуін, еңбектеніп өсуін талап етіп отыр. «Еліңнің ұлы болсаң, еліңе жаның ашыса, азаматтық намысың болса, қазақтың мемлекетін нығайтып, көркеюі жолында теріңді төгіп еңбек ет. Жердің де, елдің де иесі сен екеніңді ұмытпа», - дейді Елбасы бір сөзінде. Осынау қанатты сөздің астарында мемлекет басшысының жастарға артқан үміті мен сенімі мол екенін аңғаруға болады. Әр жыл сайын Елбасының халыққа арналған жолдауында үнемі жастарды қолдап, оларға тек білім мен кәсіби маман болуға ұмтылу қажеттігін айтып отырады. Сондықтан болар аталған мақаланың негізгі көзі жастарға ескерту, олардың көзін ашу, алға жетелеу деп білемін. Мақалада кездесетін «бәсекелестік», «білім», «ғылым», «тұтастық», «ұлттық код» сынды сөздердің біз үшін, заманауи жастар үшін маңызы зор. Себебі білімдінің мыңды жығар заманы келе жатыр. Сандық Қазақстанның болашағы өсіп келе жатқан ұрпақтың қолында. Себебі ХХІ ғасырдың ұрпағы сандық әлемге етене еңбесе, Кеңестік кезеңнің дәмін татқан буынның икемі бірден келе бермейді. Басты талап меңгеру. Қай жағынан келсе де кез келген саланы жіті меңгере отырып, жұмыс жасау. Мақалада көрсетілген орындалу керек міндеттердің бәрі дерлік жастар алдында тұрған міндеттер. Тіл үйрену, қабілетті болу, ел үшін тер төгу. Елбасының бұған

дейін де «Қазақстанның болашағы – жастардың қолында» деген сөзі де әлі ықпалын жоғалтқан жоқ. Тіпті бұл ұрпақтан-ұрпаққа жалғасын табатын дана сөз болып қалары анық. Сонымен қатар, Елбасы рухани жаңғырудағы ұлттық сананың рөліне баса назар аударып, бірнеше міндеттерді айқындап берді. Оның ең негізгісі ұлттың терең тарихынан бастау алатын рухани ұстанымды сақтап қалу. Құндылықтарымыз бен озық дәстүрімізді табысты жаңғырудың алғышартына айналдыра білуді атап көрсетті.

«Президент рухани жаңғырудағы ұлттық сана-сезім көкжиегін кеңейтуде екі нәрсенің басын нақты ашып беріп отыр. Оның бірі ұлттық код, ұлттық мәдениет сақталмаса, ешқандай жаңғырудың болмайтындығы. Екіншісі, алға басу үшін ұлттың дамуына кедергі болатын өткеннің кертартпа тұстарынан бас тарту. Мұндағы басты идея болашақ пен өткенді үйлесімді сабақтастыра білу. Озығын алып, тозығын тастау», – деді ол [1].

Өткеннен сабақ алып, болашаққа нық қадам басуымыз бен, тағылымы терең жүйелі ойды қалыптастырар, еңбектері бізге мирас болып қалған асыл мұра, әлемге әйгілі екінші ұстаз Әбу Насыр әл-Фарабидің ұлттық рухани мұраның жаңғыруынды және отандық әдебиеттің әлем тануындағы рөлірекше.

Назарбаев Н.Ә. айтқандай – «Жаңғыру жолында бабалардан мирас болып, қанымызға сіңген, бүгінде тамырымызда бүлкілдеп жатқан ізгі қасиеттерімізді қайта түлетуіміз керек». Әрине бұл үлкен міндет заманауи жастарға жүктеліп, бабамыздан қалған асыл мұраны келешек ұрпаққа дәріптеу де біздің қолымызда. Оның алғышарттары қазіргі уақытта етек жайып, жоғарғы оқу орның аға оқытушы профессорларының бастауымен, студенттерге тиесілі болуда. Солардың бірден бір мысалы университетіміздің қабырғаларында әл-Фараби мұрасын жаңғыртуға арналған түрлі бағдарламалар мен іс-жобалар бастау алып, студенттер арасында кеңінен тарап кеткен «әл-Фараби және қазіргі заман» атты дисциплинаның өтуі, біз үшін бабамыздың еңбектерімен танысуға үлкен мүмкіндік тудыруда. Сонымен қатар, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ еліміздің білім беру флагманы ретінде, жаңа буын университетінің – «4.0 Университет» моделін жасап, халықаралық қауымдастыққа ұсынып отыр. Бұл модель «Al Farabi Unirversity Smart City» тұжырымдамасы бойынша жүзеге асырылуда. Бұл жоба ұлы ойшыл әл-Фараби идеялары негізінде жоғары технологиялық және рухани-адамгершілік платформаларының симбиозын құрайды [2, 239 б.].

Педагогикалық тәлімгерлікті қайта жандандыру, мамандарды дайындауда құзырлылық әдісін жүзеге асыру, студенттік өзін-өзі басқарумен қатар, баяндалған пәрменді әлеуметтік жобалардың бәрі әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың мықты рухани-адамгершілік және интеллектуалдық платформасын қалыптастыруға ықпал етті. Бұл платформа университеттің жаңа көзқарасының «өсу нүктесінің» негізіне айналды. Осылайша, ҚазҰУ-да қалыптастырылған екі платформа, «екі өсу нүктесі»-технологиялық және рухани адамгершілік концептілердің симбиозына негізделген «Al Farabi Unirversity Smart City» жобасының тірегі. Бұл модель қазіргі заманғы жастардың гуманистік құндылықтарын жоғалту және адамгершілік өзін-өзі құрту тенденцияларының сау және өркениетті альтернативасы болуы тиіс. Біздің қоғам үшін маңызды бұл істе бірінші көмекші және тәлімгер-үйлесімді философиялық концепт құрған және сонау көне дәуірден бізге өзінің дана кенестері мен түсіндірмелерін жеткізіп тұрған әл-Фараби. [3, 67-70 бб.]

Шығыстың ұлы ойшылының әділеттілік пен адамшылық салтанат құрған қоғам туралы идеяларымен қазақ халқының бақытты өмірі және Қазақстанның тәуелсіз, гүлденген мемлекет ретінде әлем картасында мәңгілік өмір сүруі туралы «Мәңгілік ел» ұлттық идеясы үндес. [4, 31-32 бб.] Ақылды университеттер-интеллектуалдық ұлттың, еліміздің адами капиталының сапасын көтерудің кепілі. «Al Farabi Unirversity Smart City» модельін жүзеге асырып, өз тәжірбиемізді кең тарата отырып, біз дарынды ұрпақты даярлайтын дара мекен әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің жалынды жастары, ұлт көшбасшысы белгілеген мақсатқа – Қазақстанның әлемнің дамушы елдерінің қатарына қосылуына және елбасы Н.Ә. Назарбаев айтпақшы «Біз әл-Фараби аңсаған ізгілік қаласын салып, парасатты қоғам орнатудамыз».

Жоғарыда келтірілген мақсат-міндеттердің жүзеге асуы мен орындалуы тікелей заманауи жастардың қолында. ХХІ ғасырдың жастары, құлдық қасіретпен, бодандық қамыттың не екенін сезбей, бойымыздан өткермей өскен тәуелсіз Қазақстанның бақытты ұрпағымыз. Алайда, біз өткен тарих тағылымынан ғибрат алып, ғасырлар бойы күрестің жемісімен келген жеңісті баянды ету жолында болатын қиындықты жеңіп, Мәңгілік ел болуды мақсат етіп отырған жас буынбыз. Себебі ел болашағы мен еліміздің ертеңі бізге жүктелуде. Ел болашағы – заманауи жастардың қолында.

Әдебиеттер:

1. <https://www.zakon.kz/4908813-ruhani-zha-yru-hal-ymyz-a-ruhani-zhol-k.html> ақпараттық порталы.
2. Мұтанов Ф.М., Хасанов М.Ш., Нұрышева Г.Ж. Әл-Фараби және қазіргі заман: Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 239 б.
3. Сүлейменов П. Әл-Фарабидің қоғамдық философиялық және педагогикалық ғылыми көзқарасы: Ақиқат, 2012. – 67– 70 б.
4. Сағындықов Н. Фарабитану қайта жаңғыру кезеңінде тұр. Аңыз адам: Жұлдыздар отбасы, 2011. – № 17 (29). – 31– 32 б.

МИФОЛОГИЯ МЕН ФОЛЬКЛОРДАҒЫ КЕЙІПКЕР АРХЕТИПТЕРІ

Шәри И.

*студент, 4 курс, «Мәдениеттану» мамандығы,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

*Ғылыми жетекші: Досхожина Ж.М.,
PhD доктор,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Ең алғаш рет ұжымдық бейсанлықтағы архетиптерді зерттеген – швейцариялық әйгілі психолог, аналитикалық психология өкілі Карл Густав Юнг болатын. Юнг бейсаналықтың екі түрін бөліп шығарады: жеке – адамның бойындағы рухани, интимді дүниесі, оның негізінде тұрған - жеке комплекстер; ұжымдық – бірнеше индивидтердің бойында жолығатын ортақ жүріс-тұрыс нормалары мен образдар, түп негізінде - архетиптер. Ол адамның түпсанасында (бейсаналы деңгейінде) әлемдік дәстүрлер мен мәдениеттерге негіз болған архетиптер (ілікі образдар, символдар, идеялар) сақтаулы деген, және де осы архетиптердегі образдар көбінесе мифология, аңыздар мен ертегілерге негізделген. Юнгтың архетиптері мен субархетиптеріне сүйене отырып, әдебиетшілер Джозеф Кэмпбелл, Джеймс Хиллман, Кристофер Воглер, және де Мэлали Энн Филлипс іс-әрекеттеріне қарай кейіпкерлердің мынадай түрлерін бөліп шығарады:

- Басты кейіпкер немесе протагонист – сюжетті «жүргізетін», оның эпицентріндегі образ. Негізгі іс-әрекеттері – «іздеу» мен «өзіндік пікір», шытырман оқиғаға толы саяхат. Мысалы, грек мифологиясындағы Геракл, ежелгі шумер жазба әдебиетіндегі Гильгамеш, қазақ фольклорындағы Ер Төстік, Керкұла атты Кендебай, және эпостық жырларда жолығатын батырлар. Юнгтық эквивалентте: батыр, қаһарман.

- Басты жағымсыз кейіпкер немесе антогонист – басты кейіпкерге толықтай қарама-қарсы образ. Әдетте, ол, басты қаһарманның пікіріне қарсы пікірлерді жеткізіп отырады, және оның әрекеттерінің алдын-алуға тырысады, кедергі келтіреді. Фольклор мен мифологиядағы зұлымдық образдары екі түрде кездеседі: саналы зұлымдық – адам немесе қиял-ғажайып мақұлық; табиғи зұлымдық – адам бойында қорқыныш пен үрей туғызатын өмір заңдылықтары (өлім) немесе табиғаттың зұлмат күштері. Юнгтық эквивалентте: көлеңке, зұлымдық.

- Кемеңгер немесе дана адамның образы – басты кейіпкерге ақыл-кеңес бағыт-бағдар беріп отыратын кейіпкер.

Көптеген аңыз әңгімелер, ертегі-дастандар, әдеби туындылар, фильмдер осы үш образ негізінде құралады. Осылардың ішінде басты назар басты кейіпкер мен жағымсыз кейіпкерге аударылады. Мұндай сарын ежелгі мифологиялық көзқараста байқалады.

Мифологияның негізінде тұрған «мифтер» - нақты бір тарихи уақытта, географиялық кеңістікте, мәдени, әлеуметтік, шаруашылық жағдайында өмір сүріп жатқан адамзат қоғамының өзі тіршілік етіп отырған орта мен жалпы әлемнің жаратылысы, адамның жер бетінде қалай пайда болғаны, адам баласына ықпал ететін ішкі-сыртқы күштер жайындағы түсінігі. Басқаша айтқанда, нақты бір халықтың дүниеге деген көзқарасының көрінісі. Мифтік сипаттағы әңгімелер жалғандық пен ойдан шығарылғанның белгісі болып табылмайды. Кейде олар белгілі тарихи оқиғамен байланысты. Мысалы, қазақ халқының пайда болуына қатысты танымал миф – қазақтардың Алаштың үш баласынан (Ақарыс, Жанарыс, Бекарыс) тарағандығы. Бұл миф арғы қазақтардың көне руханиятына сүйеніп, қазақ халқының тарихымен байланысты қалыптасқан «қоғамдық ақиқаты». Сонымен қатар, ежелгі мифтік әңгімелерде жалпы бір халықтың пайда болуы жайлы ғана емес, белгілі бір тарихта

болды деген тұлғалар немесе халықтың қиялынан туындаға ғаламат күшке ие батырлар, адам кейпіндегі құдіретті құдайлар жайыдағы сюжеттер кездеседі. Әдетте, бұл жерде олардың ғажайып түрде дүниеге келуін, қиял-ғажайыпқа толы өмірі, жасаған ерліктері, зұлымдықпен күресіп, жақсылық пен әділеттілікті дәріптегені суреттеледі. Ежелгі аңыздарда жақсылықты бейнелейтін осындай образдар жоғарыда атап өткен табиғи зұлымдықпен, яғни адам қарсы тұра алмайтын өмір мен табиғат заңдарымен қақтығысқа түседі. Табиғи зұлымдық ретінде өлім мен топан су, армагеддонды (ақырзаман) алсақ болады. Мысал келтіре кететін болсақ, ежелгі түркі халықтарының мифологиясындағы басты образдар – Көк Тәңірі, Ұмай-Ана, Йер-Су. Ежелгі түркілер аспан әлемін желеп-жебеуші құдай ретінде көріп, оны Көк Тәңірі деп атады. Жер бетіндегі қасиетті құдай, әрі отбасы қамқоршысы деп Ұмай-Ананы есептеді. Сонымен қатар, жер мен суды тепе-теңдікте ұстап отырған мифологиялық образ – Йер-Су болып табылады. Бұл аталған мифологиялық кейіпкерлер түркі дүниетанымындағы жақсылықтың, құт-берекенің, бірлік пен тепе-теңдіктің символдары. Сонымен бірге, түркілерде жақсылыққа қарама-қарсы тұратын зұлым бейне – Эрклик немесе Эрлик кездеседі. Ол - жер асты әлемінің, яғни өлі әруақтардың құдайы. Көріп тұрғанымыздай, түркі мифологиясында бір-біріне қарсы тұратын екі ұғым – өмір, құт-береке мен өлім, қайғы-қасірет. Бұл жерде өмірді протагонист, ал өлімді антогонист немесе табиғи зұлымдық деп алсақ та болады. Осыларға сәйкес келетін образдар кейінгі дәуірлердегі түркі халықтарының аңыздарында да кездесіп отырады. Мысал ретінде әйгілі қобызшы, әрі абыз Қорқыттың өлімнен қашуы жайындағы аңыздарды айта аламыз. Әдетте, Қорқыт тарихта болған адам деп есептелінгенімен, ол туралы мәліметтер көбінесе аңыз-әңгімелерде кездеседі. (9) Оның дүниеге келуі туралы әпсаналардан байқайтынымыз – Қорқыт қасиетті, бойына құт дарыған абыз. Елдің әңгімесі бойынша оның анасы қыпшақ қызы екен. Қорқытты құрсағында үш жыл бойы көтеріп, жылына бір рет толғақ қысып отырыпты. Ең соңында туатын жылы тоғыз күн толғатып, жер дүниені үш күн, үш түн қара түнек басыпты. Сұрапыл қара дауыл соғып, біреуді-біреу көре алмай, ел-жұрт қатты қорқынышқа батады. Сондай қараңғылықта, қорқынышта туғандықтан баланың есімін Қорқыт деп қояды. Осы аңызға байланысты Сыр өзеніне жақын Қорқыттың туған жерін «Қараспан» деп атап кетеді. Түркі халықтарына ортақ болып есептелетін бұл аңыз адам жайындағы әңгімелерде Қорқыт – басты кейіпкер, өлімнен қашып, мәңгі өмір сүруге ұмтылатын образ, ал өлім тағы да табиғи зұлымдық, антогонист, адамдардың жанын алушы рух. Сонымен қатар, бұл аңыздарда абыздың түсіне кіріп, оған аян беріп жүретін ақ киімді, ақ сәлделі, ақ сақалды қасиетті рух кеменгер адамның образын суреттейді. Қорқыттың түсіне енген сайын ол алдағы уақытта оның өмірінде не болатынын, өлімнен қашу үшін қандай әрекеттерге бару керектігін жеткізіп отырады. Аңыздарда Қорқыттың өлімнен аман қалып, біраз уақытқа дейін тыныштық тапқан жері ретінде Сыр өзенін айтады. Дегенмен, бұл жерде де өлім оның алдын орап кетеді. Қорқытқа ол жылан кейпінде келіп, шағып өлтіреді. Яғни, бұл аңыз әңгіменің түпкі мәні – өлім қанша зұлым күш болып есептелінгенімен, ол табиғаттың, өмірдің заңы. Сол себепті, оған қарсы тұру мүмкін емес.

Адамдардың табиғи зұлымдықпен күресі жайлы тақырып «Гильгамеш туралы дастанда» (өмір мен өлім), және Нұх пайғамбар туралы аңыздарда (ақырзаман, топан су, табиғаттың зұлмат күші) кездеседі. Гильгамеш те, Қорқыт секілді тарихта да, аңыз әңгімелерде де кездесетін тұлға. Ол ежелгі Қосөзен бойындағы Урук қаласының билеушісі болған. Гильгамеш туралы әңгімелер мен жазбалар ежелгі шумерліктердің ғана емес, әлемдік әдебиеттегі ең көне жазба туындысы болып есептелінетін «Гильгамеш туралы эпоста» (О всем видавшем). Осы жазбаларда бұл тұлғаны бір жағынан батыр, әділетті, мықты саясаткер адам ретінде, бір жағынан адам баласының атаққа, даңққа, мәңгілік өмірге деген құмарлығының символы ретінде бейнелейді. (12) Күшті, батыл, өткір мінезді Гильгамештің бойы еңселі, еңгезердей болған, әрі өзі жауынгерлік өнерді жақсы көріпті. Урук тұрғындары құдайлардан тілеп, соғысқұмар Гильгамешті ақылға келтіруді өтінеді. Сол кезде құдайлар алыптың арынын басар деген үмітпен Энкиду деген жабайы адамды жаратады. Энкиду Гильгамешпен жекпе – жекке шығады, бірақ батырлар күштерінің тең екенін бірден байқайды. Олар достасып, көптеген ерен ерліктерді бірге жасайды. Бір күні олар самырсын еліне аттанады. Алыстағы бұл елде бір таудың шыңында Хувава дейтін зұлым дәу тұрыпты. Ол адамдарға көп зардап шектіріпті. Батырлар дәуді жеңіп, басын кесіп алады. Бірақ құдайлар олардың бұл қылықтарына ашуланып, Инанның ақылымен Урукке құбыжық бұқаны жібереді. Инанна әрдайым көңіл білдіріп жүрсе де, назар аудармай қойған Гильгамешке бұрыннан ызалы еді. Алайда Гильгамеш Энкидумен бірге бұқаны өлтіріп тастайды да, бұл іс құдайларды одан әрмен күйіндіреді. Батырдан кек алу үшін, құдайлар оның досы Энкидуды өлтіреді. Гильгамеш үшін бұл ең сұмдық қасірет болды. Досының өлімінен кейін Гильгамеш Ут – Напишти деген ажалсыз адамнан мәңгі өмірдің құпиясын білуге аттанады. Ол қонағына бүкіләлемдік су тасқынынан қалай тірі қалғанын айтып береді. Қиындықтарды жеңудегі дәл осы табандылығы үшін, құдайлар оған мәңгілік өмірді сыйлағанын баяндайды. Ажалсыз адам Гильгамешке ақыл беруді

құдайлар қолдамайтынын білді. Бірақ, бақытсыз батырға көмектескісі келіп, оған мәңгі жастық гүлінің құпиясын ашты. Гильгамеш құпия гүлді тауып алады. Оны енді жұлып алайын дей берген сәтінде, гүлді жылан қақшып кетеді. Бар нәрседен үміті үзіліп Гильгамеш Урукке қайтып оралады. Бірақ қаланың жақсы бекінгендігі мен гүлденіп жатқандығы көңіліне медеу болады. Урук тұрғындары оның келгеніне қуанады. Гильгамеш туралы хикая Қорқыт туралы аңызбен үндес, яғни, адамның мәңгі өмірге ие болуға ұмтылуы бос әурешілік деген ойды аңғартады.

Осындай мифтік образдағы кейіпкерлер ежелгі мифтік санадағы адамдардың асқан күшке, батылдыққа, құдіретті күштерге қарсы шығуға деген ұмтылысын көрсетеді. Осы аңыздардағы Геркулестің басты қарсыластары көбінесе ойдан шығарылған, өте жыртқыш, ашкөз мифтік мақұлықтар (айдаһарлар, демондар, адам жегіш мақұлықтар және тағы басқалары) басқа халықтардың мифологиясында да кездеседі. Олардың барлығы зұлымдықтың нышаны болып табылады. Әр түрлі халықтардың мифологиясының мазмұны мен кейіпкерлері басқаша болғанымен, бұл жерде де ортақ архетиптің бар екені сезіледі – жақсылықтың зұлымдықпен, адамның құдайлармен немесе жоғарғы күштермен күресі.

Мифологиялық дүниетанымда қалыптасқан осындай архетиптер кейіннен халық ауыз әдебиетіне, фольклорға тікелей әсерін тигізді. Ауыз әдебиетіндегі ертегілерде, батырлық жырларда кездесетін басты кейіпкерлер – батыр, патша, бойына бар жақсылықты жиған образ түрінде суреттеледі. Әдетте, батырлар жайлы ауыз әдебиеттерінде басты қаһарманның тұлғасы мен жеке қасиеттері асқақтатылып, құдіретті күшпен байланыстырылып жеткізіледі. М.Баталов пен М.Сильченконың «Қазақ фольклоры мен әдебиеті жайлы очеркінде» эпостарда жолығатын Қобыланды, Ер-Сайын, Алпамыс, Едіге, Орақ-Мамай секілді батырлардың есімдерінің, жеке тұлғаларының, күштерінің асқақтығы хандық дәуірдегі әскери аристократияға байланысты делінеді. Сол кезеңдегі қазақ қоғамында батырлар аса жоғары мемлекеттік қызметтерде орын алған, әрі үлкен лауазым мен байлыққа ие болған. Сыртқы жаулармен күресте қазақ батырларын асқақ етіп көрсету үшін, сонымен қатар, халықтың санасында оларға деген сенімді арттырып, ал жауларға деген өшпенділікті көтеру мақсатында жоғарғы қызметтегі батырлар мен қолбасшылар немесе хандар сарай маңындағы ақын-жырауларға қазақ жауынгерлерінің күшін, ерліктерін жыр, аңыз түрінде айтқызып. Эпостық жырларда қазақ батырларына антогонистік образдар ретінде қарсы тұратын – Қазақ хандығымен ұзақ жылдар бойы қақтығысқа түскен жоңғарлар не қалмақтар. Ер-Сайын, Алпамыс батыр туралы эпостарда олардың мыңдаған жоңғармен жалғыз ашық майданға түскені жайлы айтылады.

Тарихта болған тұлғаларды асқақтатып көрсету еуропалық ерте орта ғасыр әдебиетіндегі эпостық жырлардан көрініс тапты. Бұл халықтардың әдебиетінің негізінде тұрған - сол кезеңдерде батыс Еуропада өмір сүрген кельттар мен Дунай мен Рейн өзендерінің аралығын, Солтүстік теңіз бен Скандинавия жағалауында тұрған герман тайпаларының эпостары. Олар бастапқыда пұтқа табынып, кейіннен христиан дінін қабылдады.

Батырлық эпостар – Еуропа әдебиетіне тән жанрлардың бірі болып табылады. Францияда мұндай эпостар ерліктер жайлы поэма, әндер түрінде сақталған. Оларда VIII-X ғасырларда орын алған тарихи оқиғалар келтірілген. Әдетте, бұл жазбаларда сол кездегі шайқастарда көзге түскен батырлар жайлы жырланды, әрі феодалдық құрылыс жайлы дәріптелді. Кейбір батырлық эпостардағы басты қаһарманның қиял-ғажайып күштермен күресі сол кезде орын алған тарихи оқиғалармен қатар қойылып айтылды. Мысалы, англо-сакстардың «Беовульф» дастаны. Бұл дастанда басты кейіпкер – гауттар тайпасынан шыққан ержүрек, адал, мейірімді батыр Беовульф әрқашанда көмек беруге дайын, өз халқын сыртқы жаулардан қорғаумен қатар, көптеген адамдарды қорқынышта ұстап, аштық пен қуаңшылыққа ұшыратып отырған от шашқыш айдаһармен шайқасқа түсіп, өз басын ажалға тігеді. Бұдан бөлек, шынайы тарихқа негізделген француздардың «Роланд туралы дастанында» ержүрек рыцарьдің испандықтармен соғыстағы ерлігі, және де испандықтардың «Сид туралы әнінде» испандықтардың араб жаулап алушыларына қарсы «реконкиста» жариялауы суреттеледі.

Қарап отырсақ, орта ғасырлық феодалдық қоғамда әрбір халық әнші, жыршы-жыраулардан барынша өз жауынгерлерінің ерлігін дәріптеуді талап еткен.

Ал ертегілер қиял-ғажайып сюжетке сүйенгендіктен, батырлар көбінесе мифтік кейіптегі мақұлықтармен («Ер Төстік»-тегі айдаһар, «Керқұла атты Кендебай»-дағы алып арыстан) қақтығысқа түседі. Кез келген ертегіде зұлымдық күштеріне ежелгі мифологиядағы секілді алып батырлар қарсы тұрады. Әдетте, осындай мазмұндағы ертегілердегі олардың оқиғалары былайша өрбиді: батыр белгілі бір себептермен жолға шығады. Сапар шегіп келе жатқан жігіт жат жерде басқа бір шаһарға кез болады. Ол жердің халқы абыр-сабыр болып, қорқыныш құшағында отырғанын естіп біледі. Сөйтсе, ол шаһардың халқын айдаһар келіп қорқытып, алым-салық алып тұрады екен. Тұрғылықты халық күніне, не аптасында сол айдаһарға бір қыздан жіберіп тұруға тиіс болады. Байқаса, ертеңгі күні кезек

патшаның қызына келіп қалған екен. Оны естіген жігіт патша алдына барып, айдаһармен соғысқа шығатынын мәлім етеді. Ертесіне айдаһармен алысып, оны өлтіреді де, патшаның қызын алып, өзі таққа отырады.

Ал басты жағымсыз кейіпкерлер – зұлым, тек қастық ойлайтын, басты қаһарманға толықтай қарама-қарсы бейне. Өзіміз бала кезімізден естіп, оқып жүрген ертегілердің барлығында да осы образдар орын алған. Көптеген ертегілерде басты қаһарман қарсы тұратын жағымсыз кейіпкерлер, атап кеткеніміздей, айдаһар, яғни жылан тектес, алып жануар кейпінде жолығады. Кейбір Батыс және Шығыс ертегілерінде айдаһарлар – адамдарды қорқынышта ұстап, оларға қысым көрсетіп отыратын жағымсыз кейіпкерлер. Ал оларға қарапайым, бірақ батыл батырлар соғыс жариялап, халықтың ықыласына ие болып жүреді. (11) Адамның айдаһармен алысуы – бұл ескі сюжет. Ол жайында жоғарыда келтіріп кеткен «Гильгамеш» туралы жазбаларда да кездеседі екен. Ол дастандарда Гильгамештің елу адаммен сапарға аттанып, айдаһармен соғысқандығы баяндалады. Адам мен жылан тектес мифтік жануарлармен күресін атақты шумеролог-ғалым Сэмюел Н.Крамер бұл сюжеттің шығу тарихын былайша пайымдайды: «Поскольку тема борьбы с драконом возникла в Шумере уже в III тысячелетии до нашей эры мы имеем все основания предполагать, что многие детали этих легенд, как греческих, так и ранне христианских, восходят к шумерским источникам.

В настоящее время нам известны, по крайней мере три варианта уничтожения дракона, существовавшие у шумеров более трех с половиной тысяч лет назад. В первых двух вариантах противниками дракона выступают боги – бог воды Энки, весьма похожий на греческого Посейдона, и бог южного ветра Нинурта. Но в третьем варианте это смертный, герой Гильгамеш, далекий прообраз святого Георгия». Осы ежелгі шумер жазба әдебиетінде пайда болған қаһармандар мен айдаһарлардың бейнесі кейіннен басқа халықтардың ауыз әдебиетіне, діни аңыздарына тікелей әсерін тигізіп, жалғасын тапқан болатын. Ежелгі Орта Азия елдерінде кеңінен тараған Заратуштра дінінде зұлымдық иесі Анхра Манюдің нөкерлері дәулер мен жыландар адамға (Гаюмард) қарсы соғысқанда олардың жер астынан шығатындығы «Авеста» кітабында айтылған. Бұл осындай зұлымдық иелерінің жер асты дүниесінде, яғни ежелгі қоғам дәуірінде кездесетін «өмір ағашының» төменгі жағында өмір сүретіндігін білдіреді. Жер асты патшалығында өмір сүретін айдаһар бейнелері қазақтың «Ер Төстік» ертегісінде де жолығады.

Байқап отырсақ, халық ауыз әдебиетіндегі жақсылық пен жамандықтың нышандары протагонист пен антогонист образдарының қалыптасуында шешуші рөл атқарған. Қай ертегіні, қайсібір батырлық жырды алып оқысақ та, жақсылықты дәріптеген басты кейіпкерлер мен зұлымдықтың нышаны болып табылатын жағымсыз кейіпкерлерді байқаймыз. Яғни, мифологиялық кезеңде қалыптасқан архетиптер әрбір халықтың дүниетанымына тікелей әсерін беріп, олардың ауыз және жазба әдебиеттерінде көрініс тапқан.

Әдебиеттер:

1. Юнг К. Архетип и символ. – М., 1991. – 304 с.
2. Мифология : құрылымы мен рәміздері : 10 томдық. Құраст.: З. Ж. Наурызбаева, Ш. Ә. Нұрпейісова. – Алматы : Жазушы, 2005.– 568 б.
3. Стеблева И. В. К реконструкции древнетюркской религиозно-мифологической системы // Тюркологический сборник. – М, 1971.
4. Дүйсенбі А.К. Түркі аңыздары мен эпсаналары. – Астана: Сарыарқа, 2011. – 260 б.
5. Очерки по казахскому фольклору казахской литературе. Под общ. ред. И. Кабулова. – Алма-Ата: Казакстан. краев.изд-во, 1933. – 94 с.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДІНТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ ЭТИКА МЕН ҚҰНДЫЛЫҚТАР: БІРТҰТАСТЫҒЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Әлімбек Д.О.,

*студент, 2 курс, «Дінтану» мамандығы
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Ғылыми жетекші: Өмірбекова А.Ө.,

*филол.ғ.к., доцент
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Жоспар:

- 1.Этиканы философиялық ғылым ретінде қарастыру.
- 2.Қазақтардың мораль этикасының зерттеу объектісі.
- 3.Қазіргі кездегі адамдардың адамгершілік құндылықтары.

Этика (грек. *ethos* – дағды, әдет-ғұрып) – зерттеу нысаны мораль, адамның мінез-құлқы болып табылатын ежелгі теориялық пәндердің бірі. Термин және айрықша зерттеу пәні ретінде өз бастауын Аристотель еңбектерінен алады. «Этизм»термині Аристотельдің ар-ождан мәселесіне арналған үш шығармасының (“Никомах этикасы”, “Евдем этикасы”, “Үлкен этика”) атауына кірген. Аристотель Этизм жайлы сөз қозғағанда негізгі үш мәселеге тоқталып, этик. теория, этик. кітаптар, этик. іс-тәжірибе туралы айтады. О баста грек тіліндегі Этизмның латын тіліндегі баламасы ретінде мораль қолданылса, кейіннен білім беру дәстүрінде Этизм – ілім мәнінде, мораль – оның пәні ретінде қарастырылды. Әдетте, Этизмдық ой-толғамдар адамдардың мінез-құлықтары мен салт-дәстүрлерінің әралуан екендігін баяндаудан басталады. Сократ әр-түрлі мінез-құлықтарды бағалап, саралау үшін парасатқа жүгіну керек деп білді. Платон адам жан-жақты ұйымдастырылған мемлекетте өмір сүріп, оның басшылығын дана-философтар атқарғанда ғана рухани және мінез-құлық кемелдігіне жете алады деп білді. Парасат иесі ретінде өз мүмкіндіктерін жүзеге асырған адам, өз өмірінің жоғ. мақсатын айқындап, мемлекеттің негізі болып табылатын саясатқа, экономикаға Этикалық нормалармен жетекшілік жасайды. Этизм ұғымы жайлы Д.Юмның “Адамның табиғаты” туралы трактатында жан-жақты айтылады. Қазақ халқының дәстүрлі дүниетанымында Этизм ұғымының баламасы ретінде ар-ождан ұғымы қолданылып, негізгі тақырып ретінде ұсынылған. Адамдардың дамуы үшін, бүгінгі қоршаған ортаның әсері құбылыстары дүниені салыстырмалы бағалауына көмектеседі. Ал, ғылыми көзқарастың қалыптасуында мәдениеттің алатын орыны зор. Ғылыми зерттеулердің, діннің адам санасына, тәрбиесіне үлкен әсер барын айтады. Этиканы философиялық ғылым екендігін байқауға болады. Бәрімізге белгілі, ғылымдар әлеуметтік-гуманитарлық және жаратылыстанулық болып екіге бөлінеді. Алғашқысының қарастыру объектісі адам және қоғам болатын болса, екіншісі-объективті шындық, табиғи әлем. Сол әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдардың әдістемелік негізі философия болып табылады. Бірақ біз этика ғылымның даму жолында этиканың да, моральдың да бірдей қолданысқа түсіп, екі түрлі мазмұндық сипаттамаға ие болғандығын көреміз. Қазірде этика деп белгілі бір теория түрін, философиялық ғылымды айтатын болсақ, мораль деп қоғамдық қарым-қатынастарды реттеуші қағидалар бірлестігін нақтылаймыз. Басқаша айтар болсақ, мораль деп этиканың зерттеу пәнін түсінеміз.

Ислам дінінің адамгершіліктік нормаларында тәрбиеге қатысты қайырымдылық, мейрімділік жақтары көп ескеріледі. Бүгінгі біз өмір сүріп отырған қоғамда қайырымдылық тиімді. Қайырымдылық көрсеткен адамның көңілі таза, мейрімділік қасиетке ие болады. Ислам дінінде сүйіспеншілік, мейрімділік, тазалық ерекше орын алады. Сол себепті, ислам дінінің тәрбиелік мәні бүгінгі таңда маңызы зор. Ислам дінінің ерекшелігі – ұлттық салт-дәстүрімізді, әдет-ғұрыпымызды, рухани

казыналарымызды бір жүйеге салып, құндылығын анықтап, арттыруға көмектесетін тәртіптілік заңы. Ислам діні имандылыққа жетелейді, бойында иманы бар адам ешуақытта жамандыққа бармайды.

Иманды адам ар-ұжданын, тазалығын, әдептілігін, әділеттілігін сақтайды. Әдептіліктің өзі адамның өзін-өзі тәрбиелеуіне, мінез-құлқын дұрыстауына көмектеседі. Мінезі құлқы дұрыс адам қоғамда, қоршаған ортада үлкен игілікті іс-әрекет жасауға дайын. Осылай жастарымыз имандылықты дұрыс түсініп, жақсы әрекеттерімен өздерін көрсетуі керек. Бұл ұғымдар – мәдениеттіліктің ең керекті нышандары, бүгінгі күнгі өзекті мәселелердің бірі. Біз тәрбиелі адамның дүниедегі болмыс тәсілі деп қарастырсақ, онда дін осы болмысқа мағыналық және тұрақтылық беретін күшке айналады. Адамның болмысы қайшылықтарға толы: өмір және өлім, пендешілік және руханилық, өзіншілдік, ләззат және парыз. Діннің басты қызметі – адамдық қарым-қатынастарды белгілі бір тәртіпке келтіріп, оның құдіреттілігі мен қасиеттілігіне адамдарды иландыру, сендіру. Дін – мәдениеттіліктің бастамасы және оны қорғаушы күші. Кейбіреулер дін салт-дәстүрмен шектелмейді деп ұғады, ол дұрыс емес, өйткені салт-дәстүрімізден бастау алып, мәдениеттілігімізді көрсетеміз. Адамгершілік құлық жеке адамның қоғамда өмір сүре алатын, басқалармен үйлесімді қарым-қатынаста бола алатын қабілеті. Ол адамдардың ішкі дүниесінің көрінісі. Мораль болса өзінің мәні жағынан жеке тұлға. Адамгершілік адамдардың практикалық өмірінен келіп шыққан әдет-ғұрып, салт-дәстүрлер арқылы көрнекіленсе, мораль болса таза міндеттеушіліктен келіп шығады.

Этиканың өзіндік мәртебесі бар философиялық ілім ретінде қалыптасуы антикалық грек философиясының қойнауында жүзеге асқандығы туралы айтып өткен болатынбыз. Өзінің атауымен де, негізгі ұғымдық категорияларымен де, мәселелік өрісімен де этика Аристотельге қарыздар. "Никомах этикасын", "Эвдем этикасын", "Үлкен этиканы" жазған ұлы ойшыл этиканы дамыта отырып, елге танытты. Аристотель этикасында "құба төбел" немесе "алтын орта" ұстанымы ізгіліктерді анықтаушы маңызға ие болды. Өйткені Аристотельдің айтуынша, екі шеткі күйлердің ортасын таба білгенде, яғни не асып-тасып кетпей, не жетпей қалмаудың дәл ортасынан өте ыңғайлы қасиетті ұстана білгенде ғана адам ізгілікті болғаны. Мысалы, жомарттық, – "малшашпақ" пен "дүниеқоңыздықтың" орта шені; батылдық – "көзсіз батырлық" пен "қоянжүрек қорқақтықтың" дәл ортасы; қарапайымдылық – "ұяндық" пен "ұятсыздықтың" ортан белі және т.б. Жалпы, антикалық этикаға тиесілі ең негізгі үш мұратты атап өтуге болады: а) адам мен полис бірлігі, яғни адам тек полистің азаматы болғандықтан ғана ізгілікке ие болады, мораль туралы түсінігі болады деп есептеу. Мысалы, Аристотель полистің мүшесі бола алмайтын құлдарды тіпті де адам деп санамаған. Оларды "сөйлей алатын хайуан" ретінде қарастырған. Ежелгі гректер қабылдаған және өмірге енгізген этикалық құндылықтардың өзіндік маңызы болды. Олардың кейбіреулері мыналар: көне гректер адамгершілік қасиеттерді, мейірімділікті сұлулықпен тікелей байланыстырғысы келді. Соның нәтижесінде көне Грекия мәдениетінде "калокагатия" идеалы дүниеге келген болатын. "Калокагатия" термині өзінің амбиваленттілігіне (екіжақтылығына) байланысты этикада болсын, эстетикада болсын кең пайдаланылады. "Калокагатия" термині грек тіліндегі екі сөздің ("Kalos" – әсем, сұлу және "agathos" – ізгі, мейірімді) қосындысынан шыққан. Дәлме-дәл аударатын болсақ, бұл термин ізгі сұлулықты, яғни жан сұлулығы мен тән сұлулығының үндестігін білдіреді. Гедонизм – грек тілінің "ләззат іздеу, қызыққұмарлық" деген мағынадағы сөзінен туындаған ұғым. Гедонистік көзқарасты ұстанушылардың түсінуінше, адамның бұл өмірге келгендегі ең басты мақсаты – өмірдің қызығына бату, ләззат алу. Эвдемонизм – көне грек этикасының басты сипаттамасы. Себебі сол кезеңнің қай ойшылын алып қарасаңыз да, оның өмірлік маңызды мәселе деп ұққаны — адамның бақытқа жетуі. Бүгінгі таңда жас ұрпақты өз халқының тарихын, тегін, салт-дәстүрін, тілін, білімін, адамзаттық мәдениетті, адами қасиетті мол терең түсінетін шығармашылық тұлға етіп тәрбиелеу өмір талабы, қоғам қажеттілігі.

Қазақстан Республикасының «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіптік шыңдауға бағытталған сапалы білім үшін қажетті жағдайлар жасау; жеке адамның шығармашылық, рухани және күш-қуат мүмкіндіктерін дамыту, адамгершілік пен салауатты өмір салтының берік негіздерін қалыптастыру, даралықты дамыту үшін жағдай жасау арқылы ой-өрісін байыту» деп атап көрсетілген. Аталған міндеттерді жүзеге асыру үшін оқытудың жаңа технологияларын енгізу және тиімді пайдалану секілді мәселелерді анықтап алу, білім беру жүйесіндегі басты ұстаным ретінде әркімнің өзінің білім алуға деген жеке әлеуетін қоғамда барынша пайдалануға көмектесетін оқыту жүйесін дамытуды қамтамасыз етуді көздейді.

Яғни, білім заңында әрбір азаматтың білім алуға құқықтығын негізге ала отырып, студент бойына ұлттық құндылық қасиеттерін қалыптастырып, құрметтеуге тәрбиелеуде дидактикалық шарттар яғни оқыту, тәрбиелеу, дамыту, қалыптастыру үрдісін жан-жақты қамту қажеттілігі туындайды.

Ұлттық тәрбие деп, жеке тұлғаның ұлттық сана сезімі мен мінез-құлқының ана тілін, ата тарихын, төл мәдениетін және ұлттық салт-дәстүрлерді меңгеруі негізінде қалыптасуын айтамыз.

Ұлттық мәдени құндылықтар дегеніміз не? Қарапайым тілмен айтқанда ұлттық мәдени құндылықтар – белгілі бір ұлтқа, ұлт азаматына тән зат, адами қадір-қасиет, яғни халық ғасырлар бойы жинақтаған ұлттық рухани және материалдық құндылықтар.

Адамдардың бойында қалыптасқан имандылық қадір-қасиеттер рухани құндылықтарға, ал адамдардың қолымен жасалған тұтыну заттары мен кәсібі материалды құндылықтарға жатады.

Өзімізді өзіміз бағалай білуге бет бұру – ұлттық байлығымызды игеру, ұлттық санамызды дамыту. Ұлттық құндылықтарды іріктеп, оқыту процесіне енгізу арқылы ұлттың тұнып тұрған асыл мұралық рухани байлығынан болашақта ел билейтін ұрпақтарды сусындатып, отбасында да, мектепте де ұлтжандалылық пен отаншылдыққа баулып, өз халқын, өз мемлекетін көздің қарашығындай қорғайтын тұлғаларды тәрбиелеп шығару.

Өз ұлтын қадірлеп-қастерлеген, ұлт қадірін білген азаматтың бірі Ж.Аймауытов: «Мен халыққа кіндігіммен байланып қалғанмын. Оны үзе алмаймын. Ұзу қолымнан келмейді» - дейді. Сырым Датұлы: «Мен ағайынды екеумін: бірі -өзім, екіншісі-халқым» - дейді.

Қазақ халқының осындай дәріптеуге, қастерлеуге, дамытуға тұрарлық ұлттық рухани және материалдық құндылықтары туралы ұлағатты, құнды ойларын халық игілігіне, келешек ұрпақты, ел-жұртқа ие болар азаматтарды тәрбиелеуге неге қолданбасқа?

Қоғамдағы адамдар жасаған рухани, материалдық, мәдени құндылықтардың алмасуы оқыту процесі арқылы жүзеге асырылады. Соның ішінде сын тұрғысынан ойлау жобасы арқылы оқыту – саналы процесс екенін айтқым келеді. Интеллектуалдық деңгейі жоғары тұлғаны қалыптастыру үшін, оны оқытып қана қою жеткіліксіз. Оны тұлға ретінде жан – жақты дамытуға қолайлы, оқытудың шығармашылық түрін жасау қажет, яғни шығармашылық оқу әрекетін туғызу қажет. Бұл баланы, берілген оқу материалын жаттап алу ғана емес, керісінше өз бетімен білім алу үшін ізденуге үйретеді.

«Адам мен адамның бір-бірімен араласу, өзара қарым-қатынасында ғана адамның адамдығы өзі үшін де, өзгелер үшін де ашылады», –дейді философ М.М.Бахтин. Оның пікірінше, диалог тұлғаны қалыптастырудың құралы ғана емес, оның адамдық болмысын да көрсетеді. Тұлғаның белсенділігі, өзін-өзі дамытып отыруға ұмтылуы өзгелерден бөлек жағдайда емес, өзге адамдармен диалогтық қатынастарға түсу кезінде жүзеге асырылады. Бірлескен қарым-қатынас негізінде оқушы-оқушы, мұғалім-мұғалім, оқушы-мұғалім арасында өзара құрметтеу, мойындау, түсіне білу және сыйластық әрекеттері пайда болып, толеранттық пен мейірімділік көзқарастары қалыптасады.

Сонымен бірге сыни ойлау арқылы тұлға бойында рефлексиялық сапаларды қалыптастыру. Рефлексиялық сапа дегеніміз білім мен тәрбиені өзіндік сана арқылы қабылдап, тұлғаның рухани дамуы, ғылыми ақпараттарды игеруі болып табылады.

Оқушы бойында рефлексиялық сапалардың қалыптасуы білім беруді ізгілендірудің нәтижесі болып табылады. Оқушының өзін тану үшін және өмірлік проблемаларын шешудің бірден-бір тәсілі - рефлексиялық басқаруды жүргізе алуы. Ол үшін төмендегі басты ерекшеліктерді дағдыға айналдыруың маңызы зор:

- өз тәжірибесін пайдалана отырып, жаңа білім арқылы дүниеге өзіндік түсінік пен танымды қалыптастыру;
- өзге адамдардың ұсынатын идеяларына конструктивтік көзқараспен қарай алу;
- өзіне қарама-қарсы идеяларды жоққа шығаруға емес, түсінуге ұмтылу, одан өзі үшін нәтиже шығару;
- өз біліміндегі олқылықтарын көре білу және оны жоюдың жолдарын табу.

Білім беру мен тәрбиелеудің мақсатын айқындау үшін қазақ білімпазы Жүсіпбек Аймауытовтың мына сөздерін еске алған жөн. “Мектеп бітіріп шыққан соң бала бүкіл әлемге, өзгенің және өзінің өміріне білім жүзімен ашылған саналы ақыл көзімен қарай білсе, міне, білімдендірудің көздейтін түпкі мақсаты осы. Мектеп осы бағытта баланың келешекте жетілуіне мықты негіз салуы керек” –деген екен.

Олай болса, студенттердің ұлттық құндылық қасиеттерін қалыптастыру негізінің бірден-бірі мектепшілік жүргізілетін тәрбиелік іс-шаралар. Адамның бойына жақсы адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуы, өнер-білімді игеруі – тәрбиеге, өскен ораға, үлгі-өнеге берер ұстазға байланысты. Осыны жақсы түсінген халқымыз “Ұстазы жақсының – ұстамы жақсы”, “Тәрбие басы – тал бесік” деп ұлағатты ұстаздың еңбегін текке кетпейтіндей өсиет еткен.

Жалпы әлемнің көптеген мемлекеттері мен қауымдастықтары өздерінің жарқын болашағы үшін қазіргі тарихи кезеңде ел бірлігі мен оның біртұтастығын сақтап қалу үшін пәрменді қадамдар жасап жатқаны белгілі. «Бірлік бар жерде тірлік бар» деген халықтың қанатты сөзінде терең даналыққа толы

астар бар. Халық ретінде, ұлт ретінде, бір мемлекеттің азаматтары сипатында өзінің ішкі бірлігін, біртұтастығын жоғалтқан қауымдастық әлеуметтік дүниеде әртүрлі қиындықтарға душар болады, ұйып отырған жеріндегі әрқилы бағыттағы қатынастарға нұқсан келуі мүмкін. Оған әлемдік тәжірибеден мысалдарды көптеп келтіруге болады. Мәселен, Араб елдеріндегі саяси жағдайлар, көрші жатқан Ресей мен Украинаның ортақ мәмілеге келе алмай жатқандығы соның көрінісі. Тарихи зерделеуде ерекше орын алатын мұсылмандық мұраға қызығушылықтың жаппай өзектенуі бүгінгі Қазақстанға сипатты халық арасындағы діни радикалдылықтың біліну нышанымен астасып жатады. Оның негізінде бірқатар себептер жатыр: бір жағынан, отандастарымыздың бай өткеніне деген заңды мақтаныш сезімі болса, екінші жағынан – заманауи шындықта оған арқа сүйеуге қатты зәрулікте болуда. Мұсылман мұрасын, діннің заманауи дамуын зерделеуге қуатты түрткі – Қазақстанның тұрақты дамуына негіз болатын ұлттық идеяның қалыптасу үдерісі екені анық.

Қазақтың ежелгі даласындағы түркі тілді мәдениеттің терең астарлы тарихына үңілетін болсақ, онда әлемдік мәдениетке өзіндік үлесін қосатын талай мәдени мұраның қорына тап боламыз. Оның өзара түсіністікті құптайтын, өрбітетін рухани табиғаты бар екенін қазіргі заманның көзіқарақты гуманитарлы сала мамандары ерекше атап өтуде.

Түркі мәдениетінің кеңістігі туралы сөз болғанда, онда оның аясында қазіргі кезде Орталық және Алдыңғы Азияның ауқымды аумағын мекен ететін отыздан астам этностың өкілдерін қамтитын түркітілдес халықтардың мәдениеті түсіндіріледі. Ежелгі уақыттарда түркі халықтары Қара және Каспий теңізінен Байкал көлі мен Хинган тауларына дейін, Қара теңіз жағалауы мен Қазақстанның географиясына жатқызылатын далаларға, Орта Азияның құмды шөлдеріне және Әмудария мен Сырдария өзені аралығы жазирасына, Алтай мен Оңтүстік Сібірге, Тянь-Шань мен Памирдің таулы алаптарына дейін созылып жатқан кең байтақ кеңістікте қоныс тепті. Бай табиғат жағдайларының алуантүрлілігі ежелгі түркілердің бай мәдениетінің қалыптасуына ықпал етті.

Елбасының бастамасымен жүзеге асырылған «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы ұлттық даралығымызды барынша екшей түскеніне сенімдіміз. Бағдарлама ауқымындағы көптеген томдардың жалпы мазмұны мен құрылымы осы жетекші идеяға қызмет етті және оқырманды қазақ руханиятына бойлата отырып, философиялық сұхбатқа шақырады.

Сондықтан өзінің бірлігін, ынтымақтастығын шынайы әлеуметтік маңыздылыққа, ерекше құндылыққа айналдырған халық қана өмірдегі талай асуларды алуға көбірек мүмкіндіктерге ие болады және басқалардың алдында өзінің біртұтастығы жарасқан қадірлі ұлтқа айналары хақ. Бір жағынан, дүниені түгелдей өзара жақындатып, өзара ықпалдастырып жатқан жаһандану құбылыстары елімізді әлемнің барлық түкпірлерімен байланысты тереңдетуде. Әрине, олар объективті процестер ретінде еліміздің этноәлеуметтік кеңістігін айналып өтуі мүмкін емес еді.

Біздің еліміз Шығыс пен Батысты жалғастырып отырған Еуразиялық кеңістіктегі мәдени, саяси және экономикалық көпір екені де белгілі. Екінші жағынан, осындай өзіндік әлеуметтік бірзділікті насихаттайтын үдеріске өзіндік өркениеттік қарсылық қадамдары да байқалып отырғанын жасыруға болмайды. Ол, негізінен, ұлттық ерекшеліктерді қорғауға бағытталған оқшаулану немесе локализациялану қадамдары сипатында көрініс беруде.

Міне, осындай қазіргі заманауи әлемдік процестерге тән қайшылықты үрдістердің ауқымында Қазақстан Республикасының өзіндік көзқарасын, стратегиялық бағытын анықтап алу қажет болатын. Міне, осындай қоғамдағы қиын-қыстау мәселелердің тоғысқан жерінен еліміздің өзінің даму жолында орнықты жол таба білуінің өзі үлкен ұжымдық даналықты қажет етті және ол елдің саяси элитасы мен басқару жүйесі үшін заманауилық тарихи мағынадағы ерекше сын болатын.

Алға жылжудың өзі белгілі бір дәстүрлерді, өмір салтын бұзуға алып келеді. XX ғасырдың аяғында бұрынғы кеңестік кезеңде қалыптасып қалған түсініктер мен таптаурындардан бас тартып, жаңа заман ұсынып отырған жаңғырған дүниелерді, жаңа бағдарламаларды қабылдаудың уақыты келгендігін байқатты. Міне, осы қайшылықты кезеңде ел басшысының мемлекеттің басқару жүйесімен бірлесе отырып, шешімді қадамдарды жасауы қажет еді және осы бағыттағы сындарлы саясаттың арқасында пәрменді өзгерістер жүзеге асты және ол шын мәнінде қоғам дамуына қатысты көп нәрсені анықтайтынына көзіміз жетті. Өз жетістіктерін орнықты пайымдай алғанда ғана қауымдастық үшін алға қарай жылжудың мүмкіндіктері ұлғая түседі және адами капиталдың әртүрлі қырлары ұшталады.

Қазіргі кезеңде қазақстандық қоғамның этноәлеуметтік кеңістігінде барлық әлемді кеңінен жайлап келе жатқан тұтынушы және нигилистік негіздегі бұқаралық мәдениеттің құндылықтары таралуда. Ол өз кезегінде әлеуметтік қауымдастықтар арасына жік түсіріп, еліміздің рухани қауіпсіздігін нығайтуға кедергі келтіретіні анық. Сонымен, дүниетанымдық дәстүрлерге талдамалық жасау, олардың құнды тұстарын анықтау – жастар арасында бойкүйездік психологияның өрбімеуіне, ұлтаралық қатынастардың шиеленіспеуіне теориялық, құндылықтық бағдар ретінде қызмет етеді.

Жалпы қоғамдағы дағдарысты үдерістерді жеңудің тереңінде қоғамдағы рухани тіректерді нығайту және көркейту мәселесі тұрады. Сондықтан ұлттың өзіндік философиялық шығармашыл, руханиланған даналық әлемін көркейте, дамыта түскен сайын еліміздегі өркениетті және орнықты дамудың іргетасын мықты ете түсеміз, әрбір құбылыстың және әрекеттің терең мағынасын анықтай аламыз, мәдениеттер арасында көпірлер орнатамыз, қасиетті ұғымдарымызды дәріптей аламыз. Бұл әрекеттер Тәуелсіздіктің барлық қырларын бекітіп жатқан еліміз үшін маңызды және қазіргі заманда қазақ руханияты үшін идеялар мен түсініктер бәсекелестігіне лайықты деңгейде түсетіндей мүмкіндіктер ашатыны анық.

Мораль (латын *moralis* – әдет-ғұрып) – адамдар мен әлеуметтік бірлестіктер арасындағы қарым-қатынастарды реттейтін қағида; адамның мінез-құлқын реттеу қызметтерін атқаратын әлеуметтік институт. Мораль әлеуметтік шындықтың этикалық сапаларын (ізеттілік, мейірбандық, әділеттілік, мінез-құлық, әдет-ғұрып, т.б.) бейнелейтін қоғамдық сананың ерекше нысанына жатады. Моральдың бірқатар ерекшеліктері бар:

Моральдық ережелер мен талаптар қоғамның ғасырлар бойы қалыптасқан құндылық негізін құрайды және жалпылама сипатта болады;

Моральдық қағидалар мен сезімдер нормативті, міндетті, тиісті болып табылады;

Мораль әлеуметтік мұраттың бір түріне жатады, ол күнделікті тұрмыс қалыптарынан жоғары қойылады;

Мораль мемлекеттік күшпен танылмайды, ол адамның еркіндігі аясымен байланысты.

Мораль — тарихи құбылыс, этиканың зерттеу объектісі. Мораль деп — белгілі бір қоғамдағы өмір сүріп жатқан адамдар арасында қалыптасқан адамгершілік құлық нормалары мен ұстанымдарының жиынтығын айтамыз. Мораль жеке адамның қоғамда өмір сүре алу, басқалармен үйлесімді қарым-қатынаста болу қабілетін танытады. Басқаша тұжырымдайтын болсақ, мораль – ізгілік, адамгершілік ережелерінің жиынтығы екен. Моральдық нормаларды ұстану арқылы әрбір жеке тұлға өзінің адамгершілік, ізгілік қасиеттерін қалыптастырады. Мораль адамдардың бірлесе өмір сүруге дағдылану нәтижесінде, қарым-қатынас жолында туындап отырған қарама-қайшылықтардан шығу барысында тарихи түрде қалыптасқан. Мораль өзінің түп-тамырымен сонау қадым замандарға жалғасып жатыр.

Бізді өзіміздің ең көне тегімізден алшақтататын уақыт арақашықтығына орасан зор екендігін көзге елестету үшін мынадай шаманы алуға болады. Адамның қалыптасуының тарихи кезеңін тұтас жүз пайыз деп алсақ, соның тек бір пайызы ғана біздің "өз есімізді білген" тарихи уақыт болып табылады. Яғни адамзаттың мақтан тұтар бес-алты мың- жылдық мерзімдегі мәдени-өркениеттік кезеңі оның алдындағы адамзаттың қапастағы "тарихымен" салыстырғанда түкке тұрмастай шамада. Адамдардың бірлесе өмір сүру тәжірибесінен, мәдениеттің дамуынан Моральдық нормалар шыққан және оның орындалуын қоғамдық пікір қадағалап отырады. Ынтымақтастық пен адамгершіліктің нығайтатын қалыптар Мораль ережелері болып қабылданады. Жеке тұлға қоғамның әдеп мәдениетін игеру барысында өз мінез-құлқын реттей алатын қабілетке ие болып, айналасында болып жатқан оқиғаларға Моральдық баға бере алады. Нәтижесінде адам кісілік қасиеттерін дамыта алатын субъектіге айналып, оның бойында ар-ұят, жауапкершілік, парыз, намыс, ізгілік секілді жоғары Моральдық, кісілік қасиеттер қалыптасады. Моральдық сана тек таңдау мүмкіндігі бар жерде ғана әрекет етеді. Мәжбүрлеп істелген іске Моральдық баға беру қиын. Сондықтан Моральдық санада мотив, пиғыл, мақсат мәселелері алдыңғы қатарға шығады. Моральдық сананың үш сатысы болады. Біріншісі, адамның ішкі тылсым дүниесін, яғни Моральдық қажеттіктер мен қабілеттерді, эмоциялар мен сезімдерді, т.б. қамтиды. Әдептік сананың екінші сатысына рационалды ақыл-ой елегінен өткен Моральдық түсініктер жатады. Рационалды Мораль, әдетте әр түрлі әдептілік ережелерінен, адамгершілік туралы этик. теориялардан тұрады. Моральдық сананың үшінші сатысы Моральдық интуиция (түйсік) болып табылады. Моральдың негізгі бөлігіне іс-әрекет, мінез-құлық жатады. Моральдық мінез-құлықта мотив-мақсатты, құрал мен нәтижені айыра білу қажет. Әлеуметтік қатынастардың түрлі салаларына сәйкес кәсіптік, отбасылық, тұрмыстық, т.б. Мораль түрлері айқындалады.

Адамгершілік мәдениет адамзат қоғамының даму тарихы арқылы қалыптасады, әрбір дәуірдің өзіндік қайшылықтарымен біте қайнасып, жетіледі. Сондықтан да адамгершіліктің мәнін абстрактылы түрде қарап, оны адамдардың табиғатымен, биологиялық ерекшеліктерімен ғана байланыстыруға болмайды. Адамзат тарихында адамгершілікке байланысты пайда болған категорияларға мыналар жатады: жомарттық, батырлық, ерлік, әділдік, қарапайымдылық, кішіпейілділік, адалдық, шыншылдық, ұяттылық, ар мен намыс, тағы басқалары. Әрбір қоғам өзінің даму процесінде адамгершілік категорияларына, оның мазмұнына көптеген өзгерістер енгізіп отырған. Адамгершілік — адамдардың практикалық өмірінен тамыр алып, пайда болған әдет- ғұрыптар мен дәстүрлерді

тудырып, солармен сәйкес дамиды. Ал мораль болса, шындыққа қарама- қарсы, теріс қарым- қатынаста пайда болады және адамның өзіне субъективті түрде міндет қоя білумен туындайды. Адамгершілік қасиеттері отбасында, қоршаған ортада, балалар бақшасында, мектепте, адамдардың іс-әрекетінің барысында бір- бірімен араласуы нәтижесінде, қоғамдық тәжірибе алуын өмірмен байланыстыру арқылы қарлыптасады. Халықта: “Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілерсің” деген мақал бар. Тәлім тәрбие болмаған жерде адамгершілік мәдениеті мен қасиеті де қалыптаспайды. Ел өміріндегі бірқатар проблемаларды шешу көп жағдайда рухани құндылықтарға, жоғары деңгейдегі моральдық сананың қалыптасуына байланысты. Құндылық - объектінің жағымды немесе жағымсыз жақтарын білдіретін философиялық-социологиялық ұғым. Философия тарихында құндылық көрінісінің заңдылықтары туралы жалпы түсінік 19 ғасырдың ортасында пайда болды. Құндылық ұғымына тұңғыш философиялық анықтаманы Р.Лотце мен Г.Коген берді. Ежелгі философиялық көзқарастарда құндылықтың әр түрлі көріністеріне жататын және табиғи, қоғамдық құбылыстарды, адамның іс-әрекетін бағалауда пайдаланылатын сұлулық, қайырымдылық, мейірімділік секілді этикалық және эстетикалық ұғымдар қолданылды. Құндылық объектінің адам үшін қаншалықты маңызды екендігін айқындайды. Ол пәндік және субъективтік деген екі бөліктен тұрады. Пәндік және субъективтік құндылық – адамның дүниеге қатынасының екі жағы, біріншісі – оның объектісі, екіншісі – субъектісі. Сондықтан пәндік құндылық баға берудің объектісі, ал субъективтік құндылық олардың өлшемі мен әдісі болып табылады. Пәндік құндылыққа заттардың табиғи қажеттілігі, өнімнің өзіндік құны, әлеуметтік игілік, ғасырлар бойы қалыптасқан мәдени мұралар, ғылыми ақиқаттың теориясы маңызы мен тәжірибелік пайдасы, адамдардың іс-әрекетіндегі жамандық пен жақсылықтың іске асуы, табиғи және қоғамдық объектілердің эстетикалық қасиеттері жатады. Санадағы құндылық ұғымына қоғамдағы ойлау мен бағалау, мақсат және оған жетудің жолдары, қоғамда кездесетін түрлі нормалар жатады. құндылықтар өмірге, еңбекке, шығармашылыққа, адам өмірінің мәніне, т.б. баға беру қатынасынан тұрады. Құндылықтар қоғам үшін ең маңызды деген әдет-ғұрыптар, нормалар мен мән-мағыналар қызметін өзіне бағындырады және реттейді. Педагогикалық мамандықтың қоғамның рухани құндылықтарына адам мүддесінің объектісі бола тұра, әлеуметтік, заттық ортадағы күнделікті тіршілікте бағыт беру рөлін атқарады. Мұғалім өзін қоршаған заттық және рухани әлемді құндылықтар арқылы бағалайды. Оның шынайы өмірге құндылықтық қатынасы тек сана негізінде болуы мүмкін. Құндылықтық сана заттың біз үшін қаншалықты бағалы, оның құндылығы неде екенін зерттейді.

Әдебиеттер:

1. Құлсариева, А.Т.Этика: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2003. – 43 б.
- 2.Аристотель. Никомахова этика, 1090, 5; Бентам И. Исследование
- 3.Нұрмұратов С.Е.Рухани құндылықтар әлемі: әлеуметтік-философиялық талдау. – Алматы: ҚР БҒМ Философия және саясаттану, 2000.

БҮГІНГІ ТАҢДА ЖАСТАРЫМЫЗДЫҢ РУХАНИ КЕЛБЕТІНДЕГІ ДІННІҢ КӨРІНІСІ

*Әуелбек А.Н., студент, 2 курс, «Дінтану» мамандық
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

*Ғылыми жетекші: Мұқан Н.,
PhD доктор, аға оқытушы,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Еліміздің көк байрағы желбірегеннен бері ата-баба дәстүрі көш түзеп, халқымыз еңсесін көтеріп, жарқын болашаққа бет алды. Бүгінде күллі әлем таныған тәуелсіз мемлекетте өмір сүріп жатырмыз. «Еліміздің ертеңі, мемлекетіміздің жарқын болашағы білімді де білікті, алғыр әрі жалынды жастар қолында, – Сендер, тәуелсіз қазақ елінің білімді жастары, өз соқпақтарыңды салып, оны елді дамуға бастайтын даңғылға айналдыруға тиіссіңдер», – деп ҚР Тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаев айтқандай, жастар – қоғамның тірегі. Білімді ұрпақ ұлтының болашағын бұлыңғыр етпейді, өйткені, мемлекеттің ертеңі – жастардың қолында.

Дегенмен, кейде «үлкен үміт артып отырған жастарымыздың бүгінгі рухани келбеті қандай? Сонымен қатар діннің де көрініс табу деңгейі қаншалықты?» деген сұрақ туындайды.

Бүгінде Қазақстандағы 14 пен 29 жас аралығындағы жастар үлес, салмағы халықтың жалпы санының 27,8 %-ын, яғни 4,5 миллионнан астам адамды құрайды. Олардың 700 мыңнан астамы – студенттер. Бұл тұста ауылдық жерлердегі 46%-ды құрайтын жастарға қарағанда, 56%-ды құрайтын қала жастарының саны көптеу. Кейбір деректерге сүйенсек, дүниежүзі бойынша жастар халықтың шамамен 18%-ын құрайды соның ішіндегі ғаламшардағы жастардың 85%-ы дамушы елдерде тұрады екен. Ал біз қазақ қоғамындағы тәрбиеленіп жатқан жастарымызға тоқалсақ, бүгінгі жас буын – өте еліктегіш, болып жатқан өзгерістерді ой елегінен өткізбей қабылдап, бойға сіңіріп үлгереді. Соның салдарынан ұлттың болмысы мен мәдениетіне жат түрлі саяси, діни ағымдар идеологиясының құлы болып, өзінің дәстүрлі рухани құндылықтарынан бас тартуда. Жастардың эстетикалық, діни көзқарастарын қалыптастыруда бүгінгі ғаламтор мен бұқаралық ақпарат құралдарының ықпалы зор екені баршаға мәлім. Себебі, ғаламтор желісіндегі сансыз ақпараттар жастардың өмір сүру салтына, жүріс-тұрысына, тіпті киім-киісіне де тікелей әсер етіп отыр. Орыс жазушысы А.Чехов «Адамның бойындағының бәрі – оның келбеті де, киімі де, жан дүниесі де, ойы да сұлу болуға тиіс... Мен көркі мен киіміне қарағанда көз сүйсіндіріп, бас айналдыратын адамдарды жиі көремін, ал жан дүниесіне үңілсең, құдай сақтасын! Әп-әдемі сыртқы қабықтың ішіндегі жанның қап-қара болатыны сонша, оны ештеңемен жуып кетіре алмайсың», – деген екен. Бүгінгі таңда ұлтжанды әрі иманды ұрпақ қалыптастыру, рухани тірегі мықты, намыс-жігері мол жастарды тәрбиелеу өзекті мәселеге айналып отыр. Жастардың рухани әлемінің байлығы олардың өзі үшін ғана емес, бүкіл қоғам өмірі үшін де маңызды. Себебі, жас ұрпақтың ұстанған бағытынан, оның келбеті мен дүниетанымынан, саналы ғұмыр кешуге деген ынтасынан қоғам мен мемлекеттің тұтас дамуы анықталады. Адамдарды азғындықтан, сезімдік жадаулықтан құтқаратын бір күш бар. Оның аты – дін. Дін тек белгілі бір талап, тәртіп, дәстүр, заңдылықтарды орындаумен шектелмейді, дін жастардың бойына рухани құндылықтарды сіңіріп, адамның ішкі жан дүниесін байытып, өнегелі көзқарас пен әрекет қалыптастырады. Дінде адамның жан дүниесіне ықпал ететін құдірет бар. Қазіргі кезеңде дін – қоғамның әлеуметтік және рухани өмірінің маңызды құрамы. Дін арқылы адамдар өздерінің дәстүрлі құндылықтарын қайта жаңғыртуға талпыныс жасағанмен, бүгінде кейбір жастарымыздың жат діннің жетегінде жүргеніне налысың. Ал сол теріс пиғылды ағымдарға қарсы күресудің ең ұтымды жолы – ұлттық болмысымыз бен табиғатымызға етене асыл дүниелерімізді, жауһарларымызды жарыққа шығару, үзілгенімізді жалғап, жоғалтқанымызды түгендеу, сан ғасырлық тарихы бар діни дәстүрлерімізді қалпына келтіру. Себебі, жалпы адамзаттың рухани дамуының түп негізі мәдениет, әдебиет, дін, салт-сана, тіл деген ең негізгі құндылықтардың беріктігіне келіп тіреледі.

Елбасы өзінің «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында рухани жаңғырудың сара жолына түсіп, санамызды өзгертпесек, тарих көшінде жеңіске жете алмайтынымызды, барымызды бағалап, ертеңімізге қазірден қам жасап, кертартпа кеселдерден тез арылмасақ, көш бастаған өркениетті елдерге жете алмайтынымызды айқын көрсетті. Расында да, егер жаңғыру елдің ұлттық, рухани тамырынан нәр алмаса, ол адасуға бастайтыны анық. Жас жүректер «елім, жерім» деп соқпаса, туған жеріне деген құрмет, туған еліне деген сүйіспеншілік сезімі қалыптаспаса, ұлттық рухани болмысын сақтай алмаса, ата жолдан адасып жатса, біздің болашағымыз не болмақ?!

Ұлы ойшыл, данышпан Әл-Фараби: «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие берілуі керек, тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның барлық өміріне апат әкеледі...», – деп рухани тәрбиенің адам өміріндегі өлшеусіз маңыздылығын айтқан.

"Қазақ халқының бүгінгі рухани келбетіне көз салсаң, Абай ұсынған, Абай бағыштаған үш асылдың "Сүю, табыну және сенудің" тым көмескіленіп, тым даттанып кеткенін байқаймыз. Қазақ ұлтының біршама бөлшегінің мәңгүрттеніп, дүбаралануы көзі ашық, ұлттық санасы жетілген қандай азаматты болсын толғандырмай қоймайды. Мәңгүрттенуден құтылып шығудың жолы -қазақ халқын жоғалтқан Алласымен, жоғалған тәубесімен, махаббатымен және әділетімен қайтадан қауыштыру" технологиялық құралдарды меңгеруге, кез-келген жаңалықтарды меңгеруге белсенді.

Адамның бойында адамгершілік қасиеттердің қалыптасып дамуындағы діннің әлеуеті мен тәрбиелік ролі маңызды. Халқымыздың салт-санасы, әдет-ғұрпы мұсылмандық танымның негізінде қалыптасты. Мысалы, ислам діні салт-дәстүрлердің рухани өзегіне айнала отырып, қазақ халқына ғылым, білім, діни-танымдық көзқарасты тарту етті. Дін адам баласын имандылыққа, кісілікке, адамгершілікке, қайырымдылыққа баулиды. Сондықтан хақ дінімізді берік ұстанып, ондағы асыл құндылықтарды дұрыс пайдаланып, ұрпақтарымызды имандылық қағидаларымен тәрбиелесек, өркениетті елдердің алдыңғы қатарлы биік деңгейлеріне шығатынымызға күмән жоқ. Жарық дүние деп аталатын әлемде Исламның ізгілігі мен ұлы мұраттарын түсіну үшін, адамзат ұрпағы адал жолдан адаспау үшін ибалы адам, иманды қоғам құруымыз қажет. Қасиетті дініміз сонау Пайғамбарымыз

Мұхаммед (с.ғ.с.) заманынан бергі он төрт ғасырға жуық ешбір өзгеріске түспей, әлем мұсылмандарына сара жол салып келе жатқаны белгілі. Тағылымы мол тарихы мен ықылым заманнан арқауы үзілмеген ұлттық салт-дәстүрлерді дәріптейтін, кеудесінде патриоттық сезімі, жүрегінде иманы бар, еліміздің еңсесін биіктетіп, көк туымызды көкке желбіретін жастар елімізге ауадай қажет. Тіпті заманның өзі рухы мықты тұлғаларды, халқымыздың тарихи мұраларын қастерлеп оқып-біліп, келешегіміздің нәрлі қайнарына айналдыруды талап етеді. Тәуелсіз Қазақстан жастарының рухани келбеті еліміздің болашақ бағдарын танытады.

Қазақстан үшінші жаңғыру кезеңіне қадам басып, болашақта жаңа белестерді бағындыруды көздеп отыр. Қоғамдық сананы жаңғыртудың басты басымдығы – рухани даму мен жаһандану кезеңіндегі бәсекеге қабілеттілік. Тәуелсіз еліміздің іргесін нығайтудың кепілі – замана сұранысына орай өскелең ұрпақтың бойында рухани және адами қасиеттерді сіңіру. Ал жастардың рухани байлығы дегенде бірінші кезекте, білімі, ана тілі, асыл діні мен төл мәдениетіне құштарлығы, дүниетанымдық ой-өрісі тұрады.

2016 жылы өткен Республикалық жастар Форумында И.Тасмағамбетов: «Жаһанданудың бізге беретін мүмкіндігі қандай болса, заңы да сондай қатал. Оған тек қана рухы биік, руханияты кең халық қарсы тұра алады. Ол үшін мемлекет келешегіміздің кепілі – жастарға сенім артып отыр. Оған тек рухымыздың биіктігімен, ұлттық тұғырымыздың беріктігімен ғана қарсы тұра аламыз. Өздеріңіз білетіндей, ең қуатты, ең сауатты руханиятқа ие мықты орта, ол – жастар. Бұл – қазіргідей сахналарды сауық-сайран, теледидарды атыс-ойран, ғаламторды күдік пен күмән жайлаған заманда арқа сүйер жалғыз үмітіміз», – деп, жастардың қоғамның тіршілік күші және қазіргі заманның энергиясы екендігін атап өткен болатын.

Қай заманда болмасын өзінің ісін, өмірін жалғастыратын салауатты, саналы ұрпақ тәрбиелеу – адамзат алдында тұратын ұлы мұрат-міндеттердің бірі. Мемлекет жастарға жан-жақты жағдай жасап, үлкен мүмкіндіктер туғызып отырғандықтан, тәуелсіз елдің ұланы сол қамқорлықтарды тиімді пайдаланып, азаматтық жауапкершілікпен жарқын болашаққа қызмет етіп, жаңа бағыттың қозғаушы күшіне айналуы керек.

Егемен елімізді дүние жүзінің дамыған елдерімен теңестіріп, тұтқасын ұстайтын, біздің дарынды да қабілетті ұландарымыздың ең басты бағдаршамы – ұлттық құндылық, ең негізгі ұстанымы рухани ізгілік болғаны жөн. Олар халқымыздың қанындағы әдептілік, имандылық, мейірімділік, қайырымдылық, ізеттілік секілді құндылықтар мен асыл қасиеттерді ұлықтап, рухани азық етсе нұр үстіне нұр болар еді.

Діни мәселелері қандай заманда болмасын қоғам мен мемлекет үшін аса маңызды күрделі мәселелердің бірі болып келген. Кеңестік идеология қирағаннан кейін діннің қоғамдағы орны және атқаратын қызметі түбірлі өзгерістерге ұшырады. Қазіргі кезеңде дін қоғамның әлеуметтік және рухани өмірінің маңызды құрамы. Дін арқылы адамдар өздерінің дәстүрлі құндылықтарын қайта жаңғыртуға талпыныс жасауда.

Қазақтың дүниетанымындағы «дін мәселесі» халқымыздың рухани мұра жүйесінде оның ертедегі дүниетанымдық ойлау элементтерінен бастап, қазіргі заманғы толысқан дүниетанымдық теориясын түгелдей қамтитын ұзақ та жемісті жолдардан өтіп, әлі де зерттеліп қарастырылуда. Оның негізгі бағыттары ретінде қарапайым да тұрпайы-диалектикалық ойларды, дүниеге шынайы түрдегі көзқарасты, дінді тану және басқа да еркін ойлау процестерін, адамгершілік мәселелері мен адам туралы ілімдерді, күш көрсетпеу идеясы және оның күш көрсету саясатына қарсы бағыттарды насихаттау, тағы басқа мәселелері болды.

Президентіміз Н.Ә. Назарбаев «Біз тегіміз – түрік, дініміз – ислам екенін ұмытпауымыз керек», – деп дінімізді берік сақтауымыз қажет екендігіне айрықша назар аударған.

Ислам он төрт ғасырдан бері барша адамзаттың наным - сеніміне, нәсілі мен тегіне қарамастан, ынтымақ пен бейбітшілікке, тазалық пен сабырлыққа шақырып келе жатқан Аллаһ тағаланың соңғы, әрі бірегей діні

Алайда, қазіргі кезде Ислам мен қазақы салт - дәстүрлеріміздің ара жігін ажырату, олардың арасындағы қарам - қайшылықтарды толық танып білу қиындай түсуде, Олай дейтініміз, соңғы кездері әр түрлі уағыздар айтып, елді алдап жүрген топтардың көбейіп бара жатқаны жасырын емес.

Қазіргі кезде Исламға «изм», «террор» деген жағымсыз айдар тағылуда. Жалпы, экстремизм дегенді қалай түсінеміз? Экстремизм дегеніміз – латын сөзі. Ол «шеттеу», «өз пікірімен әрекет жасау» дегенді білдіреді. Олар өздерін таза, дұрыс санап, өзгелерді адасушыларға жатқызады. Тура жол көрсеткендерді мойындамайды. Олар Ислам дінінің талаптарына үстірт қарайды. Көпшіліктің жүйкесіне тиіп, алаңдату, күмән келтіру арқылы пікір қайшылықтарына барады. Көп ілім үйрену зиян деп есептейді. Ата Заңымыз бен өзге де заңдарды мойындамайды. Экстремизмнің мүшелері көздеген

мақсаттарына жету үшін еш нәрседен қаймықпайды. Күш, қару қолдану арқылы, дін атын бүркемелеп, заңдарды аяққа таптап, негізгі ойларын жүзеге асыруға тырысады. Мұсылмандық адал тірлікті лайлауға тырысып, жастарды діни ағым - дарға тартады.

Иә, бұл ащы да болсашындық. Жат ағымға алданған қаракөз бауырларымызды көргенде өзегіне өрт түскендей өкінішті сезесің. Бұған кімді кінәлаймыз, адамды ма, әлде қоғамды ма? Адамның ерік - жігерінің әлсіздігі ме, әлде қоғамдағы діни ахуалдың төмендігі ме? Қоғамда үлкен дау туғызып жүрген «балақ тұру», «хиджаб кию», «ата - анаға қарсы келу» мәселелері. Құран - Кәрімнің «Ахқар» сүресінің 15 - аятында «Адам баласына әке - шешесіне жақсылық жасауды нұсқадық делінген» Құран Кәрімнің «Нұр» сүресінің 31 - аятында бүркеніп жүруді айтты, бірақ «беттеріңді тұмшалаңдар», «қара киіңдер» деген сөз жоқ

Жалпы, хиджаб кию мұсылманға парыз ба, әлде жәй еліктеушілік пе?

Хиджаб – жамылғы деген мағынаны білдіреді. Бұл – арабтардың киімі. Себебі олар ислам дінінен бұрын осы киімді киген. Ал *ниқаб*, *пәренжені* Ауғанстан, Тәжікстан, Өзбекстан, Иран халықтары қолданады.

Бұл ретте қазақтың киімі де ислам мәдениетімен тығыз байланысты. Мысалы, «Қыз Жібек» жырынан:

Өзі он төрт жасында-ай,

Кебісінің өкшесі
Бұқардың гауһар тасындай.
Ақ маңдайы жалтылдап,
Танадай көзі жарқылдап,
Алтын шашбау шашында-ай
Қыз Жібектің дидары
Қоғалы көлдің құрағы
Көз сипатын қарасаң
Нұр қызының шырағы

Міне, осы жыр жолдарынан қазақ қызының нұр жүзі тұмшаланбағандығын көреміз. Демек, қазақтың киімінің шарифатқа ешқандай қайшылығы жоқ деген сөз. Қазақтың қыздары қызыл көйлек, қызыл камзол, үкілі бас киім киген. Кейін заманға лайық етіп қызыл орамалмен ауыстырған. Қара – қайғының белгісі, сондықтан одан қазақ қыздары қашық болған. Қазір де көп жерде осы дәстүр сақталған. Сондықтан хиджаб кигенше, өз ата - салтымызды дамытқанымыз дұрыс.

Заң талаптарына сәйкес білім беру орындарында хиджабқа тиым салынған. Бұл білім беру жүйесін діннен бөлу деген сөз емес. Өйткені, мұндай талап кімнің болсын, қай дінге сенгендігіне қарамастан, еліміздегі барлық студенттерге бірдей қойылады. Ағымға ерген азаматтардың тиісті медициналық тіркеуден, тіпті екпе егуден бас тартуы, басқа ағымға ерген жастарымыздың оқуларын тастап кетуі, жас ұл - қыздардың музыка тыңдау – «харам» деп, мемлекеттік Әнұранды тыңдамау, кеудеге қол қоймау, туға құрмет көрсетпеу, "жер бетінде шекара болмауы керек" деп, Отан қорғаудан қашып, әскери борышты өтемеу дұрыс деген бағыттағы уағыздар жүргізуі түрлі діннің ағымында кеткендердің ұлттық әдет - ғұрып, салт - сананы естен шығаруының айғағы болса керек. Айта кетерлік нәрсе, жат пиғылды ағымдардың жетегінде кеткен жастардың, жалпы адамдардың қоғамға қайта оралуы өте қиын, тіпті кейде мүмкін де емес. Өйткені оларды Отан, отбасы, бірлік сынды қасиетті ұғымдар толғандырмайды.

Санасы уланғандар тек көсемдері айтқанды екі айтпай орындайтын сарбаздарға айналғанын өздері де түсінбейді. Бұған дәлел соңғы кездері радикалды ағым мүшелерінің бірнеше рет қылмысты оқиғалардың ұйымдастырушылары ретінде аталуы. Ал бұл қоғам үшін қорқынышты емес пе?! Сондай - ақ түрлі діннің ағымында кеткен әке мен баланың бір дастарқаннан ас ішпек түгіл, бірін - бірі жау көруі, әке - шешесін тыңдамай, балалары басқа діннің ағымында кеткен ата - аналардың шарасыз күйге түсуі бүгінгі қазақ қоғамын ойландыруы тиіс. Сондықтан, жастардың рухани-танымдық жан дүниесін байыту және тәрбиелеу үзіліссіз, жүйелі жүргізілгені дұрыс. Қоғамның діни өмірінің өзіндік ерекшеліктерін жастарға жеткізіп отыру қажет. Кез-келген мемлекеттің болашағы жастардың мәдени дамуы мен біліміне байланысты болады. Сондықтан, қоғамда тұтас халықпен, соның ішінде жастардың діни білімдерін үнемі арттырып, дұрыс бағыт-бағдар беру бүгінгі күннің негізгі мәселесі болып қала береді.

Қорытындылай келе, бізді қоршаған қоғам, әлем, адамдар, барлығы да сізбен бірлікте, олар сіздің өмір сүру салтыңызда немесе қарапайым сөйлеу мәнеріңізге, не киіну үлгіңізге әсер етуі әбден мүмкін деуге келерлік, ал егерде сізді қоршаған адамдар, сіздің қарапайым жеке өміріңізге өзіндік сипатын қалдырғандай, өзге мәдениет пен өзге дін өкілдеріде сіздің толық қанды қатпаған діни сенім мен

санаңызға әсер ете алады, әсіресе бұл жерде жастарымыздың рөлі ерекше, дәл осы себептіде біз бүгiнiмiзбен болашағымызға алаңдаған азамат, яғни тұлға болсақ осы кезеңнен, дәл осы уақыттан бастап айналамызға мән берейiк, болашақ ұрпақтарымыздың жылы жүзiне қарап, дұрыс жол сiлтейiк, мәдениетiмiз бен дiнiмiздiң рухани сабақ берейiк .

Әдебиеттер:

1. Қазақстан жастарының рухани келбетiне дiнi ұстанымның ықпалы <https://www.qamshy.kz/article/qazaqstan-zhastarininh-rwxany-kelbetine-diny-ustanimninh-igpali.html>.
2. Жақсыбай С. Тұрапбайұлы А. «Қазақстан дiндер арасындағы татулықтың үлгiсiн көрсете алады». // Егемен Қазақстан 2007ж. 19 қыркүйек.
3. Энциклопедия «Ислам»/ Бас редакторы Р.Нұрғалиев. Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» бас редакциясы. 2001 321-б.
4. Мекежанов.Б.У. «Дiнi экстермизм құбылысының мәні және оның зерттелуi»/ ҚазҰУ Хабаршысы. Саясаттану. Философия. Мәдениеттану сериясы №1 (23) 2005.
5. www.google.kz. Қазiргi таңда қоғамның тұрмыс-салты мен дүниетанымының жүйесi ретiндегi дiннің рөлi айтарлықтай өстi
6. Жастардың рухани келбетiне дәстүлi дiнiмiздiң ықпалы <https://www.youtube.com/watch?v=FBQM9ROZ6uY>

ПРОФИЛАКТИКА РЕЛИГИОЗНОГО ЭКСТРЕМИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

БайтанаевЕ.,

*студент 1 курса, специальность «Юриспруденция»,
КазНПУ им. Абая*

*Научный руководитель: СералиеваА.М.,
к.ю.н., ассоц. проф. ККСОН РК*

Экстремизм - приверженность к крайним взглядам и действиям. *Религиозный экстремизм* - отрицание системы традиционных для общества религиозных ценностей и догматических устоев, а также агрессивная пропаганда «идей», противоречащих им. Во многих, если не во всех, конфессиях можно обнаружить религиозные представления и соответствующие им действия верующих, которые имеют антиобщественный характер, то есть в той или иной степени выражают неприятие светского общества и других религий с позиций того или иного религиозного вероучения. Это проявляется, в частности, в желании и стремлении приверженцев определенной конфессии распространить свои религиозные представления и нормы на все общество. Основу такого экстремизма составляют насилие, крайняя жестокость и агрессивность, сочетающиеся с демагогией.

Причинами религиозного и иного экстремизма в обществе являются:

- социально-экономические и политические кризисы,
- деформация политических структур,
- падение жизненного уровня значительной части населения,
- подавление властями инакомыслия и оппозиции,
- национальный гнет, или неравенство,
- амбиции лидеров политических партий и религиозных групп, стремящихся ускорить

достижение своих задач, и т. д.

Государство может допустить только такую религиозную деятельность, которая не вступает в противоречие с конституционным правом на свободу совести и вероисповедания и принципом светского характера государства.

Экстремизм в молодежной среде заслуживает особого внимания. Это крайне опасное явление создает угрозу общественной безопасности. Поэтому представители различных государственных структур и ведомств, а также учреждения образования должны осуществлять профилактику данного асоциального поведения в соответствии с законом РК «О противодействии экстремизму» от 18.02.2005 г.

Президент РК Н.А. Назарбаев подчеркивал, что « необходимо проводить работу по предупреждению пропаганды религиозного экстремизма, в том числе в Интернете и социальных сетях.

Нужно формировать в обществе нулевую терпимость к любым действиям, связанным с радикальными проявлениями, особенно в сфере религиозных отношений. В местах лишения свободы должна организовываться целенаправленная работа теологических реабилитационных служб с осужденными лицами. Нужно предпринять дополнительные шаги по духовно-нравственному воспитанию подрастающего поколения. Необходимо активно подключать к этой деятельности неправительственный сектор и религиозные объединения. Все эти меры должны быть учтены в разрабатываемой по моему поручению Государственной программе по противодействию религиозному экстремизму и терроризму на 2017–2020 годы».

Мы считаем, что противодействие религиозному экстремизму является сложной социальной проблемой. Для ее преодоления необходим комплекс мер, включающих политические и экономические и юридические решения, направленные на благосостояние общества, укрепление института семьи, повышение уровня образования, просвещение населения и воспитание молодежи. В связи с этим системе образования нужно постоянно заниматься изучением этого феномена и разработкой эффективных методов профилактики религиозного экстремизма.

КИНОИНДУСТРИЯ САЛАСЫНДАҒЫ ДІН ТАҚЫРЫБЫ

Бердібек А.,

*студент, 2 курс, «Дінтану» мамандығы
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

*Ғылыми жетекші: **Утебаева Д.С.,***

*PhD доктор,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Дін адамзат баласы пайда болғалы бірге жасасып, дамып келе жатқан қоғамның ажырамас бір бөлігі. Қазіргі кезде мән беретін болсақ өзіміздің жүрген ортамызда, қоғамда, қазақстандық қоғамда ата-бабамыздан келіп жеткен дәстүрлі дініміздің өркендеп, дамып, ересектер қауымында да, жастар қауымында да үлкен құрметке ие болып, дұрыс қолданыста жүргендігін байқаймыз. Әсіресе жастар арасында дін қолданысының статистикасының жоғарылағандығын көруімізге болады. Социологиялық зерттеулердің жүргізген сараптамасы бойынша 2003 жылы жастардың дінді қабылдауы 38,7% болса, 2013 жылдың көрсеткіші бойынша 73,9% [1].

Адам дүние туралы, әлем мен жан, өмір туралы, табиғат сырлары және тағы да осы секілді сұрақтардың жауабын діни дүниетанымнан тапты. Әлемде сан алуан дін мен оның тармақтары өмір сүреді. Олардың сенімдері, рәсімдері, құлшылық формасы әр түрлі болып келеді, ол осы әлемді жаратушы бір күштің бар екендігі. Адам санасының кішкентай бөлігі болса да діни тұрғыға тән. Тіпті кеңес дәуірінде болған атеистік кезеңде де адамдардың жүректерінде іштей діни сананың болғандығын ата-бабаларымыздың қалдырған өсиеттері мен мұраларынан байқай аламыз.

Адамзат психологиясының ерекше қасиеттерінің бірі және де адамның іс- әрекеттері, ойлары мен сындары, мінезі, қалпы және еріктерімен тығыз байланысты ол- сана. Сана адам психологиясының ең жоғарғы дәрежесі. Сана- адамның объективті шындықты субъективтіліктен алыстатуы. Нәтижесінде адамның санасы екі жолды қарастырады: объективті, яғни «әлемді» және субъективті «мен». Бұл екеуі үнемі байланыс қатынасында болады. С.Л. Рубинштейн сананы адамға әлемнің объективті, нақты құрылымын табуға, түсіндіруге, бөлуге, жүйелеуге көмектеседі деп сипаттайды [1, 63 б.]. Психологияда сана динамикалық түрде бейнеленеді, өйткені барлығы өзгеріске ұшырайды, адамға өзгеріс тән, болмысқа өзгеріс тән. Адамның объективтік ойы өзгереді, ортасы өзгерісте болады, әр күн әр түрлі ақпарат қабылдайды, ал ол санаға міндетті түрде әсерін тигізеді. Қабылданып жатқан ақпараттардың санаға қалай әсер етіп, оның өзгеріске түсіп жатқандығын адам өзі де елемейді. Адам санасына түрлі жолмен әсер етуге болады: әңгімелесу арқылы, суреттер арқылы, манипуляция, бейнежазба және т.с.с. Манипуляция арқылы адамның түсінігін, санасын, дүниетанымы мен қабылдауын толықтай өзгертуге болады, тіпті діни сенімі мен түсінігін де. Қарапайым кітапты оқуда адам сюжетке кіріп, оны оқу барысында санасының ол сөздер мен сөйлемдерді қалай қабылдап жатқанын өзі ескермейді. Санаға әсерін тигізіп, оны өзгеріске ұшырататын әсерлердің бірі және ең көп таралған түріне кинофильмдерді жатқызамыз. Кейбір кинофильмдерде әр сюжетте киноның негізгі мәселесі қозғалады. Сол бір сағат не жарты сағат, болмаса екі сағат арасында адам санасы айтылып тұрған идеяны тура не теріс мағынада

түсініп, бойына сіңіріп алады. Соның ішінде мысалы, діни фильмдерді алып қарастыратын болсақ, бұндай фильмдерде адам санасына, бойына сенім идеясы, діннің беретін жақсы қырлары жеткізіледі, не болмаса фильмде дін жамандық көрсеткішінде, соғыс әкелетін не қайғы әкелетін сипатта бейнеленсе, діни түсінігі жоқ адам оны дәл сол тұрғыдан қабылдайды.

Адам санасының үш деңгейі бар:

- 1) сана
- 2) ес
- 3) бйсаналық

Бейсаналық деңгейі адам тәртібіне, қимылдарына ісер етеді, адам оларды ақылмен сараламайды. Ес деңгейіне тұлғаның қолынан не келетіндігі, әдеттері, айналысатын қызығушылықтары және т.с.с. Санаға алдыңғы екі деңгейдің әсері өте үлкен. Фильм көру барысында адам агрессиялық қимылды бақыласа, ол өз бойында сол сезімнің шығуына ерік беруі мүмкін және адам сол агрессияны өз ортасына көрсетеді. Адамның болашақта өзін ұстауы осы бейсаналық күйге байланысты.

Адам санасы фильм көру кезінде тыныштық күйде болады, ал осындай тыныш сәтте оған әсер ету де оңай, әсіресе балаларда, жасөспірімдер мен кейбір ересек адамдарда. Кейбір фильмдерді тамашалағаннан кейін көбінесе адамдар өз өмірлерін өзгертіп, басқа өмір бастап, не болмаса өмірден өз орнын табуға тырысады. Осындай өте эмоционалды көріністен кейін, нақты түрде өмірін өзгертуге бел буған адам баласы сезім артынан кетіп, басқа дін қабылдауға бел бууы да әбден мүмкін.

Қазіргі уақытта киноиндустрияда діни идеядағы фильмдер қатары өте көп: режиссёр Рон Фрикенің «Самсара» фильмі, Тибеттегі буддизмді көрсететін «Семь лет в Тибете» фильмі, «Маленький Будда», «Дирижёр» фильмі, «Рай существуют» және т.б. Ең алдымен осы фильмдерді талдауға, киноиндустриядағы діни тақырыптарға тоқтамас бұрын кино ұғымына тоқталып өтсек.

Кино-кинематографияның техникалық негізде қалыптасқан көркем шығармашылық түрі. Тұңғыш киноны 1895 жылы ағайынды Луи және Огюст Люмьерлер ойлап тапқан. Ол «жанды фотография» түрінде пайда болды. Уақыт өте келе кино 4 салаға бөлінді: көркем фильм, деректі, мультипликациялық және ғылыми-көпшілік кино [2]. Олар өз ішінде триллер, комедия, қорқынышты фильмдер, мелодрама, биография және т.с.с. болып бөлінеді. Кино түрлері және олардың қысқаша сипаттамасы 1-кестеде көрсетілген.

Кесте 1. Кино түрлері:

Кино түрлері	Сипаттама	Кинофильмдер
Көркем фильм	Көркем фильм кино өнерінің негізгі және кең таралған түрі. Ол әдеби шығарма желісі немесе арнайы жазылған сценарий бойынша актерлердің қатысуымен жасалады.	«Қыз жолы», «Аспан әлемі», «Жалын» және т.б.
Деректі	Деректі киноға тарихта, өмірде болған мәні зор оқиғаларды баяндайтын фильмдер мен киножурналдар жатады.	«Түркісіб», «Ұлттық полк», «Кеңестік өнер» және т.б.
Мультипликациялық	Мультипликациялық кино суреттер мен қуыршақтарға қимыл бере отырып жасалады.	Мультфильмдер қатары жатқызылады
Ғылыми-көпшілік	Ғылыми-көпшілік кино — жұртшылыққа жаратылыс пен әлеуметтік құбылыстарды ұғындыратын, өнер сырларымен таныстыратын фильмдер жиынтығы.	«Путешествие на край Вселенной», «Интерстеллер», «Дом» және т.б.

Әр фильмнің шығарылуында өз мақсаты бар және әр фильм өзіне белгілі бір жанрды тиесілі етеді. Кейбір кинофильмдерді адам санасы тез қабылдайды және жеңіл түсінеді, ол фильмдердің мақсаты адамдарға қуаныш пен жақсы көңіл-күй сыйлау, бойға жаңа эмоцияларды сыйлау, қуаныш сыйлау болып табылады. Киноиндустрия саласында белгілі бір қоғамдық деңгейде маңызы бар, үлкен мәселеге айналған тақырыптарды талдауға, оны басқа бұрыштан көрсетуді мақсат тұтқан шығармалар жиі кездеседі. Осы тұжырымға сүйене отырып, кейбір фильмдердің көрермендерге дін түсінігі, діннің қоғамдағы көрінісі, оның дүниетаным мәселесін түсіндіру жолдарын жеткізгісі келетіндігі жайлы айта

кетсек те болады. Кейбір фильмдердің сценарии толықтай дінді жеткізгісі келсе, кейбір фильмдерде ол тек қосымша көрнекілік құралы болып табылады. Мысал ретінде бәріне белгілі фильм «Матрицаны» алсақ болады. Бұл кино 1999 жылы Эндрю және Лоуренс Вачовскийлердің түсірген америкалық ғылыми-фантастикалық фильм болып табылады. Бұл кинофильмде дін негізгі орынды алып, дінді таратуды мақсат етпейді, тіпті дін туралы мәселе қозғалмайды. Бірақ кейбір діни сенімдер мен діни атрибуттар көркем құрал ретінде қолданылған. Кинода әлем, барлық болып жатқанның өтірік екендігі айтылады, ал оны біз нағыз ақиқаттың арқасында тани алатындығымыз көрсетілген. Кейбір киносыншылар фильмнен христиан дінінің сипаттарын байқаған. Гуманизм бойынша Кеңестік қауымның бұрынғы бастығы, атеизм мен агностецизм туралы дәріс оқушы Остин Клайн өзінің «Матрица және дін: Бұл христиандық фильм бе?» (The Matrix and Religion: Is It a Christian Film?) атты мақаласын тұлжырымғамысалболаалады. Остин Клайн мысал ретінде басты рөлдегі Киану Ривзді ойнайтын Томас Андерсонды және фильмдегі кемені алған болатын. Ол былай дейді: «Алғашқыда фильмде көрінетін анық христиандық символдарға мән берейік. Басты рөлдегі, Киану Ривзді ойнайтын, актёрдің есімі Томас Андерсон: бірінші есімі Томас Инжілдегі күмән тудыратын Фоманы көрсетуі мүмкін, ал Андерсонның этимологиясы «құдай ұлы» дегенді білдіреді, Иса бұлатауды өзіне байланысты қолданған. Басқа кейіпкер Чойоған «Аллилуйя! Сенменің құтқарушымысың. Менің жеке Иисус Христосымсың» дейді. Морфейдің кемесі «Навухадоносорда» «Марк III № 11» деген жазу бар, бұлашық тұрғыда Инжіді көрсету, Инжіл: Марк 3: 11 былай делінеді: «Әркез таза емес рухтар оны көрген кезде, оның алдына құлап «Сіз Құдайдың ұлысыз!» деп айтатын болған»» [3]. Остин Клайн мақаласында филмдердегі сан мәселесіне көңіл аударып, олардың маңызды рөл атқаратындығын айтады және оларды ашып көрсеткен болатын. Фильмде тек христиандықты емес, одан бөлек буддизм, яғни Тибеттік буддизм, дзэнбуддизм сипаттарын байқауға болады.

Жапон буддизмінің жаңа сектасы дзэн ілімі – буддизмдегі жапонның ұлттық рухының көрінісі. Дзэн Жапонияға Қытай арқылы XII-XIII ғасырлар аралығында енді. Дзэн қағидаттары мен ережелері самурайар-намысының («бусидо») қалыптасуын айқындайды. Жапондық ұлттық мінезге дзэн-буддизмнің тәлім-тәрбиелік қағидаларының әсері де бар. Дзэнэстетикасы дзюдо техникасы мен шай салтанаты, самурайлық семсерлесу өнерінде де көрінеді. [4, Б. 62-63]. Міне, осы дзэн-буддизмнің көріністері фильмде өз орнын тапқан. Бірақ ең ерекше көрініс, ол басты рөлдегі, яғни Неоның еш көмексіз, белгілі бір күштің есебінен ауада қалқуы (левитация). Ал бұл сипаттар буддизм дінінде йогада кездеседі. Йога – психологиялық, физикалық, логикалық практикаларды қабылдайтын ұғым. Буддизмдегі «махаяна» мектебінің тәжірбиесінде, әсіресе соңғы «нұрлану» сатысына көтерілу мақсатындағы рухани-тәндік жаттығуларда йога белсенді түрде қолданылады. Гравитацияны жеңу ол сиддхиға тән. Сиддхи – йоганың көмегімен жетілу, яғни ерекше, түсініксіз, оккульттік күштер. Йогамен айналысу кезінде саньяма- өзін-өзі ұстау, тыныштық күйі арқылы тәнімен жаны әлеммен, кеңістікпен бірігіп, ауада қалықтайды [5, 81-89 бб.]. Осы сюжеттен кейін әрине адамдарда гравитациялық күшті жеңуге тырыса бастады, оның жолдарын іздей бастады. Ал йога сол жолдардың бірі болып табылады. Қазіргі уақытта ауада қалықтау арқылы бірнеше адамдар қатары әлемді таңқалдырып келеді. Оларды біз ғаламтордағы бейнежазбалардан да тамашалай аламыз.

Жоғарыда айтып өткеніміздей фильм мақсаты әртүрлі, ал келесі талданатын фильм мақсаты «адамдардың өз сенімдері нақты берікпе, әлде ол тек өз-өзін алдаума?» деген сұраққа жауап береді. Дін ритуалдарын бұлжытпай орындап өздінінің беті болып жүрген жандардың жүрегінде сол сенім дәл сол дәрежеде жетілгенбе? Міне осы сұрақтарды адамдар өздеріне қойып, өз сенімдерінің беріктігіне көзжеткізуге көмектесетін және де католицизмдінінің сенім ерекшеліктерімен бізді таныстыратын фильмдердің бірі Режиссер Рэндалл Уолестің «Рай существует» атты кинофильмі. Мән беріп қарастыратын болсақ, Еуропа елдерін де жарық көрген фильмдердің көбісі христиандық сенімге сүйенеді.

Христиан діні әлемдік дін болып есептеледі және социологтардың есептеулері бойынша әлемнің 33% - ға жуығы христиан дінін есенушілер болып табылады. Христиан дінінде негізгі 3 бағыт бар: католик, православ, протестант. Режиссер Рэндалл Уолес жетекшілігімен жарыққа шыққан «Рай существует» кинофильмі католицизм бағытына сүйене отырып, католицизм дінінің сенімдері, Құдай жайлы түсініктерімен таныстырады.

Католицизм ұстанушылары бүгінгі таңда 1 миллиардтан астам адам санын құрайды. Католицизм Батыс Еуропа, Оңтүстік-Шығыс және Орталық Еуропада кең таралған. Сонымен қатар өз ықпалын Латын Америкасының көп бөлігі мен Африка халқының үштен біріне жүргізеді. Католицизм АҚШ жерлерінде де кең таралған. Әдетте, католиктік храмдар крест формасы негізінде салынады. Бұл форма Христостың күнәні өтеу құрбандығын еске түсіреді [4, 117-118 бб.]. Фильмдегі басты рөлдегі Бурпо – католицизм сенімін ұстанушы, шіркеуде адамдарға көмек беріп, келушілерге библияны оқып беріп,

оның мәні мен мазмұнын түсіндіруші. Ол дінге сенуші болғанымен, өз сенімінің берік еместігін түсінеді. Ол өз ұлының өлім аузында қалып, бірақ жазылып кеткеннен кейін, ұлымен арғы өмірде болған оқиғалар арқасында өз сенімін ұлғайтады. Киноны тамашалай отырып біз католицизм бағытын ұстанушылардың сенімімен танысамыз, мысалы баланың арғы өмірде болған уақытта жұмақта өз туысқандарымен және ең маңыздысы Құдаймен көріскендігі арқылы біз католицизм бағытында «тозақ және жұмақ», ол жақта бәрінің кездесетіндігі және бірге болатындығы жайлы сенімдерінің бар екендігін көре аламыз. Көрерменге Құдай қолдаушы, жебеуші, сұрауынды қабыл етуші бейнесінде сипатталады. Фильмдегі шіркеудің сипатына тоқталатын болсақ, шіркеу батыс бөлікке қаралынған. Католиктердің өз шіркеулерін батыс бөлікке қаратып салатын себептері, католицизмнің бастауы батыстан екендігін және Римнің батыста орналасқандығына байланысты, осы жерде айта кететін жайт католицизмнің басқа христиандық ағымдардан ерекшелігі оның бірорталықтандырылғандығында. Барлық католик шіркеулері бір орталықтан, Рим папасымен басқарылады.

Киноның негізі діни сенімге сүйенгендіктен дін әр сюжетте кездеседі. Бірақ сол беріліп жатқан деректер қатарының рас екендігіне көз жеткізу үшін ең алдымен діннің өзіне тоқталып, оның сипаттамасымен танысып, сюжеттермен нақтыланған деректерді салыстырған жөн.

Кино адамдардың діни концепцияларды түсінуінде маңызды рөл ойнайды ма? Киноны миссионерлік әдістің біріне жатқызуымызға болады ма?

Кино көруде адамдарды мақсатына қарай екіге бөліп қарастырсақ болады: киноны тек демалыс не көңіл көтерудің бір тәсілі ретінде қолдану және өзіне белгілі бір деректерді жинау үшін қажетті құрал ретінде қолдану. Кино тек өмірді көрсетпейді, осыған қоса олар біздің өмірлік нормаларымызды, түсініктерімізді, қабылдау мен қарым-қатынастарымызды өзгертуге мүмкіндік береді. Кинематографтар өз өнерлерін, шығармашылықтарын адамдардың көңілін көтеру үшін, политикалық жағдайларды көрсету үшін, әлемнің басқа болу мүмкіндігін талдау үшін қолданады. Фильм белгілі-бір ақиқатты түсіндіруі мүмкін, ол көркем немесе көркемдік емес фильм болуы да мүмкін. Фильм-суретшінің интерпретациясы. Кино қандай тұрғыдан берілсе де оның түпкі тереңін түсіну қиын. Дінді де түсіну өте қиын. Әлемде діннің түрлері өте көп, олардың сенімі, теориялары мен практикалары әртүрлі. Ал кейбір фильмдерде осы әр түрлі сенімдегі діндер бір-бірімен кездеседі, және екі жақтан да сипатқа ие болады, бір-бірімен байланысады. Осылайша кинематографтар өз шығармашылықтарында дінді түрлі тұрғыдан сипаттап көрсетуге, дінге жаңа бір бейне беруге, қоғамның діни түсінігін қалыптастыруға не өзгертуге тырысты. Жоғарыда айтылғандай кейбір фильмдер сюжеті толық дін жайлы болса, кейбір фильмдерде ол тек көрнекілік құрал. Кинофильм мен дін байланысқан кезде біз өзіміз өмір сүріп жатқан қоғамдағы діннің көрінісін визуалды тұрғыдан көре аламыз.

Әлемдік кинематографияда діни бейнедегі фильмдер қатары өте көп және олар дінді екіжақты етіп көрсетеді: бір жағынан дінді жақсылықтың, достықтың, әлемге бірлік пен бақыт сыйлайтын дүние ретінде болса, екінші жағынан, көп қолданылатыны, дінді конфликтіде көрсету. Олар көбінесе ежелден келе жатқан діни сенімнің қазіргі, заманауи қоғаммен бетпе-бет келуі, ертеден келе жатқан діни сенімдердегі құндылықтардың қоғамдық, әлеуметтік, экономикалық, діни, саяси көзқарастармен бетпе-бет келуі.

Фильмдер діни сипатта болған кезде олардың түпкі мақсаты сол дінді түсіндіру, сипаттау, осы дін туралы қоғамда белгілі-бір көзқарас қалыптастыру.

Қай жағынан қарастырсақ та діни фильмдер өзімен бірге этикалық, моральдік, адамның адамгершілік қасиеттерінің маңыздылығын бірге алып жүреді. Фильмдер рәсімі мен сенімі әртүрлі болғанымен, олардың тарихи бастаулары, бір жаратушының бар екендігіне сенімдері және ең басты моральдік құндылықтары, жақсылық пен жамандық, зұлымдыққа қарсылықтары өте ұқсас.

Дін туралы, діни бейнедегі фильмдерден сол дін жайлы ақпарат алып, өз санамызда белгілі-бір түсінік қалыптастыратынымыз белгілі болды. Осы кезде дінтану мамандығына теориялық-ғылыми діни сабақ беруде неліктен фильмдерді практикалық қосымша ретінде қолданбасқа? Дінтанушыларды маман иесі ретінде қалыптастыру барысында діни дәстүрлерді, діни теорияларды, іргелі адами құндылықтарға байланысты көзқарастарды қалыптастыру үшін фильмді де қосымша ретінде қолдану да артық етпейтін секілді.

Әдебиеттер:

1. Дін және қазіргі заман / Мемлекет және дін. – 2013. – 2(25). – 166 б.
2. Психология: учебник для педагогических вузов / Под ред. П86 Б.А. Сосновского. – М.: Издательство Юрайт; ИД Юрайт, 2010. – 660 с. – (Университеты России).
3. <http://massaget.kz> Бейбарыс Әл-Бундукдари: «Кино деген ең?»

4. www.thoughtco.com Austin Cline: «The Matrix and Religion: Is It a Christian Film?»
5. БейсеноваБ.К., ИгисеноваА.Р. Әлемдікдін: буддизм: оқуқұралы. – Алматы: Қазақуниверситеті, 2015. – 92 б.
6. Әлемдікдіндер: оқуқұралы / А.Д. Құрманалиева, С.Ө. Абжалова, Б.Б. Мейірбаев. – Алматы: ҚазақУниверситеті, 2015. – 222 б.

ҚАЗІРГІ ТАҢДА ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ХАЛАЛ ИНДУСТРИЯСЫНЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

*Габдикаримова М.,
Студент, 3 курс, «Дінтану» мамандығы,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

*Ғылыми жетекші: Алтаева Н.С.,
аға оқытушы,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

«Халал» сөзі дінімізде тазалық пен адалдықты білдіретін қастерлі ұғым. Алланың берген нығметтерінің адалынан пайдаланып, тыйым салған нәрселерден аулақ жүру әрбір мұсылманның асыл міндеті.

Ислам – мұсылмандарға өмірдің барлық саласын түгел қамтып басшылық жасайтын шариғат шеңберін айқын көрсетіп берген дін. Шариғат заңнамасының негізгі қайнар көзі саналатын Қасиетті Құран кәрім мен Мұхаммед (с.ғ.с.) пайғамбардың сүннетінде нақты не жанама түрде ескерілмей, қалыс қалған ешбір сала жоқ.

Ислам дінінде әр мұсылман халал мен харамға көңіл бөлуге міндетті. Халал дінде құпталған, ерік берілген, рұқсат етілгені, алхарам шариғат шеңберінде нақты тыйым салынғандары. Құран мен хадистерде бұйырылып, сахаба, табиғиндар ерекше ден қойған бұл мәселеге біз бүгін қаншалықты мән беріп жүрміз?

Халал – барша мұсылмандардың күнделікті тыныс-тіршілігіне қатысты шариғат тыйым салмаған іс-әрекеттер шеңберін қамтитын тек Ислам дініне тән ұғым. «Халал» термині қазақ тіліне аударғанда «рұқсат етілген», «тыйым салынбаған», «мақұлданған» деген мағыналарды білдіреді. Сондай-ақ «халал» – «шариғат бойынша жасауға болады» деген нақты діни үкімнің атауы.

Халал шеңберінің аясы кең. Оның бір саласы мұсылман жұртшылығының ас-ауқат, тағамына қатысты. Қасиетті Құран кәрімде: «Ей, иман келтіргендер! Біз ризықтандырған (адал) тағамдарды жеңдер. Алла тағалаға шүкіршілік етіңдер. Оған ғана құлшылық етіңдер», («Бақара» сүресі, 172-аят), – делінген.

Ардақты пайғамбарымыз (с.ғ.с.) өз хадистерінде мүміндерге мейлінше харамнан сақтану керектігін өсиет еткен. Әбу Нұрайрадан (р.а.) жеткен хадисте Расуллуллаһ (с.ғ.с.): «Ей, адамдар! Алла тағала кіршіксіз таза, сондықтан таза еместі қабылдамайды. Алла пайғамбарларға бұйырғанын мүміндерге де бұйырған. Мәселен, «Ей, пайғамбарлар, таза нәрселерден жеңдер және ізгі іс істеңдер» («Мүминун» сүресі, 51-аят) десе, мүміндерге: «Ей, мүміндер, сендерге ризық ретінде бергенімнің тазасынан жеңдер» («Бақара» сүресі, 172-аят) деп әмір еткен» деді әңгімесін жалғастырып: «Қасиетті сапарға шыққанмен үсті-басы кір, шашы ұйпа-тұйпа, бірақ қолын жайып: «Уа, Раббым! Уа, Раббым!» деп дұға ететін бір кісі туралы: «Бұл кісінің ішкені харам, жегені харам, кигені харам. Сөйте тұра тілегім қабыл болса дейді. Мұндай адамның дұғасы қайдан қабыл болсын?» деді» (Мүсілім, «Зекет», 65).

Тағы бір жолы: «Сондай бір уақыт келеді, адам баласы тапқанының адал-арамдығына көңіл бөлмейтін болады», – деп мұңайған еді (Бұхари, «Бую», 7). Жоғарыдағы жәйттар мұсылман үшін халал мен харамды бір-бірінен ажырата білудің маңызды екенін, не нәрсені де қолға алғанда әуелі дін тұрғысынан рұқсаты бар-жоғына, кісі ақысы араласпағанын ескеріп, таза жолмен табылғандығына мән беру керектігін ұқтырады.

Азыққа арналған мал бисмилламен бауыздалып, сойылса еті халал. Бауыздалмай арам өлген малдың еті харам болып есептеледі. Мәжбүрлікпен базардан ет сатып алған жағдайда оны алғанда да, пісіргенде де, жегенде де “бисмилла” деу шарт.

Шошқа еті қандай жағдайда да ең харам ет болып саналады. Өйткені ол қасиетті Құранда солай харам етілген. Оған шошқаның аса ластығы, енесі мен төлінің өзара шағылыса беретін сезімсіздігі, бірін-бірі жеп қоятын аяусыздығы себеп болған. Сондықтан, мұсылман адамдар өндірісте дайындалған барлық шұжық түрлерінен бас тарту керек. Оларда міндетті түрде шошқа майлары қолданылатыны

есте болсын. Ал “халал” деп ерекше белгі қойылған шұжықтар да қазір күмәнді саналып жатыр, өйткені оның құрамына қолданатын заттар күмәнді...

Бауыздалған, аңшылық жолымен атып алынған қаз, үйрек, тауық, ұлар және басқа жеуге жарамды құс еттері халал. Ал бауыздалмаған өндірістік жолмен дайындалған тауықтың сандары /окорочка/ және бітеу еттері харам делінген. Және тісті, тұяқты жыртқыш аң, құс еттері де харам делінеді.

Жеуге жарамды балық түрлері халал болып саналады. Бірақ өндірісте дайындалған “Краб таяқшалары” шошқа майы қосылып даярланатындықтан харам делінеді. Қандай жағдайда да өндірістік тәсілмен бұқтырылып /консерв/ дайындалған балық еттеріне де мұсылман адам күмәнмен қарағаны жөн. Себебі харамнан сақтану әр адамның өзіне сын.

Бүгінде бүкіл әлем бойынша халал өндірісі ерекше қарқынмен дамуда. Азық-түлік және жеңіл өнеркәсіп, парфюмерия мен фармакология және т.б. салалар да халал өндірісіне айрықша ден қоюда. Халал дүние тек тағаммен шектеледі деп топшылап келген тұтынушы қауым бұл ұғымның аясы кең екеніне кейіннен көз жеткізді. Айталық, мәдениет пен ғылым, білім мен денсаулық, жалпы адам тұрмыс-тіршілігіне қажетті басқа да салалардың барлығында халал түрлері бар. Тіпті күнделікті сәлеміміздің өзі тұзу ниет пен ақжарқын пейілден басталса, ол да халалға жатады. Сайып келгенде, мұсылман адамның өмірі осынау мәні мен мазмұны терең түсінікпен тамырласып жатыр. Демек, халал ұғымының өзі тұтас бір индустрия, белді ғылым деген сөз.

Нақтырақ айтсақ, халал өндірісіне – тамақ өнеркәсібі (ет, сүт, нан, сусын, кондитер өнімдері, т.б.), жеңіл өнеркәсіп (тері бұйымдары, барлық киім-кешек түрлері т.б.), білім беру (ислам теологиясы, балабақша, мектеп, жоғары оқу орындары, т.б.), денсаулық саласы (дәрі-дәрмек, перзентхана, т.б.), қаржы-қаражат (кредит, өсім, банкинг т.б.), мәдени орындар (театрлар, демалыс орындары, қонақ үйлер, т.б.), даяшылық қызмет (асхана, дәмхана, сауна, кемпинг-мотел, туризм, т.б.) жатады. Ендеше, халал стандартын қажет етпейтін құрылым жоқ. «Халал стандарты» дегеніміз – бірінші кезекте өнімнің шарифат үкімдеріне сай болуы. Ал, шарифат, барлық ислам қауымының қалай жүріп тұруын, жалпы алғанда өмірлік қағидаларын айқындап көрсететін жол.

Ал, тағам саласына келсек, халал тағам – Алланың жеуге рұқсат еткен тағамы. Шошқаның етін, өлексені, арам өлген малдың етін, сойғанда аққан қанды, т.б. жеуге болмайды. Ата-бабаларымыз ежелден «бисмилләсіз» сойылған малдың етінде дәм болмайды» деп өздерінің жаратушы бір Аллаға деген сенімін айқын аңғартқан. Құран Кәрімде, Бақара сүресінің 173-аятында асты адалынан тұтынуға байланысты былай делінген: «Шынайы түрде сендерге өлексені (арам өлген малды), қанды, доңыз етін және Алладан басқаның атымен бауыздалғанды арам қылдым. Сонда кім мәжбүрленсе, қарсылық қылмаса, шектен шықпаса оған кінә жоқ. Күдіксіз Алла өте жарылқаушы, ерекше мейірімді». Сондай-ақ Әбу Нуайм (р.а.) жеткізген хадисте Пайғамбарымыз (с.ғ.с.): «Қырық күн халал азықпен қоректенген адамның көңілін Алла Тағала нұрмен толтырады. Көңіліне хикметтерді өзендей етіп ағызады. Дүние махабатын көңілінен шығарады», – дейді.

Қазіргі таңда әлемде жолға қойылып келе жатқан маңызды бағыттардың бірі осы халал азық-түлік мәселесі. Себебі, отандық және шеттен импортталып келіп жатқан азық-түлік тауарлары олардың сапасын, құрамын, қауіпсіздік деңгейін анықтауды талап етеді. Бұл біздің халқымыздың тән және жан саулығының сақталуы үшін де өте маңызды.

2018 жылдың соңғы айында ҚМДБ-ның әйгілі «КФС» өнімдерінен «Халал» сертификатын қайтарып, қоғамда резонанс туғаны баршаға мәлім. Ең қызығы, көпшілік сүйіп жейтін ыстық тауықтарда «Қазақстанның Халал индустрия Ассоциациясының» сертификаты да бар болып шықты. Тұтынып отырған ас-суына аса мән беретін кей жанның бұдан кейін екі ойлы болып қалғаны бесенеден белгілі.

Мұсылман кісі жеген асының шарифатқа сай адал және таза болғанына мән береді. Өйткені, бұл Жаратушымыздың әмірі. Алла Тағала қасиетті Құран аяттарында таза әрі адал аспен азықтануды бұйырған. Аяттардың бірінде: «Ей адам баласы! Жер-жүзінде өздеріне арналған адал, таза тағамды жеңдер!..» («Бақара» сүресі, 168-аят) деген.

Дамыған мұсылман мемлекеттерде халал индустрия саласы ертерек қолға алынып, олар өз тұтынушыларын тек қана сенімді, сапалы азық-түлікпен қамтамасыз ете алатын деңгейге жетіп отыр.

Ал біздің елімізде күмән тудыратын азық-түлік өнімдерінің көбеюі, кез келген нәрсеге «халал» сөзінің негізсіз таңылуы, сондай-ақ, халықтың халал өнімдерге деген сұранысының күрт артуы секілді толғандырарлық мәселелер Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы тарапынан «халал өнімдерін стандарттау» саласының қолға алынуына түрткі болды.

ҚМДБ-дағы «халал өнімдерін стандарттау» бөлімі 2014 жылдың 8 қазанында ашылды. Бұл бөлім 2016 жылдың 22 ақпанынан бері ҚМДБ-ның еншілес ұйымы ретінде «Халал Даму» ЖШС болып қызмет атқарып келеді.

ҚМДБ 2014 жылы алғашқы «Халал» сертификаты берілді

Кездесу Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының 2014 жылғы төрғасы, Бас мүфти Ержан қажы Малғажыұлы халал өнімдерін өндіретін ЖШС «Халал сұлтан», ЖШС «Ақ ниет» кәсіпорындарының басшыларына Діни басқарманың алғашқы сертификатын берді.

Кездесу барысында ҚМДБ-ның «Халал өнімдерін стандарттау» бөлімінің рұқсатын алған өнімнің тауарлық таңбасы қазақша «Адал» деген сөзбен ерекшеленетінін жеткізіп: «Адал ас тұтынған халықтың ұрпағы дені сау, білімді, текті болады. Адал ас елдік мәселе. Сондықтан, халал өндірісін дұрыс жолға қою өзекті мәселелердің бірі. Осы мәселелерді бір жолға қою үшін тиісті мекемелермен жұмыс жасаудамыз», - деді.

Сонымен қатар, Діни басқарманың сертификатын алуға ниет білдірген кәсіпорындармен жұмыс жалғасуда, консультациялар өткізілді. Қазіргі кезде шарифат талаптары толық орындалған және орындалуы қамтамасыз етілген өндіріс орындарына халал сертификаты беріліп келе жатыр.

«Халал Даму» ЖШС халал өнімдерін стандарттау ұйымы отандық және шетелден келетін өнімдердің халалға сәйкестігін тексеріп қана қоймай, сонымен бірге еліміздегі кәсіпкерлерді, жалпы халықты қажетті мәліметтермен ақпараттандырып, сауатын ашу қызметіне де баса назар аударады. «Халал» сертификатына ие болған кәсіпорындардың алған сертификаттарына сай болып, әрі қарай да өз қызметтерін қатаң түрде халал талаптарына сәйкес атқаруын қадағалау және бақылау ісі де ескерусіз қалмай, ұйым тарапынан басты негізге алынған.

Халал – рұқсат етілген, адал деген мағынаны беретін араб тілінен енген сөз. Халал сөзінің антонимі Харам, яғни, рұқсат етілмеген, шарифатқа сай емес деген мағынаны білдіреді.

Халал және Харам – өмірдің барлық аспектілерінде қолданылатын универсалды жүйе. Бірақ, біз бұл терминді тек тағам өнімдері, ет өнімдері, косметика, жеке бас гигиенаасы өнімдері, фармацевтикалық өнімдер, тағамдық қоспалар және тағаммен жанасатын материалдарға қатысты қолданамыз.

Тағам өнімдерінің халалдығын анықтап классификациялау өте жауапты іс болғандықтан, ислам заңдарын етік меңгерген мұсылман маман ғана бұл шараны атқара алады.

Халал рұқсат етілген, заңды деген мағынаны білдіретіндіктен, халал сертификатын алған өнімдер мұсылмандарға қолдануға рұқсат етілгендігін білдіреді.

Еліміздегі «Халал» өндірісінің басы-қасында жүрген бір топ өндірушілер мен оны тұтынушылар, бірқатар қоғамдық ұйымдар Қазақстандағы осы салада бүгінгі таңда қалыптасып отырған мән-жайдан сізді хабардар еткіміз келеді. Өзіңізге белгілі, соңғы жылдары бұқаралық ақпарат құралдарында хабарланып жатқандай, халал өнімге деген сұраныстың еселеп артқаны байқалады.

Пайғамбарымыз (с.а.у): «Кімде – кім өзі үшін, және балалары үшін және отбасы үшін халалды іздесе, ол Алла разылығы үшін кәпірмен ғазауат еткендей болады, және қиямет күні болғанда шейіттер мақамында болады», – деген.

Әдебиеттер:

1. <https://egemen.kz/article/khalal-industriyasy>
2. <https://kaztag.info/kz/interview/>
3. <https://ummet.kz/ru/news-ru/>
4. <https://www.zakon.kz/>
5. <https://www.muftyat.kz/kz/news/16094>
6. <https://kazislam.kz>
7. <http://www.asyldin.kz/article/view/id/913.html>
8. <http://halaldamu.kz/?p=4124>
9. <https://www.muftyat.kz/kz/article/1799>

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДІНТАНУЛЫҚ БІЛІМНІҢ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

*Жаңғали А.,
студент, 2 курс, «Дінтану» мамандығы
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

*Ғылыми жетекші: Утебаева Д.С.,
PhD доктор,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Қазіргі таңда дін және онымен байланысты мәселелер өзекті болып отыр. Мәселен, дін мен мемлекет арақатынасы діннің саясиленуі үдерісі дін мен дәстүр арасындағы сабақтастық, діни бірлігін және діни саланың жаңғыру сияқты үдерістер қоғамда маңызды орын алады. Аталған себептер аясында дінтанулық білімнің маңыздылығы арта түсіп, осы бағыттағы зерттеулерді жүргізу қажеттігі айқындала түседі.

Мақаланың мақсаты – қазіргі Қазақстандағы дінтанулық білімнің болашақтағы даму көкжиегін анықтау болып табылады. Осы мақсатқа сәйкес зерттеу барысында бірқатар міндеттер анықталды:

- еліміздегі дінтанулық білім берудің алғышарттарын анықтау;
- «Дінтану» пәні бойынша оқытудың түйінді мәселелерін талдау;
- «Дінтанулық білімді жастарға, жалпы қоғамға қалай оқытуымыз тиіс?» деген сұраққа жауап іздейміз;
- мектептердегі «Дінтану және зайырлық негіздері» пәнінің оқытылуы барысында туындаған пікірлер, ұсыныстар және сұрақтарды анықтауға бағытталған мұғалімдер мен оқушылар арасында сауалнама жүргізу;
- қазақстандық дінтанулық білімнің даму тенденциялары мен перспективаларын бағалау.

Дінтанулық білім беру мәселесі жөнінде көптеген отандық ғалымдар еңбектер жазып, ғылыми мақалалар жазған. Олардың ішінде Байтенова Н.Ж., Құрманалиева А.Д., Әбдірәсілқызы А., Бейсенов Б.Қ. сияқты т.б. көптеген ғалымдарды атап айтуға болады. Дінтану пәнін оқыту жан-жақты кәсіби дайындықты, білімділікті және толерантты қарым-қатынасты қажет етеді. Дінтану пәнінің мұғалімі дінді объективті түрде, мемлекеттің зайырлылық қағидаттарын ескере отырып оқытуы тиіс. Мәселен, Б.Қ. Бейсенов өзінің «Зайырлы қоғамдағы діни құндылықтар» атты еңбегінде «Дінтану пәнін оқытуда дінді ғылыми тұрғыда түсіндіруге мән берілуі керек» - деп, дінді оқытудың ғылыми негізге сүйену керектігін алға тартады. Сондай-ақ ол дін туралы ғылыми білім діннің шығуы мен дамуы туралы объективті білім беретіндігіне назар аударады [1]. Осы тұста, дінтану ғылымының бірнеше бағыттардан тұратын күрделі құрылым екендігін айтқымыз келіп отыр. Дін тарихы, дін философиясы, дін социологиясы, дін психологиясы, дін антропологиясы және дін феноменологиясы сияқты құрамдас бөліктерден тұратын кешенді ғылым.

Дінтану пәнін оқыту Қазақстан Республикасындағы мемлекет пен дін ара-қатынасы мәселесінде де өзектілене түседі. Осы тұста Ата заңымызда нақтыланған әрбір азаматтың діни сенім және ар-ождан бостандығы құқығын бар екендігін ескерсек, дінтанулық білімді оқыту қажеттілігінің маңыздылығы арта түседі. Дінтануды оқытуда діннің рухани мәдениетінің дамуы аясындағы орнын, мәдениеттің феномені ретіндегі діннің ерекшелігін, діни мәдениет ұғымын ашу және ұлттық руханияттағы діннің рөлін көрсету маңызды [1, Б. 170].

Дінтану пәнін оқытуда ең маңызды іс- оқулық пәннің бағдарламасын дайындау. Дінтану пәнін Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі бекітіп, еліміздің мектептерінде жүйелі түрде оқытып, соны қадағалауы тиіс деп санаймын.

Дінтануды оқыту жастарда сыни және аналитикалық ойлау дағдысын қалыптастырып, деструктивтік жана діни ілімдерге күмәнмен қарауды үйретуі тиіс. Діни білімі болмаған адам, басқа діни емес ағымдарға, секталарға тез кіріп кетеді. Сонын алдын алу үшін біз дінтану пәнін міндетті пән ретінде қалыптастыруымыз қажет. Дінтану ғылымы батыс Еуропанын өзінде ХІХ ғасырдың ортасында пайда болғанменен, қазіргі таңда бұл мәселе өзекті болып отыр. Дінтануды оқыту адам және қоғам туралы білімді ұлғайтып, ұлттық сана мен азаматтық сананы қалыптастыруға, салауатты өмір салтын ұстануға және төзімділікке үйретеді. Осы пәнді меңгере отырып, адам дүниетанымдық сұхбат жүргізудің дағдыларын игереді, ойлауы өзгеше болып табылатын адамдарды түсіне білу өнерін меңгереді [2].

Дінтану білімінің мәселелері туралы көрнекті ғалым Ғарифолла Есімнің пікірінше, дінтану білімінің мәселесінде, біздер, дінтанушылар, нақтылы немен айналысатынымызды анықтау алуымыз керек. Қазақ еліне тікелей қатысты, бәлкім ТМД елдеріндегі жағдай бізге ұқсас болуы мүмкін. Ал, айталық, мұсылман елдерінде бұл мәселе өзгеше [1, Б. 90].

Қазақстан Республикасы- зайырлы мемлекет болған соң, орта арнаулы, жоғарғы оқу орындарында діни сабақтар өткізілмейді, бірақ дінтану негіздерін білім ретінде оқуға мүмкіндік бар. Сонда дінтану пәні неге негізделмек? Осы мәселені түсінуіне қоғамда әркімнің көзқарастары бар, тіптен түсінбеушіліктер де жеткілікті [3].

Қазіргі кезде білім беру жүйесінде нашақорлыққа, маскүнемдікке, шылымқорлыққа, әдепсіздікке қарсы тұратын жолдар мен тәсілдерді іздеуде діннің рухани құндылықтарына (имандылық, мейірімділік, тәрбиелілік, отансүйгіштік және т.б.) назар аудару керек.

Адамның санасын оянуы, рухани дүниесінің баюы, зұлымдық пен зорлыққа қарсы тұруы үшін дін маңызды рөл атқарады. Бүгінгі таңда еліміз үшін бейбітшілікті сақтау маңызды сондықтан да жастарға Қазақстанда тұратын ұлыстардың, ұлттардың дәстүрін, мәдениетін, діни сенімі жайлы хабардар болуы керек.

Қазіргі таңда « Дінтану» пәнін оқыту үдерісі жайлы бірнеше басты мәселерді айтуға болады:

- негізгі оқу құралдары мен қосымша әдебиеттердің әр алуан болуы;
- дінтану пәнінің оқу әдебиеттерінің санаулы болуы;
- оқу құралдарының көбінесе басқа тілдерде болуы;
- дінтану мамандығы бойынша базалық пәндерден дәріс беретін ұстаздардың көпшілігінің философия, мәдениеттану, т.б. сала мамандары болуында.

– Егемендігімізді алғалы бері біз бос кеңістікті рухани мұрамен толтыру мүмкіндігіне қол жеткіздік. Алайда біз бұл мүмкіндікті әлі де қолдана алмай отырмыз. Оның үстіне жалпы пост кеңестік елдердегі діни сауатсыздық жағдайын пайдаланған әлемдегі түрлі діни ағымдар жағдайды одан әрі күрделендіріп жіберді. Діннен мүлде хабары жоқ халық осы түрлі діни сенім жүйелерінің жетегінде кете барды. Қазақстан қоғамына келер болсақ, дінтану мамандығы 1990 жылдардан бері келе жатқан жас мамандықтардың бірі. Кеңестік атеистік кезеңде және одан кейінгі жылдары дінді оқыту білім беру саласынан алып тасталған еді. Ал қазіргі кезде дінтану пәні оқушыларды рухани адамгершілікке тәрбиелеудің қайнар көздерінің бірі болып отыр. Танымал ғалым Н.Ж. Бейнесовтың пікірінше, дінтану пәнінің ұстаздары кәсіби білікті педагогтар болуы керек. Дінтану пәнінің оқу, тәрбие үдерісінде қолданудың әдістемелік ыңғайларын толық игеру үшін дінтану пәнін жүргізетін ұстаздар діни білімін көтеру қажет [5 , Б. 169].

Оқыту әдістемесі деген уақытта біз «қалай білім беру керек?» деген сұраққа жауап іздейміз. Қазіргі компьютерлік технология заманында тренинг жаттығулары, кейіс тапсырмалары сияқты т.б. оқытудың жаңа әдістемелері білім беру саласында практикалық тұрғыдан сұранысқа ие болып отыр. Олай болса, неге практикалық оқуды ұйымдастырудың жаңа құралдарының бірі ретінде тренинг, кейіс сияқты әдістемелерді қолданбасақ? Егер біз бұларды дінтану сабақтарында тиімді пайдалана білсек, онда оқушылар мен студенттер дінтануды жаңа қырынан тани бастайды. Тренинг арқылы дінтану пәніндегі жақсылық, сабырлық, жұмсақтық, үлкендерді құрметтеу, төзімділік, қанағатшылдық, көркем мінез, ата-ана ақысы сынды көптеген адамгершілік категорияларын және теріс ұғымдарды белгілі дәрежеде ашып көрсетуге әбден болады. Егер оқытушы мұғалім осы айтылған тақырыптарды арнайы жаттығулармен, кейістік тапсырмалармен шебер түрде бере білсе, онда оқушылар мен студенттер өздеріне қажетті мәліметтерді алатын еді. Дінтанумен байланысты тренингтер оқушылар мен студенттердің діни сана сезімін жетілдіріп, рухани жан дүниесін байытатын еді. Мұндағы мақсат – білім алушыларға, діннің мәні, маңызы, тарихы мен тәжірбиесі Қазақстан тарихына қатысты ешкелеп беру. Тағы бір айта кететін нәрсе, білім алушылардың жеке рухани қызығушылықтары мен сұраныстарын қанағаттандыру, олардың дін туралы білімдерін арттыруға ықпал ету[4].

Дінтанулық білім беру жүйесі қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің біріне айналып отыр. Осыған байланысты республикамыздағы халықтың діни сауатын жақсартуға бағытталған жұмыстар мен теріс ағымның жетегінде кетіп жатқан ел-жұртқа арнап шаралар ұйымдастыру қажет. Ол үшін қарапайым халыққа дінтанулық білім беру жүйесінің перспективаларымен танысқан жөн. Қорытындылай келе, біз, дінтанулық білім беру жүйесінің рөлінің еліміздегі орасан зор мән-маңызға ие болып отырғандығын байқаймыз.

Әдебиеттер:

1. Бейсенов Б.Қ. Зайырлы қоғамдағы діни құндылықтар / Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 169б.
2. БайтеноваН.Ж., ЗатовҚ.А., ҚұлсариеваА.Т., ҚұрманалиеваА.Д. Дінтану негіздері: Оқулық. – Алматы: Қазақ университеті, 2006. – 356 б.
3. Есім Ғ. Дін философиясы:оқу құралы. – Алматы:Қазақ университеті, 2018. – 90б.
4. Кенжетев Д.Т. және басқалар Зайырлылық және дінтану негіздері.– Астана: Арман-ПВ, 2016. – 272 б.

БІР МАЗҒАБҚА БАҒЫНУ-АУЫЗБІРШЛІК КЕПШІ

Киргизбай Ы.А.,

*студент, I курс, «Дінтану» мамандығы
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

*Ғылыми жетекші: Мұқан Н.,
PhD доктор, аға оқытушы,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Мазхаб – араб тілінен аударғандағы тілдік мағынасында «жол», «мақсат етілген орын» мағыналарына саяды, ал шариғи мағынасында «Құран мен хадиске негізделген, ислам құқығын жүйелеуде өзіндік әдіснамасы бар діни мектеп» деп айтсақ болады. Ислам тарихы беттерінен атақты төрт мазхабтың бар екенін білеміз. Исламдағы құқық мәселесін кішкене ғана оқыған кісі төрт мазхаб көшбасшылары, имамдарды әр қайсысының діндарлығы, парасаттылығы мен байсалдылықтарынан бөлек фикһ, яғни, құқық білімінде терең білімді болғандығын біле алады. Әрине, білімі мен ғалымымен мақтана алатын ислам тарихында төрт мазхаб имамдарынан бөлек көптеген шоқтығы биік ғалымдар өткенімен, ол ғалымдардан тек жекелей пәтулар қалған, ал біздің тақырыбымызға арқау болған мазхаб имамдарынан ислам құқығының көптеген өзекті мәселелеріне жауап беретін қағидалар мен тұшымды жауаптар қалған.

Мазхаб имамдарының тақуалықтары мен терең білімдері жайында көптеген еңбектер жазылған, оларды ешқандай жат ағым өкілдерінің көшбасшылары да ерушілері де жамандамайды. Дей тұрғанмен психология тілімен айтқанда, «сіздікі дұрыс, дей тұрғанмен..» деп басталатын уәждер айтылады. Мысалы: «тек Құран мен хадиспен жүруіміз керек, өйткені қателесуден тек пайғамбар ғана сақталынған», «мазхаб имамдары да пенде, сен де пендесін» т.б. осы іспетті мазхаб имамдарына нәтижесінде негативті көзқарас қалыптастыратын пікірлер бар. Иә, бір мазхабқа ерушілер бұл сындарды біледі, олардың ешқайсысы өз имамдарын пайғамбар санамайды, тек пайғамбар сөзін өзінен жетік білетін ғалым санайды.

Ханафи мазхабы пайғамбар жолынан бөлек, жеке басына дара жол емес. Шариғат үкімдерінің қайнар көзі болып табылатын Құран және хадистің әрбір сөзінің тілдік негізгі мағынасымен қатар бірнеше ауыспалы мағыналары да бар. Тіпті, кейде аят пен хадистердің бір әрпінің өзі бірнеше мағынаны білдіреді. Аяттардың түсу себептері, кейбір себептерге байланысты хадистердің қарама-қайшы келетін, яки бір қарағанда бір-біріне қарама-қайшы сияқты көрінетін жерлері де кездеседі. Және хадистердің «сахих лизәтиһи», «сахих лиғайриһи», «хасан лизәтиһи», «хасан лиғайриһи», «әлсіз», «жалған», «мутауатир», «ахад», «мәшһур», «ғариб» сияқты қуаттылық жағынан үкім шығаруда үлкен мәнге ие дәрежелері бар. Бұларды кез-келген қарапайым адам тереңнен талдап, аражігін ажыратып, шариғи үкім шығара алмайды. Алла Тағаланың өзі барлық мұсылмандарға мұндай ауыр жауапкершілік жүктемеген. Керісінше, Құранда:

«Білмесендер, білім иелерінен сұрандар» деп білім иелеріне жүгінуді құлдарына жүктеген. Сондықтан пайғамбарымыз бақилық болғаннан кейін сахабалар мен табиғиндардың Хижаз аймағындағылары Абдуллаһ ибн Омардан, ал Куфадағылары Абдуллаһ ибн Мәсғуд (р.а.) сынды ғалым сахабалардан пәтуа сұрап, солардың айтқан үкімдерін негізге алып амал еткен болатын.

Ендеше, ана тілдері арабша әрі Мұхаммед (с.ғ.с.) пайғамбарды көздері көрген сахабалардың және сахабаларды көзі көрген табиғиндердің өздері діни мәселелерде араларындағы білімділерге жүгінген болса, кейінгі ғасырлардағы адамдардың Әбу Ханифа секілді Құран ілімімен қоса хадис ілімін, мантық-қисын, фикһ негіздерін, сахаба фәтуалары мен басқа да ғұламалардың көзқарастарын, т.б. ислами ілімдерді жетік біліп, әрбір аятты зерделеп, мындаған хадисті мұқият зерттеген мүжтәһид ғалымдардың шығарған үкімдерімен жүруге қаншалықты зәру әрі мұқтаж екені айтпаса да түсінікті. Ал өз бетінше әрекет еткен адамның ақиқаттан адасуы әрі өзгелерді де адастыруы әбден мүмкін.

Ол бейнебір асау толқынды теңізге желкенсіз, әлсіз қайықпен шыққан ақылсыз бейшараға ұқсамақ. Мәзһаб ұстанбаймын деген адамның мысалы мынаған ұқсайды: Математика, физика ғылымдарында білгірлердің анықтаған тұрақты формулалары бар. Қарапайым адамдар сол формулаларды қолдана отырып есептерін шығарады. Ал оны қолданбаймын деп бас тартқандар өздері сондай формулаларды ойлап табуы ләзім. Ал ол үшін ондай адам өзінің алдындағы білгірлерден де асып түсіп, білімі олардан да терең болуы қажет. Олай болмаса, бұрынғы формулаларды қолданбаймын деуі бекер. Міне, дәл осы тәрізді мәзһаб ұстанбаймын деген адам да Имам Әбу Ханифа, Имам Малик, Имам Шафиғи, Имам Ахмад ибн Ханбал секілді мүжтаһидтік дәрежеге жетпеген жан болса, мәзһабсыз жүрем деуі де бос әурешілік.

Олай болса, ханафи мәзһабын исламнан бөлек, пайғамбар сүннетінен өзгеше жол емес, керісінше Құран аяттары мен хадистерде білдірілген ақиқаттарды анықтап, үкімдерді халыққа түсіндіруші мектептердің бірі деп түсінуіміз керек.

Жоғарыдағы мазһаб имамдарына бағытталған кейбір уәждерге қатысты мына бір мысалды келтірсек болады. Бірде араб елдерінің бірінде шафиғи мазһабын ұстанатын қарт әжей бір мәселенің шарифаттағы оң шешімін білгісі келіп, жергілікті сотқа, қазыға жолығады. Өз кезегінде мазһаб ұстанбайтын қазы қарт әжейді сынап, «сізге Алланың сөзімен үкім шығарайын ба, әлде имам Шафиғидің сөзімен үкім шығарайын ба?»-деп сұрайды. Сонда әлгі қарт: «маған имам Шафиғидің сөзімен шешім айтыңыз»-дейді, бұған таңырқаған қазы себебін сұрағанда әлгі қарт: «Өйткені мен сенің Құран аяттарына деген түсінгіңе қарағанда имам Шафиғидің түсінігіне көбірек сенем»- дейді. Қарапайым ғана діни білімі орташа қарттың сөзінен аңғарғанымыздай, бір мазһабқа ерушілер тура осы мысалдағыдай өз имамының Құран мен хадисті терең білудегі біліміне, түсінігіне өзінің аз ғана біліміне қарағанда көбірек сенеді.

Иә ғалым ол да пенде, ол да қателеседі, бірақ пайғамбар жанында болған кейбір ізбасарларын көзімен көріп, пайғамбар ізбасарларының ізбасарларымен бір уақытта өмір сүріп, дәріс алып, көптеген шоқтығы биік ғалымдардан тікелей сабақ алған терең білімді фақиһ ғалым мен намаз бастағанына санаулы уақыт болған, араб тіліндегі білімі, шарифаттағы білімі таяз кісінің арасындағы айырмашылық үлкен. Қарапайым тілмен айтқанда ғалым мың мәселенің бес немесе онында қателесе қарапайым дінді ұстанушы, тіпті орта немесе қоғам көзқарасында жоғары білімі бар кісінің өзі мың мәселенің елуінде тіпті одан көп бөлігінде қате жібереді. Ғалымның қателесу коэффициентінің төмен болуының өзі шынайы сүннетті табу үшін, сүннетті теория жүзінде емес практика жүзінде ұстау үшін ғалымға бойұсыну керектігін көрсетеді.

Мазһаб бір адамның ғана көзқарасына жүгіну емес, бәлкі ол негізін салған, қалыптастырған, артында муджтаһид деңгейіне жеткен бірнеше шәкірттері бар мектепке еру.

Жалпы фикһ ғылымында бір мазһабты ұстауды құптамайтын кісілердің өздері де діни ғылымдарда бір адамның көзқарасына бағынады. Мысалы қасиетті Құран кәрімді ислам үмметінің 95%-ке жуығы Асымның (127 ж. һижри қ.б.) қирағаты бойынша оқиды, имам Асым алғашқы үш ғасырда өмір сүрген атақты Куфалық Құран ғалымы болса да бұл атақ имамды фикһ ғалымдарына айтылатын уәж секілді адами фактордан шығармайды. Олай болса имам Асым да Құранға қылған үлкен еңбегі барысында қателікке бой алдыруы мүмкін, алайда ислам үмметі оның жасаған еңбегін мүлтіксіз қабылдауда. Сол секілді хадис ғалымдары атақты Бухари (256 ж. һижри қ.б.) мен Муслимнің (261 ж. һижри қ.б.) өздерінің сахих хадис жинақтарында келген хадистерді ислам үмметі кейбір сын айтылған 70-80 хадисті айтпағанда 98% пайғамбар аузынан өздері естігендей күмәнсіз қабылдайды. Алайда кез-келген діни білімі бар адам біледі, расында «сахих» деген хадиске айтылатын термин. Алла немесе елшісінен келген хабар емес, бәлкі хадис ғалымының пайғамбардан естіген кісімен өзі естіген хадис риуаятшыларының арасындағы барша жандарға, олардың діндарлықтарына, жаттау немесе жазу қабілеттеріне т.б. терең зерттеулер жүргізіп, көп еңбектен кейінгі беретін атауы. Мысалы имам Бухари өз құлағымен тікелей 1050 немесе кейбір риуаяттарда 1070 шейхтан хадис жеткізген, ал ол 1070 адам басқа өздері секілді бірнеше жүздеген, мыңдаған хадисшілерден риуаяттар жеткізген. «Сахих» анықтамасында қысқаша тоқталғанымыздай, мухаддис міне осы кісілерге қандай сипаттама берсе, хадиске айтылатын «сахих» немесе «дағиф» секілді терминдер де соған қарап анықталады. Сол себепті имам Бухари мен пайғамбар арасын жалғап тұрған хадис мамандарын біз имам Бухаридің көзқарасы бойынша танимыз, яғни, Бухари жеткізген хадистерді қабылдауымызда оның мазһабын ұстаймыз.

Жоғарыда қысқа берілген екі діни дәлелдерден байқағанымыздай, бір діни мектептің көзқарасын Құран мен хадисті түсінуде басшылыққа алуды қолдамайтын мұсылман жамағаттарының өздері де Құран оқу мен хадис қабылдауда өздері қаласа да, қаламаса да Асым мен Бухари, Муслимдер қалыптастырып кеткен діни көзқарастар мен мектептерге бағынады.

Исламның орта ғасырлық тарихына көз жүгіртсек, қазіргі жат ағым өкілдері айтқандай «біз төрт мазхабқа анализ жасап, сүннетке жақынын аламыз» деген сөзбен көпшілік ислам ғалымдарының түгелдей келіспегенін байқаймыз. Оған негіз ислам ғалымдарының артында қалған еңбектеріндегі нақты көрсеткен позициялары. Мысалы имам ибн Хажар (852 ж. хижри қ.б.), баласы да әкесі де ғалым болған әс-Субукилер (756 және 771 ж. хижри қ.б.), Ғазали (505 ж. хижри қ.б.), имам ән-Науауи (676 ж. хижри қ.б.) өзінің өмірде шафиғи мазхабын ұстанғандығын, ибн Жаузи (597 ж. хижри қ.б.) ханбали мазхабын ұстанғандығын, әс-Сарахси (490 ж. хижри қ.б.), ибн Абидин (1252 ж. хижри қ.б.) ханафи мазхабын ұстанғандығын т.б. көптеген ислам ғалымдары діни білімде үлкен белестерді бағындырса да бір мазхабты өз діни құлшылықтары мен пәтуа берулерінде басшылыққа алғандықтарын нақты айтқан. Өйткені олар өз мазхабтарының асылында, өз негізіне сүйенілгенде дұрыстығына сенген.

Ислам ғалымдары кім қай мазхабпен намаз оқыса да оны теріске шығарудан аулақ, оны дұрыс, сүннетке сай санайды. Дей тұрғанмен ғалымдарымыз бір қоғамда діни түсінік таяз болуы себепті намаз оқушылар арасында намаз оқудағы әртүрлілікке байланысты келіспеушіліктер туып, бір-бірін осы себепті жек көріп, амандаспай, агрессиялық әрекеттер туып жатса, қалған мазхабтарды дұрыс санаса да, сол қоғамда қалыптасқан мазхабқа бағынуға барша мұсылмандарды шақырады. Өйткені, ауызбіршілік бізге намаз секілді парыз амал.

Діни білімі терең Абай, Машһур Жүсіп т.б. сол секілді зиялы қауым өкілдерінің еңбектерінен білетініміздей ата-бабамыз ислам дінін ханафи мазхабының еңбектерінен танып, сусындап, өмірлерінде практика жүзінде ұстап, басқаларға ауызбіршілік үшін осы бағытты үйретіп өткен.

Құрметті мұсылмандар! Енді ғана тәй-тәй басып, мұсылманшылықты жаңадан үйреніп жүрген аз ғана халқымыздың арасында бәрінен бұрын бірлік, ынтымақ қажет. Еліміздегі мұсылмандар ғасырлар бойы ханафи мазхабын ұстанғандықтан халық арасындағы ауыз біршілікті сақтау әрі енді-енді намаздарын оқып үйреніп жүргендердің ойын сан-саққа жүгіртпеу үшін халқымыздың үйреншікті мазхабын насихаттауға ат салысайық.

Біз бұл сөздерімізбен ханафи мазхабынан тыс басқа суннит мазхабтарды адасып жүр деуден де аулақпыз. Тек айтпағымыз шет елден келген келімсек миссионерлерлер руханиятқа аш, адал халқымызды алдап арбап жатқан мына кезеңде біздің өте парасатты, аса қырағы болуымыз қажет.

«Түбіміз түрік, ханафи мазхабын ұстанатын сүннет жолындағы мұсылмандармыз» деп елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев айтқандай, біздер ата-бабамыздың ұстанған негізгі діни бағытынан басқа жаққа бұрылмайық, бұл- елдің ауызбіршілігінің кепілі, ал ауызбіршілік бар жерде алынбайтын қамал жоқ. Намаз ішіндегі қимылдар мен ел арасындағы пәтуаларда іс пен жүрек біріксе, ислам дінін ұстанушылар арасында қашан да бір-біріне деген сүйіспеншілік пайда болып, өзара көмектесу мен ынтымақтастықта болып, елді былай қойғанда әлемдік проблемаға айналған экстремизм мен терроризмнің иісі де бізде болмайды. Алла тәуелсіздігімізді баянды етіп, тыныштығымыз бен тұрақтығымыздан айырмасын!

Әдебиеттер:

1. Зафар Ахмад әл-Усманиют-Тахауани, Қауағиду Ылмил-хадис, 457-466-бет. «Дарус-Салам» баспасы, Каир қаласы, 2000 ж.
2. Тахауи, Шарху Мағанил Әсәр – 4/164-бет
3. Әбдісаттар қажы Дербісәлі : Ұлық Имам Әбу Ханифа. АЛМАТЫ, 2011. Эт-тәхәнәуи: Әбу Ханифа уә асхабуху әл-Мухаддисун, 20 бет
4. С.Сейтбеков, «Мазхабтар тарихы». Алматы 2012
5. Әбу Ханифа және ханафи мазхабы : Алау Әділбаев, Шәмшат Әділбаева

ДІНИ ФАНАТИЗМ – ҚОҒАМНЫҢ ІРІТКІСІ

Қайрат Ә.,

*Студент, I курс, «Дінтану» мамандығы
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Ғылыми жетекші: Мұқан Н.,

*PhD доктор, аға оқытушы
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Қазіргі ХХІ ғасыр жаһандану заманындағы ең ауқымды мәселелердің бірі діни фанатизм. Бұл проблема аясында зерттеу жұмыстары да өте көп. Ғалымдардың айтуы бойынша фанатизм әр дінде және әр діни ілімде (секталар мен діни бірлестіктерде) кездесетін жағдай. Дегенменде көптеген фанатистік қозғалыстар Ислам тарапынан жиі кездесуде. Сонымен діни фанатизм адамдардың қоғамдағы діни санамен келіспеуі және оған төзімсіздік танытуы. Діни фанатизм ланкестік, террористік және радикалистік іс әрекеттерге әкеліп соқтыртатын бірден бір себеп. Зор өкінішке орай бұл проблема біздің қоғамымызға да өз залалын тигізуде[1].

Бұндай фанаттардың көбісі мешіттерде және басқада діни орталықтарда даудамай туғызып, жанжал шығаруға бейім. Ислами діни фанаттардың приципі бойынша олар ақиданы және мазһабты мойындамайды. Өздері тура жолдамыз деген пікірді берік ұстанушылар сан жылдар бойы тер төгіп еңбектенген ғұламалардың еңбегін жоққа шығарып қана қоймай оларды адасқандардың қатарынан көруде. Бұндай іс әрекеттер діни фанатизмге жол ашады. Фанатизм (лат. fanaticus — құрбандық) — индивидтің белгілі бір сенімдерге деген, басқа ешқандай баламаны қабылдамайтындай болып қалтқысыз берілгендігі; бұл оның іс-әрекетінде және басқалармен қарым-қатынасында айқын көрінеді. Фанатизм сол жолда құрбан болуға дайындықпен астасады; идеяға берілгендік басқа пікірдегілерге төзбеушілікпен қараумен, ортақ мақсатқа жетуге кедергі болатын әдеп нормативтерін елемеушілікпен ұштасады. Фанатизм — топтың психологиялық феномені. Мұнда фанатизмді әдейілеп топтық категория ретінде алып отырмыз. Топта сана ұғымы болмайды. Топтық деңгейдегі қарым-қатынастар осынысымен қауіпті. Ол қарым-қатынас әр уақытта топтың психологиялық потологиясына ауытқуын оңай ауысады. Бір-біріне тәнті болудан қолдау табатын фанатиктер үшін көтеріңкі эмоциялық, өздерінің көзқарастарын қуаттайтын кез келген ақпаратқа талғамай қараушылық, тіпті тілектестік тұрғыдағы сынның өзін қабылдамаушылық тән. Жоғарыда айтылған психологиялық потология феномені тап осылай өмірге келеді. Ол жақтастардың мүддесін ғана қорғауды мақсат тұтатындықтан әділ шешім, шындық, ақиқат негіздеріне сүйену, тіпті оны қажетсіну мүмкіндігін қалдырмайды. Топтың тобырға айналу үдерісі үздіксіз әрекеттерін (іштей немесе сырттай) туындатып олардың келесішешімін немесе әрекетін алдын ала болжау мүмкін болмай қалады. Сондықтан да мұндай топтармен жұмыс арнайы психологиялық, теологиялық тіпті жеке индивидтің жан-жақты индивидуальды интелектілік-психологиялық және оның мінез-құлқына жасалған талдаулар қорытындысына сүйенуді талап етеді. Фанатизм екінің бірінде идеологиялық (соның ішінде діни) сипатта болады[2].

Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы өз сөзінде: «... Бізге төзімсіздік немесе діни фанатизм жат. Бұл рухани дәстүр, бұл қандай шеңберде болмасын Құдайдың Сөзіне деген ашықтық. Бұл – Қазақстандағы конфессияаралық келісімнің ең маңызды негіздерінің бірі. Біз әлемге өзіміздің толеранттығымызбен, ұлтаралық, конфессияаралық келісім мен диалогты сақтауымызбен танылдық. Біздің еліміздің өскелең дүниетанымдық әлеуеті бұдан әрі қарай да сақталуға, дамуға тиіс», – деген болатын. Елбасының осы айтқандарын басшылыққа ала отырып, дін мәселесіндегі күрделі ұғымдар мен әр тараптық пікірлердің дұрыс шешімін табу үшін оң қадамға саятын ой-пікір үйлесіміне үйнейтін диалог жасау маңызды деп білемін[3].

Діндер – бүгінгі таңдағы әлемдегі ұлтаралық тұтастықты нығайтудағы басты фактор. Сондықтан діндерден қайшылықтарды емес, керісінше, ортақ белгілер мен қағидаттарды, ортақ негіздер мен ортақ құндылықтарды, біріктіруші бастауды іздеуге міндеттіміз. Айта кету керек, Қазақстан діни толеранттылық пен конфессияаралық келісім ісінде игі дәстүрлерге ие. Қазақ жері көне заманнан бері сан алуан мәдениеттер мен діндердің тоғысу мекені болған. Демек осы секілді сұхбаттарды боямасыз, ашық, тең жүргізуді қолға алу керек. Себебі осы секілді сұхбаттар қоғамдағы діншілдік төзімділікке алып барады. Ал төзімділік болған жерде шегіністе уақытпен бірге келеді. Егер сұхбатқа келген азамат райынан қайтпай, ҚМДБ тарапына сын айтып жатса, сұхбатты жарамсыз деп кесіп үкім шығару ғылыми, діни мінез-құлққа жат әрекет. Ұстазыма немесе пәлен адамға тіл тигізді деп діни фанаттық әрекетке барған

дұрыс емес. Негізінде діни фанатизм, діни экстремизмге ал ол болса діни терроризмге жол ашады. Әрине бұның соңы жақсылыққа алып бармайды[4].

Діни фанатизм араб тілінде «таассуб» деп аталады. Араб тілінде есі ауысқан, жынды болған адамды «асаби» деп атайды. Таассуб діни фанатизмнің шегі. Егер бір мешітте сопы, тариқатшы, сәләфилік бағытты ұстанушы, таблиғшы т.б. діни жамағаттар діни үкім, қағида негізіндегі бірлігін, әуелгі заңды ақиқатқа алып баратын жолды мойындап, ынтымақ бірлікке нұқсан келтірмей бірге намаз оқитын болса, онда ол діни психологиялық тұрғыдан дұрыс ұстанымды, бір ақида, бір ғибадаттық бағыт орнатуға мүмкіндік беруі мүмкін. Ал егер жамағат болып бөлініп, әр жамағаттың өз мешіті болып бөлініп жатса, онда ол жерде берекенің кеткендігінің белгісі ғана емес көп ұзамай-ақ айрандай ұйыған елдің ұйытқысы, қасиетті, киелі ұғым-түсінігін бұзып, елді, ұлтты, мемлекетті қасиетті түсінігі мен бірлігінен айырып, құрдымға жіберетін аса қатерлі қадам деп білу әр бір азаматқа міндет. Бұндай таассуб діни фанатизмнің шарықтау шегі. Дегенмен осы жамағаттың барлығы қандай да бір діни рәсімдерді орындау кезінде дін тегі мен оның үкім-қағидалық негіздерін түсіну-ұғыну талаптарында елімізде ежелден орныққан діни ұстаным мен оған бастау алатын салт-дәстүр ұстанымдары мен аһли сунна уал жамағатының Абу Ханифа мазхабы бойынша елімізде орныққан дәни үрдістерімізді терістемей аталған мазхаб бойынша күллі Қазақстан мұсылмандарының басын қосып отырған ҚМДБ-ның имам-пәтуәгерлерінің шешім-қарарларын мойындайтын болса, дұрысын айтқанда, солай етуге олардың білік-білімі, пайым-парасаты, ой-өрісі, қарым-қабілеті жететін болса, онда бірте-бірте кейбір орын алған келеңсіз жағдайлар біздің елден іргесін аулақ салары анық. Егер ондай ұғым-түсінік, діни пайым-парасаттың негіздері мен мақсатын олар қабылдауға қабылетсіз болып қала беретін болса не болады? Қорқынышты![4].

Енді дін мен мемлекет қарым-қатынасы жайлы. Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабында Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады деп көрсетілген. Қазақстан Республикасы көп ұлтты, көп конфессиялы, көп партиялы мемлекет. Осындағы зайырлы ұғымы діннің мемлекеттік саясаттан бөлінгендігін, мемлекеттік білім берудің діннен бөлінгендігін білдіреді. Сондай-ақ, зайырлылық ұғымы мемлекеттің дінге деген ұстанымының демократиялық сипатта екендігін танытады. Ата Заңымыздың осы зайырлылық туралы нормасы еліміздегі діни қатынастарды реттеудің конституциялық негізі болып табылады. Осы себепті сұхбатты жүргізген уақытта белгілі бір дінді уағыздау немесе жақтау менің мақсатым емес еді[5].

Сөзімді қорыта келе айтарым діни фанатизм кез келген айрандай ұйып отырған елдің ойранын шығарып, араға жік туғызып кетуі әбден мүмкін. Осы себепті зайырлылық принципі бүгінгі заманның, әсіресе мұсылман қауымы арасында ислам ілімінің мол рухани қорын жаңа тәсілментаратудың, түсіндірудің кепілі, демек ұлттардың ұлы өркениеттер көшінен қалмай өсіп-өнуінің ең тиімді жолы деуге болады. Сондықтан кейбір діни мәселелерде мемлекеттің дінге араласуы халықаралық аталмыш мәселеге қатысты ұйымдар арасында келісім болуы құптарлық деп есептеймін. Ондай араласу белгілі бір діни топтың мүддесін қорғау, жақтау немесе даттау дегенді білдірмейді[6].

Қорыта айтқанда көптеген араздықтар мен дұшпандықтардың басты себебі ретінде діни дүмшелік, дінді толық түсінбеуді айтуға болады. Сондықтан да Елбасымыз: «Біз діни фанатизм мен діни дүмшеліктен қатар сақтануымыз керек» — дейді. Біздің пікірімізше, діни фанатизмге апаратын да діни дүмшелік болса керек. Сондықтан дінді ұстанушылар діннің тек сыртқы шарттарын ғана емес, рухани кемелдік қағидаларын, адамгершілік ұстындарын да қатар меңгергені дұрыс.

Әдебиеттер:

1. «Ислам экстремизм мен лаңкестікке қарсы». – 2011.
2. «Қазақстан-2050» Стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Елбасы Жолдауы.
3. Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Педагогика. Жалпы редакциясын басқарған э.ғ.д., профессор Е.Арын – Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, 2006.
4. Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі. – А., «Сөздік-Словарь», 2005.
5. Жантану атауларының түсіндірме сөздігі. – А., «Сөздік-Словарь», 2006.
6. «Ислам экстремизм мен лаңкестікке қарсы». – А., 2011.

ЖУСАН ОПЕРАЦИЯСЫ ЕЛДІК ПЕН ІЗГІЛІКТІҢ НЫШАНЫ

ҚасымханД.,

*студент, 1 курс, «Дінтану» мамандығы
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

*Ғылыми жетекші: Мұқан Н.,
PhD доктор, аға оқытушы,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Өз мақаламда мен 5-6 қаңтарда елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың бастамасымен жасалған «Жусан» операциясының мәні мен мазмұнына толықтай тоқталғым келіп отыр.

Өз-өзіңді сыйласаң ,жат жаныңнан түңілер.Қазақтың елі бұл жолы да үлгі болар іс әрекетке барды.Туған елді тәрк етіп,бейбіт күнде от пен оқтың арасында кеткен өгей ұл-қыздарын Отанға оралтты.Жалпы осы уақыт аралығында еліміздің Сирияда адасып,террористердің қармауына түскен отандастарымызды қайтару ісі ертеден–ақ қолға алынған.Жалпы,мұндай жобаларды қолға алу Қазақстанның аса маңызды міндеттерінің бірі болғандай.Қазақстан әлемге бейбітшілікті нықтап ұстаған тұғырлы ел ретінде мәлім.Ал соның ішінде жақында ғана қолға алынған «Жусан»операциясы елдік пен ізгіліктің нышаны болды.Жалпы,маған бұл операцияның атауы да өте қатты ұнады. Жусан түркі халықтарының танымында туған жер, Отан ұғымымен тең. Өз дәуірінде жыраққа кеткен талай саңлақтардың «Туған жерді сағынсақ иіскейміз»-, деп қойындарына жусан салып ала кететінін жақсы білеміз.Кезінде сол Сирияға әмірі жүріп, билік еткен бабамыз Бейбарыста жусанның иісін аңсап өткен деседі.Жусанды сағынғаны Қыпшақ даласын,Қазақ жерін аңсағаны ғой. Осындай игі атауға ие болған «Жусан» операциясы білгенге біздің арнайы қызметкерлер,дипломаттармен өзге де ат салысқан құрылымдардың ауыз толтырып айтатындай ерекше ерлігі. Иә, бәлен жерде алтын бар, барсаң пақырда жоқ,демекші барған жерінен пақыр таппақ түгілі радикал діни ағым өкілдеріне алданып, арбауға түсіп, тақырға отырғандар қаншама.Тіпті еліміздің Қауіпсіздік Комитетінің Сирияға кеткен соң, тұзаққа түсіп, қашпақ болған біраз жерлестеріміздің лаңкестердің қолынан қаза болғандығы туралы деректерде бар екен.Таяу Шығысқа барып,тағдырлары талайға түсіп, талқаны таусылғандары қаншама.Ендігі осы операцияның жүзеге асу мазмұны мен қорытындысы туралы толықтырып өтсем:

Биылғы 6 қаңтарда тікелей тапсырмам бойынша біздің құқық қорғау органдары мен Сыртқы Істер Министрлігі жүргізген үлкен гуманитарлық операция нәтижесін берді. Сириядан Қазақстанға 47 азаматымыз, соның ішінде 30 бала елімізге қайтарылды.Олардың барлығы дағдарыс жайлаған елге барып ,террористердің тұтқыны болған. Біраз адам соғыс даласында қаза тапқан. Ал мына кісілерді өзімізбен достық қарым –қатынастағы мемлекеттің көмегімен , Қазақстанның ұшағымен алып келдік,- деді елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев. Осының бәрін мәлімдей отыра елбасымыз Жусан операциясының халықаралық қоғамдастық пен халқымыз үшін көрнекті қадам болғандығына баса назар аудартады(1).

Қазақстан өз азаматтарына ,қай жерде жүрсе де әрдайым қолдау көрсететінін осылай паш етіп отырмыз.Негізгі міндетіміз-еліміздің қауіпсіздігін,халқымыздың береке бірлігі мен тұтастығын қамтамасыз ету ,қақтығыс аймағында еріксіз жүрген азаматтарымызды, әсіресе, балаларды қайтару жөніндегі жұмыстарды жалғастыра береміз, -деп нықтады Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев. Құзырлы органдардың мәліметінше, 5-6 қаңтарда іске асырылған «Жусан»операциясының арқасында 47 қазақстандық ,соның ішінде 11 әйел, 30 бала Отанға қайта оралды. Балалардың көпшілігі 1-5 жасар бүлдіршіндер. Сириядан қайқан отандастарымыз мінген қазақстандық әскери ұшақ 6 қаңтар күні 02:10-да Ақтау Халықаралық әуежайына келіп қонды. Осыдан кейін олар карантин орталығына орналастырылған. Жалпы,ұшақтың барлық жағдайы жасалған,балалардың тамағы, ойыншығы, тіпті жаялығына дейін қамтамасыз етілген. Келгеннен соң,олармен арнайы мамандар жұмыс жасады.Дәлірек айтқанда, 4 теолог, 2 психолог, 1 әлеуметтік педагог. Әңгімелесу кезінде зардап шегіп,тағдардың тәлкегіне түскен, от пен оқтың куәсі болған әйелдер ағынан жарылды.Куәгердің айтуы бойынша:

-Не күлерімді,не жыларымды білмедім.Бір жағынан қатты қуандым. Екінші жағынан,өзіме қамқорлық көрсеткен елімді сатып кеткендей күйде болдым.Елім мені қиындықта жалғыз қалдырмады, оралуыма жағдай жасады.Неге оны тәрк етіп кеттім деп өкінем.Қазақстан жасаған бұл қадам біз үшін аса құнды. Әйтпесе мемлекет бізді азаматтықтан айыра салса ,біз қайран қыла алмаста едік.Елге келіп, қазақ жеріне аяқ басқан соң, жүрегім орнына түсті. Тек қаншама жылымды Сирияда босқа жоғалтып алғаныма қатты қынжылам,-деді ол. Жалпы осы операция жөнінде Қазақстан Республикасының бас

мүфтиі Қазақстан Мұсылмандар Діни Басқармасының төрағасы Серікбай қажы Оразда өз ойын бөліскен болатын:

Елбасымыздың қамқорлығымен қан-төгіс аймағы болып, озбырлықтың ошағына айналған аймақтан азаматтарымыз жалған үміттермен, жалаң ұрандар, шарифатқа қарсы болған сенімдердің құрбанына айналған 47 отандасымыз өз ортасына аман-есен оралды. Қазақта жақсы сөз бар. Ораза, намаз-тоқтықта, дін де тоқшылық пен бейбітшілікте ғана. Ол өркендеп отырады. Құлшылыққа да, тіршілікке де тыныштық керек. Олай болатын болса, біз соны үнемі жадымыздан шығармауымыз керек. Ал енді қоғамға бейімделіп кетуі, қоғамға қауіпі туралы мәселеге келгенде, біріншіден мемлекет аман-есен, ол азаматтарымызды елімізге алып келді. Біздің құзырлы орындарымыз, олардың қылмыстарына қарай жауапқа тартылатындықтарын, басқа да түсіндіру жұмыстарын бірлесе жүргізетін болады. Жалпы мұсылманшылыққа да, адамгершілікке де сәйкес келмейтін осыншама мемлекет қамқорлық жасап отырғанда, оған қиянат жасауға болмайтыны хақ,- деді өз сөзінде. Қазақстан Мұсылмандар Діни Басқармасыда осы шара жөнінде көптеген іс шаралар жүргізген. Қазақстан Мұсылмандар Діни Басқармасының жанында арнайы ақпараттық насихаттық топ бар. Онда 350 ге тарта діни мамандар жұмыс жасайды. 2018 жылдың өзінде олар 7 мыңға жуық адаммен жұмыс жасап, олардың дұрыс діни сауат ашуларына көмек берген. Жалпы 2012-2015 жылдар аралығында Ауғанстан, Сирия, Иракқа адамдар көптеп кеткен. Не үшін олар кетеді?-, деген сұрақ туындайды. Бейбіт елде өмір сүріп жатқан адамдарды соғыс болып жатқан жерде не қызықтырады? Ұлттық Қауіпсіздік Комитеті департаментінің төрағасы Бахытбек Рахимбердиевтің мәлімдеуінше, оларға «керемет тәртіппен құралған мұсылмандық өмір» туралы уәде береді. Және осыған сендіреді. Көптеген қазақстандықтар негізінен әлеуметтік желілер арқылы олардың қармауына түседі. Әсіресе, ислам дініне енді бет бұрған жастар бейім болады. Дәл осы қазақстандық жастар ата-аналарының айтқанына қарсы шығып, олардың рұқсатынсыз соғыс болып жатқан қауіпті аймаққа жол тартады. Шын мәнісінде, оларға жол сілтеп құр уәдемен қарын тойдырғандардың айтқаны мүлдем басқа болып шығады. Мұнда олар айтқандай керемет өмір жоқ. Мұсылмандар бір-бірін өлтіріп жатады, айналаның бәрі қан-жоса, ұшқан оқ пен от, аяусыз қанды соғыс болып жатқан жерден бірақ шығады. Ал, бұл жақтан кетіп қалу мүмкін емес. Тіпті ол үшін өлім жазасына кеседі [2].

Қазіргі кезде Ұлттық Қауіпсіздік Комитеті департаментінің мәлімдеуінше, Ауғанстан, Сирия, Ирак жерлерінде әліде 380 қазақстандық бар. Сонымен қоса 400-500-ге жуық балаларда бар көрінеді. Олардың ішінде ата-аналарынан бірдей айырылған жетімдер де бар екен. Өткен жылы күз айында Сыртқы Істер Министрлігіне 2012 жылы Ауғанстан мен Пәкістан шекарасы арасында ата-аналары қаза тапқан балалар туралы бейресми ақпарат түскен болатын. Бұл ақпараттың рас, өтірігі тексеріліп, тыңғылықты іздестіру үстінде. Сыртқы істер министрлігі отандық және шетелдік ақпарат құралдарының өкілдерін жинап, «Жусан» операциясының қорытындысын баяндады. Сыртқы істер министрінің орынбасары Ерлан Ашықбаев елбасы айтқандай, Қазақстан шетелдегі өз азаматтарына ары қарай да қолдау көрсете беретінін жеткізді [3].

Бұл гуманитарлық операция ең алдымен, ел Президентінің халықаралық аренадағы жоғары беделінің арқасында мүмкін болды. Әлем елімізді бейбітшілік бастамалары арқасында біледі. Қазақстан мәселен, Сириядағы жанжалды тоқтатуға, ол елде бейбітшілікті орнату процесіне атсалысып келеді. Астана қаласында Сирия мәселесі бойынша екі жыл бойы келіссөздердің өткізілуі осыған дәлел. «Астана процесі» нәтижесінде, Сирияның көптеген аймағында бейбітшілік орнады. Халықаралық терроризммен күресті Қазақстан БҰҰ Қауіпсіздік кеңесі шеңберінде де абыроймен ілгерілетті, – деді Е. Ашықбаев [4]. Ол сондай-ақ гуманитарлық мақсаттағы аталған операцияны ұйымдастыруға және оның сәтті өткізілуіне Қазақстанның мемлекеттік органдарының өкілдері белсенді атсалысқанына екпін түсірді. «Сыртқы істер министрлігі осы үшін әріптестерімізге ризашылық білдіреді. Сонымен қатар шет мемлекеттерге, халықаралық ұйымдарға алғыс айтамыз. Кеше Елбасы айтып өткендей, қазақстандықтарды, әсіресе жас балаларды елге қайтару жұмыстары жалғасатын болады. Біз халықаралық ұйымдар, азаматтық қоғам өкілдерімен тығыз байланыста жұмыс істемекпіз», – деді отандық сыртқы саясат ведомствосы басшысының орынбасары. Ұлттық қауіпсіздік комитетінің департамент басшысы Бақытбек Рақымбердиевтің дерегінше, Қазақстан азаматтарын Сириядан эвакуациялау жөніндегі гуманитарлық шараға дайындық бірнеше ай бойы жүргізілген [5].

Өте көп қиыншылықтар бой көтерді. Қайтару мәселесінің әртүрлі қырлары толыққанды тексерілді, талқыланды. Халықты: «лаңкестер болған жерден елге оралған соң, қандай да бір қауіп болмай ма?» деген сұрақ алаңдататынын білеміз. Мәселенің бұл жағы да мұқият тексерілгенін қадап айтқым келеді. Қазіргі кезде қайтарылған азаматтар арасындағы 6 ер адам мен 1 әйелдің үстінен қылмыстық іс қозғалды. Олардың және басқа да азаматтардың террористік әрекеттерге, адам өлтіруге қатысы толығымен зерделенеді. Егер ондай жағдай дәлелденсе, әрине, қылмыстық жауапкершілікке тартылады,

– деді Б.Рахымбердиев. Ол дәл осылай үлкен көлемде болмағанымен, бұған дейін де бірнеше жыл ішінде бірқатар қазақстандықтар Сирия, Ирак, Ауғанстан жерінен қайтарылғанын еске салды. Олардың тек 40 пайызы ғана қылмыстық жауапкершілікке тартылған екен. Қалғандарына алдын алу, оңалту шаралары жүргізілген. «Бұл туралы көпшілік көп біле бермеуі мүмкін. Бірақ, біздің ойымызша, қайтарылған азаматтардан әзірше ешқандай лаңкестік қауіп жоқ. Бұл ретте ең басты мәселе – кішкентай балаларды қайтару болды. Өйткені қайтарылғандардың басым көпшілігі – 1-5 жас аралығындағы балалар», – дейді ҰҚК департамент басшысы. Бұл азаматтардың көбіне қатысты жағдай басқаша екенін де айта кету керек. Себебі, олар өз бетінше елге оралуға ниет білдірген. Кінәлі деп танылғандар Қазақстанда жазаға тартылады. Кінәсіздеріне ешқандай жаза қолданылмайды», – деп түйді Б.Рахымбердиев [6].

Мақаламды былай қорытындылағым келеді. Еліміздің қолға алған бұл бастамасын қолдаймын. Мен тұрып жатқан мемлекетте осындай бастамалар көбейе берсе екен деймін. Себебі жарқын болашақтың кепілі ол-бейбітшілік. Бейбітшілікпен өмірі өркендеген осындай мемлекетте өмір сүріп жатқаным аса қуаныштымын. Еліміз келешекте де осындай келелі мәселелерді шешетін бағдарламалар жасайтынына сенімдімін. Сонымен қоса, осы елдің болашағы, яғни біз жастарда осы ұстанымды қолдап, болашаққа нық үмітпен қарауымыз керек.

Әдебиеттер:

- 1 Операция «Жусан» серьезный успех наших спецслужб и дипломатов. Сырым Итқулов www.tarlan.kz сайты
- 2 <https://www.tarlan.kz/operatsiya-zhusan-sereznyj-uspeh-nashih-spetssluzhb-i-diplomatov/>
- 3 Операция «Жусан». Почему казахстанцы уезжают в Сирию и как возвращаются домой. www.tengrinews.kz сайты
- 4 https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/operatsiya-jusan-pochemu-kazahstantsyi-uezjayut-siriyu-kak-361135/
- 5 «Жусан» операциясы (видео) <https://ok.ru/video/70064229165903-1>
- 6 «Жусан» операциясы жалғасады. www.muftyat.kz сайты <https://www.muftyat.kz/kz/news/16190>
- 7 «Жусан» операциясы қалай жүрді. Серік Әбдібек,
- 8 «Егемен Қазақстан» газеті www.egemen.kz сайты
- 9 <https://egemen.kz/article/180165-zhusan-operatsiyasy-qalay-zhurdi>

МЕДИКО-ФИЛОСОФСКИЕ ВОЗЗРЕНИЯ В ТВОРЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ АЛЬ-ФАРАБИ

Макарова О.В.

Бийский медицинский колледж, г. Бийск, Россия

Научный руководитель: Алейников М.В.,

к.истор.н., доцент,

Бийский медицинский колледж, г. Бийск, Россия

«Поскольку мы достигаем счастья лишь только тогда, когда нам присуще прекрасное, а прекрасное присуще нам только благодаря искусству философии, то из этого необходимо следует, что именно благодаря философии мы достигаем счастья».

Это мудрое изречение во славу философии высказал Абу-Наср Мухаммад ибн-Мухаммед ибн Тархан ибн - Узлаг аль-Фараби ат-Турки - великий представитель средневековой восточной философии и науки, основоположник арабоязычного перипатетизма, первый полностью самобытный арабо-исламский философ. Следуя традиции своего времени, он придерживался точки зрения, что философия возвышается над всеми другими науками.

Аль-Фараби является уроженцем казахстанской земли, выходцем из привилегированного слоя тюрков. Об этом свидетельствует слово «Тархан» в составе его полного имени. Он родился в местности Фараб, в городе Васидж, у впадения реки Арысь в Сырдарью (что соответствует Отырарскому району Южно-Казахстанской области современного Казахстана). Известно, что его отец входил в состав конной гвардии в городе Васидж. Философское и естественнонаучное образование он получил в Халебе (Алеппо) и Багдаде [1, с.500,502].

Аль-Фараби писал свои произведения на тюркском, арабском и персидском языках. Он был полиглотом – к концу жизни знал в совершенстве семьдесят языков, создал Отрарскую библиотеку, написал десятки трудов по философии, математике и логике. В честь него назван казахский национальный университет - Al-Farabi Kazakh National University. Его лик есть на казахских монетах,

о нём пишут книги и песни. Самым зрелым и известным произведением мыслителя является написанный в 948 году «Трактат о взглядах жителей добродетельного города».

За свои восемьдесят лет жизни аль-Фараби оставил великое духовное наследие, которое во многом опережало его время. Многие его идеи актуальны и принципиально важны и сегодня. В этом плане изучение философского наследия аль-Фараби представляется необходимым. Имя аль-Фараби прочно вошло в историю мировой науки и культуры. Труды этого мыслителя оказали большое влияние не только на развитие тюркской и казахской философии, но и стали связующим мостом для сближения культур Востока и Запада.

Аль-Фараби является родоначальником восточной рационалистической философии, духовным наставником многочисленных мыслителей Ближнего и Среднего Востока, в числе которых Ибн-Сина, Ибн-Баджа, Ибн Туфайль, Ибн-Рушд, аль-Фергани, аль-Бируни, Низами Гянджави, Рудаки, Фирдоуси, Руми, аль-Кинди и др. Его творчество оказало влияние на философию и науку средневековой Западной Европы.

Аль-Фараби получил почётное прозвище «Второй учитель», потому что он является автором комментариев к философским трудам Аристотеля и Платона. Аль-Фараби также, как и Аристотель, систематически излагал свои взгляды по всем отраслям знаний. Широко известны его многочисленные философские трактаты, посвящённые традиционной онтологической, гносеологической, социально-этической проблематике, вопросам логики и психологии. Весом вклад аль-Фараби в филологию, музыковедение, астрономию и математику. Мыслитель составил комментарии к работам Евклида и Птолемея. Опираясь на социально-политические и этические идеи античных мыслителей, используя социальные идеи Древнего Востока, он разработал свою собственную концепцию идеального общественного устройства.

Помимо всего вышеперечисленного, важное место в творчестве аль-Фараби занимают естественные науки и, в частности, медицина. Целью данного исследования является изучение и анализ особенностей медицинских воззрений аль-Фараби, рассматриваемых в контексте его философского учения. Задачи исследования:

- 1) изучить труды аль-Фараби, посвящённые теоретическим вопросам медицины;
- 2) выяснить особенности понимания аль-Фараби сути и предназначения медицины, её объекта и функций;
- 3) раскрыть влияние аль-Фараби на философско-медицинские взгляды Ибн Сины;
- 4) проанализировать медицинские взгляды аль-Фараби, показать их связь с общими положениями его философии.

Объектом исследования является философское и естественнонаучное творчество аль-Фараби. Предмет исследования – медико-философские воззрения аль-Фараби.

Методологическую основу исследования составил социально-культурный подход, сущность которого заключается в рассмотрении философского учения аль-Фараби как самобытного духовно-культурного феномена, обусловленного различными социокультурными факторами (особенности социально-экономического развития общества, уровень развития науки и практики). Нашёл применение в работе и общенаучный метод системно-структурного анализа. Медицинские воззрения аль-Фараби являются неотъемлемым элементом его естественнонаучной и философской концепции, отражающим её специфику.

Кроме того, работа базируется на принципах историзма (рассмотрение творчества аль-Фараби в ракурсе историко-культурной обусловленности и развития) и объективности (всесторонний анализ работ мыслителя и стремление к взвешенной оценке изучаемого материала).

Медицина в эпоху аль-Фараби являлась одним из развитых и значимых разделов естественных наук. Она рассматривалась не только как одна из наук, но и как «искусство врачевания». В эпоху Античности и в Средневековье философские и медицинские знания были тесно взаимосвязаны. Многие философы одновременно являлись врачами, и наоборот. Так, великий средневековый персидский учёный, философ и музыкант Ибн-Сина (известный на Западе как Авиценна) был врачом и везиром при разных правителях.

Античные и средневековые мыслители высказывали извечно актуальную мысль о том, что врачебное дело - это одновременно и наука, и искусство, а врач - не ремесленник, а представитель особой профессии, в которой наряду с научной и технической подготовкой требуются творческое отношение к делу, высокая нравственность и духовность, постижение искусства профилактики, диагностики и лечения. Сформулированное ими кредо врачебной деятельности как единство знания, добра и красоты по-прежнему сохраняет своё значение.

Приверженцем данного философского подхода к пониманию сущности медицины и особой социальной миссии врача был аль-Фараби. Идеи мыслителя об этике учёного, в том числе и представителя медицинской науки, о нравственной оценке профессиональной деятельности медика, месте и предназначении истинного врача в общественной жизни, его ответственности за судьбы людей занимают важное место в его философском наследии. По мнению аль-Фараби, знание и добрые нравы, наука и воспитание тесно взаимосвязаны. Если врач не обладает высокими нравственными качествами, добродетелями, то он не может считаться высококвалифицированным специалистом. Даже если это опытный и знающий медик. Деятельность настоящего врача и его образ жизни должны отвечать самым высоким нравственным требованиям [2, с.18].

Аль-Фараби полагал, что врачу необходимо совершенствоваться всю жизнь. Совершенствоваться как теоретически и практически, так в духовно-нравственном отношении. На каком бы этапе жизненного и профессионального пути врач не находился, ему нельзя считать свою профессиональную подготовку окончательно завершённой. Эта идея мыслителя перекликается с современными установками на непрерывное медицинское образование.

Следует отметить, что медико-философские идеи аль-Фараби стали предметом исследования отечественных учёных сравнительно поздно - лишь в начале 80-х годов XX века. Это связано с тем, что только в это время был осуществлён перевод на русский язык его трактатов: «Об органах человеческого тела», «О возражении Галену по поводу его разногласий с Аристотелем относительно органов человеческого тела», «Об органах тела животного, их функциях и потенциях» [3, с. 33]. Эти сочинения аль-Фараби - основной источник информации об его медицинских воззрениях. Отдельные мысли по проблемам медицины содержатся также в ряде других работ мыслителя.

Медицинские трактаты аль-Фараби представляют интерес не только потому, что они показывают наличие тесной связи между его естественнонаучными и философскими идеями, но они интересны и тем, что свидетельствуют о борьбе мыслителя за чистоту и научную достоверность знаний, об энциклопедическом характере его интересов и аналитическом подходе к решению сложных проблем науки.

«Цель наша заключается в том, - писал аль-Фараби в трактате «Об органах человеческого тела», - чтобы вскрыть то общее, что содержится в исследованиях Галена и Аристотеля относительно органов человеческого тела, показать, какова возможность познания их путем наблюдения и непосредственного восприятия, а также какова возможность познания путем логического осмысления процессов, происходящих в организме человека; выявить виды здоровья и болезней, присущих человеческому организму в целом и его отдельным органам. Взгляды Галена и Аристотеля совпадают как взгляды врача и естествоиспытателя, хотя и преследуют различные цели. Метод и цель Галена – чисто медицинские. Метод же Аристотеля – это метод естествоиспытателя, а цель его – совершенство рассуждения. Но оба они рассматривают это как область искусства».

В связи с этим аль-Фараби дает определение предмета медицины и естествознания, выделяет их различные функции и цели. «Медицина изучает функции здоровья в человеческом теле и в каждом из его органов, ибо медицина – это искусство, опирающееся на истинные принципы, которые способствуют сохранению здоровья человеческого организма и каждого его органа. Что касается естествознания – это теоретическое искусство, с помощью которого достигается достоверное знание природных тел и присущих им акциденций». Аль-Фараби считает, что естествознание служит для разъяснения сущности каждой естественной вещи, для изучения материи, её атрибутов, а также формы и причинно-следственных связей в природе [4, С.37-38].

Итак, медицина в понимании аль-Фараби - это практическое искусство. Он выделяет её объект, цель, задачи и функции: «Объектом медицинского искусства служат тело человека и его различные органы. Цель, которую врач преследует в отношении тела человека и каждого из его органов, состоит в том, чтобы добиться для него того или иного вида здоровья и уберечь его от того или иного вида болезни. Медицинские действия направлены либо на то, чтобы поддерживать здоровье того, кто им обладает, либо на то, чтобы посредством этих действий возвращать здоровье тому, кто поражен каким-либо недугом. Все эти действия могут совершаться лишь благодаря наличию органов». Таким образом, мыслитель выделяет лечебную и профилактическую медицину, подчёркивает их огромную значимость и неразрывное единство. Подробно о функциях врача аль-Фараби пишет в своём трактате «О возражении Галену по поводу его разногласий с Аристотелем относительно органов человеческого тела».

Действия врача предполагают глубокое познание им человеческого организма в целом и отдельно взятых органов в частности. То есть, необходимы знания в области анатомии, гистологии, морфологии, физиологии. Аль-Фараби отмечает, что врач может и должен познать каждый человеческий орган, его

функции, виды его заболеваний, причины и симптомы болезней. Для этого необходимо исследовать изменения, возникающие в теле и органах, а также то, что происходит в результате этих изменений. Надо также изучать выделения организма, совершенствовать диагностику его состояния [5, с.119].

Особое внимание в медицинских трактатах аль-Фараби уделяет характеристике причин возникновения болезней, которые рассматриваются на основе их причинно-следственной связи с внешними воздействиями. По его мнению, значимое влияние на возникновение заболеваний имеет внешняя среда – условия жизни, труда, особенности климата, погоды, источники водоснабжения, условия и режим питания и т. д.

Ученый указывает на роль окружающей среды, лекарств и пищи в устранении болезней и сохранении здоровья, а также опыта, и знаний врача, умения грамотно использовать различные лекарства и инструменты для лечения людей.

В трактате «Об органах человеческого тела» подчёркивается: «Врачу надлежит изучать инструменты и вещи, посредством которых он осуществляет свои действия, именно: пищу, простые и сложные лекарства и прочие средства, такие, как скальпель и тому подобное. Пища бывает животной, растительной и минеральной, а посему ему надлежит изучать и исследовать многие виды животных и их органы, многие виды растений и части их видов, многие минеральные тела, но не с той точки зрения, с какой их изучает естествоиспытатель, а с точки зрения того, каковы средства или вещества, с помощью которых можно поддерживать здоровье, особенно в органах человека».

Аналогичные мысли содержатся и в трактате «О возражении Галену по поводу его разногласий с Аристотелем относительно органов человеческого тела». Аль-Фараби здесь указывает на то, что «медицинская деятельность, как и другие области науки, является действенной благодаря орудиям. Орудиями медицины являются питание, лекарства, скальпель и другие» [6, с.120].

Характерно, что в отличие от западноевропейских средневековых схоластов аль-Фараби был сторонником прогресса научного знания, в том числе и медицины. Он был убеждён в необходимости развивать и совершенствовать медицинское искусство, ставить научные опыты и проводить эксперименты, исследовать человеческое тело и его органы. И всё это - во имя социального прогресса и торжества гуманизма.

Проблем медицины и врачевания аль-Фараби касается также в работе «Афоризмы государственного деятеля». При анализе причин болезней и цели медицины он исходит из своей философской концепции единства бытия, принципы которой переносит в плоскость врачевания. Он привержен принципу целостности человеческого организма и его единства с окружающей средой – природной и социальной. Мыслитель указывает на взаимозависимость различных частей и органов человеческого организма. По сути, мыслитель предвосхитил некоторые положения системного подхода, возникшего и получившего широкое распространение в науке XX века.

Аль-Фараби оказал существенное влияние на формирование взглядов Абу Али Хусейна ибн Абдаллаха ибн Сины (Авиценны) – выдающегося средневекового персидского учёного, философа и врача, автора многотомного «Канона врачебной науки». Известно, что труды Ибн Сины по медицине изучали Леонардо да Винчи и Везалий. В Западной Европе они считались ценным руководством в течение всего средневековья. По свидетельству великого исламского правоведа и хадисоведа Абу Бакра аль-Байхаки, а также арабского писателя, историка и юриста Ибн Халликана, Ибн Сина в значительной мере использовал работы аль-Фараби.

Ибн Сина в понимании природы человеческого организма, сущности здоровья и болезни также исходил из позиций целостного системного подхода, применяемого в наше время практически во всех областях знаний, так как с помощью него можно последовательно и детально изучить то или иное явление. Он рассматривал организм человека как единую систему, в которой отдельные органы находятся между собой в постоянной взаимосвязи [7, с.247]. Ибн Сина наследовал лучшие стороны медицины Гиппократов, Галена, Ар-Рази и аль-Фараби: лечить больного, а не болезнь, изучать состояние организма с учётом индивидуальных особенностей.

В понимании предмета, задач и целей медицины аль-Фараби стоял на научных позициях, и в этом отношении он был непосредственным предшественником Ибн Сины, который в понимании и изложении теории медицины следовал аль-Фараби.

Аль-Фараби отмечает: «Врач лечит каждый больной орган в отдельности, только соотнося его со всем телом и органами, примыкающими к нему и связанными с ним, дабы лечить его таким образом, чтобы это принесло ему здоровье, из которого извлекают пользу всё тело и органы, прилегающие к больному органу и связанные с ним...». Он подчёркивает, что знание взаимной причинной зависимости всех органов тела должно быть важнейшим принципом врачевания. Если врач не соблюдает этого, то он приносит вред здоровью человека [8, С.192-193].

Согласно аль-Фараби, нарушение физического (телесного, соматического) здоровья отражается на состоянии душевных, мыслительных и иных способностей человека, то есть он обращает внимание на единство и взаимосвязь психического и соматического.

Здоровье и болезнь, жизнь и смерть аль-Фараби рассматривает диалектически, то есть как неотъемлемые атрибуты всего живого, как взаимопредполагающие друг друга противоположные стороны одного целого - человеческого бытия. Они свойственны каждому живому существу, в том числе и человеку, подобно тому, как равенство и неравенство свойственны любым количественным отношениям.

Аль-Фараби разделял взгляды Аристотеля о единстве теории и практики. Он считал, что «во врачевании лекарь становится совершенным целителем благодаря двум силам: 1) силе общей теории и 2) силе, приобретаемой в результате длительной практики в делах медицины, связанных с болезнью, и навыку, вследствие длительного опыта и наблюдения над телом человека. Благодаря этим силам врач может определить лекарства и лечение в соответствии с каждым случаем и при любом состоянии».

Главными органами человека он считал сердце и мозг, которым подчиняются все остальные органы: «Печень управляет желчным пузырём, почками и подобными органами... мочевого пузыря служит почкам, почки служат печени, печень - сердцу... Сердце есть источник прирождённой теплоты. Именно от него она исходит в другие органы, от него они питаются... благодаря врождённому духу, который распределяется между органами посредством артерий». В трактате «Об органах тела животного, их функциях и потенциях» аль-Фараби высказывает мнение, что «сила, благодаря которой возможна пульсация вен, есть главная питающая сила в субстанции тела. Стало быть, сердце по своей субстанции и в той мере, в какой оно питает, является главенствующим органом» [9, с.158]. «Сердце является главным органом – подчёркивает аль-Фараби, – который не управляется никаким другим органом тела. Затем идёт мозг. Он также – главный орган, но господство его является не первичным, а вторичным, потому что, управляя всеми другими органами, он сам управляется сердцем. Он, однако, служит только сердцу и обслуживается другими органами в зависимости от природного намерения сердца» [10, с.271].

Следует обратить внимание на то, что такая трактовка роли сердца в организме человека была характерна для суфизма, который оказал заметное влияние на общий духовный климат эпохи аль-Фараби. Сердцу суфии приписывали разнообразные функции сознания - мышление, проявление совести, любви и считали его центром жизни вообще. «Сердце является первым началом, – пишет Ибн Сина, - от которого текут к мозгу силы, из коих одни завершают свои действия в мозгу и в его частях – как, например, воображение, представление и прочее, а другие от мозга к внешним по отношению к нему органам, как, например, к зрачку или к двигательным мускулам» [11, с.273].

Мусульманские философы подчёркивали, что сердце также таинственно, непроницаемо и непонятно, как и душа человека, его сознание. Аль-Фараби и Ибн Сина, не умаляя роли сердца, считали, что и мозг человека играет немаловажную роль в умственной деятельности. «Посредством одной из своих частей мозг уравнивает теплоту, способствующую воображению, – замечает аль-Фараби, - посредством другой – то, что способствует мышлению; и, наконец, посредством третьей - то, что способствует сохранению в памяти и воспоминанию» [12, с.273]. Абу Хамид аль-Газали также считал, что сердце «правит» всеми частями человеческого тела подобно властителю в государстве.

С высоты сегодняшнего знания некоторые теоретические положения аль-Фараби справедливо воспринимаются как наивные и умозрительные. Это нормально и объяснимо. Наличие тех или иных заблуждений на пути к достоверному знанию неизбежно. Каждый этап научного познания, как известно, ограничен уровнем развития науки в конкретный исторический период, условиями жизни общества, уровнем практики, а также познавательными способностями конкретного учёного. Тем не менее, содержание работ по вопросам медицины в творческом наследии мыслителя свидетельствует о достаточно основательном для своего времени знании им теоретических истоков этой науки, а также её истории.

Проанализировав указанные выше трактаты, можно сделать вывод о том, что аль-Фараби достаточно глубоко понимает принципы регуляции жизнедеятельности человеческого организма как единой системы его многочисленных органов и частей. Он, несомненно, был хорошо знаком с достижениями биологической и медицинской науки своего времени, и при их трактовке подходит к ним как врач-теоретик и как философ. Налицо органическая связь его философских, естественнонаучных и медицинских идей. Медицинские воззрения аль-Фараби по сути есть часть его философского учения. Рационалистические устремления и диалектические воззрения мыслителя ярко проявляются при рассмотрении многих теоретических вопросов естествознания и медицины.

Можно констатировать, что аль-Фараби сделал важный шаг к утверждению естественнонаучной сути медицины, внёс значимый вклад в преодоление антинаучных схоластических догм и разного рода суеверий.

Литература:

1. Таранов П. С. Анатомия мудрости: 120 философов: в 2-х т.- Т.1. - Симферополь: Таврия, 1996. - 624 с.
2. Аль-Фараби. Естественно-научные трактаты.- Алма-Ата: Наука, 1987. - 496 с.
3. Там же. - С. 33.
4. Аль-Фараби. Об органах человеческого тела // Аль-Фараби. Естественно-научные трактаты. - Алма-Ата: Наука, 1987. - С. 105-136.
5. Там же. - С.119.
6. Аль-Фараби. О возражении Галену по поводу его разногласий с Аристотелем относительно органов человеческого тела // Аль-Фараби. Естественно-научные трактаты. - Алма-Ата: Наука, 1987. - С. 142.
7. Гребень Н. Ф. Психосоматические идеи в учении Авиценны // Авиценна: мыслитель, учёный, гуманист: Материалы международной научной конференции. Республика Беларусь, г. Минск, 18 декабря 2013 г. / ред. Коллегия: А. А. Лазаревич, Х. Сафари [и др.]- Минск: Ковчег, 2014. - 261 с.
8. Аль-Фараби. Социально-этические трактаты.- Алма-Ата: Наука, 1973.- 436 с.
9. Аль-Фараби. Об органах тела животного, их функциях и потенциях // Аль-Фараби. Естественно-научные трактаты. - Алма-Ата: Наука, 1987. - С. 149-160.
10. Аль-Фараби. Философские трактаты. - Алма-Ата: Наука, 1972. - 430 с.
11. Ибн Сина. О душе / Фрагмент из «Книги спасения» // Избранные произведения мыслителей стран Ближнего и Среднего Востока. - М.: Соцэкгиз, 1961.- 630 с.
12. Аль-Фараби. Философские трактаты. - Алма-Ата: Наука, 1972. - 430 с.

ҚАЗІРГІ БАТЫС ЖӘНЕ МҰСЫЛМАН ФИЛОСОФТАРЫНЫҢ ИНТЕРПРЕТАЦИЯСЫНДАҒЫ ДІННІҢ МӘНІ

Оралқұл Ә.С.,

*студент, 2 курс, «Дінтану» мамандық
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Ғылыми жетекші: Абдуллаев Н.,

*аға оқытушы,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

"Дін" сөзі сөзбе-сөз аударғанда, байланыстыру, қол жеткізу, қайта жүгіну (бір нәрсеге) дегенді білдіреді. Бұл өрнек бастапқыда адамның қасиетті, тұрақты, өзгермейтін нәрсеге тәуелділігін білдірген. "Дін" сөзі христиандықтың алғашқы ғасырына айналып, жаңа сенім - жабайы ырым емес, терең философиялық және адамгершілік жүйе екенін атап өтті. Барлық діннің бастапқы элементі-сенім. Сенушілер білімді, көп білетін адам болуы мүмкін, бірақ ешқандай білімі жоқ болуы да мүмкін. Сенімге қатысты бірінші және екіншіде айтылған адамдар тең болады. Жүректен келе жатқан сенім ақыл мен логикадан гөрі, дін үшін бірнеше есе құнды! Ол бірінші кезекте діни сезімді, көңіл-күйді, эмоцияларды болжайды. Сенім мазмұнмен толықтырылып, бейнелер (мысалы, иконадан), діни мәтіндер арқылы Құдайға құлшылық ету. Бұл мағынада адамдардың қарым-қатынасы маңызды рөл атқарады, өйткені Құдай және "жоғары күштер" туралы түсінік пайда болуы мүмкін. Бірақ шынайы сенім әрқашан қарапайым, таза және міндетті түрде нәзік. Ол стихиялы, интуитивті, әлемнің жетілуінен пайда болуы мүмкін. Сену адаммен мәңгі және әрдайым болады, бірақ сенушілердің өзара қарым-қатынасы барысында ол жиі (бірақ міндетті емес) нақтыланады. Нақты аттары, атаулары мен атрибуттары (қасиеттері) бар Құдай немесе Құдай бейнесі пайда болады және онымен немесе олармен қарым-қатынас жасау мүмкіндігі пайда болады, Қасиетті мәтіндер мен догматтардың (сенімге қабылданатын Мәңгілік абсолюттік ақиқат) шынайылығы, пайғамбарлардың, шіркеудің негізін қалаушылардың және діншілдіктің беделі бекітіледі. Сенім— әрдайым адам санасының маңызды қасиеті, оның рухани өмірінің маңызды тәсілі болып қала береді.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Адам өмір сүру тәжірибесінен байқауға болады: дін адам қауымдастығын реттеудің тиімді құралдарының бірі екенін көрсетеді және ол жеке және қоғамдық құрылымдардың әлеуметтік-этикалық ұстанымдарын сақтауға жемісті ықпал етеді. Егер адамзат тарихында орын алған оқиғаларды, ал қазіргі және Шығыс пен Батыстың кейбір елдерінде орын алған оқиғаларды сараптаса, біз оған көз жеткізе аламыз. Қазіргі батыс және мұсылман философиясындағы

діннің мәні туралы негізгі идеяларды анықтаудың өзектілігі және оларды салыстыру бірінші кезекте осы мәселеге жауап іздеу қажеттілігімен түсіндіріледі. Сонымен қатар, қазіргі қоғамдағы дін мен діни дүниетанымның жоғарыда көрсетілген жағдайына байланысты зерттеу тақырыбының өзектілігін келесі себептермен түсіндіруге болады: біріншіден, қазіргі адам сциентистік әлемде өзін рухани тұрғыдан әлсіз сезінеді. Ғылым мен техника оны рухани құндылықтарға күмән келтіруге үйретті, оны материалдық игілікпен қоршады. Әрине, мұндай адам өз мақсаттарына жетудің құралы ретінде басқа да өз туыстарын қарайтын есептік зат болып табылады. Мұндай адам оның құлшылығының тұтастығын бұзады және ол үшін өмір сүруі қажет негізгі мақсаттарынан айырылады. «Ресейде ғылым мен діннің өзара түсіністігі мен өзара әрекеттестігіне жәрдемдесу үшін проблемалы топ құрылғаны кездейсоқ емес, оған тек белгілі пианист және танымал мәдениеттанушы ғана емес, сонымен қатар Америкада және посткеңестік физика кеңістігінде танымал болған. Бұл топтың Манифестінде ғылым табиғи, қоғамдық және гуманитарлық ғылымдарды, яғни философия мен теологияны қоса алғанда, кеңінен түсініледі. Топ құрудың мақсаты шынайы сенім мен таза білім арасындағы кедергілерді жою болып табылады. Ғылыми әлемде болып жатқан осындай құбылыстар аясында қазіргі заманғы батыс және шығыс философтарының, әсіресе ирандық ғалымдардың идеяларын зерттеу арқылы қазіргі адамның және қазіргі заманғы социумның дүниетанымындағы дін орны туралы жоғарыда қалыптасқан мәселені шешудің кейбір өзекті жолдарын көрсету және практикалық қолдану мақсатында олардың идеяларын жинақтау үшін әртүрлі мақалалар ұсынылды»-дейді Солги Хоссейн Ходжиморад. Орыс зерттеушілерінен біз негізінен Э. Фроммның діндерге гуманистік көзқарас талдауына қатысты Д. Узланер, А. Н. Швечикова сияқты авторлардың шығармалары мен тұжырымдамаларын пайдаландым. Сонымен қатар, Ислам дініне қатысты кейбір мәселелер бойынша Л.И. Климовичтің Құран және оның ілімі туралы еңбектері мен идеялары пайдаланылды, Степанянц М.Т. Икбалдың исламдағы реформация ретінде ілімі туралы және т. б. қолданылды. Мен қолданған әдебиеттер мен идеялардың негізгі бөлігі Иран зерттеушілеріне тиесілі. Дін мен исламның философиялық мәселелеріне қатысты жалпы мәселелер бойынша Хусейнзаде М. және Садраль-Мутаалехиннің еңбектері, саясат және оның дінмен арақатынасы мәселелері бойынша – А.Б. Голамрезаның, М.Я. Мохаммадағи, Гадери Х., А. Ақбардың шығармалары, ал антропология және философия мәселелері бойынша

1. Wulff David m. Psychology of Religion: Classic and Contemporary. New York, 1997; Бертран Рассел. Батыс философиясының тарихы. М., 1993; Браун Колин. Философия және христиан сенімі. Тегеран, 1996 (перс.).

2. Жорж Бордо. Либерализм. Тегеран, 1999 (перс.); Салуин Джон Шапиро. Либерализм, мәні және тарихы. Тегеран, 2001 (перс.); Энтони Арбластер. Батыста либерализмнің көтерілуі және құлдырауы. Оксфорд, 1984.

3. Sara Gamble. Companion to Femenism and Postfemenism. London and New York, 2001 ; Мэгги Хэм. Феминистік теориялар мәдениеті. Тегеран, 2003 (перс.).

4. Узланер Д. Эрих Фромм: дінге гуманистік көзқарас // <http://razumru.ru/humanism/journal/36/uzlaner.htm>-Астана: Фолиант, 2014. Либерализм секуляризация идеологиясы ретінде // Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. А. И. Герцен.-2009, № 89; Корольдік. А. Феминизм идеялық-саяси феномен ретінде// Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің хабаршысы. А. И. Герцен. № 126,2010. ,

5. Климович Л. И. Құран, оның шығу тегі және мифологиясы туралы кітап. М., 1986; Степанянц М. Т. Восточная философия. М., 1997.

Дін мәселелері бойынша батыс ойшылдарының идеяларын интерпретациялауда біз ирандық, орыс және батыс зерттеушілерінің Фромм, Ганбари және Х. Рахimpур тарапынан діннің мәнін жалпы түсіну туралы көзқарастарын пайдаландым. Сонымен қатар, жұмыс барысында Голпайгани Р.А. мен Аязи А. еркіндік, демократия және т. б. мәселелері бойынша либерализм және ислам идеяларының арақатынасы, сондай-ақ Әмірі Дж. және Заршенас Ш. Иранда либерализмнің таралуы туралы. Әйелдің жалпы проблемаларын талдау және оны Ирандағы түсіну, феминизм мен ислам дінінің арақатынасы, сондай-ақ феминистік қозғалыстың басқа да жеке идеялары мен дін туралы көзқарасы кезінде мен Иран зерттеушілерінің М. Н. Мохаммад және Х. Панаханде көзқарастарына талдау жасадым.

Э. Фромм дінді екі түрге бөледі: авторитарлық және гуманистік діндер. Оның көзқарасы бойынша авторитарлық діндерде адамның өмірі маңызды емес және оның құндылығы өзінің жеке қабілеттері мен құндылықтарынан бас тартумен анықталады. Гуманистік діндер авторитарлық діндерге қарсы адам мен оның қабілетіне негізделген және шын мәнінде олардың тікелей қарама-қарсы болып табылады. Діндердің мұндай түрлері адамның логикалық ойлауын тек өзін мойындау үшін ғана емес, басқаларға деген махаббат сезімін дамыту үшін де, сондай-ақ басқа жаратылыстармен және т.б. біріктіру тәжірибесіне де назар аударады. Э. Фромм бастапқы буддизм (Эрих Фромм, Психоанализ и

религия. М., 2010. С. 34 и 39.), тотемизм, Сократтың ілімдері, Спиноздар және иудаизм мен христиандықтың кейбір басқа да діни ағымдарын (әсіресе мистицизм мен суфизм), сондай-ақ гуманистік діндердің мысалдары ретінде француз революциясының идеяларын анықтайды. Басқаша айтқанда, бұл тұрғыда гуманистік діндер тек монотеистік діндер ғана емес, онда "Құдай адам өз өмірінде жүзеге асыруға тырысатын адам күшінің символы болып табылады". Фроммнің іліміне сәйкес бір дін бір мезгілде авторитарлы-диктаторлық және гуманистік болуы мүмкін. Ол өзінің айтқан сөздерін растау үшін адамның шығу тарихын және ескі өсиетте сипатталған оның бағынбауын еске салады және былай дейді: "ескі Өсиеттің бірінші бөлігі діннің диктаторлық рухын көрсетеді. Жаратушы сурет оны абсолюттік патриархат дәуіріндегі абсолютті билеуші ретінде көрсетеді; сурет ол өз қалауы бойынша адамды жаратқан және ол кез келген сәтте оны жоюға ерік» (Эрих Фромм, Психоанализ и религия. М., 2010. С. 57.). Біздің көзқарасымызша, діндер туралы Фроммнің түсінігі иррационалды болып табылады. Белгілі болғандай, авторитаризм біреуді бірденені жасауға мәжбүрлеуге немесе сыйақы немесе жазалауға уәде бере отырып, оның әрекетін тоқтатуға әрекет жасаған кезде іске асырылады. Исламға сенушілер үшін, мысалы, Құдай диктатор түрінде емес екені анық, және ол әрдайым өзінің шығармаларына махаббат пен бата береді. Шын мәнінде, Құдай мен Исламдағы адам арасындағы қарым-қатынас-бұл махаббатқа негізделген қатынастар (Құран. Сур: 160, 222) (Эрих Фромм. Человек для себя. Тегеран, 2007 (на перс.). С.270). Фромм үшін діннің мәнін түсінудегі екінші бастапқы тармақ-иеліктен шығару мәселесі. Оның көзқарасы бойынша, адам шын мәнінде өз иелігінен шығару кезінде құлап, өзін-өзі қарама-қарсы ұстанымды алып, түсініксіз күштерге тапсырылады; иеліктен шығару адам өзінің жеке тұлғасынан тыс тұрған және бағыттаушы позициясын алатын күштерге бас июде болады. Ол өндірістік капитализм қатынастарындағы қазіргі заманғы адамды иеліктен айыруды мойындайды және адамның материалдық заттар мен құбылыстарға жүгінуіне, коммерцияның үстемдігі, орта ғасырдан өнеркәсіптік қоғамға өту, жеке меншіктің, әлеуметтік қатынастардың пайда болуы, капитализмді, мәдениетті, бюрократияны және рационализмді бағалау жүйесі иеліктен айырудың негізгі факторларын білдіреді, өйткені адам осы факторлар арқылы "жеке мен" алыстайды. Гуманистік ойлауды ұстанушылыққа байланысты, Фромм адамды Бейбітшілік орталығы деп санайды, ал оның "бөтен еркінің" алдында жеңілуі - иеліктен шығару. Дінді мойынсұну және оның басқа да формаларын пұтқа табынушылық және иеліктен шығару деп санауға болады. Исламда өз кемшіліктерінен босату, оны қанағаттандыру үшін пайғамбарлық, яғни пайғамбар тарапынан оның кемшіліктерінен (Құран) арылу үшін адамға көмек көрсету маңызды орын алады. әл-Араф: 157). Сонымен қатар, Құран өзінің ішкі идолдарына табынушы адамды сынайды, өйткені мұндай адам нағыз эго-дан алыс және өз кемшіліктерінің құлы (Құран. әл-Джасийа: 23) (Эрих Фромм. Здоровое общество. М., 2006. С.130-162).

Батыстағы Либерализм өзінің пайда болуы мен одан әрі өсуінің басынан бастап шіркеу мен діншілікке деген сенімнің әлсіреуіне алып келді. Бірақ бұл батысқа тек 20 драмалық моральдық ыдырауына әкелді. Либерализм шайқасы жалпы дінге және исламға қарсы, атап айтқанда, фашизм мен коммунизмнің діни дүниетанымға қарсы шайқасына қарағанда қатал болып табылады. Либерализм діні көпшілік саласынан жеке салаға өтеді, содан кейін ереси және екі мағыналы әдістер мен теориялардың көмегімен жалпы сенімді жояды. Қазіргі Батыс қоғамдарындағы діннің мәртебесі осы істің айқын мысалы болып табылады. (Рахнамаи Ахмад. Заповед. Тегеран, 2003 (на перс.). С. 75.). "Феминизм және оның сенім мен дін табиғатын түсіну" – дін мен феминистердің отбасына қатысты пессимистік көзқарастары бар. Олардың көзқарасы бойынша дін әйелден үстем болу үшін ер адам құрған. Отбасы сондай-ақ әйелдерді кемсітуге және кемсітуге ықпал етеді. Наурыз айында Намбаум әйелдерге қатысты ең қатыгез кемсітушілік отбасында басталады деп сенеді. Осындай жолмен Симон Дебуар былай дейді: "ешқандай әйел үйде қалып, балаларды тәрбиелеумен айналысуға болмайды. Қоғам толық өзгеруі керек және әйелдерге тек қана балалар тәрбиешісі рөлін бөлуге болмайды". Феминизм теоретиктері тұрғысынан барлық заманауи және ежелгі діндер сексистік болып табылады. Бұл мәселе бойынша екі негізгі феминистік тұжырымдама бар: қазіргі діни дәстүрлерді реформистік-либералдық сын; жаңа діни мәдениетті құру бойынша утопиялық идеялар. "Әйелдердің қасиетті кітабында Элизабет Кеди Эстонтин христиан қасиетті жазбаларының барлық ережелері бар. Әйелдер мәселелері қаралды, қазіргі қоғамдағы әйелдің төмен жағдайының негізгі себебі болып табылады. Қазіргі заманғы феминистік оқу-зерттеу қоғамда ер адамның жеңілісін басымдығын бекіту үшін негіз болып табылатын барлық негізгі дереккөздерді талдайды және зерттейді (25-Салуин Джон Шапиро. Либерализм, значение и история. Тегеран, 2001 (на перс.). С. 1-8.).

Дейли өзінің "шіркеу және екінші жынысы" және "Гендер" шығармаларында христиан тұжырымдамаларына қарамастан, әйел жынысты Құдай туралы айтады Және бұл мәселе бойынша Құдайдың қыздық әйелден туу туралы аңыздары негізінде дәлелдерді тартады. Феминистік

зерттеулердің тағы бір маңызды мақсаты әйел тұлға ретінде қорғалуы тиіс дәстүр құру болып табылады. Осы мақсатта феминизм матриархалдық қоғам және ежелгі діндер бойынша дереккөздерді олардың пантеоны бастаған Құдаймен зерттеуге шақырады. Оның ішінде, Одрин Рич ең бастысы богини саналған ежелгі қоғамдарды Мақтайды. Феминизм өкілдері әйел жынысты Құдайлар басым болған діндердің неге Құдай ер адам ретінде көрінетін діндермен алмастырылғаны және діндердің бірінші матриархалдық формаларының зақымдану себебі неде деген мәселені толғандырады. Табиғат жемісті деп санайтын қоғамның Паги Санди гипотезасына сәйкес, әйел құдайлары құрметтейді. Қазіргі заманғы феминистік дінтанушылар Розмари, Ройтер қазіргі қоғам табиғатқа деген көзқарасын теріс жаққа өзгертті деп санайды, сондықтан барлық күш-жігер адамзаттың болашағын сақтау мақсатында қоғамдық және табиғи тепе-теңдікті құруға бағытталуы тиіс. Жалпы, феминизм дінтанушылары әйелдер құдайы бар діндердің ерлердің алғашқы басында дінге қарсы тұра алатынына сенімді. Бірақ олар, оның ішінде Мери Дейли, дегенмен, дәл христиандық бұрышта Құдаймен-әйелдермен дінді бұзды деп сенімді. Құдай-ұлды қайта тірілту туралы христиан аңызы осы күш-жігердің жалғасы болып табылады. Дін туралы феминизм түсінігін Құдай-әйелдің басшылығымен салыстыра отырып, ислам патриархалдық дін болып табылатынын атап өткен жөн. Алайда, исламды Жаратушы туралы феминистік көзқараспен байланыстыруға тырысатын пікірлер де бар. Мысалы, Сахадж-йога өкілдерінің "Аллаһ" сөзінің шыққан бірнеше нұсқасы бар: "осылайша," Аллаһ "ана немесе құдай әйел және Құдай-Ана дегенді білдіреді" (Ислам и сахаджа йога// <http://sy-islam.omkara.ru/word.htm>).

Патриархаттың проблемалары әртүрлі мұсылман елдері ұсынған Ислам феминизмінде де талқыланады: "Ислам феминизмі барлық адамдардың теңдігі ретінде Құран жазбаларының ажырамас бөлігі ретінде теңдерлік теңдік идеясын ұсынады және мемлекетте, азаматтық институттарда және күнделікті өмірде теңдерлік теңдікті жүзеге асыруға шақырады... Патриархалдық идеялар, институттар мен мінез-құлық "патриархат және ислам "аксиомаға айналды" деген дәрежеде теңдерлік теңдік түсінігі туралы Құран төңкеріс жазуымен салыстырғанда ұзақ уақыт бойы тұрақты болып қалды. Жоғарыда келтірілген салыстырмалы талдау негізінде автор феминистерге сәйкес Дін еркекпен құрылған және барлық қазіргі және ежелгі діндер сексистік болып табылады. Алайда, христиандықтың пайда болуымен бұрышында әйелдер-богинялармен діндер біржола бұзылды. "Қазіргі мұсылман философиясының кейбір бағыттарындағы діннің мәнін түсіндіру және оларды Батыс философиялық концепциялармен салыстыру" – үш параграфтан тұрады, олар Икбала Лахури, Ат-Табатабаи және Муртаза Мутахаридің діни дүниетанымы туралы ілімін талдауға, сондай-ақ олардың идеяларын Батыс философиясы мен дін идеяларымен салыстыруға арналған. Бірінші параграфта – "дін мен ғылымның үйлесімі (Мухаммад Икбала Лахури доктринасы)" - Икбалдың барлық еңбектерінде Құран мен ислам доктриналарының әсері анықталғаны, оның жаңа ғылымдарға, дінге, Құдайға және табиғатқа қатысты көзқарастарын қарастырғанда оның көзқарасы бойынша ғылым мен дін бір - біріне қарсы емес, өзара тығыз қарым-қатынасы бар екенін түсінуге болады (http://islam-today.ru/zhenshhina_v_islarne/islamskie-feministki-cast-2).

"Ат-Табатабаи интерпретациясындағы діннің әмбебап мәні" – көрнекті Иран құдайлары мен философ Мухаммад Хусейн Ат – Табатабаи (1903-1981) өз шығармаларында діннің екі түрлі анықтамасын береді. Бірінші анықтама жалпы діннің мәніне қатысты және адамның гүлденуге, бақыт пен игілікке қол жеткізуге ұмтылысын қамтиды. Ат-Табатабайдың екінші анықтамасы аспан діндеріне қатысты. Бұл жағдайда ғалым үшін дін - бұл әлеуметтік өмірді орнату және бақытқа жету үшін ережелер жиынтығы. "Дін болмыстың шығу тегі мен қайта тірілу туралы, құлшылық етудің әлеуметтік ережелері мен Аян және пайғамбарлық арқылы жіберілген әрекеттер туралы ілімдер жиынтығы" деп аталады. Барлық аспан діндері, Ат-Табатабаи бойынша, сол бір табиғатқа ие және ақаулар мен айырмашылықтарды жетілдіруді мойындайды. Адам мен адам қоғамдастығының эволюциясы уақыт өте келе жағдайға сәйкес одан әрі және одан әрі алға жылжиды және адам қажеттіліктерін Құдайдың түсінуі уақыт өте келе қарапайым және сингулярлыдан жетілдіруге ауысады. Ат-Табатабаи адамдық "фитратадағы" діни сенімнің тамырын (Жаратқан оның бастапқы табиғаты) көріп, "фитрат" ұғымының мәнін ашады. Ол фитрат тек адамның ғана емес, әрбір жануардың бар екеніне сенеді. Бұл жалпы табиғат ретінде айтылған кез келген заттың ерекше мәні. Ат-Табатабаи ақыл-ойы мен адамның қабілеті үшін маңызды болып саналады. (Ат-табатабаи. Ал-мизан. Тегеран, 1984 (на перс.). 178-179.). Дін табиғаты туралы айта отырып, Ат-Табатабаи былай деп жазады: "дін-әрбір адам өзінің сенімі негізінде және ішкі және сыртқы сипаттарына сүйене отырып, оны таңдап алатын өмір салты. "Дін-бұл адам өз өмірінде өтуі тиіс жол, бұл қажеттілік деп саналады" (Әл-Мизан, 192/7); "Дін-бұл мақсаты шынайы бақытқа жету болып табылатын жол". Ат-Табатабаи исламды фитратты түсінуге негізделген діни жүйе ретінде немесе басқа сөзбен айтқанда, адам (ташри) және бүкіл әлемдік заңдарға (таквин) сәйкес, сондай-ақ адамның өмір сүруінің нақты нысанына сай қызмет ететін діни жүйе ретінде таниды. Ақыл

мен сенімнің арақатынасы мәселесі Ат-Табатабаи да қызықтырады. Бұл бағытта ол кейбір ислам және христиан ережелерін салыстырады. Бұл ретте ол христиан шіркеуі мен олардың рухани орталықтары адамдарға еркін ойлауға тыйым салады деп санайды (Ат-табатабаи. Ал-мизан. Тегеран, 1984 (на перс.).148/2 и 101/44 и 28/12, 115/2).

"Муртаза Мутахари ұғымындағы діннің қазіргі құдайлығы мен философиясы" – ирандық құдайлылар мен саяси қайраткер Муртаза Мутахари (191920-1979) антикалық философиядан қазіргі құдайлыққа жол өтіп, оның дінін зерттеу пәнаралық тәсіл болып табылады. Мутахари дінді бір жағынан адамның әлеуметтік өмірін жетілдіру үшін қажетті ережелердің жиынтығы ретінде түсіндіреді, ал екінші жағынан, дін арқылы адам өзінің шынайы тағдырын кемелденуге жол ретінде басқара алады: табиғатқа, білімге, күшке, бостандыққа қол жеткізу жағдайында, қайырымдылыққа, эмоциялар мен ізгілікті сезімдер мен т.б. Мутахари үшін негізгі Құдай діндері, сондай-ақ олардың аян ғылыми тұжырымдар мен адами өркениеттің зияткерлік дамуына қайшы келмейді деп санайды. Тұрғысынан Мутахари ақыл-ой және дін өзінің табиғаты бойынша бір-біріне сәйкес келеді. Дін ақыл-ой мен ғылымға қарсы емес, ғылым мен ақыл-ой өз кезегінде дінге қайшы келмейді. Сондықтан олардың арасындағы сәйкессіздіктің болуын көрсетуге тырысатын ғалымдардың уәждемесін анықтау қажет. Мутахари адам өмірінің барлық салаларында дін, ақыл-ой және ғылым арасында сәйкестік бар екенін көрсетуге тырысты. Ол сондай-ақ Батыста да, ислам ойында да сенім мен білім қақтығысы проблемасының пайда болу түбірін іздестірумен айналысады. Оның пікірінше, батыстағы ақыл мен сенімнің конфронтация тамыры тұрғысынан оның ауқымы екі факторда: шіркеу құдайлығының дағдарыстық жағдайы және бұрмаланған діни мәтіндер мен тұжырымдамалар. Шіркеу құдайлығындағы дағдарыс Ренессанс дәуіріндегі шіркеу өзінің мәдени және саяси үстемдігінің ондаған ғасырларына қарамастан, оңтайлы, ақылға қонымды діни мәдениет пен ойлау образын бере алмауына және адамдарға уақтылы және таза діни білім бере алмауына байланысты пайда болды. Діни мәтіндер мен тұжырымдамалардың бұрмаланған мәселелеріне қатысты, христиан құдайлығында сенімнің басты бағаналарының бірі-троица (әкесі, ұлы және Киелі Рух) және инкарнация, яғни. Құдай Исаның денесіне қан төгіп, адам болды, әсіресе, Иса өзіне және Құдайға сенеді. Христиан құдайлығында бар, дін мен ақыл арасындағы сәйкессіздікке ықпал ететін зұлымдық бұрмалаудың өзі адам және Эдемден оны қуып шығару туралы қате түсінік болып табылады. Тұрғысынан Мутахари бұл бұрмалау өте теріс әсер етті дінді нәтижесінде олардың қабылдау туындаған арасындағы дін мен білімі сәйкес келмеген. Мутахари дін ілімінің әдістемесін зерттейді. Құдайдың танымына қатысты христиан құдайларына шолу барлық феномендердің табиғи себептерін іздестіруге және әлемге ақылға қонымды көзқарасқа сәйкес келмейтін негізде жүргізіледі. Олар әрдайым Құдайды өзінің білімі мен жетістіктерінің теріс аспектілерінің көмегімен, олардың оң аспектілерінің көмегімен емес, танып білу керек деп сенеді және сенеді, яғни әрдайым Құдайды белгісіз жерде іздейді. Мутахари христиандықтың философиялық қабілетсіздігі туралы да сөз қозғайды. Орта ғасырлардың құдайлығы, оның көзқарасы бойынша, Ренессанс дәуірінің сын-қатерлеріне тап болғанда, тек дін мен ақыл арасындағы байланыс жасай алмады, сонымен қатар, Құдай танымында бірқатар қарапайым мәселелерді шеше алмады. Сондықтан Қайта өрлеу дәуіріндегі құдайлар философиялық ойлаудың күшті және қабілетті формасы болған жоқ және көптеген күмәндарға жауап бере алмады. Талдау негізінде жоғарыда аталған мәселелерді шешу авторы жасасады, бұл Мутахари түсіндіреді діннің мәні ғана емес әдістермен теология, бірақ және басқа да ғылымдар. Сондықтан, ол үшін дін бір жағынан, адамның әлеуметтік өмірін жетілдіру үшін қажетті ережелердің жиынтығы, ал екінші жағынан – бұл адамды кемелдікке жету мақсатында өз тағдырын басқару. Дін мен ақыл-ой қақтығысы ақыл-ойдың мәнін түсінуге қатысы жоқ, өйткені адамның ақылға қонымды дәлелденген білімі дінге сәйкес келмейді деп саналмайды. Ал Құдайдың пайғамбарлары ниспосландар адамның ақыл-ойы мен ақыл-ойын одан әрі іс-қимыл үшін босату үшін.

Қорытындылай келе, дін адам қауымдастығын реттеудің тиімді құралдарының бірі екенін көрсетеді және ол жеке және қоғамдық құрылымдардың әлеуметтік-этикалық ұстанымдарын сақтауға жемісті ықпал етеді. Сондықтан қазіргі қоғамда діннің рөлі орасан зор, себебі адам сенім арқылы өзіне мақсат қойып жаман яки жақсыны айырып алға қарай дами түседі. Адам баласы әрқашан жүрек пен ойды бірге алып жүруі тиіс! Шығыста: "шындық ыдыстың түбінде жазылған, ал ыдыстағы судың бетіндегі шетен-сенің ойың. Ойды тоқтатыңыз және шындықты оқыңыз". Бұл жүрекке тыңдау шақыру. Жүректің рөлі мен маңызын сезініп, оны ұйқыдан шығару қажет.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ СТУДЕНТОВ-РЕЛИГИОВЕДОВ

Первухина Р.М, Калимова Н.А.
студенты, 2 курс,
КарГУ им. академика Е.А.Букетова

Научный руководитель: Резвушкина Т.А.,
ст. преподаватель, магистр социологии

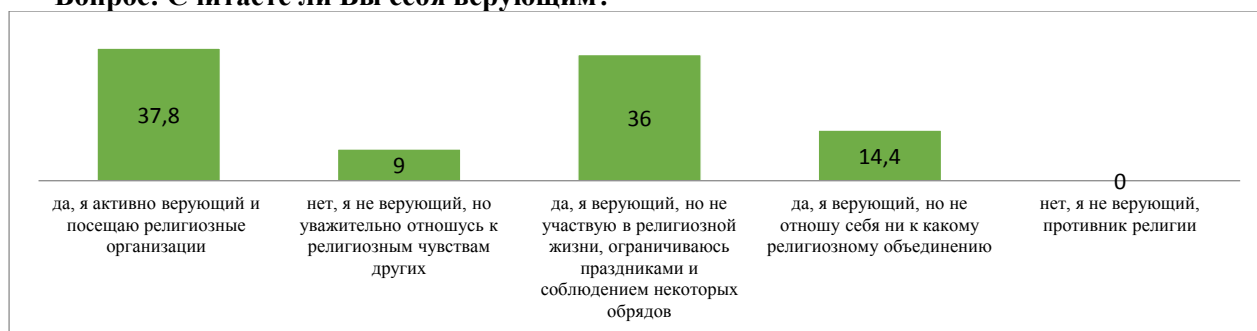
Религиоведение как область научного знания, исследует одну из интереснейших сфер человеческой культуры, охватывающей все исторические эпохи и оказавшей и продолжающей оказывать влияние практически на все виды человеческой деятельности. С древних времен человек пытался постичь смысл жизни, самого себя и окружающий мир. Из этого стремления выросли религиозные верования, основанные на обожествлении сил природы и животных. В некоторых религиях присутствует многобожие, последователи иных вероисповеданий почитают единого Бога. Религия незримыми нитями связана со многими сторонами человеческой жизни и смерти. В наши дни более чем трех четвертей населения планеты признают свою принадлежность к той или иной религии. Каждая религия по-своему объясняет, в чем заключается смысл жизни и предназначение человека, и предлагает избрать некий жизненный путь, причем выбор всегда остается за человеком [1].

Религиоведение как комплексная относительно самостоятельная область знания складывалась начиная с XIX века, хотя соответствующие знания накапливались в течение веков. Оно вбирало в себя основы общей и социальной философии, истории философии, социологии, антропологии, психологии, всеобщей истории, этнологии, археологии и других наук. Религиоведение изучает закономерности возникновения, развития и функционирования религии, её строение и различные компоненты, её многообразные феномены, как они представляли в истории общества, взаимосвязь и взаимодействие религии и других областей культуры [2].

История развития религиоведения в Республике Казахстан берет свое начало с 1992 года, когда появилась специальность «Религия и свободомыслие» в Международном казахско-турецком университете им. Х.А. Яссави. На данный момент времени подготовка религиоведов ведется в шести вузах Казахстана: в Евразийском национальном университете им. Л.Н. Гумилева, в Казахском национальном университете им. аль-Фараби, в Карагандинском государственном университете им. Е.А. Букетова, в Египетском университете исламской культуры «Нур-Мубарак», в Международном казахско-турецком университете им. Х.А. Яссави и в Университете деловой карьеры и иностранных языков. Образовательная программа специальности «Религиоведение» построена в соответствии с Государственным общеобязательным стандартом высшего образования, утвержденным Министерством образования и науки Республики Казахстан (в соответствии с п.п. 5-1) статьи 5 Закона Республики Казахстан от 27 июля 2007 года «Об образовании»). В государственной образовательной программе есть определённые требования к ключевым компетенциям бакалавра по специальности 5В020600 – Религиоведение. Так, бакалавр религиовед должен: иметь представление: о процессах и явлениях, происходящих в современной религиозной системе, понимать возможности научных методов познания, владеть этими методами и использовать их в ходе профессиональной деятельности; о месте и роли информационных технологий в науке и современном образовании; о предметной, мировоззренческой, методологической специфике гуманитарных, естественных, технических наук; о тенденциях изменений религии в современном мире, о процессах секуляризации, о церковном модернизме и фундаментализме; об основаниях и принципах диалога религиозных и нерелигиозных мировоззрений, о решении основных вопросов в различных нерелигиозных мировоззрениях, о специфике религиозного мировоззрения. Также он должен знать: предмет, методы религиоведения, место религиоведения в системе наук, структуры религиоведения, историю религии и развития данной отрасли знания; содержание и формы религиозных представлений, культов, институтов, мировых и региональных религий, тенденций изменения в современных религиях, историю религиозных концессий в Казахстане; историю развития философских представлений о религии, основные философские концепции религии, направления религиозной философии и религиозно-философской антропологии, специфику религиозной метафизики, онтологии и гносеологии; роль религии в системе культуры, её функции в обществе, в жизни личности и т.д. [3]. Если все эти требования соблюдены, то религиовед является профессионалом и имеет право осуществлять профессиональную деятельность.

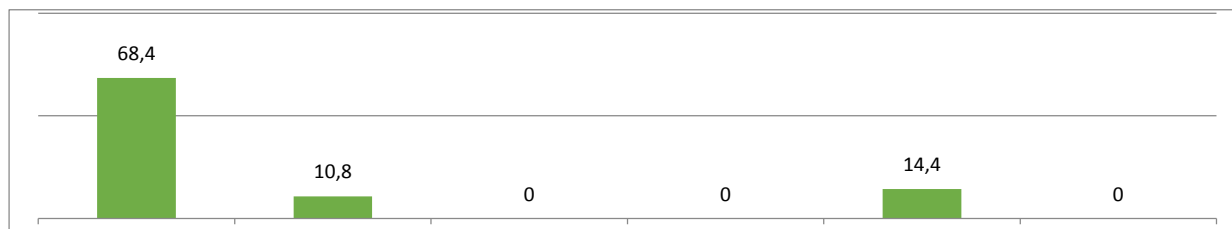
Но что такое быть религиоведом для школьника, который выбрал данную специальность обучения, зачем выпускники школ выбирают такую профессию, почему они занимаются вопросами религии, как они формируют свою профессиональную идентичность? Как они пришли к идее заниматься изучением религии - по призванию или же под влиянием обстоятельств? Такие вопросы бесполезны для конструирования религиоведческой профессиональной идентичности. В целях изучения профессиональной идентичности религиоведов, обучающихся в КарГУ им. Е.А. Букетова в период с октября по декабрь 2018 г. студентами второго курса специальности религиоведения был проведен социологический опрос среди студентов бакалавриата всех курсов обучения, казахского и русского отделений. Всего было опрошено 54 человека. Рассмотрим основные результаты данного исследования:

Вопрос: Считаете ли Вы себя верующим?

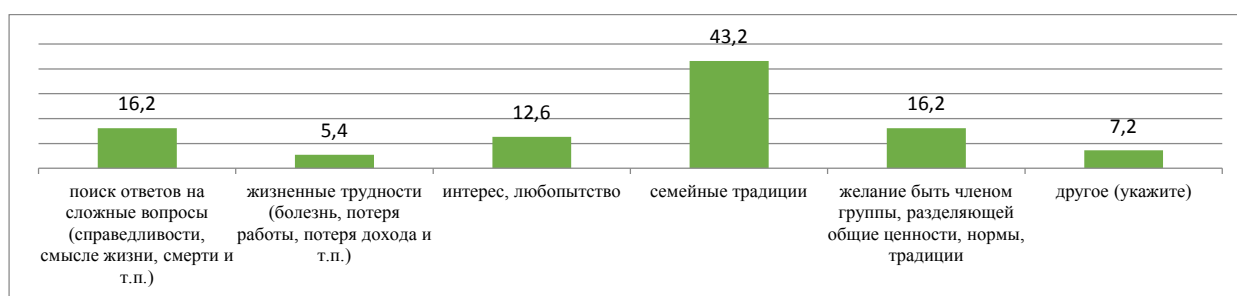
Как мы видим, основная часть опрошенных – 37,8% считают себя активно верующими, 36% верят, но не принимают активного участия в религиозной жизни. Меньшая часть опрошенных – 9% указали, что не верующие, но уважительно относятся к религии других. Это позволяет сделать вывод о достаточно высокой религиозности студентов данной специальности.

Вопрос: К какому религиозному течению Вы себя относите?

Как показало наше исследование, большинство религиоведов имеют религиозное мировоззрение, они являются верующими мусульманами и придерживаются канонів традиционного ислама. Отчасти, это связано с тем, что большое количество религиоведов учатся на казахском отделении. Но можно предположить, что интерес к специальности «религиоведение» выше у тех, кто религиозен.

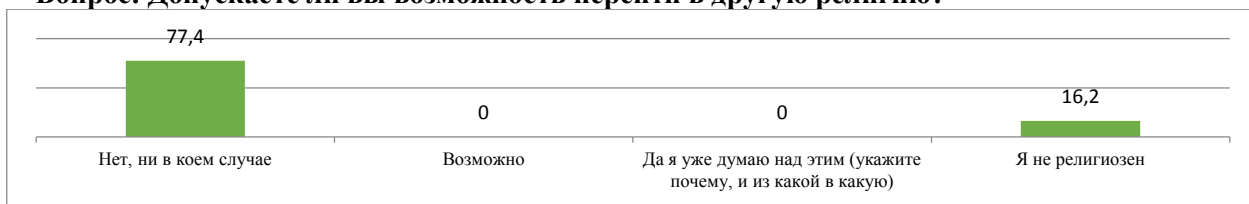
Вопрос: Какие причины привели Вас к вере?

Как показано на диаграмме, большинство опрошенных - 43,2 % пришли к религии исходя из семейных традиций, 16,2% пришли в религию для приобретения ответов на сложные вопросы и столько же (16,2%) из-за желания быть членом группы, разделяющей ценности, нормы и традиции. 5,4

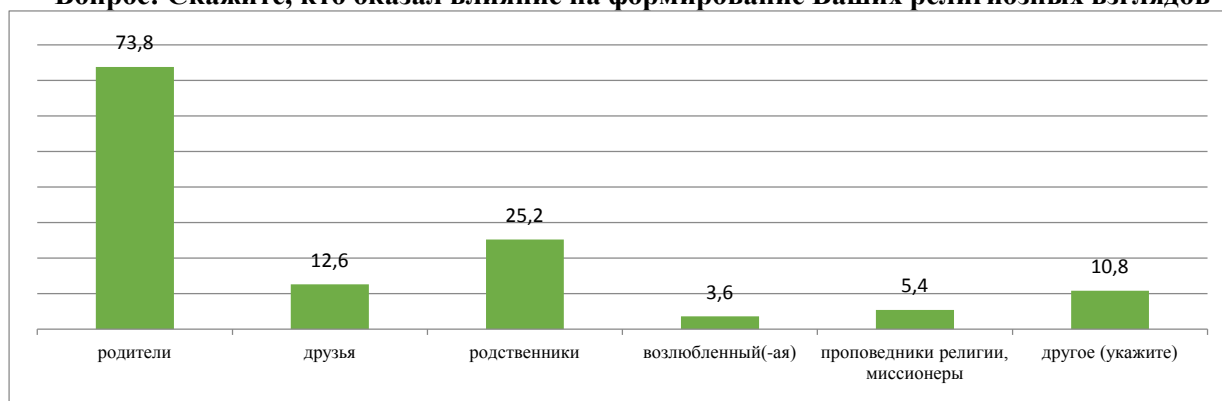
% обратились к вере из-за жизненных трудностей. Данное распределение мнений говорит о том, что обращение к религии у большинства опрошенных происходит из предписаний и семейных традиций.

Вопрос: Допускаете ли вы возможность перейти в другую религию?

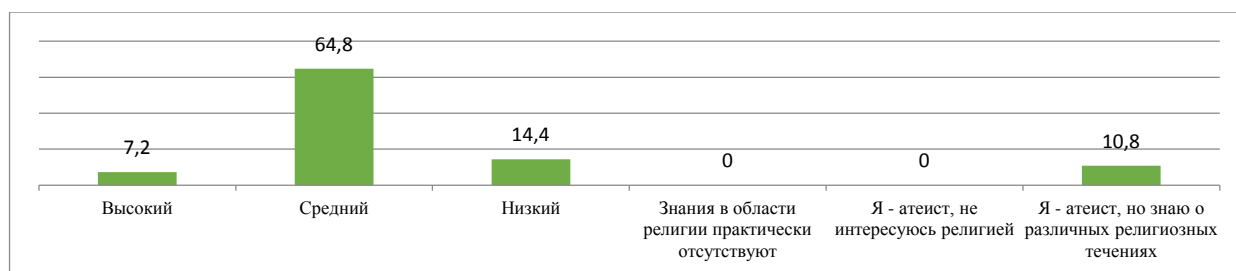
77,4% опрошенных нами студентов не допускают смены своей религии, 16,2% респондентов - не религиозны. Это демонстрирует убежденность, даже некоторую консервативность взглядов студентов-религиоведов.

Вопрос: Скажите, кто оказал влияние на формирование Ваших религиозных взглядов

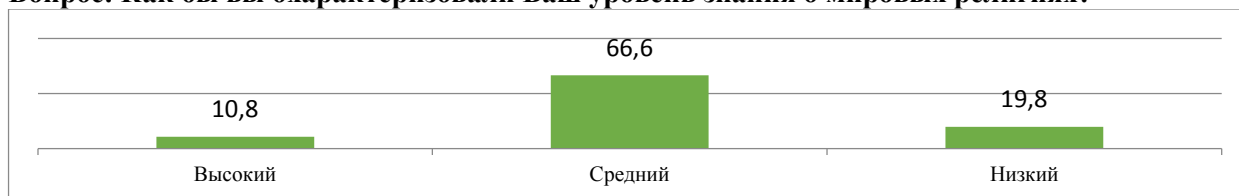
73,8 % опрошенных указали, что влияние на формирование их религиозных взглядов оказали родители, 25,2 % - родственники, друзья - у 12,6 %. Здесь мы опять видим, серьезное влияние института семьи и родителей на религиозную социализацию молодежи.

Вопрос: Как бы вы охарактеризовали Ваш уровень знаний о религии, которую Вы исповедуете?

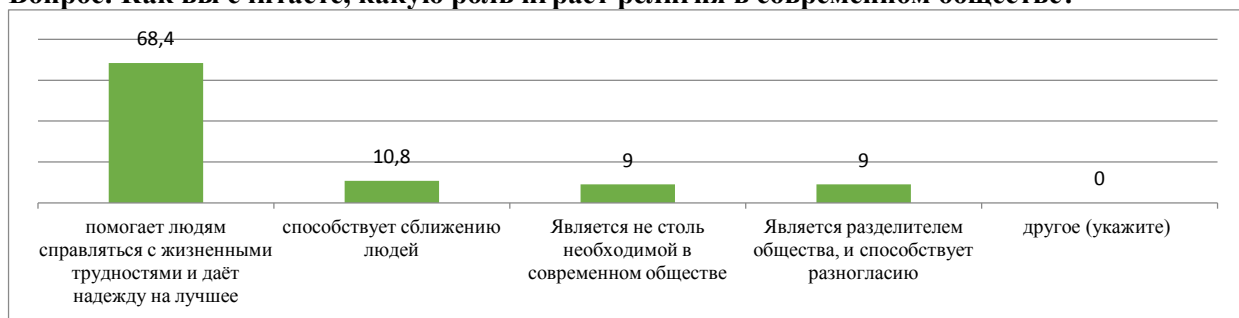
У основной части опрошенных знания о религии, которую они исповедуют, «средние» - 64,8%, «низкий» уровень знаний - у 14,4 %. 10,8 % указали, что являются не верующими, но знают о различных религиозных течениях. Уровень своих знаний о религии как «высокий» оценило только 7,2%. Это говорит о том, что большая часть опрошенных нами студентов считают свои знания не достаточно высокими и что они нуждаются в дальнейшей профессионализации.

Вопрос: Как бы вы охарактеризовали Ваш уровень знания о мировых религиях?

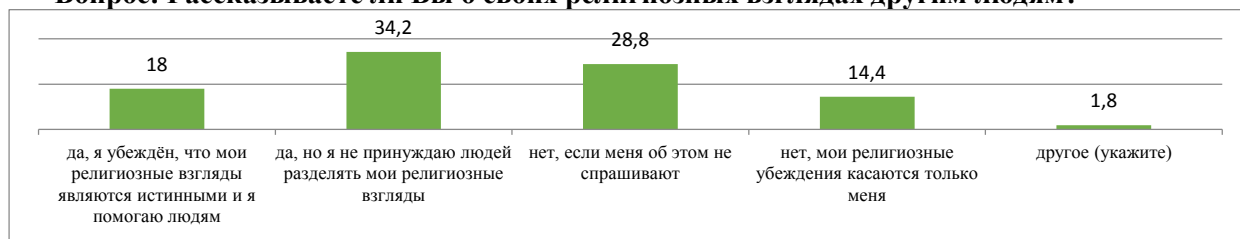
Знания о мировых религиях у большинства опрошенных «средние» - 66,6 %, «низкие» - у 19,8%, «высокие» знания о религии только у 10,8%, что подтверждает распределение мнений на предыдущий вопрос. Так же в анкете были вопросы об отношении студентов-религиоведов к тем или иным религиозным направлениям и в результате мы получили такое распределение мнений, которое демонстрирует доминирование нейтральных оценок по отношению ко всем религиям.

Вопрос: Как вы считаете, какую роль играет религия в современном обществе?

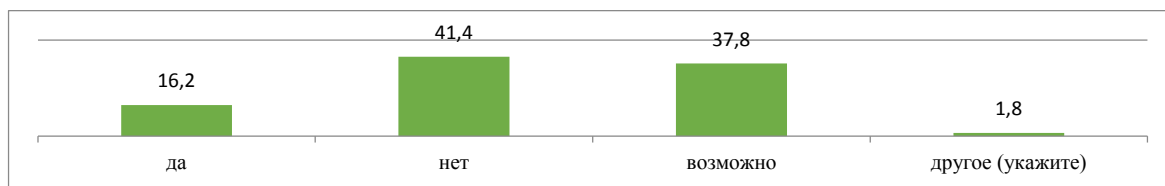
Обратим внимание на распределение мнений по данному вопросу. Большинство респондентов указали, что религия помогает людям справиться с жизненными трудностями – 68,4%, но при этом сами они пришли к вере потому, что это их семейная традиция (вопрос № 3). Вероятно, латентными причинами обращения к вере все-таки является жизненные трудности. 10,8% указали, что религия способствует сближению людей – 10,8%. И 9% опрошенных считают, что религия не столь необходима в современном обществе и столько же респондентов указали, что религия способствует разделению общества.

Вопрос: Рассказываете ли Вы о своих религиозных взглядах другим людям?

Согласно данным опроса, 34,2% опрошенных студентов-религиоведов указали, что делятся своими взглядами, но не принуждают разделять их. 28,8% не говорят о своём мировоззрении, если об этом не заходит речь. Но среди студентов - религиоведов встречаются и те, кто навязывает свои религиозные взгляды - 18%. Согласно профессиональным стандартам, религиоведы не должны заниматься пропагандой религиозных взглядов и конфессионально ориентировать других людей. Религиоведу-профессионалу необходимо придерживаться научной методологии, безоценочности и объективности в отношении к той или иной конфессии и не использовать свои профессиональные навыки для пропаганды той или иной веры. Только 14,4% респондентов вообще не делятся своими религиозными воззрениями.

Вопрос: Допускаете ли вы брак с человеком, не разделяющим ваши религиозные взгляды?

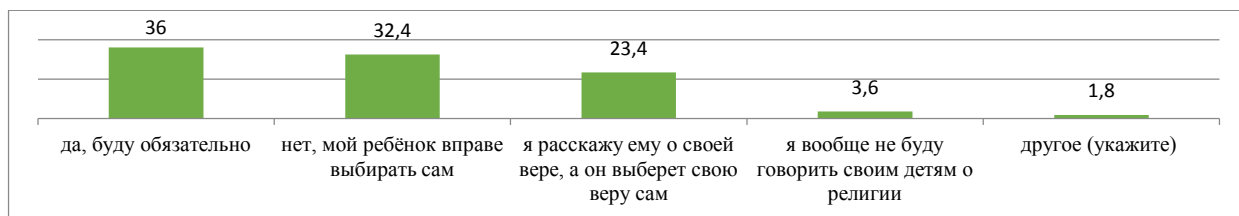
Согласно требованиям образовательной программы, религиовед должен быть толерантным, у него должно быть сформировано светское отношение к религиям. Но на данном этапе, многие студенты специальности религиоведение не могут пойти против своих религиозных убеждений, например, вступить в брак с человеком, не разделяющим его религиозные взгляды - 41,4%. Могут допустить брак с человеком, не разделяющим религиозные взгляды 37,8% из числа опрошенных. 16,2% считают абсолютно неважным вероисповедание любимого человека. Это демонстрирует прочную идентификацию с религией и неприятие инаковости, особенно в личном общении, взаимодействии.

Вопрос: Будете ли вы прививать религиозные каноны своим детям?

39,6% студентов-религиоведов считают необходимым религиозное воспитание детей и 27% возможно, будут делать это. Не хотят религиозно инициировать детей 23,4% из числа нами опрошенных и 3,6% – возможно, не будут этого делать.

Вопрос: Будете ли Вы настаивать на том, чтобы Ваши дети исповедовали Вашу религию?

36% религиоведов указали, что обязательно вовлекут своих детей в их религию. Но при этом не меньшая доля – 32,4%, указали, что оставят право выбора религиозной веры своим детям. 23,4 % – поделятся своим религиозным опытом, но настаивать не будут, а 3,6% вообще не будут говорить о религиозном мировоззрении. В данной статье мы представили только часть результатов того исследования, которое проводилось со студентами специальности «религиоведение».

Делая выводы, на основе результатов опроса, можно сказать что, студенты – религиоведы:

1. Большинство имеют религиозное мировоззрение, они являются верующими мусульманами и придерживаются канонів традиционного ислама. Отчасти это связано с тем, что большое количество религиоведов учатся на казахском отделении. Но можно предположить, что интерес к специальности «религиоведение» выше у тех, кто религиозен;
2. Основная часть участников исследования пришли к религии исходя из семейных традиций;
3. Основная доля респондентов не допускают смены своей религии, что демонстрирует убежденность, даже некоторую консервативность взглядов студентов-религиоведов;
3. Большая часть студентов специальности религиоведение пришли к вере из-за влияния института семьи и родителей на их религиозную социализацию.
4. Опрошенные религиоведы считают себя не достаточно информированными об исповедуемой ими самими религии и других мировых религиях;

5. Опрошенные студенты демонстрируют нейтральные оценки по отношению ко всем религиям;
6. Участники исследования указали, что делятся своими взглядами, но не принуждают разделять их и не говорят о своём мировоззрении, если об этом не заходит речь. Но среди студентов - религиоведов встречаются и те, кто навязывает свои религиозные взгляды;
7. Основная доля респондентов не могут пойти против своих религиозных убеждений, и, вступить в брак с человеком, не разделяющим его религиозные взгляды;
8. Участник нашего исследования считают необходимым религиозное воспитание детей. Основная доля студентов указали, что обязательно вовлекут своих детей в их религию. Но при этом не меньшая доля указала, что оставят право выбора религиозной веры своим детям.

Данные результаты вызывают необходимость более точного определения профессиональной идентичности студентов-религиоведов. Отчасти, данная ситуация связана с процессом становления религиоведения как самостоятельной науки. На данный момент времени не существует универсальной методологии обучения профессионалов в сфере религиоведения. Фрэнк Уэйлинг утверждает что «всеобщая философия религии еще не концептуализирована в полной мере, еще не видно единой парадигмы. Религиоведы ищут, но еще не обрели такую философию религии, которая была бы универсальной по своей применимости, ответственно относилась бы к религии и которая могла бы направлять другие подходы к изучению религии, а не изолировалась от них или господствовала над ними» [4]. На данный момент времени вопрос о том, что значит быть религиоведом, каковы его базовые профессиональные идентификации пока что остается открытым.

В западном религиоведении часто встречаются термины «постмодернистская теология» и «теология мегаперехода» (в работах французского философа Ж.Батай, Леонарда Свидлера, Н.Смарта и др.). Они считают, что классическое религиоведение устарело, и является не соответствующим. Леонард Свидлер пишет, что «теология религии» должна включать все религии и идеологии, даже светские потому, что в классическом понимании неверующие тоже верят в свои истины. Он считает, что все религии и идеологии представляют собой одно мировоззрение, хоть и являют его в разных культурных и языковых формах. И это необходимо принимать и не настаивать на доминировании какой-либо идеологии, а стремится создать некую общность, где любому мировоззрению было бы комфортно. Н.Смарт, западный религиовед, говорит о том, что современное религиоведение должно срочно расширить объект своего исследования и перестать быть исследованием одних только религиозных понятий и идей. То же самое, на наш взгляд, касается и самих религиоведов. [5,с.197].

В отличие от теологии философия религии как религиоведческая дисциплина есть свободный от догмы тип философствования, имеющий свою объективно устанавливаемую предметную сферу и многообразные исторические формы осуществления. В центре философского исследования находятся религиозные верования и религиозный опыт, эпистемологическая и аксиологическая проблематика; в 20 в. к этому добавляется семиотический анализ (Э.Кассирер) на стыке философии религии с философией культуры. Философия религии во всех случаях является критическим анализом оснований веры, и тогда, когда ее отношение к религии позитивно (напр., у Гегеля), и тогда, когда это отношение негативно (напр., у Маркса или Ницше), – в отличие от близкой теологии религиозной философии религии, которая защищает всеобщее значение «своего» вероисповедания.

Список использованной литературы:

1. Религиоведение. [Электронный ресурс] //http://www.kaznu.kz/ru/3224
2. Религиоведение. [Электронный ресурс] //http://ru.wikipedia.org/wiki/%d0%
3. Религиоведение . [Электронный ресурс] .
//http://testent.ru/publ/specialnosti_bakalavriata/gumanitarnye_nauki/religiovedenie
4. Религиоведение - наука атеистов? [Электронный ресурс] //https://www.pravmir.ru/religiovedenie-nauka-ateistov
5. А. Ю. Григоренко. Постмодернистская теология религии и современное религиоведение.

ОРТА АЗИЯҒА ИМАМ АҒЗАМ ӘБУ ХАНИФА ІЛІМІНІҢ ТАРАЛУЫ

Садиров С.Х.,

Нұр-Мубарак Египет ислам мәдениеті университеті

Ғылыми жетекші: Акимханов А.Б.,

Нұр-Мубарак Египет ислам мәдениеті университеті

Имам Ағзам Әбу Ханифа Куфада 80/699ж.дүниеге келді, заманының мықты ғалымдарынан білім алып, өзінің парасаттылығымен, зеректігімен ерекшеленіп білімде озат болды.Әбу Ханифаның тарихын оқып жатып бірінші ақида ілімімен айналысқанын көрсек одан кейін фикһ іліміне көңіл бөлгенін көреміз. Әбу Ханифа жастайынан талас тартысқа түсіп қарсыласын әрдайым жеңген, бала кезінде атеистпен тартысып сонында ислам қабылдаған атеисттің оқиғасы баршаға белгілі. Имам өмір сүрген уақытта Куфа жері ақида мәзһабтары көп шоғырланған орта болатын, әртүрлі «Әһлі сунна уәл-жамағаттың» сеніміне қайшы пікірлер айтылатын, әлі бұл мәселелерге ешбір ғалым тарапынан жауап берілмеген кезде,Әбу Ханифағатуындаған мәселелердің жауабын іздеп келген шәкірттерін өзінің терең білімі мен қанағаттанарлықтай етіп жауап беріп жіберетін. Мысалғы Әбу Ханифадан ақида саласында өзі қолымен жазбаған, бірақ шәкірттерінің сұрағына жауап беру мен яғни сұрақ – жауап тәсілімен жазылған екі еңбегі белгілі. Орта Азия жеріне бұл еңбектер таралды, еңбектің біріншісі Әбу Муқотил ас – Самарқанди риуаят еткен «әл – Алим уәл – мутааллим», екіншісі Әбу Мути әл-Балхидің «әл - Фикһул әл – Аусат» кітабын риуаят еткен. Осы жерден Имам Ағзам Әбу Ханифаны алғаш «Әһлі сунна уәл-жамағаттың» ақида мектебінің қалыптастырушысы деп айтсақ болады. Әбу Ханифаның сенімге қатысты ілімін 257/870 жылы дүниеге келген Орта Азиялық Әбу Мансур Әл-Матуриди жандандырды.

Нәтижесінде оның өзі атымен аталатын, мұсылман әлемінің тең жарымынан астамын қамтыған сунниттік бағыттағы ханафи сенім мектебі қалыптасты. Әсіресе, Орталық Азия халықтары, соның ішінде Қазақ елінің діни сенім-нанымы мен дүниетанымы әу-бастан осы ханафи-матурдилік ілім негізінде қалыптасты.[2, 5 б.]

Әбу Ханифаның фикһ ілімін терең білгені соншалықты ол әлі өмірде орын алмаған мәселелерге де жауап беретін еді. Төрт мәзһабтың бірі «Ханафи» мәзһабының негізін қалаушы Әбу Ханифада сол кезде тең келер ешкім болмаған. Имам шафиғи оның біліміне таңырқап, «Адамдар фикһ ғылымында Әбу Ханифаға қарыздар. Кімде-кім Әбу ханифаның кітаптарын оқымаса, ғылымға бойламағаны және фикһ ілімін мүлдем білмегені» деп имамның білімінің телегей теңіз екендігін айтқан екен. Имам Әбу Ханифа ілім алуды алғаш Куфа мешітінде ұстазы Хаммадтан фикһ ілімінен сабақ алады және басқада мыңдаған ұстаздардан ілім алғандығы рас, ал ұстазы Хаммад қайтыс болғаннан кейін ілімнің жоғалып кетуінен қорқып сол орынға өзін лайықты санап сабақ жүргізеді. Мешіттегі сабақ алқасынан мыңдаған шәкірттер тәрбиеленеді, олардың ішінде, жұтаһид ғалымдары, қазі, муфти болуға дәрежесі жететін шәкірттер шығады. Имам Ағзам Әбу Ханифа көзі тірісінде мәзһабының таралуына да, кітаптар жазылуына да қатты көңіл бөлмеді өзінен кейін «Рисәлә илә ‘Усман әл - Бәтти», Осаман әл – Баттиға хат, «Муснад» -хадистер жинағы атты еңбекті және бірнеше беттік еңбек қалдырғаны болмаса, ауқымды еш нәрсе жазып қалдырмады(150/767 қ.б), ол үлкен жауапкершілікті шәкірттері өз мойындарына алып, бұл мәзһабтың таралуына, Әбу Ханифадан алған білімдерін тарату жолында үлкен жұмыстар атқарды.

Ханафи фикһ мектебі ислам діні негізінде құрылды және сол бойынша жұмыс істеді. Сонымен қатар, ислам қай жерге кірмесін, ол «жергілікті халықтың наным сенімдерін алып, онымен бірігіп біте қайнаған». Исламның икемділігі, оның жергілікті әдет-ғұрыптарға және нанымдарына тез бейімделуі, исламның осы артықшылығын көптеген зерттеушілер атап өткен. [13, 44 б.] Исламның барлық осы қасиеттерін Ханафи фикһ мектебі өзіне мұра етті.

Барлығымызға белгілі, VIII ғ. Арабтар Орта Азияның бүкіл аумағын басып алды, одан кейін осы жерлерге ислам діні нық орнатылды. «Бухара Тарихы» нда Наршахи (X ғ.) және араб географы Якута (XIII в.) өз жинағында арабтардың айтқанын келтіреді, пайғамбар Мухаммад (с.а.у) Мавараннахрды жаулап алу Сахабалардың қасиетті және шарапатты міндеті екенін айтады.[14, 110 б.] Сондықтан Мавараннахрда исламның таралуы мен орнығуы уақыт талабына айналды.

Көптеген зерттеушілердің айтуынша, Орта Азияны жаулап алушы арабтар, олардың командалық құрамынан(командного состава) бастап, қарапайым әскеріне дейін исламның ортодоксалды сунниттік бағытын ұстанатын еді[16, 65 б.]. Дәл олардың бірлігі және ортодоксалды сүннизмді бекем ұстанулары Мавараннахр халқының бұл бағытты қабыл етулері үшін басты рөл ойнады.

Айта кету керек, мұндай қабылдау процесі өте баяу жүріп жатты, онын негізгі себебі Орталық Азияны жаулап алушы арабтардың әскери құрылымына тәуелді еді.[15, 88 б.].

Осылайша, ғалымдардың Орта Азияны жаулап алушы арабтардың діни ұстанымдары исламның ортодоксалды сүнниттік деген пікірлері толықтай сай келеді.

Алайда, ортодоксалды сүнниттік бағыттын ханафилік бір қанаты Мавараннахр аумағына қай уақытта және таралуына не себеп деген сұраққа бір ауыздан келісілген нақты жауап жоқ.

Мысалы, профессор Ф.Т. Тахиров пайымдауынша, «... Орталық Азияны жаулап алушы мұсылмандар негізінен ханафи мәзһабын ұстанатын сүнниттер болатын ...».

Осы жерден VIII ғ. басында ханафилық араб жаулап алушылары мен Орта Азия аумағына енген деп қорытынды жасауға болады.

И.Б. Буриевтің көзқарасы бойынша, ханафи фикһ мектебі Орталық Азияға арабтар пайда болғаннан кейін біраз уақыт өткен соң қалыптасты.

Біздің пікірімізше, И.Б. Буриевтің пікірі дұрыстыққа сайкес келеді, өйткені Әбу Ханифа (699-767) өмірлік кезінде тек қана атақты фақиһ болып қалыптасты, ол өзінің тікелей заң мектебін құруға уақыты болмады. Соңғы кезеңде шешу ролды Әбу Ханифанын шәкірттері ойнады, мектеп ретінде VIII ғасырдың соңы IX ғасырдың бірінші жартысында ғана құрылды.

Орталық Азия аумағына ханафи заң мектебінің таралуының себептері туралы мәселе біржақты қарастырылмайды.

Бір топ ғалымдардың пікірінше, ханафи мектебі арабтар басып алған жергілікті халықтың салт-дәстүрлеріне бейім болуы, Орталық Азия аумағына Ханафи заң мектебінің таралуына негізгі фактор болды.

И.Б. Буриев Орталық Азия аумағына ханафи мектебінің таралуының басты себебі келесідей, деп біледі «ол көбірек, басқа мектептерге қарағанда, сол кездегі Сасанидтер империясына кіретін аумақта исламға дейін әрекет етіп келген құқықтық нормалар мен институттарды қайта өңдеу, өзгерту және толықтыру жолын ұстанды»[17, -33 б].

Мұнда И.Б. Буриев Ханафи заң мектебінің Орталық Азия аумағында исламға дейін әрекет еткен жергілікті әдет-ғұрыптарға бейімді екенін айта кетеді.

Біздің көзқарасымыз бойынша, Орталық Азия аумағына ханафи заң мектебінің таралуының негізгі себептеріне бөлек – бөлек анализ жасау керек.

Орталық Азия аумағына басқа ешбір фикһ мектебіне берілмеген яғни тек Әбу Ханифа мектебінің таралуының басты себебі аббасилық халифалардың саясаты мемлекеттік деңгейде ханафилық фикһ мектебін ресми түрде қолдауына тікелей байланысты деп есептейміз.

Мұндай саясаттың басталуы бірінші Аббасидтер халифасы әл-Сафахтың (750-754) билік дәуірімен байланысты.

Алайда, біздің ойымызша, ханафи заң мектебін толық қолдау дәстүрін негізін екінші Аббасид халифасы Әбу Жағфар әл-Мансур (754-775) салды.

Ол, бір жағынан, «бұл әулеттің барлық халифтері сияқты, ғалымдардарға қамқорлық жасады...», ал екінші жағынан Әбу Ханифамен жеке таныс болып, басқа да беделді фақиһтар мен теологтар арасында ерекше орын берді».

Кейінірек, халифа әл-Мансур бастаған бұл дәстүрді ханафи фақиһтері болып есептелетін кейінгі мұрагерлері, халифаттын ауқымды аумағында соның ішінде Мавараннахр өлкесінде қазилықты басқару міндеті (Мавараннахрда, мысалы, қазі Әбу Али Хусайн Насафи (IX-X ғғ.), Мухаммад ибн Мухаммад Паздауи (421/1027 – 493/1099) және басқаларды айтуға болады).

Біздің көзқарас бойынша, дәл соңғы айтылған көзқарас, Ханафи фикһ мектебі ресми түрде Орталық Азияның барлық бұрыштарына енуіне ең басты себеп болды деп ойлаймыз. А.А. Али – заде айтуыша, «ханафи мәзһабы Аббасидтер тарапынан ынталандырылды және оның мемлекеттік құқық негіздеріне қызығушылық танынтты»[18, 6 б.].

Әбу Ханифа ілімінің Орталық Азияға таралуына үлес қосқан шәкірттерін екі топқа бөліп қарастыруға болады.

1. Орта Азиядан келіп Әбу Ханифадан сабақ алғандар:

2. Имам Ағзам Әбу Ханифадан бір мәжілісте отырып, көз алдында – Әбу Юсуф (182/798 ж.к.б.), Мухаммад Хасан аш-Шайбани (189/804-805 ж.к.б.), Зуфар (158/775 ж.к.б.), сынды тікелей шәкірттерінен ілім алғандар, яғни санадтары (тізбектері) осыларға тірілетін Орта Азиялық шәкірттері:

Балх және Мервтік Әбу Ханифа шәкірттерінің тізбегі. Оған тізбектің басында Әбу Мути аль-Балхи (197 ж.к.б.), тұрады, одан кейін: Әбу бәкр Мухаммад ибн Муса аль-Уасити ибн Фарғани (932 ж.к.б.), Әбу Язид Тайфур ибн Иса ибн Сурушан Бастами (874ж.к.б), Әбу Исхақ Ибраһим ибн Адхам ибн Мансур аль-Балхи (776-782 ж.к.б.),

Әбу Абду Алла Мухаммад ибн Саллама (891 ж.к.б.) Бұл тізбектің басында тұрған Әбу Мути аль-Балхи (197 ж.к.б.), Имам Ағзам Әбу Ханифаның тікелей шәкірті, одан «Фихрул әл – Аусат» кітабы тарайды, осы кітапты Әбу Ханифадан жеткізген және Балх және Мерв қалаларына ілім таратқан. [3]

Самарқан мектебінің құрылуында танымал ханафи фақиһтерінің маңызды рөлі бар: Әбу Сүлейман Әбу Бакр Ахмед бин Исхақ әл-Жузджани, Әбу Наср әл-Ийади. Сонымен бірге Әбу Бәкір Ахмад ибн Исхақ әл-Жузджанидің үлесі ерекше атап өтіледі. Самарқандтағы жергілікті ханафи теологиялық дәстүрі Әбу Бәкір Ахмад ибн Исхақ әл-Жузджанидің пайда болуымен байланысты. Джузджани бір кездері мауараннахрлық фақиһ Әбу Сулейман ал-Джузджанидің шәкірті болды, ал ол Әбу Ханифаның шәкірті Әбу-Мути әл-Балхидің оқушысы болған. Самарқан мектебінің дамуына маңызды үлес қосқан Имам Әбу Мансур Мухаммад ибн Мухаммад ибн Махмуд әл-Матуриди (257/ 870 – 333/ 944) Самарқан маңындағы Матурид деген жерден шыққан.

Самарқан мектебінің көрнекті өкілі Әбу Мансур әл-Матуриди – «Мауараннахр» сунниттік кәләм мектебінің көшбасшысы Әбу Мансур әл-Матуридидің бірегей ғалым болып қалыптасуына Әбу Ханифаның ғылыми мұрасының ықпалы зор болған. Әбу Ханифаның ғылыми көзқарастары мен әдісі Хорасан және Мауараннахр аймағына оның ілімін жаю мақсатында келген шәкірттері арқылы жеткен.

Ұлы Имамның шәкірттері арасында Мауараннахр аймағымен іргелес шығыс Хорасан жерінен шыққандар да бар-тын. Міне, солардың ерен еңбегінің арқасында аталмыш аймаққа Әбу Ханифаның сенім мәселелері мен фикһ іліміне қатысты ғылыми тұжырымдарына негізделген ханафи мазһабы кеңінен тарады. Осылайша, Әбу Ханифаның ғылыми мұрасы ұрпақтан ұрпаққа беріліп, имам Матуридиге де жетті. [2, 276.]

Өзіне жеткен Имам Ағзам Әбу Ханифаның ілімімен сусындалған имам әби Мансур әл-Матуриди жаңадан реформа жасап, ақылмен- нақылға (Құран хадиске) сүйеніп жаңа ілімді дүниеге алып келді. Бұл мектептің басталуы Әбу Юсуф және Мухаммад Хасан Хасан аш-Шайбани барып тірелетін болса, одан Әбу Сүлейман Әбу Бакр Ахмед бин Исхақ әл-Жузджани ілім алады, ал оның шәкірті Әбу Бәкір Ахмад ибн Исхақ әл-Жузджани одан Әбу Наср әл-Ийади және имам әби Мансур әл-Матуриди екеуінен білім алып осы Самарқан мектебін арықарай дамытып Матуридилік мектептің негізін қалайды.

Сондай-ақ Матуриди жайлы мәлімет берген әрі оның теологиялық көзқарастарына жүгінген ең алғашқы, һәм де ең елеулі еңбектердің бірі әбу-л-Му'ин ән-Нәсәфидің (қ.ж. 508/1114) «Табсират әл - әдиллә фи усул әд - дин 'ала тариқат әл-имам әби Мансур әл-Матуриди» атты еңбегі. Ол аталмыш еңбегінде ханафиттік Самарқан мектебін сипаттаумен қатар, имам Матуридидің теологиялық көзқарастары, еңбектері, ұстаздары, шәкірттері және замандастары жайлы біраз мәлімет келтірген [4, т. 1, б. 552-559].

Расында бұл еңбек «матуриди» ақидасының «Китәб ат-таухид» тан кейінгі маңызды қайнар көзі болып табылады. Нәсәфидің өз еңбегінде Матуридиді және еңбектерін тілге тиек етіп, ерекше дәріптеуі имам Матуридидің шығыс ханафи кәләм мектебі тарихындағы үлес салмағы мол аса беделді де, елеулі тұлға болғанын көрсетеді [2, 16 б.].

Бұхара Мектебі - Бұхараға Имам Ағзама Әбу Ханифа ілімінің таралуында Мухаммад Хасан аш – Шайбанидің шәкірті Әбу Хафс Кабир Ахмад ибн Хафс ал-Бухаридің (ум. в 216 х./832 г.) еңбегі үлкен, одан кейін тізбекте: Хақим Тирмизи Әбу Абду Алла Мухаммад ибн Али (868ж.к.б.), Әбу Бәкр Мухаммад Әбу Исхақ ибн Ибраһим әль-Бухари әль-Калабади (990ж.к.б.), Фахруддин Әбул Мафахир Хасан ибн Мансур Узджанди (593/1196 ж.к.б.), Әби Бәкр ибн Мас'уд ибн Ахмад Касани (587 /1200ж.к.б.) [5].

Бұхара мектебінің негізін салушысы Абу Хафс Кабир Бухари – Бүкіл ислам әлеміне Әбу Хафс Кәбир Бухари есімімен танылған, ислам әлемінің әйгілі ғалымы, философ, дінтанушы, хадистің ұлы сарапшысы, теңдессіз қасиетке ие, ханзада, ғалымдардың ұстазы, Имам Бухаридің замандасы және ұстазы – Әбу Хафс Ахмад ибн Хафс ибн Забаркон ибн Абду Алла ибн Бахр аль-Кабир аль-Иджли аль-Бухари – хиджры жылы (150/768 жылы) Бұхарада туылды және (216/832 жылы) сол жерде қайтыс болды.

Бұхарадан алыс ислам қалаларына білім жолында сапар шегеді, әсіресе сол уақытта ислам ғылымы мен мәдениетінің астанасы болып саналып тұрған Бағдадқа барған соң, Ханафи мазһабының негізін қалаушы, фикһ ғалымы, хадистің ғалымы, Әбу Ханифа Нұғман ибн Сәбиттің (699, Куфа – 767, Бағдад) танымал шәкірті болған Имам Мұхаммад ибн Хасан әл-Шайбанидің (804 ж.к.б) шәкірті болды. [6, 10-б]

Әбу Хафс Кәбир Бухари Бағдад қаласынан ілім алып қайтадан Бұхара қаласына келеді. Ол қайтып келегенде Бұхара халқы оны салтанатты түрде қарсы алды. Бұхара халқы мешітті безендіріп, Әбу Хафс Кәбир Бухариға лайықты орын дайындап, Ирактаналып келген рухани білімімен сусындандыруын сұрайды [7, 12 б.].

Хазреттің ислам әлемінде әйгілі нұсқауларының бірі «Фатауа Абу Хафс» («Әбу Хафстің пәтуалары»), жинағы барлық ислам фақиһтарын нұсқау ретінде пайдаланылады [8]. Әбу Хафс Кабир фикһтің әртүрлі салаларында бірнеше еңбектер жазып қалдырды.

Оның ұлы Әбу Хафс ас - Сағир (кіші Әбу Хафс), фикһ ғылымында әкесі сияқты білімді еді. Көп дерек көздерінде негізінен ол «Әбу Абду Алла», «Әбу Хафс ас-Сағир» деп аталады. Оның толық есімі: Әбу Абду Алла Мухаммад ибн Ахмад ибн Хафс аз-Забаркон әл-Бухари (875 ж.т.) [9, 400-б] Ақида және философия саласында жазылған «Әл-Ийман [10, 5 б.] кітабының авторы. Алайда, бұл кітап жайлы ешқандай айтылған нақты дерек жоқ. Бұл еңбектің тағдыры әлі белгісіз. Мәдениет саласындағы шығыс әйелдердің көптеген жасаған қызметтері тарихта белгілі. Мұндай әйелдер арасында ұлы фақиһ Әбу Хафс әл-Кабир әл-Бұхаридің әйелін айта кетсек, ол өзінің ақыл кеңесімен ғалымға көп көмектескен. Әйелінің керемет ақыл нұсқауларына ғажаптанған ұлы имам күндердің бірінде әйеліне: «Йа Аййатуһа әл-Маръа, рамайти бисаһмин нафиз» (Әй әйел, сен атқан жебе нысанаға тиді) [11, 14 б.] – деді. Яғни, оның әйелі де ислам ғылымында озат болғандардан және хадис сарапшыларынан еді. Садақтан жебе тез босатылғандай, сұрақ қойып келген адамдардың күрделі сұрақтарына дереу жауап беретін. Сондай-ақ олардың немересі Абдулла ибн Мұхаммед рухани білімнің дана адамы еді.

Орта Азиядан келіп Әбу Ханифадан сабақ алғандар:

а) Абду Алла ибн әл-Мүбәрәк ибн Уадых, Имам, шейх-әл-ислам атпен танымал, өз заманының ғалымы. Қазіргі Түрікменстан Республикасының Мерв деген жерінде 736 жылы дүниеге келді. Ғалым 20-жасында білім жолына түседі, білім ізденіп сол уақыттағы ғалымдардан, Табиғиндерден білім алады. Өмірінің соңына дейін білім ізденіп, көптеген сапарларға шығады. Ибн Мүбәрәк Куфаға келіп Әбу Ханифаға шәкірт болып түседі, фикһ ілімінде одан үйренеді. Әбу Ханифаның ерекше шәкірттерінің бірі еді. Әбу Уаһб Мухаммад ибн Музахим ол кісі жайлы: «Ибн Мүбәрәктің былай айтқанын естідім «Құлшылықты ең көп жасайтың Абда әль-Азиз ибн әби Раууад, ең тақуа әль-Фудайл ибн Ййад, ең білімді Суфян ас-Саури фикһті ең мықты білетін Әбу Ханифа, фикһта оған ұқсасын көрмедім», деп айтты. Абду Алла ибн әл-Мүбәрәк-Әбу Юсуф, Мухаммад Хасан Шайбани, Зуфар сияқты мәзһаб ғалымдарымен бірге Әбу Ханифа дәрістеріне қатысты [12, 150-160 бб.].

б) Нуһ ибн Әбу Марьям Абу исма ал-Маруази Мерв қаласында дүниеге келген (173/789- 790 ж.к.б.) Осында қазылық еткен [1, 106 б.], Жамийъ(жинаушы) деген лақабы бар, өйткені ол Әбу Ханифаға қатысты бүкіл ілімдерді жинаған. Сондықтан осы лақап ат берілген. Фикһті Әбу Ханифадан үйренген фикһтің ғалымы Мәруда Әбу Ханифа ілімін таратқан.

Әдебиеттер:

1. А.К. Муминов Ханафитский Мазһаб в истории Центральной Азии / под редакцией С.М.Прозорова. – Алматы Қазақ энциклопедиясы, 2015. – 400 с
2. А.Б. Акимханов Әбу Мансур әл-Матуридидің иман мәселелеріне қатысты ұстанымы («Китәб әт-тә’уиләт» атты еңбегі негізінде)
3. <http://shosh.uz/category/allomalar/page/4/>
4. ән-Нәсәфи, Әбу-л-Му’ин Мәймун ибн Мухаммад. Табсират әләдиллә фи усул-и-ддин / тахқиқ М.А. Хамид Иса. – Қаһира: әл-Мактаба әл-әзһария ли-т-турас, 2011. – Т. 1-2. – 1306 с.
5. <http://www.qadriyat.uz/tarix/faqihlar?start=10>
6. Абдулгани Абдуллах. Фуахоу Бухоро ал-кудамо (Древние фақиһи Бухары) // Совет Шарки мусулмонлари. 1982. № 3. С. 14.
7. Ан-Наршахи. бухоро тарихи. Ташкент: Камалак, 1991. С. 82–83; Аз-Зандастави. Ар-Равзат ул-уламо (рукопись). С. 14 б.
8. «Тахриж мин фатауа Аби Хафс ал-Кабир ал-Бухорий» атты жұмыстың қысқартылған көшірмесі Әбу Райхан Бируни АН РУз атындағы Шығыстану институтының қолжазба қорында сақталады.
9. Аз-Захаби. Тарих ул-ислам. С. 153–154; Аз-Захаби. Сияру а’лам ан-нубала. Гл. 12. С. 617–618.
10. Ас-Самъони. Ал-Ансоб. Гл. 12. – С. 11.
11. Аз-Зандависти. Ар-Равзат ул-уламо (рукопись). – С. 14.
12. Г.Курбанова Институт изучения и исследования культуры ИРИ (1993) МЕРВ-НАМЕ («Книга о Мерве») № – С.336
13. См. напр.: Тарвердова Е.А. Распространение ислама в Западной Африке (XI - XVI вв.). - М., 1967. - С.2; 11,68, 70-71,77; Шарль Р. Указ. раб. - С.6; Тохиров Ф.Т. Развитие права в Таджикистане. - С.51; Саидбаев Т.С. Указ. раб. - С.31 и др.
14. См.: Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. - Душанбе, 1989. - Кн.2. - С.9.
15. История Табари. В 2-х томах. - Тегеран, 1380х./2001. - Т. 2. - С.1258 (на тадж. (персид.) яз.); Тохиров Ф.Т. История государства и права зарубежных стран. - Душанбе, 2007. - С.125-127 (на тадж. яз.).
16. 'См. об этом: Гафуров Б.Г. История таджикского народа. - Т. I. - С. 133-142.
17. 'Буриев И.Б. Указ. раб. - С.46.
18. См.: Холиков А.Г. Исламское право. - Ч.1. - С. 139; Родионов М.А. Указ. раб. - С.111; Мусульманское право/Под ред. М.А. Сарсембаева. - С.55. 'Али-заде А.А. Указ. раб. - С.349.

САЛАФИЗМ VERSUS ИСЛАМ

*Сарсембаева Е.Г.,
студентка I курса специальности «Религиоведение»,
КазНУ им. аль-Фараби*

*Научный руководитель: Бегалинова К.К.,
д.филос.н., профессор,
КазНУ им. аль-Фараби,*

Одним из новых направлений в исламе выступает салафизм, что позволяет называть его «нетрадиционным». С начала 1990-х годов он стал распространяться на территории Казахстана. Понятие нетрадиционной религии вошло в обиход науки сравнительно недавно. Безусловно, различные религиозные течения и секты существовали и раньше, некоторые — даже с момента возникновения той или иной традиционной религии, но в последние сто лет процесс образования новых религиозных течений, сект усилился. И к их числу относятся салафитские течения. Что же такое салафизм? Это - направление мусульманской мысли, которое призывает ориентироваться на пример Пророка, его сподвижников и праведных предков (ас-салаф ас-салихин). В широком смысле этот принцип признается всеми мусульманами, однако термин «салафизм» применяется также к конкретному исламскому реформаторскому учению.

В научно-исследовательской литературе выделяют следующие основные черты салафизма, отличающие его принципиально от ислама:

1) стремление салафитов очистить ислам от нововведений (бида) и восстановить в первоначальной полноте главный принцип ислама - единобожие (таухид);

2) салафиты исповедуют принцип: в вопросах поклонения Аллаху (ибадат) допустимо только то, что установлено в Коране и Сунне, все остальное является отклонением от ислама; в социальной практике (муамалат) разрешено все, что не запрещено Кораном и Сунной.

3) в области догматики и культа главным предметом салафитской критики выступает почитание святых и шейхов как посредников между верующим и Аллахом. Чрезмерное почитание и возвеличивание святых-шейхов (и даже самого пророка Мухаммада) салафиты считают отступлением от единобожия, которое не допускает поклонения никому, кроме Аллаха.

4) салафиты исключают существование в исламе помимо явного, умопостигаемого знания, воплощенного в шариате, какого-то скрытого, мистического знания, доступного, якобы, только шейхам и святым. Они не признают мистической способности святых и самого Пророка выступать в роли заступников за мусульман перед Аллахом и отрицают правомерность молитвенного обращения к ним с просьбой о посредничестве (дуаби-т-тавассуль).

5) салафиты также отрицают возможность передачи божественной благодати (барака) через святых и шейхов или связанных с ними предметов (например, гробниц). Отсюда следует неприятие салафитами таких традиционных для казахстанского общества проявлений религиозности как посещение гробниц известных святых (зияратов), чтение Корана на кладбищах, чтение мавлидов, использование амулетов, талисманов и т.д.

6) осуждая нововведения, салафиты одновременно призывают строго придерживаться всех установлений Корана и Сунны, касающихся ритуально-обрядовой сферы, поведения и внешнего вида мусульманина [1].

Помимо этого, существуют и другие различия между исламом и салафизмом в области религиозно-политических вопросов, прежде всего в вопросах джихада и отношения к правящему режиму. Обвиняя суфиев в искажении исламского учения о джихаде и фактическом забвении его, салафиты утверждают, что джихад - это стержень, «дух» ислама, без которого ислам подобен «бездыханному телу». При этом наиболее радикальные группы салафитов полагают, что вооруженный джихад может вестись не только в оборонительных целях, но и для преодоления тех препятствий, которые устанавливают враги ислама на пути его распространения мирными средствами.

Сегодня салафизм представляет собой опасную идеологию. «Группа исследования проблем Ислама центра «Jane`s information Group» в Лондоне заявляют, что стремление властей Центральной Азии взять под свой полный контроль Ислам - может иметь непредсказуемые последствия! В последнем докладе Группы говорится, что спустя 70 лет правления атеизма в СССР жителями – Казахстана, Кыргызстана, Таджикистана и Узбекистана восприняли независимость – как возможность вновь вернуться к религии Ислам, которая была тесно связана с богатой культурой этого региона. Однако за последние 27 лет

руководители стран Центральной Азии большинство из которых достигли пика власти, благодаря своему положению в КПСС – коммунистической партии, расценивают возрождение ислама – как угрозу собственному правлению!» [2]. И это, прежде всего, связано с салафитскими течениями, широко распространенными в странах Афганистана и Пакистана, с которыми граничат постсоветские среднеазиатские республики.

Как видим, причины появления и распространения «салафизма» связаны с открытостью наших границ, ставших таковым благодаря информационным, интернет-компьютерным технологиям. «Салафизм», как и другие идеологии радикального ислама или исламизма, исходит из стран арабского Востока. «Аль-Каида», «Исламское движение Туркестана», «Исламский джихад» и «Хамас» имеют общие корни. В последние десятилетия в Западный Казахстан приезжает на работу много арабов, палестинцев, иорданцев, сирийцев и т.д. – в основном, выходцев из небогатых классов, привносящих соответствующие настроения. В свою очередь, молодые казахстанцы уезжают учиться в Турцию, КСА, Египет, Пакистан. Однако бесплатное образование там как известно прежде всего религиозное. Кроме мощной финансовой помощи международных исламских организаций фундаменталистского толка, идеологической обработки верующих эмиссарами этих организаций, большую роль играло распространение большими тиражами фундаменталистской литературы[3].

Однако, распространение салафизма нельзя объяснить лишь внешними факторами, все это, несомненно, играет роль, однако существует немало причин внутреннего характера, которое делают салафизм привлекательным в глазах определенной части населения, прежде всего религиозной молодежи, которая составляет важнейший сегмент социальной базы этого движения. Это особенно касается той части молодежи, которая не просто ищет в религии ответы на важнейшие проблемы бытия, но и горит желанием немедленно приступить к «исправлению» общества. Ещё помнится то время, когда молодые люди вступали в различные леворадикальные организации и группировки, отдавали жизни за идею мировой революции, социальной справедливости, а теперь же под другой идеологией, за чистоту веры, за установление шариата. В то же время можно понять 20 летних мальчишек, в этом возрасте особенно выражен юношеский максимализм и люди бывают очень категоричны. Молодежи хочется видеть мир идеальным, чистым, без всяких соблазнов[1].

Кроме этого, внешняя, казалось бы простота, логичность и стройность салафитской идеологии более привлекательно для молодежного европеизированного сознания, чем ханафитский культ с множествами ритуальными молитвами, строгими обязанностями, или суфизм со своей иррациональной мистикой.

Салафитская доктрина рациональна и доступна, обладает четкой, почти неопровержимой внутренней логикой, хотя многим мусульманским богословам она не во всем представляется бесспорной. Декларируя строгое следование буквальным положениям Корана и Сунны, салафиты порой весьма умозрительно реконструируют, словно «заново изобретают» модель «чистого ислама» (особенно её социально-политические аспекты) на базе избирательного подхода к священным текстам. Тем не менее, этот своеобразный рационализм салафитов позволяет как бы «модернизировать» ислам, очистив его от мистики, суеверий и патриархальных традиций, против которых восстает сознание современного человека[3].

Не менее важно и то, что салафитские джамааты, представляют собой организованную (зачастую - вооруженную) силу, способную не просто обеспечить своим членам чувство социальной защищенности, но и реальную защиту в условиях разгула преступности.

Другой привлекательной чертой салафизма, является его духовный эгалитаризм, проповедуемое равенство верующих перед Аллахом, которое естественным образом сочетается в их учении с призывами к социальному равенству и справедливости. Салафиты гораздо более резко, чем ханафиты осуждают укоренившийся в обществе «неисламский» обычай тратить огромные средства на свадьбы, похороны и другие семейные события, которые становятся для малоимущих семей просто разорительными[1].

Салафитское требование строгого поклонения одному лишь Аллаху как бы освобождает индивида от власти патриархальных родовых традиций, обеспечивая высшую религиозную санкцию свойственного особенно молодежи стремлению к самостоятельности и самоопределению. При этом обретаемая личная свобода может быть весьма относительной и эфемерной: дисциплина салафитского джамаата может ограничивать её ничуть не меньше, чем семейные традиции[3].

Кроме этого сложившаяся ситуация объясняется отсутствием глубоких религиозных традиций и знаний у населения, в связи, с чем и получают широкое распространение различные сектантские идеи и учения. К сожалению, за стремлением молодежи к познанию бога, стоят амбиции тех, которые стремятся использовать эти чистые порывы в неблагоприятных целях. В руках этих людей верующая

молодежь и религиозные фанатики превращаются в орудие, игрушку, которых они используют для достижения своих, не укладывающиеся в одно целое с нормами Корана и шариата, меркантильных интересов (власти, денег).

Эти люди политизируют ислам, используют религию для достижения власти. Так появляются многочисленные «учителя» - шейхи, устазы, амиры которые закончив медресе и вернувшись на родину, неожиданно чувствуют себя авторитетными людьми - ещё бы, к этим 20 летним парням обращались за советом даже седые старики. Вокруг таких «учителей» складываются «исламистские группы»[3].

Особенно опасным представляется учение салафитов о джихаде. В отличие от ханафитов, они считают высшей формой джихада не духовное совершенствование человека, а борьбу за распространение ислама во всем мире, которая может носить и вооруженный характер. При этом наиболее радикальные группы салафитов полагают, что вооруженный джихад может вестись не только в оборонительных целях, но и для преодоления тех препятствий, которые устанавливают «враги» ислама на пути его распространения мирными средствами. Такой подход открывает возможность объявления джихада и против правительств государств, которые, по мнению салафитов, виновны в противодействии «исламскому призыву»[4]. Поэтому, важна бескомпромиссная борьба с салафитскими учениями и со всякими его проявлениями. Для этого необходимо религиозное просвещение молодежи. Человек, хорошо знающий религию, в частности ислам, никогда не попадет в различные салафитские и другие деструктивные культы.

Список использованной литературы:

1. Эл. ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/vahhabizm-v-dagestane-istoriya-vozniknoveniya-otlichitelnye-osobennos>.
2. Эл. ресурс: <https://ru.krymr.com/a/25374895.html>
3. Бегалинова К.К., Калиев Ж.Н (составители). Салафитские течения в исламе. Учебно-методическое пособие. – Астана: НИИЦ по вопросам религии, 2009.
4. Хачилаев Надир. Руководство к программе всемирного восстания мусульман. Из книги «Наш путь к Газавату, или трактат о джихаде -сираталмустахим», 1999.

ЗАЙЫРЛЫЛЫҚ ЖӘНЕ ДІНТАНУ НЕГІЗДЕРІ СВЕТСКОСТЬ И ОСНОВЫ РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ

ҚАЗАҚСТАН – ДІНАРАЛЫҚ КЕЛІСІМ АУМАҒЫ

Игібайқызы Н.,

II «А» сынып оқушысы

«Д. Қонаев атындағы орта мектеп» КММ

Ғылыми жетекші: Бимухамбетова Р.К.

PhD докторант

Қоғамның дінге деген түсінігінің әрқилы болғандығы тарихтан белгілі. Кейбір мемлекеттер бір дінді алға шығарып, соған сенуді әр азаматтың міндеті ретінде санаса, кейбірінде халықтың құдаймен дінге деген сеніміне тұсау салынған. Осындай тәжірибе социалистік қоғам орнатқан елдерде болды. Қазақстан Республикасында діни сенім бостандығы адам құқығы ретінде мойындалып отыр. Алайда адамзаттың діни сенім бостандығы туралы қазіргі түсінікке келуіне ұзақ уақыт қажет болды. Мемлекеттер ерте заманнан-ақ діни негізде құрылды. Үстемдік жасаушы діннің қағидасына бағынды. Барша халық ережеге сәйкес бір діни сенім кеңістігінде ғана болды. Адам құқығы мен діни сенім бостандығының заманға сай түсінігі БҰҰ, Еуропадағы Қауіпсіздік және ынтымақтастық Ұйымы қабылдаған жалпыға танылған халықаралық шарттармен анықталады. Олардың арасында 1948 ж. 10 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясында қабылданған «Жалпыға бірдей адам құқықтарының декларациясы» маңызды құжат болды. Осы декларацияның 2, 18,29 баптарында адамның діни сенім бостандығы туралы айтылған.

Елбасы Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының өкілдерімен кездесуінде: «Қазақстан-зайырлы мемлекет. Сондықтан біздің дін саласындағы саясатымыз конфессияаралық татулық пен толеранттылықты нығайтуға бағытталған. Біздің елімізде діни сенім бостандығына Конституция кепілдік береді» деп атап өтті.

Қазақстанда бір діннің үстемдік жүргізуіне, діни алауыздық пен өшпенділікті тұтатуға талпынатын діни бірлестіктерді құруға немесе қызмет етуге тыйым салынған. Қазақстан Республикасында. «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Заңының 3-бабында діндермен білім беру жүйесінің өзара қатынасы балаларды өз нанымдарына сай тәрбиелеу жайында айтылған. Осы бапқа сәйкес Қазақстан Республикасы білім беру мен тәрбие жүйесі дін мен діни бірлестіктерден бөлінген және зайырлы сипатта болады» деп атап көрсеткен.

Мемлекеттердің зайырлылық жүйесі негізінен дінаралық сұхбаттар арқылы анықталады. Зайырлық дегеніміз жалпы адамзаттық құндылықтарға ынталандыру. Зайырлы мемлекеттер адамзатқа ортақ құндылықтарды насихаттау және тарату жүйесімен шұғылданады. Бұл жерде дінаралық сұхбаттардың рөлі жоғары. Әлемдік және дәстүрлі дін көшбасшыларының өз халықтарының рухани құндылықтарын сақтай отырып, адамзатқа ортақ құндылық мәселелерін талқыға салуы, елдер арасындағы экономикалық, әлеуметтік саяси қайшылықтар қуатын әлсіретуге, ортақ түсінікке келуге, мүмкіндіктер жасай алатын мәселе. Адамгершілік құндылықтарға бағытталған дінаралық сұхбаттың негізінің бірі толеранттылық болып табылады. Толеранттылық қазіргі таңда дінаралық сұхбат нәтижесінде ерекше маңызға ие болғандықтан ауқымды түсінік береді. «Толеранттылық», «төзімділік» түсінігіне жақын болғанымен қатар термин ретінде қолдануға болмайды. Толеранттылық дегеніміз өзге көзқарас, әдет, өнеге, ғұрыптарға төзімділік таныту. Толеранттылық өзіміз нығайтып, сақтайтын және бүкіл ұрпақты тәрбиелейтін біздің қоғамымыздың парасаттылық қалыбы». Толеранттылықтың негізгі ұғымы ұстамдылық, сыйластық, әдептілік, түсіне және кешіре білуді кең мағынада қолдану. Бүгінгі таңда діндер сұхбатында қандай жағдайда болсын өзге сенімге толеранттылық танытып сыйластықпен қарау басты мәселе. Қазіргі дінаралық сұхбат XIX ғасырдың соңынан бастап, халықаралық деңгейде ойшылдармен қайраткерлердің кеңесі негізінде жұмыс жасаған. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін дінаралық сұхбат жаңа сипатқа ие болды. Халықтармен конфессиялар арасында байланыс күшейіп, шығыс діндері жаңара бастады. Ал XX ғасырдың 60-жылдарында Үндістанда «түсінік храмы»

халықаралық ұйымының негізі қаланса, кейін адамзаттың амандығы үшін рухани және парламенттік лидерлер форумына өзгертілді. XX ғ. ғасырдың 70- жылдарында дінаралық сұхбат Ливияда ұйымдастырылған болатын. Бұл форумда екі жақты пікірталас ұйымдастыру идеясы ортаға салынды. 80 жылдарда Рим папасының шақыртуымен Италия еліндегі Ассизи қаласында болып адамзаттың рухани мұрасын ғаламдық проблемаларды шешу жолында бірігуін көрсеткен болатын.

Тәуелсіздік жылдарында діни институттар саны көбейіп, діни бірлестіктер саны бірнеше есе өсті, рухани дәстүрлер жаңғырды, жаңа культтік ғимарттар-мешіттер, шіркеулер ғибадат үйлері бой көтерді.

Демократиялық қоғам құру барысында мемлекетпен діни бірлестіктер арасындағы қатынас түбегейлі өзгерді.

Қазіргі Қазақстанның қоғамдық өмірінде діннің маңыздылығы өскен, оның серпінімен ерекшелігі мынадан көрінеді.

-Әлеуметтік саяси өмірдің көптеген саласында діннің әсері күшеюде.

-Халықтың басым бөлігінің күнделікті өміріне діни бірлестіктердің әсері өсуде.

-Діни білім саласы дамып, оның қаржы және материалдық базасы нығаюда.

-Шет елдерден келген діни бірлестіктердің қазақстандағы миссиянерлік және насихаттау әрекеттері жандануда. Бұл әлемнің түрлі бөліктеріндегі кейбір елдердің діни қайшылықтарының күшеюінен көрінеді.

Елбасының бастамасымен әр-бір үш жылда әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының съездері өтіп келеді. Съезді өткізу үшін Астанада Бейбітшілік келісім сарайы тұрғызылды. Сарай біздің еліміздің нағыз рухани орталығына айналды. Мұнда маңызды халықаралық форумдар мен конференциялар өткізіліп тұрады. Осының бір ділелі: 2003 жылы 23-24 қыркүйек, 2006 жылы 12-13 қыркүйек, 2009 жылы 1-2 шілде, 2012 жылы 30-31 мамыр, 2015 жылы шілде, соңғы 2018 жылы 10 қазанда діни лидерлер «Қауіпсіз әлем үшін» тақырыбында бас қосып, жер жаһанда болып жатқан шиеленістерді шешуге талпынды. Бұл VI съезд

-«Әлем. XXI ғасыр манифесі» жаһандық қауіпсіздік тұжырымдамасы ретінде»;

-«Құбылмалы геосаясат жағдайындағы діндер: адамзатты біріктіруге арналған жаңа мүмкіндіктер»;

-«Дін және жаһандану: сын-тегеуріндер мен жауаптар»;

-«Дін көшбасшылары мен саяси қайраткерлер экстремизм мен терроризмді еңсеру жолында» деген төрт негізгі бағыт бойынша өтті.

Елбасы әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының бәрін Қазақстанның ядролық қарусыз әлем құру үшін ұсынған іс-қимылдарын қолдауға шақырды.

Қазақстан алдағы уақытта да бар күш-жігерін өңірлік және жаһандық қауіпсіздікке қатысты мәселелерді шешуге жұмылдыра береді. Айтылған бастамаларды бірлесе жүзеге асыру үшін Конфессияаралық және өркениетаралық диалогты дамыту жөнінде орталық құруға дайынмын деген болатын.

Ақпараттық қоғам дәуірінде біз бейбітшілік пен келісім идеясын жаһандық деңгейде ілгерілету үшін жаңа технологиялардың барлық артықшылығын пайдалануымыз қажеттілігі де айтылды.

Бүгінгі таңда Қазақстанның конфессияаралық кеңістік құрылымы айтарлықтай өзгерді. Конфессия (латынның *confessio*) ғибадат –дінге сену белгілі бір діни ілімінің шегіндегі дінге сенушілік ерекшеліктері сонымен қатар дінді ұстанатын ізбасарлардың бірлесуі деген мағынаны білдіреді.

Конфессияаралық плюрализм Қазақстан Республикасының қазіргі кезеңдегі діни ахуалының айрықша маңызды ерекшелігіне айналды. Елбасы халықаралық конференциялар мен құрылтайларда саммиттерде әр жылдардағы әртүрлі Жолдаулары мен еліміздің келелі жиындарында, тұғыры биік мінбелерде сонымен қатар дін төңірегіндегі сұхбаттарының баршасында халықтардың бірлігі мен конфессияаралық келісімді нығайтуды басты назарға алады. Бұл дегеніміз біздің еліміз үшін конфессияаралық келісіммен діндер арасындағы диалогтардың маңызы зор деген сөз. Халқымызда «Дін бірлігі, ел бірлігі» деген сөз бар, яғни байтақ жерімізді мекен еткен түрлі ұлттардың ауызбіршілігі бейбіт өмір сүруі жеріміздің бірлігі мен еліміздің тірлігінің айнымас темірқазығы деген сөз.

Еліміз әлемдегі көпұлтты және конфессиялы мемлекеттердің бірі болып табылады. Елімізде өмір сүріп жатқан ұлт пен ұлыс, этнос өкілдері өзіндік сенім негіздерінің бар екендігін ескереді. Елбасы «Қазақстан –ислам, православие, буддизм және иудизм өкілдері келісім мен бейбітшілікте өмір сүріп жатқан әлемдегі жалғыз жер» деген болатын. Бұдан шығатын қорытынды санғасырлық тарихи кезеңдерде қалыптасқан діни және мәдени көптүрлілігімен ерекшеленетін.

Қазақстанның тәуелсіздік жылдарында барша әлемге түрлі конфессиялар мен этностардың тату-тәтті ғұмыр кеше білетіндігін үлгі етіп көрсетіп біле алды. Қазақстандағы бейбітшілік пен конфессияаралық келісім әлемдік деңгейде мойындалғандығын мақтанышпен айта аламыз.

Әр түрлі конфессиялардағы халықтардың бейбіт өмір сүруі экстремизмнің таралуына қарсы әрекет-Қазақстанның ішкі және сыртқы саясатының басты мәселесі. Кейбір көрші елдерде әлеуметтік-экономикалық қиындықтар туындап жатқанда дінаралық қақтығыстарға экстремистер мен ланкестердің елімізге енуіне жол бермеу шаралары мемлекет пен қоғам тарапынан үнемі жүргізіліп отыруы қажет.

Қазақстанда этносаралық және дінаралық келісімнің тұрақты моделі қалыптасқанымен, ол мемлекет азаматтық қоғам оның ішінде діни бірлестіктер тарапынан үздіксіз қолдау көрсетіп отыруы қажет.

Елбасы Қазақстанда дінаралық қатынас орнатудың негізгі ұстанымдарын атап өткен болатын. Ол: 1. Ар ұятпен діни еркіндіктің заңнамалық тұрғыда қамтамасыз етілуі. 2. Біз мемлекетіміздегі конфессиялардың өз қызметтерін іске асыруға тең және жағымды жағдайлар жасау жауапкершілігін басшылыққа аламыз. 3. Қазақстандағы конфессияаралық диалогқа жағдай жасау маңызды бағыт болып табылады. 4. Қазақстан конфессиялардың өз діни орталықтарымен еркін қарым-қатынасын қамтамасыз ету үшін жағдай жасау маңызды.

Қазақстанның жалпыға ортақ бейбітшілік пен тұрақтылықты нығайту ісінде сүбелі үлесі бар. Тәуелсіздік алған жылдардан бері біздің мемлекет бейбітшілікті нығайту және аймақта тұрақтылық орнатуға қатысты біршама бастамаларды ұсынды. 2002 жылдың қарашасында Қазақстан халқы Ассамблеясының ІХ Сессиясында барлық конфессияларды Еуразиялық дінаралық бейбітшілік пен келісім хартиясын қабылдауға шақырды. 2003 жылы ақпанда бас қосқан бес мемлекеттің өкілдері, Рим папасы Иоанн Павел ІІ және қоғамдық діни бірлестік өкілдерінің идеясымен Бейбітшілік пен келісім халықаралық конференциясы болды. Осы форумның соңында Бейбітшілік пен тұрақтылық декларациясы қабылданды. Бұл құжатта «дін өркениеттер сұхбатын байланыстырушы болуы керек», ал бейбітшілік пен халықтың гүлденуі барлық діндер мен әлем мәдениетінің ақырғы мақсаты болып табылады» делінген. Бұл үлкен маңызына ие болды.

Өркениеттер сұхбатының міндеті – жалпы адамдық және барлық гуманитарлық діндерді байланыстырушы болып саналатын ұстанымдар мен құндылықтарды анықтау. Елбасы Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының ас қосуында сұхбат болатын негізгі ұстанымдарды көрсетті. Біріншіден, келеңсіз қасаңдықтардан (ескіден қалған дәстүр) бас тарту; екіншіден басқаның тылсым санасына баса көктеп кіруден бас тарту; үшіншіден әлемдік және дәстүрлі діндердің жаңа қалыпты емес қатерлеріне бірлескен жауап. Осындай ұстанымдарды негізге ала отырып, 2012 жылы болған форумда өзекті деп танылатын мына тақырыптар талқыланды.

Діни лидерлердің тұрақты дамуға қол жеткізудегі рөлі

Дін және мультикультурализм

Дін және әйел: рухани құндылықтар мен заманауи қатерлер

Дін және жастар

Міне осындай мәселелерді талқылауда Қазақстанның рөлінің басым екендігі байқалып отырды.

Азия мен Еуропаның түйіскен жерінде орналасқан Қазақстанның сұхбат ортасы болуы кездейсоқ емес. Қазақстанда өткен әрбір жиын Қазақстанның бейбіт өркениетаралық сұхбат болуына мүмкіндік берді. Рухани көшбасшылар мен саясаткерлер Астанаға жиналған сайын әлемдік дамудағы ең өткір проблемалардың өзара тиімді шешімін табу үшін келеді. Себебі діни көшбасшылар, руханилықтың, дүниенің үйлесімді дамуының басты шартының қайта өрлеуінің жүргізушілері бола алады және бола бермек.

Қазақстандағы дінаралық келісім үлгісі-біз сақтап қалуға және дамытуға тиіс ұлы құндылық. Дінаралық келісім-Тәуелсіз Қазақстанның маңызды игіліктерінің бірі де бірегейі. Түрлі ұлттар мен этностардың діндерінің өзара әрекеттесуінің тұрақты моделі, бүгінгі қазақ елінде бөлінбейтін біртұтас жасампаздық пен келісім жағдайының негізі. Елбасы атап көрсеткендей «Өзіңді құтқару үшін, алдымен әлемді құтқар» деген шығыс даналығын ұстана отырып, Қазақстан азаматтарына ХХІ ғасырда өркениеттердің шиеленіссіз өмір сүруі бойынша өнегелі модель ұсынды.

Әдебиеттер:

1. Д. Оспанов «Дін мәселелерін зерттеу орталығы». – А. 2017.
2. Ғ. Есім, Е. Смағұлов «Зайырлылық және дінтану негіздері». – А. 2016.
3. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – А. 2007.
4. ҚР «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Заңнама Түсініктеме. – Астана 2013.

**ҚАЗАҚ ЕЛІНІҢ МҰСЫЛМАН ОЙШЫЛ-ҒҰЛАМАЛАРЫ:
ӘЛ-ФАРАБИ, ЖҮСІП БАЛАСАҒҰН, МАХМҰД ҚАШҚАРИ, АХМЕТ ИҮГІНЕКИ,
ХУСАМЕДДИН СЫҒАНАҚИ**

Қаратаев Д.,

10 «Б» сынып оқушысы

Д. Қонаев атындағы орта мектебі

Ғылыми жетекші: Хавдал Н.

PhD докторант

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ислам діні қазақ даласына таралғаннан бастап білім мен ғылымның жетілуіне жол ашты. Қарахан мемлекеті тұсында мұсылман мәдениетінің орталықтарына айналған қалалар пайда болды.

Олар: Сайрам, Манкент, Тараз, Меркі, Баласағұн, Шу, Яссы, Қарнак, Сауран, Сығанақ, Баршынкент, Сарайшық, Созақ. Бұл қалалар тұрғындары араб және парсы елдерімен діни, мәдени қатынаста болды. Білім іздеген жастар Шаш (Ташкент), Бұхара, Самарқан, Мерв, Терме, немесе одан арғы Тегран, Исфаһан, Шираз, Каир, Бағдад, Басра, Шамдағы білім орталықтарына барып, тәлім алуға тырысты.

Қарахан мемлекеті билік құрған тұста Қазақстан мен Орта Азияда ақша шығару мен ақша айналымы кең етек алды. Әсіресе, мыс, күміс ақшалар көптеп шығарылды. Бұл теңгелерге жазулар араб әріптерімен жазылды.

Сол қалалардан шыққан тарихи тұлғалар, ғұламалар өздерінің тегін қалаларға қатысты атаған. Мысалы, Әбу Насыр әл-Фараби, әсл-Сығнақи, Жүсіп Баласағұн, Махмұд Қашғари, Бұл ғұлама, ойшылдардың қалалық мәдениетке деген ерекше ықыласынан қалыптасқан дәстүр. Осы орайда айта кетуіміз керек, мәдениет деген сөз араб тіліндегі «мәдина», яғни «қала» деген ұғымды білдіреді.

Әбу Насыр Мұхаммед Ибн Тархан әл-Фараби (870-950 жж). Ол Түркі халықтарының аса көрнекті ғұлама, ойшылы. Қазіргі Оңтүстік Қазақстан облысындағы көне Фараб (бертін замандағы Отырар) қаласында дүниеге келген. Әл-Фараби ислам ойшылы, философ, социолог, математик, физик, астроном, ботаник, лингвист, логик және музыка зерттеушісі.

Ол 20 жасына дейін Фараб қаласында білім алып, одан кейін мұсылман елдерін аралап, білімін жетілдірді. Әл-Фараби сол дәуірдегі мұсылмандардың саяси-мәдени орталығы болған Бағдад қаласында ұзақ уақыт өмір сүрген. Өмірінің соңғы жылдарын Каирде, Алеппода, Дамаскіде өткізеді.

Фарабидің есімі дүние жүзіне танымал. Оның 160-қа жуық ғылыми еңбектері біздің заманымызға жеткен. Олар ғылымының алуан түрлі саласын- философия мен логиканы, математика мен физиканы, социология мен этиканы, астрономия мен ботаниканы, минералогия мен лингвистиканы, медицина мен музыканы қамтиды.

Әл-Фараби – Алла тағалаға нағыз сенген, мұсылман ғалым еді. Алла Тағаланың барлығы мен бір екендігін, шектеулі адам ақылына сыймайтын абсолюттік болмысын, сипаттарын философия тілімен жеткізеді. Шығармаларында Алла тағаланы ұлықтап, пайғамбарға салауатын айтып отырған. Мұсылмандық қоғамның артықшылықтарын дәрептеген. Әл-Фарабидің қай мұрасын алсақ та Исламдық мәдениеттен өрбігенін байқаймыз. Мысалы, «Қайрымды қала тұрғындарының көзқарастары» деген еңбегі Ислам социологиясы аясында жасалған философиялық, дидактикалық, тәрбиелік маңызы зор трактат. Бұл шығармадағы «ізгі қала» Ислам дінінің негізінде құрылған мұсылман қоғамы. Ол өзінің осы «ізгі қала» ойымен мұсылман қоғамын сипаттаған.

Ортағасырлық және одан кейінгі ғасырларда өмір сүрген мұсылман ғұламаларына тән ерекшелік, ғылымның бір ғана саласымен шектемей, әр түрлі саланы қатар алып жүруінде. Бұл олардың білімдерінің тереңдігін, ғылымға жан дүниелерімен беріліп, талмай ізденген еңбектерінің нәтижесі. Құран кәрімде Алла тағала адамзатты оқуға, үйренуге, терең ойлануға шақырады. Алланың елшісі Мұхаммед пайғамбар хадистерінде ғылым-білімінің маңызын айтып, үмметін әрдайым осыған үндеген. Сондықтан мұсылман ғұламалары өмірдегі әрбір құбылысты терең зерттеуге барынша ден қойған. Осы қасиетті бойына дарытқан мұсылман ойшыл әл-Фараби бабамыз да ғылымның көптеген салаларына арнап өзінің құнды еңбектерін қалдырған.

Жүсіп Баласағұн (шамамен 1017/1021-1075). Ол-ақын, хакім, түркі халықтары мәдениетіне өшпес ізін қалдырған мұсылман ойшылы.

Ол кезде ойшылдар әл-Фарабиден бастап, өздерінің туған қалаларының атын өздеріне тек ретінде алып отырған. Жүсіп-Баласағұн қаласында туғандықтан, өзінің тегін Жүсіп Баласағұн деп атаған.

Оның әлемге танылған шығармасы – «Құтты білім» (Құтты білік). Кітапта төрт дүниетанымдық ұғым қарастырылған. Олар: Әділет (Күнтолды), Құт (Айтолды), Ақыл (Өгдүлміш) және Қанағат (Одғұрмыш).

Хақім Жүсіп Әділеттің бейнесін метафора арқылы Күнтолды дейді. Әділет – күннен. Күн – Әділет символы. Күн – барлық тіршілік негізі. Осы Күнтолдының, яғни Әділеттің Жердегі қызметін атқарушы – Патша, дейді.

Автор әділетті Патшаның есімін Күнтолды дейді. Патшаның міндеті – халыққа әділетті болу. Әділет – күннен. Бұл поэтикалық, метафоралық тәсіл болғанымен, өте терең идея. Күн болмаса өмір жоқ. Ал сол өмірге әділеттікті орнатушы – Патша.

Әділеттікті орнату жалғыз Патшаның (Күнтолдының) қолынан келе бермегендіктен, оған көмекші, кеңесші – Айтолды деген уәзірі болған. Жер бетінде әділдікті орнату үшін халыққа Күнмен бірге Ай қажет. Шығармада Құттың поэтикалық, метафоралық бейнесі – Айтолды. Айтолды дегеніміз – Құт. Құт – Айдан. Құтсыз адамшылықтың мағынасы жоқ.

Сонымен Жер – дүниеде Әділет – Патша (Күнтолды), Құт иесі, уәзір – Айтолды бар. Бірақ жұрт әлденеге абыржулы. Әділет – Патша осы істің мәнісін Айтолды – уәзірінен сұрайды.

Сонда Құт бейнесіндегі уәзір – Айтолды айтады: «Құт иесі – Ай. Бірақ, Ай туады, жіңішкеріп барып өледі, қайтадан (Құттың) осындай халін түсіну үшін Ақыл керек», – дейді «Мен өлемін, бірақ менің ұлым – Ақыл Сізге, Әділет – Патшаға уәзір болады», – дейді. Айтолды қайтыс болып, ұлы Ақыл оның орнына Уәзірлік қызметке енеді. Жұрт тынышталады. Айдың жіңішкеріп, сөнгенімен, оның қайтадан туатынына сенеді.

Әділет- патша уәзіріне Қанағатты Патша Сарайына шақыруға бұйрық береді. Ақыл Қанағатқа патша бұйрығын жеткізеді. Қанағат патша бұйрығын қабыл алмайды. Бұған аң-таң болған Әділет- Патша уәзірінен істің мәнісін сұрайды.

Ақыл уәзір айтады: «Қанағат тақуа, ол елден безіп, тау-тасты аралап, Алла Тағалаға құлшылық жасап, сол өмірін өзіне шүкірішілік ететін жан» – дейді. Әділет Патшаға уәзірінің сөзі қатты әсер етеді.

Ол айтады: «Абыржулы халқымды сабасына, сабырға тусіру үшін мен Қанағатпен кездесуім керек, оның кеңесін ауым керек» – дейді. Патша уәзірін тағыда Қанағатқа жұмсайды. Қанағат бұл жолы да Патша бұйрығын қабыл алмайды.

Ол айтады: «Менің Патша сарайында еш шаруам, жоқ» Ондағылар жалғанның қамымен жанталасуда, мен болсам, Алла Тағалаға құлшылық жасап, өзімнің тіршілігіме тәубә етудемін», депті.

Мұны естіген Әділет-Патша қапаланады. Уәзірін Қанағатқа үшінші рет жұмсайды және ол келмесе өзінің баратындығын айтады. Үшінші ретте Қанағат Патша сарайына келеді. Әділет-Патша Қанағатпен кеңес құрады, оның кеңесімен халқы сабырға түсіп, тәубәсына келеді.

Міне, «Құтты білім» поэмасының негізгі мазмұны. Бұл шығарма патшаларға арналған. Сол заманның ел билеушілері «Құтты білімді» оқуды дәстүрге айналдырған.

Осы еңбегі үшін Жүсіп Баласағұнға Сүлеймен Арслан хан «Хас Хаджиб» деген биік лауазымды атақ берген. Содан бергіде, әдебиеттерде Хас Хаджиб Жүсіп Баласағұн деп атау қалыптасқан. Мұндағы «Хас»-нағыз деген сөз, ал «Хаджиб» деген ұғым- Орта ғасырларда мұсылман елдеріндегі биік лауазымға қатысты қолданылатын түсінік.

Бұл теңдесі жоқ ғажап шығарма мұсылмандық дәстүрде, исламдық дүниетаным негізінде жазылға. Жоғарыда аталған: Әділет, Құт, Ақыл және Қанағат қазақ халқының дүниетанымының басты ұғымдары.

Қазақтың қандай ақын-жазушылары, ойшылдары болсын, міндетті түрде Әділет, Құт, Ақыл және Қанағат деген түсініктерге өздерінің пайымдауларын өлең, жыр дастандар арқылы өрнектеп, қалың жұртшылыққа ұсынып отырған.

Махмұд Құсайынұлы Қашқари (1029-1101 жж.). Ол Қазақстан топырағында мұсылман мәдениетінің көрнекті өкілі, «Диуани лұғат-ат-түрк» (Түркі сөздерінің жинағы) атты еңбектің авторы. Махмұд Қашқаридің өмірі Қашқари деп атанған.

Ол туған жерінде білім алып, білімін әрі қарай жетілдіру үшін мұсылман елдеріне сапар шегеді. Түркі әлемінің біртума жәдігеріне айналған еңбегін Бағдат қаласында жазып бітіреді. «Бұл бір мәңгілік жәдігер әрі таусылмас бір байлық болсын деп, бір Аллаға сыйынып, осы кітапты жазып шықтымда, оған «Диуани лұғат ат- түрк-Түркі тілдерінің диуаны» деген ат бердім», - деп баяндайды Махмұд Қашқари өзінің еңбегі жайында. Түркілер туралы жан-жақты мағлұмат беретін тамаша энциклопедиясын ол жоғары мәртебелі Бағдат халифасына арнап сыйға тарту етеді.

Махмұд Қашқари тұңғыш түркі лексикасының түсіндірме сөздігін жасаған. Бұл сөздікте сол замандағы қолданыстағы көптеген мақал-мәтелдер, афоризмдер берілген. Сонымен бірге, сол дәуірде

өмір сүрген тайпалардың, жер-су аттары да баяндалған. Түркі лексикасының этимологиясы, мағынасы, қолдану аясы туралы аса құнды лингвистикалық, этнолингвистикалық мәліметтер берілген.

Махмұд Қашқари «Құт белгісі – білім» дейді. Оның айтуынша, білімді адамғана құтқа ие болуы мүмкін. Білім мен құтты ол бірге қарастырған. Білімсіз құт болмайтынын ашық айтқан. Ол «Қонақ келсе, құт келер» дейді. Бұл сөзінің мәнісі- адамдардың ара-қатынасы, араласуы, ізгілікті іс екенін айқындау. Қонақ ол замандарда ақпарат таратушы, жаңалық әкелуші, тілек тілеуші. Алыстан келген қонақ алыс елдің білімін, тәрбиесін айтушы. Сондықтан Махмұд Қашқари «қонақ келсе, құт келеді» дейді. Бұл дәстүр қазақ халқының қонақжайылығында сақталған.

Аталған сөздікте тәрбие, өнеге, ғибрат мәселелері көп айтылады, «үлкенді сыйласа, құт болар».

Бұл сөздің мәнісі ұрпақтар, буындар сабақтастығы. Жас ұрпақ өзінің алдындағы ата, аға буынды сыйласа, олардың білімін бойларына сіңірсе, әрине, құт болады. Осындай жағдайда жақсылық Махмұд Қашқаридің айтуынша, «Құтты адамға қос - қостап жауар».

Махмұд Қашқари құтты білім арқылы, құтты қонақ қабылдайтын адамшылық қасиет арқылы, құтты қонақ қабылдайтын адамшылық қасиет арқылы, құтты үлкенді сыйлау әдептілігі арқылы және құтты адамның жақсылыққа кенелетінін көптеген мақал-мәтелдер, афоризмдер арқылы сөздіктің өне бойында, әр түрлі оқиғаларға қатысты түсіндіріп отырған.

Махмұд Қашқаридің түсінігінде құт – ізгілік,- құт-ырыс, құт-білім, сондықтан ол құтты қашқан адамдарды надандар деп атаған. Құт ізгі жандардың асыл қасиеті.

Құт-жақсылық, дәулет, жомарттық деген түсініктердің мәнісін ашатын қасиетті ұғым. Қазақтар құт сөзін өте жиі қолданады. Айталық, жаңа мекен жай алғанда «құтты қоныс болсын!» деп тілеу, мейрамдарда бірін-бірі құттықтау және «молшылық болсын!» дегенді білдіру мақсатында құт- береке тілеу.

Ахмет Иүгінеки (XII ғасырдың соңы- XIII ғасырдан басы). Ортағасырлық ақын, хакім, ойшыл, Түркістанға қарасты Иүгінеки қаласында дүниеге келген. Сол кездегі дәстүр бойынша өзін Иүгінеки деп атаған, бірақ ел жадында ол кісі «Әдиб Ахмет» деген атпен есте қалған. Ол зағип болып туғанымен, бала кезінен білімге құмар болып, түркі, араб, парсы тілдерін жетік меңгерген.

Оның бізге жеткен «Ақиқат сыйы» деген дүниетанымдық шығармасы бар. «Ақиқат сыйы» еңбегі ХІҮ ғасырдағы түпнұсқадан қазақ тіліне жолма- жол аударылып, 1985 жылы жарық көрді. Содан бері бұл шығарма түркі дүниесі ойшылдарының «Алтын қорына» қосылды. «Ақиқат сыйы» сол замандағы мәдени – дүниетанымдық дәстүрде жазылған. Осындай дәстүрдің негізін қалаушылар Жүсіп Баласағұн, Ахмет Яссауи болғаны белгілі.

«Ақиқат сыйы» кітабы адамды әдепті болуға тәрбиелейтін шығарма. Бұл кітапта Әдиб Ахмет білім, надандық, әдептілік, тәртіптілік, жомарттық, сараңдық, жақсылық, шапағат, ашу, сабырлық туралы ой-пікірлерін поэтикалық тәсілмен берген.

Оның айтуынша білім жолы – бақыт жолы, әдептілік басы – адамың аузын бағуы. «Тілін тартпағанның тісі сынады» дейді. Ол «Адамды тіліңмен өшіктірме. Біліп қой, Тіл жараласа, жазылмайды, оқ жарасы жазылады. Жомарттық барлық айыптың кірін жуады. Жомарт бол, жібімейтін көңілді жомарт кісі жібітеді, Жомарт ер – халықтың құрметтісі. Ұлықсынба, абайла, ұлық бірқұдай, ұлықтық-менікі, сіз иеленбеңіз», - деді ол. Осы жолдарда адамның қабілеті емес, қасиеттері туралы сөз болған.

Ахмед Иүгінеки: «Алла сабырлықты сүйеді, жақылықтан үміт етсең, сабыр ет, мың кісі досың болса- көп көрме, бір дұшпаның болса аз деме» деген. Сабырлық болу – мұсылмандық қасиет, ол жақсылыққа бастайды, жақсы адамның досы көп.

Хұсам ад – Сығанақи (шамамен 711-1311) жылдары өмір сүрген) – қазақ даласынан шыққан ойшыл. Оның «Әл-Уәфи», «әл- Кәфи», «ат- Тасдид», «ан- Ниһая» атты еңбектері бар. Араб, парсы тілдерін жетік білген ойшыл еңбектерінде мұсылмандықтың негізгі қағидаларын қазақ даласында насхаттауды мақсат еткен, араб грамматикасы туралы еңбектер де қалдырған Ол Қызылорда облысы, Жаңақорған ауданындағы ескі Сығанақ шаһарында өмірге келгендіктен, өзінің тегін ас-Сығанақи деп атаған.

Жұртшылыққа белгілі Сығанақ қазақтардың алғашқы мемлекеті – Ақорданың астанасы болған. Сығанақ деген көне түркіше «қамал», «қорған» деген мағынаны білдіреді. Сығанақ қаласы ХІІ-ХІІІ ғғ

Қазақ халқының тарихында ерекше орын алған қала. Айта кету керек, қала еліміздің тарихында осындай көрнекті орын алғандықтан, Астана қаласындағы орталық көшенің аты Сығанақ деп аталған.

Ғұлама Ханафи мәзһабында болғандықтан, оның ислам тарихы, ислам қағидалары туралы айтқан ойлары қазіргі заманғы исламтанушыларға қажетті түпнұсқа болып табылады.

Әдебиеттер:

1. Ислам. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: “Аруна Ltd.” ЖШС, 2010 ISBN 9965-26-322-1
2. Қазақ тілі. Энциклопедия. Алматы: Қазақстан Республикасы Білім, мәдениет және денсаулық сақтау министрлігі, Қазақстан даму институты, 1998 жыл, 509 бет. ISBN 5-7667-2616-3
3. Қазақэнциклопедиясы.
4. Саяси түсіндірме сөздік. – Алматы, 2007. ISBN 9965-32-491-3
5. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 жыл. ISBN 5-89800-123-9.
6. Қазақ тілі. Энциклопедия. Алматы: Қазақстан Республикасы Білім, мәдениет және денсаулық сақтау министрлігі, Қазақстан даму институты, 1998 жыл, 509 бет. ISBN 5-7667-2616-3
7. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 жыл. ISBN 5-89800-123-9
8. Отырар. Энциклопедия. – Алматы. «Арыс» баспасы, 2005 ISBN 9965-17-272-2
9. Хасенов Ә. Қазақстан мәдениеті мен өнерінің тарихы. – Алматы, 1987, 18–19 бб.
10. (Қожа Ахмет Яссауи, «Диуани хикмет» (Ақыл кітабы). – Алматы, 1993.
11. Ғарифолла Есім, Есбосын Смағұлов, Зайырлылық және дінтану негіздері (Жалпы білім беретін мектептің 9-сыныбына арналған оқулық). – Алматы, 2016.
12. Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін). – 314 б.

ХІХ-ХХ ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ДІН ҒҰЛАМАЛАРЫ. АБАЙ МЕН ШӘКӘРІМНІҢ ДІНИ МҰРАЛАРЫ

Нұрғалиева А.Н.

10 «Ә» сынып оқушысы

Д. Қонаев атындағы орта мектебі

Ғылыми жетекші: Тазабекова Т.А.

PhD докторант:

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

ХІХ-ХХ ғғ. Қазақстанның жер-жерінде діни сауаттары терең, дінді насихаттаған ғұламалар, хазіреттер, имамдар, молдалар болған. Солардың ішінен қалың жұртқа белгілі болған бірнеше есімдерге тоқталсақ. Атап айтқанда: Бекет Мырзағұлұлы, Марал ишан Баба Құрман баласы, Бекасыл Биболатұлы, Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы, Абай Құнанбаев және Шәкәрім Құдайбердіұлы.

Бекет Мырзағұлұлы (Бекет ата) (1750, Құлсары-1813, Оғыланды) – қазақтың әйгілі батыры, діни-ағартушы, сәулетші. Халық әулие тұтып Бекет ата деп атап кеткен. Өзі тұрғызған Оғыланды мешітіне жерленген. Байұлы тайпасының Адай руынан шыққан

Жас кезінен білімге құмар болған. Бекет ата діни ғылым жолына түсіп, шәкірттер тәрбиелеген, мұсылмандық дәстүрді сақтай отырып, елді мекендерге мешіттер және медреселер салғызған сәулетші. Халықты имандылыққа, кісілікке, ауызбірлікке баулуға айрықша көңіл бөлген. 40 жасында ол суфий мәртебесіне иеленіп, балаларды сауаттылыққа үйретіп, жерасты құрылымдар салуды бастаған. Бекет атаның бұл қасиеттері көзінің тірісінде-ақ ел арасында аңызға айналғаны сонша, "Мединеде – Мұхаммед, Түркістанда – Қожа Ахмет, Маңғыстауда – Пір Бекет" деген сөз сол кезде шықса керек.

Бекет ата салдыртқан мешіттер күні бүгінге дейін біршама тәуір сақталған. Әсіресе, өзінің сүйегі қойылған Үстірттің Маңғыстау жақ ойысындағы Оғыланды мешіті үш бөлме етіп ойылған қалпы әлі тұр. Бекеттің немересі Мұрынның мүрдесі де осында. Мешіт – Қазақстандағы қажылықтың белгілі орындарының бірі. Мешіттің жанында Бекет-атаның бұлақтары мен құдықтары бар.

Бекет ата төрт ағайынды: Бекет, Алдаберген, Алдоңғар, Мендікүл

Бес баласы болған: Бәйтелі, Жайлау, Тоғай, Байнияз, Қодар.

Марал ишан баба Құрман баласы - бұрынғы Сырдария облысына қарасты Қазалы уезіне және Торғай облысына қарасты Торғай және Қостанай уездеріне айрықша мәлім болған көрнекті тұлға. Марал ишан Баба Құрманұлы - Ислам ағартушылығы дәстүрінің көрнекті тұлғасы.

«Айқап» журналының 1915 жылғы № 1 санында Марал ишан Бабаның өмірбаянына, қоғамдық-әлеуметтік қызметіне байланысты тарихи деректер берілген. Сонымен қатар Қазақстанның тәуелсіздік туын көтерген жаңа тарихының алғашқы жылдарында жарық көрген белгілі тарихшы ұстаз Сәден Нұртайұлының «Ислам және Марал Баба» атты кітабында тарихи-монографиялық мол деректер бар.

Сонымен бірге С.Бүркітбайұлының «Марал ишанның нұр шапағаты» кітабында да әулие бабаға қатысты деректер жинақталған.

Марал ишан Бабаның Ислам діні негізіндегі Шығыстың ғылыми мұраларымен қарулануы оның исламдық ағартушылық мұраттарын халыққа қызмет етуге арнаған жұмыстарынан байқалады. Оның исламдық ағартушылық қызметі халық арасындағы мүгедектерді (соқырларды, ақсақтарды, т.б.) сауықтыру қызметі арқылы жүзеге асырыла бастайды. Қиындық көріп жүрген мүгедектерге көмектесу, шипалы ем жасау, олардың тәніне де, жан дүниелеріне де имандылық нұрын себелеу - Ислам дінінің қасиетті қағидасы. Марал бабаның талай-талай адамдарды өзінің Алла дарытқан әулиелік, емшілік-дәрігерлік құдіретімен сауықтырғаны хақында ұстаз-тарихшы Сәден Нұртайұлының аталған кітабындағы деректер айғақтайды.

Марал ишан Баба ағартушылығының тағы бір саласы - қазақ жұртшылығын отырықшылыққа, егіншілік кәсібіне баулудағы ұйымдастыру жұмыстарынан да танылады. Тарихи құжат тілімен дәйектей айтсақ: «Марал қазақтарды Россиямен қатынасудан тоқтатып, бір жерге жиналып отырып, жұртты бастайтұғын егін кәсібімен айналысуды түсіндірді, үгіттеді»

Қазақ даласының барлық атыраптарындағы ахун-ұстаздар халқымыздың Ислам діні аясындағы дүниетанымын ізгілік жолына үндеді.

Бұл үрдіс - қазақ әдебиетіндегі діни-исламдық ағартушылық әдеби дамудың қалыптасуына да игі әсер етті. Сыр сүлейлерінің жыр күмбезін көтерген тұлғалары Базар жырау Оңдасұлының, Ешнияз Жөнелдікұлының, Ерімбет Көлдейбекұлының, Даңмұрын Кенжебекұлының, Жүсіп Ешниязұлының, Жүсіп Қадірбергенұлының, Мансұр Бекежанұлының, Омар Шораяқұлының, Тұрмағамбет Ізгілеуұлының, Тұрымбет Салқынбайұлының, Шегебай Бектасұлының, Молдахмет Дабылұлының, Әлиакбар Жұматайұлының және т.б. ондаған саңлақ шайырлардың шығармалары осы исламдық ағартушылықты ұстанған Марал ишан Бабаның, одан кейінгі ахун-ұстаздардың ықпалымен қалыптасты, халықтың көңіліне ұялады. Әрине, бұл арада қазақ әдебиеті тарихындағы орны туралы Мағжан Жұмабаевтың, Мұхтар Әуезовтің бағалауларына ие болған Базар жырау Оңдасұлының мынадай өлең жолдары есімізге түседі:

Мына шолақ дүниеден,
Әулие өлмес дер едім:
Отқа салса күймеген,
Залымдықтың өмірі,
Бір шарпуы тимеген.
Арамды көңілі сүймеген.
Дін мұсылман баласын
Кереметпен билеген;
Сахар тұрып жылаған,
Хақтан медет сұраған.
Ол ерлердің тағаты.
Құдайына ұнаған:
Баба түкті шашты Әзиз,
Ер Сейітпенбет, Мағзаман,
Марал ишан, софы Әзиз,
Солардан да өткен сұм дүние!
(Базар жырау. Шығармалары. -
Алматы: Жазушы,
1986. - 200 б.; 74-б.).

Марал ишан Бабаның кең ауқымды осы ағартушылық жұмысын Ислам дінінің әлемдік деңгейдегі таралуымен сабақтастыра бағалаймыз.

Марал ишан Бабамыз - қазақ сөз өнері алыптарының да үлгі тұтқан пірлерінің бірі. Халықтың ортасындағы жеке адамдардың, қалың жұртшылықтың мүдделеріне өзінің шамасы жеткенінше жәрдемін жасаған Әулие Бабаның фәнидегі жақсылықтары бақидағы қолдаулары арқылы да мәңгілік жалғасып келеді. Сондықтан бүгінгі және болашақтағы қазақ ұлтының ұрпақтары Марал ишан Бабаға мәңгілік мінәжат жасайды.

Дүниежүзі халықтарымен ынтымақтастық байланыстарын нығайтуда Қазақстанның көп ғасырлар тарихындағы Марал Баба Құрманұлы сынды қайраткерлер қазақ халқының материалдық және рухани мәдениет салаларындағы өсіп-өркендеуін, кемелденуін, мәңгілік сақталуы үшін шығармашылық және қоғамдық-әлеуметтік қызметтері арқылы күресті, үлес қосты. Ұлттық рухани құндылықтарымызды ұлықтап, күрескерлік, азаматтық-отаншылдық, өршіл рухы жоғары жаңа ұрпақты қалыптастыру -

қасиетті борышымыз. Бұл - Тәуелсіз Қазақстандағы ұлттық тәлім-тәрбие жүйесіндегі біздің берік ұстанымымыз.

Бекасыл Биболатұлы - Бүкіл саналы ғұмырын халықтың руханиятын көтеруге жұмсаған, мешіт салдырып, бала оқытқан Бекасыл баба (1822-1915 ж.ж.) туралы көп естеліктер жазылды, айтылды. Әлі де жазылары, айтылары хақ!

Бекасыл әулие
Текіден текті туады,
Тектілік тұқым қуады.
Тектілердің тұяғы,
Таңдайды күз-қияны.
Шын тектілер халқы үшін,
Өлімге басын қияды.
Жақсы, жаман деместен,
Жанына жұртын жияды...
Бекасыл әулие.

Бекасыл әулиенің астрономияға, медицинаға, психологияға, этнографияға және дәнтануға қатысты айтқан көптеген құнды ой-тұжырымдары бар.

Сонымен қатар, ғұламаның «тексілік» төңірегінде көп толғанғаны байқалады, тіпті осы тұрғыда жазылған еңбектері де болуы мүмкін. «Тексілік – адам бойындағы асыл қасиеттердің, парасаттылықтың ұрпақтан-ұрпаққа тұқым қуалаушылық арқылы берілуі. Осыған қарап, жақсы адамның кездейсоқ қалыптаспайтынын, ата-бабалардан берілетін дүниетанымдық, ділдік, психологиялық, т.б. бейімділіктері болуға тиістілігін көрсетеді.

Ал, енді Бекасыл әулиенің ата-тегі кім деген сұрақтөңірегінде ой өрбітіп көрейік!

Арғы жағын қазсақ, шамамен, 6-7 ғасырлар тоғысында өмір сүрген Қарашаұлы Бәйдібек мен 12-13 ғасырларда өмір сүрген Майқы биге барып тірелеміз (Шежірелерде Майқы би деген атпен өмір сүрген бірнеше тұлға кездеседі. Алғашқысы Майқы би Мәнұлы б.з.б. 178-89 жылдары өмір сүрген және аңыз бойынша би атанған тұңғыш адам. Кейбір зерттеушілер оны біздің заманымыздан бұрынғы Үйсін мемлекеті билеушілерінің бірі деп есептейді. Ал, біз айтып отырған, екінші Майқы би Төбейұлы (1105-1225) Шыңғыс ханның замандасы әрі оны хан көтерген 12 бидің бірі болған).

Бергі жағын таратсақ ... Дулат– Жаныс – Жантудың Жайылмысынан өрбитін Қожамбердінің бел баласы, заманында «тоғыз ұлды Құдайберді» атанған бабамыздың Түгелбай, Данай, Ақтай, Бақыбек, Қарашәуке, Қарасопы (Әжібек), Құдайменде, Тоқпан, Әлібек атты ұлдары болған.

Ал, Құдайберді - Есім ханның заманында ханның оң тізесінде отырған, қазақтың бір қанаты Үйсін (Ұлы жүз) ұлысының «ұлыс бегі» – биі болғаны тарихтан белгілі.

Міне, Бекасыл Биболатұлы осы Құдайберді бидің ұлы Түгелбайға шөпшек болып келеді (Түгелбай – Мырзақелді – Сарыбатыр – Биболат).

Енді, Бекасыл әулиенің ел жадында сақталып қалған сөздерінің айналасында ой өрбітсек...

«Тарих адаспау үшін қажет» - деген екен, Бекасыл әулие.

Көріпкел баба не айтқысы, неден сақтандырғысы келді?

Жоғарыдағы сөздерге тереңірек үңілсек, әулие баба тарихты ұмытудың салдары қандай болатынын сезген секілді. Отаршылардың жергілікті халық арасына соншалықты қарқынмен кіріскен дін тарату әрекетінің күткен жемісін бермеуі ... «Құранда «Ей, адам, өзінді тәрбиеле, өз басыңның тазалығын ойла» деген өсиет бар. «Өзінді өзін тәрбиеле дегені —өз дінін, өз әдет-ғұрпын, салт-сананды қасиеттеп, сақтай біл дегені. Жер бетіндегі адамның іздегені —табыс. Оны біз мал дейміз. Қазақ «Малым —жанымның садағасы» дейді. Малды біз қу жан үшін жинаймыз. Ал Құран аяты Ар тазалығы бәрінен жоғары, Арынды қасиеттеп, қадірлей біл дейді. Құран басынан аяғына дейін адамзат баласын сабырлылыққа, төзімділікке, имандылыққа шақырады. Құран —Алланы танудың, әлемді танудың кілті. Құранға жетер күш жоқ». деп имандылықты ұран етіп, Ар тазалығын насихаттаған Бекасыл әулие секілді тұлғалардың рухани күресінің, қарсылығының нәтижесі екені ақиқат!

Қоғамымызда бүгінгі күні орын алып отырған жемқорлық, әсіредіншілдік, экологиялық проблемалардың түбіне терең үңілсек, барлығы өз тарихымызды, салт-дәстүрімізді, ата дінімізді ұмытудың салдары болып шығады.

Көріпкел баба бізді осыдан сақтандырған екен!

Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлы (1858-1931, Павлодар облысы, Баянауыл ауданында туған) – ұлы діни-ойшыл, фольклор танушы, этнограф, тарихшы, философ, қазақ мәдениеті мен әдебиетінің белгілі тұлғасы. Арғын тайпасы Сүйіндік руы Күлік бөлімінен шыққан.

Мәшһүр-Жүсіп араб және парсы тілдерін жетік білгенімен қоймай, көп тілді білген ғұлама.

Ол өлең жазумен қатар, ауыз әдебиеті үлгілерін жинап бастырумен де айналысты. Шежірелер мен айтыстарды, көптеген тарихи жырларды хатқа түсіріп, кейінгі ұрпаққа аманаттады. Сонымен бірге, ол күллі ғұмырын қазақ халқын сауаттандыруға жұмсады десек те болады. ҚАЗАҚТЫҢ ЖЕРІ, “Күн батысы – Сырдария, күншығысы – ұзын аққан Ертіс, оңтүстігі – Жетісу өзені, солтүстігі – Еділ, Жайық. Бұл қазақ иесіз жатқан жерге келіп ие болған жоқ, ақ найзаның ұшымен, ақ білектің күшімен кеше Қаракерей Қабанбай, Қанжығалы Бөгенбай, қаз дауысты Қазыбек, Шақшақұлы Жәнібек заманында жаннан кешіп, сусын орнына қызыл қан ішіп, жаудай алысып, жаттай салысып, күні-түні атысып, қара қанға батысып, шыбын жанын нысанаға байлап, не маңғаз, сарбаздары жау жолында оққа ұшырап өліп, сөйтіп алған жері еді...”

1887 жылы 29 жасында Мәшһүр Жүсіп Бұхара, Ташкент, Түркістан, т.б. шаһарларға сапарға шығады. Ол заманда негізгі көлік қатынасы түйе мен ат болғанын ескерсек, бұл сапарының өзі 2-3 жыл уақытты қамтыса керек. Мәшһүр Жүсіп бір жыл Бұхарада тұрып оқып, білімін толықтырады. Араб, парсы, шағатай, түркі тілдерін үйренеді. Өзбек, тәжік, және т.б. тілдерді де біледі, әдет-ғұрпын түсінеді. Көптеген ғылыми кітаптарды оқып, танысады.

Келесі жылы Бұхарадан қайтып, Түркістандағы атақты Қожа Ахмет Йасауидің басындағы Әмір Темір салдырған көк күмбезін көреді. Онда да бірсыпыра уақыт болып, бірнеше ғалымдармен танысады. Одан әрі Сыр өңірін аралайды. Майлықожамен жолығады, жеті атасынан бері ақындық үзілмеген дуана қожа Көшек, Күдері қожа тұқымдарымен танысады. Одан кейін Шу мен Сырдан өтіп, Ұлытау мен Кішітауды басып, Есіл мен Нұраны жайлап, мекен қылған жұртты аралайды. Осындай екінші сапарына Мәшһүр Жүсіп 37 жасында, яғни 1895 жылдар шамасында шықса, үшінші сапары 49 жасына (1907) сәйкес келеді.

Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлы өзінің дүниеден қайтуын болжап, 1932 жылдары елдің аштыққа ұрынатындығын біліп, өзінің мұсылман әдеті бойынша өтетін жылдық рәсімін көзі тірісінде атқарған. Оның мәйіті 1952 жылға дейін өзінің өсиеті бойынша ашық күйінде жатқан, туыстары ақыреттерді ауыстырып отырған. Кеңес идеологтарына ұнамағандықтан, осы жылы әулиенің денесін көмген.

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы жайлы жаңа кітап жарыққа шықты Павлодарда Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің шығармашылығы мен өмірі жайлы жаңа кітап жарыққа шықты. Өз заманында озық туған көрнекті тұлға ақындығымен қатар тарих, әдебиеттану, өлкетану, шежіре жинақтау салалары бойынша мол мұра қалдырды. Бірақ қолжазбаларының көбі түрлі себептермен сақталмаған. Әсіресе, Кеңес заманында көптеген шығармалары қасақана құртылды. Аңызға бергісіз мұндай деректер мен шығармалары қазір 20 том болып басылып жатыр. Ал, жарық көрген кітап тың деректермен толықтырылды. Ғалымдардың айтуынша, Мәшекеннің зерттелмеген мұрасының өзі әлі талай ұрпаққа азық болмақ.

Абай Құнанбайұлы (1845-1904) – ақын, ағартушы, жазба қазақ әдебиетінің, қазақ әдеби тілінің негізін қалаушы, философ, композитор, аудармашы, саяси қайраткер, либералды білімді исламға таяна отырып, орыс және еуропа мәдениетімен жақындасу арқылы қазақ мәдениетін жаңартуды көздеген реформатор. Абай ақындық шығармаларында қазақ халқының әлеуметтік, қоғамдық, моральдық мәселелерін арқау еткен.

Абай Шығыс пен Батыс мәдениеті мен өркениетін жетік білген. Бірқатар әлем ойшылдарының еңбектерімен жақсы таныс болған. Философиялық трактаттар стилінде жазылған «Қара сөздері» - тақырып ауқымдылығымен, дүниетанымдық тереңдігімен, саяси-әлеуметтік салмақтылығымен құнды.

Абайдың дінге көзқарасын бағалап, тұжырымдауда екі түрлі қате пікір орын алып келді. Кейбір зерттеушілер Абай «ислам дінінің қазақ ішінен шыққан өкілі» деп келсе, екінші бір зерттеушілер Абайдың дін туралы ойлары ақын шығармашылығының әлсіз, кертартпа жағы деп түсіндіреді. Алғашқы пікір Абайға тағылған жала болса, соңғысы - ақынның дін туралы түсініктеріне тарихи, диалектикалық тұрғыдан қарамай, тұрпайы социологияға бас июдің салдарынан туған болжам. Абайдың дін туралы толғамдарын дұрыс түсініп, бағалау оған тарихи тұрғыдан қарауды талап етеді. Абай заманында қазақ даласында қос дінділік орын алды, ресми өмірде ислам діні үстемдік еткенімен, күнделікті тіршілікте шаманизмдік түйсіктер мен түсініктер басым болды. Қос дінділік қазақ халқының сол кезеңдегі наным-сенімі мен дүниетанымынан айқын байқалады. Шаманизмдегі негізгі категория – «Тәңірі», исламдағы – «Алла» қазаққа тән ұғымдар. Шаманизмде тәңірінің, аруақтардың адамдармен ұштастырушы «жын» болса, исламда Алланың адамдармен байланыстырушысы «періштелер» деп саналды. Қазақтың күнделікті өмірінде шаманизмнің өкілі, іс жүргізушісі – жын шақыратын бақсылар, ал ислам дінінде - өздерін пайғамбардың ұрпақтары санайтын қожалар болды. Абай «Біраз сөз қазақтың түбі қайдан шыққаны туралы» еңбегінде қазақ жерінде ислам дінінің қалай тарағандығын және оның шаманизммен байланысын арнайы талдайды.

Құдай мен адамның қарым-қатынасын Жиырма жетінші, Жиырма сегізінші сөздерінде арнайы талдап, гректің ұлы ойшылы Сократпен пікір таластырады.

Абай, имани гүл – үш сүю туралы айтқан. «Махаббатпен жаратқан адамзатты, сен де сүй, ол Алланы, жаннан тәтті», - дейді. Бұл бірінші сүю. Мәнісі: Алла тағала адамзатты махаббатпен жаратты. Ендеше, сол махаббатпен жаратылған адам баласы өзінің жаратушысын сүюі керек. «Адамзаттың бәрін сүй, бауырым деп», Абай екінші сүю туралы айтқан. Олай болса, адамзаттың бәрін бауырым деп сүю – мұсылмандық, ислам дінінің талабы. Абай әрі қарай және «хақ жол осы деп әділетті», - дейді. Бұл үшінші сүю. Мәнісі: әділеттілік – Алла тағала жолы, әділетті болу – бұл мұсылмандық дәстүр, ислам дінінің талабы.

Бәз мұсылмандық дегенде, Хакім Абайдың осы имани гүл – үш сүю туралы тұжырымын үнемі еске ала бермейміз. Сонда мұсылмандықтың шарттары ораза, намаз, зекет, қажылық – бқлар талас тудырмайтын істер. Бірақ жоғарғы айтқан үш сүюге – имани гүлге тоқталмай, өзін мұсылманмын деп санау қайда апармақ? Сондықтан білімсіз, ғылымсыз мұсылмандық надандыққа бастайтынын Абай осы және өзге өлеңдерінде, қара сөздерінде мейлінше ашық айтып отырған.

Шәкәрім Құдайбердіұлы (11 шілде (24 шілде) 1858-2 қазан 1931) – ақын, жазушы, философ, тарихшы, композитор. Абаймен замандас әрі інісі, әрі ол негізін салған реалистік әдебиет дәстүрлерін алға апарушы ізбасары. Өзі өмір сүрген ортаның қоғамдық-саяси және әлеуметтік сыр-сипаттарын керебілуде, қоғам мен адам табиғатындағы кемшіліктерді зерделеуде, туған халқына түзу жол көрсетуде Құдайбердіұлы Абай бағытын ұстанды. Шәкәрімнің әкесі Құдайберді Құнанбайдың Күңке деген бәйбішесінен туған, яғни Абайдың туған ағасы. Шәкәрім бес жасында ауыл молдасына оқуға беріледі де онда жеті жасына дейін оқиды.

Жеті жасында әкесінен жетім қалған ол бұдан былайғы кезде Абайдың тікелей тәрбиесінде болады. Өскен ортасының аса бай дәстүрлері мен Абай ағасының тәрбиесі табиғатынан зерек Шәкәрімнің жетімдік көрмей өсуіне ғана емес, оның таланты ақын, парасатты ой иесі болуына да зор ықпал жасады. Шәкәрімнің өзі кейінірек былай деп жазады: «Әкеміздің бір шешесінен туған Ибраһим мырза, қазақ ішінде Абай деп атайды, сол кісі мұсылманша һәм орысша ғылымға жүйрік һәм Алланың берген ақылы да бұл қазақтан белек дана кісі еді, ержеткен соң сол кісіден тағлым алып, әр түрлі кітаптарын оқып, насихатын тындап, азғана ғылымның сәулесін сездім». Кезінде арнайы оқу орындарында оқып білім алмаса да, ез бетінше ізденіп және Абай ағасының жетекшілігімен жан сарайын байытқан Құдайбердіұлы заманында қазақ арасындағы аса білімдар адамдардың бірі болды. Араб, парсы, түрік, орыс тілдерін жетік білді.

Шәкәрім – Абайдың ақындық дәстүрін жалғастырушы ғұлама. Оның діндерге тікелей қатысты арнайы жазылған «Пайғамбар Мұса жолықса» деген он екі шумақтан тұратын өлеңінде Мұса пайғамбар, Дәуіт пайғамбар, Мұхаммед пайғамбар туралы сезімдері мен сыры айтылған. Біз Шәкәрімді қазақ халқының ақыны, ойшылы дейміз. Оның өлеңдерінде әлемдік тақырыптар бар, ол әлемдік діндер, ілемдік адасулар туралы сөз қозғаған.

Әдебиеттер:

- Абай. Энциклопедия. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, «Атамұра» баспасы, ISBN 5-7667-2949-9
↑ Ислам. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: “Аруна Ltd.” ЖШС, 2010 ISBN 9965-26-322-1
↑ Биекенов К., Садырова М. Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігі. — Алматы: Сөздік-Словарь, 2007. — 344 бет. ISBN 9965-822-10-7
↑ abai.kz ақпараттық порталы
↑ madenimura.kz
↑ adebiet.kz әдеби әлем порталы
↑ Биекенов К., Садырова М. Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігі. — Алматы: Сөздік-Словарь, 2007. — 344 бет. ISBN 9965-822-10-7
↑ Жетісу. Энциклопедия. - Алматы: «Арыс» баспасы, 2004. — 712 бет. ISBN 9965-17-134-3
↑ Абай. Энциклопедия. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, «Атамұра» баспасы, ISBN 5-7667-2949-9
↑ www.nklibrary.kz
↑ Есім Ф. Абай және Пушкин // Солтүстік Қазақстан. - 2006. - 9 тамыз. - 4 б.
↑ Республикалық қоғамдық-саяси күнделікті газет
↑ Мұхтар Әуезов энциклопедиясы — Алматы, «Атамұра» баспасы, 2011 жыл. ISBN 978-601-282-175-8
↑ Саяси түсіндірме сөздік. – Алматы, 2007. ISBN 9965-32-491-3
Қазақстан тарихы (XVIII ғасыр — 1914 жыл). Жалпы білім беретін мектептің 8-сыныбына арналған оқулық. Қабылдинов З.Е., Қайыпбаева А.Т. Алматы: Атамұра, 2008. — 352 бет, суретті, карталы. ISBN 9965-34-816-2
(Қожа Ахмет Яссауи, «Диуани хикмет») (Ақыл кітабы). Алматы, 1993
Ғарифолла Есім, Есбосын Смағұлов, Зайырлылық және дінтану негіздері (Жалпы білім беретін мектептің 9-сыныбына арналған оқулық). Алматы, 2016).

ДІН – ҰЛТ СЕНІМІ

Орынтай А.,

10 сынып оқушысы

Еламан ауылының № 41 Орта мектебінің

Ғылыми жетекші: Қайратұлы Е.,

PhD докторант:

Дін – қоғамның рухани өмірінің маңызды саласы. Ол – Құдай мен дамның байланысы арқылы адам өмірінің мәніне айналған сана формасы. Дін қай халықтың болсын мәдениетінің рухани негізі. Дін адамдардың жеке сеніміне қатысты десекте оның белгілі әлеуметтік топтарда және қоғамда алатын орны ерекше.

Діннің мәні дүнетанымының формасы, діни мәдениет, белгілі әлеуметтік жағдайда қызмет атқаратын құбылыс ретінде анықталады. Діннің әлемдік деңгейдегі адамзатқа тән ойлау жүйесінен шет қалмайтындығын қазіргі заман болмысы айқын аңғартып отыр, себебі дінсіз қоғам болмайды. Қоғамда діни сана үнемі болып келді. Дін мен қоғам бір – бірімен ажырамайтын феномендер. Өркениетті деп саналатын батыс елдерінде де, бізде де дін мемлекеттен бөлінген, бірақ, ол қоғамнан ажыратылмайды. Бүгінді таңда әркім өзінің діни сеніміне берік бола отырып, ортақ адамзаттық келісімге келу өркениеттік сананы қажет етпек. Өркениеттік сана дегеніміз – әрбір адамның өз болмысымен, дінімен, елдік санасымен бірге адамзатқа ортақ мәселелер туралы келелі сөздер айта білуі қажет.

Рухани бірлік пен келісім аясында өмір сүру мақсатына жету үшін өркениеттілігіміз бен азаматтық қоғам ретіндегі мәдени дамуымыздың жоғарғы деңгейі болып табылатын толеранттылық (өзгеге төзімділік, қамқоршылық, жұмсақтылық, кішіпейілділік, мейірімділік таныту) қасиетімізді сақтай білуіміз керек. Қоғамның толеранттылығы өздігінен пайда болатын нәрсе емес. Ол – тәрбие арқылы қалыптасатын қоғамдық мінез. Ал мінездің негізі дінде. Дін білім арқылы келеді. Діни білім – ол Құдайға сену қағидалардың жүйесінде негізделген білім. Оны ғылымда теология деп те атайды. (Теология гр theos -Құдай және гр logos- ілім) сөзҚұдай жайлы дін ілімі. Діни білімнің басты мақсаты адамдарды діни сенімге насихаттау, дінді насихаттау. Бұл істі елімізде арнайы діни конфессиялар қасындағы діни оқу мекемелері іске асыруда.

Қазір елімізде 130-дан астам ұлт пен ұлыс өкілдері тату – тәтті тұрып жатыр. Олардың бәрін бір мақсат пен ортақ мүдде біріктіріп, топтастырып, ауыз біршілігін күшейтіп отыр. Осындай ынтымағы мен бірлігі жарасқан ел халқының 70 пайыздан астамы мұсылмандар.Әйтсе де, біздің ұлық дінімізге соңғы кездері түрлі жағымсыз «измдерді» таңып, қара күйе жағуға тырысушылық байқалуда. Мұның астарында әлдекімдердің тасада тұрып тас атуы, көздеген белгілі бір мақсаты жатыр деуге әбден болады.

Исламда терроризм де, басқа да «измдер» жоқ. Бұлардың дінімізге он қайнаса сорпасы қосылмайды. Ислам білім, ғылым діні. Ғылым қаншалық дамыған сайын , қасиетті Құран Кәрім де дами түседі.

Біз дінімізді түрлі саяси мақсатқа пайдаланғысы келетіндерге жол бермей, әрі олардың жетегіне кетпей, біртұтас Қазақстан үшін жұмыла жұдырық болып, діндер арасындағы түсіністікке, диалогқа жол ашып, жікшілдік пен фанатизмге тосқауыл болуға тиіспіз деп санаймыз.

Ислам діні адамдарға тыс руханият жағынан ғана емес, дүнияуи жағынан да мәліметтер береді, мына өмірдің ізгі жолын түсіндіреді.

Ислам қағидаларының бәрі де ақылы бар адамға һәм логикалық үндестігі сақталған. Исламда түсініксіз, зиянды, керітартпа қағидалар мен бұйрықтар жоқ.

Дін өкілдері де жас мемлекетіміздің рухани тірегі, тәуелсіздігіміздің алтын діңгегі, этностығының үлкен белгілері – мәдениетіміздің көркейіп, тіліміздің кіріптар халден құтылып, сайын даласында еркін самғауы жолындағы мұраттардан тыс қалмауға тиіс. Қазіргі таңда әсіресе елдің рухын көтеріп, отаншылдық сезімін ояту, күшейту қажет деп санаймыз. Сөйтіп, дініміз арқылы да ертеңгі күнге – қазақ елінің болашағына, ұлттық бірлігімізді нығайтуға қызмет ету әрбір ел азаматының ең үлкен міндеті деп білеміз.

Дін – бір ұлттың меншігіндегі дін емес. Ол адам таңдамайды. Мейлі ол қара болсын, ақ болсын, бай болсын, кедей болсын, бөліп жармайды. Исламият бүкіл ғаламдық дін болғандықтан, ұлтшылдықты, нәсілшілдікті қоштамайды. Бір ұлттың немесе нәсілдің басқаларға үстемдігін қабылдамайды.

Адам әрқашан сеніммен өмір сүреді. Діннен тыс өмір сүрген пендені – дін адамдардың дүниеге деген сенімі мен нанымы болып табылады. Яғни, қазіргі әлемдегі дәстүрлі діндердің ұстанған

бағыттарында өзгешелік болғанымен, діни ілімдері жөнінен өзіндік ортақтастық байқалады. Ол – рухани ортақтастық.

Әлемдік діндер тарам – тарам конфессиялар мен бағыттарды құрайды. Мысалы, Христиан діні шеңберінде үш бағыт (православие, католик, протестантизм) қалыптасып, бұл бағыттың әрбірінде культтік және сенім – наным мәселелері өзінше шешімін табады. Бүгінгі католик конфессиясы аясынан табылатын түрлі діни бағыттар христиан дінінің қалыптасуы және жер шарының түкпір – түкпіріне таралу тарихымен бір байланыста қарастырайық.

Ал, қазіргі православиені алсақ, аталмыш дін әрбірі өз төңірегіне нақты бір мемлекетті, нақтылы ұлт – ұлыстарды ұйыстырған 15 автокефалды шіркеуден құралып отыр. Мысалы, Мәскеулік және Грекия автокефалды шіркеулеріне тән культ пен діни психология арасында елеулі айырма бар.

Үшінші бағыт – протестантизм. Оның баптистік, адвентистік, англикандық, мормондық және тағы басқа шіркеулік тарамдары жайылмаған мемлекет жер бетінде қалған жоқ десе де болады. Қазіргі протестантизм ағымдарының бәрі дерлік мұхиттың арғы жағынан келеді және өз ілімдерін табанды түрде жаюшылықпен ерекшеленеді.

Келтірілген шолумен таныса отырып, әлемдік діндердің әрбірі әртүрлі заманда, дәстүрі мен мәдениеті әрқилы әлеуметтік ортада қалыптасқанына көз жеткіземіз. Ең бастысы, екінші мыңжылдықтың соңғы ғасырларында дәстүрлі діндердің түп мақсаты, айқын хақиқаттары догмаға айналып, Тәңірінің ақ жолынан адасушылық көбейе түсті. Бүгінгі таңда да планетаның әр пұшпағында қақтығыстар өрті оқтын – оқтын бұрқ ете түсуде. Сондықтан өткен тарихтың догматтарынан біржола бас тартып, діндер арасындағы диалог пен түсіністікке қол созудың уақыты әбден жетіп отырғаны шүбәсіз.

Бүкіл әлемдік діндер Құдайдың жалғыз екендігін мойындайды. Сондықтан көптеген діни доктриналардың өзара сыйыспаушылығы діннің түпкі мақсаты мен шынайы ақиқаттарды бұрмалаудан туындаған.

Сондықтан да бүгінгі таңда конфессияаралық ынтымақтастық, рухани бірлік және келісім өте өткір мәселе. Оған қол жеткізу халықтардың, мемлекеттердің, тұтастай адамзаттың қалыпты дамуы үшін қажет.

Көп ұлтты ел болып өмір сүруді үйреніп кеттік. Бірақ, көп дінді болып өмір сүру қиынға соғама деп қорқам. Заңды түрде «сенім бостандығы» деп әртүрлі дінге есік ашып, ерік беріп қойғанбыз. Сол келген діндердің ұстанушыларында ұлтын қадірлейтін, отансүйгіштік, отанқорғаушылық қасиет жоқ. Кейбірінің шаңырақты шайқалтатын, мемлекеттің ішкі тұрақтылығын бұзатын, ұлтараздықты туғызатын, ел қауіпсіздігіне қатер төндіретін тым өрескел іс- әрекеттері бар. Қаншама «сенім бостандығы» дегенімізбен ел болашағын ескергеніміз жөн.

Дін – ізгіліктің басты белгісі. Адамдарды имандылыққа шақыратын басты құралдың бірі.

Қорытындылайтын болсақ, тілі мен дінін жоғалтқан халық – өлген халық. Ұлт есебінде жер бетінен жойылып кеткен халықтар әуелі тілі мен дінінен айырылып барып, басқа халыққа жұтылып кетеді. Оған тарих куә. Әр азамат өз қарақан басын ғана ойлап, сөз бостандығын қалқан етіп, біріміздің біріміз жағамыздан алып, жазықсыз да негізсіз жала жауып, сүріндіруге тырыссақ өзіміз де, елімізде қасірет шегеді. Осыны ұмытпаған жөн дер едік. Елдің, діннің, тілдің ертеңін ойлайық.

Бүгінгі күні халық пен жер, дін, Отан – тұтастығын сақтап, дербес те тәуелсіз мемлекетімізді одан әрі баянды етуден артық міндет жоқ.

Әдебиеттер:

1. Дін және құқық
2. 9 сынып «Зайырлық және дінтану негіздері»

ИСЛАМ ДІНИ ІЛІМІНІҢ НЕГІЗДЕРІ, ТАРИХЫ, ТӘЖІРИБЕСІ

Сеитнұр А.,

10 «Ә» сынып оқытушысы,

Кербұлақ ауданы Жоламан орта мектебі

Ғылыми жетекшісі: Казакбаева Г.,

PhD докторант

Қазақстан экономикалық және әлеуметтік – саяси тұрғыдан да жедел даму жолына түсіп, бұрынғы Кеңестік кеңістіктегі елдер ішінен әлемдегі қарқынды дамып келе жатқан мемлекеттер тобына қосылды. Әрине, мұндай жетістіктер өздігінен бола қойған жоқ. Ол азаматтық қоғамда бейбітшілік пен ішкі саяси тұрақтылықты сақтауға, ұлтаралық және конфессияаралық қатынастардың тиімді тұтқаларын жасауға бағытталған дұрыс таңдау арқылы қол жетті.

Осындай тарихи міндеттерді шешуде республикамыздың Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың еңбегі оразан зор.

Кенес Одағы ыдыраған кезде Нұрсұлтан Әбішұлы батыл да білікті қадамдар жасай білді. Кешегі Одақтың өзге елдерінің арасында көп ұлтты Қазақстан этносаралық шиеленіске бір табан жақын тұрғандай көрінетін.

Ондай келеңсіздікке, ұлтаралық дау – дамайға жол бермей, елімізде өмір сүретін түрлі ұлттар мен ұлыстарды қазақ халқынан бөле жармай бауырға басуымыз – Елбасымыздың парасаттылығының арқасы.

Мемлекет басшысы – ұлттар мен ұлыстар діндераралық ынтымақ пен достықты берік ұстанды. Оның кең дүниетанымының арқасында әр алуан этникалық топтар тарихымыздың ең бір қиын – қыстау кезеңінде оған үлкен сеніммен қарады және байырғы қазақ жерінде тәуелсіз мемлекет құрып, оны дамытудың ол жариялаған бірден – бір қолайлы ұстанымдарын қабыл алды. Осыған орай бейбітшілік сүйгіш қоғамда бостандық, теңдік және келісім идеалдары бірінші кезекке қойылды.

1995 жылы 1 наурызда республиканың қоғамдық – саяси аренасында ұлттық саясат саласындағы реттеуші жаңа субъект – Қазақстан халықтары Ассамблеясы Президент Н.Ә.Назарбаевтың идеясы негізінде дүниеге келді.

Республикамыздағы басты дін ислам адамға оның дүниетанымына, мінез – құлық ерекшелігіне, жан – дүниесіне, құндылығына өнегелік ықпал етуге қабілетті рухани күш.

Сондықтан Н.Ә.Назарбаев басты құндылық деп тек этносаралық келісімді сақтап, бекіту ғана емес, сонымен қатар барлық діни төзімділікті, конфессияаралық үнқатысу мен келісімді нығайту деп санайды.

Дін – адамзат қоғамындағы аса күрделі, әрі маңызды әлеуметтік – мәдени сана. Діннің негізгі мақсаты – адамның рухани жетілуі мен оның Жаратушы Құдайға деген сенімі. Діннің адам өміріндегі және адамзат тарихындағы алатын орны ерекше. Әлемде әр елдің өз наным – сенімдері мен өз діні бар. Мысалы, кейбірі отқа, көк бөріге (қасқырға) табынатын болса, кейбір елдерде сиырға, айға, күнге табынатын өз наным – сенімдері әлі күнге жалғасып келеді. Қазіргі таңда буддизм, ислам, христиан секілді әлемдік діндер бар. Соның ішінде мен жалпы ислам дінінің шығу тарихы, бағыты жайлы айтпақпын.

Ислам – біздің заманымыздың 609 – 632 жылдар аралығында (VII ғасыр) шығыс пен батыс мәдениеттері тоғысып жатқан Араб түбегінде пайда болған әлемдік діндердің ең жасы. Ол әлемде кең таралуы жағынан екінші орында.

Бұл кезде Араб түбегіндегі діни наным – сенім өте күрделілігімен ерекшеленеді. Көне ғасырлардан келе жатқан иудейлік пен христиандық діндері де өз ықпалын сақтап тұрды.

«Ислам» сөзі арабшада «бейбітшілік», «бағыну», «мойынсыну» деген мағыналарды білдіреді.

Жаратушыны жалғыз, дара деп қабылдауымен, Ислам монотеистік дін болып табылады. Негізгі ұстанатындары – Құран кітап пен Мұхаммед пайғамбардың өнеге етіп қалдырған іс-амалдары (сүннеті).

Деректер бойынша, хазірет Мұхаммедке (с.а.с) пайғамбарлық ақыл – ойы кемелденген 40 жасында қонған. Елшілік міндетті 610 жылы Рамазан айында Хира тауының басында Жәбірейіл періште жеткізген делінеді. Періштенің жеткізген аяндары «уахи» деп аталған.

Тауда үнгір ішінде оңашада отырған бір сәтінде Жәберейіл періште хазірет Мұхаммедке (с.а.с) өз бейнесінде көрініп, алғашқы аяттарды түсірген. Жәберейіл періште арқылы, Алла тағаладан аян түсуі өмірінің соңына дейін үзбей жалғасқан.

Хазірет Мұхаммед (с.а.с) уағыздарын өзіне жақын кісілерден, туыс – туғандарынан бастаған. Оның пайғамбарлығын алғаш болып жары Хадиша, досы Әбу Бәкір және туысы Әли мойындаған. (Бұл кісілердің барлығы кейіннен Ислам діні жолында үлкен еңбек сіңірген қадірлі тұлғаларға айналған).

Ислам дінінің кең жаһанға таралуы Мұхаммед пайғамбардан (с.а.с) кейінгі халифаттар кезеңінде жүзеге асқан. Ислам тарихында олар «хұлафа рашидин» (әділетті халифалар) деген атпен қалған. VII ғасырдың Ислам дінінің аумағы Араб түбегін қоса алғанда, Солтүстік Африка, Пиреней түбегі, Месопотамия, Иран, Ауғанстан, Кавказ аймағы, Орталық Азия мен Үндістанның солтүстігіне дейін жеткен.

Шариғат

Сенім, иман мәселелері

Амал

Тәрбие

Құқықтық істер

Ислам дінінің бес парызы

Куәлік сөзін айту

Намаз оқу

Ораза ұстау

Зекет беру

Қажыға бару

Ислам дінінің таралу аймағы. Дүние жүзінде Ислам дінін ұстанушылардың саны шамамен 2 млрд-қа жуық. Олардың 90 пайызы сунниттер. Шииттер Иран мен Ирак аймағында ғана кездеседі. Ислам діні әлемнің 120 – дан астам елінде тараған. Ислам дініне сенушілер әлемнің 35 мемлекеті халқының басым бөлігін құрайды. Әлемнің 28 елінде, атап айтсақ Сауд Арабиясы, Мысыр, Иран, Пәкстан, Мавритания және тағы басқа елдердің ресми діні болып жарияланған.

Ислам дінінде ғасырлар бойы қалыптасқан төрт мәзһаб бар.

1. Ханафи мәзһабы
2. Малика мәзһабы
3. Шафиғи мәзһабы
4. Ханбали мәзһабы

Жер бетіндегі мұсылман қауымдарының арасында екі мереке ерекше ілтипатпен атап өтіледі. Олардың бірі Ораза айты болса, екіншісі Құрбан айт мейрамы. Жыл сайын қайталанып келіп отыратын бұл мерекелерді Ислам әлемі айрықша қуанышпен қарсы алады. Айт араб тілінде «мейрам» деген мағынаны білдіреді. Аталмыш мерекелер Айт намазын оқумен басталады да, мұсылмандар бір – бірінің үйлеріне айттап, өзара жақсы тілектер айтысатын мерекелер қуанышқа ұласады.

Сопылық (тассауф) – Исламдағы рухани тәрбие бағытына жатады. Бұл сөздің шығу тегі туралы анық мәлімет жоқ. «Сопы» сөзінің шығуына байланысты екі жарым мыңға жуық анықтама бар.

Қазақстанда сопылық дәстүрді қазақ халқының мәдени тарихында айрықша орны бар ұлы ойшыл, дін қайреткері ретінде танылған Қожа Ахмет Яссауи қалыптастырды. Ол Түркістан аймағында мұсылман дінін таратып, уағыздаушылық қызметімен айналысқан. Орталық Азияда кең тараған діни – тақуалық идеяларды біріктіріп, сопылыққа негізделген мектеп құрған.

Ислам діні таралған елдерде ортақ бірегей мәдениет, өнер, өркениет қалыптасты. Ислам өркениеті аясында араб, парсы, түркі тілді ойшылдар мен ғалымдар адамзат мәдениетінде өшпес із қалдырды.

Құран Кәрімді қияметке дейінгі келетін үмбеттерге жол басшы ретінде түсірілген кітап деп иланатын мұсылмандар оның «Сендер адамдардың арасынан шығарылған жақсылыққа шақырып, жамандықтан тыятын, Аллаға сенген қайырлы үмбет болдыңдар» (Али Имран, 110), – деген аятына зер сала қарап, өз міндеттерін белгілейді. Олар қайырлы үмбет болудың шарты адамдарды «жақсылыққа шақырып, жамандықтан тыю» деп біліп, адамзатқа игілік пен адалдық жолында ұстаздық жасауды мұсылмандық борышқа жатқызады. Исламның әлемдік мәдениетке үлес қосуы осы міндеттің дұрыс орындалғанына байланысты өрбіген. Мұхаммед пайғамбар мен оның сахабаларын да тарихта үстем қылып, қайырлы еткен осы сипат болса, бұдан кейін келетін ислам үмбетінің қайырлы болуының шарты да осы деген берік сенім аңғарылады.

Бұл аталғандардың барлығы Ислам мәдениетінің терең мәнді құндылықтарына жатады. Осы тұста елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлының: «Ислам – дін ғана емес, ол – біздің мәдениетіміз» деген ойлы сөзін ескерсек, аталған дүниелер Ислам дінін рухани мәдениеттің де, материалдық мәдениеттің де ошағы деп санауға мүмкіндік береді.

Иә, бізге өзге діндегілерді, тілдегілерді сыйлаймыз. Дей тұрғанымен, қайда болмасын өз дініміздің мақсаты ұмытылмай, бірінші орынға қойылып, мәселе қашанда соның мүддесі тұрғысынан қаралуы

керек деп есептейміз. Өйткені, Қазақстан халқының сексен пайызға жуығы мұсылмандар. Олай болса, үн – қатысу, діндер, ұлттар мен ұлыстаралық сыйлыстыққа кең жол аша отырып, өз дініміз Исламның беделін көтеру, насихаттау. Кез- келген ретті жерде біздің мұсылман екенімізді, бізді Алла тағаланың хақ діні Исламнан ешкім де, ешуақытта да айыра алмайтыны қадап айтылып отырылуы тиіс.

Лайым жер бетінде тыныштық орнап, әрдайым амандық пен татулық болғай! Бәріміз бірігіп әлемге тыныштық, бейбіт аспан, ынтымақ пен бірлік тілейік. Сол үшін дұға жасайық. Адам баласы тұратын өзге планета жоқ. Сондықтан ауызбірлікпен жер анамызды көздің қарашығындай сақтап, келер ұрпаққа аман – сау жеткізейік!

Әдебиеттер:

1. Дін және құқық
2. 9 сынып «зайырлылық және дінтану негіздері»

ИСЛАМ ДІНІН ПАЙДА БОЛУЫ

Сламгазы А.А.,

9 «Ә» сынып оқушысы,

Д. Қонаев атындағы орта мектебінің

Рахимжанова М.О., PhD докторант,

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ислам –біздің заманымыздың 603-632жылдар аралығында шығыс пен батыс мәдениеттері тоғысып жатқан араб түбегінде пайда болған әлемдік діндердің ең жасы. Ол әлемдегі кең таралуы жағынан екінші орында.Бұл кезде Араб түбегінде діни наным-сенім өте күрделілігімен ерекшеленді.Көне ғасырлардан келе жатқан иудейлік пен христиандық діндеріде өз ықпалын сақтап тұрды.«Ислам» сөзі арабшада «бейбітшілік», «бағыну», «мойынсыну» деген мағыналарды білдіреді.Жаратушыны жалғыз, дара деп қабылдауымен, Ислам монотеистік дін болып табылады.Негізгі ұстанымдары Құран кітап пен Мұхаммед пайғамбардың өнеге етіп қалдырған іс –амалдары. Мұсылмандар өздігінен ешқандай нәрсенің болмайтындығына, сондықтан тауды да, тасты да,аспанды да,жерді де, адамды да, ғаламды да өте құдіретті Жаратушы жаратқанына сенеді.Көпкүдайшылық мына әлемнің жүйесін реттемейді, қайта бұзадыдеп иланады.Өлгенен кейін қайта тірілу, мәңгілік өмірдің барлығы-діндердегі секілді Исламда да негізгі сенімдердің бірі.Құран кәрімнің шамамен үштен бір бөлігінде осы сенім қуатталған.

Ислам сенімінде адамның өз ықтияры, таңдау еркі өзінде екендігі айтылады.Әр адам өз дербес қалауымен өмір сүру жолын таңдайды.Дүние жүзінде Ислам дінін ұстанушылардың саны шамамен 2млрд қа жуық.Олардың 90 пайызы сунниттер.Ислам діні әлемнің 120- дан астам елінде тарағанИслам дініне сенушілер әлемнің 35 мемлекеті халқының басым бөлігін құрайды.

Деректер бойынша, хазірет Мұхаммедке (с.а.с) пайғамбарлық ақыл –ойы кемелденген 40жасында қонған. Елшілік міндетті 610 жылы Рамазан айында Хира тауының басында жебірейіл періште жеткізген делінеді.Періштенің жеткізген аяндары «уақи» деп аталады.

Тауда үнгір ішінде оңаша отырған бір сәтінде Жебірейіл періште хазірет Мұхаммедке (с.а.с) өз бейнесінде көрініп,алғашқы аяттарды түсірген. Қоғамның түзелуін жеке адамдардың түзелуімен байланыстырған Ислам діні жеке адамның міндеттерін бекіткен. Ол «шарағат заңдары» деп атаған (араб тілінде «шариғат тура жол» деген мағынаны білдіреді).

Ислам діні және Мұхаммед пайғамбар Араб тайпаларының бірігуіне жаңа дін - ислам діні жәрдемін тигізді. Ислам дінінің негізін қалаушы - Мекке қаласының тұрғыны Мұхаммед пайғамбар. Жетімдік тауқыметін көп тартқан Мұхаммед пайғамбар өз талабының арқасында іс басқарушы қызметіне ілігеді. Өздігінен бірқатар діни және саяси ілімдермен танысады. Меккедегі бай саудагер әйел Қадиджаға (Хадиджа) үйлену арқылы өзінің түпкі арманы - діни-этикалық мәселелермен айналысуға мүмкіндік алады. Аңызда көп уақытын Хира тауында (Мекке маңы) өткізіп жүрген Мұхаммед пайғамбарға көктен Алла тағала бүкіл адам баласына тура жол көрсету үшін Құран түсіреді. Құранды Мұхаммед пайғамбарға табыс еткен Жебірейіл періште оған Алла атынан өз отандастарына жаратушының өмірін жеткізуді жүктейді. Мұхаммед пайғамбар бір ғана құдіретті Алладан басқа құдай жоқ деп пайымдады, ал өзін «құдайдың өкілі» - пайғамбармын деп атады. Ол арабтарды өзара жауласуды қойып, бір дінді қабылдап, бірлікте өмір сүруге шақырды. Ислам дінін уағыздады. 630 жылы араб тайпаларының көпшілігі ислам дінін қабылдап, Мұхаммед пайғамбар билігін мойындады. Арабтар жаулап алушылығының нәтижесінде ислам діні әлемдік дінге айналды. Халықтың көбі Меккені ислам дінінің

орталығы деп таныды. Қағба тасы тұрған жер исламның қасиетті орнына айналды. Сауд Арабиясы еліндегі ислам дінінің орталығы Мекке қаласына барып қайтқандар Алланың құлы «қажы» атағын алады. Ислам деген сөз құдайға бағыну дегенді білдіреді. Мусылмандардың қасиетті кітабы - Құран (арабшадан аударғанда «оқу» деген сөз). Араб елдерінің мәдениеті Араб мемлекеттері - Египет, Сирия, Палестина байырғы, мәдениеті жоғары елдер еді. Бұл елдерде араб тілі кеңінен тарады. Барлық халифат жерінде мектеп-медреселер ашылып, оқу араб тілінде жүргізілді. Мемлекеттік тіл араб тілі болды. Мектептерде Құранды оқытуға басты назар аударылды. Ислам діні рухани қазынаның көзіне айналды. Қолөнер жоғары деңгейде дамыды. Макта мен жүннен жеңіл және жоғары сапалы, мықты маталар тоқылды. Ирандық кілем тоқушы шеберлердің даңқы дүние жүзіне белгілі болды. Сирияда ашық түсті жібек маталар, шыны ыдыстар өндірілді. Дамаск (Шам шаһары) қаласында қару-жарақ жасалды. Олар жасаған семсер, қылыш пен сауыт шет елдерде жоғары бағаланды. Араб көпестері сауданы кеңінен өрістетті. Олар шөл далалар мен биік тау асуларын басып өтіп, Қытайдан жібек пен ыдыс-аяқ тасыды. Теңіз жолдарын пайдаланып, Үндістаннан маталар мен асыл тастар әкелді. Араб көпестері Батыс Еуропа мен Еділ жағалауларында да жиі болып отырды. Қазақстан мен Орта Азия елдеріне келіп, Ұлы Жібек жолы бойындағы қалаларда сауданың дамуына ықпал жасады. «Адамның ең басты көркі - білім» деді арабтар. халифатта математика, астрономия, география ғылымдары дамыды. Бағдат қаласында үлкен кітапхана жұмыс істеді. Бағдат пен Дамаскіде обсерватория болды. Күрделі аспаптарды пайдалана отырып, астрономдар жер көлемін есептеп шығара алды, аспан әлеміндегі жұлдыздардың орналасу тәртібін сипаттап жазды. Арабтар жер-жаһанды аралап, Қытай, Үндістан, Орта Азия және Қазақстан елдерінде болып, көптеген кітаптар жазып қалдырған. Батыс Еуропа елдерінде болғанда жүрген жерлерінің карталарын жасаған. Араб әдебиетінің ең үздік туындысы - бізге келіп жеткен «Мың бір түн» хикаяты. Араб поэзиясы, араб ақындарының өлеңдері күні бүгінге дейін дүние жүзі халықтарына әйгілі.

Ислам діні және Мұхаммед пайғамбар

Араб тайпаларының бірігуіне жаңа дін - ислам діні жәрдемін тигізді. Ислам дінінің негізін қалаушы - Мекке қаласының тұрғыны Мұхаммед пайғамбар. Жетімдік тауқыметін көп тартқан Мұхаммед пайғамбар өз талабының арқасында іс басқарушы қызметіне ілігеді. Өздігінен бірқатар діни және саяси ілімдермен танысады. Меккедегі бай саудагер әйел Қадиджа (Хадиджа) үйлену арқылы өзінің түпкі арманы - діни-этикалық мәселелермен айналысуға мүмкіндік алады.

Аңызда көп уақытын Хира тауында (Мекке маңы) өткізіп жүрген Мұхаммед пайғамбарке көктен Алла тағала бүкіл адам баласына тура жол көрсету үшін Құран түсіреді. Құранды Мұхаммед пайғамбарке табыс еткен Жебірейіл періште оған Алла атынан өз отандастарына жаратушының әмірін жеткізуді жүктейді. Мұхаммед пайғамбар бір ғана құдіретті Алладан басқа құдай жоқ деп пайымдады, ал өзін «құдайдың өкілі» – пайғамбармын деп атады. Ол арабтарды өзара жауласуды қойып, бір дінді қабылдап, бірлікте өмір сүруге шақырды. Ислам дінін уағыздады.

630 жылы араб тайпаларының көпшілігі ислам дінін қабылдап, Мұхаммед пайғамбар билігін мойындады. Арабтар жаулап алушылығының нәтижесінде ислам діні әлемдік дінге айналды. Халықтың көбі Меккені ислам дінінің орталығы деп таныды. Қағба тасы тұрған жер исламның қасиетті орнына айналды. Сауд Арабиясы еліндегі ислам дінінің орталығы Мекке қаласына барып қайтқандар Алланың құлы «қажы» атағын алады. Ислам деген сөз құдайға бағыну дегенді білдіреді. Мусылмандардың қасиетті кітабы - Құран (арабшадан аударғанда «оқу» деген сөз).

Араб елдерінің мәдениеті

Араб мемлекеттері - Египет, Сирия, Палестина байырғы, мәдениеті жоғары елдер еді. Бұл елдерде араб тілі кеңінен тарады. Барлық халифат жерінде мектеп-медреселер ашылып, оқу араб тілінде жүргізілді. Мемлекеттік тіл араб тілі болды. Мектептерде Құранды оқытуға басты назар аударылды. Ислам діні рухани қазынаның көзіне айналды. Қолөнер жоғары деңгейде дамыды. Макта мен жүннен жеңіл және жоғары сапалы, мықты маталар тоқылды. Ирандық кілем тоқушы шеберлердің даңқы дүние жүзіне белгілі болды. Сирияда ашық түсті жібек маталар, шыны ыдыстар өндірілді. Дамаск (Шам шаһары) қаласында қару-жарақ жасалды. Олар жасаған семсер, қылыш пен сауыт шет елдерде жоғары бағаланды.

Араб көпестері сауданы кеңінен өрістетті. Олар шөл далалар мен биік тау асуларын басып өтіп, Қытайдан жібек пен ыдыс-аяқ тасыды. Теңіз жолдарын пайдаланып, Үндістаннан маталар мен асыл тастар әкелді. Араб көпестері Батыс Еуропа мен Еділ жағалауларында да жиі болып отырды. Қазақстан мен Орта Азия елдеріне келіп, Ұлы Жібек жолы бойындағы қалаларда сауданың дамуына ықпал жасады.

«Адамның ең басты көркі - білім» деді арабтар. халифатта математика, астрономия, география ғылымдары дамыды. Бағдат қаласында үлкен кітапхана жұмыс істеді.

Бағдат пен Дамаскіде обсерватория болды. Күрделі аспаптарды пайдалана отырып, астрономдар жер көлемін есептеп шығара алды, аспан әлеміндегі жұлдыздардың орналасу тәртібін сипаттап жазды.

Арабтар жер-жаһанды аралап, Қытай, Үндістан, Орта Азия және Қазақстан елдерінде болып, көптеген кітаптар жазып қалдырған. Батыс Еуропа елдерінде болғанда жүрген жерлерінің карталарын жасаған. Араб әдебиетінің ең үздік туындысы - бізге келіп жеткен «Мың бір түн» хикаяты. Араб поэзиясы, араб ақындарының өлеңдері күні бүгінге дейін дүние жүзі халықтарына әйгілі.

Бұл аталғандардың барлығы Ислам мәдениетінің терең мәнді құндылықтарына жатады.

Осы тұста елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлының: «Ислам – дін ғана емес, ол біздің мәдениетіміз» деген ойлы сөзін ескерсек, аталған дүниелер Ислам дінін рухани мәдениеттің де, материалдық мәдениеттің де ошағы деп санауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер:

1. История Востока. –М., 1999. II часть. – 103 с.
2. Үсенов М., Үсенов С. Дінтану. –А., 1995.
3. Мусульманский ренессанс. Под ред. и пер.Папова В., Бахтин Ю. Мұхаммед Пайғамбардың өмірі. – А.,Энциклопедия «Ислам». –А., 1995.
4. Тортаев С. Ортағасырлардағышығыс елдерінің... –А., 1998.
5. Энциклопедия «Ислам». –А., 1995. Бартольд В. Ислам. Изд. Огни Петрограда. 1918. С.53.
6. Тәжікова К. Ислам: дүниетаным идеология, саясат. –А., 1982.
7. Юнг Карл-Густов. О психологии восточных религий и философии.
8. Құран Кәрім. Қазақша мағына және түсінігі Медине 1411
9. Мұханов Қ., Әйтімбетов Г. Діндер тарихы мен теориясы.

ЗАМАНАУИ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМ: ДАМУ БОЛАШАҒЫ ЖӘНЕ ПРОБЛЕМАЛАРЫ СОВРЕМЕННАЯ ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАУКА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ ЖАСТАР ҰЙЫМДАРЫНЫҢ ТӘРБИЕЛІК ӘЛЕУЕТІ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫН АЛДЫН АЛУ ЖҰМЫСЫ

Сабырханова А.Д

Ғылыми жетекшісі: PhD Ертарғынқызы Д.

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

sabyrkhanova_aliya.d@mail.ru

Қоғам өмірінің барлық салаларындағы көптеген өзгерістер, бұрынғы мінез-құлық нормаларына әсер ете отырып, еліміздегі ерекше өзекті девиантты мінез-құлық мәселесін туындатты. Сондықтан жасөспірімдердің жат мінез-құлықтарымен күресу мемлекетіміздің алдында тұрған күрделі мәселе болып табылады.

Бұл мәселе бүкіл қоғам болып бірігіп күрескенде ғана шешімін табады. Елбасының «Рухани жаңғыру» идеясын іске қосқандағы мақсаты да осы еді. Себебі, «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында «Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда, ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс» деген жолдардың астарында үлкен мағына жатыр [1]. Шынында да рухы биік жастары бар елдің іргесі мәңгілік болары анық.

Бұл мәселені шешуде балалар мен жас жеткіншектер, жастар ұйымдарының, қозғалыстарының тәрбиелік әлеуеті ерекше. Жастар қозғалысы, ол – дүниежүзінің барлық халықтарында болып, іске асатын қозғалыс заңы. Қайсы бір қозғалыс болмасын, ол белгілі бір мүддені көздейді. Қазіргі кезде балалар қозғалысы жана жағдайға байланысы принциптік тұрғыдан өздерінің жұмыстарын ұйымдастыруда еркі, өзін-өзі басқаратын қоғамдық негізде жұмыс істеуде. Соған сәйкес, балалар мен жас жеткіншектердің өз қалауы бойынша ұйымдастырылып жатқан бірлестіктердің мақсаттары – олардың өмір сүріп отырған қоғамның азаматы болып қалыптасуына жағдай тудыру.

Балалардың және жас жеткіншектердің дамуында маңызды факторлардың бірі – олардың қауымдастығы. Бала өзінің құрбыларымен қарым-қатынасында қосымша мағлұматтар алады, өмірлік тәжірибесін молайтады, әлеуметтік мінез-құлық ережелері мен құндылық бағдарды, жолдастық пен достық сезімін қалыптастырады және т.с.с. Сондықтан да, тәрбие теориясы мен әдістемесінде балалар қозғалысы – тұлғаны дамытудың маңызды факторы ретінде оған айрықша мән берген.

Тарихта балалар мен жеткіншектер қозғалысы ХХ ғасырдың бастапқы кезеңінде «Скауттер» деген атпен тұңғыш дүниеге келді (шамамен 1907 жыл). Оның негізін қалаған ағылшын полковнигі Р.Баден болды.

Скаутизм – ағылшын тілінде SCOT, яғни «барлаушы» деген ұғымды білдіреді. Оны құрудағы негізгі мақсат – балалар мен жас жеткіншектерді сол дәуірдегі үстем тап өкілдеріне берілгендік рухта тәрбиелеуді көздеді [2].

Бүгінгі таңда Қазақстан елі үшін қызмет ететін балалар мен жастарды тәрбиелеуге қызмет ететін ұйымдарға – олардың қоғамдық негіздегі бірлестіктері жатады. Олар 1980 жылдың орта шенінде пайда болып, пионер ұйымдарымен қатараласа жұмыс істеп келеді. Олардың қызметі негізінен 3 бағытты қамтиды:

1. Дамытушылық қызметі. Ол тұлғаның азаматтық, адамгершілік қалыптасуын және оның әлеуметтік, шығармашылық дамуын, адамдармен қарым-қатынас жасау біліктігін, қоғамдық және тұлғалық маңызды мақсатқа қол жеткізуін қамтамасыз етеді.

2. Бағыттаушылық қызметі. Мұнда адамгершілік, әлеуметтік, саяси және мәдени құндылық жүйесін меңгерудің бағытын қамтамасыз етуді көздейді.

3. Компенсаторлық қызметі. Бұл балалардың қажеттілігі мен қызығушылықтарын және мүмкіншіліктерін жүзеге асыру үшін жағдай тудыруды көздейді.

Бірлестіктердің түрлері:

- өзінің ұйымдастыру-құқықтық формасына (бірлестік, ұғым, қозғалыс, орталық, клуб)
- көлемі мен деңгейіне (республикалық Невада қозғалысы, аймақ аралық клуб және т.б.)
- әрекеттерінің мақсаты мен мазмұнынан (елжандылық, экономикалық, саяси, скауттық)
- әрекет ету бағдарламасына (Атамекен, Дәстүр, Жұлдыз, Ұлан, Азамат, Мың бала, Ата кәсіп және т.б.)

- құрылымына орай (буын, бригада, отряд, клуб және т.б.)
- басылымдарына (газет, журнал, альманах, әдістемелік-хабаршы бюллетені)
- ұйымдастыру базасына (балалар бірлестіктері, қосымша білім беру және мәдени мекемелер, клубтар және т.б.)
- ұйымдастырушыларына (жетекші, лидер, нұсқаушы, әлеуметтік педагог және т.б.) байланысты әр түрлі болып келеді[3].

Жоғарыда аталған балалар мен жас жеткіншектер ұйымдарының қызмет бағыттары мен түрлерін талдай отырып, бұл ұйымдардың жас жеткіншектерді тәрбиелеуде олардың жағымсыз немесе теріс мінез-құлқының алдын алуына қажетті тәрбиелік ықпалдың жоғары екендігін байқатады. Мұндай мінез-құлық түрлерін педагогикалық-психологиялық әдебиеттерде «девиантты мінез-құлық» деп атайды. Қысқаша сипаттасақ, девиантты мінез-құлық ұғымы – ол жалпыға ортақ ережелерден ауытқитын әлеуметтік іс-әрекет, осы ережелерді бұзатын адамдар мен әлеуметтік топтардың қылықтары яғни, қабылданған құқықтық немесе моральдық нормаларды бұзатын адамдардың мінез-құлқы[4].

Әлеуметтік педагогтың кәсіби іс-әрекетіндегі де бағыттардың ең күрделісі де осы ерекше категорияларға жатқызылатын балалар тобымен жұмыс істеу. Бұл топтағы балаларды: қиын тәрбиеленетін, күрделі, дезадаптацияланған, девиантты мінез-құлқы бар балалар, «тәуекел топтағы» балалар және т.б. деп түрліше атайды[5]. Бұл категориядағы балаларды әртүрліше атауының себебі, балалармен әртүрлі тұрғыдан ыңғай тауып жұмыс істеуіне және әртүрлі көзқарастардың пайда болуына байланысты. «Девиантты мінез-құлқы», «қиын тәрбиеленетін», «проблемалы» аттары көбінесе педагогтың позициясынан қарағанда, «қарапайым» балалардан ерекшеленетін, жұмыста қиыншылық, қалыпсыз жағдай туғызатын балаларға арналған.

Мысалы ретінде, әлеуметтік педагогтың оқушылардың девиантты мінез-құлқының алдын алу үшін «Жұлдыз» бағдарламасының мазмұнын ұсына аламыз.

1991 жылы Қазақстан Республикасы балалар мен жасөспірімдер ұйымдары үшін Ақмола облыстық балалар ұйымының авторлық ұжымы профессор Е.А.Дмитриенконың басшылығымен «Жұлдыз» бағдарламасын жасады. Бұл бағдарлама балалар мен жасөспірімдердің республикалық слетінде қаралып, 1991 жылы мамыр айында қабылданды. Бұл құжатта былай делінген: «Жұлдыз» бағдарламасы сенің жарқын өмір сүруіңе, қиындықтарды жеңіп, нағыз достар тауып, бақытты болуыңа көмектеседі».

Ең бастысы – өз жұлдызыңның биік шыңына шығу тек өз қолыңда екенін ұмытпа. Ол үшін өзіңе-өзің көмектес! Бағдарламада балалардың жас ерекшелігіне байланысты 4 кезең көрсетілген:

1. «Балапан» кезеңі – 5-8 жас.
2. «Балдырған» кезеңі – 9-11 жас.
3. «Жас ұлан» кезеңі – 12-14 жас.
4. «Мұрагер» кезеңі – 15-18 жас.

Осы төрт кезеңнің негізінде іс-әрекеттердің нәтижелі аяқталуына «Жұлдыз» бағдарламасындағы 7 сәуле көмектеседі. Олар:

1. "Үйелмен" сәулесі – өзіңнің шыққан ата-тегіңді тануға көмектеседі.
2. «Достар» сәулесі – сенімді дос табуыңа, өзіңнің де нағыз дос болуыңа көмектеседі.
3. «Жер» сәулесі – туған жеріңді, Отаныңды сүйеге, халқыңның адал азаматы болуыңа көмектеседі.
4. «Білім мен іскерлік» сәулесі – көп біліп, көп нәрсені танып, үйренуге көмектеседі.
5. «Құштарлық сәулесі» - бос уақытыңды қызықты, пайдалы өткізуге көмектеседі.
6. «Мамандық» сәулесі – өмірде өз орныңды табуға, өзіңді қызықтыратын ісіңді табуға көмектеседі.
7. «Үндестік» сәулесі – әдемі, лайықты өмір сүруге көмектеседі.

«Жұлдыз» бағдарламасы жасөспірімдердің ойын, дүниетаным қабілеттерін қалыптастыруда, инабаттылық, имандылық қасиеттерін тәрбиелеуде әсері мол.

Сонымен, қазіргі уақытта барлық Республика бойынша жастар ұйымдары қызметтерінің белсендірілуі байқалады. Жастар ұйымдарының мақсатты жұмыстары жастардың патриоттық, рухани-адамгершілік тәрбиеленуіне, мемлекеттік тілді насихаттауға, мәдени бос уақытты ұйымдастыруға және жас адамның толық бағалы тұлғасын өздігінен іске асыру және қалыптасуы үшін ұйымдастырушылық жағдай жасауға бағытталғандығы анықталды. Сондықтан да, балалар мен жасөспірімдер арасындағы

девиантты мінез-құлықтың алдын алу жұмысында әлеуметтік педагог еліміздегі жастар ұйымдарының тәрбиелік әлеуетін қолдану арқылы оң нәтижелерге қол жеткізетіндігі белгілі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.Ә.– Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру(статьи, интервью, выступления, экспертные комментарии и справочноаналитические материалы) – Астана: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан, 2017. – 512 с.
2. Сухомлинский В.А. «Коллективтің құдыретті күші». – Алматы: Мектеп, 1979.
3. Қожаева С.Қ. «Тәрбие жұмысының теориясы мен әдістемесі». ЕҰУ баспасы, 2013ж.
4. Акажанова А. Т., Девиантология: Оқу құралы.— Алматы: Нұр-пресс, 2009.— 126 б.
5. Халитова І. Әлеуметтік педагогика:Оқу құралы.-Алматы: «Білім» баспасы,2007.-200 б.

ӨЗІН-ӨЗІ ТАҢУ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Сайрамбек Ж. Г.

*Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент Мамырбекова Г. А.
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті
just-jan97@inbox.ru*

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Ә.Н. қаулысында «Барлық жастағы азаматтарды қамтитын білім беру ісінде өзіміздің озық жүйемізді құруды жеделдету қажет. Білім беру бағдарламаларының негізгі басымдығы өзгерістерге үнемі бейім болу және жаңа білімді меңгеру қабілетін дамыту болуға тиіс. 2019 жылдың 1 қыркүйегіне қарай мектепке дейінгі білім беру ісінде балалардың ерте дамуы үшін өз бетінше оқу машығы мен әлеуметтік дағдысын дамытатын бағдарламалардың бірыңғай стандарттарын енгізу қажет», - делінген. [1]

Оқырман сауаттылығы, халықаралық зерттеу, PIRLS - «Мәтінді оқу және түсіну сапасын бағалау» арқылы қазіргі таңда Қазақстан Республикасында оқушылардың оқу сауаттылығының деңгейі анықталып отырады. Дегенменде оқушылардың оқу сауаттылығын өзін-өзі тану сабақтарында қалыптастыру кезінде оқу сауаттылығын қалыптастырудың жаңаша әрі бірден-бір ұтымды тұстары көп болады. Зерттеу нысаны бастауыш сынып бітірушілерінің оқу жетістіктерін анықтайды, себебі оқытудың алғашқы 4 жылы нақты барлық білімді және үйрену қабілеттерін шындаудың негізі болып табылады. Мазмұны және формат бойынша білімді табысты жалғастыруда негізгі мектепте әртүрлі мәтіндерді қолдану үшін осы уақыт арасында оқып-үйрену керек. Оқырман сауаттылығының негізі - мәтінмен жұмысты толық қалыптастыру болып табылады. Бұл оқушылар шығармадан қажетті ақпарат алуына, нақты мәтіннен қорытынды шығаруына, негізгі кейіпкерлердің әрекеттерін түсіндіруге, мәтін үлгісімен бекітуге және мәтін құрылымының бастапқы сараптамасын алуға көмектеседі. Өзін-өзі тану сабақтарында оқушылардың оқу сауаттылығын қалыптастыру барысында тек мәтінді түсініп қана қоймай, мәтінді оқи отырып сыни ойлауға, мәтінді талдай алуға бейімдейді.

Сауаттылықты артыру бұл ежелгі Египет пен Вавилон қалаларынан бастау алған. Одан бертін келе Ресей, Чехия мемлекеттеріндегі сауаттылықты арттыру ұстанымдары анықтала бастады. В.Ратке ана тілі мен шетел тілдерін оқытудың жаңа әдістерін практикада қолданудан жинақтаған тәжірибелері негізінде жалпы оқыту ұстанымдарын ұсынды. Ұлы чех педагогы Я.А.Коменскийдің педагогикалық жүйесін жасауда В.Раткенің педагогикалық қағидалары себепші болғандығын айтуымыз парыз. Қазақстан Республикасының білім беру саласында жаңа реформалар мен заңнамалардың қабылдануына, мемлекет дамуындағы жаңа ғылым мен оқушылардың рухани байлығын мәдени дамуы мен сыни ойлау қабілеттерін дамытуда негізделіп отырған білім деңгейінің жаңа жолы болып табылады. Мемлекеттік білім саласында оқушылардың оқу деңгейін жаңа сатыға оқу сауаттылығын өзін-өзі тану сабақтары арқылы дамыту жолдарын жетілдіру оқушы жастардың қабылдауына жеңіл болар еді. Сондықтан да қазіргі мектептің құрылымы мен білім беру мазмұнында болып жатқан өзгерістер оқу-тәрбие үдерісін жетілдіру талаптарын қояды.

Мектептегі білім мазмұнын жаңарту және оқу үрдістерін жаңаша ұйымдастыру, педагогикалық негіздерін терең зерттеуді талап етеді.

Әрдайым оқу үстіндегі адамдар интеллектуалды жағынан дамыған, шығармашылықта белсенді болып келеді. Олар тілді жақсы меңгерген, нақтырақ айтсақ ойын жинақтап, өз ойын қағаз бетіне түсіре

алады, қарым-қатынасқа жеңіл түседі, қарым-қатынаста жағымды, іс-әрекетіне сыни қарайды. Дәлірек айтсақ, оқушапаны, адам бойындағы әлеуметтік құндылықты арттырады, ал мәтіннің адамға әсер етуі, бұл адамның түсінігінің дәрежесіне, оны талдай алуына байланысты. Сол себепті мектепте әдеби-көркем шығармалады оқу барысында, ең алдымен сол оқулыққа талдау жасай алу деңгейіне көңіл бөлу керек. Биыл қазақ тілін меңгеру деңгейін бағалауға арналған отандық ҚАЗТЕСТ жүйесі құрылғанға 12 жыл толады. Негізгі міндеті-күнделікті әлеуметтік ортада азаматтардың қазақ тілін қолдана білу дәрежесін анықтау. Қазіргі таңда ҚАЗТЕСТ жүйесінің мазмұны төрт бөліктен тұрады. Олар: тыңдалым, лексикалық-грамматикалық құрылым, оқылым және жазылым. Сөйлеу әрекетінің тағы бір түрі-оқылым, себебі, тіл үйренуші кез келген сөйлеу әрекетінің басқа түрлерін осы түрі арқылы іске асырады.

Ғылыми анықтама бойынша оқылым – графикалық таңбалар арқылы қағаз бетіне түскен сөздер мен тіркестердің мағынасы мен мазмұнын ой мен сананың нәтижесінде қабылдай отырып, одан қажетті деректі түсініп, сұрыптап алу. Оқылым бөлігінің негізгі құрылымын анықтайтын ең басты көрсеткіш – мәтін. Мәтін қызықты, өзекті, күнделікті өмірге сай, шынайы және адамның эмоционалды-психологиялық күйіне кереғар әсер етпейтін болғаны жөн. Ал ҚАЗТЕСТ жүйесінің оқылым бөлігі мәтіндерінің құрылымы тіл үйренушінің тілдік қабілетіне сәйкес түсінікті, ғылыми тұрғыда сұрыпталып өңделген болғаны дұрыс. Тест түріндегі тапсырма деңгейге байланысты мәтін көлемі мен тапсырма саны өзгеріп отырады. Мысалы А1 деңгейінде тапсырма саны 2-5-ке дейін, ал мәтін көлемі 2-3 сөйлемнен басталып, 100 сөзге дейін өседі. Мәтін түрлері хабарлама, қысқаша SMS-хат, жарнамадан басталып шағын мәтіндерге дейін ұлғаяды.

Тест түріндегі тапсырма

Мәтінге сәйкес келмейтін ақпаратты таңдаңыз

Мәтіндегі басты тірек сөздерді табыңыз

Мәтін бойынша толық және нақты ақпаратты табыңыз

Мәтінге нақтырақ тақырып таңдаңыз

Мәтіндегі асты сызылған сөз тіркесінің мағынасын ашыңыз

Мәтін мазмұнына мақал-мәтелді сәйкестендіріңіз

Берілген тест тапсырмалары арқылы қалыптасатын білік-дағдылар

Қысқа мәтінді толық түсінуіне, берілген ақпараттан өзіне керек мәліметті ажырата алады. Қарым-қатынас түрлеріне тән сөз әдептерін игереді.

Мәтіннен өзіне керекті негізгі ойды білдіретін мағыналы, маңызды сөздерді іріктей алады. Тірек сөздерді қолдану арқылы өзінің сөздік қоры арта түседі. Іскерлік қатынастағы тіл табысуға қажетті тілдік амалдарды орнымен жұмсай алады.

Берілген ақпаратты керекті толық және нақты мәліметті іріктеп алып, өз ойын жинақтап ақпаратты нақты, дәл, толық жеткізе біледі. Ойды айқын, әсерлі жеткізуде сөз мағыналарын дұрыс қолдана алады. Тіл табыса білуге қажетті коммуникативтік дағдыларды меңгереді.

Күрделі емес мәтіндегі дәйектемелер тізбегін түсініп, қорытынды жасай алады. Мәтіннен негізгі ойды ажырата алу дағдысын меңгереді.

Мәтіндегі берілген сөз тіркестерін түсініп, күнделікті өмірде қолдана алады. Сөз сапасына қойылатын талаптарды анықтай алады. Іскерлік қатынасқа тән сөз орамдарын пайдалана алады

Сөз құдіретін танытатын мақалдар мен даналық сөздерді сөйлеу дағдысына сіңіреді

Оқылым мәтіндер негізінде жүзеге асырылады, сондықтан тілді меңгерушіге тілді үйретуде күнделікті өмірде кездесетін жағдаяттарды негізге ала отырып, тіл меңгерушінің сөйлеу дағдыларын қалыптастырады әрі мәтіндерге қызығушылығын арттырады. Осы негізде оқылым және тыңдалым сөйлеу әрекетінің өнімсіз түрлеріне жатады. Кез келген өнімді алу үшін оған күш, қарқан, уақыт жұмсалады. Оларсыз өнім алу, яғни сапалы өнім алу мүмкін емес.

Тестілеушілердің оқылған мәтінді жүйелі баяндай білу қабілеті көрінетін, жазбаша тілін дамытуда жүргізілетін жазбаша жұмысының келесі бір түрі – мазмұндама.

Мазмұндама жазуда келесі дағдылар ескеріледі:

- ✓ мәтінге жоспар құрай алу дағдысы;
- ✓ тыңдалған мәтіннен негізгі мәліметтерді, мәтіннің мәнін логикалық түрде жаза алу дағдысы;
- ✓ мәтін бойынша өз ойын, көзқарасын, пікірін дәлелдерді пайдалана отырып жаза білу дағдысы;
- ✓ мәтіннің көлемін сақтап, мәтінді қайталамай, стилін бұзбай, мазмұнын мәтіннен алшақтатпай жеткізе білу дағдысы;
- ✓ өздігінен қорытынды жасай алу дағдысы;

Тілді меңгерушінің тілді қаншалықты меңгергендігі оның тіл тазалығынан көрінеді. Ал тіл тазалығы-тіл үйренушінің сауатты жазып, тілдік элементтерді дұрыс пайдаланып, жатық, анық жеткізуінде.

Оның мұғалімдер басшылыққа алуға тиісті оқытудың жалпы ұстанымдары:

- Оқыту жүйелілікпен жүргізу, бір мезгілде бірнеше пәндерді оқытпау;
- Оқытуда қайталауды қолданып отыру;
- Оқушыларды алғашқы оқытуды ана тілінде жүргізу;
- Оқытуда оқушының табиғи ерекшеліктерін ескеру;
- Оқытуда оқушыларды зорлықпен оқытуға болмайды;
- Оқушыға оқу материалы түсінікті болуын қадағалау;
- Оқытуды жекеден жалпыға, оқу мазмұнын белгіліден белгісізге қарай игеру;
- Оқытуда оқушының тәжірибесіне және индукциялық тәсіліне сүйену.

В.Раткенің педагогикалық идеялары ол өлгеннен соң XIX ғасырда мектептерде пайдаланыла бастады да, XX ғасырдың орта шеңінде ең жоғары бағасын алды [3].

Қабылдау- психологиялық-педагогикалық біржақты категориясы.Егер Негізгі формуламен салыстыратын болсақ, онда мәселені былай қарастырсақ болады: қабылдау-бұл механикалық текстің авторлық әлемін субъект, оқырман ретінде тану».

PIRLS зерттеуінің мақсаты - әлемнің әртүрлі елдерінің бастауыш сыныптарының мәтінді түсіну деңгейлерін сәйкестендіру және ұлттық білім жүйесінің оқу сауаттылығын ашудағы ерекшеліктерін анықтау болып табылады. Аталмыш зерттеу ісінің халықаралық сарапшылар ойымен келісе отырып, «Оқырман сауаттылығы» - бұл адамның өмірде толыққанды қалыптасуына және жеке мақсаттарына жетуіне қажетті әр түрлі жазба сөйлеу формасын түсіну және терең ойлау қабілеті.

Зерттеу нысаны бастауыш сынып бітірушілерінің оқу жетістіктерін анықтайды, себебі оқытудың алғашқы 4 жылы нақты барлық білімді және үйрену қабілеттерін шыңдаудың негізі болып табылады. Мазмұны және формат бойынша білімді табысты жалғастыруда негізгі мектепте әртүрлі мәтіндерді қолдану үшін осы уақыт арасында оқып үйрену керек. Зерттеу бес жылда бір рет өткізіледі және қазіргі уақытқа дейін үш айналымы өтті - 2001, 2006 және 2011 жылдар. PIRLS зерттеуіне әлемнің 50-ден астам елдерді қатысуы зерттеуде мамандандырылған ұйым деңгейінде жоғары әдіснамалық және техникалық қамтамасыз етеді.

Оқырман сауаттылығының негізі - мәтінмен жұмысты толық қалыптастыру болып табылады. Бұл оқушылар шығармадан қажетті ақпарат алуына, нақты мәтіннен қорытынды шығаруына, негізгі кейіпкерлердің әрекеттерін интерпретациялауға, мәтін үлгісімен бекітуге және мәтін құрылымының бастапқы сараптамасын алуға көмектеседі.

Әдеби оқу тәжірибиесін меңгеру мақсатында нақты мәтін бөліктерін таңдау, оларды қарапайым қорытындыларды қалыптастыруда қолдану, оқиғалар арасында өзара байланыс орнату; мәтіннің ортақ идеясын анықтау, мәтін құрылымынан элементтерді анықтап көрсету, кейіпкерлер әрекетіне қарапайым интерпретация беру, кейіпкерлердің әрекеттерін және сезімдерін салыстыру және бір-біріне қарсы қою, олардың өзара байланысын түсіндіру, мәтінде қолданылған тілдік ортаның ерекшеліктеріне алғашқы сараптама жасау, мәтіннен үзінді келтіре отырып, негізгі кейіпкерлер мінездемесіне, олардың ниеті мен сезіміне интерпретация жасау, мәтіннен ақпаратты ала отырып мәтіннің мағынасын немесе негізгі идеясын түсіндіру сияқты бағыттар көзделген.

Ал ақпаратты түсіну және қолдану мақсатында мәтінде берілген деректерді анықтап, қайта қосу, қажетті ақпаратты көрсететін сөйлемді сызып белгілеу, оны қорытындыларды қалыптастыруда қолдану, мәтіндегі берілген ақпараттың үйлесімділігі туралы қорытынды жасау, мәтіннің әр бөлімдерін саралау және керекті ақпаратты көрсету, мәтінге жалпы қатынасты анықтау, мәтіндегі анық емес түрде берілген арнайы ақпаратты белгілеу, мәтіндегі сөйлемдердің өзара байланысы негізінде қорытындыларды қалыптастыру, әртүрлі мәтіннің жеке сипаттамасын және қолданыс мақсатын анықтау, мәтіннің әр бөлімдерінен күрделі ақпаратты танып дәлелдеу, мәтіннің айтпақ ойын түсіну үшін визуалды және вербалды элементтердің мағынасын түсініп бағалау, мәтіндер, карталар, иллюстрация, диаграммалар, фото суреттер негізіндегі әртүрлі мәтіндерден ақпаратты жалпылау керек.

Халықаралық зерттеулер шеңберінде білім сапасын бағалаудың тиімді жаңа әдістері мен технологиялары құрастырылуда. Осыған байланысты PIRLS зерттеуіне қатысушы елдер алдыңғы кезеңдердің нәтижесін қолдану арқылы ұлттық білім беру жүйесіндегі білім үрдісін жетілдіру мен мазмұнын жаңашалайды.

Сонымен қатар, әр елде өткізілген PIRLS зерттеуінен алынған нәтижелер педагогикалық бірлестікпен кең көлемде талқыланады. Зерттеудегі оқушылар жетістігі нәтижелерінен мониторинг

механизмі жүзеге асырылады, оқыту технологиясы мен бастауыш мектеп оқушыларының білім жетістіктерінің талаптары қайта қаралады.

«Я.А.Коменский “Ұлы дидактика” деген еңбегінде адамды табиғаттың бір бөлігі ретінде қарап, оны тәрбиелеу мен оқыту табиғи қабілеті мен қасиеттерін дамытуға бағытталуы тиіс деп кеңес береді.

Бұл талап тәрбие мен оқытудың жалпы ұстанымы ретінде саналып, кейін “табиғатқа сәйкестік ұстанымы” деп аталды. “Табиғатқа сәйкестік ұстанымы” – оқытудағы құрғақ жаттау мен догмалық білімге қарсы, баланың табиғатын, оқу мүмкіндіктерін ескеріп, білім мен тәрбие беретін ұстаным. Ол өмірге қажетті күнделікті істерге пайдалы білімдерді беруді ұсынды. Сол себептен мектептің мақсаты – ақылды адамды тәрбиелеу, адамның адамдық қасиеті тек тәрбие арқылы қалыптасады деді.

Я.А.Коменский оқушыларға жан-жақты білім беруде жас ерекшеліктерін ескеріп, бір-бірімен байланысқан оқытудың 4 сатылы кезеңнен тұратын оқу жүйесін ұсынды. Олар: баланың туылған күнінен бастап 6 жасқа дейінгі аралықта үйінде “Ана мектебінде” тәрбиеленуі; 6 жастан 12 жасқа дейін әрбір қауымдастықта “Ана тілі” мектебінде оқуы; 12 жастан 18 жас аралығында оқушылар әрбір қаладағы латын мектебінде білім алуы; 18 жастан 24 жасқа дейінгі жастардың әр мемлекеттегі академияларға түсіп оқуы» [3].

Өзін-өзі тану сабақтарында оқушылардың оқу сауаттылығын дамыту оқушылардың мәтінді оқу барысында оны қабылдауын жан-жақты жетілдіру үшін басқа да пәндермен сабақтасуы қажет. Егер жаратылыстану бағытындағы пәндер мен қоса отырып гуманитарлық пәндердегі шығармалармен толықтырылып отырса, бала бойындағы ойлау кеңістік шекарасы кеңейер еді. Оқу сауаттылығын арттыру негізінде Я.А.Коменский айтқандай оқушылардың жас ерекшелігін еске отырып бағдарлама жасалуы қажет. Жалпы сатылай дүниеге келегеннен бастап Ж.О.О-на түскенге дейінгі кезеңде оқушылардың оқу сауаттылығын дұрыс қалыптастыру бұл болашақ нағыз сыни тұрғыдан ойлай алатын, интеллектуалды дамыған, шығармашыл тұлғаның шығуына септігін тигізеді.

Ойын-сауық индустриясын қарқынды дамытуға мүмкіндік туғызатын қазіргі заманғы гаджеттердің кең таралуы электронды және дәстүрлі кітаптарды оқуды ығыстыруда. Оқуға қызығушылықтың төмендеуі жалпы әлемдік тенденция болып табылады. Сонымен, ЭЫДҰ мүше-елдері арасында 2000-2009 дейін жылдар кезеңінде өз ғанибеті үшін оқуды ұнататын балалар саны 5%-ға төмендеді (ЭЫДҰ, 2010).

Осы аралықта халықаралық зерттеулер нәтижелері (PISA, PIRLS және б.), өз ғанибеті үшін оқуды ұнататын балалар оқуды ұнатпайтындармен салыстырғанда академиялық неғұрлым табысты екендерін көрсетеді. Оқу неғұрлым жылдам және терең қабылдауға, жаңа ақпараттарды ұғыну мен түсіндіруге көмектеседі, бұл гуманитарлық қана емес, сондай-ақ табиғи ғылым пәндері бойынша да оқу үлгеріміне оң әсер етеді. Шетел зерттеушілері анықтағандай, кітаптардың (көріп шыққан/оқылған) саны мен оқуға қабілеттілік арасындағы өзара байланыс жас ұлғайған сайын күшейеді. Жоғары мектеп оқушыларының тіл дағдыларын 30%-ға дамыту үйдегі баспа материалдарының болуына байланысты болған (Mol және Bus, 2011, Buckingham дәйексөзі, 2013). Сонымен бірге көпшілік респонденттердің сауалнама деректері бойынша, үй кітапханасында барлығы 10-нан (31,2%) және 25-тен кем кітап (34,9%) бар (7 сурет). Орта есеппен бір қазақстандық отбасына 46 кітаптан келеді. PISA-2012 нәтижелері бойынша, ЭЫДҰ елдерінде орта есеппен әрбір отбасында 156 кітапқа дейін болады.

Үйлерінде 10-нан кем және 500-ге жуық кітаптары бар оқушылардың оқу тапсырмаларын табысты орындау айырмасы 12%-ға тең (сәйкесінше 65,5% және 77,5 %). ЭЫДҰ елдерінде PISA-2012 мәліметтері бойынша бұл алшақтық 64 балды құрайды, ол мектеп оқуының бір жарым жылына сәйкес. Бала, бәрінен көбірек, кітап оқуды уақытты жағымды өткізу ретінде позициялайтын ата-ананың дұрыс үлгісінің ықпалына ұшырайды (Baker және Sher, 2002). Ата-аналар оқыса, бала да оқиды

«Оқуды сүйетіндер» тобына кітап оқуға көзқарасы бойынша жауаптары негізінде сауалнамаға қатысушы 5-сынып оқушылары ата-аналарының 86,6%-ы жатқызылады. Зерттеудің қатысушылардың 16%-ы кітап дүкендері мен кітапханаларға баруды ұнатпайды, кітап оқу оларды мүлде қызықтырмайды. Осы зерттеуде кітап оқу туралы жағымсыз пайымдау мен оқырман сауаттылығының деңгейі арасында теріс корреляция анықталды ($r=0,053$, $p=0,032$). Яғни, ата-аналары «кітап оқу – бұл босқа уақыт жоғалту» деп санайтын мектеп оқушылары тапсырманы 7,2%-ға төмен орындады (69,8% және 62,6%). Осылайша, ата-аналардың кітап оқуға оң көзқарасы да мектеп оқушысының табысына ықпал етеді ($r=0,084$, $p=0,001$). Респонденттердің 44,6%-ы өз ғанибеті үшін кітап оқуға аптасына орта есеппен 5 сағатқа дейін уақыт мөлшерін жұмсайды. Сұралғандардың тек 20%-ының ғана сүйікті ісіне 2 есе көп уақыт арнауға мүмкіндігі бар. Респонденттердің 20%-ы кітап оқуға аптасына тек 1 сағат уақыт қана бөлуі мүмкін.

Отбасы ортасы (кітаптың маңыздылығы, оқылғанды қорытындылау) кітап оқуға ішкі қажеттілікті тәрбиелейді. Қол бос кезде кітап оқуға аптасына 10 сағаттан артық уақытын арнайтын ата-аналардың

балалары оқу сауаттылығының айтарлықтай жоғары деңгейін көрсетті (73% орындалу). Аптасына 1 сағаттан кем кітап оқитын ата-аналардың балалары төменірек жетістік көрсетті (68%). Анасы баланың дамуына оның өмірінің алғашқы бес жылы ішінде қатыспаған немесе ішінара қатысқан болса, қабілеттілігінің дамуы Балалардың ерте дамуы және олардың оқу жетістіктері бойынша бала өз құрдастарынан 1,8%-ға артта қалып қояды (Bernal, 2008). [2]

Оқу мәселесін көбіне кітапхана мен оқырман қауымды алаңдатады. Кеңес одағының зертеушісі Л.И.Беляев оқырман типологиясына қабылдау дәрежесін қосты. Оған бес түрлі қабылдау түрін жатқызды:

- 1) эстетикалық қабылдау;
- 2) бір қабатты ғана қабылдайтындар;
- 3) талқылай отырып қабылдау;
- 4) эмоциялық деңгейде қабылдайтындар;
- 5) тек беткі жағын ғана қабылдайтындар;

Осы тұста эстетикалық деңгейде қабылдайтындар жайлы айтпай кетпеуге болмайды-бұл біздің замандағы жойылып бара жатқан табиғилық.

П.А.Егоров айтқандай, заманауи орта және жоғарғы мектепте эстетикалық қабылдау және дисциплинарлық секілді қабылдаулар жойылуда және жетіспеушілік күйін кешуде.

1.1 Мектеп оқушыларының оқу сауаттылығын қалыптастыру практикасы

Назарбаев интеллектуалды мектебінде жүргізілген білім бағдарламасының нәтижелері. Алматы 2017 жыл, желтоқсан

1. Халықаралық зерттеу PISA

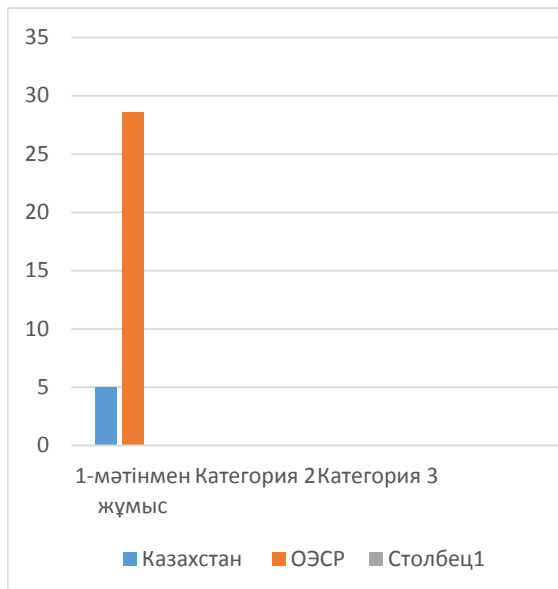
PISA(2012) нәтижесімен келісе отырып Қазақстандық оқушыларының қабілеттері шет мемлекет оқушыларының алдыңғы орынға шығуына мүмкіндік беріп отыр:

- ізденімпаздық, ақпаратты анализден өткізу және қорыту;
- тәжірибе жүргізу, бақылау және соған негіздеп гипотезалар құру, ұсыныстарды тексеру және қорытынды шығару;
- өз өмірлік тәжірибемен мектептегі алынған білімді байланыстыру;
- күнделікті, әлеуметтік және жеке маңызды мәселені шешу;

PISA

Нәтижелер көрсеткендей, қазақстандық оқушылардың бір бөлігі, дайын:

1) орташа оқу мәтінін қалыпты қолдана отырып, олардың көмегімен күнделікті жағдайларда бағыт-бағдар ала алуы 5% құрайды, зерттеуге қатысушылардың оқу сауаттылығының (ОЭСР мемлекеттердегі орта көрсеткіші- 28,6%);

Қазіргі таңда қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде оқыту барысында(жоғарғы оқу орындарында) тілді меңгеруіне байланысты мынандай таптарға бөліп оқытылады:

1. Бастауыш топтар/Дайындық топтары.
2. Жалғастырушы топтар.

Жоғарғы оқу орындарына арналған Қазақ тілі курсының бағдарламасында автор мынандай деңгейлерді атап өтеді:

1. Нөлдік деңгеймен келген бастауыш топтар.
2. Ауызекі тілде сөйлей алатын тірек деңгейі бар жалғастырушы топтар.

Орыс тілінде жалпы орта білім беретін мектептің 1-9 сыныптарына арналаған Қазақ тілі бағдарламасында берілген оқушылардың дайындық деңгейіне қойылатын талаптарды жинақтап, былай көрсетуге болады:

Сынып	Лек-қ Мин-м	Оқылым	Тыңдалым	Жазылым	Сөйлесім
1 1	2 100 сөз	3	4 Тақырыптар арасындағы сөздердің үндесімін айтылымын меңгеріп, олардың мағынасын білу;сабақ үстінде мұғалім пайдаланған үйренім сөздер мен сөйленім үлгілерін түсініп, соған лайық жауап беріп, әрекет жасай білу.	5	6 Қойылған сұрақты, қайтарылған жауапты еркін түсіне білу, өз бетімен сұрақ беріп жауап қайтара алу.
2	200 сөз	Сөз бен сөздің арасын үзбей, сөйлемді тұтас оқи білу.	Сөйленім үлгілеріе жаңа сөздерді қоса білу, қойылған сұрақты, қайтарылған жауапы тез және жеңіл түсініп, өзі де шапшаң жауап қайтара алу, сөйлем әуенін аңғара білу.	Әріп, сөз-жазу дағдысын игеру; сұраққа жауап, жауапқа сұрақ жаза білу.	Тақырыптар аясындағы сөздерді сөйлем үлгісіне қосып-алып түрлендіре білу.
3	300 сөз	Сөз бен сөздің арасын үзбей, сөйлемді тұтас оқи білу.	Қазақ тілінде естігенін (екінші біреудің 1-3 сыныптар деңгейіндегі сөздік қор мен сөйленім үлгілерін қатаң сақтап оқығаны мен сөйлегенін) тыңдай білу немесе есте сақтауға, жазуға дайын болу.	Әріп, сөз сөйлем үлгілерін жазу жағдысын игеру; сұраққа жауап, жауапқа сұрақ жаза білу.	Сабақ үстінде мұғалім пайдаланған үйренім сөздер мен сөйленім үлгілерін түсініп, соған лайық жауап беріп, әрекет жасай білу; жаңа сөздерді сөйлем үлгісіне қосып алып түрлендіре білу.

Сөз бен сөздің арасын үзбей, сөйлемді тұтас оқи білу.

Қазақ тілінде естігенін тыңдай білу және жауап беруге немесе есте сақтауға, жазуға дайын болу.

Сұраққа жауап, жауапқа сұрақ жаза білу.

Сөйленім үлгілеріне жаңа сөздерді қоса білу, қойылған сұрақты, қайтарылған жауапты тез және жеңіл түсініп, өзі де шапшаң қайтара алу, сөйлем әуенің аңғара білу.

[2]

Мәтінді оқу бйынша халықаралық шкала шығарылды.

Салыстыра келсек орта нәтижемен ОЭСР мемлекет мүшелері үш топқа бөлінеді.

- Орта нәтижеден жоғары мемлекеттер(Финляндия, Канада, Жаңа Зеландия, Бельгия, Исландия барлығы 12 ел);

- Орта нәтиже көрсеткен мемлекеттер ОЭСР мемлекеттерімен салыстырғанда(Норвегия, Франция, США, Дания, Швейцария, Франция, США, Дания, Швейцария, 5 ел);

- ОЭСР мемлекеттерімен салыстырғанда орта нәтижеден төмен елдер(Испания, Чешкая Республика, Италия, Германия. Лихтенштейн*, Венгрия, Польша, Греция, Португалия, Российская Федерация*, Латвия*, Люксембург, Мексика, Бразилия*)

*-ОЭСР мүше емес елдер.[3]

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 25 маусымдағы № 832 Қаулысы
2. Теория-методологические аспекты развития школьного и дошкольного образования в условиях ориентации на результат. - Алматы, 2006. - 176 б.
3. Основной результаты международного исследования образовательных достижений учащихся PISA-2000 (краткий отчет). - Москва, 2002
4. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыруда ата-аналар ықпалын бағалау. – Астана, 2015. - 22 б.
5. «Назарбаев Н.Ә.» Бәсекеге қабілетті Қазақстан үшін, бәсекеге қабілетті ұлт үшін» Президенттің Қазақстан халқына жолдауы. 2004. - 12 б.
6. Педагогика тарихы (білім беру және педагогикалық ойлар тарихы). Оқулық. – Алматы, 2013. – 494 бет.
7. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы // Қазақстан мұғалімі, 2012. – 161 б.
8. Занков Л. В. Начальное обучение и вопросы дидактики // Народное образование, 1964, № 7. 115 с.
9. О.С. Казеева Формирование и развитие интереса к чтению у современных школьников // Педагогика, 2016. №3

ПРОГРАММА ДУХОВНО - ПРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ ШКОЛЬНИКА И РОДИТЕЛЬСКАЯ КУЛЬТУРА

Сабыр А. Б.

*Научный руководитель: д.п.н., профессор Пузикова С.М.
Казахский национальный университет имени аль-Фараби
e-mail: sabyr.aiganym98@gmail.com*

Эпиграфом статьи, которые обозначают ее актуальность, являются слова Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева, довольно точно выражающие стратегию развития современного казахстанского общества: «Мы должны построить общество, где ценятся честь, достоинство и репутация каждого, где присутствует высокая мораль, этические стандарты и духовные ценности. Всё это возможно только через постижение таких общечеловеческих ценностей, как любовь, добро, истина, красота, нравственность, духовность».

Мы живем в эпоху политических, социальных и культурных преобразований, и сама жизнь ставит проблему поиска и реализации модели воспитания личности казахстанца нового

типа. Основные характерные черты такой личности – умение выбирать цель в жизни, гуманизм, способность к самореализации, активность, социальную ответственность.

Как никогда становятся актуальными слова известного педагога В. Сухомлинского: «Нравственный облик личности зависит, в конечном счете, от того, из каких источников черпал человек свои радости в годы детства», «семья – это та первичная среда, где человек должен учиться творить добро»[1].

В семье дети учатся искусству жить среди людей, быть любящими, отдающими, благодарными людьми и гражданами. Безнравственное поведение детей и подростков специалисты давно и прочно увязывают со множественными нарушениями во взаимоотношениях именно в семье. И это определяет приоритетное направление в деле формирования духовно-нравственных качеств современных школьников – это работа с родителями [2]. Мы считаем, что наряду с реализацией программы самопознания для школьников, необходимо также организовать комплексную и системную работу социальных педагогов по формированию духовно-нравственных приоритетов у родителей. Хотя, осознаем, что сделать это довольно сложно. Ведь родители – это сложившиеся личности с устоявшимися ценностями и приоритетами во взаимоотношениях. Но есть экстренная необходимость «достучаться» до сознания взрослых, разбудить понимание важности самонастройки на «человечность» вместо чистого прагматизма и индивидуализма. Поставленные Президентом задачи призвана и готова решать основанная на многовековой народной педагогике и мировом опыте обучения детей общечеловеческим ценностям Программа духовно-нравственного образования, инициированная С. А. Назарбаевой. Предложенная ею образовательная программа «Самопознание» на деле обеспечит непрерывность и преемственность всех уровней образования в нравственно-духовном плане.

Уроки самопознания могут стать важным связующим звеном для двух поколений и духовным потенциалом, объединяющим родителей и детей. С.А. Назарбаева в своей книге «Этика жизни» пишет: «...Не устаю повторять: причина всех наших болезней, физических и нравственных, в душе – в недобрых помыслах, гордыне, зависти, лени, самодовольстве... Поэтому убеждена, что без подлинного возрождения духовной самобытности каждого из нас выздоровление человечества просто немыслимо..., доброта, бескорыстная любовь, милосердие, терпение, всепрощение.. Мы их, конечно, вернем, потому что другого выхода у нас нет и быть не может!»[3].

Через уроки самопознания у ребенка раскрываются духовные качества, способности личности к познанию себя, окружающего мира, возможности его преобразования через модернизацию собственного мышления. Формируются основы повседневного нравственного поведения личности, обуславливающие появление социальной привычки отношения к себе и окружающему пространству как к субъекту, предназначение которого приумножать добро и гармонию в мире.

В практике уроков самопознания широко используются традиционные методы. Это беседы, дискуссии, ролевые игры, анализ различных жизненных ситуаций и пр. Широко и достойно должны использоваться коллективные творческие дела, особенно организованные совместно с родителями. Именно при такой постановке дела, когда в деятельности со взрослыми решаются какие-то важные, общественно-важные задачи, появляется возможность сформировать устойчивые правила позитивного поведения как ребенка, так и родителей. Родители могут привлекаться и в качестве организаторов, меценатов и даже «равноправных» волонтеров. Главное, что требуется от старших, – это неформальное отношение к самопознанию делу. Представляется, что каждый родитель обязательно должен стать небезразличным соучастником коллективных дел, организуемых в самопознательных проектах.

Известно, решающую роль в воспитании детей играет общий уклад жизни семьи: справедливое, посильное распределение обязанностей, дружная, демократичная организация семейной жизни, любящие взаимоотношения между членами семьи, общий тон доброжелательности, взаимного уважения и заботы, семейные традиции, единство в требованиях взрослых к ребенку.

Специалисты утверждают, что многих проблем в становлении духовно-нравственных ценностей школьников можно было бы избежать, если бы взрослые личности обладали достаточными педагогическими знаниями, живым участием в повседневной жизни ребенка. К сожалению, специалисты констатируют, что педагогическая культура современных родителей далека от совершенства.

Современные родители, как правило, это люди от 26 до 30 лет. По мнению геронтологов, этот период самый благодатный для педагогического самообразования, благодаря развитой способности к логическим обобщениям, умению видеть главное.

Отметим, что формирование педагогической культуры у родителей весьма сложный процесс, включающий, прежде всего, развитую мотивацию. И именно мотивации не хватает, чаще всего. По разным причинам. Педагогическая культура родителей – важный компонент общей культуры супругов. Культуры, а также показатель развитости духовного компонента в семье. Родительская культура благотворно влияет на весь уклад семейной жизни, помогает избежать ошибок в воспитании детей, находить верные решения в нестандартных ситуациях, что крайне важно для подросткового периода развития школьников, который не случайно психологи называют «кризисным, трудным, переходным». [4].

Можно выделить четыре основных типа воспитания, характерных для современной семьи: **диктат, опека, мирное сосуществование на основе невмешательства, сотрудничество.**

Диктат предполагает постановку во главу угла детско – родительских отношений требований, реализуемых в виде выполнения приказа, угроз, насилия, морализирования. В результате ломается воля ребенка, унижается личное достоинство, теряется важная составляющая воспитания – любовь и уважение близких. Плоды такого воспитания – часто страх, лицемерие, лживость, вспышки грубости стремление найти себя на стороне, в среде, которая «принимает тебя» таким, каков ты есть – «улица».

В современных, внешне благополучных современных семьях достаточно часто встречается и такой тип семейного воспитания- «**мирное сосуществование» (на основе невмешательства).** Часто это семья состоятельных родителей, которые придерживаются принципа: дети должны расти самостоятельными и раскованными. Их свободу стеснять нельзя. Требования, которые предъявляются (по соблюдению норм и правил поведения), как правило, минимальны. Такие родители берегут свой покой, возлагают обязанности по воспитанию своего ребенка на школу. В результате такого вида взаимоотношений вырастает отчуждение, эмоциональная ущербность, безразличие не только к друг другу, но и окружающим, социальная апатия.

А в тех семьях, где преобладает опека, растущий человек испытывает проблемы в личностном развитии. Родители ограждают своих чад от всех трудностей, постоянно снижают уровень требований. По своей сути опека близка к диктату, но отличается только формой[5]. Ученые констатируют, что уровень педагогической культуры родителей значительно повышается только в том случае, если усилия родителей имеют системный и непрерывный характер и у них имеется серьезная мотивация, духовно-нравственные установки на преодоление собственных неадекватных форм поведения и стиля взаимодействия с ребенком.

По замечанию специалистов, важный компонент успеха в формировании высокой родительской культуры – это готовность обращаться к помощи и поддержке педагогов и выполнять их рекомендации. В этом случае возможна эффективная ломка стереотипов родительского воспитания и наполнения общения с ребенком новыми, духовно-нравственными, ценностями.

Интересные наблюдения проделали недавно американские социологи Джулия Сани и Джутит Треас из Калифорнийского университета. Ученые проанализировали данные 11 европейских стран и выяснили, сколько своего времени выделяют родители собственным детям.

Результаты показали, что ранее матери проводили с детьми, в среднем, 54 минуты в день. В настоящее время этот показатель вырос до 104 минуты. Результаты отцов были скромнее: если раньше мужчины проводили со своими чадами всего 16 минут в день, то сейчас – уже 59 минут. Это был для исследователей неожиданный результат. Поскольку длительность рабочего дня мужчин с 60-х годов XX века не снизилась. А женщины стали активнее заниматься собственной карьерой и тратить больше времени на работу. Несмотря на то, что работающие матери стали тратить меньше времени на ребенка, чем не работающие, в целом, уровень внимания к детям вырос как в США, так и в европейских странах. Интересно еще, что увеличилась разница в том, сколько времени проводят с ребенком родители с разным уровнем образования. Например, родители с университетским дипломом уделяют детям больше внимания, чем те, кто закончил только школу [6]. Неплохо бы аналогичные исследования провести и в нашей республике.

В отдельных странах мира (Германия, Исландия, Норвегия, Республика Корея, Финляндия и Швеция) сейчас действуют стратегии, закрепляющие за отцами право на более продолжительные оплачиваемые отпуска; государство обеспечивает их финансовыми стимулами, побуждающие брать более продолжительный отпуск для участия в воспитании детей. Было хорошо использовать эту практику и в нашей стране.

Родители могли бы помочь делу духовно-нравственного воспитания через организацию мероприятий по месту своей профессиональной деятельности, посвященных известным представителям своего дела, ратный труд которых получил высокую оценку государства, сослуживцев. Было бы важным и вовлечение родителей усилиями социальных педагогов в систематическую

проектную деятельность, когда одновременно с перестройкой сознания молодого поколения осуществлялись бы позитивные изменения в мышлении взрослых.

Список использованной литературы:

1. Разум сердца: мир нравственности в высказываниях и афоризмах. - М., 1990. - 605 с.
2. Змановская Е.В., В.Ю. Рыбников Девиантное поведение личности и группы. - СПб.: Питер, 2011. - 352с.
3. Назарбаева С.А. Этика жизни. - Алматы: издательство «Атамұра», 2001. 236 с.
4. Мукажанов Р.А., Омарова Г.А. «Самопознание». - Алматы: НПО ОЦ «Бөбек», 2013. с 14, 36
5. Типы семейного воспитания // Woman advice.ru – [Электронный ресурс]. – Режим доступа. – URL: <http://womanadvice.ru/tipy-semeynogo-vozpitanija#ixzz444TU34aj> (Дата обращения: 17.05.2016).
6. Высшая школа Казахстана. - №2. - 2011. – 71-74с.

САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫ ҚОЛДАНУ

Нұрғалиева М.Б.

*Ғылыми жетекшісі: п.ғ.д., профессор Мыңбаева А.К.
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті
mnb2301@bk.ru*

Кез-келген мемлекет үшін баға жетпес құнды байлық – бұл сол елдің негізі болып қаланатын «іргетасы» – халқы, келер ұрпағы, ел тұтқасын ұстар кемелді азаматтары. Бұл іргетастың мүжілмейтіндей мықты әрі күшті болуы тереңге жайылған тамырына, тапжылмастай бекіген қазығына байланысты. Бұл тендессіз теңеулер сол халықтың ұлттық құндылықтарын, ұлттық-рухани болмысы мен ұлттық сана-сезімін білдіреді. Ұлттың тағдыры – ұрпақ тағдырының тізгінінде. Сол себепті әрбір ұлттың келешегі оның сауатты да салауатты, адами және рухани құндылықтарын бойына қалпытастырған, білімді де тәрбиелі жастарының қолында. Бұл баға жетпес байлықтың қорғанының мықты болуы, оның саулығы, келер ұрпақтың денінің сау болуы, сауатты өмір сүре отырып, өмір салтын салауаттылыққа негіздеуі мемлекет үшін үлкен маңыздылыққа ие.

Қазіргі таңда еліміздің өркениеті қарыштап дамуда, алайда бүкіл ғаламдық жаһандану үрдісіне ілесіп отыруда дені сау қоғам басты орында, ол үшін салауатты өмір салтын қалыптастырудың аса қажет екендігі айқын болып отыр. Соның дәлелі ел президенті Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан-2030» стратегиялық бағдарламасында «Қазақстан азаматтарының денсаулығы, білімі мен әл-ауқаты» атты басым бағытында арнайы тоқталып, «Салауатты өмір салтын ынталандыру әрқайсымыздың дене тәрбиесімен айналысуымызға, дұрыс тамақтануымызға, есірткілерді, темекі мен алкогольді тұтынуды қойып, тазалық пен санитария шараларын сақтауымызға және т.с.с. бағытталған» - делінген [1].

Салауатты өмір салтын қалыптастыру әрі жастарды соған тәрбиелеу негізінен терең мағыналы мәселе. Бұл тек қоғамдық санада жаттанды сақталып қалған жаман әдет-қылықтардан, жат іс-әрекеттерден жирену ғана емес, салауатты өмірдің қалыптасуы баланың отбасыдағы дүниеге келу сәтінен бастап тәрбиесіне тікелей байланысты. Сондай-ақ саулыққа, тазалыққа негізделген өмір салтын балаға үнемі қайталану арқылы дағдыға айналдырудың негізінде ғана «салауатты өмір салтының» қалыптасатындығын ғалымдар дәлелдеуде.

Салауатты өмір сүру салты дегеніміз – биоәлеуметтік категория және ол сатылап қалыптасады, сондай-ақ, адамдардың қажеттіліктеріне сай іс-әрекеттеріне байланысты болады. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде: «салауатты» сөзінің мәні – парасатты, байыпты деген мағынаны білдіреді. Ұлттық ұғымымыздағы «салауатты» сөзі кең мағынаға ие, яғни «салауатты өмір сүру» тек адамның денсаулығымен ғана емес, оның тәрбиелілігімен, адамдық және рухани болмысымен, адами қасиеттерімен тығыз байланыстылығын көрсетеді [2].

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының мәліметі бойынша, жеке тұлғаның дамуына түрлі факторлар өз әсерін тигізеді. Соның ішінде тұқым қуалаушылық көрсеткіштері – 20%, экологиялық факторлардың әсері – 20-25%, медициналық қамтамасыз ету – 10% болса, салауатты өмірін сауықтыру көрсеткіші – 50-55%-ды құрайды. Яғни бұл көрсеткіштер адамның өмір сүру сапасы мен өмір сүру стилі салауатты өмір салтына негізделуі қажеттігін меңзейді.

Қазіргі таңда қоғамымызда, әсіресе жастар мен мектеп оқушыларының арасында темекі тарту, ішімдік пайдалану, есірткі заттарына деген құмарлық, улы заттарға деген әуестік, адамилыққа жат іс-әрекеттер жиі орын алып көрініс табууда. Осы себепті балалар мен жастардың денсаулығына үлкен

қауіп төніп отыр. Бұл түйіткілді мәселенің алдын-алып, тиімді шешімін табу баланың тұлға болып қалыптасу өмір жолындағы алғашқы институттар – отбасы мен мектептің тәрбиелік жұмыстарына тікелей байланысты.

Мектеп жасындағы балаларды салауатты өмір салтына дағдыландыруда оқушыларды қимыл-қозғалыс дағдыларына тәрбиелей отырып, салауаттылық білімін қалыптастыру маңызды болып табылады. Осындай маңызды жұмысты іске асыру барысында ел арасында танылған халықтық «ұлттық ойын» түрлерін баланы рухани және физикалық тұрғыда шынықтыру мақсатында қолдану тиімді нәтижеге қол жеткізеді. Себебі халық арасында таралған ойындар баланың сүйіп ойнайтын және оның бастауыш сыныптарда жігерін жетілдіретін әсерімен ерекшеленеді.

Халықтық педагогиканың ең бір көне тиімді құралдарының бірі ойын арқылы бала қоршаған ортаны өз бетінше зерделейді. Сөйтіп, өзінің өмірден байқағандарын іске асырып, қоршаған адамдардың іс-әрекетіне еліктейді. Соның нәтижесінде өзі көрген жағдайларды отбасылық тұрмыс пен қызмет түрлерін жаңғыртады. Мәселен, қазақтың ұлттық ойындары: «Арқан тартыс», «Бәйге», «Аударыспақ», «Көкпар», «Алтын сақа», «Қыз қуу», «Күн мен түн», «Тоғызқұмалақ», «Қамшы тастау», «Хан талапай», т.б. балалардың еңбекке деген қарым-қатынасы мен қабілеттерін арттырады.

Ойын – адамның өмір танымының алғашқы қадамы, баланың негізгі іс-әрекетінің бір түрі. Бала өмірі тікелей ойынмен байланыста, себебі бала ойынсыз өсе алмайтындығы өмір заңдылығы. Бұл жайлы қазақ халқының ұлы ойшылы Абай Құнанбаев: «Ойын ойнап, ән салмай, өсер бала бола ма?» - деп баланың өмірінде ойынның ерекше орынға ие екендігін атап өткен. Ал, әйгілі кеңес педагогы В. Сухомлинский: «Ойынсыз ақыл-ойдың қалыпты дамуы да жоқ және болуы да мүмкін емес, ойын дүниеге қарай ашылған үлкен жарық терезе іспетті, ол арқылы баланың рухани сезімі жасампаз өмірмен ұштасып, өзін қоршаған дүние туралы түсінік алады. Ойын дегеніміз – білімге құмарлық пен еліктеудің маздап жанар оты» деген ой айтады [3].

Халқымыз ойындарды тек балаларды алдандыру, ойнату әдісі деп қарамай, олардың мінез-құлқының қалыптасу құралы деп ерекше бағалаған. Қазақ халқында «баланы ойын өсіреді» деген даналық сөз бар. Бала ойнап жүріп ойланады, жүйкесі тынығады, көңілі өсіп, ойы сергиді, денесі шымырланады. Ойын арқылы тұрмыс-салт, әдет-ғұрып, ұлттық ерекшелік, дәстүр жайлы танымы, түйсігі қалыптасады.

Ұлттық ойындарымыздың балаға берер өзіндік тәрбиелік маңызын халқымыздың ұлы перзентінің бірі, аса көрнекті жазушы М.Әуезов: «Біздің халқымыздың өмір кешкен ұзақ жылдарында өздері қызықтаған алуан өнер бар ғой. Ойын деген менің түсінуімше көңіл көтеру, жұрттың көзін қуантып, көңілін шаттандыру ғана емес, ойынның өзінше бір ерекше мағыналары болған» - деп сипаттаған. Оның «Абай жолы» роман – эпопеясының I томында қазақтың он үш ұлттық ойын атаулары кездеседі.

Қазақтың ұлттық ойындарының тарихына қысқаша тоқталсақ, ұлт ойындары туралы ең алғашқы деректер қағаз бетіне XVIII ғасырдан бастап түсе бастады. Оны алғаш жинап, Европа жұртына таныстырған Италия саяхатшысы Платано Карпини болған. Одан кейінгі деректер итальяндық Марко Поло, австриялық С. Герберштейн, итальяндық И.И. Новокаменский, орыс саяхатшысы П.И. Рычков, т.б. еңбектерінен кездеседі. Бұдан кейінгі кезеңде қазақ халқының этнографиялық материалдарын жинаған және ұлттық ойындардың тәрбиелік маңызы туралы пікір айтқандар: К.А. Покровский, Н.И. Гродеков, Е.А. Алекторов, Ә. Диваев, А. Гевшин, О.Әлжанов, т.б. болды [4].

Қазақтың ұлттық ойындары туралы алғаш рет пікір білдіргендер неміс саяхатшылары болды. Соның бірі неміс ғалымы А. Гумбольдт өзінің достарына жазған хатында: «Мен қазақ ауылында болған кезімді өмірімнің аса бір қуанышты кезеңі деп есептеймін. Себебі, көшпелі халықтың біздерге көрсеткен сый-құрметі мен ойын-сауықтары естен кетпейді...» деп өзінің таңданысын жеткізді.

Кенес дәуірінде Қазақстан мен Орта Азия халықтарының ұлттық ойындары туралы біршама тың зерттеу жұмыстары жүргізілді. Осы кезеңде Ә.Диваевтың «Игры киргизских детей» атты еңбегі жарыққа шығып, тарихта алғаш рет қазақ халқының ұлттық ойындарының классификациясы жасалды. Бұл еңбегінде адамның жас ерекшелігін ескере отырып, ойындарды үш топқа бөліп қарастырады.

Р/с	Жас ерекшелігі	Ұлттық ойындар
1	Өмірге келгеннен бастап 7 жасқа дейінгі бала	Санамак, тәй-тәй, айгөлек, соқыр теке, қуырмаш, алақан соқпақ, әксерек-көксерек, т.б.

2	<i>7 жасан 15 жасқа дейінгі балалар</i>	Тақия тастамақ, тартыс, сиқырлы қоржын, бәйге, көкпар, асық, ханталапай, т.б.
3	<i>15-20 жас аралығындағы жастар</i>	Теңге алу, қыз қуу, орамал тастамақ, аксүйек, күрес, т.б

Сонымен қатар, ғалым өзінің «Как киргизы развлекают детей» атты мақаласында «Бес саусак» ойынына тоқталып, оның баланы тәрбиелеп, шынықтыруда үлкен даналыққа негізделгенін алға тартады[5].

Қазақ халқының ұлттық ойындарын зерттеген орыс ғалымдарының бірі – А.Алекторов. Ол өзінің «О рождении и воспитании детей киргизов, правилах и власти родителей» (Орынбор, 1891) атты еңбегінде көшпелі қазақ халқының өмір сүру салтындағы баланың дүниеге келген сәтінен бастап өсу динамикасына дейін ұлттық ойын мен қимыл-қозғалыс әрекетінің алатын орны және баланың денсаулығы мен дене мүшесінің қалыптасып дамуындағы жеке халық ойындарының қажетті жақтарын ашып көрсетті.

Этнограф М. Гуннер қазақтың ұлттық ойындарын былайша жіктейді:

1. Жалпы ойындар;
2. Қарсыласу мен күресу сипатындағы ойындар;
3. Ашық алаңқайдағы ойындар;
4. Қыс мезгіліндегі ойындар;
5. Демалыс ойындары;
6. Ат үстіндегі ойындар;
7. Аттракциондық көрініс ойындар.

Жалпы, қазақтың ұлттық ойындары бес түрге бөлінеді. Олар:

- аңға байланысты;
- малға байланысты;
- түрлі заттармен ойналатын;
- зеректікті қажет ететін;
- ептілікті және икемділікті қажет ететін ойындар.

Сонымен қатар, қозғалмалы ойындар төрт топқа бөлінеді:

Р/с	Қолданылатын құралдарға байланысты	Ұлттық ойындар ерекшеліктер
1	<i>Табиғи заттарды қолданып ойнайтын ойындар:</i>	асық, бестас, лек жалау, сиқырлы таяқ, бақай пісті, жылмаң т.б.;
2	<i>Жануарлар бейнесін елестетіп ойнайтын ойындар:</i>	соқыр теке, түйе-түйе, ақ байпақ, көк сиыр және т.б.;
3	<i>Мүліктік бұйымдарды қолданып ойнайтын ойындар:</i>	шалма, бөрік жасырмақ, түйілген шыт, тақия телпек, белбеу тастау, орамал тастау, т.б.
4	<i>Құрал-жабдықсыз ойнайтын ойындар:</i>	айгөлек, аксерек-көксерек, шымбике, мәлке тотай, тоқтышақ, шертпек, жасырынбақ, бұғынай, т.б.

Кеңестік тоталитаризм кезеңінде ұлттық ойындарына Б.Төтенаев, М.Тәнекеев, М. Балғымбаев, Ә.Бүркітбаев, т.б. зерттеу жұмыстарын жүргізді.

Ұлттық ойындардың маңыздылығын қарастырған Б.Төтенаев өзінің «Қазақтың ұлттық ойындары» (Алматы, 1994) еңбегінде қазақ ойындарының түрлерін бөліп көрсетіп, бірнеше ойындардың шарттарымен таныстырған. Жас балалар үшін ойынның тәрбиелік маңызын ашып айқындап көрсеткен.

Ал, М. Тәнекеевтің негізгі еңбектері Қазақстанның спорт және дене тәрбиесі мәселесіне арналды. Ол қазақтың ұлттық және дәстүрлі ойындарын жекелей зерттеп қарастырды. Ғалым өзінің «Казахские национальные виды спорта и игры» (Алматы, 1957) атты еңбегінде ұлттық ойын «Тоғызқұмалақтың» ережесі мен ойнау тәртібін жіктеп көрсетеді, сондай-ақ басқа да қозғалмалы ұлттық ойын түрлеріне тоқталып, олардың тәрбиелік маңызы мен бала үшін пайдасын ғылыми деректерге сүйене отырып тұшымды талдайды.

Ат спортына қатысты ұлттық ойындарды талдаған М.Балғымбаев «Қазақтың ұлттық спорт ойын түрлері» (Алматы, 1985) атты еңбегінде «бәйге», «аламан бәйге», «жорға жарыс», «жамбы ату», «аударыспақ», т.б. жарысты ойын түрлеріне салыстырмалы талдау жасады. Дәл осы тақырып төңірегінде Ә.Бүркітбаев та «Спорттық ұлттық ойын түрлері және оның тәрбиелік мәні» (Алматы, 1985) атты жинағын жарыққа шығарған болатын.

Келесі кезекте, ұлт ойындарын оқу-тәрбие ісіне енгізу мәселесімен айналысқан ғалымдардың еңбектері жарық көре бастады. Осыған сәйкес, «Ұлттық ойындарды оқу-тәрбие ісінде пайдалану» (Алматы, 1993) деп аталатын ғылыми монография Е.Сағындықовтың басшылығымен жарыққа шыққан болатын. Мұнда қазақ мектептерінде қазақ халық ойындарын сабақта және сабақтан тыс тәрбие жұмыстарында қолданудың негізгі әдістемелері жасалды. Сонымен қатар, ойындарды оқу-тәрбие үдерісінде енгізудің қажеттілігі анықталып, соған сәйкес педагогикалық талдау жасалынды.

Сонымен, қазақ халқының ұлттық ойындары тек баланың қимыл-қозғалыс дағдыларына әсер етіп қана қоймай, оның жалпы өмір салтын салауаттандыруға негізделетінін жоғарыда аталған әрбір еңбекте нақты дәлелденген. Олай деуімізге тағы бір дәлел ретінде У. Жәнібековтың «Алтын домбыра жаңғыры» атты еңбегін атауымызға болады. Бұл еңбекте автор қазақ халқының жас сәбиді дүниеге келген сәтінен бастап салауатты өмір салтына тәрбиелеу стилінің ерекшеліктерін суреттеген. «Бесікке бөлеу, бесік той» дәстүрлері – жас баланы ер болып өсуіне, әсемдікке, ізгі ниеттілікке жетелейді. Бесік жырларында баланың ой-саналы, ақылды өсуі, жігерлі де қайратты болуы сипатталады. «Тұсау кесер» дәстүрі баланың тәй-тәй басып жасына толған күні орындалады. Осы дәстүр бала жетілуінде, өсуінде қадамының оңтайлы болуына ықпал етеді. «Атқа мінгізу» ауылда үлкен той. Баланың қолына қамшы, атына үзенгі беріп, болашақ жігіттің атта еркін қимылдауын талап еткен. Үш, төрт жаста балалар ат жарыстарына қатысып отырған[6].

Демек, ұлттық ойындар өз кезегінде бірнеше тәрбиелік бағыттарды басшылыққа алады:

- Біріншіден, ұлттық ойын – халық педагогикасының бір тармағы;
- Екіншіден, ұлттық ойын – ұлттық және рухани жан дүниені қалыптастыру құралы;
- Үшіншіден, ұлттық ойын – елін, жерін, Отанын сүйетін азаматты тәрбиелеу құралы.
- Төртіншіден, ұлттық ойын – ата-баба дәстүрінің ұмытылмас көрінісі;
- Бесіншіден, ұлттық ойын – ұрпақ сабақтастығының алтын көпірі.

Ұлттық ойындардың осы аталған тәрбие бағыттары баланың өмір сүру қалпын салауаттылыққа негіздеуді басшылыққа алады. Осыдан-ақ, қазақ халқының ұлттық ойындары жеке тұлғаны тәрбиелеу құралы ғана емес, оның өмір салтын қалыптастырушы маңызды әлеуметтік құрал ретінде қызмет атқаратындығын байқаймыз.

Қорыта айтқанда, ұлттық ойындар – салауатты өмір салтын мұрат тұтқан арманшыл, елі мен жерінің қамын ойлайтын, ұлтқа тән барлық қасиетті қадір тұтатын, дара тұлға – жаңа адамды тәрбиелеп шығарудың маңызды құралы. Сабақ барысында немесе сабақтан тыс кезде баланы ұлттық ойын арқылы өмірге тәрбиелеу үздіксіз процестің жалғасы. Халықтың ұлттық ойындары – жас ұрпақтың қалыптасып өсіп-өнуіне әсер ететін факторлардың бірі және дәстүрлі мәдениетіміздің бір бағыты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. Қазақстан - 2030 Барлық Қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы. 1997 жылы 1 қазан.
2. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 8 том. // Жалпы редакцияны басқарған Қазақ ССР Ғылым академиясының корреспондент мүшесі – А.Ы.Ысқақов. Алматы: Ғылым, 1985. – 122 б.
3. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. – Киев: Радянська школа, 1974. – 288 с.
4. Иманбеков Т. Қазақ балабақшаларындағы оқу-тәрбие жұмыстарында ұлттық ойындарды пайдалану. // Пед.ғыл.канд.дисс. / Алматы, 1997.
5. Диваев Ә.Ә. Қазақтың қимылды ойындары.//Организация и методика физической культуры. Науч.тем.сб.- Алматы, 1993. – 36 б.
6. Жәнібеков У. Алтын домбыра жаңғырығы. Алматы, 1990. - 25-69 б.

Б.МОМЫШҰЛЫНЫҢ ШЫҒАРМАЛАРЫ АЯСЫНДА АЗАМАТТЫҚ МӘСЕЛЕСІНІҢ ДАМУЫ

Сапарбек К.С.

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.д., профессор Мыңбаева А.К.

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

e.mail:kausar0907@mail.ru

Қазіргі тәуелсіз еліміздің білім беру жүйесіндегі басты стратегиялық міндет – рухани және әлеуметтік – адамгершілік дүниесі бай, жаңашыл, шығармашылық ойлау қабілеті мен дүниетанымдық мәдениеті жетілген зерделі тұлғаны қалыптастыру болып табылады. Қазақстан Республикасының Президенті «Қазақстан жолы» кітабында білім беру үдерісінде ұлттық мәдениеттің ұлттық сана-сезімін қалыптастырудағы келесі бағыттарды атап өтті: «бүгінгі күні күн тәртібінде елімізде жүзеге асырылып жатқан өзгерістердің мәніне сай жаңа қазақстандық қоғамдық сана қалыптастыру қажеттілігі тұр. Сөзсіз, оған әмбебап мәдениеттің элементтері, заманауи білім мен ұлттық дәстүрлер жатады. Демек, өзгеріп жатқан әлемге және білім беру саласына жаңа әлеуметтік талаптарға қарамастан, білім беру жүйесінің міндеті өзгеріссіз қалады - толыққанды және бәсекеге қабілетті азаматтарды тәрбиелеу, білімнің экономикалық пайда алу тұрғысынан ғана емес, сонымен бірге саналы, қоғам алдында жауапты және ел азаматтарына мейірімді болашақ ұрпақтарды тәрбиелеудегі рөлін айқындайды». Қазақстан Республикасы үздіксіз білім беру жүйесіндегі тәрбие тұжырымдамасында азаматтық-патриоттық, құқықтық және полимәдениеттік тәрбие гуманизмге, қазақ халқының тарихы мен салтын, тілін сүю және құрметтеуге, оның таңдаулы дәстүрін сақтауға және оны дамытуға, Қазақстанның басқа да халықтарының мәдениетін зерттеу және игеруге негізделген азаматтық ұстанымды және патриоттық сананы, құқықтық және полимәдениетті, қалыптасқан ұлттық сананы, ұлт аралық мәдени қарым-қатынасты, әлеуметтік және діни төзімділікті қалыптастыруы тиіс. Демек, осы аталған тұжырымнан халықтың санғасырлық тарихы мен бай мәдениетін, рухани азыққа мол салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпын келешек ұрпаққа жеткізуші алтын көпір саналатын нағыз «азаматты» тәрбиелеу мен біліммен қаруландыру өте күрделі де кезек күттірмес мәселе екенін аңғаруға болады. Енді, осы қазақтай қайсар елдің бүгіні мен ертеңі, жарқын болашағы саналатын «азамат» ұғымына кеңінен әрі тереңірек тоқталатын болсақ, жалпы сөздіктерде «азамат» деген термин сөздің мәні: «адамның белгілі бір мемлекеттің азаматтары қатарына жатуы, әрі сол адамның өз мемлекетіне саяси - құқықтық қатыстылығын білдіреді. Ол өзі азаматы болып есептелетін мемлекеттің заңын мойындауға, өзінің азаматтық парыздарын адал атқаруға міндетті» – деп көрсетіледі.«Адам» деген жалпы түсініктен «азамат» ұғымын оның белгілі бір мемлекетке, қоғамға тиесілі болуы және нақты міндеттері мен құқықтарының болуы ажыратады. Ал «азаматты тәрбиелеу» ұғымының мағыналық маңызы тәрбиелік үдерістің азаматты тәрбиелеуге бағытталғанын көрсетеді. [2]. Әр заманда әртүрлі талаптарға байланысты тұлғаның азаматтығы түсінігі де өзгеріп отырған. Ең алдымен «азаматтық» мәселесі Аристотельдің «Саясат» кітабында бастау алады. Ақкөңіл адамдардың санын арттырып, мемлекеттің бақытты өмірін қамтамасыз етуші адамды, Аристотель толыққанды азамат деп қарастырады. Адам өзінің саналы сезінуі арқылы ғана азамат бола алады деген ойды айту арқылы Аристотель азаматтылықты адами шынға жету мен адами құндылықты сезіну деп қарастырады. В.И. Даль анықтамасына тоқталсақ: «Азамат – ортақ басшылыққа бағынатын халықтың немесе қауымның мүшесі; халықты, Жерді және мемлекетті құраушы әрбір тұлға». Ал С.И.Ожеговтың кейінірек берілген анықтамасында азаматты белгілі бір мемлекеттің аумағында тұрақты өмір сүретін, сол мемлекеттің қорғанышын пайдаланатын және басқа да саяси және басқа құқықтар мен міндеттерге өкілетті тұлға деп анықтайды. Я.А.Коменский философ-гуманист ретінде тәрбиеге үлкен көңіл бөлген. Әлем туралы көзқарас қалыптастыруда саналы және тәуелсіз, өз бетінше қоғамға қызмет етуге бағыттайтын адамды қалыптастыруға тәрбие қызмет етеді деп атап көрсетеді. ХХ ғасырдың 60, 70, 80-жылдарда бұл мәселені қарастырған ғалымдар азаматтылықтың барынша кеңейтілген философиялық түсіндірмесін береді. Зерттеуші И.М. Ильинский, В.А. Ребрик азаматтықты адам шындалғандылығының моральдық дәрежесін сипаттайтын тұлғаның әлеуметтік-саяси сапасы, яғни оның әлеуметтік кемелдену көрсеткіші деп анықтайды. [3] Ал дәстүрлі қазақ қоғамы адам мен азамат аражігін ажыратып, ерекше зейін қояды. Мысалы, «адам» термині де қазақ қоғамында мәні терең, моральдық тұрғыдан қаралады. Ол «нағыз адам» немесе «адам емес» тәрізді. Ал азамат адамнан гөрі өз еліне, жеріне, ұлтына шын берілген адам. Кез-келген адамға азамат сөзін қолдана бермеген.«Азаматтық» деген термин Ұлттық энциклопедияда: 1) ұлылық, мәртебелік, 2) тәкаппарлық, 3) кереметтілік, 4) ұлы мәртебелік; (сұлтандар титулы) - 1) ел азаматы, 2) кәмелеттік, 3) дара тұлға – деп берілген. Жалпы азамат деген ұғым «адам»

деген ұғымның жетілген, кемелденген, адам құқығы мен азамат құқығының аражігін ажырататын ұғым. Азамат қазақ халқында жетілгендікті, кемелденгендікті әрі ұлтжандылықты білдіреді. Әрине, әр елде азамат ұғымы бірыңғай емес. Мысалы, Англияда 23 - 24 жасқа келген өмір тәжірибесі кемелденгендерді «азамат» дейді. [4] Демек, біз «азаматтық» дегенді күрделі тұлғалық білім ретінде, ал оның құрауыштары ретінде құқықтық, саяси саналылық, патриоттық және толеранттылық (діни, нәсілаларлық және ұлтаралық) түсінеміз. Ендеше тұлғаны әлеуметтендіру барысында идеал азамат ретінде қалыптастыру. Ал, азаматқа лайық сапалардың қалыптасуы негізгі үш: адамгершілік, құқықтық және әлеуметтік – саяси белгілермен байланысты деп ойлаймыз:

- Адамгершілік белгілер: азаматтық өзіндік сана, азаматтық борыштылық, азаматтық жауапкершілік;
- Құқықтық белгілер: құқықтық мәдениет, мемлекеттік заңдарды сақтау, жеке еркі;
- Әлеуметтік белгілер: азаматтық келбет, азаматтық белсенділік, саяси мәдениет, патриотизм және толеранттылық.

Осы аталған белгілерді бірлікте қарастыруымыз «азаматтық» ұғымының құрылымын, кіріктірілген сапа ретінде айқындай түседі [5].

Ендігі кезекте, оқушылардың болашақ ел ертеңі ретінде «азаматтығын» қалыптастыруда Бауыржан Момышұлының шығармаларының құндылығы мен мүмкіндіктері кең. Себебі, ол біріншіден, жас ұрпақты тәрбиелеуде адамгершілікке баулудың басты құралы, рухани дүниесі байды, ниет-танымы, өмірлік көзқарасы қалыптасады; екіншіден, ұлттық тәлім-тәрбие, отбасы тәрбиесі мен салт-дәстүр, әдет-ғұрыптарға бай тарихи мұра, үшіншіден, Ұлы Отан соғысында жанқиярлықпен соғысқан жауынгерлердің бейнесін және ерен ерліктерін ұмыттырмауға мүмкіндік беретін танымдық мұра.

Қазақ халқының қайсар бабаларының даңқын көтерген, елдің бостандығын қасық қанымен, әділ жанымен, ыстық жүрегімен қорғаған тұлғаларды еске алсақ ауызға алдымен арғы Алпамыс пен Қобыланды, бергі Абылай мен Кенесары, Қабанбай мен Бөгенбай, Исатай мен Махамбет, Абай мен Ыбырай, Әлихан мен Ахмет т.б. ілігеді. Олар халқымызды мерейін, ерлік дәстүрін, өрлік тұлғасын тарих сахнасында аспанға көтерді. Солардың бірі – қазақтың Бауыржаны. Оның есімі аталғанда, екі бірдей бейне көз алдымызға келеді: бірі –батырдың, екіншісі –жазушының бейнесі. Осы екі бірдей қасиеттің Бауыржан Момышұлының бойынан табылғандығына, тұғырлы тұлғасындағы тамаша жауынгерлік сипат пен әдеби шығармашылық сипатының бір-бірімен ғажап сиысқандығына таңданбау мүмкін емес. Оның өнегелі өмір жолы, әскери портреті талай қаламгердің қаламымен өрнектелгені белгілі. Олардың ішінде әдеби көркем шығармаларымен қатар естеліктер, ғылыми еңбектер де кездеседі. Бұл тақырыпқа А.Бек, А.Кривицкийден бастап, М.Әуезов, М.Ғабдуллин, Ш.Мұртаза, Е.Ысмайлов, Ә.Нұршайықов, Ш.Елеукенов, М.Мырзахметұлы, З.Ахметова, М. Қалдыбаев т.б. ғалым-жазушылар қалам тербеп, батыр бейнесін сомдауда үлкен еңбек сіңірген.

Бауыржантанудың негізін салушы ф.ғ.д. профессор Мекемтас Мырзахметұлының еңбегі осы салада жүргізіліп жатқан зерттеушілерімен ерекшеленеді. «Бауыржантану» саласын зерттеуде *тарих ғылымының саласының* М.Айтқазина т.б., *әскери салада* Л.Н. Бакаев, Қ.С. Мұхаммедқалиев және *әдебиет ғылымының саласынан* Ғ.А. Орынханова, Ж.И. Иманалиев, Қ.Уразбаев т.б. бірқатар ғалымдар зерттеулер жүргізді.

Аты аңызға айналған Бауыржан Момышұлы барлық тәрбиенің бастауы рух тәрбиесі екені туралы айта отырып былай дейді: «Намысты адам намысы барды қадірлейді және намысы жоқты сыйламайтыны – заңдылық», - деп, өз шығармаларының басты идеясы – жастарды ерлік рухта, отансүйгіштікке тәрбиелеу, ар-намыс, ождан мен адамгершілік қадір-қасиеттер үшін күресуге, озбырлық пен зорлыққа, арсыздық пен қорлыққа қарсы тұра білуге баулу керек екенін бір ғана түсінікпен келтіреді.

Қорытындылай келе, жастарды, жана ұрпақты сергек және өз ісіне сенетін, қоғам алдындағы жауапкершілігі мен міндетін білетін, жанаша ой түйіндейтін, кедергілерден қорықпайтын, оның қандайын болса да жеңе білетін күрескерлік рухта тәрбиелеу – бүгінгі күннің басты талабы. Әсіресе, оқушылардың бойындағы өзіне және қоршаған ортаға деген жағымды эмоциялық көзқарасты және азаматтығын қалыптастыруда батырдың шығармалары таптырмас құрал. Осы мақсатты жүзеге асыруда Бауыржан Момышұлының шығармаларының құндылығы бүгінгі таңда баға жетпес мұра болып саналады. Өйткені, даңқты қолбасшының әскери-қайраткерлік қабілеті, білімдарлық жазушылық бет-бейнесі күн өткен сайын айқындалып биіктей түсуде. Сол себепті, ұрпақтар арасындағы байланысты сақтау, оны үзбей атадан балаға, ұрпақтан – ұрпаққа мұра етіп жалғастыру біздің басты міндетіміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қоғабаева Ә.М., Атыханова Д.Е. «Қазақстан Республикасы мен Ұлыбританиядағы азаматтық тәрбие мазмұнының ерекшеліктері» ҚАЗҰУ Хабаршысы. Психология және социология сериясы. №4 (55). 2015
2. Қоғабаева Ә.М., Атыханова Д.Е. «Қазақстан Республикасы мен Ұлыбританиядағы азаматтық тәрбие мазмұнының ерекшеліктері» ҚАЗҰУ Хабаршысы. Психология және социология сериясы. №4 (55). 2015
3. Б.С. Абдуллаева «Адам және азамат, азаматтық қоғам туралы түсінік» ҚАЗҰУ Хабаршысы 2009 Алматы [5. – 214 б.].
4. Б.С. Абдуллаева «Адам және азамат, азаматтық қоғам туралы түсінік» ҚАЗҰУ Хабаршысы 2009 Алматы [5. – 214 б.].
5. Иманбекова Б. «Азаматтық тәрбие тұлғаны әлеуметтендірудің бір формасы ретінде». Білім менеджмент 2/2008.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНА БЕЙІМДЕЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Тажу Т.Қ.

*Ғылыми жетекшісі: п.ғ.д., профессор Мукашева А.Б.
Әл - Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті
е – mail: aika-97-28@mail.ru*

Бүгінгі таңда еліміздегі мемлекеттік саясаттың маңызды басымдықтарының бірі білім беру жүйесінің дамуы болып табылады. Білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі принциптеріне сапалы білім алуға барлығының құқықтарының теңдігі, әр адамның интеллектуалды дамуын, психофизиологиялық және жеке-дара ерекшеліктерін ескере отырып, халықты барлық деңгейі үшін білімге қолжетімділігі жатады [1].

Сапалы білімнің барлығы үшін қолжетімді болу шартын қалыптастыруға бағытталған білім беру жүйесін түрлендіру процестерінің бірі инклюзивті білім беру болып табылады. Инклюзивті білім беру дене бітіміне, психикалық, интеллектуалдық, мәдени, этникалық, тілдік және

өзге ерекшеліктеріне қарамастан ерекше білім беруге қажеттілігі бар балаларды жалпы білім беру кеңістігіне енгізуді, олардың сапалы білім беруде кедергілерді жоюды және әлеуметтік ортада бейімделуін және ықпалдасуын көздейді. Ерекше білім беруге қажеттілігі бар балаларға ерекше білім беруге қажеттілігі бар балалар; мигранттар мен оралмандар отбасыларының, аз ұлттар балалары; қоғамға әлеуметтік бейімделуде қиындықтары бар балалар жатады. Кеңейтілген мағынада инклюзивті білім беру дегеніміз - кедергілерді жоюмен ерекше білім беруге қажеттілігі бар адамдарды оқыту процесінде енгізуге бағытталған білім беру процесі және олардың сапалы білімге тең қолжетімділігін қамтамасыз ету болып табылады. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016 – 2019 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасында көрсетілген орта білім берудің инфрақұрылымдық дамуын қамтамасыз ететін міндеттердің бірі ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларды инклюзивті ортада қолдау, ал орта білім берудің мазмұнын жаңарту аясындағы міндеттердің бірі білім беру ұйымдарын өлшемшартпен бағалау жүйесіне көшуді жүзеге асыру деп көрсетілген [2].

Бұл өз кезегінде инклюзивті білім берудің дамуын теориялық және әдістемелік жағынан жетілдіруді қажет етеді. Инклюзивті білім беруді дамытуды әдіснамалық және оқу-әдістемелік қамтамасыз ету мыналарды көздейді:

– жалпы білім беру процесіне ерекше білім беруге қажеттілігі бар тұлғалар қосу аясында оларды әлеуметтік-педагогикалық және психологиялық-педагогикалық қолдауды ұйымдастыру, мүмкіндіктері шектеулі балаларды кіріктіре оқыту және инклюзивті білім беру негіздерін әдіснамалық және оқу-әдістемелік әзірлеу;

– ерекше білім беру қажеттілігі бар оқушылардың (оқу процесін ұйымдастыру жағдайларына қойылатын талаптар, базалық пәндер және оқыту пәнінің нәтижелері бойынша дағдылар, білім алушылардың дайындық деңгейіне қойылатын талаптар) оқу бағдарламаларын, оқу жоспарларын бейімдеу;

– инклюзивті білім беру жағдайында оқушының оқу жетістіктерін бағалаудың критериалды жүйесін бейімдеу, ерекше қажеттіліктері бар балаларды оқыту нәтижелерін бағалау және мониторингілеу жүйесін әзірлеу,

– үйде оқыту сапасын бағалау жүйесін әзірлеу;

– ерекше білім беру қажеттіліктері бар тұлғаларды оқыту жағдайларына жоғары және кәсіптік, техникалық білім беру бағдарламаларын және үлгілік оқу жоспарларын бейімдеу [3].

Әр адам қайталанбас тұлға болып есептеледі, сондықтан адам, адамгершілік тұрғылық қарым-қатынасқа құқылы. Әлеуметтік ортаға енгізу – әлеуметтік қатынастың жалпы жүйесіне және баланың өз жағдайына қарай білім алу ортасына мүмкіндігі шектеулі балалардың әлеуметтік бейімделуін қалыптастыру. Бейімделу – бұл жеке тұлғаның әлеуметтік құрылымдарға енуі. Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік ортаға енгізудің негізгі бір факторы, ортаны мүмкіндігі шектеулі баланы қабылдауға дайындау. Мүмкіндігі шектеулі баланы әлеуметтік ортаға енгізудің екі жолы бар. Бірінші жолы, мүмкіндігі шектеулі баланы қоршаған ортаға бейімдеу. Бұл жолдың кемшілігі – біржақтылығы. Бұл жолмен керекті нәтижеге жету мүмкін емес, әлеуметтену процесі екі жақтылы болуы керек. Бұл дайындық процесінде интеграцияның объектісі ғана емес, сонымен қатар белсенді субъектісі болу керек. Екінші жолы мүмкіндігі шектеулі баланы әлеуметтік ортаға енгізу дайындығымен бірге, әлеуметтік ортаны мүмкіндігі шектеулі баланы қабылдауға дайындау. Негізгі факторы да осы.

Инклюзивтік білім беруді шешу жолдары:

- мүгедектік мәселені қоғамда түсіну;
- қатарластарымен қарым-қатынас;
- толыққанды білім беру;
- қоғамға кіріктіру және бейімделу;
- мүгедек емес балаларды түсінуге, пікірлесуге тәрбиелеу.
- даму мүмкіндігі шектеулі балаларды ерте тексеру және түзету- педагогикалық қолдау көрсету мекемелерінің көптеп ашылуы;
- балаға міндетті психологиялық- педагогикалық жетелеу жүргізіп, жалпы білім беру үрдісімен кіріктіру;
- әр бала үшін кіріктірудің мүмкін және қажетті түрін анықтау.
- даму мүмкіндігі шектеулі жандарды ерте анықтап, кешенді көмек көрсету.
- даму мүмкіндігі шектеулі балаларды мектепке даярлау;
- ерекше сұранысқа ие балаларды қанағаттандыру мақсатында жалпы типте білім беру мекемелерін

техникалық құрал-жабдықтармен толықтыру;

• инклюзивті білім беруді дамыту үрдісінде қоғамдық мекемелерде ата-аналарды қатыстыру[4].

Мемлекет даму мүмкіндігі шектеулі азаматтардың білім алуына, дамуында ауытқуды түзетуіне және әлеуметтік бейімделуіне жағдай жасауды қамтамасыз етеді. Қазақстан Республикасының азаматтарының денсаулығын қорғау жөніндегі заң құжаттарында айтылғандай, мүгедектер, оның ішінде мүгедек балалар және бала жасынан мүгедектер медициналы-әлеуметтік көмек алуға, оңалтылуға (реабилитация), дәрі-дәрмектермен, протездермен, протездіортопедиялық бұйымдармен, жеңілдік жағдайларда қозғалыс құралдарымен қамтамасыз етілуге, сондай-ақ, кәсіби даярлану мен қайта даярлануға құқықтары бар.

Әлеуметтік-экономикалық дамудың қазіргі кезеңінде мүмкіндіктері шектелген балалардың жеке даралық ерекшеліктеріне, қазіргі қоғамдағы орнына, олардың мінез-құлық және мінез ерекшеліктеріне мән бермеу бүгінгі қоғам дамуында мүмкін емес. Дегенмен, «ерекше» балаларды оқыту мен тәрбиелеу және әлеуметтендіру күрделі мәселе болып отыр. Аталған балалар категориясын қоғамға интеграциялауға дайындаудағы жағымды бет алыстардың алдын-алу үшін оларды оқыту, тәрбиелеу және барлық өмірлік әрекеттерін ұйымдастыруда арнаулы (түзетім) білім берудің қазіргі проблемаларын талдаудан шығатын жаңа теориялық ықпал жасауды талап етеді және де бұл мүгедек балаларды әлеуметтік қорғауға қатысты медициналық, педагогикалық, әлеуметтік, әлеуметтік-психологиялық және өзге де проблемалар комплексін ескере отырып шешілу қажеттігін туындатады.

Мүмкіндіктері шектеулі адамдарға өзгелермен бірдей білім алуға, жұмыс істеуге, демалуға т.б. яғни қоғамдық өмірге араласуға құқық беру қажеттігі еш күмән келтірмейді, дегенмен, бұны шынайы түрде іске асыру оңай еместігі белгілі. Білім алу, қоғамдық өмірге араласу, түрлі мүмкіндіктерді игеру, мемлекет, жергілікті әкімшілік білім беру жүйесінен қолдау таппаған жағдайда тек қағаз жүзінде ғана қалып қояды. Арнаулы білім беру мәселелерін қайта қараудың нақты бағыттары білім беру жүйесінде мүмкіндіктері шектеулі балаларды интеграциялау туралы ұсыныстар және интеграциялық оқыту практика барысында қолға алынып, практикаға енгізіліп, жақсы нәтижелерге қол жетіп жүрген инклюзивтік оқыту барысы және жалпы білім беру мекемелерінің жанынан ашылып жатқан арнаулы (түзетім) топтар мен логопункттер[5].

Қорыта айтқанда, бала – ата-ана – педагог, отбасы және білім беретін ұйымдар арасындағы сабақтастықтың ойдағыдай жүзеге асуы тұлғаның әлеуметтік бейімделуінің алғы шарттарының бірі болмақ. Біз балалар үшін бала өз әрекетінің қатысы мен керектігін сезінетіндей жағдай жасауымыз керек. Мемлекетіміздің әрбір азаматы – ұлттық құндылықтарымыз, әр баласы еліміздің ертеңі екенін ескерсек әрбір мүмкіндігі шектеулі балалардың сапалы білім алып, азамат болып қалыптасуына жағдай жасау біздің міндетіміз.

Инклюзивті оқыту – мүмкіндігі шектеулі балалардың тең құқығын анықтайды және ұжым іс-әрекетіне қатысуға, адамдармен қарым-қатынасына қажетті қабілеттілікті дамытуға мүмкіндік береді. Осы бағытты білім беру жүйесіне енгізу арқылы балаларды адамгершілікке, ізгілікке, қайырымдылыққа тәрбиелей аламыз. Сонымен қоса, инклюзивті оқыту үрдісі балаларды толеранттылыққа тәрбиелеудің бастауы болмақ. Мүмкіндігі шектеулі жандарға деген мемлекет тарапынан көрсетілетін көмек етек жинап, ел болғалы толастамақ емес. Дегенмен бұл әрине мұндай жағдайда аздық, әлі де болса ойланарлық жағдай. Десек те, даму мүмкіндігі шектеулі жандар үшін ел тарапынан бөлінетін көмек пен қамқорлық шектелмесе екен деген ойдамын. Бұл жандар ондай өмірді таңдап алмаса керек. Мүмкіндігі шектеулі балалардан болашақта қолдарынан іс келетін саналы азаматтар мен азаматшалар шықпасына кім кепіл? Мүмкіндігі шектеулі жандардың қозғалыс мүмкіндігі шектелгенімен, жандүние кеңістігі аясының тарылып, күйзеліске ұшырауына жол бермеу – белгілі бір ұйымдардың міндеті ғана емес, қоршаған ортаның, қалың бұқараның басты парызы.

Мемлекетіміздің әрбір азаматы – ұлттық құндылықтарымыз, әр баласы еліміздің ертеңі екенін ескерсек әрбір мүмкіндігі шектеулі балалардың сапалы білім алып, азамат болып қалыптасуына жағдай жасау біздің міндетіміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. «Білім туралы» ҚР-ның 2007 жылғы 27 шілдедегі Заңы (15 сәуір 2016 жылы өзгертулер мен толықтырулар енгізілген).
2. Қазақстан Республикасында білімді және ғылымды дамытудың 2016-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2016 жыл.
3. Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беруді дамытудың тұжырымдамалық тәсілдері. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2015 жылғы №348 бұйрығымен бекітілген.
4. Ахмедалиева, Д. У. Мүмкіндіктері шектеулі балалармен жұмысты ұйымдастыру // Әлеуметтік педагог. - 2010.-№1. - . 15-17б.

«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» - БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ӨЗІНДІК ТАНЫМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЖОЛЫ

Г.Ә.Әбдуқадыр.

Ғылыми жетекшісі: PhD Шашаева Г.К.

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

t_gulbakhit@mail.ru

Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласындағы қоғамды рухани жаңғыртудың ауқымды идеялары мен тұжырымдамалық тәсілдерін терең зерделеу арқылы, білім алушылар арасында таратуды, ұйымдастыруды көздеген болатын. Елбасы «Мақсатқа жету үшін біздің санамыз мен танымыздың және ісімізден озып жүруі, яғни одан бұрын жаңғырып отыруы тиіс. Бұл саяси және экономикалық жаңғыруларды толықтырып қана қоймай, олардың өзегіне айналады», - деді. Жалпы білім беретін оқу мекемелерінде оқытуда білім алушылардың психологиялық және жас ерекшеліктерін ескеру, жеке тұлға, оның рухани мәдениетін, өзіндік танымдық тұрғысынан ойлауы, әлеуметтік өмірдегі рөлі, практикалық қызметтегі көзқарасы жағынан дамыту деген жолдар соның бір дәлелі болмақ.

Рухани жаңғыру – бұл адам сана сезімінің, сенімі мен сапасының, білімі мен өмір сүру тәсілінің және өзіндік танымының қалыптасу көрсеткіші. Ал жастардың рухани байлығы дегенде бірінші кезекте, олардың білімділігімен, танымдық қабілеттерін, ана – тілін білуі мен мәдени деңгейі, дүниетанымдық ой-өрісі тұрады. Сондықтан да, Елбасының бағдарламалық мақаласы жастарға арналған. Өйткені, болашақ – жастардың қолында. Қоғамдық сананы жаңғыртудың басты басымдығы ұлтымыздың жахандық қоғамдастықта бәсекеге қабілетті болуын «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында білім туралы айтылған бөлімінде білім алушылардың жан-жақты қабілетті, білімді, өзіндік таным қалыптастыру мен қатар қоғамның дамуына үлес қостатын жастарды тәрбиелеп, жетілдіру керек деген сөзі дәлел болмақ. Аталған мақалада өзіндік танымның қалыптасуына барынша қолдау көрсету мен түбегейлі жаңа тұжырымдарды көрсетілген. Мақаланың халықтың ертеңі алдындағы маңызы айқын. Ең бастысы, қолымызға алдағы рухани дамуымызға қажетті, жол көрсететін құбылнама іспетті бағдарлама тиді. «Рухани жаңғыру» – еліміздегі білім берудің бүтіндей жүйесінің айрықша «мүмкіндіктер кеңістігіне» айналуға. Бұл маңызды құжат жоғары мектептің тәрбие және идеологиялық жұмыстарын жүйелеуге кең мүмкіндіктер ашады. Демек, рухани білім беру бағдарламасын дайындау және жетілдіріп отырудың негізгі аса маңызды міндеттердің бірі – білім алушылардың өзіндік танымын қалыптастыру болып табылады. Осылайша білім беруші мекемелер бүгінгі таңдағы ең маңызды мәселеге көңіл аударулары керек.

Рухани жаңғыру бағдарламасы, шын мәнінде қоғамдық сананы өзгерту бағытындағы гуманитарлық ғылымдағы инновациялық серпіліс. Алайда кез-келген ашылулардың ғылымилығы оның әдістемелік дайындығымен анықталады. Сондықтан да бүгінгі таңдағы білім беру орындарының, гуманитарлық ғылымдардың алдындағы маңызды міндет – «Рухани жаңғыру» бағдарламасын әдістемелік тұрғыда негіздеу болып табылады. Әдістеменің өзін, күрделі теориялық және тәжірибелік міндеттерді жүзеге асыру мен қолданудағы дүниетанымдық қағидаларының жиынтығы деп, кең мағынада түсінуіміз керек. «Рухани жаңғыру» бағдарламасының әдістемелік негізінде Елбасының еңбектері тұруы тиіс. Ол үшін түрлі салалардағы ғылыми ойлардың кең ауқымдағы кіріктірілуі қажет. Бүгінгі әлемдік бәсекелестік заманында бізге сергектік пен серпіліс керек. Тұңғыш Президентіміздің тың идеялары жаңа нәтижелі көзқарастарға бастайтын серпіліс. Ал білім беру орындары қоғамдық сананы жаңғыртудың қозғаушы күші болуы тиіс. Басты мақсат - түсіндіруден әрекетке көшу болмақ.

Өзіндік таным ерекшеліктері ертеден философия, педагогика, психология саласында зерттеліп адам мен әлемнің сан алуан арақатынасы, сыртқы мен ішкі дамуында қарастырылады.

Өзіндік таным философиялық тұрғыда-бүкіл дүниені ойлау, оның шығу тегін білуге ұмтылу, адамның дүниедегі орнына үңілу, адамның ішкі дүниесінің сырын ашу, табиғат пен қоғамның негізгі заңдарын танып білу, адам өмірінің мәнін айқындау т.с.с жүйе ретінде. Өзін-өзі тану өте ауқымды түсінікті қамтиды. Оған әлемді қабылдау, қарастыру, түйсіну елестету, түсіну, ұғыну, меңгеру, тану, секілді күнделікті қолданылып жүрген түсініктер ұғымында классификация жасауға болады. Оның

өлшемі де кең көлемді қамтиды: тарихи-философиялық, педагогикалық, психологиялық, ғылыми танымдық, әлемдік-өркениеттілік, т.т.с.

Өзінді-өзің таны – бұл жеті дананың (әсіресе Хилон мен Фалес) аузынан шыққан дана сөз және даналық формуласы болып Дельфия шіркеуінің маңдайшасына жазылған. Бұл Дельфиялық дана сөз Сократқа дейін белгілі болғанын көруге болады. Кейін бұл сөзді Сократ қолданған, ал Сократқа дейін антикалық дәуірде бірде-бір ойшыл адам қызметінің басқару принципіннің бірден-бір бөлігі өзіндік таным яғни өзін-өзі тану екенін Сократтай бағалай алған жоқ.

Өзіндік таным дағдыны қалыптастыруда ерте антикалық ғасырлардан бастау алған. Себебі, сол уақыттың өзінде б.э.д 470-399 жж. аралығында өмір сүрген антикалық ойшыл, бірінші афиналық философ Сократтың ауызша таратқан даналық ойларының туындауларында өзіндік танымның негізін: философиялық танымының үлкен мақсаты: адамның танымы, оның іс-әрекеті, ой-өрісі, тұрмысы деп біледі. Бұл таным тек өзін-өзі тануды ықтимал екенін айтты «өз-өзіңді тани біл» бұл тұжырымды дәлелдеу үшін Сократ өз өмірін зерттейді.

Сократ ойынша, Адам рухы әулиелік болғанда ғана әулиелік білімге жетеді: айқын нәрсе, әрқашан да айқын. Сонымен қатар рух-білім сақшысы, адам өзіндік танымы-бұл өткен істердің, бұрынғы – білімдер жиынтығының еске түсуі. Даналық – бұл білім, бірақ адам барлығын білуге күші жетпейді.

“Адам, - дейді Сократ, – барлығына дана болуы мүмкін емес, тиісінше, кім білсе сол дана”. Сократ мейірімділік жарылқауының үш негізін белгілейді.

1. Деңгейлік “Өз деңгейінен жоғары ештеңе жоқ”
2. Танымдық
3. Әділеттілік

Өзіндік таным туралы Сократ өз еңбектерінде қарастырып, ең маңыздысы адамның өзін-өзі тануы және өзіндік таным екенін айтып өткен.

Таным теориясын философияда ең алғаш қарастыған Э. Кант болған. Ол таным теориясын таным субъектісі және объектісін қарастырды. Өз еңбектерінде таным барысында адамның қасиеттері жайлы жазады.

Субъект және объект жөнінде Кантқа дейінгі таным теориясында әңгіме болмады: таным процесінде қайдағы бір абстракты адам қайдағы бір абстракты дүниені қалай болса солай тануға тырысады. Кантқа дейін тіпті философияда субъект жоғалып кетті. Субъекті философияға енгізген Кант және оның ізбасары И. Г. Фихте болды. Адам мен сыртқы дүниенің қарым-қатынасында бұрынғы түсінік бойынша, белсенді рөлді сыртқы дүниедегі құбылыстар атқарады деп есептелді. Адам санасы, адам («субъект») сыртқы дүниенің әсерін қабылдаушы ғана. Сыртқы дүниенің (Кант ілімінде «объекті») әсерімен адам ол жөнінде мағлұматтар ала алады. Объектпен қарым-қатынас жасап, объект субъектіге әсер еткенше адам санасында ешқандай мәлімет жоқ «таза тақта» деп атап өтті.

Адам танымының шекарасын өте кең түрде қарастыруға болады. Ағылшын ғалымы Л.Л.Вернард – «Адам танымының немесе болмысының өзінше жүйелі жіктелуін келесі тұрғыда қарастырады. Адам баласы бір-біріне және қоршаған ортаға бейімделгіш келеді. Адам баласын табиғи және мәдени орта қоршап тұрады және төрт типке бөледі: материалдық, ашық әрекет ортасы, психо-мәдениеттік орта, немесе символдық орта, мәдени қоршаған орта, ара қатынасын өздігінен қадағаланатын мәдени орта. Адам баласы өзін және қоршаған ортаны осылай тануы тиіс” – деп есептеген.

Психологияда ең алғаш өзіндік таным және өзін-өзі тану Ежелгі шығыста қарастырылады. Ал заманауи психологияда элементі ретінде зерттеген ғалымдар өзіндік танымды әр түрлі қырынан зертеді.

Тұлғаның өзіндік танымының дамуын алғаш рет психологияда жүйелі танымдық іс-әрекеттік тұрғыда қарастырған А. Н. Леонтьев болған.

А. Н. Леонтьев тұлғаның жүйелі танымдық қасиеттерге ие болу мәселесінде тұлғаның бейімделуші емес, ол жоғары белсенді психологиялық құрылым болып табылатынын атап көрсеткен. Тұлғаның өзіндік таным қабілеті оның «іс-әрекет субъектісі» ретіндегі болмысында жақсы ашылып, көрінеді. Субъектінің өзіндік таным мен мінез-құлықты меңгеретін және ұйымдастыратын қабілеттері болады. Ал ғылыми тұрғыдан алғанда, өзін-өзі танудың мәні психологияда толық ашылады. Міне, олардың кейбіреулері ғана: *өзіндік таным мен өзін-өзі тану тұлғаның психикалық және психологиялық денсаулығын дұрыс болуымен қатар психологиялық жетілудің ішкі үйлесімнің құралы және тұлғаның өзін-өзі дамытуы, өзін-өзі жүзеге асырудың жалғыз жолы.

Өзіндік танымды психологиялық тұжырымдамаларда яғни классикалық психоанализде бейсаналық және саналық ұғымының маңызды құрамдас бөлігі ретінде өзіндік танымды көрсеткен австриялық психолог пен психиатр З. Фрейдті айтуға болады. Психоаналитик өзінің арнайы психоанализ техникасын пайдаланып пациентке көмек көрсетіп, жеке тұлғаның өзіндік таным

калыптастыруға сауықтыру мен түсіну арқылы қалыптасуға болатынын айтты. З. Фрейдтің шәкірті А. Адлер бұл зерттеуді ары қарай жалғастырды. А. Адлер (австриялық психиатр) – адамның өзін-өзі тануы шынайы өзіндік танымы арқылы өмірлік мақсатына жетуде көрінетін айтты және ол сирек жалған мақсатпен емес, бұл адамды басқалардан ерекшелеп тұратынын мақсат екенін айтып өтті.

Швецариялық ғалым К. Юнг жеке тұлғаның танымын қарастыра келе, таным – бұл адамның көлеңке деп аталатын облысына кіреді, яғни адамның өзін қабылдауы және өзін тану арқылы тұтастығы мен толықтылығы мен біртұтас ажырамас бөлігі (мені) деп зерттеді.

Итальяндық психолог Р. Ассаджолли негізін қалаушы психосинтезде өзіндік танымның негізгі идеясы ішкі үйлесімділікке қол жеткізуге, жоғары Менге бірігуге әкеледі.

Гештальтерапияның негізін қалаушы неміс психологі Ф. Перлз – өзіндік таным – адамның өзін-өзі тануының және тұлғалық жетілуінің құралы ретінде көрсетеді. Ол тұлғалық жетілудің қол жеткізу құралдары ретінде:

- басқалардан емес, өзінен қолдау таба білу;
- жауапкершілікті өзіне ала білу;
- күрделі жағдайларда өз ресурстарын жұмылдыру;
- тұйықтан шығу үшін тәуекелге бару.

Қазақстанда өзіндік таным, білім алушылардың танымын дамытуда (Ж.Молдабеков, Ш. А. Алиев, А.Абылқасымова, К. М. Төрөгелдиева, Д. Б. Бабаев т.б ғалымдар) зерттеп, еңбектер жазған. Отандық ғалымдардың ішінде Ж.Молдабековтің «Өзіндік таным» мен «Өзін – өзі тану» оқу құралы еңбектерінде «өзіндік таным» кең мағынада қарастырылған.

Қазіргі таңда білім алушылар мәселесінде адамның ішкі жан дүниесін, рухани әлемін танып, дамытып, жетілдіру бағытында сабақтан тыс жұмыстар арқылы ізденістер жасап жатыр. Мәселен, қазақстандық ғалымдар білім мен тәрбие беруді дамытуда жалпы адамзаттық ұлттық құндылық тенденцияларына ғылыми-теориялық, әдіснамалық бағытта әр қырынан қарастыру (Г. А. Уманов, Н. Д. Хмель, Қ. Б. Жарықбаев, А. А. Бейсенбаева, С. А.Ұзақбаева, Т. Сапабекова және т. б.) жүргізіп келеді. Ғалым И.Ф.Харламов оқыту әдістемесіне оқу материалын игеруге бағытталған түрлі дидактикалық міндетті шешу мақсатындағы оқытушы жұмысының және оқушылардың оқу-танымдық әрекетін ұйымдастыру тәсілдерінің жүйесі деген анықтама береді. Аталған ғалымдардың ортақ ойлары біркелкі ой-пікірге келіп тоғысады. Жоғарыдағы ғалымдардың көзқарастарын негіздей келе, өзіндік таным-бұл білім алушылардың өзін-өзі бағалау, жетілдіруі, дамытуы барысында қалыптасатын қабілеті болып табылады демекпіз. Бұл қағидаттар дамыған елдер үшін қажеттілігі мол тұжырымдар. Олай болса халқымыздың идеялық, рухани бірлігін нығайту үшін тарихи тағылымдарын еске түсіріп қана қою немесе оның тарихи иесін қалпына келтіру, оған халықтың рухани құндылықтарына негізделген тұрақты шығармашылық дамуын жеделдетуді қажет етеді. Олай болса білім алушылардың өзіндік танымын қалыптастырудың бірден бір жолы әлемдік шеңберде кеңінен ойлау арасында өткеннің көне рухани мұраларды белсенді игеру мен ұғыну егеменді елдің біртұтас мәдени саясатын жасау және өзгелерге таныту кезек күттірмейтін мәселе болмақ.

Жоғарыда айтылған пікірлерді тұжырымдасақ, жаңа қалыптасқан рухани жаңғырудың баршамызға түрлі өзерістер мен алға қарай ұмтылыстарды, жаңа жаңашылдықтарды қажет етеді. Өйткені, біз күннен-күнге дамыған, көркейген елде өмір сүрудеміз.

Қорыта келе, «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақалада – еліміздің әлемдегі озық 30 елдің қатарына кіру туралы және түрлі бағыттарды ұсынылды. Бұл – рухани жаңғыру арқылы болашағымызға деген өзінің терең көзқарасын білдірді. Мақалада ұсынылған білім алушылардың өзіндік танымын қалыптастырдың, ұлттық санасының жаңғыртудың бағыттары жүзеге асса, онда бұл – рухани жаңғырудың негізі болмақ. Осы рухани жаңғыру арқылы білім алушылардың білімін, өзіндік таным дағдысын қалыптастыру арқылы елімізді барша әлемге таныта отырып, табысты ел болып, болашаққа деген үмітімізді, сенімімізді біріктіре отырып, бір ту астында, жарқын болашаққа жетейік!

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстандық жол-2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Жолдауы. – Астана, 2014 жылғы 17 қаңтар.
2. Даукеева А. К., Байхадамова Ж. А. Болашаққа бағдар – рухани жаңғыру // Молодой ученый. — 2018. — №14.1. — С. 6-7. — URL <https://moluch.ru/archive/200/49088/> (дата обращения: 07.03.2019).
3. <http://e-history.kz/kz/contents/view/6702>
4. <https://www.qazaquni.kz/2017/11/12/72175.html>
5. Молдабеков Ж.Ж. Өзіндік таным: Оқу құралы. – Алматы: Қарасай, 2014.
6. Маралов В.Г. Оснавы самопознания и саморазвития. Москва, 2014

ЖАСТАР ТӘРБИЕСІНДЕГІ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ ОРНЫ

Келеманова Р.С.

*Ғылыми жетекшісі: PhD Шашаева Г.К.,
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті
t_gulbakhit@mail.ru*

Жаңа 2019 жыл қазақстандықтар үшін ерекше жыл, өйткені Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың өткен жылғы 5-қазандағы Жолдауында оны – Жастар жылы деп жариялаған болатын. Президент жастардың бүгінгі мен болашағына қамқорлық жасауды өз саясатының негізгі мәні деп санайды. Ол жыл сайынғы дәстүрлі жолдауларында жастар саясатын жетілдіру бойынша іргелі тапсырмалар беріп жүргені белгілі, өйткені жастар қоғамның бір бөлігі ретінде мемлекетте маңызды рөл атқарады [1].

Жастар – кез келген мемлекеттің ең белсенді бөлігі, қоғамның қозғаушы күші. Сондықтан ел тірегі – жастар екенін әсте естен шығармаған абзал. Қазақстанның әлемнің ең дамыған 30 елінің қатарына кіруі жолында жастардың атқаратын рөлі зор.

"Мемлекеттік жастар саясаты туралы" заңда жастар саясатының мақсаты – жастардың рухани, мәдени, білім алып, кәсіби толыққанды дамуы, шешімдер қабылдау процесіне қатысуы, ойдағыдай әлеуметтенуі және олардың әлеуетін елді одан әрі дамытуға бағыттау үшін жағдайлар жасау екені көрсетілген [2].

Ең бастысы, жастардың назарын құндылықтарға аударуымыз керек, себебі, жастар бүгінгі таңда материалдық құндылықтарға көбірек мән беретін болды. Жастарды азаматтық, қоғамдық жұмыстарға тартуымыз керек. Рухани құндылықтың өмір сүруіндегі байланысын әлеуметтік негізін зерттеген профессор С.Нұрмұратов «тіршіліктегі әр пенденің өмір сүруіне, бақытты болуына қайырымдылықты сезінуіне бағдар беретін, рухани-адамгершілік қасиеттерден тұратын тәрбиені айтады. Ол өзінің зерттеуінде адам – рухани тіршілік иесі, сондықтан жалпыадамзатқа тән мүдделер мен мақсаттар: жақсылық жасау, адамды адам ететін іс-әрекеттерді қалыптастыру, адамгершілік қасиеттер арқылы орындалып, рухани қасиеттер арқылы жүзеге асады. Оның себебі руханилықтың негізгі өлшемі-адамгершілік, яғни адамның өмір жақсылығына, қуанышына талпынысы» - деп атап көрсетеді [3].

Зерттеушілердің бір тобы бұрын адамның саналылық, қалыптылық және дамытушылық сипаттағы әлеуметтік сапасы, оның социумға бейімделу қабілеттері болған қайта қалпына келтірудің нормативтік жолымен жүріп келеді. «Руханияттық тұлға сапасын көрсету де бар, нақтырақ айтсақ, оның санасының бағыты қоғамдық өмірге іштей дәлелді түрде ену» деп көрсетті. [4]. Өмір құндылығы мен мәні «өмірмен» қарым-қатынасты жүзеге асыру үдерісінде туындайды, адамға экзистенциалдық құндылықты қалыптастыру үшін басқа адекватты өмірді таратушы адаммен қарым-қатынас орнату қажет. Өмірдің мәнін іздеу және оған ұмтылу – руханияттықтағы басты эволюция. Руханияттықта адам тіршілігінде құнды-мағыналық негіз бар. Объективті құндылық нақты тәуелсіз адам мағынасында қолданылады [5].

Бұл жағдай зерттеуде руханияттық дамудың психологиялық негізі ретінде анықталған. Ол жандық-когнитивтік, құнды-мағыналық (Б. С. Братусь, В. И. Слободчиков, Ф. Е. Василюк) және адамның қызметтік ерігінде (В. П. Зинченко) кездеседі.

Адам руханияттығының мазмұны оның функциясы арқылы көрінеді: коммуникативтік, экзистенциалдық, герменевтикалық. Руханияттық – адамның әлемге есік ашатын әлемдік қатынастың, мағыналы өмір позициясының айқын түрі [6]. Әлдемдік ақпараттардың өзгеруі жағдайында Қазақстанның рухани ынтымақтастығы халықты біріктіру тетігі мен қоғам мәдениетін жаңарту факторын нығайтады. Қазақ халқы өзінің сан ғасырлық рухани мәдениетін қастерлейді. Соңғысы халықтар достығы мен қоғам қауіпсіздігін сақтаудың маңызды шарты ретінде қабылданады.

«Бүгінгі күні біздің мемлекетіміздің басты міндеттерінің бірі – төл мәдени дәстүрлерін жақсы білетін, өз халқының тарихын сүйетін ұрпақ – елдің болашағына тірек бола алатын ұрпақ тәрбиелеу. Елде бірнеше тілде еркін сөйлей алатын, заманға сай ақпараттық технологияларды игерген белсенді жас ұрпақ өсіп келе жатыр. Сонымен бірге халқының рухани құндылықтарын игермеген, өз тарихын білмейтін жас ұрпақ қазіргі жаһандану ағынына төтеп бере алмай түрлі догмалық бағыттарға еріп кету қауіпі бар екендігін жасыруға болмайды. Мемлекеттің осы тұрғыдағы міндеті – жас қазақстандықтарды патриоттық рухта, халқына деген сүйіспеншілік рухында тәрбиелеу», – деп атап өтті Президент [7].

Демек, Руханилық күрделі және көп қырлы құбылыс. Бұл ұғым бастапқыда «жан дүние», «рух» түсініктері ретінде туындаған. «Көпшілік мақұлдаған қолайлы көзқарас, толық және кемел білім, әмбебап әрі киелі идея ретіндегі рух» туралы әл-Фараби айтқан [8].

Гегельдің пікірінше, өзінің табиғи болмысында сана түріндегі рухты субъектінің өнердегі, діндегі және ғылымдағы белгілі бір аяқталған ішкі әрекеті ретінде ұғынуға болады. Рух – жеке негіздемелер мен айқындауларға деген еркін көзқарас [9].

Қазіргі кезеңде қоғамдағы ізгілікке, руханилыққа бет-бұрыс оқу-тәрбие жұмысын рухани-адамгершілік құндылықтар негізінде ұйымдастырып, жастардың салауатты өмір сүру дағдыларын қалыптастыру қажеттілігін айқындап отыр.

Бұл міндетті шешудің алғы шарттары соңғы кездері дайындалған кейбір зерттеулерде қарастырылған. Ол зерттеулердің мынандай бағыттарда дамып келе жатқанын атап көрсетуге болады:

- рухани-адамгершілік құндылықтар мәні, тәрбиелік маңызы туралы ұлыойшыл ғұламалар, қоғам қайраткерлері мен ағартушы-педагогтар ой-пікірлері мен көзқарастары;
- құндылыққа бағдарлау негіздері және отбасы тәрбиесіндегі ізгілік мәселелері;
- адамсүйгіштік, имандылық қасиеттерге баулу;
- оқу-тәрбие үрдісінде оқушылардың салауатты өмір салтын қалыптастыру мәселелері;
- валеология ғылымының теориялық және әдістемелік мәселелері;
- рухани құндылықтардың әлеуметтік-философиялық негізі [10].

Жастардың рухани-адамгершілік құндылықтар негізінде өмір сүру дағдыларын қалыптастыру қажеттілігі мен бұл мәселенің теориялық тұрғыда зерттеліп және ғылыми-әдістемелік жағынан қажетті деңгейде қамтамасыз етілмегендігі арасында қайшылық орын алып отырғандығы байқалады.

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев «Интеллектуалды ұлт – 2020» идеясын ұсына отырып, « ... Заманауи прогрестің мәнін білуіміз керек. Қазіргі шындық мынадай: бүгінгі мемлекет өзінің интеллектуалды ресурстарымен бәсекеге түседі. Елді адам капиталы арқылы бәсекеге қабілетті ету. Бәсекенің бастысы – білім мен тәрбие берудің бәсекесі. Бұл үшін біріншіден, білім жүйесінің инновациялық дамуына жол ашу керек, екіншіден, электронды қызмет көрсетуді жаңа заманға сәйкестендіру керек, – деп атап көрсетеді [11]. Ендеше Интеллектуалды ұлт – мемлекеттің осындай стратегиялық тұжырымдамаларды жүзеге асырып, нарықтық қатынасты нығайтуда, дамыған мемлекеттердің санатына енуінде жетекші рөлге ие. Олай болса, Елбасының «Интеллектуалды ұлт – 2020» ұлттық жобасын ұсынғандағы мақсаты – білім алушылардың танымын дамытуда жан-жақты дамыған білімді, мәдениетті, отаншыл, өзіндік танымы жоғары деңгейде ұрпақ қалыптастыру еді. Осыған орай, Қазақстан Республикасының білім беру ұйымдарындағы тәрбиенің негізгі мақсаты - жастардың бойында азаматтық пен қазақстандық патриотизмді қалыптастыру, мемлекеттік рәміздерді құрметтеуге, халық дәстүрлерін дәріптеуге, әлемдік және отандық мәдениет жетістіктерін оқып үйренуге, Конституцияға және қоғамға қарама-қайшы келетін әрекеттерге төзбеушілікке тәрбиелеу. Тәрбие қазіргі өзгермелі, сан салалы, көпмәдениетті, көпэтникалық үлкен өмірге еруге дайын қабілетті, тұлғаның дамуына бағытталған және рухани құндылықтарының негізінде құрылады [12]. Тәрбие жұмысы - ол арнайы ұйымдастырылған қалыптастырушы үрдіс және ізгіліктілікті қабылдайтын, әлеуметтік құндылықтар мен азаматтық мінез-құлық үлгілері бола отырып, тек ғылыми негізделген тәрбие жүйесінің аясында ғана өзін іс жүзінде көрсетіп, өзін-өзі қалыптастырған тұлға үлгісіне жағдай жасайды. Қазіргі уақыт талабы жаңаша дүниелік көзқарас тұрғысынан жаңаша ойлап, шешім қабылдай алатын, креативті ойлау қабілеті дамыған тұлғаны, өз елі мен жерінің, туған тілінің жанашырын дайындауды міндеттеп отыр. Бұл міндет жаңа уақыт талаптарына төтеп бере алатын, кәсіби білікті, бәсекеге барынша қабілетті, ұлтжанды азамат тәрбиелеу ісінің өзектілігін алға тартады. Қазақ елінің әлемдік кеңістікте өз жолын таңдауы - әрбір қазақтың емін-еркін өмір сүруінің кепілі. Ол, сөзсіз, «ұрпақ қамы» деген ұғыммен үндеседі. Демек, Н.Назарбаевтың сөзімен айтқанда, қазіргі уақыт адамзат биігін білекпен емес, біліммен бағындырудың заманы. Бүгінгі жас ұрпақ мұны анық сезініп, білім бұлағынан молынан сусындауға зейін қоюда. Жастар өз күш-жігерлерін, білімдерін тәуелсіз елінің гүлденуіне жұмсамақ. Елбасы қайсыбіреулердің қатаң сынына ұшыраған «Тілдердің үш тұғырлығы» бағдарламасын ұсынды. Мұндағы негізгі мақсат – үшінші мыңжылдықта қарқыны жеделдей түскен жаһандану, шекара талғамайтын экономика-қаржы және, ақпарат, ағымдары заманында еңбек ресурстарының бәсекелестігін арттыру мәселесі көзделген болатын.

Әрбір халықтың тарихи өмірінде қол жеткізген ең құнды дүниелері – рухани және адами қасиеттері, моральдық нормалары, ұлттық құндылықтары бар. Ұлттық құндылықтар – қандай да бір этникалық қауым өкілдерінің өзіндік тарихи көрінісі бар рухани мұраттарының жиынтығы. Ұлттық құндылықтардың әрбір халықтың өмірінде алатын орны өзгеше екені белгілі. Сондықтан да әрбір жаңа ұрпақ үшін мәнді тәрбие – ұлттық тұрғыдағы тәрбие үлгісі болып табылады. Өйткені, мұнда тәрбиенің негізі ғасырлар бойы қалыптасып келген асыл рухани құндылықтар және биік ізеттілік пен моральдық

тұрғысындағы ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып жататын, адамның адамдық қасиетін нығайтып әрі асылдандыра түсетін, халықтың даналық өмір–салтынан туындап отыратын бұлжымас ережелер мен қағидалар құрайды. Қазақы дүниетаным, ақыл-ой, тағылымдық ұлағат ғасырлар бойы шындалып қалыптасты. Сол сан ғасырлық ұлттық тәрбиенің негіздерін бір арнаға түсіріп тәрбие мәселесінде пайдалану бүгінгі таңда күн тәртібінде тұрған ең басты қажеттілік деп білемін.

«Адамның дүниені тануға ұмтылысы тиісінше үнемі қайта жаңғыртуды, ақиқат шындықтың бейнеленуін көздейді және ол дүниетанымдық қатынасты қалыптастырады» - дейді ғалым Ә.Мұханбетжанова. Ол адамның және адамзаттың ақиқат шындықты тануының нәтижесі білім болып табылады және оның ақиқатпен сәйкес келуі – білімнің шындығымен сипатталады, әрбір жаңа білім адамның қоршаған дүниені тереңдетеді, кеңейтеді және ақиқатқа неғұрлым саналы қарауға мүмкіндік береді [12]. Біз бұдан адамзаттың қазіргі даму кезеңінде өскелең ұрпақтың қоршаған дүниедегі біртұтастық қатынаста өзін ең жоғары құндылық ретінде түсініп орнын, маңызын сезінуге және табиғатты сақтау мақсатында қызығушылығын қалыптастыруда маңызы зор деп білеміз.

Ел болу - болашаққа ашылған даңғыл жол. Сол жолды ұлттық тәрбие арқылы жүруді үйренсек, ешкімнен кем болмайтынымыз анық. Ұлттық тәрбие — ұлттық сана-сезімі жоғары болашақ маман жастарды тәрбиелеуге негізделген білім беру жүйесінің құрамдас бөлігі [9]. Мақсаты - ұлттық сана-сезімі қалыптасқан, ұлттық мүдденің өркендеуіне үлес қоса алатын ұлттық құндылықтар мен жалпыадамзаттық құндылықтарды өзара ұштастыра алатын кемелді, ұлтжанды тұлғаны тәрбиелеу. Міндеті – мәдени-әлеуметтік өзгермелі жағдайдағы ұлттық тәрбиенің діңгегі — ана тілі болып қалатынын негіздеу; қазақ тілі мен тарихын, мәдениеті мен ділін, салт-дәстүрі мен дінін құрметтеу рухында жастардың ұлттық интеллектуалдық мінез-құлқын қалыптастыру; бүгінгі қазақ елінің индустриалдық-инновациялық жүйесінің дамуын қамтамасыз ететін жоғары парасатты ұлттық сипаттағы белсенді іс-әрекетке тәрбиелеу; білім және мәдени-рухани тұрғыда басқа өркениеттермен бәсекеге қабілетті болуын қамтамасыз ету; қоғам мен адам, адам мен табиғат қарым-қатынасының өркениеттілік сана-сезімін ұлттық рухта қалыптастыру болып табылады. Тәрбиенің басты нысаны елдік сананы қалыптастырып, ұлттық рух пен ұлттық патриотизмді негіздеу, ұлтсыздықпен күресу болып табылады.

Жастар тәрбиесі баршаға ортақ іс. Оған көпшілік қоғам болып жұмылу, парасаттылық пен байсалдылық керек. Ұрпақ тәрбиесіндегі ежелден қалыптасқан халқымыздың жақсы дәстүрі мен тағылымдарын, мәдениет тарихын, бұрын-соңғы ұлы ойшыл педагогтардың еңбектерін оқып жетік білмей, оны жақсы меңгермей тұрып келер буынға дұрыс тәрбие-тағылым беру мүмкін емес. Себебі, өткенді жақсы білмейінше келешекке сапар шегу, Л.Толстой айтқандай, айсыз қараңғыда сүрлеу соқпақ іздеп шатасумен пара-пар [10]. Жас ұрпақты тәрбиелеуде ата – бабамыздан келе жатқан ұлттық тәрбие үлгісін ұғындырып, мәдениетті, адами қасиеті мол, шығармашылық тұлға етіп тәрбиелеу – бұл қазіргі таңда өмір талабы және қоғам қажеттілігі дей келе, мемлекеттік жастар саясаты рухани-мәдени құндылықтарға, еңбексүйгіштікке, жауапкершілікке, ұрпақтар сабақтастығына, отбасылық тәрбиенің басымдығына негізделген.

Бүгінгі Қазақстан – қалыптасқан мемлекет, үлкен геосаяси маңызы бар ел. Бірақ ең бастысы – ол орасан зор әлеуеті және өркендейтін болашағы бар ел.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 2018 жылғы 5-қазан.
2. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстандық жол-2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Жолдауы. – Астана, 2014 жылғы 17- қаңтар.
3. Күнпейіс. Ж. Педагогика. (тәлім-тәрбие негіздері).Оқу-әдістемелік кешен. Түркістан, 2013.
4. https://e-history.kz/kz/publications/view/2019_zhil_zhastar_zhili_4808
5. Молдабеков Ж.Ж. Философия воспитания и воспитания культуры // Культура-искусство-образование. Материалы международной научно-практической конференции. - Алматы, 2002. - Т.1. - 41-51 с.
6. Ауезов М.М. Энциклопедия // Звезда Востока. – Ташкент, 1993. – №3. – 159 с.
7. Аль-Фараби. Историко-философские трактаты. -Алма-Ата, 1985. - 403-408.
8. Бабаев С. Кемел адам-тұлға қалыптасуы.Түркістан, 2010
9. ҚР Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. Қазақстан жолы – 2050. – 2014ж. 18-қаңтар
10. Гегель. Работы разных лет. – М., 1971. - С. 181– 182
11. <https://sputniknews.kz/spravka/20190115/8915449/2019-jastar-jyly.html>
12. <https://sputniknews.kz/spravka/20190115/8915449/2019-jastar-jyly.html>

К ВОПРОСУ ИЗУЧЕНИЯ ПРОБЛЕМ АБЬЮЗИНГА, ГАЗЛАЙТИНГА, БУЛЛИНГА И МОББИНГА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Хон А. А.

*Научный руководитель: к.п.н., и.о. профессора Қасен Г.А.
Казахский национальный университет имени аль-Фараби*

Абьюз - явление, которое так хорошо маскируется под заботу и обеспечение "каменной стены", что, когда доходит до непоправимого (и уголовно наказуемого), жертва уже не в силах что-то предпринять сама. Абьюзинг - это все виды психологического насилия: издевательства, насмешки, оскорбления, унижение, давление, запреты, контроль [1].

Абьюзер - человек, который оскорбляет, принуждает к чему-то, вопреки желанию другого человека. Видов абьюза несколько: психологический, физический и абьюз, принуждающий к интиму. Психологическое насилие - одна из самых сильных форм выражения неравенства. Здесь, как и во многих других аспектах психологической деятельности, существует связь с идеалами успешности, столь значимыми для нашего времени.

Газлайтинг же - одна из форм психологического насилия, заключающаяся в обесценивании ваших переживаний и суждений, заставляющая вас сомневаться в собственной адекватности, дееспособности, умению запоминать [2]. Его происхождение связано с фильмом «Газовый свет» (Gaslight, режиссер Джордж Кьюкор, 1944). В нем показано, как один человек может поселить сомнение в адекватности другого и почти свести его с ума, постоянно не подтверждая реальность окружающих событий.

Газлайтинг - форма психологического насилия, главную роль в которой играет отрицание реальности. В обыденной жизни он может носить разные формы, например:

- Отрицание фактов («Да что с тобой, я никогда этого не говорил»).
- Отрицание эмоций («Послушай, тебе кажется, что у тебя плохое настроение, но это не так»).
- Постоянное подчеркивание неадекватности восприятия, ссылки на эмоциональное состояние и возможную душевную болезнь («Послушай, что-то странное с тобой в последнее время, у твоего дедушки так же все начиналось», «Это у тебя не усталость, а опять твоя депрессия начинается»).

Конечно же, для того чтобы использовать данную технику (газлайтинга), агрессору необходимо хорошо знать жертву и проводить с ней достаточно времени. Такой тип психологического насилия встречается не только между супругами, но и между родителями и детьми, начальником и подчиненным и даже между хорошими друзьями. Жертва, как правило, не всегда замечает, что происходит манипулирование, и чаще всего действительно соглашается со словами агрессора.

Работы Лэйнга в 60-е годы XX века произвели настоящую революцию в западной психиатрии. Сейчас становится ясно, что ситуация сложнее, чем казалось раньше. Родители не хотят специально свести с ума своих детей, не во всех случаях в таких семьях встречаются патологические коммуникации, и генетические факторы играют важную роль в развитии шизофрении.

Поэтому, отвечая на вопрос, может ли газлайтинг свести с ума, можно сказать, что теоретически это возможно при условии предрасположенности к шизофрении. Чаще же всего у жертв газлайтинга развиваются тревожные и депрессивные расстройства.

При газлайтинге отчетливо видна поза оппонента «Посмотри на себя самого!», здесь исключается контакт двух равноправных, равноценных личностей. Поэтому психологи выделяют **два основных признака газлайтинга**: 1) сомнение в адекватности собеседника; 2) отрицание того, что важно для собеседника (будь то факты, планы или чувства).

В ситуации газлайтинга фигурируют две основные роли: агрессор, который «адекватный» («нормальный»), и жертва, «ненормальная» («неадекват»). «Адекватный» вместо того, чтобы прислушиваться к словам «ненормального» (не обязательно соглашаться, кстати), с порога их отвергает – ну чего путного может сказать эта «истеричка», «ненормальная» и так далее? Распространенная ситуация: если мужчина боится сильных эмоций, то те, кто их выражает, нередко автоматически записываются в «неадекватные». «Не было такого», «ты выдумываешь», «ты все неправильно понимаешь» – частые слова в арсенале «адекватного», у которого есть монополия на «правильное понимание». Психологически «подкованные» любят бросаться уже научным жаргоном: «Это все твои проекции» (о том, что проекции могут быть адекватными, забывается) или «Эти твои эмоции из-за того, что ты недостаточно проработал свои проблемы с психологом» (о том, что даже «чрезмерная» эмоциональная реакция не означает отсутствия проблемы, ее вызывающей – тоже забывается). Иногда встречается полное отсутствие реакции на слова жертвы: агрессор просто равнодушно выслушал – и все, встал и пошел заниматься своими делами. Впрочем, «адекватному» не

обязательно быть жестко-игнорирующим, он может быть «понимающим», «сочувствующим». Например, в ответ на недовольство подруги постоянно ласково отвечать: «Я понимаю тебя, ты в депрессии, поэтому так и говоришь. Отдохни, пожалуйста, и сходи к психологу, я готов оплатить любые расходы».

Буллинг в школе является широко распространенным явлением, и в разных своих проявлениях встречается уже в начальных классах. При этом имеет место не только буллинг среди школьников, но и буллинг, осуществляемый учителями по отношению к школьникам, и наоборот. Встречается также буллинг среди самих педагогов. В буллинг оказываются вовлеченными все: кто-то в качестве агрессоров, кто-то - в качестве жертв, кто-то - в качестве наблюдателей

Буллинг затрагивает различные сферы школьной жизни: чувство безопасности у школьников и учителей, физическое и психологическое здоровье, качество и эффективность деятельности, культуру школьной жизни в целом.

Первая международная конференция по проблеме буллинга состоялась в 1987 году норвежском городе – Ставангере. Она была организована Советом Европы и собрала ученых и педагогов из большинства западноевропейских стран. По итогам конференции была выпущена книга «Буллинг в разных странах: обзор проблемы» (Roland, Munthe, 1989). В начале 1990-х гг. исследования буллинга начали проводиться также в Великобритании, Австралии, Канаде, Японии, Германии и других странах.

Первыми изучением проблем школьного буллинга занялись скандинавские ученые [3]. Они же первыми стали создавать специальные программы для решения этой проблемы. Примером может служить программа Д. Ольвеуса, созданная в Норвегии в 1980-х гг. Базовые принципы этой программы предполагали создание школьной среды, характеризующейся теплом, положительным интересом и вовлеченностью взрослых; твердыми рамками и ограничениями неприемлемого поведения; последовательным применением некарательных, нефизических санкций за неприемлемое поведение и нарушение правил; наличием взрослых, выступающих в качестве авторитетов и ролевых моделей. Данная программа в 2001 г. получила статус приоритетной общенациональной программы в Норвегии, а также применялась в Англии и США [4].

Исследования буллинга во многих странах начались еще в 70-е гг. XX века. В те годы под буллингом (хотя термина ещё не было на территории СССР) подразумевалось вместе взятые запугивание, унижения, травля, физический или психологический террор, направленный на то, чтобы вызвать у другого страх и тем самым подчинить его себе [3]. Но только в 90-е годы XX века для обозначения агрессивного, жестокого поведения стал использоваться термин «буллинг».

Моббинг (от англ. Mob - толпа; mobbing - притеснять, грубить, нападать) - это психологические, коллективные или индивидуальные действия, направленные на дискредитацию коллеги по работе: от обычного подсиживания и «подставления» до прямого психологического террора.

Термин «моббинг» впервые появился в 1984 и с тех пор является объектом изучения специального раздела психологии. Моббинг связан с весьма изощренными действиями, такими как социальная изоляция, распускание слухов, намеренная несправедливость, сокрытие информации и т.

Моббинг и буллинг представляют собой формы эмоционального насилия и являются факторами сплочения группы с целью «затравить» кого-либо из работников, чтобы заставить его или её уйти с места работы или «поставить» жертву на свое место.

Моббинг может быть «горизонтальным» - давление со стороны коллег и «вертикальным» — прессинг «сверху». В случае вертикального моббинга жертва часто сталкивается с психологически ущербной личностью и недореализованной самооценкой лидера группы или формального руководителя.

Абьюзинг над женщинами или в общем его называют насилие в отношении женщин (НОЖ) – общемировая проблема, для которой не существует культурных, географических, религиозных, социальных и экономических границ. Физическое, психологическое, сексуальное и экономическое насилие в отношении женщин распространено повсеместно. Под физическим насилием подразумеваются физически агрессивные действия, в том числе удары, шлепки, пинки, нанесение побоев, ожогов и применение оружия. Психологическое насилие включает систематическое унижение или оскорбление достоинства, применение практики жесткой изоляции или унижительного обращения. Принуждение к половому акту или сексуальное насилие подразумевают сексуальное домогательство, сексуальные прикосновения против воли партнера, принудительные половые акты и принудительную беременность.

Казахстан, как и многие другие страны-члены ООН, присоединился практически ко всем основным международным обязательствам в области обеспечения гендерного равенства, в том числе и к Целям

устойчивого развития до 2030 года, где одной из главных задач 5-й Цели является искоренение насилия в отношении женщин.

По результатам выборочного обследования «Бытовое насилие», представлены данные первого национального репрезентативного исследования насилия в отношении женщин в Казахстане. В качестве основы данного исследования послужила адаптированная версия Межстранового исследования ВОЗ по вопросам здоровья женщин и бытового насилия в отношении женщин [5]. Всего в количественном опросе приняли участие 14342 женщины; исследование проводилось в четырех регионах: Акмолинской, Мангистауской, Южно-Казахстанской областях и в г. Астана.

Согласно полученным данным среди женщин в возрасте 18-75 лет, имевших или имеющих партнера, 17% подвергались когда-либо физическому и/или сексуальному насилию, или тому и другому, со стороны интимного партнера.

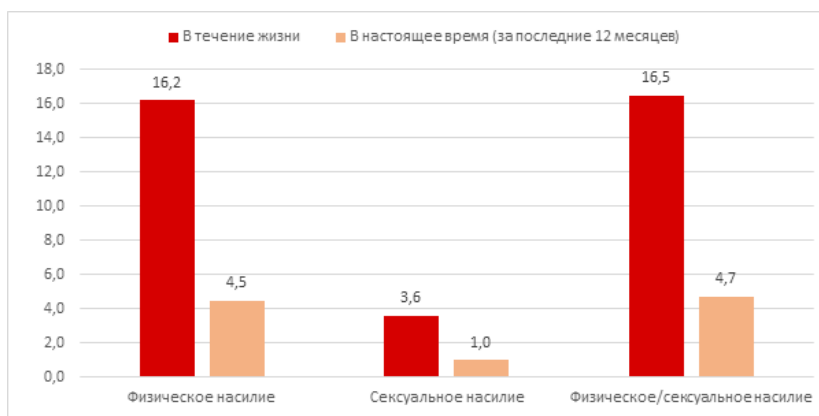

Рисунок 1. Распространенность насилия со стороны интимного партнера среди женщин в возрасте 18-75 лет, когда-либо имевших партнера, по виду насилия и периоду времени

Самая высокая распространенность наблюдалась в Северо-Казахстанской, Восточно-Казахстанской и Южно-Казахстанской областях, а самая низкая – в Кызылординской и Жамбылской областях.

Рисунок 2. Распространенность насилия со стороны интимного партнера среди женщин в возрасте 18-75 лет, когда-либо имевших партнера, по региону и периоду времени

Гендерные отношения по-прежнему определяются традиционными негативными стереотипами неравенства и контролирующим поведением в отношении женщин.

В исследовании также было изучено психологическое и экономическое насилие, которое оказалось распространенным. На национальном уровне 21% женщин в возрасте 18-75 лет, имевших когда-либо партнера, сообщили о том, что испытывали психологическое насилие от своего партнера, а 7% -

экономическое насилие. Психологическое насилие – важный элемент насилия со стороны партнера, и часто женщины называют его самым обидным, оставляющим психологический след на долгие годы.

Рисунок 3. Распространенность психологического и экономического насилия со стороны интимного партнера среди женщин в возрасте 18-75 лет, когда-либо имевших партнера, по виду насилия и периоду времени

По результатам исследования каждая третья женщина (33%) в возрасте 18-75 лет, когда-либо имевшая партнера, говорит о том, что испытала, как минимум, одну форму контролирующего поведения от своего интимного партнера. Это указывает на то, что контролирующее поведение распространено в значительной части близких отношений в Казахстане.

Две трети женщин (66%) в Казахстане, испытавших физическое и/или сексуальное насилие со стороны партнера, сообщили о получении не менее одного раза вреда здоровья вследствие насилия со стороны их партнеров. В качестве нанесенного вреда женщины чаще всего называли длительные царапины, порезы и кровоподтеки. Почти половина женщин, жертв насилия партнеров, считают, что насилие отрицательно повлияло на их здоровье в целом. В действительности, женщины, заявлявшие о том, что стали жертвами насилия со стороны партнера, более чем в два раза чаще говорили о том, что состояние их здоровья плохое или очень плохое по сравнению с женщинами, не подвергшимися такому насилию.

Существуют тактики поведения, с помощью которых взрослый человек может противостоять подобному давлению (единое при абьюзинге, газлайтинге, буллинге и моббинге).

- Развивайте умение доверять себе и своим чувствам. Не перепроверяйте события в своей памяти, так как подобного рода проверки посеяют все большее сомнение в реальности фактов и чувств.

- Отстаивайте свою точку зрения. Постарайтесь четко описать свои чувства и ситуацию, которая их вызвала, например: «Меня очень разозлило ваше оскорбительное поведение по отношению ко мне. А сейчас меня раздражает, что вы пытаетесь выставить меня сумасшедшей».

- При необходимости опросите независимых наблюдателей. Замечают ли другие люди «странности», о которых вам постоянно говорит муж (жена, мама)? Ведь далеко не всегда указание на ваши эмоциональные срывы - газлайтинг. Может быть и так, что все вокруг понимают, что у вас есть проблемы, но вы не хотите их слушать.

- Если вы подозреваете, что газлайтинг имеет место в вашей семье, обратитесь к семейному психотерапевту. Семейная психотерапия поможет распутать сложный клубок сводящего с ума взаимодействия. Нередко бывает так, что человек, практикующий газлайтинг, понимает это только на сеансе у психотерапевта [1].

- Экологический принцип помощи жертвам абьюза (психологического «съедения») заключается в том, что к человеку с разрушенными личными границами следует относиться так, как будто его личные границы целы, то есть с уважением его ресурсов и четким обозначением своих. Для этого от человека нельзя принимать никаких жертв и нельзя давать ему никаких подачек.

Список использованной литературы

1. Осборн М. Абыюз изнутри. Творчество людей, переживших токсичные отношения. 2018. Режим доступа: <https://mybook.ru/author/marina-osborn/abyuz-iznutri-tvorchestvo-lyudej-perezshivshih-toks/read/>
2. Блавацкая М. Газлайтинг: как противостоять психологическому насилию. Режим доступа: <https://www.womanhit.ru/psychology/on-i-ona/2018-12-27-gazlajting-kak-protivostojat-psihologicheskomu-nasiliju/>
3. Кривцова С.В. Буллинг в школе vs сплоченность равнодушных. Организационная культура ОУ для решения проблем дисциплины и противостояния насилию. - М.: Федеральный институт развития образования, 2011. - 120 с.
4. Лэйн Д.А. Школьная травля (буллинг) // Детская и подростковая психотерапия / Под ред. Д. Лэйна, Э. Миллера. СПб.: Питер, 2001. С. 240–274.
5. Выборочное обследование по насилию в отношении женщин в Казахстане / статистический сборник / на казахском и русском языках / г.Астана 2016.
Сборник доступен на Интернет-ресурсе Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан www.stat.gov.kz

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ ОҚУШЫЛАРДЫ ҚОЛДАУ ЖҰМЫСЫ

Жарылқан У. Р.

*Ғылыми жетекші: пед.ғ.к., доцент Әрінова Б. А.
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті*

Қазақстан Республикасының президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты жолдауында «мүмкіндігі шектеулі жандарға қолдау көрсету біздің парымыз» деген болатын [1]. Осы жолдама аясында біз маман ретінде мүмкіндігі шектеулі жандардың қоғамда өз орнын таба алатын тұлға болып қалыптасуына қолдау көрсету біздің міндеттеріміздің бірі болып табылады.

Қазіргі таңда елімізде мүмкіндігі шектеулі оқушыларды оқыту, тәрбиелеу, қоғамға бейімдеу қолға алынып жатыр. Тиісті заңнамалық актілер мемлекеттік деңгейде қабылданды. Оған мысал: Қазақстан Республикасының 2002 жылы қабылдаған «Мүмкіндігі шектеулі балаларға әлеуметтік және медициналық-психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету» туралы заңы дәлел бола алады. Мүмкіндігі шектеулі бала ерекше тәрбиені, көзқарасты қажет етеді. Оның жеке тұлғасының қалыптасуын тиімді басқару үшін барлық жас ерекшелік кезеңдеріндегі баланың даму ерекшеліктерін терең түсіне алуымыз керек. Егер балаға кішкентай кезінен бастап қолдау көрсетсек баланың бойынан үлкен өзгерістерді байқауымызға болады. Әлеуметтік оңалтудағы іс-әрекет тәсілі мүмкіндігі шектеулі балаларды арнайы оқыту арқылы дамытуды, түзетуді көздейді. Арнайы білім алу барысында бала өзінің ішкі және сыртқы белсенділігін бақылау мен басқаруды және жүзеге асыруға мүмкіндік беретін құралдарды меңгереді. Кез-келген ауытқуы бар адам толыққанды өмір сүруге, өзін материалдық тұрғыдан қамтамасыз етуге, қоғамға өзінің пайдасын тигізуге толықтай құқылы. Мүмкіндігі шектеулі балаларға қолдау көрсету арқылы оларды оқу үдерісінде, әлеуметтік бейімделуде және жалпы өмірінде үздік болуға көмектеседі.

Отандық және шет елдік мамандардың айтуы бойынша, дамуында ауытқушылықтары бар балалар саны жыл санап өсіп келеді. Мұның түрлі себептері бар: қоғам және жекеленген отбасыларында тыныштықтың болмауы, көп жағдайларда қалыпты экономикалық, экологиялық нормалардың сақталмауы, мектеп пен отбасы тәрбиесінің жетіспеуі, танымдық депривация (субъектілердің ұзақ уақыт бойына өмірлік психологиялық қажеттілерін өтеуіне кедергі келтіретін ахуалда болуы), эмоциялық және сенсорлық қарым-қатынастар мен қажеттіліктерінің жеткіліксіздігі және т.б.

БҰҰ мәліметінше жер бетінде 450 млн адам психикалық және физикалық дамуында ауытқушылықтары бар екен. Ол планетамыздағы адамдардың 1\10 бөлігі. [2]

1997 жылы дамуында ауытқушылығы бар балалар саны елімізде 80815 болса, 2014 жылы бұл көрсеткіш 138513-ке жеткен. Қазіргі кезде оқуға мұқтаж 93740 баланың тек 22636-сы оқыту мекемелерімен қамтылып отыр. Бұл- білім алуы қажет мүгедек балалардың 24%-ы ғана [3]. Мектепке дейінгі ерте сәби шағынан бастап мүмкіндігі шектеулі балалармен коррекциялық-дамыту жұмыстарын жүргізу республика көлемінде ешқашан жүргізілген емес. Сол себепті де осы уақытқа дейін бұл

категориядағы балалар туралы, соның ішінде интернаттар мен балалар үйіндегі тәрбиеленушілер жайында ешқандай ресми статистика жүргізілмей отыр.

XX ғасырдың басына дейін мүмкіндігі шектеулі балаларға ерте жастан көмек көрсетудің негізделген теориялық базасы болмаған. Бұл жағдайды шешуге Н.И.Красногорский, Н.М.Щелованов, Н.Л.Фигурин, Л.С.Выготский, А.В.Запорожец сынды ғалымдар үлес қосты. Л.С.Выготский, В.И.Лубовский, Е.А. Стребелева, Е.М.Мастюкова, Е.И. Морозова, Ю.А. Разенкова сияқты Ресейлік ғалымдардың айтуынша 0-3 жас аралығында балаларға түзете-дамытушылық көмек көрсету, дамудағы кемшіліктердің алдын-алу және орын басудың қазіргі заманауи педагогика ғылымында ең нәтижелі тәсілдерінің бірі. В.И.Лубовский әр түрлі ақыл ой және дене кемістіктері бар балаларға терең ғылыми жобаларға негізделіп ерте жастан көмек көрсетудің жүйесін жасаудың маңыздылығын айтқан. Сонымен қатар ресейлік ғалымдар ерте жастағы балаларға көмек көрсетудің жүйесін көрсететін бірқатар әдістемелер жасады (Е.М.Мастюкова, Е.А. Стребелева, Н.Н. Печора және т.б.). Бұл бағдарламалардың теориялық базасы Л.С.Выготскийдің еңбектеріне негізделген. Оның «өзекті даму аймағы», екіншілік кемістіктің алдын-алу теориялық еңбектері, туа біткен даму кемістіктері, сәби және ерте жастағы медициналық, генетикалық және әлеуметтік қатер тобындағы балаларды зерттеуде үлкен үлес қосты.

Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтендіру мәселесімен айналысқан ғалымдар: Э.А. Абгарян, Л.И. Божович, Л.В.Василенко, М.А. Егорова, А.В. Кротова, Л.Ф. Сербина, В.Ф. Стан, И.В. Цукерман.

Әлеуметтік адаптация және интеграцияны зерттеген ғалымдар: И.А. Арнольдов, М.А. Беляева, Л.П. Буева, А.Н. Гамаюнова, Г.Г. Силласте, М.Н. Коган және т.б.

Отандық ғалымдардың зерттеулері мүмкіндігі шектеулі балалардың дамуындағы бұзылыстарын анықтау және түзете көмек көрсетудің маңыздылығын айқындайды (Р.А.Сүлейменова, А.К. Ерсайына, Б.С. Халыкова, А.Қ. Жалмухамедова, Р.Ж.Мухамедрахимов). Қазақстан Республикасы бойынша Р.А.Сүлейменованың ерте жастағы мүмкіндігі шектеулі балаларға түзету-педагогикалық көмек көрсету жүйесі құрылды.

Еуропа және АҚШ мемлекеттерінде мүмкіндігі шектеулі балаларға қолдау көрсететін арнайы топтар бар. Бұл топтар АҚШ PL 99-457 заңымен бекітілген. Мұнда арнайы аппараттар арқылы, дамуында бір немесе бірнеше ауытқушылығы бар балалармен: сөйлеу, моторлы, когнитивтік, эмоционалдылық, дене кемістігі, психикалық бұзылыстары бар балалармен жұмыс жасалады.

Ресей Федерациясында мүмкіндігі шектеулі балаларға ерте жастан көмек көрсетудің бәріне ортақ мемлекеттік жүйесін жасады (2002ж).

1930 жылдан бастап Қазақстанда да арнайы білім беру жүйесі дами бастады. 1931-1932 жылдары республикада екі арнайы мектеп ашылды: ол мылқау және соқыр балаларға арналған еді. Мылқау балаларды арнайы оқыту үшін он үш адам Москвадан арнайы дайындық курсына болған.

Ал, тәуелсіздігімізді алғаннан кейін 2002 жылы қабылдаған «Мүмкіндігі шектеулі балаларға әлеуметтік және медициналық-психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету» заңымен қатар көптеген қорлар бар. Олардың бірі Хафиза Нығыметқызы ашқан «Сәби» қоғамдық қорын айта аламыз. Онда тіркелген көптеген мүмкіндігі шектеулі балалардың аналары жалғыз басты аналар. Көп кездесетін диагноздар: даун синдромы, аутизм, психикалық аурудың тежелуі, церебалды сал ауруы және басқа да неврологиялық сырқаттар.

Қазіргі таңда республикада 103 арнаулы мектеп жұмыс жасайды. Олардың 4-еуі жүру-тірек аппараттарында мүкістері бар балаларға, 55-і интеллект дамуы, 9-ы психикалық дамуы тежелгендерге, 20-сы есту қаблеті, 9-ы көру қаблеті бұзылған балаларға арналған.

Айта кететін жағдай, сырқат бала дамуының алғашқы жылдарында оның оқуы мен тәрбиесіне негізгі кедергі келтіретін алғашқы мүкістіктері болса, дер кезінде қажетті коррекциялық көмек көрсетілмеген жағдайда оның әлеуметтік бейімделуіне бөгет жасайтын екінші кезектегі ауытқушылықтар пайда болады. Осыған байланысты қазіргі заманғы коррекциялық педагогикада бала дамуындағы ауытқушылықтарды неғұрлым ертерек анықтап, дұрыс диагностика қойып, оған қажетті алғашқы педагогикалық-психологиялық көмек көрсету негізгі ұстаным болып отыр.

Мұндай балалармен әлеуметтік педагогтың жүргізетін жұмысы: олардың ерте ем алуын ұйымдастыруға көмектеседі, ата –аналарына кеңес береді. Дене бітімінің дамуы, өз-өзіне қызмет көрсету дағдыларының дамуына, баланы тәрбиелеу мен оқытуға ықпал етеді. Біздің маман ретіндегі мақсаттарымыздың бірі мүмкіндігі шектеулі балаларға өмірде өз орнын табуға, салауатты өмір сүрудің дағдыларын қалыптастырып, нығайтып қана қоймай белсенді өмір сүруіне көмектесу. Мүмкіндігі шектеулі жандардың кәсіби мақсаттарына қол жеткізуі үшін әлеуметтік педагог мемлекетті басқару органдарының өкілдерімен, қоғамдық ұйымдармен, білім беру мекемелерімен, денсаулық сақтау, халықты әлеуметтік қорғау мекемелерімен байланыс жасай отырып, қызмет жасау керек.

Шетелдік және Отандық ғалымдар дәлелдегендей, мүмкіндігі шектеулі балалар жыл санап көбейіп келеді. Бұл жағдайға бірнеше патологиялық эндогендік (ішкі) және экзогендік (сыртқы) факторлар әсер етеді: генетикалық ауытқулар, физикалық және психикалық аурулар, қоғамдағы және отбасындағы келеңсіздіктер, кей жағдайларда болашақ ана мен балаға деген жайлы экономикалық, экологиялық гигиеналық жағдайлардың жасалмауы, мектеп пен отбасының жеткілікті түрде тәрбие жұмысымен айналыспауы, т.б. Мұндай ауытқушылықтарды бастапқы сатысында –ақ байқап, қажетті шаралар қолданбаса, олар асқынып, 2-3 кезеңдерге көшіп, баланың жағдайы ауырлап кетуі мүмкін.

Педагогикалық энциклопедияда «коррекция» ұғымы нормадан тыс балалардың физикалық және психикалық дамуындағы кемшіліктерді зерттейтін арнайы тәсілдер мен шаралар жүйесін қарастыратын педагогиканың көмегімен түзету деп анықталған.

Коррекциялық жұмыс жүргізуде әлеуметтік педагогтардың басты мақсаты-қалыптағы және шынайы кемістігі бар жағдайдағы айырмашылықтарды азайту немесе толығымен жою.

Коррекциялық іс –әрекет мынандай бағыттарда жүргізіледі:

-мүмкіндігі шектеулі дамуында кемістігі бар балалардың жеке тұлғасына коррекциялық педагогикалық әсер етудің технологияларын, әдіс-тәсілдері мен құралдарын жасау;

-дамуы мен мінез-құлқында кемістіктері бар балаларға жалпы білім беретін мектеп жағдайында жалпы және арнайы білім беру мәселелерін жан-жақты талдау.

Мүмкіндігі шектеулі балаларды қолдау –мүмкіндігі шектеулі балалардың тұрмыс тіршілігіндегі шектелуді жою және оның орнын толтыру үшін жағдай жасауды қамтамасыз ететін және оларға басқа азаматтармен бірдей қоғам өміріне қатысу мүмкіндіктерін жасауға бағытталған арнаулы әлеуметтік қызметті көрсететін халықты әлеуметтік қорғау. Мүмкіндігі шектеулі балалар бекітілген тәртіппен расталған, туа біткен, тұқым қуалайтын және жүре пайда болған аурулардың немесе жарақаттардың салдарынан тіршілік етуі шектелген дене және психикалық кемістігі бар он сегіз жасқа дейінгі бала.

Дене кемістігі деп отырғанымыз ағзасы дамуының және жұмыс істеуінің ұзақ уақыт бойы әлеуметтік, медициналық, педагогикалық түзеу арқылы қолдауды қажет ететін созылмалы ауру.

Психикалық кемістік адамның психикасы дамуының және жұмыс істеуінің уақытша немесе тұрақты кемістігі, соның ішінде сенсорлық бұзылыстарының салдары, сөйлеу бұзылыстары, эмоция еркі жағынан бұзылыстары, ми зақымдануының салдары, психикалық дамуының тежелуі, және осыған байланысты оқып үйренудегі өзіндік қиындықтар.

М.А. Власова мен М.С. Певзнердің «Оқытушыға дамуында ауытқушылықтары бар балалар туралы» деген еңбегінде аномальды балалардың келесі топтарын бөліп көрсетті.

1. Сенсорлық жетіспеушіліктері бар (көру,есту, сөйлеу қаблеттері бұзылған, жүру-тірек аппараттарында, сенсомоторикалық жүйелерінде зақымданулары бар балалар;

2. Психикалық дамуы тежелген балалар;

3. Астеникалық (инфекциялық, соматикалық аурулар)

4. мінез-құлқы психопаттық түрдегі балалар

5. Психикалық аурулардың бастапқы көрністері бар балалар.

В.А. Лапшин мен Б.П. Пузанов өз жұмыстарында (Основы дефектологии. –М., 1990) мүмкіндігі шектеулі балаларды төмендегідей топтарға бөледі:

1. Сенсорлық (көру,есту қаблеті нашарлаған) дефектілері бар балалар;

2. Интеллектуалды қаблеттері бұзылған балалар;

3. Сөйлеу қаблеттері бұзылған балалар;

4. Жүру-тірек аппараттарында кемістіктері бар балалар;

5. Дамуында аралас (кешенді) дефектілері бар балалар;

6. Дамуында үйлесімділік жоқ балалар.

Қорытындылай келе, еліміздегі халықтың жалпы 30%-ын құрайды. Ал, олардың 2.8 %-ы мүмкіндігі шектеулі балалар. Егер біз мүмкіндігі шектеулі балаларды ертерек анықтай алсақ, олардың кемістіктерімен ертерек жұмыс жасауға мүмкіндік туады. Еліміздің шет ауыл-аймақтарында мүмкіндігі шектеулі балаларға қолдау көрсету, оларды оқыту тым қиын мәселелердің бірі деп білемін. Себебі, Республикамыздағы 103 арнаулы мектептер қала орталықтарында болғандықтан көптеген отбасылардың онда балаларын алып барып емдетуге мүмкіндіктері жете бермейді. Сондықтан мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған кешенді ықпал, әлеуметтік бейімдеу балаларға эпизодты түрде емес, мақсатты бағытталған, бірегей бағдарлама түрінде көрсетілуі керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» даму стратегиялық бағдарламасы. -2014.
2. Конвенция о правах ребенка: Генеральная ассамблея-ООН,1989.
3. Айтбаева А.Б. Арнайы педагогика негіздері: оқу құралы. –Алматы: Қазақ Университеті, -2017.-250 б.

4. Аксёнова Л.И. Ранняя комплексная помощь детям с отклонениями в развитии как одно из приоритетных направлений современной специальной педагогики// Дефектология.2002.
5. Жалмухаммедова А.К., Халыкова Б.С. Раннее развитие детей с ограниченными возможностями-Алматы,2010.
6. Айтбаева А.Б. Коррекционная педагогика негіздері: оқу құралы. –Алматы: Қазақ университеті, 2011. -160 б.
7. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаева Р.М. Педагогика:оқу құралы. –Алматы,2002.
8. Кумаржанова К.Ш. Социально-педагогическая работа с семьей ребенка, имеющего ограниченные возможности.- Алматы,2003.-132с.
9. Айтбаева А.Б. Әлеуметтік педагогика негіздері: оқу құралы. –Алматы: Қазақ университеті, 2011. -165 б.
10. Сулейменова Р.А. Система ранней коррекционной помощи детям с ограниченными возможностями в Казахстане проблемы создания и развития.

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ ТӘРТІБІНДЕ АУЫТҚУШЫЛЫҒЫ БАР ОҚУШЫЛАРМЕН ЖҰМЫСТЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Қыдырбай А. Қ.

*Ғылыми жетекшісі: п.ғ.д.профессор Асанов Н. А.
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті*

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасы мемлекетінде жас балалар және жасөспірімдер арасында ұрлық, бұзықшылық, зорлық-зомбылық саны артуда. Үлкендер жасөспірімдердің арасындағы тәрбиесі «қиын» балалармен қалай жұмыс істеу керектігі жайлы жан-жақты ізденістер үстінде. Бұл республика бойынша өзекті мәселенің біріне айналып отыр. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаев Қазақстан халқына жолдаған жолдауында «Біз аға ұрпақты, ана мен баланы, жастарды қамқорлық пен ілтипатқа бөлейтін әлеуметтік бағдарланған қоғам, ел халқының барлық жолдары тұрмысының жоғары сапасы мен алдыңғы қатарлы әлеуметтік стандарттарын қамтамасыз ететін қоғам құрамыз» деген [1]. Бұл, яғни, бәсекеге қабілетті ел болу үшін жас ұрпақты тәрбиелей білуіміз керектігі. Тәрбие отбасынан басталады. Ал өмірге келген ұрпақты тәрбиелеу ол ең бірінші отбасының міндеті. Балаға тәрбие беріп, өмірге қосуы, ол – ата-ананың жауапты ісі.

Қазіргі әлеуметтік-саяси үрдістерді зерттеушілер өтпелі кезенді басынан кешіріп жатқан қоғамдарда девианттық мінез-құлықтың пайда болу заңдылығына көңіл аударады. Сонымен бірге қоғамның жан-жақты дағдарыс жағдайында ол жаппай сипат алуы мүмкін. Дағдарыстық құбылыстардың күшеюі кезінде өзінің орнына, жағдайына қанағаттанбау артады. Жаппай әлеуметтік қанағатсыздық, қажетсіздік қоғамнан қол үзуге әкеледі, тынышсыздықты өршітеді. Демек, әлеуметтік педагогтың тәртібінде ауытқушылығы бар оқушылармен жұмысы мен оны жүзеге асыру ерекшеліктері әдістемесінің жасалмауы арасындағы қарама-қайшылық зерттеуіміздің мәселесін нақтылауға әсерін тигізді.

Адамдардың мінез-құлқына қоғамдық үрдістер мен әлеуметтік топтардың ықпалы, ең алдымен, әлеуметтік тәсіл аясында қарастырылады. Әлеуметтік девиацияның басқа объективті факторлары ретінде мына факторлар мақұлданған: әлеуметтік өзара қарым-қатынасқа қатысушылар арасындағы айырмашылықтар мен көңілінен шықпау (Т.Парсонс); жергілікті бөлу мен адамдардың тұлғалық қасиеттерінің арасындағы сәйкессіздік (П.Сорокин); девиантты субмәдениет нормалары мен оқытудың әсерлері (Р. Клаурд, Л.Оулин) [2, 75 б.].

Балалар мен жасөспірімдердің ассоциалды мінез-құлық мәселесімен бірқатар қазақстандық педагог зерттеушілер жұмыс жасады. (Мысалы, В.Г.Баженов, Р.А.Дебагян, А.Жұмабаев, К.А.Жүкенова, А.М.Қарабаева, Л.К.Керимов, В.П.Кривошеев, Л.В.Лысенко, М.Ф.Назаров, В.А.Парфенов, В.А.Трифонов, В.П.Шевченко, Э.И.Шнибекова, Г.А.Уманов және А.Байсымақ) [3, 26 б.]. Бұл зерттеушілер қиын балалардың қиырлық сияқты жағымсыз қасиеттерінің қалыптасуына әлеуметтік-педагогикалық факторлардың әсер ететіндігін зерттеді. Бастауыш мектеп оқушылары мен жасөспірімдердің ассоциалды мінез-құлықтарын, спорт, өзіндік және жеке жұмыстарды ұйымдастыру, мектепке деген ықпалды күшейту, отбасындағы белсенділікті арттыру, ұжымдағы әрекеттерге балаларды қатыстыру арқылы жеңудің әр түрлі жолдарын көрсетті.

Қиын бала тақырыбында 20-30-жылдары П.П. Блонский, Г.А. Фартунатова, Л.С. Выготский, А.С. Макаренко, С.Т. Шацкий, В. И. Куфаев, С. Балаубаев, И.Л. Стычинский, В.Н. Мясичев және басқалар зерттеп, еңбектер жазды [4, 200 б.]. Ал 30-жылдардың аяғы мен 40-жылдарда аталған зерттеу жұмысы аз жүргізілді, немесе мүлдем жүргізілмеді десе де болады. 50-шы және 60-жылдары бұл мәселе тереңірек зерттеліп, ол туралы бірқатар еңбектер жазылды. Қазіргі кезде қозғалып отырған тақырып Л. Бажович, Л.С. Славина, Т. Миньковский, Г.П. Медведев, И.Ф. Назаров, М.М. Муканов, Г.А.Уманов, Э.Шыныбекова, К. Бегалиев, Қ.Б. Жарықбаев және басқалардың еңбектерінде әр қырынан сөз болды [5, 27 б.]. Аталған еңбектердің авторлары осы мәселенің пайда болу себептерін ашып көрсетіп,

тәрбиеленуі қиын балаларға сипаттама береді және оларға педагогикалық әсер етудің жолдарын көрсетеді. Осыған қарамастан, «қиын» балаларды тәрбиелеу мәселесі педагогика, психология және криминалистика ғылымдарының әлі де болса толық зерттелмеген мәселесі болып отыр.

Зерттеу мәселесіне теориялық талдау жасау негізінде әлеуметтік педагогтың тәртібінде ауытқушылығы бар оқушылармен жұмыс істеу ерекшеліктері мәнінің зерделенуі жайы қарастырылып, осы негізде өз анықтамамызды беруге мүмкіндік берді. *Әлеуметтік педагогтың тәртібінде ауытқушылығы бар оқушылармен жұмыс істеу ерекшеліктері* –әлеуметтік-педагог маманының нормативті-құқықтық актілер мен мемлекеттік стандарттармен бекітілген заңнамалық актілерді, өзінің жұмыс бағыттары мен міндеттерін басшылыққа ала отырып, оқыту үдерісіндегі оқушылардыңәлеуметтік, педагогикалық, психологиялық, құқықтық қорғалуын қамтамасыз етуі.

Мектептегі әлеуметтік педагог маманының жоспарына, мектеп оқушыларына зерттеу жүргізе отырып әлеуметтік педагогтың тәжірибесінде тәртібінде ауытқушылығы бар оқушылармен жұмыс істеуде қолдану әдістемесін жетілдіру жолдарын ұсындық. Әлеуметтік-педагогикалық жұмыс әдістемесін жан-жақты қолдану, тәртібінде ауытқушылығы бар оқушыларды әлеуметтік қолдау көрсету, қорғау жұмысы әлеуметтік педагогтың қызметінде негізгі бағыт ретінде айқындалған. Әлеуметтік педагогика ғылымында тәртібінде ауытқушылығы бар оқушыларды әлеуметтендіру, қайта тәрбиелеу жеке категория ретінде қарастырылған. Әлеуметтік педагогтың қызмет аясын анықтау барысында да бұл салаға ерекше мән берілген.

Кесте 1 – Тәртібінде ауытқушылығы бар оқушылармен жұмыс істеудііске асыруды әлеуметтік-педагогикалық сипатта жүзеге асыру бағдарламасының мазмұны

№	Жұмыстың тақырыптар реті	Жұмыстың өткізілу формасы
	I	II
1	Тәртібінде ауытқушылығы бар оқушылардың әлеуметтік-педагогикалық қорғалуы деңгейіне мониторинг жүргізу	Сауалнама, тест, әңгімелесу, бақылау
2	Әлеуметтік-педагогикалық іс-әрекет қатысушыларымен бірлесе отырып келесідей заңнамаларды талқылау: 1. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы; 2. БҰҰ «Балалардың құқықтары туралы Конвенция»; 3. ҚР Конституциясы; 4. ҚР «Білім беру туралы заңы»; 5. ҚР «Неке және отбасы туралы заңы»; 6. «ҚР баланың құқықтары туралы заңы»; 7. «Патронаттық тәрбие туралы ереже»; 8. «Қорғаншылық және қамқоршылық туралы ереже»; 9. ҚР Еңбек кодексі; 10. ҚР Қылмыстық кодексі; 11. «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын-алу туралы» ҚР Заңы.	Бірлескен мәжіліс, дөңгелек үстел
3	Мектепте: - ата-ана қамқорлығынан тыс қалған балалар; - мүгедек балалар; -физиологиялық немесе психологиялық ауытқушылығы бар балалар; - төтенше жағдайға ұшырағандар; - мінез-құлқының ақауы бар балалар; - айрықша жағдайға байланысты өмір сүру мүмкіндігі объективті түрде бұзылған, оны өз бетімен немесе отбасы көмегімен жөндей алмайтын балалармен әлеуметтік-педагогикалық/психологиялық-диагностикалық жұмыстарын атқару	әлеуметтік-педагогикалық/ психологиялық-диагностикалық жұмыстарын
4	Оқушылардың тәртіп, құқықбұзушылықтар туралы хабардарлығын және қатынас деңгейін анықтау	Сауалнама, әңгімелесу
5	Тәртібінде ауытқушылығы бар оқушылардың әлеуметтік-педагогикалық қорғалуы қажеттілігін диагностикалау	«Мен және менің жүріс-тұрысым»
6	Тәртібінде ауытқушылығы бар оқушылардың мектептегі құқығын қадағалау.	«Тәртібінде ауытқушылығы бар оқушыларды әлеуметтік-

	Мектеппен байланысын анықтау. Мектептегі әлеуметтік-педагогикалық қорғау жұмысының өз міндеттерін орындау деңгейін бағалау.	педагогикалық тұрғыдан қолдауды іске асыру оқушылар көзімен» (сауалнама, әңгімелесу)
7	Мектеп бойынша тәртібінде ауытқушылығы бар оқушыларды әлеуметтік-педагогикалық қолдауды асыруды қажет ететін оқушыларды анықтау	Әлеуметтік-педагогикалық жұмыс
Мектептегі оқушылар арасында ерекше бақылауды қажет ететін оқушылармен жұмыс		
8	Алдын-алу тобының отырысы. Ерекше бақылауды қажет ететін оқушылармен жұмыс жасау жолдарын анықтау	Сынып жетекші, әлеуметтік педагог, әлеумет мәселелері бойынша мектеп директорының орынбасары, педагог-ұйымдастырушы, қосымша білім беру педагогі, педагог-психолог
9	«Оқушылар және әлеуметтік-педагогикалық қолдау»	Әңгімелесу форматындағы мектеп инспекторымен және мектеп директорының тәрбие ісі жөніндегі орынбасарымен кездесу ұйымдастыру
10	Мектептегі безендіру бұрыштарын арнайы әдістемелік құралдармен, әлеуметтік-педагогикалық қолдау көрсету бойынша жеке кабинеттер ұйымдастыру	Шығармашылық жұмыс
11	«Тәртіптегі ауытқушылыққа әлеуметтік-педагогикалық ықпал етуді жүзеге асырудың ерекшеліктері»	Тәрбиелік іс-шаралар мен ата-аналар жиналысына қатысу
12	«Оқушылар әлеуметтік педагог қолдауын қажет етеді!»	Директордың құқықтық ісі жөніндегі орын-басарымен, ИДН қызметкерлерімен, қорғаншы және қамқорлық органдарымен кездесу ұйымдастыру
13	Арнайы сабақ «Тәртібінде ауытқушылығы бар оқушыларды әлеуметтік-педагогикалық қолдауды іске асыруды қажет ететін әрекеттер тізбегі»	Әлеуметтік педагогпен пікірталас ұйымдастыру. Жеке әңгімелер жүргізу, сенім телефонымен, сенім жәшігін орнату
14	Тәртібінде ауытқушылығы бар оқушылардың әлеуметтік-педагогикалық қорғалуына талдау-сараптама жүргізу	Әлеуметтік-педагогикалық диагностика
15	Тәртібінде ауытқушылығы бар оқушыларға және олардың ата-аналары, қорғаншыларына жеке жұмыстар жүргізу	Жеке кеңес беру жұмыстары

Қазіргі уақытта мектептерде тек оқу мазмұнымен ғана шектелмей әр сабақты ұйымдастыру, әдіс-тәсілдерді, қажет құралдарды пайдалану негізінде шешіледі. Оқушылардың тәртібіндегі ауытқушылықтармен жұмыс жасауда оқыту мен тәрбиелеудің әр түрлі әдістерін, жаңа технологияларды пайдалану, деңгейлеп саралап оқыту технологиясын, сыни тұрғыдан оқыту мәселесі, әртүрлі ақпараттандыру құралдарын пайдалану біздің зерттеу жұмысымыздың негізгі педагогикалық әдістеріне сәйкес болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 ҚР Президентінің қазақ халқына жолдауы, 2006. 1 наурыз.
- 2 Әтемова Қ.Т. Әлеуметтік педагогика. Оқулық. –А., 2012, - 272б.
- 3 Стамкулова Ж.К. Оқушылардың әлеуметтік өзгерістерге бейімделуін қалыптастыру // Әлеуметтік педагог журналы, №5. 2009 ж. 25-27 б.
- 4 Акажанова А.А. Теоретико-психологические аспекты формирования девиантного поведения несовершеннолетних // Тезисы 3-ей межд. конф Лимиты, 2005 — С 199-202
- 5 Казымбетова Д. К Девиантное поведение молодежи как объект социологического исследования автореф. ... канд.социол. наук. Алматы, 1999.

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ КӘСІБИ ӨЗІН-ӨЗІ АНЫҚТАУЫ

Төлепберген Г. А.

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., аға оқытушы Шағырбаева М. Д
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың "Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру" бағдарламалық мақаласындағы білім мен ел бірлігі тақырыбы бүгінгі күні аса маңызды екені даусыз. Тәуелсіз еліміз алдына үлкен мақсат қойды. Ол барынша дамыған 30 елдің қатарына қосылу. Бұл мақсаттың орындалуы білім мен ел бірлігіне тікелей байланысты.

Табысты болудың ең іргелі, басты факторы білім екенін әркім терең түсінуі керек. Жастарымыз басымдық беретін межелердің қатарында білім әрдайым бірінші орында тұруы шарт. Себебі, құндылықтар жүйесінде білімді бәрінен биік қоятын ұлт қана табысқа жетеді [1].

Яғни, бұл бағдарламалық мақала бойынша Елбасымыз жас ұрпақтың білімді болуын және рухани жаңғыру арқылы жетістікке жететінімізді, ол үшін аянбай жұмыс жасау, еліміздің ішкі және сыртқы экономикалық саясатын дамытуымыз керек екендігін көрсетеді. Әр мемлекет әр адам әр халық рухани жаңғырып, жаңарып отырады. Ал рухани жаңғыру мен жаңаруда білім берудің рөлі зор. Біз өзіміздің ұлттық ерекшеліктерімізді сақтап, ескере отырып, әлемде болып жатқан жаңалықтарды білуіміз керек. Бірнеше тілді меңгерген адам, еш жерде ұтылмайды, қайта ол адам дұрыс қолдана білсе ол жеңімпаз болады. Сонымен қатар, болашақ жас ұрпақ жаңа нәрселерді білуге, зерттеуге, тануға қызығушылық танытып, еліміздің әр саласына өз үлесімізді қосуымыз қажет. Себебі, дамыған заманда еліміздің экономикасын көтеру мақсатымызда, еліміздің техникалық болсын, гуманитарлық саласына болсын, әр салаға аса назар аударып оның дамуына үлесімізді қосу біздің міндет. Ол үшін еліміздің қай білім саласында бізге көптеген мүмкіндіктер қарастырылған, сол мүмкіндікті уақытында қолданған абзал. **Қазіргі таңда, жастарға берілген мүмкіндік өте көп, сол арқылы жас ұрпақ өзінің мамандық таңдауда қателеспей, дұрыс таңдаса, сол саланы алып шығатын үздік маман болып шағар еді.**

Кәсіби өзін-өзі анықтау, бұл адам бойындағы кәсіби қызығушылығы мен кәсіби қабілетінің икемділігіне сәйкес келетін кәсіби қызметті таңдауы болып табылады. Кәсіби өзін-өзі анықтау мәселесі әр жаңа ғасырлар мен жылдар бойы өзінің өзектілігін жалғастырады. Жасөспірімдерді мамандықты таңдай білуге белгілі бір арнайы дайындық орындары немесе білім беру ортасы ғана толықтырып қоймайды, сонымен қатар бала бойындағы кәсіпке икемділік қабілеті маңызды рөл атқарады.

Кәсіби өзін-өзі анықтау – жеке тұлғаның қалыптасып, дамуына тікелей байланысты болатын күрделі және ұзақ процесс. Мамандықты дұрыс таңдау барысында, бала бойында кәсіби біліктілікті қалыптастыру керек.

Жасөспірімдік жаста өзіндік тану және өсуімен қатар, өздерінің «Мен» қызығушылығы артады. Бұл жағдайды қарастыра отырып, оқушылардың кәсіптік бейімделуін ұйымдастырудың маңызы зор, өйткені осы жастағы мамандықты саналы және сенімді таңдауға қабілеттілігі «Мен» бейнені қалыптастырумен тығыз байланысты. Ю.В.Кобазованың зерттеулері орта мектептің жасөспірім оқушылар өз мүмкіндіктеріне сәйкес келетін қызметтің түрін таңдауға тырысатындығын көрсетеді. Мектеп оқушыларының өз қабілеттерін түсінуі көбінесе индикаторларға сәйкес келмейтіндіктен, олардың таңдауы бойынша сәтсіздікке ұшырауы болады [2].

Кәсіпті таңдаған кезде, үлкен сынып оқушылары көбінесе өзін-өзі таныту деңгейіне, ең алдымен моральдық және еріктілікке, содан кейін интеллектуалды, тек содан кейін ұйымдастырушылық қасиеттерге бағынады [3].

Жасөспірімдердің кәсіби өзін-өзі анықтауының теориялық және әдіснамалық негіздерін зерттеу жүргізген ғалымдар: П.П. Блонский, Е.А. Климов, Л.А. Колосова, Т.В.Кудрявцев, В.Д. Симоненко, А.Д. Сазонов, В.Ф. Сахаров, А.И. Сухарева сияқты ғалымдар зерттеу жүргізсе, Б.Г.Аньянов, И.С.Сон, С.Л.Рубинштейн өмірдегі өзін-өзі анықтау проблемаларын зерттеді. Кәсіптік бағдарлау жүйесін құру және осы жүйені басқару проблемалары В.Ф. Сахарова, А.Д. Сазонов, М.С. Савина, О. Максимова, С.Н.Чистякова өз үлестерін қосты.

Кәсіби өзін-өзі анықтаудың теориялық негізін зерттеуші- Е.А. Климовтың пайымдауынша, кәсіптік өзін-өзі анықтау - бұл белгілі бір мазмұнға ие болатын адамның қызметі, оны еңбек субъектісі ретінде қалыптастыру кезеңін ескере отырып. Осылайша, кәсіптік өзін-өзі анықтау кәсіби топқа қосылу процесін және өз дамуының мүмкіндігін үнемі іздеуді қамтиды [4].

Л.Д. Столяренко және В.Е. Столяренко кәсіби өзін өзі анықтауды өмірлік жүйе ретінде және оны еңбек қызметінің аяқталуымен байланыстыратын процесс ретінде қарастырады [5]. Яғни, бұл

пайымдау бойынша, адамның еңбек әрекеті басталған аяқталғанға дейінгі жүйе ол - кәсіби өзін-өзі анықтау процесі болып табылады. Бұл процесс адамның кәсіпке қабілетті еңбек әрекетімен, қабілетімен сипатталады.

Н.С. Пряхников кәсіби өзін-өзі анықтау белгілі бір әлеуметтік-экономикалық жағдайдағы барлық әрекеттерді тәуелсіз және саналы түрде анықтау, сондай-ақ өзін-өзі анықтау үдерісіндегі мағынаны табу екенін айтады [6].

Е.А. Климов өзінің жұмысында мансап таңдауының сегіз бұрышын атап өтеді:

1. Отбасы мүшелерінің жағдайы. Ата-аналар жиі балаға таңдау еркіндігін беріп, онымен тәуелсіздік, жауапкершілік, бастамашылықты талап етеді. Ата-аналар баланың таңдауымен келіспейді, өздерінің жоспарларын қайта қарауды және тағы да таңдау жасауды ұсына отырып, әлі де кішкентай екендігін ескереді.

2. Бұл кәсіби өзін-өзі анықтауда шешуші болуы мүмкін микро-топтың позициясы.

3. Мұғалімдердің позициясы, мектеп мұғалімдері, сынып мұғалімі. Әрбір мұғалім оқушының мінез-құлқын оқу іс-әрекетінде ғана ұстай отырып, «адамның сыртқы көріністерінің қас-бетінің артындағы ойға еніп, қызығушылыққа, қабілеттерге, ойларға, мінез-құлқына, қабілетіне, оқушының дайындығына қатысты қандай да бір диагноз қояды». Мұғалім тіпті студентке белгісіз көптеген мәліметтерді біледі.

4. Жеке кәсіби жоспарлар. Адамның мінез-құлқы мен өмірінде жақын және алыс болашақ туралы ойлар өте маңызды рөл атқарады. Ол келешекке арналған басты мақсат пен міндеттерді, оларға қол жеткізу жолдары мен құралдарын қамтиды. Бірақ жоспарлар мазмұндағы және олар қандай болса, әр түрлі, адамға байланысты.

5. Қуаттылық. Мектеп оқушыларының қабілеттері, таланты тек мектепте ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік маңызы бар қызметтің барлық басқа түрлерінде қарастырылуы керек. Себебі болашақ кәсіби жарамдылықты қамту мүмкіндігі.

6. Қоғамдық мойындау талаптары. Студенттің шынайы талаптары - кәсіптік оқытудың бірінші кезеңі.

7. Ақпаратты тану өте маңызды, бөлінбеген ақпарат мамандық таңдауда маңызды фактор болып табылады.

8. Іс-әрекетте көрініс тауып, қалыптасқан әрекет [4].

Кәсібилік – жеке тұлғаның кәсіби дағдыларды меңгеру дәрежесі, ал кәсіпқой (профессионал) – негізгі ісі өзінің кәсіби болып табылатын жеке тұлға; өз ісінің маманы өзіне қажетті дайындығы мен мамандығы, кәсібі бар.

Кәсіби жоғарылауға әсер ететін факторлар:

- Жеке ерекшеліктері мен дами берсем деген тілегі, қажеттілігі;
- Кәсіби іс-әрекетті жүргізу мерзімі, өтілуі;

Жасөспірім оқушылардың өзін-өзі кәсіби анықтау дағдыларын қалыптастыру жұмысының негізгі мақсаты – кәсіби өзін-өзі анықтау үдерісіне әсер ететін әлеуметтік факторлардың мазмұнын ашып, жұмысты теориялық және практикалық тұрғыда негіздеу және ұсыныстар әзірлеу, білім беру үдерісіндегі жалпы қатысушыларға (мектеп әкімшілігі, әлеуметтік оқытушы және психологтар, пән мұғалімдері, оқушылар) дарынды балалардың кәсіби өзін-өзі анықтау процесінің тиімділігін қамтамасыз етуіне көмектесу.

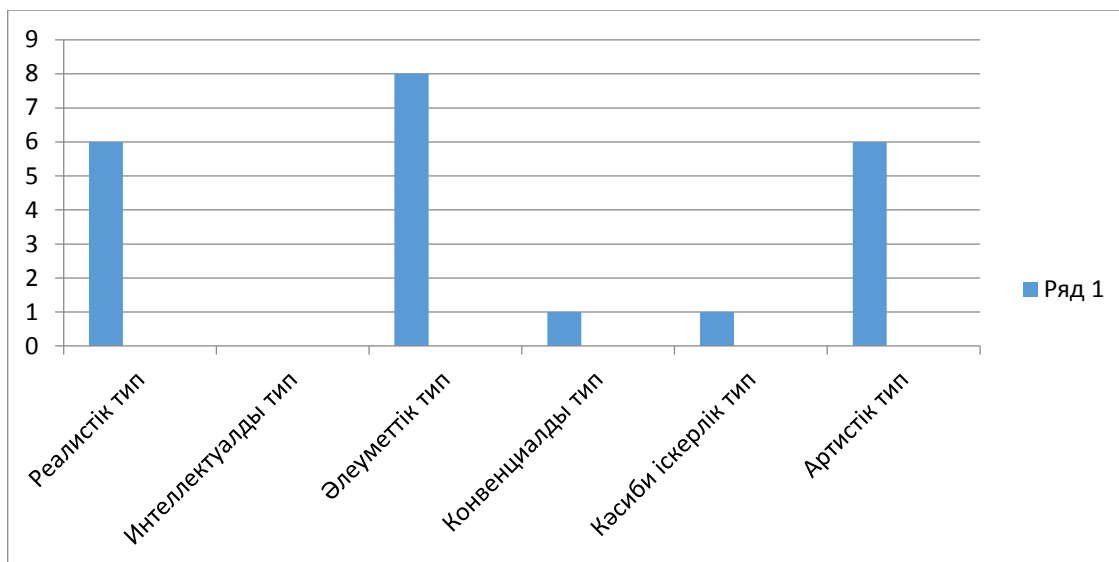
Кәсіби өзін-өзі анықтау үдерісі:

Жеке тұлғалық ерекшеліктері. Мысалы: нені бағалайды, нені қалайды, нені армандайды, неге құлшынады, қолынан не келеді және т.б.

Өзі туралы мәлімет. Мысалы: мен кімін, қазір және болашақта нені қалаймын?

Мамандық әлемі жайлы көзқарасы. Мысалы: мамандықтың сыртқы және ішкі жақтарын бағалау, т.б. [7, 23].

Тақырыптық зерттеу жұмысы бойынша 16 және 17 жас аралығындағы жасөспірімдерден Дж.Холландтың «Жеке адам типін анықтау» әдісі арқылы сараптама жұмысын жасадым.

Барлығы, 22 оқушы қатысып, ең көп таңдалған әлеуметтік типті 8 оқушы таңдады. Яғни, үздіксіз қарым-қатынаста болатын мамандықтар, сонын ішінде оқыту, емдеу секілді. Бұл мамандықтар вербалды қарым-қатынаста көп болады және белсенді адамдар. Яғни, осы нәтиже арқылы жасөспірімдердің қандай мамандыққа биім екендігін байқауға болатын бір әдістің түрі.

Педагогикалық әдебиеттердің барлығында да мамандық таңдаудағы түрткілердің біркелкі классификацияларды кездестіре алмаймыз. Сан түрлі классификациялардың ішінен өз ойыма жақын Л.В. Пенкраттың «Мотивы выбора профессии» атты кітабында келтірген жалпы түрткінің үш тобын көрсеткім келді, олар: 1) Жалпы түрткі: мамандықтың романтикалығы; танымалдылығы; қоғамдық маңыздылығы; мысалға сүйену; 2) Мамандықтың мүмкіндігін білу; оқудағы және сыныптан тыс қызығушылық; пайда әкелу түрткісі; жақындар мен танысардың ықпалы; 3) Мамандықтың қоғамдағы пайдалық түрткісі; психологиялық мінездеме; еліктеу; сыртқы себептер [8, 51.]. Осы тұрғыда әлеуметтік педагог жасөспірімдердің кәсіби өзін-өзі анықтау дағдыларын қалыптастыру жұмысында түрткілер және терең мағынасында, яғни мотивацияларды есепке алып, тиісті қызмет жүргізуі тиіс.

Қорытындылай келе, мамандық таңдауда қабілеттілік есепке алынады. Мысалы, адамның абстракты ойлау жүйесі күшті дамыған болғанымен практикалық істе қабілетсіз болуы мүмкін немесе өте жақсы білгенмен ұйымдастыруды нашар атқаруы мүмкін. Сондықтан баланың оқудағы, еңбектегі, ойындағы қабілеттілігін біртұтас қарастыру қажет, солай дамыту нәтижелі болмақ. Сонымен қатар, бала өзін кәсіби түрде дұрыс анықтай алады және әлеуметтік педагог өз жұмысында жасөспірімдерге кәсіби даму, кәсіби өзін анықтау барысында кәсіби бағдар бере отырып, баланың кәсіби түрде өзін-өзі анықтауына мүмкіндігін тигізуі қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н. Ә. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласы. – 2017.
2. Гендерный аспект процесса профессионального самоопределения старших школьников [Текст] / Ю.В. Кобазова // Вестник Якутского государственного университета имени М.К. Аммосова. – 2009. – Т. 6. – 2. – С. 84-89., стр. 45.
3. Практическая психология образования [Текст] / И.В. Дубровина [и др.]. – М., 1997. – 528 с.
4. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. – Ростов на/Д.: Изд-во «Феникс», 1996. – 512 с.;
5. Столяренко Л.Д., Столяренко В.Е. Психология и педагогика для технических вузов. – Ростов н/Д.: «Феникс», 2001. – 511 с.;
6. Профорентация [Текст]: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е.Ю. Пряжникова, Н.С. Пряжников. – 2-е изд. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – 496 с.
7. Ақансеріұлы Д. Дарынды оқушыларды айқындаудың ең тиімді жолдары // Мектептегі психология. Республикалық ғылыми-әдістемелік журнал – 2009. -№4(22) – С.23
8. Пенкрат Л.В. Мотивы выбора профессии. – Минск, 1986.

ЗАМАНАУИ СОЦИУМ ЖАҒДАЙЫНДА БАЛАЛАРДЫҢ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Меңтай А. Е.

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., аға оқытушы Шағырбаева М. Д
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

Н.Назарбаев: «Қазақтың сана-сезімі өткендегі, қазіргі және болашақтағы тарихтың толқынында өзінің ұлттық «МЕН» дегізгерлік қасиетін түсінуге алғаш рет енді ғана мүмкіндік алып отыр...». Осы уақытқа дейін мәдениеттің құрылымын негізінен материалдық және рухани – салалардан тұрады деп қарастыру басымдылық алып келеді де, ал жеке адамның келбеті көлеңкеде қалып қойды. Рухани күшінің қайнар көзі моральдық-адамгершілік қасиетінде. Адам бойындағы қасиеттерін құрайтын элементтерді ұштастыруға бағытталған мақсатты жұмыс – тәрбиелеу жұмысының басты нысанасы. Рухани-адамгершілік адамның тұлғалық сипаты болып саналады да, мейірімділік, ұжымдылық деген қасиеттерді біріктіреді. Ұлы Абай шығармашылығының негізгі өзегі — адамның адамгершілігі, ар-ұяты, ақылдылығы болып келеді, мысалы «Адам бол», «Өзіндегі адамгершілікті сақта»- деген өсиеттері осыны айғақтайды. Қазіргі кезеңдегі білім берудің өзекті мәселесі жас ұрпаққа рухани-адамгершілік тәрбие беру. Құнды қасиеттерге ие болу, рухани бай адамды қалыптастыру оның дүниеге келген сәттен басталуы керек.

Жастар саясаты тұжырымдамасындағы приоритеттілігін жариялайтын заңнамаларға қажетті түзетулер енгізілуде; ғылыми практикалық конференциялар өткізіліп жаңа оқу бағдарламалары жасақталып, оқу үрдісіне енгізілуде. Мәдениеттанушы ғалымдар «руханилық» ұғымын мәдени-антропологиялық контексте адамның ішкі субъективтік әлемі ретінде, «тұлғаның рухани әлемі» ретінде қолдануды ұсынуда. Ресей ғалымы Л.П.Буваның ойынша, ең бастысы білімдерді игеру емес, олардың мәні мен мақсатын анықтау деп көрсетеді. Бұл тұрғыдағы руханилық ұғымы – бұл адамның өз әлеміне, табиғат пен қоғамға деген қарым-қатынасын жоғары деңгейдегі меңгеруі, яғни, «белгілі бір деңгейдегі құндылықтар, мақсаттар мен мәндер иерархиясының көрсеткіші». Бұл көзқарастағы руханилық діни де, зайырлылық та сипатына ие. Бұлар өзара тығыз байланысты болғанымен, тұлға дамуының әртүрлі деңгейлері. [1]

Рухани-адамгершілік мәселелерін әртүрлі тарихи кезеңдерде түрлі саладағы ғалымдар көтереіп отырды (Н.А.Бердяев, М.Х.Балтабаев, В.В.Зеньковский, В.И.Слободчиков, В.А.Сухомлинский, К.Д.Ушинский, С.А. Ұзақбаева, К.Ж. Жантореева, С.Л.Франк және т.б.). Олардың көбісі өз ғылыми позициясын, мақсаттарын ұстана отырып руханилық ұғымына өз анықтамаларын берді. Қазақстандық ғалымдар бұл салада біраз ізденістер жүргізіп К.Ж.Қожахметова «Духоно-нравственное воспитание школьников», М.Х. Балтабаев «Үздіксіз білім беру жүйесінде оқушыларға рухани-өнегелі тәрбие берудің Концепциясы», С.А.Ұзақбаева «халық педагогикасы негізінде руханилыққа тәрбиелеу» тұжырымдамаларын ұсынды.[2]

Халқымызда «Ағаш түзу өсу үшін оған көшет кезінде көмектесуге болады, ал үлкен ағаш болғанда оны түзете алмайсың» деп бекер айтылмаған. Сондықтан баланың бойына жастайынан ізгілік, мейірімділік, қайырымдылық, яғни адамгершілік құнды қасиеттерді сіңіріп, өз-өзіне сенімділікті тәрбиелеуде отбасы мен педагогтар шешуші рөл атқарады. Рухани - адамгершілік тәрбие- екі жақты процесс. [3].

Балаларда ерте жас кезіндегі адамгершілік дамуы 3 кезеңді қамтиды:

Когнитивтік (ақпараттық) аспект - моральдық түсініктер, стандарттар, нормалар, ережелер, жеке моральдық қасиеттер туралы білім мен идеялар;

1. Эмоционалды-мотивациялық аспект - моральдық сезімдер, әлеуметтік және моральдық эмоциялар, моральдық мотивтер мен артықшылықтар;

2. Іс-әрекет аспектісі - адамгершілік әрекеттер мен әдеттер, яғни, моральдық нормалар мен талаптарды енгізу.

Рухани-адамгершілік даму адамның дүниетаным көзқарастары мен оның қағидаттарына негізделген. Технологияның қарқынды дамуы, өмір сүру қарқынын жеделдету, әлемдегі әлеуметтік өзгерістер, адамдар арасындағы байланыстардың саны мен әртүрлілігін арттыру, бұл моральдық жетістіктерге және адамның тәуелсіздікке деген сұранысын арттырады. Адамның моральдық қалыптасуы өте күрделі және көп қырлы процесс болып табылады. Моральдық қасиеттер әлеуметтік ортада қалыптасады.[6] Адамгершілік тәрбиенің негізі отбасынан басталып, балабақша, бастауыш сыныпта өзінің жалғасын тауып, жоғары сыныптарда күрделене береді. Жалпы алсақ, «Адамгершілік тәрбие — тәлім-тәрбиенің ықпалды әсерімен моральдың сананы қалыптастырудың, этикалық

білімділікті, адамгершілік сезімді дамытудың сара жолы. Ол жанұя, мектеп, ұстаз, еңбек, қоғам, жеке ықпал арқылы іске асырылады.

Адамгершілік тәрбиенің мақсаты — жеке адамды дамытудың негізгі бөлігі. Ұстаз шәкірттерге жан-жақты тәрбиені осы адамгершілік тәрбиеден бастайды. Оның рухани-адамгершілік сезімін, сенімін, белгілі мақсатқа, бағытқа жетелеу, іс-әрекетін ұйымдастыру осы адамгершілік тәрбиеден басталады. Ұстаз шәкірттердің ізгі ниеттілігін, адалдығын, кішіпейілдігін, ілтипаттылығын, жауапкершілігін қалыптастырады. Әр қоғамда, өмірде, еңбекте, тұрмыста, отбасында, халықаралық қатынастарда мораль адамның сана-сезімін реттейді, қалыптастырады. Мораль принциптері барлық адамдарға тарайды, олардың өзара қарым-қатынас формаларын қуаттайды, бекітеді немесе керісінше өмір талаптарына байланысты олардың өзгеруін талап етеді.

Адамгершілік тәрбиеге тән міндеттер бар. Олар:

- ✓ оқушыларды өмір талабына сай қоғамдық моральдық нормасын орындауға қатыстыру;
- ✓ оқушылардың рухани-адамгершілік тәжірибесін қалыптастыру;
- ✓ оқушылардың санасына мен мінез-құлқына ұстаздық ықпал жасау;
- ✓ Республикаға, оның Президентіне, Әнұранына, Рәміздеріне оқушылардың сүйіспеншілік сезімін тәрбиелеу. [4]

Оқушылардың адамгершілік тәрбиесін оқыту процесінде ғылыми-материалистік дүниеге көзқарасты қалыптастыруға болады. Рухани-адамгершілік сезімін тәрбиелеу мен гуманизм үшін ана тілі, әдеби шығармалардың, көркем фильмдердің, ертегілердің маңызы зор. Ауыз әдебиетінен оқушылар ертегілердің басты кейіпкерлеріне, эпостық жырлар батырларының ерліктеріне еліктеп өседі. Ертеректе біздің оқушыларымыз негізінде орыс әдебиетінің үлгісінде тәрбиеленген. Қазір қазақ әдебиетінің, олардың кейіпкерлерінің үлгісінде тәрбиелеуге мүмкіндік бар. Мұнда біз орыс әдебиетіндегі үлгілерді П.Корчагин, О.Кошевой, А.Мересьевті, т.б. жоққа шығарып отырғанымыз жоқ. Олардың бойынан адалдық, отансүйгіштік, жігерлік, қайраттылық, т.б. қасиеттерді табамыз. Бірақ жас ұрпақ негізінен өз ұлтының үлгісінен адамгершілік қасиетті танып білген жөн. Жалпы оқушыларымызды алыс-жақын шетел әдебиеттерімен де сусындатқанымыз дұрыс. Абай, Пушкин, Шекспир, Гюголарді қатар оқыса, ол жоғары нәтиже берері анық. Адамгершілік - адамның рухани арқауы. Өйткені, адам баласы қоғамда өзінің жақсы адамгершілік қасиетімен, қайырымдылығымен ардақталады. Балаларымыздың мінез-құлқына тәрбие мен тәлім арқылы тек білім мен ақылды ұштастыра білгенде ғана сіңеретін құдіретті қасиеті мол адамшылық атаулының көрінісі болып табылады. Қазіргі кезде өсіп келе жатқан ұрпақты тәрбиелеуде алдыға қойған мақсаттардың бірі – қоғамға пайдалы, үлкенге құрмет, кішіге қамқор бола білетін жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыру болып табылады.[5]

К.Д. Ушинский: «Тәрбиелеудің басты міндетін адамгершілік әсер етуден құрайды»,- десе, дана *Абай: «Ақпейіл және ықыласты жүрек адамды жетелеуі тиісті, сонда ғана оның еңбегі және табыстылығы ерекше мәнге ие болады. Адам болып дүниеге келу оңай, бірақ адам болу қиын»,-* деген болатын. Тәрбиенің маңыздылығы сондай, біздің болашақ ұрпағымыз тәрбиеден ғана рухани байлық алып, тәрбие арқылы ғана адам болып қалыптасады. Адамның адамгершілік негіздері болмаса, ол еркінен, өмірлік бағдарынан тез айырылып, тағдырдың ойыншығына немесе қылмыс әлемінің құрбанына айналады. Ондаған, мыңдаған нашакорлар, маскүнемдер, қаңғыбастар, қамқорсыз балалар, жетімдер – **бұл күннің шындығы**. Әсіресе, балалар мен жасөспірімдер кері жолға бейім болады.

Әрине әр адам өз өмірінің қожасы және ол өз өмір жолын өзі таңдайды, басқа адамдармен қарым – қатынас жасайды, қателіктерге бой алдырады. Сені қоршап тұрған жағдайды өзгертуге болады, бірақ өзіңнің ішкі әлеміңнен қашып құтыла алмайсың. Сонымен қатар, егер адамның жаны немесе рухы сырқат болса, онда ешқашан сау бола алмайды. Сондықтан адамның қандай рухани құндылықтарды игергені өте маңызды. Адамгершілік тәрбиесі оқу тәрбие үрдісінің барлық саласында, оқыту, білім беру және еңбекке баулу үрдісінде жүзеге асады. Тәрбиелі болу үшін адамгершілік қасиеттерді жатқа білу жеткіліксіз, оның терең ой елегінен өткізу, бастан кешіру, мінез- құлыққа бекіту керек.

Тәрбие ісі нақты кезеңнің ерекшеліктерін сақтай отырып, болашаққа бағдар береді, жеке тұлғаны соған дайындайды. Жеке тұлғаның адамгершілік құндылықтары өмірге келген күнінен басталады. Мектепке дейінгі жаста балалардың бастапқы адамгершілік қасиеттері мен ұғымдары, мінез-құлықтың қарапайым дағдылары қалыптасады. Баланың мектеп жасына дейінгі қалыптасқан мінез-құлықтары болашақта ересек қоғамда және құрбы-құрдастарымен қарым – қатынасқа түскенде көріне бастайды. Бастауыш сыныпта адамгершілік көзқарастардың, мінез-құлықтардың, сезім мен сананың жаңа түрлері одан әрі дамытылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Өкімбаева Ж.Ж., Ахметова А.И. «Бірыңғай білім беру кеңістігінде «Өзін-өзі тану» рухани-адамгершілік бағдарламасымен ықпалдасқан тәжірибелік мектептерде сыныптан тыс жұмысты ұйымдастыру» Мұғалімдерге арналған әдістемелік құрал. - Алматы, «Бөбек» ҰҒПББСО, 2014. –
2. Айтжанова З. Құқықтық тәрбие беру арқылы адамгершілікке тәрбиелеу.// Бастауыш мектеп. 2003, №12. //3-6 б.
3. Айтжанова З. Салауаттылық - өмір салты. Адамгершілікке тәрбиелеу// Бастауыш мектеп. 2004, №1.// 6-8 б.
4. Әбдіжаппарова Ж. Мектеп оқушыларына адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру. Алматы: Рауан, 1998.//8-10 б.
5. Қарсыбаева Р. Адамгершілік қасиетті бала бойына дарыту. Алматы: Мектеп, 2001.//24-29б.
6. *Евская А. А.* Духовно-нравственное воспитание ребенка в обществе, семье и школе//Сборник конференции «Государство, общество, церковь в истории России XX-XXI веков». Иваново, 18-19 марта 2015 г. 475—486 с.

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ БОС УАҚЫТЫНДА ӨЗІН-ӨЗІ ҰЙЫМДАСТЫРУ ДАҒДЫЛАРЫН ТАЙМ МЕНЕДЖМЕНТ АРҚЫЛЫ ТИІМДІ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Керімқұл А.Н.

*Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., аға оқытушы Шағырбаева М. Д
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті*

Н.Ә.Назарбаев өз Жолдауында «Ұлттық бәсекелестік қабіліт бірінші кезекте, ол білімділік, тәрбиелік деңгейімен анықталады» деген сөзі бүгінде білім берудің ұлттық модельіне көшкен әрбір педагогтың мұратына айналары сөзсіз. Қазіргі заманғы ғылыми - техникалық үрдістің қарқыны білім беру жүйесінің алдына үлкен мақсаттар мен жаңа міндеттер жүктейді. Жас ұрпақты жан - жақты жетілген, ақыл - парасатты, ой - өрісі биік, бәсекеге қабілетті азамат етіп тәрбиелеу – қоғамымыздың ең өзекті мәселесі. Бұл әр мұғалімнің шығармашылық ізденіспен жаңашылдықта жұмыс істеуін қажет етеді. Тайм-менеджмент арқылы жоғары сынып оқушыларының бос уақытында өзін-өзі ұйымдастыру дағдыларын қалыптастырудың негізгі факторы олардың бос уақытын тиімді пайдаланып қана қоймай, сонымен бірге, баланың маңызды психикалық қызметтерін, ақыл-ой жұмысының тәсілдерін қалыптастыруға мүмкіндік беретін оқу процесін жолға қою керектігі болып табылады. Оқушының шығармашылық қабілеті оның қызығушылықтары мен практикалық әрекеттері арқылы ғана дамиды. Оқушылардың бос уақытын тиімді ұйымдастыруына қосымша білім берудің де тигізер әсері мол. Бос уақыт тек көңіл көтеру емес, ол баланың өз бетінше жұмыс істеуіне, өз-өзін жетілдіруге бағытталған уақыт болатындай ұйымдастырылуы керек. Бос уақытты дұрыс ұйымдастыра білгенде ғана олардың танымдық және шығармашылық мүмкіндіктерін ашуға жағдай туады. Тайм-менеджмент арқылы жоғары сынып оқушыларының бос уақытын белгілі бір жүйемен жүйелеу керек. Ең алдымен өз жұмысының мақсат-міндеттерін анықтауға үйрету қажет. Жоспарлау мен істерді ойлауды әрқашан қағазға түсіру ол өте маңызды. Жоспар құра білу және оны уақытында орындау ол кез-келген істің нәтижесін береді. [1]

Істерді орындау уақытын 4 типі бойынша бөліп қарастыруға болады, ол Эйзенхауер әдісі деп аталады

1. Шұғыл және маңызды.	Бұл істерді ертеңге қалдыруға болмайды, сондықтан жылдам, ең алдымен осы іспен айналысуға үйрету.
2. Маңызды, бірақ шұғыл емес.	Бұл істерді шұғыл емес деп ертеңге қалдыруға болмайды, себебі болашақта қиындықтар туғызуы мүмкін. Мүмкіндігінше ерте орындаған жөн.
3. Шұғыл, бірақ маңызды емес.	Бұндай істермен айналысу жұмыс өнімділігіне еш әсер етпейді. Нәтижесі де көрінбейді. Сондықтан, мүмкіншілігіңізге қарай, осындай істер санын азайтып, не мүлдем алып тастаған жөн.
4. Шұғыл да, маңызды да емес.	Істердің бұл түрімен айналысудың қажеті жоқ. Сондықтан оп-оңай тізіміңізден сызып тастасаңыз болады.

1-кесте

Тағы атап кететін жайт, ол Абай атамыз айтпақшы, "... Қызық келсе, қызықпа, оңғаққа ерме.." ("Сенбе жұртқа" өлеңінің тармағы). Яғни теледидар көре тұрайын, интернетте отыра тұрайын деп алтын уақытыңызды сарп етпеңіз. Өз-өзіңе "ЖОҚ" айтып үйрену де пайдалы. Кеңес зерттеушілерінің 60-шы жылдардан бастап уақытты ұйымдастырудың тиімділігі саласында дамуын қорытындыласақ. (Г.Х. Попов, П.Р. Прриходко, В.Я. Цветов, В.К.Фомин), оларда уақыттың классикалық батыстық басқарудың сипаты мен құрылымына ерекше назар аударды. Сонымен қатар оқу ісінің өзін-өзі ұйымдастырудың жалпы мәселелері В.И. Андреева, А.К. Громцева, Н.М. Боритко, Н.В. Чекалевой, Ю.К.Бабанский, А.А. Бодалева, Л.И. Бозович, М.И. Боришевский, П.Я. Гальперин, А.Я.Арте, В.Н.Козиев, Ю.Н. Күлюткина, Л.И. Рувинский, Д.Н. Ушакова, Г.С. Сухобская, Н.Ф. Тальязина, Л.И. Уманский, Д.Б. Эльконин еңбектерінде қарастырылған. Білім беру қызметінде тайм менеджмент арқылы өзін-өзі ұйымдастыру - бұл оқушылардың құндылық бағыттылығына барабар ерікті және интеллектуалдық іс-әрекеттер жүйесі арқылы жүзеге асырылатын кәсіптік маңызды білім беру жұмысының мақсаттары мен құндылықтарын ескере отырып, реттелетін, саналы қызмет ету процесі. Оқушылардың бос уақытына тайм менеджмент жүйесін енгізем деп қосымша уақыт ысырабына тап болуыңыз әбден мүмкін. Сондықтан алдымен нақты мақсат қойып бұрынғы уақыт пен қазіргі тайм менеджмент енгізгеннен кейінгі уақыт мұқият саралануы тиіс.[2]

Қандай болмасын әдіс пен тәсілді таңдау ең соңғы жұмыс болуы керек. Тайм-менеджмент жүйесін ұйымдастыруда кететін көп қателер жұмыстың алдымен техникалық ұйымдастырылуына назар аударудан болады. Шын мәнінде ең алдымен мәселенің төркінін немесе көзін анықтау керек, содан кейін қажетті әдісті қолданған дұрыс.

«Уақытты басқару» технологиясы педагогикалық технология болып табылады:

- біріншіден, мұғалім мен студенттің өзара әрекеті;
- екіншіден, уақытты басқару технологиясы педагогикалық үдерістің компоненттеріне сәйкес келеді (мақсат, міндеттер, мазмұн, әдістер, құралдар, нысандар және өзара әрекеттесудің нәтижелері);
- Үшіншіден, бұл технология уақытқа құндылық қатынасын, өзін-өзі ұйымдастыру феноменін, оқу үдерісін қалыптастырады;

-Төртіншіден, уақытты басқару технологиясы студенттің жеке өсуіне, өз бетінше жұмыс жасаудың уақытша шарлауымен, өзін-өзі ұйымдастырудың нақты дағдыларымен қамтамасыз етіледі. Тайм-менеджментті енгізу барысында ең маңызды қызмет атқаратын ол – жоспарлау. Жоспарлау мақсаттарды жүзеге асыру үшін және жұмыс уақытының реттеу үшін аса маңызды. Уақыт тиімді пайдалану үшін жоспарлау кезінде келесі негізгі ережелерін ескеру керек: 1. 40% еркін уақытына қалдыру, яғни уақытың 60% жоспарланған жұмыстарына бөлу, ал 20% -алдын ала күтпеген бір төтенше жұмыстарына, қалған 20% - ойламаған жерден болып шыққан жұмыстарына. 2. Жұмысқа өткен уақытты үнемі есепке алып жазып отыру қажет. Қайда жұмсалған және қажетін көрсетуі тиіс. Нәтижесінде, оқушы уақыт шығындарын толық суреті болғандықтан болашаққа жоспар жасай алады; 3. Жұмсалған уақытты айқын көрсете отыру, жақсы жоспарын құрастыру үшін, өз міндеттерін ұзақ, орта және қысқа мерзім ішінде тарату жөн; 4. Жоспары құрастыру негізінде: жүйелілік, бірізділік, дәйектілік; 5. Шындық жоспарлауды қамтамасыз ету үшін, оқушыға іс жүзінде жүзеге асыра алатын міндеттерді көлемінде жоспарланған болуға тиіс.[3]

Оқушылардың бос уақытын тиімді ұйымдастыру үшін жоспардың орындалу уақыты өте маңызды рөл атқарады. Істің орындалу нәтижесін Вильфредо Пареттің ережесіне сәйкес атқарамыз. Онда жұмыстың 20 пайызы, барлық нәтиженің 80 пайызын береді немесе керісінше 80 пайыз жұмыс, 20 пайыз нәтиже береді. Сондықтан 20 пайыз уақыт жұмсап, 80 пайыз нәтижеге жетуге тырысу керек.

Ол үшін не істеу керек?

Жоспарланған істерді атқару барысындағы ең басты қағида – жоспардан мейлінше ауытқымау. Әрбір істі өз уақытында орындауға бар күшті салу. Бұл міндетті түрде зорығу деген сөз емес, керісінше істерді атқарудың бірден-бір жеңіл жолы. Өз уақытында істелмеген жұмыс адамды беймазалыққа салып қана қоймай, келесі істерге тиесілі уақытты жеп, олардың барлығына кесірін тигізеді. Бір уақытта бірнеше істі алып жүру, әдетте істің аяқсыз қалуының кепілі. Оның үстіне асығып істелген істен қате де көп кетеді, оны түзету көп уақытты жейді. Олай болса жұмыс арасындағы бос әңгімеге, интернетке т. б. пайдасыз нәрселерге кеткен уақыттың адамға тигізер зияны орасан зор. Олардан міндетті түрде арылу керек. Телефонмен сөйлесу, тағы басқа қарым-қатынастарды шаруаға ешбір нұқсан келтірмей қысқартуға болады.

- Демалысты ұйымдастыру:
- демалыс пен ұйқыны ұйымдастыру. Адам күніне кеміне 8 сағат ұйықтау керек. Дұрыс ұйқы жұмыс өнімінің кепілі.

- Дұрыс және уақытылы тамақтануға дағдылану.
- Жұмыс арасында 10 – 15 минут бой жазып тұру керек.
- Демалыс күндері төрт қабырғаға қамалмай, табиғат аясына шығып тұру.
- Аптасына бір рет демалыс алғанда бір сәтке өзінің сүйікті ісімен шұғылданып, миды тынықтыру [4]

В.Н.Куликова өз уақытын басқара алмау өздігінен басқаруды төмендетеді, және оны «уақытты басқарудың серпінді дамып келе жатқан саласы» деп анықтайды, оның басты міндеті уақытты тиімді басқару әдістерін және принциптерін анықтау болып табылады. Өзін-өзі зерттеу іс-шараларын басқаруды үйрену үшін студенттер үш принципті ұстануға тиіс:

1. Уақыттың дұрыс бөлінуі

Бірінші қағида «Уақытты басқару матрицасы техникасы» (немесе Эйзенхауэр матрицасы) арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Төмендегідей топтар қалыптасады:

- маңызды және шұғыл;
- маңызды, бірақ шұғыл емес;
- заттар маңызды емес, бірақ шұғыл;
- маңызды емес және шұғыл емес мәселелер. Бұл әдіс студенттерге болашақ тәуелсіз жұмысты тиімді ұйымдастыруға көмектеседі. Сондай-ақ, бірінші қағиданы іске асыру үшін біз Паретоның заңын ұсынамыз: уақыттың алғашқы жұмсалған 20 % нәтижесіннің 80 % береді. Уақыт қалған 80% жалпы нәтижеге тек 20% береді. Сондықтан 20 пайыз уақыт жұмсап, 80 пайыз нәтижеге жетуге тырысу керек

Әрине, бұл заң барлық жағдайларда қолданылмайды. Мысалы, олимпиададағы спортшы жүз пайызды құрауы керек, бірақ ол үй тапсырмасын орындағанда, бұл әдіс студенттің уақыты мен күш-жігерін үнемдеуге көмектеседі.

2. Оқу үдерісін үздіксіз жетілдіру

Екінші қағиданы іске асыра отырып, мектеп оқушылары бизнестің пайдалы тәжірибесінен, атап айтқанда, «5S» әдіснамасынан пайда көре алады. 5S - Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін Жапонияда әзірленген жұмыс орнын ұйымдастыру және рационализациялау жүйесі. Осы жүйенің шеңберінде, студенттердің өзіндік жұмысының тиімділігін арттыру үшін 5 ұғым қажет:

- Сеири («сұрыптау») - заттардың қажетті және қажетсіз бөлінуін және олардың соңғы сатыларын жою.
- Сэитон («сақтау тәртібі», ұқыптылық) - бұл тез және оңай табуға және пайдалануға мүмкіндік беретін қажетті заттарды сақтайтын ұйым.
- Сеисо («таза ұстау», тазалау) - жұмыс орнын таза және ұқыпты ұстау.
- Сэйкэцу («стандарттау», тәртіпті сақтау) - алғашқы үш ережелерді орындаудың қажетті шарты.
- Сицуке («жетілдіру», әдеттердің қалыптасуы) - белгіленген ережелерді, рәсімдер мен технологиялық операцияларды нақты жүзеге асыру дағдыларын үйрету. Бұл құралды дүние жүзіндегі түрлі кәсіпорындарда пайдалану өнім сапасы мен өнімділігін жоғарылатуда айтарлықтай нәтижелерге ие екендігін атап өтуге болады. Сондықтан бұл әдіснаманы білім беру ісінде қолдануға болады, бұл студенттер үшін нақты және тиімді.

3. Жеке мотивацияны арттыру

Және үшіншіден, «Жеке мотивацияны арттыру» үшінші принципін іске асыру үшін өзін-өзі ынталандыруды ұсынамыз, өйткені бұл уақытты басқарудың маңызды компоненттерінің бірі. Міндетті түрде ынталандыратын адам мәжбүрлеуден гөрі тапсырманы ойдағыдай атқаруға мүдделі. Қазіргі заманғы студенттерге қолданылуы мүмкін өзін-өзі ынталандырудың бірнеше жолы бар:

- күнделікті іскерлік жоспарлау, сатыларға бөлінді;
- кедергі келтіретін факторлардан абстракция;
- өзіңді уақытыңда істеуге талпындырыңыз.

- студенттерге мотивация беретін заттарды үнемі көз-алдында ұстау:

- күнтізбе
- танертеңгі оятар
- қолсағат

2-кесте[5]

Балалардың бос уақытын ұйымдастыру үлкен жауапкершілікті талап етеді. Бос уақытты пайдалана отырып, қоғам, ұжым, отбасы оқушылардың бос уақытын тиімді етіп ұйымдастырылуына күш жұмсауы қажет. Дұрыс тиімді ұйымдастырылған бос уақыт - олардың рухани өмірін, көзқарасын толықтырылуын қамтамасыз етеді. Сонымен қатар бос уақыт тек көңіл көтеру емес, ол баланың өз бетінше жұмыс істеуіне, өз-өзін жетілдіруге бағытталған уақыт болатындай ұйымдастырылуы керек. Бала тынымсыз оқудан шаршап, оқуға деген ынтасы жоғалуы мүмкін сол себепті баланы белгілі бір белгіленген уақытта сергітіп, көңіл көтеруге де уақыт бөлу керек. Баланың бос уақытын тиімді ұйымдастыруға жоспар құрумен әрекет жасау ең тиімді әдіс болып табылады.

Қорытындылай келе, ақиық ақын Мұқағалидың:

Түн маған ұйықтау үшін берілмеген,

Ұйқы тең шала-жансар өлімменен.

Қанша менің өлді екен уақытым,

Ақ төсек, ала жастық кебіндеген, -

деген өлең жолдарымен аяқтағым келіп отыр. Осы өлең жоларына қарасақ та адам өмірінде уақыттың қаншалықты құнды екенін байқай аламыз. Өмірге күнде келіп жатқан жоқсыз, сол себепті оқушыларға ойындағы арманы мен мақсаттарына жету үшін уақытты тиімді пайдалануды дағды етуді бойына сіндіру керек. Уақытты тиімді пайдалану дегеніміз — жақсылыққа ұмтылу. Әрбір сағатыңыздың тықылы сіздің өтіп бара жатқан өміріңіз, осыны оқушылардың санасына сіндіріп өз өміріне бей - жай қарамайтындай етіп тәрбиелеу біздің басты мақсатымыз

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Әкімбаева Ж.Ж., Ахметова А.И. «Бірыңғай білім беру кеңістігінде «Өзін-өзі тану» рухани-адамгершілік бағдарламасымен ықпалдасқан тәжірибелік мектептерде сыныптан тыс жұмысты ұйымдастыру» Мұғалімдерге арналған әдістемелік құрал. - Алматы, «Бөбек» ҰҒПББСО, 2014. -

2. Мандрикова Е. Ю. Разработка опросника самоорганизации деятельности (ОСД). Психологическая диагностика, 2010. - №2. - С. 87-111.

3. Тайм-менеджмент. Полный курс: учеб. пособие / Г. А. Архангельский, М. А. Лукашенко, Т. В. Телегина, С. В. Бехтерев; под ред. Г. А. Архангельского. - М.: Альпина Паблишер, 2012. - 311 с.

4. Матяш С. А. Современное молодое поколение и его моральные ценности // Материалы Ивановских чтений. - 2011. - Т. 1. - № 1. - С. 170-180.

5. Зайверт Л. Ваше время - в ваших руках. Советы деловым людям, как эффективно использовать рабочее время. - М.: Интерэксперт: ИНФРА-М, 1995. - 183 с.

ЖАСӨСПІРІМДЕРДЕ ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ АЛДЫН-АЛУ ЖҰМЫСЫНЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Құттыбек А.

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., доцент Ашекеева Қ.Н.

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

Біздің әрқайсымыз күн сайын әр түрлі әлеуметтік жағымсыз мінез-құлықтың пайда болуымен кездесіп жатамыз: агрессия, қатыгездік, зиянды әдеттер, заңға қарсы іс әрекеттер және т.б. Сонда бірталай сұрақ туындайды. Осындай мінез-құлықтың себебі қандай? Адамың өзіне және маңындағыларға да зиян тигізуіне не апарады? Девианты мінез құлық-қоғамда ресми дәстүрлі қалыптасқан заңға және нормаларға сәйкеспейтін мінез-құлық. Девианттық мінез-құлық ішкілікке салыну, қараусыз қалу, нашақорлық, кәмелетке толмағандар арасында қылмыстар және басқада формаларда көрініп жатады.

Сонымен қатар девианттық мінез-құлық психологтарды, дәрігерлерді, құқық қорғау органдарының қызметкерлерін, социология, философия мамандарын ойлантпай қоймайды: девиантты мінез-құлық деген не; девиантты мінез-құлық балалармен алдын алу жұмысын ұйымдастыруында комиссияның ролі; девиантты мінез-құлықты жасөспірімдердің психологиялық проблемасы; тәрбиеге қиын бағынатын жасөспірімдердің психологиялық және биологиялық факторлары, сонымен қатар әр түрлі ауруларға тап болған балалар мінез-құлқының бұзулуы; жасөспірімдердің өмірінде девианттық құбылыстары; кәмелетке толмағандардың құқыққа қарсы мінез-құлық; жалпы білім беретін мектептерде девиантты мінез-құлқы жасөспіріммен жұмыс ұйымдастырылуы.

Қоғамдағы қазіргі болып жатқан экономикалық, әлеуметтік, саяси тұрақсыздықтар бала мінез-құлқындағы ауытқушылықтарға бірден-бір себептердің бірі. Қоғам өмірінің барлық жақтарын

камтитын түпкілікті өзгерістер, сонымен бірге адам іс-әрекетінің көптеген салаларын жетілдіруді ынталандыратын позитивті өзгерістер жағдайында негативті тенденциялар да күшейіп артып келеді. Әлеуметтік-экономикалық тұрақсыздық, жұмыссыздық көптеген адамдардың өмір сүру деңгейінің төмендеуі, әлеуметтік және психологиялық бағыттала алмау мен бейімделе алмау, жалпы адамзаттық адамгершіліктік және рухани құндылықтарды талап етудің төмендеуі, күрделі криминалды жағдай, әлеуметтік институттар іс-әрекетінің нашарлауы және т.б. Қалыптасқан социомәдени жағдай алкогольизм және нашақорлық, адамгершіліктік деградация, қылмыстардың жаңғыруы сияқты қолайсыз құбылыстардың дамуына түрткі болып отыр.

Девиантты мінез-құлыққа қатысты мәселелер үнемі ғалымдардың назарында болды, мысалы Ресейлік педагогиканың келесідей классиктері П.П. Блонский, Л.С. Выготский, А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинский т.б ғалымдардың, психология саласында Б.Г. Ананьев, С.А. Беличева, А.С. Белкин, В.Г. Бочарова, Б.З. Вульф, А.Д. Гонеев, СИ. Григорьев, В.И. Загвязенцев, Е.В. Змановская, В.Т. Лисовскийдің және әлеуметтанушылар А.В. Мудрик, М.И. Рожков, В.Д. Семенов, Л.С. Славина В.А. Слатенин және т.б көрнекті ғалымдардың еңбектерінде көрініс табады.

Қиын балалар мәселесін отандық ғалымдардан педагогикалық тұрғыдан, Л.К. Керімов, Г.А. Уманов, И.Трифанов, Д.К. Қазымбетова т.б., психологиялық тұрғыдан М.М. Мұқанов, Ж.Н. Намазбаева және т.б қарастырған. Қиын балалар мәселесінің әлеуметтік жағдайын Ш.Е. Жаманбалаева қарастырған [1].

Л.К. Керімовтың еңбегінде қиын оқушыны жеке-дара қайта тәрбиелеу тұжырымдамасын және ондағы педагогикалық іс-әрекеттің белгілі жүйесі жасалған [2].

Д.К. Қазымбетова өз еңбегінде қоғамда неге девиантты мінез-құлық болады деген сұрақты және девиантты мінез-құлықтың болу себептері мен мүмкін боларлық шешу жолдарын көрсеткен [3].

Ал, Ш.Е. Жаманбалаеваның еңбектерінде қоғамда неге девиантты мінез-құлық болады деген сұрақты және девиантты мінез-құлықтың болу себептері мен әлеуметтік аспектілері зерттеліп қарастырылған [4].

Жалпы девиантты мінез-құлық деп әлеуметтік нормадан ауытқып, ерекшеленуді айтамыз. Сонымен қатар, оны көрнекті ғалымдар қабылданған нормаға қарама-қайшы әрекет жүйесіне жатқызып, анықтайды.

И.С. Конның анықтауынша, девиантты мінез-құлық деп «құқық, мәдениет немесе басқа сөзбен айтқанда моральдың жалпы қабылданған нормалардан ауытқыған іс-әрекеттер жүйесі» [5]. Е.Д. Дедков пен Е.Г. Дидедкул девиантты мінез-құлық нормасы қоғамға қауіпті немесе жағымсыз қабылданған әлеуметтік нормалардан ауытқыған мінез-құлық деген анықтамаға сәйкестендірді [6]. Ал делинквенттілік мінез-құлық деп отырғанымыз ол-қылмыстық іс-әрекеттерді ұсынатын, қылмысты мінез-құлық болып келеді.

Дж. Смелзер девиантты мінез-құлықты изоляцияға емделуге, қамауға алынған және басқада құқық бұзудың жазалауларына әкелетін топтық нормадан ауытқуы деп көрсетеді. В.И. Добренков және А.Н. Кравченко «қоғамдық көзқараста мақұлданбайтын әрбір қылық» деп қарастырды.

Айта кететін жайт, шетел әлеуметтік мамандарының қолданысы бойынша девиантты деп, қоғамда қабылданған болмашы нәрседен бастап күрделіге жеткізетін әлеуметтік нормаларды бұзу мен ескермеу. Тар мағынада алатын болсақ қылмыстық кодекске әкелмейтін болмашы іс-әрекеттер қатарын айтады.

Девиантты мінез-құлыққа сай келетін мәдени релятивизм: болып жатқан іс-әрекет қоғамда қалыпты деп есептелсе, енді басқа жерде әлеуметтік патология ретінде қарастырылады.

Көптеген зерттеуші ғалымдардың тұжырымдамаларына жүгінсек девиантты мінез-құлықты жасөспірімдерге тән ортақ қылық – ол ата-аналар мен ұстаздарға қыр көрсету, бір нәрсені өзінше жасау, үлкендердің тілін алмау, жағымсыз жандарға еліктеу, темекі тарту, біртіндеп ішкілікке үйрену, ұрлық жасау тағы сол сияқты болып табылады. Осындай жат қылықтарды елемей – жасөспірімдерді теріс жолға түсіріп, қылмыс жасауға итермелейді, адамгершілік ардан аластатып, бара-бара қоғамға сүйкімсіз, жеккөрінішті жандар қатарына қосары сөзсіз.

Л.В. Занков, М.С. Певзнер, В.Ф. Шмидт баланы девиантты мінез-құлықты жасөспірімдердің қатарына қосатын: отбасы, мектеп және көше жолдастары, яғни қоршаған ортасы болса, дұрыс жолға түсіретін мүмкүндіктер: оның алдын-алу, оқу-тәрбие жағдайында қоғамдық жұмыстарға тарту, онды қасиеттерін сұрыптап алып, соның негізінде өзіндік сенімін арттырып, өзін-өзі тәрбиелеуге тарту немесе қылмыстық әрекеттер дәрежесіне орай арнаулы тәрбие мекемелеріне бөлуді жатқызған.

Девиантты мінез-құлықтың пайда болуында ең басты маңызды себептік көрсеткішінің бірі отбасы тәрбиесінің дұрыс ұйымдастырылмауы: Олар: әке-шешесінің теріс үлгісі, ата-ананың біреуінің болмауы, үй ішіндегі еңсені басатын ауыр жағдай – отбасында өнебойы болып тұратын ұрыс, жанжал.

Баланың табиғи психологиялық ерекшеліктерін ескермеу. Өкінішке орай отбасының теріс қылықтарын атап көрсету оңай, ал оны түзетіп алдын-алу біраз қиыншылықтарды туғызады.

Мектептегі оқу-тәрбие жұмыстарын ұйымдастыруда кеткен кемшіліктердіде назардан тыс қалдырмағанымыз жөн. Олар: жекелеген оқушылардың мінез-құлық ерекшеліктерін, ынты-ықыласын, қызығушылығы мен талап-тілегін ескермеу.

Қандай да жақсы мінез не келіссіз қылық туралы айтсақ та, соның арғы жағында нақты адам бар екенін ұмытпауымыз керек. Жамандық немесе жақсылық дегеніміз дерексіз нәрселер емес. Адам жақсыны да, жаманды да көріп соларды салыстыру арқылы тұжырымдар жасайды. Ащыны білмеген тәттіні білмейтіні, қараңғыны көрмеген - жарық сәуленің қасиетін сезінбейтіні сияқты, біздің өмірдегі құбылыстарға адам бойындағы қасиеттерге беретін бағамыз, көзқарасымыз біздің өмірден түйген әсеріміздің жемісі болатындығын естен шығармаған жөн.

Қазіргі таңда қоғамымызда жыл өткен сайын қылмыс жасаушылардың жасы жасарып, нашақорлық, тәртіпсіздік, девиантты тәртіптегі балалар саны өсіп отырғандығын барлығымыз біліп көріп отырмыз. Осыған орай, кейбір балалардың мінез құлқындағы жағымсыз ерекшеліктері және қалыпты нормадан ауытқуы, заң арқылы көңіл аударту, алынған ақыл мен міндеттерді орындамау, қоғам мен мектеп, сол сияқты мектептегі талаптарды тыңдамау салдарынан туындайтын іс-әрекеттерді «девиант» деп айтамыз бәрімізге айдан анық. Сонымен, бұл тәртіп бұзу, адамгершілік мінез құлықты сақтамау және заң нормаларына бағынбаудан келіп туындататын жасөспірімдер. Девиантты мінез-құлқы балаларға тәртіпсіздік, әлеуметтік тәрбиеге қарсы, заңға қарама-қайшы, теріс іс-әрекеттерді бойына сіңірген балаларды жатқызу болады. Сондай-ақ мұндай балалардың дамуында кідіріс болады, тіпті физикалық және психикалық аурулар симптомының пайда болуына әкеліп соқтыруыда мүмкін. Соның салдары денсаулықтың төмендеуіне себеп болады, сондықтан да оларды тек педагогтар емес, дәрігерлерде бақылау керек. Басты жеке тұлғаның дамуы, тәрбие ошағы және жан-жақты әлеуметтік тәрбиенің дұрыс жолға қойылмауынан әкеліп соғады. Баланың 13 - 15 жастағы іс-әрекетіне оның жыныстық дамуына да әсер етеді.

Ертең жыныстық дамыған эмоционалдық көңіл-күйдің бұзылуы, кейбір тәртіп бұзушылық болып тұрады. Кеш жыныстық дамуы балаға қалай әсер етеді? Ол болбыр, шашыраңқы, өз-өзіне сенімсіз, әрі ортаға бейімдеуі қиындық тудырады. «Қиын» балалардың мінез құлықтары: сенімсіздік, көңіл күйі бір қалыпты емес, ашуланшақ, болып келеді. Өзіне назар аудару үшін өзінің «батырлығын» көрсетіп, басқалардың көңілін өздеріне аударғанды ұнататын болып келеді. Психикалық дамудың үйлеспешілігі адам дамуының қарама-қайшылығы, тұрақсыздығы оқу мотивінің үйлеспеуі мен әлеуметтік мәдениетінің төмендігі және де оқу үлгерімінің төмендігі мінез-құлқының ортаға сәйкессіздігі мектепте қобалжу «МЕН» бейнесінің бұзылуы талап деңгейінің сәйкессіздігі қажеттілікке қанағаттанбауынан келіп шығады Девиантты балалардың мінез-құлқын екіге бөліп қарауға болады.

Жоғарғы жастағы жасөспірімдер мінез-құлқы өз бетінше өмір сүріп, өзі шешім қабылдап, өмірге көз қарасы, қызығушылығын өзгертеді. Олар өзінен үлкен адамдардың ақылын тыңдаудан бас тартады.

Әлеуметтік норманы бұзушылық немесе мінез-құлықтағы ауытқулар депте атасақ болады, қарым-қатынастың бұзылуы, ортадағы балалармен қарым-қатынас жасай алмауы мінезделеді: көбіне ол жалғыз боп келеді. Эмоционалдық көңіл-күйдің бұзылуы әбден мүмкін. Типтік тәртіпке, төбелеске құмар, бұзақылық, ақша талап ету, ұрып-соғу, үлкенің тілін алмау, өзін-өзі ұстай алмауы, өртеу, қылмыстарын жатқызуға болады. Бір қатар ғалымдардың пайымдауынша, девиация дегеніміз – қалып пен ауытқушылықтың арасындағы шек, қалыптың ең шеткі шегі. Девианттылықты қалып, яғни норма туралы білімге сүйене отырып қана анықтауға болады. Медицинадағы қалып(норма) – бұл нағыз дені сау адам; педагогикада – барлық пәндер бойынша оқу үлгерімі жақсы оқушы; әлеуметтік өмірде – қылмыс пен заң бұзушылықтың болмауы. Бұл идеалды қалыптар (нормалар). Алайда үйлесімді норма әр түрлі жастағы адамдар психологиясының тұрақты айырмашылықтары мен олардың өмірлерінің анағұрлым мәнді және бағалы жақтарын көрсетпейтіндігі де тағы бар. Керісінше, норманы шектеу және девиация барысында бағдар ретінде қолданысқа алып, жеке тұлға уақытының және тұрғылықты орнының ерекшеліктерін ескеретіндей етіп, оның жас мөлшерлік нұсқалары да болуы тиіс. Жас мөлшерлік мінез-құлықтық норманы бағалау үрдісінде белгілі бір жастағы адамға тән коммуникативті стиль; еріктік сипаттамалар; интеллектуалдық, эмоционалдық және психомоторлық ерекшеліктер; жазбаша және ауызша тіл стильдері сияқты іс-әрекеттердің түрлі стильдерін талдаған жөн. Сондықтан девиант деп, «жай бір мәрте және кездейсоқ мінез-құлықтық нормадан ауытқып кеткен жасөспірімді емес, тұрақты түрде девианттық мінез-құлық танытатын», әлеуметтік-теріс сипаттағы жасөспірімді атаған жөн. Белгілі бір қосымша түсініктермен қатар, девианттарға дарынды жастар санатын да жатқызуға болады, өйткені біріншісі де, екіншісі де өз құрбылары арасынан шынайы өмірде де, білім беру мекемелерінде де айқын ерекшеленеді.

Жасөспірімдердің дамуы мен мінез-құлқына кері әсерін тигізетін әлеуметтік педагогикалық факторларға мыналарды жатқызуға болады: олар мектеп, отбасы, қоғам тәрбиедегі кешіліктер нәтижесінде, баланың оқудағы үлгермеушілігіне байланысты. Мұндай балалар көбінесе мектепке дайындығы жоқ, үйге берілген оқу тапсырмаларына және бағаларға парықсыз қарайтындар. Бұның бәрі баланың оқудағы бейімсіздігін көрсетеді және қоғамдағы өтіп жатқан үдерістерге, отбасының жағдайы мен атмосферасына, мектебішілік өмірдің жеткіліксіз ұйымдастырылуына тәуелділігін көрсетеді. Сондай-ақ атап айтқанда: қоғамдық құндылықтар иерархиясын өзгертуге бағытталған айқын жағымды мемлекеттік идеологияның жоқ болуы; заңдардың және құқық қорғаушы орындардың жетілмегендігі мен қылмыстардың жазаланбай қалуы; өскелең ұрпақтың әлеуметтенуінің дәстүрлі институттарының күйреуі мен дағдарысқа ұшырауы; ұлттық құндылықтарға мән берілмеу; бұқаралық ақпарат құралдары арқылы зорлық-зомбылық және қатігездікті насихаттау; жасөспірімдердің денелік және психикалық денсаулығының бұзылуын дер кезінде анықтаудың, соған сәйкес көмек көрсетудің және квалификациялық диспансеризацияның болмауы; сапалы тегін қосымша білімге балалардың қолының жетпеуінде жатқыза аламыз.

Отбасының жағдайы мен атмосферасы: толық емес отбасы; отбасының материалдық жағдайы (кедейлік, байлық), ата-аналардың төмен әлеуметтік мәдени деңгейі; отбасындағы тәрбие стилі (балаға бірінғай талаптардың қойылмауы, ата-аналардың қатыгездігі, олардың жазасыздығы және баланың құқықсыздығы); баланың өзіндік құндылығын жоққа шығару; балалардың қажеттіліктерінің жеткіліксіз немесе асыра қанағаттандырылуы; ата-аналардың ішімдікті, нашақорлық заттарды теріс пайдалануы; ата-аналардың балалардың психоактивті заттарды қолдануына жол беруі.

Мектепішілік өмірдің жеткіліксіз ұйымдастырылуы: оқу және тәрбие үдерісін басқаруды ұйымдастырудың толық жетілмегендігі; мектептің материалдық қамтамасыз етілуінің нашарлығы; қоғам арқылы балалармен айналыспайтын ата-аналарға ықпал ететін тетіктердің және мектептің оқушылар отбасыларымен жүйелі байланысының жоқтығы; пәндік мұғалімдердің жетіспеушілігі; сабақтардың жиі болмай қалуы; сабақтан тыс жұмыстардың қанағаттандырғысыз ұйымдастырылуы; мектепте балалар ұйымдарының болмауы; мұғалімдердің бала және жасерекшелік психологиясын білмейтіндігінен көрінетін кәсіптік деңгейінің төмендігі; «оқушы-мұғалім» жүйесіндегі өзара қарымқатынастардың авторитарлық немесе бетімен кетушілік стильде болуы; оқушылардың білімін бағалауда объективтіліктің болмауы.

Балалармен, жасөспірімдермен, жеткіншектермен жұмыс жасайтын психологтардың, әлеуметтік педагогтардың, әлеуметтік жұмыскерлердің негізгі міндеті олардың мінез-құлқында кездесетін жағымсыз ауытқулардың алдын алу болып табылады.

Девиантты мінез-құлықтың алдын-алу – бұл индивидке әлеуметтік ортаның жағымсыз факторларының әсерін жоюға және олардың қалыпты өмір деңгейін қорғауға, денсаулығын сақтауға және қолдау көрсетуге бағытталған әлеуметтік, әлеуми-психологиялық, педагогикалық және медициналық ғылыми негізделген және дер кезінде қолданылған кешенді шаралардың жиынтығы. Девиантты мінез-құлықтың алдын-алу шаралары жалпы және арнайы болып бөлінеді. Жалпы алдын алу шаралары жеке тұлғаның әлеуметтену процесінің қалыпты өтуі үшін психолого-педагогикалық, әлеуметтік-психологиялық жағдайларды жасауға бағытталған бірқатар ескерту шараларын жүзеге асыру болып табылады. Арнайы алдын-алу шаралары нақты тапсырмаларды шешуге бағытталған шара қолдану жүйелерін жүзеге асыру болып табылады: наркомания, делинквентті мінез-құлық, қараусыз қалу, балалық-жеткіншектік жезөкшеліктің алдын-алу шаралары және т.б.

Девиантты мінез-құлықты алдын-алудың ерекше түрі, кейде үшінші алдын-алу деп те атайды, жазаларын өтеп қамау орындарынан шыққан жасөспірімдерге қайтадан қылмыстық іс-әрекеттер жасамауына бағытталған әлеуметтік, әлеуметтік-психологиялық және құқықтық шаралар [6].

Жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқын алдын-алу процесі әртүрлі әлеуметтік институттар кешені арқылы жүзеге асады. Алдын-алу шараларымен отбасы, мектептен тыс демалыс мекемелері (спорттық секциялар, клубтар және т.б.) сияқты әлеуметтік институттар да айналысады. Олардың алдын-алу шаралары жасөспірімдерге қоғамда қабылданған тәсілдермен өздерінің қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік беруге және жағдай жасауға бағытталған, сонымен қатар, индивидке өмірлік субъективті қиын жағдайларда дер кезінде кәсіби көмектер көрсету.

Билікті орындау органдарына қарасты кәмелетке толмағандар ісі жөніндегі комиссиялар, уақытша қамау орталықтары, кәмелетке толмағандардың бейімделу және оңалту орталықтары, әлеуметтік орталықтар және т.б. сияқты әлеуметтік институттар отбасында қауіп-қатерлі қиын жағдайлар болған жасөспірімдерге қолдау көрсетуге, сонымен қатар, қараусыз қалған және басқа да қиын жағдайда қалған балаларға көмек көрсетуге арналған.

Соңғы кездері балаларға ата-аналар тарапынан көрсетілген қысым, отбасындағы зорлық-зомбылық, аяусыз, қатал қарым-қатынастары, түрлі конфликтер балалардың мінез-құлқының бұзылуына әкеліп соқтыруда. Соның салдарынан балалардың үйден қашуы мәселесі соңғы жылдары отбасының өзекті мәселесіне айналды.

Маңызды факторлар: оқушының жеке-даралығын, оның өткені мен қажеттіліктерін түсіну және құрметтеу; оқушы өз ойын білдіре алатын қауіпсіз әрі бейтарап орта/жағдай қалыптастыру; оқушылардың көзқарастарын, пікірлері мен қиындықтарын күрделі талқылау; оқушылар мен ересектер арасындағы ашық қарым-қатынас арналары; ересектер мен оқушылар арасындағы үнемі қолдауда болатын байланыс және эмоционалдық әрі оқу мәселелері бойынша тұрақты қолдау көрсету ұсынысы; ересектер мен оқушылар арасындағы кері байланыстың тұрақты қолданыста бола-тын тізбегі; мұғалімдер/қызметкерлер мен оқушыларға бірлескен іс-шараларға қатысу мүмкіндігін ұсыну; оқытушылар құрамынан басқа ересектер желісіне енуді кеңейту (арнайы және қалған қызметкерлер); мектептегі топтық жұмысты насихаттау, оқушылардың нақты қажеттіліктерін талқылау үшін оқытушылар мен басқа қызметкерлердің тұрақты кездесулерін ұйымдастыру; мектеп күтетін (ғылыми және мінез-құлықтық) және мектеп қамқорлығының нақты тұжырымдамасы.

Тәлімгерлерді көбінесе сенімді кеңесшілер деп атайды. Жағдай мен ресурстарға байланысты тәлімгерлер мектеп қызметкерлерінен, жастардан немесе қоғамның басқа мүшелерінен жинақталады.

Мектепке бармайтын балаларды және оқумен қамтылмай қалған балаларды анықтау және барлық әдебиет көздерінде бұл мектептен шығарылудың алдын алу қажет

Сонымен болашақ жастардікі. Өйткені олар ХХІ ғасырда өркениетті Қазақстанда өмір сүреді. Бұл ғасырда нағыз азамат рухани нәр алатын қоғамда, бұрын - соңды болмаған жаңа жүйеде қалыптасады. Сөз жоқ, жеке тұлға адамның рухани санасы оянады. ХХІ ғасыр адамзат тарихындағы ерекше дәуір болуы тиіс. Ол дәуірде азамат өзін-өзі танып, біліп қана қоймай, осы қоғамның біртұтас бөлшегі екендігін сезінуі тиіс. Сонымен баланы дұрыс тәрбиелеу үшін мектеп - ата-ана - тығыз байланыста болу керек. Әл-Фараби бабамыз айтқандай «Әрекетіміз дұрыс болу үшін соған баратын жолымыз қандай болуы керек екенін анықтап алуға тиіспіз».

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Жұмбаев Ә. Қиын балалар арасында жүргізілетін педагогикалық жұмыс. Алматы. 1977. – 23 б.
2. Керімов Л.К. «Қиын жасөспірімдерді жеке – дара қайта тәрбиелеу теориясы мен практикасы» – Алматы, 2003. – 123 б.
3. Казымбетова Д.К. Девиантное поведение молодежи как объект социологического исследования: дис. на соиск. учен. степ. канд. наук. – Алматы, 1999. – стр.36
4. Джаманбалаева Ш.Е. Социальные проблемы девиантного поведения. Автореферат. – Алматы, 1996. – стр. 3-23.
5. Кон И.С. Психология ранней юности: Кн. Для учителя.-М.: Просвещение, 1989. – 255 с.
6. Шнейдер Л.Б. Девиантное поведение детей и подростков. М, Академический Проект, 2005.

ЖАЛПЫАДАМЗАТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ІШІНДЕГІ ІШКІ ТЫНЫШТЫҚ

Архабаева А.

*Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., доцент Ашекеева Қ.Н.
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті*

Құндылықтар өмірге, еңбекке, шығармашылыққа, адам өмірінің мәніне баға беруден тұрады. Құндылықтар қоғам үшін ең маңызды деген әдет-ғұрыптар мен нормалар қызметін өзіне бағындырады және реттейді. Адам өзін қоршаған заттық және рухани әлемді құндылықтар арқылы бағалайды. Құндылықтар – қасиеттер. Қасиетсіз адам жануарға айналып кетеді. Олар бізге бала кезден, ана сүтімен бірге, ана тілі арқылы, мораль негіздері ретінде, өз тарихын, мәдениетін, әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлерін игеру нәтижесінде орнығады. Жалтырағанның бәрі алтын емес. Құндылықтарды танудағы ең қиын мәселе – нағыз құндылықтарды жалғандарынан ажырата білу. Құндылықтар әр адам үшін әртүрлі болады. Реттілігіне қарай, маңыздылығына қарай өзгеріп отырады. Атақты ойшыл Петракова құндылықтарды үш түрге бөледі: табиғи, жүре пайда болатын және абсалюттік. Табиғи және жүре пайда болатын құндылықтар тәрбие жүзінде адам бойында қалыптасады. Ал, абсалюттік- уақытқа бағынбайтын, өзгермейтін, бүкіл адамзат үшін маңызы зор мәңгілік құндылықтар. Жалпыадамзаттық құндылықтар адам бойында тұрақты болады. Әр адамда рух бар. Рух болмаса, дене жоқ. Рух дегеніміз жалпыадамзаттық құндылықтардың жиынтығы. Табиғи құндылықтар мен жүре пайда болатын құндылықтар жалпыадамзаттық құндылықтарды жоя бастайды.

Негізгі бес жалпыадамзаттық құндылықтарды
атап айтар болсақ:
ақиқат,
сүйіспеншілік,
дұрыс әрекет,
ішкі тыныштық,
қиянат жасамау.

Рухани байлық-ішкі тыныштық, ішкі тыныштық – ақылдың толықтай тынышталуы, адамның терең табиғаты, Ақиқат пен Дұрыс әрекеттің сәулесі болып табылады. Ал Ақиқат пен Дұрыс әрекет жолында адам- ішкі Тыныштықта болады. Тыныштық- кез-келген сыртқы жағдайда ақыл-ойдың тазалығын сақтау болса, жан тыныштығы- ол адамға кез-келген жағдайдан шығуға жол табатын күш. Жан тыныштығы - тек таза жүректе орнайды, жақсы ақыл-ой туғызады. Тыныштық не үшін керек? Тыныштық- сыртқы кедергілер мен ішкі - келіспеушілікті жеңуге күш береді, өз күшіне сенімі, ой мен әрекеттің дұрыстығы, айналадағы адамдардың құрметіне бөленуі т.б.

- «Мен тыныштықты қалаймын...» -кез-келген жағдайға қуанышпен қарау;
- өз жұмысыма адал болу; -ақылды дұрыс басқара білу;
- қиналғанда рухтың бар екенің ұмытпау және әрекет жасауға асықпау, сонда – ғана біз тыныштыққа қол жеткіземіз.

Ақиқат, Дұрыс әрекет, Сүйіспеншілік- Тыныштықтың бұлағы. Аталған төрт сапа кімде болса, сол адам ешкімге, ешқашан қиянат жасамайды. Аталған бес құндылық- адамның өмірлік бес күші.

Мәңгілік құндылықтарды ақиқатқа теңесек. Мәселен: ағашқа құятын суды, сүйіспеншілік деп алайық. Егер мәңгілік құндылықтарды, ақиқатты, сүйіспеншілікпен түсінсек, суарсақ, әрқашан әрекетіміз дұрыс болады. Яғни, ағаштың діңі түзу өседі. Әрекетіміз дұрыс болса, ішімізде тыныштық орнайды. Яғни, ағаш бүршік жарады. Ішімізде тыныштық орнаса, біз ешқашан қиянат жасамаймыз, тіпті ойламаймыз да қиянат жасамаймыз. Яғни ағаш жемісін береді.

Мектеп жасындағы оқушыларға жалпыадамзаттық құндылықтарды сіңіру жалғыз бір өзін-өзі тану пән мұғаліміне жүктелмеген. Әр мұғалім өз сабақтарында адамгершілік қасиеттерге баса назар аудартып ескеріп қана қоймай соған жетелейтін нақты мысалдар арқылы бала жүрегіне әсер етуі тиіс. Мектеп әр оқушының өз мүмкіндіктерін, дарынын дамыта білу; міндетті түрде «жақсы» мен «жаманды» ажырата білу; өзінің ниетіне, сөзіне және іс-әрекетіне жауапкершілікпен қарау; өзімен және қоршаған ортамен жарасымды өмір сүру; адамдарға әрқашан қолынан келгенше көмектесу; өзінің ішкі «Менін» жоғалтпай, ар-ұжданымен өмір сүру; қоғамның игілігі үшін еңбек ету, үнемі кемелденіп отыруы тиіс. Мұның барлығы – үйлесімді дамыған адамның негізгі өмірлік ұстанымдары, яғни жалпыадамзаттық құндылықтардың негізі болып табылады.

Жалпыадамзаттық құндылықтардың негізі бірден жоқ жерден пайда болмайды, қоғам, қоршаған орта, достар, ата-ана, мектеп және тұлғаның өзін-өзі тәрбиелей алуы – үйлесімді, жоғары рухани тұлғаның қалыптасуына әсер ететіні шындық. Ендеше құндылықтарды бойға сіңіру, үнемі оған негізгі өмір заңы деп қарау, өзіне және басқа біреуден соны талап ету тұлғаның толық адами тұрғыдан қалыптасуына негіз болмақ. Адам өзіне өзі неге қас дұшпан екен? Осындай сұрақты қою себебім айналаға қарасақ, толып жатқан материалдық байлыққа ұмтылу, тек пайдасы бар, қалталы адамдарға жақын болу, жағымпаздық деген қате бір сыңаржақ, біркүндік әрекеттер бой алдыруда. Бүгінгі бала - ертеңгі ірі маман иесі, сол баланы тек сөзбен ғана емес, нақты мысалдармен, жасап жатқан әрекеттермен тәрбиелеп жатқанымызды неге ұмытып қаламыз. Соның бәрін көріп өскен бала ертеңгі күні қалайша біреуге қол ұшын береді, рухани кедей, жалпыадамзаттық құндылықтарды бойына сіңірмеген жай ғана биологиялық адам болып қала береді. Осыдан барып ұлттың, халықтың жойылуына әрине қауіп төнуде. Егер де «біз кіміз?», «қайдан пайда болдық?», «бұл өмірге не үшін келдік?» және «қайда барамыз?» – деген терең философиялық сауалдар төңірегінде мәселе қозғасақ – ол өзіміздің көзқарасымызды, өзіміздің ішкі «Менімізді» адамгершілік жағына қарай өзгертуге жасаған алғашқы қадамымыз болғаны...». Әлемдік кеңістік аясындағы адам өмірі дегеніміз не? Бір ғана сәт, қас-қағым уақыт қана. Бізге берілген осындай ғана ғұмырды өзіміз үшін және өзгелер үшін ешқандай қиындықсыз өткізу маңызды емес пе?! Жас ұрпақты өкінбейтіндей етіп, қателіксіз, уайым-қайғысыз, зорлық-зомбылықсыз өмір сүруге, өмірлері қуаныш пен шаттыққа толы болуға үйрету – біздің қасиетті парызымыз. Нағыз ұстаз бейнесін Әбу Насыр Әл-Фараби сөзі соған дәлел: «Ұстаздық мінез-құлық нормасы мынадай болуға тиіс: ол тым қатал да болмауға тиіс, тым ырыққа да жығыла бермеуі керек, өйткені тым қаталдық шәкіртті өзінің ұстазына қарсы қояды, ал тым ырыққа көне беру ұстаздық қадірін кетіреді, оның берген сабағы мен оның ғылымына, шәкірті селқос қарайтын болады. Ұстаз тарапынан барынша ынталылық пен табандылық қажет. Өйткені бұлар, жұрт айтқандай, тамшысымен тас төсетін

бейне бір су тәрізді». Осындай ұстазға тән мінез-құлық ізгілікпен ұштасып, бала жүрегінің төрінен орын алған жағдайда жас ұрпақтың рухани бай, адамгершілігі мол, жан-жақты үйлесімді дамыған, елін сүйер абзал азамат болары сөзсіз. Жас ұрпақ отбасында, ұжымда, қоғамда бірлесе өмір сүру жайында үлкендер әлемінен лайықты өнеге алады. Мұндай өнегеге нелер жатады? Ең алдымен, адамның өз-өзімен және қоршаған ортамен, атап айтсақ, Әлеммен, өзге тіршілік иелерімен, өз пейілдерімен, сезімдерімен және іс-әрекеттерімен жарастықта өмір сүруі, өзінің өмірдегі орнын таба білуі болып табылады. Сократ философиясы бойынша басты объект - адам, осы тұрғыдан алғанда, оны адам туралы қазіргі заманғы ғылым, философиялық антропологияның негізін қалаушы деуге болады. Сократ философиясының мақсаты адамды ізгілікке тәрбиелеу деп түсінді және адам оған өзін тану және өзін сынау арқылы жете алады деп сенді. Оның әйгілі «Менің білетінім – мен ештеңе білмеймін, басқалар оны да білмейді», «Өзінді-өзің танып-біл!», «Әр адамның бойында күн бар, нұр бар, тек оның нұрлануына мүмкіндік беріңдер» деген қағидаларының негізгі мазмұны да осы.

Адамның өмірге келуі, адамша өмір сүруі, қалай дегенмен қоғаммен және өзін-өзі тәрбиелей, шындай алуымен тікелей байланысты. Қаласын мейлі, қаламасын ол қоғам заңына бағынуы тиіс. Табиғаттың берген сыйы – ол өз өмірімен үйлесімді өмір сүру үшін әрине ол мағыналы да мәнді өмір сүру керек, яғни дұрыс әрекеттенуі тиіс. Оның барлық басқан қадамы өзіне, басқа біреуге жылылық пен сүйіспеншілік сыйлау керек, қиянат келтірмеу керек.

Абай атамыз айтқандай адам өз өзіне күніне бір рет, немесе айында, жылында бір рет есеп беруі керек. Ал ол не үшін керек? Әрине ішкі жан дүниемен үйлесімді өмір сүру үшін, ішкі тыныштыққа бөлену үшін.

Ішкі тыныштық пен қуаныш осы өмірдің бөлінбейтін бөлшегі емес, ішкі тыныштық пен қуаныш бұл біздің шынайы ішкі табиғатымыз. Жан тыныштығы терең мұхитқа ұқсайды. Мұхиттың жан тыныштығы өзінің тереңінде. Әрбір бала бұл мұхит. Адам ақиқатты сезініп сүйіспеншілікпен дұрыс қадам жасаса, онда оның көңілі мен ішкі жан тыныштығы хош иісті гүлдей бал-бұл жайнайды.

Адам өмірінде ішкі тыныштықты ерекше атап өтуіміз әрине бекерден бекер емес. Себебі, ішкі тыныштық адамды шындап қана түспей оны тереңнен тәрбиелейді. Сондай-ақ ішкі тыныштық ол шын сөйлеу, өзгені сынамау, мазақ етпеу, сүйіспеншілікпен ілтипатпен сөйлеу, өзгеге зиян келтірмеу, қоғам заңына сай әрекет ету, ұят істер жасамау, барлығына қолынан келгенше көмек беру, дұрыс әрекет жасау. Осылардың барлығы үйлесім тапқан кезде, бір негізгі принципке айналғанда адам өз –өзімен ішкі тыныштықта өмір сүреді. Осының барлығы не үшін керек? деген сұрақ туындайды. Әрине ол ең бірінші кезекте адами құндылықты жоғары ұстау, екіншіден басқа біреумен, қоғамда өз орнын алу, үшіншіден өзінің мінез құлқын қадағалау мен шынайы мейірімділік пен бақытқа кенелу үшін. Осының бәрі ішкі жан дүниенің, яғни жүректегі табиғи рухани шынайы болмысын жасау.

Мінез-құлқын түзей алмаған адамның ақиқат ғылымға қолы жетпейді деп ескертеді. «Адамның кемелдігі неде?» деген сұраққа жауап издесек. «Балық су үшін жаралған, құс ұшу үшін, ал, адам бақыт үшін жаралған» дейміз. «Бақытқа қалай қол жеткізуге болады?» деген сұраққа «Білім мен мінез- құлық арқылы» дейді шығыстың атақты ойшылы Әбу Насыр Әл Фараби. «Ол білімнің мәні қандай? Бақытқа апаратын мінез- құлық қандай?» деген сұраққа «ізгілікті мінез-құлық, рухани білім» дейді. «Оған қалай қол жеткізуге болады?» деген сұраққа «Оған: ізденіс, тәрбиелеу өнері және оқу арқылы жетуге болады» деген жауап айтқан.

Ішкі тыныштықты үйлесімді тәрбиелеу ол бір күндік шаруа емес. Ана құрсағынан бастау алған қазақи тәрбие сол құндылықтың негізі. Отбасынан бастау алған осы бағыттағы тәрбие мектеп партасында да өз жалғасын табуы керек. Осы мақсаттағы жұмыстар жүйелі түрде іске асырылуы керек деп ойлаймын. Себебі мұғалімнің бала тәрбиесінде алар орны ерекше маңызды екендігі баршаға аян. Ендеше сабақ барысында алдымызда отырған оқушының ішкі жан дүниесінің, ішкі тыныштығын үйлесімді тәрбиелеу жолдарына түрлі, мағынасы мол аңыздар мен әңгімелер, мысалдар мен өлеңдер, оларды талдау арқылы негізгі түйін идеясын алу сияқты жұмыстардың берері мол. Мысалы осыдан 1-2 жыл бұрын мен өзім сабаққа тек бір мақсатты шешу ретінде ғана қарайтынмын, ал бүгінгі таңда мен үшін әр сабақ оқушы бойына адамгершілік құндылықты сіңіру болып табылады. Әрине ол өз кезегінде өте күрделі педагогикалық әрекет. Алдымызда отырған барлық оқушылар бірдей емес, барлығының жүрегіне жол табу, ішкі тыныштыққа бағыттау, дұрыс әрекетке үйрету мұғалім тарапынан шеберлік пен шығармашылықты талап етеді. Өзімнің педагогикалық тәжірибемді талдаған кезде, өзіме өзім есеп берер болсам, мен көптеген әрекеттерімді басқаша жасар едім. Себебі рухани құндылықтардың мазмұны туралы тек бүгінгі күні тереңнен таныс болып отырмын. Осылардың барлығы маған үлкен міндет арттырады, себебі оқушыға үйретпес бұрын, өзім соған лайық әрекеттер жасауым керек деп түйіндеймін.

Мен өзімнің педагогикалық іс-әрекетімде оқушылардан талап ету қажеттілігін үнемі ескеріп отырамын, сонымен қатар талабым оқушыны тығырыққа тірмей, өзін жайлы сезінуіне мүмкіндік беруге тырысамын. Әр сабақта баланы жас ерекшелігімен, тұлғалық ерекшелігіне көңіл бөліп отыруға тырысамын. Себебі осы жағдайды ескере отырсақ, білім дағдыларын игеру жолдары екі жақ үшін жеңіл болары сөзсіз. Мына жылдап дамып бара жатқан әлемде күн талабына сай білім беріп, алда отырған оқушыны жалықтырмай оған қызықты болатындай сұрыптауға тырысамын. Әр сабақта тақырыпқа сай бейнефильм, өлең жолдары мен әңгімелер, аңыздар сай болу керек деген қағиданы қатты ұстанамын. Шығармашылық жұмыстар мен түрлі ойындар, жағдаяттардың үйлесімді жоспарлануы менің сабағымның табысты болуының кепілі. Әр сыныптың өзгешелігі әрине өз алдында, мінездері тым ашық, немесе тұйық оқушылар болады. Осындай оқушылармен жұмысты ұйымдастырған кезде менің алдымда тұрған басты қағида ол оқушыларды қалайда ішкі жан дүниесінің тыныштығына, әдемі үйлесім табатын әрекеттерге баулу мақсаты басты назарда болады. Мінезі тұйық оқушыға өзіне деген сенімін молайту, өз ойын ашық, қымсынбай жеткізуге үйрету, өзіне сенімін молайту үшін түрлі тартымды аңыздармен жағдаяттардың талдаудың маңызы зор. Басқа біреудің мінез әрекетін, жасаған қылығын, айтқан сөзін сараптай келе оқушы психологиялық тұрғыда өзін сол орынға қойып отырады, сол арқылы мінезін шындайды, өзін тәрбиелеп ішкі тыныштықтағы үйлесімге жетеді.

Күнделікті сабақ барысында жалпыадамзаттық құндылықтарды енгізу арқылы адамның рухани өсуіне жағдай жасаймыз. Мәңгілік құндылықтар білімнің негізгі өзегі болып табылады. Жалпыадамзаттық құндылықтарды адамның бойынан жарыққа шығару ізгілікке апарады, яғни, мінезін өзгертуге болады. Адамның жақсылыққа ұмтылуы, ақиқатқа жүгінуі оның болмысынан ішкі жан дүниесінде бес құндылықтың бар екенінің дәлелі емес пе? Егер осы құндылықтарды ағашқа теңеп көрсек, ағаштың тамыры – мәңгілік құндылықтар, оны ақиқатқа теңейміз. Ағашқа құятын суды, сүйіспеншілік деп алайық. Егер мәңгілік құндылықтарды, ақиқатты, сүйіспеншілікпен түсінсек, суарсақ, әрқашан әрекетіміз дұрыс болады. Яғни, ағаштың діні түзу өседі. Әрекетіміз дұрыс болса, ішімізде тыныштық орнайды. Яғни, ағаш бүршік жарады. Ішімізде тыныштық орнаса, біз ешқашан қиянат жасамаймыз, тіпті ойламаймыз да. Яғни ағаш жемісін береді. Ақиқат, сүйіспеншілік, дұрыс әрекет, ішкі тыныштық, қиянат жасамау - бұл мәңгілік бес құндылық адамның ұлтына, нәсіліне, ортасына, дініне қарамайтын, уақытпен өзгермейтін құбылыс. Адамның руханияты мен мәдениетінің жиынтығы, яғни, ата, әжелеріміздің даналығы. Бүгінгі таңда рухани білім әлемге ауадай қажет болып тұр. Сондықтан әр адамның ақыл ойын жаңғыртып, санасын өзгерту керек, сонда әлем де жаңарып, өзгереді.

Адамдар осы өмірден қуаныш пен қанағат аламыз деп ойлайды, алайда бұл қуаныш олардың өздерінде жасырынып жатқан өлшеусіз қуаныштың кішкентай ғана сәулесі, яғни уақытша екенін, сезіне бермейді. Адам ақиқатты танып, сүйіспеншілікпен дұрыс әрекет еткенде оның жан дүниесінде ішкі тыныштықтың хош иісті гүлі шешек атады. Яғни, шынайы жан тыныштығы жүректің нұрымен келеді. Адамның дұрыс жасаған әрбір ісі оны кемелдендіріп қана қоймай, оның ішкі жан дүниесінің тыныштығына баурайды.

Адам қиындыққа тап болған кезде ғана ойланады, қиналады. Қиналған кезде оның жаны тазарады. Адам баласы ақыл мен жүрек қосылғанда ғана эмоцияға берілмей, өз сезімін бағындыра алады. Сөйтіп саналы түрде жақсы мен жаманды ажырата алатын деңгейге жетеді. Сосын ар - ұжданына сүйеніп, шабытпен, интуиция арқылы ең жоғарғы, рухани деңгейге жете алады. Ішкі жан дүниесіне тыныштық орната білген адам, рухани адамгершілік құндылықтың ең жоғарғы деңгейіне жетері сөзсіз. Адамның қоршаған ортаны біліп, өзінің ішкі жан-дүниесіне үңіліп, өзін-өзі басқару негізінде рухани-адамгершілік әлеуетті көтеру болып табылады. «Өзін-өзі тану» пәні арқылы жан-жақты дамыған, рухани-адамгершілігі мол, бір-біріне сүйіспеншілікпен, құрметпен қарайтын, өмір сүруге деген құштарлығы жоғары жеке тұлға тәрбиелей аламыз.

Тыныштық - ақиқат пен дұрыс әрекеттің сәулесі. Ақиқат пен дұрыс әрекет жолындағы адам тыныштықта - ішкі тыныштықта болады. Ойында тыныштық жоқ адам үнемі қиындыққа тап болады. Тыныштықта адам - ол бақытты, оның өмірінде ешқандай қиындық жоқ! Тыныштық - кез-келген сыртқы жағдайда ақыл-ойдың тазалығын сақтау. Жан тыныштығы - ол адамға кез-келген жағдайдан шығуға көмектесетін күш. Жан тыныштығы - таза жүректе орнайды. Ақылдың міндеті - сезімді бақылау. Сезімді бақылау, ашуға салынбай, әрбір сөзді ойланып айту т.с.с әрекеттер арқылы ішкі тыныштықты бойға сіңірудің табысты жолы.

Қорыта келе, тұлғаның үйлесімді дамуының нәтижесінде бүгінгі күнді ғана емес, болашағын сәулелі күйде елестетіп, алға ұмтылатын, арманшыл, қиялы асқақ, рухы биік азамат тәрбиелеуге болады. «Өзін - өзі тану әлемінде» әр баланы керемет рухани күш иесі деп қарап, демеу жасасақ, қуаттандырсақ, жүрегі нұрға толы, жан-жағына шуағын шашып тұрған мейірімді, адамгершілігі мол,

үнемі талпынып тұратын, өз елін, өз жерін, өз тілін, өз отбасын сүйетін, еңбекқор, адал адам тәрбиелейтініміз сөзсіз. «Ақыл-кілт, Жүрек-құлып. Адамның жақсы өмірінің негізінде билігі бәріне жүретін үш қасиет жатыр: адал еңбек, ар-ожданды ақыл-ой, шынайы жүрек. Бұларсыз өмірде тыныштық пен келісім табылмайды», - деп атақты Ш.Құдайбердіұлы айтқандай Тыныштық - жүректің әні, Тыныштық - бақыттың таңы. Тыныштық - көңілдің сәні, Тыныштық - өмірдің мәні. Тыныштық - ашуды жеңер, Тыныштық - ол нағыз шебер, «Тыныштық!»- ұраның болсын, Рухани байлығын артып, Арманың сені іздеп келер, Шаңырақ шаттыққа жетер Адамзат риза болып өтер демекші адамның жарқыраған жан дүниесі ол - Ақиқат, Дұрыс әрекет, Сүйіспеншілік, Тыныштықтың бұлағы. Бұл төрт сапа болғанда ішкі тыныштық сақталады. Адамда ішкі тыныштық орнағанда ғана оның өмір жасы ұзақ болады.

Өз сабақтарымда рухани-адамгершілік құндылықтарды тани, қоршаған ортадағы өзара сыйластықты, адам деген атқа лайық өмір сүруді пайымдай отырып үйреткенмен, өз бойымдағы асыл қасиеттердің қалыптасуына, өз көңіл күйімді басқара білуге, өзімді сыни тұрғыдан бағалай алуына, өз сөзім мен ісімді жауапкершілікпен қатынас жасауына, мәдениетті меңгеріп, қолданып жүрмін.

Тұлғаның өзін-өзі тану теориясының негізін салушы К. Маслоудың анықтамасына сүйенсек, өзін-өзі танып білу – адамның өзінің барлық тұлғалық мүмкіндіктері мен шығармашылық қабілеттерін толық ашуға және дамытуға үздіксіз ұмтылысы. Бұл ұмтылыс арқылы тұлға жалпы адамзаттық құндылықтарға бағыт беретін ортақ рухани-адамгершілік, тәрбиелік идеяға бағдар көрсететін «Өзінді-өзің таны!» деген әлеуметтену шыңына жетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Абай Кунанбаев. Слова назидания. -Алматы: Жазушы, 1970
2. Амонашвили Ш.А. «Основы гуманной педагогики»
3. Назарбаева С.А. «Өмір әдебі» кітабы Алматы 2001.
4. Мырзагелды Кемел II томдық.
5. Мұғалімге арналған нұсқаулық 2015.
6. «Өзін-өзі тану» пәнін оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздері 2013.
7. Өзін-өзі тану журналы №1-5, 2016.

Ш.А. АМОНАШВИЛИДІҢ «АДАМ ТАБИҒАТЫ» ТУРАЛЫ ОЙЛАРЫ

Қыдырханова Н.

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., доцент Ашекеева Қ.Н.

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

Ұлы ата-бабаларымыздың сөзін алсақ, егер балаға тәрбие бергің келсе, өзінмен мынадай даналықты ал: басқа адамға ағаш ексең, жеміс беретін ағашты егіп бер. Егер басқа адамға жылқы сыйлағың келсе, ең жүйрік тұлпарыңды сыйла. Ал егер саған баланы тәрбиелеуге берсе, сен оны қанатты қылып қайтар. Бұл әңгіме жақсылықты, ізгілікті жасауға үйретеді. Адам жақсы, жомартты болса, өмір оған осыны екі есе ғылып қайтарады. Жай ағашты екпей, адамды жемісімен қуантатын ағаш ексең, жай жылқыны бермей, ең жүйрігін беріп басқа адамды қуантып өзін одан сайын өте жақсы, көңілді, қуанышты сезінесің.

Білім алу – өмір сүру үшін ақша табу емес, білім алу дұрыс өмір сүру үшін болу керек. Білімнің мақсаты – баланы толыққанды жан-жақты дамыту. Оқыту үрдісінде бала тұлғасын тек физиологиялық және интеллектуалдық жағынан ғана дамытып қоймай, ең алдымен бала тұлғасының ең жоғарғы адамгершілік-рухани табиғатын ашу. Заманауи қоғамға ой-өрісі кең, қоғамға риясыз қызмет етуге дайын, ашық жүректі әрі білімді адамдар ауадай қажет. Жас мемлекетіміздің болашағы – бүгінгі мектеп оқушылары. Бәріне бірдей талап қойып, олардың табиғи қабілеттерін, нақты мүмкіндіктерін анықтап оқыту бүгінгі күннің өзекті мәселесі. Гуманизм – латынның “Humanitas” – адам табиғаты және адамдық қасиеттерге құрметпен қарау деген сөзін білдіреді екен. Ізгілік – бұл адамдарға деген адамгершілік, сүйіспеншілік қатынас, бұл өзге адамға жақсылық жасаудың негізі. Осы бағытта жұмыс атқаратын Шалва Александрович Амонашвили – ынтымақтастық педагогикасын насихаттаушы жаңашыл педагогтардың бірі. Ол мұғалімдерді педагогика даналығын шынайы да бай қайнар көзін пайдаланып, өздерінің педагогикалық шеберлігін үнемі байытып, шыңдап отыруға шақырады.

Ш.А. Амонашвили мұғалімдерге арналған «Сәлеметсіңдер ме, балалар?!» атты көмекші құралында ең кішкентай мектеп оқушыларының тұлға болып қалыптасуын зерттеу нәтижелерін сипаттап жазады.

«Менің балалармен тәжірибе жұмыстарым, мектептегі қызықты да қуанышты күндерді ұйымдастырудағы ғылыми ізденістерім, эксперименттік сыныптың көптеген мұғалімдерімен өткізілген көп уақыт менде білім беру мен тәрбиелеуде ізгілік, оптимисттік бастаулардан туындайтын кейбір педагогикалық пікірлер қалыптасты» - деген [2]. Бұл кітаптың негізгі арқауы балаларға деген махаббат, баланың нәзік жанына сүйіспеншілікке толы қарым-қатынас болып табылады.

Бұл сипаттама Ш.Амонашвилидің «Мектепке алты жастан» деген кітабында да қарастырылады. Ол «Мектеп жасындағы балаларды тәрбиелеу мен білім беру жүйесінің тиімді түрде жүзеге асырылуы толықтай мұғалімнің тұлғасына байланысты» деп есептейді. Ол ең негізі тұлғалық қасиеттерге басты назар аударады. Олар: баланы сол қалпында жақсы көру; тентек пен тілалғышты, ұғымтал мен ойлау қабілеті төмен, ұқыпты мен жалқау оқушыларды бөліп жармай, барлығын да бірдей жақсы көру керек; балаларға деген мейірімділік пен сүйіспеншілік бар жерде қатыгездік болмайды, намысына тиетін сөздер айтылмайды, олардың әрбір жетістіктеріне қуанып отырсың; оларды түсіне білу, яғни солардың көзқарастарымен санасу, оларды ересектерше қабылдау, қамқорлық танытқанына қуану, ақылдасып отыру; олардың танытқан қамқорлықтары мен әрбір ісіне кешіріммен емес, үлкен құрметпен қарау керек.

Балаларды түсіну дегеніміз – оларды билігіне бағындыру емес, керісінше олардың бүгінгі өміріне сүйене отырып, болашақ өміріне алғашқы дәндерін себу. Бала жүрегінің тебіренісі мен жан дүниесінің қозғалысын түсіне білген педагог оқушысының тәрбиесімен тереңдей айналыса алады. Оптимист болу, тәрбиенің оң әсер беретіндігіне сену қажет.

Баланың ішкі жан дүниесіне тереңдей ену, осыған байланысты тәрбие берудің, оқытудың, дамытудың түрлі жолдарын қарастыратын, яғни әрекетшіл оптимизм жайлы. Мұғалімнің бойынан адамға тән жақсы қасиеттердің барлығы – күлімсіреу, қаталдық, ұстамдылық, салмақтылық, сезімталдық, шынайылық, зияткерлік, тіл табысушылық, өмірге деген махаббат болуы керек. «Мен ұстаз» өлеңінде Ш.А. Амонашвили:

Мен – Махаббат және Адалдық,

Сенім және Шыдамдылық.

Мен – Қуаныш және Ортақтастық,

Мұң мен Ортақтастық.

Мен – Шындық пен Жүрек,

Ар мен Намыс.

Мен – Іздеуші және Сыйлаушы,

Кедей және Бай.

Мен – Мұғалім және Оқушы,

Тәрбиеші мен Тәрбиеленуші.

Мен – Жол көрсетуші мен Өмір суреткері.

Мен — Балалықтың қорғаны мен Адамзат бесігі.

Мен – Келешектің жарқыны мен Осы шақтың алауы, - дейді Ш.А.Амонашвили. Ұстаздың осындай талпынуы аса маңызды. Ол – бұрынғы және қазіргі заманғы ұрпақтардың рухани құндылықтары мен бала арасындағы дәнекерші.

Халықта «Ағаш түзу өсу үшін оған бұтақ кезінде көмектесуге болады, ал үлкен ағаш болғанда оны түзете алмайсың» деп бекер айтылмаған. Сондықтан баланың бойына кішкентайынан ізгілік, мейірімділік, қайырымдылық, яғни адамгершілік құнды қасиеттерді сіңіріп, өз-өзіне сенімділікті тәрбиелеуде отбасы мен тәрбиешілер шешуші рөл атқарады. Бала тәрбиесі ана сүтінен басталып, өмір бойы қалыптасатын күрделі құбылыс. «Адамның адамшылығы ақыл, ғылым, жақсы ата-ана, жақсы ұстаздан болады», - деп Абай ағамыз айтқандай. Санасына сызат түспеген періште көңіл сәбиді өмір баспалдағына жетелеп, адамгершілігін ақ желкеніне отырғызатын рухани дүниесін байытып, біліммен нәрлендіретін абзал жан – ұстаз. Ақ сүтімен тәніне қуат беріп, бесік жырымен тербеткен ана, асырып – сақтаған әке тәрбиесінен кейінгі жан жылуын бала бойына дарытатын да – ұстаз. «Ұстаз деген – өзінің уақытын басқаның бақытына сыйлайтын адам», - деген сөз бар. Сондықтан ұстазға жүктелер аманат, ұстазға артылар сенім ешқандай заңғар биікпен салыстырғанда келмейтін өлшем.

Мұғалім – бұл ең қастерлі де, қасиетті де мамандық иесі «Мен үшін жақсы мұғалім бәрінен де қымбат, өйткені, ол – мектептің жүрегі» - деген Ыбырай Алтынсарин. Еліміздің ертеңі – бүгінгі жас ұрпақтың тағдыры – ұстаздардың қолында. Бүгінгі мектеп қабырғасында жүрген оқушылар – еліміздің ертеңі, ұлтымыздың болашағы. Ал сол ұрпақты тәрбиелеу – ұлағатты да ұлы іс.

Бала тумысынан жаман болмайды, жаман тәрбиеші ғана болуы мүмкін. Бала рухын дұрыс қалыптастыру үшін, өз мінезінің жақсы, шебер тәрбиелік қасиеті болуы қажет. Мұғалімнің міндеті –

баланы ізгілікке жетелеу. Баланы қанатты қылу үшін, ұстаздың өзі қанатты болуы керек. Сондықтан әңгімеде қарт адам ұстаздың өзінің қанатты болғанына қуанды.

Адамгершілік қасиеттері бар ұстаз балаларды білімге үйрете отырып, сонымен қоса, оларға өзінің мінез-құлқы арқылы ықпал етіп, балалардың көз алдында адамгершіліктің ең жоғарғы үлгісі болып көрінеді. Бала үшін мұғалімсіз білім жоқ, тек ұстазына деген махаббаты арқылы ғана бала білімнің қызықты әлеміне аяқ басады. Кіші жастағы оқушылар үшін ең беделді адам, оқушының шамшырағын жағар тұлғасы ол – ұстазы болып табылады. Сондықтан да оқушыларға сапалы білім ғана емес, рухани, ізгі тәрбие беруіміз қажет.

Қорыта айтқанда, Ш.Амонашвилидің «Барлық сұрақтың жауабын өзіннен қалай табуға болады?» атты әңгімесінде былай деп жазады: «Сен емес, сенің жүрегің бала жүрегімен сөйлессін. Басты сөз жүректе!». Балаға мақтау сөздер айтып, туындаған мәселелерін дер кезінде түсіне біліп, көмек берсек бала жүрегі рухани адамгершілік құндылықтарын бойына сіңіреді. Ізгі адамдар күнә жасамайды деп ойлайсыз ба? Жоқ... Олай емес. Олар тек, жасыра біледі, жария қылмайды. Кешірім сұрайды, жалғастырмайды. Мойындайды, ақталмайды. Бас иеді, тәкәппарланбайды. Әрі әрбір күнә артынан жақсылық жасауға асығады.

Қай заманда болмасын адамзат алдында тұратын ұлы мұрат-міндеттерінің ең бастысы – өзінің ісін, өмірін жалғастыратын салауатты, саналы ұрпақ тәрбиелеу. Ұрпақ тәрбиесі – келешек қоғам тәрбиесі. Сол келешек қоғам иелерін жан-жақты жетілген, ақыл-парасаты мол, мәдени-ғылыми өрісі озық етіп тәрбиелеу әр адам алдындағы басты міндеттердің бірі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Амонашвили Ш.А. Улыбка моя, где ты? Мысли в учительской. - М., 2003.
2. Амонашвили Ш.А. Здравствуйте, дети! – М., 1983.

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Молдағали Н.Ж.

*Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., доцент Ашекеева Қ.Н.
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті*

Мектепке дейінгі шақта бала біршама тұрақты жан дүниесіне ие болады, ал мұның өзі әлі де болса толық қалыптаса қоймаған, бұдан әрі де дамып жетілуге қабілеті бар, жеке адам деп санауға бастапқы негіз болады. Мектеп жасына дейінгі баланың даму шарттары әрбір жас кезеңінен айтарлықтай өзгеше болып табылады. Қоршаған дүниені танудың өскелең мүмкіндіктері баланың ынтасын өзіне жақын адамдардың тар шеңберімен шығарып, іс әрекетті өзара қарым қатынас формалары мен байсалды түрлерін мысалы оқу, еңбекті игере бастайды. Бала өз құрдастарымен бірлескен іс әрекетке кіріседі, өз іс әрекеттерінен олармен келісуді жолдастарының ықылас, пікірлерімен санасуды үйренеді. Мектепке дейінгі бүкіл балалық шақ бойына балалар іс әрекеттерінде қабылдау, ойлау, есте сақтау және басқа психикалық процестерде ғана емес, сонымен бірге, өз мінез құлқын ұйымдастыра білуге де жоғары талаптар қоятын өзгерістер мен бетбұрыстар орын алады.

Мектеп жасына дейінгі балалардың бойына оқу қызметін меңгерту, ол танымдық белсенділікті дамытудың басты бағыты болып саналады. Танымдық белсенділікті психологиялық-педагогикалық құбылыс ретінде анықтау, бұл мектепалды даярлық кезеңіндегі балалардың тұлғалық сапасының ерекшелігіне талдау жасауға, тәрбиелеу мен оқыту үрдісін қалыптастыру жағдайлары мен құралдарын қарастыруға мүмкіндік береді. Себебі меңгерілген білімнің сапасы мен беріктігіне тек балаларды оқыту, дамыту және тәрбиелеудің нәтижесі емес, сонымен қатар балалардың өзіндік танымдық іс-әрекетіне қатынасының қатысуымен тәуелді болып келеді. Танымдық белсенділік баланың психологиялық-денелік дамуының алғы шарты мен нәтижесі болып табылады. Осыған байланысты балалардың жоғары психикалық үрдісін қабылдау, зейін, ойлау ерекшеліктері анықтайды. Барлық психикалық танымдық үрдістердің ішінен ойлау жетекші үрдіс болып табылады. Барлық танымдық процестер үрдістердің қасиеттері мен қатар бір-бірімен сипатын анықтай отырып, олармен бірге және тығыз байланыста болып бірізділікте жүреді. Демек оқыту үрдісінде ынталандыру- бұл ең алдымен бала ойлауын дамыту болып табылады.

Ойлау адам өмірінде аса қымбат орын алады. Ойлау арқылы ғана заттардың, көріністердің араларындағы байламды белгілеп, оларда бар себептерді табады, келешекте оларға не болатынын

ойлап шығарады. Келешекті болжай алады. Сондықтан тәрбиеші баланың дұрыс ойлап үйренуіне көп күш жұмсауы керек. Өйткені дұрыс ойлау ұрпақтан ұрпаққа табиғи түрде беріледі, оның үстіне тәжірибе арқылы да қалыптасады. Адамдарда тану екі негізгі формада жүзеге асады: сезімдік тану формасы және абстракциялық ойлау формасы. Сезімдік тану, түйсік, қабылдау, елестету сияқты жолдармен көрініс табады, оның көмегімен біз заттардың жеке қасиеттерін ажыратамыз. Сезімдік тану- бұл тек ойлаудың бастапқы сатысы, адам дүниені түйсіне отырып қабылдайды. Сонымен ойлау қызметінің белсенділігін арттыру үшін балалардың танымдық қызметін дамытатындай өзіндік пікір, қорытынды шығаруға түрткі болатын ойындар ұйымдастыру қажет [1].

Ойын арқылы балалардың негізгі іс-әрекеті және олардың айналадағы өмірден алған білімдерін, әсерлерін жинақтаған тәжірибелерін өз бетінше іс жүзіне асырады. Ойын барысында берілген тапсырмаларды шешуде балалардың ақыл-ойы дамиды. Міне осыдан баланың логикалық ойлау, қиялдау қабілеті шыңдалады. Бала ойын дамытуда логикалық ойындар ерекшеліктерін алуға болады. Балалардың ойлау қабілетін дамытатын, қызығушылықтарын арттыратын жұмыс түрі – логикалық ойындар. Логикалық ойындар баланы тапқырлыққа, логикалық ойлауға баулып, ойының ұшқырлығына, өздігінен шешім қабылдауға, салыстыруға, дәлелдеуге әсер етеді. Балалардың қызығушылығын арттыруда, танымдық қабілеттерін дамытуда мақсатым: балалардың зейінін, ойлау, зерде үрдістерін дамыту; қиялдарын ұштау; тапқырлыққа жетелеу; қызықты ойындар мен тапсырмаларды орындауға қызығушылығын арттыру.

Міндеттер: балалардың ойлау әрекетін дамытуға ықпал ету; логикалық ойындар арқылы білім, білік, дағдыларын қалыптастыру; балалардың математикалық тілде сөйлеу қабілеттерін жетілдіру.

Баланың бойындағы қабілетті ашу шығармашылық бағытта дамуына жетелейді. Осы орайда логикалық ойлау қабілетін дамытудың өзіндік іс-әрекетін ұйымдастырудың мынандай: «Заңдылықтар», «Нені отырғызу керек?», «Нені орналастырсам екен?», «Сыңарын табындар?», «Әзіл жұмбақтар», «Логикалық есептер», «Пішінді орналастыр» логикалық ойын түрлерін айтуға болады.

Осындай ойындарды тапқырлықпен, ізденіпаздықпен орындаған балалардың білімділік дағдылары қалыптасып жақсы нәтиже береді. Мектепалды даярлық, балаларының логикалық ойлауларын дамытудың негізгі кезеңіне жатқызуға болады. Өйткені балалардың ойлары осы кезде нақты-бейнеліден абстрактылы ойлауға қарай дамиды. Сондықтан мектепалды даярлықта балалардың ой-өрісі қалыптасып және заттарды тиісті ұғымдарға жатқызып, өздерінің ойларын дәлелдеуге үйрене бастайды. [2]

Дәлелдеу үшін бала тиісті жүйе – логикалық ойлануға сүйенеді, –дейді Ғ.Жолтаева. Негізінде баланың логикалық ойлау қабілеті дегеніміз – қарапайым математикалық алғашқы ұғымдарын меңгеруден басталады десек қателеспейміз. Оны жүйелі түрде шыңдау тәрбиешінің басты міндеті. Сонымен қатар, осы кезеңде В.С.Мухина бойынша мектеп жасына дейінгі және бастауыш мектеп жасындағы балаларда мінез-құлық мотивациясы: мінез-құлықтың саналы регуляциясы күшейеді, мотивтер мен қажеттіліктер көлемі ұлғаяды, рухани және материалды қажеттіліктер сферасы кеңейеді, қарым-қатынасқа деген қажеттілік, жетістікке жету, басқарушылыққа қажеттілік сияқты әлеуметтік қажеттіліктер нығая түседі. Көп білу, басқалардан жоғары болу, өзі жасай алу сияқты қарапайым қажеттіліктер пайда болатындығын өз еңбектерінде зерттеп көрсетті [5]. Яғни осы мектепке дейінгі балалардың танымдық мәселелерін зерттеуіндегі басты мәселе, педагогтың міндеттеріне мән берілген. Педагогтың біліктілігі мен шеберлігіне байланысты балалардың танымдығын жетілтіріп, олардың бастапқы фундаменталды білімді берудегі күш жұмсау осы мектепке дейінгі аралықты қамтуын айтуымызға болады. Ал, мектеп жасына дейінгі кезеңде қиял – қоғамдық тәжірибені меңгерудегі алғышарттары болып келеді, өйткені балалар қоршаған ортаны, адамгершілікті, эстетикалық идеяларды өзіндік көзқараспен қабылдайды. Баланың қиялы ересектерге қарағанда әлсіз. Л.С. Выготскийдің тұжырымына сүйенсек, «Бала қиялының дамуы біртіндеп, шамасына қарай қабылдауынан басталады. Қиялда болатын барлық образдар, қаншама таңғажайып болып көрінгенмен де, баланың өмірден көрген-білгенінен негізделеді. Кейде бала өмірде кездескен кейбір жағдайларды өзіндік қабылдаумен түсіндіргенде, бізге үлкендерге күтпеген таңқаларлықтай болып естіледі». Яғни, танымдық дамуының ерекшелігі ретінде, қиялдың бала дамуына әсерін тигізетіні сөзсіз. Себебі, бала ойын арқылы өседі, ойын тек уақыт өткізу емес, ғалымдарымыздың айтуынша, ойын белгілі күрделі процесс, сырт көзге оңай көрінгенімен, оның балаға әсері күрделі болып есептелінеді. Ойын ойнау арқылы бала қиял ғажайыпқа беріледі. Қиял ғажайып, балаға, Л.С. Выготскийдің тұжырымасында көрсетілгеніндей, өзінің визуалды көргеніне ұқсас түрде жүзеге асырылады. Яғни, балалардың танымдық дамуы толық әрі дұрыс жетілуіне кез келген зат және өзін қоршаған кез келген құбылыс әсерін міндетті түрде тигізеді [3].

Педагогика және психология зерттеулері бойынша балалық шақ – баланың жеке тұлға болып өзі-өзі сезінуінің алғашқы сатысы, демек адамгершілік қасиеттер, ақыл – ойы, логикалық және басқада қасиеттерін қалыптастырудың ең негізгі кезеңі болып табылады. Баланың ақыл – ойының дамуы тек белгілі бір білім көлеміне емес, танымдық іс-әрекет амалдары мен тәсілдерін игерумен бірге еске сақтау, ойлау, елестету, танымдық шығармашылық қабілеттерінің дамуын тұтас қамтиды. Бала дамуы үшін есте сақтау мен ойлау қабілетінің мәні өте зор. Бұлардың бәрі қоршаған орта мен білім, білік дағдысының қалыптасуы, есте сақтау және ойлау қабілетімен тығыз байланысты. Баланың ойлау әрекетін ойдағыдай дамыту үшін, тиімді тәсілдер қолданып, арнайы жұмыстар жүргізу қажет. Ойлау үрдісі анализ, синтез, салыстыру, топтастыру жалпылау, тұжырымдау логикалық амалдарынан тұрады. Ойлаудың осы амалдарын қолдана алуынан балалардың оқу әрекетінің жемісі көрінеді. Бұл жөнінде М. Жұмабаев: «Ойлау- жанның өте бір қиын, терең ісі. Жас балаға ойлау тым ауыр. Сондықтан тәрбиеші баланың ойлауын өркендеткенде сақтықпен басқыштап істеу керек», -деген. Яғни, бұл дегеніміз, әрбір педагог өз ісінің шебері, білім беру барысында, әдіс тәсілдерді қолдану мақсатында, балаға дұрыс әсер ету арқылы дұрыс нәтижеге жететіндігін түсіндіреді. Осыған орай, мектепке дейінгі балаларда логикалық ойлауды дамыту ерте кезден бастап айтып келеді. Логика грек тілінен аударған кезде ой, ойлау, ақыл-ой ойлаудың заңдылықтары мен түрлері туралы ғылым болып табылады. Объективтік пікірлерге негізделген процесс логикалық ойлау деп, ал дұрыс ойлаудың формалары мен заңдары туралы ғылым логика деп аталады. Логикалық ойлауды дамыту туралы сөз етпес бұрын логика туралы қысқаша айтып кетейін. Объективтік пікірлерге негізделген процесс логикалық ойлау деп, ал дұрыс ойлаудың формалары мен заңдары туралы ғылым логика деп аталады. Ойлау аса күрделі психологиялық процесс. Бұлардың ішінде психология мен логиканың орны ерекше [4].

Психология бірнеше жас ерекшеліктердің ойының пайда болу, даму, қалыптасу жолын, яғни жеке адамның ойлау ерекшелігі мен заңдылығын қарастырса логика –бүкіл адамзатқа ортақ ой-әрекет заңдары мен формаларын айқындайды, ол адам ойының нақты нәтижесі болып табылатын ұғым, пайым, дәлел сияқты ой формаларының табиғатын зерттейді. Ойлау ерекшелігін таным мен ой процесінің сатысы ретінде зерттеу ойлаудың білім мен тікелей байланысты екенін айқындайды. Баланың қажеттілігі мен қызығушылығын түсіне білу, бұлдіршіндердің ой-өрісін іс-қимылын жан-жақты дамыту тәрбиешінің басты міндеті. Бұлдіршіндердің логикалық қабілетін дамытуда қарапайым математиканың алғашқы ұғымдарын ойын арқылы үйретудің заттары әртүрлі геометриялық пішіндерден құрастырудың, ауызша есеп шығарудың, көру арқылы салыстырудың, қиялдаудың жұмбақтар жаттаудың маңызы зор. Өйткені жасырын тұрған ойдың нені меңзеп тұрғанын ойлап табу баланың ми қыртысының жұмысын шыңдайды, логикалық ойлау сезімін қалыптастырады. Логикалық ойдың ерекшелігі қорытындылардың қисындылығы да олардың негізіне сай келуі. Логикалық ойлауға түскен құбылыс түсіндіріледі, себептері мен салдары қатесіз анықталады. Логикалық ойлауы дамыған бала шығармашылыққа, ойлана әрекет етуге, өзінің іс -әрекетін талдауға үйренеді.

Қорыта келе, еліміздің болашағы өскелең ұрпақ болып табылатындықтан, оларға елімізден және бізден берілетін тәрбие, білім, қамқорлық, сүйіспеншілік және барлық сезім оларды тек өмір сүруге ғана жетелеуі емес, жалпы бойында еліне, өзін қоршаған қоғамға, ата анасына барлығына дерлік жауапкершілікті сезінуге итермелеуі тиіс. Осыған орай, білім саласы, денсаулық, тәрбие саласының әрқайсысы өте жіңішке бір өзіндік жүйе болып табылады. Олардың жүзеге асырылуы, әсіресе, балалардың екінші үйі мектеп болғандықтан, балаларға тікелей ұстаздардың берген білімі мен тәрбиесінің нәтижесінен көрінеді. Балалардың жас ерекшелігіне байланысты зерттелген еңбектерде көрсетілгендей, әрбір жас аралық өзіндік белгілермен ерекшеленеді. Бұл дегеніміз, әрбір жасқа өзіндік әдіс тәсілдерді қолдану мақсатында нәтижеге жетуге болатындығын көрсетеді. Яғни, осы мәселенің түпкі мағынасы, ұстаздың бойындағы шеберлікпен ұштастыруымызға болады. Егерде, еліміздің әрбір азаматы, істі алдымен өзінен бастаса, тек адами құндылығының жоғарылығына ғана емес, мемлекетіміздің көркеюіне қосатын үлесі мол болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Возрастная и педагогическая психология. Тексты. - М.: МГУ, 1992.
2. Вопросы нравственного воспитания школьников. Изд-во Ленинградского Университета, 1960.
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М., 1991.
4. Выготский Л.С. Проблема возраста./ Собрание сочинений. – М., 1984.
5. Мухина В.С. Возрастная психология. - М., 1998.

ТӨМЕНГІ МӘДЕНИЕТКЕ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ҚҰМАР БОЛУЫ

Сатыбалды А.

*Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., доцент Ашекеева Қ.Н.
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті*

Қазіргі таңда Батыстан келген субмәдениеттер дүниежүзіне тараған. Аталған топтарға әсіресе, жасөспірімдер қатарының қызығушылығы басым. Осы тұста не үшін жасөспірімдердің еліктеу қабілеті басым деген сұрақ пайда болады.

Жасөспірім мектепте де, отбасында да проблемалы адам сияқты көрінеді. Оның себебі, бұл кезеңде жасөспірімдер өздерін қайталанбайтын, басқаларға ұқсамайтын, өзінің ой, сезім және жан құбылыстар әлемі бар, өз көзқарастары мен бағалаулары бар тұлға ретінде сезінеді. Бірақ, олар бұл жас кезеңіндегі балалардың барлығының көз қарасы бірдей екендігін, бұл ойдың уақытша екендігін түсінбейді. Ол өзін қоғамдық ортада өз ерекшеліктері арқылы танытқысы келіп, мұны басқалардың да байқағанын қалайды. Осы мақсатта олар өздерінің киіну үлгісін, қозғалысын, сөйлеу мәдениетін, тұрмыс құбылыстарын, мектеп өмірін, әдебиет және өнер шығармаларын өзіндік бағалауларда, қандай да бір ерекше сөздер мен пікірлерде, көпшілік мақұлдамаған ережелерді қабылдамауға өзін манифестациялау үрдісі келіп шығады. Ал, осы өзгерістердің барлығы еліктеуге ұмтылысын тудырады. Олар өзін заман ағымымен қатар жүзіп келе жатқан мәдениет ретінде субмәдениетке еліктеуге тырысады. Шынында субмәдениет деген сөздің қандай мағына беретіндігін олар білмесе де керек. Өйткені, субмәдениет термині латын тілінен төменгі мәдениет деген сөзден құралған. Ал, біздің жасөспірімдердің өз жан дүниесін осы төменгі мәдениет арқылы көрсетіп келгендігін дәлелдейді.

Қайталанбайтын индивидуалды тұлға ретінде өз ортасы қабылдамауын байқаған жасөспірім өзіне ұқсас достар іздеуге кіріседі. Солайша қоғамнан ерекше бейресми топтар пайда болады.

Алғашында мұндай бейресми топтардың пайда болуына қоғамдағы саяси-экономикалық жағдайлар қатты әсер еткен. Әсіресе әлеуметтік тұрмыс жағдайы нашар немесе ауқатты отбасыларының балалары қызығушылық танытқан. Ресейдің саясаттанушы ғалымдары мен психолог мамандары жастардың бейресми топтарға еліктеп, еруіне алдымен отбасындағы және қоғамдағы әлеуметтік факторлар негіз болады деп топшылайды. Ал, енді бейформалды бірлестікке жасөспірімдердің кіруін бірнеше себебі:

1. Отбасындағы түсініспеушіліктер, отбасына қарсы шығу
 2. Мектептегі үлгермеушілік және мектеп ұжымынан оқшаулану
 3. Барлық адамдар сияқты болуды қаламау
 4. Тұрақталу қалауы, өзіне көңіл аудартқысы келеді
 5. Криминалдың әсер етуі
 6. Мода қуу
 7. Батыстық бейнеге еліктеу
 8. Өмірлік мақсаты болмау
 9. Жас ерекшелік, эмоционалдық қажеттілік т.б.
- Әлеуметтік – құқықтық критерии бойынша бейформалдық бірлестіктер

3-ке жіктеледі:

1. просоциальді(жағымды бағыттағы)- жастарға жағымды, белсенді әсер ететін.
2. асоциальді(бейтарап түрде)- бос уақытты өткізу үшін құрылған.
3. антисоциальді(жағымсыз бағыттағы)- жастарға кері әсерін тигізетін бірлестіктер.

Мұндай мәдениеттің көріністері Қазақстан жастарының арасында да кездеседі. Еліміз даму үстінде келе жатыр деп қуанғанымызбен дамудың кейбір кері әсерлері де өз көрінісін беруде. Жана заман нәтижелерінің бірі - фанатизмнің яғни, табынушылықтың, психологиялық талғамдағы ұқсастықтың белгілі адамдарды ұлтына, жынысына қарамай, бір идея толқынына біріктіруі. Бұл үрдіс Қазақстанға да дендеп енді. Субмәдениет өкілдерін көшеде көргенде бірден- ақ тани аламыз. Себебі олардың киім киістері, өздерін ұстауы, сөйлеулері тым өзгеше. Басынан аяғына дейін қап- қара киінген, бет-келбетін де қарамен бояп алған, үсті-басы металдан жалтырап тұрған, өзгелерге ұқсамайтын «ерекше адамдар» белгілі бір субмәдениет өкілдерін құрайды.

Субмәдениеттің пайда болу тарихы сонау 1950 жылдардан бастау алады. Алғашында жастар арасындағы жаңа киім үлгілерінің, жана би түрлерінің, «стиль» деген ұғымның пайда болуынан басталды.

Батысқа еліктеушіліктің алғашқы қадамдары – Батыс музыкасына: джаз, рокен-ролл жанрларына деген қызығушылықтардан көрініс тапты. Екінші толқын, 60-80 жылдар аралығы. Бұл кезең, жастардың батысқа рухани қызығушылығының пайда болуы, классикалық үлгідегі музыкаға еліктеу,

фанат болу, «интернационалдык» түсінігіне деген қызығушылықтың артуынан басталды. Бұл кезең Батыстың рухани құндылықтарға әсер ету кезеңі болды. Есірткі, алкогольді ішімдік, марихуаннаға деген қызығушылық белең алды. Ал 1970-1986 жылдары кеңестік қоғам нағыз еліктеу кезеңіне бет бұрды. «Металлистер», «хиппилер», «эмошылар» және т.б. қоғамдық топтар пайда болды. Дүниежүзілік субмәдениетке жататын ерекше топтардың қысқаша тарихына тоқталсақ.

XX ғ. 30-жылдары Америка Құрама Штаттарында пайда болған топ – байкерлер болды. Олар мотоциклмен жүретін топтар. Олар өздерін «Түн періштелері», «Түнгі қасқырлар» деген лақап аттармен атайды. Киім үлгілері роккерлер стиліне өте ұқсас. Түнгі клубтарды шарлап, кең трассаларда мотоциклмен жүргеннен рақаттанады. Денелерінде татумен жазылған түрлі бейнелер болады.

XX ғ. 60-жылдары Сан-Францискода құрылған хиппи субмәдениеті – жастар арасында пайда болған субмәдениеттердің ең алғашқысы. Оның мақсаты қоғамда болып жатқан күнделікті құбылыстарға, қалыпты жағдайларға қарсы шығу. Хиппи субмәдениетінің негізгі идеологиясы «Иса пайғамбардың әрекеттерін» философиялық зерттеу болды. Бұл мәдениетті ұстанатын топ өкілдері үнемі шулы жиындарды ұнатады, көңілді отырыстарда еркін көңіл көтеруді қалайтын топ. Ер мен әйел арасындағы қарым-қатынастарға да жеңіл қарайды.

Субмәдениетке жататын арнайы топтардың тағы бір түрі – готика – XX ғ. 70-жылдары панктермен қатар пайда болған топ. Олар панктерге өте ұқсас тек киімдері қара түсті болып келіп, металдан жасалған бұйымдарды таққанға әуестенді. Олар қоғамда өз жақтаушыларын айналасына көптеп жинады. Олардың ерекшелігі – киім үлгілері болып, ол жастардың қызығушылығын туғызды. Готикалардың киім үлгілерінде: египеттік, христиандық, кельттік сегізжұлдызды белгілер болады. Олар қара түсті киімдер киіп, тырнақтары мен шаштарын да қара түске бояп, ал бет-әлпеттерін аппак гриммен бояуды өздерінің имидждеріне айналдырды.

Күнделікті қоғам өмірінен, әлеуметтік қалыпты құбылыстардан түңілген, саяси оқиғаларға наразы, «болашақ жоқ» деген көзқарасты ұстанушы адамдардан құралған, анархистер – панк субмәдениеті. Олар өмірден қажыған, зорыққан, болашаққа деген сенімдерін жоғалтқан топтар. Алғаш XX ғ. 70-жылдары Англияда болған экономикалық дағдарыс кезінде пайда болды. Панктердің шаш үлгілері де ерекше болды. Олар төбе шаштарын ұзын қылып тігінен қатырып қояды. Лас, жыртқық киімдерді кигенді ұнатады. Мінез-құлықтары өте есерсоқ, қоғамда өздерін ерекше көрсеткілері келіп, әртүрлі оқиғаларға тез ілігетін жанжалшыл топ. Панктер Кеңес Одағына 1979 жылдары жетті. Алғаш панктерге еліктеген рок-музыканттар қатарында музыкант Андрей Панов пен әнші Виктор Цой болды.

Кейінгі жылдары Қазақстан жастарының арасында да белең алған «эмошылар». Эмо «эмоционалды» деген терминнен алынған. Эмоционалды музыка тыңдағанды ұнататын топ. Қазіргі күнде музыканың бұл түрі: эмокор, эмо-рок, кибер-эмо, панк-эмо, эмо-вайоленс, скримо, френч-эмокор хардкор-сан-диего және т.б. болып бөлінеді. Эмошы жастар тек эмоционалды музыка тыңдауға ғана әуес емес. Олар өмірдегі барлық оқиғаларға эмоционалды тұрғыда қарайды. Сонымен қатар, эмошылар қайғылы өлең оқығанды ұнатады. Олардың киім үлгілері қара түс пен күлгін түстің үйлесімділігінен тұрады. Еліміздің де қала көшелерінен жоғары мектеп оқушылары, студенттері арасында күлгін-қара түсті киінген, көздерін қою қараға бояп алған қыз балаларды да кездестіріп қаламыз. Міне мұндай топтар біздің елдегі «эмошылар».

Арнайы топтарға бірікпейтін, индивидуалды түрде компьютер қолданушы программистер қатарына жататын – хакерлер де субмәдениет түріне жатады. Хакерлердің мақсаты – бөтен сайттарды бұзып кіру, вирус енгізу болып табылады. Алғаш хакерлер 1988 жылы электронды әлемге шықты. Хакерлердің арасында шпионаждықпен де айналысатын топтар бар. Бұл топқа әсіресе, математика пәнінің үздік маманы, компьютерді жақсы меңгеретін топ өкілдері бейім болады. Яппилер – белсенді қызмет ететін жастардан тұратын жеке дара адамдар қатары. Жоғары жалақысы бар, киім үлгілері де ресми, фитнес орталықтарына барып тұратын топ өкілдері. Олар жетістікке ұмтылатындар қатарына жатады.

Спорт әлеміндегі субмәдениет өкілдерін де атап өтуге болады. Еркіндікті қалайтын топ экстремалдылар деп аталады. Экстремалды спорт түрімен шұғылданатын топтар. XX ғ. 50-жылдары пайда болған: скейтбординг, сноубординг, парашютпен ұшу, құзға шығу спорты және т.б. спорт түрлерімен шұғылданғаннан ләззат алатын топ өкілдері.

Паркур – бұл экстремалды трюктардан тұратын спорт түрі, субмәдениет түріне жатады. Бірақ паркуршылардың өздері бұл мәдениетті спорттан гөрі ұстаным деп түсінеді. Астарында терең философия бар деп есептейді. Паркур – француз тіліндегі ат спорты деген тіркеске ұқсас «кедергілерге төтеп беру» деген ұғымды білдіреді. Паркур мәдениетінің қалыптастырушысы француздық Давид Белль.

Қорыта келгенде, ата-бабаларымыз ғасырлар бойы сақтап ұрпақтан ұрпаққа беріп отырған қазынасы, барша әлемге мақтана көрсете алатын, ұлттық мәдениетімізді жас буынға тәлімдік мәні жоқ төменгі мәдениетке айырбастау қоғамымыздың қазіргі таңдағы өзекті проблемасы. Ұлттың рухын асқақтатып, оның тарихы мен мәдениетін, салт-дәстүрі мен даналығын тұтастықта сақтап тұратын тілі. Үстіндегі темір терсек пен қап-қара болып бояну біздің сұлу да сымбатты Қыз Жібек пен Баяндардың ұрпағы қазақ қызына, ер есінен кетпес ерліктің бейнесі Бөгенбай, Қабанбай сияқты батырлардың жүгін артып келе жатқан қазақ жігітіне жат қылық. Мағынасы тереңде жатқан, қазақ қызының бар сұлулығын көрсетер сәукеле,көйлек, кәзекей, бөрік, камзол, кимешектері қыздың көркі, сұлулығы, нәзіктігінің бейнесін көрсетер байлығымыз. Болашақ ұрпақ халқымыздың бай мұрасымен танысып, оны өз өмірінде қолданса жастар төмен мәдениеттің маңына жоламасына кәміл сенемін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Жұбаназарова Н.С. Жас ерекшелік психологиясы. – Алматы «Қазақ университеті», 2014. – 285б
2. Арнарский М.А. Прикладная культурология / М.А. Арнарский. – СПб.: С.-Петербург. гос. унт культуры и искусства, 1999. – 530 с.
3. Губин В. Философская антропология / В. Губин, Е. Некрасова.– М., СПб.: ПЕР СЭ; Университетская книга, – 240 с.
4. Гуревич П.С. Культурология / П.С. Гуревич. – М.: Гардарики, 2003. –336 с.
5. Ерасов Б.О. Социальная культурология / Б.О. Ерасов. – М.: Аспект пресс, 1990. – 591 с.

ЖАСТАР ЖЫЛЫ – ЖАҢА БАСТАМАЛАР ЖЫЛЫ

Тасқын А.

*Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к.доцент Ашекеева Қ.Н.
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті*

«Біздің жастарымызды, Қазақстанның болашағын әр салада қолдауымыз керек» Н.Ә.Назарбаев

Бүгінгі Қазақстан – тәуелсіздік алған тұстан бері қарай қалыптасқан мемлекет, үлкен геосаяси маңызы бар елге айналды. Ендігі жерде – ол орасан зор әлеуеті мен өркендейтін болашағы бар ел. Қазақстанның 10-15 жылдан кейін қандай болатыны көп жағдайда мүлдем жаңа жағдайларда білім алып жатқан студенттерге, жастарға тікелей байланысты болғандықтан, мемлекет басшысы ұстанатын саясат негізінде осы ұрпаққа жаңа, қазіргі заманға сай Қазақстанды алға жетелеу міндеті тұр. Қазақстан халқына арнаған «Қазақстандық жол-2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Жолдауында Елбасы жастарға ерекше рөл берілетін іс-қимылдардың нақты жобасын ұсынған болатын.

2019 жыл – Жастар жылы. Жаңа 2019 жыл қазақстандықтар үшін айырықша жыл болмақ. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың өткен жылғы 5 қазандағы Жолдауында оны – Жастар жылы деп жариялаған еді. Президент жастардың бүгінгі мен болашағына қамқорлық жасау Қазақстан болашағының кепілі ретінде жастар саясатын жүргізіп келе жатқаны белгілі. Елбасы жыл сайынғы дәстүрлі Жолдауларында жастар саясатын жетілдіру бойынша іргелі тапсырмалар беріп жүргені елдің келешегі үшін іліп алар мақсаттар мен міндеттерді айқындайды.

Қазіргі жастар Қазақстанды болашақта қалай көргісі келеді? Болашақты көргіміз келсе, қазіргі уақытты ойлауымыз керек. Ол үшін біз қазіргі мүмкіндігімізді толық пайдалануымыз, болмаса өзіміз сол мүмкіндікті жасауға ұмтылуымыз керек. Осы тұста бүгінгі таңның мәселесі жаңа білім менгеру және жақсы мамандық алу бірінші орынға шықты. Бүгінгі күні білім ұзақ мерзімдік «Қазақстан-2050» Стратегиясының аса маңызды басым міндеттерінің бірі деп танылады. Ел Президентінің республикамыздың алдына қойған әлемдегі ең озық 30 елдің қатарына кіру міндетін жүзеге асыру ісінде білім саласы елеулі рөл атқарады [1]. Қазақстан қоғамында қазіргі кезде бұрынғы ұрпақтардан айтарлықтай өзгеше, мүлдем жаңа зияткерлік тап: жаңа бағдар ұстанған, құндылық ұстанымдары ұтымды экономикалық іс-қимылдар арқылы табысқа жетуге бағытталған жастар табы қалыптасты. Соған байланысты өзінің республика жастарымен көптеген кездесулерінде Н.Ә. Назарбаев: «Әр адамның бойына жұмыс істей білу, оқып-үйрене білу, өмір сүре білу, қазіргі әлемде өмір сүре білу қасиетін сіңіру керек», – деп жиі ескертеді [4].

Жастар – Қазақстанның он төрт жастан жиырма тоғыз жасқа дейінгі азаматтары. "Жастар мен отбасы институтын кешенді қолдау мемлекеттік саясаттың басымдығына айналуы тиіс. Жастардың барлық санатын қолдауға арналған шараларды толық қамтитын әлеуметтік сатының ауқымды платформасын қалыптастыру керек", – деген еді Елбасы. Жастар – кез келген мемлекеттің ең белсенді

бөлігі, қоғамның қозғаушы күші. Сондықтан ел тірегі – жастар екенін әсте естен шығармаған абзал. Қазақстанның әлемнің ең дамыған 30 елінің қатарына кіруі жолында жастардың атқаратын рөлі зор.

"Мемлекеттік жастар саясаты туралы" заңда жастар саясатының мақсаты – жастардың рухани, мәдени, білім алып, кәсіби толыққанды дамуы, шешімдер қабылдау процесіне қатысуы, ойдағыдай әлеуметтенуі және олардың әлеуетін елді одан әрі дамытуға бағыттау үшін жағдайлар жасау екені көрсетілген. [2]. Мемлекеттік жастар саясаты рухани-мәдени құндылықтарға, еңбексүйгіштікке, жауапкершілікке, ұрпақтар сабақтастығына, отбасылық тәрбиенің басымдығына негізделген. Қазақстанда мемлекет тарапынан жастарға жан-жақты қолдау көрсетіліп келеді. Мәселен, білім саласында жас мамандарды ауылға тартуды көздейтін "Дипломмен ауылға" бағдарламасы, шетелде білім алуға мүмкіндік беретін "Болашақ" халықаралық стипендиясы, "Серпін" бағдарламасы жүзеге асырылып келеді.

2014 жылы іске қосылған "Серпін" бағдарламасының мақсаты – еліміздің оңтүстігіндегі жастарды кадр тапшылығын көріп отырған солтүстік, шығыс, орталық өңірлерде оқытып, жұмысқа орналастыру. Бұл, бір жағынан, жастар арасындағы жұмыссыздықтың азаюына да септігін тигізеді.

Сондай-ақ "Жұмыспен қамту-2020", "Бизнестің жол картасы-2020" бағдарламалары бар. Ал "StartupBolashak" бизнес-жобалар байқауы ғылым мен технология, инновацияға жақын жас қазақстандықтардың танылуына мүмкіндік береді.

Ғылым, шығармашылық, қоғамдық қызмет, спортта ерекше көзге түскен талантты жастарға "Дарын" мемлекеттік жастар сыйлығы табысталады. Байқау эстрада, классикалық музыка, халық шығармашылығы, әдебиет, театр және кино, журналистика және қоғамдық қызмет, спорт, дизайн және бейнелеу өнері, ғылым салаларындағы үздіктерді анықтайды.

Президенттің тапсырмасымен қабылданған "7-20-25" бағдарламасы әр жасқа ыңғайлы шарттармен баспана алуға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, жоғары білімнің қолжетімділігін арттырып, студенттердің жағдайын жақсарту үшін 75 мың орындық жатақхана салынып жатыр.

"Жастар кадрлық резерві" жобасы, "Жастар практикасы" бағдарламасы да қазақстандық жастарды қолдауға бағытталған. Соңғы жылдары елімізде жастар ұйымдарының саны біршама көтерілген. Олардың қаншасы өз міндетін толығымен атқарып, жастар проблемасын шешіп жүргені – ол басқа әңгіме. Жастар ұйымдарының дені қоғамдық бірлестік ретінде тіркелген, сондықтан түйткілдің түйінін тарқату көбісінің қолынан келмейтіні түсінікті.

Жастар ұйымдары дегенде, ең алдымен, "Нұр Отан" партиясы жанындағы "Жас Отан" жастар қанаты ойға келеді. Содан кейін 2013 жылы құрылған "Жастар" ғылыми-зерттеу орталығы да ерекше мәртебеге ие. Бұл орталық жыл сайын жастар арасында әлеуметтік зерттеулер жүргізе отырып, "Қазақстан жастары" ұлттық баяндамасын және жастар саясаты институттарына арналған әдістемелік құралдар мен ұсынымдар әзірлейді.

Ел бойынша мыңдаған студенттердің басын біріктіретін "Қазақстан студенттері альянсы" республикалық студенттер қозғалысын да атап өтуге болады. Қазіргі таңда Қазақстанның әр өңірінде жастар мәслихаты жұмыс істеуде, бұлда болса жастардың өзіндік ойларын жүзеге асыруға септігін тигеді.

Осы жылғы жолдау жолдауы жастарды бір серпілтіп, бойына жігер сыйлағандай. Себебі еліміздің болашағы – жастарға айрықша көңіл бөліп, Жастар жылын қабылдауға ұсыныс білдіруі қоғамның ауызбірлігін еселеп арттырды. Елбасының үнемі жастарды қолдап, жастар саясатын дамытуды көздейтіні бекер емес. Ол мұны кезекті жолдауында да ашып айтты.

Осы тұста «Жастар жылында» не атқарылуы тиіс? Қандай мәселелерге көңіл бөлуіміз керек? Жастар жылы дегенді қалай түсінеміз, оның мақсаты не, не жасалуы керек, бүгінгі жастардың бетпепет келіп отырған мәселесі қандай? Қандай ой қорытуымыз керек?» деген сұрақтар негізінде, саралап, бір атқарылуы керек істер тізімін жасауымыз керек.

Қоғамның маңызды бөлігін құрайтын – жастар. Сондықтан да нақты ұсыныстар қабылданып, жастардың жан-жақты көмекке ие болуын қамтамасыз еткен жөн. Әсіресе, жастар арасында жұмыссыздық деңгейін төмендетуге байланысты іс-шаралар қолға алынып, нақты нәтижеге қол жеткізудің қадағаласак құба-құп. Бүгінде 35 жасқа дейінгі жастардың көбінің басында не баспанасы, не тұрақты жұмысы жоқ. Ауылдан қалаға жұмыс іздеп келген кейбір жастардың тауы шағылып, түрлі қылмыстық әрекеттерге бой алдырып жататыны да жасырын емес. Көшедегі ұрлық-қарлық, кісі тонау оқиғалары да ара-тұра жұмыссыз жастардың қолымен жасалуда. Олардың бос сенделіп жүрмеуі үшін мемлекет тиімді бағдарлама қабылдап, соның аясында жұмыс істеген абзал. Мәселен, жас мамандардың, жас отбасылардың баспаналы болуын тездететін тетіктерді қайта қарап, жеңілдік қарастырылса, артықтық етпейді. Себебі демографиялық ахуалға серпін беретін де – жастар. Жас отбасылар өз баспанасына ие болмайынша бала туу санын тежей беретіні айтпаса да түсінікті. Бұл

жөнінде жастардың пікірі қандай? Жастар – қоғамның қозғаушы күші. Бүгінгі жастар креативті пікірге ие. Шыны керек, қазір жастар арасында соңғы инновациялық технологияларды пайдалану арқылы жобалар ұсынып жүргендері баршылық. Түрлі жаңа технологияның игіліктерін біліп, көріп жүрген де солар. Инновациялық жобаларды халықаралық деңгейдегі сайыстарға қатыстырып, арнайы грант ұтып алған жастар көп. Ал оны ғылыми тұрғыда жүзеге асыруға қаржылық қолдау қажет. Демек, мемлекет тарапынан озық идеяларға, ұтымды жобаларға арнайы қаржы қарастырылып, жүзеге асуына мұрындық болған жөн. Онсыз білімді жастар шетел асып, басқа елдің атынан шығуы әбден мүмкін. Сол себептен ғылымды дамытамыз десек, әуелі инновациялық жобаларды мақұлдау қажет. Талантты, талапты жастар ауылда да жүр. Ауыл жастары қала жастарына қарағанда көп мүмкіндіктен қалыс қалуда. Елбасы мұны да қаперге салды. Ол ауыл жастарына кәсіп ашып, іс бастауға көмек қолын созу керектігін ескертті. Қазір мемлекет ауыл шаруашылығы саласын дамытуға қаржыны еселеп күйеде. Айталық, «Бизнестің жол картасы – 2020» бағдарламасы, «Агроөнеркәсіпті дамыту» бағдарламасы бойынша жастар үшін арнайы пункт енгізілсе деген ұсыныс бар.

Қазіргі таңдағы студенттерге берілетін шәкіртақы олардың жатақханасы мен жол жүру, тамақтануына бірдей жетпейді. Осы мәселені бойынша қазір 2020 жылға дейін 75 мың орын болатын жатақхана салуға тапсырма берілді. Бұл да болса студенттер мен олардың ата-аналарына қуанышты жағдай. Сондай-ақ, соңғы жылдары жастар арасында етек жайып келе жатқан түрлі дерт көп. Оған шалдықпас үшін салауатты өмір салтын ұстанып, спортпен айналысуға ден қойылса. Бұқаралық спортты дамыту үшін спорт нысандарын тегін, тіпті, болмаса қолжетімді бағамен пайдалануға беру мәселесін қолға алған жөн. Қазір өткізіліп жатқан спорттық шаралар аз емес. Елімізде қысқы Азияда, Универсиада ойындары өз деңгейінде өтті. Оларға арналып арнайы спорт нысандары бой көтерді. Міне, соларды халықтың игілігіне беру керек. Онсыз балалардың, жасөспірімдердің, жастардың спортқа көңіл бөліп, тұрақты айналысуы құрғақ сөз болмақ.

Тағы бір мәселе – жас мамандарға шалғайдағы елді мекендерде жұмыс істеу үшін тиісті жағдай жасау. Жыл сайын қаншама маман оқу орнын бітіріп, қолына дипломын алады. Алайда солардың ішінде ауылын, туған жерін көркейтуге, өсіруге үлес қосатындары сирек. Сондай жастың бірі «Болашақ» бағдарламасы арқылы білім алып, ауыл мектебінде жемісті еңбек етіп жүрген Абзал Ескендірдің ісіне сүйсінбеген адам кемде-кем. Жапонияның Осака қаласында ядролық физика мамандығы бойынша магистрлік білім алған ол ауыл мектебін, ауыл балаларын ғылымға баулуға күш салуда. Бүгінде «Жыл мұғалімі» атағына ие болған жас ұстаз: «Оқушының әрбір жетістігін көріп, ұстаздық салада бекер жүрмегенімді сезінемін. Себебі бала – таза бұлақ. Бұлақтың көзін ашу – бізге жүктелген міндет. Баланың бәрі талантты, білім алуға құштар. Алайда олармен жұмыс істеп, білім мен ғылымға деген қызығушылығын ашып, арттыру керек. Құдайға шүкір, қазір оқушыларым түрлі байқауларда бақ сынап, жүлделі орындарға ие болуда. Мұның өзі ұстаз үшін абырой» екенін айтады. Міне, дәл Абзал сияқты жастар әр өңірге, әр ауданға, әр ауылға қажет. «Болашақ» бағдарламасы арқылы білімін жетілдіріп, тіл меңгерген талай жас қалаға, ақшасы көп жұмысқа орналасады. Тіпті, кейбірінде «ауылымды дамытуға септігім тисе екен» деген ой болмауы да мүмкін. Алайда «Елдің болашағы – жастар» десек, Жастар жылы аясында Абзал сияқты жас мамандарды ел алдында дәріптеуден тайсалмау керек. Сонымен, Жастар жылына бөлінген қаржы ырду-дырду көңіл көтеретін дүниеге емес, нақты іс-шараларға бағытталуы қажет. Ол үшін атқарылатын мәселелер тізбегі жасалса құба-құп. Екіншіден, жастардың әлеуметтік мәселесін шешуді көздеу керек. Қазір отбасы арасындағы кикілжің де, ажырасу дерегінің көбейіп кетуі де жас отбасылардың жылдап пәтер жалдауынан туындайды. Мамандар жастар арасында отбасын сақтап қалуға байланысты жиі әңгіме өрбітуді құп көреді. Бәлкім, ажырасудың алдын алу үшін медиациялық орталықтардың жұмысын ізгілендіру керек болар. Медиация институты несие үшін ажырасып жатқан жастардың мәселесін шешудің жолын ұсынса, төменгі пайызбен несие алып, алдыңғы несие мені жабатындай жолдарын қарастырса, жас отбасыларға психологиялық көмек беруді ұйымдастырса абзал болар. Мұндай көмек беретін орталықтарды қаржыландыру мәселесі де шешілуі тиіс. Жастар үшін ең басты түйткіл – білім алу және жұмыспен қамтылу, одан кейін баспаналы болу. Егер осы үш мәселе шешімін тапса, жас маман тиянақты, сапалы жұмыс істей алады. Қазақта «Жас келсе – іске» деген сөз бар. Ақылды технология заманында ақыл да, тың идея да жастардан шығады. Ендеше, Жастар жылы – жастарға жаңа ой салуы керек. Осы 2019 жыл жай жалаң сөз, жай жаттанды дүниеге құрылмай, жастардың мәселелерін шешетін жыл болсын!

Жастар – келешегіміздің негізі ретінде өз білімімен, жасампаздығымен және күш-жігерімен өз болашағын құрудың жаңа мүмкіндіктерін алу қажет. Ол ХХІ ғасырда Жаңа Қазақстанның – дамыған, бәсекеге қабілетті және әлемдегі сыйлы мемлекетті қалыптастыруды белсенді жалғастыруы қажет.

«Жастар жылында» не атқарылуы тиіс? Қандай мәселелерге көңіл бөлуіміз керек? Жастар жылы дегенді қалай түсінеміз, оның мақсаты не, не жасалуы керек, бүгінгі жастардың бетпе-бет келіп отырған мәселесі қандай? Қандай ой қорытуымыз керек?» деген сұрақтар негізінде, саралап, бір атқарылуы керек істер тізімін жасауымыз керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстандық жол-2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Жолдауы. – Астана, 2014 жылғы 17 қаңтар.
2. Мемлекеттік жастар саясаты туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 9 ақпандағы № 285-V ҚРЗ.
3. Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаев «Президенттің бес әлеуметтік бастамасы» атты Үндеуі.
4. Елбасымен бірге - жаңа жеңістерге» жастар форумы. – Астана, 2015 жылғы 10 сәуір.

СЕМЕЙНЫЙ ДОСУГ КАК МИКРОФАКТОР СОЦИАЛИЗАЦИИ ДОШКОЛЬНИКОВ

Тусупхан Т.

Научный руководитель: к.ф.н., доцент Ашекеева К.Н.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби

Вопросам социализации детей дошкольного возраста в педагогике и психологии всегда уделялось достаточно много внимания. Поскольку первое общение у ребенка происходит с родителями (или лицами, их заменяющими), то семью вполне можно назвать первым и главным институтом социализации. От того, насколько внутрисемейное общение будет плодотворным, зависит интеллектуальное и физическое развитие ребенка, возможность в будущем стать полноценным и равноправным членом социальной среды, в которую он, повзрослев, войдет. Поэтому педагогика рассматривает семейную социализацию как составную часть, структурный элемент процесса первичной социализации личности в целом.

Выбор путей и средств социализации напрямую зависит от возрастного этапа развития личности и определяется типом ведущей деятельности. Так, для детей до года главным, самым важным представляется общение внутри семьи. Именно через семейные отношения и семейные ценности ребенком воспринимается и усваивается базовая информация о внешнем мире, устанавливаются образцы поведения. От одного до трех лет у детей появляется потребность в общении с другими детьми. Поэтому важно предоставить ребенку возможность полноценных межличностных коммуникаций – что вполне достижимо в группах раннего развития, кратковременного или полного пребывания в детском саду. Там дети получают первые основы общения с ровесниками, дружбы, знакомятся с правилами сосуществования в обществе. В возрасте от трех до шести лет главным средством познания мира для ребенка становится собственная речь: дети учатся говорить связно, задают вопросы, строят диалоги, анализируют знания, полученные вербально.

Семья – первое социальное окружение, в котором человек усваивает основные нравственные ценности, получает первичные знания и обретает основные умения и навыки деятельности и общения, с которыми он потом входит в мир. Поэтому все, что будет недополучено в детстве, с большим трудом восполняется, а иногда не восполняется совсем в дальнейшей жизни. И потери эти во многом являются следствием того, что в семье отсутствовала совместная досуговая деятельность.

Значение организованного досуга в поддержании мира и дружбы в семье велико. Для налаживания доверительного дружеского контакта между всеми членами семьи важно создать в ней атмосферу, в которой наиболее полно могли бы быть удовлетворены разнообразные духовные запросы и потребности взрослых и детей. Организованный досуг в этом случае играет не последнюю роль. Следовательно, чтобы сплотить семью, улучшить в ней микроклимат, следует постепенно расширять сферы совместного досуга, искать новые его формы, создавать общие увлечения. Родители лучше узнают своих детей в свободной, раскованной обстановке, в их общении с друзьями, сверстниками, взрослыми. Они видят, каков их ребенок в игре, в труде, как он относится к товарищам, как переживает ошибки и неудачи, свои успехи и успехи других.

Главная проблема организации досуга – найти свободное время, чтобы заполнить его так, чтобы ребенок всесторонне и гармонично развивался. Сегодня четкая организация ведения домашнего хозяйства, помноженная на всевозможные коммунальные и социальные услуги, дает возможность родителям больше проводить времени с детьми: заниматься спортом, художественным и техническим творчеством, бывать на природе, читать книги, ходить в театры, музеи, в походы. Выбор занятий

зависит от вкусов семьи, направленности ее интересов, воспитательных задач по отношению к детям и т.д.

Социологические опросы среди населения показывают, что наиболее популярными формами семейного досуга на сегодняшний день являются просмотр телевизионных программ, чтение журналов и книг. Посещение театров, выставок, концертов значатся на самом последнем месте. В то же время педагогами и психологами признано, что семейный досуг – немаловажное психотерапевтическое средство при разрешении семейных проблем. Точно выбранные по форме, по содержанию способы проведения свободного времени помогают снять напряжение, исправить плохое настроение, разрядить напряжение в семье или, что еще важнее, не доводить отношения до конфликта.

Нельзя говорить о том, что родители не знают и не понимают того, что детям нужно уделять внимание, проводить с ними время, содержательно его заполнять. Но на практике это внимание бывает ограниченным не столько из-за нехватки времени, сколько из-за неумения, незнания того, как это делается, что выводит проблему культуры семейного досуга за рамки семьи.

Сегодня наиболее распространенной является семья, в которой вместе живут мать, отец их дети. Бабушки, дедушки живут отдельно. В этом явлении есть положительные и отрицательные стороны. Молодые семьи привыкают к большей самостоятельности, а значит, и ответственности, меньше конфликтов между «отцами» и «детьми». Различие взглядов затрудняет семейные отношения при совместном проживании. Вместе с тем при раздельной жизни нередко теряются семейные связи, традиции, объединяющие взрослых и детей, у старших исчезает возможность общения со своими внуками, участие в заботе о них и в их воспитании.

Однако независимо от того, вместе или врозь живут бабушки и дедушки, их дети и внуки, у дошкольников они формируют умение и желание проявлять заботу о старших, оказывать им помощь. Пример отца и матери, их умелое регулирование поведения детей имеют решающее значение в семейной жизни, оказывают влияние на физическое и психологическое состояние младшего и старшего поколения в семье.

Для современной казахстанской действительности характерным является наличие семей с одним ребенком. Беспокойство педагогов связано с тем, что у таких детей может формироваться равнодушие к окружающим, эгоизм, т.е. те черты, которые могут развиваться в семьях с большим числом взрослых, окружающих ребенка. Особенно ценно для семей с одним ребенком влияние коллектива сверстников детского сада, единство воспитательных воздействий дошкольного учреждения и семьи.

В многодетных семьях успех воспитания связан с личным примером отца и матери, являющихся образцом для подражания, умением их разумно организовать жизнь и деятельность детей.

Как отмечает Н.Ф. Виноградова, для современной семьи актуальна проблема стиля отношений между ее членами [1]. Существуют два противоположных стиля семейного воспитания – авторитарный и демократический. Авторитарный стиль в отношениях супругов характеризуется властью родителей (чаще отца). При этом они убеждены, что воспитанием можно выработать у ребенка привычку беспрекословного подчинения. В семьях такого типа нет дружного коллектива. Взрослые мало считают с индивидуальностью ребенка, с его возрастными особенностями, интересами и желаниями. Факты говорят о том, что к подростковому возрасту именно в семьях с авторитарным стилем дети чаще вступают в конфликты с родителями, отделяются от семьи. При демократическом стиле семейного воспитания родители являются организаторами жизни и деятельности всех членов семьи, их отношения характеризуются взаимной любовью и уважением, вниманием и заботой взрослых и детей друг к другу. Давая задания, предъявляя требования, взрослые обращаются к чувствам и сознанию ребенка, поощряют инициативу. Вместе с тем дети знают слова: «можно», «надо» и «нельзя».

Демократический стиль семейного воспитания дает наибольший эффект в формировании у детей активного послушания и сознательной дисциплины, нравственной, осознаваемой заинтересованности в делах семьи, в событиях окружающей семейной жизни. У детей формируется инициатива, находчивость, начала творческого подхода при выполнении порученного дела, в игре и др. Ценным средством воспитания являются семейные традиции – передающиеся из поколения в поколение обычаи, нормы поведения. Их надо изучать, чтобы разумнее использовать в воспитании. Есть традиции семейные – интересное проведение дней рождения, дни памяти близких и др. Здесь поучительны также национальные традиции, которые формируют любовь и уважение к своей нации, что важно для воспитания толерантности. Когда ребенка постепенно приобщают к существующим традициям и создают условия для сопереживания, соучастия в них, то воспитательная сила традиций значительно возрастает. Чуткость, внимание, доверительный тон вызывают ответное желание поделиться своими радостями и переживаниями не только у малышей, но и у их родителей.

Отметим, что в совместном труде взрослых и детей ребенок подражает добросовестной работе, учится у старших необходимым трудовым умениям, приобретает навыки и привычки, у него формируется желание делать не только для себя, но и для других. Родители постоянно воспитывают своих детей: в выходные и праздничные дни, при сборах в детский сад и по вечерам. Чем богаче и содержательнее общение взрослых и детей, тем эффективнее оказывается педагогическое воздействие взрослых.

В семье, которая стремится как можно лучше воспитать своих детей, есть общие особенности, важные для нравственного и трудового воспитания дошкольников: особый эмоциональный, интимный характер семейного воспитания, основанный на родственных чувствах, глубокой любви родителей к детям и детей к родителям. Ребенок дошкольник повседневно ощущает, что забота, ласка, семейное тепло, радости и удовольствия исходят от родных: мамы, папы, бабушки и дедушки.

Если в семье нет отца, двойную заботу берет на себя мать, находятся и другие любящие малыша родственники. Однако если со стороны родителей и других взрослых членов семьи любовь приобретает жертвенный характер, оказывается односторонней (все ребенку и ничего от него) или очень непоследовательной, у детей возникают эгоистические тенденции в поведении. В других случаях, когда детям недостает любви, рано или поздно это драматически скажется на их духовном и нервно-психическом развитии. Ребенок может жить, находясь и при родителях, но фактически в одиночестве. Взаимоуважение, согласие в семье, надежность семейного очага развиваются и укрепляются лишь при сознательных и волевых усилиях отца и матери, преодолевающих трудности семейных отношений. Итак, важнейшим фактором и движущей силой процесса семейного воспитания является любовь родителей и детей. Однако любовь эта обесценится, если она не будет нравственно значимой.

Другой немаловажный фактор семейного воспитания, который определяет его силу и стойкость, – это постоянство и длительность воспитательных воздействий на детей со стороны родителей и других членов семьи. Жизнь ребенка в семье, общение с родными воспитывают у него либо что-то хорошее, либо плохое, поэтому необходимо строго следить за своим поведением, заботиться о том, чтобы даже мимолетные воздействия оказались ценными для детей [2].

Еще один фактор семейного воспитания – возможность естественного включения ребенка дошкольного возраста в совместную со взрослыми деятельность: наведение порядка в квартире, уход за растениями и животными, посадка цветов, кустарников во дворе дома, участие в субботниках. Интересным и полезным для воспитания, сплачивающим всех членов семьи может стать семейный досуг: прогулки в парке, организация спортивных, литературных, народных игр, хоровое пение, игра на музыкальных инструментах.

Во многих семьях дети дошкольного возраста активно привлекаются к участию в семейной жизни: помогают по дому и выполняют посильные обязанности. Дети знают, где и как работают их мама и папа, бабушка и дедушка, разделяют их радости и огорчения. Так ребенок становится членом семейного коллектива.

Труд ребенка должен быть систематическим и разнообразным. Многие занятия, к которым взрослые члены семьи побуждают ребенка, полезны для его умственного, эстетического и нравственного развития: рисование и лепка, слушание сказки, рассказа, разучивание стихов, пение и танцы.

Интересным бывает досуг ребенка в праздники, во время семейных прогулок. Старшими организуются семейные игры, вместе поют, танцуют, играют на музыкальных инструментах, затевают кукольный театр [3, с. 554–560; 4].

Авторитет старших членов семьи – одно из важных условий семейного воспитания. Отношения в семейном коллективе требуют взаимопонимания, ответственности, умения организовать отношения на принципах равенства, товарищества, уважения. Если родители – люди добрые, отзывчивые, заботливые, внимательные, такая семья положительно влияет на воспитание детей. В глазах детей авторитет родителей основан на достойном образе поведения. Педагогический такт родителей заключается в умении взрослого найти наиболее правильный путь к взаимоотношению с ребенком, установить с ним деловые и эмоциональные контакты.

Ребенок живет, а не воспитывается. Чем ярче его жизнь, тем больше позитивных эмоций, тем полноценнее и здоровее воспитание. Детство является особым психическим состоянием, в котором чувства и разум слиты [4].

Научной педагогикой и психологией доказано, что в формировании личности ребенка участвуют и сам ребенок, и обстоятельства, и воспитатели, а процесс становления личности происходит в различных сферах жизнедеятельности, в том числе и в досуговой. Досуг – мост в большой мир, он

обеспечивает дополнительное образование и развитие. Суть досуга – поддерживать ребенка как человека и деятеля.

Досуг всегда деятелен. Заставить детей заниматься досугом невозможно. Возможно, приохотить к нему. Досуг опирается на принципы удовольствия, на чувственную основу приятных ощущений, переживаний, мыслей. У ребенка всегда и во всем должен быть личный поиск, свое переживание досуговых перипетий [5].

Давно замечено, что время измеряется не суммой прожитых лет, а плотностью заполнивших их событий. В детстве у каждого что ни событие – то открытие, каждый день полон впечатлений. Следует помнить, что в сфере детского досуга постоянно изменяется иерархия интересов, изменяется и их целевая направленность. От этого зависит выбор ребенком досуговой деятельности. Значит, каждый год и день должны быть духовно наполненными.

Список использованной литературы

1. Виноградова Н.Ф. Воспитателю о работе с семьей. М., 1989.
2. Воленко О.И., Рамазанова М.В. Дошкольное и общее образование: оценка качества. М.: ИОО МО РФ, 2002.
3. Рослякова Н.И. Особенности проектирования педагогических условий развития рефлексии в старшем дошкольном возрасте: материалы междунар. науч.-практ. конф. Краснодар, 2008. Ч. 2.
4. Рослякова Н.И. Формирование профессиональной индивидуальности будущих специалистов дошкольного образования / под ред. В.М. Гребенниковой, Е.А. Белан. Краснодар: КубГУ, 2008.
5. Шмаков С.А. Уроки детского досуга. М., 1993

ОҚУШЫ ТҮЛҒАСЫН ДАМЫТУДАҒЫ ЕРІКТІК ҚАСИЕТТЕРДІҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

Дүйсенбай А.М

Ғылыми жетекшісі: пед.ғ.к., профессор м. а. Қасен Г.А

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

Aigerim_20.96@mail.ru

«Жеңістер сізді күшті етпейді. Күш күресте қалыптасады. Қиындықтарды жеңе отырып, сіз берілмеуді иешесіз – сонда ғана өз күшіңізді көрсетесіз.»
Арнольд Шварценеггер

Ерік күші дегеніміз не? Ерік күші-бұл адам ішіндегі қуатты, сарқылмайтын энергия, ол тұлға ретінде саналы түрде белсендіреді және қалаған нәтижеге қол жеткізуге бағыттайды. Міне, сіз ниет бар немесе бірдеңе істеу қажет болуы мүмкін және сіз осы ниет бойынша әрекет ете бастайды - сізге қажетті нәтижеге келу қажет. Міне, сіздің мақсатыңызға жету жолында табандылықпен және тәртіпті болуыңыз, оған жету үшін ішкі ресурстарды қаншалықты көп пайдаланасыз, бұл ерік күші. Яғни, бұл адамның энергияның ең көп мөлшерін белсендіруде және оған қажетті нәтижеге қол жеткізу үшін ие ресурстардың ең көп санын шоғырландыруда көрсетілген күш. Осылайша, ерік күшін пайдалана отырып, адам өзінің ішкі энергиясын саналы түрде басқарады, ол оны оятады және белгілі бір бағытта бағыттайды, сондай-ақ ол өзінің барлық ішкі ресурстарын іске қосады, денесін қажетті жолмен жұмыс істеуге мәжбүрлейді. Маған, мысалы, қандай да бір тапсырманы шешу үшін миыңызды күшпен күшпен шешу керек-Мен, маған қажетті нәтижеге жеткенше мидың басынан аяғына дейін жұмысын бақылап, миға қандай да бір тапсырма бойынша жұмыс істеуге бұйрық беремін. Сіз ерік күші не екенін түсінесіз – сіздің ішкі қуатыңыз бен ресурстарыңызды белсендіруге саналы ниетіңіз бар, ол үшін сіз оларды белсендіру керек деп ойлайсыз, міне. Мен сіздерге ерік күші, достар сияқты құбылыстың түсінігін түсіндірдім, төменде біз Сізбен осы түсінікке сүйене отырып, осы күшті дамытып, пайдалануға болатынын талқылаймыз.

Сіз бір нәрсені қаласаңыз, онда сіз белгілі бір іс-әрекеттер жасап, оған қол жеткізе аласыз! Немесе, кем дегенде, сіз қалағаныңызды алуға бар күшіңізді саласыз. Ешқандайда "бірақ", жоқ "егер", мүмкін" және "тырысамын" деген сөздер болмауы керек. Егер сіз шын мәнінде сізге қажет екенін және не үшін қажет екенін нақты білсеңіз, онда сіз өз мақсатыңызға жету үшін барлық ішкі ресурстарыңызды және барлық ішкі энергияны пайдалана отырып, оны барлық күш-жігермен қол жеткізуге тырысасыз. Түсінесіз бе, бұл жерде күмән жоқ, күмән ерік күшіне кедергі келтіреді.

Еріксіз әрекеттердің физиологиялық негізі болып табылатын шартсыз байланыстар тізбегі - инстинкт әректі ырықсыз орындалады. Психологияның табиғи – ғылыми негіздерін қалаған И.М.Сеченов пен И.П.Павловтың ілімі ерікті әрекеттердің негізі мұндағы материалдық процестер,

сыртқы әсер мен мидың уақытша байланыстары шартты рефлекстер деп түсіндіреді. И.М.Сеченов ерікті әрекеттердің физиологиялық механизімін зерттей отырып, адамның ассоциациялық рефлекстердің жиі қайталану жолымен өзінің қимылдарын жіктеп ажыратуға бейімделетіндігін және сол рефлекстер арқылы қимылдарын тоқтатын қабілетерді игеретіндігін дәлелдейді. Ал И.П.Павлов ерікті әрекеттердің механизімін жоғары жүйке қызметінің барлық заңдарына бағынатын, шартты ассоциациялық процесс деп анықтайды.

И.М.Сеченов пен И.П.Павлов ерік қимылдарының белгілі бір себепке байланысты пайда болатындығын эксперименттік зерттеулермен дәлелдеді. И.М.Сеченов: «Кәдімгі ырықты деп аталатын барлық саналы қозғалыстарымызды бейнелеу мағынасында ұғыну керек». «Адамның кез келген қимылдарының алғашқы себебі одан тыс болады» деп еріктің сыртқы ортадан тәуелділігін және ол ми қызметінің нәтижесі екендігін көрсеткен болатын. И.М.Сеченов: «Ерікке тек жолақты бұлшық еттер бағынады, ал тегіс бұлшық еттер бағынбайды», себебі «жүректің құрлысы жолақты талшықтардан құралған және ерікке бағынбайды, және несеп қуықшасынан зәр айдайтын бұлшық ет тегіс талшықтарға жатады, содай-ақ оған бағынады. Мүмкін болатын басқа принципті қабыл алмаған И.М.Сеченов үшіншіне тоқтап, былай тұжырымдайды: «Ерікке тек санаға қандай да бір анық белгілер мен жіберілетін әрекет бағынуы мүмкін». Осы қағиданы түсіндіре және бекіте отырып, «Бұл көзқарас бойынша аяқ, қол, дене, бас, ауыз, көз және сол сияқтылар санаға анық түйсінулермен көрінетін түрлі жағдайлар айтылуы мүмкін: әрі қарай ерікке дауыс ырғағының бағыныштылығы, сол сияқты олардың жағдайы мен дауыс ырғағының түрлі сипатының сәйкес келуі, бір сөзбен айтқанда, сезім мүшесі арқылы жанама бақылауға жетпейтін, бірақ жанама айқын түйсіктермен ере жүретін барлық әрекеттер» деп жазды. [1]

Тек мамандарға ғана емес, сонымен қатар кез келген адамға ерік-жігер мен еріктік сапалары адам тұлғасының маңызды қасиеттерінің бірі болып табылатыны түсінікті. Ата-ана немесе мұғалім бұл сапаны өз балаларында тәрбиелеуге тырыспауы екіталай. Бұл сапа адамның өз өмірінің еркін және саналы субъектісін жасайды. Дәл осы еріктің көмегімен мақсат қоюға және өзі қалаған нәрсеге қол жеткізуге болады. Ерік-жігердің қалыптасуы бала тұлғасының дамуының магистральды желісі болып табылады деп айтуға болады. Осы саладағы барлық зерттеулерге қарамастан, бүгінгі таңда бар әдістемелік ұсыныстардың көпшілігі тек қана кеңестермен шектеледі: ерік-жігерді және мақсатқа бағыттылықты тәрбиелеу, өзін-өзі иеленуге үйрету, тікелей ниеттерін ұстау, кедергілерді жеңу қабілетін қалыптастыру және т.б. бірақ бұл кеңестер баланың еркін қалыптасуының нақты тәсілдерін бермейді. Нәтижесінде ерік-жігерді дамытуға бағытталған тәрбие жұмысы балаларға арналған мынандай шақыруларға немесе тіпті талаптарға сай келеді: қиындықтардан қорықпау, істі аяғына дейін жеткізу, өз ниеттерін ұстану және т. б. Әрине, тәрбиешілердің ең ізгі ниеттері кезінде де, ерік-жігерді қалыптастырудың психологиялық негіздерін түсінбей, осы талаптарды дәйекті іске асыру баланы тәрбиелеумен қатар, оның еркінін басады. Осыған орай, балалық шақтан бастап ерік-жігерді қалыптастырудың ғылыми негізделген әдістері мен әдістемелерін әзірлеу өте маңызды болып табылады.

Баланың ерік-жігері қаншалықты дамығанын түсіну өте қиын емес. Оның ерік белсенділігінің толық сипаттамасын табандылықты, бастамашылдықты, шешімді, дербестікті, шыдамдылықты, ұйымшылдықты және тәртіптілікті байқай отырып, қандай да бір қызмет түрінде көрініс табады. Бұл еріктік қасиеттер іс-әрекеттер мен іс-әрекеттерде айқын көрінеді, бақылауға ыңғайлы, барлық қызмет түрлеріне (оқу, еңбек, спорт, қоғамдық жұмыс) тән. Мақсатшылдыққа келетін болсақ, ол туралы жоғарыда көрсетілген қасиеттердің көрінісі бойынша айтуға болады (әдістеме А. И. Высоцкий әзірлеген).[2]

Сонымен, өз балаңызға төменде берілген ерік-жігердің белгілерін атап өтіңіз. Бұл белгілер баланың өмірінде жиі пайда болған сайын, оның ерік-жігерінің жоғары даму деңгейіне ие. Оқушылардың ерік-жігерінің белгілері

Тәртіптілік белгілері:

- осы қызметте белгіленген тәртіпті саналы түрде орындау (мұғалімдердің талаптарын сақтау, еңбек тапсырмаларын уақытында орындау, спорттағы барлық ережелерді орындау және т. б.);
- ұжыммен (сынып, үйірме мүшелері, еңбек, спорт және т. б. серіктестік тобы) белгіленген ережелерді ерікті түрде орындау.);
- теріс қылықтарға жол бермеу (сабақтан рұқсатсыз кету, жексенбіге келмеу және т. б.);
- жағдайды өзгерту кезінде жақсы мінез-құлықты сақтау.

Дербестік белгілері:

- баланың қолынан келген іс-әрекетін көмексіз және тұрақты бақылаусыз орындауы (оқу, еңбек тапсырмасын орындау және т. б.);
- өз-өзіне сабақ тауып, өз қызметін ұйымдастыра білу (сабақты дайындауға кірісу, өзіне қызмет көрсету, демалу тәсілін табу және т. б.);

- егер дұрыс болмаса, түзету көрсетпей, өз пікірін қорғай білу;

- қызметтің жаңа жағдайларында өзіндік мінез-құлықтың қалыптасқан әдеттерін сақтай білу.

Табандылық белгілері:

- басталған істі аяғына дейін үнемі жеткізуге ұмтылу; қиындықтарға қарсы күресте энергияны төмендетпей, ұзақ мақсат қоя білу;

- онымен айналысуды қаламаған кезде немесе басқа да қызықты іс-әрекет туындаған кезде қызметті жалғастыра білу;

- өзгерген жағдайда (ұжымның ауысуы, еңбек жағдайы және т. б.)

Ұстамдылық белгілері:

- қиын жағдайларда орындалатын қызметте шыдамдылық танытуы (үлкен кедергілер, сәтсіздік және т. б.);

- жанжалды жағдайларда өзін ұстай білу (дау кезінде, қызмет етпеген айыптауда және т. б.);

- * күшті эмоционалдық қозу кезінде сезімнің көрінуін тежей білу (үлкен қуаныш, ренжіту және т.б.); әдеттен тыс жағдайда өз мінез-құлқын бақылай білу.

Ұйымшылдық белгілері:

- қызметте табысқа ықпал ететін белгілі бір тәртіпті сақтау (кітап, жұмыс орнын, еңбек және ойын-сауық заттарын және т. б. тәртіппен ұстау);

- өз іс-әрекеттерін жоспарлау және оларды дұрыс кезектестіру; жағдайды ескере отырып, уақытты тиімді жұмсау;

- жағдайды өзгерту кезінде өз қызметіне белгілі бір ұйымды енгізе білу.

Шешім қабылдай алу белгілері:

- қандай да бір әрекетті немесе әрекетті орындау кезінде тез және ойластырылған шешім қабылдау;

- қабылданған шешімді тербеліссіз, сенімді орындау;

- қиын жағдайларда және эмоционалдық қозу кезінде шешім қабылдау кезінде алаңдаушылықтың болмауы;

- ерекше жағдайда батыл іс-қимыл жасау.

Жетелеуші, бастамшы белгілері:

- баланың шығармашылық, қиял, рационалды көрініс табуы;

- басқалардан шығатын ақылға қонымды жаңалықты, жақсы бастаманы жүзеге асыруға қатысу;

- белгіленген жоспарларды іске асыруда балалар ұжымын белсенді қолдау;

- әдеттен тыс жағдайда бастаманы көрсетуге ұмтылу

Жаңа туған балада шартсыз рефлексдер түріндегі ырықты қозғалыстар ғана болады. Сондықтан шын мәніндегі ерікті қимыл бұл кезеңде байқалмайды. Балалардың еркінін дамуы ырықты қозғалыстар жасауға үйрене бастаудан яғни өз қозғалысын, денесін басқара алудан көрінеді. Баланың өз қозғалыстарын басқара білуіне тілінің шығуының маңызы зор. 3 жасар балада ырық қозғалыстар біршама жетілген.

Ерік кемістіктері жас балаларда көбірек кездеседі. Соның бірі- қыңырлық. Денсаулығы нашар, ағзасы әлсіз бала шаршағыш, ашуланшақ келеді. Осындай әдеттен денсаулығы жақсарысымен арыла бастайды. Отбасындағы теріс тәрбиеге байланысты да балада қыңырлық қалыптасады. Баланың дербестілікке ұмтылуымен санаспауда қыңырлықтың екінші бір түрінің пайда болуына жағдай жасайды. Баланың мінез-құлқын жөнге салып отыру, бақылау жасау оны дербестігінен айыру болып табылмайды. Бақылау жасауды ретімен пайдалану қажет.

Үлкендердің айтқанына немесе тыйым салғанына қарамастан, өз ойлағанын табанды түрде іске асыратын балалар да болады. Мұндай бала ешқандай да дәлелемен санаспайды. Өз тілегін орындау жолында кедергі көрмеген баланың қасарыспа болып өсетіні сөзсіз. Бала туған күнінен бастап мол дүниеге кезігетін болса, бұларды ылғи табыла беретін нәрсе деп ойлайды. Мұндай бала өзін ешкімнің алдында міндетті, борыштымын деп санамайды. Баланың осылайша өсуі – жанұя тәрбиесінің үлкен қатесі. Қандай болмасын жұмысты басқаның талабымен орындауға, яғни өзінің алдына қойған мақсатын іске асыруға мәжбүр болған бала түрлі кедергілерді жеңе білуге үйренеді. Балаға жүктелетін

міндет оның орынсыз талаптарын тыя алуға себепші болады. Үлкендер балаға дүктелген міндеттің орындалуын міндетті түрде қадағалап, қойылған талаптардың баланың жас мөлшеріне сәйкес болуын ескеріп отыруды естен шығармаулары тиіс. [3]

Балаға ерік-жігерді дамытуға қалай көмектесуге болады?

Баланың дамуы өмір мен тәрбиеге және көп жағдайларына байланысты. Егер бала артық қамқорлықта болса және ата-аналар өз шағының кез келген ниетін ескертуге ұмтылса, одан қатты мінезді және тұрақты сенімдері бар адам болып қалыптасуы екіталай. Мұндай балалар өте ерке және ата-аналарына көптеген қиындықтар әкеледі.

Кішкентай адамның ерік-жігері ересек адамның ерік-жігеріндей болу керек деген мағынада айтылмаған. Бірақ сіз өте кішкентай балалардың ерікті көріністердің басталуын дамыта аласыз.

Осы мәселе бойынша мынандай кеңес беруге болады: балаға өзі жеңе алатын нәрселерді жасамаңыз. Бала өз мақсатына жетсе, көп қуаныш сезеді. Кедергілерді өз бетінше еңсеру белсенді әрекеттердің көзі болады. Әрине, баланың мүмкіндіктері көп жағдайда шектеулі және ол жиі нәтижеге қол жеткізе алмайды. Егер ол өзі жеңе алмаса, оған көмектесу керек.

Бастапқыда бәрі ойыңыздағыдай болмауы мүмкін, сізден қайта жасауды және көп уақытты талап етеді. Шыдамдылық көрсету керек, ашуға булықпау және асықпау керек, әйтпесе бұл әрекеттерге баланың қызығушылығы жоғалуы мүмкін. Есесіне сіздің шыдамдылық пен уақытыңыз толығымен ақталады: бала дұрыс дамиды және оны күтуді айтарлықтай жеңілдетеді. Баланың ұйымшылдығы мен мінезінің ерік-жігерінің қалыптасуына ойластырылған тәртіп пен күн тәртібі ықпал етеді.

Балаға бірыңғай көзқарас орнату, отбасының барлық мүшелерінің тәрбиелік күш-жігерін келісу өте маңызды. Тәрбие әдістеріндегі ата-аналар арасындағы келіспеушіліктер баланың мінез-құлқының екілік, қулықты қалыптастырады.

Бірізділік қағидасын сақтау маңызды емес, яғни балаға кеше тыйым салынғанын шешуге болмайды. Балада біртіндеп өз ниеттерін меңгере білуге, оны ұстап тұруға үйрету, ауырсыну, реніш, қорқыныш сезімдерін жеңуге тәрбиелеу керек. Мұның бәрі нығайтып, оның ерік-жігерін жаттықтырады. 6-7 жастағы мектепке дейінгі балалар тапсырманы өз бетінше қойып, оны орындау барысын жоспарлай алады және жоспарға сәйкес шеше алады (өте күрделі мақсатты іс-қимылдарды орындау). Мысалы, 7 жастағы бала досынан көрген суреттің әсерімен өзі — "Қызыл қалпақ" салуды шешті. Ол үйге келеді, альбом, қарындаш, бояу алады, стаканға су құйып, сурет салуға кіріседі. Сурет салу барысында ол қасқырдың суреті алынбайтынын көреді - жас суретші қасқырды бейнелейтін сызықтарды резеңкемен кетіреді, және қайтадан қасқырды салады және суретті орындаудың соңына дейін 30-40 минуттан кейін сурет біткен соң, бала өз суретін көрсету үшін жолдасқа қуанышты жүгіріп кетеді.

Мектепке дейінгі жастағы баланың жалпы қабылданған ережелер мен нормаларға сәйкес өз мінез-құлқын бақылау қабілеті қалыптасады. Алайда, бұл жаста кемшіліктердің айқын көрінуін, қыңыр, негативизмде көрсетілген ерік әлсіздігін де кездестіруге болады.

Түзету-бұл баланың өзінше бірдене істеу ниетінде, осы әрекеттердің орындылығы мен дұрыстығын санамағанда пайда болатын ерік-жігерінің жеткіліксіздігі. Негативизм-қыңырлықтың жоғары деңгейі. Баланың негативизмі оның кез келген өтінішке, кеңеске, талапқа қарсы жауап беретіндігінде көрінеді.

Мектепте оқуды бастағаннан кейін баланың ерік-жігерін қалыптастыру мұғалімнің басшылығымен мақсатты және жүйелі тәрбиемен сипатталатын жаңа кезеңге енеді. Оқу-жаттығу балалар үшін қызықты сабақ болып табылады. Сонымен қатар, онда көптеген және қызықты емес, кейде тіпті қиын. Бұл жағдайларда ерік-жігер қажет. Оқу үрдісінде әртүрлі қиындықтарды жеңу, қандай да бір оқу іс-әрекетімен айналысу барысында оқушы тұлғасының ерік-жігерін тәрбиелейді, ерік-жігерін дамытады.

Бірінші сынып оқушысында мінез-құлық себептері өзгереді. Рас, олар әлі тұрақты емес және жақын перспективаларға негізделген. Бастауыш сынып оқушыларында мұғалім, өз сынып, мектеп алдындағы борыш пен жауапкершіліктің себептері белсенді қалыптасады. Оқу іс-әрекетінің ерекшелігі міндетті түрде ерік көрсету қажеттілігін негіздейді. Сабақта оқушы қойылған тапсырмаларды шешу және әр түрлі сұрақтарға жауап іздеу үшін ақыл-ой күш-жігерін, бірізді және ұзақ жұмысты орындау кезінде төзімділікті, қабылдау, зейінді, бақылау, есте сақтау мақсаттылығын көрсетуі тиіс. Сонымен қатар, кіші оқушының жалпы психикалық дамуымен бірге оның ерік-жігері де дамиды. Бастауыш сыныптардан бастап мектепте оқыту және тәрбиелеу шарттары оқушылардың ерік-жігерін табысты қалыптастыру үшін кең мүмкіндіктер береді. Алайда психолог В. И. Селиванов атап өткендей, төменгі сынып оқушыларының ерік-жігері әлі де жеткіліксіз дамыған: осы жастағы балалардың мінез-құлқының ең күшті себептері-тікелей тілектер мен сезімдер.[4] Бастауыш сынып оқушыларының ерік-

жігерін тәрбиелеу барысында оқытушы балалардың еркінің жас ерекшеліктерін ескеруі қажет. Сонымен, кіші оқушы ұзақ күш жұмсай алмайды, әсіресе, бір түрлі тапсырмаларды орындау кезінде. Осы жерден кіші оқушының қызметін үнемі әр түрлі ету қажеттілігі түсінікті. Мектеп оқушыларының ерік-жігерін тәрбиелеудегі маңызды фактор ұжымдағы бірлескен жұмыс болып табылады. Тату, мақсатқа ұмтылған ұжым оқушының еркіне тәрбиелеу арқылы оның тұлғасына оң әсер етеді. Оқушы еліктеп, үздік мектеп ұжымында тырысады емес, артта қалу ұжымының атынан ұмтылады тәрбиелеу өзінде сол еріктік қасиеттер ерекше бағаланады. Ұжымның іс-әрекеттерін, нақты оқушының мінез-құлқын бағалау оның ерік-жігерін қалыптастыруға айтарлықтай әсер етеді.

Оқушылардың ерік-жігерін тәрбиелеуде оң нәтижелер балаларға батылдық, батылдық, батылдық көрсеткен батырлар туралы әңгімелер береді. Қиындықтарды жеңу үшін, яғни ерік-жігерді дамыту үшін қолайлы жағдайлар дене шынықтыру және спортпен шұғылданады.

Табандылық пен мақсаткерлікті қалыптастыру. Табандылық мектепке дейінгі жастан бастап баланы тәрбиелеу негізінде дамиды. Табандылық пен мақсатқа ұмтылушылықты тәрбиелеуде маңызды мақсаттар мен тапсырылған іс үшін борыш пен жауапкершілікті сезіну оң рөл атқарады. Ең бастысы-баланы кедергі туындаған кезде мақсатты күш-жігерді тоқтатпауға үйрету. Баланың мақсаткерлігін көрсететін ұзақ мерзімді жоспарлар мен оның белсенділігін төмендететін жағдайлық мүдделер, тілек, қажеттіліктер арасында жанжал жиі туындайды. Осыған байланысты мақсаткерлікті қолдаудың негізгі жолдары қызметтің мақсаты мен перспективаларын нақтылау. Бұл ереже оқу іс-әрекеті немесе спорттық жаттығулар барысында ерекше маңызға ие. Мұғалім, жаттықтырушы әрбір сабақты оқушылар "мүлдем" емес, нақты материалды меңгеретіндей етіп жүргізу керек. Сабақтан кетіп, оқушылар өздерінің бір нәрсеге қол жеткізгенін, алға жылжығанын жиі түсінуі үшін қол жеткізу керек. Мақсат пен жағдайдың белгісіздігі жұмылдыру мен ынта деңгейін төмендетеді, жұмысқа қабілеттіліктің төмендеуіне әкелетінін білу қажет.

Оқушының алдына қойған мақсаты оқытушының мақсаттары мен міндеттеріне әрдайым сәйкес келмейді. Мұндай сәйкестік жақсырақ, бірақ оқу процесінің алғашқы кезеңдерінде кейде қиын. Өйткені, оқушылар алдымен қызметтің ең жақын нақты себептерін басшылыққа алады. Мақсаткерлікті тәрбиелеу үшін мұғалімге мұндай жағдайларда осы уәждерді ескермеуге болмайды. Керісінше, оларды оқушылардың оқу процесіне оң көзқарасын қалыптастыру үшін пайдалану керек, ал неғұрлым күрделі оқу міндеттерін оқушының прогресске қарай біртіндеп ұсыну керек.

Оқу сабақтарын өткізу құралдарының, түрлері мен әдістерінің әртүрлілігі. Күн сайын қайталанатын ұзақ және кейде біртектес жаттығу жұмысы сабақтың тиімділігін төмендетіп қана қоймай, сонымен қатар табандылық пен мақсаткерлікті азайтатын монотония мен психикалық қанығу жағдайларының дамуына әкеледі. Осыған байланысты мақсатқа ұмтылуды қолдау үшін оқу және жаттығу сабақтарын өткізу құралдарын, нысандары мен әдістерін әртүрлі ету қажет. Мысалы, қызықты материал жақсы есте қалатыны белгілі және оқуға деген қызығушылықты бекітеді, ал жаттығу сабақтарынан кейін спортшының ағзасындағы биохимиялық үдерістердің өтуі оның көңіл-күйіне және сабаққа қатынасына байланысты: осы үдерістердің жүруінің оң эмоциялары кезінде үлкен болады.

Сабақтардан алынған қанағаттанушылық арқылы барлық оқу процесіне қанағаттанушылық қалыптасады, ол мақсатқа ұмтылушылықты қолдайды. Бұл жағдайда уақыт бойынша алыстағы мақсатқа жеткен кезде сөзсіз сәтсіздіктер де, оқушылар өте қиын емес, демек, мақсаткерліктің қалыптасуына теріс әсер етеді. Әрине, сабақтың эмоциялық тартымдылығы үшін оларды ойын-сауық іс-шарасына айналдыруға болмайды. Алайда бұл факторды елемей мүмкін емес. Сондықтан оқытушы сабақтардың мазмұндылығын жоғалтпай, оларды ұйымдастыру құралдары мен әдістерінің кезектестігін мұқият ойлауы тиіс.

Қолжетімділік қағидатын сақтау. Мақсаткерлік кезең-кезеңмен мақсаттарға қол жеткізумен қолдау көрсетеді. Осыған байланысты тұлғаның еркі саласын дамыту үшін еңсеруге келетін қиындықтарды көрсету қажет. Бағдарламалы оқыту саласындағы мамандардың бірі Б. Ф. Скиннер, оқушылардың нығайтатын ынталандыруларды үздіксіз алуын қамтамасыз ету үшін қиындық деңгейі әрқашан төмен болуы тиіс деп санайды, яғни табысқа жету. [4] Ғалымдардың көпшілігі, алайда, белгілі бір ерік-жігерді жұмсауға мәжбүр ететін тапсырмалардың оңтайлы қиындықтарына жауап береді. Мақсаткерлікті қолдау және табандылықты тәрбиелеу үшін өте оңай тапсырма тиімсіз. Алайда, шектен тыс қиын тапсырма көңілсіздік сезімін тудыруы, өз күшіне сенуді жоғалтуы мүмкін. Қиындықтардың жоғарғы аймағына жақын орналасқан оңтайлы қиындықтар оқушылардың мүмкіндіктерін барынша жұмылдыруға ұмтылады, өз-өзіне деген құлшынысын тастайды және қиындықтарды жеңуге бағытталған оқушылардың белсенділігін ынталандырады.

Бәсекелестік әсерін пайдалану. Оқу процесінің белгілі бір сәттерінде мақсатқа ұмтылуды қолдау және табандылықты арттыру үшін бәсекелестік әсерін пайдаланған жөн. Оған қол жеткізудің ең

қарапайым тәсілі-жарыс әдісін пайдалану. Мысалы, алдыңғы топта ұсынылған бағдарламаны барлық оқушылар ойдағыдай меңгергенін оқушыларға хабарлауға болады немесе "параллель сыныпта да сол міндетті шешеді. Бұл тапсырманы қай сынып жақсы орындағанын көрейік". Мұндай тәсілдердің мотивін күшейту табандылықты арттырады, мақсаткерлікті қолдау үшін жаңа эмоционалдық күш береді.

Адамның өз борышы мен жауапкершілігін сезінуі. Адамда борыш сезімі жеткіліксіз дамыған кезде табандылық толық көлемде көрінбеуі мүмкін. Рас, оның көрінісі өзіншілдік талпыныстарда (пайдакүнемдік, шектен тыс адалдық) болуы мүмкін, алайда мұндай мақсаткерліктің болуы екіталай және табандылықтың мұндай көрінісі педагогты қуантады.

Адамның өз борышын сезінуі, өз талантын дамыту және іске асыру үшін жауапкершілік шаралары оның мақсаткерлік пен табандылықтың өзін-өзі дамыту үшін барлық алғышарттары бар екенін қуәландырады. Егер адам алыс мақсатқа қол жеткізуге ұмтылмаса, педагогтың ешқандай ақыл-кеңестері көмектеспейді. Егер адамда барлық қиындықтарды жеңуге айқын ұмтылған болса, ол өзінің жеткіліксіз білінетін қабілеттерінің орнын толтыра алады және қойылған мақсатқа қол жеткізе алады.

Тәрбие тәртіптілік. Тәртіптілікті тәрбиелеудің табысы адамға қойылатын талаптардың тізбесін түсіну үшін қаншалықты дәл тұжырымдалған және қол жетімді болуына байланысты. Сонымен қатар, тәртіпті мінез-құлық дағдыларын бекіту маңызды. Тәртіпсіздікті түзету үшін мынадай шаралар қолдану керек:

1. Тәртіпсіз оқушыларды қоғамдық пайдалы қызметтің түрлі түрлеріне олардың мүдделері мен құндылықтарын ескере отырып тарту, тапсырылған іске тек пәнсіз оқушылар үшін ғана емес, барлық ұжым үшін мән беру.

2. Кейбір қоғамдық пайдалы істерде тәртіпсіз оқушыларға бастама беру.

3. Олар өз күштеріне деген сенімдерін нығайту.

4. Сендіру, көтермелеу, қоғамдық мақұлдау, такта, сенім әдістерін пайдалану.

5. Тәртіпті қасақана бұзушыларға қарсы сыныптың қоғамдық пікірін пайдалану үшін іс-шаралар қолданылуы мүмкін.

Қорытындысын шығарамыз. Әр түрлі ерік қасиеттері ерік-жігердің моральдық компонентімен байланысты болғандықтан, бұл адамды тәрбиелеуде және оның мотивациялық-жігерлік саласын дамытуда үлкен перспективаларды ашады. Алайда, бұл қасиеттерде тек моральдық компонент ғана емес, сонымен қатар генетикалық: ерік қасиеттері жүйке жүйесінің қасиеттерінің типологиялық ерекшеліктерімен тығыз байланысты. Сондықтан адамның өзін-өзі басқара алмауы мен қорқынышы, сондай-ақ тез шешім қабылдауға қабілетсіздігі, ұзақ шаршау және т.б. туа біткен негізі болуы мүмкін. Бұл ерік сапасын дамыту пайдасыз дегенді білдірмейді. Алайда, адамның туа біткен ерекшеліктеріне тәуелді кейбір ерік қасиеттеріне қатысты олардың дамуындағы стандартты тәсілдер мен артық оптимизмнен аулақ болу керек. Ерік-жігерлік қасиеттерді дамыту жолында елеулі қиындықтарға тап болатынын білу керек, сондықтан тәрбиешілер, жаттықтырушылар, ата-аналардан сезімталдық, шыдамдылық және педагогикалық даналық қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. И.М.Сеченов пен И.П.Павлов Ерік Ақпараттық сілтеме
<https://www.wikiplanet.click/enciclopedia/tab/kk/%D0%95%D1%80%D1%96%D0%BA/cc9827bd1ff097d263c03ffa09871b67f6437c0>
2. Е.П. Ильин Психология воли 2-е издание. 2009 г.
3. Жұмасова К.С. Психология: Оқулық. – Астана: Фолиант, 2006. – 292 б.
4. В.И. Селиванов Воспитание воли школьников 1954 г.

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ОЙЫН ӘРЕКЕТІ АРҚЫЛЫ АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ МАҢЫЗЫ

Альжанова Д.А

Ғылыми жетекшісі: Тулкина.Р.Ж

С.Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті

e-mail:shaku64@mail.ru

Қоғамымыздың әлеуметтік – экономикалық және саяси құрылымының түпкілікті жаңаруына байланысты бірінші міндет халықтық білім жүйесін жаңаша тұжырымдама жасап жаңаша талап қоюды қажет етеді. Мектептердегі нақты міндеттердің бірі білім беру кезеңінде балалардың психологиялық деңгейінің дамуын, олардың әрі қарай білім алу, күрделі білімді жеткілікті қабылдау, әр салада болсын

біліктерін жетілдіру негізінде, еліміздегі үздіксіз білім беру саласының 12-жылдық білім беру жүйесіне өтуі ғылым, білім саласында үлкен жаңалық болып табылады. Мазмұнында балаларды адамгершілік тәрбие түсініктерімен таныстыру; жұмыстары «Өнер көзі - халықта», «Әуенді қимыл - қозғалыс», «Тіл - халық қазынасы», «Экологиялық тәрбие», «Еңбек», «Ойын» бөлімдерінде қарастырылған.

Алғаш баланы мектепке берерде оның биологиялық жасы мен мектепке психологиялық даярлығының көрсеткішін өлшеп шығару - бүгінгі күн талабы. Бастуыш сынып оқушының жаңа ортаға түсуіне байланысты көңіл - күйінің сипаты, сынып сабақтық жүйеге қаншалықты төзімді оның еріктік қасиеттері, жазбаша білімдерді игерудегі таным процестерінің даму деңгейлері тексеріле бермейді. Сондықтан баланың мектептегі оқу жүйесіне педагогикалық-психологиялық тұрғыдан әлі де толық қарастырылып, талдануы тиіс.

Қазақ халқының тұңғыш этнограф ғалымы Ш.Уәлиханов, көрнекті ағартушы-педагог Б.Алтынсарин, қазақ зиялылары: А. Байтұрсынов, Ж. Аймауытов, М. Дулатов, Н.Құлжанова, М. Жұмабаевтың «Педагогика» еңбегінде балаларға рухани тәрбие берудің жолдары мен әдістері көрсетілумен қатар, қоршаған дүниені қабылдауға жан көріністерін (есту, сипап сезу, иіскеу, татып көру, ес, қиял, ойлау, тілін дамыту) бірлікте дамытудың маңызы жайында құнды пікірлер айтып, ой түйіндерін тұжырымдаған. Оқулықта адамгершілік сезімдері жайлы ғылыми ұғымдар да әр қырынан ашылған. «Баланың маңайында сөйленетін сөздер де әдепті, сұлу болуға тиіс», - деп балалардың адамгершілік дамуындағы үлкендердің рөліне тоқталады.

Мектеп жасына дейінгі балалардың сөздік қорының даму ерекшеліктерін зерттеген ғалым Б.Баймұратова зерттеу нәтижелері негізінде 2-7 жасқа дейінгі балалардың тілін дамыту мәселесіне ауыз әдебиеті мен балалар әдебиетін біртұтас сабақтастықта қарастыра отырып, «Мектепке дейінгі балалардың тілін дамыту әдістемесінің негізін жасады». Б.Баймұратова балалардың тілін дамыту мәселесін адамгершілік және эстетикалық тәрбиелермен тұтас қарастырған. Т.Иманбеков «Қазақ балабақшаларындағы оқу-тәрбие жұмыстарында ұлттық ойындарды пайдалану» (5-7 жас, 1995) деген тақырыптарда жүргізілген зерттеу жұмыстарында мектеп жасына дейінгі балалар тәрбиесінің әртүрлі салаларын ашып көрсетті. Ә.С.Әмірова (1994) «Ересектер тобындағы балаларды қазақ балалар әдебиеті арқылы адамгершілікке тәрбиелеу» деген еңбегінде қазақ балалар әдебиеті шығармаларын пайдалану арқылы баланы адамгершілікке тәрбиелеу мәселесін қарастырған.

Мектепалды даярлық тобында балалар өмірінде оқу және еңбек әрекетінің үлесі басым бола түседі. Соған қарамастан ойын әлі де болса өз маңызын жоймайды, ол баланы мектепке даярлау мақсатын жүзеге асыруға бағытталып отырады. Ойын әрекетінің қызықты болуын қамтамасыз ететін, баланың танымдық қызығушылығы мен адамгершілік сапаларын дамытатын басты нәрсе: білім, әрекет, қарым-қатынас.

Міне, осы жағдайларды ескере отырып, балалар бойында адамгершілік сапаларды қалыптастыруда пайдаланатын ойын түрлерін төмендегідей жүйеледік:

- мазмұнды-бейнелі ойын: отбасы, балабақша, мектеп, аурухана, ұшқыштар, мал фермасы, құс фермасы, құрылысшылар, мұнайшылар, темір жол, теңізшілер;
- қимыл-қозғалыс ойындары: қу түлкі, ормандағы аю, мысықпен торғайлар, бақта-шы мен қозылар, қуыспак, қасқыр қақпан, ботақан, соқыртеке, жырадағы қасқыр, жерден биік, су, ауа, жер;
- дидактикалық ойындар: заттардың түсін анықта, қуыршақты серуенге дайында, орныңды тап, ойлан тап, ұзын-қысқа, аласа-биік, әр құстың мекенін тап, тігін шеберханасы, тез ретке келтір, мына заттарды сипатта, сандардың орнын тап, жоғары-төмен, дүкен, көршілер, аралар, телеграф;
- құрылыс ойындары: лево және басқа конструкторларды пайдалану;
- спорттық ойындар: футбол, волейбол, теннис, хоккей, баскетбол;
- драмалық ойындар: адамгершілік тәрбиесі тақырыбына оқылған ертегі, әңгімелерді рөлдерге бөле отырып орындау.

Мектепалды даярлық топ балаларының «жеке тұлға» ретінде қалыптасуы, адамгершілік сезімі мен талғамының жетілуі, тәрбиелеу мен білім беру ісінің нәтижелі болуы мектепке дейінгі мекемелерде жүйелі, жоспарлы, бірізді жүргізілетін жұмысқа байланысты. Ойын арқылы мектепалды даярлық топ балаларына адамгершілік тәрбие беру үшін, ойын үлгілерін іріктеп, бала санасына сіңіріп, тиімді пайдалану әрбір тәрбиешінің біліміне, ұстаздық шеберлігіне, шығармашылық қабілетіне байланысты.

Балабақшада балалар еңбегін ұйымдастыру барысында кешенді ұйымдастырылған ойын түрлері балалардың еңбекке деген қызығушылығы мен талғамын, танымдық процестерін, тілін және адамгершілік қасиеттерін дамытады. Ойын балабақшадағы тәрбие жұмысын ұйымдастырудың негізгі әдістерінің бірі болып саналып, балалар өмірінде үлкен орын алады. Баланың адамгершілік сапасын, талғамын, қызығушылығын қалыптастыру, мінез-әрекетін тәрбиелеу, жеке басын жан-жақты дамыту бағытында меңгерілетін білім, дағдылар ойын арқылы іске асырылады.

Баланың қоршаған ортадағы жақсылықты көру, қабылдау нышаны бөбектік шақтан-ақ байқалады. Оны дамытып кемелдендіру, шығармашылыққа баулу, бақылап сезген, көрген адами болмысты терең түсіну, өміршең ету отбасы және балабақшадағы тәрбие үрдісінде іске асырылады.

Ойын - мектеп жасына дейінгі баланың жеке басының дамуына ықпал тигізетін жетекші, басты құралдардың бірі. Бала ойын арқылы өзінің күш-жігерін жаттықтырады, қоршаған орта мен құбылыстардың ақиқат сырын ұғынып, еңбек дағдысына үйрене бастайды. Жас бүлдіршін болашақ қайраткердің тәрбие жолы, тәлімдік өнегесі ойыннан бастап өрбиді.

Баланың бірінші әрекеті ойын, сондықтан да оның мән-мәнісі ерекше. Ойын - адамның өмірге қадам басардағы алғашқы қадамы. Қазақ халқының ұлы ойшылы Абай Құнанбаев: "Ойын ойнап, ән салмай, есер бала бола ма?" деп айтқандай, баланың өмірінде ойын ерекше орын алады. Жас баланың өмірді танып, еңбекке қатынасы, психологиялық ерекшеліктері осы ойын үстінде қалыптасады. Қай ғалымды алмайық өздерінің ойын туралы еңбектерінде: "Ойын - баланың жетекші әрекеті" деген сипаттама береді, өйткені ойын баланы ақыл-ой жағынан да, дене жағынан да алға жетелеп дамытады, баланың ой-өрісін өрбітіп бойын өсіреді. Ойында шындықтың көрінісі, оның образды сәулесі қылаң береді. Өмірдің әр түрлі құбылыстары мен үлкендердің әр түрлі іс-әрекеттеріне еліктеу ойынға тән нәрсе.

Ойын - мектеп жасына дейінгі балаларды рухани-адамгершілікке тәрбиелеудің маңызды тетігі деуге болады. Балалар ойын барысында өзінің рухани жан дүниесін еркін сезінеді, ізденімпаздық тапқырлық әрекет байқатады. Рухани жан-дүниесін сезіну, қабылдау, ойлау, қиялдау, зейін қою, ерік арқылы түрлі психикалық түйсік пен сезім әлеміне енеді.

Ойын - баланы рухани-адамгершілікке тәрбиелеудің негізі болғандықтан әрбір тәрбиеші-ұстаз оқыту мен тәрбие берудің мазмұнын үнемі ойын элементтерімен толықтырып отыруы керек.

Сабақта ойын элементтерін қолдану немесе сабақты толықтай ойын түрінде өткізу тәрбиешіден аса біліктілік пен шеберлікті, шығармашылық ізденісті қажет етеді. Сондықтан, олардан оқу мазмұнындағы ойындарға үлкен жауапкершілікпен және сақтықпен қарау талап етіледі. Өйткені, әрбір жасқа ойын тиісті дәрежеде ақыл мен қажыр-қайрат жұмсауды керек етеді.

Ойын үстінде бала бейне бір өмірдің өзіндегідей қуаныш, реніш сезімінде болады. Ойын баланың жан-жақты дамып жетілуіне әсер ететін ең маңызды сферасы болып табылады. Ойын- тәрбие құралы, ақыл-ойды кеңейтеді, тілді ұстартады, сөздік қорды байытады, өмірді танытып, сезімді кеңейтеді. Ерік және мінез қасиеттерін бекітеді, рухани адамгершілік сапаны жетілдіреді. Ұжымдық сезімі қалыптасады. Эстетикалық тәрбие беру құралы еңбек тәрбиесін беру мақсаттарын шешуге мүмкіндік береді. Дене күшінің жетілуіне көмектеседі.

Демек, ойын баланы жан-жақты жарасымды тәрбиелеудің психологиялық және физиологиялық негіздері болып табылады. Ойын баланың көңілін өсіріп, бойын сергітіп қана қоймай, оның өмір құбылыстары жайлы таным түсінігіне әсер етеді. Балалар ойын арқылы тез тіл табысып жақсы ұғысады, бірінен-бірі ептілікке үйренеді, жақсы қарым-қатынас жасайды, сол қарым-қатынас арқылы рухани адамгершілік сана-сезімдері қалыптасып дамиды. Сондай-ақ, адамдар іс-әрекетінің жақсы жақтарын аңғарады, жағымды ойлауды үйренеді; жанындағы адамдарды ұнатып, жақсы көре біледі, оларды қуантуға асығады; бір-біріне көмектесе біледі, жанашырлық сезімі оянады, қамқорлық жасай біледі; кешірімді болуға, өзгені ренжітпеуге тырысады.

Ойын барысында жас бүлдіршіндер бірін-бірі сыйлауды, үлкендерді құрметтеуді, қадірлеуді үйренеді. Ертегілерді тыңдау арқылы рухани адамгершілік қасиеттерге, ерлікке, шыншылдыққа, кішіпейілдікке тәрбиелейді.

Қорыта келе түйеріміз ойынның қандай түрі болмасын, атадан балаға, ұрпақтан ұрпаққа ауысып отырады. Баланың ойыны ересек адамдардың еңбегіне еліктеуден өрістеп, бара-бара шын мәніндегі еңбекке айналады. Бала ойындары өмірлік қажеттіліктен туады да, психологиялық жағынан денсаулық сақтауға негізделеді. Тапқыр да, алғыр, шымыр да епті, қайратты да қажырлы бала өсіруді армандамайтын отбасы жоқ. Балалар ойын үстінде өнеге алып, мінез қалыптастырады, өзіндік ерекшелік қасиетін айқындай бастайды. Ойын үстінде әр баланың игі бастамасын қолдап, оның бойындағы жақсы қасиеттерді өрбітуге, өзіндік мінез-құлқын қалыптастыруға аса көңіл бөлген жөн. Сондықтан ойын балаларды тәрбиелеудің де тиімді жолы тәрбие құралы екендігін дәлелдейді.

Тәрбиеші ұстаз ойынға тек қана балаларды қызықтырып, уақыт өткізудің құралы деп қарамай, балаға берілетін танымның білім мен тәрбиенің құнды негізі деп қараса ғана үлкен жетістіктерге қол жеткізіп мақсатына жете алады. Өйткені, ойын арқылы ғана дамыған бала алғаш мектеп есігін ашқанда білімді, қоғамдық тәжірибені тез меңгеріп, өзінің психологиясын жан-жақты жетілдіріп, мінез-құлқын, ерік-жігерін, қабілетін дамытып, дүниетанымын кеңейтіп, оқудың мазмұнына қызығушылықпен қарайды.

Сонымен, осындай жауапты міндеттердің баянды болуы үшін егеменді еліміздің ертеңгі қажетін өтерлік жерін, елін сүйетін, рухани адамгершілік қасиеті мол, білімді, парасатты, оны қастерлей білетін азамат өсіру баршамыздың міндетіміз!

Халықта «Ағаш түзу өсу үшін оған бұтақ кезінде көмектесуге болады, ал үлкен ағаш болғанда оны түзете алмайсың» деп бекер айтылмаған. Сондықтан баланың бойына жастайынан ізгілік, мейірімділік, қайырымдылық, яғни адамгершілік құнды қасиеттерді сіңіріп, өз-өзіне сенімділікті тәрбиелеуде отбасы мен тәрбиешілер шешуші рөл атқарады. Рухани -адамгершілік тәрбие- екі жақты процесс.

Бір жағынан ол үлкендердің, ата-аналардың, педагогтардың балаларға белсенді ықпалын, екінші жағынан- тәрбиеленушілердің белсенділігін қамтитын қылықтарынан, сезімдері мен қарым-қатынастарынан көрінеді. Сондықтан белгілі бір мазмұнды іске асыра, адамгершілік ықпалдың әр түрлі әдістерін пайдалана отырып, тәрбиеші істелген жұмыстардың нәтижелерін, тәрбиелеушілерінің жетіктістерін зер салып талдау керек.

Адамгершілік адамзат қоғамының даму тарихы арқылы қалыптасып, әрбір дәуірдің өзіндік қайшылықтарымен бірте қайнасып жетіледі. Сондықтан да адамгершілік мәнін абстрактілі түрде қарап, оны адамдардың табиғатымен, биологиялық ерекшелігімен ғана байланыстыруға болмайды.

Адамгершілік тәрбие оқу-тәрбие үрдісінің барлық салаларында, яғни оқыту, білім беру барысында және еңбек үрдісінде жүзеге асырылады.

Адамгершілік жағынан қалыптасуы оның өмірге келген күнінен басталады. Мектепке дейінгі жаста баланың бастапқы адамгершілік сезімдері мен ұғымдары, мінез-құлықтың ең қарапайым дағдылары қалыптасады. Баланың мектеп жасына дейінгі қалыптасқан мінез-құлықтары келешекте ересек адамдармен және құрбы-құрдастармен қарым-қатынастарында көзге түседі.

Балалардың мінез-құлқы мен тәртібін тәрбиелеу үшін бағдарламалық тәрбие міндеттеріне, олардың күші мен мүмкіндігімен сәйкестендірілген қолайлы жағдай тудыруға назар аудару қажет. Балабақшадағы заттарды пайдалану мен оларды күтіп ұстаудың, сақтаудың берік тәртібі, өзін қоршаған ортаның ұйымдастырылған өмір ағымы, айналадағы заттардың реттілігі болуы керек.

Балабақшадағы ұйымшылдық, реттілік, тәртіптілік оларды жақсы дағдыларға тез қалыптастырады. Себебі, балалардың тәртібіне педагогикалық әсер ету ғана емес, өзін қоршаған ортаның жинақылығы, балабақшадағы жұмыстың дұрыс жолға қойылуы да тиімді әсер етеді.

Мектепке дейінгі жылдарда бала ересектердің жетекшілігімен жақын адамдарымен, құрдастарымен, заттармен, табиғатпен қарым-қатынас жасаудың, тәлім-тәрбие алудың бастапқы тәжірибесіне ие болады. Балалардың іс-әрекеттерін басқара отырып, тәрбиеші олардың бойында Отанын сүю, айналадағыларға ықыласпен қарау, шамасы келгенше оларға көмектесуге ұмтылу, дербес іс-әрекетте белсенділік және белгілі бір іске бастама (инициатива) көрсету сияқты адамның маңызды сипаттарын қалыптастырады. Дұрыс тәрбие балаларда теріс тәжірибе көбеюіне жол бермейді, баланың адамгершілік сапасының қалыптасуына қолайсыз әсер ететін мінез-құлықтағы теріс дағдылар мен әдеттердің дамуына кедергі жасайды.

Үлкендермен қарым-қатынас жасау процесінде оларға үйір болу, оларды жақсы көру сезімі, олардың нұсқауларына сай әрекет жасауға, оларды қуантуға, жақын адамдарын ренжітетін қылықтар жасамауға ұмтылу пайда болады. Бала өзінің тентектік, қателік жасаған кездегі реніші немесе наразылықты көргенде толқуды бастан кешіреді, ал өзінің жақсы қылықтарына жылы шыраймен қараса оған қуанып, жақын адамдарының ризашылдық білдіруінен рақат алады. Эмоциялық әсерлену: жақсы қылықтарына, үлкендердің мақтауына риза болу, өзінің орынсыз қылықтарынан: үлкендердің ескертуінен, наразылығынан ұялады, қапалану, уайым жеу оның адамгершілік сезімдерін қалыптастырудың негізіне айналады. Мектепке дейінгі шақта балада қайырымдылық, жанашырлық, қуанышқа ортақтасу сезімдері қалыптасады. Сезім балаларды белсенді іс-әрекетке: көмек көрсетуге, қамқорлық жасауға, көңіл аударуға, жұбатуға, қуантуға итермелейді. Патриоттық сезімге: туған өлкесін, Отанын сүюге, басқа ұлттардың адамдарын құрметтеуге тәрбиелеудің ерекше маңызы бар. Мектепке дейінгі балалардың ерекшелігі еліктеу қабілеттілігінің айқын көрінуі болып табылады. Тәрбиеші балаларда үлкендерге құрмет көрсетуді, өз қатарларымен дұрыс қарым-қатынас жасауды, заттарға ұқыпты қарауды білдіретін сан алуан мінез-құлық дағдыларын қалыптастырады.

Бала ата-ананың қамқорлығы мен махаббатына, олардың қарым-қатынасы мен еркеліктеріне мұқтаж. Ата-ананың балаға деген махаббаты мен олардың қамқорлығы баланың да жауапты үн қатуын шақырады, бала ата-ананың сөзіне құлақ салып, тәрбиелі болып өседі. Егер бала махаббат пен қамқормен бөленсе, ол өзінің қандай екеніне қарамастан жақсы көретінін, өзгелер үшін қажетті де, сүйікті жан екенін түсінсе, ол өзін қорғанған, біреуге қажеттілігін түсінеді. Осының бәрі оның мейірбан болып өсуіне жақсы ықпалын тигізеді.

Адамгершілік тәрбиесінің маңызды заңдылығы балаларды ұжымда тәрбиелеу заңдылығы. Ұжым – бұл баланың жеке басын қоғамдық бағытта қалыптастыру мектебі. Мұнда оның жеке қасиеті, қабілеттілігі және адамгершілік сапалары неғұрлым айқын көрінеді. Адамның адамгершілік тазалығы ең алдымен оның әрекетінде көрініс табады. Ұжымда бала өзінің білімін, айналадағы дүниеге, іс-әрекетке көзқарасын: көмек көрсетуге, нәтиже шығаруға, құрбыларына қамқорлық жасауға, рахымдылыққа, қарапайымдылыққа, еңбек етуге ұмтылуын көрсете алады. Ұжымда тәрбиелеу заңдылығы тәрбиешілерді әр баланың мінез-құлқына ізгі ықпал жасауы үшін балаларды бірлесіп қызмет жүргізудің алуан түрлеріне біріктіруді міндеттейді. Бұл заңдылықты іс жүзінде қолдану тәрбиешінің мейірімділікті балалардың жеке ерекшеліктерін, адамгершілік тәжірибесін, дамуы мен мүмкіншіліктерін ескере отырып талап қоя білумен ұштастыра білуінен көрінеді. Мұның өзі олардың ұсыныстарын, идеялары мен ұмтылыстарын басып тастамай, адамгершілік мінез-құлықтың, тәртіптіліктің негізін қалыптастыруға, топта орнатылған тәртіпті құрметтеуге мүмкіндік береді. Өз кезінде тәрбиешіден ұстамдылық, шыдамдылық, орынды қатандық, тәрбиеленушілерге құрметпен қараушылық талап етіледі. Сезімге, санаға және мінез-құлыққа ықпал жасау бірлігі заңдылығы жеке адам дамуы үдерісінің біртұтастығы ұғымынан туады. Ол адамгершілік тәрбие құралдары мен әдістерін таңдап алуда кешенді қатынасты талап етеді. Тәрбиелік ықпал жасаудың мазмұнын белгілей отырып, ол балада эмоциялық әсер тудыра ма, түсінікті бола ма, айналадағы өмір құбылыстары туралы белгілі бір ұғымдарды, сондай-ақ іс-әрекет түрткілерін қалыптастыра ма, саналы мінез-құлыққа тәрбиелей ме деген мәселелерді ескерген жөн. Балалар бақшасында және жанұяда балаға қойылатын талаптардың жүйелілігі, бірізділігі және бірлігі мінез-құлық дағдыларын бекем меңгеруді, баланың жеке басының адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуын қамтамасыз етеді.

Атақты педагог Сухомлинский: «Бала кезде үш жастан он екі жасқа дейінгі аралықта әр адам өзінің рухани дамуына қажетті нәрсенің бәрін де ертегіден алады. Тәрбиенің негізгі мақсаты- дені сау, ұлттық сана сезімі оянған, рухани ойлау дәрежесі биік, мәдениетті, парасатты, ар-ожданы мол, еңбекқор, іскер, бойында басқа да игі қасиеттер қалыптасқан ұрпақ тәрбиелеу. Ертегінің рухани тәрбиелік мәні зор. Ол балаға рухани ляззат беріп, қиялға қанат бітіретін, жасбаланың рухының өсіп жетілуіне қажетті нәрсенің мол қоры бар рухани азық», деп атап көрсеткен. Қай заманда болмасын адамзат алдында тұратын ұлы мұрат-міндеттерінің ең бастысы — өзінің ісін, өмірін жалғастыратын салауатты, саналы ұрпақ тәрбиелеу.

Ұрпақ тәрбиесі — келешек қоғам тәрбиесі. Сол келешек қоғам иелерін жан-жақты жетілген, ақыл-парасаты мол, мәдени-ғылыми өрісі озық етіп тәрбиелеу — біздің де қоғам алдындағы борышымыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Балабақша және отбасы 13-қазан 2004ж
2. Бастауыш мектеп 2005жыл қаңтар айы
3. Алты жасар балаларды оқытып тәрбиелеуде дидактикалық ойындардың рөлі методикалық нұсқау Алматы, 1988 51-бет
4. Баймұратова Б. алты жасарларды оқыту мәселелері Алматы 1993, 168-бет
5. Баймұратова Б. Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамыту методикасы
6. Қазақ мектебі 1 2006 ж 67-67 бет
7. Мектеп жасына дейінгі балалар психологиясы Мухина В.С. алматы мектеп 1986 170-172 бет.
8. Таблдиев Ә. Қазақ этнопедагогикасы, Алматы, Санат 2001, 10-15 бет
9. Ыбыраев Ш. Ақсандық көк сандық Алматы 1998, 265-бет
10. Тәжібаев Т. Ұлттық ойындардың тәрбиелілік мәні Алматы, Атамұра 1997 -225-бет
11. Сағындықов Е. Қазақтың ұлттық ойындары-Алматы, Атамұра 1978-250 бет
12. Қазақстан Республикасының Жалпыға Білім беру Стандарты мектепке дейінгі тәрбие 1,01,2009
13. Балабақша және отбасы 13-қазан 2004ж

МОТИВАЦИЯ ОҚУ ІС-ӘРЕКЕТІНІҢ КІЛТТІК КОМПОНЕНТІ РЕТІНДЕ

Исмаилова З.Н.

Ғылыми жетекшісі: PhD Мухатаева Д.И.

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

email: ismailova.zaytunam@mail.ru

Оқу мотивациясы ата-ана мен педагог үшін оқушының оқу үлгерімін, іс-әрекетін және оның мінез-құлқын реттеуші фактор ретінде негізгі психологиялық аспект. Оқушының ынтасын, қызығушылығын ескермей, педагог немесе ата-ана жағынан педагогикалық әсер ету тиімді нәтиже бермейді.

Ең алдымен «мотивация» ұғымына тоқталсақ. *Мотив* сөзі латын тілінен «moveo» - қозғалыс, қозғалтамын деп аударылады. Алғаш рет «мотивация» терминін *А. Шопенгауэр* «Четыре принципа достаточной причины» атты мақаласында қолданған. (1900-1910) Мотивация– психология мен педагогика ғылымында белгілі бір қажеттілікті қанағатандыру мақсатында іс-әрекетке деген ұмтылыс, адамды әрекетке итермелеуші, бастаушы ішкі күш түрінде сипатталады. Мұндағы іс-әрекет танымдық бағыттағы іс-әрекет болса, онда сол әрекетке бастаушы болатын түрткілердің жиынтығы. Танымдық бағыттағы оқу ынтасы немесе танымдық ынта ойлау процесімен тығыз байланыста. «Алдымен ойлау процесіне кірісу мотиві, одан кейін танымдық мотивтер іске асады, яғни жаңалықты білуге деген пиғылдың пайда болуы», - дейді С.Л. Рубинштейн. Мотивация оқу іс-әрекет құрылымында көптеген ғалым педагогтардың зерттеу объектісі болған: Ш.А.Амоношвили, В.А.Сухомлинский, В.Ф.Шаталов, А.К.Маркова, А.Б.Орлова, Л.М.Фридман, В.Э. Мильман, Г.А.Буткин, Д.Л. Ермонская, Г.А.Кислюк және т.б.

Қазақстан Республикасының педагогикалық ғылымында оқытудың мотивациясы тұтас педагогикалық үдерісті (Н.Д. Хмель), педагогикалық технологияларды (З.У.Кобдикова), С.Н.Имдулованың, М. М.Жанпеисов педагогиканың санаты ретінде қызметтің жетістігі туралы мәселе, А.К. Рыспаеваның және басқалардың монографиясында жарияланған. Отандық ғылымда мотивацияның рөлі мен оның өсуі мен өзгеруіне байланысты қол жетімді деректер білім беру үдерісінде оқушылардың іс-әрекеттерін ынталандыруға факторлардың жекелеген түрлерінің әсерін зерттеуге мүмкіндік береді, бұл сапалы білім беруді қамтамасыз ету үшін мектептің практикалық іс-әрекеттерінің дәйекті маңызды аспектісі болып табылады.

Мотив - оқытудың маңызды компоненті. Мотивтердің үш тобы бар:

- *бірінші топ* - эмоцияларға (оң немесе теріс) негізделген ынталандыру - жарықтық, жаңалық, материалдың қызықты мазмұны, сыртқы атрибуттары, мұғалімнің қызықты сабақ беруі, мұғалімнің жеке басының тартымдылығы, жаман көрсеткіштен қорқу, ата-аналарды ренжітпеу, аудиторияда талқылау объектісі болғысы келмеген;

- *екінші топ* - перспективалық мотивация. Жалпы алғанда өмірдегі білімнің маңызын, мектеп тақырыбын, белгілі бір білімді, дағдыларды түсіну негізінде. Бұл болашақ мамандығымен білімнің байланысы, университетке түсу, борыш сезімі, отбасы үшін жауапкершілік, болашақ, мамандықты таңдауға деген ұмтылыс;

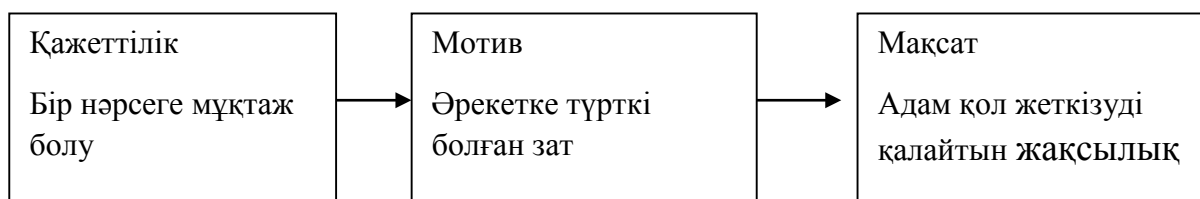
- *үшінші топ* - интеллектуалды мотивация. Оқушы оқу процесінен қанағаттанады: мен оқимын, өйткені мен қызығамын;

Белгілі бір әрекеттің мотивтік құрылымына – игі қажеттілікті қанағаттандыру, игілік алу үшін қажетті іс-әрекет, әрекетті жүзеге асыруға баланысты материалдық және моральдық жоспардың шығындары. *Қажеттіліктер* – жеке адамның тіршілік әрекетін қамтамасыз ету үшін объективті қажетті нәрсеге мұқтаждық; белсенді әрекеттің ішкі қозғаушысы. Қажеттілік мақсаттан көрініс табады.

Оқушының іс-әрекетін бағалау үшін ең алдымен әрекеттің мотивін, әрекет қандай мақсатпен орындалған себептерді анықтау керек. А. Н. Леонтьев *мотив* және *мақсат* ұғымдарын ажыратып түсіндіреді. *Мақсат* ол белгілі-бір әрекетті саналы түрде алдын ала болжау. *Мотив* – әрекетке деген түрткі. Мақсат мотив түсінігімен тығыз байланысты, «объектке нысандалған әрекет», «алдын ала жоспарлаған пункт», «негізгі идеяға ұмтылу».

Оқушы неліктен оқу керектігін түсінеді, бірақ бұл оны оқуға итермелемейді. Мысалы, оқушы ата-анасынан ұрыс естімеу үшін я болмаса, бір жаққа бару үшін сабақ оқуы мүмкін, яғни оқушының мотиві ұрыс естімеу, бір жаққа бару. Оқу оқушы үшін шынайы мақсатқа жету жолы: баға алау, жазадан қашу, мақтауға ие болу, аттестат алу т.б. Бұл жағдайда балаға дүниетаным, белгілі бір дағдыны игеру, оқуға деген ынта келмейді, оқу арқылы шынайы көздеген мақсаттың орындалуы.

Сипатталған қызметтердің арасындағы өзара әрекеттесу келесі схемада көрсетіледі.

Жаңа амалды ақыл-ой ретінде игеру ғана емес, сонымен бірге бұл ассимиляцияны талап етпей, сонымен қатар оның жоғары, ақыл-ойының түрінде қалыптасуын қамтамасыз ету үшін біз оның

қалыптасу жолын ең басынан бастап іздестіруіміз керек. Бұл үшін П. Я Гальперин дәйекті кезеңдерді ұсынады:

Бірінші кезең - мотивациялық негізді қалыптастыру, яғни, әрекетке деген ынта.

Екінші кезең - әрекеттің болжалды негізінің сызбасын құру.

Үшінші кезең - бастапқы немесе материалдық түрде әрекет жасау.

Төртінші кезең - социализацияланған сөйлеуде әрекет жасау.

Бесінші кезең - «Өзі туралы» сыртқы сөзінде әрекет жасау.

Алтыншы кезең - жасырын сөйлегенде әрекет жасау.

Оқыту жүйесінде мотивтердің екі негізгі тобы бар: оқу іс-қимылына кіріктірілген мотивтер және білім беру қызметінен тыс факторлармен байланысты себептер.

Білім беру қызметіне тән себептер:

1) Оқу мазмұнымен байланысты себептер: оқушының жаңа фактілерді білуге, білім алуға, іс-қимыл жолдарына, құбылыстардың мәніне енуіне және т.б.

2) Оқу үрдісіне байланысты себептер: оқушы интеллектуалды қызметті жүзеге асыруға, ақылға қонымды және қиындықтарды шешуде қиындықтарды еңсеруге ұмтылуды үйренуге негізделген. Бала шешім қабылдаған процестің өзі ғана емес, алынған нәтижелерді таңдандырады.

Оқу әрекеттерінен тыс факторлармен байланысты себептер:

1) әлеуметтік себептер: а) қоғамға, сыныпқа, мұғалімге, ата-ана және т.б. міндеттер мен жауапкершіліктің себептері; б) өзін-өзі анықтаудың мотивтері (болашаққа арналған білімнің мәнін түсіну, болашақ жұмысқа дайындық және т.б.) және өзін-өзі жетілдіру (оқу нәтижесінде дамиды);

2) жеке себептері: а) мақтауға, жақсы бағаларға ие болу ниеті (тұрмыс жағдайын ынталандыру); б) үздік оқушы болуға деген ұмтылыс, өз жолдастарының арасында лайықты орынға ие болу (беделді ынталандыру);

3) жағымсыз мотивтер: мұғалім, ата-аналар, сыныптастар тарапынан қиындықтардан аулақ болуды қалау (қиындықтарды болдырмау үшін уәж).

<i>Мотив типтері</i>	<i>Мотивтің ішкі түрлері</i>	<i>Мотив түрлері</i>
1	2	3
Оқу іс-қимылына кіріктірілген мотивтер	Оқу мазмұнымен байланысты себептер	Білім алуға деген ынта
	Оқу үрдісіне байланысты себептер	Белсенді интеллектуалды қызметте көріну ынтасы
Білім беру қызметінен тыс факторлармен байланысты себептер.	Әлеуметтік себептер	Борыш және жауапкершілік негіздері
		Өзін-өзі тану мен өзін-өзі жетілдіру себептері
	Жеке себептер	Игілік мотивациялары
		Маңызды мотивациялар
Жағымсыз мотивтер	Қиындықтың алдын алу мотивациялары	

Білім беру мотивтер жүйесінде сыртқы және ішкі мотивтер өзара тығыз байланысқан. Ішкі себептер - оқу процесінде жеке даму; басқалармен және басқалармен әрекеттер; жаңа, белгісіз білу. Одан кейінгі өмірге арналған оқыту қажеттілігін түсіну, оқу үдерісі маңызды адамдардан мақтану мүмкіндіктері ретінде оқу үдерісінде толықтай табиғи және пайдалы болып табылады, бірақ олар оқудың мотивациясының ішкі формаларына толығымен жатқызылмайды. Сыртқы аспектілерімен қаныққан сайын, мәжбүрлі мінез-құлық ретінде оқыту сияқты аспектілер болып табылады; оқу үдерісі әдеттегідей жұмыс істеуі; көшбасшылық пен беделді оқыту; назар аударуды қалау. Бұл себептер білім беру процесінің сипаты мен нәтижелеріне теріс әсер етуі мүмкін. Сыртқы себептері материалдық сыйақы үшін және сәтсіздікке жол бермеу үшін зерттеудің мотивтерінде сәтте айқын көрінеді. Мұғалімнің негізгі міндеттерінің бірі – оқушыларды ынталандыру құрылымын ішкі мотивацияның үлесін арттыру.

В.Е. Милман бойынша оқытудың ішкі мотивациясын дамыту, сыртқы мотивтерді оқытудың мақсатына қарай ауысады. Бұл үдерістің әр қадамы - бір мотивтің екіншісіне ауысу, оқу мақсатына жақындату. Сондықтан, оқушылардың мотивациялық дамуында, сондай-ақ оқу үдерісінде

проксимальды даму аймағы қарастырылуы керек. Оқудың ішкі мотивациясын дамыту - бұл жоғары көтеріліс. Ата-аналар мен мұғалімдердің шынайы педагогикалық практикасына көшу әлдеқайда жеңілрек, мұндай «педагогикалық нығайту» жиі пайдаланылады, бұл оқушылардың оқуды ынталандыру регрессіне әкеледі. Олар мыналар бола алады: шамадан тыс көңіл-күй мен шынайы мақтауға, негізсіз шамадан тыс бағалауға, материалдық ынталандыруға және беделді құндылықтарды қолдануға, сондай-ақ қатаң жазаларға, сын-ескертуді төмендетуге, назарын елемеуге, негізсіз бағаланбаған бағалауға және материалдық және басқа да құндылықтардан айыру. Бұл әсерлер өзін-өзі сақтау, материалдық әл-ауқат және жайлылықтың себептері бойынша оқушының бағдарлығын анықтайды. Мотивтерді мақсатқа ауыстыру тек педагогикалық әсердің сипатына ғана емес, сонымен қатар олар өздерінің адамзатқа негізделген және олар жататын оқытудың объективті жағдайына байланысты. Сондықтан, мақсатқа ұмтылысты дамытудың қажетті шарты оқушының өмірлік әлемін кеңейту болып табылады.

Білім беру қызметінің қалыптасу процесінде танымдық іс-әрекеттерін ғана емес, сонымен қатар мұғалімнің оқушымен өзара іс-қимыл жүйесі жетекші айнымалы оқыту процесі болып табылады және білім беру қызметін ынталандыру сипаты мен оқушылардың танымдық қызметін қалыптастыру тиімділігін себеп болып жатыр. Осыған байланысты оқытудың тәжірибелік моделін процесі басқару және мұғалім-оқушы жүйесіндегі ынтымақтастық қарым-қатынастарды дамыту негізінде оқушылардың танымдық іс-қалыптастыруды қамтамасыз ету үшін рәсімдерді қамтамасыз етілуі тиіс.

Когнитивтік іс-әрекеттерді, оқытудың себептерін тұтастай алғанда оқушының тұлғасын дамытудағы ең маңызды рөл білім алушының өзара әрекеттесуінің осы түрімен жүзеге асырылады, онда оқушының жеке өнімділігі белсендіріледі. Бұл жағдайда өнімді оқу қарым-қатынасы туралы айтуға болады. Оқушы мұғаліммен және басқа оқушылармен ынтымақтастық қарым-қатынаста болуы жаңа пән мазмұнын меңгеруін қамтамасыз етеді. Бұл жағдай оқыту үдерісінде өзара әрекеттесу және өзара әрекеттесу құрылымындағы өзгерістердің объективті көрінісін алады. Бұл өзгерістердің логикасы келесі, алдын-ала анықталған ынтымақтастық нысандарында: бірлескен, мұғалім әрекеттерімен бөлісіп, қолдау көрсетілетін іс-әрекеттерге, кейін имитациялық және өзін-өзі үйренуге болады.

Оқу нәтижесіне байланысты бірнеше мотивация типтері бар.

- Шартты түрде жағымсыз (теріс) мотивация - жағымсыз мотивация астарында оқушы сабақ оқымаса туындайтын қиындықтармен түсіндіріледі.

- Оң мотивация - жағымды сипатқа ие, сондай-ақ оқу іс-әрекеттерінен тыс кіріктірілген мотивтермен байланысты. Бұл екі түрлі формада көрініс береді: жеке оқушы үшін әлеуметтік ұмтылыстармен анықталады. Оқушы өз өміріндегі орнын тауып, жетістіктерге жету үшін, бұл күшті мотивация; Мотивация оқу іс-әрекеті барысында қойылуы мүмкін. Интеллектуалды белсенділік, қиындықтарды жеңу, мойнында бар қабілетін дамытуды көздеумен сипатталады.

Оқу мотивациясымен айналысқан А. Маркова, Т.Матис, А. Орлова және Г. Щукина секілді ғалымдардың еңбектерінде оқушының күрделі интегративтік біліміне жататын сапалар көрсетілген.

Олар мына тұрғыда:

- оқушылардың танымдық қызығуларының қалыптасқандығы мен сипаты;
- оқу біліктерінің қалыптасқандығы;
- оқушылардың өзіндік бағалауының сипаты;
- оқу үрдісіне және оқуға эмоционалдық қатынасы;

К. Бабанский оқу мотивациясын қалыптастырудың мынадай әдістерін ұсынды: танымдық дебат, қызықты жағдаяттар туғызу, танымдық ойындар, дискуссия, өмірлік жағдаяттарды талдау, компьютер және басқа техникалық құралдар мен көрнекіліктерді пайдалану т.б.

Ал В.Б.Бондаревский мынадай тәсілдерді ұсынды: оқулыққа қосымша әдебиеттермен, оның ішінде ғылыми-көпшілік әдебиеттерді пайдалануды ұйымдастыру; қызықты фактілер мен басқада мәліметтерді жинап, пайдалану;

М.Н. Махмутов, А.М. Матюшкин оқушылардың белсенді ізденіс-зерттеу, шығармашылық қызметтерін қалыптастыруға бағытталған проблемалық оқытудың тұтас теориясын жасады. Бұл бойынша, сабақты эвристикалық әңгімелер, іскерлік ойындар т.б. инновациялық белсенді әдістерді қолдану.

Оқушылардың оқу мотивациясын қалыптастырып, танымдық белсенділігін арттырып, олардың ізденіс-зерттеу деңгейіндегі шығармашылық қызметін жасайтын ол мұғалім. Оқушылардың оқу іс-әрекетінде оқу мотивациясының деңгейін жоғарыдағы ғалымдардың ұсынған әдіс-тәсілдерін қолданған мұғалім оқушыға ауқымды, құнды мәлімет беруіне мүмкіндік алып, оқу-тәрбие үдерісін оңтайлы ұйымдастырып және жоғары нәтижеге жете алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Арестова О. Н. «Влияние мотивации на структуру целопологания. Вестник Московского университета №4, 1998
2. Бабанский Ю. К. «Избранные педагогические труды». Москва. 1998
3. Гальперин П.Я. Метод планомерного формирования умственных действий в истории советской психологии // Актуальные проблемы возрастной психологии / Под ред. А.Г.Лидерса. - М., 1986. – 247с.
4. Гальперин П.Я. Основные результаты исследований по проблеме «Формирование умственных действий и понятий». М.,1965 – 169 с.
5. Маркова А. К., Орлов А. Б., Фридман Л. М. Мотивация учения и ее воспитание у школьников. - М., 1983. – 64 с.
6. Матюхина М. В. Мотивация учения младших школьников. - М., 1984. – 144 с.
7. Мильман В. Э. Цель как способ проектирования деятельности //Системные исследования. - М., 1986. – 130 с.
8. Мильман В. Э. Мотивация и эмоциональность: их измерение и взаимодействие у учащихся // Эмоции в физическом воспитании учащихся. -М., 1987. №5.
9. Буткин Г.А. Ермонская Д.Л., Кислюк Г.А. К проблеме индивидуально – психологических различий в теории поэтапного формирования умственных действий и понятий//Проблемы управления учебно-воспитательным процессом. - М.,1997 – 265с.
10. Хмель Н.Д. Теория и технология реализации целостного педагогического процесса (Учебное пособие в помощь преподавателям, студентам и школьникам) - Алматы, 2002. – 90 с.
11. Хмель Н.Д. Педагогический процесс в общеобразовательной школе. - Алматы, 1984. – 135с.
12. Кобдикова Ж.У. Педагогическая технология как средство модернизации методической системы обучения в средней школе (на примере математики 5-6 классов):автореф... к.пед.н. - Алматы, 2000.
13. Исламгулова С.К. Дидактические условия проектирования учебного процесса на основе технологического подхода: дис. ... канд.пед.наук. - Алматы, 2002. – 181с.
14. Жанпеисова М.М. Модульная технология обучения как средство развития ученика.- Алматы, 2001. - 154с.
15. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии – Спб., 2002. – 720с.
16. Психолого-педагогические проблемы взаимодействия учителя и учащихся. / под ред. А.А.Бодалев, В.Я.Ляудис. М.:, 1980. – 211с.
17. Психология подростка. Полное руководство. /Под ред. А.А.Реана. – СПб., 2003. – 432 с.
18. Д.А.Белухин. Основы личностно ориентированной педагогики. – М., Воронеж, 1997. – 304с.
19. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения: Опыт теоретического и экспериментального психологического исследования. – М., 1986. – 240с.
20. Амонашвили Ш.А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса. – Мн., 1990. - 560с.
21. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. М., 1981. - 584 с.
22. Давыдов В.В., Варданян А.У. Учебная деятельность и моделирование. Ереван, 1981. 220с
23. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб. пособие для студентов пед вузов и системы повышения квалификаций. пед. кадров/Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М.В. Моисеева, А.Е.Петров. - М.,2000. - 272 с

БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҚҰЗІРЕТТІЛІКТЕРІ

Әжмәмбет Ә.Е.

*Ғылыми жетекші: п.ғ.к, доцент Әлқожаева Н.С
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті*

Н.Ә.Назарбаев «Инновациялық білім арқылы экономикалық білімге» атты дәрісінде: Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасында құзырлы орта білім берудің мақсаты ретінде: «... терең білім мен кәсіби дағдылар негізінде еркін бағдарлай білуге, өзін-өзі іске асыруға, өзін-өзі дамытуға және өз бетінше дұрыс, адамгершілік тұрғысынан шешім қабылдауға қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру. Сапалы білім алған, танымдылығы жоғары, құзыретті, бәсекелестіктің қайсыбір мықты тегеурініне төтеп бере алатын оқушылар ғана болашақтың кілтін аша алады. Еліміздің жаһандық дүниеде даралануы білімді, жігерлі, ұлттық санасы рухани бай жас ұрпақ арқылы іске асады » деп көрсетілді.

Бүгінгі таңда жалпы орта білім беруді жетілдірудің негізінде құзыреттілік тәсілді алу ұсынылып жүр. Қазақстан Республикасы 2030 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасында да білімге бағытталған мазмұнды құзыреттілік, яғни нәтижеге бағдарланған білім мазмұнына алмастыру қажеттілік көрсетілген. Осыған орай, қазіргі мектеп алдында қоғамдық бейімділігі бар, өзін-өзі жүзеге

асыра алатын, қарым-қатынас жасай білетін жастарды жаңа әлеуметтік құзырлық парадигмасы негізінде қалыптастыруды міндеттейді. Сондықтан жастардың әлеуметтік құзырлығын қалыптастыру бүгінгі таңда көкейкесті мәселе болып отыр.

«Құзырлық» сөзі туралы Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігінде: «құзыр (компетенция) — жалпы алғанда қайсыбір тапсырманы орындауға қабілеттілік немесе бір нәрсені жасау» деп берілген. Латын тілінен аударғанда «құзырлық — өз ісін жетік білу, танымы мол, тәжірибелі» деген мағынаны білдіреді. Белгілі бір саладағы құзырлықты меңгерген тұлға өз саласына сәйкес білім мен біліктілікпен қаруланған қандай да бір негізі бар ой-тұжырым жасайтын және тиімді әрекет ете алатын адамды есептеуге болады. Тұлға құзырлығының құрылымын анықтауда өте көптеген тәсілдер бар. **Құзірет – адамның компетенттілігінен көрінетін ішкі, потенциалды, жасырын, психологиялық жаңадан пайда болған түр** (білім, түсінік, әрекет алгоритмі, құндылықтар мен қатынастар жүйесі).

«Құзыреттілік» терминін ХХ ғасырдың ортасында американдық ғалым Н.Хомский енгізген болатын, бастапқыда ол ана тілінде нақты тілдік қызметті орындау үшін қажет қабілеттіктер деген түсінік берді. Білім мазмұнын жаңалау – негізгі мақсат болып табылады. Басты мақсаттың бірі – білім игеру кезінде күтілетін нәтижеге қол жеткізу. Негізгі бағыт оқытушы жеке тұлғаға ауысады, яғни, жеке тұлға бұрын білімді қабылдаушы рөлін атқарса, ал жаңа талап бойынша өздігінен білім алушы, үйренуші ретінде танылады. Сондықтан жеке тұлғаның бейнесін бүгінгі заман талабына сай дайындауымыз керек. Бүгінде білім беру стратегиясын «құзыретті білім беру» деп те атап жүр. Құзыреттілік жеке тұлғаның танымы мен тәжірибесіне қатысты нәрсе. Студенттердің кәсіби құзыреттілік мәселелері туралы пікірлер отандық және шетелдік ғалымдар, педагогтар, психологтар еңбектерінде көрініс табуда. Оқыту үрдісіндегі құзыреттіліктерге ғалымдар әртүрлі анықтамалар берген.

«Білім туралы» заңда «құзіреттілік – білім беру процесстерін жүзеге асырудың нәтижелері мен шарттарының, білім алушылар контингентінің, білім беру ұйымдары желісінің жай-күйін және өзгерістер серпінін жүйелі түрде байқау, талдау, бағалау және болжау» деп көрсетілген. Яғни, құзыр әр түрлі кенеттен болған ситуацияларда мәселелерді шешу үшін қажетті білімді немесе әрекетті көрсете білу қабілеті, білім мен ситуация арасындағы байланысты орнату мүмкіндігі. Ал енді осыған ұқсас құзырлық адамның қандай сұрақтар төңірегінде жақсы хабардар болуымен қатар, кенеттен туындаған ситуациялардан абыроймен (бедел) шығу мүмкіндігін айтамыз.

С.И.Ожегов сөздігінде:

Құзыр: 1. кімнің болмаса да, жақсы хабардар болған сұрақтар төңірегі;

2. қандай-да біреулердің билігі, құқы;

Құзырлық: 1. бір сұрақтар төңірегіне жинақтаушы;

2. бір нәрселерді шешу құқы бар.

Қазіргі кезде мектепте білім беруді дамыту негізіне құзыреттілік тәсілге сүйену ұсынылып отыр. Құзыреттілік тәсілде басты назар білім нәтижесіне аударылды әрі оқытудан күтілетін нәтиже ретінде оқушы игерген ақпараттар жиынтығы емес, оның түрлі проблемалық жағдаяттарда әрекет ету қабілеттілігі қарастырылады. Мұнда өзекті ұғым ретінде «түйінді құзіреттер» термині енгізілген, яғни құзыреттілік тәсілі тұрғысынан білім беру қызметінің негізгі тікелей нәтижесі түйінді құзыреттерді қалаптастыруға келіп саяды.

Құзыреттілік оқу нәтижелерімен қатар оқушылардың шығармашылық іс-әрекеттері және құндылық бағдарларының жүйесін де көрсетеді әрі ол оқушының алған білімі мен дағдыларын тәжірибеде, күнделікті өмірде қандай да бір тәжірибелік және теориялық проблемаларды шешу үшін қолдана алу қабілеттілігін сипаттайды. Бұл ең әуелі мектепте оқыту үрдісі кезінде қалыптасады. Оқушылардың құзіреттілігі - оқу үрдісінің негізгі сапа көрсеткіші, оның жетістігі қойылған педагогикалық мақсатқа жету болып табылады. Демек, оқытудың сапасын күтілетін нәтижелер тұрғысынан жетілдіруді оқытудағы құзыреттілік тәсіл қамтамасыз ететін болғандықтан, оны жүзеге асыру үшін білім мазмұнынан білім, біліктілік, дағдыға, шығармашылық іс-әрекет тәсілдері мен эмоционалдық-құндылық қатынастар тәжірибесіне негізделген түйінді құзыреттерді ажыратып алу қажет.

Оқушылардың құзыреттілігі мынадай үш деңгейде ажыратылады:

- Базалық құзыреттілік

- Түйінді құзыреттілік

- Пәндік құзыреттілік

Мұндағы базалық құзыреттілік білім салалары мен оқу пәндері деңгейінде оқытудың әрбір сатысы үшін нақтыланады. Базалық және түйінді құзыреттілік құндылық-бағдарланған пәндік ақпараттық, іс-әрекеттік коммуникативтік сияқты тұлғалық маңызды іс-әрекетте көрініс табады.

Түйінді құзыреттіліктің интегративті сипаты бар, өйткені олар мәдениет пен іс-әрекеттің кең ауқымына жататын.

Пәндік құзыреттілік оқу пәндері шеңберінде қалыптасады және нақты сипатталады. Әлеуметтік құзыреттілік - бірлескен кәсіптік қызметпен айналысу қабілеті (ұжыммен, топпен), қызмет ету, басқару кәсібінде қабылданған кәсіби қарым-қатынас тәсілдерін қолдана білу. Яғни, мұғалім оқушылармен қарым-қатынаста тактикасын баланың жасы, рухани өсуіне байланысты өзгертіп отыруы керек. Оқушыларды топтық, ұжымдық жұмыстар жасай алуға, соның ішінде жеке тұлғаның дамуына мән беруі керек.

Оқытудағы құзыреттілік тәсіл оқыту нәтижесі ретіндегі білім сапасын қамтамасыз етеді. Сонымен бірге ол білім мазмұнынан білім, біліктілік, дағдыға, шығармашылық іс-әрекет тәсілдері мен эмоционалдық-құндылық қатынастар тәжірибесіне негізделген түйінді құзыреттіліктерді ажыратып алуы меңзейді. Оның құрылымы мынадай:

- өзіндік танымдық іс-әрекет саласын тиянақ құзыреттер;
- мәдени іс-әрекеттегі құзыреттер;
- тұрмыстық саладағы құзыреттер;
- әлеуметтік-еңбек іс-әрекеттері саласындағы құзыреттер.

Мұндағы өзіндік танымдық іс-әрекет саласындағы тиянақ құзыреттерге: оқи, жаза, есептей алу; сөйлей алу және түрлі жиындарда өз ойын басқаларға жеткізе алу; оқу іс-әрекетінің нәтижелерін талдай алу; жоспарлай, жобалай, модельдей алу; әр түрлі ақпарат көздерінен (кітаптан, газет-журналдардан, сөздіктер мен энциклопедиялардан, теле-радио хабарлардан, интернеттен) білім жинақтай білуді меңгеру жатады.

Мәдени іс-әрекеттегі құзыреттерге бос уақытын өзінің рухани және мәдени дамуы үшін пайдалана білу (ғылыми-көпшілік және көркем әдебиеттерді оқу, түрлі дәрістер мен баяндамалар тындауға қатысу, ғылыми-техникалық және пәндік үйірмелер, олимпиадалар, байқаулар, конференциялар және басқа да мәдени шараларға қатынасу) біліктілігі жатады.

Тұрмыстық саладағы құзыреттер: жеке гигиена мен санитарияға қатысты, өз денсаулығын нығайтуға, отбасы тұрмысына қатысты мәселелер.

Әлеуметтік-еңбек іс-әрекеттері саласындағы құзыреттер: бұл оқу еңбегін ұйымдастыра білу дағдысы, ұжымдағы өзара қарым-қатынас этикасы, өз мүмкіндігін бағалау, еңбек нарығындағы түрлі жағдаяттарды талдай білу, жауапкершілік жүгін арқалай білу және тағы басқа.

Еліміздегі нәтижеге бағдарланған білім беру бағдарламасының жобасында «Оқытудың басты мақсаты оқушының ғылыми дүниетанымын қалыптастыру және оларды жаратылыстану пәндері бойынша алған білімдері негізінде қазіргі өндірістік технологияларды игеруге, практикалық дағдылар мен түйінді құзыреттерді меңгеруге үйрету болып табылады» делінген. Мектеп оқушыларының құзыреттіліктерін қалыптастыру сыни тұрғыдан ұғынылған ақпараттар негізінде саналы шешім қабылдауға; өз бетінше мақсат қоюға және оны негіздеуге, мақсатқа жету танымдық қызметті жоспарлауға және жүзеге асыруға; ақпараттарды өз бетімен табуға, талдауға, іріктеу жасауға, қайта құруға, сақтауға, түрлендіруге және тасымалдауға, оның ішінде қазіргі заманғы ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың көмегімен жүзеге асыруға; ақпараттарды өңдеуге; өзінің оқу қызметін жоспарлау және жүзеге асыру үшін ақпараттарды қолдануға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиетер тізімі

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. Алматы – 2008.
2. ҚР Президентінің «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы.
3. Құдайбергенова К.С. Құзырлық амалының негізгі ұғымдары. Алматы 2007
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка.М.: «Оникс 21 век», 2004.

ҚАЗАҚСТАН КОМПОЗИТОРЛАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНЫҢ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ХАЛЫҚТЫҚ МУЗЫКАҒА ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ ӘЛЕУЕТІ

Әділбай А.С.

Ғылыми жетекші: п.ғ.д., профессор **Мукашева А.Б**
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

Тіршілік әлеміндегі ең жоғарғы ақыл иесі – адам. Адамзат дене және жан деп аталатын екі бөлімнен тұрады, тәрбие дегеніміз - сол жан иесінің дұрыс өсуіне көмек көрсету деген сөз. Ал тәрбиенің аса маңызды құрамы- өнер. Оның ішінде өте ең, сан қырлы ұғымды қамтитын - музыкалық өнер. Музыка - адамзаттың рухани азығы, жан серігі, ұшқыр қиялы, нәзік сезімі [1]

Жас өспірімдерді халықтық музыкалық өнер арқылы талғампаздығын тәрбиелеуде, эмоциялық сезімталдығын қалыптастыруда, білімді, мәдениетті болып өсуіне әсер ету бүгінгі күнде маңызды болып отыр. Оны біз қазақтың көркем өнерінің бейнелілік тілін меңгертуде, халқымыздың бай мұрасын игертуде құнды ой-пікірлер мен татымды түйіндердің негізін қазақ ағартушы-ғалымдарының дүниетанымдық көзқарастарынан байқаймыз.

Тарихымыздағы ұлы тұлғалардың бірі, ислам дүниесінің ең ірі, атағы әлемге жайылған ғұлама философы - әл- Фарабиді дүниеге танытқан музыка теориясына арналған шығармаларының бірі – “Музыканың үлкен кітабы” атты еңбегі. Ғұлама бұл еңбекте математикалық тәсілдер пайдалану арқылы музыкалық дыбыстарды тұңғыш рет қағаз бетіне түсіріп, нотаны алғаш дүниеге келтірді. Және музыканың емдік қасиетін, жағымды әсерін жан- жақты дәлелдеді, сондай- ақ оның тәрбиелік мәні зор екенін баса айта келіп, “ Ақылды болу үшін ғылым меңгеру, өнерге жетілу қажет. Бұл бақыттың бастауы”-дейді. Адамның музыка шығарудағы қабілеті дәрежесінің әр түрлі сатысын көрсетіп, адамның жан- дүниесіне жағымды, жағымсыз әсер ететін музыкалық жанрларға талдау жасаған.

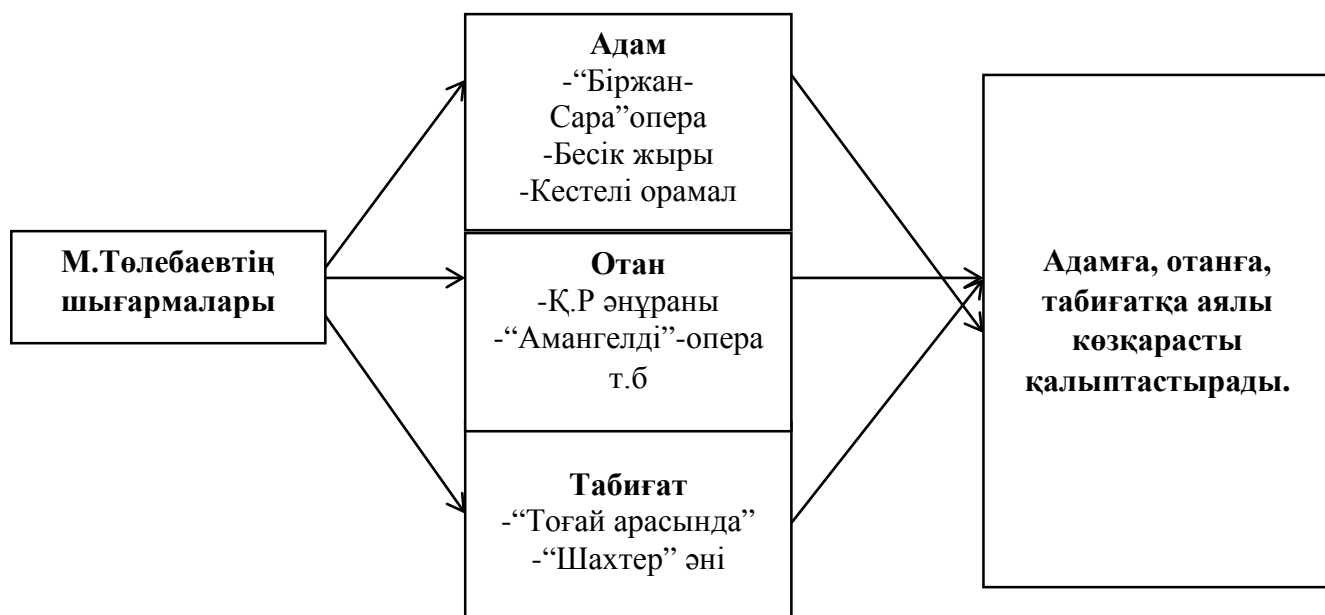
Жалпы, қазақ халқының музыкалық өнері ғылым ретінде тек Ұлы Октябрь социалистік революциясынан кейін ғана қалыптаса бастады. Қазақ халқында жайылған әндердің бірсыпырасы халықтың дербес ұлт болып қалыптаса бастаған кезеңнен бермен қарай белгілі болса керек. Бұған тұрмыс- салт жырларына жататын тойбастар, Беташар, Жоқтау, Жар-жар, Алтыбақан әндері т.б әндері дәлел бола алады.

1919 жылдары Дина Нүрпейісова, Сейтек Оразалиев, Мәмен сияқты атақты күйшілер шықты.

XIX ғасырдағы қазақ музыкасының ерекшелігі - аспаптық музыканың Қазақстанның түрлі аймақтарындағы дамуы. Бұл кезеңде Ықылас Дүкенұлы, Махамбет Өтемісұлы, Құрманғазы Сағырбайұлы, Дәулеткерей Шығайұлы, Тәттімбет Қазанғапұлы, Дина Нүрпейісова, Сүгір Әлиұлы, т.б. қазақ композиторларының күй мұрасы, қазақ халқының аспаптық музыкасына қосқан өзіндік үлесі зор.

Ал, 60-70жж. Қ.Қожамяров, Н.Тлендиев. “Алтын таулар” (1960), Е.Рахмадиев “Қамар сұлу”, “Алпамыс” (1972), “Песень о целине”, С.Мұхамеджанов “Айсұлу” (1964), Ғ.Жұбанова “Еңлік-Кебек” (1975), “Жиырма сегіз”, Қ.Қожамяров “Садыр палуан” (1977) , Ғ.Жұбанова “Жігер” (1971), Е.Рахмадиев симфониялық күй – “Дайрабай”, “Құдаша думан”, т.б. туындыларымен қазақ халқының музыка әлемінде орын алды.

Халқымыз балаларды музыкалық өнер арқылы тәрбиелеуге бұрыннан көңіл бөлген. Қазақстан ғалымдары С.А.Ұзақбаева, М.Х.Балтабаев, Т.А.Қышқашбаев, М.Оразалиева, Ш.Б.Құлманова, Е.Ш.Қозыбаев, Р.К.Дүйсенбінова, К.А.Ибраева, Н.А.Гончарова және т.б өз еңбектерінде қазақ халық музыкасы мен дәстүрлі көркем мәдениетін оқушылар тәрбиесінде жетілдіру мақсатын қарастырып, оның педагогикалық мүкіндіктерін ашып көрсеткен. Яғни оқушылардың музыкалық, эстетикалық, адамгершілік тәрбиесіне аса көңіл бөлген. Мысалы, М.Төлебаевтің шығармаларын тәрбие процесінде пайдалану моделі:

Аса көрнекті композитор - М.Төлебаевтің шығармалары өзіне тән идеялық мазмұндылығымен, асқан шеберлік тілімен классикалық маңызға ие болып, халқымыздың асыл мұрасына айналып отыр. М.Төлебаев әсіресе 40-жылдары жемісті еңбек етіп, бірқатар өңдеулер мен оркестрге ыңғайланған шығармалар жазды. Олардың ішінен “Венгр тақырыбына фантазия”, “Кестелі орамал”, сондай-ақ дауыс пен фортопианоға арнап жазылған “Қыздар-ай”, “Бесік жыры”, халық әндерін өндеп, “Қобыланды”, “Біржан-Сара” сияқты лирикалық-эпикалық сарындағы операсын және т.б атап өтуге болады [2]

Ғ.Жұбанова музыканың талай жанрларында өзін көрсете білген дарын иесі. Ол халқымыздың тамаша композиторы. Оның музыкасы республикадан тыс, шет елдерге кеңінен тарап, қазақ мәдениетін таратқан. Ғ.Жұбанованың опералық шығармаларының ішінде «Жиырма сегіз» операсы А.Мәмбетовтың либреттосы бойынша жазылды. Бұл, Ұлы Отан соғысы кезінде Москва түбінде соғысқан қазақстан понфиловшыларының ерлігі туралы повесть. Мұндай сюжетке сүйенуі республикамызда соғыс жылдарының торқалы тойын тойларын тойлаумен байланысты. Ғ.Жұбанова үлкен азаматтық жауапкершілікті сезінген композитор. Оған тарихи тақырыптар өте жақын.

Қ.Қожамировты ерлік-патриоттық бейнелер қызықтыра түсті. Сондай-ақ, шығармашылығының негізгі сарыны халық тарихында арнауын тоқтатпады. Бірақ, соңғы жиырма жылдың ішінде ұлттық көркемдік дәстүрге және өз ойын лирикалық әуез арқылы ашуы шығармашылық көзқарасын қалыптастырды.

Е.Рахмадиевтің есімі 60-шы жылдары «Дайрабай» атты симфониялық күйі арқылы әйгілі болды. Е.Рахмадиев хор жанрында аса құштарлықпен жұмыс істейді. Ол кезде әр бір адам қоғамда болып жатқан тарихи оқиғаларды өнері, еңбегі арқылы қауымға жеткізуге тырысқан.

Ал, қазіргі дәуірдегі қазақ музыкасына келетін болсақ:

1) опера жанры. С.Мұхамеджанов “Ақан сері – Ақтоты”, Б.Жұманиязов “Махамбет”, А.Жұбанов пен Ғ.Жұбанова “Құрманғазы”, Е.Рахмадиев “Абылай хан” опералары;

2) қазақ балеті. С.Кибирова “Три парасенка”, А.Серкебаев “Мой брат, Маугли”, С.Еркінбеков “Мәңгі алау” балет, рок-опералары.

Қазақстан композиторларының орта буын өкілдері мен жастар шығармашылығы (М. Маңғытбаев, М. Сағатов, Ж. Дастенов, Ж. Тұрсынбаев, т.б);

3) қазақ музыкатану ғылымының дамуы мен кемелденуі. А.Жұбанов, Б.Ерзакович, И.Дубовский, М. Ахметова, Н.Тифтикиди, П.Аравин, И.Дубовский, З.Қоспақов, А.Темірбекова, Қ.Жүзбасов, Т.Бекхожина, Б.қарақұлов, Ә.Мұхамбетова, С.Елеманова, т.б еңбектері мен зерттеулері жатады.

Қандай да болсын өнер түрі қоршаған шындық болмысының құбылыстарын бейнелейтін, өзіне тән көркемдік құралдары арқылы баланың санасына әсер ете отырып, оның сұлулық туралы алғашқы баланың санасына әсер ете отырып, оның сұлулық туралы алғашқы түсінігін, қоршаған өмір шындығына эмоциялық қатынасының қалыптасуын сапалы дәрежеге жеткізетін танымдық мүмкіндіктерін кеңейтеді [3]

Қорытындылай келе, ХХІ ғасыр болашақ, ұрпақтың рухани мәдениеттілігін, ұлттық ойлау қабілетін, кәсіби білімін талап етеді. Осыған байланысты қазіргі ұлттық мәдени өркендеуде халықтың дәстүрлі төл өнері арқылы жеткіншек ұрпаққа рухани эстетикалық тәрбие беру қажеттілігі артады. Халқымыздың өмірінің болмыс-бітіміне, табиғат сұлулығына негізделген эстетикалық тәрбие, ұрпақ санасында ой салатын негізгі мәселелердің бірі. Өйткені, оқушының ақыл-ойының, еңбек, адамгершілік, экологиялық, патриоттық қасиеттерін халықтық музыкалық өнер арқылы, қазақ композиторларының шығармалары мен туындылары арқылы жүзеге асыру мүмкін емес.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қуаншалиева Р.Ж. Пәннің оқу-әдістемелік кешені. “Музыкалық білім берудің әдістемесі”. - Орал, 2011
2. Төлебаева Ж.Ө. «Мұқан Төлебаевтің музыкалық мұрасының педагогикалық негіздері». Автореферат.-Алматы, 1995
3. Мақышбаева Г. Т., Әжіғалиева У.А., Қ.М.Балажанова Мамандыққа кіріспе: әдістемелік құралы «Музыкалық білім» мамандығы студенттеріне арналған / құраст. Г. Т. Мақышбаева, Әжіғалиева У.А., Қ.М.Балажанова. – Павлодар, 2008. – 79 б.

БАЛАЛАРДА ЕСТЕ САҚТАУ ҚАБІЛЕТІНІҢ ДАМУЫ

Султанова П.Ш.

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., доцент Ашекеева К.Н.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Sultanova_p_1994@mail.ru

Еске түсіру балалардың кез келген ойлау әрекетінде шешуші роль атқарады.Л.С.Выготский.

ХХІ ғасыр - жаңа ақпарат технология ғасыры. Кез келген сала жаңа технологияларды пайдаланып жатқанын ескеретін болсақ, олардың қатарынан Білім беру саласыда артта қалып бара жатқан жоқ. Қазіргі таңда барлық Білім беру мекемелері толыққанды заманауи техника аппараттарымен жиһаздалған десек қателеспеген боламыз. Бұл өзгерістердің әріне оң тұстары көп, бірақта оның өсіп келе жатқан жас ұрпаққа кері әсері де бар. Өртүрлі ақпарат технологиялар артынан біздің жас ұрпақ өз ақылына сенудің орнына, қолындағы гаджет, телефон, смартфондарға сенеді. Техникалар балалар үшін сабақ жасайды, олардың көңіл-күйін көтереді, тіпті жан-жақтан жаңа достар тауып бере алады. Заманауи технологиялар адам баласы үшін өзі басын қатырады, тек қана адамнан өзіне керекті затқа қол жеткізу үшін бұйрықты берсе болды. Осының артынан, қазіргі бастауыш сынып оқушыларының танымдық процестері: зейін, ойлау, қабылдау, есте сақтау процестерінің дамуында өзгерістер байқалып жатыр.

Балаларда есте сақтау қабілеті қалай дамиды деген сұрақ барлығымызда туындаған шығар. Шын мәнінде балаларда қай жастан бастап есте сақтау қабілеті дами бастайды. Тіпті есте сақтау қабілеті дегеніміз не? Осы сұрақтарға жауап іздеп көрсек.

Естің негізгі процестері: есте қалдыру, есте сақтау, қайта жаңғырту, тану және ұмыту. Есте қалдыру дегеніміз – жаңадан қабылданған бейнелер мен мәліметтерді және олардың мәнін есте бұрынғы сақталғандарымен байланыстырып отыруды айтамыз. Есте сақтау қабілеті – қарапайым процестерден тұрмайды, ол өзінің күрделілігі мен басқа танымдық процестерден ерекшеленіп тұрады.

Дүниеге сәби келуімен бірнеше ай өткен соң есте сақтау қабілеті өз қызметін атқаруды бастайды екен. Бір – екі айлық балалар, ең алдыменен анасын, соңынан басқаларды тани бастайды. Сол кезінде үй ішіндегілердің біреуі үш немесе көп күнге дейін көрінбесе, бала оны ұмытып кетеді екен. Балада естің тану түрі бірінші дамиды екен. Зерттеулерге қарағанда, 3 жасар бала жарты жыл бұрын көрген заттарын тани алса, 4 жасар бала бір жыл бұрын, 6 жасар бала бір жарым жыл бұрын көрген заттарын танытын көрінеді. Мектеп жасына дейінгі балаларда, көбінесе эмоциялық және эйдетикалық ес болады. Есте сақтағандарының көбісі ұзақ мерзімде сақталады. Жастайынан балаларға тақпақтарды, өлеңдерді жаттатып, қайталау, айтылған ертегілерді, әңгімелерді айтып беруді сұрау – ес дамытуының басты шарттары. Бұл балалардың есте сақтауы және қайта жаңғыртулары еріксіз болып келеді. Ал мектепке келгеннен кейін балалардағы ерікті, сөздік-мағыналық, логикалық есті мұғалімдер түрлі шаралармен дамытады. [1] Мектепке дейінгі кезеңде балада ересектерге көп сұрақ беретін әдеттері пайда болады. Сол кезеңде оларды ұрсып, сұрақтарына жауап бере қоймау немесе сұрақ бере-берме деп қайтарып тастамау керек. Дәл осы сәтте олардың миы көп ақпараттарды қабылдап, оларды сақтауға бейім болады. Тіпті шет тілдерін оларға үйретсеңіз, тез ұғып алады.

Мектепке дейінгі шақтағы есте сақтаудың негізгі түрі – бейнелік болады. Оның дамуы мен өзгеруі баланың психикалық өміріндегі түрлі өзгерістерге тәуелді, әсіресе танымдық процестердегі: қабылдау мен ойлау. Қабылдау саналы және мақсатты болғанымен, жалпылығы сақталады. Мектепке дейінгі жастағы баланың көрнекі әрекеттік есте сақтауының мазмұны айтарлықтай өзгереді. Әрекеттері күрделеніп, бірнеше компоненттен құралады. Бұл жастағы баланың сөздік есте сақтауы сөйлеудің дамуымен тығыз байланысты: көркем шығармаларды оқу мен тындау барысында, ересек адамдар мен құрдастармен қарым – қатынас жасау барысында. Сонымен қатар бұл кезең еріксіз есте сақтаумен де сипатталады. Баланың есте сақтауы эмоционалды қызығушылығына, көрнекілігіне, әрекетіне және т.б тәуелді болып келеді. Сондықтан балалар тосын сый, кіріктірілген кейіпкер ретінде келгендерді, рөлді сомдағандарды, жаңа ойыншықтарды ұзақ уақыт есінде сақтай алады.

Есте сақтаудағы негізгі өзгеріс 4 жаста болады. Баланың есте сақтауы ерікті сипатқа ене бастайды. Бұрын есте сақтау белгілі бір іс-әрекетті орындаумен қатар жүрді: бала ойнап, ойыншығын есінде сақтады, сурет салып, түстерді есінде сақтады. Ерікті есте сақтаудың қалыптаса бастауы кездейсоқ емес, ол сөйлеу қызметінің артуымен, белгілі бір мақсаттарға әрекетін сәйкестендірумен, іс-әрекет пен мінез-құлықтың ерікті механизмдерінің қалыптасуымен түсіндіріледі. Яғни, баланың әрекеттер құрылыммы кеңейе түседі. Нақты бір іс-әрекетті ұйымдастыру, алдын-ала ойлау арқылы жүзеге асырады. Алғашқыда баланың есте сақтауының мақсаты – ересек адамның айтқанын сөзбен сақтау. Біртіндеп ата-аналар мен тәрбиешілердің арқасында балада белгілі бір нәрсені болашақта есте сақтауға ниеті қалыптасады. Қажетті ақпаратты еске түсіруден қиналғанда мектепке дейінгі жастағы бала осы ақпаратты дұрыс сақтамадым деген тұжырымдамаға келеді.

Бала есте сақтаудың кейбір амал-тәсілдерін қолдана алады. Арнайы оқыту мен бақылау арқасында оған логикалық есте сақтаудың тәсілдері түсінікті болады. Мысалы, мағынасы бойынша сәйкестендіру, топтастыру, жүйелеу, бұрынғымен салыстыру. Баланың есте сақтау қабілетіне тағыда бір түрі логикалық есте сақтау қабілеті өз күшіне енеді. Жалпы алғашқыда үлкен өзгеріс 4 жастан 5 жасқа ауысқанда көрінеді. 5-6 жастағы балалар есінде жақсы сақтап, қажетті ақпаратты қайта жаңғырта алады. Есейген сайын нақты және толымды есте сақтауға деген ұмтылыстары көріне бастайды. Баланың есте сақтауындағы маңызды жақтың бірі өзінің жеке өмірімен байланысты естеліктер. Олар баланың өміріндегі жарқын шақтар, жетістіктері мен жеңілістері, ересек адамдар мен құрбы-құрдастарымен арасындағы қарым-қатынасы, реніштері мен қуаныштары жиналады. Мысалы, бала өзінің атасымен орманда қыдырғандығын, туған күнге сыйлаған сыйлықтарды ұзақ уақыт есінде сақтауы мүмкін. [2] Тіпті мұндай ақпараттарды болашақта есейген кезінде де есінде жаңғырта алады. Жоғарыда атап кеткен ақпараттарды бір қорытындылап кетсек. Жалпы есте сақтау қабілетінің мектепке дейінгі кезеңде мынадай ерекшеліктері бар.

Есте сақтаудың мектепке дейінгі кезеңдегі негізгі ерекшеліктері:

- Есте сақтаудың көбінесе эмоциялық және эйдетикалық ес алғашында басым болады;
- Еріксіз бейнелі есте сақтауы басым;
- Есте сақтау ойлау мен сөйлеумен бірігіп, интеллектуалды сипатқа ие болады;
- Сөздік-логикалық ойлау арқылы баланың танымдық сферасы кеңиді;
- Ерікті есте сақтау алғашқыда ересектермен реттелсе, кейін баланың өзіне ауысады;
- Есте сақтау логикалық әдістерді меңгеруге септігін тигізе бастайды;

Мінез-құлық тәжірибесінің артуы мен кеңеюі, ересек адам, құрбылары мен бала арасындағы қатынас артқан сайын есте сақтау тұлғаның қалыптасуына әсер ете бастайды.[2]

Естің жедел дамиды кезеңі де – мектепке дейінгі жас болып табылады. Ес – танымдық процестің жетекші процесі болып табылады. Бала үшін ес маңызды оқиғалар мен мәліметтерді жадында сақтайды. Баланы мектепке дайындауда есте сақтау қабілетін дамытудың маңызы зор. Өйткені балалар көптеген ақпараттарды есте сақтай алады. Бұл кезде ықтиярлы түрде есте сақтайды. Мектепке дейінгі жас балалық шақ адамның барлық қалған өміріне көп естелік қалдырады.

Бастауыш мектеп оқушыларының ес процесін зерттеу мәселесі психология ғылымының даму сатысында өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Жаңа технологиялардың дамып, өріс алуына қарай бастауыш мектеп кезеңінде оқушылар оқу іс-әрекетіне байланысты жан-жақты ақпарат алу үдерісінде болады. Бастауыш сынып оқушылары қабылданатын ақпараттың барлығын есте сақтай алмауына байланысты, оларда көптеген қиыншылықтар туындайды. Сондықтан осы жаста олардың ес процесін дер кезінде зерттеп, дамыту жұмыстары жүргізу маңызды.

Бастауыш мектеп оқушыларының тапсырманы сөзбе-сөз есте сақтауы жиі байқалады, ал А.А. Смирновтің пікіріне жүгінсек, осы жастағы оқушылардың жас ерекшеліктерімен емес, олардың өмірлік тәжірибелері фактілерімен түсіндіріледі. Есте сақтау тапсырмаларын жіктей алмаса да, мұғалімнің жаңғыртуға қойған талаптарын қанағаттандыруға тырысып, кішкентай оқушы сөзбе-сөз

есте сақтау дағдысын өзіде байқамай қалыптастыра береді. Балалардың сөзбе-сөз есте сақтауы осы сыныптар бағдарламасындағы нақты әрі шағын материалдарды игерулеріне байланысты. Мұндай материалды есте сақтаған оқушының оны өз сөзімен айтып жеткізу мүмкіндігі шектеулі. Осы себептен, оқушы сөзбе-сөз есте сақтау дағдыларын еріксіз меңгере бастайды. Бастауыш мектеп оқушыларының материалды сөзбе-сөз жаңғыртуы осы жастағы балалардың есте сақталған мазмұнды өз сөздерімен айтып жеткізуге тілі әлі жетілмегенімен түсіндіріледі. Берілген тапсырманы қайта жаңғырту барысында қателік жіберуге қорыққан балалар оны сөзбе-сөз жаттап алуға тырысады. Есте қалдыру үрдісі дұрыс ұйымдастырылған жағдайда оқушы оқу тапсырмасы талап етпесе, оны сөзбе-сөз жаттауға тырыспайды. Есте қалдыру барысында оқушыға қойылатын талаптардың оң сәйкесінше олардың зейінін дұрыс бағыттайды, есте сақтауға арналған тапсырманың мазмұнына ене отырып, белсенді есте сақтауға тірек болады.

Ес адамның басқа да таным процестерімен (қабылдау, ойлау, сөйлеу, қиял) тығыз байланысты. Ол әсіресе, ойлау процесіне аса қажет. Бастауыш сынып оқушыларының оқуы табысты болуы үшін, ең алдымен естің ерекшеліктерін анықтап алған дұрыс. Бұл бастауыш сыныпта сабақ беретін мұғалімдерге өз көмегін тигізуі мүмкін. Сол ерекшеліктеріне қарай мұғалім әрбір баламен оның ыңғайына тұра келетін әдіс-тәсілдерді қолдана алады. [1]

Есте сақтау қабілеті барлық адамда бірдей деңгейде бола бермейді. Естің әр адамда даралық ерекшеліктері болады деп жоғарыда айтып өткендей, кейбіреулер адамдардың түрін жақсы еске сақтайды да, сөздерді тез ұмыта береді. Ал біреулер әндерді тез еске сақтайды да, сөздерді тез ұмыта береді. Біреулер әндерді тез еске сақтайды, басқа біреулер қимылдарды. Ал қазақ ақындары мен жырауларында есту есі жақсы дамыған болатын. Осындай ерекшеліктеріне орай естің типтері бөлінеді. Есте қалдыру мен ұмытудың шапшандығына, олардың баяулығына орай төрт типке бөлінеді:

Кесте 1 – Есте қалдыру мен ұмытудың ерекшеліктеріне орай типтері [2]

Есте қалдыру	Ұмыту
Бірінші – шапшаң	Баяу
Екінші – баяу	Баяу
Үшінші – шапшаң	Шапшаң
Төртінші – баяу	Шапшаң

Кестеде көрсетілгендей, есте қалдыруы шапшаң адамдар, ақпаратты баяу ұмытуға бейім болады. Ал, кейбір адамдар шапшаң қабылдап еске сақтайды да, сол ақпаратты аз уақыттың ішінде ұмытып жібереді. Мұндай адамдардың есте сақтау қабілеті төмен деп айта алмаймыз. Себебі адамның ақпаратты миында сақтауы немесе ұмытып жіберуіне ақпараттың сол адамға қаншалықты деңгейде маңызды немесе маңызды емес екендігіне де байланысты.

З.Фрейд былай деп жазады: “Көп жағдайда адамда есте сақтаудың нашарлауы жағымсыз жайттарды еске түсіргісі келмей, ұмытудан басталады”, - деген болатын.[3] Бұл сөздерден көретініміз, адам өз басынан өткізген жаман оқиғаларды ұмытуға тырысуы артынан, оның есте сақтау қабілетінің жұмысы төмендейді. Бір жағынан бұл адамның жанына тыныштық сыйласа, бір жағынан кері әсерін де тигізеді екен.

Өз уақытында есте сақтау қабілетіне байланысты көптеген зерттеулер жүргізілді. Сол зерттеулердің бірі есті арнайы тәжірибе жинай отырып тұңғыш рет зерттеген неміс психологы Г.Эббингауз (1850-1909) болды.[4]

Көптеген зерттеулер артынан адамның есте сақтау қабілетінің сапалық көрсеткіштері анықталды. Адамның есі мынадай сапалық белгілері бойынша сипатталады. Олар:

1. Есте қалдырудың тездігі. Біреу бір ақпаратты, материалды есінде сақтау үшін еңбектенсе, екінші біреу оны оп-оңай есінде қалдыра алатын қасиетке ие.

2. Есте сақтаудың беріктігі. Біреу бір нәрсені жатқа біліп, ұзақ уақыт ұмытпайды, басқа біреу тез ұмытып кетеді.

3. Естің дәлдігі. Бұл ақпаратты, материалды, көріністі сол қалпында, ешқандай қоспасыз есте сақтау.

4. Естің даярлығы. Адамның өз есінің қорынан керегін қажет кезінде тауып ала білуі.[2]

Есте сақтау қабілетінің жақсы болуы жоғарыда көрсетілген сапаларға тікелей байланысты. Егер де сіз есте ақпаратты, материалдарды және де тағыда басқа да заттарды тез сақтап және сол

ақпараттарды миыңызда берік сақтай алсаңыз, сіздің есте сақтау қабілетіңіз әрқашан сізге миыңыздан даяр ақпараттарды тауып беруге дайын тұрады.

Есте сақтау қабілеті үнемі сіз қалағандай жоғары деңгейде жұмыс жасай алмайды. Оның да жұмысының әлсірейтін уақты бар, бұл тікелей белгілі бір жас кезеңіне келген де жүзеге асады. Есте сақтау қабілетінің жақсы жұмыс атқаруы адамның зейініне те тікелей байланысты болып келеді. Бастауыш сынып оқушыларының зейіні үйреншікті, тұрақты болған кезде олардың сырттан қабылдап жатқан ақпараттары ұға алады.

Мектепке дейінгі кезеңде де, бастауыш сынып кезеңінде де есте сақтау қабілетіне әрқашан тиімді, ыңғайлы тәсілдер жүйесі бұл – мнемотехника деп айтқым келеді.

Мнемотехника дегеніміз не? Мнемотехника-тілді дамытуда тиімді есте сақтау, оны дұрыс жеткізе білудегі әдіс пен тәсілдер жүйесі. Қазіргі кезде мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамытуда мнемотехниканы қолдану өзекті болып тұр. Бұл мақсатты іске асыру үшін, баланың тілін дамытуға әртүрлі тәсілдер мен әдістерді қолдану қажет. Қойылған мақсатты нәтижелі етуге қолданылатын тәсілдер:

көрнекіліктер, дидактикалық ойындар, суреттер, буындық кестелер, тірек-сызба т.б.

жаңылтпаштар, тақпақтар, жұмбақтар, саусақ гимнастикасы, тыныс алу жаттығулары, т.б.

Балабақша жасында көрнекілік-бейнелік есте сақтау және есту, суретін көру арқылы баланың есінде нақты қалады. Соның бірі мнемотехника-оңай жолдан қиынына қарай құрылады. Мнемотехника-балалардың қоршаған орта, табиғат туралы білімін кеңейтуге, әнгіменің барысын тиімді есте сақтауға, әнгіме айтып беруге және тілді дамытудағы іс-әрекеттер жүйесі.[5]

Бастауыш сынып мұғалімдері де бұл тәсілдерді әрбір сабағында қолданады. Бұл балаларда оқуға деген қызығушылықты, сабақты оңай қабылдай алу, тез ұғыну, есінде тез сақтап алуда өз көмегін тигізеді.

Қорыта айтқанда, дүниеге сәби келуімен бірнеше ай өткен соң есте сақтау қабілеті өз қызметін атқаруды бастайды. Бала өсе келе оның бойында әртүрлі есте сақтау қабілеттері дами бастайды. Олардан: эмоциялық, эйдетикалық, бейнелік, ерікті, еріксіз, сөздік-мағыналық, логикалық және де т.б түрлерін атап өтуімізге болады. Бұл есте сақтау түрлері әр жас кезеңінде өзіндік белсенділігін танытып отырады. Мұндай кезде балаға ересектердің де көмегі қажет. Әрбір ақпараттың толық, түсінікті етіп жеткізілуі балаға оның есте сақтау қабілетіндегі ұғыну, сақтау, жаңғырту процестеріне әсері мол. Баланың есте сақтау қабілетінің ерекшеліктері мен сапалық көрсеткіштерін де анықтап алған жөн. Өз уақытында мнемотехника тәсілдерін қолданып есте сақтау қабілетін дамыта отыруды да ұмытпау керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Жақыпов С.М. Жалпы психологияға кіріспе. – Алматы, 2007. – 230 б.
2. Жұмабекова Ф., Нұрғазиева Н., Жамалиева С. Психология (Мектепке дейінгі кезең). Оқу құралы. – Астана: Фолиант, 2015. – 288 бет.
3. З.фрейд. Забывание иностранных слов// Хрестоматия по общей психологии: Психология памяти. - М., 1979.-318с.
4. Алдамұратов Ә. Қызықты психология. – Алматы, 1992. – 112 б.
5. “Қостанай дарыны. Кз// ақпаратты-әдістемелік журнал. №2, 2015, 79-80-б.

«ҚИЫН БАЛА» ҰҒЫМЫНЫҢ ШЫҒУ ТАРИХЫ МЕН ҒАЛЫМ-ПЕДАГОГТАРДЫҢ ОЙ-ПІКІРЛЕРІ

Сатан Ұ.

Ғылыми жетекшісі: PhD Мұхатаева Д.И.

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

«Қиын балалар» ұғымы 1920-1930 жылдарда тәрбие мәселесінде пайдаланып жүрді. Бара-бара бұл 1950-1960 жылдары қайтадан қолданысқа енді. Қазір бұл мәселе ғылымда нақты орын алып отыр. Әрине, бұл мәселемен көптеген ғалымдар айналысқан, қиын балалар мінезін, өмірін жан-жақты зерттеген. Қазір де мұндай жасөспірімдер көп.

Қиын балалар қайдан шығады?- деген сұраққа былай жауап берсе де болады. Ең басты себеп отбасы тәрбиесінде жатыр: ата-ананың ішімдікке салынуы немесе екеуінің біреуі болмауы. Осының бәрі баланың мінез-құлқына, ішкі жан дүниесіне әсер етеді.

Кейбір тәрбиесі, мәдениеті өте төмен ата-ана баласын ұрып-соғып, жаман сөзбен балағаттап, тіпті баласына қайыр-садақа сұратқызады. Мұнда бала ертеңгі күні кекшіл, жасқаншақ, төбелескіш келеді. Сонда оның тағдыры, болашағы қандай болмақ.

А.Макаренконың мына бір сөзіне көңіл қою артық болмас еді: «Бала тәрбиесі біздің өміріміздің саласы. Біздің балаларымыз мемлекетіміз бен әлемнің болашақ азаматтары. Олар ертеңгі әке мен шеше, олар да өз балаларын тәрбиелейтін болады. Біздің балаларымыз тамаша азамат, жақсы әке, жақсы шеше болып өсуі керек. Бірақ мұнымен де бітпейді. Біздің балаларымыз – біздің қартайған шағымыз. Дұрыс тәрбие - бұл бақытты қарттығымыз, бұл біздің көз жасымыз, бұл біздің басқа адамдармен бүкіл ел алдындағы кінәміз».

Қазіргі уақытта мінез-құлықтың бұзылу себебі түбегейлі түрде зерттеліп, жаңа сипатқа ие болуда және әлеуметтік-психологиялық, клиникалық, криминалогиялық тұрғыда қарастырылуда.

Мінез-құлықтағы қиындық – бұл шексіз ұғым, тәрбиелік және әлеуметтік педагогтік әсерге қиындықпен көнетін, қайталанбайтын психологиялық ерекшелік. Мұндай жасөспірімдер өсе келе ауыр қылмыстық істер жасауға бет бұрады. Егер талдау жасап, жасөспірімдер қылмысын тізе берсек, тізім созыла береді. Ал балалардың сол қылмысқа бару себебін іздеп, қиын балалар қалай шығатынын зерттесек, біріншіден, баланың қарны тойып тамақтануы, үйде жанжал шыққан күннің ертесінде мектепке бару, бармау мәселелері тұрады. Осы және тағы басқа мәселелерді реттеу, шешу жолдары тиісті адамдар тарапынан ұсынылған. Бала – біздің болашағымыз, елді өсіретін де, өшіретін де, осы келешек ұрпақ.

Мінез-құлықтағы қиындық және қиын балалар ұғымын зерттеу және бақылау 1920-30 жылдары пайда бола бастады. Бастапқы ғылым саласында емес, күнделікті өмірде қолданылып жүрді. Біраз уақыт қолданысталған ғылым ұмтылып, 1950-60 жылдардың басында қайтадан қолданысқа енді. Қазірде бұл терминдер ғылыми сөздіктерде нақты орын алып отыр.

Сөз етіп отырған бұл мәселе әрдайым социолог, психолог, әлеуметтік педагог, заңгер, дәрігер, педагог мамандарының зейінін өзіне аударып, оларды алаңдатып отыратын үлкен мәселе екенін айтып өту керек.

Ең алғаш осы мәселе бойынша зерттеу жүргізген П.П.Бельский (1917ж., 1924ж.) болды, ол өз мінез-құлқы шамасынан ауытқыған, кәмелетке жасы толмаған балаларды қарастырды. П.П.Бельский өзінің 30 жыл уақытын заң бұзушы балалар мен жасөспірімдердің ішкі әлемін зерттеуге арнады. Бірақ та оның теориялық позициясы жеткіліксіз болды. Ол Л.И.Петражицкийдің теориясына сүйенеді (1908), З.Фрейд пен К.Левиннен, сонымен қатар, Ч.Ломбрододан да бірталай мағлұматтар алды.

Осы қиын балалар мәселесі бойынша, жоғарыда аталған ғалымдарымыздың ішінде А.С.Макаренконың қиын балалар мен жасөспірімдерге арналған еңбектері отандық педагогикалық алтын қорына енді.

П.О.Эфрусси мінез-құлықтағы қиындық табиғатын жүйке жүйесіндегі ерекшеліктері қозғаушылық, көңіл-күйдің аумалы-төкпелігімен, жұмысқа қабілеттіліктің нашарлауымен түсіндіруге әрекет жасады, сонымен бірге ол психологиялық себептерді физиологиямен ұшырастырды. Оның зертеуінің құндылығы мынада, ол кейбір жекелік ерекшеліктерді талдауға, соның ішінде оқушылардың өзін-өзі қалыптастыру әдетін анықтауға көп септігін тигізеді.

Қиын балалардың жекелік ерекшеліктерін өмір жағадайымен, тәрбиемен өзара әрекеттестігін есепке алып, кешенді құрама түрінде зерттеп, 1986 жылы іске асырған П.П.Блонский болды. Оның зерттеуінің негізгі мақсаты – қиын балалардың өмірін нақтылау. П.П.Блонский қиын балалардың мінез-құлық тарихын мектеп, отбасы арқылы ашып көрсетеді. Ол қиын балаларға әлеуметтік педагогтің қатынасы арқылы «қиын оқушы» терминін нақтылауды жөн көрді. Бұл балаларға былайша мінездеме берді: «Объективті көзқараспен қарағанда қиын оқушы – мынадай, ол әлеуметтік педагогтің жұмысының жемісті еместігіне байланысты. Субъективті көзқараспен қарағанда қиын оқушы – мынадай, онымен әлеуметтік педагогқа жұмыс істеу өте қиын, әлеуметтік педагогтен көп жұмыс істеуді талап ететін оқушы». «Істі білдіруші» оқушыларға толыққанды мінездеме бере отырып, П.П.Блонский өз жұмыстарында мектепті, сыныпты ұйымдастыруға баса көңіл бөлінеді. Блонскийдің пікірі бойынша қайта тәрбиелеудің нағыз тура жолы, тәртіп бұзушыларды мәдениетсіз ортадан мәдениетті балалар ұжымына біртіндеп әкелу болып табылады.

Көп жылдық оқу мен бақылау негізінде И.А.Невский қиындықпен тәрбиелетентін баланың пайда болуын, балалармен отбасына, мектепте жүргізілетін оқу тәрбие жұмыстарының жеткіліксіздігінен, кемеліне жетпеген педагогикалық практика нәтижесінен деп түсіндірді. Ары қарай ол өз ойын бойлай көрсетеді. Бұл қыңыр құбылыспен күресу бағытының шешімі әлеуметтік педагогтің тиімді әдістерді меңгеру қабілетін қарай емес, сол әдістерді дұрыс қолданып, дұрыс игеруіне негізделеді.

Ал бұл негіз ең біріншіден әлеуметтік педагогтің жеке қасиетіне, қабілетіне, оқушымен қарым-қатынасына, олардың әрекеттерін дұрыс ұйымдастыруына қарай құрылады.

Баланың психикасы көп факторлы, әлеуметтік өмір жағдайына қоғам дамуына тәуелді екенін қарастырды.

Ғалымдардың бірқатары баланың дамуындағы кідіріске, қоғамға бейімделудің қиындылығына себепші болып отыратын қолайсыз әлеуметтік-биологиялық факторларды анықтады.

Балалар мен жасөспірімдердің ассоциалды мінез-құлық мәселесімен бірқатар қазақстандық педагог зерттеушілер жұмыс жасады. Олар: Л.К. Керимов, А. Байсымақ, В.Г. Баженов, Р.А. Дебагян, А. Жұмабаев, К.А. Жүкенова, А.М.Қарабаева, В.П.Кривошеев, Л.В. Лысенко, М.Ф. Назаров, В.А. Парфенов, В.А. Трифонов, В.П. Шевченко, Э.И. Шнибекова, Г.А. Уманов). Бұл зерттеушілер қиын балалардың қиқарлық сияқты жағымсыз қасиеттерінің қалыптасуына әлеуметтік-педагогикалық факторлардың әсер ететіндігін зерттеді. Бастауыш мектеп оқушылары мен жасөспірімдердің ассоциалды мінез-құлықтарын, спорт, өзіндік және жеке жұмыстарды ұйымдастыру, мектепке деген ықпалды күшейту, отбасындағы белсенділікті арттыру, ұжымдағы әрекеттерге балаларды қатыстыру арқылы жеңудің әр түрлі жолдарын көрсетті.

В.В.Трифонов зерттеулерінде «қиын оқушы» анықтамасы – бұл күнделікті педагогикалық әсерге көне бермейтін, өзіне үнемі қосымша уақыт бөліп қаруды, әлеуметтік педагогтің ерік-жігерін, күшін, қажырлы педагогикалық еңбегін қажетсінетін оқушы. Бұл шексіз ұғым. Ол жеке адамның өзгеру құбылысын жинақтаушы. Осы категориядағы балалардың жалпы адамдық және өзге ешкімде қайталанбайтын қасиеттері, әлеуметтік және биологиялық факторлардың ықпалымен қамтамасыз етіледі»- деп түсіндіреді.

Ресей ғалымдарынан М.А. Алемаскин, Л.М. Зюбин, Д.В. Колесов, В.Н. Кудрявцев, Г.М. Минковский, И.Ф. Мягков және т.б. ғалымдар қарастырды. Бұл ғалымдар «қиын балалардың басым көпшілігі – бұлар мектеп бағдарламасын дұрыс меңгере алмайтындар, сондықтан да оқушылар ұжымынан тысқары шығып қалатын балалар», - деп атап көрсетті.

«Қиын балалар», «мінез-құлықтағы қиындық» ұғымынан басқа, «қиындықпен тәриелену» ұғымы де кеңінен қолданылады.

«Қиындықпен тәриелену» - баланың теріс мінез-құлқы, дау-жанжал Кейде бұл қайшылық табиғи түрде, тек бір-бірін түсінбеуден шығатын дау-жанжал екеніні айтуға болады. Ал мұндай да кейде онша қауіпті емес және ол қиындықсыз жойылуы мүмкін.

«Қиындықпен тәриелену» мәселесін 1935 жылы Г.А.Фортуатов зерттеген болатын. Өзінің зерттеулерінде «қиын бала» ұғымына былайша түсінік беріп, оларға үлгермеушілер мен тәрбие ықпалына көнбейтін балаларды жатқызады. «Қиын балаларға» ол психикалық бұзылудан жапа шеккендерді жатқызады. Г.А.Фортуатов қиын балаларға тек анықтама беріп қана қоймай, ондай балалардың пайда болуының себептеріне түсіндіреді және осындай себептің екі тобын табады. Бірінші топқа ол ескінің әсерін, ал екіншіге оларды қиналатын ішкі дау-жанжалдарды жатқызады. Дау-жанжалдардың тууы негізінде балаларда көбінесе мынадай мінез-бітістер: қозушылық, ұстамдылық, кейде ақылға сыймайтын қасарғыштық, кекшілдік, мейірімсіздік тағы басқа пайда болады.

«Қиын балалар» намысқой келеді, олар бір нәрсеге өзінің жарамсыз екенін сезіп тұрады және сол себептен қиянат жасауға физикалық күшін жұмсап, «маған бәрі жоғарыдан төмен қарайды, мені адам екен деп санамайды, мен оларға көрсетімін», - деп саналы түрде ой тұжырымдап өзін-өзі сендіреді. Ұзақ мерзімді дау-жанжал баланы қиын атандырып ғана қоймайды, сонымен бірге оның жүйке-жүйесінің бұзылуына себепші болуы мүмкін (психоневроз). Балаларда ішкі дау-жанжалдың ықпалынан сыртқы дүниеге, қоршаған ортаға деген сенімсіз, тіпті жауластық сияқты қатынастар пайда болады.

Л.С.Выготский «қиындықпен тәриеленумен» күресудің нақты жолын қарастырды. 1936 жылы жарық көрген «Қиын балалық шақтың педагогикалық клиникасы және дамудың диагностикасы» атты ғылыми еңбегінде: «Жеке адамның күйзелісімен күресу, оның себептерін жою жолымен, білім бірлігімен, дамуына жағдай жасау арқылы да нәтижеге жетуге болады» деген болатын. Л.С.Выготский жеке адам тәрбиесі психологиясының маңызды бір мәселесі – аффектілі-қажеттілік ортасымен сананың байланысын көтерді.

Соғыстан кейінгі жылдарда қиындықпен тәриеленушілердің әлеуметтік мәселелеріне үлкен көңіл бөлінді. Мысалы:

1950-60 жылдар басында олардың шығу себептерін, мінез-құлықтағы таңқаларлық ауытқушылықтарды, жеке адам дамуының динамикасымен байланысын терең зерттей бастады.

1950-70 жылдары зерттеушілер негізгі зейіндерін „Қиындықпен тәриеленетін„ балалар мен жасөспірімдерге себепші болатын әлеуметтік-психологиялық және психо-педагогикалық факторларға бөледі.

1970-80 жылдары «Қиындықпен тәрбиелену» мәселесі отандық ғылымда жан-жақты зерттелінді.

Мінез-құлықтың ауытқушылығын, тәртіпсіздік мәселелерін алғаш зерттеушілерінің бірі педагог ғалым Л.С.Славин болды. Ол мінез-құлықтың ауытқушылығы, тәртіпсіздікті мінездегі аффек, яғни жан – күйзелісі, қайғыру ұғымдарымен түсіндірді. Л.С.Славин зертеулерінде балаларды екі топқа бөлді.

Бірінші топ балаларының тәртіпсіздігінің себебі мінез-құлықтың дұрыс жағдайда қалыптаспауы салдарынан, өте күшті эмоционалды қайғыру және жан-күйзелісінен болады;

Екінші топ балаларының тәртіпсіздігінің себебіне мінез-құлық ережелерімен санаспау, бұл ережелерді білмеу, өзінің мінезін көп жағдай да меңгермеуді жатқызады.

Қорыта келе *қиын бала* дегеніміз «мектеп тарапынан ерекше, қосымша бақылауды талап ететін, тәрбиелеуге қарсылық білдіретін балалар» деп түсінік береміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

Керимов Л.К. Қиын оқушылар және оларды қайта тәрбиелеу мәселелері Алматы, 1991ж.
Ахметжанова Н. «Қиын балалар қиғылығының қыры», Ұлағат журналы, №2, 2000 ж. 18-20 б.б.

РЕЛАКСАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ШКОЛЬНОЙ СРЕДЫ: ОЦЕНКА КОМФОРТНОСТИ И ПРОФИЛАКТИКА ТРЕВОЖНОСТИ

Жданова А., Ерболқызы А.

*Научный руководитель: д.п.н., профессор Мынбаева А.К.
Казахский национальный университет имени аль-Фараби*

Актуальность. Активные реформы системы среднего образования помимо целей, содержания и методов обучения могут затрагивать и развитие образовательного пространства, образовательной среды обучения. Школа – творческое пространство, и сделать его творческим могут педагоги и ученики, совместно с общественностью.

Среда человека — это его естественное и социальное окружение, обладающее комплексом влияний и условий. Основная идея средового подхода — контекстуальность психических проявлений, динамично меняющихся в зависимости от среды. Средовый подход в современной педагогической науке доминирует, придавая новый импульс в понимании и развитии личности, создании нового потенциала инновационного совершенствования школьного образования.

Цель исследования – анализ потенциала школьной среды для релаксации детей и профилактики их тревожности и разработка рекомендаций организации комфортной среды в школе.

Задачи исследования: - обобщение теоретических подходов организации школьной среды для профилактики тревожности и определения релаксационного потенциала; - опрос школьников и родителей о релаксационном потенциале школьной среды; - разработка рекомендаций по организации комфортной релаксационной среды в школе для профилактики тревожности.

Методы исследования: теоретический анализ научной литературы (философской, педагогической, психологической, методической); эмпирические методы: анкетирование, метод экспертных оценок, включенное наблюдение, индивидуальная беседа, методики психологической диагностики; социально-психологический тренинг, моделирование деятельности, брейнштурминг.

Экологический подход рассматривает среду, которая изменяется в соответствии с развивающимися потребностями человека, является источником стимуляции и средством раскрытия человеческих способностей. Исходя из реабилитационно-педагогической позиции в общеобразовательном контексте при сохранении средового подхода, акцент делается на то, чтобы задавать школьной среде такие характеристики, чтобы обеспечить восстановление внутренних сил и энергии человека, прежде всего душевно-духовной, для активного самовосстановления позитивного самоизменения и саморазвития.

В школе необходима атмосфера, в которой между учителем и учеником, его родителями, устанавливается доброжелательное, дружеское взаимопонимание и взаимодействие, вызывающее у подростка позитивные эмоции, уверенность в себе и в своих силах. К сожалению, и в настоящее время большинство ученых и практиков сходятся в том, что образовательная среда школы является несбалансированной и в силу этого не всегда способствующей снижению тревожности школьников. Нарушение гармонии личности и среды вызывает нарушение отношений детей не только к другим людям и явлениям окружающего мира, но и к себе. По А.В. Гордеевой, «формирование

образовательной среды, раскрепощающей личность, способствующей ее полнейшему раскрытию, одновременно запускает в действие реабилитационные механизмы. Использование принципа диалогичности, как правила, повышает качество среды, характеризующееся взаимодействием всех субъектов образовательного процесса. Большое значение для формирования реабилитационных характеристик образовательной среды имеет ее эстетическое наполнение, взаимосвязанное с диалогическими свойствами». Особое значение для создания художественно-эстетической среде образовательного учреждения представляет эстетическая атмосфера, создаваемая активностью педагогов и учащихся, где сосуществуют различные эстетические и художественных формы взаимодействия коллективных, групповых и индивидуальных проявлений эстетического сознания личности. Эстетическая атмосфера, как подчеркивает Л.П. Печко, стимулирует эстетическое самовыражение, раскрепощает внутреннюю энергию творчества, рождает радостное ощущение полета и возвышения.

В 2016 году был составлен «рейтинг заболеваемости школьников» в Казахстане, согласно которому: «на первом месте находятся заболевания желудочно-кишечного тракта, которые составляют сегодня более 25 %, на втором - болезни глаз - 16,2 % и на третьем - органов дыхания и кровеносных органов» [1]. Согласно данным 2017 г. Министерства здравоохранения РК структура заболеваемости школьников следующая (таблица 1).

Таблица 1 - Структура заболеваемости школьников (МЗ РК, 2017) [2]

Возраст	Органы дыхания	Глаза и их придатки	Нервная система
6-7 лет	36,3%	8,2%	14,6%
8-13 лет	35,2%	29,2%	14,8%
14-17 лет	32,5%	70,3%	24,3%

Как видно из таблицы, с возрастом у школьников наблюдается рост заболеваний, связанных со зрением (до 70%) и психическими и поведенческими расстройствами подростков (24,3%). На сегодня из всех страдающих психическими и поведенческими расстройствами каждый четвертый – это ребенок. При этом, темпы прироста этой патологии у подростков в 2 раза превышают таковые у взрослых.

Среди казахстанских школьников 7-10 лет низкорослых детей с низкой массой тела около 5%, тогда как тучных, с избыточным весом – 15%. Согласно данным СК «Kompetenz», многие школьники часто страдают анемией, испытывают дефицит кальция и фолиевой кислоты. Исследователи отмечают, что анемия у ребёнка снижает IQ на 5-7 баллов. Уже в младшей школе у детей катастрофически ухудшается осанка, а плохая осанка затрудняет дыхание и кровообращение, снижаются окислительные процессы в организме. Школьникам приходится подолгу сидеть, в том числе и не всегда в правильной позе, в результате мышцы плечевого пояса и спины поддаются очень долгим статическим нагрузкам. Так же распространённым заболеванием казахстанских школьников является миопия. Как правило, с проблемой ухудшения зрения сталкиваются дети в возрасте от 7 до 12 лет. Чтобы избежать падения остроты зрения, нужно обеспечить рабочий стол хорошим освещением, 40-60 ватт на квадратный метр. Для учащихся перерывы между занятиями должны быть через каждые 30-40 минут.

По данной статистике, мы можем проследить, что нагрузка на школьников растет, в связи с этим неуклонно возрастает количество заболеваний.

Анализ нормативных требований организации школьной среды и пространства

Приведем положения из ГОСО по организации школьной среды и пространства:

4.1.4 Наполняемость классов для общеобразовательных учреждений устанавливается не более 25 учащихся. Численные значения расчетной наполняемости классов могут быть изменены в соответствии с требованиями местных органов власти.

В старших классах общеобразовательных школ, профильной школе, гимназиях и лицеях допускается снижение наполняемости классов до 20 учащихся.

4.1.7 Вместимость отдельного общеобразовательного учреждения не должна превышать 1000 учащихся. ...

4.4.2 Состав помещений общеобразовательных учреждений должен содержать учебную и общешкольную группы помещений и дифференцироваться на функциональные группы. Учебная группа помещений старшей профильной школы должна состоять из развитой группы специализированных кабинетов, соответствующих конкретным профильным дисциплинам.

4.5.1 Здания общеобразовательных учреждений рекомендуется проектировать универсальными в целях эксплуатации их в качестве школы с различными организационно-педагогическими структурами, лицея или гимназии.

4.5.5 Архитектурно-типологическая структура здания в соответствии с функциональной моделью должна иметь следующую пространственную организацию:

Помещения общеобразовательных учреждений следует подразделять на две основные обособленные группы - учебную и общешкольную.

Рекреационный центр, при его наличии, должен быть связующим звеном между ними;

- Учебная группа помещений должна быть дифференцирована на школы I, II и III ступеней обучения с технологическими помещениями, обслуживающими эти возрастные группы.

4.5.13 Коридоры и рекреационные помещения, находящиеся вблизи зрительного зала, следует проектировать с учетом использования их в качестве кулуаров (фойе).

4.5.14 Ширина рекреационных коридоров при одностороннем расположении кабинетов и лабораторий должна приниматься 2,8 м, ширина рекреационных коридоров при двухстороннем расположении классов, кабинетов и лабораторий - 4,0 м.

Требования к внутренней среде зданий

6.1 Эргономические параметры размещения мебели и оборудования

6.1.1 Основное помещение школы – класс - учебный кабинет - должен отвечать требованиям активного ведения учебного урока с организацией как фронтальных, так групповых и индивидуальных форм обучения с широким привлечением технических средств.

Помещение должно включать рабочую зону учащихся, рабочую зону учителя, дополнительное пространство для размещения учебно-наглядных пособий, ТСО личных вещей учащихся, зону для групповой работы и для индивидуальных занятий учеников (особо успевающих и неуспевающих) и возможности активной деятельности. Эти зоны как сумма пространств должны обеспечивать оптимальные условия обучения.

Помещения 1-8(9) классов следует оборудовать одноместными легкими ученическими столами и, как правило, встроенными шкафами, а также дополнительными мобильным оборудованием для решения проблем гибкой организации пространства с целью активизации форм обучения.

Приложение 14 изложено в редакции приказа Председателя Агентства по делам строительства и жилищно-коммунального хозяйства от 29.10.10 г. № 475 (см. стар. ред.) Приложение 14 (обязательное)*

Состав и расчетные показатели площадей помещений рекреационного центра (центр досуга). О-РЦ

	Помещения	Площадь, м ²
1	Вестибюль – гардероб: - Вестибюль - Гардероб	по расчету исходя из пропускной способности в смену суммы обслуживаемых помещений (форума, зрительного зала, спортзала) с коэффициентом 1.5. 0,2-0,3 - на одного посетителя 0,15 - на одного посетителя
2	Помещения администрации: - кабинет-директора - бухгалтерия - учительская-методический кабинет	25 10 20
3	Медицинский кабинет	18
4	Комната инженера и рабочих	Не менее 2-х по 12 м ²
5	Санузлы	По расчету (1 унитаз и 2 писсуара на 100 мужчин и 1 унитаз на 50 женщин).
<i>Примечание -</i> Рекреационный центр предусматривается для учебных заведений, рассчитанных на обслуживание наряду с учащимися также и взрослого населения микрорайона (района).		

Проанализировав типовой стандарт «Правил о порядке организации деятельности общеобразовательных школ Республики Казахстан», мы предполагаем, что рекреационный потенциал школ не используется в полной мере. Данную гипотезу мы подтвердим или опровергнем при помощи проведения анкетирования среди школьников и их родителей. Нами были составлены две анкеты и проведено анкетирование школьников и их родителей. Цель анкетирования школьников –

исследование релаксационного потенциала школьной среды. По результатам исследования, которое проходило среди 97 респондентов, было выявлено (таблица 2).

Таблица 2 – Вопросы анкеты и ответы школьников

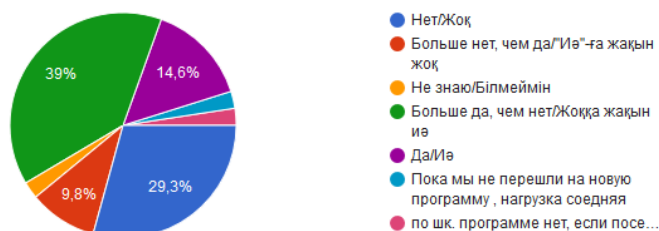
№	Вопрос	Процентное соотношение
1	Как Вы думаете, где в школе находятся зоны отдыха?	Коридор - 4 (3,96%) Буфет - 68 (67,33%) Вестибюль - 7 (6,93%) Рекреации - 10 (9,9%) Нет - 12 (11,88%)
2	Как Вы считаете, комфортно ли оформлены зоны отдыха в школе? *Примечание: ответы в виде шкалы от «не доволен» - 1 б. до «доволен» -10 баллов Треть респондентов оценили удовлетворенность оформлением зон отдыха – 5-6 баллов (33%), не совсем довольны – 13% - 1-2 балла, как и абсолютно довольны – 11%	1 - 8 (8,33%) 2 - 5 (5,21%) 3 - 10 (10,42%) 4 - 9 (9,38%) 5 - 21 (21,88%) 6 - 11 (11,46%) 7 - 9 (9,38%) 8 - 12 (12,5%) 9 - 1 (1,04%) 10 - 10 (10,42%)
3А	Какова Ваша удовлетворенность оформлением кабинетов? *Примечание: ответы в виде шкалы Оформлением кабинетов школьники более удовлетворены	1 - 2 (2,08%) 2 - 2 (2,08%) 3 - 6 (6,25%) 4 - 10 (10,42%) 5 - 15 (15,63%) 6 - 11 (11,46%) 7 - 17 (17,71%) 8 - 18 (18,75%) 9 - 7 (7,29%) 10 - 8 (8,33%)
3Б	Какова Ваша удовлетворенность оформлением коридоров? *Примечание: ответы в виде шкалы Оформлением коридоров, также школьники, в основном, удовлетворены	1 - 3 (3,16%) 2 - 2 (2,11%) 3 - 9 (9,47%) 4 - 11 (11,58%) 5 - 13 (13,68%) 6 - 18 (18,95%) 7 - 15 (15,79%) 8 - 7 (7,37%) 9 - 11 (11,58%) 10 - 6 (6,32%)
3В	Какова Ваша удовлетворенность материальной обеспеченностью кабинетов (полки, шкафчики, вешалки и т.д.) *Примечание: ответы в виде шкалы Более 40% школьников удовлетворены обеспеченностью кабинетов в школе	1- 1 (1,03%) 2 - 0 (0%) 3 - 10 (10,31%) 4 - 10 (10,31%) 5 - 11 (11,34%) 6 - 13 (13,4%) 7 - 10 (10,31%) 8 - 15 (15,46%) 9 - 15 (15,46%) 10 - 12 (12,37%)
4	Насколько комфортным является кабинет психолога в Вашей школе? 31,96% респондентов не знают или не были в кабинете психолога, затруднились оценить комфортность кабинета психолога	1 - 0 (0%) 2 - 1 (1,03%) 3 - 2 (2,06%) 4 - 5 (5,15%) 5 - 12 (12,37%) 6 - 9 (9,28%) 7 - 4 (4,12%) 8 - 5 (5,15%) 9 - 10 (10,31%) 10 - 18 (18,56%) Не знаю / не был - 31 (31,96%)

5	Имеются ли в вашей школе?	Места для вещей - 69 (37,7%) Спец.мебель - 13 (7,1%) Место отдыха - 28 (15,3%) Инфостенды - 68 (37,16%)
6	Как вы считаете, цветовое оформление влияет на образовательный процесс? Положительно ответили более 70%	Нет - 6 (6,32%) Больше нет, чем да - 15 (15,79%) Не знаю - 6 (6,32%) Больше да, чем нет - 32 (33,68%) Да - 36 (37,89%)
7	Как бы вы хотели, чтобы выглядела ваша школа?	1) Доволен 2)Оснащение современными технологиями 3) Необходимо больше мягкой мебели (диваны и пуфики для отдыха) 4) Улучшить освещение, сделать ярче 5) Увеличить кол-во растений 6) Покрасить стены коридоров в более приятные цвета 7) Увеличить материальную обеспеченность (мыло и др. гигиенические предметы в уборных)
8	Какую профилактическую работу проводит психолог / социальный педагог в Вашей школе:	Диагностика тревожности – 27 (24,55%) Тренинги по профилактике – 19 (28,18%) Упражнения по саморелаксации – 31 (28,18%) Не проводились – 33 (30%)
9	Владете ли Вы самостоятельно техниками саморелаксации?	1 - 15 (15,46%) 2 - 2 (2,06%) 3 - 8 (8,25%) 4 - 4 (4,12%) 5 - 18 (18,56%) 6 - 10 (10,31%) 7 - 10 (10,31%) 8 - 11 (11,34%) 9 - 4 (4,12%) 10 - 15 (15,46%)
10	Какими техниками саморелаксации Вы обладаете? Пожалуйста, кратко опишите их, перечислите	Топ-5 техник релаксаций: 1) Сон 2) Прослушивание музыки 3) Медитация, дыхательные упражнения 4) «Не владею никакими» 5) Чтение книг
11	Кто научил Вас данным техникам?	
12	Ваши пожелания	

Опрос родителей (41 респондент) показал довольно интересные результаты (рисунок 1-4).

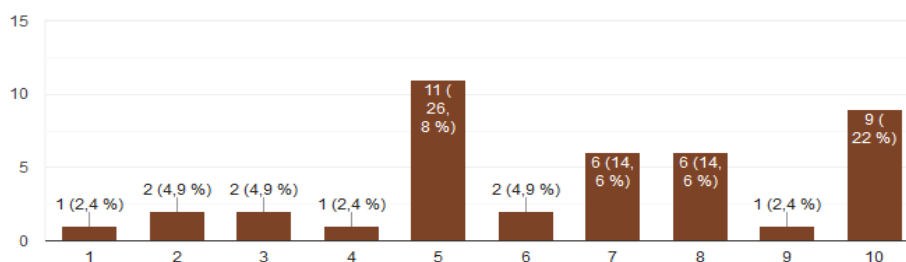
Считаете ли вы учебную нагрузку на вашего ребенка
чрезмерной?/Сіз балаңыздың мектептегі оқу жүктемесін шамадан
тыс деп ойлайсыз ба?

41 ответ

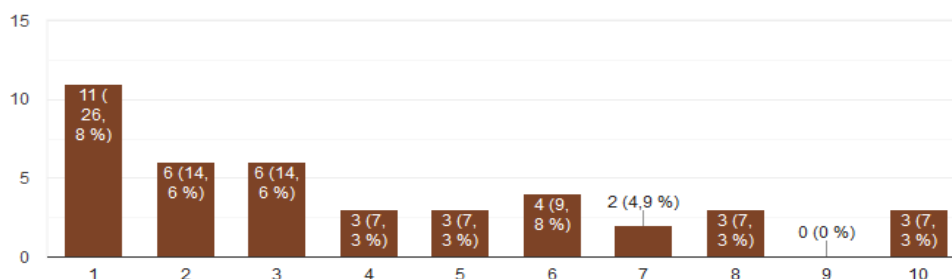
Удовлетворенность условиями школы(в целом)/Мектептің
шарттарына қанағаттанушылық

41 ответ

Наличие зоны отдыха для ребенка/балаларға арналған демалыс
аймағының болуы

41 ответ

Чего не хватает вашей школе?/Сіздің мектебіңізде не жетіспейді?

41 ответ

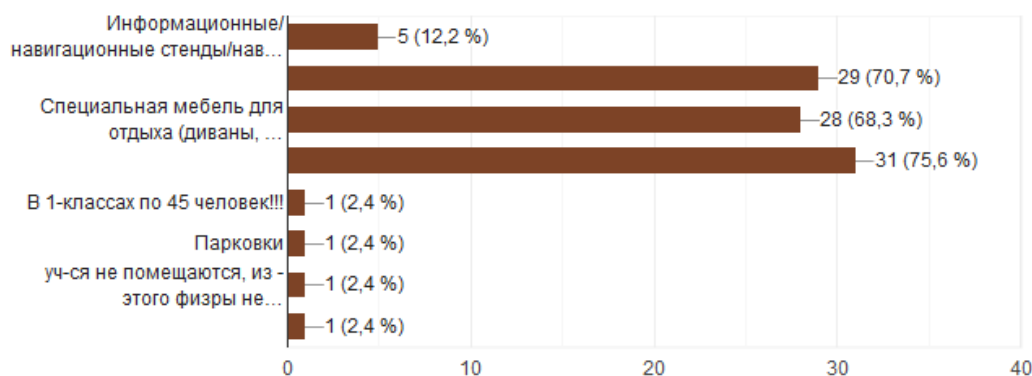

Рисунок 1-4 – Ответы родителей о релаксационном потенциале школьников

Как видно из анкетирований, ответы родителей оказались более критичны, чем школьников. Если около 50% школьников удовлетворены организацией школьной среды, то родители считают недостаточным оформление зон отдыха для школьников (рисунок 3).

Использование данного потенциала школы могло бы способствовать:

Снижению утомляемости и напряженности школьников.

Формированию психически и физически здоровой нации.

Развитие творческого потенциала детей.

Мы предлагаем развитие и следование следующим принципам организации школьной среды:

Школа должна сочетать в себе творчество, обучение и воспитание.

Школа формирует творчески активную личность.

Уравновешенная личность в учебно-воспитательном процессе достигает гораздо более высоких результатов.

Планируя дизайн школы и оформляя кабинеты, необходимо учитывать:

возрастные особенности обучающихся;

влияние цвета на физическое, психическое и эмоциональное состояние школьников

воздействие цвета на психику человека

функциональное назначение, размеры помещения

2. Продумать оформление коридоров элементами дизайна с введением синих или голубых оттенков, способствующих повышению «психического равновесия»;

3. В столовой желательна перекрасить стены в оттенки желтого (бежевый, кремовый, светло-охристый), включая красно-оранжевые декоративные панно, что улучшит аппетит и будет стимулировать работу желудка (Афанасьева Татьяна Егоровна, педагог-психолог).

Обычно, рекреационные зоны в школе составляют коридоры, фойе. Распределение коридоров на условные зоны, может способствовать тому, что пространство будет распределено эффективно. Возможное распределение рекреационных мест на условные зоны: зона подготовки к урокам, зона общения, зона расслабления и психологической разгрузки, активная зона.

Зона СэлфСтади

Зона Социальных взаимодействий

Зона Психологической разгрузки

Зона хранения вещей

Зона СэлфСтади подразумевает зону подготовки к урокам. На данный момент, ученики, для того что бы делать домашнюю работу, вынуждены искать свободные кабинеты, или переносить выполнения задания домой. В нашем случае, место, где ученики могут заниматься до/после уроков и во время перерывов будет отдельной площадкой внутри школы. Принципиальное отличие от библиотек заключается в возможности проводить групповые исследования, организовывать проектную деятельность.

Таблица 3 – Оформление зон селфстади

Оформление	
Цвет	19-5320 - тихоокеанская сосна 13-0550 - цвет лаймовый пунш 15- 0146 цвет зеленой вспышки 17-5641 изумрудный 18-5315 зеленый цвет бейберри
Рисунок	Тематический рисунок: (Например, мозг), мотивирующие цитаты великих людей.
Свет	300(люминесцентные лампы) 150 (лампы накаливания) (на плоскости учебных столов)
Мебель	Пластиковая мебель (цвета: белый) с плавными линиями, парта-стул.
Дополнения	Портативная библиотека (рис.1), вайфай

Зона Социальных взаимодействий подразумевает под собой коммуникацию между параллелями. Предполагаемое расположение в холле, рядом со столовой. Таким образом решается проблема переполненности столовых. Основные функции: активное взаимодействие школьников между собой, так как социализация является одним из направлений работы образовательного учреждения. Будет максимально просторной, ради обеспечения комфорта для большого скопления людей. Из

материального обеспечения предлагается использование информационных стендов, с актуальной информацией на данный момент (например, школьные новости, объявления школьных клубов и организаций, приглашения на мероприятия, полезные советы/ статьи, список полезных сайтов и так далее).

Таблица 4 – Оформление зон социальных взаимодействий

Оформление	Требования
Цвет	Основной цвет: Яркий желтый цвет 13-0858 ТСХ
Рисунок	Возможное проведения мероприятия (см. ниже)
Свет	300(люминесцентные лампы) 150 (лампы накаливания) (на плоскости учебных столов)
Мебель	Скамьи большой вместимости, модульные диваны «Волна», нескольких секций (для разбора).
Дополнения	Стенды, вайфай.

Оформление зоны социальных взаимодействий может заинтересовать школьников. Мероприятие «Моя особенная школа». Рисование на сценах называется граффити. Термин «граффити» происходит от итальянского «grafficare» — царапать. Граффитисты –это в первую очередь художники. Творчество, довольно тонкий инструмент.

Цель мероприятия: Направить внутренние резервы учеников на созидание.

Ответственное лицо: завуч по УВР, учитель ИЗО, психолог/социальный педагог.

Для осуществления данного события, необходима четкая организация в лице администрации школы. Учувствовать может любой желающий, однако под руководством ответственного лица. Чем больше вовлеченных учащихся, чем лучше, так как при данном мероприятии, ученики чувствуют свою причастность к оформлению школы, соответственно, более осознано относятся к имуществу школы и меньше мотивированы его портить. Таким образом, можно заинтересовать даже самых неактивных детей. Тематика выбирается путем голосования.

Зона Психологической разгрузки подразумевает под собой пространство, для релаксации и снятия напряженности. Например, при конфликтной ситуации, ученик или преподаватель, могут воспользоваться данной зоной, чтобы восстановить силы.

Таблица 5 - Оформление зоны психологической разгрузки

Оформление	Требования
Цвет	Сочетание зеленого и коричневого цвета. Умиротворенье, близость с природой.
Рисунок	Рисунок должен иметь «отвлекающую» функцию. Возможно лес, листья с интересными животными, листьями и так далее.
Свет	300(люминесцентные лампы) 150 (лампы накаливания) (на плоскости учебных столов)
Мебель	Пуфики, диван, шкаф, стулья (около 2 шт.), стенд.
Дополнения	Коврик, антистрессовые игрушки (см. ниже), пластилин, свечи, подушки

Технологии:

Коврик «Злости». При конфликтной ситуации, ученик/учитель могут представить свои обиды в коврике злости, попрыгать, потоптать его. Таким образом, эмоции отступают, приходит облегчение, что позволяет вернуться в класс и продолжать продуктивно работать.

Миорелаксация. Может проводится индивидуально, может, при просьбе ученика, с социальным педагогом/психологом. Мышечная релаксация по Э. Джекобсону способствует постепенному расслаблению всего тела. Поможет снять усталость, привести мысли в порядок. Инструкция: Закройте глаза. Представьте свое самое приятное воспоминание, погрузитесь в него. Теперь сильно сожмите кулаки и медленно разжимайте. Глубокий вдох. Сожмите мышцы предплечья, медленно разжимайте. Повторить со всем телом. Предполагается, что инструкция по миорелаксации будет располагаться в зоне психологической разгрузки.

Дыхательные упражнения. Дыхательные упражнения – важный навык, который способствует релаксации. При регулярном повторении, ребенок способен научиться регулировать свои эмоции,

контролировать свои мысли и расслабляться в сложной ситуации. Предполагается, что инструкция по дыхательным упражнениям будет располагаться в зоне психологической разгрузки.

Лопать пузырьки на упаковочной пленке, использование «слаймов», мягкий лабиринт (мягкая подушка с шариком внутри, задача – довести шарик до конца лабиринта) и другие антистрессовые игрушки, могут присутствовать на полочках. Развивается мелкая моторика, приходит спокойствие.

Пластилинотерапия, арт-терапия, песочная терапия. Помогает развивать мелкую моторику, проработать (совместно с психологом) ту или иную конфликтную ситуацию. Нарисовать ситуацию, нарисовать чувства, эмоции.

Методика «Стул». Два стула. На одном ребенок, на другом необходимо представить человека, на кого он сердится. Высказываем все человеку напротив, прям в лицо. Затем, ребенок пересаживается на стул напротив, школьник отвечает за него. Методика крайне эффективна в проговаривании проблем. Фактически, наступает мир в нерешенном конфликте.

Метод «Свеча» *вместо свечи, можно использовать нарисованный самим ребенком портрет человека* Предполагается зажечь маленькую свечу, и высказать все накопившиеся обиды.

Техника «Тик Так»: а) «Тик». Определить и записать все негативные мысли. Расположиться поудобнее, тщательно изучить все записи. б) «Так» Заменить каждую непроверенную негативную мысль, на позитивную, объективно выверенную. Повторить с каждой мыслью.

«Банк Желаний». Можно использовать в зоне психологической разгрузки, вывесить на стенде. Таким образом, формируется дружеское и уважительное отношение друг к другу, воспитывается понимание и взаимопомощь.

Детям предлагается написать свои желания и отдать социальному педагогу. Социальный педагог формирует общий список и вывешивает его на стенде. Каждый индивидуально записывается в графе «исполнитель», который мог бы выполнить данное желание.

Мечтатель	Желание	Класс	Исполнитель
Алиса	Плюшевый зайчик	10 «А»	Аружан

Кабинет психолога/социального педагога.

Кабинет психолога – место, в котором ученик должен чувствовать себя максимально комфортно, ведь в этом кабинете поднимается все самое личное, интимное, то, что часто тяжело рассказать друзьям и родителям. Кабинет психолога - это рабочее место специалиста, выполняющего сложную и разностороннюю деятельность, отвечающую определенным целям и задачам. Помещение, в котором работает психолог, должно быть организовано и оснащено таким образом, чтобы обеспечить ему эффективное исполнение профессиональной деятельности.

Состав и расчетные показатели площадей вестибюля-гардероба, административно-хозяйственных помещений, медицинских комнат У-ВАМ

№№	Помещения	Площадь, м ² при количестве параллельных классов				
		Осн. школа	Средняя школа, гимназия, лицей			Старшая профильная школа
8	Кабинет психолога и логопеда	20	20	20	20	20
<i>Примечания:</i>						
1. Медицинские комнаты пп. 6, 7, 8 следует размещать в группе общешкольных помещений. 2. Медицинские помещения следует проектировать в едином блоке						

Расположение кабинета психолога. Кабинет психолога должен быть расположен в доступном удобном месте, так, чтобы его можно было легко обнаружить. Есть две причины, по которым стоит расположить кабинет психолога на первом этаже. В первую очередь это возможность оперативно обратиться к психологу. Учитывая основополагающие принципы работы психолога, включающие в себя: конфиденциальность, уважение и добровольность, необходимо проектировать кабинет так, чтобы избежать лишних контактов и соблюсти конфиденциальность встречи. Также, необходима территориальная и звуковая изоляция кабинета.

Предлагаем поделить кабинет на условные зоны [4]:

Зона ожидания приема может располагаться за кабинетом и включать в себя диваны, скамьи. Расположение данной зоны, поможет специалисту завершить сеанс, не отвлекаясь. Также, таким образом сохраняется принцип конфиденциальности.

Зона диагностической работы

Представляет собой парты, вдоль одной стены в кабинете. Можно рассадить несколько человек, что обеспечит продуктивность работы психолога.

Зона коррекционно-развивающей работы и зона консультативной работы может включать в себя легкую мебель: пуфики, легкая мебель. Данные зоны могут использоваться как для групповой работы (групповая терапия, тренинги), так и для индивидуальной работы. Таким образом, кабинет становится мобильным и может использоваться для самых разных видов психотерапии. Использование сенсорной терапии, может сделать кабинет более функциональным. Сенсорная терапия включает в себя направленность на пять органов чувств: зрение, слух, обоняние, вкус, ощущения. Отталкиваясь от этого, в кабинет можно включить подсветку, которая будет использоваться для снятия стресса у школьников, через цветовое ощущение.

Личная зона психолога представляет собой личное место специалиста. Рабочий стол, шкафы для методической литературы, полки для психолого-педагогической литературы.

Использование элементов ландшафтотерапии, представляют собой панно с изображением природы, пейзажей (можно подключить в этой работе школьников, повышая заинтересованность в творчестве), комнатные растения, помогут глазу расслабиться и направить энергию в нужное русло.

Однако, мы считаем, что далеко не все образовательные учреждения могут предоставить кабинет с большой вместимостью для данных целей. Более того, исходя из предыдущей части данной статьи мы резюмируем что в коридоре школы существует зона психологической разгрузки, что существенно уменьшает необходимость подобной зоны в кабинете психолога, тем самым дает больше места для расположения других зон.

Как и в любом другом помещении, цвет интерьера является одним из ключевых аспектов данного кабинета – правильно подобранный цвет с большей вероятностью позитивно повлияет на создание комфортной обстановки и сформирует позитивное настроение. Желтый или золотистый - солнечный цвет создает атмосферу уюта и тепла, зеленоватые оттенки снимают головную боль и выводят из состояния усталости, приятный мягкий голубой цвет может повлиять на смену настроения и максимально расслабить. Мягкий ковер темно-зеленого цвета создаст уют. Следует помнить, что каким бы хорошо подобранным ни был цвет интерьера – без должного освещения он лишается первоначального эффекта, поэтому освещение желательно использовать 300 люминесцентные лампы. Не рекомендуется использовать лампы накаливания, так излучение таких ламп перенасыщено теплыми тонами, за счет чего атмосфера в кабинете будет выглядеть мрачной и грязной.

Предметы интерьера и мебель в кабинете психолога лучше всего подбирать мягкую, неугловатую, с плавными линиями (круглый стол, подушки, мягкие ковры и т.д.), поскольку это влияет на восприятие комфортности комнаты в целом и дает ребенку возможность расслабиться.

Оптимальным вариантом параметров комнаты мы считаем 10*10 кв.м., более того, рекомендуем оставлять как можно больше свободного пространства – между психологом и учащимся желательно оставлять больше места.

Список использованных источников

1. Иванилова А. В Казахстане составлен "рейтинг заболеваемости" школьников // МК в Казахстане / <https://mk-kz.kz/articles/2016/02/23/v-kazakhstan-sostavlenn-reyting-zabolevaemosti-shkolnikov.html>
2. Анализ текущей ситуации. Заболеваемость детей в РК // <http://balaombudsman.kz/wp-content/uploads/2018/04/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8-%D1%81%D0%BF%D0%B8%D0%BA%D0%B5%D1%80%D0%BE%D0%B2-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%B8.pdf>
3. Практическая психология образования: Учебное пособие 4-ое изд. Под редакцией И.В. Дубровиной – СПб: Питер, 2004 – 592 с.
4. Афанасьева Т.Е. Влияние цветовой гаммы на психоэмоциональное состояние и работоспособность обучающихся // Эл.ресурс <http://открытыйурок.рф/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%B8/658830/>

ПРОЕКТИРОВАНИЕ ЭЛЕКТРОННОГО ПОСОБИЯ КАК АКТУАЛЬНОГО И ЭФФЕКТИВНОГО СРЕДСТВА ОБУЧЕНИЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИМ ДИСЦИПЛИНАМ

Исаева З.М.

*Научный руководитель – д.п.н., профессор Мынбаева А.К.
Казахский национальный университет им. Аль-Фараби
e-mail: zara-16.com@mail.ru*

В настоящее время использование информационно-коммуникационных технологий актуально во всех сферах жизнедеятельности человека, в том числе в образовании. На занятиях в школе, в ВУЗах применяются различные средства, такие как: компьютеры, интерактивные доски, электронные учебники, электронные пособия, электронные парты и так далее. Даже известные всем диагностические методики переведены в электронный формат, психолог имеет возможность провести необходимый тест онлайн, при этом обработка результатов и интерпретация будут выведены автоматически. Использование информационно-коммуникационных технологий имеет также свои преимущества и недостатки. Сейчас актуален вопрос внедрения других информационных средств, не только мультимедийных презентаций, электронных учебников, но и электронных пособий. Однако в настоящее время электронных пособий по психолого-педагогическим дисциплинам мало, а на казахском языке встречаются крайне редко.

Цель научного исследования - теоретически обосновать актуальность и эффективность электронного пособия как средства обучения психолого-педагогическим дисциплинам, и спроектировать структуру электронного пособия.

Актуальность: в настоящее время на лекциях и семинарских занятиях наряду с традиционными методами и средствами обучения приятно использовать мультимедийные презентации, видеофильмы, электронные пособия и так далее. В связи с этим появляется необходимость разработки таких средств обучения, которые отвечали бы всем требованиям, а также повышали качество обучения.

Новизна заключается в том, что по окончании научного исследования результатом будет разработанная электронное пособие, ориентированное для преподавателей и бакалавров психолого-педагогических специальностей

Электронная среда в образовательном процессе. Акторно-сетевая теория

Вопросы информатизации образования и разработки электронных учебников исследованы в Казахстане авторами Джусубалиевой Д.М., Караевым Ж., Егоровым В.В., Нургалиевой Г.К., Артыкбаевой Е.В., Тажигуловой А.И. и др. За последние годы в Республике Казахстан создана конкурентная среда, позволившая реально включиться в процесс разработки электронных средств учебного назначения различным организациям. Министерством образования и науки в течение последних лет проводятся тендеры на разработку электронных учебных изданий для общего среднего образования, по которым уже 25% учебного плана общеобразовательной школы сопровождается электронными учебными изданиями [1].

В то же время область развития цифровых технологий и ИКТ очень динамична. В области образования применяются новые теории электронного обучения. Согласно Акторно-сетевой теории (Beetham, 2013) созданная электронная среда также становится действующей единицей учебного взаимодействия, и ее статус повышается в процессе обучения. Если ранее мел и доска как средства обучения не были активными, без действий учителя и ученика они не были включены в процесс обучения, то сегодня электронная среда как дидактическое средство обучения уже носит активный характер, она инициирует диалог, предлагает варианты обучения, может оценивать учащегося и т.п. Таким образом, в процессе обучения участвуют не только педагоги и учащиеся, а также пассивные средства обучения, но и активизирующие процесс и сеть, дополнительно связывающие их акторы. Электронные дидактические средства (неодушевленная вещь) становятся актерами, которые создают сеть. Причем акторная сеть становится открытой, при размещении ее в интернет к ней могут присоединяться, изменять ее другие акторы.

Электронное учебное пособие - это совокупность графической, текстовой, цифровой, речевой, музыкальной, видео-, фото- и другой дидактически структурированной информации, а также печатной документации пользователя обучающего характера. Электронное издание может быть исполнено на любом электронном носителе - магнитном, оптическом (CD-ROM, DVD и др.), а также опубликовано в сети Интернет [2].

Зачастую понятие «электронный учебник» и «электронное пособие» употребляются в одном значении. Однако это два разных понятия. По нашему мнению, электронный учебник, это электронная версия существующего печатного учебника. К разработке электронного пособия предъявляются определенные требования: содержательного плана, технического плана, требования к интерфейсу и так далее. Пособие должно включать в себя достаточно полную систему теоретических сведений, упражнений и тестовых заданий по всем основным разделам, а также обширный перечень итоговых тематических контрольных работ и тестов по всем разделам [3].

Преимущества использования электронных учебных пособий:

Во-первых, совершенствуется методика преподавания предмета. Современному цифровому поколению студентов более близка цифровая среда, которая может быть сконструирована при взаимодействии с электронным учебником или пособием. За счет применения данных инновационных технологий расширяются границы учебного занятия. *Второе*, электронное учебное пособие удобно в использовании, достаточно приобрести лишь один диск, и установить его один раз на персональный компьютер. Соответственно это ведет к облегчению физической нагрузки преподавателя. Кроме того, преподаватель может сократить и разнообразить время для подготовки к учебному занятию. *Третье*, информация при объяснении нового материала усваивается лучше за счет наличия текста, видео- и аудиоматериала, анимации. Как известно, наибольшее количество информации (около 90%) человек получает с помощью зрения, около 9% — с помощью слуха и только 1% с помощью других органов чувств (обоняния, осязания и вкуса). *Четвертое*, появляется возможность дистанционного обучения, вне аудиторного занятия. *Пятое*, наличие отобранной системы теоретических знаний. Наличие упражнений, тестов по разделам с целью контроля усвоения учебного материала учащимися.

Недостатками электронных учебных пособий являются:

Во-первых, затруднительно использование электронных пособий, при отсутствии материально-технической базы, т.е. персональных компьютеров, различных программ обеспечения и так далее.

Во-вторых, содержание электронного пособия не дополняется, при объяснении нового материала необходимо дополнять разными источниками, а чтобы дополнить содержание самого электронного пособия его нужно переиздать. *В-третьих*, уменьшается роль преподавателя при работе студентов с электронными учебными пособиями, усиливается их автономия. *Четвертое*, уменьшается взаимодействие между субъектами образовательного процесса, отсутствие живого общения.

Практическая часть.

Нами была разработана анкета, с целью определения актуальности исследуемой темы, а также в дальнейшем целесообразности разработки и создания электронного пособия.

Анкета: «Использование информационно-коммуникационных технологий в учебном процессе». Анкета содержит 10 вопросов.

Цель анкетирования: определение степени использования информационно-коммуникационных технологий, в частности электронных учебных пособий в учебном процессе. Анкета включала вопросы: «Используются ли у Вас на занятиях информационно-коммуникационные технологии?», «Как часто преподаватели используют информационно-коммуникационные технологии в учебном процессе?», «Какие электронные средства обучения используются в ходе проведения занятия? (допустимо несколько вариантов ответов)», «Как Вы считаете, эффективно ли использование информационно-коммуникационных технологий в ходе занятия?», «Нравятся ли Вам занятия и мероприятия с использованием ИКТ?», «Возникают ли проблемы при организации занятия (с использованием ИКТ) в связи с отсутствием материально-технической базы?», «Владеете ли Вы базовыми навыками использования компьютера?»

«Как Вы считаете, необходимы ли электронные пособия по психолого-педагогическим дисциплинам?», «Делаете ли Вы презентации при подготовке СРС или же семинарских занятий?», «Приходилось ли Вам работать с электронным пособием по психолого-педагогическим дисциплинам?»

Обработка результатов анкетирования: В анкетировании приняло участие 22 студента 1-3 курсов, специальностей «Педагогика и психология», «Психология», «Социальная педагогика и самопознание» КазНУ им. аль-Фараби. 68,2% студентов ответили, что на занятиях используются ИКТ. По оценкам студентов, лишь 18,2% ответили, что это происходит часто, 54,5% - ответили «Иногда», редко – 27,3%. Приоритетным средством обучения являются компьютер 87,8% с колонками (36%) и мобильные гаджеты – 50%, далее идут мультимедийные презентации-27,3%, электронные пособия и интерактивные доски – 18,2%, электронные учебники – 4,5%. 100% студентов считают, что использование ИКТ эффективно на занятиях. Более того, 86,4% студентов подчеркнули, что им нравится занятие, если применяются ИКТ. 59,1% студентов отметили, что иногда возникают

проблемы в связи с отсутствием соответствующей электронной материально-технической базой. 90,1% студентов считают, что необходимо разрабатывать и создавать электронные пособия.

Вывод: исходя из полученных данных, можно сделать вывод, что большинство преподавателей используют информационно-коммуникационные технологии на занятиях. При этом основное средство - это компьютер. 95,5% студентов обладают навыками работы с компьютером, умеют создавать презентации. Также интегрирование электронных средств обучения пользуется спросом, ведь 100% опрошенных считает, что использование информационно-коммуникационных технологий повышает эффективность занятий. 90,9% опрошенных считают, что электронные учебные по психологии необходимы.

Проектирование электронного учебного пособия.

При разработке электронного пособия мы будем опираться на следующие классические дидактические принципы:

Принцип соответствия социальному запросу и нормативным требованиям. Подобранный материал должен соответствовать типовой программе дисциплине, по которой будет разрабатываться электронное пособие.

Принцип наглядности. Подразумевает, что пособие будет включать в себя изображения, схемы, таблицы, видео. Учитывая психологические особенности цвета, будет подобрана соответствующая цветовая гамма.

Принцип доступности. Подразумевает, что для использования электронного пособия будут необходимы лишь базовые навыки работы с компьютером, а также оно будет функционировать на любом персональном компьютере.

Принцип научности. Материал, включенный в электронное пособие, должен быть взят из достоверных источников.

Принцип последовательности и системности. Содержание электронного пособия должно быть выстроено логически и системно. Все элементы (теория, практическая часть, тесты) должны быть расположены в правильной последовательности.

В проектируемом электронном пособии язык изложения будет русским. В перспективе планируется разработать идентичное пособие на казахском языке.

Структура электронного учебного пособия включает 4 раздела: теоретическая часть; практическая часть; тестовые задания; глоссарий. В правом верхнем углу будут также отображаться две кнопки «Инструкция» и «Об авторе». В «Инструкции» будут содержаться рекомендации по работе с электронным учебным пособием. Раздел «Об авторе» будет содержать информацию о его разработчиках.

Первый раздел «Теоретическая часть» будет включать лекции по темам. Темы будут выбраны в соответствии с типовой программой дисциплины.

Второй раздел «Практическая часть». Предполагается, что данный раздел будет включать практические упражнения по теме для закрепления полученных знаний, а также диагностические методики, опросники и так далее.

Третий раздел «Тестовые задания». Студенты будут иметь возможность проверить качество усвоения материала, пройдя тестирование по теме. В конце прохождения теста пользователю будет выведено количество набранных баллов, количество правильных и неправильных ответов.

Заключительный раздел «Глоссарий» будет содержать все термины, которые отражены в теоретической и практической части. Термины предполагается расположить в алфавитном порядке.

Также предполагается, что электронное учебное пособие будет иметь гиперссылки и выход в Интернет для прохождения диагностической методики онлайн, или же для просмотра видеоролика или лекции, для самостоятельного поиска информации.

Заключение. Проведя данное мини-исследование, мы можем сделать вывод, что разработка электронного пособия по психолого-педагогическим дисциплинам будет целесообразна. Преподаватели активно используют информационно-коммуникационные технологии на занятиях, однако часто возникают проблемы, связанные с недостаточным электронным материально-техническим оснащением аудиторий (не хватает компьютеров, проекторов, интерактивных досок и др.).

В дальнейшем предполагается реализовать представленный проект электронного учебного пособия, и апробировать его среди студентов педагогического колледжа.

Соблюдая все требования, подходы и принципы при разработке электронного пособия предполагается получить качественный продукт. У студентов будет возможность заниматься не только на занятиях, но и самостоятельно дома. Достаточно лишь наличие персонального

компьютера. Электронное пособие повысит мотивацию к обучению, так как будет содержать видеоматериалы, анимацию, практические упражнения, а также приятный интерфейс.

Список использованных источников

1. Артыкбанва Е. В. К вопросу о новой парадигме обучения в условиях информационного общества // **Вестник КазНУ. Серия педагогическая.** – 2016. - #1(41).
2. Ферхо С.И. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук «Формирование профессиональной компетентности учителей по использованию электронных учебных изданий в процессе обучения». стр.3
3. Отекина Н.Е. Использование электронного учебного пособия в образовательном процессе // *Инновационная наука.* 2016. №11-2.
4. Основные требования к электронному учебному пособию [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://twf.mpei.ac.ru/.html> (дата обращения: 02.06.2016).
5. Rethinking pedagogy for a digital age: designing for 21st century learning / edited by Helen Beetham and Rhona Sharpe. 2013.

ОТБАСЫ ТЕРАПИЯСЫНЫҢ БАЛА ТӘРБИЕСІНЕ ҮҚПАЛЫ

Әуелбек А.

*Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к. доцент Төлешова Ұ.Б.
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті*

Тренингтік топтардың адамдармен топтық психологиялық жұмыстардың пішіні ретінде пайда болуы Курт Левиннің есімімен байланысты. 1933 жылы Германиядан АҚШ-қа жер аударған. Ол топтық динамикалардың проблемаларымен және әлеуметтік әрекеттерінің мәселелерімен жұмыс жасаған. Сол уақытта медицинада, педагогикада, басқармаларда топтық әдіс кеңінен қолданыла бастаған болатын. Бұл тәжірибелік жұмыстардың жүргізілу барысында астарында ғылыми түсінігі бар топтық әрекет феномені орын алған болатын. И.К.Левин топтық өзара әрекеттердің аспектілерін зерттеумен айналыса бастайды.

«Тренинг» термині ағылшын тілінен аударғанда оқыту, тәрбиелеу, жаттықтыру, үйрету сияқты бірқатар мағынаға ие. Мұндай көп мағыналық тренингтің ғылыми анықтамасына да тән. Ю.Н.Емельянов тренингке іс-әрекеттің кез келген қиын түрін игеру мен оқыту қабілеттілігін дамыту әдістерінің топтамасы деген анықтама береді. Тренинг – топ өзара қарым-қатынас әсерінен бой алдырған қатынас пен топтық динамиканы зерттеуді мақсат ету үшін жиналған гетерогендік индивидтердің жиыны ретінде болады. К.Левинның оқушыларының топаралық қатынас шеберханасындағы нәтижелі еңбектері АҚШ – дағы Ұлттық тренинг зертхананың негізін қалады.

Тренинг - интерактивті оқыту әдістерінің бірі болып табылады. Тренинг топтарда пайда болатын әр түрлі ситуациялар ойын болғанмен, тренингке қатысушыларға шын ситуациялар болып көрінуі мүмкін. Сондықтан ол тренинг барысында нәтижеге жету үшін жауапкершілікпен қарайды. Себебі, оның теориялық мазмұны топшілік және топаралық қатынастар заңдылықтарына арналған. Оларды түсініп қабылдау топтық тренинг формасында өтетін практикалық сабақтарда жүзеге асырылады.

Психологиялық тренинг басқа адамдарды терең түсінуге көмектеседі; өз бейнесін басқалардың қалай көретіндігімен салыстыруға мүмкіндік береді; өз мүмкіндіктерін көруге, өзіндік санасын жетілдіруге жағдай жасайды. Тренинг терминін ғылыми пайдалануды ГДР-да М. Форверг енгізген. Ол алғаш оқытудың бұл формасын ерлі-зайыптылар арасындағы қарым-қатынаста, балалар мен ата-аналар арасындағы қарым-қатынасты коррекциялауда пайдаланылған.

Артур Ребер «Үлкен түсіндірмелік психологиялық сөздікке» жүгінетін болсақ, тренингтің мынадай анықтамасын көреміз: «Жалпы тренинг дегеніміз – олардың жүзеге асырылуы нәтижесінде қандай да бір белгілі реакцияға (реакцияларға) немесе қандай да бір күрделі, шеберліктерді қажет ететін қызметке қатысуға қабілетті организм түріндегі ақырғы өнімді алу үшін жасап шығарылған процедуралар жиынтығы немесе кез келген оқу бағдарламасы»- дейді. Ал, Ю.Н. Емельянов берген: «Тренинг дегеніміз – қызметтің кез келген күрделі түріне, соның ішінде қарым-қатынасқа үйренуге және оны меңгеруге қабілеттіліктерді дамыту әдістерінің тобы»-десе, И.В.Вачков тренингтің мынадай анықтамасын ұсынады: «Практикалық психологияның өзін-өзі тану және өздігінен даму дағдыларын қалыптастыру мақсатында қолданылатын белсенді әдістерінің жиынтығы»- деп түсінік береді.

Отбасы - бұл адамдар қауымының ежелгі формаларының бірі; ол таптан, ұлттан және мемлекеттен бұрын пайда болды. Отбасы тарихындағы мұндай неке формаларын қазақ халқының арғы тектері де басынан өткізді. Бұған дәлел ретінде сол көне отбасы түрлерінің кейбір қалдықтары қазіргі жаңа заманда да кездесіп тұратындығын айтсақ жеткілікті сияқты. Сондықтан да отбасының нығаюына тұлға мен қоғамның алатын орны ерекше. Отбасының әлеуметтік институт ретінде демографиялық және отбасылық құрылым арқылы әлеуметтік тарихи өзгерістердің жүруіне өз бетінше әсер ете алады. Олай дейтініміз, отбасы – қоғамның негізгі ұяшығы, негізгі бастамасы болып табылады. Ал қазақ отбасы әлеуметтік институт ретінде – отбасының өмір сүру салты мен отбасылық қарым-қатынасқа қоғамдық талаптардың дамуы және трансформацияның ықпалдылығын, яғни отбасына деген әсерін білуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар отбасы әлеуметтік институт ретінде нормалардың әлеуметтік механизмі қандай және олар қай бағытта өрбиде, отбасындағы қарым-қатынас пен отбасылық мінез-құлықты әлеуметтік реттеу жүруде деген сияқты өзекті сұрақтарды айқындауға мүмкіндік туғызады.

Қазақ халқының ұлы ағартушысы Ш. Уәлиханов «От ең жоғары қасиетті нәрсе. Төтенше жағдайларда қазақтар мойнына белбеу салып, отқа сақина тастайды, майды отқа тастайды», -деп Отанын, үйін айтуы оттың қасиеттілігін көрсетеді. От- тіршіліктің көзі, адам қанының жылуы, үй ішінің құты. Соған орай қазақ өз өмірінің құт- берекесіне айналған тұтқасын – үй ішін тұтастай Отбасы деп атайды. Әр отбасы ата-тегінен келе жатқан кәсібін, өнерін, атқарған еңбегін құрметтеп оны кейінгі ұрпаққа үлгі- өнеге еткен, бірлесіп атқарған пайдалы қоғамдық еңбек барысында адамгершілік қағидаларды қатаң сақтап, дамытып отырған, ұрпағына ақыл-кеңес беріп, ата кәсібін құрметтеп, қалыптасқан дәстүрді жетілдірген. Туыстық, отбасылық қатынастарды бала кезінен қалыптастырған. Мысалы, ойын ойнау, көркем өнермен шұғылдану, еңбекке баланы қалыптастыру арқылы ересек адам мен баланың қарым қатынасын нығайтуды көздеген.

Үлкенді құрметпен өнеге тұту, одан үлгі алу, біріккен шығармашылық еңбек етуді, белсенді іс-әрекетке баулуды дәстүрлі мерекелер, фольклорлық кештер, ұлттық өнер, ойын сайыстары арқылы іске асырған.

Туыстарға, айналадағыларға қамқор бола білу, қиын жағдайда оларға қол ұшын беру, туған жерді, ондағы табиғатты сүю, оны қорғау күнделікті өмір салтына айналған. Ересек бала өзінен кішіге қарым-қатынас құрып, әлеуметтік мәдени қалыптарды үйретіп, қамқорлық көрсетіп, өз ісіне жауапкершілікпен қараған. Отбасында қалыптасқан дәстүрді мерекелерді өткізу арқылы баланың тұлғалық қасиетін жетілдіру іске асырылған. Мысалы, баланың дүниеге келуі, кәмелетке толуы, үйлену тойы, т.б.

Отбасылық қарым-қатынастың негізінде үнемі балаға қамқорлық көрсетіп, ол отбасы мүшесі, оның пікірі мен көмегі үлкендерге қажет деген сенімін қалыптастыру керек. Халық даналығына назар аударсақ, ол былай дейді: Егер сен бір жылдық өміріңді ойласаң, онда арпа ек, он жылдық өміріңді ойласаң, онда ағаш ек, ал ғасырлық өміріңді ойласаң, онда бала тәрбиеле.

Педагог-психологтар отбасымен жұмыс жүргізудегі басты бағыты оның қазіргі жағдайын анықтай алуы. Біздің ұсынып отырған әдістемелер жүйесі отбасымен жұмыс жасайтын маманға диагностикалық құралдардың көп түрлілігіне көңіл бөле отырып, алдына қойған мақсат - міндеттерге сай тепе-теңдік деңгейлерде қарастыруға таңдау жасап, жүргізуіне ұсынамыз. Берілген диагностикалық шаралар клиникалық және тәжірибелік зерттеулер жүргізуге отбасы құрылымын, ерлі-зайыптылардың жүйе бөлігі жағдайына, отбасы ахуалына әсер ететін жағымды және жағымсыз факторлар, ата-ана мен бала қатынасындағы ерекшеліктерді анықтауға мүмкіндік береді.

Э.Г. Эйдемиллер «отбасы диагнозы» деген терминді ұсынған. Отбасы диагнозы -отбасы өміріндегі бұзылыс деп, қиындықтың енуі мен сақталуы отбасы мүшесінің бірінің немесе бірнешеуінің жеке қызметінің бұзылуына әкеледі. Отбасы диагнозы- отбасы жоспары мен қызметінің бұзылысын анықтай отырып, отбасы татулығын сақтау жұмысына стратегиялық бағытын береді. Отбасы қатынасын анықтауға қолданылатын әлеуметтік –психологиялық диагностикалық әдістер: сұрақ-жауап, бақылау, эксперимент, социометриялық әдіс, сандық-сапалық құжаттық әдіс, тест жүргізу.

Отбасылық психотерапия –тұлғааралық қатынасты түзетуге бағытталған және отбасының ауру мүшелерінде айрықша көрінетін эмоционалды қайғыруды жою мақсатында жүргізілетін психотерапияның ерекше түрі болып табылады. Отбасылық терапия бірнеше кезеңдерге бөлінеді. Оның ұзақтығы психикалық қайғырудың күрделілігіне «ауру белгісін көтерушіге», отбасында тұлғааралық қақтығыстың сипатына, терапевтік өзгеріске жетуге деген отбасы мүшелерінің мотивациясына да байланысты болып келеді. Алғашында отбасылық терапия жиілігі аптасына 1-2 кездесу, кейіннен екі аптада бір рет, ары қарай үш аптада бір кездесу болып жалғасын табады. Отбасылық терапияны жиі төрт кезеңнен қарастырады.

Психоаналитикалық отбасы терапиясының мақсаты - қатысушылардың өткен қатынастағы саналы түсінбеуі емес, бүгінгі шындық негізінде бүтін сау тұлға деңгейінде өзара әрекетке түсу жағдайы, жеке басының өзгеруі болып табылады. Психоаналитикалық бағыттағы терапевтер басқаларға карағанда олар да директивке жақын. Осы терапевтік бағытта қолданылатын техникалар төмендегідей: конфронтация, интерпретация және тәжірибені қайта өңдеу, коммуникативті қабілетті көтеруге техникалар, «еркін ассоциация» техникасы. Психоаналитиктердің сұрақтарды бос талдағанды тез тоқтатып, тыңдау мен бақылауға ықылас қояды.

Бұл бағытты көрнекі педагогтар М.С. Палацциоли, К. Маданес, С. Минухин және т.б. қарастырды.

Қазіргі таңда жүйелі деген бағыт кең қолданыста келешегі, экономикалық мақсаттылығы және отбасы терапиясындағы мәнді терапевтік бағыт. Бұл бағыттың теориялық деңгейде бағыттың дамуына көп еңбегі сіңген Ильи Пригожин болды.

Отбасы бұл бағытта бүтін жүйе деңгейінде қарастырылып, эволюциялық қалыптасқан байланысты сақтауға арналады. Отбасы барлық даму кезеңдерінде заңды дағдарыстан (некеге отыру, отбасынан бөлініп шығу, жүктілік, баланың өмірге келуі, баланың бала-бақша, мектеп мекемесіне баруы, мектеп бітіріп, өмірге өз таңдуын жасауы, ата-анасынан бөлініп шығуы, ата-анасының зейнеткерлікке шығуы) өтеді. Отбасы осындай кезеңдерде жаңа мәселелерді бұрынғыдай шеше алмайтын қабілет көрсетіп, бейімделу әрекетін күрделендіру қажеттігін түсінеді. Жүйелі отбасы психотерапиясының негізгі қадамдары төмендегідей көрінеді:

1. Психотерапевтің отбасымен бірігуі, отбасы құрылымында ұсынылған ролге қосылу.
2. Психотерапевтік тапсырысты құрастыру.
3. Отбасылық қатынасты қайта құру.
4. Психотерапияны қорытындылау және бөліну.

М.С. Палацциоли жұмысқа мынадай ұстаным енгізді, терапевт құрамы отбасымен жұмыс жүргізіп жатқанда, келесі тобы бір жақты – мөлдір әйнектен олардың әрекетін бақылап отыруы қажеттігін түсіндірді. Отбасының барлығы бірлі жарым жағдайда ғана кездесуге түгелдей қатысуы кездесетінін айта кетіп, айына бір мәрте кездесуге келісу және барлығы көп дегенде он реттен аспауы қажеттігін ұсынды. Оның әдістері қысқа әрі тұтқиылдан болды, ол әдістерді күтпеген жағдайларды өзгертуге шешуші қимыл болып табылатын тұстарды көре білді. Кездейсоқ тапсырмалар (басқаша айтқанда өзгермеушілік белгілер) өте тыңғылықты отбасындағы қалыптасқан қиялы және тоқталған ережелерді карама-қайшы деңгейі ескеріліп, отбасы мүшелерінің бәрі қатысуына қажетті қимылдар қарастырады және оның нәтижесін ұсынады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Мельник С.Н. Теоретические и методические основы социально-психологического тренинга//издательство дальневосточного университета, Владивосток 2004 г.
2. Пузиков В.Г. Технология ведения тренинга. – СПб.: Издательство «Речь», 2007. – 224с. – Тренинг технологиясына кіріспе/ Орыс тілінен ауд. А.А. Лиясова.- Алматы, 2011-180 б
3. Андреева Т. В. Семейная психология: Учеб. пособие. - СПб.: Речь, 2004. - 244 с.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОДГОТОВКИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ В КАЗАХСТАНЕ И ГЕРМАНИИ

Салбаева А.

*Научный руководитель: д.п.н., профессор Мынбаева А.К.
Казахский национальный университет имени аль-Фараби*

В условиях глобализации образования, присоединения к Болонскому процессу, для повышения конкурентоспособности в мире образовательных программ Казахстана актуален вопрос сравнения и совершенствования психолого-педагогической подготовки специалистов. Цель исследования: теоретический анализ и сравнение развития подготовки в бакалавриате психолого-педагогических кадров (в рамках специальности «педагогика и психология») в вузах Казахстана и Германии.

Объект исследования: целостный педагогический процесс высших учебных заведениях Казахстана и Германии. *Предмет исследования:* система обучения по сходным специальностям (со специальностью «педагогика и психология») в системе высшего образования Казахстана и Германии.

Задачи исследования: раскрыть сущность подготовки психолого-педагогических кадров в Казахстане и Германии; выявить и обобщить позитивный и негативный опыт обучения педагогики и

психологии в обеих странах; разработать рекомендации по совершенствованию качества обучения «педагогике и психологии» студентам в образовательной среде университета.

После обретения независимости Республикой Казахстан подготовка педагогических кадров совершенствовалась в вузах республики с использованием способов и методов, традиционно представленных в отечественном образовании и заимствованных из зарубежной практики. Учитывая новые вызовы и тенденции мирового развития педагогического образования, программы высшего образования пришлось пересмотреть.

Германия является одной из первых стран, которая начала осуществление реформы высшего педагогического образования в русле Болонского процесса и накопила опыт обучения в рамках модульных программ бакалавриата. Поэтому представляется целесообразным изучить систему подготовки педагогических кадров немецких вузов.

В Казахстане вопросами сравнительного образования занимаются Кусаинов А.К., Нургалиева Г.К., Ахметова Г.К., Есеева М.Т., Анарбек Н.А. и др.

Согласно проведенному исследованию мы обнаружили, что двухуровневая модель подготовки педагогов сложилась в Германии в первой половине XIX века. Первый уровень вузовской подготовки, выполняет задачу базовой теоретической подготовки, формирования будущей стратегии действий педагога-психолога. Во втором уровне отводится задача определения эмпирических задач, освоения педагогических методов и технологий.

Сравнительный анализ показывает, что в системах подготовки психолого-педагогических кадров в двух странах есть общие и особенные черты. В Казахстане подготовка педагогических кадров осуществляется как в классических университетах, педагогических университетах и педагогических институтах, педагогических колледжах. Для технических профессий подготовка инженеров-педагогов также осуществляется в технических университетах. В Германии подготовка педагогических кадров осуществляется на факультетах образования университетов. Значимое отличие традиции автономии немецких университетов, а поэтому существуют различия в образовательных программах разных вузов Германии. В Германии ступенчатая подготовка кадров, в Казахстане многоуровневая.

Общим в подготовке психолого-педагогических кадров обеих стран является вектор на повышение ее качества, также, создание условий мобильности в разные страны, признание дипломов разных стран, на доступность и непрерывность, на развитие профессиональной компетентности. В то же время имеется специфика образовательных традиций стран, они порождают различия ценностно-целевых ориентиров, содержания и форм обучения и воспитания студентов.

На основе сравнительного анализа проблемы исследования сформулированы следующие выводы:

Схожесть подготовки психолого-педагогических кадров в Казахстане и Германии является:

То, что обе страны – это совершенствующиеся, динамические и гибкие государства, идущие по пути открытия, следуют общемировым тенденциям, имеют многолетние сложившиеся сильные образовательные традиции и накопленный позитивный опыт.

Также, подготовка педагогических кадров той и другой страны находится в едином образовательном пространстве и решает задачи связанные с Болонским процессом.

Специфика самих маршрутов, ступеней, в специфике учреждений, в характере связей базового и профессионального педагогического образования.

Подготовка педагогических кадров обеих странах ориентирована на повышение ее качества, также, создание условий мобильности в разные страны, признание дипломов разных стран, на доступность и непрерывность, на развитие профессиональной компетентности.

Различия подготовки психолого-педагогических кадров в Казахстане и Германии является:

В Казахстане традиционная моноуровневая структура, а в Германии - ступенчатая, где каждая ступень является обязательной. В Казахстане многоуровневая структура реализуется в едином образовательном пространстве. В Германии она реализуется по-разному, в зависимости от университета, при этом не является ступенчатой как предлагается Болонской декларацией.

В Германии педагогические кадры готовят только в университетах на педагогических факультетах. В Казахстане осуществляется подготовка педагогов в разных образовательных учреждениях, которые относятся к системе высшего, среднего и постдипломного профессионального образования.

Таким образом, на основе сравнительного анализа по проблеме исследования, нами сформулированы следующие рекомендации:

Необходимо рассматривать историю становления и развития основ обучения педагогики и психологии в вузах Казахстана и Германии, как одну из важных отраслей педагогической науки, и опираясь на материалы современных, общепедагогических источников, продолжать ее анализ.

Воспитывать студентов в духе патриотизма, любви и уважения к отечественной системе образования, и вхождения в мировое образовательное пространство.

Использование информационных технологий в процессе подготовки психолого-педагогических кадров в вузах Казахстана. Это будет способствовать не только интенсификации учебного процесса, но и развитию мышления и творческих способностей специалистов.

Доминирующей формой обучения студентов считать практическое занятие по специальности «педагогика и психология».

Содействовать мобильности студентов для обучения специальности не только в Казахстане, но и в зарубежных странах.

Особое внимание уделить качественной подготовке педагогов-психологов в сельской местности.

Необходимо формировать у студентов исследовательские навыки по сравнению и анализу методической литературы казахстанских авторов и зарубежных педагогов-психологов, способствовать формированию сравнительно-педагогической культуры педагога в условиях реформирования образования.

Проведенное исследование не претендует на полноту разработки проблемы. Целесообразным представляется дальнейший обмен и обогащение опыта различных стран с целью качественной подготовки психолого-педагогических кадров.

Список использованных источников

1. Джурицкий А.Н. Зарубежная школа: современное состояние и тенденции развития. - М.: Просвещение, 1993. - 192 с.
2. Малькова З. А. Образование в мире на пороге XXI века. - М.: НИИТИИП, 1991. - 99,1. с.
3. Иванова М.И. Развитие научно-образовательной системы Германии в едином европейском образовательном пространстве: Автореф. дис. канд. пед. наук. Елец, 2000. - 21с
4. Кусаинов А.К. Развитие образования в Казахстане и Германии (сравнительно-педагогическая характеристика): дис... докт. пед. наук: 13.00.01. – Алматы, 1996. – 310 с.
5. Игнатова А.Ю. Ценностные ориентиры системы образования Германии: автореф. Канд.пед.н. – Коломна, 2012.

«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» - БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ӨЗІНДІК ТАНЫМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЖОЛЫ

Әбдуқадыр Г.Ә.

Ғылыми жетекшісі: PhD Шашаева Г.К.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласындағы қоғамды рухани жаңғыртудың ауқымды идеялары мен тұжырымдамалық тәсілдерін терең зерделеу арқылы, білім алушылар арасында таратуды, ұйымдастыруды көздеген болатын. Елбасы «Мақсатқа жету үшін біздің санамыз мен танымымыздың және ісімізден озып жүруі, яғни одан бұрын жаңғырып отыруы тиіс. Бұл саяси және экономикалық жаңғыруларды толықтырып қана қоймай, олардың өзегіне айналады». Жалпы білім беретін оқу мекемелерінде оқытуда білім алушылардың психологиялық және жас ерекшеліктерін ескеру, жеке тұлға, оның рухани мәдениетін, өзіндік танымдық тұрғысынан ойлауы, әлеуметтік өмірдегі рөлі, практикалық қызметтегі көзқарасы жағынан дамыту деген жолдар соның бір дәлелі болмақ.

Рухани жаңғыру – бұл адам сана сезімінің, сенімі мен сапасының, білімі мен өмір сүру тәсілінің және өзіндік танымының қалыптасу көрсеткіші. Ал, жастардың рухани байлығы дегенде бірінші кезекте, олардың білімділігімен, танымдық қабілеттерін, ана – тілін білуі мен мәдени деңгейі, дүниетанымдық ой-өрісі тұрады. Сондықтан да, Елбасының бағдарламалық мақаласы жастарға арналған. Өйткені, болашақ – жастардың қолында. Қоғамдық сананы жаңғыртудың басты басымдығы ұлтымыздың жахандық қоғамдастықта бәсекеге қабілетті болуын «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында білім туралы айтылған бөлімінде білім алушылардың жан-жақты қабілетті, білімді, өзіндік таным қалыптастыру мен қатар қоғамның дамуына үлес қостатын жастарды тәрбиелеп, жетілдіру керек деген сөз дәлел болмақ. Аталған мақалада өзіндік танымның қалыптасуына барынша қолдау көрсету мен түбегейлі жаңа тұжырымдарды көрсетілген. Мақаланың халықтың ертеңі алдындағы маңызы айқын. Ең бастысы, қолымызға алдағы рухани дамуымызға қажетті, жол көрсететін құбылнама іспетті бағдарлама тиді. «Рухани жаңғыру» – еліміздегі білім берудің бүтіндей жүйесінің

айрықша «мүмкіндіктер кеңістігіне» айналуға. Бұл маңызды құжат жоғары мектептің тәрбие және идеологиялық жұмыстарын жүйелеуге кең мүмкіндіктер ашады. Демек, рухани білім беру бағдарламасын дайындау және жетілдіріп отырудың негізгі аса маңызды міндеттердің бірі – білім алушылардың өзіндік танымын қалыптастыру болып табылады. Осылайша білім беруші мекемелер бүгінгі таңдағы ең маңызды мәселеге көңіл аударулары керек.[2]

Рухани жаңғыру бағдарламасы, шын мәнінде қоғамдық сананы өзгерту бағытындағы гуманитарлық ғылымдағы инновациялық серпіліс. Алайда кез-келген ашылулардың ғылымилығы оның әдістемелік дайындығымен анықталады. Сондықтан да бүгінгі таңдағы білім беру орындарының, гуманитарлық ғылымдардың алдындағы маңызды міндет – «Рухани жаңғыру» бағдарламасын әдістемелік тұрғыда негіздеу болып табылады. Әдістеменің өзін, күрделі теориялық және тәжірибелік міндеттерді жүзеге асыру мен қолданудағы дүниетанымдық қағидаларының жиынтығы деп, кең мағынада түсінуіміз керек. «Рухани жаңғыру» бағдарламасының әдістемелік негізінде Елбасының еңбектері тұруы тиіс. Ол үшін түрлі салалардағы ғылыми ойлардың кең ауқымдағы кіріктірілуі қажет. Бүгінгі әлемдік бәсекелестік заманында бізге сергектік пен серпіліс керек. Тұңғыш Президентіміздің тың идеялары жаңа нәтижелі көкжиектерге бастайтын серпіліс. Ал білім беру орындары қоғамдық сананы жаңғыртудың қозғаушы күші болуы тиіс. Басты мақсат - түсіндіруден әрекетке көшу болмақ. [6-7]

Өзіндік таным ерекшеліктері ертеден философия, педагогика, психология саласында зерттеліп адам мен әлемнің сан алуан арақатынасы, сыртқы мен ішкі дамуында қарастырылады.

Өзінтік таным философиялық тұрғыда-бүкіл дүниені ойлау, оның шығу тегін білуге ұмтылу, адамның дүниедегі орнына үңілу, адамның ішкі дүниесінің сырын ашу, табиғат пен қоғамның негізгі заңдарын танып білу, адам өмірінің мәнін айқындау т.с.с жүйе ретінде. Өзін-өзі тану өте ауқымды түсінікті қамтиды. Оған әлемді қабылдау, қарастыру, түйсіну елестету, түсіну, ұғыну, меңгеру, тану, секілді күнделікті қолданылып жүрген түсініктер ұғымында классификация жасауға болады. Оның өлшемі де кең көлемді қамтиды: тарихи-философиялық, педагогикалық, психологиялық, ғылыми танымдық, әлемдік-өркениеттілік, т.т.с.

Өзінді-өзің таны – бұл жеті дананың (әсіресе Хилон мен Фалес) аузынан шыққан дана сөз және даналық формуласы болып Дельфия шіркеуінің маңдайшасына жазылған. Бұл Дельфиялық дана сөз Сократқа дейін белгілі болғанын көруге болады. Кейін бұл сөзді Сократ қолданған, ал Сократқа дейін антикалық дәуірде бірде-бір ойшыл адам қызметінің басқару принципінің бірден-бір бөлігі өзіндік таным яғни өзін-өзі тану екенін Сократтай бағалай алған жоқ.

Өзіндік таным дағдыны қалыптастыруда ерте антикалық ғасырлардан бастау алған. Себебі, сол уақыттың өзінде б.э.д 470-399 жж. аралығында өмір сүрген антикалық ойшыл, бірінші афиналық философ Сократтың ауызша таратқан даналық ойларының туындауларында өзіндік танымның негізін: философиялық танымының үлкен мақсаты: адамның танымы, оның іс-әрекеті, ой-өрісі, тұрмысы деп біледі. Бұл таным тек өзін-өзі тануды ықтимал екенін айтты «өз-өзінді тани біл» бұл тұжырымды дәлелдеу үшін Сократ өз өмірін зерттейді.

Сократ ойынша, Адам рухы әулиелік болғанда ғана әулиелік білімге жетеді: айқын нәрсе, әрқашан да айқын. Сонымен қатар рух-білім сақшысы, адам өзіндік танымы-бұл өткен істердің, бұрынғы – білімдер жиынтығының еске түсуі. Даналық – бұл білім, бірақ адам барлығын білуге күші жетпейді.

“Адам дейді Сократ – барлығына дана болуы мүмкін емес, тиісінше, кім білсе сол дана” – Сократ мейірімділік жарылқауының үш негізін белгілейді.

1. Деңгейлік “Өз деңгейінен жоғары ештеңе жоқ”
2. Танымдық
3. Әділеттілік

Өзіндік таным туралы Сократ өз еңбектерінде қарастырып, ең маңыздысы адамның өзін-өзі тануы және өзіндік таным екенін айтып өткен.

Таным теориясын философияда ең алғаш қарастыған Э. Кант болған. Ол таным теориясын таным субъектісі және объектісін қарастырды. Өз еңбектерінде таным барысында адамның қасиеттері жайлы жазады.

Субъект және объект жөнінде Кантқа дейінгі таным теориясында әңгіме болмады: таным процесінде қайдағы бір абстракты адам қайдағы бір абстракты дүниені қалай болса солай тануға тырысады. Кантқа дейін тіпті философияда субъект жоғалып кетті. Субъекті философияға енгізген Кант және оның ізбасары И. Г. Фихте болды. Адам мен сыртқы дүниенің қарым-қатынасында бұрынғы түсінік бойынша, белсенді рөлді сыртқы дүниедегі құбылыстар атқарады деп есептелді. Адам санасы, адам («субъект») сыртқы дүниенің әсерін қабылдаушы ғана. Сыртқы дүниенің (Кант ілімінде

«объектің») әсерімен адам ол жөнінде мағлұматтар ала алады. Объектпен қарым-қатынас жасап, объект субъектіге әсер еткенше адам санасында ешқандай мәлімет жоқ «таза тақта» деп атап өтті.

Адам танымының шекарасын өте кең түрде қарастыруға болады. Ағылшын ғалымы Л.Л.Вернард – «Адам танымының немесе болмысының өзінше жүйелі жіктелуін келесі тұрғыда қарастырады. Адам баласы бір-біріне және қоршаған ортаға бейімделгіш келеді. Адам баласын табиғи және мәдени орта қоршап тұрады және төрт типке бөледі: материалдық, ашық әрекет ортасы, психо-мәдениеттік орта, немесе символдық орта, мәдени қоршаған орта, ара қатынасын өздігінен қадағаланатын мәдени орта. Адам баласы өзін және қоршаған ортаны осылай тануы тиіс» – деп есептеген.

Психологияда ең алғаш өзіндік таным және өзін-өзі тану Ежелгі шығыста қарастырылады. Ал заманауи психологияда элементі ретінде зерттеген ғалымдар өзіндік танымды әр түрлі қырынан зертеді.

Тұлғаның өзіндік танымының дамуын алғаш рет психологияда жүйелі танымдық іс-әрекеттік тұрғыда қарастырған А. Н. Леонтьев болған.

А. Н. Леонтьев тұлғаның жүйелі танымдық қасиеттерге ие болу мәселесінде тұлғаның бейімделуші емес, ол жоғары белсенді психологиялық құрылым болып табылатынын атап көрсеткен. Тұлғаның өзіндік таным қабілеті оның «іс-әрекет субъектісі» ретіндегі болмысында жақсы ашылып, көрінеді. Субъектінің өзіндік таным мен мінез-құлықты меңгеретін және ұйымдастыратын қабілеттері болады. Ал ғылыми тұрғыдан алғанда, өзін-өзі танудың мәні психологияда толық ашылады. Міне, олардың кейбіреулері ғана: *өзіндік таным мен өзін-өзі тану тұлғаның психикалық және психологиялық денсаулығын дұрыс болуымен қатар психологиялық жетілудің ішкі үйлесімнің құралы және тұлғаның өзін-өзі дамытуы, өзін-өзі жүзеге асырудың жалғыз жолы.

Өзіндік танымды психологиялық тұжырымдамаларда яғни классикалық психоанализде бейсаналық және саналық ұғымының маңызды құрамдас бөлігі ретінде өзіндік танымды көрсеткен австриялық психолог пен психиатр З. Фрейдті айтуға болады. Психоаналитик өзінің арнайы психоанализ техникасын пайдаланып пациентке көмек көрсетіп, жеке тұлғаның өзіндік таным қалыптастыруға сауықтыру мен түсіну арқылы қалыптасуға болатынын айтты. З. Фрейдтің шәкірті А. Адлер бұл зерттеуді ары қарай жалғастырды. А. Адлер (австриялық психиатр) – адамның өзін-өзі тануы шынайы өзіндік танымы арқылы өмірлік мақсатына жетуде көрінетін айтты және ол сирек жалған мақсатпен емес, бұл адамды басқалардан ерекшелеп тұратынын мақсат екенін айтып өтті.

Швецариялық ғалым К. Юнг жеке тұлғаның танымын қарастыра келе, таным – бұл адамның көлеңке деп аталатын облысына кіреді, яғни адамның өзін қабылдауы және өзін тану арқылы тұтастығы мен толықтылығы мен біртұтас ажырамас бөлігі (мені) деп зерттеді.

Итальяндық психолог Р. Ассаджолі негізін қалаушы психосинтезде өзіндік танымның негізгі идеясы ішкі үйлесімділікке қол жеткізуге, жоғары Менге бірігуге әкеледі.

Гештальтерапияның негізін қалаушы неміс психологі Ф. Перлз – өзіндік таным – адамның өзін-өзі тануының және тұлғалық жетілуінің құралы ретінде көрсетеді. Ол тұлғалық жетілудің қол жеткізу құралдары ретінде:

- басқалардан емес, өзінен қолдау таба білу;
- жауапкершілікті өзіне ала білу;
- күрделі жағдайларда өз ресурстарын жұмылдыру;
- тұйықтан шығу үшін тәуекелге бару.[4-8]

Қазақстанда өзіндік таным, білім алушылардың танымын дамытуда (Ж.Молдабеков, Ш. А. Алиев, А.Абылқасымова, К. М. Төрөгелдиева, Д. Б. Бабаев т.б ғалымдар) зерттеп, еңбектер жазған. Отандық ғалымдардың ішінде Ж.Молдабековтің «Өзіндік таным» мен «Өзін – өзі тану» оқу құралы еңбектерінде «өзіндік таным» кең мағынада қарастырылған.[5]

Қазіргі таңда білім алушылар мәселесінде адамның ішкі жан дүниесін, рухани әлемін танып, дамытып, жетілдіру бағытында сабақтан тыс жұмыстар арқылы ізденістер жасап жатыр. Мәселен, қазақстандық ғалымдар білім мен тәрбие беруді дамытуда жалпы адамзаттық ұлттық құндылық тенденцияларына ғылыми-теориялық, әдіснамалық бағытта әр қырынан қарастыру (Г. А. Уманов, Н. Д. Хмель, Қ. Б. Жарықбаев, А. А. Бейсенбаева, С. А. Ұзақбаева, Т. Сапабекова және т. б.) жүргізіп келеді. Ғалым И.Ф.Харламов оқыту әдістемесіне оқу материалын игеруге бағытталған түрлі дидактикалық міндетті шешу мақсатындағы оқытушы жұмысының және оқушылардың оқу-танымдық әрекетін ұйымдастыру тәсілдерінің жүйесі деген анықтама береді. Аталған ғалымдардың ортақ ойлары біркелкі ой-пікірге келіп тоғысады. Жоғарыдағы ғалымдардың көзқарастарын негіздей келе, өзіндік таным-бұл білім алушылардың өзін-өзі бағалау, жетілдіруі, дамытуы барысында қалыптасатын қабілеті болып табылады демекпіз. Бұл қағидаттар дамыған елдер үшін қажеттілігі мол тұжырымдар. Олай болса халқымыздың идеялық, рухани бірлігін нығайту үшін тарихи тағылымдарын еске түсіріп

қана қою немесе оның тарихи иесін қалпына келтіру, оған халықтың рухани құндылықтарына негізделген тұрақты шығармашылық дамуын жеделдетуді қажет етеді. Олай болса білім алушылардың өзіндік танымын қалыптастырудың бірден бір жолы әлемдік шеңберде кеңінен ойлау арасында өткеннің көне рухани мұраларды белсенді игеру мен ұғыну егеменді елдің біртұтас мәдени саясатын жасау және өзгелерге таныту кезек күттірмейтін мәселе болмақ.

Жоғарыда айтылған пікірлерді тұжырымдасақ, жаңа қалыптасқан рухани жаңғырудың баршамызға түрлі өзгерістер мен алға қарай ұмтылыстарды, жаңа жаңашылдықтарды қажет етеді. Өйткені, біз күннен-күнге дамыған, көркейген елде өмір сүрудеміз.

Қорыта келе, «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақалада – еліміздің әлемдегі озық 30 елдің қатарына кіру туралы және түрлі бағыттарды ұсынылды. Бұл – рухани жаңғыру арқылы болашағымызға деген өзінің терең көзқарасын білдірді. Мақалада ұсынылған білім алушылардың өзіндік танымын қалыптастырудың, ұлттық санасының жаңғыртудың бағыттары жүзеге асса, онда бұл – рухани жаңғырудың негізі болмақ. Осы рухани жаңғыру арқылы білім алушылардың білімін, өзіндік таным дағдысын қалыптастыру арқылы елімізді барша әлемге таныта отырып, табысты ел болып, болашаққа деген үмітімізді, сенімімізді біріктіре отырып, бір ту астында, жарқын болашаққа жетейік!

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстандық жол-2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Жолдауы. – Астана, 2014 жылғы 17 қаңтар.[2]
2. Даукеева А. К., Байхадамова Ж. А. Болашаққа бағдар – рухани жаңғыру // Молодой ученый. — 2018. — №14.1. — С. 6-7. — URL <https://moluch.ru/archive/200/49088/> (дата обращения: 07.03.2019).
3. <http://e-history.kz/kz/contents/view/6702>
4. <https://www.qazaquni.kz/2017/11/12/72175.html>
5. Молдабеков Ж.Ж «Өзіндік таным» (Оқу құралы).-Алматы . «Қарасай»,2014.[5]
6. Маралов В.Г. Основы самопознания и саморазвития:Москва,2014- С. 4-8.

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТИҢ МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ ОҚУШЫЛАРҒА КӘСІБИ БАҒДАР БЕРУ ЖҰМЫСЫ

Сыратай А.Н.

*Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к. доцент м.а. Оңалбеков Е.С.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев «Қазақстанның артықшылығы – халық сапасы, адам ресурстары ... Біз өзіміздегі баға жетпес капиталды дамытып және сол дамуға жаңа да, өркениеттік жағдайлар туғызуды қажет», - деп тұжырымдайды.

Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси курсының басым бағыттарын және мықты және қуатты Қазақстан мемлекетін құрудағы (жақын жылдардағы) жастардың ролі мен жауапкершілігін анықтай отырып, алғашқы Президент Жастарды білімді, еңбекқор, бастамашыл, белсенді болу мәселесін өзектендірді.

Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» ҚР Заңының «Мүгедек баланың толыққанды өмір құқықтары» деп аталатын 31-бабы мүгедек баланың оның физикалық қабілеттеріне, ақыл-ой қабілеттеріне және қалауына сай келетін білім алуға, қызмет түрі мен кәсіпті таңдауға, шығармашылық және қоғамдық қызметке қатысуға құқылы екенін бекітеді. ҚР «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» заңында (11.07.02 жылғы №343, өзгерістер мен толықтырулар енгізілген) дамуында кемістігі бар балаларға көмек көрсетудің тиімді жүйесін құруға, оларды тәрбиелеуге, оқытуға, еңбектік және кәсіби даярлауға байланысты проблемаларды шешуге, балалар мүгедектігінің алдын алуға бағытталған.[1]

Кәсіби бағдар беру – бұл мектепке дейінгі жаста басталып жастық кезеңде саналы түрде таңдау жасау кезеңіне дейін созылатын күрделі, қарама-қайшылықты және ұзақ мерзімді үдеріс. Саналы түрде таңдалған мамандық тұлғаның болашақ өміріне әсер етеді. Оның өзін-өзі жүзеге асыруының, әлеуметтенуінің, кәсіби өсуінің нәтижелілігін анықтайды. Кәсіби бағдар – бұл мақсаттардың бірлігі мен тұтас басқарумен біріктірілген өзара байланысты компоненттерден тұратын біртұтас жүйе. Ол компоненттерге: қызығушылықтардың дамуы, оқушының әр түрлі іс-әрекет түрлеріне бейімділігі

(ойын, танымдық, еңбек), кәсіби психодиагностикалау, кәсіби кеңес беру, кәсіби іріктеу, кәсіби бейімделу және кәсіби тәрбие беру жатады.

Сондықтан да қазіргі уақытта мүмкіндігі шектеулі балалар да барлық оқушылар сияқты сапалы, жақсы тәрбие, әлеуметтік бейімделуге, кәсіби бағдар алуына, қоғамда өз орнын табуға толық жағдай жасайтын білім алуға тиісті екендігін ерекше айту қажет. Қазіргі таңда арнайы білім беруідегі жағдайлар мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік ортадан, қоғамнан бөлектеніп қалуына әкеліп отыр. Мүмкіндігі шектеулі балалардың қоғамның басқа бөлігі мен қарым қатынас жасау мүмкіншілігі өте аз.

Қазақстан Республикасындағы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған бағдарламасында инклюзивті оқыту білім жүйесін дамытудың ең бір өзекті бағыттары қатарынан орын алып отыр. Бағдарламада мүмкіндігі шектеулі балалардың санының ұлғайғандығы, 2002 жылы олардың саны 120 мың құраса, 2009 жылы 149 246 мыңды құрағаны, олардың 38%-ы ғана арнайы білім беру бағдарламаларымен қамтылғаны жазылған. Алға қойған мақсаттарға жету үшін міндеттерді орындау қажеттілігі қатарында жалпы білім беретін мектептерде инклюзивті білім беруді жетілдіру көрсетілген. Сондай-ақ барлық өңірлерде ерте жастағы балаларға түзету – педагогикалық қолдау көрсету үшін және инклюзивті білім беру кабинеттері құрылатыны, мектептер үлесі жалпы санына 10%-дан 70%-ға дейін артатыны көрсетілген. [2]

Заманауи әдебиетте мүмкіндігі шектеулі балаларды анықтаудың белгіленген нақты анықтамасы жоқ. Кейбір жағдайларда *«ерекше мәселелері бар балалар»* термині, ал басқалары - *«дамудың бұзылысы бар балалар»*, ал үшінші жағдайда *«аномальды балалар»* термині қолданылады.

Мүмкіндігі шектеулі балаларды оқыту мен тәрбиелеу ісінің бай тарихи тәжірибесі бар. XIX ғасырдың соңы XX ғасырдың басында қалыптан тыс балаларды оқытып тәрбиелейтін көптеген қоғамдар мен қоғамдық ұйымдар құрыла бастады 1918 жылы Совнаркомның қалыптан тыс балалар мекемелерінің барлығы Наркомсобес қарауынан Наркомпросқа, яғни, білім беру саласына өткізілсін деген декреті қабылданды. 1926 жылы РСФСР Совнаркомының *«Естімейтін, көрмейтін, сөйлей алмайтын және ақыл-есі кем балалар мен жасөспірімдерге арналған мекемелер туралы»* қаулысы қабылданып, соның нәтижесінде алғаш рет арнайы оқу орындарының көптеген түрлері ашылды. Осылайша, 30-жылдардың бас кезіне қарай арнайы мектептер білім беру мазмұны жағынан да, ұйымдастырылуы жағынан да арнаулы оқу мекемелерінің ерекше түрі болып бөлініп, елдің білім беру жүйесінің құрамына түпкілікті енді.

Балалардың дамуындағы аномалия немесе ауытқушылықтар сантүрлі. Олардың баланың психофизикалық дамуының түрлі жақтарына қатысы болуы мүмкін. Мысалы: сөйлеу жүйесі, сезімдік қабылдауы, интеллектуалдық, эмоционалдық-еріктік, қимыл-қозғалыс сферасы, т.б. Дамудағы ауытқушылықтардың себептері әртүрлі болуы мүмкін. Мамандар ол себептерді негізгі екі топқа бөліп көрсетеді: эндогендік (генетикалық) және экзогендік (қоршаған сыртқы орта әсері) факторлар.

Эндогендік факторларға жататындар: түрлі тұқым қуалайтын аурулар (аплазия – ішкі құлақтың жеткілікті дамымауы, миопатия – бұлшық еттердегі зат алмасудың бұзылуы, т.б.); хромосоманың саны мен құрылымындағы өзгерістермен байланысты аурулар (хромосомалық жинақтардың шамадан тыс көбейіп кетуі немесе хромосомалық жұптардың жетіспеушіліктері, т.б.).

Экзогендік себептерге жататын факторлар: ата-аналардың созылмалы, инфекциялық аурулармен ауруы, интоксикация (ішімдік, наша, никотиндік, т.б.), түрлі жарақаттар (туылу кезіндегі, бас сүйек, ми зақымданулары, аяқ-қол жарақаттары т.б.), резус факторлардың сәйкес келмеуі, санитарлық-гигиеналық нормалардың сақталмауы.

Педагогтарға балалардағы ауытқушылықтардың шығу, пайда болу себептерін анықтап қана қоймай, оларды түзетудің әдістері мен тәсілдерін игерген абзал. Дамудағы ауытқушылықтарды жіктеудің (классификация) қазіргі кезде белгілі бірнеше түрі бар. М.А.Власова мен М.С.Певзнердің *«Оқытушыға дамуында ауытқушылықтары бар балалар туралы»* деген еңбегінде аномальды балалардың келесі топтары бөліп көрсетіледі:

- сенсорлық жетіспеушіліктері бар
- психикалық дамуы тежелген балалар;
- астеникалық (инфекциялық, соматикалық аурулардың немесе бас-сүйек, ми жарақаттары нәтижесінде пайда болатын психикалық, жүйке әлсіздігі) немесе реактивтік (ауыр психикалық күйзелістермен байланысты пайда болатын психикалық ауытқушылықтар) жағдайдағы балалар;
- мінез –құлқы психопаттық түрдегі (мінез-құлықтың эмоциялық тұрғыдан бұзылуы) балалар;
- ой-өрісі дамуы артта қалған (олигофрен) балалар;
- психикалық аурулардың (шизофрения, эпилепсия, истерия, т.б.) бастапқы көріністері бар балалар. [3]

Мүмкіндігі шектеулі балалармен жүргізілетін әлеуметтік педагогикалық жұмыстың мәні - бұл мүгедектер мен олардың қоршаған ортасы арасындағы қарым-қатынастарды жақсартумен айналысатын, адамдардың өмірлік функцияларын орындауға, ұмтылыстар мен құндылықтарды іске асыруға, қиындықты жеңілдетуге, әлеуметтік бағыт-бағдар алу және әлеуетін анықтауға ықпал етеді. Әлеуметтік педагогикалық қызметті жүзеге асыратын жетекші маман жалпы міндеттеріне қатар тағы да функционалдық шектеулердің «тұтқындығынан» мүгедек балаларды толыққанды қоғамдық өмірге қайта бейімдеу қызметін де қатар атқарады. Мүмкіндігі шектеулі балалармен және жасөспірімдермен жұмыс жасайтын әлеуметтік педагогтан терең кәсіби теориялық және практикалық білімдерді қажет етеді.

Әлеуметтік педагогтің мүмкіндігі шектеулі балалармен жүргізілетін жұмысының тиімділігі үшін қажетті алғышарттар екі негізгі сипатты қамтиды: объективті және субъективті. Объективті сипаттамалар - ол бар білімі мен дағдыларын, сондай-ақ әлеуметтік оңалтудың нәтижелерін, яғни оңалту әсерінің әсерінен болатын психикалық және жеке дамудағы өзгерістерді қамтиды. Субъективті сипаттамалар - оның жеке тұлғалық ерекшеліктері саналады. [4]

Мүмкіндігі шектеулі балаларға кәсіби бағыттылығын анықтау, кәсіби тәрбиелеу, кәсіби бағыттау үшін ең алдымен оқушыларды зерттеп, қабілеттерін, ерекшеліктерін, денсаулығында ақауларын біліп алуымыз қажет. Бұндай балалардың аурулары біртекті емес, аурулары әртүрлі. Олар:

1. Естуінде кемістігі бар балалар (құлағы естімейтін, нашар еститін, саңыраулар);
2. Көруінде кемістігі бар балалар (көзі көрмейтіндер, нашар көретіндер, соқырлар);
3. Тірек-қозғалыс аппаратының функциясында кемістігі бар балалар;
4. Сөйлеуінде кемістігі бар балалар;
5. Ақыл-ойында кемістігі бар балалар;
6. Психикалық дамуында ауытқуы бар балалар;
7. Эмоционалды-ерікті сферасы мен мінез-құлқында кемістігі бар балалар;
8. Күрделі кемістігі бар, оның ішінде соқыр және саңырау балалар.

Мүмкіндігі шектеулі адамдарда қоғамның қатынасы, олардың ерекше мұқтаждықтарына сыртқы ортаның бейімделмеуі салдарынан, денсаулық күйі, сырт бейнесі, дамуындағы ауытқулар немесе кемістіктер, аурудың нәтижесіндегі функционалды қиындықтары болады. Бұл ақпарат жайлы көптеген педагог-психологтар және әлеуметтік педагогтар өздерінің пікірлерін және классификацияларын жазып қалдырған.

Педагогтарға балалардағы ауытқушылықтардың шығу, пайда болу себептерін анықтап қана қоймай, оларды түзетудің әдістері мен тәсілдерін игерген абзал. Дамудағы ауытқушылықтарды жіктеудің (классификация) қазіргі кезде белгілі бірнеше түрі бар. М.А.Власова мен М.С.Певзнердің «Оқытушыға дамуында ауытқушылықтары бар балалар туралы» деген еңбегінде аномалды балалардың келесі топтары бөліп көрсетіледі:

- сенсорлық жетіспеушіліктері бар;
- психикалық дамуы тежелген балалар;
- астеникалық (инфекциялық, соматикалық аурулардың немесе бас-сүйек, ми жарақаттары нәтижесінде пайда болатын психикалық, жүйке әлсіздігі) немесе реактивтік (ауыр психикалық күйзелістермен байланысты пайда болатын психикалық ауытқушылықтар) жағдайдағы балалар;
- мінез-құлқы психопаттық түрдегі (мінез-құлықтың эмоциялық тұрғыдан бұзылуы) балалар;
- ой-өрісі дамуы артта қалған (олигофрен) балалар;
- психикалық аурулардың (шизофрения, эпилепсия, истерия, т.б.) бастапқы көріністері бар балалар. [4]

Е. М. Старобинаның пікірінше, кәсіби-мүмкіндігі шектеулі балаларды кәсіби бағдарлау бірнеше кезеңнен тұрады.

Бірінші кезең: кең кәсіпке сәйкес белгілі бір еңбек түрін оқыту үшін алдын-ала іріктеу мақсатында оқушылардың еңбек мүмкіндіктерін зерделеуді қамтиды. Бұл кезеңде оқушылардың қарапайым кәсіптік білім алуы жүргізіледі. Осы кезеңнің негізгі міндеттері: әлеуетті мүмкіндіктерді бір уақытта дамыта отырып, жеке тұлғаның ақауларын түзету; жоғары психикалық функцияларды дамыту және түзету; өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын қалыптастыру, еңбекке бағыттау; жалпы еңбек шеберлігі мен дағдыларын қалыптастыру.

Екінші кезең: үйірмелер мен шеберханаларда тәрбиеленушілерді оқытуға, қабілеттері мен қызығушылықтарын анықтауға бағытталған. Негізгі міндеттері: түзету-дамытушылық оқытуды жалғастыру; мотивациялық-қажеттілік саласын жеке дамыту; өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын пысықтау; оқыту жүргізілетін мамандықты кәсіби насихаттау.

Үшінші кезең: тәрбиеленушілерді қызығушылықтары бойынша сабақтарға тартуға, кәсіби алдындағы дайындықты қалыптастыруға бағытталған. Негізгі міндеттер: еңбекті оңалту (еңбек дағдыларын жетілдіру, өндірістік қатынастар мен ұжымдық еңбек нысандарын қалыптастыру); әлеуметтік тәжірибені кеңейту болып табылады.

Жалпы және арнайы (түзету) мектеп оқушыларында кәсіптік өзін-өзі айқындауды қалыптастырудың алғашқы екі кезеңінде нормамен ерекше айырмашылық байқалмайды. Қиындықтар кәсіптік өзін-өзі анықтаудың негізгі компоненттерін, кәсіптік бағыттылығын және кәсіптік өзін-өзі тануды қалыптастыру кезеңінде басталады, оқушылар алдында өз мүдделерінің, қабілеттерінің, түсініктерінің нақты мүмкіндіктермен арақатынас проблемасы пайда болады[5].

Мамандыққа даярлауды дамытудың негізгі бағыттарын анықтауда, Қазақстан Республикасы мен басқа елдердегі бар аталған даярлау тәжірибелеріне сүйену қажет. Елімізде тұңғыш рет (06.01.06 ж. ҚР Үкіметінің №145 қаулысы «Мүгедектерді оңалтудың 2006-2008 жылдарға арналған бағдарламасы») мүмкіндігі шектелген тұлғаларды әлеуметтік қорғау мақсатында Алматы мемлекеттік политехникалық колледжінде есту қабілеті зақымдалған адамдарды техникалық және экономикалық мамандықтарға оқыту ұйымдастырылды. Педагогикалық ұжымның басты міндеті - есту қабілеті зақымдалған әр баланың жеке мүмкіндіктерін дамыту болып табылады.

Елімізде бірыңғай мысал ретінде, мүгедек балалар үшін Орал ақпараттық технологиялар колледжін келтіре аламыз (Қазақстан, Орал қаласы). Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы мен «Ел Барыс» қоғамдық қоры құрастырған «Білім» бастапқы жобасы аясында 2012-2013 оқу жылында Орал ақпараттық технологиялар колледжінің ұжымы алғаш рет «техник-бағдарламашы» мамандығына тірек-қимыл аппараты бұзылған 8 шәкірт қабылдады. Кәсіби дайындықпен қатар, колледж ұжымы тәрбиелік жұмыстар арқылы студенттің жеке тұлғасының дамуына айрықша мән береді.

Тағы бір мысал, 2013 жылдың шілде-тамыз айларында Алматы қаласында «Аржан» қоғамдық қоры орыс тілді мүгедек-студенттер үшін «Клуб Мобильных Студентов» атты жоба ұйымдастырды. Жоба «БОТА» қоғамдық қоры мен ҚМЭБИ қолдауымен жүзеге асырылды. Жоба қатысушылардың жасы 16-24 аралығын құрады. Мүгедектігі бар студенттерге дәрістер, барып оқытылатын сабақтар мен саяхаттарды қамтыған мамандыққа бағдарлау және әлеуметтендіру курсы тегін 2 ай жүргізілді. Сабақтарды әр түрлі саланың өкілдері (басқарушылар, кәсіпкерлер, маркетинггерлер, инженер-технологтар, HR-мамандары, бағдарламашылар, тілшілер, коучтер, дизайнерлер және т.б.), нақты саласында өздерінің жұмыстарының ерекшеліктерін баяндады. Сабақтар аяқталған соң, қатысушыларға тапсырмалар берілді. Тапсырмалардың орындалу нәтижесіне қарай, таңдаулы студенттерді компаниялар студенттік-өндірістік тәжірибе өтуге және жұмысқа шақырды. Курстың аяқталысымен мүгедек-студенттерге сертификаттар табысталды. [6]

Қазіргі цифрлық заманда компьютерлер мен смартфондардың даму заманында кәсіби бағдар беру жайлы мағлұматтарды әлеуметтік желінің арқасында білуге болады. Осыған орай көптеген сайттар бар, оның бірі bagdar.kz сайты. Бұл bagdar.kz сайты зерттеу барысында көптеген мәліметтер алдым. bagdar.kz сайтында көптеген терезелер арқылы жаңалықтарды, білімді, тесттерден, кәсіби бағдар жайлы және т.б. басқа да ақпараттарды білуге болады. Бұл терезелердің тесттер терезесінде 5-6 сыныптарға арналған тесттік жүйе, түлектер мен талапкерлерге және 9-11 сыныптарға арналған тесттік жүйе және кәсіби бейінін өзгерту мақсатында ересектерге арналған тесттік жүйе орналасқан. Біздің бұл мақалада қарастыра отырғанымыз 5-6, 9-11 сыныптарының оқушыларына арналған тесттік зерттедік. Бұл 5-6, 9-11 сыныптарының оқушыларына арналған тесттік жүйе оқушылардың қабілеттіліктерін, бейімділіктерін, тұлғалық типін анықтауға және де т.б. ерекшеліктерімен қасиеттерін анықтауға көптеген мүмкіндік береді екен.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасында мүмкіндігі шектеулі адамдарға өмірде өз орындарын табуға көмектесетін заманауи мамандықтарды игерулеріне мүмкіндіктері жасалуда.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ерекше білім беруге қажеттілігі бар балаларға кәсіби бағдар беру мәселелері К.Ш. Шамуратова (246-250 бет) «Инклюзивті білім берудің даму ерекшеліктері: халықаралық тәжірибе және отандық практика» халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдар жинағы. - 21 қыркүйек 2017 ж. Қазақстан, Астана қ.
2. 2011-2020 жылға арналған Қазақстан Республикасындағы білім беруді дамытуға арналған мемлекеттік бағдарламасы// Егемен Қазақстан. 2010 ж., 18 Маусым.
3. Айтбаева А.Б. Әлеуметтік педагогика негіздері. –Оқу құралы.- Алматы, «Қазақ университеті», -2011.-165 бет
4. Акатов Л.И. А38 Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы: Учеб. Пособие для студ. Высш. Учеб. Заведений. — М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2003. — 368 с.

5. Старобина, Е. М. Профессиональная подготовка лиц с умственной отсталостью [Текст] / Е. М. Старобина. – М.: НЦ ЭНАС, 2003. – 120 с.

6. Қазақстан Республикасындағы мүкіндігі шектеулі тұлғалар мен мүгедектерді мамандыққа даярлау.- Мовкебаева З.А.,Капалова С.К

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ВАЛЕОЛОГИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мухаметжанова Л.

*Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент Касымова Р.С.
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті*

Қазіргі таңда жаңа әлемдегі егеменді Қазақстанның білім беру ұйымдарындағы оқушыларды оқыту мен тәрбиелеу олардың бойында валеологиялық мәдениеттің, жеке тұлғалық қасиеттерінің жан-жақты қалыптасуымен тығыз байланысты. Бұл мәселе дүниежүзілік қауымдастықта әлеуметтік, экономикалық, мәдени, рухани дамудың басты факторлары ретінде қарастырылып отыр.

Елбасы Н.Назарбаевтың «Қазақстан-2030» бағдарламасында «Біздің елдің азаматтарының дендері сау болу үшін қолдан келгеннің бәрін жасауымыз керек, сонда ғана дұрыс қоғам құрамыз», - деп айтқанындай [1], қазіргі мектептердің алдына қойып отырған аса маңызды міндеттерінің бірі және де оқушы тұлғасын жан-жақты дамыту, әсіресе олардың денсаулығын нығайту мен валеологиялық мәдениетін қалыптастыру болып табылады.

Мектеп барлық кезде де оқушылардың салауатты өмір сүру дағдыларын, оның заңдылықтары мен ережелерін орындау туралы сезімдерін дамытып, әртүрлі аурулардың алдын алу, қадағалауда және валеологиялық мәдениетін қалыптастыруда мектептің орны ерекше деп айтуға болады.

Оқушылардың валеологиялық мәдениетін қалыптастыру қажеттігі әртүрлі жастағы, түрлі әлеуметтік ортадағы оқушылардың өз денсаулығына деген шынайы қатынасына байланысты.

Салауатты өмір салтын қалыптастыру және оны насихаттау мектептегі оқушылар мен ел тұрғындарының ауруын ескерту және денсаулығын нығайтуға байланысты біршама құжаттар мен заң актілері елімізде қабылданды және іске асырылып та жатыр. Атап айтсақ, «Қазақстанның 2030 жылға дейінгі стратегиясы», Қазақстан Республикасының «Салауатты өмір салты мен дұрыс тамақтану» концепциясы, «Салауатты өмір салтының» кешенді бағдарламасы, «Қазақстан Республикасының медициналық профилактика мен салауатты өмір салтын қалыптастыруды жетілдіру бойынша іс шаралар туралы» бұйрығы, «Қазақстан Республикасында денсаулықты нығайтудың аудандық (қалалық) орталықтарын құру туралы»,

«Салауатты өмір салтын қалыптастыру бойынша мамандар дайындау туралы және «Салауатты өмір салтын қалыптастыру бойынша мамандарды дайындауға Мемлекеттік тапсырыс туралы» құжаттар қабылданған болатын.

Салауатты өмір салты бұл ең әуелі денсаулықты сақтауға және нығайтуға бағытталған сауықтыру жолындағы белсенді іс әрекет. Адамның өмір салты өздігінен қалыптаспайды, ал салауатты өмір сүру барысында мақсатты түрде қалыптасады. Денсаулық сақтау шараларының құрамына жататындар:

1. Қимыл белсенділігі бұл салауатты өмір салтын қалыптастырудың негізгі шарты болып табылады. Ол өмірлік маңызды мүшелердің және мүшелер жүйесінің қызметін жақсартады, сондықтан салауатты өмір салтын қалыптастыруда үлкен рөл атқарады. Қозғалыс белсенділігін дұрыс ұйымдастыру ағзаның өсуі мен дамуына белсенді ықпал етеді, ағзаның жұмысқа қабілеттілігін жоғарлатады, әртүрлі ауруларға төзімділігін арттырады. Ал аз қозғалған кезде ағзада өзгерістер дамиды.

2. Ағзаны шынықтыру. Әртүрлі аурулардың алдын алу үшін ағзаны үнемі шынықтыру қажет. Шынығудың арқасында ағза қоршаған ортадағы температураның күрт өзгеруіне бейімделеді және ағзаның жұқпалы ауруларға қарсылығын жоғарлатады. Шынықтыру ем шараларын таңдау кезінде адамның жасы, денсаулығы, шынығуға бейімделу дәрежесі және жеке ерекшеліктерін ескеру қажет.

3. Дұрыс толыққанды тамақтану. Денсаулықты сақтауда уақытымен және дұрыс тамақтанудың маңызы зор. Жүріп бара жатып, кітап оқып отырып, теледидар алдында тамақтануға болмайды. Майлы, тұзды, тәтті тағамдарды қабылдауды шектеген жөн, тамақты аса көп жеуге, ұйықтар алдында тамақтануға болмайды. Тағам әртүрлі сапалы, экологиялық таза болуы тиіс. Төрт мезгіл тамақтануды сақтай отырып, белгілі бір сағатта ас қабылдаған дұрыс.

4. Жарақаттың алдын алу. Бұл сыну, шығу, күйік, үсік, улану сияқты әр түрлі жарақатты болдырмау. Жарақаттарға әр түрлі жағдайларда душар болады: көшедегі қауіпсіздік ережелерін

сақтамағанда, электр құралдарын дұрыс пайдаланбағанда, улы өсімдіктер мен саңырауқұлақтарды пайдаланғанда және тағы басқа жағдайларда.

5. Жұқпалы аурулардың алдын алу. Бұл жеке гигиена ережелерін бұлжытпай орындау, жұқпалалардан қорғану тәсілдерін білу, алдын алу екпелерін уақытымен қабылдау.

6. Зиянды әдеттерден алшақ болу. Бұл темекі шегуден, ішімдіктен, есірткі және уытты заттардан бас тарту. Бұл зиянды әдеттер ағзаға әсер етіп, денсаулыққа зиян келтіреді.

7. Күйзеліс «стресс» пен кикілжінді болдырмау. Бұл адамның өз күйін анықтай білу, көңіл күйдің денсаулыққа әсерін білу, адамдар арасында тіл табыса білу, қарым қатынас жасай білу, көңіл күйін басқара білу бұның бәрі психикалық денсаулықты қорғауға мүмкіндік жасайды.

Валеологиялық мәдениеттің негізгі принципі - ешқандай ауруға шалдықпай, дертке жеткізбей, алдын ала денсаулық көзін ашу.

Валеологиялық мәдениет дененің дұрыс дамуы, тәрбиелеу, білім және еңбек іс әрекетіндегі жеке адамның қалыптасуындағы физиологиялық процесс екенін ескере отырып, денсаулықты сақтауға болатын негізгі компоненттерге тоқталайық:

- Тиімді тамақтану;
- Табиғатына орай қимыл белсенділігі;
- Шынығу;
- Психикалық денсаулыққа деген оң көзқарас;
- Тән, киім күтімі;
- Тұрмыстағы гигиена тәртібін сақтау;
- Темекіден, есірткі, ішімдіктен, орынсыз дәрі дәрмектен бас тарту;
- Экологиялық жағымды орта қалыптастыру;
- Ұлттық рухани құндылықтарды бойына сіңіру.

Бүгінгі таңда ұлы Абайдың әсем табиғатты, мықты денсаулықты, жырлаған көркем туындыларының уақыт өткен сайын маңыздылығы арта түсуде. Табиғат сұлулығын, тәннің, рухтың сұлулығын, оның құпия сырын аша түсетін жыр жолдары бала жанына жағымды әсер қалдырып, оларға тәлім тәрбие беруде таптырмас құралға айналып отыр [2].

Дана Абайдың қарасөздеріндегі дансаулық туралы философиялық ой пікірлері оның тән, жан, табиғат сұлулығының заңдылықтарын терең пайымдай алумен бірге оған байланысты көзқарастарын да танытады.

Дене тәрбиесінің негізгі мақсаты оқушылардың денсаулыққа көзқарасын, санасын, мәдениетін парасаттылық, жауапкершілік, дұрыс қарым қатынас қалыптастыру. Тәрбие арқылы оқушылардың валеологиялық мәдениеттілік сезімін, салауаттылық санасы қалыптасады.

«Шынықсаң - шымыр боласың» дегендей адам баласы дене жаттығуларымен шұғылданғаны оның өзі үшін көп пайдалы. Дене жаттығулары оқушылардың жаттығу жұмыстарынан кейін көңіл күйлерінің көтеріліп, өздерін бақытты сезініп жүргендерін білеміз. Бұл жаттығулар тек көңіл күйлерінің көтеріп қоймайды, қан қысымы мен жүрек қан тамырлары ауруларының алдын алады.

Дене тәрбиесі жаттығулары арқылы адам өзінің тұлғасын қалыптастырып, жетілдіреді, дене ағзасының жүрек, тыныс жолдары, қозғалыс тірек жүйелері негізінде шыдамдылығын арттырып, жылдамдықты жетілдіреді. Спортпен белсенді айналысу оқушылардың денесіндегі қаңқаның қалыптасуына үлкен әсерін тигізеді. Себебі омыртқалар бекіп, ондағы кемістік ақаулар жойылады.

Валеология мәдениеті- салауатты өмір сүру салты. Салауатты өмір сүру салты дегеніміз — биоәлеуметтік категория. Дені сау адам - табиғаттың ең қымбат жемісі. Қазақстан Республикасы өз тәуелсіздігін алғаннан бастап осы ұстанымды басшылыққа алып келеді. Қоғамның денсаулығы бәсекеге қабілетті елу елдің қатарына кіру міндетін жүзеге асыру жолындағы басты тірек.

Дені сау адамның көңіл-күйі көтеріңкі өмірге құштар, қандай іске болсын дайын, мақсатына жету жолындағы қиыншылыққа төзімді болады. Ал, ауру - адамның мүмкіндігін шектейді, көңіл күйі жабырқаулы адам ештеңені жоспарлап, алдына айқын мақсат қоя алмайды. Баланың денсаулық жағдайы көптеген факторлардың әсеріне байланысты. Мысалы: ата-ананың денсаулығы, үйдегі жалпы жағдай, білім алу мүмкіншілігі, әлеуметтік жағдай т.б. [3].

Мектептегі оқушы денсаулығын сақтау мен қалыптастырудың басты мақсаты тұлғаның психологиялық, дене – қимыл әрекеттерінің мүмкіндіктері мен жас ерекшеліктерін ескеріп, гигиеналық ұғымдарды, салауатты өмір салтының уәждәмаларын, жеке бас тазалығын жете түсіндіру. Олардың мінез-құлқында белгілі гигиеналық тұрақтылықты қалыптастыру, өзіне-өзі қызмет ету, денсаулығын сақтау, нығайту, мәдени – гигиеналық мінез-құлық дағдыларын қалыптастыру болып табылады. Салауатты өмір салтын қалыптастыру үшін қандай жағдайларға назар аудару керек және өмір салты дегеніміз не деген сұрақтар туындауы мүмкін.

Салауатты өмір салтының бүгінгі маңызды мәселелерінің бірі жасөспірімдер арасындағы ішімдікке салыну десек, қазіргі зерттеулерге қарағанда, оған салынудың әлеуметтік-патологиялық дамуы мына себептерге байланысты екені белгілі болып отыр:

- әлеуметтік – экономикалық жағдай;
- отбасындағы психологиялық орта;
- жұмыссыздық, мақсатсыздық немесе шектен тыс бос уақыт, т.б.

Оқушылардың болашағы оның денсаулығына байланысты. Оқу, білім алу, үйрену немесе біреуді үйрету үшін адамға мықты денсаулық керек.

Жеке тұлғаның денсаулығын сақтауға деген құндылық бағдары әрдайым әр түрлі жағдайларда өзінің ойлары мен іс-әрекеттерін денсаулығын сақтауға бағыттай алуы. Оқушылардың дені сау болу үшін ұстаздар оған жақсы дәстүрлер мен әдеттерді сіңіріп, салауатты өмір салтын сақтаудың қажеттілігі мен оны іске асырудың жолдарын үйретуі қажет. Салауатты өмір салты мен өмір сүру үшін төмендегі талапты орындау керек. Адам денсаулығын сақтауда төмендегідей факторлардың маңызы зор.

1. Нақты жасалған күн тәртібінің болуы;
2. Дұрыс тамақтану;
3. Дұрыс тынығу;
4. Дене жаттығуларымен шұғылдануы;
5. Таза ауада болып, күн көзінде серуендеу;
6. Зиянды әдеттерден сақтану;
7. Дұрыс қозғалыста болуы.

Қазіргі таңда оқушылардың денсаулығын сақтау, білім мен салауатты өмір салтын қалыптастыру, күн тәртібінде тұрған өзекті мәселелердің бірі. Дені сау бала оқу үдерісіне белсене араласады, әрдайым жайдары, көңіл-күйі жоғары болады. Сондықтан біздің міндетіміз - әр оқушының денсаулығына нұқсан келтірмей, нығайта отырып, оқуға деген құштарлығын ояту, әрбір баланың өзіндік ерекшеліктерін ескере отырып, бала бойындағы қасиеттерін дамыту, валеологиялық мәдениетін қалыптастыру болып табылады.

Ұлт тағдыры – ұрпақ қолында екенін жақсы түсінген ата-бабамыз жас жеткіншектерді еңбекке баули отырып, рухани-адамгершілік ізгі қасиеттерге тәрбиелеу мәселесін алғашқы орынға қойған. Сондықтан, біз болашақ педагогтар өз кезегімізде алдымызға келген әрбір оқушының денінің сау болуы үшін осы бағытта да тәрбие бере білуге тиіспіз.

Қазақ ұлтының салауаттылық, парасаттылық, имандылық, адамгершілік, тәлім-тәрбие туралы өлмес құнды ұлттық мұрасының дамуын шолып өтсек, Ибн сина еңбектері, Шығыс Аристотелі атанған ғұлама әл-Фараби, Омар Хайям рубайлары, түркі тілдес халықтардың бәріне өшпес рухани мұра қалдырған: Жүсіп Баласағұни, Махмұт Қашқари, Ахмет Иассауи, Хайдар Дулати шығармаларының орны ерекше. Араға бес ғасыр салып, қолымызға сағындырып жеткен ғалым Өтейбойдақ Тілеуқабылұлының «Шипагерлік баян» атты еңбегі, ұлттық психологиядан болашақтың салауаттылығына, имандылығына арналған мол мағлұмат алуға болатын еңбек [4].

Біз табиғаттың, қоршаған ортаның ластануына жол бермеуіміз керек. Өзіңізді қандай көрсеніз, өзгелерді де солай көріңіз. Адамдар бір-бірімен дос, бауырлас, сыйлас, рақымды, мейірімді болса, нұр үстіне нұр жауады. Әрқашан жаман ойдан аулақ болыңыз. Адам өзін өзгеден кем сезінуі, денсаулығының нашар екендігін ойлап қамығуы, көз алдына өлім қорқынышын елестетуі ойды бұзады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан өз дамуындағы жана серпіліс жасау қарсаңында. Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы.

// Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. Астана: Елорда, 2006. - 48 б.

2. Қасымова Р.С. Жастарды салауаттылыққа тәрбиелеу ерекшеліктері. Қытай Халық Республикасы. «Жастүлек» ғылыми-көпшілік басылым. №2.2012.

3. Жатқанбаев Ж. Валеология.- А., 2003.

4. Нұржанова Ж.Ж. Валеологиялық білім беруді ақпараттандыру процесінде ересек жасөспірімдердің денсаулық сақтауға құндылық бағдарын қалыптастыру: автореферат дисс. канд.пед.наук. // Атырау, 2002.

ӨЗІН-ӨЗІ ТАНУ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӨЗІНДІК ДАМУ DAҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Асар Ұ.Т

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент м.а., Әрінова Б.А.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

E-mail: asar.ulbibi@mail.ru

Қоғамдағы жаңа әлеуметтік-экономикалық жағдайлар білім берудің мәні және оның нәтижесін қайта қарауды талап етуде. Бүгінгі ұрпақтың білімділігі, шығармашылық ізденіске қабілеттілігі сияқты тұлғалық сапалар – елдегі саясаттың, мәдени дамудың түпкі негізі болғандықтан, барлық білім беру мекемелері оқушының жеке тұлғасын қалыптастыруға басты назарын аударып отыр.

Бүгінгі күні білім ұзақ мерзімдік «Қазақстан-2050» Стратегиясының аса маңызды басым міндеттерінің бірі деп танылады. Ол туралы елбасы Н.Ә.Назарбаев оны іске асырудың басты бағыттарының бірі ретінде жастардың рухани-адамгершілік тәрбиесі негізінде «еңбексүйгіштік, намыс, парасаттылық, үнемі өзін-өзі жетілдіру мен оқуға ұмтылысы» сияқты қасиеттері бар құндылықтар жүйесін қалыптастыруды атап көрсетті [1]. Осыған орай баланың өзін-өзі тануына, тұлғалық өсуі мен жетілуіне, өзін-өзі дәлелдеуіне, өзіндік мақсат-мүдделерін айқындап алуына қажет өзіндік даму дағдыларын қалыптастыру өте маңызды орын алады. Осыған орай, баланың өзіндік даму дағдыларын қалыптастыруды тереңірек ғылыми тұрғыда зерттеп, оның нәтижелерін тәжірибеден өткізе отырып, білім беру үдерісіне енгізу қажеттігі айқындалып отыр.

Алдымен, «өзіндік даму» ұғымының мәніне тереңірек үңіліп көрейік. «Өзіндік даму» – өзін-өзі дамыту, өсіру, жетілдіру ұғымдарымен мағыналас болып келеді. Өйткені, адам өз бетінше жақсы болуға, идеалға жетуге ұмтылады, өз бойында жақсы қасиеттер пайда болуы үшін еңбектенеді, оқып-үйреніп, түрлі істермен айналысады, сол айналысу барысында, оның бойында көптеген жақсы қасиеттер пайда болады. Басқа сөзбен айтсақ, өзіндік даму - тұлғаның өсу кезінде оның қабілеттерінің, сапасының өсуіне де саналы түрде басшылық ету үрдісі.

«Өзіндік даму» ұғымына психологияда алғаш анықтама беріп және оның ерекше белгілерін дәлелдеген В.И.Слободчиков пен Е.И.Исаев: «Өзін-өзі дамыту – адамның өз өмірінің субъектісі болуға қабілеттілігі, өмірлік іс-әрекетін қайта құрастыра алуы» деген [2]. Сонымен қатар өзіндік даму дағдыларын зерттеген Ж.Қ. Ибраимова, С.М. Жақыпов, Ш.С.Сатиева, С.Ж.Пралиев, Ж.И.Намазбаева және т.б. қазақстандық ғалымдарды атап өтуге болады.

Шетелдің көрнекті психологтары К.Юнг бойынша тұлғаның өзін-өзі дамытуында даралық өсуге, жеке еркіндікке көңіл бөлінсе [3], А.Адлер бойынша ортаны басқаруға басқалардан артық, басым болу жолында білген-түйгенді бір арнаға ғана бағыттауға басым көңіл бөлінеді. А.Адлердің ойынша тұлғаның ішкі күштерінің өзін-өзі дамыту үдерісі әлеуметтену мен тұтастылыққа жету барысында атқарылады, мақсатқа бағытталған шығармашылық ұмтылысына байланысты [4].

Өзіндік дамудың келесідей түрлері бар, олар: өзін-өзі дәлелдеу, өзіндік өсу, өзін-өзі белсенділендіру.

Өзін-өзі дәлелдеу - бұл өзінді тұлға ретінде таныту.

Өзіндік өсу - бұл өзінді мақсатына жеткізуге тырысу.

Өзін-өзі белсенділендіру - бұл өзінен бір күш-қуатынды, шаманды тауып, оны өмірде пайдалану.

Осы түрлер өзіндік өсудің нысанын бейнелей алады және олар бір-бірімен өте тығыз байланыста. Бұл жайлы, Отандық ғалым Ж.Қ. Ибраимова «Өзіндік дамудың түрлерін мынадай сөздермен сипаттауға болады: өзін-өзі таныстыру, өзін-өзі көрсету, өзін-өзі дәлелдеу, өздігінен өсу, өз жоспарын жүзеге асыру т.б.» деп сипаттайды [5].

Қазіргі кезде өзін-өзі дәлелдеу ғылымдағы өзекті мәселелердің бірі. Оның философиялық, жалпы психологиялық қырларына зерттеу жүргізілуде, әсіресе қазіргі таңда жасөспірім шақта өзін-өзі дәлелдеудің жағымсыз бағытқа бет бұрып кету мәселелері алаңдатып, мәселені кеңінен зерттеуге түрткі болуда. Жағымсыз бағыт дегеніміз, бұл есірткіге тәуелділік, темекі шегу, арақ ішу, заңға қайшы әрекеттерге бару. Бұл өз кезегінде жастардың өзіндік даму дағдыларының әлі қалыптаспағандығын, немесе дұрыс қалыптаспағандығының көрінісі.

Осы орайда, жасөспірімнің өзіндік даму дағдыларын қалыптастыруда «Өзін-өзі тану» пәнінің рухан-адамгершілік, танымдылық білім беру бағдарламасының орны ерекше. Оның авторы – Сара Алпысқызы Назарбаева. «Өзін-өзі тану» пәнінің басты міндеті – өзінің дүниетанымына үңілу, өзінді сүю мен сыйлай білу, өз ісіне жауапты болу, мейірімділік таныта білу, ізгілікті болу. Бұл пән балалардың өзіндік даму дағдыларының қалыптасуына ғана емес, сондай-ақ баланың өзін-өзі тануына

адамгершілік негіздерін жинақтауына, сана-сезімінің қалыптасуына, қоршаған ортамен махаббат, ізгілік және өзара түсіністік негізінде өзара қарым-қатынас құра білуіне, біртұтас тұлғаның қалыптасуына әсер етеді.

«Өзін-өзі тану» пәні жоғарыда біз айтқан адами асыл қасиеттерге жетелейтін, олардың таным деңгейіне әсерлі ықпал ететін, адамның қымбат та, жұмбақ нәрсесі – ішкі рухани дүниесін байытатын аса құнды дүние. Бұл курс қазіргі таңда ғылыми жаңа бағыт болып табылады. Оның стратегиялық бағдары - адамның тұлға болып қалыптасуы, дүниежүзілік көзқарасын кеңейту, әлеуметтік-экономикалық тапсырмаларды, күнделікті өмірдегі көкейкесті мәселелерді шешу, өзіндік дамуына және тағы басқаға бағытталған.

Өзін-өзі тану пәнінің мақсаты – адамдарға және қоршаған әлемге ізгілікті қарым-қатынас жасау, адамдарға қолдан келгенше көмек беру, туыстарына және жақындарына қамқорлық көрсету, рухани-адамгершілік білім беру.

Өзін-өзі тану пәнін оқытуда сабақтастықты сақтай отырып бірінші сыныптан бастап, оқушылардың жас ерекшеліктеріне орай мектептің жоғары сатысындағы 10-11 сыныптардың базалық мазмұнында негізгі төрт тарауды қамтиды:

1. Таным тағылымдары.
2. Адам болам десеніз...
3. Жарасымды өмір салтанаты.
4. Кең дүние келбеті.

«Өзін-өзі тану» оқулықтарын зерделей келе, оларда оқушылардың өзіндік даму дағдыларын қалыптастыруға ықпал ететін оқу материалдарының біркелкі қамтылғаны байқалады (*мысалы, 9-сынып сабақ тақырыптары «Өзіңді тану – өмірді тану», «Мінез – адам көрсеткіші», «Ар-намыс керек адамға» және т.б.*). Себебі, «Өзін-өзі тану» сабағының мазмұны құндылықтарға бағыттап отыратын білімдік-тәрбиелік сипатымен ерекшеленеді. Осы білімдер оқушылардың өзіндік даму дағдыларын жетілдіре отырып, олардың бойындағы құндылықтардың артуына ықпал етуге тиіс.

Сонымен қоса, өзін-өзі тану пәнін оқыту әдістемесінің ерекшелігі де балалардың шығармашылық әлеуетін тани және аша білуге, өзінің эмоционалдық көңіл-күйі мен мінез-құлық ерекшеліктерін ұғына білуге, өзіндік дамуына ықпал жасайды. Мысалы, сабақта қолданылатын әдістер сергіту сәті, дәйексөздер, аңыз-әңгіме айту, шығармашылық, топтық жұмыс, ойын және т.б.

Аталған әдістердің ішінен атап айтқанда шығармашылық жұмыстардың оқушының жеке қабілеттері мен қасиеттерін ашуына және өзін-өзі дәлелдеуіне әсері мол. Шығармашылық жұмыс – өзін-өзі тану сабағының маңызды бөлігі. Сурет салу, макет, коллаж жасау әртүрлі нысанда өз бетінше және ұжымдық әрекеттер арқылы жүзеге асырылады. Шығармашылық тапсырмаларды орындаудағы негізгі мақсат – балалардың қызығушылығын туғызу, бір-бірімен қарым-қатынас жасай білуге үйрету, ойлау қабілеттерін қалыптастыру, өз іс-әрекетінің нәтижесін білуге баулу.

Мысалы ретінде, 9-сыныптың «*Өзіңді тану – өмірді тану*» тақырыбындағы сабақ барысында оқушыларға оқулықтағы Ә.Файзуллаұлының «*Өмірдің мәні*» атты ертегісін оқып болған соң, топқа бөлініп «*Өмірдің мәні*» атты коллаж жасауды ұсынуға болады.

Сонымен қоса, үйге тапсырма ретінде «*Өмір*» деген сөзге сөзжұмбақ құрап келуді беруге болады. Осындай үлгідегі, тақырыпқа сай шығармашылық жұмыстар беру арқылы өзіндік даму дағдыларын құрайтын оқушының өзін-өзі көрсету, өзін-өзі дәлелдеу, өздігінен өсу, өз жоспарын жүзеге асыру және т.б. өзіндік даму түрлеріне оңтайлы ықпал етуге болады.

Қорыта келгенде, өзіндік даму қиын, күрделі, жан-жақты үрдіс деп тұжырымдап, тұлғаның өзін-өзі дамытуындағы басты мақсат өзінің жеке қасиетін ашу мүмкіндігінде деп санаймыз. Ал қазіргі кезде аталған қасиеттердің дамуына білім беру жүйесінің, әсіресе «*Өзін-өзі тану*» сабақтарының ықпалы жоғары екендігі сөзсіз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстандық жол-2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Жолдауы. – Астана, 2014 жылғы 17 қаңтар.
2. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Психология развития человека. – М., 2000.
3. Юнг К. Конфликт детской души. – М., 1995.
4. Адлер А. Индивидуальная психология. – История зарубежной психологии, Тесты//Под.ред. П.Я.Гальперина, А.Н.Ждан. – М.,1986.
5. Ибраимова Ж.Қ. Өзін-өзі тану мен өзін-өзі дамытудың негіздері: Оқу құралы. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ Психология ҒЗИ, 2010

«БОЛАШАҚҚА БАҒДАР: РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» МАҚАЛАСЫ АЯСЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ МОТИВАЦИЯСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Қабиева М.С.

Ғылыми жеткішісі: аға оқытушы Махамбетова Ж.Т.

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

e-mail: kabiyeva.moldir@mail.ru

Елбасымыздың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында көрсетілгендей, жастардың санасын жаңғырту бағыттарының бірі – сапалы білімнің салтанат құруы болып табылады. 2019 жыл жастар жылы деп көрсетіліп, жастардың жұмыспен қамтылуымен қатар, өскелең ұрпақтың сауатты да сапалы біліммен сусындауына, білімдік жетістіктерге қол жеткізе отырып, рухани санасы мен мәдениетін көтеруге аса назар аударылуда[1]. Ал бұл міндеттерді орындауда білім ордасындағы мұғалімдердің атқаратын орны ерекше. Қазіргі уақытта оқушылардың іс-әрекеті мен болашақ мамандығын таңдауына тікелей әсер ететін мотивация болғандықтан, оған қатысты антикалық дәуірден басталып қазіргі даму ғасырына дейінгі теориялардың саны жетерлік. Оларды үлкен екі топқа бөліп қарастыруға болады: ішкі және сыртқы. Оқу әрекетінің сыртқы моделдерінің мәні (бихевиоралды) жүйелі түрде қажетті нәтижеге жету мүмкіндіктерін жоғарылатады (рейтингтік жүйе). Ішкі мотивация оқу әрекетін анықтап, ішкі «Мен» мен өз іс-әрекетін бағалап, басқара алуымен сипатталады. Мотивацияның бұл типінің негізінде өзін-өзі жетілдіру жатыр[2].

Оқу әрекеті позитивті, нақты мақсатқа бағытталу үшін білім беру субъектілері мына төмендегілерді білуі керек:

- 1) Өзінің психологиялық және индивидуалды ерекшеліктері;
- 2) Мотивациялық сфераның құрылымы;
- 3) Білім беру үдерісінің маңызды бөліктері.

Бұлардан бөлек олар жасай алу керек:

- 1) Өзінің даму және өзін-өзі жетілдіру деңгейін анықтау;
- 2) Өзін-өзі физикалық, ментальды және психологиялық анықтау үдерісін жүзеге асыру;
- 3) Өмірлік мақсаттарының орындалар әдістерін қарастыру.

Оқушылардың оқу іс-әрекетін зерттеуде интеллектуалды және сипаттамалы сауалнамалар кең қолданыста. Алайда алдымен «Не үшін?» және «Неліктен?» бұл әрекетті орындау керектігіне жауап алған жөн. Нақты осы үшін психологтарды «мотивация» құрылымы қызықтырған болатын. Негізінен мотивацияны зерттеу – бұл адамның белсенділігін көтеріп қана қоймай, оны белгілі бір мақсатқа бағыттап, іс-әрекеттік актінің аяқталуына әкелетін себептер мен факторларды талдау.

«Ішкі мотивация» термині ең алғаш 1950 жылы қолданысқа енген болатын. Бұл уақытта бихевиористік бағыт зерттеулері бәсеңдей түсті. 50-жылдардың соңында Р.Вудвортстің кітабы мен Р.Уайттың мақаласы шықты. Р.Вудвортс «адам тумысынан мінез-құлқымен әлемді меңгерудің белсенді тенденциясымен дүниеге келеді» деген бастапқы мінез-құлық принципін дүниеге әкелді. Мұндай мінез-құлық қоршаған ортамен өзара тиімді қарым-қатынас жасау құралы ретінде сипатталады. Р.Уайт өзінің ғылыми еңбектерінде «құзыреттілік» түсінігінің мәнін ашып, адамның барлық іс-әрекет түрлерінің бір ғана мақсатты көздейтінін, ол мақсат эффективті сезім арқылы мотивацияға (ішкі мотивация) жеткізетін құзыретті мінез-құлық екендігін дәлелдеді[3].

Осылайша, ішкі мотивация кез келген іс-әрекеттің жемісті нәтижесіне бағыттаушы, табиғи мотивация болып саналады. Бұл жерде оқу мотивациясы оқушылардың оқу үдерісінің әр түрлі аспектілеріндегі бағаларынан, оқу мазмұнынан, формалары мен қабылдау тәсілдерінен, индивидуалды мақсаттары мен қажеттіліктерінен, оқудың мотивациялық-мақсатты негізінен жинақталады.

Қазіргі уақытта адамның бір белсенділікті ұстап қалуы мен негізгі қажеттіліктерінің бірнеше түрлері бар. Оларға танымдық қажеттіліктер, жетістерге жету, қарым-қатынас, басымдылық көрсету, т.б. қажеттіліктері жатады. Негізгі қажеттіліктерді орындауға арналған мотивтердің өзі бірнеше топтарға жіктеледі. Мысалы, кейбір зерттеушілер оқу әрекетінің мынадай мотивтерін көрсетеді: кәсіби, танымдық, шығармашылық жетістік мотивтері, кең әлеуметтік мотивтер, әлеуметтік-психологиялық жоспар мен тұлғалық бедел мотивтері. Бұл жерде танымдық мотивтер мен қажеттіліктер байланысының біртекті емес екендігін ескеріп өткен жөн. Мысалы, бір оқушы белгілі бір іс-әрекетті жоғары деңгейде жасауын болашақта жақсы маман иесі болуымен байланыстырса, ал басқасы сыныбының немесе мұғалімнің көз алдында жақсы көрінумен байланыстыруы мүмкін. Бұл жерде танымдық қажеттіліктерді екі түрлі жағдайда көре аламыз: бірінші жағдайда кәсіби мотивтер, екінші жағдайда тұлғалық бедел мотивтер көрініс табады.

Өткізілген зерттеулерге сүйенсек оқушылардың оқу үлгерімі мен білімдік жетістіктерінде әлеуметтік, танымдық мотивтер, кәсіби және шығармашылық жетістіктер мотивтері, тұлғалық бедел мотиві маңызды орын алады. Оқуға кеткен уақытты, жеңілдік өлшемі мен оқу ауырлығы, мамандыққа деген қатынас белгілі бір дәрежеде аталған мотивация түрлерімен сипатталады[4].

Оқудың мотивациялық-мақсатты негізінің динамикасы бойынша оқушыларды үш түрлі кезең бойынша бөлуге болады. Бірінші кезең – бастауыш сынып оқушыларының оқу құндылықтарының жаңа қалыптасып, дамудың алғашқы баспалдақтарымен сипатталады. Екінші кезең – орта сынып оқушыларының оқу әрекетіне бағытталған, яғни жасөспірімдік шақта жиі кездесетін оқуға деген салғырттық, білім алуға деген белсенділігі мен үлгерімінің төмендеуі, білімдік жетістіктерге деген қызығушылықтың болмауымен сипатталады. Бұл кезеңдегі белгілерді «фрустрациялық синдром» деп те атауға болады. Үшінші кезең – жоғары сынып оқушыларының сыни талдау, алға нақты мақсат қоя алушылықпен, сондай-ақ жеткен жетістіктерін саралай алуымен ерекшеленеді[5].

Жалпы психология және педагогика ғылымдарында аса өзектілікке ие болған оқу мотивациясы сонау ерте заманнан-ақ түрлі ғалымдар мен ағартушылардың қызығушылығын туғызып, әр түрлі әдістемелерді қолдану негізінде тәжірибелерден өткен. Бүгінгі күні оқушылардың мектеп табалдырығын аттағаннан бастап білімдік жетістіктерге және оқу әрекетіне белсенді қатысуға деген ұмтылысын жоғарылату Елбасымыздың жас буындарды сапалы білім арқылы рухани жағынан жетілдіру жөніндегі мақаласының өзекті мәселелерінің бірі ретінде көрініс тауып, білім беру мекемелеріндегі мамандардың қарастыратын негізгі жұмыстарының біріне айналды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы, «Егемен Қазақстан» газеті, 2017.
2. Маркова А. К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте. - М.: Просвещение, 2008.
3. Матюхина М. В. Мотивация учения младших школьников. / Матюхина М. В. - М.: Педагогика, 1989. – 400 с.
4. Хекхаузен Х. Психология мотивации достижения, СПб, 2001. - 216 с.
5. Воронцов А.Б., Чудинова Е.В. Учебная деятельность. М., 2004

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГА В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Пак А.В.

*Научный руководитель: старший преподаватель Абдиева Г.И.
Казахский национальный университет имени аль-Фараби
e-mail: angelinapak98@mail.ru*

Современное общество предъявляет высокие требования к каждому человеку в связи с прогрессом науки, техники, изменением характера социальных отношений. Это обуславливает необходимость развития и совершенствования подготовки любого специалиста. Следовательно, актуальной проблемой становится формирование высококвалифицированных, компетентных специалистов, способных решать усложняющиеся профессиональные задачи в рамках своей профессиональной деятельности. В настоящее время профессиональной компетенции педагога отводится ключевая роль в современном образовательном процессе.

Прежде чем говорить о профессиональной компетентности педагога обратимся к основным понятиям «компетенция» и «компетентность». В словаре С.И. Ожегова, понятие «компетентный» определяется как «осведомлённый, авторитетный в какой-либо области» [2].

Основываясь на подходах таких авторов, как А.В. Хуторской, С.Е. Шишов к определению понятий «компетенция» и «компетентность», мы под компетенцией будем понимать круг вопросов, в котором то или иное лицо (компетентное) обладает познаниями и опытом. Компетенция рассматривается в качестве основы (базы) для дальнейшего формирования и развития компетентности. Компетентность же – это выраженность у конкретного человека какой-то компетенции, степень овладения ею. При этом компетентность является личностной характеристикой и проявляется только в деятельности. Так, наличие или отсутствие профессиональной компетентности педагога может проявиться только в процессе собственно педагогической деятельности [1].

Следует обратить внимание на тот факт, что наряду с термином «профессиональная компетентность» в научно-педагогической литературе часто используются понятия, близкие по смыслу: «профессионализм», «профессиональная подготовка», «профессиональное мастерство»,

«квалификация». При этом часто исследователи не проводят между ними существенных различий, что затрудняет в целом анализ такого многомерного понятия как профессиональная компетентность педагога [3].

Таким образом, все сказанное позволяет нам сделать следующий вывод. Профессиональная компетентность педагога – сложное интегрированное образование, не сводимое к одним только знаниям, или умениям, или личностным качествам. Отражая в себе сущность профессиональной деятельности, профессиональная компетентность представляет собой образ и знаний, и умений, и личностных качеств педагога, необходимых для его успешной деятельности.

Исходя из современных требований можно определить основные пути развития профессиональной компетентности педагога:

1. Работа в методических объединениях, творческих группах;
2. Исследовательская деятельность;
3. Инновационная деятельность, освоение новых педагогических технологий;
4. Различные формы педагогической поддержки;
5. Активное участие в педагогических конкурсах и фестивалях;
6. Трансляция собственного педагогического опыта;
7. Использование ИКТ и др [4].

Но не один из перечисленных способов не будет эффективным, если педагог сам не осознает необходимости повышения собственной профессиональной компетентности.

Способность к самообразованию – один из показателей профессиональной компетентности педагога. Неразвивающийся педагог никогда не воспитает творческую, созидательную личность. Поэтому, повышение компетентности и профессионализма педагога есть необходимое условие повышения качества, как педагогического процесса, так и качества школьного образования в целом.

Профессионально-компетентный педагог должен быть психологически зрелым человеком, иметь чувство юмора, быть артистичным, обладать профессиональным вдохновением, иметь всегда прекрасное самочувствие и настроение, не проявлять раздражение и стремиться к совершенствованию своей деятельности. По нашему мнению, педагог должен быть компетентным не только в знаниях и умениях педагогического процесса, но и в знаниях и умениях по самосовершенствованию личностных особенностей самого педагога.

Таким образом, все сказанное позволяет нам сделать следующий вывод.

Педагог представляется нам носителем просвещения – культуры – цивилизации, человеком с ярким творческим потенциалом, желающим во всем дойти до самой сути. Стремление к пониманию приводит педагога к пересмотру существующих в культуре представлений, а иногда и ценностей общества, ему приходится находиться внутри данной культуры (субкультуры) и смотреть на нее со стороны. Педагогу необходимо двигаться вперед: расширять пространство степеней свободы общества, личности, культуры. Только компетентный педагог может дать качественное образование, воспитать и сформировать востребованную современным обществом личность.

Список использованной литературы:

1. Браже, Т.Г. Профессиональная компетентность специалиста как многофакторное явление. / Т.Г. Браже: Тез. к семинару. – Л.: НИИ НОЗ: 1990 –с.39-62.
2. Ожегов С. И. , Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. 4-е изд. , М. , 1997.
3. Шишов, С.Е. Понятие компетенции в контексте качества образования / С. Е. Шишов // Стандарты и мониторинг в образовании. - 1999. - № 2. - С. 27 - 30.
4. Хуторской, А.В. Определение общепредметного содержания и ключевых компетенций как характеристика нового подхода к конструированию образовательных стандартов / А.В. Хуторской // Педагогика. – 2002. -№5. – С. 18-22.

ЖАСТАРДЫҢ САЯСИ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ырыстай Г. М.

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Мурзабаева М.А.

Шымкент қ., Қазақстан Республикасы Silkway Халықаралық университеті

Ел Президенті Н.Ә.Назарбаев «Нұр Отан» партиясының XVI съезінде партияның азаматтық қоғам құрудағы жетекші ролін ерекше атап өткен. Сонымен қатар Ұлт Көшбасшысы жастар мәселесіне де арнайы тоқтады. Елбасы «Мәңгілік ел» идеясы жалпы азаматтық құндылықтар жүйесі ретінде көрінуі

тиістігі, мектептерде бүкілқазақстандық «Мәңгілік ел» идеясының құндылықтарын оқыту бағдарламасына енгізу қажеттілігін айтып өтеді. [1]

Қай заман болмасын қозғаушы күш жастар болып табылады. Демек, бүгінгі күн де, ертең де, болашақ та жастардың қолында.

Жастар деген кім? Оларға қандай миссия жүктеледі. Бүгінгі күннің жастары қандай болмақ? Жастар ұғымы философияда, мәдениеттануда, әлеуметтануда, саясаттануда және басқа ғылымдарда жиі қолданылады. Алайда бұл әлеуметтік категорияның анықталу ауқымы өте күрделі екендігі ғалымдар ортасында да мойындалады. Жалпы «жастар» ұғымы ғылыми әдебиеттерде, оның жастық ерекшеліктеріне қарай қарастырылып, жас шекараларын анықтауға тырысқандық байқалады. БҰҰ-ның мәліметтерінде «жастар» терминінің мағынасы дүниежүзі елдері арасындағы айырмашылықтарға тәуелдендіре анықталатыны байқалады. Демек бұл ұғымның анықтамасы оның жасының төменгі және жоғарғы шегі өзгеріп отыратын, елдердің саяси, экономикалық, әлеуметтік және мәдени жағдайларының өзгеріп отыруына, этностық ерекшеліктерге, ұлттық дәстүрге байланысты құбылмалы сипат алуы да ықтимал деген қорытынды жасауға болады. Сондықтан «жастар» ұғымын өзгеріп отыратын категориялар қатарына жатқызуға келеді. Ол – әлеумет тарихының әр кезеңінде өзгеріске ұшырап отыратын, тарихи-әлеуметтік ұғым. БҰҰ-нің мәліметі бойынша «жастар» ұғымының қазіргі заманғы жас шекарасы 13-14 жастан 20-30 жасқа дейінгі аралықты қамтиды. Әлемдік зерттеулерге сүйенетін болсақ, жастар жасының төменгі шегін анықтауда жыныстық жетілуін, жалпы білім алуының аяқталуымен, кәсіптік білім алудың басталу мерзімімен байланыстырылса, ал жоғарғы шегі адамдағы экономикалық тәуелсіздік, жеке дербестік, қаржы құралына иелік ету сезімдерімен, өз отбасын құру мүмкіндіктерімен байланыстырады. «Жастар» - ол қоғамның әлеуметтік-демографиялық тобы. [2]

Біз «жастар» терминін қоғам әлеуметінің жастар тобының шоғырын білдіру үшін және ғалым-социолог Г.С. Абдрайымованың сомдайтын, жаңа қоғамның пайда болуына негіз қалайтын, ескіргенді жаңартатын, қоғамды алға жетелейтін ұлы күшті сипаттайтын ұғым ретінде қолданамыз.

Мұндай жас өзіне тиесілі даралықты сезініп, өзінің рухани және тұлғалық қуатын сезініп, өзінің ең жақсы қасиеттерін болашақ ұрпаққа беруге тырысады. Соңғы жылдармен салыстырып қарайтын болсақ, ұрпақтар арасындағы рухани байланыстың жоғалуы қайта құру мен жариялылықтың ықпалымен жастардың адамгершілік ұстанымдарының жоғалуына әкелуде. Дегенмен қоғамдағы жастардың орны ерекше. Сондықтан жастар арасындағы қызығушылықтар мен бейімділікке дұрыс бағдар ұсыну, оның еліміз үшін тиімділігін көрсету, жастарды ұлтжанды, әрі білімді етіп тәрбиелеу қоғам алдындағы басты міндеттердің бірі болмақ. Жастар саясатын жүзеге асыру нәтижесінде жас қазақстандықтардың бойында келесідей құндылықтар қалыптасады:

Адалдық пен парасаттылық, ар-намыс пен тектілік;

Қарапайымдылық, еңбексүйгіштік пен өзгеге көмек көрсетуге дайын болу;

Еңбекке құрмет;

Дәстүрге адалдық, үлкенге құрмет, кішіге ізет;

Достық, өзара көмек көрсету мен бірлік;

Қиындықтан қорықпай табысқа жету;

Отанға деген сүйіспеншілік, оның өркендеуіне қызмет ету.

Осы құндылықтарды насихаттау үшін «Отандастар» жобасы әсіреленетін болады. Бұдан басқа, шетелде білім алып жатқан жастарды қазақ диаспора өкілдері іс-шарасына тарту арқылы патриоттылыққа тәрбиелеуге ерекше назар аударылатын болады. [3]

Жастармен жұмыстың жеке блогы «Үштұғырлы тіл» идеясы жастармен белсенді түрде жүзеге асырылуда. Бұл мақсатта орта оқу орындарында «Орта білім беру жүйесіндегі патриоттық тәрбиені ұйымдастыру» пәнінің оқу әдістемелік кешенін әзірлеу жоспарланып, бұдан әрі гуманитарлық және педагогикалық оқу пәндері тізіміне енгізілетін болады. Жастардың экологиялық мәдениетін қалыптастыру шеңберінде, азаматтық тәрбие беру бағыттарының бірі ретінде «Жасыл ел» және т.б. жобалары дамуда. Танымдық фактор ретінде жастар экотуризмді дамытын болады.

Неке және отбасы институтының рөлін нығайту мақсатында отбасылық құндылықтарды насихаттауға, ұрпақтар сабақтастығын сақтау мен үлкендерді құрметтеп, кішілерге қамқорлық көрсетуге бағытталған кең көлемді «Шаңырақ» жобасы іске асырылуда.

Жастардың әскери – патриоттық тәрбиесін дамыту үшін «Отаныма қызмет етемін!» жалпыхалықтық жобасы әзірленіп, жүзеге асыру жоспарланды. Мықты ақпараттық-талдамалық сүйемелдеу ұйымдастырылып, оның ішінде, жастар саясаты саласындағы оқиғаларды жариялап отыратын республикалық жастар газеті, аналитикалық журналдар, телебағдарламалар, толықметражды көркем және документалды фильмдер, телесериалдар, жаңа әндер мен музыкалық

клиптер шығарылуда, «e-zhastar» интернет-порталы құрылды. [4]. 2017 жылы жиырма сегізінші Бүкіл әлемдік Қысқы универсиада сынды оқиғаларға көптеген жастарды қатыстыра отырып іс-шаралар өткізу жоспарланды.

Мемлекет – жастарға барлық мәселеде қолдау білдіріп, мүмкіндіктер жасауда. Білім жүйесінде де гранттардың саны артқаны, шетелде оқуға жастардың қолжетімділігі, яғни қайда барып білім аламын, тәжірибие жинақтаймын десе де бәрі өзіне байланысты екендігі белгілі. Бұл мәселеде жастар ұйымдары мен құрылымдары да қызмет етуде.

«Елімізге тыныштық тілесен тыныш жүр». «Ел дамуын ойласаң үлесіңді қоса жүр» дегендей қағидалар жастарға ауадай қажет. Ойымызды түйіндей келе, Шәкәрімнің мынадай ұлы сөзі бар: «Шын ғылыммен таппаған дін шын дін емес, жындылық», - демекші әуелі ғылыммен сусындамай, мұрнына білімнің исі бармай дінді білу, тану болмайтын іс. Бүгінгі жастардың бейнесі бәсекеге қабілеті, жарқын жүзді, білімге құштар, ар намысы мен рухы биік, тарихына таныммен, құрметпен қарайтын, еліне жаны ашитын адамгершілігі мол жан болуы тиіс.

Ал жастар арасында ер балалардың қыз мінезді болып қалыптасуында оқу буындарында ер мұғалімдердің азаюынан деген пікірдің де жаны бар секілді. Оған көңіл бөлу өзекті...

Жастардың материалдық және рухани тұрғыдан кемел болуы біздің болашағымыздың беки түсуіне ықпал етеді. [5]

Жастардың рухани тұрғыдан қалыптасуында әлеуметтік-мәдени құндылықтардың орны бөлек. Қандай салада болмасын болашақ ұрпақтың кемелденуінің негізін сол елдің дәстүрі мен құндылықтары қалыптастыратын болса, оның еліне, жұртына адал болуын қамтамасыз етіп қана қоймай, елі үшін ерінбей еңбектенуіне негіз болады. Әлеуметтік қажеттіліктер құндылықтарының таңдаулысы көп жағдайда базалық құндылықтар таңдаумен байланыстылығы ақиқат.

Жастардың әлеуметтік құндылықтары, сол білім алу басымдылығымен, болашаққа деген сеніммен, жақсы достар ортасымен және ортадағы беделмен анықталады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Баршаға бірдей осы заманғы мемлекет: бес халықтық реформа//ҚР Президенті, «Нұр Отан» партиясының төрағасы Н.Ә.Назарбаевтың партияның XVI съезінде сөйлеген сөзі // Егемен Қазақстан. – 2015 жыл, 12 наурыз.
2. Мемлекеттік жастар саясатының 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасы.
3. www. primeminister, kz, 2017 ж.
4. www. Inform,kz. 2017 ж.
5. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінің Ресми интернет қоры 2017 ж.

БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ ІТ БІЛІМДЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Атабеков А

*Ғылыми жетекшісі: PhD Конақбаева У.Ж
SILKWAY халықаралық университеті*

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың 2018 жылғы 10 қаңтардағы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» аттықазақстан халқына жолдауында «Баршаға тегін кәсіптік-техникалық білім беру» жобасын жүзеге асыруды жалғастыру қажеттілігі нақтыланған. Осыған орай ІТ-технологияларсалаларын зерттеу ісіне басымдық беріліп отыр. Сонымен қатар цифрлық білім беру ресурстарын дамыту, кең жолақты Интернетке қосу және мектептерімізді видеокұрылғылармен жабдықтау жұмыстарын жалғастыру қажеттілігі де назардан тыс қалмаған.

Дамыған елдердегі білім беру жүйесінде ерекше маңызды мәселелердің бірі – оқытуды ақпараттандыру, яғни оқу үрдісінде ІТ технологияларды пайдалану. Қазіргі кезде біздің қоғам дамудың жаңа кезеңіне көшіп келеді, бұл кезең ақпараттық кезең, яғни компьютерлік техника мен оған байланысты барлық ІТ технологиялар оның табиғи ортасына айналып отыр. ІТ технологиялар келешек ұрпақтың жан-жақты білім алуына, іскер әрі талантты, шығармашылығы мол, еркін дамуына жол ашатын бірде-бір мүмкіндік. Білім беру саласында ІТ технологияларды пайдалану арқылы білімнің сапасын арттыру, білім беру үрдісін модернизациялаудың тиімді тәсілдері пайдаланылуда және одан әрі жетілдірілуде. ІТ технологияны бәсекеге қабілетті ұлттық білім беру жүйесін дамытуға және оның мүмкіндіктерін әлемдік білімдік ортаға енудегі сабақтастыққа қолдану негізгі мәнге ие болып отыр. ІТ технологияны пайдаланудың мәні компьютерлік техниканың мүмкіндіктерін оқушының жеке

тұлғасын дамыту проблемасының маңына топтасқан дидактикалық-әдістемелік проблемалық міндеттерді шешуге бағындыру болып табылады. Ақпараттық кеңістікті кеңейту және әлемдік қоғамдастыққа кіру жағдайында адамзат ресурстарының қалыптасуындағы білім беру рөлінің өсуі еліміздің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейінің өлшемдері ретінде мектептің білім беру жүйесін жаңа талаптар бойынша жоспарлауы үшін маңызды.

«Қазіргі заманғы жастарға IT технологиямен байланысты әлемдік стандартқа сай мүдделі жаңа білім беру өте қажет», деп Елбасы атап көрсеткендей, жас ұрпаққа білім беру жолында IT технологияны оқу үрдісінде пайдаланудың маңызы зор. Соңғы жылдары IT технологиялық заман ағымына сай күнделікті сабаққа компьютер, электрондық оқулық, интерактивті тақта қолдану айтарлықтай нәтиже беруде. Сондай-ақ педагогтың компьютерлік сауаттылығы ақпараттық-коммуникативтік технологияны пайдаланудағы жеке тәжірибесін тұжырымдау есебінен сапалы түрде артады.

Жедел дамып отырған ғылыми-техникалық прогресс қоғам өмірінің барлық салаларын ақпараттандырудың ғаламдық процесінің негізі. Заман ағымына қарай IT технологияларды қолдану айтарлықтай нәтижелер беруде. Жаңа IT технологияларды пайдалану соңғы уақытта білім беру жүйесінде маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Білім беру жүйесін ақпараттандыру мен ақпараттық-коммуникациялық технологияны оқу-тәрбие үрдісінде пайдалану болашақ маманның өз мамандығына қызығушылығы мен мамандық сапасын арттырып, шығармашылық шабытын шындап, ғылыми көзқарасын қалыптастырып, еңбек нарығындағы бәсекеге қабілетті мамандар даярлауда қоғамның даму жолдарын анықтайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бабушкина, И. А. Практикум по объектно-ориентированному программированию / И.А. Бабушкина, С.М. Окулов. М.: БИНОМ. Лаборатория Знаний, 2004. - 366с.
2. Макаров И.М., Топчиев Ю.И. Робототехника: история и перспективы. - М.: Наука, Издательство МАИ, 2003. - 350 с.

ПРОБЛЕМА ПРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Попрядухина Н. Г., к.псих. н., доцент

Орский гуманитарно-технологический институт (филиал) ОГУ, Орск (Российская Федерация)

E-mail: aple_orisk@mail.

Каждое общество имеет уникальную ценностно-смысловую структуру, в которой отражается самобытность данной культуры. В настоящее время в России, когда глубокие преобразования происходят во всех сферах жизни общества, особенно актуально встал вопрос изучения специфики нравственных ценностей подрастающего поколения.

В период смены ценностных ориентиров нарушается духовное единство общества, меняются жизненные приоритеты молодежи, происходит разрушение ценностей старшего поколения, а также деформация традиционных для страны моральных норм и нравственных установок.

В российском обществе стал ощущаться недостаток сознательно принимаемых большинством граждан принципов и правил жизни, отсутствует согласие в вопросах корректного и конструктивного социального поведения, выбора жизненных ориентиров.

Согласно личностно-ориентированному подходу (Б.Г. Ананьева, Л.С. Выготского, А.Н. Леонтьева, С.Л. Рубинштейна) личность рассматривалась как субъект, формирующийся в деятельности и общении с другими людьми и определяющий характер этой деятельности и общения. Данный подход в формировании нравственных ценностей проявляется в активном, деятельном участии в судьбе другого человека, в сочувствии, сопереживании, сострадании чужой беде, позволяет личности испытать моральное удовлетворение от ценности своего поведения. Становление данного качества происходит в движении от простого выполнения нравственных норм к осознанию их и овладению нравственным поведением в обществе.

Ценности личности формируются в семье, неформальных сообществах, трудовых, армейских и других коллективах, в сфере массовой информации, искусства, отдыха и т. д. Но наиболее системно, последовательно и глубоко духовно – нравственное развитие и воспитание личности происходит в сфере общего образования, где развитие и воспитание обеспечено всем укладом школьной жизни. Нравственные понятия и категории, принятые ребенком, становятся фактором и условием, обеспечивающим нравственную устойчивость личности, а сама устойчивость достигается через

включение в процесс нравственного развития субъекта, когда он сам инициирует и организует процесс своего учения.

Для младших школьников характерно повышенное внимание к нравственной стороне поступков окружающих, желание дать поступку нравственную оценку. В процессе нравственного развития ребенок к младшему школьному возрасту проходит эволюцию от эгоцентрического отношения к окружающему.

В результате опытно-экспериментального изучения уровня нравственной мотивации было выявлено, что такие моральные понятия, как взаимовыручка, солидарность, еще не восприняты младшими школьниками, они не переросли у них в убеждения. Для них все еще важен авторитет учителя, а не отношения с одноклассниками. У них еще доминируют личные интересы и такое мощное чувство, как страх за себя, над другими, в нравственном отношении более высокими.

При определении уровней нравственной воспитанности было выявлено, что основную группу составляют младшие школьники со средним уровнем нравственной воспитанности, т.е. у детей есть полезное, любимое увлечение, работу в классе и дома они выполняют внимательно, аккуратно, но, товарищам не всегда помогают. Всю свою работу они выполняют хорошо, но инициативу не проявляют, если им скажут, что нужно выполнить ту или иную работу, они выполнят, но редко сами возьмутся за работу.

Итак, анализ результатов экспериментального изучения нравственного опыта младшего школьника показал, что уже в этом возрасте имеются проблемы нравственного воспитания, проявляющиеся в отношении к учебной деятельности и взаимодействию с окружающими. Таким образом, необходима разработка приемов, средств и методов, определяющих нравственное воспитание младшего школьника.

ИЗУЧЕНИЕ УРОВНЯ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ ОБУЧАЮЩИХСЯ КАК ОДИН ИЗ ВАЖНЫХ ВОПРОСОВ СОВРЕМЕННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКИ

*И.В. Чикова, М. С. Мантрова., ведущий научный сотрудник НИЛ, к. п. н
Орский гуманитарно-технологический институт (филиал) ОГУ, Орск
(Российская Федерация)*

Проблема адаптации обучающихся в условиях ФГОС относится к числу наиболее важных. Адаптация обучающихся на каждом этапе школьной жизни достаточно сложный процесс, требующий больших усилий для его успешной реализации. Адаптация первоклассников начинается еще в начальной школе состоит из трех компонентов: интеллектуальной, эмоционально-волевой, психологической. Успешное решение задач развития личности ребенка, повышение эффективности обучения, благоприятное профессиональное становление во многом определяются тем, насколько верно учитывается уровень подготовленности детей к школьному обучению [1]. Адаптация обучающегося — это процесс активного включения школьника в новую образовательную среду (систему педагогических и психологических условий и факторов), которая определяет возможности, как для раскрытия потенциальных интересов и способностей, так и для развития уже проявившихся способностей и личностных качеств студентов [2].

Эксперимент проводился на базе МОАУ СОШ «Средняя общеобразовательная школа города Орска» В исследовании приняли участие 25 учащихся 7 «а» класса (7 мальчиков, 18 девочек). Методика изучения уровня социализированности личности учащегося автор М.И. Рожков . Данная методика предназначена для выявления уровня социальной адаптации, активности, автономности и нравственной воспитанности учащихся. проводилось по шести шкалам. Рассмотрим ярко выраженные результаты по 4 шкалам. По шкале «адаптированность» у 8,03%(4 человека) показали высокий уровень адаптированности; 32,1%(16 человек) показали средний уровень адаптированности; 10,04%(5 человек) показали низкий уровень социально-психологической адаптированности. Шкала «самопринятие» позволяет судить о выраженности чувства симпатии к себе: так у 12,08% (5 человек) показали высокий уровень принятия себя; 43, 4%(18 человек) показали результаты по данной шкале на среднем уровне; а низкий уровень «Самопринятия» 4,8%(2 человека). Шкала «Принятие других» отражает уровень дружелюбности-враждебности к окружающим людям, к миру: так у 11,5%(16 человек) был выявлен высокий уровень; у 30,7%(6 человек) средний уровень; 4,03%(2 человека) низкий уровень принятия других. Шкала «Интеральность», отражает в какой степени человек ощущает себя активным объектом собственной деятельности, и в какой – пассивным объектом действия других людей и внешних обстоятельств: так у 10,1%(5 человек) высокий уровень.

Шкала «Стремление к доминированию», отражает степень стремления человека доминировать в межличностных отношениях: так, у 8,03%(4 человека) высокий уровень; 40,5%(19 человек) показали низкий уровень; 4,2%(5 человек) показали средний уровень.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что в результате проведенной методики в классе встречаются все три уровня социально-психологической адаптации и что эти уровни необходимо будет изучить после формирующего этапа эксперимента. Успешная социально-психологическая адаптация первокурсников к образовательной среде школы может быть обеспечена за счет внедрения программы психолого – педагогического сопровождения, которая охватывала бы как внешние факторы адаптации, так и субъективные характеристики обучающихся, влияющие на эффективность данного процесса.

Список использованной литературы:

1. Адаптация в современном мире //Межвуз. сб. науч. тр.–Саратов: Изд-во «Научная книга»,2011.– Вып.4. – С. 121-124.
2. Симаева И.Н. Психология адаптации личности к изменениям жизнедеятельности //Автореферат на соискание уч. степени доктора психологич. наук // СПб.: Питер, 2006. — С.10-11.

БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫ ДАЯРЛАУДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Амалбек Ж. Н.

Ғылыми жетекшісі: Мирсалиева Н. Б.

«Silkway» халықаралық университеті, Шымкент қ.

Email: nilyu_92_12@mail.ru, 95jan_saia_95@mail.ru

Қазіргі қоғамда ғылыми-техникалық прогрестің дамуына байланысты адам іс-әрекетінің барлық сферасында ақпараттық технологияны пайдалану кең етек жайды. Қоғамдағы ақпараттың таралу ауқымының тез өсуіне қазіргі заман адамының ақпаратпен жұмыс істей білу икемділігі оң ықпал етуде. Адам мүмкіндігінше көп мағлұмат алып, ақпаратты барынша көбірек игеруге талпынады. Сол себепті де француз дипломаты Э.Талейранның "кім ақпаратқа ие, сол әлемді билейді" деген сөзі бүгінгі таңда тек саяси мағынамен ғана емес, экономикалық, әлеуметтік мағынамен де толықтырыла түседі. Осы тұрғыдан алғанда, болашақ мамандарды қоғамдағы ақпарат ағынын басқаруға үйретудің маңызы ерекше екені айдан анық. Ал бұл бағытта информатика пәні оқытушысының үлесі үлкен болмақ, өйткені ол оқушыларға ақпараттық білім негіздерін беріп, логикалық–құрылымдық ойлау қабілеттерін дамытады, ақпараттық технологияны өзіндік даму мен оны іске асыру құралы ретінде пайдалану дағдыларын, ақпараттық құзыреттілігін қалыптастырып, ақпараттық қоғамға бейімдейді.

Инновациялық технологиялар мен IT-білім беру оқу-тәрбие үрдісінің көптеген аспектілеріне мәнді, әрі маңызды әсерін тигізеді, мұғалім мен оқушының арасындағы байланыс өзгереді. Ақпараттық технологиялардың арқасында сабақ беру әдісі жаңаланып, білім беру үрдісіне қатысушылардың міндеті өзгеруде. Электронды оқулықтар, компьютерлік ойындар, виртуалды жаттығу әдістері, ғылыми - әдістемелік зерттеулер негізінде оқушының ынтасы мен белсенділігі артып, білім бағдарламасын толыққанды меңгеруге жол ашылуда.

Қазір заман мен қоғамның өзгеруіне орай бүгінгі балалар да өзінің болашағына тиімділік тұрғысынан қарайтын, іскерлікке бейім, жоғары талап қоя білетін адамдар ретінде өсіп келеді. Олай болса, бұл қоғам кез келген педагогтан өз пәнінің терең білгірі ғана болу емес, теориялық, нормативтік–құқықтық, психологиялық–педагогикалық, дидактикалық әдістемелік тұрғыдан сауатты және ақпараттық компьютерлік технология құралдарының мүмкіндіктерін жан–жақты игерген ақпараттық құзыретті маман болуын талап етіп отыр. Бұл жағдайда болашақ маманды даярлауда жұмыстанатын колледждердің информатика оқытушылары жан–жақты жұмыстана білуі қажет.

Болашақ мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі – бұл түлектің әрекеттегі сапалық жеке қабілеттері. Ол түлектің келесі мүмкіндіктері мен біліктіліктерін қамтиды: жоғары кәсіби деңгейде өз бетімен ақпаратты іздеу, жинау, талдау, көрсету, тасымалдау, объектілер мен үрдістерді, соның ішінде өз жеке әрекеттерін және ұжымның жұмысын модельдеу және жобалау.

Болашақ мамандардың өмір бойы оқуға, ізденуге дағдылануы, жаңа материалдар, техника мен технологияларды іздеуі, өз білімін жетілдіруі, қосымша білім алуы үшін ақпараттық құзыреттілігі болуы тиіс. Ақпараттық орта жасақтау үшін компьютерлік сауаттылық, материалдық-техникалық база (Интернет желісіне қосылған компьютер класы, видеопроектор, интерактивті тақта т.б.), программалық жабдықтау (бақылау және тесттік программалар; жаттықтырғыш программалар; информациялық-анықтамалық жүйе-мәліметтер қоры; модельдеуші программалар; электрондық

оқулықтар; мультимедиялық программалар), оқу-әдістемелік қамту (программалық және аппараттық жабдықтармен жұмыс жасау әдістемесі) болуы тиіс.

Жаңа ақпараттық технологиялар оқу материалы иллюстрациялау кезінде пайдаланылады. Компьютер көмегімен физикалық құбылыстарды, химиялық реакцияларды, өндірістік немесе экономикалық процестерді басқаруды т.б. модельдеуге болады. Әрине, егер шын мәнінде нақты тәжірибе жасау мүмкіндігі бар болса, компьютерлік модельдеуді қолданып керегі жоқ. Ал, модельдеуде мультимедиа-технологиялардың маңызы зор.

Жаңа компьютерлік мультимедиа оқулықтары тек жеке педагогикалық мәселелерді шешетін құрал қызметін ғана атқармайды, сонымен бірге дидактика мен әдістеменің дамуына ықпал етеді, сол арқылы оқытудың жаңа прогрессивті формаларын құруға мүмкіндік жасайды.

Жаңа уақыт жаңа шарттар және жаңа мәселелер қояды. Олардың ішінде әлдеқайда маңыздысы педагогтар мен оқушылар үшін білім ресурстарымен қамтамасыз ету және оқу материалын өз бетімен өңдеуге тиімді жағдайлар туғызу болып табылады. Осыған сәйкес интернет-технологиялардың маңызы зор. Бұл технологияны қолдану өз бетімен білім алу тиімділігін әлдеқайда арттырады. Электронды түрге көптеген әлемге белгілі энциклопедиялар мен сөздіктер аударылған, көптеген электронды оқулықтар мен кітаптар бар. Оқушы интернет және электронды почта арқылы тапсырмалар мен әдістемелік нұсқаулар алатын жағдайда қашықтан оқыту маңыздылығы артауда.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Мектеп информатикасы: іс – тәжірибе, проблемалар және келешегі», Халықаралық ғылыми – практикалық конференцияның материалдар жинағы. 19 – 21 қазан 2005 жыл. Алматы, 2005 ж.
2. «Метология и технология создания электронной методической системы в условиях информатизации образования» (докторская диссертация), Курманалина Ш.Х., г.Алматы, 2002 год.
3. <http://bilimdiler.kz>

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ВАЛЕОЛОГИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мухаметжанова Лаура

Жетекшісі: п.ғ.к., доцент Касымова Р.С.

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

Қазіргі таңда жаңа әлемдегі егеменді Қазақстанның білім беру ұйымдарындағы оқушыларды оқыту мен тәрбиелеу олардың бойында валеологиялық мәдениеттің, жеке тұлғалық қасиеттерінің жан- жақты қалыптасуымен тығыз байланысты. Бұл мәселе дүниежүзілік қауымдастықта әлеуметтік, экономикалық, мәдени, рухани дамудың басты факторлары ретінде қарастырылып отыр.

Елбасы Н.Назарбаевтың «Қазақстан-2030» бағдарламасында «Біздің елдің азаматтарының дендері сау болу үшін қолдан келгеннің бәрін жасауымыз керек, сонда ғана дұрыс қоғам құрамыз», - деп айтқанындай [1], қазіргі мектептердің алдына қойып отырған аса маңызды міндеттерінің бірі және де оқушы тұлғасын жан- жақты дамыту, әсіресе олардың денсаулығын нығайту мен валеологиялық мәдениетін қалыптастыру болып табылады.

Мектеп барлық кезде де оқушылардың салауатты өмір сүру дағдыларын, оның заңдылықтары мен ережелерін орындау туралы сезімдерін дамытып, әртүрлі аурулардың алдын алу, қадағалауда және валеологиялық мәдениетін қалыптастыруда мектептің орны ерекше деп айтуға болады.

Оқушылардың валеологиялық мәдениетін қалыптастыру қажеттігі әртүрлі жастағы, түрлі әлеуметтік ортадағы оқушылардың өз денсаулығына деген шынайы қатынасына байланысты.

Салауатты өмір салтын қалыптастыру және оны насихаттау мектептегі оқушылар мен ел тұрғындарының ауруын ескерту және денсаулығын нығайтуға байланысты біршама құжаттар мен заң актілері елімізде қабылданды және іске асырылып та жатыр. Атап айтсақ, «Қазақстанның 2030 жылға дейінгі стратегиясы», Қазақстан Республикасының «Салауатты өмір салты мен дұрыс тамақтану» концепциясы, «Салауатты өмір салтының» кешенді бағдарламасы, «Қазақстан Республикасының медициналық профилактика мен салауатты өмір салтын қалыптастыруды жетілдіру бойынша іс шаралар туралы» бұйрығы, «Қазақстан Республикасында денсаулықты нығайтудың аудандық (қалалық) орталықтарын құру туралы»,

«Салауатты өмір салтын қалыптастыру бойынша мамандар дайындау туралы және «Салауатты өмір салтын қалыптастыру бойынша мамандарды дайындауға Мемлекеттік тапсырыс туралы» құжаттар қабылданған болатын.

Салауатты өмір салты бұл ең әуелі денсаулықты сақтауға және нығайтуға бағытталған сауықтыру жолындағы белсенді іс әрекет. Адамның өмір салты өздігінен қалыптаспайды, ал салауатты өмір сүру барысында мақсатты түрде қалыптасады. Денсаулық сақтау шараларының құрамына жататындар:

1. Қимыл белсенділігі бұл салауатты өмір салтын қалыптастырудың негізгі шарты болып табылады. Ол өмірлік маңызды мүшелердің және мүшелер жүйесінің қызметін жақсартады, сондықтан салауатты өмір салтын қалыптастыруда үлкен рөл атқарады. Қозғалыс белсенділігін дұрыс ұйымдастыру ағзаның өсуі мен дамуына белсенді ықпал етеді, ағзаның жұмысқа қабілеттілігін жоғарлатады, әртүрлі ауруларға төзімділігін арттырады. Ал аз қозғалған кезде ағзада өзгерістер дамиды.

2. Ағзаны шынықтыру. Әртүрлі аурулардың алдын алу үшін ағзаны үнемі шынықтыру қажет. Шынығудың арқасында ағза қоршаған ортадағы температураның күрт өзгеруіне бейімделеді және ағзаның жұқпалы ауруларға қарсылығын жоғарлатады. Шынықтыру ем шараларын таңдау кезінде адамның жасы, денсаулығы, шынығуға бейімделу дәрежесі және жеке ерекшеліктерін ескеру қажет.

3. Дұрыс толыққанды тамақтану. Денсаулықты сақтауда уақытымен және дұрыс тамақтанудың маңызы зор. Жүріп бара жатып, кітап оқып отырып, теледидар алдында тамақтануға болмайды. Майлы, тұзды, тәтті тағамдарды қабылдауды шектеген жөн, тамақты аса көп жеуге, ұйықтар алдында тамақтануға болмайды. Тағам әртүрлі сапалы, экологиялық таза болуы тиіс. Төрт мезгіл тамақтануды сақтай отырып, белгілі бір сағатта ас қабылдаған дұрыс.

4. Жарақаттың алдын алу. Бұл сыну, шығу, күйік, үсік, улану сияқты әр түрлі жарақатты болдырмау. Жарақаттарға әр түрлі жағдайларда душар болады: көшедегі қауіпсіздік ережелерін сақтамағанда, электр құралдарын дұрыс пайдаланбағанда, ұлы өсімдіктер мен саңырауқұлақтарды пайдаланғанда және тағы басқа жағдайларда.

5. Жұқпалы аурулардың алдын алу. Бұл жеке гигиена ережелерін бұлжытпай орындау, жұқпалалардан қорғану тәсілдерін білу, алдын алу екпелерін уақытымен қабылдау.

6. Зиянды әдеттерден алшақ болу. Бұл темекі шегуден, ішімдіктен, есірткі және уытты заттардан бас тарту. Бұл зиянды әдеттер ағзаға әсер етіп, денсаулыққа зиян келтіреді.

7. Күйзеліс «стресс» пен кикілжіңді болдырмау. Бұл адамның өз күйін анықтай білу, көңіл күйдің денсаулыққа әсерін білу, адамдар арасында тіл табыса білу, қарым қатынас жасай білу, көңіл күйін басқара білу бұның бәрі психикалық денсаулықты қорғауға мүмкіндік жасайды.

Валеологиялық мәдениеттің негізгі принципі - ешқандай ауруға шалдықпай, дертке жеткізбей, алдын ала денсаулық көзін ашу.

Валеологиялық мәдениет дененің дұрыс дамуы, тәрбиелеу, білім және еңбек іс әрекетіндегі жеке адамның қалыптасуындағы физиологиялық процесс екенін ескере отырып, денсаулықты сақтауға болатын негізгі компоненттерге тоқталайық:

- Тиімді тамақтану;
- Табиғатына орай қимыл белсенділігі;
- Шынығу;
- Психикалық денсаулыққа деген оң көзқарас;
- Тән, киім күтімі;
- Тұрмыстағы гигиена тәртібін сақтау;
- Темекіден, есірткі, ішімдіктен, орынсыз дәрі дәрмектен бас тарту;
- Экологиялық жағымды орта қалыптастыру;
- Ұлттық рухани құндылықтарды бойына сіңіру.

Бүгінгі таңда ұлы Абайдың әсем табиғатты, мықты денсаулықты, жырлаған көркем туындыларының уақыт өткен сайын маңыздылығы арта түсуде. Табиғат сұлулығын, тәннің, рухтың сұлулығын, оның құпия сырын аша түсетін жыр жолдары бала жанына жағымды әсер қалдырып, оларға тәлім тәрбие беруде таптырмас құралға айналып отыр [2].

Дана Абайдың қарасөздеріндегі денсаулық туралы философиялық ой пікірлері оның тән, жан, табиғат сұлулығының заңдылықтарын терең пайымдай алумен бірге оған байланысты көзқарастарын да танытады.

Дене тәрбиесінің негізгі мақсаты оқушылардың денсаулыққа көзқарасын, санасын, мәдениетін парасаттылық, жауапкершілік, дұрыс қарым қатынас қалыптастыру. Тәрбие арқылы оқушылардың валеологиялық мәдениеттілік сезімін, салауаттылық санасы қалыптасады.

«Шынықсаң – шымыр боласың» дегендей адам баласы дене жаттығуларымен шұғылданғаны оның өзі үшін көп пайдалы. Дене жаттығулары оқушылардың жаттығу жұмыстарынан кейін көңіл күйлерінің көтеріліп, өздерін бақытты сезініп жүргендерін білеміз. Бұл жаттығулар тек көңіл күйлерінің көтеріп қоймайды, қан қысымы мен жүрек қан тамырлары ауруларының алдын алады.

Дене тәрбиесі жаттығулары арқылы адам өзінің тұлғасын қалыптастырып, жетілдіреді, дене ағзасының жүрек, тыныс жолдары, қозғалыс тірек жүйелері негізінде шыдамдылығын арттырып, жылдамдықты жетілдіреді. Спортпен белсенді айналысу оқушылардың денесіндегі қаңқаның қалыптасуына үлкен әсерін тигізеді. Себебі омыртқалар бекіп, ондағы кемістік ақаулар жойылады.

Валеология мәдениеті- салауатты өмір сүру салты. Салауатты өмір сүру салты дегеніміз — биоәлеуметтік категория. Дені сау адам - табиғаттың ең қымбат жемісі. Қазақстан Республикасы өз тәуелсіздігін алғаннан бастап осы ұстанымды басшылыққа алып келеді. Қоғамның денсаулығы бәсекеге қабілетті елу елдің қатарына кіру міндетін жүзеге асыру жолындағы басты тірек.

Дені сау адамның көңіл-күйі көтеріңкі өмірге құштар, қандай іске болсын дайын, мақсатына жету жолындағы қиыншылыққа төзімді болады.

Ал, ауру - адамның мүмкіндігін шектейді, көңіл күйі жабырқаулы адам ештеңені жоспарлап, алдына айқын мақсат қоя алмайды. Баланың денсаулық жағдайы көптеген факторлардың әсеріне байланысты. Мысалы: ата-ананың денсаулығы, үйдегі жалпы жағдай, білім алу мүмкіншілігі, әлеуметтік жағдай т.б. [3].

Мектептегі оқушы денсаулығын сақтау мен қалыптастырудың басты мақсаты тұлғаның психологиялық, дене – қимыл әрекеттерінің мүмкіндіктері мен жас ерекшеліктерін ескеріп, гигиеналық ұғымдарды, салауатты өмір салтының уәждамаларын, жеке бас тазалығын жете түсіндіру. Олардың мінез – құлқында белгілі гигиеналық тұрақтылықты қалыптастыру, өзіне - өзі қызмет ету, денсаулығын сақтау, нығайту, мәдени – гигиеналық мінез – құлық дағдыларын қалыптастыру болып табылады. Салауатты өмір салтын қалыптастыру үшін қандай жағдайларға назар аудару керек және өмір салты дегеніміз не деген сұрақтар туындауы мүмкін.

Салауатты өмір салтының бүгінгі маңызды мәселелерінің бірі жасөспірім-дер арасындағы ішімдікке салыну десек, қазіргі зерттеулерге қарағанда, оған салынудың әлеуметтік – патологиялық дамуы мына себептерге байланысты екені белгілі болып отыр:

- әлеуметтік – экономикалық жағдай;
- отбасындағы психологиялық орта;
- жұмыссыздық, мақсатсыздық немесе шектен тыс бос уақыт, т.б.

Оқушылардың болашағы оның денсаулығына байланысты. Оқу, білім алу, үйрену немесе біреуді үйрету үшін адамға мықты денсаулық керек.

Жеке тұлғаның денсаулығын сақтауға деген құндылық бағдары әрдайым әр түрлі жағдайларда өзінің ойлары мен іс-әрекеттерін денсаулығын сақтауға бағыттай алуы. Оқушылардың дені сау болу үшін ұстаздар оған жақсы дәстүрлер мен әдеттерді сіңіріп, салауатты өмір салтын сақтаудың қажеттілігі мен оны іске асырудың жолдарын үйретуі қажет. Салауатты өмір салты мен өмір сүру үшін төмендегі талапты орындау керек. Адам денсаулығын сақтауда төмендегідей факторлардың маңызы зор.

1. *Нақты жасалған күн тәртібінің болуы;*
2. *Дұрыс тамақтану;*
3. *Дұрыс тынығу;*
4. *Дене жаттығуларымен шұғылдануы;*
5. *Таза ауада болып, күн көзінде серуендеу;*
6. *Зиянды әдеттерден сақтану;*
7. *Дұрыс қозғалыста болуы.*

Қазіргі таңда оқушылардың денсаулығын сақтау, білім мен салауатты өмір салтын қалыптастыру, күн тәртібінде тұрған өзекті мәселелердің бірі. Дені сау бала оқу үдерісіне белсене араласады, әрдайым жайдары, көңіл-күйі жоғары болады. Сондықтан біздің міндетіміз - әр оқушының денсаулығына нұқсан келтірмей, нығайта отырып, оқуға деген құштарлығын ояту, әрбір баланың өзіндік ерекшеліктерін ескере отырып, бала бойындағы қасиеттерін дамыту, валеологиялық мәдениетін қалыптастыру болып табылады.

Ұлт тағдыры – ұрпақ қолында екенін жақсы түсінген ата-бабамыз жас жеткіншектерді еңбекке баули отырып, рухани-адамгершілік ізгі қасиеттерге тәрбиелеу мәселесін алғашқы орынға қойған. Сондықтан, біз болашақ педагогтар өз кезегімізде алдымызға келген әрбір оқушының денінің сау болуы үшін осы бағытта да тәрбие бере білуге тиіспіз.

Қазақ ұлтының салауаттылық, парасаттылық, имандылық, адамгершілік, тәлім-тәрбие туралы өлмес құнды ұлттық мұрасының дамуын шолып өтсек, Ибн сина еңбектері, Шығыс аристотелі атанған ғұлама әл-Фараби, Омар Хайям рубайлары, түркі тілдес халықтардың бәріне өшпес рухани мұра қалдырған: Жүсіп Баласағұни, Махмұт Қашқари, Ахмет Иассауи, Хайдар Дулати шығармаларының орны ерекше. Араға бес ғасыр салып, қолымызға сағындырып жеткен ғалым Өтейбойдақ

Тілеуқабылұлының «Шипагерлік баян» атты еңбегі, ұлттық психологиядан болашақтың салауаттылығына, имандылығына арналған мол мағлұмат алуға болатын еңбек [4].

Біз табиғаттың, қоршаған ортаның ластануына жол бермеуіміз керек. Өзіңізді қандай көрсеңіз, өзгелерді де солай көріңіз. Адамдар бір-бірімен дос, бауырлас, сыйлас, рақымды, мейірімді болса, нұр үстіне нұр жауады. Әрқашан жаман ойдан аулақ болыңыз. Адам өзін өзгеден кем сезінуі, денсаулығының нашар екендігін ойлап қамығуы, көз алдына өлім қорқынышын елестетуі ойды бұзады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан өз дамуындағы жаңа серпіліс жасау қарсаңында. Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы.

// Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. Астана: Елорда, 2006. - 48 б.

2. Қасымова Р.С. Жастарды салауаттылыққа тәрбиелеу ерекшеліктері. Қытай Халық Республикасы. «Жастүлек» ғылыми-көпшілік басылым. №2.2012.

3. Жатқанбаев Ж. Валеология.- А., 2003.

4. Нұржанова Ж.Ж. Валеологиялық білім беруді ақпараттандыру процесінде ересек жасөспірімдердің денсаулық сақтауға құндылық бағдарын қалыптастыру: автореферат дисс.канд.пед.наук. // Атырау, 2002.

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ ОҚУШЫЛАРДЫҢ НАШАҚОРЛЫҚҚА ТӘУЕЛДІЛІГІНІҢ АЛДЫН-АЛУ ЖҰМЫСЫ

Шайланов Е.С.

Оңалбеков Е.С. жетекшілігімен

Әл-фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

e-mail: Erbolat105@mail.ru

Мемлекеттің болашағы балалар екенін ескерсек, онда олардың қауіпсіз өмір сүруі, дені сау әрі жетілген тұлға болып қалыптасуы - ең маңызды процесс. Дегенмен, қазіргі уақыттағы түрлі балалардың назарын өзіне аударатын түрлі зиянды заттар олардың салауатты өмір салтын ұстанып, дұрыс білім алып, толыққанды өмір сүруіне кедергі келтіруде.

Мектеп оқушыларының арасындағы кең таралаған мәселелердің бірі – тәуелділік болып табылады. Оның ішінде Е.В.Змановская тәуелділіктің төмендегідей түрлерін бөліп көрсетті:

1. психобелсенді заттар (заңды және заңсыз есірткілер) – химиялық тәуелділік (темекі шегу, токсикомания, нашақорлыққа тәуелділік, дәрі-дәрмекке тәуелділік, алкогольге тәуелділік);

2. алкоголь (тәуелділіктің бұл объектісі көп жағдайда бірінші топтағы тәуелділік түріне жатады);

3. тағам – тағамға қарым-қатынасының бұзылуы (шектен тыс тамақтану, ашығу, тағамнан бас тарту);

4. ойындар – гэмблинг – ойынға деген тәуелділік (компьютерге тәуелділік, құмар ойындар);

5. жыныстық қатынас – сексуалды аддикциялар (зоофилия, фетишизм, пигмалионизм, трансвестизм, эксбиционизм, некрофилия, садомазохизм);

6. дін және діни рәсімдер – діни деструктивті мінез-құлық (діни фанатизм, сектаға деген қызығушылық) [1].

Жоғарыда көрсетілген тәуелділіктердің кең таралғаны – психобелсенді заттарға деген тәуелділік болып табылады. Психобелсенді заттарға деген тәуелділік, оның ішінде нашақорлыққа деген тәуелділік қоғамымыздың ең ауыр дерті болып табылады. ҚР Статистика комитеті ұсынған деректерге сүйенсек Қазақстанда 2016 жылы 15 мыңға жуық қылмыс тіркелген және оның 3 пайызы есірткімен байланысты болған. Ал 2017 жылы тіркелген 13 мыңға жуық қылмыстың 5 пайызы есірткімен байланысты болған. Яғни жыл сайын есірткі қылмысының саны артуда.

Жалпы, нашақорлық — төтенше күрделі әлеуметтік жағымсыз құбылыс. Нашақорлық – есірткі қабылдаумен байланысты пайда болатын ауру, ондайға ұшыраған адамда есірткіге психикалық және физикалық тәуелділік пайда болады, оған ұдайы ұмтылып тұрады, адам ағзасының физикалық және психикалық функциялары біртіндеп нашарлайды[2].

Нашақорлық – эйфорияны тудыратын есірткілік препараттарды құнығып тұтыну процесінде дамиды ауыр, емделуі қиын дерт[3].

Нашақорлықтың алдын-алу – есірткіні қолдануға байланысты жүргізілетін ескерту және есірткіні мөлшерден тыс қолдану салдарын жоюға бағытталған қызмет.

С.А.Беличева нашақорлықты девиантты мінез-құлықтағы әлеуметтік ауытқудың әлеуметтік енжар түрлеріне жатқызды[4].

Шын мәнінде есірткіні қолданған кез-келген адамды нашақорлыққа тәуелді деп айтуға келмейді. А.Е.Личко есірткіні қолданудың сатыларын төмендегідей қарастырған:

- есірткіні бір мәрте немесе сирек қолдану;
- есірткіні жиі қолдану (шет ел әдебиеттерінде бұл деңгейді есірткіні шектен тыс қолдану деп те атайды).

Ал, Л.Б.Шнейдер нашақорлықтың өзінің үш кезеңін бөліп қарастырады:

- нашақорлықтың I кезеңі, психикалық тәуелділіктің қалыптасуы, есірткіні жағымды әсер алу үшін іздеу, дегенмен физикалық тәуелділік әзірге жоқ және есірткіні қолдануды доғару белгілі бір жағымсыз әсерлер тудырмайды;
- нашақорлықтың II кезеңі, адамда есірткіге деген физикалық тәуелділіктің қалыптасу және есірткіні жағымды әсер алу үшін емес, жағымсыз әсерлер мен күйзелістерден арылу үшін қолдану;
- нашақорлықтың үшінші сатысы – есірткіге деген толық физикалық және психикалық тәуелділік.

Оқушылардың нашақорлыққа тәуелділігінің биологиялық, әлеуметтік және психологиялық факторы бар.

Психологиялық фактор. Жасөспірімдер арасында есірткіге қызығу көбінесе қатарластары немесе ересектер арқылы жүреді. Олардың нашақорлыққа деген қызығушылығының тууына эмансипацияны, қатарластарымен топтасуы, қызығушылық (хобби), имитация және т.б. жатқызуға болады.

Нашақорлыққа әсер ететін ең маңызды әрі оқушылар арасындағы кеңнен таралған факторға қызығушылықты жатқызуға болады. Қызығушылық – қоршаған ортаға бейімделудегі қажеттілік негізінде туындаған оқушының психологиялық жай-күйі болып табылады. Ересектерге қарағанда балаларда қызығушылық жай-күйі басым болып табылады. Сонымен қатар келесі нашақорлыққа тәуелділікті тудыратын психологиялық факторға есірткіні қолдануға итермелейтін мотивтерді жатқызамыз. Ол мотивтер: қоршаған ортаға бейімделудегі қиындықтар, қоршаған ортамен конфликт, қанағаттанбаушылық, түсінбеушілік, яғни фрустрация.

Биологиялық факторлар. Химиялық заттарға деген тәуелділіктің қалыптасуына тұқымқуалаушылықтың әсері ешқандай дау тудырмайды. Сонымен қатар, оқушылардың нашақорлыққа тәуелділігінің тууына төмендегі биологиялық факторларда әсер етеді:

- ми-бассүйек соққылары, ауыр және созылмалы соматикалық аурулар;
- бас миының органикалық бұзылыстары;
- жыныстық жетілудің кешігуі;
- толық емес отбасында тәрбиеленуі;
- ата-аналарының біреуінің әркез қолы босамауы;
- отбасында баланың ауру әрі жалғыз болуы;
- жақындарының алкогольге немесе нашақорлыққа тәуелділігі;
- психикалық аурулар, патологиялық мінез-құлқы немесе жақын туыстарының ауытқушы мінез-құлқы;

- ерте бастан есірткі заттарын қолдану;

Әлеуметтік факторлар. Көбінесе оқушылардың есірткі заттарын қолдануы ішкі отбасылық мәселелер себебінен туындайды. Есірткіні қолданатын жасөспірімдер көбінесе ата-аналарымен дұрыс қарым-қатынаста болмайды, бұл отбасыларда бірін-бірі түсіну және қолдау көрсету деңгейі төмен деуге болады[5].

Б.Уильямс пікірінше, нашақорлыққа тәуелділердің отбасыларында ұқсастық бар және ол ұқсастықтарды нашақорлыққа тәуелділіктің факторларына жатқызған:

- отбасында әкесінің жоқтығы немесе әкесінің әлсіз мінезі;
- гиперқамқор немесе авторитарлы отбасы;
- ата-аналар арасындағы өшпенділік немесе конфликт;
- ата-ананың балаға шектен тыс талап қоюы.

И.Н. Пятникова нашақорлыққа тәуелді тұлғаға келесідей мінездеме беріп өткен:

1. әлеуметтік мәселелерге деген немқұрайлылық, жеке тұлғалық тұрақты қызығушылықтарының болмауы;

2. ерекшеліктерден алшақтау, қоғамға деген өшпенділік, сезімге берілу, басқа топтармен ынтымақтастық[6]және т.б.

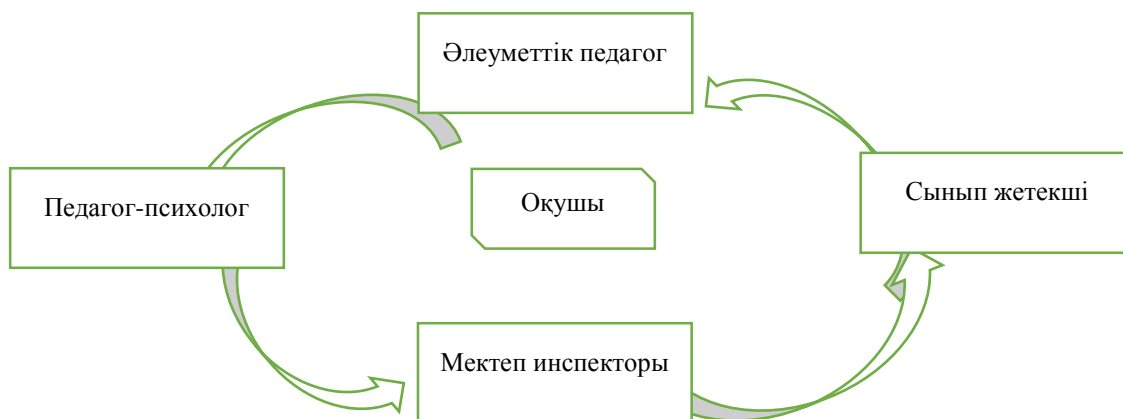
Жасөспірімдер топтарының ішінде өзін есеңгірету мақсатында психобелсенді заттардың алуан түрлерін қолданып, өзін-өзі уландыратын, яғни өзін-өзі құртатын заң бұзушылар кең тараған. Әдетте жасөспірімдер құрамында спирт бар қатты әсер ететін заттарды — бояуларды, әртүрлі аэрозолдарды иіскейді; парфюмерия өнімдерін қолданады; наркотикалық заттардың әсеріне жақын күй тудыратын дәрі-дәрмектерді көп көлемде жұтады; веналарына әртүрлі қоспалар құяды; тұрмыстық химия заттарын, өндірістік эмульсиялар мен бояғыштарды, өсімдіктен жасалған әртүрлі заттарды қолданады.

Есірткіге тәуелділік оқушылардың сабаққа деген ынтықасын төмендетумен қатар, олардың өзін-өзі басқара алу қабілетін де төмендетеді. Нәтижесінде оқушы ережелерге бағынбай, жасаған іс-әрекеттеріне жауапкершілік танытпай, отбасымен, достарымен қарым-қатынасын доғаруы да мүмкін[1].

Оқушылардың нашақорлыққа тәуелділігінің алдын-алу жұмысындағы негізгі рөлді мектеп атқарады. Себебі оқушының бір күнінің үштен бір бөлігі мектепте өтеді және оның араласатын ортасы мектеппен тығыз байланысты. Мектепте нашақорлықтың алдын алуда негізгі функцияны әлеуметтік педагог атқарады. Әлеуметтік педагог маман ретінде өзінің төмендегі қызметтерін пайдалана алады:

- Диагностикалық;
- Түсіндірушілік;
- Коррекциялық;
- Реабилитациялық;
- Профилактикалық және т.б.

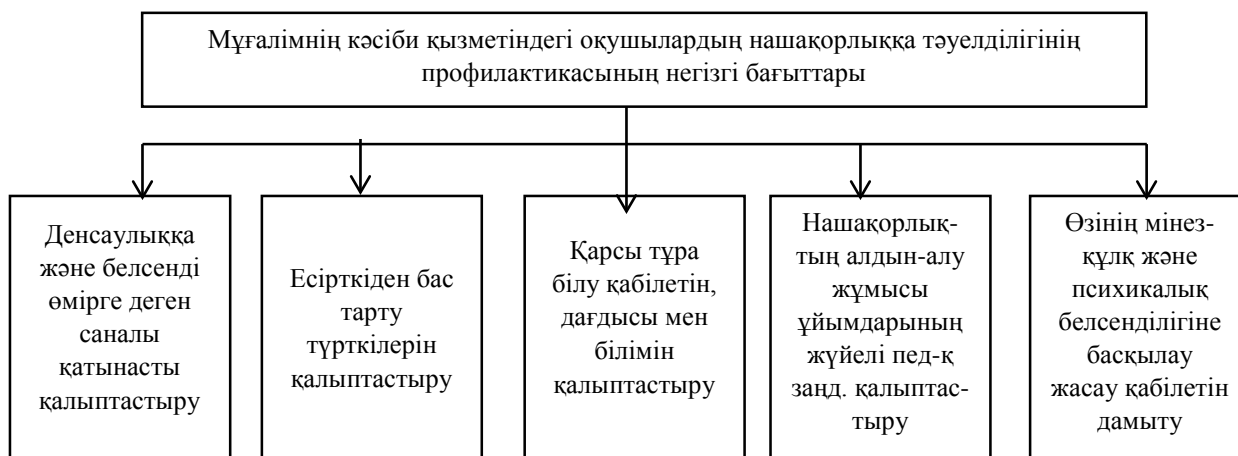
Мектеп оқушыларының арасындағы тәуелділіктің алдын алуда әлеуметтік педагог басқа мамандармен бірлесе отырып әрекет етуі шарт. Оның ішінде мектептің педагог-психологі, мектеп инспекторы және сынып жетекшісімен бірлескен кешенді іс-әрекет нашақорлықтың алдын-алуға мүмкіндік береді (1-сурет).

2-сурет.

Қазіргі уақытта мектепте нашақорлықтың алдын-алуға мынандай профилактикалық іс-шаралар жүргізіледі: салауатты өмір салтын насихаттау жұмыстары, психологиялық қорғанысты қалыптастыратын белсенді тренингтер, рөлдік ойындар, кездесулер, «дөңгелек үстел» форматындағы дискуссиялар және т.б. Аталмыш іс-шаралар арқылы оқушылардың нашақорлыққа қарсы тұра білу қабілетін қалыптастыра аламыз.

Оқушылардың нашақорлыққа тәуелділігінің алдын-алу – жалпы білім беру процесін қамтитын, салауатты өмір салтын қалыптастыруға бағытталған, есірткі заттарының негативті әсерін ескерту жұмысы. Төлебаева Ш.Ә. нашақорлықтың алдын-алу үдерісі мұғалімнің кәсіби қызметінде ең маңызды орынды алады және оның келесідей негізгі бағыттарын анықтады (2-сурет) [7].

2-сурет. Мұғалімнің нашақорлықтың алдын-алу жұмысы бойынша негізгі бағыттары

Нашақорлықтың алдын-алу барысында мектеп пен отбасы арасында тығыз байланыс болуы шарт. Мектеп пен отбасының бірлескен жұмысы арқылы жақсы нәтижелерге қол жеткізуге болады. Ата-аналарға балалардың іс-әрекетін түсінуге көмек көрсету, ақпараттық қағаздар тарату, танымдық видеороликтер көрсету, кеңес беру секілді формаларда іс-шаралар жүргізу қажет. Сонымен қатар ашық есік күндері ұйымдастыру, ата-аналар мен оқушылардың қатысуымен тренингтер, ашық сабақтар мен түрлі спорттық сайыстар өткізу өз кезегінде оқушылардың зиянды әдеттерден алшақ болуына әсер етеді.

Қорытындылай келе, бала – мемлекеттің болашағын қалыптастыратын негізгі күш екенін ескерсек, әлеуметтік педагогтың оқушылардың нашақорлыққа тәуелділігінің алдын-алу жұмысы – олардың толыққанды зиянды әдеттерден алшақ өмір сүруіне, жан-жақты дамыған үйлесімді дамыған тұлға болып қалыптасуына бірден-бір септігін тигізеді. Әлеуметтік педагог – оқушылардың мазмұнды білім алып, дұрыс тәрбиеленуінде негізгі рөлді атқаратын маман болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Змановская Е. В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. — М.: Издательский центр «Академия», 2003. — 288 с.
2. Қайырмұхаммед Н. Апатқа апарар үш індет. Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» баспасы, 2015. 144 бет.
3. Бөлеева П.Қ. Профессиональная готовность учителя к деятельности по профилактике аутоагрессивных форм поведения учащихся. Монография. – М.Прометей, 2004. – 369стр.
4. А. Т. Ақажанова. Девиантология: Оқуқуралы.— Алматы: Нұр-пресс, 2009.— 126 б.
5. Шнейдер Л.Б. Девиантное поведение детей и подростков. – М.: Академический Проект, Трикста, 2005. – 336с. – (Психологические технологии).
6. Менделевич В. Д. М50 Психология девиантного поведения. Учебное пособие. — СПб.: Речь, 2005. - 445 с.
7. Төлебаева Ш.Ә. «Болашақ мұғалімдердің оқушыларды нашақорлықтан сақтандыру қызметіне даярлығын қалыптастыру».

К ВОПРОСУ КОНТИНУАЛЬНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

Чикова И.В., ведущий научный сотрудник НИЛ

*Орский гуманитарно-технологический институт (филиал) ОГУ, Орск (Российская Федерация)
e-mail: dasset1@rambler.ru*

Современная ситуация развития образования обозначает взаимодействие как постулат и императив. Это в свою очередь, актуализирует новые подходы к процессу взаимодействия, которые касаются всей системы образования от дошкольной ступени по нарастающей, включая и вузовский уровень.

Переориентация в системе подходов к образовательному процессу влечет за собой закономерное изменение взглядов на уже сложившиеся, устоявшиеся и традиционные формы и методы обучения [4; 7].

Некоторые из них уже не соответствуют новым требованиям и более того, противоречат целевым ориентирам и результирующим показателям.

В условиях изменения парадигмы образования на поверхности обозначается критика массовости обучения, без учета индивидуального, личностного и творческого потенциала обучающегося.

Рассматривая образовательное пространство как категорию, необходима его конкретизация. Понимание этой дефиниции представлено в трудах отечественных и зарубежных исследователей.

В частности, Кастельс М. актуализирует понятие «пространство потоков», под которым понимается континуальность любого образовательного пространства [5]. Последнее в свою очередь трактуется, как сопряженность открытости и непрерывности процесса образования.

Майорова О.А. и Майоров А.П. выделяют понятие «интерактивное обучающее пространство», в структуре которого авторы выделяют инфраструктурное и парадигмальное [6].

Под первым обозначается процесс компьютеризации образовательного процесса, внедрения информационных технологий с целью достижения качества профессионального образования. Моделирование обучающей среды, таким образом обеспечивает интерактивное обучение, стимулирует коммуникацию иного вида.

Обучающийся не отделим от этого пространства, он не может быть изолирован или исключен из поля его влияния. Напротив, обучающийся сам выступает как элемент этой системы, причем способен и самостоятельно изменять это пространство, и приспособливаться, адаптироваться к нему.

Но изменения инфраструктурного порядка, все-таки не могут полностью исключить изменения парадигмальной направленности.

Парадигмальное направление специфицировано трансформацией парадигмы образования и согласно Майоровой О.А. и Майорову А.П. предстает как «социокультурное образовательное пространство» [10].

Что следует же из этого понятия? Здесь мы раскрываем иную сторону интерактивного пространства, как взаимодействия конструктивного уровня, определяющего траекторию развития обучающегося, его индивидуальный маршрут.

В этом ракурсе рассмотрения содержательно новым и определяющим выступает когнитивность и перцептивность образовательного процесса, которые позволяют выйти на компетентностный уровень, согласно требованиям стандартов.

Таким образом, сущностной основой современного образования выступает интерактивность.

Итак, образовательное пространство формируется и интегрируется за счет взаимодействия в системе «преподаватель-обучающийся» и преобразуется путем синтезирования, переработки и структурирования информационного потока.

Результирующей категорией этого процесса выступает интерактивное образовательное пространство вуза, как сочетание инфраструктурных и парадигмальных

Специфичным выступает сама категория взаимодействия:

- на первом плане взаимодействия его качественная составляющая;
 - признание субъектности обучаемого;
 - необходимость учета вероятностного характера педагогической ситуации.
- показателей.

В чем качественное отличие реализуемого взаимодействия в образовательном пространстве?

Преобразования обозначаются по ряду направлений:

- во-первых, в характере взаимодействия,
- во-вторых, в его направленности,
- в-третьих, в использовании новых технологий реализации этого процесса [8].

Что же нового порождает новый тип взаимодействия?

Субъект-субъектный тип взаимодействия характеризуется:

- равной активностью партнеров по общению,
- восприятием индивидуальности каждого взаимодействующего,
- взаимной поддержкой друг друга,
- самое ценное, что данный тип взаимодействия обуславливает изменения в мире и в себе [4].

Опираясь на выделенные особенности и учитывая их специфику, остро актуальным становится вопрос о мастерстве педагога, его психологической готовности к субъект-субъектному взаимодействию не только на уровне коллег, законных представителей обучающегося (родителей), но и самого подопечного (обучающегося) [3].

В отношении обозначенного выше возникает закономерный вопрос об условиях формирования готовности педагогов к субъект-субъектному взаимодействию.

Бесспорно, что этих условий выделено достаточное количество.

Однако, в числе наиболее актуальных, детерминирующих изменения взаимодействующих сторон можно обозначить следующие:

- во-первых, формирование у педагога мотивации к взаимодействию, осознания того, что мотивы должны быть своевременно скорректированы. В этом аспекте у педагога должно быть представление о сущности субъект-субъектного взаимодействия, направленность на воспитываемого и обучаемого, себя в профессии, на предметную сторону;

- во-вторых, важна коммуникативная компетентность педагога, как базис педагогической деятельности. В этом ключе значима позиция Л.М. Митиной, которая при рассмотрении педагогической компетентности обозначает её две подструктуры: деятельностьную, коммуникативную. Причем эти подструктуры наделяют взаимодействие необходимыми характеристиками, с одной стороны, с другой, создают условия для совместной деятельности;

- в-третьих, осознание педагогом роли и значения субъектных проявлений обучающихся при взаимодействии с ними. В данном аспекте важно приобщить педагогов к проблеме субъектности, ее феноменологии, актуализации субъектных проявлений воспитанников.

Итак, современная ситуация развития образования в качестве приоритета обозначает развитие личности как субъекта профессиональной и социальной деятельности, формирование ее компетентности [5; 11].

Обозначенные задачи, безусловно, могут быть решены лишь в совместной деятельности, сотрудничестве, сотворчестве субъектов образовательного пространства [5; 6].

В этой связи все чаще упоминается понятие интерактивного взаимодействия субъектов (преподавателя и обучающихся), как важнейшего из условий решения указанных выше проблем [7-8].

Интерактивный характер применительно к образовательной практике трактуется в категориях связи, отношений особого порядка [1; 9].

Этот особый порядок специфицирован взаимными изменениями, приобретениями, новообразованиями субъектов образовательной деятельности. Интерактивное взаимодействие требует определенного рода готовности самих субъектов образовательного пространства включиться в этот процесс, разделить зону ответственности за качество образования.

Таким образом, постулируются взаимно направленные изменения включенных в образовательный процесс субъектов.

Список использованной литературы

1. Ерофеева Н.Е., Чикова И.В. О роли интерактивных технологий в высшей школе [Текст] / Н. Е. Ерофеева, И.В. Чикова // Международный научно-исследовательский журнал «Успехи современной науки и образования». 2016. № 12. Том 1. С.13-15.
2. Ерофеева Н.Е., Мелекесов Г.А., Чикова И.В. Мониторинг как инструмент регулирования взаимодействия педагога и студента в вузе [Текст] / Н.Е. Ерофеева, Г.А. Мелекесов, И.В. Чикова // Успехи современной науки и образования. 2016. №10. Том 4. С.67 – 71.
3. Ерофеева Н.Е., Чикова И.В. Мониторинг «Преподаватель глазами студентов» как инструмент регулирования профессиональной деятельности педагога и повышения качества обучения в вузе [Текст] / Н.Е. Ерофеева, И.В. Чикова // Интернет-журнал Науковедение. 2015. Т. 7. №5 (30). С. 188.
4. Курилович М.А. Модель диалогического взаимодействия в образовательном процессе вуза /М.А. Курилович[URL]: <http://dx.doi.org/10.20339/AM.03-16.035> (дата обращения 13.11.2018)
5. Мантрова М.С., Степаненко Н.А. Применение системно-деятельностного подхода в образовательном пространстве школы [Текст] / М.С. Мантрова, Н.А. Степаненко // В сборнике :Последние тенденции в области науки и образования Материалы Международной (заочной) научно-практической конференции. Научно-издательский центр «Мир науки» (г. Нефтекамск, Республика Башкортостан, Российская Федерация), Naʼgʻiyuat «Vüsəb» (г. Душанбе, Таджикистан); под общей редакцией А.И. Вострцова. 2017. С. 193-196.
6. Мелекесов Г.А., Чикова И.В. К проблеме интерактивного образовательного пространства вуза (по материалам мониторинга) / Г.А. Мелекесов, И.В. Чикова / В сборнике: Университетский комплекс как региональный центр образования, науки и культуры Материалы Всероссийской научно-методической конференции. 2016. С. 2271-2275.
7. Чикова И.В. К проблеме интерактивности как сущностной характеристики образовательного процесса / И. В. Чикова // Материалы международной научно-практической конференции «Актуальные научные исследования в современном мире» / ИздательскаКъща «СОРОС», Издательство «Мир науки». – София: ИздательскаКъща «СОРОС», 2016. - С.419-422.
8. Чикова И.В. К проблеме создания интерактивной среды вуза [Текст] / И.В. Чикова // Материалы международной научно-практической конференции «Современные тенденции развития науки и образования» / Vydavatel «Osvícení», Издательство «Мир науки». – Прага: Vydavatel «Osvícení». 2016. С.704-707.
9. Чикова И.В. К проблеме интерактивного взаимодействия и её решения на стадии обучения в вузе [Текст] / И.В. Чикова // Педагогика и психология: теория и практика. 2018.№3 (11). С.33-37.
10. Ibragimov I.D. Students leadership qualities development in university educational process: individual moral values priorities Ibragim D. Ibragimov, Boris V. Ilkevich, Vadim O. Moiseyev, Alfis S. Gayazov, Olga M. Osiyanova, Irina V. Chikova // Man In India. 2017. № 97 (14). С.165-167.
11. Olkhovaya T. Features Of Pedagogical Management In The Information Society Conditions Tatyana A. Olkhovaya, Elvira R. Saitbaeva, Tatyana N. Kriskovets, Irina V. Chikova, Vladimir M. Shinkaruk, Larisa N. Gorbunova, Kirill S. Ezhov, Olga V. Popova // Modern journal of language teaching methods/ 2018. Т.8 №7. С.46-55.

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

СЕКЦИЯ: ЖАС ҒАЛЫМДАРДЫҢ КӨЗҚАРАСЫ БОЙЫНША ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ПРОЦЕСТЕР	
СЕКЦИЯ: СОВРЕМЕННЫЕ СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОЦЕССЫ В КАЗАХСТАНЕ ГЛАЗАМИ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ	
Балтабай Ережеп Жеңісұлы БАҚ-ДАҒЫ БАЛА ҚҰҚЫҒЫ – ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТЫҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕСІ	3
Аскар А.С. ПРИМЕНЕНИЕ ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО ПОДХОДА В ГУМАНИТАРНОЙ НАУКЕ	5
Перова В.С. ИДЕИ ФЕМИНИЗМА В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНЕ	8
Тілекбай А.К., Абдразах Ы.Қ., Мұптыхан Н.Ж. АЛМАТЫ ҚАЛАСЫНДАҒЫ СТУДЕНТТІК ЖАТАҚХАНАЛАР ОРЫНДАРЫН БӨЛУ ЖҮЙЕСІН ҚҰРУ	11
Кубай Бибинур МЕЖЛИЧНОСТНЫЕ КОНФЛИКТЫ В СТУДЕНЧЕСКОЙ СРЕДЕ (ПРИЧИНЫ И МОТИВЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ)	11
Шайлазова Ә.Қ. ҚАЗАҚСТАН ӘЛЕУМЕТТІК БАҒЫТТАҒЫ МЕМЛЕКЕТ РЕТІНДЕ ДАМУЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ПРОЦЕСТЕР	13
СЕКЦИЯ: ӨМІР СҮРУДІҢ ӘРТҮРЛІ САЛАЛАРЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ	
СЕКЦИЯ: ТЕХНОЛОГИИ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ В РАЗЛИЧНЫХ СФЕРАХ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ	
Орынбасарова А.О. ЖАҒАНДЫҚ МӘДЕНИЕТ ТҮСІНІГІ МЕН СТАНДАРТИЗАЦИЯНЫҢ ӘСЕРІ	14
Қаблан А.З. МҮГЕДЕК ҚАРТ АДАМДАРҒА АРНАЛҒАН ЕҢБЕК ТЕРАПИЯСЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-МЕТОДОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ	19
Енкебаева М. ҚАРТТАРМЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС ЖҮРГІЗУДІҢ ТИІМДІЛІГІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	24
Жансая Құдайбергенқызы ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСҚЕРДІҢ ИМИДЖІ	29
Әмірәлі Айдана МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ ЖАСТАРДЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ	31
Жұмақан Ұлжан ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	34
Даутов Руслан СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА С ПОЖИЛЫМИ ЛЮДЬМИ	37
Тұрысбекова А.Б. МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ ЖАНДАРДЫҢ ТІРШІЛІК ӘРЕКЕТІ ҮШІН ҚОЛ ЖЕТІМДІ ОРТА	39
Зүлкәпіл Д ҚАЗАҚСТАНДА ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ КӨРГЕН ӘЙЕЛДЕРГЕ КӨМЕК КӨРСЕТУДІҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ МЕН ФОРМАЛАРЫ	42
СЕКЦИЯ: "РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ" БАҒДАРЛАМАСЫ АЯСЫНДАҒЫ ҚАЗІРГІ ЖАС ҒАЛЫМДАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРІ	
СЕКЦИЯ: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ В КОНТЕКСТЕ ПРОГРАММЫ "ДУХОВНОЕ ВОЗРОЖДЕНИЕ"	
Абиева Ж.М., Хусаинова И.Р., Қудайбергенова С.К. ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ КОРРЕКЦИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ СОСТОЯНИЙ ЖЕНЩИН С ОНКОЛОГИЧЕСКИМИ ЗАБОЛЕВАНИЯМИ МЕТОДОМ АРТ-ТЕРАПИИ	47
Айкенова М.А., Жубаназарова Н.С. ОҚУШЫЛАРДЫҢ АРНАЙЫ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУЫҒА АРТ ТЕРАПИЯЛЫҚ ТРЕНИНГТЕРДІ ПАЙДАЛАНУ	49
Асқарова З.Т., Едигенова А.Ж. ДАРЫНДЫЛЫҚТЫҢ ҒЫЛЫМИ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗІ	52
Ахатай Д.Р., Бердібаева С.К. ЭТНОПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВОСПРИЯТИЯ ФОЛЬКЛОРА	55

Бабаджанова Г.А., Мун М.В. ИССЛЕДОВАНИЕ ВЗАИМОСВЯЗИ ЛИЧНОСТНЫХ ХАРАКТЕРИСТИК (ЭКСТРАВЕРСИЯ, НЕЙРОТИЗМ) С УРОВНЕМ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ У СОТРУДНИКОВ ДОБЫВАЮЩИХ КОМПАНИЙ	58
Бакберген А.Н., Токсанбаева Н.Қ. БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ОЙЛАУДЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНА ТЕХНОКРАТИЯНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӘСЕРІ	64
Байденов Ж.М., Есиргепова В.Ж. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	67
Бегимжанова И.М., Тайболатов Қ.М. С.ТОРАЙҒЫРОВТЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ИНТЕЛЛЕКТ МӘСЕЛЕСІ	70
Болат Г.Б., Жұбаназарова Н.С. ОҚУШЫНЫҢ МАМАНДЫҚ ТАҢДАУДАҒЫ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН ДАМУҒА МОТИВАЦИЯЛЫҚ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӘСЕР ЖӘНЕ КӘСІБИ БАҒДАР БЕРУ	72
Дияс Д. А., Махмудов А.Э. СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ АДАПТАЦИЯ СТУДЕНТОВ- ПЕРВОКУРСНИКОВ К ОБУЧЕНИЮ В УСЛОВИЯХ ВУЗА	75
Дияс Д.А., Махмудов А.Э. СИМПТОМАТИКА ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ПСИХИЧЕСКОЙ ЗАВИСИМОСТИ ОТ СИНТЕТИЧЕСКИХ НАРКОТИЧЕСКИХ ВЕЩЕСТВ, ТАКИХ, КАК: АМФЕТАМИН, ФЕН И СКОРОСТЬ	79
Ермекова А.А., Мархабаева Г.М., Арунова Ж.А., Тайболатов Қ.М. ШӘКӘРІМ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ИНТЕЛЛЕКТІНІ ДАМУҒА МӘСЕЛЕСІ	87
Жексен А.Е., Токсанбаева Н.Қ. БІРІНШІ КУРС СТУДЕНТТЕРІНІҢ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАРЫН ДАМУҒА ӘЛЕУМЕТТІК - ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТРЕНИНГТЕРДІҢ ӘСЕРІ	90
Идрисова Ж., Қудайбергенова С., Хусаинова И. ИССЛЕДОВАНИЕ ВЗАИМОСВЯЗИ ПЕРФЕКЦИОНИЗМА И СТРЕССОУСТОЙЧИВОСТИ (СРЕДИ МОЛОДЕЖИ)	93
Илимахунова С.А., Мун М.В. ВЗАИМОСВЯЗЬ ОБЩИХ СПОСОБНОСТЕЙ И ЛИЧНОСТНЫХ ЧЕРТ С УДОВЛЕТВОРЕННОСТЬЮ ТРУДОМ	95
Иманкулова И.А., Сатыбалдина Н.К. ИНДИВИДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТЕПЕНИ УДОВЛЕТВОРЕННОСТИ ТЕЛОМ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ВОЗРАСТА	98
Каблашева Д.А., Садвакасова З.М. ПИЩЕВОЕ ПОВЕДЕНИЕ У ЖЕНЩИН И МУЖЧИН	101
Кулмат А.Н., Кабакова М.П. ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ ВЫГОРАНИЕ У ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ПРОФЕССИЙ «ЧЕЛОВЕК-МАШИНА» И «ЧЕЛОВЕК-ЧЕЛОВЕК» (НА ПРИМЕРЕ IT-СПЕЦИАЛИСТОВ И ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВУЗ-ОВ)	103
Қалиакпарова А.Ш., Едигенова А.Ж. ГИПНОЗДЫҢ ТАБИҒАТЫ	108
Мастер Б., Тайболатов Қ.М. «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫ АЯСЫНДА ОҚУШЫЛАР БОЙЫНДА КРЕАТИВТІЛІКТІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ	111
Меркібай М., Баймолдина Л.О. СТУДЕНТТІК ЖАСТАҒЫ СЕНІМДІ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ГЕНДЕРЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	116
Мырзабаева Р., Аймағанбетова О.Х ИССЛЕДОВАНИЕ МОТИВАЦИИ В ЗАРУБЕЖНОЙ ПСИХОЛОГИИ	118

<i>Нуртаева Д.Т., Болтаева А.М.</i> СТУДЕНТТЕРДІҢ ЖОҒАРҒЫ ОҚУ ОРНЫНА ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ БЕЙІМДЕЛУІНЕ ТҰЛҒАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІНІҢ ӘСЕРІ	122
<i>Нығметжан Д., Болтаева А.М.</i> ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ САЛАСЫ МАМАНДАРЫНЫҢ КӘСІБИ ЖӘНЕ ТҰЛҒАЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	125
<i>Орашев С. Б., Байжұманова Б.Ш.</i> ТӨТЕНШЕ ЖАҒДАЙ КЕЗІНДЕГІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КҮЙГЕ СИПАТТАМА	127
Өмірбек Г.А., Садыкова Н.М. ПСИХОЛОГ СТУДЕНТТЕРДІҢ КӘСІБИ СӘЙКЕСТІЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ	130
Палжігіт Г.Т., Садыкова Н.М. ЖАС МАМАНДАРДЫҢ ЕҢБЕК МОТИВАЦИЯСЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ	134
Пернебек Н., Сайлинова Қ.Қ. ЖАСТАРДЫҢ ӨЗАРА ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫНЫҢ АДАМГЕРШІЛІК НЕГІЗДЕРІ	137
Сүлеймен Г.А., Қалымбетова Ә.К. ҚАЗІРГІ ЖАСӨСПІМДЕРДІҢ МАХАББАТ ЖАЙЛЫ ТҮСІНІКТЕРІН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ	143
Сыдықжан Г.С. Жолдасова М.К. ЭТНОСТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР АРҚЫЛЫ СТУДЕНТТЕРДІ ОТБАСЫЛЫҚ ӨМІРГЕ ДАЯРЛАУ	147
Тілеубай А., Тайболатов Қ.М. РУХАНИ ЖАҒЫРУ БАҒДАРЛАМАСЫ АЯСЫНДА СТУДЕНТТЕРДІҢ ЭМОЦИОНАЛДЫҚ ИНТЕЛЛЕКТИСІН ЗЕРТТЕУ	149
Төреғалиева Г.А., Сайлинова Қ.Қ. ЕС ПРОЦЕСІНЕ КЛАССИКАЛЫҚ МУЗЫКАНЫҢ ӘСЕРІ	153
Тұрсынбек А.Ә., Қалымбетова Ә.К., Байгереева А.О., Жыкбаева А.Е. ОСОБЕННОСТИ АДАПТАЦИИ СТУДЕНТОВ – ПЕРВОКУРСНИКОВ К ОБУЧЕНИЮ В ВУЗЕ	155
Чимилова З.М., Ташировой Ф.С. СТРУКТУРА САМООТНОШЕНИЯ ЛИЧНОСТИ	159
СЕКЦИЯ: ҮШІНШІ МЫҢЖЫЛДЫҚТАҒЫ ЖАСТАР: САЯСАТ ТУРАЛЫ ДИСКУССИЯ	
СЕКЦИЯ: МОЛОДЁЖЬ В ТРЕТЬЕМ ТЫСЯЧЕЛЕТИИ: ДИСКУССИЯ О ПОЛИТИКЕ	
Серикова У.И ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ РЕТТЕЛМЕГЕН УРБАНИЗАЦИЯ	163
Бейсенбаева Аружан ДАВЛЕНИЕ И ПОМОЩЬ ЭТНИЧЕСКИМ МЕНЬШИНСТВАМ В СУАР, КИТАЙ	165
Shaikulova Aisulu GENDER ASPECTS OF MODERN POLICY	167
<i>Нұржанқызы А.</i> ШАНХАЙ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ ҰЙЫМЫ ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ӨҢІРЛІК ИНТЕГРАЦИЯ МӘСЕЛЕСІНІҢ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ	171
Bainazar Zhadyra THE COMPARATIVE ANALYSIS OF THE PUBLIC SERVICE IN CHINA AND KAZAKHSTAN	176
Назарова Мерей Шарипбекқызы ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН РЕСЕЙ ФЕДЕРАЦИЯСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТІ ЖЕТІЛДІРУ ҮЛГІСІ: САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ.	179
Назарова Мерей Шарипбекқызы ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ҮКІМЕТТІК ЕМЕС ҰЙЫМДАРДЫҢ РӨЛІ	183
Каипова Жаңылсын ЕСІРТКІ МӘСЕЛЕСІН РЕТТЕУДЕГІ АУҒАНСТАННЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК САЯСАТЫ	187

<i>Жиенбаев М.Б.</i> ПРОТИВОСТОЯНИЕ КИТАЯ И США ЗА ГЛОБАЛЬНОЕ ЛИДЕРСТВО: ПРИЧИНЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ	191
Назарова М.Ш. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН РЕСЕЙ ФЕДЕРАЦИЯСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТІ ЖЕТІЛДІРУ ҮЛГІСІ: САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ.	195
Сейтханов Н.Н. ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІНДЕГІ ЗАҢСЫЗ КӨШІ-ҚОНДЫ АЛДЫН АЛУДАҒЫ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРБИЕЛЕР	198
Мейрамбек Н.М. ҚР МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТІҢ САПАСЫН АРТТЫРУ	202
<i>Муканова А.Қ.</i> ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАСТАРДЫҢ САЯСИ САНАСЫНЫҢ ДИНАМИКАСЫ	203
<i>Ниязов И.</i> АДАМ ҚҰҚЫҒЫ МАЗМҰНЫНЫҢ ЗАМАНАУИ АСПЕКТІЛЕРІ	206
<i>Аубекеров А.А.</i> ОПЫТ МОДЕРНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН В ОБЛАСТИ АКАДЕМИЧЕСКОЙ МОБИЛЬНОСТИ	209
<i>Оразбаева А.Р.</i> ВЛИЯНИЕ КАЗАХСТАНСКИХ СМИ НА ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ МОЛОДЕЖИ	212
<i>Тоқтабай Ж.Н.</i> ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ТЕРРОРИЗМ	215
<i>Коспанов Р. А.</i> ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССА ПЕРЕХОДА НА ЛАТИНИЦУ АЗЕРБАЙДЖАНА И УЗБЕКИСТАНА	217
Қалиев Мейіржан Қалиұлы АЙМАҚТЫҚ АТҚАРУШЫ БИЛІК ОРГАНДАРЫНДАҒЫ PR-ҚЫЗМЕТІНІҢ ТИІМДІЛІГІ	219
СЕКЦИЯ: «ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ ЖЕТІ ҚЫРЫ»: ДАЛА ФИЛОСОФИЯСЫНЫҢ ӨРКЕНИЕТКЕ ҚОСҚАН ҮЛЕСІ СЕКЦИЯ: «СЕМЬ ГРАНЕЙ ВЕЛИКОЙ СТЕПИ»: РОЛЬ СТЕПНОГО ЗНАНИЯ В РАЗВИТИИ ЦИВИЛИЗАЦИИ	
Есенбай М.А. ШӘКӘРІМ ФИЛОСОФИЯСЫ	222
Жақсылықова М.Қ. «МӘҢГІЛІК ЕЛ» ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҰЛТТЫҚ ИДЕОЛОГИЯСЫ	225
Золотарёва А.В. DEATH ISSUE IN EXISTENTIAL PHILOSOPHY	227
Каримов Д. ЖАСТАР ДҮНИЕТАНЫМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ САЛТ- ДӘСТҮРДІҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ МӘНІ	230
Куралбаева М.А. ҚАЗАҚ ҒҰЛАМАЛАРЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ОЙ ҮРДІСТЕРІ	233
Қаниятов Ж., Нүсіліп Б. ПЛАТОННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ОЙЛАРЫНЫҢ ӨЗЕКТІЛІГІ	235
Қожабек Н.Б. ФИЛОСОФИЯ ПЛАТОНА	238
Муратханова Д.С.ОСОБЕННОСТИ И ОСНОВНЫЕ ИДЕИ ДРЕВНЕКИТАЙСКОЙ ФИЛОСОФИИ	240
Мурзагулов Р. АҚЫН-ЖЫРАУЛАР ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ДІНИ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ ОЙ-ПІКІРЛЕР	242
Мырза Е.А. ШӘКӘРІМ – ҰЛЫ ДАЛА ОЙШЫЛЫ	247
Мусатаев Т.Б. ФОРМИРОВАНИЕ АНТИЧНОГО БЫТИЯ В ЛОНЕ ФИЛОСОФИИ	249
Сағынған Н.Б. «ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ ЖЕТІ ҚЫРЫ»: ДАЛА ФИЛОСОФИЯСЫНЫҢ ӨРКЕНИЕТКЕ ҚОСҚАН ҮЛЕСІ	251

СЕКЦИЯ: ДИАЛОГ КУЛЬТУР ВЕЛИКОЙ СТЕПИ, НАЦИОНАЛЬНЫЙ КОД И ЦЕННОСТИ	
СЕКЦИЯ: ҰЛЫ ДАЛАДАҒЫ МӘДЕНИЕТТЕР СҰХБАТЫ, ҰЛТТЫҚ КОД ЖӘНЕ ҚҰНДЫЛЫҚТАР	
Базарбай Ж., Өмірбекова Ә.Ө.КЕСКІНДЕМЕ ӨНЕРІНДЕГІ ТҮСТІҢ ЭСТЕТИКЛЫҚ МӘНІ	253
Жанбобеков С.Р., Құлсариева А.Т. КҮЙ ӨНЕРІ- ХАЛЫҚ ҚАЗЫНАСЫ	254
Кумашев Е.С., Өмірбаев Д.Қ.ҚЫСҚА МЕТРАЖДЫ ФИЛЬМНІҢ ӨНЕРДЕГІ ОРНЫ	258
Мурат Г.Ж., Шаукенов Ж.А. СЕМЕЙНЫЕ ЦЕННОСТИ В СТАНОВЛЕНИИ МЕЖЭТНИЧЕСКОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ	260
Нурсайнова А.Е., Өмірбекова Ә.Ө. ҚАЗАҚТЫҢ ҚАЗІРГІ САХНА ӨНЕРІНІҢ ЕЖЕЛГІ ТАРИХПЕН САБАҚТАСТЫҒЫ	262
Смагулова Ж., Әлікбаева М.Б. «ҚАЗАҚ ӘЙЕЛ» КОНЦЕПТІСІНІҢ ЭТНОМӘДЕНИ СИПАТЫ	265
Хасиетова Ж.Ж., Өмірбекова Ә.Ө. РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ АЯСЫНДАҒЫ ЗАМАНАУИ ЖАСТАР МӘДЕНИЕТІ	268
Шәри И., Досхожина Ж.М. МИФОЛОГИЯ МЕН ФОЛЬКЛОРДАҒЫ КЕЙІПКЕР АРХЕТИПТЕРІ	270
СЕКЦИЯ: ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДІНТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	
СЕКЦИЯ: АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ	
Әлімбек Д.О., Омирбекова А.О. ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ ЭТИКА МЕН ҚҰНДЫЛЫҚТАР: БІРТҮТАСТЫҒЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	274
Әуелбек А.Н., Мұқан Н. БҮГІНГІ ТАҢДА ЖАСТАРЫМЫЗДЫҢ РУХАНИ КЕЛБЕТІНДЕГІ ДІННІҢ КӨРІНІСІ	279
Байтанаев Е., Сералиева А. ПРОФИЛАКТИКА РЕЛИГИОЗНОГО ЭКСТРЕМИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	283
Бердібек А., Утебаева Д.С. КИНОИНДУСТРИЯ САЛАСЫНДАҒЫ ДІН ТАҚЫРЫБЫ	284
Габдикаримова М., Алтаева Н.С. ҚАЗІРГІ ТАҢДА ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ХАЛАЛ ИНДУСТРИЯСЫНЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	288
Жаңғали А., Утебаева Д.С. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДІНТАНУЛЫҚ БІЛІМНІҢ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ	291
Киргизбай Ы.А., Мұқан Н. БІР МАЗҒАБҚА БАҒЫНУ-АУЫЗБІРШІЛІК КЕПІЛІ	293
Қайрат Ә., Мұқан Н. ДІНИ ФАНАТИЗМ – ҚОҒАМНЫҢ ІРІТКІСІ	296
Қасымхан Д., Мұқан Н. ЖУСАН ОПЕРАЦИЯСЫ ЕЛДІК ПЕН ІЗГІЛІКТІҢ НЫШАНЫ	298
Макарова О.В., Алейников М.В. МЕДИКО-ФИЛОСОФСКИЕ ВОЗЗРЕНИЯ В ТВОРЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ АЛЬ-ФАРАБИ	300
Оралқұл Ә., Абдуллаев Н. ҚАЗІРГІ БАТЫС ЖӘНЕ МҰСЫЛМАН ФИЛОСОФТАРЫНЫҢ ИНТЕРПРЕТАЦИЯСЫНДАҒЫ ДІННІҢ МӘНІ	305
Первухина Р.М., Калимова Н.А., Резвушкина Т.А. ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ СТУДЕНТОВ-РЕЛИГИОВЕДОВ	310
Садиров С.Х., Акимханов А.Б. ОРТА АЗИЯҒА ИМАМ АҒЗАМ ӘБУ ХАНИФА ІЛІМІНІН ТАРАЛУЫ	316
Сарсембаева Е.Г., Бегалинова К.К. САЛАФИЗМ VERSUS ИСЛАМ	320
СЕКЦИЯ: ЗАЙЫРЛЫЛЫҚ ЖӘНЕ ДІНТАНУ НЕГІЗДЕРІ	
СЕКЦИЯ: СВЕТСКость И ОСНОВЫ РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ	
Ігбайқызы Н., Бимухамбетова Р.К. ҚАЗАҚСТАН – ДІНАРАЛЫҚ КЕЛІСІМ	323
Қаратаев Д., Хавдал Н. ҚАЗАҚ ЕЛІНІҢ МҰСЫЛМАН ОЙШЫЛ-ҒҰЛАМАЛАРЫ: ӘЛ-ФАРАБИ, ЖҮСП БАЛАСАҒҰН, МАХМҰД ҚАШҚАРИ, АХМЕТ ИҮГІНЕКИ, ХУСАМЕДДИН СЫҒАНАҚИ	326

Нұрғалиева А.Н., Тазабекова Т.А. ХІХ-ХХ ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ДІН ҒҰЛАМАЛАРЫ. АБАЙ МЕН ШӘКӘРІМНІҢ ДІНИ МҰРАЛАРЫ	329
Орынтай А., Қайратұлы Е. ДІН – ҰЛТ СЕНИМІ	334
Сеитнұр А., Казакбаева Г. ИСЛАМ ДІНИ ІЛІМІНІҢ НЕГІЗДЕРІ, ТАРИХЫ, ТӘЖІРИБЕСІ	336
Сламғазы А.А., Рахимжанова М.О. ИСЛАМ ДІНІН ПАЙДА БОЛУЫ АУМАҒЫ	338
СЕКЦИЯ: ЗАМАНАУИ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМ: ДАМУ БОЛАШАҒЫ ЖӘНЕ ПРОБЛЕМАЛАРЫ СЕКЦИЯ: СОВРЕМЕННАЯ ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАУКА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ	
Сабырханова А.Д. ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ ЖАСТАР ҰЙЫМДАРЫНЫҢ ТӘРБИЕЛІК ӘЛЕУЕТІ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫН АЛДЫН АЛУ ЖҰМЫСЫ	341
Сайрамбек Ж. Г. ӨЗІН-ӨЗІ ТАҢУ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	343
Сабыр А. Б. ПРОГРАММА ДУХОВНО - НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ ШКОЛЬНИКА И РОДИТЕЛЬСКАЯ КУЛЬТУРА	349
Нұрғалиева М.Б. САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫ ҚОЛДАНУ	352
Сапарбек К.С. Б. МОМЫШҰЛЫНЫҢ ШЫҒАРМАЛАРЫ АЯСЫНДА АЗАМАТТЫҚ МӘСЕЛЕСІНІҢ ДАМУЫ	356
Тажу Т.Қ. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНА БЕЙІМДЕЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	358
Әбдуқадыр. Г.Ә. «РУХАНИ ЖАҒҒЫРУ» - БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ӨЗІНДІК ТАНЫМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЖОЛЫ	361
Келеманова Р.С. ЖАСТАР ТӘРБИЕСІНДЕГІ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ ОРНЫ	364
Хон А. А. К ВОПРОСУ ИЗУЧЕНИЯ ПРОБЛЕМ АБЬЮЗИНГА, ГАЗЛАЙТИНГА, БУЛЛИНГА И МОББИНГА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ	367
Жарылқап У. Р. ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ МҰМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ ОҚУШЫЛАРДЫ ҚОЛДАУ ЖҰМЫСЫ	371
Қыдырбай А. Қ. ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ ТӘРТІБІНДЕ АУЫТҚУШЫЛЫҒЫ БАР ОҚУШЫЛАРМЕН ЖҰМЫСТЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ	374
Төлепберген Г. А. ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ КӘСІБИ ӨЗІН-ӨЗІ АНЫҚТАУ	377
Меңтай А. Е. ЗАМАНАУИ СОЦИУМ ЖАҒДАЙЫНДА БАЛАЛАРДЫҢ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	380
Керімқұл А.Н. ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ БОС УАҚЫТЫНДА ӨЗІН-ӨЗІ ҰЙЫМДАСТЫРУ ДАҒДЫЛАРЫН ТАЙМ МЕНЕДЖМЕНТ АРҚЫЛЫ ТИІМДІ ҰЙЫМДАСТЫРУ	382
Құттыбек А. ЖАСӨСПІРІМДЕРДЕ ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ АЛДЫН-АЛУ ЖҰМЫСЫНЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	385
Архабаева А. ЖАЛПЫАДАМЗАТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ІШІНДЕГІ ІШКІ ТЫНЫШТЫҚ	389

Қыдырханова Н. Ш.А. АМОНАШВИЛИДІҢ «АДАМ ТАБИҒАТЫ» ТУРАЛЫ ОЙЛАРЫ	393
Молдағали Н.Ж. МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	395
Сатыбалды А. ТӨМЕНГІ МӘДЕНИЕТКЕ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ҚҰМАР БОЛУЫ	398
Тасқын А. ЖАСТАР ЖЫЛЫ – ЖАҢА БАСТАМАЛАР ЖЫЛЫ	400
Тусупхан Т. СЕМЕЙНЫЙ ДОСУГ КАК МИКРОФАКТОР СОЦИАЛИЗАЦИИ ДОШКОЛЬНИКОВ	403
Дүйсенбай А.М ОҚУШЫ ТҰЛҒАСЫН ДАМУДАҒЫ ЕРІКТІК ҚАСИЕТТЕРДІҢ МҮМКІНДІКТЕРІ	406
Альжанова Д.А МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ОЙЫН ӘРЕКЕТІ АРҚЫЛЫ АДАМГЕРШЛІК ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ МАҢЫЗЫ	411
Исмаилова З.Н. МОТИВАЦИЯ ОҚУ ІС-ӘРЕКЕТІНІҢ КІЛТТІК КОПОНЕНТІ РЕТІНДЕ	415
Әжмәмбет Ә.Е. БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҚҰЗІРЕТТІЛІКТЕРІ	419
Әділбай А.С. ҚАЗАҚСТАН КОМПОЗИТОРЛАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНЫҢ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ХАЛЫҚТЫҚ МУЗЫКАҒА ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ ӘЛЕУЕТІ	422
Султанова П.Ш. БАЛАЛАРДА ЕСТЕ САҚТАУ ҚАБІЛЕТІНІҢ ДАМУЫ	424
Сатан Ұ. «ҚИЫН БАЛА» ҰҒЫМЫНЫҢ ШЫҒУ ТАРИХЫ МЕН ҒАЛЫМ- ПЕДАГОГТАРДЫҢ ОЙ-ПІКІРЛЕРІ	427
Жданова А., Ерболкызы А. РЕЛАКСАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ШКОЛЬНОЙ СРЕДЫ: ОЦЕНКА КОМФОРТНОСТИ И ПРОФИЛАКТИКА ТРЕВОЖНОСТИ	430
Исаева З.М. ПРОЕКТИРОВАНИЕ ЭЛЕКТРОННОГО ПОСОБИЯ КАК АКТУАЛЬНОГО И ЭФФЕКТИВНОГО СРЕДСТВА ОБУЧЕНИЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИМ ДИСЦИПЛИНАМ	440
Әуелбек А. ОТБАСЫ ТЕРАПИЯСЫНЫҢ БАЛА ТӘРБИЕСІНЕ ЫҚПАЛЫ	443
Салбаева А. СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОДГОТОВКИ ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВВ КАЗАХСТАНЕ И ГЕРМАНИИ	445
Әбдуқадыр Г.Ә. «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» - БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ӨЗІНДІК ТАНЫМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЖОЛЫ	447
Сыратай А.Н.	450

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТИҢ МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ ОҚУШЫЛАРҒА КӘСІБИ БАҒДАР БЕРУ ЖҰМЫСЫ	
Мухаметжанова Л. ОҚУШЫЛАРДЫҢ ВАЛЕОЛОГИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	454
Асар Ұ.Т ӨЗІН-ӨЗІ ТАҢУ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӨЗІНДІК ДАМУ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	457
Қабиева М.С. «БОЛАШАҚҚА БАҒДАР: РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» МАҚАЛАСЫ АЯСЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ МОТИВАЦИЯСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	459
Пак А.В. НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГА В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ	460
Ырыстай Г. М. ЖАСТАРДЫҢ САЯСИ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ	461
Атабеков А БОЛАШАҚ МҮҒАЛІМДЕРДІҢ ІТ БІЛІМДЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	463
Попрядухина Н. Г., к.псих. н., доцент ПРОБЛЕМА НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА	464
Чикова, М. С. Мантрова ИЗУЧЕНИЕ УРОВНЯ СОЦИАЛЬНО- ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ И.В. ОБУЧАЮЩИХСЯ КАК ОДИН ИЗ ВАЖНЫХ ВОПРОСОВ СОВРЕМЕННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКИ	465
Амалбек Ж. Н. БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫ ДАЯРЛАУДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР	466
Мухаметжанова Лаура ОҚУШЫЛАРДЫҢ ВАЛЕОЛОГИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	467
Шайланов Е.С. ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ ОҚУШЫЛАРДЫҢ НАШАҚОРЛЫҚҚА ТӘУЕЛДІЛІГІНІҢ АЛДЫН-АЛУ ЖҰМЫСЫ	470
Чикова И.В. К ВОПРОСУ КОНТИНУАЛЬНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ	473

Ғылыми басылым

VI ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ФАРАБИ ОҚУЛАРЫ
Алматы, Қазақстан, 02-11 сәуір 2019 жыл

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«ФАРАБИ ӘЛЕМІ» атты
Халақаралық ғылыми конференциясының**

МАТЕРИАЛДАРЫ

Алматы, Қазақстан, 02-11 сәуір 2019 жыл

1 том

ИБ № 12767

Басуға 29.04.2019 жылы қол қойылды. Формат 60x84 ¹/₁₆.
Көлемі 40,4 б. т. Тапсырыс №2267. Таралымы 150 дана.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.
«Қазақ университеті» баспа үйі баспаханасында басылды.